Национална и универзитетска библиотека
"Св. Климент Охридски" - Скопје

РС II 102/1938/1939

11942000692

COBISS 0

Rp. II - 102/XI

بسم الله

СП 71/XI инв. Ю. 692/942
упр. 16

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XI, КН. 1 и 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XI, FASC. 1 ET 2.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1938

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

РС II 102/1938/1939

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XI, КН. 1 и 2.

692/42

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XI, FASC. 1 ET 2.

ДАРЪ

отъ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1938

Народна библиотека — Скопие
I Инв.№ 692/1972

ДАРЪ
отъ Македон. Нау.
ченъ Институтъ

СЪДЪРЖАНИЕ

Статии:

Стр.

Проф. Любомиръ Милетичъ (1/13. I. 1863 — 1. VI. 1937), отъ Македонския научен институтъ 1
Проф. Л. Милетичъ, Животъ и научно дѣло, отъ Ст. Романски . 3
Книжовни трудове на проф. Л. Милетичъ (1934—1937) отъ Ст. Р. . 21
Около смъртьта на проф. Л. Милетичъ 26
Дѣлото на проф. Милетичъ за Макадония, отъ Хр. Силяновъ. . 33
Речь-изповѣдь, отъ † Л. Милетичъ 39
Най-старинният днесъ български говоръ е въ Македония, отъ † Л. Милетичъ 44
Къмъ македонската диалектология, отъ Кирилъ Мирчевъ. . . 63
Нови данни за католишката пропаганда въ Македония презъ XVII в., отъ Ив. Дуйчевъ 71
Градоветѣ въ приморска Македония (Демиръ-Хисаръ, Нигрита, Драма, Кавала), отъ Димитъръ Атанасовъ 84
Сараятъ на Джелядинъ-бега въ Струга, отъ Н. А. Мушмовъ . . 103
Константинъ Миладиновъ въ полската литература, отъ Цв. Романска-Вранска 108
Опитъ за въстание въ Македония презъ 1564 год., отъ Петъръ Миятевъ 142
Младотурската революция и Македония, отъ Никола Коларовъ. 147
Изследвачи и изследвания върху македонскитѣ говори, отъ Кирилъ Младеновъ. 163
Свети Иванъ Нови Солунски, отъ Ст. Романски. 185

Рецензии и книжовни вести

Књига о Балкану I. II., Београд 1936-1937. — Рец. Ст. Романски 187
H. Batowski, Bałkańskie zagadnienia; Bułgarja, historja i stosunki polityczne; Borys III; Bukareszteńskie traktaty. Odbitky z Encyklopedji nauk politycznych z. 2 i 4. — Рец. Ив. Лековъ . . . 199
H. Batowski, Rozwój terytorjalny państw bałkańskich w XIX i XX w., въ Czasopismo geograficzne, z. 2-3, 1936 — Рец. Дим. Ярановъ 201
Nicolas V. Michoff, Bibliographie des articles de périodiques allemands, anglais, français et italiens sur la Turquie et la Bulgarie. Sofia 1938. — Рец. Ст. Романски 202
N. v. Wijk, Zur serbokroatischen Entwicklung des slavischen Vokals *ě*. Zeitschrift für slav. Philologie Bd. XIV. — Рец. К. Мирчевъ 208
Војислав С. Ранковић, Географске основе Јужне Србије. Скопље 1937. — Рец. Дим. Ярановъ 210

Mons. A. Mercati, Documenti pontifici per il rito e l'Oriente bizantino. (Estrato dallo Studion, Bollettino delle chiese di rito bizantino). Roma 1931. — Рец. Ив. Дуйчевъ 214
F. Cordignano, Geografia ecclesiastica dell' Albania dagli ultimi decenni del sec. XVI-o alla metà del secolo XVII-o (Orientalia Christiana, vol. XXXVI. 1934). — Рец. Ив. Дуйчевъ . . . 215
Kurt Osswald, Geologische Übersichtskarte von Griech.-Macedonien. Athen 1931. — Рец. Дим. Яръновъ. 217
Stefan Bončev, Geologische Karte der östlichen und zentralen Balkanhalbinsel. Sofia 1936. — Рец. Дим. Яръновъ 220
Д. Цвѣтковъ, Строежъ и особености на книжовната българска речь въ образци изъ народната словесность и произведенията на голѣмитѣ майстори на словото ни. София 1935.—Рец. Ив. Лековъ 222
П. С. Калканджиевъ, Кратка българска граматика. Лекции, изложени за следващи Учителскитѣ институти народни учители и общо познаване езика. Пловдивъ 1936. — Рец. Цв. Тодоровъ. . 225
Хр. Вакарелски, Сватбената пѣсень. Мѣстото и службата ѝ въ сватбения обредъ. Известия на Народния етнографски музей — София, кн. XIII. Отпеч. София 1937. — Рец. Ст. Романски . 232
Dr Ivan Dujčev, Il cattolicesimo in Bulgaria nei sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici. Roma 1931. — Рец. М. Попруженко 238
Iv. Dujčev, Un manuscript grec inconnu avec l'acolouthie et la Vie de St. Naum d'Ohrid. Studia historico-philologica Serdicensia. Tomus I. Serdicae 1938. — Рец. Ст. Р. 240
Fran Tucan, Kristalaste stijene od Kitke do Kadina polja i Pepeljaka. Отд. отп. отъ Rad Jugosl. akad., mat.-prir. razred, knj. 256 (80), 1936. — Рец. Д. Яръновъ 241
Костурско въ Македонската революция. Официални документи изъ тайнитѣ турски архиви на Великото везирство и на Хилми паша. Събрани и преведени отъ Панчо Доревъ. Съ предговоръ отъ Хр. Силяновъ. София 1937. — Рец. Ст. Р. 242
Никола П. Русински, Приносъ къмъ историята на Вжтрешната македоно-одринска организация (градивенъ периодъ) за времето 1900-1903 год. София 1903. — Рец. Ст. Р. 244
Π. Κιλίμης, Ἡ Βουλγαρία. Φυσική, πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐξέτασις αὐτῆς. Ἀθῆναι 1936. — Рец. Кирилъ Младеновъ . . . 245
Dr Georg Stadtmüller, Slavët në Shqipni, въ спис. Leka, vj VIII (Tiranë 1936), m. 7. Рец. Ст. Р. 246
Юзефъ Пилсудски за българския войникъ, отъ Гр. Василевъ . . 247
Френско резюме на съдържанието на книгата 249

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ПРОФ. Л. МИЛЕТИЧЪ

*1 (13). I. 1863 — † 1. VI. 1937

Професоръ Любомиръ Милетичъ е несъмнено единъ отъ най-голѣмитѣ синове на Македония въ ново време. Действително той е трѣбвало съ родителитѣ си още малъкъ да напустне своята хубава родна земя, която, като дете на баща учитель, мѣстилъ се често отъ единъ градъ въ други, отрано още добре упозналь, отъ северъ до югъ, отъ Скопие до Солунъ, по двата брѣга на Вардаръ. Обаче любовьта къмъ нея и страстното желание да я види свободна, следъ като и подиръ освобождението на България, което го сварило въ сетнешната българска столица София, тя останала подъ турска власть, изпълватъ цѣлиятъ му животъ. Въ неговата чувствителна душа се отеква всѣки викъ и стонъ отъ най-новата ѝ история — отъ времето на борбата за българска народна църква до деня, въ който той се раздѣли съ тоя свѣтъ: възторзитѣ и страданията на народа дълбоко го вълнуватъ и той изживява трагедията на своята родина както рѣдко нѣкой другъ. Тукъ се крие и ключътъ на всички почти негови начинания, научни и обществени.

На сждбата било угодно да се посвети той като ученъ на работа въ една область, най-тѣсно свързана съ народностьта — науката за родния езикъ. Изследването историята на тоя езикъ отъ времето на Кирилъ и Методия, създателитѣ на първата славянска писменость на говореното тогава, както и днесъ, българско наречие въ околностьта на Солунъ, до сега и днешното негово състояние въ цѣлото му протежение отъ Черно море до Охридското езеро и границитѣ на Албания, съставя най-важниятъ дѣлъ отъ жизненото дѣло на Милетича като ученъ. Това, заедно съ изучването историята и културата на българското племе и неговитѣ сждбини въ днесъ небългарски земи, го подготвя да застане като незамѣнимъ борецъ за отстояване правата на българщината срещу пристжпитѣ отъ вси страни. За по-правилна преценка на направеното отъ Милетича въ това отношение е необходимо да се прибавятъ къмъ неговитѣ печатни трудове още и множество непечатани изложения и реплики при честитѣ му пжтувания въ разни времена въ чужбина за освѣтяване офи-

циални лица и обществено мнение върху положението на неговата родина.

Живѣлъ съ болкитѣ и страданията на голѣмъ дѣлъ отъ българския народъ, останалъ извънъ границитѣ на българската държава, проф. Милетичъ и известенъ брой негови съмишленци основаха на 23 октомврий 1923 год. Македонския научен институтъ, съ уставъ, написанъ отъ самия него. Членъ на Управителния съветъ на Института, той поема, почти отъ самото начало, редактирането на научния му органъ „Македонски прегледъ“ и се поставя на чело на македонската научна мисъль. Издаденитѣ подъ негова редакция десеть годишнини на това строго научно списание, както и на отдѣлни научни съчинения по историята, географията, етнографията и диалектологията на Македония, издигнаха името на тоя Институтъ до степеньта на значително научно учреждение въ България, отъ рода на Българската академия на наукитѣ, на която той бѣше отъ 1925 год. до смъртьта си високо почитанъ председатель. Следъ като презъ 1928 год. проф. Ив. Георговъ се оттегли отъ председателското мѣсто на Института, проф. Милетичъ пое изцѣло неговото ржководство и остана неговъ председатель до края на своя животъ, като положи голѣми грижи и направи не малко усилия за изграждането на Македонския културенъ домъ въ София, който да служи за подслонъ преди всичко на самия Институтъ.

Разбира се, тепърва следъ време, когато ще бѫде възможно да се погледне на стореното отъ проф. Милетичъ за българската наука и за българския народъ, гдето и да живѣе той, въ историческа перспектива, ще може и по-правилно да се прецени значението на неговото дѣло, но нѣма съмнение, че тогава ще се види то още по-голѣмо и неговата личность още по-значителна. Сега може да се каже само, че две съкровени желания, два възвишени идеали изпълваха душата на голѣмия българинъ до последния му часъ: напредъкътъ на българската наука и благополучието на цѣлокупния български народъ, на цѣлокупното българско отечество.

Вѣчна слава на голѣмия български ученъ и голѣмъ български родолюбецъ.

Македонски научен институтъ

ПРОФ. Л. МИЛЕТИЧЪ

Животъ и научно дѣло

отъ Ст. Романски

Бързиятъ ходъ на духовното и политическо възраждане на българитѣ е причина, щото освобождението на България да свари българския народъ безъ достатъченъ брой подготвени интелигентни люде, които да заематъ поне най-важнитѣ служебни мѣста, отъ които новата държава се нуждаеше въ разнитѣ клонове на управлението. Въ страната още нѣмаше нито едно пълно срѣдно учебно заведение. Основаното въ 1835 год. Габровско училище, чиито възпитаници обикновено ставаха учители въ постепенно отварянитѣ народни училища въ разнитѣ български краища, едва въ 1875 год. можа да се развие въ пълна седмокласна гимназия, която обаче на следната година, поради избухналото въстание, бѣше закрита отъ турската власть. При това и свършилитѣ Болградската българска гимназия, въ Бесарабия, не бѣха много и не всички пожелаха да дойдатъ въ освободената България, както и не всички отъ малцината българи, добили по-високо образование въ гръцки или други чужди училища, установени на работа вънъ отъ своето отечество, се върнаха въ него и следъ освобождението му. Така се наложи, щото по-добритѣ отъ ония български младежи, които по време на Освобождението довършваха основното си образование, да се изпратятъ веднага да следватъ срѣдни и висши учебни заведения въ чужбина, отгдето, достатъчно подготвени, да могатъ по-скоро да се върнатъ и постжпятъ въ служба на държавата, та така да застанатъ въ редоветѣ на нейнитѣ строители. Между тѣхъ е починалиятъ на 1 юний 1937 год. професоръ въ Софийския университетъ и председатель на Българската академия на наукитѣ Любомиръ Милетичъ, тогава едва петнадесетгодишенъ младежъ.

Рано е още да може да се прецени правилно и съвършено обективно значението на една такава изключителна личность, чиято дейность не се ограничава единствено въ рамкитѣ на научната специалность, въ която Милетичъ несъмнено постигна много повече отъ който и да билъ другъ български ученъ въ своята специалность, но засѣга дълбоко въ културния и националенъ животъ на цѣлия български народъ, чиито временни възторзи и трагична сждба преживяваше найдълбоко. Мжчно е при това да се опише и животътъ на Милетича въ подробности. Защото тоя инакъ толкова разговорливъ човѣкъ рѣдко приказваше за себе си, за детинството си, за своитѣ близки. По тая причина тъкмо и последнитѣ твърде малко могатъ да разправятъ за това.

I

Проф. Милетичъ, който обичаше да разсжждава върху всичко, което ставаше около му, да има свое мнение за люде и дѣла у насъ, обикновено заключаваше, че у отдѣлния човѣкъ трѣбва да има известни вродени, унаследени качества, необходими при работата му въ опредѣлена область. Инакъ тая работа е безъ особена стойность, и лицето не може да издържи напрежението, което се иска отъ нейното естество. Така той си обясняваше, защо по-виднитѣ представители на нашата наука и книжнина ще да сж изобщо синове или внуци на учители, свещеници и подобни, или поне ще да сж ги имали въ рода си. Незнамъ доколко при създаването на това си убеждение той еималъ предъ видъ себе си, но любопитно е да се отбележи, че въ подкрепа на тая мисъль може да послужи самата негова личность: най-забележителнитѣ негови качества и като човѣкъ, и като ученъ работникъ, съ познатата негова прямота и упорство въ постигане поставената цель, намиратъ обяснение въ унаследената му кръвь.

Любомиръ Милетичъ бѣ синъ на народенъ учитель. Баща му Георги Милетичъ, братъ на известния публицистъ и виденъ деецъ въ борбитѣ на банатскитѣ сърби срещу потисничеството на маджаритѣ, Светозаръ Милетичъ, билъ дошелъ въ Македония отъ Нови Садъ, сжщо както неговиятъ дѣдо, Миле войвода, българинъ отъ Одринъ, отъ махалаат

Киришхана, за да се отърве отъ турска мъсть, забѣгналъ въ Австрия. Това семейно предание за произхода на своя родъ Милетичъ е разправялъ не само на мене.[1] По време на Балканската война, веднага следъ падането на Одринъ (1913 г.), той ходи тамъ да види тая махала и да узнае нѣщо за рода на своя прадѣдо. Това не е едничъкъ случай на български произходъ на видно сръбско семейство: такива има много до най-ново време и у сърбитѣ, и у гърцитѣ, и у ромънитѣ. Сждбата бѣ отредила на българитѣ подъ турска власть условия на животъ, които принуждаваха нейнитѣ найдобри синове да бѣгатъ отъ роднитѣ си мѣста, за да загубятъ скоро въ чужда срѣда своето национално съзнание, но не и своитѣ вродени качества, съ които тѣ успѣваха скоро да заематъ предни мѣста въ обществото, въ културния и политическия животъ, въ науката или изкуството на новото си отечество.

Младиятъ Георги Милетичъ, одрински потомъкъ, български народенъ учитель, се оженва въ срѣдномакедонския градъ Велесъ за мѣстна българка и на 1 (12) януарий 1863 г., въ града Щипъ, който даде толкова борци за свободата на Македония, му се ражда синъ, Любомиръ, комуто било сждено отъ малъкъ още да преживѣе всички теглила на едно българско учителско семейство отъ преди освобождението и така да се пропие отъ рани младини отъ идеитѣ за българска народностна борба: бащата учитель се мѣсти почти всѣка година отъ градъ на градъ въ Македония — той е последователно учитель въ Велесъ, Щипъ, Кукушъ, Струмица, Ватоша (Кавадарци), и то презъ време на най-силната борба за църковна независимость. Тогава започватъ и нахлуванията на чети отъ Влашко презъ Дунава въ България, които намиратъ отзвукъ сѫщо и въ Македония. Презъ 1868 г. малкиятъ, петгодишенъ, Любомиръ е трѣбвало да преживѣе ужаса на дете, чийто баща, тогава учитель въ Кавадарци, по подозрение въ съучастничество въ въстаническитѣ движения, бива уловенъ отъ турскитѣ власти и, окованъ въ вериги, подкаранъ на заточение въ Мала-Азия. Благодарение на застжпничеството на

[1] Вж. още инж. Христо Станишевъ, Спомени за проф. д-ръ Любомиръ Милетичъ, въ Илюстрация Илиндень, год. IX, София 1937, кн. 6 (86), стр. 7.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

единъ влиятеленъ предъ турскитѣ власти българинъ отъ Велесъ, бащата на покойния български министъръ Александъръ Радевъ и на бившия пълномощенъ миннстъръ д-ръ Гоце Радевъ, той скоро бива освободенъ: покойниятъ Милетичъ до самата си смърть хранѣше най-дълбоки чувства на признателность къмъ семейството на тоя спаситель на своя баща. Следъ това премеждие бащата постжпва чиновникъ при компанията по постройката на Вардарската желѣзопжтна линия, отъ Скопие за Велесъ, прекарва известно време съ семейството си и въ Солунъ, отгдето младиятъ Любомиръ излиза съ най-добри спомени. Той често разправяше за обилието на портокали, стоваряни въ тая бѣломорска столица на Македония, които много ядѣлъ -- отъ това време бѣ останала страстьта му къмъ плодове изобщо. Но за това има и друга причина: следъ като свършилъ университета и постжпилъ като гимназиаленъ учитель въ София, той много страдалъ отъ стомахъ. Единъ руски лѣкарь, който го цѣрилъ, му препоржчалъ да яде печени ябълки. Така той се излѣкувалъ. Не е чудно тогава, че всѣка есень, когато на Солния пазаръ въ София почваха да докарватъ плодове за зимата, проф. Милетичъ дори до последнитѣ си години отиваше самъ да си избира и набавя по нѣкой кошъ ябълки за презъ зимата.

Нѣма нищо по-силно въ душата на човѣка отъ споменитѣ отъ детинство. За Милетичъ тия спомени сж отъ родната му Македония, която той силно обичаше презъ цѣлия си животъ — не само природата, но и жителитѣ ѝ, чиито качества обикновено превъзнасяше. Той много се гордѣеше съ това, че толцина българи отъ македонски произходъ играеха ржководна роля въ културния и политически животъ на българската държава; азъ самъ съмъ билъ често свидетель на радостьта му, когато видѣше, че нѣкой македонски младежъ въ България се проявяваше съ своитѣ дарби, особено въ науката. Инакъ той бѣ всецѣло българинъ и еднакво ратуваше за освобождението на всички части отъ разпокжсаното отечество. Свободата на Македония, която той надъ всичко обичаше, бѣше за него жизненъ идеалъ. Безкрайна бѣше радостьта, която той изпитваше презъ лѣтото на 1916 г. когато като членъ на Комисията за изучване освободенитѣ тогава български земи можа да види отново земята на своитѣ

детски спомени, да я изходи надлъжъ и наширъ задъ застаналитѣ на югъ редове на победоноснитѣ български войски и, придруженъ отъ фотографа при Народния музей, покойния Георги Трайчевъ, да се сдобие, между друго, съ многобройни фотографски снимки, които влѣзоха сетне въ издадения въ 1932 година албумъ „Македония въ образи“ (сжщо на френски и английски). Срещнахме се тогава, къмъ срѣдата на августъ, въ Прилепъ и той, цѣлъ сияещъ, разправяше съ възторгъ за всичко видено и чертаеше планове за всестранното изучаване на тая прекрасна българска земя, щомъ се свърши войната. Винаги оптимистъ, той не можеше и да помисли, че тя може да бжде отново заробена.

Отъ службата си въ компанията по направата на Вардарската желѣзница бащата Георги Милетичъ се премѣства на подобна работа по строежа на желѣзопжтната линия презъ София, гдето се и настанява съ семейството си завинаги. Но, като за оправдание на нѣкогашното подозрение въ съучастничество въ българскитѣ въстанически движения, сжщиятъ Георги Милетичъ се отзовава въ 1876 г., по време на започналата тогава сръбско-турска война, въ отреда на Панайотъ Хитовъ, въ западна Стара-планина, като секретарь на войводата.

Въ София малкиятъ Любомиръ Милетичъ посещава основното и класно училище и тука го сварва освободителната война. Веднага подиръ това той заминава, заедно съ други младежи българи, да се учи въ Загребъ, гдето преди това още, благодарение на щедрата подкрепа на известния хърватски меценатъ, дяковския владика Йосифъ Щросмайеръ, и други българчета бѣха добили своето образование. Тукъ той свръшва мѣстната класическа гимназия и се изправя предъ моментъ, въ който се опредѣли неговото бждеще. Даровитиятъ младежъ, по вжтрешно влѣчение, ималъ силно желание да следва право. Който познава силната логична мисъль на сетнешния професоръ Милетичъ, голѣмата досетливость и ненадмината аргументация по време на споръ, непреклонната му воля и неизчерпаема енергия, може да си представи, какво би било значението му като сждия, адвокатъ или държавникъ, щомъ като и въ качеството си на ученъ

филологъ той можа да играе такава голѣма роля въ българския обществен и културенъ животъ.

Но синътъ на единъ народенъ учитель може да следва не това, което иска, което смѣта свое призвание, но това, за което има възможность. Новата държава имала нужда особено отъ добре подготвени учители за срѣднитѣ учебни заведения, които трѣбвало да открива, та на току-що свършилия гимназистъ била отпусната държавна стипендия да следва славянска филология въ университета въ сѫщия градъ и да се подготви за учитель по български езикъ. Хърватскиятъ университетъ въ Загребъ сѫществуваше, на срѣдствата на поменатия епископъ Щросмайеръ, въ 1874 г., следъ като основаната все на срѣдствата на Щросмайера Югославянска академия на наукитѣ и изкуствата тукъ въ общото срѣдище на югославянското идейно движение, известно подъ името илиризъмъ, бѣше показала значението, което хърватската столица можеше да има като огнище на славянска наука всрѣдъ южнитѣ славяни. Катедрата по славянска филология и сравнително езикознание тукъ се заемаше отъ самото начало отъ учения чехъ Леополдъ Гайтлеръ, чиито главни трудове сѫ посветени на граматиката на старобългарския езикъ, неговитѣ паметници и писмена, единъ ученъ, който бѣ пѫтувалъ, между друго, въ Македония и Света-гора (въ 1875 и 1876 г.) и проявилъ специаленъ интересъ и къмъ въпроси изъ българската народоука. Младиятъ ученъ дотолкова се сближилъ съ своя учитель, че когато последниятъ заболѣлъ отъ тежко душевно разстройство, което докарало и раната му смърть въ 1885 г.), той го придружавалъ въ влака при отвеждането му на цѣрение въ Виена. Следъ заболяването на Гайтлера студентътъ Милетичъ, у когото искрата за наука била вече запалена, продължилъ своето учение въ Прага. Тамъ единъ отъ най-голѣмитѣ чески филолози, Янъ Гебауеръ, заемаше, отъ 1880 год. насетне, катедрата по славянско езикознание и при своята преподавателска работа бѣше проявилъ голѣма организаторска дарба, на която се дължи подготвянето на мнозина добри ученици. Въ тѣхниятъ брой несъмнено трѣбва да бѫде причисленъ и младиятъ българинъ, чиято първа печатана научна работа е била писана въ Прага.

Току-що завършилъ университетското си образование съ ригорозумъ, преди още да положи докторския си изпитъ, за

който се готвѣлъ, Милетичъ билъ повиканъ отъ Министерството на народното просвѣщение да се върне въ България и да стане учитель въ Софийската мѫжка гимназия. Това се е смѣтало — и той самъ го е смѣталъ — за голѣма честь, понеже длъжностьта гимназиаленъ учитель е била за това време голѣма. То е било време, когато се е работѣло трѣскаво отъ всички надъ изграждането на новата държава. Той се заловилъ веднага съ голѣмъ ентусиазъмъ за научна работа, катоималъ една мечта — да стане професоръ въ бѫдещия български университетъ. Това се и сбѫднало. Нѣколкото негови печатани работи въ едничкия тогава научен органъ въ България „Периодическо списание“ на премѣстеното отъ Браила въ София (1878 г.) Българско книжовно дружество заслужено го изтъкнали като добре подготвенъ по славянска филология та билъ назначенъ за единъ отъ първитѣ преподаватели въ открития на 1 октомврий 1888 год. Висшъ педагогически курсъ въ София, преобразенъ подиръ нѣколко месеца (1 януарий 1889 год.) въ Висше училище — сегашния Софийски университетъ. До 1 октомврий 1892 г. извънреденъ професоръ — бидейки въ сѫщото време и учитель въ гимназията, — а подиръ това редовенъ преподаватель, сетне редовенъ професоръ, той останалъ на тая си длъжность до 15 септемврий 1934 год., когато, по силата на една забележка къмъ една издадена презъ сѫщата година правителствена наредба-законъ за бюджета, трѣбваше, въпрѣки сѫществуващия законъ за университета, да бѫде уволненъ по предѣлна възрасть: презъ всичкото това време той бѣ заемалъ непрекѫснато катедрата по славянско езикознание и етнография, до отдѣлянето на последната въ самостоятелна катедра (1922 г.). Това ненадейно отстранение отъ университета действително засегна и други по-стари професори, но то бѣше за Милетича особено тежъкъ ударъ: единъ отъ основателитѣ на университета, който съ авторитета си на голѣмъ ученъ бѣ допринесълъ твърде много за издигането му като висшъ институтъ за чиста наука въ страната, съ непреклонната си воля бѣ бранилъ неговата автономия като необходимо условие за свободна научна работа и, въ качеството си на членъ на Ефорията братя Евл. и Хр. Георгиеви отъ Карлово положи особени грижи за бързото довършване на новата сграда на университета, въ която можа да се подслони поне Историкофилологическиятъ факултетъ, той трѣб-

ваше да напустне университетската катедра тъкмо когато можеше при по-добри условия, а следователно и съ по-голѣмо въодушевление да преподава есенцията на своя дългогодишенъ научен опитъ.

Годинитѣ, прекарани въ Загребъ, иматъ важно значение и за личния животъ на Милетичъ и домашното му устройство, което, въпрѣки всичко преживѣно, му бѣ осигурило условия за спокойна научна работа и развой на благородни пориви. Увлѣченъ по една интелигентна и възпитана девойка отъ добро загребско семейство (двамата ѝ братя съ време бѣха достигнали до високи чинове въ австрийската войска), той не се успокоява и следъ като напуска Загребъ и се връща въ България — до като единъ день, на 27 декември 1885 год., не се вѣнчава съ нея и посрѣдъ зима, въ студове и мразове, не я довежда, презъ Ромъния, Видинъ, Ломъ и Петрохань въ прихлупената си бащина кжща въ София на улица Царь Борисъ, задъ днешното френско училище. Какво е представяла тогава новата българска столица съ потъналитѣ въ каль улици и какви сж били първитѣ впечатления на чужденцитѣ, които идвали въ нея — за това може вече да се сжди по обнародвания дневникъ на Конст. Иречекъ. Това обаче не се отразило ни най-малко върху чувствата на двамата млади. Съ донесената покжщнина разумната и сржчна домакиня бързо наредила домашна обстановка по свой вкусъ, още по-добре, когато излѣзли на отдѣлно, и така създала приятни условия за животъ и работа на своя мжжъ. Нито неудобствата, които представялъ тогава, па и до неотколе, животътъ подъ наемъ (както сж живѣли Милетичови отначало) въ малкитѣ строени набързо въ новата София кжщи, когато дори вода е трѣбвало да се носи наржце отвънъ, безъ да може да се намѣри колко-годе сносна прислуга; нито увеличенитѣ грижи на новото семейство, което бързо нарастнало — умножило се скоро съ шесть деца, петь отъ които породени; нито тежкитѣ болести, които почти отъ самото начало почнали да го посещаватъ (Милетичъ е трѣбвало да кара първата си дъщеря като едногодишно дете на тежка операция въ Виена), могли да засѣнятъ духа на преданость, любовь и жизнерадость, който царѣше въ семейството на проф. Милетичъ до деня на вѣчната раздѣла. Това не могли да направятъ и страшнитѣ удари на сжд-

бата, които му отнели двамата сина и най-малката дъщеря, вече възрастни. По-младиятъ отъ тѣхъ, студентъ по математика и физика въ София, починалъ бързо отъ менингитъ въ началото на 1907 година. Ударътъ билъ тъй ненадеенъ и силенъ, особено върху майката, че смѣлиятъ баща за намаление на нейната скръбь, бързо решилъ да я откжсне отъ всичко, което би ѝ напомняло сждбата на любимото дете: понеже тъкмо тогава, вследствие на една студентска демонстрация при откриването на Народния театъръ, университетътъ бѣ затворенъ и професоритѣ уволнени, Милетичъ, свободенъ отъ служебни задължения, веднага заминалъ съ цѣлото си семейство за чужбина, гдето прекаралъ цѣла година, докато се отвори наново университетътъ, почти единствено съ скромния доходъ отъ дадената си подъ наемъ кжща. Установенъ въ Женева, Милетичъ прибралъ тамъ по-голѣмия си синъ, който следвалъ въ Грацъ право, за да се види, че той, добре отгледано чедо на здрави родители, билъ заболѣлъ между това отъ гръдна болесть. Голѣми грижи и срѣдства били употрѣбени отъ любещитѣ родители за неговото спасение: той прекаралъ дълго подъ непосрѣднитѣ грижи и на майка си въ лѣчебни мѣста въ Швейцария и заради него бащата построилъ, съ срѣдства отъ ипотека на кжщата си, и хубава лѣтна кжща въ Чамкория. Поправенъ, той свръшва право, но като стажантъ въ сжда заболява отново, за да склопи очи въ края на 1918 г., следъ като година преди това бѣ нанесенъ втори страшенъ ударъ на семейството съ внезапната смъртъ на най-малката дъщеря тъкмо когато свръшваше гимназиалното си образование. До колко сждбата въ това отношение бѣ жестока къмъ Милетича, може да се види и отъ това, че въ единъ хубавъ лѣтенъ день, на праздника на Св. Кирилъ и Методий, тъкмо по времето, когато той още младъ учитель, държалъ речь за значението на дѣлото на двамата братя за славянството, едничката му сестра починала отровена отъ лѣкарство, което ѝ било предписано въ погрѣшна доза, отъ тогава до самата си смъртъ тоя голѣмъ славистъ и българинъ, за когото двамата солунски братя бѣха родени българи, никога въ тоя голѣмъ праздникъ на славянската и българската просвѣта не излизаше отъ дома си, при все че по-къснитѣ нещастия отъ тоя родъ бѣха убили въ това инакъ толкова чувствително сърдце на човѣкъ, надаренъ при това съ хладенъ

разсѫдъкъ и дълбокъ умъ, и последнитѣ следи отъ религиозно чувство, ако изобщо нѣкога го е имало.

Преданъ на своето семейство, Милетичъ бѣ преданъ и на своитѣ приятели, каквито нѣмаше много, защото, по природа човѣкъ на честната мисъль и коректни постѫпки, не можеше да търпи неправди и извъртания и всѣкому казваше безъ забиколки право въ очитѣ това, което въ неговитѣ постѫпки намираше нередно. По тия причини тъкмо нѣкои негови приятели, за които бѣ жертвувалъ и време и спокойствие, както рѣдко нѣкой другъ би могълъ да направи това, съ време бѣха станали открити и жестоки негови врагове, което действително тежко го огорчаваше, особено когато тѣ бѣха негови ученици, които дължатъ своето издигане единствено на неговото залѣгане, но не можеше да го сломи.

Презъ първитѣ години на университетския животъ, когато се отвори Висшето училище, се завръзва близко приятелство между него и негови колеги, като Д. Агура, Ив. А. Георговъ и Ив. Д. Шишмановъ, нѣкои като него първомъ учители въ гимназията. На тѣсната дружба между тѣхъ, крепена особено отъ голѣмия ентусиазъмъ, съ който се изграждаше огнището на висша наука, на което бѣха създатели, се дължатъ нѣкои научни и книжовни начинания, като основаването на списанието „Български прегледъ“ (1894 г.), което, уреждано, освенъ отъ него и поменатитѣ трима, още и отъ А. Теодоровъ (Баланъ), Б. Цоневъ и Д. Матовъ, излиза въ голѣми книги месечно въ продължение на шесть години. Въ това до известна степень енциклопедично списание, въ всѣка книга отъ което трѣбвало да има сѫщо стихове и разкази, та, като не се намирали отъ писатели, трѣбвало да бѫдатъ съчинявани отъ самитѣ редактори (затова тамъ се намиратъ оригинални или преводни стихотворения отъ Шишмановъ, Георговъ и Цоневъ, а отъ Милетича има разказъ — „Поциганилъ се“, год, VI, кн. 3-4, 1899 г.), голѣма часть отъ работата, особено въ критичния и библиографския дѣлъ, се падала на Милетича. Когато започналъ да излиза министерскиятъ „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина,“ подъ редакцията на Шишманова, Милетичъ се явилъ най-усърдния му сътрудникъ: въ това знаменито научно и книжовно начинание, чието издаване по-късно биде прехвърлено на Българското книжовно дружество, сетне Българската академия на наукитѣ, сѫ напечатани

най-сериознитѣ научни студии на Милетича, излѣзли на български. Заедно съ Агура, възпитаникъ на ромънския университетъ въ Яшъ, бѣ предприелъ той едно научно пѫтуване въ Ромъния (1892 г.), а двама съ Георгова, и той като него, роденъ въ Македония (Велесъ) ходиха на нѣколко пѫти въ столицитѣ на Великитѣ сили като делегати на своитѣ сънародници въ усилията имъ за добиване свобода.

Тая дружба, особено между четиримата, бѣше още отъ самото начало и семейна. За това много спомагаше и обстоятелството, че тѣ — обща слабость на училитѣ се тогава въ чужбина българи — се бѣха оженили за девици, познати отъ времето на тѣхното студентство въ чужбина, които следователно по-лесно можеха да се разбиратъ (само Агура се бѣше оженилъ за българка, но отъ Ромъния). Това обаче малко прѣчеше за затвърдяване българския духъ въ семейството, особено у Милетичови. Въ дома на Милетича отъ онова време бѣше останалъ навикъ за вечерни срещи, особено въ сѫбота, въ които всички се чувствували като у дома си. Първоначално въ тия срѣщи не е минавало безъ музика: Милетичъ знаелъ да свири на цигулка, госпожата — на пияно. Слабостьта на Милетича къмъ музиката се проявява по-късно въ употрѣбата на инструменти, съ които лесно могатъ да се възпроизвеждатъ хубави музикални произведения: грамофонъ и радио. Голѣмъ репертуаръ на грамофонни плочи, дори цѣли опери, бѣше набавилъ той постепенно, отчасть за забава и на болния си синъ. Но и самъ той дълги вечери прекарваше въ слушане така възпроизвеждани класически кѫсове отъ известни пѣвци и свирци. По-късно грамофонътъ биде измѣстенъ отъ радиото: на нѣколко пѫти той бѣ направилъ смѣна на апарата си съ по-новъ, по-усъвършенствуванъ. Така до последния день на своето тежко заболяване той прекарваше до късно вечерь, унесенъ въ музика, а често и работѣше при тиха музика. „Когато наближи часътъ на смъртьта ми, нека да свири музика и така да умра“, — говорѣше той често не на шега при мисълта за напредналитѣ си години. За зла честь, страшнитѣ негови предсмъртни страдания бѣха задушили всѣка следа отъ подобно желание.

Проф. Милетичъ бѣ свикналъ да работи нощемъ — до късно подиръ полунощь. Това имаше известни предимства за научната му работа. При българскитѣ условия, при които за

единъ ученъ като него, свързанъ, освенъ съ преподавателски, още и съ обществени задължения отъ всѣкакъвъ родъ, дневното време бива много разпокжсано, нощнитѣ часове се явяватъ спасителни за съсрѣдоточаване въ една започната работа и нейното бързо довършване. Но то имаше и своитѣ недобри последици: недобро разположение при ставане сутринь и силенъ продължителенъ главоболъ (мигрена), отъ който той често се оплакваше и отъ който не можеше да се изцѣри, въпрѣки допитването си и до лѣкари въ чужбина. Тия си страдания той отдаваше на заболяване отъ малария презъ лѣтото на 1898 г. въ Варненско по време на пжтуването си за изучаване на българскитѣ говори въ източна България. Инакъ Милетичъ бѣше здравъ като скала, самъ вѣрваше въ това и само презъ последнитѣ си години, презъ есеньта на 1935 г., заболѣ по-сериозно отъ възпаление въ дробоветѣ, което лесно мина.

Благодарение на това преди всичко, запазилъ при това душевнитѣ си сили, Милетичъ притежаваше несъкрушима воля за работа до последнитѣ си дни. Научната работа бѣше за него процесъ на вдъхновение. Сжщо както при говоръ у него мислитѣ се нижеха една следъ друга въ строго логична последователность, творческиятъ напънъ се усиляше и той не можеше да остане спокоенъ, докато не види започнатата си работа довършена. Когато обаче напише всичко, за което мисли че е необходимо да се каже, той веднага прекжсва. По тая причина, много отъ неговитѣ студии изглеждатъ като незавършени: у тѣхъ нѣма обикновенитѣ въ подобни случаи заключения и обобщения въ края. На това вдъхновение при писането се дължи и отсжтствието на подробни цитувания на литература подъ линия, толкова любима на мнозина научни работници. Той предпочиташе да изложи своето мнение по известенъ въпросъ, безъ да затруднява развоя на своята мисъль и да обременява своя читатель съ прекомѣрни цитувания, смѣтайки за по-необходимо да се приведатъ повече примѣри въ подкрепа на изказаното твърдение. У него като че сжществуваше вжтрешно неразположение къмъ постоянни справки. Затова тъкмо въ нѣкои негови словарни работи — речници къмъ издадени текстове, — гдето по-подробнитѣ справки сж необходими, се срѣщатъ нѣкои грѣшки, които послужиха на недобросъвестни негови противници безсрамно да

го ругаятъ: отъ дървесина тѣ не можеха или не искаха да видятъ гората.

Типиченъ за начина на научното работене на Милетича е примѣрътъ съ съставянето на неговото най-голѣмо съчинение — „Източнобългарски“ (Das Ostbulgarische). Следъ като въ продължение на цѣли години той е трѣбвало изъ своитѣ записни книжки, изпълнени съ бележки отъ пѫтуванията презъ лѣтнитѣ месеци на 1898 и 1899 г., да вади върху хиляди листчета особеноститѣ отъ говора на посетенитѣ отъ него селища и сетне, чрезъ разхвърляне изъ разни купчини, да намѣри основнитѣ признаци за разпредѣлението имъ въ диалекта, той е трѣбвало да седне и да напише своето съчинение. Това последното той направилъ въ Рилския манастиръ, гдето прекаралъ съ семейството си презъ лѣтото 1901 год. Покойниятъ проф. А. Иширковъ, който тогава е билъ сѫщо тамъ, съ учудване разправяше, какъ Милетичъ въ продължение на всичкото време, докато не довършилъ работата, не дигалъ глава отъ писане, като оставялъ да му донасятъ храна на работната маса. Сѫщо такава творческа страсть го обхващаше и при съставянето на по-малкитѣ работи. Нервниятъ ударъ, който го повали презъ нощьта на първия срещу втория день на Великдень, презъ априлъ 1937 г., го бѣше сварилъ сѫщо въ подобенъ изблицъ на научно творчество, прекѫснато временно поради прекарването праздника въ срѣдата на своитѣ близки. Когато на следния день дойде на себе си, той пожела непремѣнно да ме види, за да ми покаже работата, която бѣше нахвърлялъ и не се успокои, докато не биде помѣстена въ чекмеджето, гдето я бѣше прибралъ, докато не ми посочи съ голѣми усилия надъ себе си, какъ желае да бѫде стъкмена. Тая статия, подъ насловъ „Най-старинниятъ днесъ български говоръ е въ Македония“, помѣстена по-нататъкъ въ тая книга на Мак. прегледъ, е последниятъ неговъ научен трудъ.

Научнитѣ работи на Милетича почиватъ въ по-голѣмата си часть — и въ това се състои особената имъ цена — върху материали, събрани отъ него лично при разни пѫтувания въ страната и извънъ нея. Той изобщо много обичаше да пѫтува и пѫтуването бѣше за него най-добрата отмора, дори и тогава, когато бѣше съпроводено съ трудноститѣ на изследвачъ, който трѣбва да използува времето си било за търсене документи въ разни архиви (въ Букурещъ, Буда-Пеща, Римъ и пр.) за

извличане данни за историята на българския езикъ отъ нѣкоя по-непозната епоха или за прослеждане сждбинитѣ на нѣкой дѣлъ отъ българския народъ, напр. павликянитѣ, било за изследване нѣкои български говори, напр. източнобългарскитѣ. Изобщо не минаваше година да не пжтува той по една или друга причина въ страната или въ чужбина. Последното той правѣше често, обикновено заедно съ проф. Георгова, съ тежката мисия да се застжпя въ столицитѣ на Великитѣ сили за подобрение на сждбата на своитѣ сънародници отъ Македония. Всички тия пжтувания, както и посещенията на конгреси, той използуваше и да види, да се запознае колкото е възможно по-добре съ културата и живота въ посетената страна. Любопитно бѣше да се види, какъ той дори при влизането си въ единъ магазинъ за покупка на дребно използуваше случая да разпитва за най-различни работи — цени на разнитѣ произведени тамъ стоки, условия на животъ и работенъ трудъ и пр. и пр. Не е чудно тогава, че често пжти тръгваше той на пжть просто да се запознае съ непознати нему мѣста, особено въ България. Въ тоя случай той вземаше съ себе си обикновено и жена си. Особено бѣше доволенъ той отъ едно такова пжтуване въ останалата въ български предѣли часть отъ Македония, отъ дветѣ страни на Пирина. Една учебна година 1923/24 прекара той и въ пжтуване въ Полша и Чехословашко, като прекара въ университетскитѣ имъ градове Лъвовъ, Краковъ, Варшава, Познанъ и Прага въ близко общуване съ тамошнитѣ си колеги по специалность, отъ които бѣше дълбоко уважаванъ. На това му уважение като ученъ се дължи и избирането му за членъ на нѣколко славянски академии: Руската академия на наукитѣ въ Петроградъ, Полската въ Краковъ, Ческата въ Прага, Югославската въ Загребъ и пр. и пр.

КНИЖОВНИ ТРУДОВЕ НА ПРОФ. Л. МИЛЕТИЧЪ
(1934—1937)[1]

1 (387). Едно писмо отъ Бобошчѝца (Корчанско) до ексарха Антимъ I (1873 г.). Новъ приносъ къмъ българската диалектология. Мпр IX 1, 17—30; [фр. резюме] 147—150.

2 (388). Къмъ историята на инфинитивъ въ българския езикъ. Мпр IX 2, 1—8; [фр. резюме] 153—154.

3 (389). Проф. А. М. Селищев, Македонские кодики XVI—XVIII веков. Очерки по исторической этнографии и диалектологии Македонии. София 1933, 8°, 258 стр. (Издание Македонского Научного Института). *Рец.* Мпр IX 1, 115—118; [фр. резюме] 162—164.

4 (390). Henri Pozzi, La guerre revient (Анри Поци, Войната се връща). Paris 1933, малка 8°, стр. 362 (Edition Paul Berger), *Рец.* Мпр IX 1, 125—129; [фр. резюме] 168—170.

5 (391). Н. п. Филиповъ, Якоруда (Разложко). София, 8°, 160 стр. *Рец.* Мпр IX 1, 138—140; [фр. резюме] 174—175.

6 (392). Ernest Pezet, deputé du Morbihen et St. Simondet, professeur e l'Ecole des Sciences politiques, La Yougoslavie en péril? — Paris, Librairie Ploud et Gay, 1933, 287 стр. *Рец.* Мпр IX 2, 123—131; [фр. резюме] 162.

7 (393). Къмъ историята на българското аналитично склонение. Мпр IX 3 и 4, 59—76; [фр. резюме] 244—247.

8 (394). Къмъ въпроса за произхода на името Охридъ. Мпр IX 3 и 4, 209; [фр. резюме] 258.

9 (395). Несбѫднало се предсмъртно желание на Н. П. Кондаковъ да се върне въ България. Мпр IX 3 и 4, 234—238; [фр. резюме] 263.

10 (396). Mieczysław Małecki, O zróżnicowaniu gwar Bogdańska w pd.-wschodnej Macedonji (Върху различието на говоритѣ въ югоизточна Македония), печат. въ Lud Słowiański, Kraków 1933, т. III, 1, стр. 90—130. —

---

[1] Книжовнитѣ трудове на проф. Л. Милетичъ отъ начало, 1884 г., до 1933 г. сѫ изброени въ юбилейния Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ за седемдесетгодишнината отъ рождението му (1863—1933), София 1933, стр. XI—XXX. Тукъ се допълня даденията тамъ списъкъ като цифритѣ въ скоби предъ статиитѣ представятъ продължение на отбелязанитѣ тамъ поредни нумера.

Mieczysław Małecki, Dwie gwary Macedońskie. Sucho i Wysoka w Soluńskiem. Część I: Teksty (Два македонски говора — въ Сухо и Високо въ Солунско. Часть I: Текстове), печат. въ „Bibiioteka Ludu słowiańskiego", № 2, Kraków 1934, стр. 90. *Рец.* Мпр IX 3 и 4, 177—180; [фр. резюме] 253—255.

11 (397). Карлъ Шкорпилъ, Материали къмъ въпроса за сждбата на прабългаритѣ и на северитѣ и къмъ въпроса за произхода на днешнитѣ българи. Отд. отпечатъкъ изъ спис. Byzantinoslavica V. Praha 1933. Стр. 21 (Съ една цвѣтна етнографска карта на източната половина на Балканския полуостровъ). *Рец.* Мпр IX 3 и 4, 185—194; [фр. резюме] 255.

12 (398). Іван Orienko, Член в українській мові. Історично-порівняльний нарис, (Членъ въ украинския езикъ. Историко-сравнителенъ очеркъ). Варшава, 16 стр. Отд. отпеч. отъ „Рідна Мова" (Родна речь), бр. 9—10, г. 1934. *Рец.* Мпр IX 3 и 4, 194—201; [фр. резюме] 256—257.

13 (399). Павелъ П. Шатевъ, Въ Македония подъ робство. Солунското съзаклятие (1903 г.). Подготовка и изпълнение. София 1934, 8°, 325 стр. Цена 80 лв. Мпр IX 3 и 4, 201—205; [фр. резюме] 257.

14 (400). Тодоръ Геровъ, При Шаръ. Исторически бележки за Северна Македония отъ преди хиляда години и спомени отъ Тетовско. София 1934 8°, 70 стр. *Рец.* Мпр IX 3 и 4, 205—208; [фр. резюме] 258.

15 (401). Кирилъ Искровъ, Василъ Левски — Дяконътъ. Животъ — Апостолство. — Смъртъ. № 1 отъ библиотека „Национална мисъль", София, 8°, 88 стр. *Рец.* Мпр IX 3 и 4, 208—209; [фр. резюме] 258.

16 (402). Една новобългарска Александрия отъ 1810 г. Издава Българската академия на наукитѣ. [Български старини. Книга XII]. София 1936, поп. 8°, 117.

17 (403). Една особено забележителна форма въ македонскитѣ говори около Солунъ. Мпр X 1 и 2, 1—7; [фр. резюме] 229.

18 (404). „Акание" и „Пълногласие" въ централния родопски говоръ. Мпр X 1 и 2, 26—30; [фр. резюме] 231.

19 (405). Седемдесеть-годишнината на професоръ Люборъ Нидерле (20 септ. 1935 г.). Мпр X 1 и 2, 173—174; [фр. резюме] 233—234.

20 (406). Нови сведения за македонскитѣ българи въ Бобошчица (Корчанско) и тѣхния езикъ. (André Mazon, Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud. — Paris 1936, 8°, p. 462), Мпр X 3 и 4, 19—32; [фр. резюме] 232.

21 (407). Професоръ А. Беличъ продължава да изопачава науката. (По поводъ на книгата му „Галички дијалекат." Београд 1936 г.). Мпр X 3 и 4, 51—60; [фр. резюме] 234—235.

22 (408). Образци отъ говора на с. Бобошчица (Корчанско). (По книгата на проф. André Mazon, Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud. Paris 1936). Съобщава Мпр X 2 и 4 123—132; [фр. резюме] 237.

23 (409). Къмъ речника на говора въ селата Сухо и Висока (Солунско). (Споредъ труда на Mieczysław Małecki, Dwie gwary macedońskie (Sucho i Wysoka w Soluńskiem). Część II. Słownik. Kraków 1936, 135, печ. въ Bibljoteka Ludu słowiańskiego, Dział A. № 3). Съобщава — Мпр X 3 и 4, 133—140; [фр. резюме] 237—238.

24 (410). Десетгодишнината на „Македонски прегледъ". Мпр X 3 и 4, 229—230; [фр. резюме] 252.

25 (411). M. Małecki, Cechy bałkańskie w językach Macedonji (вж. Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademji umiejętności. Kraków, т. XL, 1935, № 2, 25—27). *Рец.* Мпр X 1 и 2, 195—198; [фр. резюме] 238—239.

26 (412). Mieczysław Małecki, Drobiazgi z Macedonji (печ. въ „Lud Słowiański" т. III св. 2 dział A. Dialektologja. — Kraków 1934, 266—287, 323—325. *Рец.* Мпр X 1 и 2, 198—201; [фр. резюме] 239.

27 (413). Thomas Pétroff, docteur en droit, Les Minorités nationales en Europe Centrale et Orientale. Paris 1935, 8°, 221. *Рец.* Мпр X 1 и 2, 205—208; [фр. резюме] 229—240,

28 (414). Велико Йордановъ, Народнитѣ просвѣтители Кирилъ и Методий. Историко-литературенъ очеркъ. София 1935, 8°, 32. Цена 20 лв. *Рец.* Мпр X 1 и 2, 209—210; [фр. резюме] 240.

29 (415). Gustav Roloff, England und die Balkankriege 1912/13 (Англия и Балканскитѣ войни 1912/33 г.) (печ. въ „Berliner Monatshefte" год. 13, № 12, 1935). *Рец.* Мпр X 1 и 2, 213—215; [фр. резюме] 241.

30 (416). Carl Mühlmann, Der Eintritt Bulgariens in den Weltkrieg. Herbst 1915 (Влизането на България въ свѣтовната война) (печ. въ „Berliner Monatshefte" № 10, Oktober 1935, стр. 829—844). *Рец.* Мпр X 1 и 2, 215—217; [фр. резюме] 241—242.

31 (417). E. G. Helmreich, Ein Nachtrag zu dem serbisch-bulgarischen Abkommen von 1912. (Е. Г. Хелмрайхъ, Една прибавка къмъ сръбско-българския договоръ отъ 1912 г.) (печ. въ „Berliner Monatshefte" 13 Jahrgang, № 12, Dezember 1935, с. 1073—1077). *Рец.* Мпр X 1 и 2, 218; [фр. резюме] 242.

32 (418). Ivan St. Vlahov, La politica della Russia prima della grande guerra. La questione Macedone. (Иванъ Ст. Влаховъ, Политиката на Русия преди свѣтовната война. Македонскиятъ въпросъ). Cenno di storia diplomatica della Bulgaria (печ. въ „L'Europa Orientale". Nuova serie. Anno XV, fasc. I—II, Roma 1935, стр. 74—86). *Рец.* Мпр X 1 и 2, 218—219; [фр. резюме] 242—243.

33 (419). М. Попруженко и Ст. Романски, Библиографски прегледъ на славянскитѣ кирилски източници за живота и дейностьта на Кирила и Методия. (Издава Българската академия на наукитѣ). София 1935, фол. 68 стр. Цена 30 лв. *Рец.* Мпр X 1 и 2, 219—221; [фр. резюме] 243.

34 (420). Д-ръ Никола В. Миховъ, Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в. Библиографски издирвания съ статистически и етнографски данни. Томъ IV, гол. 8⁰, стр. 557, цена 350 лв. София 1935. (Издание на Българската академия на наукитѣ). *Рец.* Мпр X 1 и 2, 223—228; [фр. резюме] 244.

35 (421). Henri Pozzi, Les Coupables. Documents officiels inédits sur les responsabilités de la Guerre et les dessous de la paix. Paris 1935, мал. 8⁰, 404 стр. (Ханри Поци, Виновницитѣ. Официални необнародвани документи върху отговорноститѣ за войната и опакото на мира). *Рец.* Мпр X 3 и 4, 161—178; [фр. резюме] 238—239.

36 (422). А. Белић, Галички дијалекат. Београд, 351 стр. (Говорътъ на с. Галичникъ). Книга VII отъ „Српски дијалектолошки зборник". (Издание на Сръбската академия на наукитѣ). *Рец.* Мпр X 3 и 4, 181—195; [фр. резюме] 241—242.

37 (423). Кирилъ Младеновъ, Областьта Мегленъ въ Македония. Историко-етнографски прегледъ и народностни борби. София 1936, 8⁰, 56, ц. 20 лева. *Рец.* Мпр X 3 и 4, 197—199; [фр. резюме] 242—243.

38 (424). Кирилъ Мирчевъ, Неврокопскиятъ говоръ. София 1936, 8⁰, 134 стр. (печ. въ Годишника на Соф. университетъ, Истор.-филол. факултетъ, книга XXXII, 1). *Рец.* Мпр X 3 и 4, 203—206; [фр. резюме] 243—244.

39 (425). Bohuslav Havránek, Romanský typ perfekta, factum habeo' a ‚casus sum' v makedonských dialektech. (Extrait des Mélanges P. M. Haškovec. Brno 1936, стр. 147—154). *Рец.* Мпр X 3 и 4, 206—207; [фр. резюме] 244.

40 (426). Павелъ П. Шатевъ, Националнитѣ малцинства и самоопредѣлението на народитѣ. Трагедията на Балканитѣ. София 1936, 8⁰, 94 стр. ц. 30 лева. *Рец.* Мпр X 3 и 4, 213—216; [фр. резюме] 245—246.

41 (427). Л. Милетичъ, Два любопитни въпроса отъ българската фонетика I. *За* и *са* вмѣсто глагола *ште* въ описателната форма за бждеще време. (Печ. въ „Списание на Бълг. академия на наукитѣ" год. 1936, кн. LIV, стр. 139—1112). *Рец.* Мпр X 3 и 4, 226—227; [фр. резюме] 251.

42 (428). Езикътъ на приписките на влахобългарската църковна писменость отъ XV—XVII в. Сп. БАН LIV (26) 129—138.

43 (429). Два любопитни въпроси оть българската фонетика. Сп. БАН LIV (26) 139—146 (I. „*За*" и „*са*" вмѣсто глагола *ште* въ описателната форма за бждеще време, с. 139—142. II. Спомагателниятъ глаголъ *ште* въ рупското *ке*-наречие, с. 142—146).

44 (430). Удвояването на обекта въ българския езикъ не е „балканизъмъ“. Сп. БАН LVI (28) 1—20.

45 (431). Нѣколко синтактични и морфологични особености въ българскитѣ народни говори. Сп. БАН LVI (28) 21—41.

46 (432). Особенъ приносъ къмъ речника и фразеологията на източнитѣ български говори. Сп БАН LVI (28) 43—87.

47 (433). Речь-изповѣдь. Мпр XI 1 и 2, 39—43. — Посмъртно обнародване.

48 (434). Най-старинниятъ днесъ български говоръ е въ Македония. Мпр XI 1 и 2, 44—62.

Ст. Р.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ОКОЛО СМЪРТЬТА НА ПРОФ. Л. МИЛЕТИЧЪ

(Библиографиченъ прегледъ)

Алексиевъ проф. д-ръ Владиславъ. На югъ къмъ брѣговетѣ на Бѣло море съ проф. Л. Милетичъ. в. *Стожеръ* год. I, брой 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 3—4.

Балабановъ Ал. Любомиръ Милетичъ. в. *Дневникъ* год. XXXVI, брой 11324 (София, 2 юний 1937 г.), стр. I и V.

Балабановъ проф. д-ръ Ал. Любомиръ Милетичъ. в. *Стожеръ* год. I, брой 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 1. — Препечатана отъ в. Дневникъ отъ 2 юний 1937 г.

Български учени въ Света гора. в. *Стожеръ* г. I, брой 22, София, 12 юний 1937 г., стр. 2. [Фотогр. снимки съ проф. Милетичъ въ Зографския манастиръ на 2 априлъ 1910 год.].

Всеобщи съчувствия отъ България и чужбина до семейството на проф. Милетичъ и Българската академия на наукитѣ. (Нѣколко отъ многобройнитѣ съболезнователни телеграми и писма). в. *Стожеръ* год. I, брой 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 4.

Вълчева М. Проф. Милетичъ и аудиторията. в. *Литературенъ гласъ* год. IX, бр. 359, отъ 16. VI. 1937, стр. 6.

Въ паметь на проф. Милетичъ. в. *Стожеръ* год. I, бр. 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 1 [съ портретъ отъ Ари Калъчевъ].

Гелевъ Ж. Скръбьта на македонскитѣ студенти. в. *Стожеръ* год. I, брой 12 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 2. — Речь, произнесена на гроба на проф. Л. Милетичъ при погребението.

Геновъ проф. Г. П. Професоръ Милетичъ и българскиятъ народностенъ въпросъ. в. *Стожеръ* год. I, бр. 22 (София, 22 юний 1937 г.), стр. 1.

Днесъ професоръ Л. Милетичъ ще бжде погребанъ. в. *Утро* год. XXVII, № 8338 (София, 3 юний 1937 г.), стр. 1—2

[съ фотогр. снимка: професоръ Милетичъ на смъртния одъръ].

† Д-ръ Л. Милетичъ почина. Животописна бележка. *Зора* год. XIX, брой 5378 (София, 2 юний 1937 год.), стр. 5.

Думевъ Велко. Проф. д-ръ Любомиръ Милетичъ. в. *Стожеръ* год. I, брой 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 2.

Иванова-Томова Л., секретарка на Мак. ж. съюзъ. Осиротѣ българското родолюбие. в. *Стожеръ* год. I, брой 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 3.

„Илиндень". † Професоръ д-ръ Любомиръ Милетичъ. *Илюстрация Илиндень* год. IX, кн. 6 (86), стр. 1—2.

Илюстрация Илиндень. Редакторъ: Кирилъ Христовъ. Година IX. Книга 6 (86). София, юний 1937 год. 4° 16 стр. — Специаленъ брой съ портретъ на проф. Л. Милетичъ.

Константиновъ Н. Професоръ Милетичъ и тракийскитѣ бѣжанци. *Завети*, списание на тракийската младежь. Година XV, брой 646 (София, 15 юний 1937 г.), стр. 7—8 [съ портретъ]. — Къмъ нея: две извадки отъ книгата Разорението на тракийскитѣ българи презъ 1913 год. отъ проф. Милетичъ [1. Булгаркьой; 2. Арменската сѣчь].

Коларовъ Н. Сърдцето на проф. Л. Милетичъ. в. *Стожеръ* год. I, бр. 22, София (12 юний 1937 г.), стр. 3 [и клишета отъ писма на проф. Милетичъ отъ Петроградъ, юлий 1913 г.].

Къмъ вѣченъ покой. *Народна отбрана* год. 19, брой 1866 (10 юлий 1937 г.), стр. 8 [кратко описание на погребението].

Лековъ Ив., доцентъ въ Университета. Библиография на по-важнитѣ трудове на проф. Л. Милетичъ. 1884—1937. *Народна отбрана* год. 19, бр. 1866 (10 юлий 1937 год.), стр. 9—10.

Лековъ Ив. Духовното наследство на проф. Л. Милетичъ. *Литературенъ гласъ* год. IX, бр. 359 (16. VI. 1937), стр. 2.

Лековъ Ив. † Проф. Л. Милетичъ. в. *Днесъ* год. II, брой 400 (София, 3 юний 1937 г.), стр. 1. [уводна].

† Л. Милетичъ [уводна статия]. *Зора* год. XIX, бр. 5378 (София, 2 юний 1937 г.), стр. 1.

Les obsèques du professeur Milétitch. Un nombreux public a accompagné jusqu'à la dernière demeure l'illusrte défunt. *La*

parole bulgare, II-e année, № 370 (4 Juin 1937), p. 1. [Avec des clichées].

Литературенъ гласъ. Седмичникъ за литература, изкуство, наука и обществени въпроси. Редактира Д. Б. Митовъ. Година девета. [Брой] 359 (София, 16. VI. 1937), фолио 8 стр. — Специаленъ брой, съ портретъ на проф. Л. Милетичъ.

Мирчевъ Кирилъ, доцентъ въ Университета. Заслугитѣ на проф. д-ръ Люб. Милетичъ къмъ Родината. *Зора* год. XIX, брой 5379 (3 юний 1937 год.), стр. 1.

Мирчевъ Кирилъ — доцентъ въ Държ. университетъ. Научното дѣло на проф. Любомиръ Милетичъ. в. *Стожеръ* год. I, брой 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 1.

Мирчевъ К., доцентъ въ Университета. Проф. Л. Милетичъ като учитель. *Народна отбрана* год. 19, брой 1866 (10 юний 1937 г.), стр. 6—7.

Мирчевъ К. † Любомиръ Милетичъ. *Просвѣта* г. III, кн. 3 (София, ноември 1937), стр. 342—346.

Младеновъ К. При професоръ Милетичъ. в. *Стожеръ* год. I, брой 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 3.

М. М. Милетичъ — човѣкътъ. *Народна отбрана* год. 19, брой 1866, (10 юлий 1937 г.), стр. 6.

Народна отбрана, 19 година, 10 юлий 1937 г., брой 1866. Проф. д-ръ Любомиръ Милетичъ. Роденъ на 1/13 януарий 1863 г. въ гр. Щипъ. Починалъ на 1 юний 1937 г. въ София. [Брой, посветенъ на паметьта на проф. Милетичъ, съ портрети].

Николовъ М. Скръбьта на съгражданитѣ му. Речь, произнесена отъ председателя на Щипското братство на погребението на проф. д-ръ Л. Милетичъ. в. *Стожеръ* год. I, брой 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 2.

Обществената дейность на проф. Л. Милетичъ. Дейностьта му въ Македонскитѣ комитети. Борба за правда съ перо. Многократнитѣ му мисии въ Европа. в. *Утро* год. XXVII, № 8338 (София, 3 юний 1937 г.), стр. 2.

Пандовъ Дим. П. Проф. д-ръ Любомиръ Милетичъ. *Илюстрация Илиндень* год. IX, кн. 6(86), стр. 2.

Пандовъ Д. п., председатель на Илинденската организация. На проф. д-ръ Л. Милетичъ поклонъ отъ илинденци. в. *Стожеръ* год. I, брой 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 2.

Погребението на проф. Л. Милетичъ ще стане днесъ.

Поклонение предъ тленнитѣ му останки. Програмата за погребението. *Зора*, год. XIX, брой 5379 (София, 3 юний 1937 г.), стр. 5.

Погребението на проф. Л. Милетичъ, *Стожеръ* год. I, брой 21, София 5 юний 1937, стр. 1 и 2.

Погребението на Л. Милетичъ. Всенародно отдаване почитъ къмъ именития ученъ. в. *Македонска трибуна*, Indianapolis, год. 11, брой 541, 1 юлий 1937 год., стр. 1.

Поклонението предъ останкитѣ на проф. Милетичъ. в. *Днесъ* год. II, брой 400 (София, 3 юний 1937 год.), стр. 7.

Попруженко проф. М. Г. Изъ споменитѣ ми за Милетича. *Народна отбрана* год. 19, брой 1866 (10 юлий 1937 г.), стр. 7.

Професоръ Милетичъ починалъ. Голѣмитѣ заслуги къмъ Македония на този бележитъ нашъ ученъ. в. *Македонска трибуна*. Органъ на македонскитѣ политически организации въ С. Щ. и Канада, год. 11, брой 540 (24 юний, 1937 год.), стр. 1 [Уводна],

† Проф. д-ръ Л. Милетичъ. Тежка загуба за българската наука. Биографски данни. Погребението. в. *Миръ* год. XLIII, брой 11058 (София, 2 юний 1937 год.), стр. 2.

Проф. д-ръ Л. Милетичъ. Единъ голѣмъ ученъ почина вчера. в. *Дневникъ* год. XXXVI, брой 11294 (София, 2 юний 1937 год.), стр. VI.

Проф. Милетичъ и другитѣ. Интересни случки изъ живота на известниятъ професоръ, които характеризиратъ неговиятъ характеръ и гледища. *Македонска трибуна* год. 11, брой 541, Indianapolis (1 юлий 1937 год.), стр. 1 [Уводна].

Проф. Л. Милетичъ на смъртния одъръ, в. *Миръ* год. II брой 400 (София, 3 юний 1931 год.) стр. 1 [фотографска снимка].

† Проф. Любомиръ Милетичъ. *Училищенъ прегледъ* год. XXXVI кн. 5 и 6 (май и юний 1937), стр. 722—724.

Пѣевъ-Плачковъ Ив., секретарь на Българската академия на наукитѣ. Културната дейность на професора Милетичъ. *Народна отбрана*, год. 19, брой 1866 (10 юлий 1937 г.), стр. 4—5.

Романски проф. д-ръ Ст. Иванъ Вазовъ и Л. Милетичъ. *Литературенъ гласъ*, год. IX, бр. 358 (16. VI. 1937), стр. 1—2.

Романски проф. д-ръ Ст. Научното и книжовно

дѣло на проф. Л. Милетичъ. *Народна отбрана*, год. 19. брой 1866 (10 юлий 1937 г.), стр. 2—4.

Романски проф. Ст. Проф. Л. Милетичъ, в. *Миръ*, брой 11.059 (София, 3 юний 1937 г.), стр. 1—2. Съ портретъ.

Скръбьта за професоръ Л. Милетичъ. Поклонение на Н. В. Царя. Редътъ при погребението. в. *Миръ*, год. XLIII, брой 11059 (София, 3 юний 1937), стр. 2.

Скръбьта на българския народъ за проф. д-ръ Любомиръ Милетичъ. *Илюстрация Илиндень*. год. IX, кн. 6 (86), стр. 2—7. — Между друго предадени сѫ изцѣло речитѣ на проф. Ст. Романски, Никола Стояновъ, Коста Николовъ и М. Николовъ при погребението.

Станишевъ Д-ръ К. Д. Л. Милетичъ като човѣкъ в. *Стожеръ*, год. I, брой 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 1.

Станишевъ инженеръ Христо. Спомени за професоръ д-ръ Любомиръ Милетичъ. *Илюстрация Илиндень* год. IX, кн. 6, стр. 7—8.

Станишевъ инж. Хр. Последни срещи съ проф. д-ръ Л. Милетичъ. в. *Стожеръ* год. I, брой 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. у. — Тукъ и портретъ: „Проф. Милетичъ като гимназистъ".

Станишевъ инж. Хр. За рода на проф. д-ръ Любомиръ Милетичъ. в. *Стожеръ* год. I, брой 23, (София, 19 юний 1937 г.), стр. 2.

Стожеръ [Н. Коларовъ]. † Проф. д-ръ Любомиръ Милетичъ. *Стожеръ* год. I, брой 21 (София 5 юний 1937 г.), стр. 1.

Стожеръ. Седмиченъ вестникъ. год. I, брой 22. София, 12 юний 1937 г. Стр. 1—4. [Посветени на паметьта на проф. Любомиръ Милетичъ]

Стояновъ Ангелъ. Добруджа и проф. Л. Милетичъ, в. *Стожеръ*, год. I, брой 22 (София, 12 юний 1937 г.) стр. 2.

Стояновъ Никола. Скръбьта на Македонския научен институтъ. Речь, произнесена [на погребението на проф. Л. Милетичъ] отъ г. подпредседателътъ на Македонския научен институтъ. в. *Стожеръ*, год. I, брой 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 2.

Тодоровъ Цв. Проф. д-ръ Любомиръ Милетичъ и (българската филология. *Литературенъ гласъ* год. IX, бр. 359 16. VI. 1937), стр. 7.

Хърватски отзивъ за проф. Милетичъ. Образецъ за българскитѣ и чужди учени. *Зора*, год. XIX, бр. 5401 (София, 30 юний 1937 год.), стр. 2. — Извадки изъ подлистника на хърватския в. Obzor отъ 24 юний 1937 г. върху Милетича.

Хърватитѣ за проф. Милетича. *Македонска трибуна*, Indianapolis год. 11, брой 544 (22 юлий 1937 година, стр. 1). — Извадки отъ писаното въ в. Obzor отъ 14. VI. 1937 г.

Тържественото погребение на проф. Милетичъ. в. *Утро* год. XXVIII, №8339, (София, 4 юни [й] 1937 год.), стр. 1 и 3 [Съ фотографски снимки],

Чужди отзиви за проф. Л. Милетичъ. *Народна отбрана* год. 19, брой 1866, (10 юлий 1937 г.), стр. 8. [Писмо отъ академика Б. М. Ляпуновъ до проф. Ст. Романски отъ Ленинградъ, 12. VI. 1937; Извадки изъ хърватския в. Обзоръ отъ 24 юний 1937 г.].

Ярановъ Дим. — доцентъ въ Държ. университетъ. Значението на професоръ Милетичъ за опознаването на българскитѣ земи. в. *Стожеръ* год. I, бр. 22 (София, 12 юний 1937 г.), стр. 3.

Damiani Enrico, Un grave lutto per la scienza slavistica. *L'Europa Orientale*. Anno XVII, 1937, Fasc. VII—VIII. 444—446.

Mazon André. [Nécrologe]. *Revue des études Slaves*. t. XVII, fasc. 3 et 4, Paris 1937, p. 302—305.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ДѢЛОТО НА ПРОФ. МИЛЕТИЧЪ ЗА МАКЕДОНИЯ

Отъ Хр. Силяновъ

Покойниятъ проф. Л. Милетичъ е най-голѣмиятъ между немалкото учени, които Македония е дала на българската наука. Неговото дѣло обаче далечъ не се изчерпва съ заслугитѣ му къмъ Софийския университетъ и съ бележититѣ му трудове въ областьта на славистиката. Проф. Л. Милетичъ не е само ученъ отъ първа величина. Той е активенъ темпераментенъ общественикъ и неуморимъ македонски деятель. Неговото дѣло за Македония е така крупно, многообразно и трайно по своитѣ постижения, че го поставя между най-заслужилитѣ на родината си безсмъртни македонски великани.

Роденъ въ Щипъ, живѣлъ и израстналъ въ Велесъ, Кукушъ, Струмица, Тиквешко, Скопие, Милетичъ — юноша още — се преселва въ София, носейки дълбоко запечатанъ въ душата си образа на Македония съ прелестнитѣ картини на нейната природа, съ силния пулсъ на нейната българщина и съ нейнитѣ страдания и купнежи на робиня. Отъ момента, когато, по силата на Берлинската неправда, Македония е откѫсната отъ освободеното отечество, Милетичъ заживява съ нейнитѣ усилия и мечти за счупване новитѣ робски вериги. Занапредъ младиятъ щипянинъ служи съ еднакъвъ жаръ на два кумира и дѣли сърдцето си между две еднакво свидни любовници: науката и Македония.

Колкото и странно на пръвъ погледъ, едната любовь не прѣчеше на другата. Жрецътъ на науката не възпираше поривитѣ на македонския родолюбецъ. Тъкмо наопаки. Любовьта къмъ родината стимулираше учения за трудове, въ които той бранѣше на научна почва българския народностенъ обликъ на Македония и нейното право на свободенъ животъ, а голѣмиятъ му, отъ никого неоспорванъ авторитетъ на ученъ го посочваше като необходимъ винаги, когато се касаеше да се защити по частенъ или официозенъ редъ въ чужбина свѣтлата кауза н

македонскитѣ борци противъ грабителскитѣ домогвания и клеветитѣ на алчни съседи. Нищо чудно прочее, че голѣмиятъ ученъ и активниятъ македонски родолюбецъ се допълватъ взаимно и че името на Милетича се преплита неизмѣнно въ всички трагични етапи на македонската освободителна борба отъ 40 години насамъ.

Проф. Милетичъ взима отъ самото начало живо участие въ дейностьта на организираната емиграция въ Княжеството. Още при първитѣ проблѣсъци на своята научна слава, младиятъ ученъ е, следъ 1895 г., членъ на Върховнитѣ македонски комитети подъ председателството на генералъ Николаевъ и Йосифъ Ковачевъ. Революционната борба скоро се разгаря въ Македония. Щомъ пламъцитѣ на Илинденското въстание обагриха македонското небе, Милетичъ, по собствено вдъхновение и инициатива се озова въ Прага за да заинтересува братята чехи и ги призова да помогнатъ на озлочестенитѣ македонски семейства.

Сжщата есень той, заедно съ проф. Ив. Георговъ, предприема обиколка изъ Европа и посещава Петербургъ, Лондонъ, Парижъ и Римъ. Особено резултатно се оказа посещението въ Лондонъ. Въ английската столица двамата македонски пратеници раздвижватъ членоветѣ на наскоро основания Балкански комитетъ. Братята Бъкстоновци, Едуаръ Грей, Браилсфордъ и др. образуватъ специаленъ комитетъ за събиране помощи. По английскитѣ църкви се държатъ проповѣди за македонскитѣ страдалци. Когато истината върху турскитѣ звѣрства и опустошения стана известна въ Англия, Комитетътъ изпрати въ Битолско специална делегация, съетавена отъ Браилсфордъ, неговата съпруга, леди Гроганъ и др. Съ своето милосърдие и съ помощитѣ въ пари, дрехи, покривки, храни на стойность 600,000 зл. лева, тѣзи благородни англичани избърсаха много сълзи и спасиха отъ бѣда и гладна смърть хиляди и хиляди люде презъ оная страшна зима, която домочадията на илинденскитѣ борци прекарваха въ импровизирани колиби и подъ опънати черги до своитѣ опепелени жилища. Тѣхнитѣ сърдца бѣха вече завинаги спечелени за Македония. Браилсфордъ изложи после впечатленията си отъ пострадалата страна въ специална книга върху Македония.

Не подкрепилъ борбата на роба съ орѫжие въ рѫка, Милетичъ решава да ѝ се отплати чрезъ перото си, като увѣ-

ковѣчи нейната героична борба. Той използува присѫтствието на първитѣ македонски войводи, прибрани въ България следъ потушаването на въстанието, и записа споменитѣ имъ по тѣхенъ личенъ разказъ. Тия спомени, обнародвани презъ последнитѣ години въ 11 отдѣлни книги, съставятъ едвали не найценния суровъ материалъ за историята на македонскитѣ освободителни борби.

Презъ февруарий 1912 г. Милетичъ, заедно съ проф. Георговъ, наново посещава четиритѣ европейски столици. Младотурскиятъ режимъ е проявилъ вече напълно старотурската си природа въ по-рафиниранъ, но не по-малко жестокъ гнетъ и въ кланета, извършени въ Кочани и Щипъ. Двамата македонски делегати въ срещи съ видни лица и съ статии въ европейския печатъ пропагандиратъ идеята за автономията на Македония.

Презъ трагичнитѣ събития отъ 1912—1913 г. ролята на Милетича започва отъ момента, когато съюзницитѣ на България издаватъ съ действията си своитѣ пъклени намѣрения. На проф. Милетичъ, войникъ презъ това време въ Солунъ, македонскитѣ водители възлагатъ да състави Мемоара до Царь Фердинанда върху положението на българитѣ въ „освободената“ отъ сърби и гърци часть на Македония. Милетичъ преживява съ всичката си душа трагизма на прекарванитѣ сѫдбоносни моменти. Презъ пролѣтьта на 1913 година той е между групата инициатори, които свикватъ едно събрание отъ видни общественици, за да се обсѫди въпросътъ, какъ да се подпомогне правителството въ неговата крайно затруднена и осложена задача. Между другитѣ възприети срѣдства за освѣтляване общественото мнение въ чужбина, събранието реши да се създаде и единъ французки вестникъ. Редакционниятъ комитетъ, подъ председателството на Милетичъ, осѫществи скоро тая инициатива: започна се издаването на вестникъ „L'Echo de Bulgarie“, който, преименуванъ презъ 1923 год. въ „La Bulgarie“, продължава да излиза и днесъ, отъ миналата година насамъ обаче подъ име „La Parole bulgare“.

„Между това въ Петербургъ и Москва сърбитѣ действуватъ усилено за да спечелятъ руското обществено мнение въ полза на замислената имъ измѣна спрямо „съюзната“ България. Ако и съ закъснение, българското правителство се

обръща къмъ проф. Милетичъ съ молба да замине веднага за Русия. Междусъюзнишката война е вече пламнала и на Милетича се пада тежката задача да полемизира, всрѣдъ една отровена вече атмосфера, съ Цемовичъ, Генчичъ и други сръбски агенти и да разпръсва разпространяванитѣ отъ тѣхъ заблуди.

Завърналъ се, Милетичъ заварва България погромена, изпълнена съ бѣжанци и удавена въ море отъ клевети, Македония цѣла прегазена отъ съюзенитѣ сръбски и гръцки войски, Тракия реокупирана отъ пълчищата на Енверъ паша. Ако и обзетъ отъ общата национална горесть, Милетичъ не стои съ скръстени ржце. Той участвува въ всички начинания за облекчаване теглото на хилядитѣ прокудеици, а сжщо проучва съ особено усърдие жестокоститѣ, извършени отъ гръцката армия, по заповѣдь на самия ѝ главнокомандуващъ краль Константинъ.

Малко по-късно, презъ есеньта, когато съ срѣдствата на Карнегиевата фондация дойде специална анкетна комисия за да установи истината по извършенитѣ на Балканитѣ жестокости и клането, сведенията на Милетича изиграха своята роля. Аташиранъ къмъ комисията, въ която влизаха и лично познатитѣ нему проф. Милюковъ, Браилсфордъ, Годаръ, Милетичъ постави на разположението ѝ даннитѣ на своитѣ анкети. Надлежно провѣрени, тия данни влѣзоха въ обемистия Докадъ на комисията (Enquète dans les Balcans. Paris 1914). Ако прочее тоя Докладъ уми лицето на България и разпредѣли справедливо авторството и отговорноститѣ по извършенитѣ презъ дветѣ войни жестокости, за това има въ значителна степень да се благодари на проф. Милетичъ.

Презъ зимата на 1913-1914 г. Милетичъ обикаля непрестанно новитѣ земи — М.-Търновско, Ортакьойско, Суфлийско, Дедеагачко, Гюмюрджинско, Скечанско, — гдето сж намѣрили прибѣжище прокудеицитѣ отъ Македония и Източна Тракия. Водимъ отъ братско състрадание, той се движи неуморно отъ мѣсто на мѣсто, разпитва пострадалитѣ, записва, често съ сълзи на очи, разказитѣ имъ и установява ужасяващата история на кланетата и безчестията, извършени надъ българитѣ отъ турския аскеръ и башибозикъ при реокупацията на дветѣ Тракии и презъ краткия периодъ на така наречената „Гюмюрджинска автономия“. Своитѣ изследвания

върху тракийския български погромъ, който, по неговата преценка, „нѣма себе равенъ въ новата ни мжченическа история“, Милетичъ е изложилъ въ два крупни труда: „Разорението на тракийскитѣ българи презъ 1913 година“ и „Историята на Гюмюрджинската автономия“.

Подиръ втората народна катастрофа Милетичъ, чуждъ на всѣко колебание и пораженство, продължава своята служба на родината си, наново разпокжсана и поробена. Презъ годинитѣ 1924, 1925, 1926 и 1929 той пакъ обикаля Европа, ту като частно лице, ту като македонски делегатъ въ конференциитѣ на Съюза на дружествата за Обществото на народитѣ. Въ Салцбургъ, въ Брюкселъ и другаде той, съ речи, мемоари, а понѣкога и въ остри препирни съ сръбския делегатъ проф. Ибровацъ, Милетичъ се бори противъ сръбската теза, споредъ която македонцитѣ не представяватъ отъ себе си опредѣлена народность, и отстоява правото на Македония да се ползува отъ малцинственитѣ клаузи на мирнитѣ договори.

Но най-крупното дѣло на Милетича следъ втория погромъ е създаденията отъ него Македонски научен институтъ. Отъ тоя Институтъ Милетичъ направи ново огнище за наука и литература — нѣщо като Македонска академия на наукитѣ. Десеть години вече излиза редовно редактираният отъ самия него органъ на Института, списанието „Македонски прегледъ“, пълно винаги съ ценни изследвания по историята, географията, етнографията, диалектологията и стопанския животъ на Македония. Вънъ отъ списанието Институтътъ издаде подъ негови грижи 14 други отдѣлни крупни литературни и научни съчинения, 16 номера отъ „Македонска библиотека“, а сжщо и една ценна карта на Македония. Подъ редакцията на Милетича излѣзоха и 11 отъ споменатитѣ вече книги съ спомени на първи македонски революционери, повечето покойници.

Само феноменалната работоспособность и упоритость на проф. Милетичъ можа да създаде и закрепи такова едно крупно и трайно дѣло — рѣдъкъ, ако не и единственъ случаи при следвоенната българска действителность. Отъ друга страна, само при неговото извънредно съвестно отнасяне къмъ фактитѣ, преклонение предъ истината и научно вдълбочаване въ изследваната материя, Институтътъ можа да се издигне до

тамъ, щото, служейки на Македония, да не носи никакъвъ лъхъ на пропагандна наука и да спечели, съ списанието и съ научнитѣ си издания, довѣрие и добро име всрѣдъ учения свѣтъ въ чужбина.

Македонскиятъ научен институтъ е безсмъртниятъ македонски паметникъ, който проф. Милетичъ още приживе си издигна. Безсмъртенъ паметникъ и факелъ, който нѣма да угасне. Защото на него съ неизличимитѣ слова на науката е написана истината за народностния обликъ — за душата на Македония и за извършената надъ нея чудовищна неправда.

РЕЧЬ - ИЗПОВѢДЬ

Отъ † Л. Милетичъ[1]

Отъ много страни се изтъква, че не толкова моята скромна личность, колкото моята научна и културно-обществена дейность въ сѫщность сѫ предметъ на днешното честуване.

Ако и да се силя да си внуша, че това е така, все пакъ, разбира се, не мога съвсемъ да надвия необикновеното вълнение, обзело ме въ тоя часъ всрѣдъ тази тържествена обстановка, предъ това блѣскаво събрание на отборъ наши представители на културна България.

Нека затова първитѣ ми думи бѫдатъ изразъ на крайно голѣмата ми благодарность къмъ всички, почели ме съ своето присѫтствие, а въ особеность и за отправенитѣ ми много ласкави приветствия, които неимовѣрно ме трогнаха до степень да съмъ дори безсиленъ да дамъ вѣренъ изразъ на чувствата и мислитѣ си.

Затова ви моля само да приемете още веднажъ моята най-задушевна признателность.

Въ печата, па и тукъ, се каза много нѣщо, което силно засѣга личната ми скромность.

Не е сега моментътъ отъ своя страна твърде да възразявамъ, та трѣбва безъ уговорки да приема и изразенитѣ преувеличено благоприятни преценки на мои научни и обществени заслуги.

Между друго бѣ казано, че въ дълголѣтната ми дейность се отразява полувѣковната наша най-нова културна и политическа история.

И наистина, по трънливия пѫть, който българскиятъ народъ въ туй време, все презъ бурни, сѫдбоносни събития, съ свойствената си устойчивость измина, неуклонно крачехъ

[1] Отговоръ на приветствията на юбилейното тържество на 24. XII. 1933 г. въ Българската академия на наукитѣ по случай на навръшването седемдесетгодишната му възрасть.

Македонски прегледъ, год. XI, кн. 1 и 2. 1937.

и азъ, видѣлъ и преживѣлъ повече народни страдания и ужаси, а сравнително малко радости.

И когато поотрастнахъ, тъкмо тогава бѣ дошелъ най-радостниятъ великдень — освобождението на България.

Отваряха се нови, широки хоризонти, необятно поле за творческа работа по всички посоки на науката.

Току-що завършилъ курса по славянска филология въ Прага и Загребъ, дойде ми настойчива покана отъ нашето Министерство на просвѣщението, скоро да съмъ се върнѣлъ въ София, безъ да чакамъ да направя докторския си изпитъ, за който се готвѣхъ, защото имало голѣма нужда отъ учитель по български езикъ въ Софийската мжжка гимназия.

Да, мене, още съ нищо недоказалъ правоспособность за такава служба — тогава една отъ високитѣ въ България, — официално ме канѣха!

Това насърдчаваше, окриляше младежката ми енергия — и веднага се отдадохъ съ голѣма самонадеяность да служа на българското просвѣтно дѣло.

То бѣ време на плодовита засилена дейность — полагаха се основитѣ на българската държава, на българската култура, на българската наука.

Заедно съ подобни свои другари жизнерадостно заработихме, а пъкъ тогава съ сравнително неголѣми усилия можеше да се върши народополезна работа, да се изграждатъ устойчиви основи на българската родна наука.

Затова бѣше неминуемо и отъ много голѣмо значение часъ по-скоро да се отвори и български университетъ. Бѣхъ честитъ, три години следъ свръшването на образованието си, да заема между първитѣ професори въ Висшето училище катедрата по славистика, която щастливо държа до сега.

Това събитие реши моя жизненъ пжть: съ него се изпълни и моето младежко заветно желание — да стана професоръ въ първия български университетъ!

Прекаралъ, речи, половина вѣкъ надъ писмената маса и въ преподавателска работа, не усѣтихъ, какъ бърже годинитѣ се изнизаха та ето щастливо съмъ стигналъ предѣлната възрасть, за която тъй любезно, тъй трогателно сега ме сърадвате.

Презъ тоя дълъгъ периодъ азъ се вдълбочавахъ въ

много интересни, но недоразяснени кардинални въпроси отъ историята на езика ни, отъ етнографията и историята на българския народъ.

Задачитѣ за основно изследване сѫ многобройни и разностранни! Единъ животъ не достига да се справи човѣкъ съ тѣхъ...

А пъкъ азъ се увлѣкохъ и въ научна работа, която ни се наложи поради нещастно завършилитѣ се за българския народъ политически събития, та сме принудени често да споримъ и да доказваме истинностьта на нѣща, които науката и безъ това надъ всѣко съмнение е доказала, напр. че македонскитѣ славяни сѫ сѫщо такива българи, каквито сѫ и славянитѣ по Тракия и северна България; че съобразно съ тоя фактъ границитѣ на българския езикъ и на българската народность сѫщо така научно сѫ установени; че българскитѣ славяни само за това минаватъ и подъ име югославяни, защото, дошли отъ северъ, сѫ заеднали на Балканския полуостровъ, докато племенно и езиково тѣ сѫ особена славянска народность, най-сродна съ великоруситѣ, чиито непосрѣдствени съседи сме били въ праславянската родина; и пр. и пр.

По тия излишно отворени спорни въпроси доста сили и време изхабихъ и азъ. Защото, ако чуздитѣ слависти, по свои съображения, можеха и мълкомъ да ги отминаватъ, българската наука по тѣхъ не биваше да мълчи. Обаче предизвиканата науча полемика отъ друга страна имà и полезни последици, понеже стана причина, българскитѣ езиковеди, етнографи и историци по-енергично да предприематъ сериозни изследвания, плодоветѣ на които значително обогатиха науката изобщо.

Отклонихъ се и съ работа въ друга посока — да спася отъ забвение много отъ дѣлата и подвизитѣ на наши дейци-герои, които доброволно се жертвуваха за освобождението на Македония, записвахъ тѣхнитѣ спомени, въ които се отразява истинскиятъ образъ на страданията на нашитѣ братя македонци въ кървавата македонска трагедия за освобождение отъ чуздо иго.

Още отъ дете свидетель на тежкото фанариотско и турско иго, когато се осуети Санстефанска България и се поде освободителното движение въ Македония, не можехъ азъ да остана само пасивенъ зритель на голѣмата, колкото величествена, толкова и страшна борба на животъ и смъртъ, на

покъртителнитѣ примѣри на саможертва, на неподозирания у нашитѣ потиснати братя невиденъ героизъмъ. Затова, ако и човѣкъ на перото, смѣтахъ, че трѣбва, за успокоение на съвѣстьта си, и азъ отъ своя страна да бѫда съ нѣщо прямо полезенъ на светото освободително дѣло.

Указа се въ последствие, когато почти всички разпитвани отъ мене народни дейци скоро изгинаха, че въ изложеното въ моитѣ деветь книги „Спомени“ наистина сѫ спазени не лесно надомѣстими ценни материали за историята на освободителното движение въ Македония и Одринско.

По една сѫщо такава идея на предвидливость, азъ успѣхъ да запиша за историята и подробности по страшнитѣ събития — ужаситѣ, които следъ междусъюзнишката война нечаяно сполетѣха невинното българско население въ Македония и Тракия — та можахъ да издамъ дветѣ си книги „Гръцкитѣ жестокости“ и „Разорението на тракийскитѣ българи“.

Въ тѣзи и много други научни и книжовни записки, както вече казахъ, времето, което не чака, бързо изтече, а пъкъ мене още чакатъ не малко замислени или почнати и недовършени научни работи.

Затова сега често взе да ме смущава мисъльта — ще смогна ли поне часть отъ това да изкарамъ до край, та подоволенъ да си отида, че съмъ успѣлъ, както съмъ си предначертавалъ, да се отплатя на науката, като обнародвамъ напр., между друго, и надлежно изгладени и допълнени своитѣ университетски лекции.

Но, дано съ Божия помощь и вашитѣ благословии това се сбѫдне!

А вамъ, госпожи и господа, още веднажъ отъ мене хвалà и дълбокъ поклонъ.

То въ време на младовика умствена
дейность — полагаха се основивъ на
българската държава и на българската
Култура, на българската наука
Заедно съ подобни свои другари за-
работихме изнерадостно заработихме
а отъ това съ сравнително нетолкова
усилия мислене да се върши народо-
лезна работа, да се изградятъ
устойчиви основи на българската
родна наука.

Затова бѣше немитуемо и отъ
много голѣмо значение часъ по-скоро
да се отвори и български университетъ
Бѣхъ щастливъ честитъ, че отрано
слѣдъ свършването на образованието си
заехъ мѣстото първенъ професоръ въ Висше
училище заехъ Катедрата по славя-
ноика, която щастливо държа до
сега. Напълно се надявамъ да часа и
здравия не буда

Това събитие дѣти съ живота
ми: отъ него се изтекли и
моето младежко, давнешно
желание, да стана професоръ
въ първия български университетъ!

Автографъ на проф. Л. Милетичъ : изъ неговата „Речь-изповѣдь“ (вж. стр. 40).

НАЙ-СТАРИННИЯТЪ ДНЕСЪ БЪЛГАРСКИ ГОВОРЪ Е ВЪ МАКЕДОНИЯ

Отъ † Л. Милетичъ

Преди половина вѣкъ, отъ когато се почнаха първитѣ изследвания върху историческата връзка на новобългарския съ старобългарския езикъ, съвсемъ не се очакваше, че може да се открие български говоръ, въ който да е въ жива употрѣба старата именна флексия отъ оная преходна фаза на срѣднобългарската епоха, когато старото склонение още не се е било напълно разпаднало и аналитичниятъ способъ за изразяване старитѣ именни падежи чрезъ общъ падежъ съ помощьта на предлози още не е билъ напълно надделѣлъ. Затова голѣмо събитие бѣ, когато стана известенъ езикътъ на сега изчезналитѣ (поромънени) седмоградски българи отъ XVI в. съ запазени склонявани форми, въ които родствените отношения още не сѫ се изразявали съ помощьта на предлогъ на, а пъкъ членътъ още се скланялъ: ч'лякут, трупот, коренот, светот — гя'ула-таго, трупа-таго, ч'ляку-туму, карсту-туму; ж. р.: земята — вери-туй, смерти-туй, наш'-туй души, либости-туй; мн. ч.: пастирен-тем, конен-тем, гресен-тем, ангелентем, верниен-тем; божим слугам и пр. и пр. По-сетне се намѣриха новобългарски паметници — дамаскини отъ XVI-XVIII в., — въ които се оказаха уцѣлѣли сѫщо такива склонявани форми, каквито се установиха и въ живитѣ български говори по цѣлия просторъ на българския езикъ.

Особено ни се разкри пѫтьтъ на това постепенно изчезване на старобългарската номиналния флексия, когато по-добре се запознахме съ рупскитѣ — главно съ родопскитѣ — говори, въ които, подобно на езика на седмоградскитѣ българи, и сега се говорятъ още склонявани форми безъ и съ членъ за род.-дат. ед. и мн. ч.: чел'ѣцѣм-т'ѣм, -сѣм, -н'ѣм; юнац'ѣмт'ѣм и пр.; чел'ѣкутуму, офчѣрутуму, вълкутуму, царютуму (и съкратено: чел'ѣкутум); чел'ѣкатого — и съкратени: чел'ѣ-

каток, цäräток, попаток и пр.; ср. р.: д'äтетуму, пилетуму, кроткутуму агне и пр.; ж. р.: женäтухи, кравäтухи (= женäтои, крав'äтои), лошäтухи жен'ä — мн. ч. офцäм, лел'äм, черницäм; офцäм-т'äм, жен'äм-т'äм, людäм-т'äм, жен'äм-т'äм. Нека се забележи, че и въ северозападна България — въ Трънския говоръ — се употрѣбятъ сѫщо такива форми: младóтому, малóтому; уя'ни кон'áтога, уя'ни бéлатога коня, одкарай волáтога, од цáратога и пр. Тѣзи живи форми напълно се сходятъ съ съответнитѣ седмоградски форми, така че езикътъ на седмоградскитѣ българи се оказа по-стариненъ само поради запазенитѣ въ него остатъци отъ старобългарскитѣ носовки. Що се отнася до носовкитѣ, известно е, че и въ южнитѣ македонски говори отъ Солунско-Сѣрско и Костурско се откриха запазени остатъци отъ такива носовки въ голѣмо количество — почти въ всички запазени думи, които и въ старобългарско време сѫ имали носовки. Обаче примѣритѣ отъ склоняванитѣ членни падежни форми въ македонскитѣ говори бѣха рѣдки — повечето преживелици, запазени въ народни пѣсни и приказки. Но и тѣ бѣха достатъчни доказателства за еднаквото развитие на българския езикъ по всички области на българския народъ (вж. статията ми „Единството на българския езикъ въ неговитѣ наречия", печ. въ Бълг. прегледъ, ред. Романски, год. I, 1929, кн. 1, стр. 1-21).

Ако и да бѣше вече ясна, следъ толкова изнесени данни отъ тоя родъ (вж. и съчинението ми „Членътъ въ българския и въ руския езикъ", въ СбНУ. XVIII, 1901, и др.), посоката въ развоя на старобългарската флексия, при все това се чувствуваше празднина що се отнасяше до македонскитѣ говори по въпроса за останкитѣ отъ именната флексия, подобни на споменатитѣ въ родопскитѣ говори. За югозападна Македония доскоро се знаеше само, че има склонявани членни форми спорадично запазени: първо врагот вяхнал влахáтого, по него влáот вяхнал врагáтого и пр.; ми се скрила Будин Яна змеотому под крилата; не гибай човéкатого; не чини лошо човéкотому, рекоа царотому; зéтотому сестра; Колетому двори (Струга, Охридъ, Емборе, Прилепъ, Костуръ и др., вж. подробности въ горецитуваната ми статия). Сега изтъкнатата празднина ненадейно и по-блестяще се запълни съ откритието на говора на с. Бобошчица (Корчанско), за което най-

много има да се благодари на проф. Андре Мазонъ (за особеноститѣ, по които се отличава тоя говоръ, вж. статията ми „Нови сведения за македонскитѣ българи въ Бобошчица и тѣхния езикъ“, Мак. пр., г. X, кн. 3 и 4, 1936, стр. 19-32). Едно по-дълбоко вникване въ тоя наистина най-старински говоръ сега по-добре ни разкрива оня преходенъ стадий на българския езикъ, въ който още старобългарската му граматична структура въ областьта на именната флексия не е била напълно разклатена. Вижда се именно, че въ този говоръ се изразяватъ най-редовно падежнитѣ отношения, особено при дателния падежъ, безъ предлози — тъй, както е било въ срѣднобългарско време. Разбира се, и тукъ дателенъ притежателенъ напълно господствува. Много рѣдко се мѣрка предлогъ на съ такова значение заедно съ общъ падежъ. Азъ намѣрихъ само три-четири такива примѣри въ многобройнитѣ текстове жива проза въ книгата на Мазонъ. Па не е само тая синтактична черта, която придава речи старобългарски видъ на тоя бележитъ говоръ: цѣлата му синтактична система не е тъй „новобългарска“, както е въ другитѣ наши говори, безъ да се изключатъ и родопскитѣ. И старобългарскитѣ носовки въ тоя говоръ сж спазени, произнасяни като ан и ен. Съ откритието на Бобошченския говоръ историята на българския езикъ вече стжпя на още по-здрава почва, особено що се отнася до хронологията на станалитѣ промѣни въ българския езикъ. Съвсемъ еднаквото развитие на българския езикъ въ течение на вѣковетѣ, отъ времето на Кирила и Методия насамъ, е повече отъ доказано за всичкитѣ български области — отъ Дунава до Бѣло море и отъ Черно море до по-старитѣ източни граници на Албания.

Нѣмамъ тукъ намѣрение да се простирамъ по-далече по този въпросъ. Искамъ само да представя въ редъ примѣри изъ текстоветѣ у Мазонъ архаичностьта на говора главно досежно казаната употрѣба на падежитѣ. Отъ тѣзи примѣри ще се види, че, докато въ глаголнитѣ форми въ тоя говоръ има промѣни въ окончанията, подобни на станалитѣ въ околнитѣ югозападни македонски говори, въ именната флексия, напротивъ, той се оказва по-консервативенъ. Твърде бележито е, че тоя нашъ говоръ, въ толкова близко съприкосновение съ албанския езикъ и подъ силното

културно влияние на гърцизма, не е измѣнилъ никакъ граматичната си структура и дори е запазилъ най-много старобългарски традиционни форми — повече отъ всѣки другъ български говоръ. Като прегледахъ речника у Мазона, който съдържа всички думи отъ напечатанитѣ тамъ тектове, установихъ, че и въ това отношение бобошчѐни много малко, сравнително, сж заимствували отъ гръцки и албански; напротивъ, доста старински български думи сж въ употрѣба. Отъ примѣритѣ изъ езика на Бобошченския говоръ, които по-долу давамъ, ясно ще се види казаната негова консервативность. Ако следвахме мненията на ония учени, които лесно по предположения допускатъ чуждо влияние, щѣхме да очакваме тъкмо тукъ, въ говора на бобошчѐни, повечето отъ които знаятъ да говорятъ и албански, да видимъ дълбоко проникнали въ него гърцизми и албанизми. А въ действителность такова влияние, и то не голѣмо, се оказва, както казахъ, само въ речника.

Въ поменатата си статия въ Македон. прегледъ (г. X, кн. 3—4, стр. 123—133) азъ дадохъ пълни образци отъ говора на с. Бобошчица. Сега въ допълнение ще прибавя само извадки, които съдържатъ характерни примѣри съ падежни форми, каквито наистина тъй редовно и въ такова изобилие не се говорятъ ни въ единъ другъ български говоръ. При все това тѣ сж въ пълно съгласие съ по-рѣдкитѣ останки отъ тоя родъ въ други български говори. Отъ тѣхъ много добре се вижда, че предлогътъ на въ тоя говоръ още не е влѣзълъ въ своята новобългарска функция.

1. Изрази за притежание безъ предлогъ *на* и *отъ*.

Важна особеность на българския езикъ преди изчезването на склонитбенитѣ форми е замѣнената на родителния притежателенъ съ дателенъ притежателенъ. Още В. Ягичъ въ бележкитѣ си къмъ единъ срѣднобългарски ржкописъ — Златоустъ — отъ XIII—XIV в. (Bericht über einen mittelbulgarischen Zlatoust des 13.—14. Jahrhunderts, въ Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wiss., 139 Bd., 66 ff.) обръща внимание върху важното значение, което има за славянския синтаксисъ, а особено за историческата еволюция на разрушеното българско склонение, предпочитането на дателенъ падежъ, което той намѣри въ тоя текстъ, предъ родителенъ, който

действително се употрѣбя въ други текстове. Познато е, че още въ старобългарски, въ сравнение съ гръцкия и латински синтаксисъ, твърде често дателниятъ падежъ застжпя родителенъ притежателенъ. Ягичъ мисли, че особено силното предпочитане на дателенъ падежъ въ неговия ржкописъ може да покаже, по кой начинъ отдѣлнитѣ падежи сж изчезнали, и затова дава много примѣри за тая замѣна: погребение тѣлоу г҃оу б҃гоу вм. тѣла гнѣ и б҃га (въ Клоц. сборн.) или тѣле-(се) господи нашего (въ Супр.); врата адоу вм. врата адова; богоу таинж вм. божиж таинж; оуслыши х҃вьнѣи мжцѣ съвъишьнеѥ слово; богоу велиа чюдеса вм. божиа вельѣ чюдеса, и мн. др. Това се отразява въ всички наши говори, които спазватъ следи отъ старитѣ падежни окончания. Въ Бобошченския говоръ случаитѣ съ дателенъ притежателенъ, и то безъ предлогъ, сж доста многобройни. Това показва, че притежателното значение на формитѣ на тоя падежъ въ тоя говоръ е и днесъ съвсемъ живо. Мазонъ (Docum. стр. 59) отбелязва съвсемъ накратко тая особеность на говора. Нейното значение може да бжде преценено отъ множеството примѣри, които се съдържатъ въ книгата му. Ето такива примѣри, извадени отъ разни мѣста на текстоветѣ:

местóто, кóіе се вéли Голготá, шчо жа се речи местóто коскäтуі главäтуі парветéму чóвек Адáм (стр. 119);

соі éсти цáро чефутúтим (120);

áко си син Госпутóму, сýрви от крéсто (120);

óти рéче: син Госпутóму сä (ib.);

и іа кубéто царкäтуі се расцäпи нá две (ib.);

мнóго трупóви умренúтим светóви станáе (ib.);

а парвúо низамúтим и дружинáта тогóва, шчо чувäе Ристóса, ка видóе затресеінéто земäтуі и другúти нишáни, се уплашие мнóго и рекóе: со истúна, óти соі бäше син Госпутóму (ib.);

вулосáе камéно капакутóму (121);

и тóко шчо ижлäзе от водата рекäтуі (ib.);

и соі чекäше царшчинáта Госпутóму (ib.);

наýчи от стотинáро низамúтим óти ýмре (ib.);

кáмен плóча на вратáта гробутóму (ib.);

и от крáі мóре касабäтем Тúру и Сидóн (122);

И вúдоі парвúо врадзúтим (ib.);

нат свáта сúла врагутóму (ib.);

Ти споля́ива, Та́тко Госпои́не небето́му и земя́туі (123);

вля́зе тога́с шче́рка т'е а́зи (т'ази) Иродиа́де, и йгра о́ро (стр. 133);

И оти́де и ре́че маік'я́'-ie. . . И маіка́ ie и́ ре́че (ib.). чупа́та и io да́де маік'я́'-ie (ib.);

а по-мла́дio от ниі му ре́че татку́-му (стр. 134).

Тогас си́н му му ре́че (с. 135);

Токо той му ре́че татку́ му (ib.);

ви́ди ран'е́те рац'е́тем мо́ie (с. 138).

да́ро Госпуто́му бя́ во не́го (с. 139);

ти́а спримна́ie во касаба́та Ierусали́м пора́ди аде́то празникуто́му, и от ка помина́е нови́ти (днитѣ) празникуто́му, ко́га ти́а се варна́е, уста́на Ри́стос детя́то во Ierусали́м (ib.);

во алта́ро царквя́туі (ib.);

И от ка го видо́ie Ióсиф и маіка́ му пречи́ста, се почуди́е, и майка́ му му ре́че (ib.);

во работя́те та́тку моіе́му (ib.);

Со́зи пя́іне шчо жа се пя́ е́сти от вангел'е́то свете́му Iова́ну (с. 140);

и ни кажвя́ше писаіна́та профити́тим (на пророцитѣ, — с. 141);

о́ти го позна́ie во скаршеіне́то лебуто́му (ib.);

син чове́цки жа се да́ во ра́це гре́шним лю́ди (142);

от то́гоф гре́і и от таткови́ му (ib.);

Ни от то́гоф гре́і, ни от таткови́ му, ами́ за да се разбе́ре работе́те Господин Бо́гу от не́го (ib.);

сфетли́на сам л'удитим (ib.);

со тас ка́л му ма́за очи́ти слепете́му (ib.);

викна́е та́тка слепете́му (143);

Ти ве́рвиш на си́н Господин Бо́гу (ib.);

Канди́ло со сфетли́на трупото́му е́сти око́то (144);

спушче́ите очи́ти на лиоти́ти небе́туі (ib.);

Разберве́ите от люленишча́та ниве́тем ка пора́стфе бес ма́ка (ib.);

наідо́ie местото, копа́ie, наідо́ie та́мо три крести́ови, два́там арами́им и Ристосо́вio. Ами́ не познав'я́'ie коі б'я Ристо́соф (158);

го заведо́ie во азна́та царуто́му во Ста́мбол (ib.);

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

салдзáта му панв'ä'іе нат убрáзо Марко Крáлу (ib.);

Отúде плач'ä'шчем при брат-іе. И рéче брáт-іе (ib.);

жа му смáня (=смъкна) главä'те свим (160);

Тази женä'та свено му вел'äше мажу-іе (162);

Токо фарл'äме маіка-ти... н'ä маіка-ми, от маіка-ми е работна (ib.);

и вел'äше маш-іе (ib.);

Маіко, ти ношчес да лен'иш во местото тешч'ä-ми (ib.);

Тешча-му. . . лен'а во местото свак'ätуі. И тоі и вели жен'ä-му (ib.);

Зв'äіе и пласнаіе маіка невест'ätуі. Невестата зн'äше да б'ä свекарва-іе (ib.);

Ишчäше да земи нев'äста чупата царутому от Стамбол. Татка чуп'ätуі и маіка-іе не йт'äіе да му іо даде (ib.);

закла и го под'äли трупо дететому. . . и карфта дететому гу 'спи ти (164);

тас б'äше лепината зем'ätуі (168);

тос д'äте има лепината зем'ätуі за жена. Ишч'äше д' убиіе дет'äто царо, за да му земи лепината зем'ätуі (ib.);

да викниш маіка-ми д'и речиш (ib.);

да іä трашичка (=да яде малко) шчерка-ти (ib.);

Г'упитви жена-му (ib.);

Д'äі ми дет'äто шчо роди н'äкни сестра невест'ätуі моіе (170);

Ка фтаса грозіето, ен човек арив'äше грозіе от лозіето сиромахутому и го клав'äше во зенг'инутому. Отиде сиромахо, го наіде. Му рече: „Шчо чиниш сика? От м'äне сиромахо земаш и клаваш во зенг'инутому лозіето?“ (170. 172);

Устави дец'äте аманет у жена-му (172);

Тамо, во тас царшчина г'ето отиде, б'äше ена шчерка царутому (174);

Видоіе копилк'äте трäндафилити, отидоіе и рекоіе госпоинк'ä-му (=-имъ) (ib.);

ка се гред'äло со све марице во дворо царутому (176);

му казаіе свата правина со чефутино, со машчеіа-му и со врапч'äто (ib.);

Іä, от ка доідоі и не ви наідоі вам, не іäдоі блак л'äп со жена-ми (176-178);

Чефутино и машчеіа-му (=имъ) (178);

Ти си маіка тому шчо работа со атари (съ хатъри) (180);

И т о м у така му рече каі шчо и п а р в и т и м (180);

Ранг'ел вл'äзе, и вели жен'ä-м у... Нé знем, му рече жена-м у (ib.);

Наідоіе сестра-м у и жена-м у (184);

Кажи та кажи, маж-т и Митана (ib.);

Маж-м и Митана іä жа ви го кажа (ib.);

Сени и се варна жен'ä-му: „Д'и сториш измет с е с т р е Е л е н е“ (ib.);

Отиде ма(га)р'ато на портата п о п у т о м у (188);

Понапре п'ä госпоинити к а ш ч'ä т у і, сетни приіетели-ти (ib.);

Мар'ато, ка поб'ан'а от дома, зв'ä со себе и кожата в а л-к у т о м у (190);

Дóіде вáфто жетв'ä'туі (196);

Вúкна жена́-м у... Іо прово́ди жена́-м у (ib.);

да пúше кесмéто д е т е т ó м у (198);

жа зéми зана́то п р а м а т а р и́ н у т ó м у (ib.);

С'упла́чи да не зéми зана́то т ó г о ф (ib.);

éна самоби́ла... го завéде во кашча́та т ó н і а (ib.);

И го пора́сти со млеко́то т ó і н о (ib.);

Жа дóіди маіка́ м и (ib.);

им'ä'іе преіде́но сино́ро малечк'ä'туі (ib.);

Боста́но б'ä карши́ пала́то ц а р у т ó м у (200);

Шчéрка ц а р у т ó м у по-малечка́та (ib.);

Шчéрка ц а р у т ó м у, кóіа ви́де све (ib.);

да помúне пот параітири́ти ц а р у т ó м у (ib.);

Оди чупа́та малéчка у т а т к а́ - і е, му вéли... Т а т к а́-і е ре́че (ib.);

го кла́де во к'уме́зо п а т к' ä' т е м (202);

от' има вна́три прик'а́та ч у п' ä' т у і моіе (ib.);

го заведóіе санд'у́к'о в одеіáта ц а р и ц' ä' т у і (ib.);

Море́то іо завéде г'іето жа се убесв'ä'ше м а́ ж - і е (204);

И о́сам чу́пе с т а р ц у т ó м у и тас дéвет во ча́рно се ублеко́іе (ib.);

Зв'ä' изúн старица́та да вл'ä'зи да ви́ди син ц а р у т ó-м у (206);

сарце́то мóіе шчо é сти изгор'ä'но за шчéрка х о д ж у-т ó м у (ib.);

Сúн ти е бóлен за шчéрка х о д ж у т ó м у (ib.);

д'óда да и́шча чупа́та х о д ж у т ó м у (ib.);

се в'ä'сам да фтáсам шчéрка х о д ж у т о́ м у (ib.);
татка́-і е іу 'м'ä'ше рун'еса́но за син ц а р у т о́ м у (ib.);
упита́іе за чупáта х о д ж у т о́ м у (ib.);
То́ко шчо доідо́іе, и рун'еса́іе за син ц а р у т о́ м у (ib.);
На́ ен га́рст па́ре д'о́диш у шчéрка х о д ж у т о́ м у (ib.);
е до́іден фила́н си́н ц а р у т о́ м у, те и́шчи (ib.);
Арапи́но чин'ä'ше лу́фт со аск'ери́ти ц а р у т о́ м у (208);
іо заве́де бра́т-і е у мажа́-і е (210);
без да ка́жи от' е́сти госпо́ин к а ш ч'ä'т у і (212);
Че́каі д'упи́там госпойно к а ш ч'ä'т у і (ib.);
до́іде ма́ж-і е (214); се сто́ри каі на м'ä'сто ма́ж-і е (ib.);
Тас му ве́ли другари́тим мажу́-і е (216);
Коложек ести нова година, та имаме Василевден, Водокаршче, наі-подобрити нови [=дни] г о д и н'ä т у і (224);
Маі ести царо м е с е ц и т и м (ib.);
наідоі лисица д'и клам во дж'уб'ато жен'ä-ми (230);
Син ц а р у т о м у виде от далеку светлината (232);
Ка да не дарж'äіе пораката ц а р у т о м у (ib.);
Каі да ме земи син ц а р у т о м у нев'äста (ib.);
Око ме земи м'äне син ц а р у т о м у нев'äста (ib.);
Тоі другаро ц а р у т о м у не мож'äше да го наіди (236);
Другаро ц а р у т о м у отиде при царо (ib.);
жена тогова сед'äше ублечена масне со флорин'äве н'äшча. Сас с и р о м а х у т о м у не 'м'äше, се ублекв'äше сиромашки (238);
Маш-іе, ка пул'äше друг'äте жене ка работ'äіе, и купи ж е н'ä-му ен топ бамбак' да стори платно каі шчо чин'äіе друшк'äте т о н'е (242);
Вл'äс тува от ж'урве врапчинката Г о с п у т о м у д'изваде очити л'удитим (ib.); (Но малко по-долу: Т'äс и семн'äше от' истина урваіе врапчинката от Г о с п а т о г о да іäде очити л ю д и т и м ib.; Жено, и рече, истина доідоіе врапчинката Г о с п у т о м у, изедоіе тра очи от л'у д и — 242. 244);
Кога урваіе врапчинката Г о с п у т о м у шч' извадиіе очити л'у д и т и м (244);
Викнаіе и мажа-і е (ib.);
отиде во к'умезо п а т к'ä т е м (246);
фати да му триіе нодз'äте ц а р у т о м у (ib.);
стана му собра св'äте пл'ачке ц а р у т о м у, му и укради (ib.);

отиде нат баджата кадиютому (ib.);
Близум кашчата детето му (248);
Помина прет порти царутому (ib.);
Татка чуп'ätуі и вел'äше много пата чуп'ätуі, за да іо маж'äше (250);
Соі чов'äко помина прет порти царутому (ib.);
Ашикаро се наідв'äше горе во палато царутому (ib.);
Фтасаіе прет порти дететому (ib.);
Маіка-іе и рече (ib.);
Чупата, каікога д'и се кажв'äше от б'ä брат-іе, и вели опет маік'ä-іе (ib.);
царо и іо изр'äпи кожата вошк'ätуі (252);
Царо і'умажи чупата за малечкото д'äте стариц'ätуі (254);
близу при селото старцутому (260, 262);
отиде во апсаната шчерка царутому (262);
Со им'äто Госпутому (266);
Почáрни палáто отвнáтри и нá двор за желбáта чуп'ä'тоі (268);
Соі син царутóму го вúкна éден друýі цар (270);
Отúде, му завéде книгáта у мáіка и у тáтка дететó-му (ib.);
и отидóіе у тáтка невест'ä'туі (272);
жа му пани ск'епаро нат главата дететому (278). — И др. под.

2. Употрѣба на дателенъ падежъ подиръ глаголъ.

Формата за дателенъ падежъ подиръ глаголъ е сжщо така естествена и въ пълна употрѣба, както и формата за дателенъ притежателенъ. Примѣритѣ за това сж не по-малко многочислени, особено подиръ глаголи, които означаватъ давамъ, казвамъ, отговарямъ, науча и под. Така:

и лозіéто жа му (=имъ) го да дрýгим лю́ди работлúви (стр. 119);
да се плáти збóро профитинутóму шчо вéли (ib.);
и му (=имъ) се казáе мнóгом (120);
и да рéче алаустотóму (на народа, — 121);
Рéче Господйно наш Рúстос апостолúтим тогóви: „Тоі

шчо чýви вам чýви мä'не, и тоі шчо не чýви вам не чýви мä'не“ (122);

и Ри́стос му (=имъ) ре́че ти́ам (ib.);

и му (=имъ) и ка́за фошнä'тем (= на децата) со исти́на (123);

му рекóе па тóму (с. 142);

ка му отфóри тóму очи́ти (ib.);

и тоі му ре́че ти́ем (ib.);

опет му рекóе слепетéму (143);

му (=имъ) отговóри ти́ем тáтка тóгоф (ib.);

му (=имъ) отговóри тоі ти́ем (ib.);

Сéга ви ре́коі вам (ib.);

му отговори́е и му рекóе слепетéму (ib.);

ти за ни наýчиш нам (ib.);

и му се поклóна Ристóсу (ib.);

Ни́коі не мóжи да рабóта Господи́н Бóгу и враготóму (144);

Нé се грижéіте душéтуі вáша (ib.);

Му се сна светéму Костанди́ну во соно да и́шчи крéсто Христóсоф во Іерусалим (158);

Ен ден му (=имъ) вели царо людитим (160);

му рече царутому (ib).;

и рече мажо маік'ä-му (162);

и му речи мажу-іе (ib.);

Царутому му се пул'аше (164);

іä литурисаі и людитим му (=имъ) под'ä́ли нафора (ib.);

Царутому му се пул'äше (=изглеждаше му) така и попо не зн'äше нишчо (ib.);

дет'ä́то купи еден крап, и порачи старец'ätуі да го готови (166);

му готови добро варен'е коіе и порачи старец'ätуі дет'ä́то (168);

му стори варен'ето шчо и порачи старец'ätуі (ib.);

Оди во чезмата, викни́-и маік'ä-ми, речи́-и: д'äі-ми виларо платно (ib.);

отиде во чезмата, викна маік'ä-іе (ib.);

По-големото д'äте чу, му вели по-малочкетему (172);

му викна царо сому да му плати пар'äте (176);

И така т'äм марец'ätем му (=имъ) даде, премерис-

наіе: се сториіе опет чупе, и му ариза царутому каі копилк'е. Шчерка царутому и тас іо дарже тамо, іо кладе нат копилк'äте (ib.);

и томy така му рече каі шчо и парвитим (180);

Ранг'ел (архангелъ) вл'äзе, *и* вели жен'ä-му (ib.);

И рече жен'ä-му (ib.);

Напрежна́ ти (=успѣшна ти) работа, му вели кумо Ранг'елу (=на архангела) (182);

Сени *и* се варна жен'ä-му (184);

Бä ен еш (=ежъ) и ена лисица... Му рече лисицата ежутому (186); *и* рече [ежо] лисиц'ätуі (ib.); еден ден ка іед'äше гроз'е, лисицата се фати во стапицата (=капана). Му викна ежутому (ib.); и викна [ежо] лисиц'ätуі (ib.); отиде пандаро [=пждарьтъ], фати лисицата, ежутому му даде пато (ib.).

Ен ден од'äше на нива да му заведи аргатитим обет (188);

Валку му вели ма(га)ретому (ib.);

Урва по долу валко. Наіде ен кон куц. Му рече конутому (ib.);

Ен ден мар'äто му вели волутому, овнутому, коз'ätуі и петлутому (ib.);

И валко по-голем, ка чу така, му вели по-малечк'етему (190);

Мар'äто, отк'ен поб'ан'а валко, му вели другаритим (ib.);

Стана старецо д'оі да наіди некоіа лесна работа д'извади л'äп д'и заведи стариц'ätуі (ib.);

Му рекоіе старцутому (192);

По-голä'міо му ве́ли по-малечки́тим (196);

триéсет и дéвет кл'учóви *м*'уставʼäіе дететóму (198);

му ве́ли конутóму (ib.);

Му 'м'ä'ше дадéно синóри малечк'ä'туі, стредн'ä'туі, големä'туі (ib.);

конутóму да *м*'убл'ä'чиш кóжа от н'ä'коі кон пцови́сан (ib.);

Да му зéмиш конутóму три влáкна (ib.);

Му ре́че дететóму (200); му ве́ли дететóму (ib.);

му ви́кна бостантжиютóму (ib.);

Цáро му 'м'ä'ше сторéно чуп'ä'тем три лáпк'е флорин'ä'ве (ib.);

Тоі цáр отáмо му вéли сóму цáру (202);

Царицáта му дáде пáре старцутóму (204);

му и дáде дететóму (206);

Старицáта чý, отúде, му кáза таткý-му царутóму (ib.);

ни дет'ä'то не му вел'ä'ше таткý-му (го б'ä стрáм), ни чупáта не му вел'ä'ше таткý-іе (іо б'ä стрáм) (ib.);

му пýшчи ходжутóму збор (ib.);

Дет'ä'то му вéли таткý-му (ib.);

И вéли старицä'туі дет'ä'то (ib.);

тас и вéли цариц'ä'туі (ib.);

Сос дет'ä'то му вéли старцутóму што го нáіде (208);

И тоі рéче жен'ä'-му (210);

Му вéли госпоинý-му (ib.)

Отúде дóма, и вéли жен'ä'-му (212);

И рéче жен'ä'-му (ib.);

Тоі с'упláши и му вúкна братý-му (216);

И тоі му вел'ä'ше другарúтим (218);

му вéли мажý-іе (ib.);

Наі-сетнúна му вéли женáта другарúтим мажý-іе (ib.);

Жошч не му завéдоі д'ä'ду л'ä'п (ib.);

Зошч не му завéде таткý-ми л'ä'п (ib.);

Му дóіде да ýмри тóму, му (=имъ) вúкна дец'ä'тем (220);

Големетéму син му даде петéло, стреднетéму му дáде мацкáта, малечк'етéму му дáде сáрпо (ib.);

И тамо ижлегоіе свити дванаіce мажи шч' ижлегоіе и парв'ätуі (224);

се комка сам и му рече попутому да почека (226);

Валкутому му вич'äше лисицата Куми-Г'он. Лисиц'ätуі и вич'äше валко Кума-Малиіа (228);

му рече валкутому (230);

Сам гу 'з'äде и друг'им ми го фарлеш (230);

И викна жен'ä-му (ib.);

Му порачи сестр'ätем тон'е да іу 'ме грижа жена-му ка да роди (234);

И рекоіе сестр'ä-іе (ib.);

Му рекоіе царутому д'и сман'и селвиіäте (ib.);

и му рекоіе опет царутому (ib.);

Портата му викна дететому и чупґ ätуі (ib.);
И тоі му каза каішчо му каза царутому (236);
и му велґäше катаден мажу-іе (238);
И тґäс и текна от има панато гердано (ib.);
Тас жената зенґинка се зарадва много и му плати добре тому (ib.);
Царутому м' украдиіе азната тиіа нови (=дни) (240);
нá свґäте паре заведи му и царутому (ib.);
звґä парґäте, му 'заведе царутому (ib.);
Тому му прави ена кашча масна (ib.);
и купи женä-му ен топ бамбак (242);
бамбако му го дадоі жебґätем да го ткґä (ib.);
и и даде пато гамилґätуі да бґäга (ib.);
и му рече тому с'ено око (244);
Еден ден и вели женґä-му (ib.);
и му іо даде кеседжиютому (246);
И другґетему му вичґäше (ib.);
Кадиіата, ка разбра, му се смґäше царутому (ib.);
да му и укради и кадиютому (ib.);
Ти се молґа да му и украдиш и кадиютому плґачкґäте (ib.);
Му товари човекутому шест маскґе со паре (250);
Чупата... и вели маікґä-іе (ib.);
И сени царо и рече старцґäутуі (254);
Сени му рече старцутому (258);
Игумено му вели измикґаритим (ib.);
Да му речиш арамитим (260);
да му реча ен збор ашкетиутому (ib.);
іä не му го казаі ни тому (264);
Госпотому да се сториl (ib.);
Утреідено чупата отиде опет, му заведе лґäп дететому (ib.);
и со колаі и познаіе, и му и пушчиіе царутому (266);
соі цар му даде шчерка-му дететому шчо провали железото (ib.);
и вéли царицґäґтуі (268);
Сéтни и вéли чупґäґтоі (ib.);
Заведитé-и царицґäґтуі (ib.);
шчо му клáве царицґäґтем измекґáркґе (270);
от рáдос му кáза свйчкґим во палáто (ib.);
му іо дáва човекутóму (ib.);

Му ка́жве свйчким во пала́то (272);
Ка да му сто́ра и́змет чел'ä'там (ib.);
Сéга шчо да му сто́ра чел'ä'там (ib.);
И му ка́жви та́тку и ма́ік'е (ib.);
му вели старцутому (276);
Маіката и вели чуп'ätуі (ib.);
И викина маік'ä-іе, и вели (378);
Му вели тогас тиіам сфатовитим (ib.);
и му и даде дететому (280);
Вл'äзе тоі внатри и му вели воденичарутому (ib.).

3. Родителенъ падежъ.

Обикновена, ако и не така редовна, е употрѣбата и на родителния падежъ, особено въ служба на винителенъ. Примѣри:

Сой ви́чи (=вики) про[фи]тинато́го Или́а (стр. 120);
се собра́е... у везирато́го Пила́та (ib.);
и се·ка́рсти от светéго Іова́на Карста́чо (121);
ви́де... и Сфетéго Ду́а каі го́ламб г'е суриvä'ше нат Ристо́са (ib.);
вля'зе у везирато́го Пилата (ib.);
ви́кна перветéго от низами́ти (ib.);
Вéрвам, Господи́не, поможи́ ми мéне невернетéго (стр. 141);
и́жлез от сого́ва човéка, и о́пет нéмаш да влéзиш во сого́ва (ib.);
и си побéіна от човекато́го (ib.);
о́ти дидаксвéше апостоли́ти того́ви (142);
То́гас го заведóе слепетéго при фарисейти (ib.);
ни́е то́зи знéме о́ти грешнетéго Господин Бо́г не го чу́фи (143);
Доіде повела от царатого (160);
Зв'ä чупата царквата, попатого и люди друг'и (164);
ит'äше от тоі част да го заколи попатого (ib.);
Зема царо попатого при него (ib.);
Сетни царо упита попатого (ib.);
го зв'ä (гроздо) дет'ато, го заведе у царатого (168);
Соі го зн'äше от царатого гу 'ма брат. Царо не го познав'äше согва (176);
спримна горе при царатого да земи пар'äте. Отиде при царатого (ib.);

доіде у царатого (ib.);

И ка вл'азе во другата одеіа, го наіде куматого (180);

Братка Митана іä не го зн'äм (184);

Кажи ми, кажи братка Митана (ib.);

Ижл'äзе попо и попаіата, зв'äіе п' ена вастарка, бамп, бумп, г' убиіе валкатого (188);

Валкатого го б'ä страі от ниі (190);

го стисна аслано старцатого (194);

чуп'ä'те, когва да аркесв'ä'іе, да му фарл'ä'іе лапка́та во глава́та (200);

Малечка́та... не аре́кса ни́ко́гва; све то́гва у́дри (ib.);

Царато́го го бол'ä'іе очи́ти (ib.);

Оти́де на́пре у царато́го (ib.);

Іä'скаі е́се з'ä'нто мале́чок ко́гва не йт'ä'ше (ib.);

Отидо́іе св'ä'те де́вет прет царато́го (204);

шчо ми уб'ä'сваш мажато́го (ib.);

На м'ä'сто д' уб'ä'се маш то́іен, убеси́е дру́іо цар (ib.);

Отидо́іе уби́іе и царато́го (208). — И т. н.

4. Общъ падежъ подиръ предогъ вмѣсто дателенъ притежателенъ.

Примѣритѣ за употрѣбата на родителния падежъ обикновено сж такива, въ които тоя падежъ се явява подиръ предлогъ. Има и нѣколко примѣра, и то съвсемъ рѣдки, въ които, както поменахъ, и дателниятъ притежателенъ следва подиръ предлогъ или просто е замѣненъ съ предлогъ + общъ падежъ:

Ако е́сти цар на Израилтени́ти (стр. 120);

и пу́шчи, ви́кна парвете́го от низами́ти (121) (срв. погоре: а парви́о низами́тим — стр. 120);

не йтеме да те даме у царо от Русиіа (164);

Царутому му се пул'äше от попо д'äли комати м'äсо от тому дететому и от испи карфта тогоф (ib.);

отидоіе в'ена порта от ено кале (172);

На фундо (=на края) от селото наіде ен валк (188);

Ви́кна госпо́йно от нива́та (196);

отво́ри порта́та од одеіа́та (198);

Дет'ä'то помима постред от ливада́та (206);

На ва́р от син'а́та кладо́іе е́на гла́ва от чо́век (212);

Кондиса во ен ха́н от чефу́тин (220);

Бареничким фтаса во еден двор от еден манаістир со цем (258);

рун'äсано за енаш черка от цар по-голем от татка-іе (264);

Во тоі чáст помúна éден син от цар, токо шчо іо ви це (268);

на вар [=връхъ] от тополо (с. 292);

жа му да половината от царичината (300);

му даде сетни царо свити ключови от св'äте одеіе от палато (ib.);

Има и нѣкои други примѣри, гдето притежателното значение не е толкова изразито: тиіа царо и царицата от Стамбол (180), зем'äіте п' ено перо от голамбо (с. 302) и под.

5. Дателенъ притежателенъ въ Родопскитѣ говори и въ Трънския говоръ.

Примѣри за живата му употрѣба въ Родопскитѣ говóри могатъ да се видятъ въ статията „Материалъ за изучване родопското наречие“ отъ Хр. Т. Константиновъ, въ СбНУ., кн. I, 1889, гдето се съобщава за единъ ржкописъ отъ 1859 год. — „дамашкинó“ —, който съдържа недѣлни слова и поучения по Ахж-челебийския говоръ, и то съ гръцки букви. Ето примѣри съ дат. притеж. и съ общъ падежъ следъ предлогъ, взети отъ кн. I, стр. 144—156:

провóди и св'ät'äг духа апóстуліämтäм (стр. 144);

Ала какво́ прáви пак дäвула дéту е хасäтчúя *на* христäнет'ä? (147);

Тоі агá бил áнгел, räкó'л *на* нéгувит'ä áнгеле (148);

Тóя дäвул е душмáнин и хасет'чúя и *на* Гóспудя и *на* гóспуд'óвит'е лю́д'е..., мóчи тува на зем'ó'са да ни дáва христ'äн'äмт'äм да са мóл'ät (ib.);

стори гу пóнапреш Фараóному; да räкó'т цар' Фараóному; и рéкаха цáрютому (ib.);

Нувá дену прáвил Фараóн нугáва чифýтäм'нäм..., сигá гу прáви христ'äн'äмт'äм дäвулат (149);

Пак терзиämт'äм и занäтчиämт'äм кáзва (ib.);

Хайрät е рудни́на *на* люд'éт'ä, прусó'ден іе уд Гóспудя *на* сарцáта хми (152);

та че хи устáвили *на* д'äцáта хми (153);

христ'änätä, дéту са дäца *на* вúд'äлуту (154);

плюіна чурбажúютому ф' учúтä (155);

Ага христянямтям ни дáва зáкун за сäе рáбути, *на* пóпувäтä и *на* владúцитä хич ни дáва (156);

и да рäчé сигáшнямсäм христянä (ib.)

Отъ кн. II (269—284):

нúie христянетä има да дáваме жухáп *на* Бóга (269);

на врáчки вärваме, на магé вärваме (270);

аднäму нивата ни рáжда, другäму са сас грáт развáля (271);

йди пóвикай мáжäток си (273);

да ни сò пукляня̀т ни *на* сáя гóра, ни *на* Иерусалим (273);

и дýмаше людемтям (274);

рéчä Гóспутъ апóстулямтäм (ib.);

И дýмаха людéтä жанéтухи (ib.);

да кажät людémтям (277);

и кáзваше сáя дýма нá св. Ев. на сáтният *на* гулямият прáзник на пäндикущй (ib.); вж. у Mazon 126: na setnío dén gólem dén praznikutómu;

и са чýдят на хýбавуту (278);

И казваше и другямтям людe (ib.);

Тугава рäкли гулямците царютуму (279);

тоі ie бил чифутямтям даскал (ib.);

прорóк Муиши даде чифутямтям пет киниги (ib.);

Прувáдам здráве вам чифутe (280);

да прувóдиме цáрюнуму аднò кинига; рéкаха цáрютуму (280);

На täe гудини царóваше свätäму Кустáдину бубáйко му (281);

Цáрät врачоваше *на* елäнцкитä врáчи (ib).

Това сж почти всичкитѣ примѣри отъ публикуванитѣ отъ Константинова текстове, въ които се срѣщатъ склонявани падежни форми или, вмѣсто тѣхъ, предлогъ *на* съ общъ падежъ.

Подобни примѣри за Трънския говоръ могатъ да се почерпятъ отъ студията „Трънчанитѣ и трънскиятъ говоръ“ на Д. Ив. Господинкинъ (Изв. на Сем. по слав. филология IV, 1921, 148—210):

Запазенъ родителенъ-винителенъ падежъ:

Купúмо бéлотога и црнóтога (обикновено за одушевени предмети, рѣдко и за неодушевени); узéше ни вóлатога и кóнятога; дай кáмикатога; узéше му кáмши-

ка-тога; и пр. (стр. 177—178). Срв. ж. родъ: женýву със бéлуту кóсу пущúше (ib.).

По-често се срѣщатъ останки отъ стб. дателенъ пад.: г'áвулу, мáiци, сестри и пр. Дат. съ членъ: младóтому, малóтуму — тури малóтому, дай младóтому· „Сега правилно се употрѣбятъ — пише авторътъ — по-новитѣ форми съ предлогъ *на* съ род.-вин. пад.: на младóтога дáдоше пóвече...; на малýту девóк'у сипáше“ (178—179). При притеж. мѣстоимения: нáшему, вáшему, нáшевому Ивáну дали пáре; вáшевому (покрай на нáшега Ивана и пр.) (181). Срв. още: конютому, конятога.

Това е сегашното състояние на флексията. Изъ текстоветѣ намѣрихъ следнитѣ примѣри:

Женáта на човéкатога (187);
па га дáде *на* Найдена (188);
писáл на чéрку си и женý си (ib.);
срéте iеднóга калýгерина (ib.);
чéрката, мáкя-веi (майка-ю(и)), и момчéто (ib.);
сал остали момчéто съ трговцатога (ib.);
Дожалéло му *на* овчарáтога (189);
Што úма, рéче лисúцата на овчарáтога (190);
Одмота се змiáта од овчарáтога (ib.);
Съгá, питá лисúцата овчарáтога (ib.);
Посрéте га лисúцата, пай казá на вýкатога (ib.);
Отидé мéчката та се стáви с вýкатога (191);
Тъгàiе рéкоше мèчката и вепърѣт на вýкатога (ib.);
се обрнýше спремó ветрáтога (ib.);
а оно било у'ото (ухото) на вепрáтога (192);
зашто́ че дóйде съгá мýж-ве (мжжь-юи (ib.);
Они узéли та *ве* (юй) окосúли и *ве* рекли́ (ib.).

Премéри воденичáрът на сиромá'атога брашнóто (193);

идóше, пай на сиромá'атога дотежé му брашнóто (193);

мéчката ю чýла пай рекла́ на дрварáтога (194);
Девóiчеа óка дéверу (195);
Да кáжем нéшто мáйци-си (ib.).

КЪМЪ МАКЕДОНСКАТА ДИАЛЕКТОЛОГИЯ

Отъ Кирилъ Мирчевъ

1. Следи отъ старобългарския прегласъ на ероветѣ въ източномакедонскитѣ говори.

Една отъ забележителнитѣ, но и все още доста тъмни страни на старобългарската фонетика представя така наречениятъ прегласъ на ероветѣ, т. е. промѣната на *ъ* въ *ь* или обратно въ зависимость отъ характера на следващата сричка. Това явление, както се знае, е доста обикновено въ такъвъ виденъ старобългарски паметникъ, като Зографското евангелие, гдето имаме **къних** но **кънѣ**, **дъква** но **дъвѣ**, **зъло** но **зьли**, **тъмьно тъмьница** но **тѫма**, **правьдьнъ правьдѣ** но **правѫдъı**, **кѫдова** вмѣсто по-старо **кьдова**, като съответствие на стинд. vidhávā, гот. widuwo, лат. uidua, **бѫрати зѫдати** вмѣсто **бьрати зьдати** и т. н. Знае се още, че такива написания се срѣщатъ и въ останалитѣ старобългарски паметници, гдето помалко, гдето повече. Въ всички старобългарски граматики се отдѣля доста мѣсто на тѣзи процеси. Най-точенъ обаче се стреми да бѫде Ванъ Вейкъ (v. Wijk), въ чиято Geschichte der altkirchenslavischen Sprache 106-112 се опредѣлятъ петь случая, въ които на старобългарска почва е настаналъ прегласъ на ероветѣ. Тѣ сѫ следнитѣ: 1) ерътъ е въ слаба позиция, прегласътъ се предизвиква отъ следващъ вокалъ (**кънити, вьзѧмѫ, бъ̀рати**); 2) ерътъ е въ слаба позиция, прегласътъ се предизвиква отъ лабиална съгласна (**тѫмѣ**); 3) ерътъ се намира въ силна[1] позиция (**вь н'ь**); 4) ерътъ стои въ срѣдносилна позиция (**вь нѣжѥ**); 5) прегласътъ се предизвиква отъ предшествуващъ вокалъ (**кѣздьна, сѫдъбъ**). Тази точность авторътъ гради върху свои подробни проучвания, които се появиха преди неговия

[1] Прегласътъ на ерове въ силна позиция, който се приемаше и отъ Вондрака за възможенъ (вж. Grammatik der altkirchsl. Sp.² 248), се отрича отъ Кулбакина (вж. Le vieux slave 93-95).

общъ трудъ върху историята на старобългарския езикъ (вж. Zu den altbulgarischen Halbvokalen Afsl Ph. XXXVII 350-357, XXXIX 15-43, XL 22-43; Zum progressiven Umlaut der slavischen Halbvokale. Indogermanische Forschungen XLIV 76-78).

Въпрѣки щателнитѣ и подробни проучвания, особено на v. Wijk, въпроситѣ около прегласа на старобългарскитѣ ерове поради редъ причини ще останатъ, както казахъ въ началото, може би за винаги тъмни и неуяснени. Защото прегласътъ на ероветѣ не се срѣща като редовно прокарано правило въ нито единъ старобългарски паметникъ. Не е редовно прокаранъ дори въ онѣзи ограничени думи или групи отъ думи, въ които го срѣщаме най-често. Въ грамадно число случаи, гдето бихме очаквали да се яви, прегласътъ отсѫтствува. Всичко това говори, че върху прегласа на ероветѣ сѫ действували условия, които мѫчно могатъ да бѫдатъ подведени подъ здрави правила. Наблюденията сѫ доста затруднени и отъ обстоятелството, че въ нѣкои старобългарски паметници не се прави вече разлика между два ерата.

Безспорно, една отъ важнитѣ задачи на изследванията върху българския езикъ е да се установи, доколко въ днешния български езикъ могатъ да се посочатъ следи отъ старобългарския прегласъ на еровитѣ гласни. Ползата е двояка. Отъ една страна би се помогнало да се доуяснятъ въпроситѣ около старобългарския прегласъ, а отъ друга — би се скрепила още по-силно връзката между старобългарскитѣ и новобългарски говори. Излишно е, разбира се, да се очаква, че прегласътъ на ероветѣ би се отразилъ въ новобългарски въ сѫщитѣ размѣри, въ каквито се проявява въ старобългарски. Въ днешния бълг. езикъ сѫ изчезнали всички слаби ерове, а старобългарскиятъ прегласъ засѣга преди всичко тѣхъ. Следователно, стария прегласъ ще търсимъ като наследство само въ ония случаи, въ които той по една или друга причина е засегналъ и ерове въ силна позиция. Съвсемъ естествено при това положение следи отъ прегласъ на ероветѣ можемъ да имаме въ ония бълг. говори, които по-добре пазятъ различие въ рефлекситѣ на двата ера. Тукъ ще влизатъ общо взето бълг. западнитѣ говори (въ Югозападна България и Македония), гдето имаме най-често $ь > е$ $ъ > о$, и говоритѣ въ южна Тракия и източнобългарскитѣ говори въ Македония (Солунско, Драмско, Неврокопско), гдето $ъ$ остава неизясненъ, а $ь$

въ повечето случаи се изяснява въ *е* (вж. моята статия „Изяснение на коренно *ъ* въ Неврокопския говоръ". Мак. прегл., г. IX кн. 2, 1934, стр. 111-112).

Особената употрѣба на ероветѣ въ срѣднобългарскитѣ паметници, най-често изкуствена и безразборна, не ни дава нѣкакво надеждно мѣрило да проследимъ, какъ се е отразилъ старобългарскиятъ прегласъ на ероветѣ и върху срѣдния периодъ отъ нашия езикъ. Като имаме предъ видъ, че още въ срѣднобългарски слабитѣ ерове сѫ били вече изчезнали, ние и тукъ ще трѣбва да търсимъ нашето явление само на такива мѣста, гдето последното е успѣло да засегне ерове въ силна позиция, които по-късно сѫ могли да бѫдатъ изяснени. И действително, ние сме въ състояние да посочимъ нѣколко подобни случая въ срѣднобългарски. Почти всички тѣ не сѫ успѣли да прекрачатъ прага на срѣднобългарския периодъ и да се настанятъ въ новобългарски.

Така напр. въ днешния български литературенъ езикъ се употрѣбятъ думитѣ *вопълвопли*, които сѫ заети отъ руски езикъ. Връзката съ стари **вѫпль вѣпити вѣзѫпити** е нарушена въ новобългарски. Думитѣ сѫ престанали да се употрѣбятъ въ бълг. езикъ и, както се види, сѫ били забравени. Едва по-късно тоя езикъ заема на готово формитѣ *вопъл — вопли* отъ руски или, въ краенъ случай, отъ черковнославянски въ неговата руска редакция. На старобългарска почва въ форма **вѣпль** настава прегласъ на твърдия еръ въ коренната сричка поради крайния *ь*. Така напр. Супрасълскиятъ сборникъ познава предимно формитѣ **вѣпль вѣплѣмъ вѣплемъ** покрай родителната форма **вѫпль** (вж. K. Meyer, Altkirchenslavisch-griechisches Wörterbuch des Codex Suprasliensis 43). Савина книга сѫщо така знае **вѣпль** (вж. В. Н. Щепкинъ, Разсужденіе 239). Отъ старобългарска форма **вѣпль** има въ Болонския псалтиръ **вѣпль** (Jagič, Psalterium Bononiense 66), въ Македонския апостолъ **вѣплемь** (Polivka, AfslPh. X 119), въ Охридския апостолъ **вѣплемъ** (Кульбакинъ, Охридская рукопись 114), все форми, които не намираме въ новобългарски.

Въ новобългарски нѣма следа и отъ прегласа, настаналъ съ еровата гласна въ старобългарското прилагателно **бъдръ**. Днесъ въ българския езикъ се употрѣбя форма *бодър*, която отразява руска фонетика, а не механична замѣна на *ъ* съ *о*, както се твърди въ граматиката на проф. Баланъ (стр. 224). Ру-

ската форма е успѣла да проникне и въ словенски езикъ bodər; въ сърбохърв. имаме *бадар* (само за коне). На старобългарска почва, подъ влияние на наречие **бѣдрѣ**, при което промѣната на *ъ* въ *ь* е станала по естественъ пжть поради *ѣ* въ следващата сричка, прегласенията еръ се пренася и въ формитѣ на прилагателното **бъдръ**, та въ Зогр., Мар. и Асем. евангелие срѣщаме форма **бьдръ** (вж. v. Wijk, Geschichte der altkirchenslavischen Sprache 110). Въ Синайския молитвеникъ вече сжщата форма се явява съ изясненъ еръ **бѣдрѣно** (ib.). Форма съ прегласенъ, а после изясненъ еръ намираме и въ срѣднобългарски, срвн. **ѫхъ бѣдрь** въ Карпинското евангелие (Лавровъ, Оброзъ 39).

Въ новобългарски езикъ мжчно могатъ да се посочатъ следи и отъ старобългарскитѣ форми като **бѣзденъ бѣзденица, бѣзденіе бѣзденикъ**, въ които, споредъ v. Wijk, имаме прогресивенъ прегласъ, т. е. подъ влияние на предходно *е* единъ *ъ* (коренъ **дън-**) се превръща въ *ь* и после се изяснява въ *е*. Все пакъ посоченото отъ проф. Младеновъ (Geschichte der bulg. Sprache 109) мѣстно наименование Безден може да се вземе като примѣръ отъ доста вѣроятно съответствие на горепосоченитѣ старобългарски форми.

Въ новобългарски нѣма следа и отъ редуването на еровитѣ гласни въ коренъ **рьпъ-рѣпъ**, което се наблюдава въ старобългарски, срв. **рьпхтъ** покрай **рѣпътъ**, съ изяснение на еровата гласна **роптаахж** въ Мар. ев., **поропъщіжтъ** въ Син. пс., **репътаніе** въ Синайския молитвеникъ. И въ срѣднобългарския Македонски (Струмишки) апостолъ срѣщаме **репетъ** (Polívka, AfslPh. X 119). Примѣри изъ други нѣкои славянски езици доказватъ, че редуването, предизвикано отъ причини, които мжчно могатъ да се установятъ, води началото си отъ праславянско време, срвн. пол. reptać покрай rzeptać, рус. роптать, чеш. reptati. Новобългарско ропотъ е русизъмъ.[1]

Пръвъ изнесе нѣколко сполучливи новобългарски диалектични изрази, въ които се оглежда старобългарскиятъ пре-

[1] Не е изключено сжщо така редуването между *ъ* и *ь* въ посочения по-горе коренъ дън- да е отъ праслав. време. Кулбакинъ привежда примѣри изъ малорус. бездень, денце, денечко, великорус. дёнышко, бѣлорус. бездённый, дзенцо (Старословенска граматика. Белград 1930, стр. 28).

гласъ на ероветѣ, Лавровъ (Обзоръ 39-40). Той изтъкна примѣритѣ везé везéло изъ Софийско (СбНУ. III 9, 11) и ги съпостави съ срѣднобългарски **вьзѧ вьзѧло**. Изтъкна по-нататъкъ и солунската форма нека везми (СбНУ. IV 190) и я съпостави съ формата **вьзьмѣтъ** отъ Марийнското евангелие. Тая солунска форма намѣри потвърждение въ множеството примѣри като везма езма, които се намѣриха въ приказкитѣ на Верковича (вж. P. A. Lavrov a Jiří Polívka, Lidové povídky jihomakedonské 531). Посоченитѣ отъ Лаврова примѣри по-късно се повтаряха отъ мнозина автори, които се спираха върху прегласа на ероветѣ, напр. отъ Облака (Приносъ къмъ българската граматика, СбНУ. XI 556), отъ Щепкина (Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги 209-210), отъ v. Wijk (Zu den altbulgarischen Halbvokalen. Afsl Ph, XXXVII 351), отъ Младеновъ (Geschichte der bulgarischen Sprache 108-109).

Въ тая редица отъ примѣри важна е и формата трестига, която намираме въ Неврокопския говоръ (вж. у мене Неврокопскиятъ говоръ 17) и която до сега не се привеждаше като следа отъ прегласъ на ероветѣ въ старобългарски. Действително, нейната стойность въ това отношение е до известна степень понижена поради вѣроятностьта, че още въ праславянски сме могли да имаме двояка форма *trъsti и *trьsti. За това биха свидетелствували пол. trzcina, чеш. třtina и руски диалектични тресть, трёсточка, трёсник (вж. у Илинскій, Извѣстія Отд. русс. яз. и сл. XXII 201-202). Все пакъ най-голѣма е вѣроятностьта, че първоначалната форма е била съ ъ, срвн. рус. тростъ, чеш. třeť, пол. trześć, и че прегласътъ е доста старъ и е настаналъ не едва на старобългарска, но на праславянска почва, предизвиканъ отъ условия, които мжчно можемъ днесъ да установимъ (вж. v. Wijk, Geschichte 110). Прегласена форма **трьсть** намираме въ редица старобългарски паметници: Зогр. ев., Сав. кн., Супр., Син. пс. Въ Синайския молитвеникъ имаме и изяснение на прегласения еръ: **трестиж бишѧ и по главѣ** 50 а, **трестиѣ** 54 б. Сжщо и въ срѣднобългарски паметници, срвн. **трестъ** въ Добромировото евангелие и **трестиж** въ Охридския апостолъ.

Другъ единъ случай, въ който, мисля, можемъ да установимъ прегласъ на ъ въ източномакедонскитѣ говори, е думата в'áтер. Действително въ старобългарскитѣ паметници нѣмаме и не бихме могли изобщо да имаме форма ***вѣтьръ**.

Прегласътъ въ тая дума е настаналъ по-късно, когато въ българския езикъ сж се настанали вече вторичнитѣ ерове въ имена като **вѣтръ, пѣскъ, блѣскъ**. Нѣма никакви прѣчки прегласътъ на еровата гласна въ в'á т е р да се постави въ срѣднобългарско време. Отъ една страна тая форма отлично подхожда къмъ срѣднобългарско **храберъ** покрай **храборъ** (вж. Лавровъ, Обзоръ 41). Отъ друга страна за относителната старина на прегласа въ в'á т е р може да свидетелствува Разложкиятъ говоръ, гдето тая форма е редовна. Известно е, че Разложкиятъ говоръ съ не една отъ своитѣ особености е тѣсно свързанъ съ разположенитѣ на югъ отъ него източномакедонски говори. Едва въ по-късно време тоя говоръ заживява свой отдѣленъ животъ, като с ъщевременно се подлага на доста силни влияния отъ страна на разположенитѣ на северъ и на западъ говори. Тогава въ него прониква и процесътъ *ъ* > *о*, който тукъ се е изявилъ въ наставъчни срички, въ членната форма на имената отъ мжжки родъ, които окончаватъ на твърда съгласна, и само въ нѣколко случаи при коренно *ъ*. Следователно, още преди да се появи въ Разложкия говоръ изяснението на суфиксно или коренно *ъ* въ *о*, процесътъ **вѣтъръ** > **вѣтьр** > в'á т е р е билъ завършенъ. Че въ източнитѣ македонски говори и въ Разложкия говоръ този късенъ прегласъ намираме само въ единъ случай, въ това нѣма нищо чудно. Както въ старобългарски, така и въ срѣднобългарски прегласътъ на ероветѣ пази своя спорадиченъ характеръ. Що се отнася до причината, която е предизвикала прегласа въ в'á т е р, азъ я съглеждамъ въ преходния *ѣ*. Следователно, нашиятъ примѣръ ще се вреди между примѣритѣ съ прогресивенъ прегласъ въ старобългарски като **сѫдобъ, бѣзденъ** (вж. v. Wijk, Geschichte 112).

Що се отнася до наследство на прегласа, който имаме въ старобългарско **дѣбрь** вм. **дъбрь** (Зограф., Мар., Сав., Син. пс.) и **дебрь** въ Асемановото евангелие, можемъ да посочимъ сега само мѣстни наименования отъ срѣдна и западна Македония: Д е б ъ р, Д е б р е ц въ Кайлярско, Д е б ъ р ц е въ Охридско (вж. А. Селищев, Полог 296-297; Сборникъ Милетичъ 1933, стр. 40). Подобни мѣстни наименования имаме и въ Тракия: Д е б ъ р въ Старозагорско, Д е б р ъ щ и ц а въ Пловдивско. Въ българскитѣ земи се срѣщатъ и такива мѣстни

наименования, които иматъ въ основата си непрегласенъ коренъ отъ стб. **Дъбрь**, напр. Добърце въ Пологъ.

Следователно, въ новобългарски могатъ да се посочатъ положителни следи отъ прегласа на ероветѣ въ следнитѣ старобългарски думи: **кѣзькмъ, трькстъ, дькрь.** Въ срѣднобългарски е настаналъ прегласъ на вторични еръ въ **вѣтъръ — вѣтрх**, следа отъ който е запазена въ днешното източномакедонско и разложко в'а́тер. Следа отъ прегласа, настаналъ въ старобъл. **бєздєнъ**, може да се види въ днешното мѣстно наименование Безден въ западна Стара-планина. Споредъ съобщението на проф. Баланъ (вж. Училищенъ прегледъ, год. XXXVI, 1937, кн. 9, стр. 1092) и склонътъ на едно бърдо надъ Чамкория, въ долината на р. Бистрица, се нарича Денò и се свързва съ день; обаче самиятъ географски обликъ на това мѣсто подсѣща, споредъ увѣренията на проф. Баланъ, за дъно, руско дно. Не могатъ да се посочатъ следи въ новобългарски езикъ отъ старобългарския прегласъ въ **вькпькъ-вєпькъ, бькдръ-бєдръ**, нито отъ редуването на ероветѣ въ **рькпъть рєпъть — рькпъть рєпъть**, тъй като всички тѣзи думи българскиятъ езикъ е загубилъ, а въ ново време се ползува отъ тѣхнитѣ руски замѣстници. Като се има предъ видъ, колко малко на брой сж старобългарскитѣ форми, въ които е настаналъ прегласъ на еръ въ силна позиция, посоченитѣ новобългарски съответствия сж предостатъчни, за да се подчертае тѣсната връзка между старобългарскитѣ и новобългарски диалекти.

2. Срѣдномакедонско *прѐмреже* — премреже.

Проблемътъ за замѣната на праславянскитѣ групи *tj dj kt'* въ срѣднитѣ македонски говори е особено важенъ. Знайно е, че несвойствени на българския езикъ застжпници на тѣзи съчетания, именно *к'* и *г'*, сж успѣли да се настанятъ широко въ тая часть отъ македонскитѣ говори и днесъ правятъ тукъ впечатление на редовни наследници на *tj dj kt'*. Правилниятъ и, може би, единственъ пжть за обяснение на този проблемъ отдавна вече е успѣшно налучканъ отъ всички ония, които сж се занимавали съ македонската диалектология, съ Облака и Селищева на чело: днешнитѣ срѣдномакедонски *к' г' < tj dj kt'* сж чуждо влияние, което постепенно е напредвало отъ северъ къмъ югъ. Това се потвърждава както отъ историче-

скитѣ факти, така и отъ свидетелствата изъ днешното състояние на въпроснитѣ говори. Особено важно мѣсто въ тоя въпросъ заематъ свидетелствата на македонската топонимия (вж. по-подробно у Селищева, Диалектологическое значение македонской топонимии. Сборникъ Милетичъ 1933, стр. 29-47).

При това положение естествено е, че старитѣ типични български замѣни на *tj dj kt'* се откриватъ въ срѣднитѣ македонски говори въ такива думи, които било се отличаватъ съ архаичность, било пъкъ, вследствие на нарастване, сж попадали въ по-благоприятни условия да запазятъ по-стария си фонетиченъ видъ. Така напр. въ Прилепския говоръ има покрай нок' — снòшчи, покрай к'èрка — пàшчерка, покрай свèк'а — свèшник. Между другото и тѣзи редувания доста убедително сочатъ, че примѣритѣ съ *к'* и *г'* въ срѣднитѣ македонски говори представятъ нови напластявания.

Цельта ми съ тѣзи нѣколко реда е да посоча на още единъ примѣръ изъ срѣднитѣ македонски говори, който бѣ избѣгналъ отъ вниманието на досегашнитѣ изследвачи и въ който и до днесъ прозира старото типично българско застжпничество на група *dj*. Това е често употрѣбяваната тукъ дума прèмреже вмѣсто старобългарското **прѣмеждие**: му пòмина едно прèмреже преко глàа (СбНУ. IV 227), сакаш не иди, сакаш иди рече, ама да знаеш имаш едно прèмреже да ти пòмине (СбНУ V 170). Първиятъ примѣръ е отъ Прилепъ, а вториятъ отъ Велесъ. Очевидно, въ прèмреже имаме интересна контаминация между премеждие и мрежа. Окончанието на думата не остава мѣсто за никакво съмнение, че основната форма е образувана отъ старо **прѣмеждие**, което е било употрѣбявано нѣкога въ този си видъ и въ срѣднитѣ македонски говори. На въпроса, дали **прѣмеждие** е успѣло да се запази въ българския езикъ като народна дума, могатъ да ни дадатъ утвърдителенъ отговоръ други български говори, гдето тая дума се употрѣбя и до днесъ, срвн. напр. чŏв'èшкътъ в'àръ, мнòгŏ прèмежди ште пр'èжив'äj (Miletič, Das Ostblg. 293); имàл еа преàмеажьдеа (СбНУ. VI 187, изъ Ахжчелебийско).

НОВИ ДАННИ ЗА КАТОЛИШКАТА ПРОПАГАНДА ВЪ МАКЕДОНИЯ ПРЕЗЪ XVII ВѢКЪ

Отъ Ив. Дуйчевъ

Едно отъ най-важнитѣ и интересни събития въ българската история презъ XVII в. е, несъмнено, разцвѣтътъ на католишкото движение въ нашитѣ земи. То е проникнало еднакво въ източнитѣ и въ западнитѣ български земи, до крайнитѣ предѣли на Македония, гранични съ Албания. Историята на това движение показва ясно тѣсната връзка между тѣхъ. Тая връзка се оглежда най-добре въ подбора на лицата за висши духовни длъжности, като се потвърждава и отъ нѣкои намѣрени отъ мене нови документи, които се отнасятъ тъкмо до избора на подобни лица.

Трѣбва да се признае, че, по нѣкаква щастлива случайность, ние сме сравнително добре осведомени върху историята на нашето католишко движение презъ казаното време. Обнародвани сж значителенъ брой документи[1], а нѣкои

[1] Вж. Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799, collegit et digessit P. Fr. Eusebius Fermendžin (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. XVIII. Zagrabiae 1887). — Нѣкои други документи сж обнародвани отъ сжщия авторъ въ неговата сбирка Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab a. 925 usque ad a. 1752 (Mon. spect. hist. Slav. merid., vol. XXIII. Zagrabiae 1892). — Покойниятъ проф. Л. Милетичъ живо се интересуваше отъ историята на българската католишка пропаганда и остави нѣколко ценни изследвания: Изъ историята на българската католишка пропаганда въ XVII вѣкъ (Бълг. пр. I, 1894, кн. X, стр. 62—82; кн. XI-XII, стр. 146-189); — Седмиградскитѣ българи (СбНУ. XIII, 1896, стр. 153-256); — На гости у банатскитѣ българи (Бълг. пр. III, 1896, кн. I, стр. 40-57; кн. II, стр. 63-88); — У седмиградскитѣ българи (ibidem III, 1896, кн. VI, стр. 46-64); — Заселението на католишкитѣ българи въ Седмиградско и Банатъ (СбНУ. XIV, 1897, стр. 284-543); — Книжнината и езикътъ на банатскитѣ българи (СбНУ. XVI—XVII, 1900,

западноевропейски книгохранилища и архиви криятъ още редица други неиздадени паметници. Преди да се прави опитъ за едно цѣлостно изследване върху историята на това проникване на католичеството у насъ [2], а оттукъ и да може да се прецени неговото значение въ общата българска история, необходимо е да се издирятъ и обнародватъ научно по възможность по-голѣмъ брой документи.

I

Въ Ватиканския архивъ сж запазени текстоветѣ на петнадесеть „информативни процеси“ (processi informativi) въ свръзка съ назначаването и премѣстването на католишкитѣ епископи и архиепископи въ нашитѣ земи презъ XVII в. [3].

стр. 339-482); — Нашитѣ павликяни (ibidem XIX, 1903, стр. 1-369) — Нови документи по миналото на нашитѣ павликяни (ibidem XXI, 1905, стр. 1-155); — Павликянското нарѣчие (ibidem XXVI, 1910, стр. 1-28); — Седмоградскитѣ българи и тѣхниятъ езикъ (Спис. на Бълг. ак. н. XXIII, 1926, стр. 1-181);— последната му статия по въпроса е Италианци свещеници въ България и българскиятъ езикъ (Rivista italo-bulgara, a. VI, t. VI, № 3, 1936, pp. 101-112).

[2] Въ книгата на покойния Н. И. Милевъ, Католишката пропаганда въ България прѣзъ XVII вѣкъ. Историческо изслѣдване съ приложения (София 1914), сж използвани, освенъ документитѣ, обнародвани отъ E. Fermendžin, Acta Bulgariae ecclesiastica, сжщо и 190 неиздадени писма и доклади (relazioni) на български католици отъ годинитѣ 1650-1668, които се намиратъ въ Държавния архивъ въ Виена. Отъ тѣхъ той обнародва, като прибавка къмъ своето изследване (стр. 183-194), само шесть, отъ годинитѣ 1659-1668.

[3] Тѣзи документи сж издадени отъ мене: Iv. Dujčev, Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici. Appendice: Dr. Ciro Giannelli, Petar Zlojutrić, primo vescovo dei Bulgari cattolici (1601—1623) in una supplica inedita dei suoi fedeli (Orient. Christ. Anal. 111. Roma 1937, 202 pp.). Текстътъ на „информативнитѣ процеси“ е даденъ на стр. 75-175; добавенъ е (стр. 9-74) уводъ, въ който сж дадени библиографски бележки. Книгата е писана въ Римъ презъ втората половина на 1935 г., и затова не ми бѣха достжпни известни съчинения, които иначе биха могли да бждатъ указани. Нѣкои сведения за мисията на хърватина Александъръ Комуловичъ (вж. Dujčev, op. c., p. 13 sqq.) въ българскитѣ земи бѣ далъ още М. Дриновъ (срв. Съчинения I, София 1909, стр. 547 сл.). Вж. сжщо: E. Fermendžin, Prilozi k poznavanju diplomatskoga poslanstva Aleksandra Komulovića medju Slovene od godine

Тѣзи документи даватъ извънредно важни биографични сведения за водителитѣ на българското католишко движение и за неговитѣ срѣдища. Нѣкои отъ „процеситѣ“ се отнасятъ до католишкитѣ срѣдища въ македонскитѣ земи.

Създаването на фонда „информативни процеси“ се дължи на стремежа на католишката църква да бѫдатъ въздигани въ епископски и архиепископски сънове най-подходнитѣ за това лица. Още на Триденския съборъ (1545-1563) е била изтъкната необходимостьта епископитѣ да бѫдатъ назначавани само следъ сериозенъ и правиленъ разпитъ върху

1593 do 1597 (Starine XXXVI, 1918, pp. 7-30); използувани сж документи отъ единъ Барберински ржкописъ (Cod. Mss. LVIII, 33, ff. 47-60) и отъ единъ ржкописъ въ Biblioteca Casanatense въ Римъ (X. VI. 13, f. 218 et f. 366).—N. Žic, Hrvatske knjižice Al. Komulovića (Vrela i prinosi V, 1935, pp. 162-181); срв. бележката на V. N(ovak) въ Jugoslovenski istoriski časopis II, sv. 1-4, 1936, p. 383. — Вж. сжшо указанията на V. Vasiliu, Il Principato moldavo e la Curia Papale fra il 1606-1620 (Diplomatarium italicum II, 1930, pp. 1-71), p. 3 e nota 4, p. 4. — За Pietro Cedolini (вж. Dujčev, op. c., p. 11 sqq.), вж. още G. Hofmann, Griechische Patriachen und römische Päpste. Untersuchungen und Texte II, 4 (Orientalia christiana, vol. XXV, 2, n. 76, 1932), p. 227 sqq. — За „Абагара“ на Ф. Станиславовъ (вж. Dujčev, op. c., p. 54) вж. още М. Г. Попруженко, Абагаръ (Изв. Отд. русск. яз. и слов. X, 1905, кн. 4, стр. 229-258); — В. Пундевъ, Сборникътъ Абагаръ отъ епископъ Ф. Станиславовъ (Годишникъ на Нар. библиотека въ Пловдивъ 1924, стр.289-337). Единъ екземпляръ отъ това рѣдко издание се намира и въ Ватиканската библиотека. — За литературната дейность на Р. Леваковичъ (къмъ текста у Dujčev, op. c., p. 47 et n. 6) вж. още Ю. Кулаковскій въ Изв. Отд. русск. языка и слов. VIII, 1903, кн. 2, стр. 269 сл. За M. Bandini вж. още Starine, XXXV, 1916, pp. 411, 412 et pass.; p. 416 et pass. за Леваковичъ. — Вж. още: Г. Палашевъ, Изъ живота и обичаитѣ на банатскитѣ българи (СбНУ. XXII-XXIII, 1905-1907, стр. 1-16, отд. отп.). — В. Ц. Савовъ, Две павликянски селища въ Луковитско (Бълг. прегл. I, 1930, кн. 3, стр. 427-430). За католишката пропаганда въ България вж. сжщо и М. Дриновъ, Съчинения II (София 1911), стр. 139-155. — Фондътъ Processus ecclesiarum отъ Ватиканския архивъ е билъ използуванъ съвършено малко досега отъ изследвачитѣ (вж. указанията у Dujčev, op. c., p. 25 sqq.). Текстътъ на единъ „processus inquisitionis super statu ecclesiae Zagrabiensis...“, отъ 1667 год., е обнародванъ отъ I. Pl. Borković, Prilog povijesti biskupa Martina Borkovića i zagrebačke biskupije u drugoj polovici XVII vijeka (Starine XXXV, 1915, pp. 375-395).

тѣхнитѣ качества и достоинства[1]. Папа Григорий XIV (1590—1591), съ папска була „Onus Apostolicae servitutis“ отъ 15 май 1591 г., установилъ по-точни правила въ свръзка съ този разпитъ.[2] Когато „информативниятъ процесъ“ е трѣбвало да бѫде извършенъ въ Курията, разпитътъ е трѣбвало да се ржководи отъ кардинала-покровитель (protector) на съответната страна или общо отъ единъ кардиналъ, назначенъ за това отъ папата. Установени били сѫщо нѣкои правила относно качествата на самитѣ свидетели, които е трѣбвало да бѫдатъ призовани на разпита. Не сѫ се допускали за свидетели сродницитѣ, враговетѣ, близкитѣ приятели и съперницитѣ на кандидата. Въ нашитѣ „информативни процеси“ като свидетели сѫ призовани обикновено духовни лица (свещеници или монаси францискани), по произходъ отъ Босна, Далмация и България. На свидетелитѣ е трѣбвало да бѫдатъ задавани известенъ брой (обикновенно 13) въпроси все въ свръзка съ биографията на кандидата: дали е роденъ отъ родители католици, свързани въ законенъ бракъ; дали е навършилъ 30-годишнината си възрасть; преди колко време е въздигнатъ въ свещенически чинъ или е постѫпилъ въ монашески орденъ; какво е неговото образование; дали познава добре църковнитѣ обреди; какво знаятъ за чистотата на неговата вѣра, нравствения му животъ, неговата разумность и похватность. Свидетелитѣ е трѣбвало да указватъ, следъ всѣки отговоръ, отгде сѫ осведомени върху това, което съобщаватъ. Отговоритѣ сѫ били давани подъ клетва и тайно. Въ нѣкои случаи показанията сѫ били подкрепяни съ подписа на свидетеля. Нѣкои промѣни въ реда на разпита сѫ били въведени отъ папа Урбанъ VIII (1623 — 1644), съ една була отъ 1627 год.[3] Едно отъ най-важнитѣ нововъведения е това, че свидетелитѣ не бивало да бѫдатъ лица, изпращани отъ кандидата, но трѣбвало да бѫдатъ призовавани отъ самата Курия. — Следъ разпита върху качествата на канди-

[1] Вж. указанията у Dujčev, op. c., p. 25 sqq.

[2] Текстътъ на булата вж. у C. Cocquelines, Bullarum, privilegiorum ac diplomatum Rom. Pontificum amplissima collectio V, pars I (Romae 1751), pp. 268-271, n. XVI. Gregorii XIV, anno I. — Ср. сѫщо указанията у Dujčev, op. c., p. 25 sqq.

[3] Вж. текста у C. Cocquelines, op. c., VI, pars I (Romae 1758), pp. 73-77, n. CCXXXIV.

дата, на свидетелитѣ сѫ били задавани въпроси (обикновено 12) върху положението и състоянието на съответната епархия (super statu ecclesie et civitatis).[1] Зададенитѣ въпроси засѣгали: географското положение на епархията (dioecesis); нейната голѣмина, броя на жителитѣ католици; подъ чия политическа власть се намира; изисквали сѫ се сведения за главната (катедралната) църква; дали има въ нея мощи на светци; какви други свещенически санове има тамъ; какви владения има църквата; има ли тамъ училища, манастири, братства (confraternitates) на миряни и къмъ кой религиозенъ орденъ принадлежатъ; какви по-важни градове и мѣстности сѫществуватъ въ епархията; какви приходи има главната църква; защо въпросното седалище е свободно.[2] Самиятъ характеръ на „информативнитѣ процеси" прочее опредѣля тѣхната важность като исторически извори. Преди всичко, това сѫ официални документи; сведенията сѫ давани най-често отъ незаинтересовани лица, тайно и подъ клетва. На свидетелитѣ сѫ били задавани строго опредѣлени въпроси — именно въ свръзка съ личностьта на кандидатитѣ. По такъвъ начинъ ние имаме сведения за мѣсторождението на кандидата, датата на раждането, родителитѣ, образованието, изпълняванитѣ длъжности и пр., — сиречь, тъкмо онѣзи сведения, които почти винаги сѫ били пренебрѣгвани въ другитѣ наши извори. Въ сѫщото време тѣзи сведения се даватъ не само отъ едно лице, а отъ нѣколко свидетели, и това дава възможность да бѫдатъ съпоставяни, поправяни и допълвани. Най-често и самитѣ свидетели сѫ принадлежали къмъ българското католишко духовенство. Въ „информативнитѣ процеси" намираме важни сведения и за свидетелитѣ, защото тѣ сѫ били задължавани да дадатъ сведения за себе си, преди да изложатъ своитѣ показания: име, мѣстопроизходъ, възрасть, свещенически или монашески санъ. Въ петнадесеттѣхъ „информативни процеси", въ свръзка съ българскитѣ и македонскитѣ земи, сѫ засегнати всички почти най-видни католишки деятели у насъ: Илия Мариновъ, Петъръ Богданъ Бакшевъ, Филипъ Станиславовъ, Франческо Соимировъ, П. Парчевичъ, Марко Бандини, Хиацинтъ Макри-

[1] За текста на въпросника вж. Cocquelines, op. c., pp. 76-77.

[2] Върху по-нататъшния ходъ на процеситѣ вж. подробности у Dujčev, op. c., p. 28 sqq.

подари, Рафаелъ Леваковичъ, Ст. Княжевъ, Антонъ Стефановъ, Андрей Богданъ съ неговия племенникъ Петъръ Богданъ и Даниелъ Дуранте.

II

Между тия „информативни процеси“ има и такива, които се отнасятъ до македонскитѣ земи. Колкото и кжси и непълни, тѣ сж твърде важни за историята на тия земи отъ онова време, особено за населението и неговото положение. Ето какво научаваме отъ нѣколко известни мене такива документи:

1. Съ такъвъ единъ „информативенъ процесъ“ отъ 2 май 1647 г. бива избранъ за архиепископъ на Охридската католишка църква известниятъ хърватски книжовникъ Рафаилъ Леваковичъ.[1] Изглежда обаче, че той не е могълъ да посети своята епархия. Нѣкои негови приятели го предупредили за опасноститѣ, на които би се изложилъ, ако посети своето седалище. Въ едно свое писмо отъ 1648 год. Р. Леваковичъ съобщава, че билъ получилъ писмо отъ нѣкой свой познатъ въ София, съ което този го увещавалъ да не отива въ Охридъ, защото рискувалъ или да загуби живота си или пъкъ да навреди на тамошнитѣ католици.[2] Презъ сжщата година, къмъ края на м. май, той изпраща отъ Задъръ друго писмо, съ което се оправдава, че не може да посети своята епархия поради голѣмитѣ опасности отъ страна на турцитѣ.[3] Р. Леваковичъ умрѣлъ въ началото на м. декември 1649 год.[4] Изглежда, че той не е сторилъ нищо като охридски католишки архиепископъ.

2. Презъ 1649 год. е билъ въздигнатъ въ чинъ скопски католишки епископъ доменикапецътъ Хиацинтъ Макри-

[1] Указания за него вж. у Dujčev, op. c., p. 47 sqq.; текстътъ на процеса pp. 98-102. Декретътъ на Конгрегацията е отъ 16 мартъ 1647 г.

[2] E. Fermendžin, Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjigai o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od god. 1620-1648 (= Starine XXIV, 1891, pp. 1-40), p. 40.

[3] Вж. E. Fermendžin, Acta Bosnae pp. 463-464, n. 1399.

[4] Приема се обикновено, че Леваковичъ е умрѣлъ къмъ 1650-1653 г.. Точната дата обаче може да се установи възъ основа на указанията у E. Fermendžin, Acta Bulgariae p. 212, n. 119; p. 204, n. 113. Срв. Dujčev, op. c., p. 50.

подари (Hiacynthus Macripodari), отъ о-въ Хиосъ,[1] но и той, изглежда, не е сторилъ нищо за католишкото движение въ този край.

3. Презъ м. юний 1649 г. Марко Бабичъ (Babić), викарий на антиварския архиепископъ, билъ предложилъ въ Римъ да бжде въздигнатъ въ чинъ католишки епископъ на гр. Призренъ единъ отъ виднитѣ деятели на българското католишко движение, именно францисканецътъ-чипровчанинъ Франческо Соимировъ.[2] Малко по-късно, презъ августъ сжщата година, сж били изпратили препоржка за него и кустодътъ (custos) на българската францисканска кустодия фра Павелъ отъ Петикладенци и отцитѣ отъ кустодията.[3] Учителътъ Иванъ Лиловъ и марцианополскиятъ архиепископъ Марко Бандини изпратили свидетелства за него, а софийскиятъ архиепископъ Петъръ Богданъ сжщо горещо го препоржчвалъ на Конгрегацията въ Римъ.[4] Тъй като назначението се забавило, българскитѣ католици писали още нѣколко пжти съ сжщата настойчивость.[5] Презъ 1649 год., може би презъ лѣтото, самъ Соимировъ дошелъ въ Римъ, но неговитѣ единовѣрци въ България останали дълго време безъ никаква весть.[6] Най-сетне, съ писмо отъ 26 септемврий 1650 год., Конгрегацията на Propaganda fide предложила да се нареди „информативенъ процесъ“ за назначението му.[7] Това станало на 6 октомврий сжщата година. Въ процеса се казва, че Фр. Соимировъ е трѣбвало да бжде назначенъ за призренски епископъ, защото тази църква била свободна поради смъртьта на

[1] Текстътъ на „информативния процесъ“ у Dujčev, op. c., pp. 112-122; да се поправи въ заглавието датата 1648 въ 1649 год.; срв. p. 55.

[2] Вж. E. Fermendžin, Acta Bulgariae pp. 192-193, n. 105. Указания за католишката църква въ Призренъ съ дадени у Dujčev, op. c., p. 137, n. 1.

[3] Вж. ibidem pp. 193-194, n. 106.

[4] Вж. ibidem p. 195, n. 108; p. 197, n. 110; pp. 203-204, n. 112.

[5] Вж. ibidem pp. 205-206, n. 114.

[6] Вж. ibidem p. 211, n. 117.

[7] Вж. ibidem pp. 211-212, n. 118. Датата на този декретъ, издаденъ отъ E. Fermendžin по преписъ отъ Архива на Пропагандата, е 11 юлий 1650 г.; въ „процеса“ обаче е запазенъ другъ текстъ, съ дата 26 септемврий 1650 год.; вж. текста на „информативния процесъ“ у Dujčev, op. c., pp. 123-127.

антиварския архиепископъ Петъръ Масареки (vacantem per obitum bone mem. Petri Massarechi archiepiscopi Antibaren.), който билъ натоваренъ да я управява.[1] За свидетели на „процеса“ сж били призовани двама чипровски францисканци, именно: Гаврилъ Манчичъ (Манчевъ: сжщо Gabriel Thomasius)[2] и Георги Стефановъ Юскановичъ (Georgius quondam Stephani Jouscanovich). На двамата сж били зададени по тринадесеть въпроса въ свръзка съ личностьта на кандидата, и свидетелитѣ дали отговори съ ценни показания за Фр. Соимировъ.[3] За жалость, въ процеса не сж дадени сведения за състоянието на епархията. Съ едно писмо отъ края на сжщата година архиепископътъ Петъръ Богданъ молилъ Конгрегацията да бждатъ изпратени документитѣ въ свръзка съ назначението на новия епископъ, та да може да бжде ржкоположенъ и да отиде въ своето седалище (acciò si potesse consecrare et andar alla sua residenza).[4] Съ едно писмо отъ 27 май 1651 год., Фр. Соимировъ съобщава, че на 21 май сжщата година е билъ ржкоположенъ въ Венеция отъ апостолическия нунций.[5] Изглежда, че Фр. Соимировъ се е грижилъ за своята епархия, защото е известно, че къмъ 1653 год. той е билъ въ споръ съ Андрей Богданъ, назначенъ за охридски католишки архиепископъ, въ свръзка съ въпроси за църковна юрисдикция.[6] Презъ пролѣтьта 1656 год. Фр. Соимировъ билъ въздигнатъ въ чинъ охридски архиепископъ.[7]

---

[1] Вж. D u j č e v, op. c., p. 123.

[2] Указанията за Г. Манчичъ вж. у D u j č e v, op. c., p. 124, n. 1.

[3] Вж. у D u j č e v, op. c., p. 124 sqq.

[4] Вж. E. F e r m e n d ž i n, A c t a B u l g a r i a e p. 215, (n. 122).

[5] Вж. i b i d e m, p. 216, n. 124. Апостолически нунций въ Венеция по това време (1646-1652) е билъ Scipione Pannocchieschi d'Elce, архиепископъ на Пиза, по-късно (въ 1657 г.) избранъ за кардиналъ. Вж. H. B i a u d e t, L e s n o n c i a t u r e s a p o s t o l i q u e s p e r m a n e n t e s j u s q u' e n 1648 (Helsinki 1910), pp. 233, 261, 278.

[6] Вж. F e r m e n d ž i n, A c t a B u l g a r i a e pp. 225-226, n. 135. — R. D e M a r t i n i s, I u r i s P o n t i f i c i d e P r o p a g a n d a f i d e p a r s p r i m a..., vol. I (Romae 1888), pp. 284-285, n. 1, една була на папа Александра VII отъ 1655 г.; съдържа указания за много географски имена въ македонскитѣ земи. Между ржкописитѣ на Бранкачанската библиотека въ Неаполъ М. Дриновъ (ПСп. I, 1870, стр. 54-55=С ъ ч и н е н и я I, София 1909, стр. 91) бѣ намѣрилъ единъ ржкописъ „De jurisdictione Prisrinensis“, сиречь за правата на католическия призренски епископъ, отъ епархията на когото охридскиятъ архиепископъ несправедливо си присвоилъ нѣкои градове. Дриновъ датира паметника къмъ срѣдата на XVII в. Това известие се отнася очевидно до спора между Фр. Соимировъ и Андрей Богданъ и, може би, текстътъ, откритъ отъ Дриновъ, е само единъ преписъ отъ булата на папа Александра VII.

[7] Вж. по-нататъкъ; у D u j č e v, op. c., pp. 137-143.

4. Съ „информативенъ процесъ“ отъ 3 февруарий 1651 г. е билъ назначенъ за охридски архиепископъ Андрей Богданъ.[1] Като свидетели на този процесъ сж били призовани софийскиятъ архиепископъ Петъръ Богданъ и никополскиятъ епископъ Филипъ Станиславовъ. Петъръ Богданъ далъ любопитни сведения за кандидата, тъй като го познавалъ отъ около 15 години. Отъ неговитѣ показания се узнава, че Андрей Богданъ дълги години е билъ свещеникъ (parrochiano) при разни църкви, а по това време билъ въ Прищина. Филипъ Станиславовъ сжщо познавалъ отдавна кандидата и далъ за него благоприятни показания. Но сжщо и епископъ Андрей Богданъ не можалъ да пребивава въ своята епархия, понеже „като не билъ отъ тази народность, нито познавалъ езика, страхувалъ се, че не ще бжде приетъ“ [2]. Може да се предполага обаче, че той ще да е полагалъ грижи за католишката пропаганда, защото презъ 1655 г. е писалъ на Конгрегацията съ молба да му се отпустне необходимата помощь за издръжка на петима мисионери, които трѣбвало да действуватъ въ ония земи.[3]

5. Съ новъ процесъ отъ 12 февруарий 1656 год. и съ консисториално решение отъ 6 мартъ сжщата година,[4] сжщиятъ Андрей Богданъ е билъ премѣстенъ като архиепископъ на Скопската католишка църква, като му било възложено управлението на всички катедрални католишки вакантни църкви въ сръбскитѣ земи (cum concessione in administratione omnium cathedralium nunc in regno Serviae vacantium).[5] На процеса били призовани за свидетели Франческо Соимировъ, като призренски католишки епископъ, и францисканецътъ Петъръ Джеферовичъ (Petrus Geferovich). Отъ показанията на свидетелитѣ може да се заключи, че епископътъ никакъ не е бивалъ въ своята епархия. Двамата свиде-

[1] Текстътъ вж. у Dujčev, op. c., pp. 128-131; да се поправи погрѣшно указаната тамъ (p. 60) дата 27 февруарий.

[2] Вж. текста у Dujčev, op. c., pp. 132, 133.

[3] Вж. Starine XXV, 1892, pp. 193-194, n. 17. Той молилъ за (un) „sussidio conveniente per cinque missionarii, che dovranno servire all'infrascritti luoghi, cioè Pristina, Trepcia, Crattovo, Montenegro et le ville di Glias Brailzo et Berniza“.

[4] Вж. текста у Dujčev, op. c., pp. 131-136.

[5] ibidem p. 136.

тели дали сѫщо нѣкои общи сведения за гр. Скопие. Споредъ тѣхъ, Скопие е билъ голѣмъ градъ (città grande), безъ крепостни стени (senza muraglie), съ (около) 30 хиляди кѫщи, отъ които само десеть на католишки семейства. Главната църква (la chiesa metropolitana), съ древенъ строежъ (di antica structura e nobile), подъ името Св. Петка (S. Veneranda), е била превърната въ джамия. Епископътъ свещенодействувалъ въ единъ параклисъ (una capelluccia) до кѫщата на свещеника (parocho), гдето и обиталъ. Между подгласнитѣ седалища (le chiese suffraganee) Фр. Соимировъ указалъ сѫщо и своята, призренската църква.

6. Въ сѫщия день (12 февруарий 1656 год.) билъ извършенъ и другъ „информативенъ процесъ“ за назначението на Фр. Соимировъ за охридски архиепископъ.[1] За свидетели на процеса сѫ били призовани призренскиятъ католишки свещеникъ Петъръ Богданъ (Petrus Bogdanus presbiter Prisren. dioces. quondam Thadei filius), племенникъ на Андрей Богданъ,[2] и францисканецътъ П. Джеферовичъ. Показанията на свидетелитѣ сѫ ценни, защото засѣгатъ дейностьта на Соимирова като призренски епископъ. Споредъ първия свидетель, Соимировъ е пребивавалъ при своята църква, доколкото е могълъ (conforme ha possuto), а вториятъ свидетель потвърдилъ, че той е прекарвалъ въ своята епархия по-голѣмата часть отъ времето (per la maggior parte del tempo). Той ежегодно (ogni anno) извършвалъ епископскитѣ си посещения въ епархията и изпълнявалъ добре обредитѣ. П. Богданъ билъ осведоменъ за това, защото самъ лично прекарвалъ въ тѣзи мѣста и го видѣлъ (per essermi trovato in detti luochi. . .; per haverlo veduto molte volte). Свидетелитѣ дали сѫщо нѣкои сведения за гр. Охридъ. Първиятъ свидетель заявилъ, че гр. Охридъ се намира въ България, на брѣга на езерото Лихнида (lago Lignido), и е срѣдище на една доста населена область, обитавана отъ много католици, но по-голѣмата часть отъ населението сѫ били православни; намирала се е подъ властьта на турцитѣ. Катедралната църква, подъ име Св. София, е била превърната въ джамия; нѣмало е никаква като-

[1] Текстътъ ibidem pp. 137-143.

[2] За Петъръ Богданъ, по-късно скопски архиепископъ, вж. указанията у Dujčev, op. c., p. 70 sqq.

лишка църква, и въ цѣлата епархия нѣмало повече отъ двама свещеници (non vi sono più di doi preti), и тѣ сж се грижели за населението. Сжщото е било потвърдено и отъ другия свидетель, който обаче заявилъ, че въ епархията е имало „малко християни [да се разбира: католици], но много схизматици" [да се разбира: православни] (vi sono pochi christiani, ma molti scismatici). Не е известно каква е била дейността на Фр. Соимировъ като охридски католишки архиепископъ. Знае се само, че той е писалъ на Конгрегацията за голѣмитѣ трудности, съ които е могло да се добие позволение отъ турцитѣ да влѣзе въ епархията си, и молилъ да му се отпустне нѣкаква помощь за това.[1]

7. Скопскиятъ архиепископъ Андрей Богданъ не е проявилъ, изглежда, нѣкаква особена дейность, та презъ 1677 г. секретарьтъ на Конгрегацията Урбано Чери (Urbano Cerri) е далъ неласкавъ отзивъ за него, като осведомилъ папа Инокентий XI, че е билъ „доста небреженъ" (assai negligente).[2] Стариятъ архиепископъ помолилъ, презъ 1677 год., да бжде освободенъ отъ длъжность, като на неговото мѣсто бжде назначенъ племенникътъ му П. Богданъ, съ задължение да го прехранва, докато е живъ.[3]

Съ „информативенъ процесъ" отъ 5 октомврий 1677 год. и консисториално решение отъ 8 ноемврий сжщата година П. Богданъ билъ премѣстенъ за скопски архиепископъ.[4] За свидетели били призовани Йоанъ (Йеронимъ) Пастрицио (Hieronymis Pastritius) и единъ свещеникъ отъ Лешъ (Албания). Първиятъ свидетель е далъ, между другото, нѣкои сведения за гр. Скопие, но възъ основа на докладитѣ, които билъ видѣлъ въ Секретарията на Конгрегацията (per haver veduto le relationi che stanno in secreteria di Propaganda Fide). Той знаелъ, че Скопие е голѣмъ градъ, съ малко католици; митрополитската църква е била превърната въ джа-

[1] Вж. у Fermendžin, Acta Bulgariae pp. 254-255, n. 148.

[2] Вж. у A. Theiner, Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam spectantia II (Zagrabiae 1875), p. 213. — Срв. сжщо Dujčev, op. c., p. 61.

[3] Вж. текста у Dujčev, op. c., p. 165. Да се поправи датата (p. 61) 1676 на 1677.

[4] Текстътъ на процеса у Dujčev, op. c., pp. 161-166.

мия; архиепископътъ обикалялъ по църквитѣ (parrochie) и самъ свещенодействувалъ. Неговото положение е било много злощастно (essendo il suo stato infelicissimo) и нѣмалъ никакви други доходи, освенъ онова, което е получавалъ като милостиня и което му давала Конгрегацията.

Неспокойното положение на тѣзи краища по това време не позволявало на новия архиепископъ да пребивава при своята църква и той е билъ принуденъ да странствува, отначало въ Чипровецъ, а по-късно въ Италия.[1] Презъ мартъ 1686 год. той е молилъ конгрегацията да му бѫде отпустната нѣкаква помощь, за да може да се върне при своята църква.[2] Наистина, той се завърналъ, но наскоро, презъ декември 1689 г., умрѣлъ въ Прищина.[3] Архиепископъ П. Богданъ е авторъ на две важни релации до Конгрегацията за състоянието на своята епархия.[4]

8. Наскоро следъ смъртьта на П. Богданъ, презъ 1690 г., съ „информативенъ процесъ" билъ избранъ за глава на овдовѣлата Скопска архиепископия францисканецътъ Даниелъ Дуранте отъ Арецо (Daniel Durante presbiter Aretinensis).[5] За процеса сѫ били призовани трима свидетели. Любопитни сѫ показанията на третия свидетель (Abbas Michael Tisottus q. Pellegrini filius presbiter Primariensis), споредъ когото гр. Скопие въ това време е ималъ около двадесеть хиляди кѫщи (case) и около осемдесеть хиляди жилища (habitationi); само дванадесеть отъ тѣзи кѫщи сѫ били католишки, а другитѣ били на православни, сиречь източно-православни: гърци, арменци, и турци.[6] Той заявилъ сѫщо, че архиепископътъ е билъ пребивавалъ на различни мѣста, но повечето прекарвалъ въ Прищина (per lo piu risiede a Pristina)

[1] Вж. указанията за изворитѣ у Dujčev, op. c., p. 70 sqq.

[2] Указанията, по неиздадени материали, у Dujčev, op. c., p. 71.

[3] Срв. M. Premrou, Katolički nadbiskupi u Skoplju (Гласник Скоп. науч. др., I, 1925-1926), стр. 331.

[4] Издадени сѫ отъ A. Theiner, op. c., II, pp. 217-218, 220-221; преиздадени (безъ да се знае предишното издание) и отъ G. Gentilizza, Relazioni dello stato spirituale e temporale del regno di Serbia ed Albania dal 1288 al 1666 (Bessarione XXIII, fasc. 149-150, 1919, pp. 166-181), pp. 168-173; 174-181.

[5] Текстътъ на процеса у Dujčev, op. c., pp. 167-174.

[6] Вж. ibidem pp. 170-171.

Той сѫщо изтъкналъ, че архиепископията е била доста голѣма — откъмъ София чакъ до Пулати и Шкодра (la sua diocesi sarà di giro circa cento miglia, estendendosi verso Sofia e verso Pulati e Scuttari). Къмъ процеса е билъ добавенъ завѣренъ преписъ на релацията отъ 1681 г. на архиеп. Петъръ Богданъ за състоянието на Скопската архиепископия. Нищо не се знае за дейността на новия скопски архиепископъ и дали изобщо е посетилъ седалището си.

Презъ 1696 г. той е билъ премѣстенъ за глава на Смирненската църква[1].

* * *

При сегашното състояние на нашитѣ извори твърде мѫчно е да се установи въ пълнота значението на католишката пропаганда въ македонскитѣ земи. Неотречимо е обаче, че опититѣ да се установи една католишка йерархия въ нѣкои македонски области е било отражение отъ разцвѣта на католишкото движение въ България. Трѣбва, следователно, да се предполага, че упадъкътъ на католишката пропаганда въ България следъ Чипровското въстание ще да се е отразилъ сѫдбоносно и върху опититѣ за проникване на католичеството въ Македония. Докато за католишкото движение въ българскитѣ земи ние сме сравнително по-добре осведомени и, следователно, можемъ по-пълно да преценимъ неговото значение въ религиозния и културенъ животъ на нашия народъ презъ XVII стол., сведенията за движението въ македонскитѣ земи още се ограничаватъ само въ познаване нѣкои дати, имена и дребни прояви. Но изворитѣ за католишката пропаганда у насъ презъ XVII в. още не сѫ напълно издирени и обнародвани, и затова трѣбва да се очаква, че нѣкои нови документи могатъ да ни дадатъ ценни сведения.

---

[1] Вж. ibidem p. 72.

ГРАДОВЕТѢ НА ПРИМОРСКА МАКЕДОНИЯ

Отъ Димитъръ Атанасовъ

Въ книга 3 и 4 на X годишнина на „Македонски прегледъ“ бѣ дадена кратка характеристика на четири града отъ приморска Македония: Солунъ, Лагадина, Кукушъ и Сѣръ. Сега пъкъ ще разгледамъ други четири града отъ сѫщата часть на Македония, а именно Демиръ-Хисаръ, Нигрита, Драма и Кавала.

Демиръ-Хисаръ

Сѣрското поле, въ което се намира градътъ Демиръ-Хисаръ, е заградено отъ всички страни съ високи планини. Отъ тѣхъ най-високи сѫ Бѣласица-планина, която загражда полето отъ северъ, и високитѣ разклонения въ южна и югоизточна посока на Али-ботушъ: Сѣрски Бозъ-дагъ, Шарлия, Сенгеловска планина и други. Между тѣзи разклонения на Али-ботушъ, отъ една страна, и на Бѣласица, отъ друга, рѣката Струма е прорила единъ дълбокъ проломъ — Рупелския проломъ, — по който днесъ минава хубавъ пѫть отъ Сѣрското поле за земитѣ на северъ отъ него. Но въ минали времена пѫтищата сѫ избѣгвали такива тѣсни клисури, та затова и пѫтьтъ отъ Сѣрското поле къмъ северъ не е вървѣлъ презъ този дълбокъ проломъ, а по р. Крушовищица[1], между Сенгеловската планина и Шарлия. За пазенето на този пѫть, който водилъ отъ беднитѣ и планинисти краища на Родопитѣ въ богатото и гѫсто населено Сѣрско поле, още отъ отдавнашни времена е била построена при изхода на долината

[1] Тази рѣка се нарича така поради това, че въ горното й течение се намира обширна котловина, въ която е разположено голѣмото село Крушово. Въ единственото по-ново описание на града Демиръ-Хисаръ и неговата околность отъ В. Кѫнчовъ (⁂, Пѫтуванье по долинитѣ на Струма, Места и Брѣгалница, въ СбНУ. кн. X, стр. 524—527) тази рѣка е наречена Бѣлица, име, което е неизвестно на мѣстното население.

твърда крепость, около която впоследствие постепенно възниква градъ, наричанъ тъкмо поради здравата крепость, при която се образувалъ, Желѣзна крепость: Демиръ-Хисаръ на турски, Сидирокастронъ на гръцки. Турското и малкото гръцко население на града отъ преди Балканската война познаваше града именно подъ тѣзи две имена, които значатъ „Желѣзна крепость". Българското население на града, както и всички жители на околнитѣ села (до преди Балканската война бѣха чисто български, а и сега въ тѣхъ броятъ на българското население е значителенъ), нарича Демиръ-Хисаръ, съ друго име — Валовище. Това българско име на града, за жалость, е много малко познато, въ българската книжнина не се употрѣбява, та и въ тази статия нататъкъ ще се употрѣбява много по-разпространеното турско име.

Презъ срѣднитѣ вѣкове на много мѣста е имало построени крепости, предназначени да пазятъ нѣкой пѫть. Градове сѫ възникнали само при тѣзи отъ тѣхъ, при които сѫ били на лице и другитѣ условия, необходими за закрепване на единъ градъ. Такива благоприятни условия е имало и въ северната часть на Сѣрското поле, което е премного голѣмо, за да може да бѫде обслужвано отъ единъ градски центъръ, какъвто е билъ отъ край време градъ Сѣръ. Около старата крепость при изхода отъ долината на р. Крушовищица, крепость, запазена и до день днешенъ, гр. Демиръ-Хисаръ е възникналъ именно като срѣдище на северната часть на Сѣрското поле. Въ нея има, поради пословичното плодородие, много села, които сѫ се нуждаели отъ нѣкой близъкъ градски центъръ, главно пазарище и занаятчийско срѣдище. Впрочемъ Демиръ-Хисаръ, ако и да се намира въ Сѣрското поле, се е явявалъ, пъкъ и днесъ се явява, много повече като срѣдище на селищата отъ западнитѣ разклонения на Али-ботушъ, отколкото на селищата отъ сѫщинското северно Сѣрско поле. Въ този дѣлъ на полето тѣзи отъ селата, които се намиратъ на изтокъ отъ Струма, сѫ имали за срѣдище голѣмото село-градче Баракли-Джумая, наричано още и Долна-Джумая. Самото име на това голѣмо село показва, че то е било голѣмъ пазаръ. А пъкъ селата на западъ отъ Струма сѫ имали, пъкъ и днесъ иматъ, като срѣдище голѣмото село Порой, особено Горни-Порой. Въ последното село има дори една махала Варошъ, което показва, че за известно време това село е било

гледано като градъ. Тѣзи две села, Долна-Джумая и Порой, не сѫ позволили въ миналото, нито пъкъ позволяватъ днесъ, Демиръ-Хисаръ да стане голѣмъ градъ. Къмъ 1894 година този градъ е ималъ само 5,800 жители, отъ които, споредъ В. Кънчовъ, 2,500 сѫ били турци, 1,750 българи, 250 власи и около 300 цигани. По сѫщото време е имало 4—5 гръцки семейства, преселени отъ Сѣръ и Мелникъ, и около 20 български и 40 влашки кѫщи погърчени.

Днесъ населението на града съвсемъ малко се е увеличило, но етничниятъ му съставъ се е значително промѣнилъ. Изселили сѫ се, както навсѫде въ Македония, всички турци, както и почти всички цигани, и то защото сѫ били главно мохамедани. Изселила се е и малка часть отъ българското население. По-голѣма часть отъ българитѣ сѫ останали и продължаватъ да говорятъ на родния си езикъ, поне дома си, защото на публични мѣста това е забранено. За жалость, една часть отъ тѣхъ сѫ доста повлияни отъ гърцизма и не съзнаватъ своя произходъ. Изселили сѫ се почти всички власи, защото, следъ прокарването на днешната гръцко-българска граница, отглеждането на голѣми стада овци, съ което тѣ главно сѫ се занимавали, се много затрудни. На тѣхно мѣсто сѫ дошли бѣжанци отъ Мала-Азия, все християни, но не гърци, а караманлии, които говорятъ турски, и лазове отъ околностьта на Трапезунтъ. Особено последнитѣ, лазоветѣ, много дразнятъ старото население на областьта съ своя езикъ и своята носия, които не сѫ ни най-малко гръцки. Създала се е интересна легенда, явно нагодена да оправдае тѣхното преселване отъ западния брѣгъ на Черно море чакъ тукъ, въ Македония. Споредъ тази легенда името на този нещастенъ народъ, осѫденъ въ най-кратко време за винаги да изчезне отъ лицето на земята, произхожда отъ вика „Еласъ зи“ (Елада, т. е. Гърция живѣе), съ който тѣ посрещнали преди шесть вѣка турцитѣ победители. Отъ това „Еласъ зи“ чрезъ „съкращаване“ произлѣзло днешното име на този народъ — лази, сир. лазове. Излишно е да се изтъква пълната несъстоятелность на тази легенда. Доста е да се спомене, че името Елада не е било никакъ популярно преди шесть вѣка въ Мала-Азия и че жителитѣ ва Византийската империя не сѫ се наричали гърци, елини, а ромеи (така се наричатъ впрочемъ и до днесъ гърцитѣ въ Цариградъ).

Всички тѣзи народностни промѣни не сѫ могли да не се отразятъ на типа и на физиономията на града, за който е дума. Преди балканскитѣ войни градътъ се е състоялъ отъ две махали съ гѫсто една до друга струпани кѫщи. Дветѣ махали сѫ били раздѣляни отъ рѣката Крушовищица, която лѣтно време почти напълно пресъхва. На северъ отъ рѣката е махалата Варошъ, която, твърде е вѣроятно, е най-старата часть на града. Тукъ сѫ старитѣ черкви и най-старитѣ кѫщи. Разположени сѫ на единъ доста стръменъ склонъ, което впрочемъ е обикновено нѣщо при стари градски части.

На югъ отъ рѣката е Пазарската махала, наричана сега Агора. Ако и днесъ тукъ да е съсрѣдоточенъ и малкото животъ на градеца, тази „Агора“ (т. е. пазаръ, на гръцки) прави много жалко впечатление съ нѣколкото схлупени кафенета на главния площадъ, каленъ и мърсенъ и въ най-сухо време, и чиято единствена украса сѫ нѣколкото разхлопани автомобила. Тѣ съ дни очакватъ да се появи нѣкой пѫтникъ за да го закаратъ до гарата, която е на единъ и половина километъръ на югозападъ отъ града. Като казвамъ, че тѣзи автомобили съ дни очакватъ да се появи нѣкой пѫтникъ, не преувеличавамъ нищо: въ града е сѫщинско мрътвило. Поради това и „гарата“ се състои отъ една барака за продаване на билети и едно кафене съ изпотрошени прозорци. Нѣма дори двойна линия: на тази „гара“ не е възможно нито маневриране на влакове, нито разминаване. За жалкия видъ на пазарската махала най-много допринасятъ обаче полуразрушенитѣ кѫщи, които се срѣщатъ на всѣка стѫпка. Напустнатата единъ пѫть кѫща се разрушава извънредно бързо, понеже повечето сѫ строени съ обли рѣчни валуни. На пръвъ погледъ човѣкъ би помислилъ, че тѣзи разрушени кѫщи сѫ отъ войната. Въ сѫщность, като поразпитате днешнитѣ жители на Пазарската махала, виждате, че не войната е причина, а изселванията следъ войната: преди всичко изселването на турцитѣ, а следъ това и изселването на по-заможнитѣ гърци. Поради масовото изселване стойността на недвижимитѣ имоти станала нищожна, и никой не ги купувалъ. По този начинъ опустѣли много кѫщи, които и до день днешенъ продължаватъ да се рушатъ отъ природнитѣ стихии.

Не е излишно да се спремъ малко на споменатото масово изселване. При това излишно е да се говори на широко за

изселването на турцитѣ отъ Демиръ-Хисаръ, което е въ свръзка съ общото задължително изселване на всички турци отъ Македония. По-интересно е въ всѣко отношение изселването на заможнитѣ гърци къмъ „Стара Гърция“, както обичатъ нѣкои да наричатъ Гърция въ границитѣ ѝ отъ преди Балканската война. Причинитѣ за това изселване сѫ двойни: стопански и психологически. Въ турско време почти всички села около Демиръ-Хисаръ сѫ били чифлици, които сѫ били владѣни не само отъ турски бейове, но и отъ гръцки богаташи, които сѫ живѣели въ града. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ владѣели дори нѣкои села на северъ отъ Рупелския проломъ. Така напримѣръ, гъркътъ Алексиду е притежавалъ, заедно съ своя братъ, голѣма часть отъ селото Кула, което е сега въ българска територия. Следъ войнитѣ стопанскитѣ отношения се промѣниха основно, та и гърцитѣ отъ Демиръ-Хисаръ загубиха голѣма часть отъ своето богатство. (Така напримѣръ, споменатиятъ Алексиу е сега скроменъ ханджия). Днесъ тѣ, като се страхуватъ да не загубятъ и това, което имъ е останало, предпочитатъ да се изселятъ. Мисъльта, по-скоро страхътъ, че скоро ще трѣбва да се бѣга, поради неминуемото слизане на българитѣ къмъ Бѣло море, измѫчва като страшенъ кошмаръ демирхисарскитѣ гърци. За да се освободятъ отъ него, едни отъ тѣхъ бѣгатъ на югъ, а тѣзи, които оставатъ, не предприематъ никакви поправки на своитѣ домове, още по-малко се грижатъ да строятъ нови. Странно впечатление правятъ домоветѣ и на най-състоятелнитѣ търговци, които живѣятъ обикновено въ една единствена стая, защото другитѣ части на кѫщата сѫ се продънили.

За физиономията на Демиръ-Хисаръ нѣма никакво значение заселването на новодошлитѣ „гръцки“ бѣжанци, защото тѣ сѫ настанени въ съвсемъ отдѣлна бѣжанска махала, на единъ километъръ отъ града, срѣдъ полето, по-близу до нивитѣ. Тази махала по нищо не се отличава отъ многобройнитѣ, пръснати изъ цѣлото Сѣрско поле нови бѣжански села въ шахматоподобенъ планъ. Тя представя едно засебно селище, което само номинално съставя часть отъ гр. Демиръ-Хисаръ и превръща последния въ селище съ полупръснатъ типъ.

Нигрита

Това малко градче е разположено въ най-южната окрайнина на Сѣрското поле, на 20 клм. южно отъ Сѣръ, отъ който го отдѣляше нѣкога широката и мѫчно проходима на това мѣсто рѣка Струма. Днесъ тя е канализирана и върху нея се строи грамаденъ желѣзенъ мостъ. Той ще улесни извънредно много връзката между Сѣръ и южнитѣ дѣлове на Сѣрското поле, които до скоро бѣха съвсемъ изолирани. И трѣбва веднага да се отбележи, че именно на тази уединеность на тази покрайнина се дължи възникването въ нея на единъ малъкъ пазаренъ центъръ — Нигрита. Тя бѣше до скоро пазарно срѣдище и на цѣлия планински край, означаванъ съ общото име Бешикъ-дагъ и населяванъ до 1922 година изключително отъ турци, които бѣха принудени да се изселятъ и на мѣстото на които не се засели почти нито единъ човѣкъ. Така на единъ пѫть Нигрита, която и по-рано, преди войнитѣ, бѣше само една малка паланка съ 2,500 жители, загуби и двете основания за сѫществуването си като градъ: намали се извънредно много броятъ на населението въ нейната пазарна область, която освенъ това чрезъ новия пѫть до Сѣръ се прелѣ къмъ пазарната область на последния градъ. Ето защо, ако днесъ градътъ и да има официално малко повече население, което се дължи на новодошлитѣ бѣжанци, настанени, както въ Лагадина и Демиръ-Хисаръ, въ отдѣлна и доста отдалечена бѣжанска махала, има съвсемъ другъ характеръ: отъ паланка, която дължи своя животъ на пазара, Нигрита се превърна въ най-обикновено село, жителитѣ на което се занимаватъ съ земедѣлие. Впрочемъ пазаръ става въ Нигрита и сега всѣки сѫботенъ день: селянитѣ отъ околнитѣ гръцки села масово се стичатъ въ него, но не за да купуватъ или продаватъ, а ей така, отъ навикъ, пъкъ и поради вродената подвижность на гърка. Той идва на пазара да се срещне съ приятели, да се разходи, но стоката, която има да продава или да купува, той предпочита да занесе направо въ Сѣръ, за да я продаде или купи на по-износна цена. Ето защо, когато въ сѫбота, къмъ 5 часа подиръ обѣдъ, започнатъ да се разотиватъ дошлитѣ на пазаръ въ Нигрита, тѣ или си отиватъ съ празди рѫце, или пъкъ носятъ по нѣкой шаранъ или паламудъ или, най-много, по малко празъ лукъ.

Нигрита, въ сравнение съ Демиръ-Хисаръ, е много по-

малка и по население и по пространство, което заема, та въ нея не можемъ да очакваме тъй ясно опредѣлени отдѣлни махали: тя представя единъ общъ блокъ, съ тѣсни и криви улици, върху които нѣма всѣкаква постилка, дори и калдъръмъ, та въ дъждовно време сж почти непроходими. За това допринася много и извънредно лепкавата плиоценска глина, върху която е построенъ градътъ. Но дори и въ сухо време тѣ винаги сж мокри и нечисти, защото не само че нѣма каквато и да е канализация, но дори и вади за оттичане на нечиститѣ води не сж направени. Въ сжщото състояние е и главниятъ „площадъ", който не се отличава много отъ този въ Демиръ-Хисаръ. Тѣзи два града си приличатъ доста и по едноетажнитѣ кжщи, отъ които въ Нигрита голѣма часть сж полуразрушени по време на войната и впоследствие не сж били възобновени. Общо взето обаче, градчето пази своя предвоененъ видъ, съ малкитѣ, въ по-голѣмата си часть запустѣли дюкянчета по нѣколкото главни улици, които водятъ къмъ околнитѣ села. За физиономията на града новата бѣжанска махала не е допринесла много, защото тя, както се каза вече, е построена далеко отъ града, на единъ и половина километъръ западно отъ него. Още по-далеко — на 5 клм. източно отъ града—се намиратъ нигритскитѣ минерални извори. Тѣ биха могли да бждатъ много полезни на града, но за сега отъ тѣхъ населението нѣма никакви приходи. Малцина сж тѣзи, които идватъ да се кжпятъ въ тѣхъ, поради това, че не сж уредени. Покрай единъ съвсемъ примитивенъ гьолъ сж наредени нѣколко жалки бараки и сградата на дружеството, което експлоатира извора. Изворната вода, слабо минерализирана и съ не много висока температура, се налива въ бутилки и се продава изъ цѣла Гърция. Колко занемаренъ е не само градътъ, но и цѣлата негова околность, личи отъ факта, че, за да се отиде до споменатитѣ извори, трѣбва да се мине презъ града Нигрита, който самъ по себе си до преди година бѣше съвсемъ откжснатъ отъ свѣта. Следъ това отъ Нигрита до самитѣ извори се отива по единъ мекъ пжть, посланъ тукъ-таме съ рѣчни камъни, пжть, по който въ дъждовно време не може да се мине нито пеша, нито съ кола. Ако градътъ и цѣлата негова околность, въпрѣки това, не сж лишени отъ най-необходимото, това се дължи изключително на самоотвърженатa работа на шофьоритѣ, които съумяватъ

да прокаратъ своитѣ натоварени камиони изъ ниви и ливади, напрѣко презъ полето, безъ пѫть и пѫтека.

Отъ всичко казано за Нигрита е явно, че, както всички до тукъ описани градове на приморска Македония, и тя е била подложена на промѣни, които обаче не сѫ били така основни, както напримѣръ въ Демиръ-Хисаръ, Кукушъ и Лагадина, да не говоримъ за Солунъ. Нигрита промѣни преди всичко своитѣ стопански функции, като отъ пазаренъ центъръ се обърна на голѣмо земедѣлско село, жителитѣ на което се занимаватъ сега главно съ обработването на плодородната земя на голѣма часть отъ южния край на Сѣрското поле. Садятъ главно памукъ, по-малко царевица и зърнени храни, както и тютюнъ. Самото население на Нигрита обаче не се промѣни. То и днесъ е гръцко, както и преди войната. Преди балканскитѣ войни селата на истокъ и западъ отъ градчето бѣха гръцки, селата на северъ отъ него — български, а селата на югъ, въ Бешикъ-дагъ, — турски. Въ тѣзи турски села живѣеха така наречените юруци, които не се третираха както истинскитѣ турци и които мѫчно можеха да се настанятъ въ града. Въ него сѫ се настанявали българи, но тѣ бързо сѫ били погърчвани, та градчето отъ дълго време вече минава за гръцко. Въ последно време, съ настаняването на малоазиатски и кавказки бѣжанци, гръцкиятъ елементъ както въ него, така и въ тѣзи отъ селата, които и по-рано си бѣха гръцки, се още повече засили. Такива бѣжанци бидоха настанени и въ българскитѣ села на северъ отъ Нигрита. Но тъй като българитѣ въ тѣхъ не се изселиха, тѣзи села не станаха чисто гръцки, а смѣсени. При това опасность отъ бързо претопяване на българитѣ въ тѣзи села сега за сега не сѫществува, и то поради извънредно неприязненитѣ отношения между старото население и бѣжанцитѣ, които сѫ оземлени отчасти съ държавни земи, но до голѣма степень и съ земи, отчуждени отъ староседелското население. Общо взето, населението въ низката, полска часть на Нигритско се сгѫсти много напоследъкъ, докато планината остава почти ненаселена, следъ принудителното изселване на турцитѣ. Стана точно това, което бѣ вече описано, като бѣше дума за Лагадина: получи се много неравномѣрно разпредѣление на населението, което влѣче следъ себе си едно много нерационално използуване на земята, разглеждана въ дадената

область като единъ единенъ комплексъ. Единствената причина за това положение е туй, че тази земя попадна въ ржцетѣ на люде, които не сж свикнали съ тежкия земедѣлски трудъ.

Драма

Драмското поле е едва ли не най-ясно очертаната географска единица въ рамкитѣ на приморска Македония, при това по-малка по размѣри и по-прибрана, отколкото Сѣрското поле, съ което се занимавахме до тукъ. Тази разлика между дветѣ полета намира отгласъ и въ поселищногеографскитѣ отношения. Тази децентрализация на градския животъ въ Сѣрското поле въ три различни града, която пролича при разглеждането градоветѣ Сѣръ, Демиръ-Хисаръ и Нигрита, е била излишна въ малкото и закржглено Драмско поле. Ето защо тукъ отъ дълги вѣкове насамъ сжществува само единъ градъ — гр. Драма, — градско срѣдище на цѣлото поле и на всички планински краища, които го ограждатъ.

Драма, градското срѣдище на цѣло Драмско и оградитѣ му планини, не е разположена въ срѣдата на полето, а на неговия северо-източенъ ржбъ, което е несъмнено въ свръзка съ голѣмитѣ карстови извори, чрезъ които излиза на бѣлъ свѣтъ водата, поета отъ грамадната мраморна маса на драмския Бозъ-дагъ. Това сж едни отъ най-голѣмитѣ извори на Балканския полуостровъ следъ Девненскитѣ и тѣзи при Св. Наумъ. Както повечето карстови извори, които иматъ голѣмъ водосточенъ басейнъ, и драмскитѣ извори иматъ постояненъ дебитъ и постоянна температура. Поради това тѣ могатъ да се използуватъ не само за водоснабдяването на града, но и за индустриални цели, а напоследъкъ се използуватъ и за напояване.

На това благоприятно мѣсто, далече отъ блатата, които покриваха до скоро срѣднитѣ и южни части на Драмското поле, е възникналъ градъ много столѣтия преди Христа. Временно той е билъ засѣненъ отъ града Филипи, основанъ отъ Филипа Македонски презъ четвъртия вѣкъ преди Христа въ най-южния край на полето, не особено пригоденъ за развиването на градъ. Но когато презъ срѣднитѣ вѣкове Филипи постепенно упада и накрай съвсемъ престава да сжществува като селище, Драма отново се съвзема. Нейниятъ на-

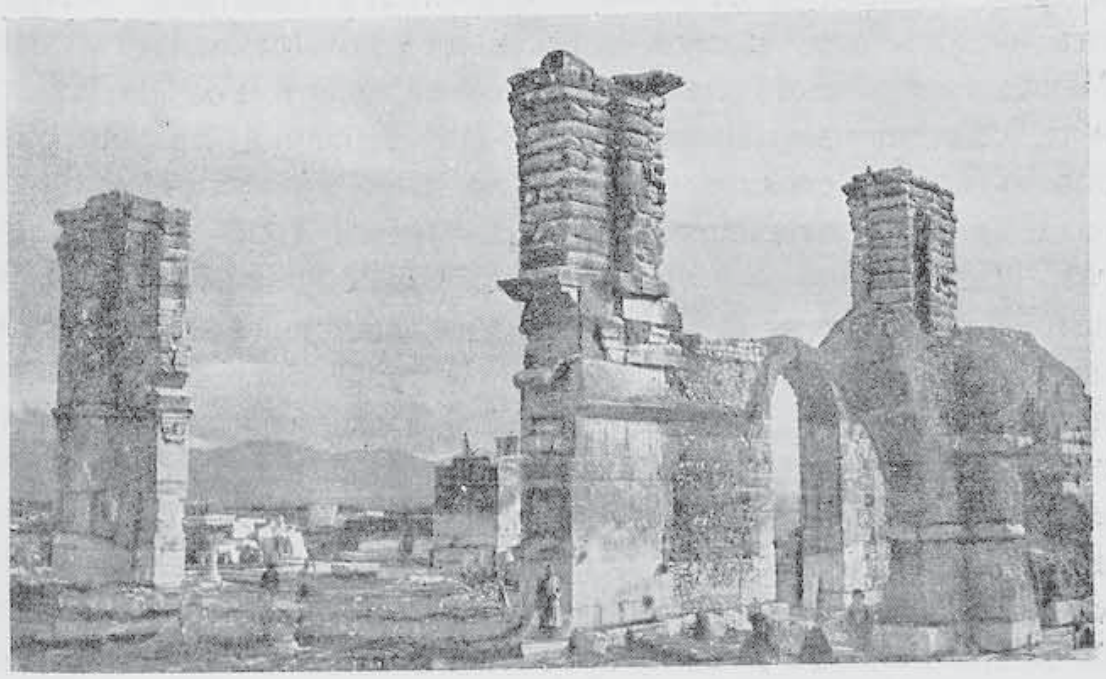

Фиг. 1. Развалинитѣ на гр. Филипи, въ южния край на Драмското поле.

предъкъ презъ втората половина на миналия вѣкъ е особено забележителенъ и се дължи до голѣма степень на развилото се именно по това време тютюнопроизводство. На края на миналия вѣкъ градътъ еималъ около 9,000 жители, отъ които повече отъ две трети сж били турци, 1,500 гърци, а имало сжщо така и значителна влашка, еврейска пъкъ дори и една малка арменска колония, което е било нѣщо рѣдко въ градоветѣ на Македония и което е въ свръзка съ развитата търговия. Имало е и една малка българска колония отъ около 350 души, които по-рано, въ началото на миналия вѣкъ, сж били много повече, но сж се претопили между много помногобройнитѣ гърци. Българската колония въ Драма се е поддържала само благодарение на българитѣ, които постоянно сж идвали отъ околнитѣ чисто български села, особено отъ северната часть на полето. Часть отъ българското население на тѣзи села се изсели въ България, а на негово мѣсто бѣха настанени малоазиатски бѣжанци, но, въпрѣки това, тѣзи села сж запазили и до днесъ своя български народностенъ характеръ.

Самиятъ градъ Драма сжщо така промѣни своитѣ жители: изселиха се всички турци, а на тѣхно мѣсто дойдоха много повече малоазийски и кавказки бѣжанци, настанени въ този градъ много по-добре, отколкото гдето и да било другаде въ Македония подъ гръцка власть, съ изключение на

Кавала. Особено се отличава бѣжанскиятъ кварталъ, построенъ на югъ отъ шосето, което води отъ Драма презъ село Махаледжикъ къмъ планинския край на северъ. Голѣми, спретнати, солидни постройки, съ широки заградени дворове, издаватъ благосъстояние, което е въ явна връзка съ голѣмия разцвѣтъ на тютюнопроизводството къмъ 1925 година, когато тѣзи кѫщи сѫ били строени. Въ оня моментъ никой нито е помислялъ да се настани въ напустнатитѣ отъ турцитѣ кѫщи, които сѫ били доста удобни, но тѣсни и безъ дворове, каквито сѫ и днесъ всички кѫщи въ старата градска часть. Поради това въ нея се виждатъ много напустнати и полуразрушени кѫщи. Тази градска часть е разположена доста стръмно на северъ отъ изворитѣ и на западъ отъ дола на Дълбаджакъ-дере. Това почти напълно сухо дере има една 50 метра дълбока долина, врѣзана въ наслагитѣ на нѣкогашното драмско езеро, която отдѣля ясно западната отъ източната часть на града.

Върху споменатитѣ езерни утайки, които на северъ и на югоизтокъ отъ града заематъ доста голѣмо пространство, се намиратъ пространни лозя, притежавани и обработвани отъ гражданитѣ, които намиратъ по този начинъ добъръ допълнителенъ поминъкъ. Като допълнителенъ поминъкъ за много драмски семейства е и тютюнопроизводството, което е застѫпено главно въ селата въ северния край на полето. Последнитѣ, чрезъ своето сравнително благосъстояние, допринасятъ доста много за благосъстоянието и на града, въ който търговцитѣ не могатъ да се оплачатъ отъ застой. Изобщо Драма, безъ никакъвъ конкурентъ въ своята обширна область, се намира, въ сравнение съ много други градове въ Македония, въ задоволително състояние, въпрѣки кризата въ тютюнопроизводството, която се дължи главно на свръхпроизводство на доброкачествени тютюни.

Ако и да е срѣдище на единъ отъ най-богатитѣ тютюнови райони въ свѣта, Драма не притежава много тютюнови складове, и по външни белези мѫчно би се познало, че се намираме въ такъвъ важенъ стопански центъръ. Това не проличава и отъ трафика на гарата, презъ която влаковетѣ минаватъ и заминаватъ, безъ да оставятъ или взиматъ много пѫтници и безъ да товарятъ или разтоварятъ много стока. Това се дължи на обстоятелството, че земедѣлското произ-

водство на Драмско отива направо въ пристанищния градъ на областьта — Кавала. Последниятъ градъ е свързанъ съ Драма посрѣдствомъ хубаво шосе, къмъ което конвергиратъ пѫтищата отъ всички по-голѣми села на Драмско. За превозването на тютюнитѣ се използуватъ почти изключително камиони, които пренасятъ и стоварватъ стоката направо отъ мѣстата, гдето се произвежда, въ голѣмитѣ тютюневи складове, наредени покрай кея на кавалското пристанище, за което е редъ сега да кажа нѣколко думи, за да приключа съ разглеждането на градоветѣ въ източната часть на приморска Македония.

Кавала

Първиятъ градъ, който е стоялъ на мѣстото на днешна Кавала, е билъ Неаполисъ, основанъ презъ седмия вѣкъ пр. Хр. вѣроятно отъ гръцки колонисти отъ островъ Паросъ, сѫщитѣ, които сѫ се заселили въ отсрещния островъ Тасосъ и по брѣга до къмъ устието на Струма, въ свръзка съ експлоатацията на рудницитѣ за сребро на Пангей (Кушница, Пърнаръ-дагъ). Този „Неаполисъ“, т. е. „новъ-градъ“, е билъ построенъ на единъ гранитенъ, до 100 м. високъ, 400 м. широкъ и 700 м. дълъгъ полуостровъ, който се вдава на югъ къмъ залива, който по днешното име на града се нарѣча Кавалски. Следъ утвърдяването на християнството на Балканския полуостровъ градътъ е билъ преименуванъ на Христополисъ. Дълго време този градецъ е живѣелъ скромно, както много други гръцки крайбрѣжни колонии, засѣнчванъ отъ Амфиполисъ и Авдира, при устията на близкитѣ рѣки Струма и Места. Едва презъ срѣднитѣ вѣкове, когато тѣзи два съперника преставатъ да сѫществуватъ, Христополисъ, и то съ днешното си име Кавала, започва да изпъква все повече и повече. Кавала е нанесена като пристанище върху почти всички портолани отъ 13 и 14 в., както и върху картитѣ, излѣзли следъ това. Но тя все си оставала малъкъ градъ, който се побиралъ изцѣло въ стенитѣ, които ограждатъ споменатия скалистъ и стръменъ полуостровъ. Тѣзи стени сѫ запазени почти непокѫтнати и до день днешенъ. Презъ срѣдновѣковието тѣ сѫ били, разбира се, реставрирани на нѣколко пѫти, и това, което се е запазило днесъ, вѣроятно се дължи на венецианцитѣ, поне като се сѫди по граде-

Фиг. 2. Гр. Кавала. Въ лѣво се вижда стариятъ водопроводъ, а въ дѣсно — вълноломътъ на новото пристанище.

жа, за който е билъ употрѣбенъ само камъкъ, и то гранитъ, взетъ отъ самото мѣсто. Срѣдъ потъмнѣлитѣ гранитни блокове се бѣлѣятъ отдѣлни мраморни блокове, взети явно отъ по-стари градежи и случайно включени въ новитѣ стени. Остатъци отъ стария градъ сж били изкопани въ голѣмо изобилие и сж били предостатъчни за да запълнятъ цѣлъ музей. Той заема обширно здание въ новата часть на града, която се пресича напрѣки отъ грамаденъ старъ водопроводъ.

Въ малката площь, заградена отъ старитѣ стени, се намира напълно запазенъ стариятъ градъ, съ типична турско-ориенталска физиономия, която се дължи на турцитѣ, които тукъ сж се установили, изглежда, още отъ времето, когато сж завладѣли страната, и които живѣха по тѣзи мѣста въ голѣма маса до 1923 година: въ края на миналия вѣкъ отъ 9,500 жители, 5,000 сж били турци. Освенъ типичнитѣ турски кжщи съ еркери и малки прозорци съ дървени решетки, тѣснитѣ и криви улици съ калдаръмъ отъ изгладени плочи, които ставатъ особено хлъзгави, когато по тѣхъ потекатъ нечиститѣ води отъ кухнитѣ и отходнитѣ мѣста на кжщитѣ (нѣма каквато и да била канализация), забележителенъ е за тази стара часть на града Кавала и голѣмиятъ вакъвски имотъ, който се състои отъ голѣмо турско училище, нѣколко джа-

мии и други сгради, завещани за религиозни цели отъ Мехмедъ Али, основателтъ на днешната египетска династия. Той е роденъ въ Кавала, на 1769 год.. Гърцитѣ, като изразъ на добритѣ си отношения съ Египетъ, въ който намиратъ препитание стотици хиляди тѣхни сънародници, издигнаха презъ последнитѣ години на носа на полуостровчето, близу до фара, гръцкото училище и черквата Св. Иванъ, монументаленъ паметникъ на Мехмедъ Али. Паметникътъ е довършенъ, но до м. февруарий 1937 г. още не бѣше осветенъ. Той представя Мехмедъ Али като конникъ. Статуята, истинско художествено произведение, е отъ хубавъ бѣлъ мраморъ и е поставена върху простъ, но хубавъ пиедесталъ отъ сжщия мраморъ. Паметникътъ се намира срѣдъ малка градина, която се състои отъ две тераси на 20 и 23 метра надъ морето, свързани една съ друга посрѣдствомъ великолепно мраморно стълбище. По-низката тераса представя обширна ливада, срѣдъ която сж направени и лехи. Въ тѣхъ обаче растатъ, вмѣсто цвѣтя, — бурени. Това е на пръвъ погледъ малка подробность, но азъ я споменахъ като типична за всички градове на приморска Македония: въ нея нѣма нито единъ градъ, нито една обществена градина, която да се поддържа въ изправность, освенъ съвсемъ малката градинка при Беязъкуле въ Солунъ, на брѣга на морето. До градинката въ Кавала се вижда една много хубаво запазена мохамеданска кжща, съ многобройни еркери. Изобщо тази часть на стария градъ има доста приветливъ видъ, допълнянъ и отъ хубавата гледка, която отъ тукъ се открива къмъ островъ Тасосъ.

Още къмъ срѣдата на миналия вѣкъ пространството, заграждано отъ стенитѣ, почнало да става тѣсно за града, и започналъ строежътъ на здания, първоначално само магазии и търговски кантори, а следъ това и жилища, които образували новия градъ. Тази, така да се каже, стара часть на новия градъ се образувала на западъ отъ полуостровчето и водопровода, близу до скелята, която до преди 2—3 години задоволяваше изискванията и на най-голѣмитѣ параходи, разбира се срещу известни незгоди. На мѣстото на старитѣ магазии, часть отъ които сж запазени и до днесъ, сега въ тази часть на града се издигатъ грамадни складове за тютюнъ, които, наредени въ две линии и погледнати отъ морето, каратъ да се мисли за нѣкои малки американски градове отъ

Биг. 3. Единъ отъ бѣжанскитѣ квартали въ гр. Кавала. При пристанището се виждатъ голѣмитѣ складове за тютюнъ.

срѣднитѣ, земедѣлски щати. Това впечатление се усилва още повече отъ най-новитѣ квартали, които опасватъ града отъ всички страни и които ако и да сѫ застроени върху доста стръмни склонове, поради нѣмане равно мѣсто, иматъ съвсемъ праволинейни улици, които се пресичатъ подъ правъ жгълъ. Покрай тѣзи еднотипни улици сѫ наредени още по-еднотипни кѫщи, доста спретнати, съ хубави, но малки дворове, заградени съ зидани и желѣзни огради. Това сѫ новитѣ бѣжански квартали, много по-добре устроени, отколкото да речемъ въ Сѣръ, пъкъ дори по-добре и отколкото въ Драма. По-жалъкъ видъ има старата бѣжанска махала, построена непосрѣдствено следъ балканскитѣ войни за бѣжанцитѣ отъ Бѣломорска Тракия, която бѣ дадена на времето на България. Тогава не сѫ постѫпвали както днесъ — да строятъ едноетажни кѫщи за едно или най-много две семейства, а сѫ строели истински работнически казарми, въ които сѫ били настанени съ десетки семейства. Такива здания се стопанисватъ много по-зле и иматъ жалъкъ видъ: олюпена мазилка на зидоветѣ, изпочупени, дори изкъртени прозорци, нечисти дворове.

Днесъ физиономията на града не се обуславя толкова отъ стария градъ съ неговото приказно разположение и старитѣ стени и кули на крепостьта, а отъ грамадното про-

странство, заето отъ новитѣ бѣжански квартали, за които току-що стана дума. Тѣ се протѣгатъ на три километра отъ западъ къмъ истокъ, а по склона на Кавалската планина, която започва непосрѣдствено отъ морето, тѣзи квартали се изкачватъ, на единъ километъръ навѫтре, на повече отъ 180 метра височина надъ морето. Амфитеатрално е разположенъ не само старият, но и новиятъ градъ. Поради това гледката отъ къмъ морето презъ деня, а особено презъ нощьта, когато свѣтнатъ хилядитѣ електрически ламби, е феерично. Обстоятелството, че бѣжанскитѣ квартали заематъ такава голѣма площь, се дължи колкото на туй, че сѫ построени почти изключително едноетежни кѫщи, толкова и на обстоятелството, че отъ всички градове на Македония, пъкъ може да се каже и на цѣлия Балкански полуостровъ, населението на Кавала, процентно взето, нарастна най-бързо: за 40 години приростътъ е 550%! (Въ България въ нейнитѣ политически граници, като оставимъ на страна гр. Перникъ, който се роди изобщо едва следъ войнитѣ, и София, която нараства главно чрезъ включване на околнитѣ села, като предгradия, най-голѣмъ процентъ на нарастване показва пакъ едно пристанище — гр. Бургасъ. За сѫщия периодъ той е показалъ обаче само 208% нарастване).

Кавала е днесъ следъ Солунъ вториятъ по голѣмина градъ въ приморска Македония, единъ отъ най-голѣмитѣ градове въ южната часть на Балканския полуостровъ изобщо: въ края на миналия вѣкъ е ималъ, както видѣхме, само 9,500 души жители, на 1920 година — 39,828 души, на 1928 г. — 49,788 души, а сега брои около 60,000. Тѣзи цифри говорятъ по-красноречиво отъ всичко друго за грамадната промѣна, която Кавала е претърпѣла презъ последнитѣ 40 години: като износно пристанище Кавала достигна и дори далеко надмина Солунъ: стойностьта на изнасянитѣ днесъ презъ Кавала стоки е двойно по-голѣма отъ стойностьта на износа презъ Солунъ. Излишно е да се обяснява, че това се дължи на скѫпия тютюнъ, който се изнася изключително презъ Кавала. Тукъ той се донася, както се каза, съ камиони, и то не само отъ Драмско, а и отъ Ксантийско, Правишко, пъкъ дори понѣкога и отъ Сѣрско и Гюмюрджинско. Това се прави, едно, за да се избѣгне товаренето и разтоварването на желѣзопѫтни вагони, а отъ друга страна и за да се придаде на съответния тю-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

тюнъ името „кавалски“. Отъ казаното е явно, че между Кавала и Драма сѫществува една основна разлика: докато последниятъ градъ сѫществува преди всичко като пазарно срѣдище на една малка, но ясно очертана географска область, Кавала се явява като търговски или, по-точно казано, като износенъ центъръ на една по-голѣма не много ясно очертана географска область, която обхваща въ себе си нѣколко помалки области. Последнитѣ сѫ обединени въ едно чрезъ своя износенъ центъръ благодарение на обстоятелството, че притежаватъ единъ общъ за всички тѣхъ белегъ: почти еднакво земедѣлско производство. Кавала сама за себе си не притежава никаква собствена область, та е неправилно да се говори за „Кавалско“ особено отъ стопанскогеографска гледна точка: градътъ е построенъ нѣкога по стратегични съображения тамъ, гдето планината и морето идватъ въ непосрѣдственъ допиръ и не оставятъ никакво поле за стопанската дейность на човѣка.

Сѫщото това обстоятелство обаче, този непосрѣдственъ допиръ между планината и морето е позволилъ Кавала да преживѣе всички превратности на сѫдбата въ течение на две и половина хилядолѣтия и да се запази заедно съ Солунъ като единствено истинско пристанище по цѣлото северно крайбрѣжие на Бѣлото море. А ако погледнемъ къмъ бѫдещето, ще видимъ, че не е изключено Кавала да стане единствено, въ абсолютния смисълъ на тази дума, пристанище на цѣлия северенъ бѣломорски брѣгъ. Наноситѣ, носени отъ рѣкитѣ Вардаръ, Лудия и Бистрица, неминуемо ще затрупатъ въ нѣколко вѣка Солунския заливъ, който порано е билъ много по-голѣмъ. Повече отъ 350 квадратни километра, които по-рано сѫ съставяли часть отъ залива, днесъ сѫ суша. Подобно нѣщо при Кавала и около Кавала не е ставало и не може да се очаква да стане въ бѫдеще, защото въ Кавалския заливъ не се вливатъ никакви рѣки, ако не се смѣтатъ нѣколко суходолия, въ които тече вода само нѣколко месеца презъ годината и които не сѫ въ състояние да пренесатъ почти никакви материали. Та дори да биха били носени такива материали, пакъ не би имало опасность отъ затрупване на залива, защото той е достатъчно дълбокъ, за да побере всички тѣхъ безъ всѣкаква опасность. И което е още по-важно, то е, че тѣзи дълбочини достигатъ до самия

брѣгъ, та позволяватъ приближаването и на най-голѣмия параходъ: на нѣколко метра отъ брѣга на Кавалското полуостровче морето е дълбоко вече цѣли 10 метра, а на 500 метра отъ брѣга дълбочината е на мѣста до 25 метра.

Тѣзи дълбочинни отношения позволиха преди нѣколко години да бѫде започнато строенето на два вълнолома, които тази година бѣха напълно завършени. По-голѣмиятъ, който започва отъ носа на полуостровчето, е дълъгъ 600 метра и е въ посока къмъ западъ. Неговото предназначение е двойно: да отбива вълнитѣ, които идватъ отъ югъ и които

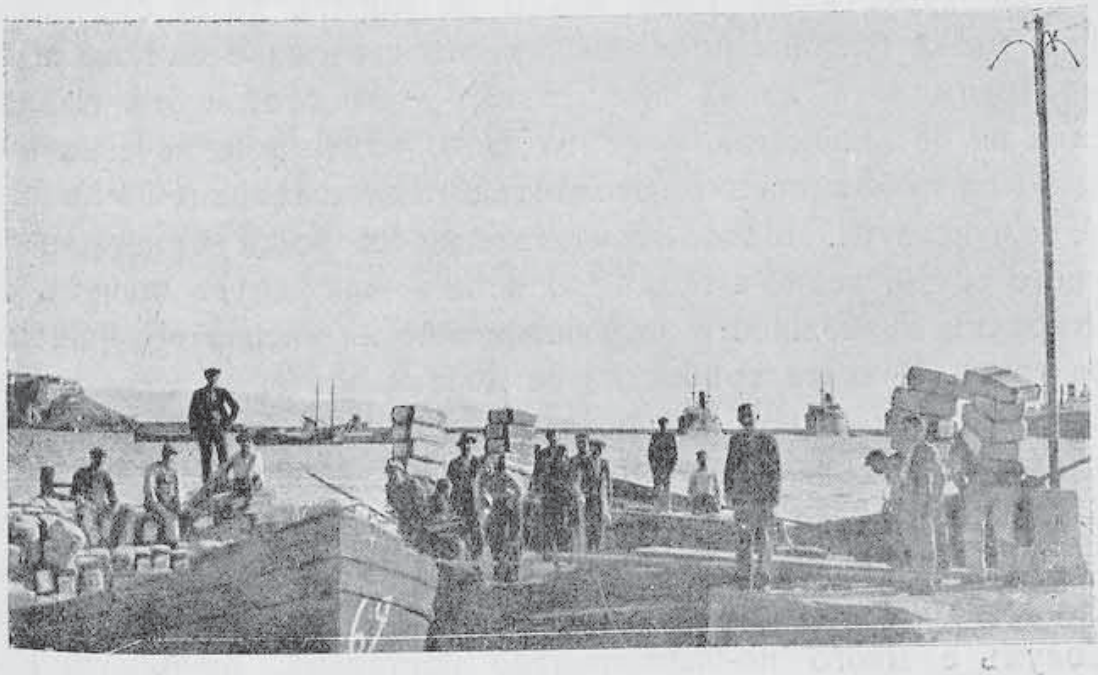

Фиг. 4. Товарене на бали съ тютюнъ въ Кавалското пристанище.

сѫ най-пакостни за параходитѣ, и да спомогне за разширяване на кея за товарене и разтоварване. Другиятъ вълноломъ е дълъгъ само 400 метра и се явява като продължение на старата скеля, която се е намирала при магазиитѣ, за които стана дума малко по-горе. Цѣлиятъ заливъ отъ своя страна е напълно защитенъ отъ буйнитѣ северни вѣтрове чрезъ планинската преграда отъ северъ-северозападъ. Създадено отъ природата и допълнено по споменатия начинъ отъ човѣка, Кавалското пристанище е днесъ за днесъ безъ никакво съмнение най-сгодно пристанище въ цѣлия басейнъ на северното Бѣло море. То се използува за сега отъ областьта, чиито граници бѣха приблизително очертани. Цѣло щастие е, гдето въ тази область се произвеждатъ само ценни земедѣлски

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

произведения, при които транспортнитѣ разноски нѣматъ голѣмо значение. Защото несъмнено най-голѣмиятъ недостатъкъ на Кавала е нейната изолираность отъ вжтрешностьта на Македония и Тракия. Може дори да се каже, че връзката между Кавала и Бѣломорска Тракия е по-лесна, отколкото връзката между Кавала и вжтрешностьта на приморска Македония: дѣли ги сжщата тази низка, но съ стръмни склонове планина, която, отъ друга страна има, както видѣхме вече, толкова голѣмо значение за създаване на това мѣсто на едно извънредно удобно пристанище. Народътъ въ такива случаи казва: всички хубости на едно мѣсто не могатъ да се събератъ. Тази низка планина прѣчи за лесното свръзване на Кавала съ желѣзопжтната линия при Драма, която отстои отъ Кавала едва на 38 километра. Сега за сега, както това вече на нѣколко пжти бѣ изтъкнато, отсжтствието на желѣзница до Кавала не се чувствува. Но това отсжтствие ще се усети веднага, и то много остро, веднага щомъ по единъ или другъ начинъ се откриятъ възможности за разширяване на експортния районъ на града. Веднага трѣбва да се добави обаче, че тази единствена слаба страна на пристанището не е непоправима: съ малко повече технически съоржжения — мостове и единъ 3 километра дълъгъ тунелъ — Кавала може бързо да се свърже съ балканската желѣзопжтна мрежа. Нѣма никакво съмнение, че по отношение на връзката съ хинтерланда си Солунъ е много по-благоприятно поставенъ, отколкото Кавала. И тъкмо това обстоятелство прави Солунъ да бжде предпочитанъ при вноса и износа на тежки и малоценни стоки. До като Солунското пристанище сжществува, до като то не бжде затрупано, нѣма съмнение, че то ще запази своето първо мѣсто между пристанищата по северния брѣгъ на Бѣло море. Кавала пъкъ ще процъвтява до тогава, до когато сжществува тютюнопроизводство въ нейния районъ. Ако хубавиятъ македонски и тракийски тютюнъ е рожба на едно щастливо комбиниране на почвени и климатични условия, Кавала отъ своя страна е рожба на този хубавъ тютюнъ.

САРАЯТЪ НА ДЖЕЛЯДИНЪ-БЕГА ВЪ СТРУГА

Отъ Н. А. Мушмовъ

Покойниятъ Е. Спространовъ, между многото свои трудове, написа и монография за Джелядинъ-бега Охридски, напечатана въ Сбор. на Министерството на нар. просвещение кн. XIV, 1897, стр. 665—725. Въ този интересенъ трудъ, съграденъ върху литература, лѣтописни бележки и спомени, авторътъ на стр. 669 привежда една бележка на лѣтописеца Никола п. Стефановъ отъ 6 юлий 1818 г.[1] въ която се казва: „Построихѫ за Джеладинъ-бега въ Струга въ рѣката сараи. И тога биде страшна ангария, защо повеля беготъ, народотъ да носи захире, и да строи сараитѣ. Во истото време и рѣсенци ги построиха сараитѣ".

Бележката на лѣтописеца има голѣмо значение за датата на постройката. Въ нея се казва „построихѫ". Значи, по това време сараятъ е билъ готовъ. Изглежда, че постройката е почната въ началото на второто десетилѣтие отъ миналия вѣкъ.

Освенъ горната кратка бележка на лѣтописеца Н. п. Стефановъ, нѣма никакви други сведения за Струга въ обширната монография за Джелядинъ-бега. Въ нея авторътъ дава най-подробни сведения за живота на този турски феодалъ. Той дава сѫщо сведения за вѫтрешнитѣ разпредѣления на неговитѣ сараи въ Охридъ, за прислугата и чиновницитѣ въ тѣхъ, за управлението на Охридската область, за ангариитѣ и теглата на християнитѣ въ сѫщата область, и други. Въ Струга не е запазенъ никакъвъ споменъ, нито досега е намѣрена нѣкаква бележка за съграждането на Джелядинъ-беговия сарай, нито за страшната ангария, която е била използувана за съграждането на този знаменитъ тогава сарай.

[1] У Спространовъ годината е 1868. Това е печатна погрѣшка. „Въ Лѣтописни бележки" тя е 1818, което е вѣрно, защото Джелядинъ-бегъ въ 1831 год. е заминалъ за Шкодра и Египетъ и не се е върналъ вече въ Охридъ.

Споредъ сведенията на Спространовъ, Джелядинъ-бегъ въ своята область е ималъ съградени петь дворци или сараи, отъ които три въ Охридъ: Горни-сарай, Долни-сарай и Ени-сарай; единъ въ Ресенъ и единъ въ Струга, за който става тукъ дума.

Сжщиятъ авторъ казва, че придворнитѣ люде сж се наричали сарайдари, назарджии (икономи), придворни бакали, сарачи, терзибашии, башсакаджии (водоносци) и др. Интересното е, че всичкитѣ тѣзи сарайски люде сж били българи отъ Охридъ, и нѣкои отъ тѣхъ сж оставили на своитѣ семейства професионалното име, което още носятъ като Бакаловци, Сърма-Бажовци и други. Какви сж били обаче сарайдаритѣ въ Стружкия сарай, не знаемъ. За сждбата на сжщия сарай пакъ узнаваме отъ бележкитѣ на сжщия авторъ, че е билъ изгорѣлъ до основи, заедно съ Горни-сарай, който е билъ опожаренъ ужъ отъ нѣкоя туркиня отъ завистъ и злоба, и то презъ м. октомврий 1832 г. Значи, следъ напускането Охридъ отъ Джелядинъ-бега.

За опожаряването на Стружкия сарай Спространовъ е научилъ навѣрно отъ предание, защото лѣтописецътъ Н. п. Стефановъ нищо не говори за този сарай, а на стр. 25 отъ своитѣ бележки, съ дата 18 октомврий 1832 г., казва: „Бѣлѣжж тукъ за паметь, оти изгорѣха сараитѣ въ Охридъ на Джелядинъ-бега. Тамо седеше Али паша отъ Морея со сиотъ харемъ. Отъ како изгорѣ сарая, избѣга харемотъ, а самъ Али паша бѣше въ Шкодра. Овдѣ во Охрида изгорѣ и синъ му, и вуйко му, и сето имайне, що бѣше негово и чуждо".

Дали въ сжщото време е билъ подпаленъ и сараятъ въ Струга, не знаемъ, защото нѣмаме изрични указания за това. Помня, баба ми казваше, че сараятъ е изгорѣлъ. Но при какви обстоятелства? Не се знае сжщо, какъ се е наричалъ Стружкиятъ сарай. Стружани го наричаха само — „сараятъ".

Споредъ сведенията на Спространовъ, феодалното управление на Охридската область подъ Джелядинъ-бега е траяло 37 години, отъ 1794 до 1831 г. При тъй многото сведения и спомени въ Охридъ за този феодалъ, въ Струга сж запазени съвсемъ малко или почти нищо. Баба ми Кръста разказваше, че, когато дохождалъ Джелядинъ-бегъ въ Струга, отсѣдалъ на квартира у баща ѝ, Христо Хаджовъ, първенецъ въ града

(навѣрно преди построяването на сарая). Тогава за християнитѣ имало голѣма свобода: тѣ безъ страхъ спѣли по нивитѣ и лозята си. Кражби не ставали, защото отрѣзвали ржцетѣ на крадцитѣ. Сжщо не ставали и убийства. Това е всичко!

Азъ лично помня запазени каменни зидове отъ сарая на височина 1—2 м. Това бѣха неговитѣ основи. По тѣхъ личеше, че постройката е била грандиозна, твърде обширна каменна сграда. Като се има предъ видъ, че наблизу до Струга нѣма кариери, отъ гдето да се вади камъкъ, всѣки може да си представи, какви мжки и теглила е търпѣло християнското население въ Струга, което е трѣбвало да помага въ ангарията на околното население при изготвянето и пренасянето на материали за постройката на Джелядинбеговия сарай!

Сараятъ бѣше построенъ, както бележи и лѣтописецътъ Н. п. Стефановъ, въ рѣката. Основитѣ му стърчеха по дѣсния брѣгъ на течението на Дринъ, въ турската махала, до самия старъ мостъ. Той се простираше къмъ югъ и истокъ отъ моста. По срѣдата на сградата бѣше образуванъ каналъ отъ каменни зидове, презъ които се отбиваше часть отъ рѣката. Тази вода се сливаше съ другъ отокъ отъ рѣката, който бѣше образуванъ горе при устието ѝ и течеше покрай турскитѣ кжщи.

Тукъ му е мѣстото да кажа, че моитѣ спомени се отнасятъ за време отъ преди повече отъ 55 години. Тогава устието на р. Дринъ не бѣше на сегашното мѣсто, а то бѣше къмъ западъ отъ него, и рѣката правѣше доста голѣмъ завой, за да тръгне по сегашното си корито. Това положение на устието (старата „уста“, както го наричаха стружани), когато биваше силно развълнувано езерото, причиняваше голѣми вреди на Струга, защото водата навлизаше презъ „Климетица“ и заливаше градинитѣ и кжщитѣ въ южната часть на града, както и турската махала, а застрашаваше да залѣе и цѣлия градъ. Предъ видъ на тази опасность, турското правителство, по починъ на стружани, реши да направи корекция на рѣката. За цельта дойде въ Струга битолскиятъ мютесарифинъ, който реши да се запуши старата „уста“ на рѣката и да се открие нова, сегашната, която изтича направо срещу стария мостъ. До като стоя езерото затворено (това бѣше

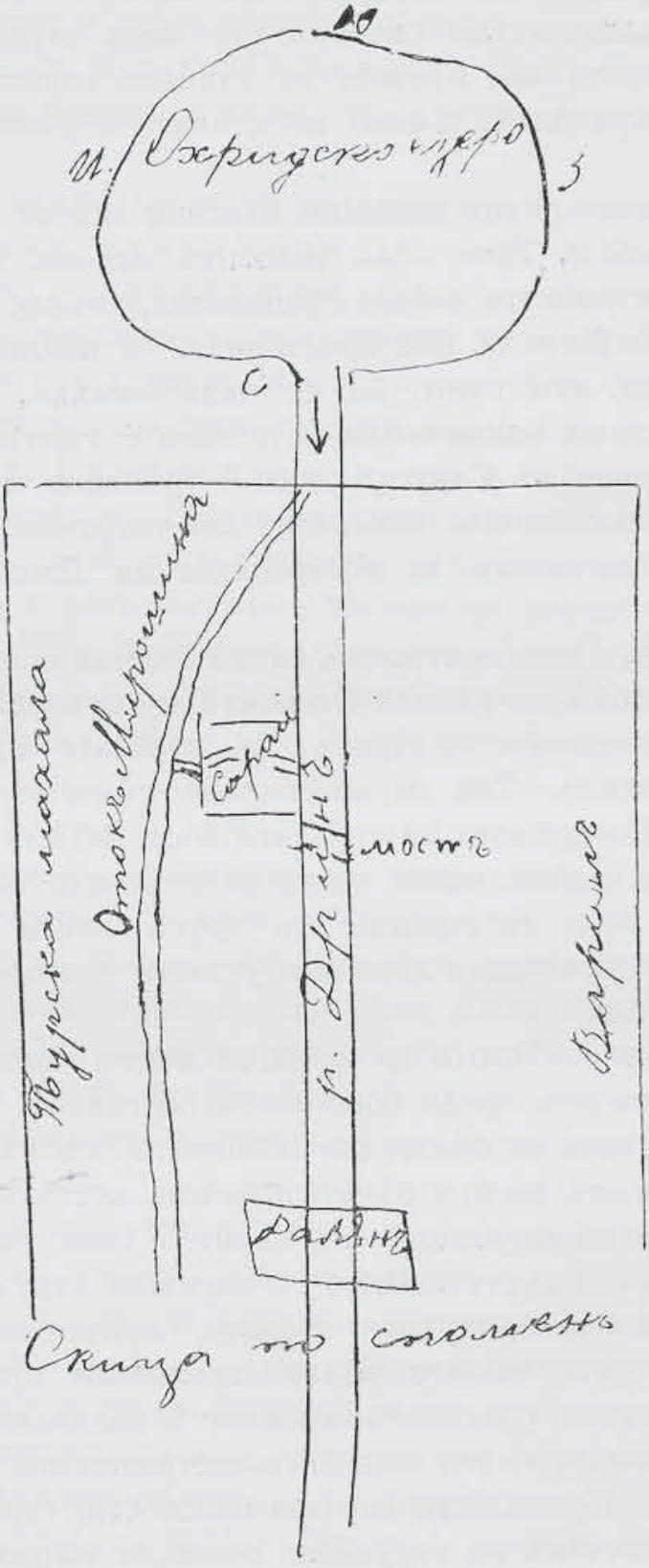
Охридско езеро
Отокъ Мирошничка
Турска махала
Сарай
Дървенъ мостъ
Фарина
Скица по соломенъ

презъ 1882 или 1883 г.), цѣлото мжжко население въ Струга бѣ изкарано да работи ангария по канализирането на рѣката. По заповѣдь на пашата се построиха по двата брѣга на рѣката кошарета отъ кржгла форма; тѣ се построиха отъ дълги дървета, дълбоко забити по брѣговетѣ на рѣката, изплетени отъ дървени пржти и напълнени съ камъни. Всѣки мжжъ бѣше дълженъ да направи по едно кошаре и да го изпълни съ камъни на свои срѣдства (ангария). Рѣката се стѣсни откъмъ турската махала значително, и турскитѣ кжщи, които бѣха на самия брѣгъ на рѣката, сега останаха далечъ отъ нея, като се образува доста голѣмо сухо пространство между тѣхъ и рѣката. По такъвъ начинъ се образува новата „уста“ на р. Дринъ и, при голѣмо тържество на стружани, се даде ходъ и ново направление на водата на Охридското езеро по новата „уста“.

Водниятъ каналъ презъ сарая изтичаше въ турската махала и образуваше малката рѣка „Мирошина“, която минаваше покрай часовника и джамията и се изтичаше долу подъ далянитѣ. Мирошина бѣше бързотечна бистра рѣкичка и служеше на турцитѣ за „намазъ“ (измиване) преди да отидатъ въ джамията на молитва.

Следъ като азъ напустнахъ Струга (1885), била построена близу при часовника, на р. Мирошина, мелница за използуване водната сила на тази рѣкичка. Обаче тази мелница не е могла да преуспѣва и е била изоставена.

Въ мое време се носѣше слухъ, че сарайското мѣсто, заедно съ развалинитѣ, било купено отъ Георги Чакъровъ, виденъ българинъ — първенецъ отъ Струга. Обаче изглежда, че тази покупка е срещнала нѣкакви препятствия отъ страна на турското правителство и не е могла да се осжществи. Днесъ сарайското мѣсто е застроено, като сж използувани навѣрно старитѣ основи. Съ това се заличаватъ последнитѣ следи на единственото на времето си монументално здание въ Струга и споменътъ за Джелядинбеговия сарай.

Жалното е, че нито на единъ отъ петтѣхъ Джелядинбегови сараи—въ Охридъ, Ресенъ и Струга—не е снетъ планъ на времето, поне на основитѣ, за да може да се види, каква е била архитектурата на тѣзи знаменити феодални дворци!

КОНСТАНТИНЪ МИЛАДИНОВЪ ВЪ ПОЛСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Отъ Цв. Романска-Вранска

I

Въ Европа XIX вѣкъ се отличава съ голѣми борби на народитѣ за свобода и повече правдини. Едни, измжчени подъ тежкия гнетъ на абсолютизма, смѣло надигатъ глава и въ името на светитѣ лозунги на великата френска революция се борятъ за политически права, други, потиснати отъ тиранията на чуждо робство, се стремятъ къмъ независимость и свободно сжществуване. Първо мѣсто между последнитѣ заематъ славянскитѣ народи. Въпрѣки че представятъ значителна часть отъ населението на Европа, всички тѣ, съ изключение на великата Русия, въ началото на XIX в. се намиратъ подъ чужда власть. Виенскиятъ конгресъ въ 1815 г. поставя окончателно край на независимия животъ на Полша, разпъната между Австрия, Русия и Германия. Чехословашко, а на югъ сжщо Хърватско и Словенско, влизатъ като съставна часть на обширната Австроунгарска империя. Но докато поменатитѣ славянски народи се намиратъ подъ тежкото наистина, но при все това поносимо робство на културни държави, всрѣдъ които биха могли много и да научатъ, съвършено друго е положението на сърби и българи на Балканския полуостровъ. Тѣ, подложени на нечувани жестокости, пъшкатъ подъ тежкия яремъ на турското владичество и тънатъ въ невежество. Докато другитѣ славяни все пакъ могатъ да се развиватъ културно и да творятъ свои духовни блага, тия южни славяни едва въ края на XVIII и началото на XIX в. почватъ да се будятъ отъ дълбокия сънъ на многовѣковното робство и повеждатъ упорита борба не само за политическо, но преди това и за духовно освобождение. Най-тежко е обаче положението на българитѣ, които се намиратъ най-близу до

центъра на Отоманската държава, та освободителнитѣ имъ борби биватъ най-бързо и най-жестоко потушавани.

Известно е, че следъ падането си подъ властьта на турцитѣ българитѣ отъ XV в. насетне постепенно потъватъ въ забрава. Почти цѣли три вѣка културнитѣ западни народи не знаятъ нищо за тѣхъ и дори не подозиратъ за сѫществуването имъ. Когато въ края на XVIII и началото на XIX в. голѣми славянски учени като Йосифъ Добровски полагатъ основитѣ на славянската филология, знанията, които тѣ иматъ за българитѣ, сѫ твърде недостатъчни и оскѫдни. Едва въ началото на миналия вѣкъ, вследствие на развоя на славянската наука и зараждането на великата идея на славянофилството, се заражда усиленъ интересъ отъ страна на другитѣ славяни къмъ тѣхнитѣ южни братя и специално къмъ България и българитѣ. Славянскитѣ учени искатъ да опознаятъ тази „класическа“ страна на славянството, наречена така за пръвъ пѫть отъ Юрия Венелинъ, да изучатъ този народъ, чийто езикъ послужи за преводъ на свещеното писание на славянски отъ Кирила и Методия и чийто битъ съдържа толкова много старинни черти. Трѣбва да се отбележи, че подъ българи тѣзи учени разбирали всичкото славянско население, което изпълняло Мизия, Тракия и Македония.

Не само славянскитѣ учени насочватъ своитѣ интереси къмъ югъ. Сѫщо и голѣми славянски поети, пропити отъ великия идеалъ на славянско братство и единство, обръщатъ погледъ къмъ поробенитѣ южни братя. Отъ неравната борба за свобода, обагрена отъ кръвьта на толкова много невинни жертви, черпятъ тѣ мотиви за поетични творения и запознаватъ своитѣ сънародници съ тежкото положение на този далеченъ и непознатъ за тѣхъ славянски свѣтъ. Поетични образи, взети отъ живота на българитѣ, се явяватъ за пръвъ пѫть въ съчиненията на чески и словашки майстори на словото, като се почне отъ великия основатель на панславизма въ Чехия, Янъ Коларъ, които въ второто издание на своята поема „Славина дъщеря“ (Slávy dcera), отъ 1832 г., поставя въ славянския рай и българитѣ, които, споредъ него, доброволно сѫ се присъединили къмъ славянството, безъ сами да сѫ славяни, а въ ада (87 сонетъ), между другитѣ мѫчители на славянитѣ, срѣща и ужасната сѣнка на Василия българо-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

убиецъ, който е ослѣпилъ 15,000 българи.[1] По-нататъкъ Янъ Холий и Карелъ Симеонъ Махачекъ[2] показватъ въ съчиненията си интересъ къмъ южнитѣ славяни. Но много по-значителни сж произведенията на ческия поетъ романтикъ Прокопъ Хохолоушекъ, който, между другитѣ си творения предимно на исторически теми, написва и разкази съ предметъ изъ живота на южнитѣ славяни. Последнитѣ той познава не само по чужди съобщения, а и отъ едно пжтуване, което предприема самъ пеша по западнитѣ краища на Балканския полуостровъ. Между разказитѣ му има два съ сюжетъ отъ българскитѣ страдания — „Ilia“ (излѣзълъ за първи пжть въ 1846 г.) и „Hajdukova smrt“ или „Agapia“ (излѣзълъ въ 1847 г.). Сжщо и въ разказа му „Zahynuti Suly“ (1851 г.) се явяватъ като герои и българи.[3] И другъ чески писатель, Йосифъ Холечекъ, сжщо така посещава Балкана и пише за България: въ 1874 г. той издава сбирката „Любовни пѣсни на българския народъ“ (Milostne písné naroda bulharského). Въ сбирката пъкъ на даровитата ческа поетка Елишка Красногорска „Къмъ славянския югъ“ (K slovanskemu jihu, 1880 г.), въ която тя, вдъхновена отъ панславистични идеали, възсъздава поетични образи отъ жестоката борба на южнитѣ славяни за освобождение, петь хубави поеми сж посветени на българитѣ: „Българска роза“ (Růže bulharská), „Драганъ и гусларь“ (Dragan a guslar), „Въ робство“ (V porobenství), „Българска Коледа“ (Bulharské Vánoce) и „Признателность“ (Vděk).[4]

Но не само ческитѣ поети пѣятъ за нерадостната сждба на южнитѣ славяни. Не оставятъ забравени тѣ и отъ руситѣ, които, както е известно, още отъ XVIII в. по политически причини проявяватъ най-живъ интересъ къмъ славянитѣ

[1] Срав. Б. Йоцовъ, Българска романтика у Прокопа Хохолоушекъ. Бълг. прегледъ, ред. Ст. Романски, г. I, кн. 3, 1930, стр. 364 и сл.

[2] Вж. Б. Йоцовъ, Словашки поетъ за солунскитѣ братя. Вестникъ на вестницитѣ, г. II, бр. 35 (София 1927).

[3] За този писатель и неговитѣ разкази вж. подробно посочената статия на Борисъ Йоцовъ, Българска романтика и пр., стр. 354—415; Ст. Романски, Къмъ изворитѣ на българската романтика у Прокопа Хохолоушекъ. Български прегледъ, г. II, кн. 1, 1933, стр. 99—106.

[4] Вж. за тази писателка студията на проф. д-ръ Борисъ Йоцовъ, Българскитѣ страдания и борби за свобода въ славянската поезия. Годишникъ на Софийския университетъ. Историко-филолог. факултетъ, кн. XXXI, 12, София 1935, стр. 59-119.

на Балканския полуостровъ и тѣхнитѣ борби. Ржководени отъ идеитѣ на славянофилството, което особено силно се развива въ Русия презъ XIX в., и рускитѣ поети насочватъ своя погледъ къмъ югъ. Така въ своето стихотворение „Орелъ“ (написано въ 1832 г., напечатано въ 1859 г.) голѣмиятъ руски поетъ славянофилъ Хомяковъ загатва за грижата на руския народъ къмъ цѣлокупното славянство[1], а по-късно въ други стихотворения засѣга и специално България. Велтманъ използува български исторически сюжетъ и въ 1843 год. издава повестьта „Райна, королева болгарская“, която има голѣмъ успѣхъ всрѣдъ българитѣ, превежда се скоро на български и изиграва голѣма роля въ развоя на българската литература. Великиятъ руски романистъ И. С. Тургеневъ пъкъ, като иска да противопостави на типа на безволния руски интелигентъ една твърда, волева натура, избира единъ български студентъ, единъ отъ ония отишли къмъ 50-тѣ години на миналия вѣкъ да се учатъ въ Русия млади българи, способни да се жертвуватъ въ името на своя идеалъ, които съ своитѣ способности, съ твърдата си и непоколебима воля, съ неуморимия стремежъ къмъ усъвършенствуване, правѣха впечатление на руското общество, и подъ името Инсаровъ го поставя герой на романа си „Наканунѣ“ отъ 1859 г.[2] Покъртителна картина отъ българскитѣ страдания дава сжщиятъ Тургеневъ и въ „Крокетъ на Виндзорѣ“, произведение, писано въ 1876 г. Известни сж на всички и голѣмитѣ симпатии, които по време на освободителната война проявява великиятъ руски писатель М. Ф. Достоевски къмъ България. Въ своя „Дневникъ писателя“, печатанъ въ „Гражданинъ“ презъ 1873, 1876 и 1877 г., той се явява горещъ защитникъ на правата на българския народъ. Сжщо и рускиятъ поетъ Я. П. Полонски е написалъ много стихотворения, въ които споменува българитѣ, а и много други руски писатели и поети посвещаватъ не малко страници отъ своитѣ съчинения на българския народъ[3].

[1] За отзвука на това стихотворение на Хомякова въ България вж. статията на Вл. А. Францевъ, А. С. Хомяковъ, поетъ-славянофилъ. Български прегледъ, ред. Ст. Романски, г. II, кн. 1 (1933), 44 и сл., а сжщо и книгата му: А. С. Хомяковъ. Стихотворенія. Вступительная статья и примѣчанія. V Praze 1934, стр. XLVI и след.

[2] Вж. по-долу, стр. 116.

[3] За отношението на рускитѣ поети къмъ България вж. Б. Пеневъ, Отношението на Полонски и Тургеневъ къмъ българското робство и освобождение. Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ, по случай на 25-годишната му научна дейность (1886—1911), София 1912, стр. 324-346; д-ръ Б. Йоцовъ, Български страдания и борби, стр. 10-58.

Сърбитѣ, хърватитѣ и словенцитѣ сѫщо така проявяватъ интересъ къмъ близкия тѣмъ български народъ. Още Вукъ Караджичъ, потикнатъ отъ учения словенецъ Копитаръ, публикува нѣколко български пѣсни въ своя „Додатак", като пръвъ направи известна на културния свѣтъ и българската народна поезия. Сима Милутиновичъ Сараилия сѫщо проявява известенъ интересъ къмъ българскитѣ пѣсни.[1] Сръбскиятъ писатель Йованъ Ст. Поповичъ съставя драма „Воиславъ, краль Бугарски", а подобна съчинява и хърватинътъ А. Тресичъ-Павичичъ, съ исторически сюжетъ — „Simeon Veliki", излѣзла въ български преводъ въ сп. „Български прегледъ"[2]. Много словенски поети сѫщо така пишатъ за България. Измежду тѣхъ тукъ може да се отбележи Лука Светецъ, който въ 1851 г. издава „Vladimir in Kosara". Презъ време на руско-турската война отъ 1877-78 г. словенскитѣ писатели Йосипъ Стритаръ и Симеонъ Грегорчичъ възпѣватъ въ свои стихотворения българитѣ. Заслужава внимание и циклътъ „Rapsodie bolgarskiego goslarja" отъ голѣмия словенски поетъ Антонъ Ашкерцъ, излѣзълъ въ „Četrti zbornik poezij", 1904 г., гдето се даватъ героични образи отъ кървавитѣ освободителни борби[3].

II

Любопитно е, че и въ богатата литература на най-отдалечения отъ българитѣ славянски народъ — поляцитѣ — се намиратъ литературни произведения съ сюжети, взети отъ българския животъ и страдания. Пѫтищата, по които поляци и българи влизатъ въ досегъ, не сѫ книжни, нито се дължатъ на случайно сближаване. Еднаквата нерадостна жизнена сѫдба привежда въ непосрѣдственъ допиръ двата толкова различни по психика и култура славянски народа. Следъ несполучливитѣ въстания въ 1831 и 1862 г. много поляци би-

[1] Вж. за това у Боянъ Пеневъ, История на българската литература III, София 1933 г., стр. 158, и напоследъкъ Ст. Романски, Български въпроси въ преписката на И. И. Срезневски съ В. И. Григоровичъ. СпБАН. LIV (1937), 105 и сл.

[2] Царъ Симеонъ. Историческа трагедия въ петь действия отъ Д-ръ Тресичъ-Павичичъ. Прев. Б. Ц[оневъ]. Бълг. прегледъ, г, V, София 1898-1899, кн. IV, 29-51, кн. V, 37-53, кн. VII, 13-31, кн. IX-X, 12-49.

[3] Вж. д-ръ Б. Йоцовъ, Български страдания и борби, стр. 120-166.

ватъ принудени да напустнатъ роднитѣ си огнища и да търсятъ убѣжище далечъ въ чужди тѣмъ страни. По всички посоки на свѣта понасятъ тѣ кръста на изгнаничеството. Едни се отправятъ въ културнитѣ срѣдища на западна Европа, други дирятъ подслонъ отвждъ океана въ Америка, трети пъкъ се прибиратъ подъ сѣнката на исляма, въ Турската империя. Последната, раздразнена отъ постояннитѣ войни съ Русия, настроена враждебно срещу нея, отваря широко врати за полскитѣ емигранти, приема ги добре и ги настанява дори на държавни служби. Поляцитѣ, загубили вѣра въ братскитѣ християнски народи, почватъ да мислятъ, че могатъ да получатъ помощь за своето освобождение отъ другoвѣрцитѣ мохамедани.

Както въ Франция намиратъ убѣжище не само политически дейци, а и люде на изкуството, като Адамъ Мицкевичъ, Юл. Словацки и Зигмундъ Красински, така и въ Турция попадатъ високообразовани люде съ известенъ литературенъ талантъ. Знае се, че най-великиятъ полски поетъ отъ началото на XIX в., поменатиятъ Мицкевичъ, бива покосенъ отъ смъртьта въ столицата на Отоманската империя, Цариградъ, гдето е билъ изпратенъ съ специална мисия отъ Парижъ. Отъ емигрантитѣ книжовници въ Турция могатъ да се споменатъ Садъкъ паша Чайковски, Зигмунтъ Милковски (Т. Т. Йежъ), Карелъ Бжозовски и В. Володзко.

Въпрѣки добрия приемъ, който получаватъ въ Турция, и симпатиитѣ, които хранятъ къмъ нея, тѣзи поляци не забравятъ славянската си кръвь и не могатъ да гледатъ равнодушно страданията на братския тѣмъ български народъ. Пръснати главно въ турскитѣ владения на Балканския полуостровъ, особено въ Русе, Шуменъ, Цариградъ, тѣ ставатъ неволни свидетели на голѣмитѣ притѣснения, на които бива подложено поробеното българско население, и на неговитѣ отчаяни опити за свобода. Знаменитиятъ вождъ на християнския отредъ въ турската войска, Садъкъ паша (Чайковски), пише и повести, въ които възпроизвежда сцени отъ поробена България — въ „Kirdżali“ (1839 г.) и особено въ „Bułgarja“ (1872 г.), гдето изобразява главно хайдушкия животъ. Много повече и по-типични сцени отъ българския животъ дава голѣмиятъ полски писатель Зигмундъ Милковски, известенъ подъ псевдонима си Т. Т. Йежъ. Въ своитѣ произведения съ български сюжети,

въпрѣки много внимателното си отношение къмъ турцитѣ, той не се стѣснява да описва жестокитѣ и несправедливи страдания, които българитѣ търпятъ отъ некултурнитѣ и често безсърдечни завоеватели. Тѣхъ излага той въ „Asan“ (1869 г.), „Zarnica“ (1874 г.) и „W zaraniu“ (1890 г.). Последната повесть, написана въ три части, преведена и на български подъ надсловъ „На разсъмване“, представя, както се вижда и отъ самото ѝ заглавие, онзи моментъ отъ българскитѣ борби за свобода, когато вече зората, т. е. освобождението, скоро настжпва. По предметъ тя се схожда много съ „Подъ игото“ на Иванъ Вазовъ. Но докато българскиятъ поетъ поставя като срѣдище на произведението си Априлското въстание, неговата подготовка и ужасенъ край, полскиятъ писатель ни отвежда въ съвсемъ други кжтъ отъ българската земя — Русенската область. Въ своята повесть той описва подготовката на борбата въ Русе. Симпатиченъ и хубавъ е образътъ на баба Мокра, която поставя той като героиня на повестьта си и въ чийто ликъ умѣло представя храбрия образъ на българска героиня. Принесла въ жертва на отечеството синове и имотъ, баба Мокра има много общи черти съ прочутата баба Тонка Обретенова отъ Русе, чийто образъ навѣрно е вдъхновилъ поета за да създаде типа баба Мокра. А полскиятъ емигрантъ революционеръ въ Цариградъ, Карелъ Бжозовски, главенъ посрѣдникъ между Конфедерацията на полския народъ и Турция, сжщо издава, въ 1876 г., повесть „Deli Petko“, съ сюжетъ пакъ отъ българския животъ.[1] Между тия повести е и една — „Krwawy dorobek“ — отъ другъ полски емигрантъ писатель, Вацлавъ или Валери Володзко, която ще бжде предметъ на по-подробно разглеждане въ тая ми работа.

Полскиятъ писатель В. Володзко, ако и да не се ползува днесъ съ голѣма известность и да потъва постепенно въ забрава, е представялъ на времето си интересна и характерна фигура. Роденъ по време на първото полско въстание въ 1831 г., той взима по-късно живо участие въ политическитѣ борби за освобождение на своя народъ и, като горещъ родолюбецъ, сподѣля сждбата на другитѣ си съотечественици. Следъ въстанието въ 1863 година той емигрира въ Турция,

[1] Вж. за това по-подробно у B. Penew, Polska i Bułgarja. Przegląd Warszawski, t. IV, Warszawa 1924.

гдето постжпва на служба като инженеръ по пжтищата и мостоветѣ. По-късно се връща въ родината си и се заселя въ Лъвовъ, тогава подъ австрийска власть, и тамъ остава до смъртьта си, безъ да престане да се интересува отъ политическия животъ. Въ 1876 г. той е единъ отъ четирмата основатели на „Конфедерацията на полския народъ“, която мечтае за освобождение на поляцитѣ посрѣдствомъ помощь отъ страна на Турция и Англия, съ които е въ непрекжснати връзки. Въ Полша Володзко живѣе бедно, като се издържа често само отъ хонораритѣ, които получава като писатель, и нерѣдко предъ очитѣ на голѣмия полски патриотъ се е мѣркалъ призракътъ на глада.[1] Той умира въ Лъвовъ въ 1904 г. Интересна е характеристиката, която голѣмиятъ полски литературенъ историкъ Вилхелмъ Фелдманъ дава на Володзко, въ втория томъ на книгата си „История на полската политическа мисъль въ периода следъ раздѣлата“: „Той е единъ отъ ония люде, които отъ любовь къмъ Полша достигатъ до побръкване; устройва заговори неуморно въ нужда и изоставеность, въображението му ражда фантастични сънища, неспособенъ къмъ реализъмъ ни въ дѣло, ни въ излагане съ перо на собственитѣ преживявания; щомъ заговорътъ въ 1878 год. не успѣлъ, той устроилъ заговори въ 1886 и 1888 г., когато австрийскиятъ началникъ на щаба Розенбергъ-Орсини искалъ да приготви въоржженъ метежъ; следъ това мислилъ за полско въстание подъ протектората на звездното знаме на Съединенитѣ щати; починалъ въ тжга, като болезнено виждалъ около себе си само измѣнници и врагове на отечеството.“ [2]

Като писатель Вацлавъ Володзко е известенъ подъ псевдонимитѣ Sahi-bej и Wacław Koszczyc. Книжовната си дейность почва съ кореспонденции отъ изтокъ и етнографски студии

[1] Вж. Fr. Rawita-Gawroński, Konfederacja narodu polskiego w r. 1876 Poznań-Warszawa 1920, стр. 18.

[2] Jeden to z ludzi, ci to z miłości do Polski w obłęd wpadali; w nędzy i opuszczeniu spiskował bezustannie, roił sny fantastyczne, niezdolny do realizmu ni w działaniu, ni w obejmowaniu piórem własnych przeżyć; gdy spisek w r. 1878 się nie powiódł, spiskował w. r. 1886 i 1888, kiedy austrjacki szef sztabu Rosenberg-Orsini chciał przygotować ruch zbrojny; potym myślał o powstaniu polskim pod protektoratem gwiaździstego sztandaru Stanów Zjednoczonych; skończył w smutku, chorobliwie widząc dokoła samych tylko zdrajców i wrogów ojczyzny (Wilhelm Feldman, Dzieje polskiej myśli politycznej w okresie porozbjorowym, t. II, str. 168).

въ „Tygodnik Ilustrowany", „Wienec" и Wędrowiec". Отдѣлно издава: „Wschód. Ze Stambułu do Angory" (Lwów 1874). Своитѣ спомени печата въ „Gazeta Narodowa" и „Dziennik Polski". Първата си повесть напечатва въ 1876 г. — „Praca Syzyfa" (Лъвовъ). Следъ това излизатъ редица негови съчинения: „Wybrańcy losu" (Лъвовъ 1882), „Zad Boży" (Лъвовъ 1882), „Krwawy dorobek" (Warszawa 1884), „Gwiazda przewodnia" (Лъвовъ 1884), „Z tajemnic Wschodu, obrazki i szkice" (Варшава 1886), „Wieci wyrożne" (2 тома 1898).[1]

III

Повестьта „Krwawy dorobek" — Кървава придобивка — е ценна за насъ не само защото въ нея авторътъ ѝ представя картини отъ българския животъ и изразява симпатиитѣ си къмъ поробения български народъ, а и защото въвежда въ нея като герой по-малкия отъ братята Миладинови — Константинъ Миладиновъ.

Сахи-бей (Володзко) не е първиятъ отъ чуждитѣ писатели, който използува за произведението си отъ българския животъ историческо лице. Много преди него поменатиятъ чески писатель Прокопъ Хохолоушекъ въ разказа си „Ilia" вмъква като действуващо лице Кирила Пейчиновичъ. При това любопитно е, че и въ двете съчинения героитѣ сж видни личности отъ срѣдата на българитѣ въ Македония. Известно е, че и подъ образа на Инсарова въ романа „Накануну" на И. С. Тургенева се крие истинската личность Н. Катрановъ, българинъ отъ Свищовъ, студентъ въ Русия, отличилъ се съ голѣмото си дарование, искренъ родолюбецъ, починалъ на пжть за България[2]. Сжщо и словенецътъ Антонъ Ашкерцъ по-късно, въ „Rapsodie bolgarskiego goslarja", гдето дава картини изъ българскитѣ въстания, се прекланя предъ свѣтлитѣ образи на Василъ Левски, Христо Ботевъ, баба Тонка Обретенова и др.[3]

[1] Вж. Gabriel Korbut, Literatura polska od początków do wojny światowej, t. IV, Warszawa 1931, стр. 234.

[2] За Н. Катранова вж. Б. Пеневъ, Отношение на Полонски и Тургеневъ къмъ българското робство и освобождение. Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ по случай на 25 годишната му научна дейность. София 1912, стр. 339; по-специално A. Mazon, L'oeuvre de Nikolas Katranov. Сборникъ въ честь на проф. Л. Милетичъ за 70 годишнината отъ рождението му (1863—1933), София 1933, стр. 370—377.

[3] Вж. цитираната вече статия отъ д-ръ Б. Йоцовъ, Български страдания и борби, стр. 138 и след.

Трѣбва да се подчертае, че, докато ни единъ отъ българскитѣ поети, съ изключение на Ив. Вазовъ въ „Епопея на забравенитѣ", не спира вниманието си на братя Миладинови, единъ чуждъ писатель, а именно В. Володзко, избира единъ отъ тѣхъ за герой въ свое произведение.

Двамата велики синове на Македония, както се знае, сж родени въ Струга. Отъ шестимата сина на стружкия грънчарь Хр. Миладиновъ, Димитъръ, най-голѣмиятъ, е роденъ въ 1810 г., а Константинъ, най-малкиятъ, въ 1830 г. Димитъръ Миладиновъ развива презъ цѣлия си животъ изключителна просвѣтна дейность. Сждбата и преследванията на гърци и гъркомани чорбаджии го тласкатъ отъ градъ въ градъ. Той е учитель ту въ Охридъ, ту въ Струга, ту въ околнитѣ села. Въ 1832 г. той е книговодитель на търговска фирма въ Драчъ (Албания), по-късно писарь на гръцкия владика фанариотъ въ Мостаръ (Херцеговина). Пжтува въ Сараево, Карловци, Нови Садъ и Бѣлградъ, като научава много отъ новоосвободената и възродена Сърбия. Като учитель въ Прилепъ заема първо мѣсто между ратницитѣ за пробуждане на българщината въ Македония. Въ Кукушъ пъкъ развива усилена дейность срещу привърженицитѣ на унията. Той е единъ отъ най-важнитѣ борци за въстановяване българската архиепископия въ Охридъ. Наклеветенъ отъ охридския владика Мелетий, гръкъ, че бунтува народа, въ 1861 г. бива откаранъ, презъ Битоля и Солунъ, въ Цариградъ и поставенъ въ затвора на Голѣмото заптие (Министерството на полицията).

Голѣмо влияние върху жизнената сждба и развитието на интереситѣ на Д. Миладиновъ иматъ връзкитѣ му съ рускитѣ учени. Още въ 1845 г., като учитель въ Охридъ, той бива посетенъ отъ Викторъ Григоровичъ, който по това време пжтешествува по Турция. Този ученъ пръвъ събужда интересъ у Миладинова къмъ събиране народни пѣсни. Като учитель въ Прилепъ, той събира сведения за Македония, които праща на московския професоръ Яковъ Онисимовичъ Ошмянцевъ за труда му „Народописна карта на европейска Турция". Въ Кукушъ пъкъ, заедно съ Александъръ В. Рачински, голѣмъ приятель на България, се бори противъ унията съ Римъ.

По-малкиятъ братъ, Константинъ, възпитаникъ на брата си Димитра, следъ като получава срѣдно образование въ Янинската гимназия и следъ кратко учителствуване въ с.

Търново, Битолско, постжпва въ 1849 г. студентъ въ Историко-филологическия факултетъ на Атинския университетъ. По-късно, следъ нѣколко годишно учителствуване въ с. Магарево, Битолско, той заминава, въ 1856 г., за Москва, гдето учи въ университета, издържанъ отъ Одеското благотворително дружество. До 1860 г. слуша лекции въ Историко-филологическия факултетъ и се занимава съ славянска дилектология. Въ Москва се движи въ кржга на славянофилитѣ Аксаковъ, Хомяковъ, Денкоглу, Погодинъ и пр. И той взема частие въ борбата противъ унията, като по този случай влиза въ близки писмени връзки съ Раковски. Пише стихове за сп. „Братски трудъ", „Български книжици", „Дунавски лебедъ". Презъ цѣлото време на престоя му въ Русия го измжчва скръбь по родината, усилена отъ разстроеното му здраве. Слабъ и болнавъ още отъ детинство, неблагоприятнитѣ условия на студентския животъ въ Русия доразстройватъ здравето му. Въ Русия получава той отъ брата си Димитъръ материалитѣ отъ народни умотворения и отъ Москва пише на великия славянски меценатъ Щросмайеръ, когото моли да помогне за издаването на събранитѣ отъ двамата народни пѣсни. Следъ утвърдителния отговоръ на последния, Константинъ Миладиновъ отива въ 1860 г. при него въ Виена, а следъ това въ Дяково. Презъ юний 1861 г. сборникътъ излиза отъ печатъ въ Загребъ, въ печатницата на А. Якичъ. Не се знае точно, где научава К. Миладиновъ за затварянето на брата си. Може би на връщане за България въ Бѣлградъ, гдето се срѣща съ Раковски, а може би и въ Цариградъ, гдето спира на пжть за Солунъ. Когато потърся брата си въ тъмницата, не му позволяватъ да го види, а веднага и той бива арестуванъ и изолиранъ като политически престжпникъ. Въпрѣки застжпничеството на Щросмайера и на нѣкои чужди посланици въ Цариградъ, двамата братя не биватъ освободени. Напротивъ, презъ януарий 1862 г. българската община въ Цариградъ бива потресена отъ вестьта за трагичната смъртъ на двамата братя въ затвора. Споредъ вести на тѣхни съвременници, Димитъръ и Константинъ Миладинови, жертви на фанариотскитѣ козни, погинали отъ отрова[1].

[1] Вж. Ст. Романски, Автобиографията на д-ръ Христо Т. Стамболски и сведенията му за смъртьта на братя Миладинови. Македонски прегледъ, г. III, кн. 4, 1927, стр. 116 и след.

Вследствие на връзкитѣ си съ рускитѣ учени и на покровителството на знаменития хърватски владика Йосифъ Щросмайеръ, братя Миладинови съ своето дѣло ставатъ известни и въ чужбина. За сложения подъ печатъ тѣхенъ трудъ, дълго преди излизането му, се срѣщатъ обяви не само въ български, но и въ чужди вестници и списания. За голѣмия интересъ къмъ тѣхното дѣло свидетелствува и голѣмиятъ брой имена на спомоществуватели, които се намиратъ на края на книгата — имена на лица отъ най-различни славянски и неславянски културни европейски центрове, като Парижъ, Прага Будимъ, Виена, Загребъ, Любляна, Бѣлградъ, Венеция, Дубровникъ, Мариборъ, Карловци и пр. Тукъ се срѣщатъ имената на голѣми славянски писатели и просвѣтни дейци като д-ръ Я. Блайвайсъ, Петъръ Прерадовичъ, Адолфъ Патера, Августъ Шеноа, Ватрославъ Ягичъ. Въ всички славянски страни, гдето е известно дѣлото на братя Миладинови, се научаватъ скоро за трагичната имъ смърть. Дописки за печалния край на двамата братя намираме въ сръбскитѣ вестници, като „Световид“ и „Видовдан“. Московскиятъ вестникъ „День“ отдѣля мѣсто и за тѣхната дейность. Такива вести за двамата братя се намиратъ въ пражкитѣ вестници „Lumir“ и „Národni Listy“. Славянскиятъ благотворителенъ комитетъ въ Москва отдава почитъ на тѣхната паметъ въ едно отъ заседанията си презъ февруарий 1862 г.[1]

Интересътъ, който проявяватъ чуждитѣ учени къмъ дѣлото на братя Миладинови, се изразява по нѣколко начина. Тѣ или пишатъ рецензии и отзиви за сборника съ народни пѣсни, или превеждатъ отдѣлни пѣсни отъ него, или държатъ сказки за дейностьта на съставителитѣ му. Още въ 1861 год., веднага следъ като излиза сборникътъ, рускиятъ ученъ И. И. Срезневски написва оценка за него въ „Извѣстія втораго отдѣленія Императорской академіи наукъ,“ т. IX, Санктпетербургъ 1861—63 г., а М. Петровски превежда четири пѣсни (№ 54, 56, 57 и 101) въ „Пчела. Сборникъ для народнаго чтенія и для употрѣбленія при народномъ обученіи. Составилъ Николай Щербилъ“. Спб. 1877.

[1] Вж. за това по-подробно въ статията на проф. Б. Йоцовъ, Братя Миладинови въ Чехия. Годишникъ на Софийския университетъ. Историко-филологически факултетъ. Кн. XXX, София 1934, 17, стр. 3 и сл.; тамъ на стр. 4-5, заб. 1, подробна библиография.

Въ Чехия сѫщо дѣлото на двамата братя е било много известно. Морицъ Фиалка дава добра преценка на сборника. Голѣмиятъ чески ученъ Янъ Гебауеръ превежда близу 60 български македонски пѣсни. Ческиятъ поетъ Йозефъ Холечекъ, известенъ по своята любовь къмъ българитѣ, написва две книги, посветени на българската народна пѣсень, като между другото превежда много добре 100 пѣсни отъ сборника на братя Миладинови. По случай на 25-годишнината отъ смъртьта на братя Миладинови голѣмиятъ чески поетъ Сватоплукъ Чехъ, който при едно свое пѫтуване сѫщо минава презъ България, държи хубава речь „Bratřím Miladinovům“[1].

Като се вземе предвидъ тая голѣма популярность на двамата братя и тѣхното дѣло въ чужбина, а сѫщо и въ България, лесно може да се обясни какъ тѣхната слава е могла да достигне и до полския писатель Володзко презъ време на пребиваването му въ България и да го вдъхнови да вмъкне единия отъ тѣхъ като герой на своята повесть. При това, по времето на неговото идване въ Турция, въ 1863 г., само една година подиръ тѣхната смърть, сѫ били още съвсемъ прѣсни споменитѣ за трагичната имъ сѫдба.

IV

Какво е знаялъ Вацлавъ Володзко за братя Миладинови, най-ясно може да се види отъ единъ кратъкъ прегледъ на съдържанието на неговото произведение. Повестьта „Krwawy dorobek“ (Кървава придобивка) излиза, както се каза, въ Варшава на 1884 г. подъ авторството на Сахи-бей или Вацлавъ Кошчицъ (Sahi-bej, Wacław Koszczyc), двата псевдонима, подъ които В. Володзко е известенъ като писатель, и има подзаглавие „Powieść z życia Albańsko-Macedońckiego“ (повесть отъ албано-македонския животъ), което напълно се оправдава отъ съдържанието на повестьта, която дори въ по-голѣма мѣра засѣга албанския, отколкото българския животъ. Повестьта се състои отъ 11 глави и заключение. Действието се развива въ областитѣ около Дебъръ и Битоля, гдето дветѣ народностни стихии — славянска и албанска — влизатъ въ най-тѣсенъ допиръ. Събитията, които описва, авторътъ самъ поставя къмъ 1865 г. Съдържанието на книгата е накратко следното:

[1] Пакъ тамъ, стр. 12 и след.

Гл. I. Всрѣдъ живописнитѣ Воденски околности, на границата между Албания и Македония, по посока къмъ Воденъ, се движи албански керванъ. Двамата млади албански вождове, Еминъ бей Хойко и капитанъ Владко, първиятъ отъ рода на дебърскитѣ геги — мирдититѣ, — мюсюлманинъ, вториятъ — отъ католическия фаръ на клементинцитѣ, свързани съ тѣснитѣ връзки на побратимството, се връщатъ отъ Цариградъ, гдето сж ходили да измолятъ свободата на затворенитѣ отъ Битолския валия албански първенци. Една мисъль вълнува душитѣ и на двамата. Трѣбва да се преустановятъ племеннитѣ раздори и вѣрски недоразумения между албанцитѣ. Само сплотени въ едно биха могли да се противопоставятъ на все по-нарастващата турска тирания. Въ Воденъ спиратъ тѣ въ дома на Трайче Йована, българинъ патриотъ, съучастникъ въ революционното движение въ страната, който сърдечно ги посрѣща. Тежка беда е надвиснала надъ главата на нещастния българинъ. Воденскиятъ каймакаминъ, влюбенъ въ едничката му дъщеря, хубавата Еленка, е поискалъ отъ него да я прати въ харема му. Бащата, за да избѣгне този позоръ, поставилъ дъщеря си подъ покровителството на италианската консулка и помолилъ последната, като отива въ Битоля при мжжа си, да остави Еленка въ с. Баница, гдето неговиятъ братъ е свещеникъ, но все пакъ той е неспокоенъ. Страхъ го е да не би турцитѣ по пжтя да нападнатъ пжтницитѣ и отвлѣкатъ дъщеря му. Моли двамата албански вождове да защитятъ честьта на дъщеря му. Трогнати, тѣ обещаватъ да настигнатъ и пазятъ колата на графинята. Действително, опасенията на Трайче Йована не били напраздно. По пжтя младитѣ албанци настигатъ една кола, нападната отъ разбойници тоски. Това е колата, съ която пжтува жената на италиянския консулъ — графиня Ферментини. Преди това обаче тѣхниятъ отредъ се е засилилъ съ още двама вождове и тѣхнитѣ дружини — единиятъ албанецъ, Ламбро Фотиадесъ, отъ славния родъ Загори, другиятъ Константинъ Миладиновъ или, както го наричатъ всички, Коста капитанъ съ нераздѣлния си другарь—хайдутина Пушка. Всички тѣ смѣло се хвърлятъ да освободятъ отъ ржцетѣ на тоскитѣ дветѣ девойки, които разбойницитѣ искали да отвлѣкатъ: едната отъ тѣхъ е вече познатата Еленка, а другата — дъщерята на графиня Ферментини, Розина. Следъ кратко, но жестоко сражение храбрата дружина отнима отъ ржцетѣ на нападателитѣ тѣхнитѣ жертви. Спаситель на Розина е Еминъ бей, който самъ пада тежко раненъ, а на Еленка — К. Миладиновъ, сжщо така получилъ лека рана. Пушка, умѣлъ лѣкарь самоукъ, превръзва раненитѣ. Дружината отново се отправя съ колата на графинята къмъ Битоля. Тежко раненият Еминъ бей не язди вече, а лежи въ безсъзнание въ колата, и Розина сама подпира главата на своя хубавъ и младъ спаситель. По пжтя Владко и Ламбро се сговарятъ за съюзъ срещу турцитѣ. Коста капитанъ имъ обещава поддръжката на българския комитетъ, а графинята, която сжщо взема участие въ разговора — на италианското правителство. Стигнали въ с. Баница, оставятъ тамъ при чича ѝ, попъ Стояна, Еленка, а сжщо и тежко ранения бей, който не може да пжтува повече. Трогателна е раздѣлата, особено между Еленка и спасителя ѝ — Константинъ Миладиновъ. Ламбро и Владко отиватъ въ Битоля (Монастиръ) да искатъ съветъ и помощь отъ представителитѣ на западнитѣ държави, какъ да обединятъ раздѣленитѣ албански племена въ обща борба противъ турцитѣ.

Гл. II. Нѣколко седмици следъ гореописанитѣ събития въ Битоля, столица на вилаета, се забелязва голѣмо вълнение. Негово срѣдище е домътъ на мисионеритѣ лазаристи, които работятъ за унията на българската църква съ Римъ, а сѫщо и домоветѣ на френския консулъ de Balague и италианския — Ферментини. Въ дома на лазариститѣ има тайно събрание. Свикани сѫ всички първенци на града да обсѫдятъ какъ биха могли да се освободятъ отъ турцитѣ. Френскиятъ консулъ се опитва да имъ разясни, че първо трѣбва сами да си помогнатъ, а следъ това да чакатъ помощь отвънъ. Неговитѣ думи се посрѣщатъ съ голѣмо недовѣрие отстрана на българскитѣ първенци, особено отъ милетъ векила Петко, другия братъ на Трайче Йована отъ Воденъ, който се отличава и съ голѣмото си користолюбие. Съвсемъ иначе биватъ посрещнати обаче френскиятъ консулъ, отецъ Le Pavec (игуменъ на лазариститѣ) и албанецътъ Владко (който сѫщо присѫтствува на съвета) отъ заговорницитѣ, които сѫ събрани въ италианското консулство. Тамъ тѣ се срѣщатъ съ двамата водители на българското движение — учителя Василаки Манчовичъ, К. Миладиновичъ, а сѫщо и Болко бей, полякъ, инженеръ на турска служба, гарибалдистъ и голѣмъ свободолюбецъ, който се ползува съ голѣмо довѣрие отъ страна на революционеритѣ. Италианскиятъ консулъ се обръща къмъ българскитѣ революционери, като ги съветва да вематъ примѣръ отъ тѣхното въстание. Ако искатъ да спечелятъ, трѣбва да рискуватъ. Ходътъ на събранието се прекѫсва отъ пристигането на гръцкия консулъ Темистокълъ Топрокакисъ. Той раздразва Миладинова и Манчовича съ дългата си речь, въ която изтъква, че е дошло вече времето, когато гъркославянитѣ трѣбва да победятъ Турция и да забиятъ надъ нея Христовия кръстъ. Това довежда до националенъ споръ между българи и гърци, прекѫснатъ отъ гърмежи на пушки около мисионерския домъ, както и отъ внезапното пристигане на Ламбро Фотиадесъ, който ги предупреждава да се пазятъ, защото всѣка минута могатъ да влѣзатъ въ стаята турци. Причина на врѣвата вънъ е Пушка, който е влѣзълъ въ споръ съ единъ турчинъ и следъ това се скрилъ въ мисионерския домъ. Уплашениятъ гръцки консулъ се скрива въ женското отдѣление, Миладиновъ и Манчовичъ — въ консулството, гдето се скрива и Пушка. Следъ безрезултатния обискъ на воденския бинбашия, презъ нощьта, въпрѣки строгата охрана на властьта, Коста капитанъ и Пушка безпрепятствено, преоблѣчени като дервиши, напускатъ Битоля и се отправятъ за планинитѣ.

Гл. III. Въ богатото село Баница всички се приготовяватъ за посрѣщане Коледа. Авторътъ дава подробно описание на селото. Въ единъ свѣтълъ зименъ день, предъ самия праздникъ, къмъ селото се приближава голѣма кола. Графиня Ферментини съ дъщеря си идва на гости на отца Стояна, гдето ги е поканила Еленка. Устройва имъ се тържествено посрѣщане отъ семейството на свещеника и отъ цѣлото село. Първата работа на Розина следъ пристигането е да се осведоми за здравето на Еминъ бея. Еленка не може да разбере какъ Розина, християнката, може да изпитва нѣкакви чувства къмъ бея мюсюлманинъ. За да я отклони, тя изтъква разликата между възпитанието и начина на животъ на християни и мюсюлмани. Главенъ аргументъ е за нея многоженството, къмъ което е склоненъ мохамеданинътъ. Обаче Розина се старае да я научи да отдѣля религията отъ

народностьта и моралното чувство. Дветѣ момичета отиватъ да посетятъ бея. Намиратъ го въ „мусафирлика“. Край леглото му е нераздѣлниятъ му приятель, гусларьтъ Любенъ, който свири по цѣлъ день пѣсни, въ които възпѣва юначеството на хойковцитѣ. Беятъ посрѣща и дветѣ съ еднаква радость. Това убеждава Розина въ правотата на Еленкинитѣ думи. Тя почва да се отнася по-гордо съ бея, който остава много озадаченъ, съ какво е могълъ да я наскърби. Неспокойството, което влиза въ сърдцата на всички, бива победено само отъ съна, който се въцарява надъ цѣлото село.

Гл. IV. Въ заспалото село пристига воденскиятъ стражарь Хюсеинъ съ четирима тоски милиционери, съ специална задача да нападнатъ дома на отца Стояна и грабнатъ Еленка. Установяватъ се въ селския ханъ. За щастие, двама албанци отъ дружината Емина, които се намиратъ въ сжщия ханъ, узнаватъ за тѣхнитѣ намѣрения и бързо отиватъ да предупредятъ отца Стояна. На другия день всички се приготовяватъ да посрещнатъ Коледа. Авторътъ подробно описва народния обичай, който, по описанието което дава, значително се отдалечава отъ познатото намъ посрѣщане Коледа. За да предотврати известно нападение върху дома си, гдето пребивава италианската консулка, отецъ Стоянъ помолва селския онбашия да нареди строга охрана около кжщата му. Когато Хюсеинъ дава на селския онбашия заповѣдьта на Воденския каймакаминъ да арестува и му предаде Еленка, последниятъ отказва да изпълни желанието му, отъ страхъ да не разгнѣви италианската графиня, а сжщо и защото с. Баница се намира подъ властьта на Битолския валия, и Воденскиятъ каймакаминъ нѣма тамъ никаква власть. Коледната служба по този начинъ се извършва напълно спокойно. Между многото гости, които идватъ да честитятъ на свещеника праздника, е и планинскиятъ овчарь Цвѣтко, който, между другото, носи и писмо до графинята отъ Коста капитанъ. Тѣ трѣбва да се срещнатъ въ селото, за да уговорятъ нѣкои въпроси по съюза между албанци и българи. Следъ обѣда кръшно хоро се извива на селския мегданъ. Като утринна звезда блести Еленка съ хубостьта си между другитѣ девойки и възбужда възторгъ у всички. Въ хорото взема участие и Розина, която съ грацията си пленява албанския бей, който наблюдава веселието отъ своя прозорецъ. Отъ съседния планински връхъ и други наблюдаватъ игритѣ въ Баница. Това сж Коста Миладиновъ и дружината му, които чакатъ вечерьта, за да се промъкнатъ въ селото до дома на отца Стояна. Когато притъмнява, тѣ слизатъ предпазливо. Дружината се прибира въ черквата, докато Коста се срѣща съ графинята въ дома на отца Стояна. Последната му съобщава за оржжието, изпратено отъ италианското правителство, като между другото изтъква, че, за да има дѣлото имъ успѣхъ, трѣбва да се подобрятъ отношенията съ гърцитѣ. Но това, споредъ Коста Миладиновъ, е невъзможно, докато гърцитѣ искатъ да иматъ хегемония надъ българитѣ. Следъ този разговоръ смѣлиятъ революционеръ взема участие въ праздничната вечеря. Тукъ той признава на Еленка чувствата, които храни въ душата си къмъ нея още отъ първата срѣща, а темпераментната Розина пленява окончателно сърдцето на Емина. Докато всички се веселятъ, Пушка стои на стража. Къмъ полунощь забелязва той Хюсеинъ и тоскитѣ, които дебнатъ наоколо, за да нападнатъ дома и грабнатъ Еленка. При подсвирването му, хайдутитѣ ги разгонватъ и следъ това заедно съ Миладинова изчезватъ въ тъмнината.

Гл. V. Дошла е пролѣтьта на 1865 година. Отъ всички страни на Албания вождоветѣ на отдѣлнитѣ фарове (племена) се стичатъ къмъ Борадагъ до с. Еникьой, недалеко отъ Клисура, гдето ще стане сдобряването между геги и тоски и така нареченията обредъ „кървина“. Битолскиятъ валия Хюсни паша, воденъ отъ максимата „divide et impera“, ясно съзира голѣмата опасность, която се крие въ този съюзъ, и иска да му попрѣчи на всѣка цена. Съ тази цель праща тамъ преоблѣчения като дервишъ бинбашия Измаилъ бей и милетъ векила Петко, който да му докладва всичко, което става на обреда. По пжтя обаче Петко бива спрѣнъ отъ Коста, който го накарва надъ голъ мечъ да се закълне, че ще служи само на народа си. Следъ това авторътъ подробно описва самия сбредъ „кървено коло“. За старейшина е избранъ знаменитиятъ спахия Сюлейманъ Арсланъ, единъ отъ най-голѣмитѣ противници на турцитѣ, прочутъ съ ума и справедливостьта си. Въпрѣки че лъжливиятъ дервишъ Исмаилъ бей се опитва да попрѣчи на извършването обреда, усилията му отиватъ напусто. Той бива изобличенъ и най-жестоко прогоненъ. Коста, въпрѣки че е българинъ, е душата на цѣлия съюзъ. Следъ обреда следватъ веселията — „джумбушътъ“. Праздникътъ свършва съ военния танецъ на албанцитѣ. На другия день участницитѣ въ „кървеното коло“, образували вече „задруга“, се пръскатъ по всички краища на Албания, за да подготвятъ народа къмъ близкия бой съ турцитѣ.

Гл. VI. Два дни подиръ гореописанитѣ събития милетъ векилътъ Петко е повиканъ отъ Хюсни паша, който иска да узнае отъ него кои сж били на събранието. Тъй като уплашениятъ отъ Коста милетъ векилъ отказва да каже каквото и да е, той го заплашва, че, ако не се подчини, ще предаде сестриницата му Еленка, която сега се намира въ Битоля, на Воденския каймакаминъ. Въпрѣки това, той не успѣва да узнае нищо и го изпжжда да си ходи. Когато Петковата съпруга, кокона Милица, възмутена, узнава всичко, отива при италианската графиня да я моли да покровителствува Еленка. Между това гръцкиятъ консулъ Темистокълъ Топрокакисъ идва да иска ржката на Розина. Тя обаче, пленена отъ героизма на албанския бей, надменно отхвърля предложението му. На излизане гъркътъ, който води двойна политика спрямо българитѣ, срѣща Василаки Манчовичъ, отъ когото съ хитрость узнава имената на заговорницитѣ.

Гл. VII. Темистокълъ Топрокакисъ занася всички известия, които научава, на битолския гръцки владика, който отъ своя страна докладва всичко на Хюсни паша. Въ дома на „вице-губернатора“ Али бей е свикано голѣмо събрание — „меджлисъ“, — гдето сж събрани мюсюлмани, дервиши, имами и християнитѣ отъ Битоля. Дохожда и валията Хюсни паша, който имъ съобщава заповѣдьта на султана за постройка на пжть отъ Битоля до Солунъ. Паритѣ, които сж нуждни за това дѣло, трѣбва да се събератъ отъ народа. Дори населението отъ планинскитѣ краища трѣбва да плаща, при все че не притежава нищо и тъне въ нѣмотия. Въ събранието настжпва възбуждение. Въпрѣки голѣмитѣ прения, пашата иска да ги убеди, че имъ желае само доброто, че никому не иска да накриви. Еминъ бей, възмутенъ, упрѣква пашата, че, въпрѣки че е донесълъ писмо отъ Стамбулъ, въ което е заповѣдано да бждатъ пустнати отъ тъмницата неговиятъ баща и другитѣ албански бегове, той още не е направилъ

това. Пашата, разгнѣвенъ, обещава да ги пустне, следъ което събранието се разижда.

Гл. VIII. Колкото повече наближава деньтъ на въстанието, толкова по-често Темистокълъ посещава валията, на когото носи известията, които може да научи съ хитрость отъ революционеритѣ. Отъ друга страна, за да спечели сърдцето на Розина, уведомява я да посъветва Еленка да бѣга, защото валията смѣта въ сжщия день да я арестува. Наистина, Коста и Пушка, преоблѣчени като дервиши, отвеждатъ Еленка отъ Битоля и я скриватъ въ единъ близъкъ манастиръ. Милица, за да върне милата си племенница, прибѣгва до услугата на харема на Али паша. Съ подаръци и уговорки тя получава отъ ханъмата на Али паша, Хафиза, и на Хюсни паша, Лейла, обещание, че ще направятъ всичко за връщането на Еленка въ Битоля.

Гл. IX. Наближава голѣмиятъ български праздникъ „Свети Гьорги". Всички се готвятъ за скорошното въстание. Темистокълъ Топрокакисъ отъ своя страна празднува своя рожденъ день въ една хубава мѣстность извънъ Битоля. Преди праздника той предава на пашата списъка на тѣзи, които влизатъ въ комитета по подготовка на въстанието. Пашата решава да ги арестува още сжщата нощь. Болко бей, полякътъ инженеръ, неволно става свидетель на този разговоръ и успѣва, безъ да подозира нѣкой, да предупреди Ламбро и Василаки Манчовичъ да напустнатъ своевременно града. Така че, когато пратеницитѣ на пашата поискали да ги арестуватъ, не намѣрили никого. Тъй като въстанието заплашва всѣки мигъ да избухне, пашата, посъветванъ отъ Темистокла, за да го предотврати, прибѣгва до дипломатически мѣрки, именно пуска затворенитѣ албански първенци. Следъ това праща низами, които да идатъ до Еникьой да развалятъ бунтовническото гнѣздо на Сюлейманъ Арсланъ. Стариятъ Али бей, научилъ това, чрезъ дъщеря си Мириамъ осведомява Розина, дъщерята на италианския консулъ, а тя, безъ да съобщи на родителитѣ си, преоблѣчена като албанецъ, отива да предупреди въстаницитѣ въ планината.

Гл. X. Въстанието въ Еникьой е прогласено. За главатарь е избранъ не Коста, а Сюлейманъ Арсланъ. Къмъ това се прибѣгва, за да не се дразнятъ албанцитѣ, като имъ се поставя за главатарь българинъ. Когато пристигатъ низамитѣ отъ Битоля, въстаницитѣ, за да не се лѣе кръвь, се опитватъ да уговарятъ по миренъ начинъ, но, тъй като тѣхното искане остава напраздно, тѣ прибѣгватъ до военни действия. Битката е жестока, още повече, защото силитѣ сж неравни, но въпрѣки това турцитѣ биватъ отблъснати, като оставятъ следъ себе си много жертви. Въ сражението взема участие и преоблѣчената като мжжъ Розина, която пада ранена, носейки знамето на Еминъ бея. Ранени тежко сж и Ламбро и Сюлейманъ, който по-късно умира.

Гл. XI. Отъ Еникьой въстаницитѣ се пръскатъ по всички краища на Македония и Тесалия, водени отъ Коста и Пушка и тѣхнитѣ хайдути. Дружината на Коста трѣбва да мине и край манастира, гдето е скрита Еленка, която, преоблѣчена като момъкъ българинъ, вематъ отъ тамъ и завеждатъ въ с. Баница. Тукъ се срѣщатъ съ френския и италианския консулъ, дошли да се осведомятъ какъ напредва дѣлото. Графъ Ферментини особено много се безпокои за дъщеря си Розина. Двамата чужденци съобщаватъ на съзаклетницитѣ за коварната роля, която е изигралъ при подготовката на

борбата гръцкиятъ дипломатъ. Хайдутитѣ се заклеватъ люто ди отмъстятъ на двуличния измѣнникъ. Когато графътъ научава, че дъщеря му е ранена, веднага се отправя да я намѣри въ планинитѣ. Коста и Еленка тръгватъ за Воденъ, отгдето девойката ще отпжтува при свои роднини въ Гърция. Тжжна е раздѣлата на войводата съ дружината му. Сякашъ тежко предчувствие, че тази раздѣла е вѣчна, притиска душата имъ. Пристигнали въ Воденъ вечерьта, на другия день Коста и Еленка, преоблѣчени като гавази на френския консулъ, се отправятъ съ de Balague за Солунъ. Тукъ К. Миладиновъ иска да се сближи съ гърцитѣ хетеристи. Гръцкиятъ консулъ Темистокълъ Топрокакисъ, който сжщо е въ Солунъ, когато вижда тамъ българския войвода, предава го на властьта, като чрезъ измама нарежда да го уловятъ. Раненъ и въ окови закарватъ Константина въ Цариградъ, затварятъ го въ тъмница, гдето преди това е затворенъ и братъ му Димитъръ отъ Прилепъ. Двамата сж тежко болни. Умиратъ въ единъ и сжщи день, както разказватъ всички, отъ неестествена смърть. Следъ всички тѣзи случки уволняватъ Хюсни паша отъ поста му. De Balague и Ферментини биватъ назначени въ други турски провинции. Отецъ Le Pavec си остава съ мисията въ Битоля. Болко бей, уволненъ отъ служба, напуска Турция и отива на западъ. Темистокълъ Топрокакисъ бива застрелянъ отъ български хайдути въ минутата, когато новиятъ битолски валия му окачва на гърдитѣ голѣмата брилянтова звезда, която му била подарена отъ правителството за заслуги къмъ Турската държава. А Еленка, следъ смъртьта на Коста, влѣзла въ манастиръ.

Заключение.

Следъ като оздравява, Розина не иска да напустне вече Албания. За нея тя става второ отечество; тя е готова всичко да жертвува за него. Тържествено бива отпразднувана нейната сватба съ Еминъ бея. Младото семейство отива въ Римъ, гдето Еминъ учи и става добъръ политикъ. Когато отново се връщатъ въ Албания. тѣ ставатъ най-голѣмитѣ ратници за нейното освобождение.

V

Отъ изложеното съдържание е ясно, че авторътъ на тази повесть е искалъ да разкрие предъ читателя страници отъ борбата на поробения „албански“ и „български“ народъ въ Македония срещу притѣснителитѣ турци. Нѣма да разглеждаме тукъ по какъвъ начинъ постига той това и сполучливо ли разрешава поставенитѣ проблеми. За насъ е по-важно друго: какво знае той за българския животъ и българскитѣ борби, какъвъ образъ дава той на голѣмия български борецъ Константинъ Миладиновъ, какво понятие има за Македония. Преди да направимъ това, трѣбва обаче да видимъ какъвъ писатель е Володзко, какъвъ е неговиятъ темпераментъ и характеръ. Освенъ съ многото си повести, той е известенъ и съ своята книга „Ruch narodowy w. r. 1876“ (Народното движение въ 1876 г.), гдето е

искалъ да опише дейността на полската конфедерация, създадена презъ тази година. Това съчинение представя ценен документъ за тази епоха, но при все това ето какво бележи за него Fr. Rawita Gawroński въ своето съчинение „Konfederacja narodu polskiego w r. 1876“ (Poznań-Warszawa 1920):

„Написа я за да запази последнитѣ събития отъ забрава, но който би искалъ да построи история отъ фактитѣ, дадени отъ Кошчица, би създалъ нѣщо чудновато. Той е ималъ духъ неспокоенъ, неравенъ, опакъ, напълно лишенъ отъ способността да наблюдава просто, да сѫди ясно и безъ предубеждения, да гледа фактитѣ и явленията въ реално освѣтление. Благосклоненъ е билъ само къмъ тѣзи, които се съгласявали съ неговитѣ възгледи; за другитѣ, особено ако ги срѣщалъ на своя пѫть, е билъ яростенъ противникъ. Между правдата и клеветата не забелязва граница“.[1]

Горещъ патриотъ, заслѣпенъ отъ любовьта си къмъ родината, съ неспокоенъ темпераментъ, неравенъ характеръ, той е натура страстна и неспокойна, мечтателна, романтична и идеалистична. Бурната му фантазия създава често образи, които не могатъ да иматъ нищо общо съ действителността. Той не притежава спокойния, съзерцателенъ погледъ на истински художникъ-белетристъ, който, преди да създаде известно творение, е обмислилъ добре неговия планъ и разработилъ внимателно подробноститѣ. У Сахи-бея надъ истинския творецъ взима превесъ фантазьорътъ, романтикътъ и мечтателтъ.

Задачата, която си е поставилъ авторътъ въ своята повесть изъ македонския животъ, е много широка и почти непосилна за него. Въ нея върху фона на албано-българскитѣ освободителни борби се сблъскватъ петь национални свѣта.

Отъ една страна поробенитѣ българи, които пъшкатъ безсилни подъ ярема на врага. Отъ друга — свободолюбивитѣ албанци, които едвамъ понасятъ турското иго и вѣчно сѫ готови да воюватъ за свободата си. Турцитѣ сѫ представени като немилостиви тирани, които потъпкватъ всѣка проява на национална индивидуалность у подвластнитѣ си народи, но при все това по-толерантни, отколкото сѫ тѣ въ сѫщность, може би поради голѣмитѣ симпатии, които самиятъ

[1] „Pisał ją, ażeby uchronić ostatnie wypadki od zapomnienia, ale ktoby chciał budować historję według faktów, podanich przez Koszczyca, stworzyłby coś dziwnego. Był to umysł niespokojny, nierówny, wypaczony, zupełnie pozbawiony zdolności patrzenia prosto, sądzenia jasno i bez uprzedzeń, oglądania faktów i zjawisk w realnem oświetleniu. (Pobłażliwym był tylko dla tych, ktorzy się z jego poglądami godzili, dla innych, szczególnie, jeśli ich spotykał na swojej drodze, bywał popędliwie niewyrozumiały). Między prawdą a oszczerstwem nie dostrzegł granicy“... (стр. VII).

той изпитва къмъ Турция, споредъ неговитѣ планове — освободителка на поробена Полша, а може би защото и самъ той не подозира на какви жестокости сѫ подхвърлени българитѣ. Гърцитѣ сѫ представени отъ автора заслѣпени отъ великата идея на панелинизма, тѣсногърди шовинисти, които искатъ да простратъ надъ цѣлия Балканъ своитѣ хитри мрежи. Подъ примамливото обещание, че надъ Турция искатъ да забиятъ кръста Христовъ, тѣ криятъ тайнитѣ си намѣрения — да разпространатъ навсѣкѫде своето владичество. Най-сетне авторътъ представя и западния свѣтъ. Това сѫ представителитѣ на Франция и Италия въ Битоля — De Balague, гр. Ферментини, сѫщо и мисионерътъ отецъ Le Pavec, които чрезъ дипломация и водени отъ голѣми идеали искатъ да помогнатъ на поробенитѣ народи да добиятъ свобода. Между тѣзи представители на западнитѣ културни народи, Сахи бей, воденъ отъ своя патриотизъмъ, вмъква и поляцитѣ — смѣлия инженеръ Болко бей, който, въпрѣки че турцитѣ му даватъ хлѣбъ, не може да измѣни на съвѣстьта си и да не изкаже съчувствие къмъ освободителнитѣ борби на тѣзи поробени народи. Сѫщо въ жилитѣ на италианския консулъ графъ Ферментини течела полска кръвь.

Какъ авторътъ рисува образитѣ на лицата отъ отдѣлнитѣ националности? Може да се отбележи, че той почти не прибѣгва да психологически анализъ, а представя завършени типове. Той повече приказва за душевнитѣ черти на отдѣлнитѣ лица, а по-малко ги оставя да се разкриятъ тѣ сами предъ читателя въ постѫпкитѣ си. Забелязва се, че повечето образи като че ли сѫ създадени по опредѣленъ шаблонъ. Всички почти албанци — Еминъ бей, Ламбро, Владко, Сюлейманъ Арсланъ, съ изключение на тоскитѣ, — сѫ хубави, благородни, енергични, смѣли, войнствени, обичатъ безкрайно отечеството си и сѫ способни на най-голѣми жертви за него. Всички тоски отъ друга страна сѫ представени като приятели на турцитѣ и разбойници. Турцитѣ, въ лицето на Хюсни паша, Хюсеинъ, сѫ представени като жадни за власть тирани, които употрѣбяватъ всички срѣдства, за да постигнатъ опредѣлената си цель. Гърцитѣ се отличаватъ пъкъ съ своята хитра двулична политика. Гръцкиятъ консулъ Темистокълъ Топракакисъ и битолскиятъ владика еднакво сѫ разпалени отъ идеята на панелинизма и умразата си срещу всичко негръцко. Сѫщия

двуличенъ характеръ притежава и съпругата на италианския консулъ гр. Ферментини, която има въ произхода си нѣщо гръцко. Общи черти притежаватъ и поляцитѣ — Болко бей, графъ Ферментини, пъкъ дори и Розина, въ жилитѣ на която, споредъ автора, кипи войнствената кръвь на нейнитѣ полски прадѣди. Независимъ духъ, душевно благородство, любовь къмъ свободата, за която може да пожертвуватъ всичко, смѣлость, склонность къмъ жертва и подвизи отличаватъ сънародницитѣ на автора. Малко по-голѣмо разнообразие се забелязва при описанието на българитѣ. Отъ една страна смѣлиятъ войвода Константинъ Миладиновъ, надаренъ съ голѣма съобразителность, безкраенъ героизъмъ и идеализъмъ, душевно благородство и разумность. Пушка пъкъ, бихме казали, неговиятъ вѣренъ оржженосецъ, безкрайно почита и уважава своя вождъ. Той познава всички планински пжтеки, наподобява гласа на всички животни и умѣе да лѣкува съ всички планински треви. Съвсемъ другъ образъ е даденъ въ лицето на битолския милетъ векилъ Петко. Сполучливо е представилъ авторътъ страхливия и лицемѣренъ български чорбаджия, алченъ за пари, способенъ да превива гръбнакъ предъ всѣки чужденецъ и тиранинъ, стига той да не засѣга личнитѣ му интереси, неспособенъ на благородни чувства и на истински патриотизъмъ.

Не сж обрисувани особено сполучливо и образитѣ на женитѣ. Розина, героичната жена-лъвица, е единъ идеаленъ типъ, създаденъ повече отъ въображението на автора. Въ лицето на Еленка, кротка като гължбица, съвсемъ не е даденъ образътъ на истинската българска девойка. Схематични, недостатъчно обрисувани сж образитѣ на графинята и Милица.

Срещу една реална цель на автора да нарисува известни сцени отъ албано-македонскитѣ освободителни борби, фантазията му създава единъ чуденъ свѣтъ, изтъканъ отъ срѣдновѣковна романтика, поезия, екзотика и сантиментализъмъ. Всрѣдъ чудно хубавата природа на живописнитѣ албански планини, огласяни отъ рева на водопадитѣ и пѣснитѣ на птичкитѣ, гдето надъ остритѣ, покрити съ снѣгъ, чуки се виятъ ястреби и орли, символи на независимостьта и свободата, по плодороднитѣ македонски полета се движатъ люде, които сякашъ не сж отъ този свѣтъ. Нѣколко различни свѣта влизатъ въ допиръ тукъ. Ако въ живота на планинцитѣ албанци, които

по психика и външенъ видъ приличатъ повече на смѣлитѣ срѣдновѣковни рицари, укрѣпени въ своитѣ непристжпни кули, авторътъ се старае да намѣри срѣдновѣковната романтика, той преплита съ нея и източната екзотика, за която напомнятъ минаретата въ Еникьой и думитѣ на стария албански ходжа, отъ чиито уста като бистъръ потокъ струятъ свѣтлитѣ истини на корана, блѣскавиятъ кьошкъ на Али паша, гдето насѣдалитѣ по миндеритѣ гости пушатъ своитѣ дълги чибуци и сърбатъ турско кафе, обвитиятъ въ благовоние харемъ, гдето упоенитѣ отъ шампанско Лейла и Мириамъ играятъ подъ ударитѣ на дааретата източни танци. Покрай живота на западнитѣ европейци, който виждаме отразенъ въ салонитѣ на чуждитѣ консули, авторътъ се опитва да представи въ книгата си и живота на българитѣ въ неговитѣ праздници и борби.

VI

Първото нѣщо, което ни се хвърля въ очи, когато четемъ повестьта на Сахи бея, е колко малко познания има той за България и българитѣ, тѣхния животъ и политическо положение. Албанскиятъ животъ и обичаи сж описани по-подробно и хубаво. Авторътъ е добре осведоменъ за албанския народъ, за неговото дѣлене на фарове и фисове. Въ това можемъ да се убедимъ напр. отъ следния разговоръ на въстаницитѣ преди сражението:

— Мждростьта на комитета е неизмѣрима — отговори Еминъ, — щомъ трѣбва, значи трѣбва. . . Азъ взимамъ за себе си тоскитѣ, а що се отнася до моитѣ люде, тѣ сж вече отдавна готови.

— Азъ взимамъ за себе си мирдititѣ — додаде черногорецътъ, — ще нападнемъ съ чети на косовскитѣ блата.

— А азъ зупитѣ и ляпитѣ — довърши Ламбро."[1]

Не само имената на отдѣлнитѣ племена знае авторътъ, а и характернитѣ племенни черти, които ги отличаватъ, напр. особеното благородство, присжщо на гегитѣ и мирдititѣ, подлия характеръ на тоскитѣ. Известни му сж и вѣрскитѣ различия между отдѣлнитѣ албански племена, а сжщо и страшния законъ за кръвното отмъщение, благода-

[1] — Mądrość komitetu jest niezgłębioną — odpowedział Emin (вождъ на гегитѣ) — trzeba, to trzeba. . . Ja biorę na siebie Tosków, a co do moich, ci już są dawno przygotowani.

— Ja biorę na siebie Mirdytów — dodał Czarnogórzec — wpadniemy z „czetami na kossowskie błonia."

— A ja Zupów i Liapów — zakończyl Lambro. (Krwawy dorobek стр. 148).

рение на който погиватъ цѣли родове. Знае за непристжпнитѣ кули на отдѣлнитѣ албански вождове, надъ които се виятъ само соколи и орли. Напълно вѣрно описва авторътъ и обичая „кървина“ или „кървено коло“, при който става сдобряването на отдѣлнитѣ албански родове (стр. 149—173). Следъ като излага подробно какъ става откупуването, той не пропуска накрая да добави и албанския танецъ съ голи мечове, толкова характеренъ за албанския животъ. Отгде е могълъ да почерпи тѣзи подробни сведения, не може точно да се опредѣли, тъй като не е известно въ коя область на Турция е пребивавалъ. Той би могълъ да получи тѣзи сведения или по книжовенъ пжть или чрезъ непосрѣдствено наблюдение. Като книжовенъ изворъ, отъ който е могълъ да се ползува, бихме могли да посочимъ преди всичко труда на френския пжтешественикъ Cyprien Robert, Les Slaves de la Turquie I-II (Paris 1844), гдето, между описанието на другитѣ балкански народи и мѣстности на Балканския полуостровъ, се дава най-подробно описание на албанския животъ и природа.

Прави впечатление обаче доброто познаване на мѣсноститѣ, които авторътъ описва — Воденъ и Битоля (Монастиръ), особено на последния градъ, който е столица на вилаета. Мисионерскиятъ домъ, за който става дума на нѣколко мѣста въ повестьта, е и споредъ австрийския консулъ въ Янина и голѣмъ познавачъ на Албания von Hahn (вж. Reise von Belgrad nach Salonik), най-хубавото здание въ града. Самиятъ градъ се отличава съ голѣмото си движение и буденъ животъ. Писателтъ знае и околноститѣ на града, особено Перистеръ, който като вѣренъ стражъ бди надъ Битоля съ своето снѣжно чело. Осведоменъ е за униатското движение, което вълнува тѣзи области тъкмо по онова време, около 60-тѣ години на миналия вѣкъ.

Като вземемъ всичко това предвидъ, бихме могли да приемемъ, че Сахи бей презъ време на своето пребиване въ Турция е навестилъ и тѣзи краища. Още повече, защото въ своята повесть той представя единъ полски инженеръ по пжтищата — Болко бей, — който е на служба въ Битоля. Говори сжщо и за плана на турцитѣ да прекаратъ хубавъ пжть отъ Битоля до Солунъ (стр. 210), за което били повикани много чуждестранни инженери. Не ми е изве-

стно дали презъ 60-тѣ години е имало такова предприятие въ тѣзи области, но като се вземе предвидъ, че самиятъ Сахи бей е билъ инженеръ по пѫтищата и мостоветѣ на турска служба, може да се предположи, че той ще да е билъ пратенъ отъ турцитѣ въ тѣзи краища и че въ лицето на Болко бей на повестьта той е искалъ да представи себе си.

VII

Твърде малко и неточни сѫ сведенията, които има Сахи бей за дѣлото и сѫдбата на братя Миладинови, а особено за Константина Миладиновъ, герой на неговата повесть. Добре осведоменъ е той само за смъртьта на двамата братя. Всичко друго е измислица, плодъ на фантазията му. Образътъ на К. Миладиновъ, който заема едно отъ централнитѣ мѣста въ повестьта, е напълно противоположенъ на този, който ние познаваме. Отъ болнавия, трудолюбивъ и даровитъ студентъ по славянска филология, писатель и просвѣтенъ деецъ, той създава смѣлия и неуловимъ Коста капитанъ, който съ ловкостьта и физическата сила плаши турската власть. Малко отъ чертитѣ, които му приписва, сѫ исторически вѣрни. Едничкото напълно общо и за двата образа е безграничната любовь къмъ родината и българския народъ.

Първата несъобразность, която бие въ очи, е годината 1865, когато, споредъ автора, сѫ станали събитията, които описва, докато двамата братя загиватъ трагически въ цариградскитѣ тъмници презъ януарий 1862 г.. А какъвъ е образътъ на К. Миладиновъ споредъ полския писатель? Той е хайдутинъ, войвода, участникъ въ български революционенъ комитетъ, чиято цель е чрезъ съюзъ между българи и албанци да се вдигне общо въстание и съ помощь, дадена отвънъ, въ видъ на парични срѣдства и орѫжие, да се освободятъ потиснатитѣ отъ турцитѣ народи. Още въ първата глава на повестьта си Сахи бей представя предъ очитѣ на читателя смѣлата фигура на Коста капитанъ, както нарича той К. Миладинова:

„Едвамъ напустналъ еднитѣ обятия, Владко почна да прегръща другия пѫтникъ, въ българско облѣкло, срѣдна възраст, съ изразително лице. Отъ него личеше по-високо образование, и усмивката, която освѣтяваше неговото малко мрачно лице, свидетелствуваше за чувствителната душа, която обитаваше подъ грубата тѣлесна обвивка“.[1]

[1] „Zaledwo opuścił jedne objęcia, Włatko jął ściskać drugiego podróżnego, w stroju bułgarskim, średniego wieku, o wyrazistéj twarzy. Znać było na nim wyższe wykształcenie, a uśmiech, co oświécał jego neco ponure oblicze, świadczył o tkliwéj duszy, mieszkającéj pod szorstką powłoką cielesną“ (стр. 22).

Следъ тази кратка външна характеристика, авторътъ почва да говори за неговитѣ душевни качества и неговата сждба, гдето истина и измислица нераздѣлно се сплитатъ:

„Не само отъ говора можеше да се познае поетичната склонность на Коста Миладиновича, българина патриотъ, но нѣкаква сила на духа го поставяше по-високо отъ околната срѣда. Той бѣше малко писатель, вестникарь, а надъ всичко горещъ патриотъ. За идеята за освобождението на своята любима България прекрачи той границитѣ на обичайния патриотизъмъ и не се подвоуми да застане начело на банда хайдути, като войвода. Съ смѣлостьта си надмина своитѣ предшественици, и нерѣдко турцитѣ изпитваха на себе си това качество, треперейки по градоветѣ само отъ споменаването на неговото име. Обичайното му седалище бѣ Македония, околноститѣ на Велесъ и Сѣръ. Сегашния заговоръ, т. е. този, който избухна въ 1855 г., той водѣше заедно съ албанцитѣ, по заповѣдь на букурещкия комитетъ, начело на който стоеше прочутиятъ български агитаторъ, Георги Раковски. Коста, като принадлежащъ къмъ „комитетскитѣ" люде, носѣше титлата „комитаджия", което му придаваше голѣмо уважение вѣрдъ съ-народницитѣ му".[1]

Но не само направо авторътъ говори за Миладинова. Чрезъ думитѣ и на други действуващи лица той допълня чертитѣ на неговия образъ. Единъ отъ албанцитѣ, неговъ другарь, така съобщава на другитѣ за него:

„Когато преминемъ „дервента", Коста отново ще тръгне заедно съ насъ; тогава ще се убедишъ, какъвъ човѣкъ е той, какви хубави истории умѣе да разказва, какъ пѣе за Кралевича Марко, за Косовката битка, за Скендербега, край на това нѣма. Разбирашъ ли? Той печата свои собствени пѣсни и истории".[2]

Отъ всичко казано до тукъ се вижда, че Сали бей е ималъ известни понятия за литературната дейность на Константина Миладинова, както и за интереса, който е проявявалъ той къмъ народното творчество.

[1] „Nietylko z mowy dawało się poznać poetyczne uposobienie Kosty Miladinowicza, Bulgara-patryoty, ale jakaś siła ducha robiła go wyzczym ponad resztę otoczenia. Był z niego potrosze literat, dziennikarz, a ponad to wszystko gorący patryota. Dla idei wyjarzmenia swéj ukochanéj Bułgaryi przekroczył granicę zwykłego patryotyzmu i nie wahał się stanąć na czele bandy opryszkow, „hajduków", jako watażka. Zu chwalością prześcigał swych poprzedników, a nieraz Turcy doświadczali na sobie tego przymiotu, drżąc po miastach na wspomnienie samo jego imienia. Zwykłą jego siédzibą była Makedonia, okolice Weles i Seres. Obecny spisek, a był to ów, co wybuchnął 1855 r., przeprowadzał wspólnie z Albańczykami, z polecenia komitetu bukareszteńskiego, na czele którego stał słynny agitator bułgarski, Jerzy Rakowski. Kosta, jako należący do komitetowych, nosił tituł „kimitadżego", co mu niezrównany szacunek u spółrodaków jednało" (стр. 23).

[2] „Gdy wyminiemy „derwent", Kosta znowu pojedzie razem; wtedy przekanasz się, co to za człowiek, jakie piękne historye umie opowiadać, jak śpiéwa o królewiczu Marku, o kossowskiéj bitwie, o Skanderbegu, ba, końca tému niéma. Rozumujesz? On drukuje własne pieśni i historyé" (26).

Не само отъ думитѣ на другитѣ научаваме за качествата на Константина Миладинова. По-нататъкъ и отъ неговитѣ дѣла се убеждаваме въ превеса, който има той надъ останалитѣ. Голѣма е неговата храбрость и умението, съ което се справя съ тоскитѣ, когато спасява грабнатата отъ тѣхъ Еленка, дъщеря на Трайче Йована.

Една друга страна отъ характера на Коста капитанъ се открива въ втората глава на повестьта. Тукъ изпъква умразата, която изпитва прямиятъ войвода къмъ лицемѣрието и двуличната игра на гръцкия консулъ. Дразни го надменността, съ която се отнасятъ гърцитѣ къмъ другитѣ народи, и главно къмъ славянитѣ, както и намекътъ за тѣзи гърко-славяни, които, като се обединѣли, щѣли да победятъ Турция. За Коста една само максима е важна: „гърцитѣ да си бѫдатъ гърци, а българитѣ — българи“ (Grecy niech będą Grekami, a Słowianie Słowianami). Него не го интересуватъ никакви дипломатични интереси, защото презъ тѣхъ той ясно прозира желанието на гърцитѣ да владѣятъ другитѣ околни народи. Отъ всичко това се вижда, че Сахи бей еималъ известно понятие за конфликта между българи и гърци, но той го помѣстя въ друга область. Докато тоя конфликтъ засѣга въпроси предимно изъ духовния животъ и връзки на двата народа, Сахи бей го поставя главно на политическа основа.

Въ четвъртата глава виждаме вече К. Миладиновъ като войвода всрѣдъ дружината си, скритъ въ планината близу до с. Баница, гдето чака да дойде вечерьта, за да слѣзе въ селото да уговаря съ графинята по подготовката на съюза между българи и албанци. Любопитенъ е образътъ на българскитѣ въстаници, който дава Сахи бей:

„Добре въоржжени, облѣчени изискано въ кожуси, подплатени съ овнешки кожи, на овнешкитѣ калпачета имаха заболени орлови пера“.[1]

Хубавъ и войнственъ е изгледътъ на българскитѣ въстаници, особено на Коста, който съ спретнатия си изгледъ възхищава въ селото всички, особено Елена, на която той сѫщата вечерь изповѣдва чувствата, които изпълватъ сърдцето му къмъ нея. Нея той е обикналъ още сѫщия день, когато я е спасилъ отъ ноктитѣ на грабителитѣ, и сега тя е негова „утринна звезда, котва на вѣрата му, лѫчъ на надежда

[1] Dobrze uzbrojeni, ubrani wytwornie w burki baranami podbite, do barankowych kołpaczków mieli orle pióra poprzypinane“ (стр. 106).

всрѣдъ опасноститѣ, които препрѣчватъ неговия животъ". За нея съчинява той сжщата вечерь една пѣсень, въ която оплаква горчивата сждба на бездомния хайдутинъ, и затрогва всички, предъ които я изпѣва (стр. 118). Тукъ авторътъ втори пжть намеква за поетичнитѣ дарования на К. Миладиновъ.

Въ сжщата глава авторътъ разкрива и една друга черта на своя герой — голѣмата съобразителность и проницателность, съ които разбира душитѣ на своитѣ сънародници. Той има ясно понятие за робската психология, която се е вгнѣздила въ душата на обикновения българинъ, вследствие на многовѣковното робство и безбройнитѣ страдания. За да спечели подкрепата на селянитѣ въ Баница, Коста капитанъ не имъ говори за високи идеали, а имъ показва паритѣ, които ще получатъ за успѣшно завършеното дѣло (стр. 116). Още повече личи този контрастъ между българина патриотъ отъ една страна и българина робъ, отъ друга, въ отношенията между Коста и милетъ векила Петко (гл. V на повестьта). Въ контраста съ алчния чорбаджия изпъква още повече хубавиятъ образъ на българския войвода. Съвършено бедниятъ български борецъ за свобода трѣбвало да даде пари на алчния богаташъ само за намѣрението му да помогне на дѣлото:

„Горчива ирония блестѣше по това време на лицето на войводата, който не само че не притежаваше никакви капитали, но нѣмаше дори и главата си где да подслони; бѣше се посветилъ наистина цѣлиятъ на дѣлото, не искайки нищо за това, а този богаташъ, само за намѣрението да услужи, вече искаше да му се плати; докато богъ е златниятъ телецъ, гражданската доблесть не е разбираема за маситѣ".[1]

Голѣмиятъ тактъ и дипломация, които, споредъ автора, отличаватъ Константина Миладиновъ, проличаватъ особено много на „кървеното коло". Само благодарение на него събранието достига резултати и се получава истинско съгласие. Голѣмиятъ тактъ на Коста виждаме и при самото въстание. Въпрѣки че той е фактическиятъ вождъ на бунта, за такъвъ нарежда той да се избере Сюлейманъ Арсланъ, за да не се дразни честолюбието на албанцитѣ, че иматъ за предводитель другородецъ (гл. X).

За благородството на Миладинова сждимъ и отъ искре-

[1] Gorzka ironia tyskała tymczasem na twarzy watażki, niemającego nietylko żadnych kapitałów, ale nawet głowy gdzie skłonić; całego siebie poświęcił sprawie nieżądając za to niczego, a ten bogacz, za sam zamiar przysługi, już każe sobie płacić. Dopóki bogiem cielec złoty, cnota obywatelska jest nie pojętą dla mas" (стр. 195).

нитѣ чувства на уважение и обичь, които изпитва дружината му къмъ него. Тѣзи чувства особено силно се проявяватъ въ момента, когато вождътъ трѣбва да напустне своитѣ другари въ опасната борба за свобода:

„Извънредно вълнение владѣеше въ обоза, когато войводата го напускаше. Не единъ измежду хайдутитѣ си бършеше сълзитѣ въ минутитѣ на раздѣлата".[1]

Когато войводата ги укорява, че се отдаватъ на чувствата си, Пушка отговаря за всички, че той не трѣбва да ги кори, защото тѣ се страхуватъ да не го загубятъ, когато иде всрѣдъ вѣроломнитѣ гърци и френци. Особено сж трогателни думитѣ му, съ които той казва, че тѣ сж привикнали къмъ него, „като децата къмъ своя баща" (jak dzieci do ojca). Истински патриотизъмъ лъха отъ завета, който оставя Миладиновъ на своитѣ юнаци:

„Помнете, братя, — каза съ сподавенъ гласъ, — дори ако нѣщо лошо ми се случи, съвсемъ не ви освобождавамъ отъ по-нататъшна служба на нашата преславна България, докато тя е въ робство. Вашиятъ най-важенъ дългъ, както сега, така и за напредъ, е да стоите подъ оржжие въ нейнитѣ граници. Чакайте, Богъ и Св. Георги ще благословятъ на края вашето дѣло. Пушка оставямъ за мой замѣстникъ. Бждете здрави, братя юнаци!" [2]

Както всички факти отъ хайдушкия животъ на К. Миладиновъ, напълно измисленъ е и епизодътъ за залавянето му въ Солунъ отъ турцитѣ. И той, като другитѣ, е чистъ плодъ на въображението на автора. Интересно е, че тукъ за пръвъ пжть Сахи бей споменува и името на другия братъ — Димитъръ Миладиновъ. Когато говори за залавянето на Коста капитанъ, той добавя:

„Заведоха го въ Стамбулъ и го затвориха заедно съ брата Димитрия, учитель въ Прилепъ, сжщо така много боленъ." [3]

Отъ всичко това се вижда, че полскиятъ писатель нѣма понятие, какъ и защо е станало затварянето на двамата братя патриоти. Вѣрни сж сведенията му само за смъртьта

[1] Nadzwyczajne wzruszenie panowało w obozie, gdy watażka go opuszczał. Niejeden z pomiędzy pajduków ocierał łzę w chwili rozstania (305).

[2] „Pamiętajcie, bracia — rzekł przytłumionym głosem — gdyby mie coś nawet złego spotkało, nie uwalniam was wcale od służenia daléj naszéj przesławnéj Bułgaryi, dopóki jest w niewoli. Najważniejszym waszym obowiązkiem, tak teraz, jak i nadal, jest stać pod bronią w jej granicach. Czekajcie, Bóg i ś. Jerzy pobłogosławią na ostatku waszéj pracy. Puszkę zostawiam na mego zastępcę. Bywajcie zdrowi, bracia-junacy!" (стр. 305).

[3] Zawiezono go do Stambułu i imieszczono razem z bratem Dymitrem, nauczycielem z Prilepu, mocno także chorym.

имъ, въпрѣки че и тѣ не съдържатъ никакви по-точни данни:

„Въ затвора за двамата братя Миладинови се грижеха съ особено внимание милосърднитѣ сестри; обаче неизвестната сждба не допустна тия грижи да се увѣнчаятъ съ успѣхъ. Неумолимата смъртъ грабна въ единъ день и двамата братя патриоти-мжченици. Мълвата казва, че умрѣли отъ неестествена смъртъ."[1]

Отъ всичко, казано дотукъ трѣбва да се заключи, че Сахи бей ще да е притежавалъ извънредно малко сведения за дѣлото на братя Миладинови. Ако сравнимъ образа на Константинъ Миладиновъ, даденъ въ малката биография, поставена въ началото на тоя трудъ, съ този отъ повестьта на полския писатель, виждаме, че помежду имъ има твърде малко общи черти. Въ действителность, по-малкиятъ отъ братята Миладинови е истински просвѣтенъ дѣецъ, човѣкъ на перото и на науката. Фантазията на поета създава отъ него вождъ на революция и бунтъ. К. Миладиновъ, както знаемъ отъ биографията му, е билъ болнавъ и съ слабо здраве, а въ повестьта си Сахи бей го представя като неустрашимъ герой, чията физическа сила и ловкость всѣва страхъ у турцитѣ. Изобщо характеристиката, която писательтъ дава на революционера-поетъ, много повече би подхождала на други български революционери-поети като Раковски, Бачо Киро, Ботевъ. А при това образътъ на българския революционеръ е още повече идеализиранъ. Голѣмата проницателность, тактъ и дипломатически качества създаватъ отъ К. Миладиновъ не само единъ идеаленъ типъ на български хайдутинъ, но и единъ идеаленъ образъ на борецъ за свобода на кой и да е народъ. Въ неговото лице авторътъ съчетава качествата на идеалния вождъ на въстание и революция.

VIII

Когато четемъ повестьта на Сахи бея, другъ единъ интересенъ въпросъ възниква предъ насъ, а именно — *какъ гледа той на Македония* и какъ я представя въ произведението си. Подъ самото заглавие на книгата си той изрично изтъква, че тя е „повесть изъ албанско-македонския животъ" (powieść z życia albańsko-macedońskiego). И дей-

[1] W więzieniu około obydwóch braci Miładinowiczów chodziły ze szczególną troskliwoscią siostry miłosierdzia; los niezbadany nie dopuścił jednak do pomyślnego uwieńczenia tych zabiegów. Smierć nieubłagana zabrała w jednym dniu obydwóch braci patryotów-męczenników. Wieść niesie, jakóby zmarły śmiercią nienaturalną.

ствително, събитията, които описва той, се извършватъ въ югозападна Македония, близу до Албания, именно въ мѣстноститѣ около Воденъ, Баница, Битоля и окржжаващитѣ ги албанско-македонски планини. Интересно е мнението на Володзко за етнографския характеръ на тази область на Балканския полуостровъ, преди всичко защото е мнение на лице, което не влага въ него никакви интереси, и е изказано презъ време, когато въпросътъ за националностьта на Македония изобщо не е билъ поставянъ на разглеждане. Отъ цѣлата повесть се вижда, че за полския писатель Македония е часть отъ българската земя, каквито сж Мизия, Тракия и Добруджа. Населението на Македония е българско, неговитѣ обичаи и начинъ на животъ сж български. На много мѣста авторътъ изказва това свое мнение. Когато дава описание на града Битоля, той изрично говори, че градскитѣ християни — българи и куцовласи — изпитвали безкрайно удоволствие при наказанието на кучетата (Miejscowi chrześcianie bądź Bułgarzy, bądź Wołosi czyli Kuso-Wlachy cieszyli się niezmiernie z psiej porażki, стр. 47). Баница, споредъ Володзко, е „българско село на пжтя отъ Битоля за Солунъ“ (wieś bułgarska na trakcie z Monastyru do Saloniki, стр. 76). Всички славяни, жители на Македония, поетътъ опредѣля като българи. Така К. Миладиновъ е „Bułgar patryot“ (стр. 23) или само „Bułgar“ (стр. 41). Милетъ векилътъ на Битоля Петко е сжщо „Bułgar“ (стр. 47). Неговата съпруга, кокона Милица, представя „завършенъ типъ на българска Юнона“ (typ skończony Junony bułgarskiej, стр. 178). Еленка сжщо е наречена „хубава българка“ (piękna Bułgarka, стр. 306). И даскалътъ Василаки Манчовичъ е „българинъ, единъ отъ най-дейчитѣ конспиратори“ (Bułgar, jeden z naj dziejniejszych konspiratorów, стр. 56). Когато Пушка въ края убива предателя гръкъ Темистокълъ Топрокакисъ, той е представенъ като „въоржженъ българинъ, който блести съ своитѣ широки бѣли ржкави на ризата и съ сурово лице“ (zbrojny Bułgar, świécąc szérokiemi białemi rękawami koszuli i twarzą surową, стр. 315). Когато пъкъ, въ самото начало на повестьта, Коста капитанъ и вѣрниятъ му другарь Пушка се явяватъ предъ албанцитѣ, тѣ сж облѣчени въ „български дрѣхи“ (w stroju bułgarskim, стр. 22), „въ обичното българско облѣкло“ (w stroj ulubiony bułgarski, стр. 24). Албанецътъ Владко

при срещата си съ Миладинова радостно притиска „българина до гърдитѣ“ (Bułgara do piersi, стр. 41). Когато Еленка се готви да бѣга отъ Битоля, късно вечерьта тя се осмѣлява съ роднината си Милица да напустне италианското консулство и да се отправи вкжщи: „дветѣ българки незабавно се намѣриха предъ вратата на собствения си домъ“ (obie Bułgarki stanęły niebawem przede drzwiam własnego domu, стр. 229). На заседание въ италианското консулство сж събрани всички по-заможни граждани на Битоля: „Освенъ българи и българо-гърци, имаше тукъ и албанци“ (Prócz Bułgarów i Bułgaro-Greków, byli tu i Albańszycy. . ., стр. 50). Графинята Ферментини съветва Миладинова: „Само би трѣбвало вие българитѣ да си поправите малко отношенията съ гърцитѣ“ (Trzeba tylko, żebyscie, panowie bułgarzy, zaprowadzili jakiś ład w stosunku do Greków..., стр. 113). За да скриятъ Еленка отъ преследванията на гърцитѣ, преобличатъ я като „български момъкъ търговецъ“ (chłopca bułgarskiego z handlu, стр. 230). Въ прощалнитѣ думи, които отправя къмъ дружината на Миладинова, тя казва, че дѣлата на хайдутитѣ „създаватъ народното бждеще; безъ тѣхъ българитѣ биха станали нищожно стадо човѣци“ (tworzą przyszłość narodowa; bez nich Bułgarzy staliby się nikczemną trzodą ludzką, стр. 366). Съ умѣлъ изстрелъ на „кървеното коло“ Миладиновъ спасява изложената отъ пияния Петко „българска честь въ албанскитѣ очи“ (honor bułgarski w oczach albańskich, стр. 170).

Въ речьта на своитѣ герои авторътъ често вмъква и името на онеправданата и окована въ вериги България, къмъ която спада и поробена Македония. Борбата за свободата на Македония е, споредъ него, борба за освобождението на България. Когато Константинъ Миладиновъ се раздѣля съ дружината си близу до Воденъ, той произнася следнитѣ думи: „Не ви освобождавамъ по-нататъкъ отъ служене на нашата найславна България, докато е въ робство“ (Nie uwalniam was wcale od służenia daléj naszéj przesławnéj Bułgaryi, dopóki jest w niewoli, стр. 305). Трогнатъ отъ думитѣ на войводата и Еленка, единъ отъ хайдутитѣ — „Цвѣтко плачеше като дете и се кълнѣше, че сега вече сигурно вѣрва въ бързото възкресение на България“ (Cwetko zaś jak dziecko płakał i przysięgał, że teraz już napewno wierzy w rychłe zmartwych wstanie Bułgaryi, стр. 306). Интересни сж и думитѣ на италианския

консулъ, съ които подиграва мнимия патриотизъмъ на алчния за пари Петко: „Непрекжснато стоишъ на мнението, че грошоветѣ ще спасятъ неоценимата България“ (Stoisz wytrwale przy zasadzie, że grosz zbawi nieocenioną Bułgaryą). Населението въ с. Баница усилено се готви за коледния праздникъ, именно за „Божекъ, българското Рождество Христово“, („Bożek“, Boże Narodzenie bułgarskie, стр. 76). Танчаркитѣ на „кървеното коло“, споредъ автора, пѣятъ: „най-популярната българска пѣсничка — „Майка сина жени“ (najpopularnejszą piosenką bułgarską — „Majka syna żeni“, стр. 168). Въ края ще споменемъ и характеристиката на българитѣ, която се опитва да даде авторътъ на повестьта: „народъ — гължбъ“, турското название на българитѣ, дадено въ сжщность не поради сладостьта и мекотата на тѣхния характеръ, но повече заради тѣхната любовь къмъ редъ и безмѣрна боязливость“ („Naród gołębi“, przezwisko tureckie Bułgarów, właściwie nie z powodu słodyczy i łagodności charakteru, ale więcéj z zamiłowania porządku i lękliwości niezmierne“, стр. 102).

Отъ всичко това се вижда добре, че Сахи бей има найясно понятие за населението на Македония, неговата национална принадлежность и за характера на езика, който говори то. Това население е българско, неговиятъ езикъ е български, то взема най-живо участие въ борбитѣ за духовно и политическо освобождение на България.

Но трѣбва при това да се отбележи, че полскиятъ писатель не познава особено добре българския народенъ животъ, вследствие на което не винаги сж предадени вѣрно типичнитѣ сцени отъ него, които желае да представи. Такъвъ е опитътъ му да опише посрѣщането на Коледа и народнитѣ обичаи, свързани съ този голѣмъ праздникъ. По-сполучлива обаче е хубавата картина на веселото хоро, което се извива следъ обѣдъ на праздника на селския мегданъ. Много вѣрно представя той и гостоприемството на българитѣ. Цѣлото село взема участие въ тържественото посрѣщане на госта и носи най-доброто, което притежава, за неговото гощаване. Интересно е, че нигде Сахи бей не говори много за жестокитѣ и звѣрски отношения на турцитѣ къмъ подчинената рая. Слаби намеквания за жестокоститѣ на турцитѣ има само на нѣколко мѣста. Напр., когато отецъ Стоянъ въ с. Баница узнава отъ овчаря Цвѣтко за пристигането на българскитѣ хайдути и

за покровителството на чуждитѣ държави, дава изразъ на радостьта си съ следнитѣ думи:

„Азъ сега напълно вѣрвамъ въ благополучния изходъ, щомъ като такива голѣми господари сж заедно съ насъ. Ще имаме камбани по черквитѣ и кръстове надъ тѣхъ и невѣрнитѣ ще престанатъ да целятъ въ черковнитѣ врата. Нѣма да плашаме ни харачъ, ни десетъкъ. Аманъ".[1]

Въпрѣки че въ повестьта на Володзко (Сахи бея) има толкова малко историческа правда, при все това тя е интересна за насъ. Нейната ценность се състои не въ поетичнитѣ достойнства, каквито тя не притежава въ голѣмъ размѣръ, а въ симпатиитѣ, които авторътъ проявява къмъ поробения български народъ: като избира едно историческо лице за герой на повестьта, той показва, че има известни интереси къмъ сждбата на българитѣ. Действително образътъ, който дава на Константинъ Миладиновъ, не отговаря на действителностьта, събитията, на които го прави герой, не сж сжществували, но при все това тази повесть свидетелствува за голѣмата известность, която иматъ братя Миладинови, а още повече и за интереситѣ на полскитѣ писатели презъ време на робството къмъ измжчената България. И при едно цѣлостно изследване на отношенията на чуждитѣ славянски писатели къмъ българския народъ повестьта на този вече почти забравенъ полски писатель, излѣзла въ 1884 год., въ която се описва въстанически опитъ на македонскитѣ българи, който въ много отношения напомня действителнитѣ въстанически борби, станали въ сжщитѣ мѣста четвърть вѣкъ по-кжсно, тя ще заеме заслужено мѣсто.

Важно е накрай да се отбележи, че въстанието, на което се постави за герой Константинъ Миладиновъ, отъ 1865 г., се свръзва съ дейностьта на български революционенъ комитетъ въ Букурещъ, на чело съ Раковски (стр. 83). За автора, следователно, това въстание принадлежи въ системата на зачестилитѣ вече въстанически опити за освобождение на България.

Прага, ноември 1937 г.

---

[1] Ja teraz zupełnie w powodzenie wierzę, gdy tak wielkie panie są z nami. Będziemy mieli dzwony po cerkwach a krzyże na nich, a niewierni przestaną strzelać do celu we drzwi cerkiewne. Nie będziemy opłacali haraczu, ani dziesięciny. Aaman!

ОПИТЪ ЗА ВЪСТАНИЕ ВЪ МАКЕДОНИЯ ПРЕЗЪ 1564 год.

(Споредъ единъ турски документъ)

Отъ Петъръ Миятевъ

Окончателното покоряване на България отъ турцитѣ е станало, както е известно, въ края на XIV вѣкъ. Сведения за въстания на българитѣ въ първитѣ десетилѣтия на робството нѣмаме, пъкъ и едва ли ще имаме, защото българинътъ още не се е билъ окопитилъ отъ това, което бѣ станало съ него. Отъ друга страна, притѣсненъ въ последнитѣ години на българското царство, обремененъ съ данъци и онеправданъ отъ гнилото вече болярство, той ще да е посрещналъ завоевателя нѣщо като освободитель, който му носѣлъ облекчение и правдини. И наистина, първитѣ години на робството българинътъ се е чувствувалъ сравнително добре подъ своя източен господарь.

Това е и твърде естествено. Османската империя е била по ония времена почти на върха на своята мощь и благосъстояние, та нейнитѣ нови поданици нѣмали причини за негодувания. Първитѣ сто години отъ робството сѫ минали, следователно, въ миръ за покореното население — раята. Това поне бихме могли съ сигурность да мислимъ, защото никакви документи отъ онова време не казватъ противното. Вѣрно е, че и сведенията за ония времена сѫ твърде оскждни.

Второто столѣтие отъ робството ще е започнало сѫщо така мирно, но непрестаннитѣ завоевателски походи на империята сѫ изтощили твърде много жизненитѣ сили на държавата, а това не е могло да не се отрази зле и върху положението и духа на раята, отъ която главно сѫ били събирани приходитѣ.

Отъ срѣдата на XVI ст. обаче положението на българското население е започнало постепенно да се влошава, догдето въ последващитѣ столѣтия то станало непоносимо. Къмъ

края на XVI ст. недоволството на българина започнало да се изразява вече въ опити за сваляне турското иго.

Познати сж до сега нѣколко въстанически опита на българитѣ за освобождение, преди да започне периодътъ на руско-турскитѣ войни, които доведоха до освобождението на балканскитѣ народи, та и на българитѣ.

Като първи опитъ за въстание на българитѣ се смѣта Търновското въстание на дубровчанина Павелъ Джорджичъ, станало въ 1598 год. Това въстание е свършило съ неуспѣхъ и още повече влошило положението на раята. Следъ тоя несполучливъ опитъ за освобождение отъ турското робство българинътъ като че ли се примирилъ съ горчивата си сждба и понесълъ пакъ безропотно тежкия си кръстъ. Това е траяло до 1656 год., когато се направилъ вторъ опитъ за въстание. Но тоя опитъ билъ задушенъ въ самото начало.

Тридесеть години по-късно, въ 1686 год., въ Търново пакъ направили опитъ за въстание, вече трети по редъ, но и той както и първото Търновско въстание, завършилъ съ несполука. Горчивитѣ опити на търновци не отчаяли обаче българското население: две години по-късно, презъ 1688 год., избухнало голѣмото Чипровско въстание. Но поради лошата организация нито едно отъ тия четири въстания, или опити за въстания, не донесли очакванитѣ сетници. Положението на роба било още повече влошено, а започналъ той да губи и вѣрата си, че изобщо нѣкога ще може да се освободи. Следъ Чипровското въстание настжпилъ най-тежкиятъ периодъ отъ робството, когато българскиятъ народъ едвали не загиналъ въ мрака на духовно и политическо притѣснение.

Отъ единъ запазенъ и до днесъ турски документъ се вижда, че въстанически опити — опити за бунтове — сж правени и преди известното като първо въстание на Павелъ Джорджичъ отъ 1598 г. Любопитно е да се отбележи, че тия първи опити сж ставали въ Македония, чието българско население винаги се е славило съ своята будность и родолюбие. Документътъ, за който става дума, произхожда отъ 1564 г. и ни дава сведения за нѣколцина българи отъ скопски и прилепски села, които се бунтували, а вѣроятно и подбуждали населението къмъ бунтъ и неподчинение на закона.

Дадени сѫ и имената на тия скромни, неизвестни за историята първи борци за свободата, които турската власть нарича просто разбойници. Трѣбва да отбележимъ, че както въ най-раннитѣ документи по нашата история, така и въ ония отъ епохата на освобождението, турската власть всѫде нарича българскитѣ хайдути (борци за свободата), бунтовници и революционери съ презрителното наименование ешкия (eškija) — разбойници. Ешкия сѫ за тѣхъ и кърджалиитѣ, и даалиитѣ и всички ония разбойнически шайки, които въ края на XVII и началото на XVIII ст. грабѣха и плячкосваха надлъжъ и на ширъ цѣлата османска държава, като при грабежитѣ си не щадѣха нито мохамеданското, нито християнското население. Българскитѣ ешкия отъ нашия документъ се обвиняватъ въ бунтуване населението, и то християнското — зимми-тѣ, а тѣ не могатъ да бѫдатъ други освенъ български зимми, — и подбуждане къмъ неподчинение на закона, което дава да се разбере, че отношенията на властьта къмъ раята не сѫ били отъ най-добритѣ, та да има мѣсто за недоволство и бунтове. Вижда се отъ сѫщия документъ, че бунтовницитѣ съвсемъ не сѫ обикновени разбойници, а люде, които сигурно сѫ сновѣли между своитѣ сънародници да имъ отварятъ очитѣ и да ги приканятъ къмъ въстание и сваляне на вече твърде непоносимото робство.

Обстоятелството, че между споменатитѣ българи има и двама свещеника, е още едно указание, че тукъ за разбойници и дума не може да става. Не че не е имало свещеници разбойници, но че въ нашия случай това е изключено, защото не се говори за никакви грабежи. Знае се добре, че въ нашитѣ бунтовнически движения голѣма роля е играло често пѫти и духовничеството, което много естествено ги е подпомагало. Участието на духовни лица въ въстанията е давало на простото население, още пълно съ упование и вѣра въ Бога, повече смѣлость и надежда, особено пъкъ, че дѣло, въ което участвуватъ и духовни лица, не могло да се смѣта за нечистиво и противозаконно.

Характерна е и последната часть на нашия документъ, гдето се говори за наказателнитѣ мѣрки срещу бунтовницитѣ. Едни отъ тия бунтовници е трѣбвало да бѫдатъ наказани публично, т. е. предъ населението, за примѣръ и назидание на другитѣ, да знаятъ тѣ какво ги очаква, ако и тѣ

се осмѣлятъ да сторятъ сѫщото. Това е позната система у турцитѣ, практикувана въ нашитѣ земи до самото освобождение.

Нашиятъ документъ е указание, че единъ отъ първитѣ опити за бунтове следъ покоряването на България е ставалъ въ Македония, и то въ селата. Ако действително се установи, че той е изобщо първи опитъ, ще трѣбва да се приеме, че отъ Македония именно идеята за освобождение е минала къмъ централна България, гдето последователно бѣха направени нѣколко въстания, завършени съ Априлското презъ 1876 г., което залѣ България съ кърви и трупове, но пъкъ и донесе желаната отъ вѣкове свобода.

По-долу даваме и самия турски документъ-заповѣдь въ български преводъ съ нѣкои бележки за него подъ чърта.

Заповѣдь до бея на Скопие и кадията на Прилепъ.[1]

Ти, който си кадия, си изпратилъ писмо [въ което съобщавашъ], че зимми-тѣ[2] Димитри Истале [Сталевъ] отъ село Стока, попъ Димитри отъ село Градишница, Матьо Никола отъ село Пестия, Истопанъ [вмѣсто Истоянъ = Стоянъ] Пийо [Пѣйо] и попъ Яко отъ село Старуня[3] сѫ били разбойници и сѫ станали причина да се бунтуватъ и да не се подчиняватъ на закона зимми-тѣ отъ споменатата нахия; поради това по-рано била изпратена свещена заповѣдь, като било заповѣдано да бѫдатъ заловени, тѣ обаче не били хванати и се укрили. Понеже донасяшъ, че тоя пѫть тѣ сѫ останали ненаказани, а съ това не могатъ да се усмирятъ зимми-тѣ отъ споменатата нахия, като ти повелявамъ да

[1] Тоя документъ вземаме отъ книгата на неотдавна починалия турски историкъ Ahmet Refik, Türk idaresinde Bulgaristan (973—1255), Istambul 1933, стр. 11, 9. Въ тая книга авторътъ е далъ въ латински преписъ 99 документа, които се отнасятъ все до български земи и дѣла. Грѣшка е сторилъ авторътъ, като не е означилъ точно, где се намиратъ тия документи (номеръ или архивни знаци), а се е задоволилъ само съ общото Hazinei evraq: Съкровищница на документи — Цариградски архивъ. Така, както дава Ahmet Refik тия 99 документи, безъ всѣкакво означение, ние едва ли бихме могли да ги намѣримъ между милионитѣ документи на Цариградския архивъ. Ние не се съмняваме въ добросъвестността на турския историкъ, но нѣкога се налага провѣрка на оригиналитѣ. Авторътъ не винаги е разчиталъ правилно българскитѣ имена, напр. въ случая Калоянъ той чете Kalo Yani (стр. 40, 62), Стоянъ — Istopan вмѣсто Istojan, въ горния документъ, и още много други, грѣшки извинителни, защото тия имена му сѫ чужди. Общо взето, цѣлиятъ сборникъ отъ документи, въпрѣки неговитѣ недостатъци, съдържа ценни материали за нашата история.

[2] Zimmi = немохамедански поданици, данъкоплатци на Портата.

[3] Всичкитѣ имена даваме въ формата, въ която тѣ се намиратъ въ турския текстъ.

заловишъ споменатитѣ з и м м и-и, заповѣдвамъ: щомъ пристигне свещената ми заповѣдь, да положишъ усилия и старания, щото на споменатитѣ з и м м и-и, гдето и да сѫ тѣ, да се тури рѫка. Въ това отношение ще ги накажешъ споредъ изискванията на по-рано издадената ми свещена заповѣдь — споредъ тѣхнитѣ мръсни дѣла и злодейства: нѣкои отъ тѣхъ, заслужили публично наказание, ще накажешъ публично, а другитѣ ще изпратишъ до Високата ми порта, за да бѫдатъ турени въ галеритѣ. Ще се постараешъ и внимавашъ, щото тоя пѫть бунтовницитѣ да не останатъ незаловени.

26 Саферъ 972 [= 3 окт. 1564 г.]

Даде се на Негово Превъзходителство кетхуда везиръ Мустафа паша.

МЛАДОТУРСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ И МАКЕДОНИЯ

(По документи въ „Красный архивъ")

Отъ Никола Коларовъ

I

Абдулъ Хамидъ се прояви като жестокъ владѣтель още съ безсърдечното си отношение къмъ своя братъ, когото свали отъ престола по най-коваренъ начинъ и веднага затвори въ двореца Чериганъ. Сжщевременно той побърза да се отплати съ не по-малка безсърдечность и къмъ най-голѣмитѣ си сановници, които му разчистиха пжтя къмъ султанското величие и извършиха детронацията на Мурада. Известна е трагичната участь на прочутия турски държавникъ Митхадъ паша, свързалъ името си съ една либерална конституция и съ нѣколко културно-обществени мѣроприятия, по чиито плещи главно пропълзѣ Абдулъ Хамидъ, за да се възкачи до трона. Сждбата на Митхадъ паша сподѣлиха всички, които притежаваха по-самостоятелни характери и виждаха благоденствието на Турция не изключително въ личното благоденствие на султана. Така започна още въ 1876 г. единъ режимъ на пълно безправие и невиждань деспотизъмъ, който трая презъ цѣлото царуване на Абдулъ Хамида. Обществената мисъль бѣ напълно скована, политическата дейность безусловно запретена, свободата на словото и печата подложена на сурова цензура. Отстранилъ отъ себе си по-способнитѣ общественици и политици, както и по-добросъвѣстнитѣ държавни служители, Абдулъ Хамидъ хвърли въ анархия Турската империя. Въ Цариградъ управяваше и ржководѣше сждбинитѣ на Турция една бездарна клика, която единствено бѣ отговорна предъ султана, на когото се мжчеше да угоди на всѣка прищѣвка, за да се радва на благоволението му. Изъ провинциитѣ се издигаха, пакъ благодарение на султанското благоволение и довѣрие, отдѣлни сатрапи, за които цѣлото изкуство въ управлението се състоеше въ по-безжалостно ограбване на народа и натрупване на богатства. Нѣкогашната мощна турска армия, отъ чиито смѣли настжпи е треперѣла почти цѣла Европа, изпадна сжщо въ ржцетѣ на безличия — султански любимци, въ жилитѣ на които не течеше вече старата буйна турска кръвь. Безмѣрнитѣ лични разходи на Аб-

дулъ Хамида, проявяванитѣ щедрости къмъ околни любимци, издръжката на единъ чудовищенъ апаратъ за шпионажъ въ страната и въ чужбина, който зорко и непрекжснато бдѣше надъ живота на султана и безмилостно се справяше съ неговитѣ врагове, страшната корупция, която се вършеше почти отъ всѣки нисшъ и висшъ държавенъ служитель, неопитностьта и безнравственостьта въ администрирането на държавнитѣ финансии, отсжтствието на всѣкаква политика за стопанското превъзмогване на турския народъ и инороднитѣ населения, алчностьта на чуждия капиталъ, който бѣ обхваналъ въ лапитѣ си цѣлия стопански животъ на страната и смучеше и последнитѣ жизнени сокове на държавата, капитулационниятъ режимъ, който свеждаше турския суверенитетъ до една фикция — всичко това доведе Турция до безизходность въ нейния финансовъ и стопански животъ.

Обаче режимътъ, на който бѣха подложени инороднитѣ и иновѣрски населения, надминаваше по своята жестокость ужаситѣ на срѣдновѣковната инквизиция. Въ туй отношение особено зле бѣха поставени арменцитѣ и българитѣ въ Македония и Тракия. Звѣрскитѣ кланета надъ арменцитѣ въ края на миналия вѣкъ и системнитѣ преследвания, малтретирания и избивания на българитѣ въ турскитѣ европейски владения, особено преди, презъ и следъ Илинденското въстание, разнесоха на длъжъ и на ширъ по свѣта тъмната слава на Абдулъ Хамидъ и окончателно затвърдиха прозвището му „Червенъ султанъ“.

Но Европа не можеше повече да стои равнодушна предъ страшнитѣ насилия, които се вършеха надъ християнското население. Отъ друга страна самото Илинденско въстание показа на цѣлъ свѣтъ жертвоготовностьта на македонското население въ името на правдата и свободата. Това население заслужаваше по-друга участь. Чашата преливаше. Бездействието на Великитѣ сили можеше вече да се окачествти като съучастие въ жестокото дѣло на султана. Подъ силния ефектъ на Илинденското въстание и последвалитѣ го жестокости най-заинтересуванитѣ отъ тѣхъ — Русия и Австро-Унгария — изработиха така наречената Мюрцщегска програма за реформи въ Македония, чието приложение бѣ повѣрено на специална мисия, съставена отъ представители на Великитѣ сили, безъ Германия, която искаше съ своето неучастие да манифестира едно изключително разположение къмъ Турция.

Но всичко това — личниятъ режимъ на султана, пълното финансово и стопанско разстройство на страната, както и безправието, въ което бѣха поставени инороднитѣ и иновѣрски населения — уби всѣки престижъ на Турция въ чужбина. Турция агонизираше като държава. Въ нея безцеремонно хазайничеха Великитѣ сили. И ако все още живѣеше — това се дължеше изключително на противоречивитѣ инте-

реси на сѫщитѣ Велики сили. Но не сѫществуваше никаква гаранция, че надъ „болния човѣкъ“, както наричаха тогава Турция, нѣма да се надвеси дисекционниятъ ножъ и веднажъ завинаги да се извърши дългоочакваната нейна подѣлба.

Разпалени турски патриоти не можеха вече спокойно да наблюдаватъ тая бавна, но сигурна смърть на тѣхната държава. Тѣхното национално честолюбие бѣ дълбоко наранено и тѣ се червѣха отъ тъмната слава на султана въ чужбина. Тежката участь на отечеството имъ ги страшно измѫчваше. Мнозина отъ тѣхъ, засегнати и лично отъ неразположението и недовѣрието на султана, водѣха напълно несигуренъ животъ. Други, изпаднали въ по-голѣма немилость, за да спасятъ живота си, бѣгаха извънъ предѣлитѣ на Турция. Така се създадоха хиляди недоволници и врагове на султана и се оформи постепенно мисъльта за системна борба срещу неговия жестокъ режимъ най-главно срѣдъ турскитѣ емигранти, чието срѣдище бѣ станалъ Парижъ. Тая борба намѣри организационенъ изразъ въ създаването на младотурския комитетъ „Обединение и напредъкъ“. Цельта на комитета бѣ да смаже властьта на Абдулъ Хамидъ и да извлѣче Турция отъ разложението, въ което бѣ изпаднала. За младотурцитѣ — така, както тѣ оповестяваха и агитираха — единственият идеалъ бѣ да създадатъ една нова, възродена, могѫща Турция, въ която всички народи да се радватъ на равни права.

Влиянието на младотурцитѣ бързо разрастна изъ всички предѣли на Турция. То бѣ особено силно въ европейскитѣ турски владения и преди всичко въ Македония. Младотурскиятъ комитетъ вербуваше своитѣ привърженици най-много изъ срѣдата на младото офицерство. Мнозина отъ тия млади офицери участвуваха въ преследванията на четитѣ въ Македония, познаваха героизма на македонскитѣ българи и бѣха научили много нѣщо отъ тѣхъ за своята конспиративна и революционна дейность. По тоя начинъ Македония се оформи като главно срѣдище на младотурското движение. Хамидовата власть, която имаше своитѣ пипала и подушваше силата на движението, вземаше всички възможни мѣрки, за да го парализира. Но тя бѣ достатъчно компромитирана и безпомощна отъ моралното разложение, въ което бѣ изпаднала, за да не може да се бори ефикасно срещу надигащитѣ се тогава здрави борчески и идейни сили на младотурцитѣ. Недоволни гарнизони открито се бунтуваха, войници и офицери напускаха частитѣ си и хващаха планинитѣ. Така на 20 юний 1908 г.[1] единъ отъ младитѣ и влиятелни членове на младотурския комитетъ, впоследствие голѣмъ герой и решителенъ факторъ въ революцията, Ниази бей, началникъ на гарнизона въ Ресенъ, задига военната каса съ 600 лири и забѣгва въ

[1] Всички дати сѫ по стария календаръ.

планинитѣ. Скоро къмъ него се присъединяватъ и други недоволници. Самъ отъ албански произходъ, веднага той влиза въ връзка съ албанския революционенъ комитетъ въ Корча, който му оказва пълно съдействие. Шемси паша, командиръ на VIII дивизия въ Митровица, отличилъ се въ преследванията срещу албанцитѣ, е изпратенъ да преследва Ниази бей. Въ Битоля обаче той пада убитъ отъ ржцетѣ на младотурци. Събитията вече се развиватъ съ свѣткавична бързина. Младотурскиятъ комитетъ отправя до чуждитѣ консули въ Македония меморандумъ, въ който излага целитѣ на движението. Покушенията зачестяватъ. Непокорствата ставатъ система. Известниятъ Ниази бей навлиза въ Охридъ начело на 500 души, завладява военнитѣ складове и пръска изъ града прокламации, следъ което посещава околноститѣ съ открита агитационна цель и навсѫде печели привърженици. Примѣрътъ на Ниази бей е последванъ и отъ други офицери. Хасанъ бей тръгва за къмъ Кичево, а Енверъ бей, единъ отъ първитѣ герои на младотурската революция, самъ отъ антуража на Хилми паша, потегля за Демиръ-Хисарско и Леринско. Комитетътъ отправя по това време и едно патетично възвание къмъ мохамеданския народъ, въ което съ най-живи черти е описано теглото не само на мохамеданското население, но и на християнското. Успѣхитѣ на младотурцитѣ растятъ всѣки день и пропагандата имъ се шири неудържимо въ предѣлитѣ на Македония. Най-после на 9 юлий 1908 г. Ниази бей, начело на 2,000 души, влиза въ Битоля. Къмъ него се присъединява шумно и безпрекословно цѣлиятъ битолски гарнизонъ. На 10 юлий въ Солунъ се устройва грамаденъ митингъ, занизва се една многохилядна манифестация въ полза на младотурцитѣ, държатъ се многобройни възторжени речи. Солунъ става главно срѣдище на революцията. Отъ тамъ се въздействува върху Цариградъ и зорко се наблюдава поведението на султана. Но и въ столицата на Турция въодушевението е неописуемо. И тукъ буйната радость на населението се излива въ многохилядни манифестации и митинги. Абдулъ Хамидъ, вѣренъ на своята природа, най-после влиза въ връзка съ младотурцитѣ, допуска ги до управлението, но не приема революцията за свършенъ фактъ. Скоро той започва полускрита борба срещу младотурцитѣ, като гъделичка главно фанатизма на старотурцитѣ. Така се идва до известния старотурски бунтъ презъ м. априлъ 1909 г., който бива сломенъ отъ експедицията на Махмудъ Шевкетъ паша, въ която взе участие съ своитѣ привърженици и известниятъ македонски войвода Яне Сандански. Но тоя бунтъ бѣ и последниятъ опитъ на Абдулъ Хамидъ, който му струва самата корона. Така безславно завърши едно 33-годишно царуване, което се крепѣше изключително на лукавство, безправие и жестокость. На престола бѣ възкаченъ Мохамедъ V.

II

Тая младотурска революция, която е най-важното събитие въ живота на Турската империя презъ първото десетилѣтие на XX вѣкъ, бѣ следена съ внимание отъ всички държави, чиито интереси бѣха свързани съ сѫществуването на Турция. Въ туй отношение, извънъ балканскитѣ държави, Русия бѣ първа, която, поради известната нейна политика за завладяване на Босфора и Дарданелитѣ, проявяваше изключителенъ интересъ къмъ тѣзи събития. Поради това, впечатленията и преценкитѣ, които сѫ предадени отъ нейнитѣ дипломатически представители въ Турция, се явяватъ като твърде цененъ материалъ за уясняване на самитѣ събития. Рапортитѣ на посланика, на неговия замѣстникъ и военното аташе въ Цариградъ и на консулскитѣ агенти въ Македония върху развоя на младотурската революция сѫ обнародвани въ томове 43, 44 и 45 на руския „Красный архив“ презъ 1931 г. подъ заглавие „Турецкая революция 1908-1909 г. г.“

Отъ тѣзи документи читателтъ добива доста пълна представа за положението на Турция въ надвечерието на революцията, за първитѣ стѫпки на младотурското движение, за неговия стихиенъ разрастъ, за самия превратъ, за програмата на младотурцитѣ, за перипетиитѣ, презъ които е минала революцията до априлския старотурски бунтъ и детронацията на Абдулъ Хамидъ, за отношението на Великитѣ сили къмъ младотурцитѣ, за напрежението, съ което се следятъ тѣзи събития отъ страна на балканскитѣ държави и пр. Но това, което е отъ по-особенъ интересъ за насъ, то сѫ рапортитѣ, които хвърлятъ свѣтлина върху отношенията на младотурцитѣ къмъ другитѣ освободителни движения въ Турция, предимно къмъ македонското освободително движение, върху отношенията отъ друга страна на инороднитѣ поробени населения къмъ самата младотурска революция, върху състоянието на реформената акция въ Македония, както и върху истинскитѣ намѣрения и съкровения идеалъ на младотурцитѣ.

Още преди избухването на революцията членове на младотурския комитетъ сѫ се опитвали да влѣзатъ въ връзки съ революционнитѣ организации на инороднитѣ населения. Това се е налагало отъ тактически съображения, пъкъ и отъ морално-политически. На младотурцитѣ е трѣбвало да придадатъ на подетото отъ тѣхъ дѣло единъ обликъ, лустросанъ съ свободолюбивитѣ и хуманитарни идеи на самата епоха, за да добиятъ по тоя начинъ международенъ кредитъ и си спечелятъ съдействието на инороднитѣ населения, нѣкои отъ които, чрезъ своитѣ епохални борби, бѣха показали вече блестящи качества на героизъмъ. Въ една телеграма на Нелидовъ отъ Цариградъ, отъ 7 августъ 1908 г. (томъ 44, стр. 5

и 6), се съобщава, че презъ последнитѣ 3—4 години възникнало сближение между младотурцитѣ и революционнитѣ комитети на арменцитѣ (Дашнакцутюнъ и др.), после—съ македонскитѣ революционери, съ разни задгранични и дори анархистични кржжци, между които и руски. За да си спечелятъ повече не само разположението, но и съдействието на тѣзи организации, въ надвечерието на самия превратъ тѣ излизатъ съ по-конкретни указания за своитѣ отношения къмъ християнитѣ. На чуждитѣ консули, както се каза, е вржченъ специаленъ меморандумъ. Рускиятъ консулъ въ Битоля Каль предава веднага на своето правителство пълното му съдържание. Въ точка II на тоя меморандумъ се казва следното:

„Лигата тържествено заявява, че никакъ не е враждебна къмъ немюсюлманитѣ и че, обратно, осжществяването на конституционния режимъ включва въ себе си гаранция за живота, честьта и имота на всички народи въ Турция, безъ разлика на народность и вѣра“ (т. 43, стр. 16).

Още по ясни и категорични сж младотурцитѣ въ своето възвание къмъ мохамеданския народъ:

„Вие знаете — казва се тамъ, — че българитѣ, сърбитѣ и власитѣ не сж наши врагове; наопаки, тѣ сж ни били повѣрени, тѣ сж наши братя. Поради това наша свещена длъжность се явява да защитимъ живота, честьта и имота имъ. Нашиятъ богъ и нашиятъ пророкъ сж ни ги повѣрили. Обичайте и уважавайте ги, защото тѣ много повече отъ насъ сж проливали кръвь за свободата. Тѣ сж останали сироти. Нашето невежество е виновно за това, че ние виждаме въ тѣхно лице врагове. Не, тѣ сж наши другари и братя“ (т. 43, стр. 19).

Следъ извършването превратa навсжде изъ Турската империя и особено въ Македония радостьта е неудържима. Всички потискани и угнетявани отъ Хамидовия деспотически режимъ ликуватъ. Революцията е въ своя меденъ месецъ. Презъ тоя периодъ най-много се манифестиратъ добритѣ отношения между мохамедани и християни. Говори се вече за братство между тѣхъ. Ето какъ описва една такава идилична картина въ своя рапортъ отъ 15 юлий 1908 г. рускиятъ воененъ агентъ въ Цариградъ Холмсенъ:

„Следва още да се отбележи, че мюсюлманитѣ по всѣкакъвъ начинъ афиширатъ, че тѣ считатъ християнитѣ свои братя. Имало е случаи, щото застанали на чело на тълпитѣ имами да прегръщатъ и цѣлуватъ първия попадналъ европеецъ при виковетѣ на тълпата: „Ние всички сме братя!“ (т. 43, стр. 37).

А въ два свои рапорти — първиятъ отъ 10 юлий, вториятъ отъ 11 юлий 1908 г. — ето какъ Петряевъ, управляващъ цивилнитѣ агенства въ Македония, описва събитията въ Солунъ или по-специално всенародния изблицъ въ столицата на Македония:

„Днесъ въ Солунъ, на площада въ центра на града, почнаха митингитѣ. Ораторитѣ младотурци, военни и цивилни, единъ следъ другъ, на разни езици, се обръщатъ къмъ народа съ пламенни позиви да съдействува за въдворяване конституционния строй и идеитѣ за свобода и равенство, а тълпата отговаря съ шумни аплодисменти“ (т. 43, стр. 23).

„Въ четвъртъкъ въ най-оживенитѣ части на Солунъ почнаха да се устройватъ митинги, произнасяха се пламенни речи, четоха се прокламации. Тълпата аплодираше всѣки ораторъ.

„Речитѣ се произнасяха на всички македонски езици. Общиятъ имъ смисълъ бѣше — зовъ къмъ свобода, събаряне на стария режимъ, приравняване на всички народности и т. н.“ (т. 43, стр. 31 и 32).

Младотурцитѣ отиватъ и по-далече. По предложение на тѣхния комитетъ, както това съобщава сѫщиятъ Петряевъ съ телеграма отъ 10 юлий с. г., „представители на християнскитѣ общини четатъ въ църквитѣ прокламации“ (т. 43, стр. 21).

Отъ приведенитѣ по-горе сведения на руската дипломатическа служба се вижда не само какви сѫ били първоначалнитѣ отношения на младотурцитѣ къмъ християнитѣ, но и съ какви чувства последнитѣ сѫ посрещнали самата революция. Възторзитѣ, на които е билъ свидетель Петряевъ въ Солунъ, сѫ се повтаряли и въ другитѣ македонски градове. На безбройнитѣ митинги, които сѫ се устройвали, пламенни речи сѫ държали и мнозина българи. Както е известно, напримѣръ, неизгладими впечатления е направила въ Битоля речьта на незабравимия Светославъ Добревъ, учитель въ града и единъ отъ духовнитѣ наши първенци тамъ.

Но извънъ тия възторзи, какви сѫ били въ сѫщность истинскитѣ отношения на християнитѣ къмъ младотурската революция? Ето какъ ги рисува въ една своя телеграма отъ 30 юний Петряевъ, който, смѣта се, поради служебното си положение въ Солунъ, ще да еималъ по-достовѣрни сведения:

„Съ присѫщия си практически разумъ българитѣ временно сѫ решили да изчакатъ по-нататъшнитѣ резултати отъ това сближение и впоследствие или да се присъединятъ къмъ него, или пъкъ, като се възползуватъ отъ затрудненото положение на турското правителство, на свой рискъ и страхъ да му нанесатъ силенъ ударъ. Гърцитѣ, ако и да не сѫ встѫпили въ формално съглашение съ младотурцитѣ, но въ всѣки случай поддържатъ съ тѣхъ най-добри отношения и бързатъ да засилятъ кадритѣ на своитѣ банди и привърженици, та навсѫде се очакватъ нови избухвания на тѣхната терористическа дейность. Сръбскитѣ комитети сѫ решили сѫщо да действуватъ въ това направление“.

Въ донесението си отъ 27 юний Петряевъ съобщава сѫщо така, че „албанскиятъ комитетъ открито е обе-

щалъ своята поддръжка на младотурцитѣ, съ които той, благодарение на албанския произходъ на много офицери, поддържа много по-тѣсни връзки“ (т. 43, стр. 14 и 15).

Безспорно е, че албанцитѣ, които сж имали свои люде и между управницитѣ въ Цариградъ и срѣдъ младотурцитѣ, сж могли добре да използуватъ това свое положение. За тѣхъ революцията и конституционниятъ режимъ сж се отразили благоприятно въ национално отношение. Въ телеграмата си отъ 13 септември 1908 г. (т. 44, стр. 14 и 15) Петряевъ казва, че конституционниятъ режимъ подбудилъ и албанцитѣ къмъ национално обединение. Тѣ преустроили албанския комитетъ и основали въ различни градове на Македония национални политически клубове; разпространявали албанския езикъ и вземали мѣрки за по-широкото развитие на училищното образование. Главни дейци въ това движение били албанскитѣ мюсюлмани, които заемали високи длъжностни мѣста въ администрацията и военнитѣ ведомства. Създадената отъ тѣхъ партия би могла да се окаже твърде силна и да играе важна роля въ политическия животъ на страната. Тѣ сжщо използували съперничеството между Австрия и Италия.

Добре е преценено и предадено поведението на гърцитѣ. Привеждането на съответнитѣ мѣста отъ донесенията, извънъ гореприведеното, правятъ излишни всѣкакви допълнителни коментарии за това присжщо на тѣхъ поведение да използуватъ всѣко събитие въ Турция изключително за свои себични цели. Нелидовъ изрично съобщава на 18 юлий 1909 г., че „най-много доволни се явяватъ гърцитѣ“ (т. 43, стр. 43).

„Гърцитѣ, наопаки (не както българитѣ, за които се говори въ началото на това донесение, б. м.), веднага се присъединиха къмъ младотурцитѣ, като разчитаха да използуватъ тая дружба за тѣсно-националистически цели“ (изъ донесението на Петряевъ отъ 14 юлий 1908 г., т. 43, стр. 36). „Отъ християнскитѣ народности съ най-голѣмо довѣрие и разположение на турцитѣ се ползуватъ гърцитѣ. Тѣ се държатъ твърде солидарно и силно се поддържатъ съ агитация изъ кралството“ (изъ донесението на Петряевъ отъ 13 септември 1908 г.).

Но най-красноречиво за поведението на гърцитѣ е донесението на руския генералънъ консулъ въ Смирна Беляевъ отъ 30 юлий 1908 г., въ което се казва:

„Мѣстното гръцко население се стреми да придаде на новото движение характеръ на гръцко-турско побратимяване“ (т. 43, стр. 53).

Сърбитѣ, които досега умѣло бѣха използували прилагания отъ страна на турцитѣ принципъ „раздѣляй и владѣй“, бързатъ сжщо да изкористятъ новосъздаденото положение.

Въ донесението на бѣлградския руски министъръ Б. Евреиновъ отъ 22 юлий 1908 г. се казва:

„Досега прочее, благодарение на младотурската революция, сърбитѣ сж получили достатъчно голѣми изгоди... Сжществува надежда за благоприятно разрешение на въпроса за сръбски викарий въ Велешко-Дебърската епархия и т. н.“ (т. 43, стр. 47).

А въ едно свое донесение отъ 22 октомврий с. г. Петряевъ предава и следното интересно съобщение:

„На 19 октомврий посетиха Солунъ делегати на сръбското дружество „Народна отбрана“. Това посещение — пише Петряевъ — имало за своя цель сближение съ ржководителитѣ на Младотурския комитетъ съ цель да се сключи между Турция и Сърбия военень отбранителенъ и нападателенъ съюзъ противъ Австрия. Въ преговоритѣ по тоя поводъ делегатитѣ сж се опитвали да докажатъ на турцитѣ, че сръбскитѣ и турски интереси въ много отношения сж тъждествени и че турцитѣ биха могли да извлѣкатъ голѣма полза отъ предполагаемия съюзъ“.

Младотурцитѣ казали, че съчувствуватъ на идеята за политическо сближение между сръбския и турския народъ, но не смѣтали момента благоприятенъ отъ гледище на турскитѣ интереси за сключване на подобно формално съглашение (т. 44, стр. 25).

Не успѣли по тоя начинъ да сключатъ отбранителенъ и нападателенъ съюзъ съ турцитѣ, сърбитѣ обръщатъ погледитѣ си къмъ България и започватъ да правятъ сондажи и предложения въ София. Тѣ сж били изпаднали въ крайно тревожно състояние, поради австрийската анексия на Босна и Херцеговина.

III

Обаче отъ всички балкански народи българскиятъ народъ следи съ най-голѣмо напрежение младотурската революция. Това е лесно обяснимо. Най-многобройно е българското население въ Европейска Турция, най-много сж засегнати и интереситѣ на българската свободна държава. България е обезспокоена сжщо поради непризнаването нейната независимость отъ страна на Турция. Напрегнатото състояние въ Царството се засилва още повече отъ реакционния бунтъ въ Цариградъ, когато известни турски срѣди се отдаватъ на антибългарски манифестации. Официалнитѣ кржгове въ София, както и всички по-здравомислещи и досетливи свободни и поробени българи, схващатъ накжде ще избиятъ младотурцитѣ. Но България по това време е поставена въ деликатно положение и отъ своята северна съседка. Ромъния зорко бди надъ наскоро обявеното независимо царство. Тя признава независимостьта, но не допуска териториално

увеличение на България. При евентуално разширение Ромъния ще пристжпи къмъ мобилизация, за да „възстанови равновесието“. Въ томъ 45 на стр. 34, 44 и 45 живо сж предадени моментитѣ, изпълнени съ крайно напрежение, които преживява България по това време. Тамъ ясно проличава оная прелюдия въ политиката и въ отношенията на Ромъния къмъ България, която завърши съ вѣроломното нахлуване и заграбване български земи презъ 1913 г.

Но да видимъ какво поведение държатъ къмъ младотурската революция самитѣ българи въ Македония.

Въ цитирания по-рано рапортъ на Петряевъ се говори за тѣхния практиченъ разумъ и за изчаквателното имъ поведение. Въ сжщность, както се знае, въ революционнитѣ срѣди въ Македония не е имало единство въ отношенията къмъ младотурцитѣ. Вжтрешната мак.-одр. рев. организация по това време не е имала здраво и авторитетно ржководство, поради тежкитѣ загуби на голѣми люде, които тя наскоро бѣ претърпѣла, нѣщо, което сжщо бѣ попрѣчило да се изработи едно целесъобразно становище къмъ младотурцитѣ. Но общото становище въ организационнитѣ срѣди къмъ последнитѣ по-скоро е било скептично и, ако да не е било прибързаното решение на едно случайно издигнало се до ржководно мѣсто лице, сигурно легализирането на четитѣ е нѣмало да стане тъй безусловно и нѣмаше да се извърши и ликвидацията на чуждата реформена акция въ Македония. Злото обаче е било голѣмо и отъ друга страна: цѣла една фракция въ движението е била напълно спечелена за младотурцитѣ. Сѣрскиятъ революционенъ окржгъ, ржководенъ отъ Сандански, е действувалъ задружно съ тѣхъ и, както вече се каза, е взелъ дейно участие въ потушването на старотурския бунтъ въ Цариградъ.

Трѣбва да се съжалява, че рускитѣ консули, вѣроятно поради неразположението на мнозина отъ тѣхъ къмъ българитѣ въ Македония, въ своитѣ рапорти не даватъ по-подробни сведения за поведението на македонскитѣ българи. Пъкъ и цѣлата документация така, както е дадена, като че ли е въ незавършенъ видъ. Изглежда, че, за да избѣгнатъ понѣкога и самото наименование на българитѣ въ Македония, като се съобразяватъ съ духа на тогавашната руска политика, която открито е вземала подъ своя закрила изкуствено създаденитѣ сръбски интереси въ Македония, въ нѣкои рапорти консулитѣ говорятъ за славянски или християнски народи тамъ, когато въ сжщность се касае до българитѣ. Така и Нелидовъ въ едно свое писмо отъ 18 юлий 1908 г. пише:

„Славянскитѣ народности по-скоро сж загрижени, като виждатъ въ „равноправието“ на християнитѣ само вѣроятната гибель на сегашнитѣ имъ национални въжделения“ (т. 43, стр. 43).

По-ясно се изказва управляващиятъ рускитѣ цивилни консулства въ Македония Петряевъ, който пише на 14 юлий 1908 г. отъ Солунъ следното:

„Българитѣ видимо сж неприятно изненадани отъ неочакваностьта на превратa. Тѣ се държатъ въ очаквателно положение, но изобщо настроението имъ е потиснато, тъй като тѣ съзнаватъ, че конституционнияътъ строй поставя предѣлъ на тѣхнитѣ политически въжделения въ Македония“ (т. 44, стр. 36).

Раздѣлението между Вжтрешната организация и Сандански съ неговитѣ привърженици продължава и следъ революцията. Мненията сж били различни и по общи въпроси отъ жизнено значение за българщината въ Македония. Това, разбира се, е ползувало както младотурцитѣ, така и крайно настървенитѣ презъ последнитѣ години съседски пропаганди. Тѣзи вжтрешни разпри сж обезсилвали сжщо значението и влиянието на самата тогавашна българщина. Особено пакостни сж били тѣ при подготовката и произвеждането на изборитѣ. Ето какъ Петряевъ рисува положението въ донесението си отъ 13 септемврий 1908 г.:

„Положението на българитѣ въ Солунския окржгъ е твърде ослабено съ раздѣлението имъ на враждуващи лагери: партията на Сандански и партията на Вжтрешната македонска организация. Поради това несъгласие може да се предполага, че изборитѣ ще минатъ почти безъ участието на главнитѣ български сили“ (т. 44, стр. 14).

Наистина, младотурцитѣ въ началото на революцията сж били твърде щедри въ обещанията си — толкова по-щедри, колкото по-голѣмо е било намѣрението имъ да не изпълнятъ тѣзи обещания. А такива обещания сж били правени по-конкретно и на македонскитѣ българи около групата на Сандански. Била е изработена и специална програма за преобразования въ Македония, но впоследствие тая програма е била замѣнена съ друга. Това се вижда и отъ следната телеграма на руския посланикъ въ Цариградъ Зиновьовъ отъ 20 септемврий 1908 г.:

„Тая програма отстжпва отъ публикуваната въ началото на миналия августъ отъ сжщия комитетъ програма, която, доколкото ми е известно, е била изготвена отчасти съ цель да удовлетвори исканията, предявени отъ известния Сандански по въпроси, които влизатъ въ областьта на преобразованието въ Македония; тѣзи искания, между друго, сж се отнасяли до начина на раздаване земя на селското население, но въ последно време тѣ били признати за прѣкомѣрни“. (т. 44, стр. 15).

За живота на нашитѣ конституционни клубове нѣма

сведения. Нѣма сведения и за развитието на по-нататъшнитѣ отношения между македонскитѣ българи и младотурцитѣ. Но тѣзи отношения сж известни. Знае се какъ бързо мина опиянението отъ първитѣ дни на революцията и какъ се дойде до възстановяването на революционната дейность и новитѣ кървави сблъсквания между четитѣ и аскера, за да се занижатъ многобройни атентати и клането надъ българското население чакъ до самата война презъ 1912 г.

Интересно е въ тѣзи документи какъ постепенно се разкриватъ истинскитѣ намѣрения на младотурцитѣ, които въ началото на превратa сж били умѣло прикривани съ изявления и прокламации за всеобщо братство. Солунскиятъ руски консулъ Петряевъ съобщава въ самото надвечерие на превратa, че представители на турската власть, съ които е ималъ възможность да говори по въпроса за съглашението между младотурцитѣ и инороднитѣ населения, отричали възможностьта за такова съглашение, като се позовавали на това, че младотурцитѣ били твърде голѣми патриоти, за да не могатъ да се съединятъ съ враговетѣ на турската държава (т. 43, стр. 15). А рускиятъ воененъ агентъ въ Цариградъ полк. Холмсенъ донася следното на 11 юлий 1908 г.:

„Младотурцитѣ рѣзко подчертаватъ, че тѣ считатъ инороднитѣ населения свои братя и че тѣ сж готови да облекчатъ тѣхната участь и имъ дадатъ равноправие. Но какъ да се примири съ християнина исляминътъ, който проповѣдва борба съ невѣрнитѣ?“ (т. 43, стр. 30).

Още по-категориченъ е рускиятъ пълномощенъ министъръ въ Бѣлградъ Б. Евреиновъ, който въ донесението си отъ 22 юлий с. г. пише:

„Трудно е да се предположи, че вчерашнитѣ фанатици мюсюлмани, християнски врагове, изведнажъ, като въ вълшебна приказка, ще се проникнатъ отъ принципитѣ на свобода, равенство и братство и, като се откажатъ отъ своитѣ недавнашни възгледи, ще се съгласятъ да видятъ у християнитѣ равноправни на тѣхъ граждани“ (т. 43, стр. 48).

Охлаждението е било вече на лице при подготовката на самитѣ избори. Въ цитираното донесение на Петряевъ за положението на българитѣ въ Солунския окржгъ сжщо се говори за това охлаждение:

„Особено рѣзко охлаждение — казва той — е възникнало между християнскитѣ населения и турцитѣ по въпроса за училищното образование. Младотурцитѣ се стремятъ да въведатъ преподаването на турски езикъ“.

Презъ м. октомврий 1908 г. атмосферата е вече промѣнена. Меденият месецъ е напълно изтекълъ и полк. Холм-

сенъ описва турската настървеность срещу християнитѣ въ рапорта си отъ 17 октомврий с. г. така:

„Тукъ ставаха подпалвания, разлѣпваха се възвания къмъ мюсюлманитѣ за клане на християнитѣ, извършиха се възмутителни убийства на религиозна почва, хулиганството се шири по главнитѣ улици на столицата, цѣлото население е въоржжено и по града се носятъ слухове за предстойни кланета; продадени сж десетки хиляди револвери. Предишното братимене на мюсюлманитѣ и християнитѣ се замѣни съ още по-голѣмо недовѣрие, отколкото по-раншното. Съ една дума, всеобщото ликуване и радостното настроение непосрѣдствено следъ юлската революция се е смѣнило съ потиснато, крайно нервно настроение“ (т. 44, стр. 22).

IV

Така се възстановяватъ предишнитѣ вражди и младотурцитѣ не успѣватъ да се отърсятъ отъ стария фанатизъмъ. За всички вече става ясно кои сж били сжщинскитѣ подбуди и цели на младотурската революция. Да съборятъ Хамидовия режимъ, който води държавата къмъ разложение и разпадане, да парализиратъ и впоследствие окончателно да разрушатъ всички инородни национални движения, да преустановятъ и напълно премахнатъ чуждестранната реформена акция, съ други думи да създадатъ една нова и съвършено национализирана Турция — ето главнитѣ задачи на младотурцитѣ. Съ първата задача лесно се справиха. Изпълнението на втората задача, както и тѣ знаеха, бѣ извънредно трудно. Затова, отъ тактически съображения, първоначално тѣ избраха пжтя на побратимяването, а следъ това се впустнаха вече по пжтя на насилието. И съ едното и съ другото срѣдство тѣ бързаха да отоманизиратъ турската империя. Отоманизацията стана главниятъ стимулъ на младотурцитѣ въ тѣхната дейность. Що се касае пъкъ до начина за премахване на реформената акция, то затова тѣ имаха опитъ отъ миналото. Тѣ знаеха, че европейцитѣ обичатъ модернитѣ лозунги и се опиватъ отъ тритѣ магически думи: свобода, братство, равенство. А положението въ Македония безспокоеше чуждитѣ дипломати. Тамъ растѣше и крепнѣше единъ здравъ националенъ елементъ, който бързо завоюваше стопански и политически позиции и който бѣ спечелилъ международни симпатии. Македония бѣ вече предметъ на многобройни разговори изъ дипломатическитѣ канцелареи, назрѣваха и планове за нейното политическо преустройство.

„Ревелското свиждане — казва А. Поповъ въ своя коментаръ, който предхожда рускитѣ документи върху младотурската революция, — се явяваше завършекъ на англо-руското съглашение отъ 1907 год. и започваше, както е известно, задружностьта на англо-рускитѣ действия въ близкоизточнитѣ работи. Документация по дадения въпросъ ние още нѣмаме, но знаемъ, че въ Ревелъ се започна отдѣлянето на Македония отъ Турция на началата на пълна автономия“ (т. 43, стр. 7).

А тоя проектъ, който не бѣ тайна и за турцитѣ, трѣбваше да бѫде по нѣкакъвъ начинъ предотвратенъ. Затова младотурската революция се извърши още презъ 1908 г. и, за да хвърли прахъ въ очитѣ на свѣта и обезпредмети чуждата преобразувателна дейность въ Македония, тя се накичи съ споменатитѣ хуманитарни лозунги. Но че е била насочена главно срещу реформената акция, това се вижда и отъ рапортитѣ на самитѣ руски представители. Ето какво пише Нелидовъ:

„Но азъ чухъ мнение, което има пълно основание да претендира на компетентность, че тъй наз иваемото „младотурско“ движение е движение твърде турско и се свежда къмъ протестъ на турчина-завоевател противъ предприеманитѣ реформи и нововъведения въ Турция отъ Европа, които го лишаватъ малко по-малко отъ всѣка власть надъ „покоренитѣ“ населения“ (т. 43, стр. 26).

„Сега движението иде отдолу изъ народа, намѣрило е за себе си орѫдие въ лицето на армията, отправено е първо противъ обкрѫжилата султана безотговорна клика и чудовищно развитата система на шпионство, а за крайна перспектива има предъ видъ освобождението на Турция отъ европейскитѣ вмѣшателства и влияния....“ (т. 43, стр. 39).

И въ това отношение младотурцитѣ успѣватъ. Успѣватъ благодарение на мудностьта и противоречивитѣ интереси на европейскитѣ сили. Виена заема враждебни позиции спрямо младотурската революция; Берлинъ е скептиченъ, но следъ 1909 год. младотурцитѣ попадатъ подъ нѣмско влияние; Франция има голѣми парични интереси въ Турция, за да бди надъ нейната цѣлость; Русия сѫщо е благожелателна къмъ младотурския режимъ; а Англия е доста доволна отъ настаняването на визирското мѣсто на Кямилъ паша, известенъ приятель на англичанитѣ. Това кара младотурцитѣ да бѫдатъ още по-дръзки и да ускоряватъ ликвидацията на чуждестранната акция въ Македония. Френскитѣ офицери сѫ напустнали постоветѣ си и сѫ се събрали въ Сѣръ. Френскиятъ посланикъ въ Петербургъ иска официално мнението на Руското правителство да се преустанови до ново разпореждане дей-

ността на жандармерийскитѣ инструктори. Изволски, тогава министъръ на външнитѣ работи, телеграфира на руския посланикъ въ Цариградъ, че не вижда основания да се съгласи съ френското предложение и изобщо смѣта нежелателно официално да се откаже отъ правата, придобити отъ държавитѣ въ тая область (телеграма на Изволски отъ 17 юлий 1908 год.). А Нелидовъ, съ телеграма до Петербургъ отъ 21 юлий с. г., съобщава следното:

„Генералъ Шостакъ е противъ незабавното преустановяване дейността на офицеритѣ-реорганизатори. Многото имъ задължения, напр. изучване устава, отчетността, патрулирането — нѣматъ отношения къмъ извършения превратъ. Обаче, като се съобразилъ съ обстоятелствата, той е заповѣдалъ на офицеритѣ да избѣгватъ всѣкаква възможность за стълкновения съ революционнитѣ комитети, 6-тима отъ 9-тѣ е пустналъ въ отпускъ, а на останалитѣ е предписано да се въздържатъ отъ разезди вжтре въ страната. Генералъ Робиланъ заявява, че къмъ офицеритѣ все се отнасятъ почтително, безпокойствата сж неоснователни, мѣркитѣ на французитѣ въ Сѣръ и на англичанитѣ въ Драма сж преждевременни. Италианцитѣ оставатъ на мѣстата си, австрийцитѣ сж готови при първо поискване да се събератъ въ Скопие. На тѣхъ е предписано да продължатъ своята дейность съ умѣреность и внимателность, за което ще бжде издаденъ и общъ циркуляръ по реорганизацията. Робиланъ прибавя, че правното положение на всички реформени органи е предишното и че не следва то да се отслабва, за да не се свръзва свободата за по-нататъшни решения на държавитѣ. Струва ми се, че е трудно да се раздѣля въпросътъ отъ цѣлата съвкупность на отношенията на държавитѣ къмъ новия строй, още неизясненъ, и, че е за предпочитане да се чака инициативата на Турция въ тия въпроси, за да могатъ да се извлѣкатъ въ замѣна или допълнителни конституционни гаранции въ полза на християнското население, или компенсации за себе си“ (т. 43, стр. 43 и 44).

Въ една своя циркулярна нота отъ 25 юлий 1908 г. Изволски съобщава за изработенъ проектъ за македонски реформи, къмъ който напълно се е присъединилъ лондонскиятъ кабинетъ, и на края казва:

„Въ заключение азъ заявявамъ, че Русия, вѣрна на своитѣ исторически традиции и опрѣна на права, които произтичатъ отъ договоритѣ, само тогава ще смѣтне задачата, която лежи върху нея, както и върху другитѣ велики държави, по отношение на Македония завършена, когато мѣркитѣ, предприемани въ Турция, приведатъ къмъ действително подобрение на положението въ тая область. Въ противенъ случай руското правителство ще смѣтне за свой дългъ да посочи на държавитѣ необходимостьта да се възобнови пре-

кѫснатата имъ сега съвмѣстна преобразувателна дейность“ (т. 43, стр. 51).

Рускиятъ посланикъ въ Цариградъ смѣта, че революцията и програмата на младотурцитѣ ще ускорятъ разложението на турцитѣ, което пъкъ неизбѣжно ще предизвика усложнения въ Европа, та пише:

„Предъ видъ на възможностьта отъ тѣзи последствия азъ съмъ съ намѣрение да се загрижа особено за това, щото да се запази резултатътъ отъ преобразованието въ Македония, което ни се даде да осѫществимъ. Нашата реорганизаторска дейность може да бѫде само преустановена, но не предадена въ архивата“ (т. 44, стр. 13).

Но, въпрѣки всичко това, реорганизаторската дейность въ Македония се преустановява, и младотурцитѣ ставатъ пълни разпоредители въ нея. Безспорно, съ огледъ на турскитѣ интереси, никой не би могълъ да обвини младотурцитѣ за борбата имъ срещу чуждата намѣса и за възстановяване тѣхния суверенитетъ въ държавата имъ. Но тѣзи турски интереси не бѣха добре разбрани и добре защищавани отъ момента, когато младотурцитѣ, като се освободиха отъ чуждата намѣса въ Македония, не въведоха тамъ истински конституционенъ режимъ, който да гарантира на мѣстното население поне правата, които тѣ така тържествено му бѣха обещали при обявяването на революцията. Напротивъ, тѣ възстановиха предишнитѣ насилия и слѣпо се отдадоха на една новоизникнала отоманска мегаломания. А това съвсемъ не успокои Македония и въ нея се създадоха събития, които знае се какъ завършиха. Наистина, тѣзи събития се оказаха нещастни за българското население въ Македония, но тѣ бѣха не по-малко гибелни и за Турската държава, която остана съ педя земя върху Европа. При по-другъ манталитетъ на младотурцитѣ, революцията отъ 1908 г. можеше да ознаменува началото на едно братско съжителство между народноститѣ въ цѣла Турция и специално въ Македония, съ което сигурно щѣха да се избѣгнатъ по-сетнешнитѣ катастрофални сътресения на Балканския полуостровъ.

ИЗСЛЕДВАЧИ И ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ МАКЕДОНСКИТѢ ГОВОРИ

(Историко-библиографиченъ прегледъ)

Отъ Кирилъ Младеновъ

Македонскитѣ говори привлѣкоха вниманието на учения свѣтъ почти едновременно съ зараждането на славянската филология. Още първитѣ представители на тази наука догаждаха, че познаването на говоритѣ въ родината на първитѣ учители на славянството, св. Кирилъ и Методий, ще хвърли голѣма свѣтлина върху редицата най-сѫществени въпроси въ славянската филология. Особено пъкъ следъ като рускиятъ славистъ А. Х. Востоковъ въ своето съчинение „Разсуждение о славянскомъ языкѣ“ отъ 1820 г. откри носовото произношение на двата юса въ старобългарския езикъ, а по-сетнешнитѣ изследвания потвърдиха, че, освенъ въ полския езикъ, живи примѣри на запазени следи отъ носовость има и въ нѣкои македонски говори, къмъ тия последнитѣ се обърна особено внимание. Отъ друга страна политическата сѫдба на Македония и споровете около езиковата принадлежность на македонскитѣ говори е друга една причина да се правятъ специални изследвания върху тѣхъ отъ наши и чужди учени. По този начинъ около македонскитѣ говори се създаде обширна литература отъ научни, полемични, па дори и шовинистични съчинения.[1]

Всичко това до голѣма степень говори за трудната задача, която се възлага на оня, който би се заелъ да направи едно пълно и обстойно изложение върху изследвачитѣ и изследванията на македонскитѣ говори. За да не се увеличи обемътъ на работата, отбѣгвалъ съмъ да се спирамъ по-обширно върху мнозина изследвачи, особено онѣзи, които не сѫ

[1] Работитѣ върху македонскитѣ говори и обнародванитѣ диалектологични материали отъ Македония сѫ посочени до 1905 год. у Мария Маждракова, Библиографиченъ прегледъ на обнародванитѣ материали и изследвания по българската диалектология, въ Изв. на Сем. по слав. фил. за 1904—1905, София 1905, стр. 141—172, и до 1910 г. у Христо Герчевъ, Погледъ върху развоя на българската диалектология (Историко-библиографиченъ прегледъ), пакъ тамъ, кн. III (1911), стр. 607-675. Специално диалектологичнитѣ материали, доколкото сѫ обнародвани до 1936 год. отъ разни области и села въ Македония, могатъ да се намѣрятъ отбелязани s. v. у Стойко Стойковъ, Показалецъ на обнародванитѣ материали по българска диалектология. СбБАН. XXXI (1937), 141 стр.

оставили значителни следи въ историята на славянската филология, както и онѣзи, които, ако и известни, малко сж работили въ областьта на македонската диалектология.

Въ 1822 г. пръвъ сърбинътъ Вукъ Стефановичъ Караджичъ въ своя „Додатак“[1] обнародва нѣколко народни пѣсни отъ Разлогъ. Възъ основа на тия пѣсни и нѣколко други образци отъ македонски говори Караджичъ изтъкна главнитѣ особености на българския езикъ или по-скоро на македонския диалектъ. Но истинската заслуга на пръвъ изследвачъ на македонскитѣ говори се пада на В. И. Григоровичъ.

Викторъ Ив. Григоровичъ е руски ученъ, който, следъ като въ 1839 г. става преподаватель по гръцки езикъ въ Казанския университетъ, увлѣченъ въ изучването на славянския свѣтъ, издава въ 1842 г. дисертацията си „Опытъ изложенія литературы Словенъ въ ея главнѣйшихъ эпохахъ“ и пръвъ заема катедрата по славянскитѣ езици въ тоя университетъ, създадена възъ основа на Университетския уставъ отъ 1835 год. при всѣки отъ сжществуващитѣ тогава руски университети: Петроградъ, Москва, Харковъ и Казанъ. Своята професорска дейность той започва въ Казанъ отъ 1843 г., а после отива въ Новоросийския университетъ въ Одеса, гдето остава до края на живота си (1876 г.).

На 1844 г. Григоровичъ предприема пжтуване изъ Европейска Турция, като посещава България и Света-гора, все мѣста, чиято история е тѣсно свързана съ историята на старата славянска писменость. Като последица отъ това негово пжтуване се явява въ 1848 г. единъ пъленъ съ любопитни сведения очеркъ върху пжтуването му по европейска Турция.[2]

За пръвъ пжть тукъ се посочватъ главнитѣ белези на българския народенъ езикъ. Григоровичъ пръвъ раздѣля цѣлата българска говорна область на две половини: източна и западна. Западната половина обема цѣла Македония до Доспатскитѣ планини (Родопитѣ) и на северъ до Видинъ. Като отличителенъ признакъ между източната и западна половина е взето произношението на ѣ. Отъ другитѣ особености на българския езикъ обаче се виждатъ общитѣ белези, които свръзватъ говоритѣ въ дветѣ половини. Освенъ общитѣ белези на македонскитѣ говори, Григоровичъ срѣща и различия въ тѣхъ. При това той за пръвъ пжть извести на учения свѣтъ, че сжществуватъ следи отъ носовки въ нѣкои отъ тия говори: „Болгаре на югъ отъ Битоля и Охридскаго озера, въ

[1] Додатак к Санктпетербургским сравнительним рјечницима свију језика и нарјечија, с особитим огледима Бугарског језика. У Бечу 1822, стр. 33-54; срв. и Скупљени граматички и полемични списи Вука Стеф. Караџића, кн. II, Београд 1894-1895, стр. 217-240.

[2] Очеркъ ученаго путешествія по Европейской Турціи. Казань 1848; 2 изд.: Очеркъ путешествія по Европейской Турціи. Москва 1877.

Корчѣ, Бобоштицѣ сохранили въ нѣкоторыхъ словахъ полный ринезмъ, такъ въ словѣ мъндръ (mendr) и въ привѣтствіи: да бѫдешь живъ (da bądeš živ) слышалъ я самъ этотъ звукъ" (I изд., стр. 196).

Нѣколко години по-късно известието на Григоровича, че въ Македония има запазени въ нѣкои случаи следи отъ носово произношение се потвърди и отъ други. И поради голѣмото значение, което имаха тия известия за славянската филология — едно, като доказателство, че действително въ старобългарския езикъ ѫ и ѧ сѫ имали носово произношение, и второ, че точно езикътъ, който се е говорилъ въ южна Македония, е легналъ въ основата на създадения отъ Кирила и Методия писменъ езикъ, — тѣ станаха предметъ на живъ интересъ всрѣдъ славистичнитѣ срѣди.

Въ 1863 г. въ цариградския български вестникъ „Съвѣтникъ" (брой 29) бѣ обнародвана една дописка отъ с. Висока (Лагадинско), въ която се изброяватъ редица думи съ явни следи отъ старъ носовъ изговоръ, като самата редакция забелязва тая важна особеность. Сѫщата дописка бѣ препечатана отъ професора по слав. филология въ Прага М. Хатала, който написа и статия „O nosnih samoglasih u bugarštini u obće i napose u novoj", помѣстена въ хърватското списание „Književnik" отъ 1865 г. (год. II, стр. 461—476). Найголѣмиятъ славистъ отъ онова време, Францъ Миклошичъ, привърженикъ и защитникъ на теорията за панонския произходъ на кирилометодиевския езикъ, се усъмни въ това, че въ македонскитѣ говори може да има запазени случаи съ следи отъ носови гласни, и заяви, че ще смѣта това за мистификация на нѣкой патриотъ, докато не го увѣрятъ достовѣрни лица.[1] По сѫщия въпросъ писа и В. Ягичъ, който въ 1877 г. реферува въ своя „Архивъ" върху известията по въпроса за ринезма въ новобългарския езикъ, като изтъкна и голѣмата важность на по-нататъшнитѣ издирвания и самъ даде нѣкои записани отъ него въ Цариградъ примѣри отъ единъ българинъ отъ с. Команичево, Костурско.[2] Около тази особеность се натрупа постепенно доста обширна литература.[3]

Наредъ съ носовкитѣ бидоха подложени на проучване и нѣкои други особености въ македонскитѣ говори и въпроси, свързани съ тѣхъ.

Така въ свръзка съ въпроса за българския книженъ езикъ, въ 1858 г., архимандритъ Партений Зографски, роденъ на 1818 г. въ Галичникъ, изтъква, че македонското

---

[1] Altslovenische Formenlehre in Paradigmen. Wien 1874, стр. XXIII—XXIV.

[2] Zur Frage über den Rhinesmus im Neubulgarischen. Archiv f. sl. Phil. II (1877), 399-400.

[3] Вж. пълна библиография у Л. Милетичъ, „Арнаутитѣ" въ Силистренско и следи отъ носовки въ тѣхния езикъ. ПСп. LXI (1900), 623—656; А. П. Стоиловъ, Остатъци отъ назализъма въ Солунскитѣ села Зарово и Висока. ПСп. LXI, 703—712; Iord. Ivanov, Un parler bulgare arhaïque. Revus des études slaves II (1922), 86—103.

наречие не трѣбва да бжде изключено отъ „общиотъ писменъ езикъ“, като при това прави и единъ прегледъ на особеноститѣ на своя роденъ говоръ.[1]

Подложи се на разглеждане и въпросътъ за народностната принадлежность на македонското славянско население или, по-специално, езиковата принадлежность на македонскитѣ славянски говори. Въ 1886 г. И. С. Ястребовъ, руски консулъ, по-рано въ Призренъ, а после въ Солунъ, издаде свой трудъ върху обичаитѣ и пѣснитѣ на така наречените отъ него турски сърби въ Ипекъ (Печъ) и Дебъръ.[2] Не само въ заглавието на книгата, но и въ предговора къмъ пѣснитѣ авторътъ изтъква, че македонскитѣ славяни сж сърби. Своето твърдение Ястребовъ подкрепя съ обстоятелството, че въ македонскитѣ говори сжществуватъ, споредъ него, характернитѣ за сръбския консонантизъмъ ћ и ђ и мекитѣ съгласни љ и њ. Що се отнася до характерния за българския езикъ задпоставенъ членъ, който се употрѣбя отъ славянското население въ Македония, то „это — казва Ястребовъ — не членъ, а указательное, сокращенное мѣстоименіе для большей выразительности понятія“ (II изд. 1889, стр. XXIII). Този сборникъ бѣ остро разкритикуванъ отъ М. Дриновъ[3] и Д. Матовъ.[4] Освенъ тѣзи двама български учени и изследвачи на мак. говори, заблужденията на Ястребова бидоха строго осждени и въ списанието „Русскій филологическій вѣстникъ“, Варшава, редактирано отъ професоръ А. И. Смирновъ, гдето въ заключение се казва: „Едва ли не главною причиною того, что Дебряне показались ему Сербами, было съ одной стороны полное незнакомство его съ языкомъ болгарскимъ и его исторіею (при хорошемъ знаніи сербскаго и полномъ отсутствіи филологическаго образованія), съ другой — его дружба съ горячими сербскими патріотами — . . .“ (т. XXII, 1889 г., стр. 310).

Поменатиятъ нашъ голѣмъ ученъ и книжовникъ проф. Маринъ Дриновъ обнародва въ 1876 г., въ браилското Период. списание, едно съобщение за отражението на носовкитѣ въ Костурския говоръ.[5] Доброто му познаване на македонскитѣ говори се вижда особено отъ неговото възражение противъ твърденията на Ястребовъ.[6] Тукъ той посочи, че македонскитѣ славяни не произнасятъ езичнозжбнитѣ палатали *к' г'* като

[1] Мисли за болгарскіи-отъ азикъ, въ сп. Блъгарскы книжици, ч. I, (Цариградъ 1858), стр. 35—40.

[2] Обычаи и пѣсни турецкихъ сербовъ. С.-Петербургъ 1886.

[3] Вж. по-долу забел. 6.

[4] Вж. по-долу стр. 168.

[5] Важна особеность въ Костурския говоръ. ПСп. кн. XI—XII, Браила 1876, стр. 163.

[6] Нѣсколько словъ объ языкѣ, народныхъ пѣсняхъ и обычаяхъ дебрскихъ славянъ. С.-Петербургъ 1888; препечатано въ Съчинения на М. С. Дринова, т. II, София 1911, стр. 366—424.

сръбскитѣ ѣ и ѣ. Дриновъ пише именно, че съ съжаление се спира на неизправноститѣ въ езика на пѣснитѣ, записани отъ Ястребовъ. Полугласнитѣ *ъ* и *ь* преминаватъ не въ *а*, както въ сръбски, а въ *о* и *е*, които може да се смѣтатъ за общобългарски замѣни на тия полугласни. За *ѫ* въ дебърскитѣ говори има „три замѣни: *а*, *о*, *е*“. Рѣдко, и то подъ сръбско влияние, се срѣща замѣна съ *у*, но такива случаи се срѣщатъ и въ други български говори (стр. 10-13; срв. Съчинения т. II, 374-377).

Въ 1885 г. и А. Теодоровъ, сетнешниятъ професоръ А. Теодоровъ-Баланъ, въ Период. списание, София, обнародва статия, която се отнася до нѣкои особености въ говора на с. Висока, Лагадинско.[1] За тая си статия авторътъ е използувалъ едно писмо отъ нѣкой си ученикъ Тенчевъ отъ поменатото село. Въ писмото личатъ, освенъ „носнитѣ купове“ *ън, ен,* и нѣкои особени синтактични съчетания: колко парѫ, много жена. Теодоровъ е на мнение, че тази последната особеность представя родителенъ падежъ мн. ч. отъ староб. паръ, женъ. Въ сѫщата година и Кузма Шапкаревъ обнародва статия за следитѣ отъ носовото произношение на *ѫ* и *ѧ* въ Македония, въ която се изразява, че отъ Костуръ до Сѣръ тия следи непрекѫснато сѫществуватъ.[2] Около това време сѫщо Атанасъ П. Шоповъ издаде книжка подъ насловъ „Народностьта на македонцитѣ“, Пловдивъ 1888, въ която изтъква близостьта на македонскитѣ наречия съ българския езикъ (стр. 30 – 33).

За опознаването съ архаичнитѣ особености на македонскитѣ говори и изясняване редица заблуждения на сръбски учени и тѣхни поддръжници голѣми сѫ заслугитѣ на Димитъръ Матовъ. Роденъ въ гр. Велесъ на 1864 г., основното си образование е добилъ той въ родния си градъ, следъ което отишелъ въ Русия и постѫпилъ ученикъ въ Харковската гимназия, а сетне следвалъ славянска филология въ Харковския университетъ, гдето слушалъ лекции при професоритѣ Потебня и М. Дриновъ. Въ 1888 г. Матовъ станалъ учитель въ българската гимназия „Св. Кирилъ и Методий“ въ Солунъ, гдето се заелъ, между другото, да брани съ научни срѣдства правата на българитѣ въ Македония. Отъ Солунъ се появяватъ и неговитѣ първи филологически опити. Следъ двугодишно учителствуване той заминалъ въ 1890 г. за Виена, гдето работилъ усърдно въ Славянския семинаръ подъ ръководството на проф. В. Ягичъ. На другата година отишелъ въ Лайпцигъ да слуша лекциитѣ на проф. А. Лескинъ. Когато на 1892 г. се върналъ наново въ България, той станалъ доцентъ въ Висшето, тогава, училище въ София.

[1] Единъ приносъ къмъ височкия говоръ. ПСп. кн. XV, София 1885, стр. 401 — 410.

[2] Две думи върху носовото произношение на *ѧ* и *ѫ* въ българското наречие. ПСп. кн. XIX - XX, София 1885, стр. 257—258.

Подиръ нѣколко години обаче, поради разклатено здраве, напустналъ преподаванията си, за да отиде на лѣчение въ Германия, въ градъ Дрезденъ, гдето умрѣлъ на 15 септемврий 1896 г.[1]

Въпрѣки краткия си животъ — той починалъ много младъ, само 32 годишенъ,—Д. Матовъ е оставилъ голѣмо книжовно наследство.[2] Статиитѣ му сж печатани главно въ „Книжици за прочить“ (Солунъ), „Български прегледъ“ (София) и „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“ (София), на който той отъ 1892 г. е уредникъ, заедно съ д-ръ Ив. Д. Шишмановъ.

Първа негова статия, която се отнася до македонскитѣ говори и представя ценен приносъ къмъ въпроса за назализма въ Македония, е статията върху остатъцитѣ отъ носовость въ Костурския говоръ, обнародвана на 1889 г. въ първата книжка на списание „Книжици за прочить“ [3]. Наскоро излѣзла и статията му върху историята на новобългарската граматика,[4] съ която се досѣгаше въпросътъ за ударението въ македонскитѣ говори. По-късно въ друга статия той отхвърли нѣкои отъ своитѣ предположения.[5] Появи се и единъ кратъкъ прегледъ на говора на българското село Киречкьой, Сѣрско[6]. Характерно е, че този говоръ притежава ятово произношение за ѣ, а сжщо и една отъ свойщинитѣ на говоритѣ около долното течение на р. Вардаръ, именно елизия на гласнитѣ въ неударени срички. Споредъ Матовъ тази свойщина се дължи на бързото говорене отъ страна на киречкьойци. На 1892 г. бѣ обнародванъ и единъ неговъ приносъ къмъ българския речникъ[7]. Отъ увода му къмъ тоя приносъ е важно да се отбележи, че самъ Матовъ въ родния си говоръ е слушалъ продължителенъ изговоръ на гласната въ глаголнитѣ форми отъ 1 л. мн. ч. аористъ и инперфектъ — падна*а*ме, довогьа*а*ме — и предполага, че това *а* се е получило отъ *ах*, следъ изпадането на *х* предъ съгласни.

Най-голѣмо значение за македонската диалектология изобщо има научно-полемичната статия на Матова „Кратка разправия по етнографията на Македония“,[8] обнародвана на 1890 г. въ отговоръ на писаното отъ Ястребовъ, П. Драгановъ и Нова-

---

[1] Ив. Д. Шишмановъ, Д. Матовъ (некрологъ). БПр. год. III, кн. IX-X, София 1896, стр. 288—295.

[2] Вж. Л. Милетичъ, Димитъръ Матовъ. I. Книжовната дейность на. Матова. БПр. год. III, кн. XI, София 1896, стр. 55—75.

[3] Остатъци отъ звуковетѣ ъм, ън, ем, ен въ Костурския говоръ. Книжици за прочить г. I (Солунъ 1889), кн. 1, стр. 17—26.

[4] За историята на новобългарската граматика. Осмий годишенъ отчетъ на бълг. Солунска гимназия (1889), стр. 1—31.

[5] Вж. рецензията върху Dr Leonhard Masing, Zur Laut- und Accentlehre der macedonischen Dialecte. Arch. f. sl. Phil. XIV (1892), стр. 135.

[6] Киречкьойскиятъ говоръ. Книжици за прочить г. I, кн. 2, стр. 40-48

[7] Къмъ българския речникъ. СбНУ. кн. VII, 1892, стр. 448—483.

[8] ПСп. кн. XXXIV (1890), стр. 425—474, и кн. XXXV, стр. 674—717.

ковичъ. Известно е, че още М. Дриновъ бѣ далъ критиченъ отзивъ за първото издание на сборника на Ястребовъ. Д. Матовъ разглежда второто издание, въ което авторътъ билъ ужъ направилъ известни поправки и допълнения, а едновременно съ това и работитѣ на Драгановъ и Новаковичъ.

Петъръ Д. Драгановъ е българинъ отъ Бесарабия, който е учителствувалъ три години въ Българската гимназия въ Солунъ, гдето се е запознаялъ съ македонскитѣ говори главно посрѣдствомъ ученицитѣ отъ сѫщата гимназия. Въ 1888 г. той обнародвалъ своя статия върху носовитѣ звукове въ така наречения отъ него „македонско-славянски и български говори“ [1]. Въ сѫщата 1888 г. той обнародва и нѣколко статии въ „Извѣстія Славянскаго благотворительнаго общества“ въ С. Петербургъ, съ които се намѣсва въ разпрата за народностната принадлежность на македонскитѣ славяни. Въ подкрепа на своитѣ мнения той често прибѣгва до данни отъ езика, като твърди, че македонскитѣ *ќ ѓ* сѫ еднакви съ сръбскитѣ *ћ ђ*. Както се вижда и отъ неговия „Македонско-славянски сборникъ съ народни пѣсни изъ Македония“ [2], Драгановъ смѣта, че македонското славянско население представя отдѣлна народность.

Стоянъ Новаковичъ е пъкъ сърбинъ, роденъ въ Шабацъ на 1842 г. и починалъ въ Нишъ на 1915 г. Известенъ е като ученъ историкъ и като държавникъ. Особено сѫ познати неговитѣ издания на стари сръбски исторически паметници. Занимавалъ се е обаче и съ фолклорни и по-специално езикови въпроси. Далъ е нѣколко статии и за македонскитѣ диалекти въ Ягичевия „Архивъ“ [3].

Въ 1889 г. е излѣзълъ въ изданията на Сръбската академия обширниятъ трудъ на Новаковича „*ђ* и *ћ* у македонским народним дијалектима“ [4], въ който авторътъ се опитва да докаже, че типичнитѣ за сръбския езикъ звукове *ћ ђ* се намиратъ въ всички македонски говори, които обхващатъ областитѣ на югъ до Костуръ, на изтокъ до Кукушъ, и се изговарятъ правилно намѣсто *шт жд*. Като область на своитѣ наблюдения Новаковичъ е взелъ Прилепско-Велешкия говоръ: въ отдѣлна статия той опредѣля обсега на този говоръ и неговитѣ характеристични особености [5].

---

[1] Носовые гласные звуки въ современныхъ македонославянскихъ и болгарскихъ говорахъ. Русскій филолог. вѣстникъ XIX (Варшава 1888), стр. 1—25.

[2] Срв. рецензията на Д. Матовъ въ СбНУ. XI. Книжовенъ отдѣлъ, стр. 13—23.

[3] St. Novaković, Ein Beitrag zur Kunde der macedonischen Dialecte. — Der Dialect von Veles-Prilep. Arch. f. sl. Ph. XII (1890), стр. 78—82; Beiträge zur Erforschung der macedonischen Dialecte. Arch. f. sl. Ph. XV (1893), стр. 37-46; вж. рецензия отъ Л. Милетичъ въ БПр. г. I, кн. 4, стр. 216.

[4] Глас Ср. краљ. ак., XII, Београд 1889, 53 стр.; срв. рец. отъ V. Oblak въ Arch. f. sl. Ph. XII (1890), стр. 571—574.

[5] Вж. по-горе заб. 3.

Въ своята критична статия, гдето е разгледалъ и тая работа на Новаковача, Д. Матовъ е показалъ научнитѣ си познания върху македонскитѣ говори. За спорнитѣ звукове *ћ* и *ђ* той изтъква, че славиститѣ винаги сж различавали мак. *ќ ѓ* отъ сръбскитѣ *ћ ђ*, съ изключение на Миклошичъ, който още е нѣмалъ ясна представа за това. Сетне той доказва звукофизиологичната разлика, винаги добре схващана отъ внимателнитѣ наблюдатели, между тия звукове и *ћ* и *ђ*, които сж „шипещи“ звукове, защото при изговора имъ струята въздухъ минава презъ горнитѣ зжби, о които се удря, та само една часть отъ нея минава между горнитѣ и долнитѣ зжби: като изречемъ меко *т* и до него *ч*, получаваме *ћ*, звукъ близъкъ до *ч*, а като изречемъ меко *д* и слѣто съ него *ж*, получаваме *ђ*, звукъ близъкъ до *ж*. Звуковетѣ *ќ ѓ* не сж „шипещи“ и се учленяватъ по-навжтре до небцето (срв. стр. 451 сл.). Посетнешнитѣ изследвания не само че потвърдиха това различно учленяване, но и доказаха северното произхождение на *ќ ѓ*, дошло въ македонскитѣ говори подъ сръбско влияние.

Тия сръбски твърдения бѣха опровергани и въ статията „Македонското наречие е българско, а не е сръбско“ отъ С. Юриничъ, преведена отъ хърватски на български на 1894 г.[1]

Между това, явиха се и по-обширни изследвания върху македонскитѣ говори. Въ 1891 г. въ гр. Казанъ бѣ обнародванъ единъ твърде несполучливъ опитъ върху граматиката на западното българско наречие по сборника съ народни пѣсни отъ В. В. Качановски. Авторътъ на този опитъ Н. Тиховъ[2] е не само наклоненъ да вижда колкото е възможно повече сръбски свойщини въ македонскитѣ говори — напр. ручок за него е еднозначна съ ржка и примѣръ за замѣстване на ж съ у, — но прави и редица явни грѣшки[3].

Появиха се отдѣлни статии и за ударението въ македонскитѣ говори. Христо Матовъ (псевд. Дримколовъ) обнародва въ 1893 г. статия върху ударението на Охридския, Стружкия, Ресенския, Дебърския, Битолския, Кичевския, Крушовския, Прилепския, Тетовския, Гостиварския, Скопския и Велешкия говоръ.[4]

Преди това още, въ 1891 г., и Leonhard Masing бѣ изследвалъ ударението въ македонскитѣ говори.[5] Въ 1893 г. се появи сжщо една много занимателна неподписана статия за ударението въ Ресенския говоръ[6]. По други сведения се знае, че

[1] Отп. отъ в. Югозападна България. София 1894, стр. II+49.

[2] Очеркъ грамматики западно-болгарскаго нарѣчія по сборнику болгарскихъ пѣсенъ В. В. Качановскаго. Казань 1891.

[3] Вж. рецензията на С. Ив. Барутчиски въ ПСп. кн. XL, стр. 671-679.

[4] Акцентовката на единъ обсегъ западно-български говори. СбНУ. кн. IX, стр. 391—408.

[5] Zur Laut- und Accentlehre der macedonischen Dialecte. St. Petersburg 1891, стр. VII+146, срв. рецензията на Д. Матовъ въ Arch. f. sl. Phil. XIV (1892), стр. 131—136.

[6] За ударението върху думитѣ въ ресенский говоръ отъ западномакедонското наречие. ПСп. кн. XLI—XLII, стр. 857—915.

авторътъ ѝ е Трайко Китанчевъ[1], роденъ на 1858 г. въ с. Подмочане, Ресенско. Китанчевъ предполага, че изгубването на падежнитѣ окончания е повлияло върху ударението. За Ресенския говоръ се е създалъ единъ общъ законъ, споредъ който ударението винаги пада на третата сричка отъ края на думата.

Появиха се и малки характеристики на говоритѣ въ отдѣлни селища. Въ 1892 год. такава характеристика направи Петко Кол. Гжбювъ върху говора на с. Велмевци, Кичевско.[2] Въ 1894 г. пъкъ И. А. Шандаровъ даде описание на фонетиката на Щипския говоръ.[3] Н. Силяновъ обнародва статия върху редукцията на *а* въ Охридския и Тетовския говоръ.[4] Той има тази заслуга, че пръвъ забеляза тази особеность, свойствена главно на източнитѣ български говори. Къмъ тия статии трѣбва да отнесемъ и краткитѣ бележки подъ народнитѣ пѣсни отъ Македония, дадени отъ Т. Пѣйовъ още въ 1882 г. относно нѣкои фонетични особености въ Велешкия говоръ[5], и бележкитѣ на Ефремъ Карановъ, направени въ 1883 г. къмъ говора на Кратово.[6]

Особено мѣсто между изследвачитѣ на македонскитѣ говори заема В. Облакъ, чиито трудове и днесъ оставатъ най-важнитѣ изследвания по македонската диалектология.

Ватрославъ Облакъ е словенецъ, роденъ на 1864 г. въ гр. Целье (Celj), Щирия. На 1886 г., следъ като завършилъ гимназия въ Загребъ, постжпилъ студентъ въ Философския факултетъ въ Виена. Тукъ той станалъ любимъ ученикъ на В. Ягичъ, съ когото работилъ до края на живота си. Смъртьта заварила Облака като доцентъ по славянска филология въ университета въ Грацъ на 1896 г.[7]

Ако и да е починалъ твърде младъ, Ватрославъ Облакъ въ кратко време е успѣлъ да добие име на голѣмъ ученъ.[8] Специално за българската диалектология неговото значение е твърде голѣмо. Облакъ се обяви решително противъ Фр. Миклошичъ, който съ своя авторитетъ най-много подкрепяше предположението за панонския произходъ на кирилометодиевския езикъ. Облакъ се явява дълбоко убеденъ, че отече-

[1] Вж. Молеровъ, въ Изв. Слав. сем. 1904—5 г., стр. 173.

[2] По говоритъ въ селото Велмевци, въ сп. Трудъ г. IV, Търново 1892, кн. 1, стр. 85—107.

[3] Бележки по фонетиката на Щипския говоръ. СбНУ. кн. XI, стр. 586-590.

[4] Редукция на звука а въ охридския и тетовския говори. СбНУ. кн. XI, стр. 582 – 585.

[5] Народни пѣсни, въ ПСп. кн. III, Срѣдецъ 1882, стр. 180—187.

[6] Народни пѣсни, въ ПСп. кн. V (Срѣдецъ 1883), стр. 122—123.

[7] Вж. Д-ръ В. Облакъ (некрологъ), отъ Л. Милетичъ. БПр. г. III (1895), кн. 4, стр. 154—155.

[8] Вж. Б. М. Ляпуновъ, Д-ръ В. Облакъ. Критико-біографическій очеркъ. Харьковъ 1895; срв. рецензията на А. П. Стоиловъ въ БПр. г. III, кн. 12, стр. 141—143.

ството на този езикъ е Македония. Това свое твърдение той можа да подкрепи съ неоспорими данни, следъ като въ 1892 г., подпомогнатъ отъ Виенската академия на наукитѣ, можа да пѫтува въ Македония. Действително, неговата мисия въ Македония не била изпълнена до край, поради подозренията на турската власть, но все пакъ той, ако и за кѫсо време, успѣлъ добре да се запознае съ македонскитѣ говори. Последица отъ това пѫтуване се явява посмъртното негово съчинение „Македонски студии“.[1] За българската принадлежность на македонското славянско население Облакъ се е изказвалъ и въ писмата си, и въ личнитѣ си срещи.[2]

Първи пѫть на 1894 г. Облакъ изложи резултатитѣ отъ своитѣ изследвания върху македонскитѣ говори въ една своя статия, като приносъ къмъ българската граматика.[3] Между другото, за носовостьта въ македонскитѣ говори тамъ се казва: 1) назалнитѣ гласни не сѫ запазени нигде като такива, а сѫ разложени на назалъ и съ единъ гласенъ елементъ отпреди, 2) носовостьта се е задържала само въ срѣдисловието, 3) въ всички примѣри съ носовость рефлекситѣ на ѫ ѧ се строго различаватъ и 4) носовостьта не е разширена въ цѣлостна и неразпокѫсана область — тя се срѣща въ крайния югъ на Македония съ центрове Сухо, при Солунъ, и Костуръ-Корча. Относно замѣната на ѫ изобщо въ македонскитѣ говори, той смѣта, че най-разпространениятъ му рефлексъ е ъ, по-малко — *а*, а *о* вм. ѫ има само въ Дебърско. Въ Кумановско пъкъ има *у* вм. ѫ; това показва, че този говоръ е преходенъ между български и сръбски. Сръбска черта въ македонскитѣ говори той вижда въ сѫществуването на слогообразуващи *л̥* и *р̥* въ Дебърско. По-сетнешнитѣ изследвачи отрекоха това негово предположение.

Своята тънка наблюдателность Облакъ показа въ споменатитѣ свои „Македонски студии“, излѣзли подъ редакцията на Ягичъ. Тукъ сѫ разгледани три говора: 1) говорътъ на с. Сухо, 2) северносолунскиятъ говоръ на селата Вардаровци, Ново-село, Градоборъ, Бугариево и Ватилъкъ, и 3) говорътъ на селата Галичникъ, Кленье и Обоки, Дебърско. Говоритѣ на с. Сухо и дебърскитѣ села той е можалъ да проучи отъ люде, дошли наскоро въ Солунъ, а говора на северносолунскитѣ села е изследвалъ непосрѣдно на самото мѣсто. При все че поради подозрителностьта на турцитѣ, които въ всѣки чужденецъ виждали политически деятель, Облакъ е можалъ да престои въ Македония само четири месеца, той все пакъ е смогналъ да събере доста материали, като схване и всички тънкости въ произношенията. За означаването имъ дори си

[1] Macedonische Studien. Wien 1896; срв. рецензията на Б. Ц[оневъ], БПр. год. III, кн. 12, стр. 135—141.

[2] Вж. Първи пѫть у Д-ръ Облака, отъ Х., въ БПр. г. III, кн. 12, стр. 164-165.

[3] Приносъ къмъ българската граматика. СбНУ. кн. XI, стр. 517—581.

съставилъ специална азбука отъ 17 гласни и 37 съгласни. Съ тия студии на Облака се уясниха редица любопитни явления въ българската диалектология, а най-важно е, че се потвърди македонскиятъ произходъ на езика на Кирилъ и Методий, който отъ самия Облакъ се нарича старобългарски (altbulgarisch). Облакъ тури край и на спороветѣ, че въ Македония има остатъци отъ старото произношение на ъі. Досежно произношението на ѣ специално въ говора на с. Сухо той открива четири бои: 'ä, eä, ë, e. Разликата зависи отъ положението, въ което се намира този вокалъ. Въ описването на формалнитѣ особености не се съобщава нѣщо особено ново. Съчинението на Облака заслужено обърна вниманието на критиката.[1]

Следъ Облака нѣкои отъ Солунскитѣ села бѣха посетени отъ Антонъ попъ Стоиловъ. Той е по произходъ отъ Македония: роденъ е въ с. Лешко, Г.-Джумайско, на 1869 г.; срѣдното си образувание е получилъ въ Солунъ, а висше по славянска филология въ Висшето училище въ София, което свършва на 1897 г.; известенъ е у насъ повече като фолклористъ. Смъртьта го сварва на 1928 г. като директоръ на Етнографския музей въ София.[2]

Освенъ приноси изъ областьта на фолклора и единъ „Показалецъ на печатанитѣ презъ XIX в. български народни пѣсни", Стоиловъ ни е далъ и нѣколко статии по въпроси изъ македонската диалектология. На 1900 г. се появи статията му „На гости въ Зарово и Висока", въ която изнася нѣкои данни върху архаичнитѣ особености въ говора на тия две села.[3] Следъ това той изнесе свои наблюдения въ три статии: за рефлекситѣ отъ старобългарския изговоръ на ъі,[4] за изговора на ѣ[5] и за остатъцитѣ отъ назализма въ с. Зарово и Висока.[6] Въ първата статия Стоиловъ забелязва, че въ селата Зарово и Висока има случаи съ ъі=ъ и ъі=ъ', въ втората съобщава, че ѣ има широко произношение, а въ третата статия, като говори за голѣмото значение на примѣритѣ съ запазена носовость за установяване родината на езика на Кирила и Методия, изброява всички записани отъ него подобни случаи. Тѣхъ той раздѣля на думи съ органическа носовость, въ които въ старобълг. езикъ имаме ѫ ѧ, и думи съ неорганическа носовость — при които въ старобълг. езикъ

---

[1] Вж. рец. на Л. Милетичъ въ Arch. f. slav. Ph. XX, стр. 578—604; В. Щепкинъ въ Изв. Отд. русск. яз. и слов. т. II (1897), кн. 1, стр. 216—231.

[2] Вж. Изв. на Нар. етногр. музей г. VIII—IX, стр. 25—28.

[3] Българска сбирка, г. VII, София 1900, кн. 10, стр. 632-649.

[4] Рефлекси отъ старобългарския изговоръ на ъі въ новобългарскитѣ нарѣчия. ПСп. кн. LVIII, стр. 566-576.

[5] Изговоръ на ѣ въ заровско-висошкия говоръ (Лжгадинско). СпБАН. кн. VIII, стр. 159-164.

[6] Остатъци отъ назализъма въ Солунскитѣ села Зарово и Висока. ПСп. кн. LXI, стр. 703-712.

имаме другъ вокалъ. — Въ друга статия отъ Н. Т., появила се още въ 1891 г., се известява за изговора на *ѣ* въ Костурско.[1]

Освенъ тѣзи трудове, въ които се изтъква главно нѣкоя особеность на македонскитѣ говори, появиха се и по-систематични и цѣлостни изследвания на тия говори. Такива сж изследванията на Димитъръ Мирчевъ отъ 1901 и 1904 г. върху Кукушко-Воденския и върху Прилепския говоръ.[2] Върху Кукушко-Воденския говоръ или върху говоритѣ въ областьта на долни Вардаръ изобщо се явиха по-късно нови изследвания, които, заедно съ изследването на Мирчевъ, ще бждатъ разгледани по-долу. Въ второто си изследване Д. Мирчевъ опредѣля обсега на Прилепския говоръ — гр. Прилепъ заедно съ 113 села. По своитѣ особености, близки на Прилепския се явяватъ говоритѣ на Велешко, а особено на Битолско. Звукътъ *о* въ Прилепско се изговаря редуцирано. Но Мирчевъ се съмнява дали това се дължи на редукцията, защото и при ударено положение *о* въ нѣкои случаи се чува като *у*. Особено внимание е обърнато върху спорнитѣ *к' г'*, които Новаковичъ (вж. по-горе) искаше да представи като сръбски ћ ђ. Авторътъ, който има тоя говоръ като рòденъ, разправя, между друго, че е изучавалъ сръбски езикъ и винаги е билъ поправянъ при произнасянето на тия два консонанта.

На 1901 г. сърбинътъ Мих. Вукчевичъ даде едно описание на говора въ с. Киречкьой,[3] съ което се подкрепя становището на сръбскитѣ патриоти.

Наскоро се появиха два труда на единъ младъ познавачъ на македонскитѣ говори, Христо П. Стоиловъ, роденъ на 1879 г. въ с. Лешко, Горноджумайско, който, сжщо като брата си А. П. Стоиловъ, се занимаваше преди всичко съ българския фолклоръ; той е починалъ на 1908 г. въ Пловдивъ.[4] Въ 1904 г. той обнародва изследване върху формитѣ и звуковетѣ въ Г.-Джумайския говоръ,[5] а въ 1905 г. друго — върху ударението въ сжщия говоръ.[6] Този говоръ спада къмъ групата съ разносрично ударение, но нѣкои дълги думи въ него иматъ и вторично ударение.

Специално върху вторичното ударение въ съседния Разложки говоръ писа Д. Молеровъ, родомъ отъ Банско, който опредѣля употрѣбата на вторичното ударение така: Раз-

---

[1] Произношението на вокала ѣ въ Костурско, въ в. Новини, Цариградъ-Пера 1891, г. II, бр. 4, стр. 3.

[2] Бележки по кукушко-воденския говоръ. СбНУ. XVIII, стр. 426-470; Бележки по Прилепския говоръ. СбНУ. XX (статия 2), стр. 1-40.

[3] Mih. Vukčević, Jezik u Kerečkom s udiljnim obzirom na opće macedonizme. Rad Jugoslavenske Akademije, кн. 145, стр. 105-157.

[4] Биографични бележки за него вж. въ СбНУ. XXX, стр. 9-13.

[5] Г.-Джумайски говоръ. СбНУ. XX (статия 3), стр. 1-20.

[6] Ударението на Г.-Джумайския говоръ. Известия на Сем. по слав. филология за 1904-1905, стр. 183-216.

ложкиятъ говоръ преди ударения слогъ може да търпи нѣколко неударени слога, но следъ ударения не може да търпи повече отъ единъ слогъ.[1] Вторичното ударение, споредъ Молеровъ, е дошло, за да даде по-голѣмо благозвучие на думитѣ.

Все по това време Лазаръ Димитровъ написа статия върху етнографията на своя роденъ край, Дебърско, съ огледъ и къмъ говора въ тоя край.[2] Ефтимъ Спространовъ пъкъ на 1901 год. даде описание върху говора въ гр. Охридъ.[3] Презъ 1907 г. излѣзоха две статии отъ Марко Григоровъ върху говора на малорѣканци (мияцитѣ) въ Дебърско.[4]

Всички изброени до тукъ изследвачи на македонскитѣ говори отдѣляха особено внимание върху ония тѣхни особености, които даваха поводъ на сръбскитѣ учени да подържатъ, че тия говори сж повече близки до сръбския езикъ. Въ тия твърдения много далече отиде Александъръ Беличъ, сегашенъ професоръ въ Бѣлградския университетъ, който въ 1905 г. издаде голѣмъ трудъ върху диалектитѣ на източна и южна Сърбия,[5] въ чиито обсегъ включва и цѣла северна Македония. Излѣчение отъ тоя трудъ намираме въ излѣзлата на следната 1906 г. негова работа „Діалектологическая карта сербскаго языка“.[6] Въ тия две съчинения се изтъква, че езикътъ на северна Македония — Кумановско и Кратовско — спада къмъ щокавския дѣлъ на сръбския езикъ, а въ срѣдна Македония има смѣшение на наречия. Сжщитѣ твърдения Беличъ повтори въ отдѣла за езика на Македония въ своята книга „Сърби и българи въ балканския съюзъ“, издадена въ 1913 год.,[7] гдето се опитва да докаже, че тѣзи говори притежаватъ всички белези на сръбския езикъ. Що се отнася до членната форма въ македонскитѣ говори, то това е явление отъ XVI-XVII в. и се е развило подъ ромънско влияние. На 1919 год. Беличъ вече потрети тия свои твърдения,[8] но едва напоследъкъ изпълни едно свое обещание, че ще изследва по-специално една македонска говорна область. На 1936 г.

[1] Вторичното ударение въ Разложкия говоръ. Изв. на Сем. по слав. филология за 1904-1905, стр. 173-182.

[2] Кратки етнографски бележки за Дебърско съ огледъ къмъ говора въ тоя край. Изв. на Сем. по сл. филол. за 1904-1905, стр. 263-274.

[3] По говора въ гр. Охридъ. СбНУ. XVIII, стр. 524-544.

[4] Говорътъ на малорѣканцитѣ (мияцитѣ) въ Дебърско. Изв. на Сем. по сл. филол., кн. II, стр. 201-304; Критиченъ прегледъ на обнародванитѣ материали по малорѣканския (миячки) говоръ, все тамъ, стр. 445-470.

[5] Дијалекти источне и јужне Србије. Српски дијалектолошки зборник 1. Београд 1905.

[6] Статьи по славяновѣдѣнію, вып. II. С.-Петербургъ 1906, стр. 1—59.

[7] Сербы и Болгары въ балканскомъ союзѣ. С.-Петербургъ 1913, стр. 56-63: „О языкѣ Македоніи“.

[8] La Macédoine. Paris-Barcelone 1919; вж. рецензията на Ст. Романски въ Мак. пр. г. I, кн. 4, стр. 122-139.

излѣзе неговиятъ трудъ върху Галичнишкия говоръ[1]. Въ увода къмъ него Беличъ повтаря своитѣ умувания върху произхода на македонскитѣ говори, а всички характерни черти въ споменатия говоръ сж разгледани твърде ненаучно и грубо тенденциозно. Това предизвика специална отрицателна преценка на неговата научна работа въ това отношение отъ проф. Л. Милетичъ.[2]

Между това, отдѣлни монографии на българи върху отдѣлни македонски говори продължаваха да излизатъ. Така въ 1911 г. бѣ обнародвано едно изследване върху Охридския говоръ отъ Мария Якимова, въ което мѣстото на този говоръ се опредѣля между говоритѣ съ опредѣлено третосрично ударение.[3]

Независимо отъ това, че на всѣка почти статия на сръбскитѣ учени досежно македонската диалектология бѣ по отдѣлно отговорено отъ наши учени, обстойно бѣха изтъкнати голѣмитѣ различия между македонскитѣ говори и сръбския езикъ отъ проф. Йорданъ Ивановъ въ съчинението му „Българитѣ въ Македония“, издадено въ София на 1915 г. Кратъкъ отговоръ на първата работа на Белича (Дијалекти источне и јужне Србије) проф. Ивановъ бѣше далъ още на 1910 г., когато изтъкна, че не може да се говори за езикова цѣлина въ Скопско, Тетовско и Кратовско.[4] Въ спомената книга „Българитѣ въ Македония“ той въ специаленъ отдѣлъ за езика на македонскитѣ славяни (стр. LXVII—LXXIV) отговаря на труда на Белича отъ 1913 г. (Сербы и болгары въ балканскомъ союзѣ), както и на останалитѣ сръбски езиковеди и тѣхнитѣ поддръжници, които, безъ да разглеждатъ македонскитѣ говори въ тѣхната цѣлость, се залавятъ само за отдѣлни фонетически особености и изопачаватъ науката, за да служатъ на сръбскитѣ държавнически домогвания. Поважнитѣ отлики на македонскитѣ говори сж: задпоставениятъ членъ, изгубването на падежнитѣ форми, изгубването на старата форма за инфинитивъ, редовната замѣна на ъ съ ъ, *а*, *о* и на *ь* съ ъ или *е* и др., сир. все особености, чужди на сърбохърватския езикъ. На края проф. Ивановъ заключава, че, ако нѣкои македонски говори отразяватъ известни сръбски черти, то това се обяснява съ взаимното езиково влияние вследствие на съседство. На 1922 г. сжщиятъ даде и очеркъ върху говора на така нареченото „Богданско“ (селата Сухо, Висока,

[1] Галички дијалекат. Српски дијалектолошки зборник књ. VII. Београд. 1936; вж. рецензията на Л. Милетичъ въ Мак. пр. г. X, кн. 3-4, 1937, стр 181-196.

[2] Проф. А. Беличъ продължава да изопачава науката. Макед. прегл. г. X, кн. 3-4, 1927, 51-60.

[3] Охридскиятъ говоръ. Изв. на Сем. по сл. фил. кн. III, стр. 223-256.

[4] Северозападнитѣ македонски говори, въ спис. Минало, г. I, кн. 1, София 1910, стр. 61—66.

Зарово), североизточно отъ Солунъ, въ което той известява за запазенъ краесловъ *ъ* въ този говоръ.[1]

Обсегътъ и разграничението на македонскитѣ говори бѣха твърде добре опредѣлени отъ Андрей М. Селищевъ. Този руски ученъ, професоръ въ Москва, е втори следъ Ватрославъ Облакъ отъ по-новитѣ слависти, които посещаватъ Македония.[2] Вниманието къмъ историята на българския езикъ у него се заражда още докато е билъ студентъ въ Казанския университетъ. Въ 1914 г., на разноски на сѫщия университетъ, той предприема научно пѫтуване въ България и отъ тукъ въ Македония — Тетовско. Неговитѣ изследвания върху македонскитѣ диалекти сѫ изложени въ два главни труда и нѣколко статии. Въ 1918 г. излѣзоха неговитѣ „Очерки по македонской діалектологіи“ ч. I (Казань). Тази книга идваше да разпръсне донейде и заблужденията на френския езиковедецъ А. Мейе (A. Meillet), който въ сѫщата година издаде книга върху езицитѣ въ нова Европа[3], въ която бѣ казалъ, че въ сѫщность българскитѣ учители въ Македония сѫ упражнили силно влияние, и това е дало поводъ на българитѣ да претендиратъ върху Македония. Селищевъ нигде не се съмнява, че говоритѣ въ Македония сѫ български. Въ изследването си той излиза отъ българскитѣ думи въ познатия Даниловъ четириезиченъ речникъ (*Λεξικὸν τετράγλωσσον*), писанъ къмъ 1760—1770 г.[4] Думитѣ отъ тоя речникъ сравнява съ думи отъ живитѣ говори. Така той намира напр., че *у* само спорадично се срѣща като замѣна на *ж*, и смѣта, че това се дължи на сръбско влияние. Подъ сѫщото влияние сѫ дошли и *к' г'*, защото въ мѣстата, гдето се срѣщатъ тия замѣстници на **tj* и **dj*, имаме мѣстни имена съ *шт жд*. Изобщо въ цѣлата си работа той дава характеристика на македонскитѣ говори, а на края раздѣля Македония въ диалектично отношение на две групи: 1. Областьта на з. отъ р. Вардаръ и Черна между южнитѣ притоци на Черна, Преспанското езеро и Охридското на югъ и югозападъ, западнитѣ предѣли на Дебърско и Шарпланинско на сев.-западъ, Пологъ и Скопие; 2. Областьта на югоизточнитѣ предѣли на Македония съ Кайлярско, Леринско, на истокъ отъ р. Черна, сетне областьта между Вардаръ и Струма, включително съ южната часть на Кратовския окрѫгъ. Къмъ тази область той отнася и Костурския говоръ.[5]

Отъ голѣмо значение за македонската диалектология е и втората книга на Селищевъ, „Полог и его болгарское на-

[1] Un parler bulgare archaïque. Revue des études slaves II, Paris 1922, 86—103.

[2] Вж. за сѫдбата на Селищевъ Мак. пр. г. X, кн. 3—4, стр. 59.

[3] Les langues dans l'Europe nouvelle. Paris 1918.

[4] За него вж. Погорѣловъ въ СбБАН. кн. XVII; срв. по-долу стр. 179.

[5] Вж. рецензията на Л. Милетичъ въ Мак. пр. г. I, кн. 4, стр. 95—100.

селение", издание на Македонския научен институтъ въ София, 1929 г. Тукъ е разгледанъ и езикътъ на Горни и Долни Пологъ въ северозападна Македония. Близостьта на Пологъ съ Сърбия има за последица чувствителното сръбско влияние, което се изразява не само въ замѣнитѣ на *ѣ* съ *а* и на *ж* съ *у*, но дори, ако и рѣдко, въ появата на мѣстоимението *га* за вин. п. ед. ч. На края и тукъ се дава характеристика на говора въ Долни и Горни Пологъ. Къмъ трудоветѣ на Селищева върху македонската диалектология трѣбва да се отнесатъ още и статиитѣ му за говора на Скопско[1], говора на македонския народенъ будитель Хаджи Иоакимъ[2] и обширната статия, съ която отговаря на сръбскитѣ лингвисти.[3]

На 1921 г. бѣ обнародвана статия за Костурския говоръ отъ А. Кузовъ, който намира, че носовото произношение въ тоя говоръ е въ зависимость отъ съгласната, която идва следъ гласната.[4]

Най-добра свѣтлина върху говоритѣ въ югозападна Македония биде хвърлена обаче отъ проф. Андре Мазонъ.

Той (André Mazon) е френски славистъ, професоръ първомъ въ Щрасбургския университетъ, а после приемникъ на Луи Леже въ Collège de France въ Парижъ. Роденъ на 1881 г. и прекаралъ известно време въ Русия като лекторъ въ Харковския университетъ, той презъ време на войната и непосрѣдно следъ нея, презъ 1916 и 1920 г., посетилъ Македония, гдето е изследвалъ говора на Леринско и Костурско. Въ 1923 г. излѣзе неговиятъ трудъ върху този говоръ, придруженъ съ народописни материали.[5] Говоритѣ въ югозападна Македония бѣха останали недостатъчно изучени, пъкъ и нѣмаше изгледи да бждатъ изучени, защото гръцкото управление въ Македония се оказва по-сурово отъ турското до 1912 год., като забранява срещитѣ между чужденци и мѣстното българско население. Въ поменатия трудъ на проф. А. Мазонъ е разгледанъ говорътъ на селата Горно-Неволяни, Екши-су, Мокрени, Вишени, Жервени, Смърдешъ и гр. Леринъ, въ които българскиятъ езикъ е запазенъ и се говори, въпрѣки забраната на правителството. Говоритѣ на Леринско и Костурско сѫ свързани съ останалитѣ български говори въ Македония по общото изясняване на ероветѣ *ъ* (*ŭ*) въ *о* и *ь* (*ĭ*) въ *е*, изгубването падежнитѣ форми и изразяването тѣхното значение съ пред-

[1] Говоры области Скопья. Мак. пр. г. VII, кн. 1, стр. 33—82.

[2] Хаджи Иоаким и язык его книг. Мак. пр. г. IX, кн. 3-4, стр. 133-155, и г. X, кн. 1-2, стр. 128-142.

[3] Македонская диалектология и сербские лингвисты. Мак. пр. г. IX, кн. 1, стр. 53-89; кн. 2, стр. 57-87; кн. 3-4, стр. 21-54.

[4] Костурския говоръ. Изв. на Сем. по сл. ф. кн. IV, 1921, стр. 86-126.

[5] Contes slaves de la Macédoine sudoccidentale. Paris 1923; вж. рецензия отъ Ст. Младеновъ, Мак. пр. г. I, кн. 1, стр. 101—123; А. Белић, Јужнословенски филолог IV, Београд 1924, 228—234.

лози, и задпоставения членъ. Отъ източнобългарскитѣ говори тѣ се отличаватъ по произношението на *ѣ* като *е*. Въ Леринско не се срѣща носово произношение на *ǫ ę*, а въ Костурско долавя, че има леко носово произношение на гласнитѣ *ъ, о, е, и*, съединени съ назалнитѣ консонанти *т* и *п*. Ударението въ сжщитѣ говори е съ тенденция да се запази на втория слогъ отъ края на думата.

Следъ Мазонъ, въ 1924 г. за говоритѣ въ сжщата область писа французинътъ А. Вайанъ. По нѣколко писма, писани съ гръцко писмо, авторътъ се опитва да направи характеристика на говора въ селата Нивица и Турия, Костурско.[1] На 1924 г. сърбинътъ М. Ивковић обнародва статия върху акцентнитѣ системи въ така наречентѣ отъ него сръбско-македонски говори[2]. Той намѣрилъ три системи: говори съ разносрично ударение, говори съ ограничено разносрично ударение и говори съ постоянно ударение. Преди това отъ него бѣ обнародвана и статия за отпадането на *в* въ западномакедонскитѣ говори.[3] Наскоро (1932—1934) се появиха нѣколко статии върху македонскитѣ говори и отъ другъ сръбски езиковедъ, ученикъ на проф. А. Белича, Миловой Павловичъ. Съ две свои статии, написани въ отговоръ на проф. Селищевъ по поводъ на неговата книга „Полог и его болгарское население", София 1929, той защищава щокавската принадлежность на говора въ Пологъ[4], а съ трета статия, която се отнася до Велешкия говоръ, опредѣля, че този говоръ по своитѣ особености (*ж* > *у* вм. *ж* > *а*, *ьа* вм. *ъ* > *о*, *ь* > *е*) спада къмъ срѣднощокавската сръбска езикова група.[5]

На 1925 год. професоръ В. А. Погорѣловъ направи прегледъ на българскитѣ думи въ четириезичния речникъ *(Λεξικὸν τετράγλωσσον)*, писанъ отъ москополеца Данилъ. Българскитѣ думи сж взети, споредъ него, отъ говора на Битолско. Речникътъ въ сжщность представя отдѣлни изречения, и това позволява да бждатъ проследени всички фонетични, граматични и синтактични особености.[6] На 1931 г. се появи едно кратко изследване върху Разложкия говоръ отъ

---

[1] A. Vaillant, Les parlers de Nivica et Turia. Revue des études slaves IV, Paris 1924, стр. 53-66; вж. рецензията на Л. Милетичъ, М. пр. г. I, кн. 2, стр. 143-147.

[2] Акцентски системи српско-македонских говора. Јужнословенски филолог, књ. II, Београд 1924, стр. 254-271, и књ. IV, стр. 46-71; вж. рецензията на Б. Цоневъ, Мак. пр. г. II, кн. 2, стр. 125-129.

[3] M. Ivković, La chute du *v* dans les parlers de la Macédoine occidentale. Revue des études slaves II, Paris 1922, стр. 80-85.

[4] О тетовском говору. Гласник Скопског научног друштва, књ. XI, Скопље 1932, стр. 169-178; Извештај о дијалекатском испитивању у Пологу и Срецкој, пакъ тамъ, кн. XII, 1933, стр. 253-254.

[5] О велешком говору, пакъ тамъ, кн. XIII, 1934, стр. 141-157.

[6] Даниловиятъ четиреезичникъ. СбБАН. кн. XVII, София 1925, стр. 1-48; вж. рецензията на Л. Милетичъ, Мак. пр. г. I, кн. 4, стр. 104-108.

Никола Алексиевъ[1], споредъ когото този говоръ заема срѣдищно положение спрямо другитѣ български говори, понеже има редукция на гласнитѣ *а* и *о*.

Съ македонскитѣ говори се занима и д-ръ Густавъ Вайгандъ, професоръ въ Лайпцигъ. Той посетилъ Македония презъ 1887 и 1889 год., за да изучи езика и бита на аромънитѣ. Покрай това, той се е запознаялъ и съ македонскитѣ български говори, чиито характерни особености изложи на 1924 г. въ специалния си трудъ, посветенъ на етнографията на Македония.[2] По-късно той обнародва и една рецензия върху работитѣ на А. Мазонъ и Т. Шултхайсъ.[3]

Появиха се и други цѣлостни характеристики на македонскитѣ говори. На 1932 г. въ Прага излѣзе единъ сборникъ съ народни умотворения по ржкописитѣ на Стефанъ Верковичъ, издаденъ отъ двамата професори П. А. Лавровъ въ Ленинградъ и Й. Поливка въ Прага съ съдействието на професоръ Ст. Романски[4]. Лавровъ прави и едно подробно описание на говора, който стои въ основата на издаденитѣ приказки. Много отъ особеноститѣ въ този говоръ погрѣшно сж смѣтнати за сърбизми.[5]

Още въ 1901 г. Димитъръ Мирчевъ, както се спомена, бѣ обърналъ внимание върху говора на Кукушко и Воденско (СбНУ. кн. XVIII). Отъ една страна тия говори сподѣлятъ особености, свойствени на западната българска область — произносъ на ѣ като *е*, а отъ друга страна притежаватъ свойщини, които ги поставятъ въ тѣсна връзка съ източнитѣ говори — редуцирането на вокалитѣ *а*, *о*, *е* и прегласа на *а* въ *е*: ієгне, чѐша. Близъкъ по своитѣ особености на Кукушко-Воденския говоръ е Гевгелийскиятъ, разгледанъ на 1932 г. отъ Димитъръ Ивановъ.[6] Ивановъ е роденъ въ Гевгели и познава непосрѣдно езика и бита на населението въ този край. Още на 1931 година той бѣше обнародвалъ статия: „Ударението въ Гевгелийския говоръ“.[7]

Обща характеристика на наречието по долни Вардаръ направи въ 1934 г. проф. Ст. Романски, и то възъ основа

---

[1] Разложкиятъ говоръ. Мак. пр. г. VI, кн. 3, стр. 91-124.

[2] Ethnographie von Makedonien, Leipzig 1924, съ специална глава: „Das makedonische Bulgarich“, стр. 67-76, вж. рецензията на проф. Ст. Романски, Мак. пр. г. I, кн. 3, стр. 111-118.

[3] Neue Bücher zur Kenntnis der makedo-bulgarischen Mundarten und eigene Beiträge (Mazon, Tassilo Schultheis). Balkan-Archiv, Bd. IV, Leipzig 1928, стр. 95-103.

[4] Lidové povídky jihomakedonské, v Praze 1932.

[5] Вж. бележката на К. Мирчевъ, Мнимитѣ сърбизми въ южномакедонскитѣ приказки, издадени отъ проф. П. А. Лавровъ и проф. Й. Поливка. Мак. пр. г. IX, кн. 2, стр. 141-144.

[6] Гевгелийскиятъ говоръ, София 1932. Издание на Македонския научънъ институтъ. — Вж. рец. отъ К. Мирчевъ въ Бълг. пр. (ред. Романски), г. II, кн. 1, стр. 135—138.

[7] Вж. Известия на Сем. по слав. фил., кн. VII, стр. 447—457

на материали изъ архивата на Ст. Верковичъ и по изнесенитѣ материали за говоритѣ на Кукушко, Воденско и Гевгелийско. Преди да се появи тая студия, проф. Ст. Романски въ нѣколко други статии е проявилъ своето внимание къмъ македонскитѣ говори. На 1925 год. Миловой Павловичъ, доцентъ въ университета въ Скопие, въ една статия за основната характеристика на народнитѣ говори въ „Јужна Србија“ (така сърбитѣ наричатъ Македония) искаше да обясни изгубването на падежнитѣ форми въ тѣзи говори като последица на ромънско влияние.[1] Проф. Романски възрази, че никога ромънитѣ въ Македония не сѫ били толкова много, че да упражнятъ нѣкакво влияние върху езика на българското население.[2] На 1922 г. проф. Йор. Ивановъ (вж. по-горе, стр. 176), извести, че въ Богданско е спазенъ изговорътъ на ъ въ края на прилагателнитѣ имена и причастията, които свръшватъ на две или три съгласни, като обясняваше, че това се дължи на мѫчното произнасяне две и повече съгласни, безъ да следва нѣкоя гласна въ тѣхна подкрепа. Проф. Милетичъ изтъкна още една причина. Въ тия говори ъ се произнася редуцирано като ъ и отъ тамъ допустна, че по аналогия се е запазилъ навикъ да се произнася ъ въ посоченитѣ случаи.[3] Проф. Романски на 1926 г. съвършено отрече обясненията на проф. Ивановъ. Той обосновано доказа, че ъ идва отъ редуцирано ъı въ края на сложнитѣ прилагателни форми и причастията. Ако задържането се дължи на натрупването на съгласни, то такова явление би трѣбвало да се наблюдава и въ края на сѫществителнитѣ.[4] Това мнение бѣ възприето и отъ проф. Милетичъ.[5] Въ 1928 г. проф. Романски обнародва нѣколко приказки и пѣсни изъ сбирката на известния събирачъ на народописни материали въ Македония Ст. Верковичъ. Обнародванитѣ материали сѫ придружени отъ по единъ прегледъ върху езика, на който сѫ писани. Първо се появи кратъкъ прегледъ на езика на две приказки отъ Солунско.[6] Последваха бележки върху езика на нѣколко пѣсни изъ Солунско, записани съ гръцко писмо.[7] Най-после последва другъ подобенъ прегледъ[8] на езика на български приказки отъ Ма-

[1] Скопље и Јужна Србија. [Сборникъ]. Издање Професорског друштва. Београд 1925.

[2] Вж. Мак. пр. г. II, кн. 2, стр. 117—124.

[3] Мак. пр. г. I, кн. 3, стр. 119—121.

[4] Мними остатъци отъ краесловенъ еръ въ единъ български говоръ въ Македония. Мак. пр. г. III, кн. 1. стр. 23-32.

[5] Мак. пр., г. IX, кн. 3-4, стр. 182.

[6] Две приказки отъ Солунско изъ неиздадената сбирка на Ст. Верковичъ. Мак. пр. г. IV, кн. 1, стр. 139—148.

[7] Български пѣсни съ гръцко писмо отъ Македония изъ архивата на Верковича. Мак. пр. г. IV, кн. 3, стр. 110—153.

[8] Български приказки съ гръцко писмо отъ Македония изъ архивата на Верковича. Мак. пр. г. IV, кн. 4, стр. 107-120.

кедония изъ архивата пакъ на Верковичъ, записани съ гръцко писмо, които по особеноститѣ на езика си не се отличаватъ отъ пѣснитѣ. Записанитѣ материали страдатъ отъ неудобството да се предаватъ съ гръцката азбука всички български звукове. Въ 1934 г. се появи вече и споменатата синтетична характеристика на Долновардарския говоръ.[1] Долновардарскиятъ говоръ обхваща областьтѣ между Гевгели на северъ, Кукушъ на истокъ, Воденъ и Енидже-Вардаръ на югъ съ гр. Гумендже въ срѣдата. Единството въ говоритѣ на цѣлата область се представя отъ еднаквото редуциране на гласнитѣ *а, о, е*. Особено пълната редукция или елизията се явява като обединителна черта на цѣлата область. Има обаче и различия. Гевгелийскиятъ говоръ образува 1 л. ед. ч. сег. време съ завършекъ *ум* (ядум) и деепричастие съ *к'и* (сакàйк'и). По тия особености Гевгелийскиятъ говоръ се отличава отъ Воденския, гдето сжщото глаголно окончание е *ъм*, а причастието окончава на *щимица* (сакащимица). Сжществените черти, които даватъ самостоятеленъ видъ на Долновардарския говоръ, сж: редукцията и елизията. Последната особеность засѣга предимно гласнитѣ подиръ ударение, вследствие на което той смѣта, че сжществува стремежъ да се запази ударението на опредѣлено мѣсто. Така елизия се явява, когато думата нарастне съ известна сричка. Ясно се наблюдава това при членуването на думитѣ: жѐна-жѐн(а)та, крàва-крàв(а)та. Носовость въ Долновардарско нѣма. Приведенитѣ отъ Мирчевъ и Ивановъ примѣри сж или такива, гдето не е имало носовость (дзъмба — турска дума, рендзам — звукоподражателна дума), или се срѣщатъ само въ Воденско. Тия говори сж претърпѣли известно влияние отъ къмъ северъ, което се изразява въ появата на *г' к'* като застжпници на **dj *tj *kt'* въ нѣкои думи. Въ Кукушко обаче повече се срѣщатъ *жд, шт*.

Въ сжщата година (1934) специално за особеноститѣ въ Гевгелийския говоръ писа и прсф. Любомиръ Милетичъ. Спомена се вече (стр. 165), че още на 1900 год. отъ него бѣ обнародвана статия за така наречените „арнаути“ въ Силистренско, които се оказватъ по потекло отъ Македония — Костурско[2]. Въ тѣхния говоръ се оказватъ много особености, които се срѣщатъ и въ говора на Костурско и Воденско. Въ 1920 г. проф. Л. Милетичъ издаде два български ржкописа съ гръцко писмо, придружени съ прегледъ върху езика на ржкописитѣ[3]. Вториятъ отъ тѣзи ржкописи представя евангелие, писано презъ 1861 г. въ с. Търлисъ, Неврокопско. Говорътъ се опредѣля като принадлежащъ къмъ западнитѣ руп-

[1] Долновардарскиятъ говоръ. Мак. пр. г. VIII, кн. 1, стр. 99—140.
[2] Арнаутитѣ въ Силистренско. ПСп. кн. LXI (1900), стр. 623-666.
[3] Два български ржкописа съ гръцко писмо. (Български старини кн. VI). София 1920.

ски говори или така наречения говоръ на Ропката (вж. отъ сжщия Die Rhodopemundarten der bulgarischen Sprache, Wien 1912, стр. 29). Поради неудобството да се предаватъ съ гръцко писмо фонетичнитѣ тънкости въ българския говоръ, невъзможно е да се опредѣлятъ точно всички негови особености.

Въ 1925 г. проф. Л. Милетичъ обнародва рецензия върху единъ гръцки буквaръ, предназначенъ да служи на децата въ Македония подъ гръцка власть. Буквaрътъ е озаглавенъ „Abecedar" (Ἐν Ἀθήναις, Τυποῖς Π. Δ. Σακελλαρίου, 1925) и, споредъ рецензента, е писанъ на битолско-леринско наречие.[1]

Върху Гевгелийския говоръ проф. Милетичъ по-специално писа за глаголното окончание *ум*, получено отъ *ом*, гдето *о* е изясненъ ъ или: плетѫ > плетъм > плетом > плетум, и за типичнитѣ му явления — елизия и редукция. За последнитѣ предполага, че сѫ дошли подъ влияние на ударението[2].

По тия важни въпроси по Долновардарския говоръ на 1936 г. писа още Георги Христовъ, който бѣ изследвалъ специално Кукушко-Дойранския говоръ[3]. Той намира, че при елизията изпусканитѣ гласни се надомѣстватъ чрезъ известно удължение на ударенатата гласна. Въ връзка съ това се явява и честата антиципация на палаталностьта — кон'-койн.

Съ говоритѣ пъкъ въ така нареченото Богданско се занима и полскиятъ проф. Мйечиславъ Малецки, който посетилъ Богданско презъ 1932 год. при твърде трудни условия. Неговитѣ изследвания бѣха изложени въ три статии — върху различието на говоритѣ въ Богданско[4], върху говора на село Сухо и с. Висока[5] и върху нѣкои особености въ македонскитѣ говори[6]. Като особено важно негово известие можемъ да изтъкнемъ, че той и въ тия говори открива вторично ударение въ думи, на които първичното ударение пада върху четвъртия слогъ отъ края на думата, едно явление, познато за Разложкия говоръ отъ статията на Молеровъ, а за говоритѣ въ Сѣрско отъ статиитѣ на проф. Романски.[7] Въ третата статия на Малецки, която се отнася до говора въ Костурско,

[1] Нова латинска писменость за македонскитѣ българи подъ Гърция. Мак. пр. г. I, кн. 5-6, стр. 229-232.

[2] Къмъ особеноститѣ на Гевгелийския говоръ. Мак. пр. г. VIII, кн. 2. стр. 51-71.

[3] По-забележителни особености на Кукушко-Дойранския говоръ. Мак. пр. г. X, кн. 1-2, стр. 103-128.

[4] Mieczysław Małecki, O zróżnicowaniu gwar Bogdańska w pd.-wschodniej Macedonji. Lud Słowiański, Kraków 1933, т. III, 1, dział A, стр. 90-130.

[5] Mieczysław Małecki, Dwie gwary macedońskie. (Suche i Wysoka w Soluńskiem). Część I. Teksty. „Bibljoteka Ludu Słowiańskiego", № 2. Kraków 1934, стр. 90; вж. рецензията на Л. Милетичъ, Мак. пр. год. IX, кн. 3-4, стр. 177-184. Cęść II: Słownik. Kraków 1936.

[6] Mieczysław Małecki, Drobiazgi z Macedonji. Lud Słowiański, III, 2 dział A. Dialektologja. Kraków 1934, стр. 266-287, 323-325; вж. рец. на Л. Милетичъ, Мак. пр. X, кн. 1 и 2, 198-201.

[7] Вж. Мак. пр. г. IV, кн. 3, стр. 119, и кн. 4, стр. 112.

се изтъкватъ примѣри съ носовость, несъгласни съ твърдението на Кузовъ за носовость само предъ звучни съгласни.

Въ 1936 г. излѣзе едно обширно изследване върху Неврокопския говоръ отъ Кирилъ Мирчевъ, доцентъ по слав. филология въ Софийския университетъ. Първата негова работа по македонскитѣ говори, отъ 1932 г., има за предметъ единъ български сборникъ съ гръцки букви на езика на неврокопскитѣ българи[1]. Тогава бѣ печатана и статия за следитѣ отъ назализъмъ въ срѣдномакедонскитѣ говори[2]. Все въ списанието „Македонски прегледъ“ последваха статиитѣ: „Приносъ къмъ словара на неврокопското наречие“,[3] „Предлозитѣ *въ* и *съ* въ македонскитѣ говори“,[4] „Едно ржкописно сборниче на централно македонско наречие отъ срѣдата на миналия вѣкъ“,[5] „Изяснение на коренно *ь* въ Неврокопския говоръ“[6], а на 1935 г. се появи статията „Мнимъ генетиченъ дуализъмъ въ македонскитѣ говори“[7], съ която отговаря на реферата на Г. Ружичичъ, който на Втория международенъ конгресъ на славиститѣ въ Варшава на 1934 г. е застжпвалъ мнението, че въ Македония могатъ да се различатъ два дѣла по отношение на замѣстницитѣ на *tj dj*: *к' г'* и *шт жд*. К. Мирчевъ отговаря, че *к' г'* е дошло по сръбско влияние и че Ружичичъ не добре е билъ проучилъ македонскитѣ говори. Най-сетне последва споменатиятъ трудъ върху Неврокопския говоръ[8], въ който се опредѣля обсегътъ му и неговата принадлежность къмъ така наречената Рупска група, отъ които се отличава по редовната замѣна на ѧ и ѣ съ *е*. Вторичното ударение въ този говоръ авторътъ нарича ритмично.[9] На 1936 г. той обнародва сжщо едно малко изследване върху нѣкои черковни текстове на разложки говоръ.[10]

*

Въ това изложение не се поменуватъ съчинения, въ които македонскитѣ говори се разглеждатъ заедно съ останалитѣ български говори като подложени на общи промѣни съ тѣхъ.

---

[1] Единъ Неврокопски български сборникъ съ гръцко писмо отъ края на миналия вѣкъ. Мак. пр. г. VII, кн. 2-3, стр. 149-186.

[2] За нѣкои следи на назализъмъ въ централнитѣ македонски говори. Мак. пр. г. VII, кн. 4, стр. 91-100.

[3] Мак. пр. г. VIII, кн. 2, стр. 113-134.

[4] Мак. пр. г. VIII, кн. 3, стр. 69-76.

[5] Мак. пр. г. VIII, кн. 4, стр. 71-84.

[6] Мак. пр. г. IX, кн. 2, стр. 111-122.

[7] Мак. пр. г. IX, кн. 3-4, стр. 156-166.

[8] Вж. Годишникъ на Соф. унив. Ист. фил. фак. кн. XXXII, 1, стр. 1-134.

[9] Срав. рецензията Л. Милетичъ, Мак. пр. г. X, кн. 3-4, стр. 203-206.

[10] Черковни текстове на разложки говоръ отъ срѣдата на миналия вѣкъ. Мак. пр. г. X, кн. 3-4, стр. 61-84.

СВЕТИ ИВАНЪ НОВИ СОЛУНСКИ

Отъ Ст. Романски

Известно е, че въ Паисиевата История славѣноболгарская има специална глава, въ която се изброяватъ българскитѣ светци: Тѫ сьбрáхомь въ крáтцѣ ймена сѵ̑тихь бóлгарскйхь, колйко просїа̑лй ѿ бóлгарски а̑зйкъ вь послѣднаѧ врéмена (по Котленския преписъ отъ 1765 г. л. 71⁶ нт., срв. и Зографската черновка у Йорд. Ивановъ, Исторія славѣноболгарская, София 1914, стр. 74 и сл.). Тѣ сѫ всичко 29 и повечето отъ тѣхъ сѫ отъ Македония или тамъ сѫ се подвизавали. Най-новиятъ отъ тѣхъ е св. Ангелъ отъ Леринъ, който още като юноша е билъ мѫченъ и посѣченъ отъ турцитѣ въ Битоля (1750 г.).

Тая глава е възпроизведена безъ промѣна въ поменатия преписъ на Паисиевата история, отъ 1765 год., направенъ въ Котелъ отъ попъ Стойко, сетнешния врачански епископъ Софроний, и най-старъ отъ всички познати преписи, а сѫщо и въ другитѣ по-стари, като Самоковския (1771 г.) и под.

Въ единъ новъ преписъ на тая история, отъ сѫщия Софроний Врачански, отъ 1781 г., който намѣрихъ въ ржкописната сбирка на Ромънската академия въ Букурещъ и издавамъ сега, успоредно съ преписа отъ 1765 г., подъ наслов „Новъ Софрониевъ преписъ на Паисиевата история отъ 1781 г., съпоставенъ съ преписа отъ 1765 год.“ (Български старини, кн. IX, изд. Бълг. акад. на наукитѣ), сѫ прибавени още двама български светци: 1) св. Георги Софийски, „другъ“ или най-нови, за когото сѫ почерпени сведения отъ житието на св. Николай Софийски, и 1) св. Йоанъ Нови. Така българскитѣ светци въ новия преписъ сѫ вече 31 и толкова минаватъ въ преписитѣ, направени отъ тоя новъ Софрониевъ ржкописъ, като Кованлъшкия отъ 1783 г., Еленския отъ 1784 г. и др.

Македонски прегледъ год. XI, кн. 1 и 2. 1927.

Последниятъ поменатъ светецъ — св. Йоанъ Нови — е билъ родомъ отъ Солунско и е пострадалъ въ Цариградъ отъ турцитѣ въ началото на XVI в. (1514 г.). Всичко, което се казва за него въ тоя Софрониевъ ржкописъ, е следното:

Та́кожѳ̑ и дрѣ́гїй сты́й мч҃ени́кь Ἰѡа̑нь но́вый. Вь Цѵ̑ригра̑ пострада̀ль ѿ тѣ́ркѡвь, та̀ бы́ль ро́дѡмь ѿ Соли́нско. вь лѣ̑т҃: ҂а̑ фдѳ̑ (1514).

(Срв. Ст. Романски, Новъ Софрониевъ преписъ и пр., стр. XV и 128).

До колкото ми е известно, на тоя български светецъ, по произходъ отъ Македония, не е обърнато внимание въ българската историческа литература, ако и съответното мѣсто да е възпроизведено и въ отдавна познати и достжпни преписи на Паисиевата история, като Кованлъшкия, Еленския и др. по-нови. Той не е отбелязанъ и въ „Български старини отъ Македония“ на проф. Йорд. Ивановъ.

Отъ где е почерпалъ Софроний сведенията си за тоя светецъ, остава да се издири.

Рецензии и книжовни вести

Књига о Балкану. Издање Балканскога института. I. Београд 1936, 8°, XVI+448. — II. Београд 1937, 8°, IV+348.

Идеята за цѣлостно изучване на Балканския полуостровъ датува отъ началото на миналото столѣтие и се дължи преди всичко на установяването нѣкои общи оссбености на различнитѣ по потекло езици, които се говорятъ отъ балканскитѣ народи, именно особености, които не се сподѣлятъ отъ сроднитѣ тѣмъ езици извънъ полуострова. Първенството тукъ се пада на известния виенски славистъ Йерней Копитаръ, по произходъ словенецъ, който, въ качеството си на цензоръ въ Придворната библиотека въ Виена, за славянски книги, а сжщо и за гръцки и ромънски, се е запозналъ отблизу съ главнитѣ езици, говорени на Балканския полуостровъ, за да може, следъ като чрезъ посрѣдството на Вукъ Караджичъ е добилъ по-ясно понятие за българския езикъ, да помисли, че известни черти въ ромънски албански и новогръцки могатъ да бждатъ обяснени съ българско влияние, както и обратното. Сънародникътъ на Копитара, великиятъ Францъ Миклошичъ, включи въ кржга на своитѣ изследвания върху славянскитѣ езици сжщо отношенията имъ съ съседнитѣ езици, особено тѣхното влияние върху последнитѣ, та така, следъ като обнародва специална студия върху славянскитѣ елементи въ маджарски, продължи съ други върху славянскитѣ елементи въ ромънски, новогръцки и албански, като се вдаде и въ по-специални изследвания върху граматиката на ромънския и на албанския езикъ, покрай новобългарски, за да заеме по такъвъ начинъ мѣсто на пръвъ по време и по значение балканистъ. По стжпкитѣ на Миклошича, ограничавайки се като него главно въ областьта на речника, бѣ тръгналъ и нѣмскиятъ ученъ Густавъ Майеръ, който, чрезъ отдѣлни студии върху латинскитѣ и романски елементи въ новогръцки, както и въ турски, посочи влиянието на западния романски свѣтъ върху езицитѣ и културата на балканскитѣ народи, а чрезъ вдълбочаването си въ изучването на албанския езикъ, вѣнецъ на което е единъ етимологически речникъ на тоя езикъ (1891), положи основата за научното му изучване, особено въ сравнение съ другитѣ балкански езици. Въ едно свое изследване върху славянскитѣ елементи въ новогръцки, излѣзло като втора бройка въ редицата му „Новогръцки студии“ (1894), той допълни съответната работа на Миклошича, като използува и излѣзлата малко преди това студия по сжщия предметъ на Д. Матовъ, който се бѣше отдалъ и на изследвания по въпроси изъ областьта на българската народоука въ сравнение съ подобни данни отъ другитѣ балкански народи.

Особено значение за изучването на балканскитѣ народи и тѣхната култура доби развоятъ на византологията като специална наука за изследване на Византия въ нейния исторически ходъ и значението ѝ за европейската култура, подето въ края на изтеклото столѣтие съ еднакъвъ устремъ въ Германия и въ Русия. Видѣ се именно, че голѣмъ дѣлъ отъ общитѣ черти на балканскитѣ народи въ всички клонове на тѣхния животъ — въ тѣхната история, политическа и културна, въ тѣхната църква, изкуство, литература, държавна и обществена организация (преди създаването на новитѣ държави), въ тѣхния битъ и пр.—се дължатъ на гръцко-византийско влияние, нѣщо, което увлѣче нѣкои изследвачи до тамъ, че почнаха да търсятъ такова влияние и въ случаи, гдето то въ действителность не сжществува, напр. въ нѣкои езикови особености, извънъ речника. Богатата библиография къмъ второто издание на „Историята на византийската литература“ (Geschichte der byzantinischen Literatur, München 1897) отъ основателя на византологията въ Германия Карлъ Крумбахеръ, а особено въ започнатото отъ него „Византийско списание“ (Byzantinische Zeitschrift 1892 и след.), е въ голѣма степень библиография и на изследванията върху историческия и културенъ развой на всички балкански народи.

Между това интересътъ, който възбуди всрѣдъ изследвачитѣ на романскитѣ езици откжснатиятъ отъ останалия романски свѣтъ ромънски езикъ на Балканския полуостровъ и отношението му особено къмъ единъ полуроманизуванъ (латинизуванъ) мѣстенъ езикъ, какъвто е албанскиятъ, въ западния край на полуострова, а сжщо и къмъ български и новогръцки, даде силенъ тласъкъ къмъ сравнителното изучване на общитѣ черти на балканскитѣ народи, особено тъй, както сж отразени тѣ въ тѣхнитѣ езици. Единъ отъ най-добритѣ познавачи и изследвачи на ромънския езикъ, особено на говоренитѣ южно отъ Дунава негови диалекти, въ края на миналото и първитѣ десетилѣтия на това столѣтие, лайпцигскиятъ професоръ Густавъ Вайгандъ, потикнатъ и отъ нуждата при научнитѣ си пжтувания по Балканския полуостровъ да знае и български, и албански и новогръцки, бѣ изучилъ сжщо тия три езика и се бѣ твърде много въодушевилъ отъ идеята за сравнителното изучване на балканскитѣ езици и народи изобщо. Вследствие на това той дори преобрази своя Семинаръ за ромънски езикъ при Университета въ Лайпцигъ въ Институтъ за балкански езици (1907 г.), като взе въ своя помощь и асистенти отъ съответнитѣ народности. Като печатенъ органъ му послужи издаваниятъ отъ него още отъ порано „Годишникъ на Института за ромънски езикъ“ (Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache) въ Лайпцигъ, а по-късно започна да издава, вмѣсто него, специаленъ „Балкански архивъ“ (Balkan-Archiv), отъ който до смъртьта му излѣзоха 4 книги (Leipzig 1925—1928).

На по-широки начала и съ повече срѣдства биде подето изучването на Балканския полуостровъ отъ единъ „Босненско-херцеговински институтъ за балкански изследвания“ (Bosn.-Herceg. Institut für Balkanforschung), основанъ отъ австрийското правителство въ босненската столица Сараево подъ ржководството на географа д-ръ Карлъ Пачъ, който по-сетне, подиръ войната, стана професоръ въ Виенския университетъ. Специални издирвания върху географията, етнографията, археологията и пр. на Балканския полуостровъ, главно отъ лица, нарочно пжтували въ неговитѣ предѣли, особено въ запад-

нитѣ, почнаха да се издаватъ въ нѣколко редици — една „Пжтувания и наблюдения“ (Reisen und Beobachtungen, до 1918 г. 20 книги), друга „Извори и изследвания“ (Quellen und Forschungen, до 1917 г. 6 книги, между които една отъ проф. А. Иширковъ и друга отъ проф. Г. Кацаровъ) и трета „Инвентари и библиографии“ (Inventare und Bibliographien, 1 кн. 1917 г.), — за да спратъ въ края на войната, която докара разпадането на Австро-унгарската монархия.

Сжщата тая идея остана да блуждае обаче и подиръ войната: въ Виена има единъ „Институтъ за балкански изследвания“ (Institut für Balkanforschung) при Университета, въ Парижъ излиза една „Библиотека за балкански изучвания“ (Bibliothèque d'études balkaniques) за издаване трудове върху езицитѣ, литературитѣ, бита на балканскитѣ народи, и др. Тя се поде особено въ държавитѣ на Балканския полуостровъ, достигнали подиръ свѣтовната война до положение, което имъ позволява да играятъ ржководна роля и което тѣ на всѣка цена желаятъ да задържатъ. И докато въ поменатия Сараевски балкански институтъ, трѣбва да се признае, се гледаше да се изследватъ балканскитѣ земи научно, безъ каквато и да било видима преднамѣреность, сега вече се поставя ясно и опредѣлено една цель — да може чрезъ установяването на духовното единство на балканскитѣ народи да се изтъкне, че различия между тѣхъ, особено пъкъ между сроднитѣ по езикъ, не сжществуватъ, че тѣ трѣбва да се смѣтатъ въ всѣко отношение — и географски, и стопански и духовно — едно цѣло, което трѣбва да бранятъ отъ чужда намѣса, безъ да има каквото и да било основание, разбира се, да се смѣтатъ установенитѣ отъ мирнитѣ договори граници и между самитѣ тѣхъ за неестествени и несправедливи.

Такава именно е преди всичко цельта на основания преди четири години „Балкански институтъ“ въ Бѣлградъ, на чело на който стоятъ Р. Пажежининъ, професоръ М. Будимиръ, класически филологъ, отъ Бѣлградъ, и проф. П. Скокъ, романистъ, отъ Загребъ. Една излѣзла вече на сръбски „Кньига о Балкану“, въ два тома, покрай едно т. н. „Международно списание за балкански изучвания“ (Revue internationale des études balkaniques), печатано на четиритѣ културни европейски езика (френски, нѣмски, италиански и английски), хвърля ясна свѣтлина върху целитѣ, не съвсемъ научни, и похватитѣ, твърде хитро измислени, на основателитѣ на тоя институтъ и неговитѣ ржководители. Не установяването на научни истини, но осигуряването на здраво бждеще на балканскитѣ народи и държави, разбира се, въ установенитѣ отъ договоритѣ за миръ граници, сж „тежненията и идеалитѣ“, които тѣ иматъ предъ очи: не чиста наука, а политика. Това впрочемъ се заявява откровено въ самото начало увода („Уводна реч“) на първия томъ: „Нека кажемъ веднага и откровено, кои сж нашитѣ тежнения и кои сж ни идеалитѣ: ние желаемъ да се сближатъ балканскитѣ държави, да направятъ здрави междуособни политически и стопански споразумения и съюзи (разредено отъ мене. Р.), балканскитѣ народи взаимно да се допълнятъ и да си помагатъ, да се развие между тѣхъ дълбоко и трайно чувство на *солидарность* и *общность*, за което сжществуватъ многобройни условия и още повече потрѣби“ (стр. VII). И по-нататъкъ: „Да се защити Балка-

нътъ като цѣлость, да се защити и одържи Балканътъ за *балканскитѣ народи*, това е днесъ най-голѣмиятъ и единствено разбранъ национализъмъ и на югославянитѣ, и на българитѣ, и на гърцитѣ, албанцитѣ, ромънитѣ и турцитѣ" (ib.). Желае се, следователно, да се създаде една идеология за осигуряване „Балкана за балканскитѣ народи", които въ своята „балканска земя" да потърсятъ „главната и единствено права и здрава опора за политическа и стопанска самостойность и независимость." Затова се и препоржчва чрезъ „културна и научна работа и културно съдействие" да се олекчи „мисията" на „балканския държавникъ и политикъ", за да се направи отъ Балкана „сила, *велика* сила на голѣмия сждбоносенъ кръстопжть и пжть между Европа, Азия и Африка" (стр. VIII—IX). Не трѣбва много човѣкъ да мисли, за да разбере, че съ това се иска ни повече ни по-малко отъ организирането систематична научна подкрепа и пропаганда на задачитѣ, което си е поставило т. н. „Балканско споразумение", въ което, по известни причини, не влизатъ две чисто балкански държави, Албания и България, но въ което обаче две други, които териториално сж само съ единия си пръстъ на „Балкана", сж особено деятелни — Ромъния и Турция, покрай Югославия, която сжщо включва въ воитѣ граници доста земи, които нито географски, нито културно спадатъ въ Балканския полуостровъ. И това е напълно естествено, щомъ като, по разбирането на редакторитѣ на тая книга, „Балканътъ", който, споредъ направената отъ тѣхъ смѣтка, има повръхность около два милиона квадратни километра и повече отъ 60 милиона население, отъ което близу 80% селяни, включва не само Албания, България и Гърция и, да приемемъ, Югославия, но и „Ромъния и цѣла Турция (европейския и азиатския дѣлъ)" (стр. VIII—IX).

За да се прикрие обаче до известна степень това нѣщо, прави се цѣла програма, която да обема „всички духовни науки, които се занимаватъ съ балканскитѣ работи и въпроси", на първо мѣсто история, сетне „антропогеография и геополитика, лингвистика и фолкларъ, литература и изкуство, право и икономия, междубалкански връзки, становище на разнитѣ балкански народи къмъ православието, католицизма и исляма, отношение на Европа къмъ балканскитѣ държави и народи, балканскитѣ отношения къмъ Европа и Азия и т. н. — все области, които представятъ много ценень материалъ за изследване и проучване" (стр. XIV). За сътрудници се привличатъ не само домашни учени, писатели и публицисти, но и отъ другитѣ балкански народи, а сжщо и познати учени отъ останала Европа, работили по въпроси изъ областьта на нѣкой отъ изброенитѣ научни отдѣли досежно Балканския полуостровъ, колкото въ неговото днешно състояние, толкова и въ близкото, по-далечно и най-далечно минало. Измолени сж отъ тѣхъ статии отъ по нѣколко страници, въ които се излага въ общодостжпна форма нѣкой въпросъ изъ тѣхната специалность. Така тукъ се явяватъ имената на голѣми учени, изследвачи на древна Гърция, Римъ, Византия и изобщо на Балканския полуостровъ въ всички епохи — на историци, археолози, историци на изкуството, филолози и пр. и пр., като Т. Желински, П. Кречмеръ, М. Ростовцевъ, Г. Фереро, Шарлъ Дилъ, Й. Стриговски, Ф. Дьолгеръ, Кр. Сандфелдъ, Ал. Брюкнеръ, К. Пачъ, Т. Ковалски и пр., и то покрай имената на единъ Н. Йорга, Емилъ Оманъ, Херманъ Венделъ и дори на отдавна починалия Цвиичъ, все лица, чиито особени схващания

по въпроса за постигане единство у балканскитѣ народи сж добре познати. Така въ предговора къмъ втория томъ вече съ доволство се заявява, че Балканскиятъ институтъ въ тритѣ години отъ основаването си насамъ е успѣлъ „да изгради научно-културна общность, която брои надъ четиристотинъ негови сътрудници отъ всички балкански и извънбалкански земи“, така че югославянската читателска публика, за която е предназначено това сръбско издание, нѣмала много да чака, за да добие „завършенъ и всестраненъ образъ на Балканския полуостровъ и всички негови малко познати, а още повече непознати ценности“ (т. II, стр. III-IV).

До колко тоя „образъ“ по отношение на България и българитѣ може да бжде правиленъ и до колко изобщо отношенията между южнославянскитѣ народи на Балканския полуостровъ се излагатъ безпристрастно въ тия книги, може да се сжди по нѣколкото примѣра, които ще приведа.

Въ статии изъ областьта на историята преди всичко се вижда ясно тенденцията на нѣкои автори да подценятъ значението на българитѣ като исторически факторъ на Балканския полуостровъ. Така въ статията на професора отъ Бѣлградския университетъ Вл. Чоровичъ (Ћоровић), посветена на „Образуването на независимитѣ държави на Балкана“ (т. I, стр. 188-212), въ чиято първа глава се говори доста подробно за зародиша на сръбската история, началото на която се свръзва съ разширението на българската държава, сжщо както историята на хърватитѣ — съ борбитѣ имъ противъ франкитѣ, се разправя на дълго за въстаническитѣ движения и борби на сърби и хървати въ началото на XIX в., които довели до освобождението имъ отъ турска власть и основаването на свои държави, като при това се признава, че това е резултатъ не само на собственитѣ имъ усилия (собствених напора), но и на други фактори, особено на намѣсата на великитѣ сили — Русия и Австрия. Като изтъква при това, че отъ всички балкански народи българитѣ сж били въ Турция най-потиснатитѣ (најутученији), бидейки подъ турско свѣтско и гръцко духовно господство дълги вѣкове, авторътъ заявява, че съ това могло да се обясни, защо ни сръбската, ни гръцката борба за освобождение не сж имали никакъвъ значителенъ отзвукъ между българитѣ (ни српски, ни грчки борби за ослобођење нису имале никаква знатнијег одјека међу Бугарима). Той не казва ни дума нито за по-раншнитѣ въстания на българитѣ — за Търновското отъ 1598 г., за Чипровското отъ 1688 год., за западно-българскитѣ (може би защото тия последнитѣ не смѣта за български), — нито за Априлското въстание отъ 1876 г., което е непосрѣдниятъ поводъ за Освободителната руско-турска война. Най-сетне — нѣщо забележително — той не споменува нищо за дейното участие на българи както въ сръбскитѣ освободителни борби, така и въ гръцкото въстание, а заявява просто, кратко и ясно: „Свободата на България е извоювана предимно отъ рускитѣ щикове“ (Слобода Бугарске извојевана је претежно руским бајонетима). И по-нататъкъ: „Когато Русия, понесена отъ силното панславянско движение и отъ своето тежнение да добие свободни проливи, решила да влѣзе въ война съ турцитѣ, като продължи борбата на Сърбия и Черна-гора, тя съ самото това поставила и българския въпросъ. Тогава въ Петроградъ се е вѣрвало, че България, която тя би освободила и задължила, би представяла руско

предградие за Цариградъ или, въ краенъ случай, неговъ пазачъ. Затова и въ интереса на Русия е било да направи това предверие колкото е възможно по-широко. Толкова повече, понеже, както вѣрвали руситѣ, сжществувала опасность, че всичко онова, което не стане българско-руско (оно што не буде бугарско-руско), ще мине въ австрийски ржце било непосрѣдно, било прѣко сърбитѣ, които влизали въ сферата на австрийскитѣ интереси. И затова руската дипломация е създала Санстефанска България, която е обхващала голѣмъ дѣлъ чисто сръбски земи (И стога је руска дипломатија спремала светостефанску Бугарску, која је захватала добар део чисто српских области! — т. I, стр. 211). Съ такова — чисто сръбско — обяснение на събитията около освобождението на България мжчно може да се разбере, какъ биха могли действително балканскитѣ народи въ пълно разбирателство и пълно довѣрие помежду си, „своитѣ работи сами да разправятъ", както се пише въ края на статията, колкото и да е вѣрно отъ друга страна, че „балканскитѣ народи иматъ право на своя абсолютна свобода", но разбира се, и по отношение на балкански, а не само извънбалкански държави.

По сжщия въпросъ и въ сжщия духъ има статия и отъ професора на парижката Сорбона, Емилъ Оманъ (Émile Haumant), който, както се знае, винаги е билъ изцѣло въ услуга на сърбитѣ. Тая статия носи насловъ „Освобождение на балканскитѣ народи (1791—1918)" (т. II, стр. 158—173) и засѣга и по-новитѣ събития — балканскитѣ войни 1912—1913 и свѣтовната война 1914—1918. Тя е пълна съ неистини, дължими отчасть на недобро знание, но повечето на съзнателно изкривяване истината съ явна цель да се угоди на сърбитѣ. Въ нея се пише напр. направо, че добиването султански ферманъ за учредяването на българската екзархия въ 1870 г. се дължало на руския посланикъ графъ Игнатиевъ („Кнез [sic] Игнатијев успева 1870 да от Порте добије ферман, којим се ствара бугарски екзархат тј. национална црква, — стр. 165), като при това се казва, че тая национална църква щѣла да обхване не само чисто български земи, но и Македония и Стара Сърбия" (која ће обухватити не само чисто бугарске земље, него и Македонију и Стару Србију), съ пояснение, че Русия била жертвувала сърби и гърци заради новитѣ любимци, като предполагала, че ще ѝ бждатъ по-послушни (Русија жртвује Србе и Грке новим штићеницима, претпостављајући да ће јој ови бити послушнији). Очевидно, съ това се цели да се оправдае днешната подѣлба на Македония между сърби и гърци. Той намира именно, че оттогава насетне българитѣ сж си били поставили за задача да създадатъ своя държава, чиито граници да се покриватъ съ границитѣ на тѣхната църква, нѣщо, което неминуемо довело до борби, първомъ съ останалитѣ балкански държави, а сетне и съ Русия (Бугари отсада иду за тим да створе своју државу, чије ће се границе поклапати са границама њихове цркве; због тога ће неминовно доћи до орбе, прво са осталим балканским државама, а једнога дана и — са Русијом, — стр. 165—166). Така именно могли да се обяснятъ, споредъ него, всички по-нататъшни исторически събития, особено по отношенията между българи и сърби. Следъ Берлинския договоръ (1878), при който се създало Българското княжество между Дунавъ и Стара-планина, но безъ Добруджа, и Източна Румелия между Стара-планина и Родопитѣ, българитѣ, върху чиято земя се е

водила войната, пакъ не се отчаяли и не изгубили надежда: „Българитѣ, — пише той, — сж се стремили къмъ Санстефанска България“ (Бугари су тежили за санстефанском Бугарском, — стр. 167). Съединението на Румелия съ България е било, споредъ него, крачка напредъ къмъ възстановяването на Санстефанска България, която обсѣгала и сръбски области (Уједињење Румелије са Бугарском био је корак унапред ка постављању санстефанске Бугарске, која је обухватала и српске области, — стр. 168). Това, разбира се, сърбитѣ не могли да допустнатъ и затова, потикнати и отъ Австрия, обявили на българитѣ злополучната война отъ 1885 г. Така се обясняватъ, споредъ него, и македонскитѣ борби. Влошеното положение въ Македония, особено по време на Критското въстание (1897) и следъ него, довело до борба на „християнитѣ“ не само съ турцитѣ, но и помежду имъ. Именно съ българитѣ, които господствували тамъ следъ основаването на Екзархията (с Бугарима, који тамо доминирају од оснивања Егзархата), сж се борили сърби и гърци, най-напредъ съ помощьта на църквата и училището. Появяватъ се обаче „български комитаджии“, а следъ това и сръбски четници и гръцки андарти (бугарске комитације, потом српски четници и грчки андарти), които се биятъ помежду си за задоволство на турцитѣ. Той не скрива обаче, че е българско кървавото Илинденско въстание отъ 1903 г. (Најзад 1903 Бугари покушавају општи устанак), което доведе до интервенция на Силитѣ и европейски надзоръ въ Македония.

До колко авторътъ си криви душата, вижда се най-добре при излагането на „Балканскитѣ войни (1912—1913“ (с. 170—171). Той разкрива впрочемъ, че Сърбия, постоянно заплашвана отъ Австрия, е искала просто да се осигури откъмъ България (Најважније је било да се обезбеди од стране Бугарске); Фердинанда обаче е ржководила единствено мисъльта за общо действие противъ Турция. Договоръть се сключва (февр. 1912), привлича се и Гърция (май 1912) и започва войната противъ Турция, чийто резултатъ „изненадва“ (изненађује) Европа. „Следъ петь недѣли отъ почването на враждебнитѣ действия, гърцитѣ, сърбитѣ и българитѣ („Грци, Срби и Бугари“ — така, българитѣ на последно мѣсто) ставатъ господари и на Стара Сърбия, и на Македония, и на Тракия и на Егейскитѣ острови“. Европа се била помирила съ мисъльта, че Турция престава да бѫде вече европейска държава. „Но българитѣ не успѣватъ на Чаталджа“ (Али Бугари не успевају на Чаталџи, — с. 171), а сърбитѣ не могли да чакатъ, защото Австрия, която била разчитала на поражението на сърбитѣ (рачунала на пораз Срба), била обявила мобилизация. „Сърбия е трѣбвало да пристжпи къмъ преговори за примирие“ (Србија мора да поведе преговоре о примирију), а Лондонската посланишка конференция искала оттеглянето на сръбскитѣ войски отъ Албания. Кратко и ясно. Въ центъра на събитията е Сърбия, тя страда и губи, а българитѣ сж виновни, че не сж изгонени турцитѣ отъ Европа. Българитѣ сж виновни, разбира се, и по въпроса за сждбата на Македония. Той пише: „По въпроса за подѣлбата на завзетитѣ земи въ Вардарско между Сърбия и България договоръть е предвиждалъ, че рускиятъ царь ще бѫде арбитъръ, но това не е задоволявало българитѣ, които искали цѣла Македония (У питању поделе заузетих територија у Повардарју између Србије и Бугарске, уговор је

предвиждао да руски цар буде арбитар, али то није задовољавало Бугаре, који су тражили целу Македонију, — ib.). Нито дума за това, че арбитражътъ на руския царь се е отнасялъ само до тъй нар. „спорна зона“, въ северна Македония, до като по тоя договоръ по-голѣмата часть отъ Македония се оставяла на България. А тая именно часть отъ Македония, окупирана отъ сърби и гърци, бѣше подѣлена между тѣхъ безъ огледъ на поменатия договоръ. Подъ сжщото освѣтление е изложена и последвалата война на българи и сърби, които били „между това сключили съюзъ съ гърци“ (но тоя съюзъ е сключенъ, както се знае, още презъ зимата, дълго преди Лондонския миръ!), една война, която довела до едно положение, на Балкана да нѣма вече рая (На Балкану нема више раје), но който е оставилъ следъ себе си омраза, използувана сетне отъ Австро-Унгария (Овај српско-бугарски рат оставио је за собом мржњу, коју ће искористити Аустро-Угарска). Щомъ по такъвъ начинъ България се изкарва едва ли не за първа виновница и на Общоевропейската война, само по себе си се разбира, каква ще бжде преценката на автора за участието на българитѣ въ тая война. Въ центра на изложението сж, естествено, пакъ сърбитѣ, които се борятъ за запазването на своята свобода. Че българитѣ влизатъ въ тая война за да постигнатъ освобождението на своитѣ братя въ Македония, за това не се казва ни дума. Напротивъ, изкарва се, че тѣ сж играли просто двулична роля и, когато австрийци и германци въ 1915 г. нападатъ на Сърбия отъ северъ, българитѣ нападатъ отъ изтокъ. Царь Фердинандъ най-сетне снелъ маската отъ лицето си (Краљ Фердинанд је најзад скинуо с лица маску, — с. 172). Като излага въ нѣколко думи по-нататъшнитѣ събития, той не пропуска да каже, че сръбската войска, която се била присъединила къмъ французи и англичани въ Македония, била влѣзла въ Битоля презъ декември 1916 г. —„тъкмо въ деня на неговото освобождение въ 1912 г.“ (У децембру 1916, она улази у Битољ баш на дан његовог ослобођења 1912, — ib.), и т. н. Така проф. Оманъ схваща „пълното освобождение“ на всички балкански народи, което, единъ пжть станало, отваря вече пжть, „да се появи съзнанието за общия интересъ на балканскитѣ народи въ пълна сила“ (да се осећај заједничког интереса балканских народи јави у пуној снази).

Географска аргументация пакъ въ полза на сръбскитѣ тежнения на Балканския полуостровъ сж изложени въ повърхностната статия на другъ единъ французинъ, Жакъ Анселъ (Jacques Anncel), подъ многообещаващия насловъ „Природни условия за балканското единство“ (т. I, стр. 369—377). Въ нея, между друго, се изтъква (на стр. 376 и сл.) „особената важность“ за пжтнитѣ съобщения на Балканския полуостровъ на две просѣки: „Моравско-вардарската, която сѣче Балканския полуостровъ отъ северъ къмъ югъ, и Моравско-маришката — въ посока отъ северозападъ къмъ югоизтокъ“. Както се знаело, пише той, между Морава и Вардаръ нѣмало сжщински вододѣлъ: той е въ равнини (у равницама), въ които водитѣ текатъ отчасть въ северна посока, къмъ Морава, отчасть въ южна, къмъ Вардаръ. Това било, споредъ него, историческиятъ пжть на проникването на сърбитѣ (То је историјски пут продирања Срба), разбира се, въ Македония. Моравско-маришката просѣка (удолина) отива пакъ отъ долината на р. Морава презъ редица котловини, чиято срѣда е София, въ долината на Марица и къмъ Одринъ. „Източниятъ дѣлъ на този

пжть (значи, по р. Марица!) е билъ осьта на българското единство" (Источни део овога пута био је осовина бугарског јединства). Естественото заключение, следъ такова едно твърдение на тоя добъръ сръбски приятель, е, че отъ тукъ, отъ долината на р. Марица, на западъ всичко трѣбва да е сръбско. Разбира се тогава ясно, за какви заслуги тоя „ученъ" е „отличѐнъ съ орденитѣ на Югославската корона, на Св. Сава и на Бѣлия орелъ съ мечове, както и съ Цвиичовия медалъ", както може да се прочете въ краткия му живописъ (пакъ тамъ, стр. 433).

Всичко това, разбира се, е въ пълно съгласие съ географско-етнографскитѣ схващания на Балканския полуостровъ отъ страна и на идеолога на великосръбскитѣ тежнения Цвиичъ, разглеждани не единъ пжть въ сп. Макед. прегледъ. Въ тая „Књига о Балкану" тѣ сж намѣрили мѣсто подъ форма на извадки изъ неговитѣ съчинения, направени отъ единъ неговъ ученикъ, д-ръ Шпиро Солдо („Јован Цвијић и балкански проблеми", — т. II, стр. 202—240). Въ предговора къмъ книгата той се прославя като „най-видниятъ балканологъ отъ ново време" (најугледнијег балканолога новијег времена, — стр. III), а къмъ статията — че съвременнитѣ научни работници трѣбвало да продължатъ, гдето той спрѣлъ (Савремени научни радници треба да наставе ту где је Цвијић стао, — стр. 202). Въ форма на сентенции, разпредѣлени въ глави, се предаватъ основнитѣ му мисли, изказани, както се знае, съ цель да се обоснове стремежътъ на сърбитѣ за присвояване по възможность повече земи къмъ югъ и къмъ истокъ. Отъ Цвиича води началото си изтъкнатата въ статията на Оманъ мисъль за особеното значение на Моравско-вардарската просѣка. Тукъ тая мисъль е предадена на стр. 207 (въ главата „Географски елементи на балканското единство"). Тая долина и долината Морава—Марица сж посочени като най-важнитѣ надлъжни съобщения („лонгитудиални комуникации"), „които свръзватъ Цариградъ и Солунъ съ Бѣлградъ, на устието на Сава и Дунавъ", и тя „като едноставна комуникация и като цѣлость особено изпъква" (нарочито је изражена). „Понеже, пише се тамъ още, нѣма вододѣлъ, Морава и Вардаръ могатъ да се преобразятъ въ непрекжснатъ воденъ пжть между Дунавъ и Егейско море". Поради политическото и културно значение на Цариградъ, пжтьтъ който се отдѣлялъ отъ Нишъ презъ долинитѣ на Нишава, Искъръ и Марица презъ България за Цариградъ, е билъ нѣкога най-важниятъ, но „между това, като се почне отъ последнитѣ десетина години (почев од последњих десетина година), линията Морава—Вардаръ е станала най-важната за всички части на Балканския полуостровъ, освенъ източния". Солунскиятъ заливъ пъкъ, понеже тамъ се свръшва реченатa линия, има особено значение за севернитѣ области на Балканския полуостровъ. Срещу това, географското положение на Бѣлградъ на северъ е отъ „извънредно значение", понеже въ него се събирали не само поменатитѣ две надлъжни линии, но вървятъ и други главни съобщителни пжтища — къмъ Буда-Пеща, Темешваръ, Фиуме (Рѣка) и Любляна (стр. 208). По добро обоснование на „значението" на Бѣлградъ като срѣдище на Балканския полуостровъ, разбира се, не може да се измисли.

Любопитно е да се изтъкне още, че въ главата „Културни пояси" е намѣрено за нуждно да се извади и повтори, съ цель да се изтъкне, че сръбскиятъ елементъ обсѣга и земи далечъ на истокъ отъ днешната югославско-

българска граница, съвършено погрѣшното твърдение на Цвиича, че „задругата сжществува или до скоро е сжществувала въ цѣлия западенъ и срѣденъ дѣлъ на Полуострова, отъ Адриатическото море до рѣката Искъръ въ България, у сърбитѣ, хърватитѣ и албанцитѣ", но че нея я „нѣма у българитѣ и у турцитѣ" (Нема је код Бугара и Турака, — стр. 213). Естествено е да се заключи, че западна България до Искъръ е населена не отъ българи, а отъ сърби.

Тая сжщата мисъль се обосновава по-нататъкъ (стр. 216 и сл.) и исторически съ твърдението, за „претопяването на угрофинскитѣ българи въ славянитѣ отъ Дунавската равнина, между Искъръ и Черно море" (претапање угро-финских Бугара у Словене доњодунавске плоче, између реке Искра и Црног Мора), отгдето водятъ началото си днешнитѣ българи. Докато „голѣмата южнославянска маса, западно отъ карпатско-балканския лжкъ и Родопитѣ", гдето е нѣмало „монголски войнишки ферменти", е останалъ дълго време разпокжсанъ въ отдѣлни племена, тукъ, поради цѣлостността на Долнодунавската равнина, „туранскитѣ българи сж дали здрава военна организация на долнодунавскитѣ славяни, които сж били, както и всички славяни на полуострова, народна маса безъ спойка" (без кохезије), и основали първата славянобългарска държава въ края на VII в. подъ Аспаруха, до като по-западно, „едничкото пространство, природно сгодно за образуване държава и въ което е имало условия за развой на силна държава, Моравско-вардарската долина, сж били заели византийскитѣ военни сили (византиске војне снаге), съсрѣдоточени въ голѣмитѣ градове: Thessalonica, Stobi, Ulpiana, Naissus и др.", и затова именно само западно отъ тия надлъжни пжтища е могла да бжде основана първата сръбска държава Рашка (стр. 216-217).

Въ съгласие съ това сж решени и „антропогеографскитѣ проблеми" (стр. 217 и сл.). Изследвачитѣ отдавна били забележили еднаквитѣ основни народностни черти на сърбохърватитѣ, словенцитѣ и българитѣ, като сж констатирали, че се били „неусѣтно" различавали езицитѣ, които се говорятъ отъ Любляна до Солунъ и отъ Соча (Изонцо) до Черно море. Специално сърбо-хърватитѣ говорятъ единъ (једнолик) езикъ, а основнитѣ „психични черти" сж „еднакви у сърбохърватитѣ и словенцитѣ". За това било допринесло много обстоятелството, че „сърбитѣ, които правятъ почти две трети отъ южнославянското население" (Срби, који чине готово две трећине јужнословенског становништа)" — като се смѣта, разбира се, и цѣлото население отъ Македония и западна България до Искъръ, — били проникнали чрезъ преселяния (миграцијама) въ Хърватско, Славония, Далмация и южна Краина, като се смѣсили добре съ хърватитѣ, а донейде и съ словенцитѣ. Но, като тръгне презъ Балканския полуостровъ, отъ Адриатиче.кото море къмъ Черното, изследвачътъ ще попадне на по-значителни езикови и народностни разлики, особено като влѣзе въ областьта, населена съ българи. Свойственитѣ на българитѣ „езикови и етнични особености" не се явяватъ само източно отъ поменатата граница на р. Искъръ. „Има просторни области, гдето сръбскитѣ и български особености се проникватъ една въ друга и се стопяватъ, като въ сжщинска Македония (южно отъ Велесъ) и въ шопската область между Тимокъ и Искъръ". — „Но дори и източно отъ Искъръ, а особено въ Срѣдна-гора, се явява тукъ-тамъ българско население, което по своитѣ типични

особености се приближава до сърбитѣ“ (Има пространи области где српске и бугарске особине продиру једне у друге и стапају се, као у правој Македонији (јужно од Велеса) и у шопској области између Тимока и Искра. — Али чак источно од Искра, а нарочито у Средњој Гори, јавља се овде-онде бугарско становништво, које се по својим типичним особинама приближује Србима, — стр. 219). Въ свръзка съ това стои и раздѣлението на южнитѣ славяни на „четири типа“ (пакъ тамъ), при което, покрай динарския типъ на западъ и панонския, у словенцитѣ въ Панонската низина, се отдѣля единъ „централенъ, който обхваща повечето население по южна Морава и Вардаръ и съ шопския поясъ се простира до Дунава“ (који обухвата поглавито становиште Јужне Мораве и Вардара и шопским се појасом продужава до Дунава), и е, разбира се, различенъ отъ другия, източно-балкански, къмъ който спада населението отъ дветѣ страни на Стара-планина, което единичко се признава отъ Цвиича за българско. Специално за поменатия централенъ типъ се говори подробно по-нататъкъ (стр. 225 и сл.), гдето се подчертава, че неговото население „завзема срѣдищния дѣлъ на Балканския полуостровъ, Косовско-метохийската и Вардарската область и околнитѣ краища“, сир. македонскитѣ земи се свръзватъ съ южносръбскитѣ северно отъ Шаръ. Не безъ цель, между другитѣ основи черти, се споменува специално съществуването на задругитѣ и на обичая „Слава“: „Ако и племената да сж изчезнали, задругитѣ сж останали доскоро всѫде и изглежда да сж се засилили презъ времето на турското владичество. Има ги въ Косово и Метохия, въ околностьта на Тетово, въ Порѣчието, въ Прѣспа и т. н., както и въ шопскитѣ покрайнини. Негде има обичаятъ Слава“ (стр. 226). Изтъква се по-нататъкъ, когато се говори за разселянията въ турско време, че въ Моравската долина се е срещнала и слѣла една изселнишка струя отъ западъ, „косовска струя“, съ „вардарско-моравската или южна струя“, образувана отъ изселници отъ водотечието на Вардаръ северно отъ Демиркапия (населението южно отъ Демиркапия много слабо се е движило на северъ), а особено отъ изселници отъ западна Македония, именно отъ Прилепъ, Битоля, Охридъ и Дебъръ (стр. 232). За особени етнични отлики между населението въ Македония, южно отъ Шаръ-планина, и населението на северъ отъ нея, не бива и да се мисли; то е едно и съ населението на истокъ отъ днешната сръбско-българска граница, до Искъръ и Срѣдна-гора, отгдето на истокъ тепърва започва чисто българското население.

Азъ предавамъ главното отъ тия достатъчно познати твърдения на покойния сръбски професоръ Цвиичъ, които нѣматъ нищо общо съ обективната истина, но постоянно се повтарятъ отъ сръбска страна като символъ на вѣрата, за да се види какъ подъ авторитета на поканени учени отъ цѣлъ свѣтъ, специалисти по разни дисциплини, които засѣгатъ Балканския полуостровъ, уредницитѣ на тия сборници, чрезъ свои сънародници или поставили се въ тѣхна услуга другоземци, изкусно прокарватъ идеи, отдавна проповѣдвани отъ Бѣлградъ и дръзко поддържани и днесъ отъ сръбскитѣ учени, че не само населението на Македония е цѣло сръбско, но че сърби населятъ и земитѣ задъ източнитѣ граници на днешна Югославия — цѣла западна България до Искъръ. Действително, печатани на сръбски, тѣ сж предназначени, както се казва въ увода на първия томъ, за „широкитѣ редове на югославската читателска публика“ (стр. XV), но повечето отъ помѣстенитѣ тукъ статии сж дадени едновременно и на чужди езици, като втори

томъ на всѣка отъ първитѣ две годишнини на „Revue internationale des études balkaniques", дори подъ специаленъ насловъ „Les Balkans, leur passé et leur présent (I-ère partie Beograd 1935, II-ème partie 1936). И така ще да продължаватъ тѣ да излизатъ и по-нататъкъ съ строго опредѣлена цель — да подготвятъ общественото мнение не само въ Югославия, но и вънъ отъ нея, къмъ установяване единението на балканскитѣ народи тъй, както се разбира то отъ представителитѣ на сръбската наука и на сръбската политика.

Създателитѣ на Балканския институтъ още отъ първия день пожелаха да привлѣкатъ за своето дѣло сътрудници преди всичко изъ срѣдата на ученитѣ и книжовницитѣ на другитѣ балкански народи, особено по въпроси изъ съвременния научевъ, книжовенъ, обществевъ и религиозенъ животъ въ тѣхнитѣ страни. Прави впечатление при това, че, докато отъ страна на учени и книжовници отъ ония балкански държави, за които целитѣ на бѣлградското начинание могатъ да бждатъ само угодни, сж се отзовали малцина охотници за сътрудничене, отъ българска страна сж се намѣрили мнозина, които, види се, твърде поласкани отъ поканата да участвуватъ въ едно издание наредъ съ видни европейски учени, безъ да искатъ да знаятъ какво ще се пише тамъ по въпроси, сждбоносни за бждещето на българската народность, и безъ да си даватъ смѣтка, че съ това ще спомагатъ не за сближение между балканскитѣ народи върху основата на взаимно национално зачитане, но за даване съгласие за едно разбиране, което преследва цель да се оправдае владението на български земи и стремежа къмъ завладяване нови. Тѣмъ е било възлагано, както се вижда отъ напечатанитѣ статии, да напишатъ по нѣщо върху съвсемъ невини теми. Така покойниятъ проф. В. Златарски е описалъ точно споредъ известията на византийскитѣ писатели „Заселянето на славянитѣ на Балканския полуостровъ" (т. I, стр. 82-100), престарѣлиятъ С. С. Бобчевъ е далъ статия „Погледъ върху правната уредба на Балкана подъ турско робство" (159-167), д-ръ Ив. Сакзовъ--„Стопанския животъ на Балкана въ срѣднитѣ вѣкове" (134-146), Христо Вакарелски — „Животъ и обичаи на българитѣ" (320-328, съвсемъ повръхностна), Атанасъ Илиевъ — „Наука и научевъ животъ въ България" (337-343, субективно информативна), С. Скитникъ — „Изкуството въ България" (351-366), Г. Константиновъ — „Новата българска литература" (II, 276-296), Е. Петева — „Народното изкуство въ България" (316-322) и Ст. Джуджевъ — „Музикаленъ фолклоръ въ България" (323-326). Помснатиятъ Ат. Илиевъ дори е изразилъ въ писмо до редакторитѣ възторга си отъ книгата и доволството отъ направената му честь: „Врло сам задовољан да је мој чланак нашао места на страницама ове Ваше публикације" (вж. т. II, стр. 343). Другъ български ученъ пъкъ, проф. Б. Филовъ, се е съгласилъ да се постави името му на корицитѣ на третия томъ на „Revue internationale des études balkaniques" като членъ на редакционния комитетъ, наредъ съ проф. А. Беличъ, Н. Йорга и пр.

Би било любопитно да се знае, дали би се намѣрилъ поне единъ сърбинъ, който нѣкога би се съгласилъ да сътрудничи въ едно общо дѣло, въ което въпроситѣ въ връзка съ Македония и нейното население би се излагали не тъй, както се разбиратъ отъ сърбитѣ. Известно е, че поляцитѣ упорито отстояваха зачитането на своя народностенъ престижъ всѫде, гдето той можеше да бѫде засегнатъ. Съ такова качество, вижда се, ние българитѣ не можемъ да се похвалимъ.

Ст. Романски

H. Batowski, Bałkańskie zagadnienia. Odbitka z Encyklopedji nauk politycznych z. 2, str. 1-6; **Bułgarja, historja i stosunki politiczne.** Odbitka z Encyklopedji nauk politycznych z.4, 1-4; **Borys III.** Odbitka z Encyklopedji nauk politycznychz. 4, 1-2; **Bukareszteńskie traktaty.** Odbitka z Encyklopedji nauk politycznych z. 4, 1-4.

Въ новооснованата полска „Енциклопедия за политически науки" известниятъ полски славистъ — лекторъ по чески езикъ въ Ягелоновския университетъ въ Краковъ — д-ръ Х. Батовски е обнародвалъ редица статии, които засѣгатъ историята на България, отношенията между балканскитѣ държави и стремежитѣ за свобода и сближение на балканска почва.

Авторътъ, по всичко личи, е запознатъ съ литературата по въпроситѣ, които разглежда, а освенъ това има и множество лични впечатления отъ посещения на повечето отъ странитѣ на Балканския полуостровъ. Не за пръвъ пѫть той се занимава съ тия проблеми.[1] Въ статията си за балканскитѣ отношения той опредѣля съдържанието на понятието „Балкани", като отбелязва и най-важнитѣ исторически дати въ историята на Балканския полуостровъ. Най-сетне, въ желанието си да установи сѫщностьта на идеята за балканското единство и усилията за нейното практическо приложение, той се спира на връзкитѣ между балканскитѣ народи въ миналото (XIX—XX в.) и опититѣ за сближение чрезъ конференции и балканско споразумение въ най-ново време.

Любопитно е да се отбележи, че до 1918 г. понятието „Балкани" въ географско и политическо отношение бѣ напълно еднакво. За балкански държави се смѣтаха България, Сърбия, Гърция, Албания и Черна-гора. Следъ общоевропейската война въ това понятие се включиха изкуствено голѣми пространства отъ предѣлитѣ на Югославия, които не спадатъ къмъ Балканския полуостровъ, и отъ земитѣ на Ромъния и Турция — две държави, които се стремятъ да поддържатъ постоянно интереситѣ си на Балканитѣ. Що се отнася до историческото понятие „Балкани", то се покрива напълно съ границитѣ на полуострова. Накратко и съ видимо безпристрастие авторътъ е запозналь читателя съ най-важнитѣ исторически събития изъ живота на балканскитѣ държави. Той не е пропустналъ да изтъкне, че между балканцитѣ сѫществуватъ разнообразни естествени връзки, които често пораждатъ чувството за междубалканско единство. Причинитѣ, споредъ него, сѫ нѣколко, но преди всичко трѣбва да се има предъ видъ еднаквата историческа сѫдба; защото, останали подъ римско, византийско и османско владичество, балканскитѣ народи сѫ развили въ психиката си еднакви отличителни белези. Не на последно мѣсто като обединителна връзка трѣбва да се вземе въ съображение и православието, което изповѣдватъ повечето отъ народитѣ на полуострова, въпрѣки тѣхнитѣ расови и езикови различия[2].

---

[1] Срв. между друго Problemat bałkański (Warszawa 1933), III-cia konferencia bałkańska (Warszawa 1933), и къмъ тѣхъ рецензия отъ Ив. Лековъ, Македон. прегл. г. VIII, кн. 4, стр. 155-158.

[2] Срв. по тоя въпросъ проф. Ст. Романски, Културна-исторична и езиковна взаимность у балканскитѣ народи. Учил. прегледъ X—XIII (1924), стр. 1-12.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА ОКОПИЕ

Идеята за балканското единство е доста стара, тя е прекарала различни сѫдби и въ най-разновидни форми е била горещо препоржчвана отъ патриоти, културни дейци и държавници на всички балкански страни. Безъ да навлиза въ подробности, авторътъ е проследилъ всички опити за осѫществяване на балканско единство, повечето отъ които сѫ били, за жалость, само планове за надмощие на часть отъ балкански държави надъ останалитѣ. Доколко въ всички тия дипломатически игри е отсѫтствувалъ здравъ смисълъ и искрено разбиране на идеята за балканско споразумение, вижда се между друго и отъ факта, че въ продължение на 25 години Гърция се свързва на четири пѫти съ Турция противъ славянитѣ (въ 1883, 1887, 1890, 1908). Разгледани сѫ въ тая статия и балканскитѣ конференции, причинитѣ за тѣхния неуспѣхъ, както и недостатъцитѣ на т. н. Балкански пактъ.

Споредъ мене, авторътъ трѣбваше да отбележи въ своя очеркъ и обстоятелството, че напоследъкъ засиленията интересъ къмъ общобалкански проблеми намѣри изразъ и въ езикознанието, та затова все по-често се говори за балканология, балканска филология, балкански езиковенъ съюзъ и пр.

Въ статията подъ насловъ „България, история и политически отношения“ сѫщо накратко и съ желаната обективность сѫ предадени по-важнитѣ исторически и политически събития и факти отъ най-старо време до сега. Любопитно е да се отбележи, че авторътъ се е отнесълъ до известна степень съчувствено къмъ разочарованието на българитѣ отъ нещастния изходъ на воденитѣ отъ тѣхъ освободителни войни, затова той изтъква, че българскиятъ народъ се е борилъ за свой националенъ идеалъ и е могълъ, ако и за кратко презъ войната, да го осѫществи („Tak wojna światowa, zresztą tylko na krótki bazdzo czas, ziściła bułgarski ideal narodowy, jednocząc wszystkie ziemie, do których bułgarów aspirowali...“ стр. 3).

Кратката статия, посветена на Н. В. Борисъ III, представя умѣло и въ надлежния тонъ написана живописна бележка за Царя на българитѣ.

Въ статията „Букурещки договори въ XIX и XX в.“ е предадена историята на мирнитѣ договори, сключени въ Букурещъ. Интересно е да се отбележи, че ромънитѣ наричали договоритъ за миръ отъ 1918 г. „ограбнически“, докато онзи отъ 1913 съ българитѣ — „основа на ромънската хегемония на Балканския полуостровъ“.

Въ тоя кратъкъ очеркъ най-добре изпъква лошата страна на непрестаннитѣ, не лишени отъ вѣроломство и грубо погазване на правото, дипломатически действия особено досежно онеправданитѣ народи на Балканския полуостровъ.

Трѣбва да се припомни, че въ началото на своята научно-публистична дейность г. Батовски не бѣ напълно свободенъ отъ известно пристрастие при обсѫждането на балканскитѣ въпроси. Разгледанитѣ статии обаче, за добра честь на автора, сѫ написани съ необходимото вѣрно познаване на фактитѣ, доста обективно, снабдени сѫ съ надлежната литература и представятъ отъ себе си общодостѫпно помагало за исторически справки, отъ които се нуждае полския читатель.

Ив. Лековъ

Henryk Batowski, Rozwój terytorjalny państw bałkańskich w XIX i XX w., въ „Czasopismo geograficzne“, свезка 2—3, 1936, стр. 175—205.

Многобройнитѣ териториални промѣни, които за кѫсо време станаха на Балканския полуостровъ, привличатъ доста често любопитството на чужденцитѣ. Тѣ се мѫчатъ да си обяснятъ това явление, като заставатъ обикновено на исторична гледна точка. Сѫществуватъ обаче и нѣколко, за жалость, съвсемъ несполучливи опита, териториалниятъ развой на балканскитѣ държави да бѫде разгледанъ отъ географско гледище. Но което е още по-жалко, то е, че тѣзи опити, напечатани на френски или на нѣмски езикъ, намѣриха голѣмо разпространение, особено между по-неосвѣдоменитѣ по балканскитѣ въпроси. Такъвъ е случая съ книгитѣ на J. Ancel, Peuples et nations des Balkans (Paris 1926, 2 изд. 1930) и на J. Gellert, Die politisch-geographische Entwicklung und Struktur Bulgariens, Berlin 1933 (Beihefte z. Zeitschrift für Geopolitik, H. 10). Тѣ представятъ отъ себе си дилетантски компилации на люде, които не познаватъ нито единъ балкански езикъ и сѫ били принудени да черпятъ отъ втора и трета ржка, при което, и при добра воля, която впрочемъ у Ж. Анселъ, за жалость, отсѫтствува, не е могло да не изпаднатъ въ грѣшки.

Следъ казаното не трѣбва никакъ да ни бѫде чудно, че работата на Батовски, основана тъкмо върху тѣзи две книги, безъ претенции, че дава нѣщо оригинално, може да бѫде разглеждана само като опитъ да се поднесе на полската читателска публика едно сбито изложение на въпроса за развоя на териториалнитѣ отношения на балканскитѣ държави пресъ XIX и XX вѣкъ, означенъ въ заглавието на разглежданата статия. При това авторътъ се е задоволилъ да даде, както и самъ отбелязва въ подзаглавието, само „факти отъ историчната география и дипломатическата история“. Тѣзи факти, трѣбва да се признае, сѫ предадени вѣрно, но сѫ доста сухи и самата работа е толкова претрупана съ дати, цифри за спечелени и отстѫпени територии и имена на придобити и загубени градове, че тя цѣлата добива повече образъ на статия, приготвена за нѣкоя справочна енциклопедия. Освенъ това, по тѣзи данни, дадени поотдѣлно за всѣка балканска държава, мѫчно може, за жалость, да се добие цѣлостна представа за териториалнитѣ промѣни на полуострова изобщо. Така напримѣръ, като четемъ за Албания, нищо не ни напомня за тѣсната връзка, която сѫществува между нейното обособяване като самостоятелна държава и приключването на Балканската война. Казано е съвсемъ накратко, че „държавата Албания се е появила на политическия хоризонтъ на Европа едва на 1912 година, следъ прокламацията за независимость отъ 28 ноември, издадена въ Валона“. Този „фактъ отъ дипломатическата история“, тъй, както е даденъ, нито може да бѫде разбранъ, нито пъкъ може да бѫде запомненъ. Изобщо и при всички други факти, дадени въ тази статия, авторътъ като че ли не смѣе нигде да ги турне въ връзка, не смѣе нигде да се изкаже въ единъ или другъ смисълъ при различнитѣ национални спорове: и тѣ сѫ дадени като факти, съвсемъ сурови факти, мѫчни за смилане и отъ найлюбопитния читатель. И все пакъ трѣбва да се радваме, че фактитѣ сѫ дадени безъ всѣкакви обяснения, а особено, че не сѫ повторени обясненията, които даватъ поменатитѣ въ началото на тая рецензия двама автори.

По този начинъ въ статията на Батовски сж избѣгнати наивнитѣ твърдения и извъртания, присжщи на Анселъ, и то специално по отношение на Македония.

Статията на г. Батовски, при тѣзи нейни качества, ако и да не представя нѣщо оригинално, е все пакъ приносъ къмъ полската географска и историческа литература върху Балканския полуостровъ и сигурно ще бжде отъ полза за по-широката полска публика, която нѣма време да се осведомява направо отъ първоизточницитѣ по нашитѣ балкански въпроси, които сж отъ интересъ и за чужденцитѣ.

Дим. Ярановъ

Nicolas V. Michoff, ancien sous-directeur de la Bibliothèque nationale de Sofia, **Bibliographie des articles de périodiques allemands, anglais, français et italiens sur la Turquie et la Bulgarie.** [Académie bulgare des sciences]. Sofia 1938, 8º, XV + 687.

Презъ течение на XVIII и XIX вѣкъ, успоредно съ засиления упадъкъ на Отоманската империя вследствие на зачестилитѣ руско-турски войни и на освободителнитѣ стремежи на подвластнитѣ ѝ народи на Балканския полуостровъ, нейнитѣ владения, особено ония по дветѣ страни на Проливитѣ, които по-късно ставатъ известни като земи на Близкия изтокъ, постепенно привличатъ вниманието на западноевропейскитѣ държави, и мисии отъ най-разнороденъ характеръ, голѣми и малки, явни и тайни, не само дипломатически и военни, но и търговски, религиозни и научни, почватъ да бродятъ по тѣхъ и да се настаняватъ въ най-важнитѣ срѣдища. Редица отдѣлни книги, пжтеписни и монографични, както и статии и дописки въ периодични издания, излизатъ на свѣтъ — освенъ въ Русия, гдето се печататъ главно на руски, — на четиритѣ голѣми западноевропейски езика (френски, нѣмски, английски и италиански) съ цель да възбудятъ или да задоволятъ интереса къмъ тия страни. Въ тѣхъ по необходимость се е засѣгала, повече или помалко, и България, която, разположена въ непосрѣдно съседство съ Цариградъ, е била въ своитѣ етнографски граници на пжтя на всѣкого, който отъ северъ или отъ западъ, не по море, е искалъ да го достигне.

Когато въ ново време, следъ като се създадоха свободни християнски държави на мѣстото на владѣнитѣ отъ турцитѣ земи на Балканския полуостровъ, се засили научниятъ интересъ къмъ тѣхното опознаване, а особено политическиятъ, вследствие на съперничествата на тия държави за сждбата на останалитѣ до началото на XX вѣкъ балкански земи въ предѣлитѣ на Турция, тия по-стари съчинения добиха особено значение и мнозина изследвачи обърнаха погледъ къмъ тѣхъ и искаха да ги използуватъ за своитѣ цели. Следъ възникналитѣ спорове по народностната принадлежность на населението въ още неосвободенитѣ земи, на първо мѣсто Македория, сетне и Тракия и Добруджа, особено етнографскитѣ сведения въ тия съчинения, като такива, които се отнасятъ до едно време, когато никаква национална пропаганда не бѣше проникнала тамъ, нито пъкъ тѣхнитѣ автори сж могли да бждатъ повлиявани отъ гдето и да било, добиха голѣма цена. Тия съчинения обаче бѣха пръснати въ разни библиотеки, па много дори не бѣха и известни.

Явна е тогава заслугата на д-ръ Никола Миховъ, авторъ на горната книга, който се сѣти въ такова едно време на възбуденъ интересъ къмъ

Балканския полуостровъ да се отдаде, при това всецѣло, на библиографски дирения съ огледъ къмъ тоя земенъ кжтъ и по такъвъ начинъ да улесни неговото по-нататъшно изучване. Четири голѣми книги, издадени отъ Българскаа аткадемия на наукитѣ, подъ насловъ „Населението на Турция и България презъ XVIII и XIX в. Библиографско-статистически изследвания“ (София 1915 [= Сборникъ на Бълг. академия на наукитѣ кн. IV], 1924, 1929 и 1935),[1] и други четири по-малки, съ библиографскитѣ извори, „Sources bibliographiques sur l'histoire de la Turquie et de la Bulgarie“ (Sofia 1914, 1924, 1928 и 1934), въ които се отбелязватъ съ педантична библиографска точность съчинения, първоначално изъ библиотекитѣ въ София, Мюнхенъ, Берлинъ и Виена, сетне въ Парижъ и Марсилия (т. III) и Лондонъ и Женева (т. IV), сж плодъ на многогодишна усърдна работа, чието значение може да бжде заслужено оценено само отъ тия, които сж ринудени да се ползуватъ отъ тѣхъ.

Трѣбва да се признае, че най-новата книга на г. Н. Миховъ — „Библиография на статиитѣ въ нѣмски, английски, френски и италиански периодични издания върху Турция и България“ — заслужава още по-голѣмо внимание. Преди всичко и надъ всичко поради външния характеръ на материала. Докато въ по-раншната четиритомна библиография голѣма часть отъ отбелязанитѣ съчинения представятъ отдѣлни книги, които човѣкъ може да намѣри и въ съответния отдѣлъ на систематичния каталогъ на всѣка по-голѣма библиотека, като ще сжди за съдържанието и значението имъ по самитѣ наслови, както е впрочемъ и въ труда на Михова, освенъ въ случаитѣ, когато той дава съдържанието и нѣкои извадки отъ етнографско-статистически характеръ, тоя новъ библиографски трудъ съдържа с а м о статии, незначителна часть отъ които, поради своя обемъ или поради пособения храктеръ на периодическото издание, въ което сж били помѣстени, сж излѣзли и на отдѣлно, за да бждатъ смѣтнати и като отдѣлни книги. И това е тъкмо материалътъ, който, поради недостжпностьта на много отъ по-старитѣ периодически издания (списания, периодично излизащи сборници и под., да не говоримъ за вестници), остава непознатъ за повечето изследвачи. Тоя материалъ при това се отличава отъ материала въ по-раншната библиография и съ много по-голѣмото си разнообразие: вмѣсто да се прави ограничение само съ огледъ къмъ населението на въпроснитѣ области, сир. отбелязването предимно на съчинения, въ които се съдържатъ повече или по-малко етнографско-статистически данни, както е въ „Населението на Турция и България“, тукъ свободно се взема всичко, което се отнася до тия страни — изъ областьта на геологията, географията, историята и археологията, животното и растително царство, езика и културното състояние на населението, религията, стопанството и търговията, държавната и обществена организация, пжтищата, мореплаването и какво ли не още, при това не само до земитѣ на тогавашна европейска Турция, но и до турскитѣ провинции отвждъ моретата, напр. и южна Русия,

[1] Тѣ сж разгледани подробно, особено поради етнографскитѣ сведения за Македония, въ Мак. прегледъ г. I (1925), кн. 5 и 6, стр. 233-256 (т. I и II — отъ Л. Милетичъ), год. V (1929), кн. 1, стр. 148-164 (т. III — отъ М. Романска) и год. X (1936), кн. 1-2, стр. 223-228 (т. IV — отъ Л. Милетичъ).

докато Турция още владѣеше севернитѣ брѣгове на Черно море, Мала-Азия и дори Африка. Това се вижда още отъ самото начало на книгата: първата статия, отъ 1715 г., се отнася до установяването на езуититѣ въ Кримъ, втората, отъ сѫщата година, е пѫтеписъ отъ 1702 г. отъ Кримъ въ Черкезия между татаритѣ ногаи и т. н. Така понятието „Турция" въ израза „Турция и България" (Turquie et Bulgarie) тукъ е много по-широко, отколкото въ по-раншнитѣ библиографски трудове, тъй като се включватъ и земи, чиято връзка съ България е съвсемъ слаба или дори никаква.

Естествено би било да се очаква, че въ тоя си трудъ, така разширевъ, авторътъ ще изостави, поради по-специалния имъ строго опредѣленъ характеръ, всички статии и студии, показани въ четиритѣ книги на „Населението на Турция и България", между друго и за да не подцени стойностьта на това свое библиографско съчинение, четвъртиятъ томъ отъ което излѣзе само две години по-рано (1935). Тъкмо обратното: въ новия библиографски трудъ сѫ възпроизведени, ако и това да не се казва нигде отъ автора, всички статии отъ поменатата му по-раншна библиография (освенъ нѣкои случайно пропустнати). И добре е направено. По-раншната библиография на Михова се състои отъ четири т е ж к и тома, голѣмъ форматъ (само вториятъ томъ по форматъ е по-малъкъ и по-лекъ), не твърде наржчни, които, като ги разтвори човѣкъ, добива впечатление, като че сѫ възпроизведени въ тѣхъ стереотипно картоненитѣ фишове отъ каталога на нѣкоя технически добре подредена библиотека: на чело съ тлъсти букви стои името на автора (или личната дума на съчиненията безъ авторъ), сетне на новъ редъ пълниятъ текстъ на наслова на съчинението съ обозначение на формàта и обема, сетне пакъ на новъ редъ пълното наименование на списанието, сборника или редицата книги, гдето е напечатано съчинението, безъ каквото и да било съкращение, безъ огледъ на това, че се повтаря и при други статии или студии, най-сетне пакъ на новъ редъ сигнатурата на библиотеката, въ която се намира, съ спазване на достатъчно разстояние между имената и насловитѣ на съчиненията — изобщо единъ разкошъ, който би могълъ да оправдае направената преди години, по поводъ на подобенъ начинъ на печатане, ако и не на библиографични трудове, правенъ отъ една съседна намъ страна, бележка на единъ критикъ: „балканско пилѣене мѣсто" (balkanische Raumverschwendung). За щастие въ новата библиография тоя маниеръ е изоставенъ (освенъ въ увода, стр. 1-58, гдето сѫ дадени съкращенията на периодическитѣ издания), и въ малко повече отъ 500 страници, безъ увода и показалцитѣ въ края, сѫ изредени по години, отъ 1715 до 1891, всичко 10.044 съчинения, въ единъ наржченъ томъ, обикновенъ осмина форматъ. Така изследвачитѣ, които сѫ принудени да използуватъ библиографията на Михова, ще могатъ да си послужатъ първомъ съ тоя наржченъ томъ на статиитѣ, като ще търсятъ по-раншната библиография само за отдѣлнитѣ книги. Впрочемъ и въ друго едно отношение старата библиография остава още необходима — когато човѣкъ иска да знае дали при нѣкоя отбелязана тамъ статия не сѫ дадени и нѣкои извадки отъ етнографско-статистически характеръ. Въ тоя случай действително трѣбва да се съжалява, че авторътъ не е показалъ въ новата си работа повторенитѣ статии, съ указание на мѣстото — тома и

страницитѣ — отъ „Населението на Турция и България", гдето всѣка отъ тѣхъ е отбелязана, за да може използувачътъ при нужда да се справи и да си послужи съ извадкитѣ, ако сж направени. Азъ вѣрвамъ, че това ще да е случайно опущение, но, за жалость, не маловажно.

За читателитѣ на Македонски прегледъ е любопитно да знаятъ, какъвъ е материалътъ въ тоя новъ библиографски трудъ на Михова досежно Македония. Той може да бжде прегледанъ съ помощьта на подробния показалецъ, вещественъ и на мѣстнитѣ имена (Index des matières et noms de lieux, — стр. 619-688)), съставенъ споредъ даннитѣ, които се съдържатъ въ насловитѣ на статиитѣ. Тѣ сж показани тамъ или подъ общото име „Македония" (Macédoine, Macedonia, Macedonien, Mazedonien), ако то се съдържа въ насловитѣ, или подъ имената на нѣкои градове (повече Солунъ и Битоля, а по единъ-два пжти и Охридъ, Сѣръ, Прилепъ, Скопие и пр.) или рѣки (напр. Вардаръ — Wardar и Axius) и др. Тѣхното по-подробно разглеждане хвърля свѣтлина и върху общия характеръ на цѣлата работа. Нека се задоволимъ само съ посоченитѣ въ показалеца подъ името „Македония" статии. Тѣ сж всички 68, отъ които 22, сир. близо една трета, сж повторени дословно, както сж дадени вече въ четиритомната библиография на Михова върху „Населението въ Турция и България". Така: №№ 141 (стр. 72) = Нас. III 412; 345 (83) = Нас. IV 145; 994 (120) = Нас. IV 40; 1166 (129) = Нас. III 141; 1257 (133) = Нас. III 211; 3055 (223) = Нас. III 150; 3197 (230) = Нас. II 206; 3887 (265) = Нас. III 308; 3981 (270) = Нас. III 253; 4239 (284) = Нас. III 184; 4473 (296) = Нас. II 269; 4718 (310) — Нас. III 216; 5471 (352) = Нас. III 164; 5482 (353) = Нас. II 156; 5742 (369) = Нас. III 148; 6156 (393) = Нас. IV 215; 6850 (428) = Нас. II 217; 7088 (439) — Нас. IV 38; 9358 (851) = Нас. III 245; 9893 (580) = Нас. III 71; 10014 (586) = Нас. II 62; 10016 (586) = Нас. III 76. И това сж несъмнено най-важнитѣ статии. Останалитѣ сж обикновено дребни информативни бележки, повечето анонимни, отъ по две-три страници, изъ неизползувани периодични издания. Най-многото отъ тѣхъ, печатани въ „Journal des Oesterreichischen Lloyd", който излизаше въ Триестъ отъ 1836 г. насетне, въ виенското списание за стопанство и статистика „Austria" (1849 г. нататъкъ), въ старото мюнхенско списание „Das Ausland" (започнало 1828 г.), въ издавания отъ италианското Министерство на външнитѣ работи „Bolletino Consolare" (1861 и т.), а особено въ френския търговски годишникъ „Annuaire du commerce maritime ou statistique nautique e commerciale" (Парижъ, 1833 г. и след.) и въ нѣкои други, даватъ кратки сведения по търговията изобщо, а особено презъ Солунското пристанище, по производството и търговията съ тютюнъ, памукъ, подкови, сетне бележки за нѣкои градове, като Охридъ и Воденъ, извадки отъ писма и пжтеписни бележки, сведения по училищното дѣло и под. Измежду тѣхъ цѣли 11 статийки отъ по страница-две изъ списанието на католишката пропаганда (Les Missions Catholiques. Bulletin hebdomadaire. Lyon et Paris) се отнасятъ до католишкото движение у българитѣ въ Македония между 1874 и 1879 г.: №№ 6614 (416), 6615 (416), 6647 (417), 6831 (427), 6832 (427), 6833 (427), 6842 (427), 6880 (429), 6881 (429), 7113 (440) и 9471 (557).

Важно за начина на работата на автора е да се отбележи, напримѣръ, че между тѣзи статии е и тая на H. Holland, Reise nach den

ionischen Inseln, Albanien, Thessalien, Macedonien u s. w., in den Jahren 1812 und 1813, изъ Journal für die neuesten Land- und Seereisen, 20 Bd., Berlin 1815, стр. 367-400, която е дадена досущъ тъй, както и въ „Населението на Турция и България" т. IV, стр. 145, и която представя нѣмско предаване на единъ английски дневникъ Travels in the Ionian Isles (London 1815), отбелязанъ още въ Нас. I 152 и III 220 (съ съдържанието досежно Македония), отъ който едно по-късно издание въ 2 тома (London 1819) е показано въ Нас. II 135. За всичко това у Михова нѣма никакъвъ знакъ, нито дори се казва, че само една страница по-нататъкъ, подъ № 355 (стр. 84), се отбелязва пакъ съчинение „Travels in the Ionian Isles, etc. C'est-à-dire, Voyages aux Isles Ioniennes, en Albanie, en Thessalie, en Macédoine, etc. en 1812 et 1813. par Henri Holland,... Londres 1815 in 4°, de 550 pages" изъ женевската „Bibliothèque Universelle des Sciences, Belles-Lettres, et Arts, 2, 1816, p. 353-374, etc.", безъ каквото и да било указание на предната статия и безъ да може човѣкъ да разбере, по начина, както е дадена, дали се касае до френски преводъ на съчинението или до подробенъ отзивъ върху него. Изобщо съставителътъ на тая библиография се е придържалъ строго о единъ възприетъ отъ него чисто механиченъ начинъ на работа, познатъ отъ каталозитѣ на една библиотека, по които ще се търсятъ известни вече книги, прибрани въ нея, но не особено препоржчителенъ при съставянето на библиография, предназначена да служи на учени, които радостно биха посрещнали всѣко указание при съответна статия, че е посочена въ ново издание или въ преводъ на другъ езикъ и на друго мѣсто въ съчинението. Особено доволни щѣха да останатъ тѣ, ако авторътъ не бѣше пропустналъ да посочи при статиитѣ, отбелязани вече въ по-раншната му библиография, на кои мѣста сж дадени тѣ тамъ, особено поради обстоятелството, че при много отъ тѣхъ сж прибавени тамъ и по-голѣми или по-малки извадки, които тукъ нѣма.

Специално новата библиография, въ която се даватъ статии отъ мжчнодостжпни периодически издания, много по-полезна щѣше да бжде, щомъ тя е предназначена за служене на изследвачи, ако се кажеше при всѣка статия съ две-три думи до какво се тя отнася, защото въ повечето случаи насловитѣ сж много неопредѣлени и по тѣхъ не може човѣкъ да си състави вѣрно понятие за това, което съдържатъ отдѣлнитѣ статии. Авторътъ въ това отношение си е спестилъ труда до тамъ, че дори при нѣкои статии читателътъ не може да разбере дали се касае до съкращение или рецензия на единъ трудъ или пъкъ до самия трудъ. Така работата на Михова, изпълнена чисто механически, остава незавършена. Въ новитѣ библиографии, съ научно предназначение, не се постжпя вече тъй.

За отношението на материала въ тая библиография въ количествено отношение спрямо „Населението на Турция и България", т. I-IV, може да се сжди и по статиитѣ на отдѣлнитѣ автори. Така отъ всичкитѣ 33 статии на Ami Boué, отбелязани тукъ, 14 статии сж познати отъ „Населението на Турция и България", гдето три отъ тѣхъ сж дадени дори по два пжти: № 4210 (стр. 282) = Нас. I 58 = Нас. II 46, № 5686 (366) = Нас. I 58-59 = Нас. II 47, № 6377 (403) = Нас. I 59 = Нас. II 47; отъ всичкитѣ 9 статии на Blanqui, 4 се намиратъ и въ Нас. (една дори два пжти: № 1826 = Нас I 49 = Нас. II 36); отъ 9 статии на австрийския консулъ въ Янина von Hahn

— б сѫщо сѫ повторени тукъ; и т. н. Най-добре се вижда обаче какъ е постѫпялъ Миховъ спрямо по-рано печатания си материалъ отъ сравнението, напримѣръ, на това, което е напечаталъ въ т. IV на „Населението на Турция и България“ (1935 г.), съ това, което се намира въ новата библиография. Покрай отбелязанитѣ въ първитѣ 30 страници на тоя томъ 28 отдѣлни книги, има 32 статии отъ списания или сборници, показани и въ новата библиография, а само 7 невъзпроизведени въ нея. А цѣлиятъ томъ има 493 страници безъ показалцитѣ въ края. Изобщо, безъ преувеличението може да се каже, че почти всички статии отъ голѣмата библиография на Михова сѫ дадени наново и тукъ, и че тоя известенъ вече материалъ съставя най-малко една трета отъ всички статии въ новата библиография. Това стига за да се изтъкне и значението на последната накъмъ по-раншнитѣ. Ако тукъ-таме нѣкоя статия, помената въ Нас., не е показана и тукъ, това се дължи очевидно на нежелателно опущение. Пропустната е напр. показаната въ Нас. IV 29 статия на Barbié du Bocage, Belagerung von Schumla durch die Russen im Jahre 1810 (Aus dem Französischen), изъ спис. Zeitschrift fuer Kunst, Wissenschaft und Geschichte des Krieges, Heft 5, 1828, което инакъ е използувано отъ Михова за новата библиография (срв. стр. 58). Не е показана и статията, отбелязана въ Нас. IV 44, подъ насловъ „Golfe et ville de Bourgas“ изъ Nouvelles annales de la marine et des colonies (Paris), 7e année, févr., 1855, p. 88-91, сѫщо статията „Macédoine. Salonique, 9 juillet“ [1837] изъ непоменатия тукъ при съкращенията Journal de Smyrne, № 274, показана въ Нас. III 288, и нѣкои други.

При подреждането на материала Миховъ е възприелъ реда по години (1715—1891), като само подъ съответната година си е послужилъ съ азбучния редъ по имена или лични думи. Това е редъ, който е съвършено необходимъ при каталозитѣ, които се издаватъ всѣка година за показване новоизлѣзлитѣ книги. Той служи и при съставянето показалци на съчиненията на отдѣлни автори, за да може човѣкъ да добие понятие за хода на книжовната имъ продукция. Но тука той не е необходимъ, нито е практиченъ, защото човѣкъ е принуденъ по показалеца или чрезъ прелистване отъ година на година да търси съчиненията на автора, който го интересува. И за прослеждане по години хода на научния и книжовния интересъ къмъ въпроснитѣ земи това изложение не може да служи, понеже не за всички години е еднакво пълно, а подъ годинитѣ отъ по-ново време сѫ отбелязани само по нѣколко съчинения, за последнитѣ две дори по едно, нѣщо съвсемъ не съгласно съ действителното положение.

Нѣма човѣшко дѣло безъ грѣшки и недостатъци. Често пѫти това, което се мисли нѣкога най-добро, излиза сетне погрѣшно. И колкото една работа е по-голѣма, толкова и недостатъцитѣ, които се виждатъ въ последствие, излизатъ по-многобройни. Въ случая изследвачитѣ на Балканския полуостровъ могатъ само да бѫдатъ благодарни на Михова за добрата идея да събере въ единъ наряченъ библиографски томъ толкова разнообразни статии и студии, пръснати въ разни, често пѫти рѣдки и мѫчнодостѫпни периодични издания, а особено че не е изоставилъ и тия, които сѫ известни вече отъ по-раншнитѣ му обемисти книги, за да бѫдатъ принудени да прибѣгватъ къмъ тѣхъ само въ случаи, когато се касае до излѣзли на

отдѣлно съчинения. Особена похвала заслужава при това и Българската академия на наукитѣ за възможностьта, която е намѣрила, да издаде и тоя библиографски трудъ на Михова, въпрѣки повторението на не малъкъ брой материали изъ по-раншнитѣ й издания.

Ст. Романски

N. v. Wijk, Zur serbokroatischen Entwicklung des slavischen Vokals *ě*. Zeitschrift für slavische Philologie. Bd. XIV, 1-16.

Още преди десетина години известниятъ славистъ N. v. Wijk бѣ напечаталъ статия подъ надсловъ Zur Aussprache des urslavischen *ě* (Slavia II, 1923-1924, стр. 593-595), въ която изтъкна схващането си, че гласна *ě* като замѣстникъ на праезични ē, o i, a i до края на праславянския периодъ остава монофтонгиченъ *e*-звукъ и като такъвъ бива наследенъ отъ отдѣлнитѣ славянски езици. Различията, които се наблюдаватъ днесъ между замѣстницитѣ на праслав. *ě* въ отдѣлнитѣ славянски езици, се развиватъ въ една сравнително късна епоха отъ живота на тия езици. Доказателство за старъ много широкъ изговоръ на *ě* може да даде споредъ v. Wijk-a само българскиятъ езикъ. Още въ тая си статия авторътъ подчерта възможностьта, че въ първата половина на срѣдневѣковието изговорътъ на *ě* е представялъ характерна разлика между български и сърбохърватски. Малко по-късно сжщото нѣщо v. Wijk повтори и въ статията си O stosunkach pokrewieństwa między językami południowo-słowiańskemi (Prace Filologiczne, XI, 1927, стр. 121 и сл.).

При все че схващането на v. Wijk-a за тѣсенъ монофтонгиченъ характеръ на праслав. *ě* да не се сподѣля отъ всички слависти, несъмнено бѣше, че днешнитѣ сърбохърватски рефлекси на ѣ, именно e, i e (i j e, j e) или i могатъ да бждатъ изведени само отъ едно прасърбохърватско затворено *e* (вж. Leskien, Grammatik der s.-kr. Sprache I 114), въ противоположность на рефлекситѣ въ български езикъ — старъ и новъ — които предполагатъ сжществуването на прабългарско *ě* съ широкъ характеръ (ä). Въ научната литература не можаха да бждатъ посочени сигурни примѣри нито изъ днешното състояние на сърбохърватския езикъ, нито изъ нѣкои исторически извори, които биха могли да свидетелствуватъ, че и въ прасърбохърватски, въ периода на неговото обособяване като отдѣленъ славянски езикъ, гласната *ě* е имала широкъ характеръ.

Въ последно време обаче бѣхме свидетели на упорити опити отъ страна на загребския романистъ П. Скокъ да се заличи разликата, която е сжществувала между гласежа на прабългарско и прасърбохърватско *ѣ*. Найнапредъ въ статията си Iz slovenačke toponomastike (Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino VIII, 118-125) той приведе нѣколко примѣра, които споредъ него доказватъ, че днешнитѣ южнославянски рефлекси за *ě* сж се развили отъ едно общо южнославянско i a. По-късно Скокъ повторно се спрѣ върху тоя въпросъ въ една своя полемична статия, въ Južnoslovenski filolog XII 95-103. Тѣзи опити на Скока предизвикаха v. Wijk-a да защити по-раншното си становище за тѣсния характеръ на прасърбохърватско *ѣ*. Въ гореотбелязаната статия холандскиятъ славистъ подлага на грижлива критика материала на Скока.

Статията на v. Wijk-a е отъ особено значение за българиститѣ и напълно заслужава да бѫде отбелязана въ страницитѣ на Македонски прегледъ. Защото цельта на изнесения отъ Скока материалъ бѣ явно насочена къмъ следното. Тъй като всички стари езикови паметници, писани въ Македония, редицата мѣстни македонски наименования, засвидетелствувани въ византийски текстове, а така сѫщо и славянскитѣ заемки въ албански и гръцки езикъ, доказватъ най-недвусмислено, че за старото славянско население въ Македония е билъ характеренъ широкиятъ изговоръ на ѣ, то успѣе ли се да се докаже, че такъвъ широкъ изговоръ е билъ свойственъ и на сърбохърватския езикъ, пада само по себе си едно отъ най-здравитѣ научни доказателства за българския характеръ на говоритѣ, употрѣбявани нѣкога въ Македония. Отъ горната статия на v. Wijk-a, въ която се прави критична оценка на материала на Скока, се вижда между другото до каква крайность може да се отиде въ желание да се доказватъ предвзети схващания. Почти цѣлиятъ материалъ е пресиленъ, изкуственъ и крайно неубедителенъ — черта, която е неотлѫчна характеристика на всички „научни“ доказателства, така често и ревностно изнасяни до последно време отъ редица учени въ Югославия съ цель да се отрече българскиятъ характеръ на македонскитѣ говори. Като доста характеренъ въ тая посока е примѣръ̀тъ s v a k i, който намираме между материала на Скока. Въ сѫщность, както справедливо забелязва v. Wijk, това прилагателно има сѫщото образуване, както и t a k ъ, k a k ъ, (j)ed i n a k. Поради мекото *с* въ старобългарски *а* се преглася въ *ä* и се пише съ ѣ — вьсѣкъ. Заблуденъ отъ старобългарското написание, Скокъ погрѣшно мисли, че сърбохърватско s v a k i има въ корена си ѣ.

Излишно е да се спираме върху всички примѣри на Скока, които така умѣло се оборватъ отъ v. Wijk-a. Ще се спра само на нѣколко случая, възраженията срещу които, направени отъ v Wijk, биха могли да се подкрепятъ съ материалъ изъ българския езикъ.

Въ престараването си Скокъ отива толкова далечъ, че смѣта представката p r a- като произлѣзла отъ p r ě-. Холандскиятъ славистъ съ право възразява, че славянскитѣ езици познаватъ отдавна и дветѣ представки, които въ сѫщность иматъ и различенъ произходъ. Погрѣшното си твърдение Скокъ гради върху факта, че въ известни сърбохърватски диалекти казанитѣ предлози се смѣсватъ. Подобно смѣсване обаче на тия предлози, както изтъква и. v Wijk, на българска почва се наблюдава още въ езика на Слѣпчанския апостолъ отъ XII в. Това естествено явление се наблюдава и до днесъ въ българския езикъ, гдето сѫ обикновени изразитѣ п р е б а б а — п р е д ѣ д о (Геровъ, 229, 348), покрай п р а б а б а — п р а д ѣ д о.

Нѣматъ нищо съ *ѣ* следнитѣ примѣри, които намираме между материала на Скока: r e s t i покрай r a s t i, R e s n i k < R a s t i n i c o, r e b a c за v r a b a c. Това сѫ случаи, които v. Wijk поставя въ връзка съ прегласа на гласната *а* въ сричка r a поради мекостьта на съгласната *r*, който, освенъ въ сърбохърватски, се срѣща още въ словенски и полски езикъ. Може да се прибави още, че тоя процесъ не е чуждъ и на български езикъ, за да се подчертае по-добре обикновения характеръ на това явление. Така напр. въ български югоизточни говори срѣщаме з а р'ä т вм. з а р а д и, р'е х á т вм. р а х а т. Въ Тихонравовия сборникъ отъ XVIII в. се намиратъ

следнитѣ примѣри дѫ крѣн (вм. кран) Хиндиѥ, стрѣжарнтѣ (вм. стражарнтѣ), вж. Лавровъ, Обзоръ 62.

Що се отнася до единичнитѣ, малко разпространени думи въ сърбохърватски, които се отнасятъ къмъ рода на *mĕzga и въпрѣки това иматъ въ корена си гласна *a*, ще си позволя да отбележа, че българскиятъ езикъ знае само мăзгá. Приведеното отъ Бернекера млѣзга не спада тукъ. За мене е очевидно, че българската форма се гради върху коренъ мьзг- < *meig'h-, докато въ по-голѣмото число славянски езици имаме mĕzga отъ *moig'zghā. — Нищо чудно следователно, ако и въ сърбохърватски се явява понѣкога сжщиятъ коренъ, който имаме и въ български.

При желанието си да използува за своята теза западносърбохърватско prȁskva, praska < persica, гдето имаме божемъ *a* вмѣсто ѣ, Скокъ не биваше да изпуска изъ предъ видъ обстоятелството, че българскиятъ езикъ въ цѣлото свое протежение, отъ крайния изтокъ до крайния западъ, познава форми само съ *a* — прасква, праска, праскова. Именно западнобългарско праска говори ясно, че въ българскитѣ форми нѣмаме *a* вмѣсто *ѣ* вследствие на затвърдяване на съгласна *р*. Защото подобни процеси, промѣни на старо *ѣ* въ *a* вследствие на затвърдяване на предходни съгласни, българскитѣ западни говори познаватъ само следъ *ц* и *с*. По изключение, въ северозападни български говори се срѣща чирасло-чрѣсло. Всичко това свидетелствува, че за основа на българско и западносърбохърватско праска не бива да се взима нито persica, нито pfersich, а нѣкоя друга романска форма съ *a*-вокализъмъ. Вижъ и опита за обяснение на българско праска у Фасмера, Извѣстія XII, 2, стр. 268.

Въ заключението си холандскиятъ славистъ е доста категориченъ. Доказателства за старо сърбохърватско произношение *ea ia* на гласната *ѣ* споредъ него не могатъ да бждатъ приведени. Ето защо той се вижда принуденъ да се придържа къмъ старото си схващане, че развоятъ на *ѣ* спада къмъ ония езикови белези, чрезъ които сърбохърватски се отдѣля отъ български. Въ двата съседни езика праславянско *ѣ* започва да се развива въ две различни посоки още въ една доста рана епоха, въ прасърбохърватски сме имали затворено *е*, а въ прабългарски много широко *ä*. Гръцкитѣ форми *Προιζδριάνα, Πρίλαπος, Στριάμον* свидетелствуватъ за широкъ изговоръ на *ѣ*, отъ което следва, че ония славянски племена, които сж били съседи на гърцитѣ, сж отъ български произходъ. Този български поясъ се е простиралъ отъ Тракия, презъ Македония до Албания.

К. Мирчевъ.

Војислав С. Радовановић, Географске основе Јужне Србије. Съ 33 образа въ текста и една карта на края. Отпечатъкъ отъ „Споменица двадесетпетгодишњице ослобођења Јужне Србије 1912-1927". Скопље 1937, 8º, 134.

На месецъ октомврий 1937 година въ Скопие тържествено бѣ отпразднувана 25-годишнината отъ заемането на Косово и Македония отъ сръбскитѣ войски. По този случай бѣ издаденъ и единъ обемистъ сборникъ, въ който на челно мѣсто е напечатана и тази нова работа на Радовановича, професоръ по география въ Скопския университетъ,

върху трудоветѣ на когото авторътъ на тази рецензия и по-рано е ималъ случай на дълго да се спира въ страницитѣ на „Македонски прегледъ“ (г. IX, кн. 1, стр. 142; кн. 3-4, стр. 215; г. X, кн. 3-4, стр. 199). Отъ тѣзи рецензии читателитѣ на списанието сигурно вече сж си съставили понятие за Радовановича като такъвъ, който по нищо не се отличава отъ своитѣ съвременни сръбски колеги що се отнася до народностни и географски въпроси. Въпрѣки това, рецензентътъ прочете новата книга на Радовановича съ една скрита надежда, че може въ това отношение нѣщо да се е промѣнило, истината да е взела връхъ надъ предвзетитѣ идеи. Тази надежда идваше преди всичко отъ обстоятелството, че Радовановичъ е единъ отъ първитѣ, които прегърнаха идеята за сближение между България и Югославия, идея, която той високо прокламираше и на Конгреса на славянскитѣ географи и етнографи, станалъ на 1936 г. въ София. Веднага трѣбва да отбележа, че надеждата ми излѣзна празднa: и тази книга по всичко прилича на досегашнитѣ трудове на Радовановича и на всички други сръбски географи, въпрѣки нѣколко нотки на снизхождение къмъ насъ, българитѣ.

Характерътъ на книгата проличава още отъ увода, въ който дебело се подчертава, че Вардарската долина образува заедно съ Шумадия „една единствена географска цѣлость, колкото природна, съобщителна и стопанска, толкова и културна, етична и историческа“: това личи впрочемъ отъ самото заглавие „Географски основи на Южна Сърбия“, въ която е включена цѣла Македония подъ югославска власть, както и Косово и Новопазарскиятъ санджакъ, наречени отъ Радовановича общо съ името „Стара Сърбия“, къмъ която е присламчено и Скопско.

Първата глава на книгата — Главни геополитични основи — започва съ единъ прегледъ на пространството на териториалнитѣ придобивки отъ 1912 г., които възлизатъ на 40,000 кв. клм., следъ което се разглеждатъ границитѣ на тази новопридобита земя — старото сръбско кралство отъ преди 1912 г. отъ северъ, Албания отъ западъ, Гърция отъ югъ и България отъ истокъ, и се изтъква, че на 1919 година границата при Босилеградъ била коригирана, като къмъ Югославия била придадена и „старата сръбска гранична область Краище“. Трѣбва освенъ това да се отбележи, че при разглеждането на границата откъмъ Гърция съвсемъ ясно се изтъква, че Югославия е свързана географски съ Бѣло море толкова, колкото и съ Адриатическо море, пъкъ дори и повече, „тъй като и България, като втора главна земя на южнославянската континентална часть на Балканския полуостровъ, ако и да е черноморска държава, е свързана съ Бѣлото море, отъ което е откѫсната, подобно на Югославия, тъкмо надъ устията на Бѣломорскитѣ рѣки, съвсемъ въ противоречие съ географскитѣ закони“. Когато пъкъ се говори за границата откъмъ Албания, подчертава се, че въ нея е останала и „сръбската (?) область Мокра при изворитѣ на Шкумба“. Въ края на отдѣла за границитѣ Радовановичъ пакъ се връща на границата съ България, като казва, че тя отъ Бѣласица пресичала долината на р. Струмица „въ сръбската (?) срѣдновѣковна жупа Ключъ“, следъ което отивала по „гребена“ на планинитѣ между Струма и Вардаръ. Въ случая трѣбва да се отбележи, че за гребенъ не може и дума да става, защото билото на тѣзи планини по цѣлото си притежание представя обширни заравнености.

Но по-важно е, че по-нататъкъ Радовановичъ намира за полезно да подчертае, че тукъ, отъ Струмица до прохода Деве-багъръ при Гюешево (но не и по̀ на северъ!), външната граница на Южна Сърбия имала най-естествена граница, както политикогеографска, така и историческа. Слава Богу, че поне долината на срѣдното течение на Струма е пощадено и призната за българска, защото отъ страница 23 научаваме, че имало една „стара сръбска область Велбуждъ или Кюстендилъ“...

Въ следващия отдѣлъ на първата глава се разглежда положението на Вардарско и неговитѣ връзки съ съседнитѣ земи. Съ пълно право е изтъкната ясно тѣсната му връзка съ Солунското поле, което се явява като естествено продължение на тази часть, която е подъ сръбска власть. Особено силно е подчертано и обстоятелството, че изходътъ на Стара Сърбия, главно на Косово, къмъ море е по долината на р. Дринъ, т. е. презъ северна Албания къмъ Адриатическо море, отъ което сега тѣзи земи били откѫснати. Не иска казване, че връзката съ Шумадия, осѫществена днесъ и политически и стопански, е изтъкната дори повече отколкото трѣбва. Само откъмъ България „Южна Сърбия“ (служа си съ думитѣ и терминитѣ на Радовановичъ) била напълно изолирана: само презъ прохода Деве-багъръ могло да се минава въ Кюстендилско. Възприети сѫ, явно е, безъ особени измѣнения или допълнения, теориитѣ на Цвиича по този въпросъ.

Въ следващия отдѣлъ на сѫщата глава е разгледано значението на Южна Сърбия за историческия развой на сръбския народъ, като е изкарано за най-южень сръбски край Солунско, въ което се родили славянскитѣ равноапостоли Кирилъ и Методий, сѫщо и Охридъ, въ който работили „братята“(!) Климентъ и Наумъ; сръбско било и царството на Самуила, който наричалъ държавата си българска само защото преди него българската държава била придобила юридическо признание; говори се и за нѣкакво изгонване на „непретопенитѣ турански българи отъ Македония въ края на десети вѣкъ“; тази сръбска държава на Самуила поставила подъ своя закрила и ваюничитѣ, „както и другитѣ тамошни славянски ентнични малки групи съ не само архаични старославянски, но и главно нови сръбски езични отлики“ (претежно новијих српских језичних одлика!—стр. 33)“. И така, по времето на Самуила въ югозападна Македония се говорѣлъ славянски езикъ съ новосръбски езикови черти! Радовановичъ, разбира се, не намира за нуждно да дава нѣкакви доказателства за това свое твърдение, което впрочемъ не би могло съ нищо да се докаже. Доста е човѣкъ да отвори книгата на руския ученъ Селищевъ, „Славянское население в Албании“, за да се увѣри въ противното, пъкъ доста е да прочете и най-новитѣ изследвания на парижкия професоръ Мазонъ върху езика на и до днесъ запазенитѣ по онѣзи мѣста българи, за да се увѣри въ противното. Цѣли страници въ този отдѣлъ на работата, която разглеждамъ, сѫ написани все така лекомислено, та бихъ отишелъ много далечъ, ако бихъ рекълъ да изнеса поне една малка часть отъ заблудитѣ, съ които е напълнена всѣка, буквално всѣка страница.

Втората глава на разглежданата книга засѣга природата на Южна Сърбия. Това е несъмнено най-ценната ѝ часть, защото въ нея сѫ синтезирани и резултатитѣ отъ всички следвоенни географски изучвания, предприети въ Македония подъ югославска власть отъ ученицитѣ на Цвинча,

между които на първо мѣсто трѣбва да бѫдатъ споменати, освенъ самиятъ Радовановичъ, още и Йовановичъ, и двамата професори по география въ Скопския университетъ. Ето защо, ако и въ основата си книгата, която разглеждамъ, да е написана възъ основа на прочутитѣ „Основи за географията и геологията на Македония и Стара Сърбия“ на Цвиича, все пакъ тя съдържа и доста много нови нѣща, подредени много добре, поради което може съ пълно право да се нарече „географски основи“ на Южна Сърбия.

Въ първата часть на тази втора глава сѫ разгледани тектонскитѣ отношения въ земитѣ, които Радовановичъ схваща съ общото име Южна Сърбия. Споредъ него, цѣло Вардарско влизало въ обсега на разломената стара родопска маса. Въ сѫщность, както това показаха най-новитѣ тектонски изучвания, родопската маса ни най-малко не засѣга югославска територия. Това остарѣло схващане на Радовановичъ обаче се компенсира многократно отъ хубавото изложение, което е дадено следъ това за развоя на палегеографскитѣ отношения въ областьта, като особено добре е представенъ развоятъ на Вардарската зона. Но несъмнено най-добре сѫ разгледани следитѣ отъ старъ вулканизъмъ въ „Южна Сърбия“, въпросъ, съ който самиятъ Радовановичъ научно отъ нѣколко години се занимава. Особено трѣбва да се изтъкне, че този феноменъ е разгледанъ главно съ огледъ на неговото значение за рудното богатство на страната.

Разгледани сѫ следъ това най-важнитѣ черти отъ рельефа на областьта, като идеята на Цвиича за единното нѣкога „сладководно егейско езеро“; което достигало до 900 м. надъ морското равнище, е все още запазена, при все че противъ нея се изказаха толкова много основателни съмнения. Изглежда, че сръбскитѣ автори упорствуватъ по този въпросъ не толкова по вѫтрешно убеждение, колкото отъ желание да запазятъ за още нѣкое време една отъ най-смѣлитѣ морфоложки реконструкции на своя учитель, следъ като толкова много други негови постройки скоро бѣха осѫдени на неминуемо рухване.

Въ следващия отдѣлъ на сѫщата глава сѫ разгледани сбито, но доста прегледно, хидроложкитѣ и климатичнитѣ отношения въ областьта, а следъ това съвсемъ накратко е засегната и биогеографията.

Третата и най-кратка глава, озаглавена „Човѣкъ и култура“, се отнася до разнитѣ видове селища и кѫщи, застѫпени въ разнитѣ краища на „Южна Сърбия“, накратко се споменува и за разнитѣ видове стопанска дейность на населението, както и за преселническитѣ движения и за печалбаритѣ.

Като се остави първата, тенденциозна и доста нескопосно написана глава, за останалата часть на книгата може да се каже само добро. Тя въ много отношения може да даде вѣрна представа за земитѣ, схванати съ общото име „Южна Сърбия“. За това допринасятъ несъмнено и многобройнитѣ снимки, много добре подбрани и още по-добре отпечатани, докато прегледната карта, приложена въ края, е по-скоро една не много сполучлива скица.

Разглежданата книга на Радовановича е интересна не само за географа, който би искалъ да добие известна представа за географскитѣ отношения на Македония подъ югославска власть, но и за всѣки българинъ, който би искалъ да си състави идея за днешнитѣ национални идеали на

сърбитѣ. Тѣзи идеали могатъ да бждатъ резюмирани и степенувани по важность по следния начинъ: 1. Разширяване на югъ до устието на Вардара, за да се закржгли стопанската цѣлость на вардарско-моравскитѣ земи; 2. Разширяване къмъ западъ по долината на р. Дринъ къмъ Албания за добиване по-лесенъ достжпъ до Адриатическо море за сжщитѣ вардарско-моравски земи; 3. Разширяване въ Кюстендилско, подъ предлогъ, че това е „стара сръбска земя", която, единствена отъ всички земи, които днесъ влизатъ въ политическитѣ граници на България, била имала лесни съобщителни връзки съ Стара Сърбия, а била откжсната отъ сжщинска България чрезъ високи планини. Тѣзи претенции може да се видятъ на българитѣ, които искрено се радватъ на българо-югославското споразумение и го желаятъ, много странни. Тѣ обаче нѣма защо да ни учудватъ. Въ непосрѣдствено наше съседство се намиратъ две други държави въ не по-малко приятелски отношения — думата ми е за Турция и Гърция, — които, въпрѣки това, ни най-малко не се грижатъ до потулватъ своитѣ аспирации. Специално турцитѣ безъ свѣнь изказватъ своитѣ пратеници върху Бѣломорска Тракия подъ гръцка власть. Това обаче не прѣчи ни най-малко на тѣхнитѣ поне официални приятелски отношения. Изглежда, че днесъ думата „приятелство" не отговаря на това понятие, което се влагаше въ нея по-рано. Само по такъвъ начинъ би могло да се обяснятъ много нѣща, които ставатъ въ днешно време.

Дим. Ярановъ

Mons. A. Mercati, Documenti pontifici per il rito e l'Oriente bizantino (Estrato dallo Studion, Bollettino delle chiese di rito bizantino). Roma 1931, 12 pp.

Префектътъ на Ватиканския Архивъ, mons. Angelo Mercati, е открилъ всрѣдъ множеството документи въ папския архивъ нѣкои материали, които сж важни и за нашата църковна история. Той е обнародвалъ, съ едно кратко въведение, три документи — три brevia. Първиятъ документъ е едно бреве на папа Павелъ III, отъ 26 януарий 1536 год., запазено въ Ватиканския Архивъ (Archivio Vaticano, Arm. XLIV, t. 7, ff. 6-8). То е отправено до църковницитѣ въ Сицилия (Universis et singulis personis in dignitate Ecclesiae constitutis in Regno Siciliae tam ultra quam citra Farum existentibus). Въ това бреве, между другото, се даватъ сведения за Йозофатъ Ламбусъ отъ о. Родосъ (Josophat Lambus Rodiensis), който се представялъ като редовенъ гръцки митрополитъ надъ гръцкото население въ тѣзи земи и че билъ изпратенъ законно отъ своя (духовенъ) глава гръкъ (metropolitanum grecum super nationem grecam partium illarum ordinarium et a superiore suo greco, ut asserit, legitime deputatum). Името на този епископъ на италогърцитѣ е непознато отъ други извори. Може да се предполага, че подъ този „неговъ началникъ гръкъ" (superiore suo greco), се крие охридскиятъ архиепископъ, който е ималъ права и надъ православното гръко-албанско население въ италианскитѣ земи (вж. Ив. Дуйчевъ, За правата на охридскитѣ архиепископи отъ срѣдата на XVI в. върху нѣкои италиански области, въ ИзвИД., XIV-XV, 1937, стр. 151-171). — Вториятъ документъ е сжщо едно бреве, отъ 11 юлий 1562 г., издадено отъ папа Пий IV и за-

пазено сжщо въ Ватиканския Архивъ (Arch. Vatic., Arm. XLIV, t. 7, f. 8). То е отправено до Тимотея епископъ на Гребена (Venerabili fratri viro Timotheo Episcopo Grevenensi). По негова молба папата потвърждава правдинитѣ, свободитѣ и отстжпкитѣ, които сж били дадени отъ папа Лъвъ X (1513—1521), Павелъ III (1534—1549), Юлий III (1550—1555), както и отъ други папи, както на гребенския епископъ, така и на тогавашния охридски архиепископъ и на другитѣ патриарси и епископи отъ гръцкия и албански обредъ, сжщо и всички други свѣтски правдини, дадени отъ императори, царе, царици, архиепископи и епископи (immunitates, libertates, gratias et concessiones a felicis recordationis Leone decimo et Paulo tercio ac Julio etiam tertio et aliis Romanis Pontificibus. . ., sive per privilegia vel alia indulta tibi ac moderno de Ochrida et aliis patriarchis et episcopis more Grecorum et Albanensium viventium in communi concessas. . ., sicuti ea omnia, libertates, immunitates et facultates secularium iurisdictionum ab imperatoribus, Regibus, Reginis, Archiepiscopis, Episcopis similiter in communi concessas. . .). За единъ другъ епископъ, на име Калистъ, на сжщото седалище (Callistus episcopus Grevinensis in Macedonia) сж дадени сведения (ibidem, p. 4, nota 5), споредъ едно писмо (hortatorium) на папа Климентъ VIII отъ 12 юлий 1593 год. Този епископъ и тамошниятъ манастиръ трѣбвало да заплатятъ голѣма глоба (mulcta) на турската власть, и затова се обърнали съ молба къмъ римската курия, която, отъ своя страна, ги препоржчала на католишкото население да имъ се окаже помощь. Дадено е въ писмото описание на външностьта на епископа (човѣкъ около 45 години: viro circiter quinque et quadraginta annos nato etc. . .), защото той самъ лично щѣлъ да представя папската препоржка (personaliter ostendenti). — Последниятъ обнародванъ документъ е сжщо едно бреве на папа Александъръ VII, отъ 4 септември 1660 год., отъ Ватиканския архивъ (Epistolae ad Principes, t. 64, f. 94). То е отправено до охридския архиепископъ Атанасий (Venerabili fratri Athanasio Archiepiscopo Primae Iustinianae, Patriarchae Achrideno etc.). Охридскиятъ архиепископъ билъ изпратилъ пратеникъ съ писма до папата (. . .quo Fraternitas tua literis et missa legatione Nos impertivit. . .). Папата приелъ пратеника, именно драчкия митрополитъ Симеонъ (Simeonem, Dyrrachii, Dalmatiae que Metropolitam huc a te legatum), съ обичь и благосклонность, изслушалъ го и го отпратилъ обратно. Той изказва, между другото, радостьта си, че охридскиятъ архиепископъ билъ подновилъ връзкитѣ си съ папския престолъ.

Краткиятъ приносъ на mons. A. Mercati е обогатенъ съ обилни библиографски указания. Документитѣ, обнародвани безупрѣчно, хвърлятъ нова свѣтлина върху въпроса за отношенията между Римската църква и Охридската архиепископия въ единъ периодъ, за който изобщо историческитѣ ни източници сж доста оскждни.

Ив. Дуйчевъ

F. Cordignano, Geografia ecclesiastica dell'Albania dagli ultimi decenni del sec. XVI-o alla metà del secolo XVII-o (Orientalia Christiana, vol. XXXVI. 4. Num. 99. Dicembre 1934, 70 pp.).

Отецъ F. Cordignano е авторъ на нѣколко съчинения въ връзка съ

Албания, отъ които по-специално трѣбва да се упомене неговиятъ трудъ „Албания въ дѣлото и писанията на единъ великъ италиански мисионеръ, о. Доменико Пази, йезуитъ“ (L'Albania a traverso l'opera e gli scritti di un grande missionario italiano il P. Domenico Pasi S. I [1847—1914]), обнародвано въ три тома (въ Римъ, презъ 1933-1934 г., между изданията на Istituto per l'Europa Orientale). Неговиятъ приносъ върху църковната география на албанскитѣ земи отъ последнитѣ десетилѣтия на XVI-ия вѣкъ, до срѣдата на XVII-ия вѣкъ почива въ по-голѣмата си часть на неизползувани и неиздадени досега архивни материали. Използувани сж главно нѣкои фондове отъ Ватиканския архивъ и отъ архива на Congregatio de Propaganda Fidei въ Римъ. Отъ Ватиканския архивъ е взета една релация въ свръзка съ положението на Албания въ края на XVI-ия в. или началото на XVII-ия (pp. 7-8). По-нататъкъ (pp. 10-12) авторътъ е обнародвалъ, все отъ Ватиканския архивъ (AA. Arm. I-XVIII. 1748), текста на друга една релация, отъ 1577 г. Очевидно, отецъ Cordignano смѣта този документъ за неиздаденъ досега, безъ обаче да е забелязалъ, че той бѣ обнародванъ още отъ E. Fermendžin, Acta Bulgariae ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1799 (Zagrabiae 1887 : Monum. spect. hist. Slav. merid., vol. XVIII), pp. 393-394, nr. 266. — Обнародвани сж сжщо (pp. 13-18) една релация отъ 1621 г. върху (La) „Diocesi di Sappa“; за областьта на Лешъ („Diocesi di Alessio“) е дадена една релация на дубровничанина Ira Benedetto Orsini (pp. 18-21). Особено любопитна е една бележка въ тази релация въ свръзка съ византийската и сръбската история, която давамъ въ оригиналъ: „S. Alessio di Bochiana. S. Giorgio di Cucula. S. Salvatore di Rebico ; fu Badia a tempi antichi come da questa inscrittione appare, che si vede sopra la porta della Chiesa di sotto, che dice cosi: Anno D(omi)ni N(ost)ri Iesu Christi 1267. Inditione nona, residente in Sta et Apostolica Sede [Pontifice Clemente IV Domino, да се добави споредъ менъ] n(osi)ro, Imperatore Constantinopoli Michaele Paleologo; Captar Ban Cmibri id e. Andreas Vrana veniens destruxit istam Ecclesiam, Rex Mamfredo dominavit Dirachium (cosi dice). Rex Servie Rosius. D'altra parte...“ (p. 20). За „La diocesi di Púlati“ е дадена една релация отъ 1634 г. отъ отецъ Bonaventura di Palazzolo (pp. 21-22). Любопитна е релацията (pp. 24-26) на антиварския архиепископъ Петъръ Масарекъ (не Mazrek, както е у автора, p. 24). За него вж. сведенията у Iv. Dujčev, Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII (Roma 1937), pp. 18, 23, 33, 76, 79 et passim. — Дадени сж сведения за Prizrend, Scopia, Cratovo, Montenegro (Crnagora), Montenuovo (Novobrdo), Iagnevo, Pristina, Trepcie, Procopie. Ценни сж сведенията за броя на населението (католици и православни) на отдѣлнитѣ селища. Така напр. за Скопие се съобщава : обитаванъ билъ отъ турци, отъ които мнозинството сж отъ албански произходъ, а другитѣ сж отъ Мала-Азия; има сжщо евреи, сърби и малко гърци; католици имало 17 семейства, които издържали единъ капеланъ. Самата капела е била съградена отъ търговци дубровничани; общо имало 50 души християни (Scopia : „è habitata da Turchi, la maggior parte sono Albanesi di natione, e altri Asiatici... e vi sono Ebrei, Serviani et Greci pochi, de catholici 17 fameglie, le quali tenevano un cappellano; la cappella era stata eretta da' mercanti di Ragusa; 50 anime christiane, p. 25), или пъкъ за Кратово: има 40 огнища на католици, които издържатъ единъ свещеникъ... Хубава земя, обитавана отъ

видни турци; има и сърби[1], или 160 или повече католици (Cratovo con 40 fuochi di catolici, mantengono un curato.". Terra gratiosa habitata da Turchi di qualità: Serviani, et 160 anime, o forsi più catoliche, p. 25). Други обнародвани материали засѣгатъ Шкодренската епархия („diocesi di Scutari", отъ 1623 г. и отъ 1635 г.), Драчката митрополия („Chiesa metropolitana di Durazzo", отъ fra Marco Scura, вѣроятно следъ 1640 год.), съ указания за подгласнитѣ църкви (chiese suffraganee) (p. 29 sqq.) За отбелязване е, между другото, името на едно селище, именно „Св. Иванъ Кръститель на българи" (Santo Giovanni Battista di Bulgari), въ което сж споменати 2 свещеника и 364 пасоми (2 pretti anime 364, p. 33). Дадени сж сжщо сведения за митрополията на Антивари и за францисканската мисия (p. 40 sqq.). Въ допълнение е обнародвана (pp. 43-58) релацията за Сърбия и Албания на мисионера Франческо Леонарди (Relatione di Francesco Leonardi di Servia et Albania missionario apostolico in quelle parti), отъ 1648 г., която съдържа важни сведения за църковния животъ на тѣзи земи. Добавени сж една карта на Албания презъ XVI в., една географска скица, запазена въ Архива на Congregatio de Propaganda Fidei и една репродукция отъ атласа на Camozio (отъ 1571 г.). Библиографскитѣ указания сж оскждни и недостатъчни. На края е даденъ указатель, въ който авторътъ се е постаралъ да отъждествн старитѣ географски имена съ новитѣ. При издаването на подобни документи би трѣбвало да се прояви повече грижливость. Иначе приносътъ на отецъ F. Cordignano съдържа любопитни сведения за албанскитѣ земи.

Ив. Дуйчевъ

Kurt Osswald, Geologische Übersichtskarte von Griech.-Macedonien Hggb. von der Griech. Geolog. Landesanstalt. Athen 1931. Мѣрка 1 : 300.000. Два листа.

Презъ време на свѣтовната война на македонския фронтъ действуваха не само бойнитѣ сили на многобройнитѣ държави, но и многобройни учени, и то главно геолози. Тѣ, покрай възложенитѣ имъ чисто практически задачи, имаха все пакъ време да засегнатъ и нѣкои чисто научни проблеми, съ което допринесоха твърде много за опознаването на Македония въ геоложко отношение. Единъ отъ тѣзи геолози бѣше и д-ръ Култъ Освалдъ, който късно следъ войната бѣ натоваренъ отъ гръцкото правителство да продължа работата си и да изработи една геоложка карта на цѣла Македония подъ гръцка власть. Тази работа Освалдъ извърши презъ 1929 и 1930 година, а на следната година излѣзна съ отбелязаната по-горе „Прегледна геоложка карта на Македония подъ гръцка власть" въ мѣрка 1 : 300.000, на два листа. Къмъ тази карта трѣбваше да излѣзне още на времето единъ доста обширенъ обяснителенъ текстъ, за който знаехъ положително, че се намира подъ печатъ, и поради което се въздържахъ да отбележа въ страницитѣ на Македонски прегледъ единъ отъ най-важнитѣ приноси къмъ научното опознаване на Македония. Отъ този обяснитенъ текстъ до началото на 1936 годнна бѣха напечатени вече 7 коли. Отъ тогава се минаха точно две

[1] Може би по-точно текстътъ ще трѣбва да се разбира: Turchi di qualità Serviani, сиречь става дума за сръбски помаци, за турци отъ сръбски произходъ.

години, обаче останалитѣ три коли по непонятни и неизвестни на мене причини оставатъ ненапечатани, цѣлиятъ обяснителенъ текстъ — неизвестенъ на публиката, а и самата карта още непустната въ продажба. И ако азъ имамъ нàржка единъ екземпляръ, то е поради любезностьта на бившия директоръ на Гръцкия геоложки институтъ въ Атина. Отбелязвамъ всичко това не за да укоря когото и да било, а по-скоро да се извиня, че занимавамъ читателитѣ съ една карта, излѣзла преди седемь години.

Картата е снабдена съ една извънредно подробна легенда отъ 40 знака, които на пръвъ погледъ сж въ състояние да ни заблудятъ и ни накаратъ да помислимъ, че картата е много подробна. А това съвсемъ не е така, и то не толкова по вина на автора, колкото поради чисто природни причини: Южна Македония е една отъ най-беднитѣ откъмъ вкаменелости страна, въ която поради това много наслаги за дълги години ще си останатъ съвсемъ грубо и приблизително опредѣлени. Отъ друга страна метафорфнитѣ скали, въ които изобщо не може да се очаква да се намѣрятъ вкаменелости, иматъ тъкмо въ тази часть на Македония голѣмо разпространение. При това тѣ сж много еднообразни, та поради това и голѣми части отъ картата се явяватъ еднообразно оцвѣтени.

Най-силно биятъ въ очи въ геоложката карта на Освалдъ червениятъ и синиятъ цвѣтъ, не само защото сж пъстри, но и защото сж най-силно застжпени, особено въ източната часть на картата. Съ червения цвѣтъ сж означени гранититѣ, съ синия — мраморитѣ. Гранититѣ се явяватъ като голѣми батолити - лаколити срѣдъ мрамора. Тѣ, заедно съ последния и не много разпространенитѣ гнайси и слюдени шисти, образуватъ масата на сжщинския македоно-тракийски масивъ. Споредъ легендата на картата излиза, че Освалдъ приема гнайситѣ и мраморитѣ за алгонкиенски, а гранититѣ — за еоценски. Къмъ силура, девона и карбона Освалдъ причислява филити, слабо метаморфозирани пѣсъчници, варовици и граувaки, които сж застжпени главно въ така наречената Вардарска зона. Въ сжщата зона, споредъ Освалдъ, едритѣ червени пѣсъчници и конгломерати трѣбва да се причислятъ къмъ перма. Сжщитѣ скали се явяватъ на повърхностьта и въ западната часть на днесъ гръцка Македония, която принадлежи къмъ динаридския дѣлъ на алпийския орогенъ. Тукъ се намиратъ и доста триаски пѣсъчници и варовици. Юрата до сега не е била доказана въ Македония подъ гръцка власть, обаче се предполага отъ Освалдъ, че мощнитѣ базични интрузии, които отпосле сж дали много серпентинъ, сж станали именно въ края на юрата. Кредата е застжпена само въ динаридската, западната часть на Македония подъ гръцка власть. Представена е главно отъ горна креда — медитерански фациесъ съ рудисти. Палеогенътъ е много слабо застжпенъ, обаче има много голѣмо значение за разгадаване хода на тектонскитѣ процеси въ тази часть на Македония. На западъ е отбелязанъ въ котловината на Корча, а въ срѣдната часть на Южна Македония — на западъ отъ Кукушъ, гдето бѣ установенъ презъ време на войната отъ Bourcart. Неогеннитѣ наслаги се виждатъ около периферията на всѣка една отъ многобройнитѣ котловини. Доста подробно сж представени най-после и кватернернитѣ наслаги.

Авторътъ на тази рецензия е обходилъ голѣма часть отъ земитѣ, представени на геоложката карта на Освалдъ, особено въ срѣдната и из-

гочната часть на Македония подъ гръцка власть, та би могълъ да направи многобройни допълнения и отбележи много грѣшки. Това обаче би отвело много надалече. Тѣзи добавки и поправки ще бждатъ направени на друго мѣсто, а тукъ ще се задоволя да изтъкна само нѣкои по-общи нѣща.

Що се отнася до точностьта, съ която е нанесено разпространението на различнитѣ формации, трѣбва да се забележи, че тя е толкова по-малка, колкото повече се отдалечаваме отъ шосетата, по които може да се минава съ автомобилъ, и колкото една мѣстность е по-добре залесена или пъкъ покрита съ извѣтрителна кора, която маскира основната скала. Така напримѣръ по шосето отъ Солунъ за Сѣръ всички формации сж съвсемъ точно отбелязани, отдалечимъ ли се обаче отъ това шосе, особено въ Круша-планина, веднага виждаме, че картата не отговаря на истината. Гранититѣ въ тази планина, напримѣръ, сж представени не тъй, както би трѣбвало. Освенъ това, въ сжщата тази планина на мѣста червената извѣтрителна кора на сжщия гранитъ е взета за неогенъ и картирана като такава. Такъвъ е и случаятъ съ шосето между Драма и Кавала: по него скалитѣ сж вѣрно представени, отидемъ ли обаче на северъ отъ Кавала по безпжтица, ще видимъ, че картата ни най-малко не дава истинското разпространение на скалитѣ и геоложкитѣ формации. Но това най-после не е толкова голѣма беда, като се има предъ видъ, че картата не претендира да дава точното разпространение на геоложки формации и видове скали, а е само една п р е г л е д н а карта, която има по-скоро за цель да представи какво е застжпено въ този дѣлъ на Македония.

Друга една слаба страна на картата е обстоятелството, че въ нея е вложена извънредно много теория. Повечето отъ установенитѣ геоложки формации сж датирани безъ да има за това каквито и да били данни, само по далечни подобия съ още по-далечни страни, като напримѣръ Германия и дори Финландия. Само възъ основа на петрографско подобие се говори напримѣръ за алгонкиенъ, камбрий, силуръ, девонъ, карбонъ, пермъ. Въ сжщность най-многото, което може да се каже за всички тѣзи формации, освенъ перма, е това, че тѣ вѣроятно принадлежатъ на палеозоикума. А за перма специално, понеже подобието му съ пъстрия пѣсъчникъ отъ долния триасъ е много голѣмо. При това щетата не би била толкова голѣма, ако обяснителниятъ текстъ бѣ издаденъ и отъ него интересуващитѣ да видятъ на какво основание едни наслаги сж кръстени така, други — иначе

Не по-малко теория е вложена и въ многобройнитѣ прокарани отъ Освалдъ разседни и тектонски линии. Повечето отъ разседитѣ, означени на разглежданата карта, сж недоказуеми и сж начертани напримѣръ затова, защото на даденото мѣсто праволинейниятъ ходъ на течението на една рѣка се е видѣлъ на Освалда като да е обусловенъ отъ разседъ. Хипотетичностьта въ тектонскитѣ линии на вардарската зона е не по-малка.

Въпрѣки всички изтъкнати недостатъци, значението на картата на Освалдъ е много голѣмо. То изпъква особено като се сравни тази карта съ геоложката карта на Македония отъ Цвинча, издадена двадесеть години преди Освалдовата карта. Между тѣхъ не може изобщо да става сравнение. Отъ картата на Цвинча човѣкъ не може да направи никакво заключение за тектониката на страната, докато отъ картата на Освалдъ много факти изпъкватъ така да се каже съвсемъ сами. При това на първо мѣсто трѣбва

да се изтъкне голѣмата прилика между всички земи на западъ отъ Крушапланина, които най-после единъ пѫть за винаги трѣбва да се престане да бѫдатъ причислявани къмъ „Родопския масивъ", който на Освалдовата карта изпъква съвсемъ ясно и за най-несведущитѣ по геоложки въпроси.

Stefan Bončev, Geologische Karte der östlichen und zentralen Balkanhalbinsel, въ мѣрка 1 : 800.000, на два листа. София 1936.

Започнатата отъ Г. Н. Златарски и довършена отъ Г. Бончевъ на 1910 г. Геоложка карта на България въ мѣрка 1: 300.000 е отдавна изчерпана, освенъ това даннитѣ, които съдържа — въ нѣкои отношения много остарѣли, поради което се налагаше да се издаде една нова геоложка карта на България. Тази отдавна чувствувана празднина бѣ запълнена едва миналата година отъ гореотбелязаната карта на проф. Стефанъ Бончевъ, която, за жалость, не бѣ издадена, поради технически причини и материални затруднения, въ този мащабъ, въ който се проектираше предварително — поне въ мѣрка 1: 500.000. Но и въ тази мѣрка, въ която се яви на бѣлъ свѣтъ, картата на проф. Ст. Бончевъ съдържа толкова много детайли, че въ това отношение малко отстѫпва на картата на Златарски въ мѣрка 1: 300.000, а по отношение на научната стойность на нанесенитѣ данни стои несъмнено много по-високо отъ старата карта. Но това, което прави картата на проф. Ст. Бончевъ още по-ценна, то е обстоятелството, че тя засѣга не само геологията на България въ нейнитѣ политически граници, както бѣше случаятъ съ старата карта на Златарски, но цѣлия срѣденъ и източенъ дѣлъ на Балканския полуостровъ, поради което българската геология, особено тектониката на българскитѣ земи, се явява въ своята естествена рамка. И тъкмо заради това тази карта ни представя геоложкия строежъ не само на Българското царство, но и геологията на цѣла Македония, както и на цѣла Тракия, поради което се налагаше тази карта непремѣнно да бѫде отбелязана въ страницитѣ на Македонски прегледъ.

Геоложката карта на срѣдния и източенъ Балкански полуостровъ излѣзна на 1936 година по случай на IV конгресъ на славянскитѣ географи и етнографи въ София. Картата бѣ раздадена даромъ на всички конгресисти. Тя се яви и като приложение на г. II, кн. 2, на сп. „Geologica Balkanica", а обяснителниятъ текстъ излѣзна на нѣмски езикъ въ сборника „La Bulgarie devant le IV-e Congrès des géographes et ethnographes slaves", издаденъ пакъ по случай на казания конгресъ.

Картата на проф. Бончевъ е едно вѣрно огледало на положението въ което се намира въ този моментъ геоложкото изучване на срѣдната и източната часть на Балканския полуостровъ. Това личи най-добре отъ обширния указатель на използуваната литература, даденъ въ края на обяснителния текстъ. За България въ днешнитѣ ѝ граници сѫ използувани, освенъ това, и многобройнитѣ непубликувани изучвания на ученицитѣ на проф. Ст. Бончевъ. Частьта отъ Югославия, която е засегната въ разглежданата карта, е представена възъ основа на геоложката карта на Петковичъ отъ 1930 година и възъ основа на югославската геоложка литература, излѣзла следъ тази дата. Добруджа, доколкото ми е известно, е представена възъ основа на една непубликувана геоложка карта, изпратена нарочно за цельта

отъ Ромънския геоложки институтъ. Македония подъ гръцка власть е представена по картата на Osswald, която бѣ разгледана малко по-горе, като сж вземени предъ видъ и тѣзи поправки, които имахъ възможность да нанеса върху тази карта при първото си пжтуване въ Приморска Македония. Отбелязвамъ това обстоятелство между другото и за да не се яви въпросъ, защо картата на проф. Ст. Бончевъ се явява въ нѣкои части на Македония, особено около Круша-планина, доста отлична отъ картата на Освалда. Съ най-малко материалъ се е разполагало, както се вижда отъ литературния указатель, за Тракия подъ гръцка и турска власть. Това личи впрочемъ и отъ схематичния начинъ, по който сж представени геоложкитѣ формации въ тѣзи две земи. Презъ миналата 1937 година азъ самиятъ имахъ случай да се увѣря колко разлежданата карта се отличава въ казанитѣ две области отъ действителностьта. Картата е нехомогенна по произходъ и достовѣрность на използувания материалъ, но трѣбва да се признае, че това е неизбѣжна беда при всички карти, които засѣгатъ по-голѣми области. Тази нехомогенность изпъква и въ частьта за Македония: докато за Вардарската зона сж дадени извънредно много детайли, областьта между Вардаръ и българската граница, която никога не е била обектъ на истински геоложки изучвания, е представена съвсемъ схематично. Въпрѣки това, сравнимъ ли Македония тъй, както е представена на геоложката карта на проф. Ст. Бончевъ, съ представата, която ни дава за тази страна геоложката карта на Цвиича отъ 1910 г., не можемъ да не се радваме на голѣмия напредъкъ, който е направенъ въ геоложкото изучване на тази страна.

Като че ли трѣбваше да се чака картата на проф. Ст. Бончевъ за да изпъкнатъ нѣкои основни черти въ тектониката на Македония. На тази карта, напримѣръ, личи какъ Вардарската зона на югъ се раздвоява, за да обхване въ себе си масива Кожухъ-планина — Паякъ-планина, който се явява като единъ кристалиненъ островъ всрѣдъ Динаридитѣ, подобно на други такива кристалинни острови, които караха до скоро да се смѣта, че Родопскиятъ масивъ достига едва ли не до Албания. На сжщата карта проличава, че ще да има и нѣкаква връзка между варовицитѣ въ Власина-планина, на западъ отъ Горна-Джумая, и така наречените отъ д-ръ Ек. Бончевъ Краищиди. Отъ картата най-после доста ясно личи, че тектонскитѣ движения, които сж предизвикали образуването на палеогеннитѣ и неогеннитѣ езера въ Македония, нѣматъ нищо общо съ тектонскитѣ директриси нито на Динаридитѣ, нито на Балканидитѣ или на Родопския масивъ, а ще да се дължатъ на движения въ свръзка съ движенията въ Бѣло море.

Геоложката карта на проф. Ст. Бончевъ се явява като една извънредно ценна синтеза на всички наши знания върху геологията на голѣма часть отъ Балканския полуостровъ, главно защото тя потиква къмъ нови плодовити хипотези, а при това посочва ясно по-слабитѣ мѣста на нашето знание и съ това дава потикъ къмъ тѣхното запълване. Като единъ тласъкъ къмъ по-нататъшна работа стойностьта на разглежданата карта е неоценима — да не говоримъ за нейната стойность като учебно помагало, което съ време сигурно ще се наложи по необходимость въ всѣко училище.

Дим. Ярановъ

Д. Цвѣтковъ, Строежъ и особености на книжовната българска речь въ образци изъ народната словесность и произведенията на голѣмитѣ майстори на словото ни. (Наржчна книга за всички, които боравятъ съ перо). София 1935, 8⁰, 211.

Синтаксисътъ на новобългарския езикъ заслужава особено внимание отъ страна на всички изследвачи-езиковеди. Много отъ въпроситѣ, които принадлежатъ къмъ тоя граматиченъ дѣлъ, не сж разяснени и до сега въ надлежната имъ научна форма. Необходимо би било да се внесе по-голѣма яснота при разглеждането на известни факти, за да не се създаватъ излишни препирни по безспорни нѣща или обратно, за да не се повтарятъ отдавна отхвърлени отъ науката или съмнителни опредѣления на нѣкои синтактични начала. Затова се посрѣща съ интересъ всѣко ново проучване въ тая область. Досегашнитѣ синтетични изследвания на новобългарския синтаксисъ сж съ ясно опредѣлени практични цели — да служатъ като учебни помагала главно въ срѣднитѣ учебни заведения, та е умѣстно да се постави въпросътъ, въ каква връзка стои съ тая школска литература, която тукъ нѣма да привеждаме, книгата, която предстои да бжде разгледана на това мѣсто. Предварително трѣбва да се изтъкне, че тоя трудъ въ сжщность представя второ, допълнено съ новъ материалъ, издание на старо синтактично ржководство отъ сжщия авторъ подъ надсловъ: „Синтаксисъ на глаголнитѣ времена, предлозитѣ, съюзитѣ и препинателнитѣ знаци (вм. знакове? *м. б.*) въ новобългарския езикъ“ (Т.-Пазарджикъ 1911).

Въ такъвъ случай става ясенъ характерътъ на предлаганото съчинение и би било излишно да се дири въ него каквото и да било ново или поне методично — опрѣно на строго научна основа — обяснение на фактитѣ. Единственото, следователно, значение на книгата, което дава поводъ да бжде тя отбелязана отъ критиката, се състои въ нейното, тъй да се рече, езиково-профилактично предназначение.

Съдържанието ѝ обема следнитѣ отдѣли: 1) уводъ, 2) значение и употрѣба на глаголнитѣ времена, 3) значение и употрѣба на предлозитѣ, 4) значение и употрѣба на съюзитѣ, 5) съгласуване на частитѣ въ изречението, 6) словоредъ и 7) употрѣба на препинателнитѣ знакове. Въ всѣки отъ тия дѣлове, съ изключение на увода, който въ тоя си видъ е съвършено неумѣстенъ, понеже представя само безвкусно подреденъ сборъ отъ всевъзможни цитати за езика отъ най-различни по стойность и значение автори, е вмѣстенъ достатъчно обеменъ запасъ отъ образци. Така напр. има много примѣри, часть отъ които впрочемъ могатъ да се намѣрятъ и въ по-добритѣ учебни граматики, за историческо сегашно време, за другитѣ видове сег. време, за погрѣшната замѣна на сег. вр. съ бждеще при глаголи съ продължителность на действие, или глаголи, които означаватъ действие, що се извършва въ всѣко време, за разнитѣ видове минало несв. и свърш. време, за мин. предварително, мин. неопредѣлено, както и за бждеще — опредѣлено и неопредѣлено, — за мин. бждно предварително, за инфинитивъ, глаголно наречие и пр. пр. Доста примѣри изпълватъ и отдѣлитѣ за значението и употрѣбата на предлозитѣ, съюзитѣ и препинателнитѣ знакове, групирани съобразно съ характера на тѣхната служба.

Първото неблагоприятно за автора впечатление у читателя се дължи

на преголѣмата несъразмѣрность между обясненията на разнитѣ случаи и примѣритѣ къмъ тия обяснения. Редовно тълкуванията на автора сж далечъ неизчерпателни, дори крайно недостатъчни, предадени само въ нѣколко реда, докато примѣритѣ безъ особена полза заематъ цѣли страници или, ако се пресмѣтне общо, три четвърти отъ цѣлото съчинение. За да се добие представа за тая несъобразность, трѣбва да се посочатъ единъ-два случая: подъ важното заглавие „Значение и употрѣбва на глаголнитѣ времена“ стои само седемредно обяснение, не дори и обяснение, но само цитатъ отъ другъ авторъ (стр. 14—15). Подъ сжщо немаловажния насловъ „Редуване на глаголнитѣ времена“ е казано напълно любителски само следното: “Въ българската речь глаголнитѣ времена се редуватъ: всѣко споредъ значението си стои на своето мѣсто и о т б р а н я в а (sic! м. б.) своето з а к о н н о право“ (стр. 55).

Другъ недостатъкъ на книгата е отсжтствието на яснота въ нѣкои опредѣления. Така напр., що се касае до значението и употрѣбата на предлозитѣ, е казано следното: „Предлозитѣ придружени съ имена се употрѣбяватъ, за да покажатъ с в р ъ з к а т а или положението на онова, което значатъ имената“ (стр. 60).

Въ изложението на общепознати факти се забелязватъ между това нѣкои произволи, които не могатъ да бждатъ препоржчани, особено на школската младежь.

Така, между другото, не е полезно и не е право да се отдѣлятъ въ особена група подъ насловъ „Сег. вр. за недостовѣрность“ примѣри като „криелъ съмъ отъ тебе?“ (стр. 18), и да се противопоставятъ изреченията „тѣ си легнали“ и „тѣ сж си легнали“ като образци за минало свършено за невъзприетость и увѣреность[1] отъ една страна и мин. свърш. за невъзприетость и неувѣреность — отъ друга (стр. 27), или пъкъ при идейното значение на предлозитѣ да се препоржчватъ като единствено правилни примѣритѣ като „действува в ъ р х у човѣшката душа“ (вм. н а) (64 стр.), а особено: „директоръ въ пловдивската гимназия“ (вм. н а. . .) (стр. 65), „отъ време до време“ (вм. на) (стр. 65) и мн. др. Авторътъ сжщо безъ право препоржчва да се изпуска предлогътъ н а въ изрази като „вследствие на предписанието“, „паметникъ на правосждието“ и пр. (стр. 67), и настоява да се казва: „заболѣха ме краката отъ да ходя“ (стр. 128).

Изобщо тукъ се явява питането, кое е ржководното начало, което авторътъ застжпва въ своя чисто нормативенъ методъ — да се спазва старото състояние на употрѣба или да се подражава развоя на народната речь, която не е една и сжща, нито е винаги консервативна. При това положение обяснима е честата непоследователность и отсжтствието на установено отношение къмъ законитѣ на литературния езикъ у автора, който, за съжаление, не притежава научната подготовка да осмисли и оползотвори за цѣлитѣ на по-добро системно изследване събрания отъ български автори и отъ всѣкидневния печатъ и говоръ материалъ. За такава една задача е нуждна

[1] Авторски термини. Впрочемъ подобно противопоставяне, което въ днешния български езикъ има известни признаци на неустановеность, застжпва още Б. Цоневъ (вж. неговата История на български езикъ т. III, София 1937, стр. 104), ако и подъ по-приемливъ и простъ видъ на форми за увѣрено и предполагано мин. време.

по-друга методична постановка на въпроситѣ, при която би се взело предъ видъ не само външното функционално-структурално опредѣление на синтактичнитѣ явления, засегнати въ тая книга, но и тѣхната генетична връзка, установяването на първичния имъ строежъ и по-късния развой, причинитѣ за семантичнитѣ измѣнения или кръстосване и поглъщане (абсорбция) на разгледанитѣ случаи, както и последицитѣ отъ това, или, съ други думи, миналата и сегашна обща и специфична роля на взетитѣ въ съображение синтактични обекти. Освенъ това авторъ, който си поставя важната задача да разкрие строежа и особеноститѣ на книжовната българска речь въ особено съчинение, е длъженъ да знае и новитѣ принципи на синтактичната наука, изразени въ теологичния характеръ на изследването, въ психичната анализа и обосновка на синтактичнитѣ грѣшки, голѣма часть отъ които се дължатъ на конструктивни контаминации, въ степеньта на приложението на принципа за езикова търпимость (нѣм. Toleranzprinzip) и пр.

Но понеже такава задача, както вече се изтъкна, е далечъ отъ целитѣ и възможноститѣ на автора, би трѣбвало да се приеме тая книга като обикновенъ сборъ отъ примѣри за добра или погрѣшна синтактична употрѣба на редица граматични елементи въ българския книжовенъ езикъ. И въ тоя случай обаче авторътъ се е показалъ непоследователенъ, понеже не навсѣде е далъ погрѣшни примѣри успоредно съ правилнитѣ (срав. напр. подъ „съгласуване на глаголнитѣ времена“, стр. 54—55). Допустнати сж и нѣкои грѣшки въ примѣритѣ, които могатъ да се дължатъ и на небрежна коректура (на стр. 60 мѣстоимението *то* е предадено въ курсивъ като предлогъ). При всѣки отдѣлъ могатъ да се направятъ десетки възражения, които тукъ не биха могли да се помѣстятъ.

Съчинение отъ такъвъ характеръ би трѣбвало да бѫде образецъ на езикова, синтактична и стилна издържаность. За съжаление обаче, трудътъ на г. Цвѣтковъ се нуждае на много мѣста отъ основна стилна преработка и поправка, за да може чакъ тогава авторътъ да каже съ повече право думитѣ, които така гордо еималъ дързостьта да напише на стр. 7 отъ книгата си: „Такава синтактична поука ще може да черпи всѣки интелигентенъ българинъ съ слаба езикова култура изъ книгата ми, онасловена „строежъ и особености на образцовата българска речь[1]“, която е стъкмена главно отъ набрани изъ произведенията на наши по-стари и по-млади писатели достойни за подражание образци на правилно и хубаво българско словосъчинение“. Авторътъ наивно бърза да признае, че е окураженъ отъ вниманието на българския ученъ проф. Ст. Младеновъ, който на нѣколко мѣста въ своя трудъ Geschichte der bulgarischen Sprache, Berlin 1929, билъ цитувалъ първото издание на сжщата книга. И продължава по-нататъкъ г. Цвѣтковъ съ сжщата самоувѣреность и нестроенъ изразъ: „А сега, както е тя [книгата] наново подредена и значително допълнена, смѣло може да се препоржча на учителитѣ първо, чието обучение по български синтаксисъ най-много страда отъ липса на достатъчно образцовъ материалъ и на всѣкиго българина, който иска да се упознае съ най-важнитѣ и най-характернитѣ свойщини на българския езикъ и полага грижа за правилно устройство на своята речь“ (стр. 7).

[1] Това заглавие е несъгласно съ истинския насловъ! (м. б.)

Не бива авторъ, който иска да учи другитѣ на чистъ български езикъ, да си служи съ провинциализми, варваризми, нескопосно новоизковани думи, чуждици[1] или пъкъ да употрѣбя изрази като тия: „... Съ право се гади българската интелигенция — писачи, интелигентни и интелектюелци, творци въ езика на българската книжнина,...“ (стр. 7), или „Затуй и ние, като изтъкваме синтактичнитѣ грапавини, щърбини, хралупи (sic!) и неправилности въ българската речь и даваме мозаика отъ образци на най-сжществените моменти отъ българската синтакса... и т. н. — цѣло 15-редно изречение съ дребенъ шрифтъ съ повече отъ 125 думи!

Неприятно впечатление произвежда най-сетне и пълното неумение на автора да си служи съ наученъ похватъ. Цитатитѣ му сж напълно произволни, неточни, библиографията въ началото на книгата е съставена безъ всѣкакъвъ принципъ, любителски, безредно, неточно, непълно и непоследователно.

Накратко изтъкнатитѣ тукъ недостатъци на книгата сж отъ такъвъ характеръ, че едва ли тя би могла да изпълни успѣшно предназначението си.

Ив. Лековъ

П. С. Калканджиевъ, Кратка българска граматика. Лекции, изложени за следващи Учителскитѣ институти народни учители и общо познаване езика. Пловдивъ 1936, 8⁰, стр. 398.

Преди две години преподавателтъ по български езикъ въ Пловдивския учителски институтъ П. С. Калканджиевъ издаде горната граматика, която въ скоро време биде изчерпена. Този радостенъ фактъ самъ по себе си сочи—независимо отъ достоинствата или недостатъцитѣ на разглежданата граматика — несъмненъ интересъ у родното ни учителство къмъ подобни трудове, както и голѣмата нужда отъ такива помагала. Преценявайки така обстоятелствата и отстжпвайки предъ настояванията на свои „бивши и сегашни ученици“, авторътъ е използувалъ за своята „описателна граматика“ „трудоветѣ на нашитѣ именити професори — езиковеди, които сж пръснати изъ изданията на Университета и Академията, та не сж достатъчно достжпни за... учителя“ (Предговоръ). Споредъ признанието на автора, книгата му е имала първоначално много по-голѣмъ размѣръ, но, поради нѣмане срѣдства и съдействие, той е билъ принуденъ да я съкрати до сегашнитѣ й размѣри, за което, може би, я е нарекълъ и „кратка“. Тази граматика заслужава да бжде разгледана по-подробно, защото, като учебно пособие, по нея се учатъ на български езикъ хиляди българи.[2]

Самото заглавие на книгата („Кратка българска граматика“) показва, че авторътъ не е могълъ да си изясни достатъчно предмета на своя трудъ: на кой български езикъ пише граматика — на народния ли езикъ, или на книжовния? — А, знае се, че отъ сполучливото изясняване на този въпросъ зависи въ голѣма степень и сждбата на всѣка граматика. Но П.

---

[1] Като често срѣщаното затуй (стр. 7), у изречения (стр. 16), сглобъ (стр. 168), питанка (стр. 208), чуденка (стр. 209), хармонува (стр. 105) и мн. др.

[2] Кжса, но справедлива оценка даде за нея Н. Костовъ въ сп. Просвѣта II, 4, 563—568.

С. Калканджиевъ е отъждествилъ две различни нѣща, народенъ езикъ и книжовенъ езикъ, та въ неговата граматика народното и книжовното сж си дали чудна среща. Отъ тукъ следватъ и невѣрнитѣ му твърдения, че сме изговаряли: държява, начяло, решявамъ, шюма и др., а сме пишели, „независимо отъ изговора“ (с. 64): държава, начало, решавамъ, шума и др. Това твърдение на автора показва, че той още не е могълъ да разбере обикновената вече истина, какво книжовниятъ езикъ си има свое произношение, характерно само нему. А въ една граматика като тази на Калканджиевъ може и трѣбва да се говори именно за книжовно произношение, защото тя, въ зависимость отъ предназначението си, нѣма нищо общо съ една историческа граматика на българския езикъ, а най-малко—съ една българска диалектология. Тази основна методологическа грѣшка е повредила много на автора при изтъкване „строежа и изразното богатство на нашия езикъ“, а още повече ще повреди тя на онѣзи, които ще изучаватъ по нея книжовния езикъ и книжовната речь.

Своята граматика Калк. е далъ въ четири части: 1. Уводъ (Изъ историята на езика и писмото), с. 5—29; 2. Звукословие (Фонетика), с. 30—83; 3. Видословие (Морфология), с. 84—270; 4. Словосъчинение (Синтаксисъ), с. 271—398. Въ Увода сж засегнати общи въпроси изъ историята на езика и писмото ни, и то предимно по Б. Цоневъ (История на български езикъ, София 1919), затова и нѣкои отъ фактитѣ, които се изнасятъ тука, сж или вече остарѣли, или още на времето си сж били оценени като невѣрни. Така авторътъ приема, че българитѣ сж се покръстили на 864 г., когато отъ надписа въ Балши (ю. Албания) се знае, че покръстването е станало въ 863 г. (Йор. Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, София 1931, с. 12—16). Сжщо и по въпроса за годината, въ която е изнамѣрена глаголицата, Калк. е въ съгласие съ Цонева, като приема 855 г., безъ да обърне нуждното внимание на историческитѣ факти, нито на възможностьта, че при друго изчисление се получава 863 г., както е посочено и въ житието на Св. Кирила. Отъ тази предпоставка естествено следва, че Св. Климентъ е създатель на кирилицата, което дори като възможность е отдавна отречено. Азъ не ще се спирамъ на авторовата мотивировка, защото тя е крайно наивна: той не познава не само съответната литература вънъ отъ България, но и тази у насъ. За това свидетелствуватъ твърденията му, че „българославянското племе въ своята славянска прародина е живѣло въ досегъ съ словени, хървати, словаци, руси и поляци, а е било по-далече отъ сърби и чехи“ (с. 6), че „говоритѣ се обединяватъ въ наречия, а всички близки наречия образуватъ народната речь“ (с. 14),[1] или най-сетне, че въ западното наречие „старитѣ ерове“ сж се произнасяли „като *о*, като *а*, или като *оа*“ и че сме имали членна форма *ен* (с. 15). Но особено характерно е противоречието, въ което е изпадналъ Калк. по въпроса за сжщностьта на книжовния езикъ. Той възприема отъ една страна възгледа, че книжовниятъ езикъ „е единенъ и еднакъвъ за цѣлата географска площь, заета отъ народа“, затова се счита „изразитель на езиковото и племенно единство у народа“ (с. 14), че „той трѣбва да бжде единенъ и общъ, еднакво да се пише и говори отъ всички образовани или само грамотни чле

[1] Следвало би, че по-далечнитѣ наречия се изключватъ.

нове и срѣди на народа, въ всички училища, въ цѣлата книжнина", безъ да се „цепи на наречия и говори" (с. 15), а отъ друга страна — на сѫщата дори страница, — че „не е право, па и пакостно е — на книжовния езикъ да се гледа като на отдѣлно наречие, което нѣма свой първообразъ въ нѣкое народно наречие", за да заключи, че „различията между книжовния езикъ и другитѣ народни наречия и говори сѫ исконни" (16). Всичко това показва, че авторътъ е възприелъ тѣзи мисли отъ различни източници и по различни поводи, безъ да е успѣлъ да ги подчини на едно общо, лично свое разбиране. Много естествено, че и по отношение на задачата на своята граматика той е въ незнание: опредѣля нейната специална задача да опише езика на даденъ народъ, а въ сѫщото време учи, какъ да се говори и да се пише.

Смѣсвайки фонема и звукъ, книжовно произношение съ говорно, авторътъ е далъ въ отдѣла „Звукословие" мѣсто на голѣмъ брой грѣшки, нѣкои отъ които ще бѫдатъ изтъкнати. Така, авторътъ твърди, че *ц*, *ч*, *дж* и *дз* били съставни звукове, а изпуска действително съставния звукъ *жд*, при все че отбелязва съответния му съставенъ звукъ *щ*; различава широки и тѣсни гласни, а не говори за в и с о к и и н и з к и. По отношение на произношение и употрѣба на *ѣ* (ятъ), с. 32—36, Калк. не е държалъ смѣтка за три нѣща: 1. за русизми (д о с т о в ѣ р н о с т ь, с в ѣ т л о с т ь и др.); 2. за нови думи (лѣкарь вм. лѣка́рь) и 3. за ударението (про́бѣлъ, о́трѣзъ, про́рѣзъ и др.), че едва тогава да говори за колебания въ произношение и писане.[1] Тука е допустналъ и две груби грѣшки: 1. че *ежъ* (вм. *яжъ*) е съкратена заповѣдна форма (срв. стб. *гаждь*; с. 157); 2. че глаголътъ н ѣ м а м ъ ималъ и свършенъ видъ. Груби, дори непростителни грѣшки е сторилъ авторътъ на тази, ако и описателна, граматика, когато смѣта, че въ редуването на ч е р к в а — ч ъ р к в а (вм. църква), з е м е т р е с ъ — з е м е т р ъ с ъ, з а ч а т ъ к ъ — н а ч е в а м ъ, ш е п а — ш ъ п а, ж е т в а — ж ъ т в а, ч е д о — ч а д о, ж е д е н ъ — ж а д е н ъ, ш е т а м ъ — ш ъ т а м ъ сме имали случаи „съ и безъ изяснень *ь*" (с. 46), или пъкъ че въ т о й, к о й, к о г а, т о г а в а, у п о в а н и е, и з т о щ е н ъ, г о р о ц в ѣ т ъ и др. *ъ* се е изяснилъ въ *о* (с. 47), когато се знае, че едни отъ тѣзи случаи сѫ заети отъ руски, респ. църковнославянски, други сѫ последица на известната срѣднобългарска носова замѣна, а трети — рожба на морфологична аналогия. Невѣрно е сѫщо така твърдението на Калк., че носовото произношение е изчезнало още въ XIII в., защото въ такъвъ случай не бихме могли да оправдаемъ Евтимиевата правописна реформа. Въ свръзка съ „Гласежъ и употрѣба на *ж*" (с. 42—53) сѫ приведени по Цонева следнитѣ „остатъци отъ нѣкогашното носово произношение": в р ъ н к а м ъ, п у м п а л ъ, п у н г а ш ъ, р у н т а в ъ и др. (с. 51) — нѣщо погрѣшно, защото, както е доказано вече, тия думи нѣматъ нищо общо съ стб. *ж* въ своя коренъ, а нѣкои сѫ чужди (пунгашъ — отъ ром.). Не е съобразено при това, че тамъ на с. 52 (заб.) се привежда стб. г н о у с ъ, а на с. 53 (заб.) се казва, че сѫщата дума била заета отъ руски. Такива несъобразности срѣщаме и на

[1] Непочтена е забележката на Калк., че въ Речника на проф. Ст. Романски не е показано, какъ се произнася в м ѣ с т о, когато тамъ изрично се заявява: „чети *мя*" (с. 38, заб. 4); така е и за д о с ѣ щ а м ъ, с р ѣ щ а м ъ, у м ѣ с т н о, н ѣ щ о и др.

с. 59, гдето ж е д е н ъ — ж е д н и и ш е п и сѫ дадени вече като примѣри за прегласено *а*.

Особено внимание заслужаватъ главитѣ „Замѣна на гласнитѣ звуци“ (с. 56—61) и „Взаимовлияние на звуцитѣ“ (с. 61—71), гдето особено добре се вижда, че на автора не сѫ ясни много работи, че той нѣма системность въ изложението и достатъчни познания. Така, неговитѣ отгласни редици сѫ непълни и неподредени: б р а х ъ — б е р а — с б о р ъ, но нѣма и з б и р а м ъ; двуелементното (споредъ автора) редуване т е к а — т о к ъ е дадено между триелементнитѣ; че въ редуването г р е б а — г р о б ъ — г р а б л я „имаме смѣсване на горнитѣ случаи степенуване“ (с. 57, заб. 2); различава „удължаване“ отъ „степенуване“, когато отъ днешно гледище и въ двата случая имаме редувания. Все въ сѫщата глава се говори за редукция (потъмняване), за която самъ казва, че трѣбва да се избѣгва въ книжовния езикъ (с. 50); въ примѣритѣ пъкъ като в ѣ т р о в е, м о г л и, П е т р е смѣта, че *ѣ* е изчезналъ. Погрѣшно е и твърдението на автора, че въ д ъ р ж е ш е, в ъ р ш е ш е, п е ч е ш е и др. срещу стб. д р ъ ж а а ш е и пр. има прегласъ на *а* въ *е*, когато този гласежъ е резултатъ на морфологична аналогия (с. 59). Не отъ гледище на днешния български езикъ, а отъ историческо гледище е представено и така нар. отъ него „Взаимовлияние на звуцитѣ“, гдето, вмѣсто да се говори за прогресивна и регресивна палатализация, трѣбваше да се покажатъ различнитѣ гласни и съгласни редувания, и то при какви условия и въ какви категории, защото едно днешно *и*, напримѣръ, има въ разни категории различенъ произходъ, така че въ различни случаи предходната съгласна различно се е промѣняла (т у р ч и н ъ — т у р ц и — т у р к и н я). Но освенъ тази принципиална грѣшка, която е внесла голѣма разбърканость, ние се натъкваме на много груби фактични грѣшки, отъ които тука ще покажемъ само по-сѫществените. Калк. смѣта, че въ б р а к й а, ц в е к й е, г й я д о и др. сме имали сѫщото явление, както въ — г а к й и и м е г й я (с. 64, заб.); че б л а з н я и б л а ж н и н к а сѫ отъ единъ коренъ; че вмѣтнато *л'* било диалектно — „свойствено почти само на Солунското наречие“ (с. 66); че въ п о т и к в а м ъ и в ъ с т а н и е сме имали уподобяване и стѣгане на *дт* въ *т* и на *вс* въ *с*, когато се знае, че въ старобългарски е имало следнитѣ глаголи: п о т ъ ı к а т и и в ъ с т а т и, които говорятъ противъ днешното писане, отъ което е изхождалъ и Калк. Невѣрно е и твърдението му, че въ случаи като б е ж а л о с т е н и и ш а р я съответнитѣ *ж* и *ш* гласѣли „задържано“, приблизително като *жж* и *шш*, което не е книжовно, а като говоренъ гласежъ то би се предало съ *жж* и *шш* (с. 67). Сѫщо и за случаитѣ д ж е л ѣ з о и д з а́ в е т ъ авторътъ съобщава, че сѫ „твърде обикновено явление въ говора“ (с. 69), като и въ случая смѣта родния си говоръ за книжовенъ или, най-малкото, за всеизточенъ български говоръ. Наивно е сѫщо така и твърдението, че, „за да се разграничатъ, за да се постигне по-лесно и точно произношение“, казва се: я д е н е, но я с т и е; ч е т а, но ч и с л о. И заключава, че „тѣзи случаи идватъ още отъ старобългарския езикъ“ (с. 71), безъ да държи смѣтка, че тѣзи фонетически промѣни сѫ праславянски.

На главата „За сричката“ (71—75), както и на тази „За ударението“ (75—80), не ще се спирамъ, защото въ първата глава авторътъ се води по нѣкакви учебникарски несъстоятелни правила за пренасяне на срички (п р о-

ви-ква, защото имало квачка), а въ втората, защото не личи, каква цель е преследвалъ авторътъ. Трѣбва само да се прибави, че Калк. отъ думи съ крайно ударение (горà, добрò и др.) е получилъ една акцентна система (стр. 75), а отъ думи съ второсрично — друга и т. н.

Противно на отдѣла „Звукословие", гдето отбелязахме пълно отсѫтствие на яснота и системность, въ отдѣла „Видословие" Калк. е постигналъ повече прегледность, което зависи въ значителна мѣра отъ самото естество на материала. Но и тука се натъкваме на грѣшки, които се обясняватъ съ слабата подготовка на автора. Така той заявява, че лат. que и cum въ съчетания като auro argentoque или nobiscum „се употрѣбяватъ като обикновени завършеци (окончания)", а -ълъ въ свѣтълъ било „завършекъ" (стр. 89, 91). Броятъ и едрината на тѣзи грѣшки обаче се значително увеличаватъ, когато авторътъ разглежда глагола — тази ахилесова пета на всѣка българска граматика. Като не се спирамъ на методологическата грѣшка, че тука се говори и за нѣща, които сѫ предметъ на синтаксиса, азъ ще изтъкна нѣколко по-едри грѣшки, за да се види, че Калк. не е държалъ смѣтка за своята неподготвеность, когато е замислилъ да издава своитѣ лекции.

Споредъ автора, „глаголътъ се отличава отъ името по това, че той съобщава нѣщо, което става въ времето", (стр. 94), като изключва пространството; че глаголниятъ видъ влизалъ въ спряжението (стр. 95, 108). Особено отбелязване заслужава твърдението на Калк., че въ формата колятъ основата била коля, а въ лежишъ — лежи (стр. 96). Така ненаучни сѫ и твърденията му, че седна иде отъ седя следъ вмѣтане на *н* (стр.103), поседна—отъ поседя. Такова вмѣтане[1] на -в, -ва, -ува той открива и въ почукамъ-почуквамъ, подпиша-подписвамъ, та дори въ лудѣя-лудувамъ (стр. 104). Колкото пъкъ се отнася до вида на глагола, то Калк. не е отишелъ въ това отношение по-далечъ отъ най-обикновенитѣ учебникарски опредѣления. Затова, като не е могълъ да долови, че видътъ дава първото увременяване на глагола, той прави откритие, че въ глаголи като да дигна, да викна „свършеностьта на действието . . . се крие въ самия коренъ на глагола" (стр. 104), или пъкъ открива бѫдеще значение въ повелително и условно наклонение (стр. 149, 152—153). Въ свръзка съ бѫдеще време Калк. се е изложилъ твърде много, когато смѣта за описателно бѫдеще вр. глаголнитѣ изрази: да се завърнешъ въ бащината кѫща; и тихи пазви тиха нощь разгръща | да приласкае скръбни и нещастни, — или нека мецѣлува (стр. 149-150), а още повече, когато твърди, че „съкращаването на помощния гл. хъщ же станало още презъ старобългарско време" и че староб. гл. начьнѫ и въчьнѫ били „днесъ отчасти оцѣлѣли" въ бѫдната частица че (че пойдатъ, стр. 153, забел.).

Преди да завърша съ този дѣлъ, ще обърна внимание на автора, че по отношение на описателнитѣ страдателни форми той е на съвсемъ погрѣшенъ пѫть. Не е сегашно време глаголната форма въ девойката е скрита (с. 118), нито че въ ще съмъ сѫденъ (стр. 148) имаме бѫдеще опре-

[1] За отбелязване е, че Калк. си служи много често съ опредѣленията „вмѣтане" и „измѣтане".

дѣлено, защото на първата отговаря д е в о й к а т а с е е с к р и л а, а втората не е еднаква по значение съ щ е с е с ѫ д я. Груба грѣшка е и твърдението на Калк., че наречието д о с т а е глаголъ (стр. 157, заб. 3) и че следъ с т и г а и д о с т а сме имали неопредѣлено наклонение (стр. 140), или че въ н е м о й п ѣ я „глаголъ п ѣ я е въ сегашно вр., но е употрѣбенъ неспрегаемо и, значи, е въ неопредѣлено наклонение“ (стр. 141). За да завърша поне съ малка часть отъ многобройнитѣ и груби авторови грѣшки и недоразумения, които се срѣщатъ почти на всѣка страница, азъ ще отбележа, че Калк. смѣта наречията к р а д е ш к о м ъ, т и ч е ш к а т а, или хвани го з д р а в а т а (стр. 137) за причастия; че сме имали измѣтане на съгласнитѣ *м*, *н* въ в з е х ъ, з а к л е х ъ (стр. 123) и най-сетне това, което никой славистъ не знаеше, че староб. глаголъ ѥ с м ь ималъ инфинитивъ ѥ с т и ! (стр. 113).

На другитѣ дѣлове отъ отдѣла „Видословие“ азъ не ще се спирамъ поради нѣмане мѣсто, но ще отбележа, че, освенъ посоченитѣ отъ Н. Костовъ „размѣствания“, Калк. открилъ следнитѣ известни до сега само на учебникари окончания за мн. ч. мжжки родъ: - и щ а (жилища), - о в ц е (редовце) и - о в ц и (габровци) ! (стр. 185).[1]

Много повече внимание заслужава четвъртата часть („Словосъчетание“), защото тука не малко нѣща искатъ по-друго обяснение. Налага се обаче и въ този случай да бжда по-кратъкъ, за да се спра на по-сжществено, като изоставя всички онѣзи случаи, гдето авторътъ преповтаря казаното вече въ Морфологията, а тѣ не сж малко.

Опредѣляйки изречението като предметъ на синтаксиса, Калк. не е на ясно по въпроса, отъ колко страни може да се разгледа изречението. Затова той прави разлика между „с л у ж б а на всѣка дума въ изречението“ и „о т н о ш е н и е т о ѝ къмъ останалитѣ думи въ него“ (стр. 273), когато въ сжщность едното се разкрива въ другото. И по отношение на питането — що е изречение? авторътъ е изпадналъ въ явна непоследователность. Така, веднажъ той опредѣля изречението като „идейно свързани и външно съгласувани думи“ (стр. 88), втори пжть, че „всѣко отдѣлно изречение и з р а з я в а мисъль, чувство и желание“ (стр. 273), за да даде на стр. 277 следното опредѣление: „и з р е ч е н и е т о е д у м а и л и с ъ г л а с у в а н ъ р е д ъ о т ъ д у м и, к о и т о и з к а з в а т ъ м и с ъ л ь ч р е з ъ г л а г о л ъ — и з р а з е н ъ и л и п о д р а з б и р а щ ъ с е“! Отъ тука следва и онова колебливо, често явно противоречиво опредѣление, което авторътъ дава на „понятието за глаголъ“. Споредъ Калк. „п о н я т и е т о з а и з р е ч е н и е п о ч т и с е п о к р и в а о т ъ п о н я т и е т о з а г л а г о л ъ“ (стр. 274). Но това не му прѣчи да говори за „безглаголни изрази“, които „изразяватъ разбрани всѣкиму чувства, желания и мисли“ (стр. 277), или да отрича, че безличниятъ глаголъ може да служи за сказуемо (стр. 283). Но какво разбира Калк. подъ безличенъ глаголъ? За него „подочулъ“ въ изречението „той бѣше подочулъ нѣщо“ е безлична форма, а по-долу казва: „въ тия примѣри сжщинско сказуемо е причастието, което може да се раз-

[1] Подобни невѣрни нѣща намираме и въ Grammaire de la langue bulgare отъ Léon Beaulieux, излѣзла съ съдействието на проф. Ст. Младеновъ; срв. с. 49, 55.

глежда като коренъ или основа на сказуемния глаголъ, а спомагателниятъ глаголъ изпълнява службата на личенъ завършекъ къмъ него — завръшва го като опредѣлена глаголна форма" (стр. 283). Изобщо за безличнитѣ глаголи авторътъ има много объркани схващания. Той смѣта да е открилъ въ „не можете отказа" нѣкакво „съставно сказуемо", което се развива въ две сказуема, щомъ предъ втория елементъ се яви „предлога да" (не мога да поднеса), когато въ сжщность нѣма никаква разлика между тѣхъ.

Обърканость има въ схващанията на автора и по отношение на глаголното лице — личенъ авършекъ, отъ една страна, и подлогъ, отъ друга. Споредъ него тѣ сж едно и сжщо (стр. 282), а подложна дума — нѣщо друго (стр. 286). Но, забравилъ за това изкуствено учебникарско разграничение, на друго мѣсто той говори за два подлога (стр. 291).

Въ този дѣлъ на граматиката на Калк. има не малко умувания, на мѣста доста наивни. Ето две отъ тѣхъ. На стр. 286 четемъ следното: 1. „Мѣстоимето (!) като подложка (sic!) дума внася твърде слаба опредѣленость въ изречението, защото самото то, като часть отъ речьта, е твърде отвлѣчено", или „изразитѣ ситиятъ, първиятъ, падналиятъ и др. т. означаватъ нѣщо повече отъ „ситиятъ човѣкъ", „първиятъ човѣкъ" и „падналиятъ човѣкъ"; 2. „Тѣ сж се получили чрезъ обобщение на много нѣща и се отнасятъ къмъ всичко, що може да бжде сито, първо или падналo... Ето защо ще считаме, че тѣзи прилагателни, числителни и причастия сами сж се превърнали въ сжществителни имена". Тука спадатъ и нѣкои нови опредѣления като „въпросителна форма на глагола" (с. 106, 298), „сказуеменъ глаголъ" (стр. 289, 299), „сжществително мѣстоиме[ние]" (стр. 286) или „мѣстоименна форма" на сказуемото (стр. 290).

Азъ не ще се спирамъ на дѣлъ II „Пояснения въ изречението", защото тука има премного неразбиране, обърканость и наивность, каквито до сега показахъ достатъчно, както и на видоветѣ приставни изречения, които представятъ развити въ изречения пояснения, а ще разгледамъ разбиранията на Калк. по въпроса за начинитѣ за отричане въ българския езикъ. Авторътъ смѣта, че когато отриц. частица *не* стои при глагола, „съдържанието на изречението се отрича изцѣло" (стр. 300). Това е изъ основа погрѣшно схващане, което не позволява да си обяснимъ всички случаи като никой не знае за това или нѣмамъ си нигде никого, а още по-малко такова отричане, каквото имаме въ не може да не е билъ тамъ. Обратно, ако се изхожда отъ тѣзи именно случаи, ще се дойде до схващането, че съ отрицателната частица не се отрича нѣщо повече отъ думата, предъ която стои отрицанието. Тогава не щѣше да се твърди нелепицата, че между „нѣма кой да помогне" и „нѣма нищо" „разликата е въ това, че при вторитѣ отрицанието е категорично, а първитѣ изразяватъ действие, което само при наличнитѣ условия е неосжществимо" (стр. 301); или, че въ „не може да бжде да нѣмате пари" двата „безлично взети глагола може и бжде се схващатъ като цѣлость" (с. стр.), та затова вториятъ глаголъ не сѣ отрича, а въ изречението „не може да нѣмате пари" тази цѣлость била съкратена. Нѣма съмнение, че това сж авторови филологически презумпции, които нѣматъ нищо общо съ българския синтаксисъ.

И въ синтаксиса Калк. се е опиталъ да се покаже, че разбира и ста-

робългарски, но за нещастие се е изложилъ повече отъ гимназистъ, когато твърди, че въ Іѡуєъ ко оуклонн сѫ народоу сѫщоу на мѣстѣ сме имали дателенъ самостоятеленъ (народоу сѫщоу, стр. 273).

Не би могло да се завърши разглеждането на тази граматика, безъ да се обърне внимание на следнитѣ неправилности, които сѫ недопустними въ една българска граматика: „така че той е, книжовниятъ езикъ е, който трѣбва да държи смѣтка“ ... (стр. 17); „както и чуждитѣ т а к и в а“ (стр. 26); „ала днесъ, особено относно ъ, то е прокарано“ . . . (стр. 46); „въ книжовния езикъ, по влияние о т ъ живото произношение“ . . . (стр. 48); „ако при пренасянето редътъ свърши на сричка, самогласката (!) на която да бѫде ъ“ . . . (стр. 73); или диалектизми като м о ж и х т е (стр. 108), к о л и х ъ (стр. 111), г н е т и х ъ (стр. 112), г р и з я (стр. 123), м о ж а вм. м о г а (стр. 133), р а̀ б о т и вм. р а б о̀ т и (стр. 285) и др., та дори р а н н а!

Речемъ ли да направимъ общъ изводъ, то трѣбва да се съгласимъ, че за своята граматика Калк. е положилъ голѣмо старание, при слабо умение и недостатъчни и лоши познания. Ето защо тази граматика може само да утегчи слабата езикова култура на нашия народенъ учитель, както и да забърка недостатъчнитѣ му и колебливи познания по родния езикъ.

Накрай можемъ още да добавимъ, че съ усърдно прокарваната отъ него нова граматична терминология като г л а с к а, с а м о г л а с к а, м ѣ с т о и м е, в р ъ з к и и пр. пр., вмѣсто установенитѣ и ясни граматични термини гласна, съгласна, мѣстоимение, съюзъ и под., въвеждани у насъ отъ лица, които даватъ по-голѣмо значение на нѣкаква новость въ думитѣ и израза, отколкото на сѫщината, грамадниятъ трудъ на г. Калканджиевъ нищо не е спечелилъ. Българскиятъ езикъ се нуждае отъ едно системно граматическо изложение, извършено съ вещина и умение, а не отъ нови граматични термини, съ което, явно, не се желае друго, освенъ (с. 287) да се даде видъ на нѣщо особено, учено!

Цв. Т о д о р о в ъ

Хр. Вакарелски, Сватбената пѣсень. Мѣстото и службата ѝ въ сватбения обредъ. Известия на Народния етнографски музей — София. Книга XIII. Отпечатъкъ. София 1937, гол. 8⁰, 129.

Българскитѣ сватбени обичаи, както изобщо славянскитѣ, още стоятъ недостатъчно изучени. У нѣкои славянски народи, като поляцитѣ, руситѣ и малоруситѣ, тѣ сѫ предметъ на сериозни изследвания и въ най-ново време. У насъ, гдето има достатъчно събрани материали, едва сега се обръща поблизко внимание върху тѣхъ. Преди нѣколко години проф. М. Арнаудовъ направи по-системно изложение на събрания материалъ въ една своя работа: Българскитѣ сватбени обреди. Ч. I. (Годишникъ на Софийския университетъ. Ист.-филол. фак. XXVII. София 1931). Появиха се между това и две статии отъ асистента при Етнографския музей Хр. Вакарелски—„Каносване“, обичай изъ българската сватба (въ Известия на Нар. етн. музей кн. VII, 1929) и Забулване невѣстата (въ Изв. на Бълг. геогр. друж. кн. III, 1935) — като предвестници на едно, може би, по-цѣлостно изследване на българскитѣ сватбени обреди.

Подобна изглежда да е отбелязаната тукъ работа, на която е даденъ

видъ на изследване върху сватбената пѣсень специално и функцията ѝ въ разни моменти на сватбения обредъ изобщо. Въ сжщность, подъ предлогъ, че сватбената пѣсень е недѣлима отъ самия обредъ, работата представя сжщевременно изложение и на обичаитѣ и на пѣснитѣ, сжщо както отъ друга страна, подъ предлогъ, че народитѣ отъ източна Европа, специално славянскитѣ, и то главно „източнитѣ славяни“ и ония, които населятъ „източната часть на Балканския полуостровъ“, сир. българитѣ, като народи, които сж останали незасегнати отъ влиянието на „католичеството и реформацията“, и затова сж спазили най-добре сватбенитѣ обреди и пѣсни, авторътъ взема примѣри преди всичко отъ тѣхъ: най-многото сж, разбира се, отъ българитѣ, и то по-специално изъ Македония, отгдето има записани повече материали. Така работата му, като се има предъ видъ и използуването на полския материалъ, посочванъ отъ него едва ли не навредъ на първо мѣсто, а сжщо и на чески и словашки, представя собствено монография, не толкова частно върху българскитѣ, колкото по-общо върху славянскитѣ сватбени обичаи и пѣсни, въ сравнение съ подобнитѣ у съседнитѣ народи. Използуването на толкова севернославянски материалъ е направено, разбира се, подъ влияние на полската и руска литература върху сватбата, най-новитѣ работи изъ които, като тая на госпожа Еренкройцова (C. Baudouin de Courtenay Ehrenkreutz, Ze studjów nad obrzędami weselnemi ludu polskiego, cz. I, Wilno 1925), и на Кагарова (Э. Кагаров, Состав и происхождение свадебной обрядности, въ Сборник Музея Антропологии и Этнографии, Москва, т. VIII), и др., както се вижда отъ редовното имъ цитуване, сж му били постоянно подъ ржка. Чрезъ това посрѣдство ще да е почерпана и голѣма часть отъ приведената литература на западноевропейски езици — нѣмски, френски и дори английски, при което едно отъ наржчнитѣ съчинения по фолклорни въпроси, „Златниятъ клонъ“ на английския ученъ Фрезъръ (Frazer, The golden bough), се цитува не по пълния английски оригиналъ, но по съкратения френски и нѣмски преводъ (Le rameau d'or, Paris, и Der goldene Zweig, Leipzig 1928). На нѣкои мѣста дори, подъ влиянието на това четиво, има позовавания върху автори, каквито инакъ никакъ не се цитуватъ: на стр. 10 напр. се говори за нѣкакви „заключения на Дюркхайма, Файста и Еренкройцова“, но отъ първитѣ двама нигде никакво съчинение не се привежда, въпрѣки казаното на това мѣсто въ скоби „ср. по-горе“; очевидно, поменати сж по това, което е прочетено отъ автора негде за тѣхъ.

Подъ влиянието на Еренкройцова именно той излага „материята по реда на главнитѣ моменти въ сватбата“ (срв. с. 10), и то въ 13 глави: отъ годежа до „брачното съставяне“. Въ едно изследване върху сватбенитѣ обреди изобщо такова хронологично изложение е напълно естествено, но не може да се каже сжщото и за едно изследване върху сватбенитѣ пѣсни, тъй като, както се изтъква и отъ автора, не само подобни пѣсни, но и една и сжща пѣсень съ една и сжща функция се явява често въ нѣколко различни момента на сватбения ходъ, вследствие на което става нужда отъ постоянно препращане отъ една глава въ друга и преповтаряне на казани нѣща, както е и направено въ разглежданата работа. Вследствие на това изложението се явява дълго и доста забъркано, особено пъкъ поради постояннитѣ обяснения на привежданитѣ нѣща, действия и пѣсни отъ сватбения ритуалъ. При това, навѣрно за да се даде по-ученъ видъ на работата, употрѣбятъ

се постоянно заучени чужди термини, които се повтарятъ почти на всѣка страница, и то безъ по-нататъшни пояснения, отъ които да се види поне, какво се разбира подъ тѣхъ отъ автора, и безъ да се посочва, освенъ въ съвсемъ рѣдки случаи, значението имъ на български. Това се прави дори тогава, когато въ използувания изворъ съответният фактъ е разтълкуванъ просто и ясно. Такъвъ е случаятъ напр. тамъ, гдето се отбелязва нѣмскиятъ обичай да се дава въ предсватбената вечерь (Polterabend) забава, „преизпълнена съ шумъ, трѣсъкъ, чупене сждини, стрелба и други скандали" (стр. 64). Докато у Sartori, Sitte und Brauch I, 71, отгдето е взелъ авторътъ тия данни, се казва простичко, че всичко това се прави за „изгонване злитѣ духове" (Vertreibung böser Geister), тукъ четемъ : „Всички тия обичаи иматъ предимно *магично-апотропеиченъ* характеръ" (стр. 64). Така въ работата се редятъ постоянно изрази отъ тоя родъ (курсивътъ всѣде е отъ мене. Рец.) : „*магична екзапатетическа функция*" (с. 12), „*екзапатетическата и синдиасмическа магия*" (с. 13), „*преображение на по-първична инициjна*(!(*функция* на пръстена" (19), функция — „*сакрална* или *магическо-синдиасмична* (ib.), „*антиципиране* сватбата" (20), „*синдиасмична* магия" (21), „*магична функция съ синдиасмично значение*" (24), „*действуваща синдиасмично* по закона за подобието" (25), „въздействува *магически* върху обреда чрезъ *кабалистичнитѣ* елементи" (26), „контрасти при едни и сжщи *обредни акции* (!) или *моменти*" (28), (единъ изразенъ и на български : „преображение и на пѣсенната функция отъ величална къмъ *забавно-развлечителна*"! — ib.),„*магична роль съ карпогониченъ и синдиасмиченъ характеръ*" (34), „*инцепцийно-величална* функция" (37), „какъ *апотропеичната функция*... се допълва и отъ *синдиасмична*" (36), „обредната функция на пѣсеньта за ябълчицата може да се формулира въ следния редъ : *инициацийно-карпогонично-правна*" (с. 41), „типична *инициацийна* пѣсень" (ib.), „функцията на пѣсеньта изпъква въ свѣтлината на *инициацийность*" (65), „цѣлата сватба има почти напълно *интермедиаленъ* характеръ" (47), пѣсни „*заключително-констативни*" (59), „тази функция, която можемъ да наречемъ *катартична*" (61), „*инициацийно-обредни пѣсни*" (67), „пѣсни съ *инициацийна* функция" (68), „по-изразително *зрѣлостно-инициацийно* значение (68), *криптическо* заклинание" (70), „въ този отдѣлителенъ обредъ тази пѣсень изпълнява *инцепцийна функция* (71), „*величална функция* въ връзка съ единъ *апофевктиченъ* обичай" (71), „повечето отъ тия пѣсни притежаватъ обредно качество напълно както онния при годежа (§ 7 сл.), като *магично-криптически*, скриващи намѣрението чрезъ *иносказани образи*" (76), „сватбени *ораций*" (76), „обредътъ въ такъвъ случай е типиченъ *прегражденъ (апофевктически)*, та и пѣсеньта, която ги (sic) съпровожда, ще има сжщата функция — *магично-криптична*" (78), „своего рода *профилактична функция* или по-точно *отгонителна (апотропеична)*" (стр. 80) [срв. по-горе : „магично-отбранителна (апотропеична) причина, — с. 70], „*инцепциенъ характеръ*" (82). „*у* (sic) тия пѣсни въ най-многото случаи трѣбва да се съзира само *етикецийна* (!) *функция*" (84), „типични апотропеични баяния съ *апофевктиченъ* или *екзапатетиченъ* характеръ" (120), „*протрептическо-карпогоническо* срѣдство" (121) и пр. и пр.

Съвсемъ не бива да се мисли, че съ употрѣбата на подобни термини,

понѣкога безвкусно побългарени, и на изрази, подобни на формули, се дава точно пояснение на съответния обреденъ актъ или пѣсень. По-скоро съ това се прикрива тѣхното неразбиране. Тамъ, гдето авторътъ напустне този начинъ на обяснение, той издава своята неспособность да разбере най-обикновени факти и дава лошо и сложно обяснение на често пѫти ясни по смисълъ пѣсни. Така въ една чеко-моравска пѣсень, въ която невѣстата моли дружкитѣ си да я защитятъ, като ѝ спасятъ вѣнеца, а тѣ отговарятъ, че не могатъ, като добавятъ: „тѣ иматъ остри мечове, а ние хубави китки“ (ony majú ostré meče, a my máme krasné věnce), явно се изтъква съ последнитѣ думи невъзможностьта на украсенитѣ съ „вѣнци“ моми да се борятъ съ въоржженитѣ съ „мечове“ момци. Авторътъ обаче умува: „Острите мечове въ случая сѫ *метафоризувана неминуемость* на обичая *или може би ножътъ, ножицата, съ които си служатъ при подстригване косата, така както за оржжие фигуративно сѫ смѣтнати и вѣнцитѣ на момитѣ*“! (стр. 53).

Езикътъ и стилътъ на работата свидетелствуватъ при това за твърде слаба обща култура, неясна мисъль и отсѫтствие на дисциплина на ума у нейния авторъ. Тя гъмжи отъ примѣри като горния и е пълна не само съ неправилни, но просто забъркани, неразбрани и безсмислени изрази. Така на стр. 34 (въ главата „Сватбено знаме“) четемъ: „Въ украсата (на сватбеното знаме) се слагатъ и твърде *много* и *различни* нѣща [,] които иматъ явно апотропеиченъ характеръ, като чесънъ, босилекъ и др., червени конци, а *сѫщо така и самото условие* [пренесено: ус-ловие!] *кърпата да бѫде червена*. Внимава се *съ този огледъ* и *къмъ* естеството на дървото, отъ което се прави дръжката“! — Или на следната 35 страница: „И тука (у сърбитѣ) знаме може да има и момковата и момината страна, както е у насъ, па дори и *кумовъ такъвъ*“! Какъвъ е този „кумовъ такъвъ“, съвсемъ не се разбира; може би авторътъ е ималъ на умъ думата „байрак“, която се споменува деветь реда по-горе. Колкото до самия изразъ, той, колкото и некрасивъ, изглежда любимъ на автора. Така на стр. 7 той пише: „Тя би могла да се мѣри дори съ нѣкои празднични *такива*“ (иска да каже: — обичаи). Или на стр. 18, гдето се четатъ нѣколко изречения и безъ това доста характерни за езика и стила на автора: „Съответно на това сѫществуватъ и годежни пѣсни, които отразяватъ *обреди и значението* на пръстена. Въ българскитѣ *такива* пръстенътъ е *слаганъ* като най-сѫщественъ знакъ, даденъ отъ годеника на момата, което се вижда въ три отъ гореприведенитѣ *такива* (§§ 6—8). А като годеженъ или сватбенъ символъ пръстенътъ се споменува твърде често *изъ* народнитѣ пѣсни, *кждето* [вмѣсто: гдето] става дума за *омжженость* или *сгоденость*“ и пр. — Неясно е, какво иска да каже авторътъ напр. и съ следнитѣ изрази: „Ако и да иматъ предимно юридически характеръ, *постѫпкитѣ и обичаитѣ* на годежа, като *сдѣлка касателно сѫществуването на две рожби*(!!), все пакъ не сѫ могли да не приематъ и нѣкои елементи, *целещи* благополучието на тия две лица, независимо отъ материалнитѣ условия, които тѣ могатъ да притежаватъ въ момента“ (стр. 20). И пр. и пр. семковщини!

Забъркань въ народописнитѣ текстове и пѣсни на народенъ езикъ, които е трѣбвало да използува, авторътъ е загубилъ усѣта за възможно и невъзможно въ българския книженъ езикъ. Въ главата за сватбения

хлѣбъ напр., той си служи редовно за обозначение на жената, която мѣси хлѣба, съ една диалектична форма, взета отъ пѣснитѣ — „*мѣсария*“, — която употрѣбя последователно нѣколко страници подъ редъ („когато *мѣсарията* измива ржцетѣ си следъ измѣсване *на* тѣстото“ 26; „това величание може да бѫде отправено не само къмъ кравая, но и къмъ *мѣсарията*“ 27;“ за „бѣлитѣ ржце“ на *мѣсарията*“ 28; „*мѣсарията* („посаженная мать“) започва да мѣси“ 29; „следъ това и *мѣсарията* и мжжътъ ѝ се спиратъ“ 29), подиръ което, отъ стр. 31 нат., употрѣбя друга дума — „*мѣсарка*“ („на *мѣсаркитѣ*, когато го умѣсили“ 31; „*мѣсарката* трѣбва да е на щрекъ“ и пр.), безъ да съобрази, че такава една дума по изговоръ е еднаква съ *месарка* ‘продавачка на месо’ или ‘жена на месарь’ (разлика би имало само въ писането съ *ѣ* или съ *е*), до като жената, която мѣси, се нарича въ книжовния български езикъ *мѣсачка*. Перли отъ този родъ — неумѣстно употрѣбени или въ невъзможна форма сковани думи — има доста: „единъ отъ многото такива обреди е *заедното* (вм. съвкупното, задружното) я д е н е или п и е н е, я д е н е и з ъ е д н а с ж д и н а или п и е н е и з ъ е д н а ч а ш а“ (стр. 20); „освенъ *плачевното* раздѣляне [иска да каже: съ плачъ] съ домъ и домашни, *тазвечернитѣ* пѣсни [иска да каже: които се пѣятъ сжщата вечерь] — невѣстински и момински — изразяватъ *плачевна* [!] раздѣла съ моминството, съ моминското общество“ (с. 61); (!) „*цивилизацийно* равнище“ (с. 7); „консервативность ..., *сѣгаща* (!) документално чакъ до XVI—XVII вѣкове“ (с. 8); и пр. и пр.

До колко авторътъ е лишенъ отъ способность за смислено научно изложение, вижда се напр. отъ това, което е написано въ § 82 (стр. 108). Тамъ се казва: „Въ много отъ славянскитѣ сватби при посрѣщане на невѣстата се пѣятъ и е р о т и ч н и п ѣ с н и, на които за сюжетъ служи винаги брачното съставяне на младоженцитѣ:

Конопечька добрая, Подушка шелковая;
Былинка зеленая, Одѣянье было топлое,
Коровать тесевая, Обниманье было крѣпкое,
Перина пуховая, Цѣлованье было сладкое,

което има началото въ първичнитѣ още *сватбени композиции* на народа, *защото таи идея* на о п л о ж д а в а н е не е била чужда на сватбитѣ и у старитѣ индийци, отразена и въ книжнината имъ. Именно и у тѣхъ, при пристигането на сватбената процесия у *младоженьовия* домъ, се е пѣло: „Als Fruchtfeld kam hier dies Weib, als beseeltes. Säet in sie, Männer! jetzt Euren Samen! Sie zeuge euch Kinder, in ihren Brüsten tragen die Milch, welche des Mannes Samen“ [Така!]. И къмъ това бележка подъ линия: „Weber, Ind. Stud., 206. Множественото число „Männer“ се смѣта като обикновена текстуална грѣшка; изключва се идеята за полиандрия“ (стр. 109, заб. 1). Независимо отъ объркания и синтактично и по смисълъ български текстъ, любопитно е да се отбележи, че тукъ авторътъ привежда и разглежда нѣмския преводъ на единъ индийски текстъ едва ли не като оригиналенъ. При това дори прави коментарии досежно смисъла на употрѣбената въ него дума „Männer“, въ множествено число, безъ да се запита, дали е така и въ индийския оригиналъ — като че ли се касае до едно нѣмско произведение. Впрочемъ, въ цѣлата работа е правило да се даватъ привежданитѣ

пѣсни (освенъ онія, които сѫ на нѣкой славянски езикъ, на нѣмски или на френски и се даватъ въ оригиналъ, ако и не съвсемъ безпогрѣшно) въ преводъ на оня езикъ, на който е писано съчинението, отъ което сѫ заети, при това все безъ да се помене, че представятъ преводъ: така сѫ дадени въ нѣмски преводъ пѣсни естонски (стр. 13, 75), фински (52), ливонски (105, 115), аромънски (авторътъ пише единъ пѫть „цинцарска пѣсень“ с. 79, другъ пѫть — „куцовлашка“ 92, споредъ извора); въ руски преводъ пѣсни чувашки (110, 115), летски (на едно мѣсто писано „латишки“ 16, на друго „латвийски“ — споредъ руското наименование на летитѣ латыши или земята имъ Латвия, поменати пъкъ на стр. 51 като „летонци“, отъ Летония); или въ полски преводъ — една литовска пѣсень (стр. 32, 33). На български е предадена една пѣсень на „пруситѣ и литовцитѣ“ (така! стр. 91), една ливонска (98) и дори една лужичка (с. 91), и то все споредъ нѣкой полски или нѣмски преводъ. Разумно би било, разбира се, щомъ тѣзи пѣсни на народи съ по-далечни и мѫчнодостѫпни езици трѣбва да се приведатъ, да се дадатъ на езика, на който е напечатана работата, още повече, понеже повече отъ разгледанитѣ въ нея сватбени пѣсни сѫ български.

Очаквало би се въ тая работа, въ която, тъй, както е направена, българскиятъ материалъ заема почти срѣдищно мѣсто, че фолклорнитѣ материали на балканскитѣ народи, които сѫ и „православни“ и, както постоянно се изтъква, еднакви по култура съ българитѣ, ще бѫдатъ използувани на първо мѣсто. Излиза обаче, че приведенитѣ въ нея данни изъ фолклора на тия народи, толкова важни за сравнение съ българскитѣ и съ не по-малко значение за опредѣляне функцията на сватбената пѣсень изобщо, сѫ твърде оскѫдни, а при това и почерпени не отъ извори отъ първа ржка. За новогръцки действително се цитува, незнамъ доколко непосрѣдно, *Λαογραφικὰ σύμμεικτα* на Н. Г. Политисъ, т. IV (Атина 1931), гдето има студия върху сватбенитѣ обичаи, инакъ обаче се привеждатъ тукъ-таме данни по чужди автори, напр по Wachsmuth (на стр. 2 написано погрѣшно — Vachsmuth). Но за аромънскитѣ обичаи и пѣсни напр. авторътъ си е послужилъ съ излѣзлата на нѣмски малка статия на V. Lazăr, Die Hochzeit bei den Südrumänen, въ Globus XCIV, стр. 316—319, или съ книгата на Th. Löbel, Hochzeitbräuche in der Türkei, Amsterdam 1897, или съ случайнитѣ бележки на П. Скок, въ Гласник Скопског научног друштва, кн. III, безъ да познава и да е използувалъ ромънскитѣ извори за това, дори не и специалната статия на T. Burada за обичаитѣ на сватба у ромънитѣ въ Македония (Datinele la nunți ale poporului român din Macedonia, напеч. въ Revista pentru istorie, archeologie și filologie, an. I, vol. II, fasc. II, Bucureșh 1883). Още по-зле е съ ромънскитѣ. Той споменува нѣкои отъ тѣхъ, но пакъ по чужди, нѣмски автори. Между друго, нему е съвсемъ непозната голѣмата книга, посветена на ромънската сватба, отъ S. Fl. Marian, Nunta la Românі, București 1890, 856 страници, изд. на Ромънската академия, въ която се намиратъ богати материали, съ пѣсни на ромънската сватба, които би трѣбвало да бѫдатъ използувани, преди да се отива чакъ у прибалтийскитѣ народи. Тая книга можеше да бѫде използувана напр. на стр. 35, когато се говори за употрѣбата на сватбеното знаме у ромънитѣ, а не само статиитѣ отъ нѣмското списание Globus (XXXII, 272 — отъ Schwicker; LV, 60 — отъ Prexl).

Впрочемъ, краткото изречение, въ което се отбелязва това, е характерно не само за начина на работата, но и за етнографскитѣ познания на автора изобщо. То гласи: „Употрѣбя се (сватбеното знаме) още и у *каракачанитѣ (аромънитѣ) изъ* Македония, у гърцитѣ и у *ромънитѣ въ Унгарско*“ (стр. 35). За единъ български ученъ етнографъ е необходимо да знае, че каракачани и аромъни не е все едно, че това сж имена на две различни народности. Каракачанитѣ действително сж пастири, като голѣма часть отъ аромънитѣ, но сж гърци по народность, говорятъ гръцки, до като аромънитѣ (куцовласитѣ или цинцаритѣ, както ги отбелязва авторътъ на разни мѣста въ работата си, споредъ както сж наречени въ съответния му изворъ) говорятъ ромънски диалектъ. На автора, види се, не е познато, че животътъ и езикътъ на каракачанитѣ сж изучени и изложени подробно въ едно двутомно съчинение на данския ученъ Carsten Höeg, Les Saracatsans. Une tribu nomade grecque, Paris 1925. 1926, гдето има и доста подробно описание на сватбенитѣ обичаи (т. I, стр. 41—52), съ приведени сватбени пѣсни, които сж могли да се иматъ предъ видъ. Сетне, не може днесъ, двадесеть години подиръ войната, която прекрои картата на Европа, да се пише за обичаи — „у ромънитѣ въ Унгарско“. Ако авторътъ е използувалъ поменатитѣ статии отъ сп. Globus непосрѣдно, щѣше да види и отъ насловитѣ имъ, че се касае за две голѣми, преди войната унгарски, провинции — Банатъ и Седмиградско (Трансилвания, Ардялъ), — населени съ ромъни. Но тия провинции днесъ сж въ Ромъния, а не въ „Унгарско“: въ границитѣ на Унгария подиръ войната почти не останаха ромънски селища. Отъ поменатото съчинение на Marian, стр. 266—269, гдето се говори за знамето (steagul), можеше сжщо да се види, че се касае тъкмо за тия земи. Но ромънската литература върху сватбата не е позната на автора. Да не говоримъ за албанската.

Изобщо, разгледаната тукъ работа е въ сжщинския смисълъ на думата дилетантска, каквито по въпроси отъ етнографията и фолклора нѣкога излизаха доста, но въ последнитѣ години все по-рѣдко вече се явяватъ на свѣтъ. И както всички работи отъ тоя родъ, тя може да представя интересъ само дотолкова, доколкото съдържа нови, незаписани материали, каквито въ нея действително има тукъ-таме. Такъвъ е случаятъ съ една пѣсень — „Да садиме тос [‘дребенъ’] пипер“ (стр. 113) —, която се пѣе, придружена и съ съответнитѣ действия, въ родното село на автора, Момина-Клисура, отъ момцитѣ въ двора на младоженеца презъ нощьта по време на „брачното съставяне“, въ пѣнието на която, ако се сжди по подробното описание, може би и самъ той да е вземалъ участие.

Ст. Романски

Dr Ivan Dujčev, Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec. XVII secondo i processi informativi sulla nomina dei vescovi cattolici. Appendice: Dr Ciro Giannelli: Petar Zlojutrić, primo vescovo dei Bulgari cattolici (1601—1623) in una supplica inedita dei suoi fedeli. Roma 1937, 8°, 202.

Въпросътъ за разпространението на католичеството въ България трѣбва да бѫде признатъ за единъ отъ най-любопитнитѣ и най-важнитѣ. На изучването на този въпросъ сж посветени вече нѣколко изследвания

(на Милетича, Милева и др.), въ които е изнесенъ и използуванъ много новъ материалъ, извънъ онова, което бѣ обнародвано нѣкога отъ о. Ферменджина (Acta Bulgariae eccleciastica). При все това разглежданиятъ трудъ на г. Ив. Дуйчевъ е твърде важенъ и ценевъ, защото авторътъ, научно добре подготвенъ, попълва известнитѣ материали съ други съвсемъ нови.

Презъ нѣколкогодишнитѣ си издирвания въ Ватиканския архивъ и библиотека Дуйчевъ е могълъ да открие нѣкои важни документи въ свръзка съ българското католическо движение отъ XVII в. Това сж предимно документи, запазени въ фонда Processus ecclesiarum („църковни процеси"), именно така наречените „информативни процеси" за избора и премѣстването на католишкитѣ епископи и архиепископи. На Тридентския съборъ е е била изтъкната нуждата отъ изборъ на добри и достойни епископи, и то чрезъ строгъ и правиленъ разпитъ относно тѣхнитѣ качества. За „процеса" били позовавани двама или трима свидетели, които обаче не бивало да бждатъ сродници или врагове на кандидата, нито негови близки и съперници. Тѣмъ били задавани редица въпроси (обикновено 13): дали произхожда отъ родители католици, каква е възрастьта му, неговото образование, неговата подготовка за църковната дейность, неговиятъ нравственъ животъ. Показанията сж били давани подъ клетва. Следъ това свидетелитѣ били задължавани да даватъ сведения за епархията, въ която се назначавалъ кандидатътъ, именно, за нейното географско разположение, голѣмина, брой на жителитѣ-католици, подъ чия власть се намира, за катедралната църква и църковнитѣ санове, които сжществуватъ при нея, и други. Къмъ „процеситѣ" понѣкога сж добавяли сжщо и нѣкои документи отъ страна на кандидатитѣ, напр. кръщелни свидетелства, свидетелство за получено образование и пр. Отъ самитѣ тѣзи показания може да се види какъвъ важенъ исторически източникъ представятъ тѣзи обнародвани отъ него „информативни процеси".

Така, за българското католишко движение авторътъ е открилъ 15 „информативни процеса", отъ годинитѣ 1624—1690. Първиятъ „информативенъ процесъ" е отъ 1624 год. и се отнася до назначението на Илия Мариновъ за софийски католишки епископъ. Вториятъ е отъ 1637 год. и е билъ извършенъ въ свръзка съ въздигането на Петъръ Богданъ Бакшевъ за помощникъ (coadiutor cum futura successione) на епископъ Илия Мариновъ. Свидетели на този „процесъ" сж Рафаилъ Леваковичъ и Франческо Соимировъ. Отъ 1643 г. е запазенъ „процесъ" за назначението на Марко Бандини-Бандуловичъ за марцианополски архиепископъ. Съ „процесъ" отъ 2 май 1647 г. е билъ въздигнатъ за глава на Охридската католическа църква хърватинътъ Рафаилъ Леваковичъ. Запазенъ е сжщо „процесътъ" (отъ 1648 г.) за назначаването на Филипъ Станиславовъ за епископъ на Никополъ. Съ „процесъ" отъ 1648 год. билъ въздигнатъ въ Скопски епископъ доминиканецътъ Хиацинтъ Макриподари. Запазени сж сжщо „информативнитѣ процеси" за назначаването на Франческо Соимировъ за призренски католишки епископъ (отъ 1650 г.); за назначаването на Андрей Богданъ за глава на Охридската църква (отъ 1651 г.); за премѣстването на сжщия отъ Охридската църква за архиепископъ на Скопие (отъ 1656 г.); за премѣстването на Франческо Соимировъ за глава на Охридската църква (отъ 1656 г.). Съ „процесъ" отъ 1656 г. билъ въздигнатъ въ чинъ марцианополски епископъ Петъръ Парче-

вичъ. Запазенъ е сжщо „информативниятъ процесъ“ за назначението на Стефанъ Княжевъ за софийски архиепископъ (презъ 1677 г.), както и „процесътъ“ (отъ сжщата година) за назначаването на Антонъ Стефановъ за никополски епископъ. Последнитѣ два „процеса“ се отнасятъ до премѣстването на Петъръ Богданъ за скопски архиепископъ (1677 г.) и, следъ неговата смърть, на Даниелъ Дуранте за неговъ замѣстникъ (1690 г.)[1].

Къмъ издаденитѣ документи (стр. 75—175) авторътъ е добавилъ уводъ, въ който сж дадени любопитни биографически и библиографически указания за отдѣлнитѣ лица (стр. 9—74), а италиянскиятъ славистъ Dr Ciro Gianelli е обнародвалъ славянския текстъ на една молба (supplica) на българскитѣ католици отъ 1617 (1622) год., като дава ценни сведения за дейностьта на първия български католишки епископъ Петъръ Злоютричъ (Салинатъ). Книгата съдържа и предговоръ отъ monsignor Angelo Mercati, префектъ на Ватиканския архивъ. Най-после е добавенъ показалецъ на мѣстнитѣ и лични имена.

Изложеното по-горе съдържание на книгата на г. Дуйчевъ показва, колко новъ материалъ изважда той за използуване при историческитѣ изследвания на българскитѣ земи. Този материалъ ни запознава именно съ много културни явления въ живота на българитѣ презъ периода на тѣхнитѣ страдания подъ турска власть.

Трѣбва искрено да се пожелае, щото г. Дуйчевъ да продължи работата си въ тая избрана отъ него область — изучаването документитѣ въ италианскитѣ архиви като извори за историята на българитѣ.

М. Попруженко

Iv. Dujčev, Un manuscript grec inconnu avec l'acolouthie et la Vie de St. Naum d'Ohrid. Studia historico-philologica Serdicensia. Tomus I. Serdicae 1938, 121-124.

Преди да се знаеха дветѣ славянски жития на Наума, по-старото отъ които, съставено въ X в. отъ нѣкой неговъ ученикъ и станало известно, въ ржкописъ въ Св.-гора отъ XV в., едва въ 1907 г., по едновременни издания на Йорд. Ивановъ и П. А. Лавровъ, а по-новото, въ ржкописъ отъ XVI в., намѣренъ въ Македония, издадено отъ Л. Ковачевичъ (1885), единчъкъ изворъ за изучване живота и дѣлата на тоя Методиевъ ученикъ, другарь и сратникъ на Климента, се явяваше гръцкиятъ текстъ на службата и житието му, издаденъ въ Москополе на 1740 г., преиздаденъ, заедно съ службата на Климента, пакъ тамъ въ 1742 г., а, както се вижда, и трети пжть (Венеция 1762). На г. Ив. Дуйчевъ, който презъ изтеклия м. септемврий бѣ отишелъ да поработи въ Атина, се е удало да намѣри въ Народната библиотека тамъ единъ 74 листа голѣмъ ржкописъ, съ службата и житието на Наума, съ дата 1646 г., сир. цѣли сто години по-старъ отъ Москополския. Въ сравнение съ последния (издание отъ 1742 г.), новиятъ текстъ, споредъ Дуйчева, представя значителни различия, особено важни въ житието, което не принадлежи къмъ XVII в., отъ когато е ржкописътъ, но къмъ

[1] По-подробно за това вж. статията на Дуйчевъ, нови данни за католишката пропаганда въ Македония, въ тая книга на „Македонски прегледъ“, стр. 71 и след.

много по-старо време, и представя „новъ документъ върху живота на Св. Наума“ (стр. 123). Въ нѣкои подробности той се доближава до Москополското издание, но, споредъ Дуйчева, дори тамъ, гдето има съответствие съ неговия текстъ, „има какво да се научи.“ Като примѣръ за това авторътъ посочва случая съ текста въ Москополското издание, гдето се говори за престояването на Наума известно време «εἰς τὴν Διάβυαν ἀντίπερα τῆς λίμνης», въ който Златарски (СпБАН 30, 22 и сл.) тълкуваше името *Διάβυα* като грѣшка вм. *Διάβυνα* (Дѣвина), въ североизточна България, и вземаше като доказателство за престояването на Наума първомъ въ нѣкои североизточни български области. Въ Атинския текстъ обаче това име се чете *Διαβόλυ* =*Διαβόλει* (*αὐτὸς ἐν τῇ ἀντιπέρα τῆς λίμνης Διαβόλει διέτριβε*), сир. „Дѣволъ“, чието положение „отвждъ езерото“ (Охридското езеро) е известно, та цѣлиятъ текстъ става ясенъ и предположението на Златарски неоснователно.

Следъ изучването зависимостьта на двата текста, новия и познатия отъ по-рано, г. Дуйчевъ допуска, че авторътъ на познатото житие може да е ималъ за образецъ (прототипъ) нѣкой текстъ, подобенъ на Атинския, като заключава, че въ Атинския текстъ изобщо се даватъ „два нови и ценни документа върху живота на Св. Наума Охридски“ (стр. 124). Тия текстове, готвени вече за издаване отъ г. Дуйчева, ще влѣзатъ, заедно съ текста на Москополското издание и на славянскитѣ жития, въ отдѣлна книга отъ редицата „Извори за живота и дейностьта на Кирила и Методия“, която ще се издава отъ съставената за цельта комисия при Българската академия на наукитѣ.

Ст. Р.

Fran Tucan, Kristalaste stijene od Kitke do Kadina polja i Pepeljaka u Južnoj Srbiji. Отдѣленъ отпечатъкъ отъ Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, matem.-prir. razred, knj. 256 (80), 1936, стр. 141-194.

Имахме вече и по-рано случай да отбележимъ въ Македонски прегледъ (г. X, кн. 1—2, стр. 221— 222) две работи на Тучанъ, които засѣгаха минералогията и минералнитѣ богатства на Македония подъ югославска власть. И гореотбелязаната обемиста статия на сжщия авторъ се отнася пакъ до минералогията и въ връзка съ това до минералнитѣ богатства на сжщия дѣлъ отъ Македония, само че сега е разгледанъ въ това отношение другъ кжтъ — планинската система на югъ отъ Скопие, главно височинитѣ отъ дветѣ страни на Кадина рѣка.

Въ изучената отъ Тучанъ область сж застжпени само метаморфнитѣ скали, и отъ тѣхъ главно гнайсътъ и слюденитѣ шисти, отъ които нѣкои сж по-богати на калцитни кристали и на мѣста преминаватъ дори въ мраморъ. Но той тукъ ни най-малко не може да се сравнява съ мраморнитѣ маси, които изграждатъ Бабуна-планина, разположена на югъ отъ изучената мѣстность. Гнайситѣ пъкъ на мѣста сж доста едрозърнести и съ много слабо изразено напластяване, та преминаватъ въ гранито-гнайси. Сжщински гранитъ Тучанъ не е установилъ, но може да се предполага, че той не е далеко отъ повръхностьта, като се има предъ видъ, освенъ това, че малко по-далеко отъ разглежданата область той излиза на повръхностьта.

Тучанъ не споменава за никакви минерални богатства, съ каквито този край изглежда да е много беденъ.

Дим. Ярановъ

Костурско въ Македонската революция. Официални документи изъ тайнитѣ турски архиви на Великото везирство и на Хилми паша. Събрани и преведени отъ Панчо Доревъ. Съ предговоръ отъ Хр. Силяновъ. [Материали изъ миналото на Костурско. Издава Костурското благотворително братство — София № 2]. София 1937, 8⁰, 78.

Доскоро епохалнитѣ борби на македонскитѣ българи за свобода, които въ началото на нашето столѣтие разтърсиха изцѣло Отоманската империя и доведоха до намѣсата на Великитѣ сили въ защита на поробеното македонско население, можаха да бждатъ изучвани почти единствено възъ основа на спомени и бележки на лица, взели участие въ тѣхъ. Подиръ голѣмата война много отъ архивитѣ на държавитѣ, които имаха свои консули или други представители въ тоя дѣлъ на Европейска Турция, се отвориха и по този начинъ се създаде възможность не само за провѣрка, но и за по-обективна преценка на даннитѣ, излагани отъ споменатитѣ лица, винаги приемани не съ особено довѣрие поради присжщата на подобни спомени по-голѣма или по-малка неточность и субективенъ погледъ върху събития и факти. Съ откриването пъкъ на цариградскитѣ архиви за научно използуване, следъ създаването на нова Турция, се създаде широка възможность за изучаването на българския народъ презъ тъмната епоха на турското владичество въ всѣко отношение и въ всички области, които населя. Специално за Македония голѣмъ интересъ представятъ преди всичко документитѣ по възраждането на българщината, а особено за въстаническитѣ борби въ останалитѣ подъ турска власть български земи и подиръ освобождението на България, между друго и заради това, защото въ тѣхъ вѣрно се отбелязва националната принадлежность на това население. Тъкмо затова и Панчо Доревъ, който на два пжти (1929 и 1930 г.) е ималъ възможность, съ специално разрешение на турското правителство, да се занимава съ турскитѣ документи върху българската история въ държавнитѣ архиви въ Цариградъ — Хазиней-евракъ, — е обърналъ внимание сжщо върху документитѣ отъ отбелязания характеръ, като прегледалъ за целта и тайнитѣ архиви на известния главенъ инспекторъ на румелийскитѣ вилаети Хюсеинъ Хилми паша, презъ чието време станаха най-сериознитѣ четнишки движения и избухна Илинденското въстание. Часть отъ тия документи, съ огледъ къмъ борбитѣ въ Костурско, сж отпечатани въ български преводъ въ издадената отъ Костурското благотворително братство книжка, която отбелязваме тукъ.

Костурско представя крайниятъ югозападенъ кжтъ на българскитѣ земи, чието население само на северъ и североизтокъ стои въ връзка съ българския народностенъ елементъ въ западна и срѣдна Македония, а на западъ и югъ плътно допира до албанци и гърци, които отъ вѣкове насамъ напиратъ срещу него. И понеже, както е известно, най-силно народностно чувство се изработва у население, което живѣе изпромѣсено или въ допиръ съ чуждото население, въ постоянна борба съ него за отстояване на своята народность, то нѣма нищо чудно, че тъкмо българитѣ отъ Костурско заематъ предно мѣсто измежду всички македонски българи въ борбитѣ за свобода, съпроводени съ неимовѣрни страдания, на които е било подлагано цѣлото население отъ страна на турци и на гърци: сѣчьта и опожаряването на с. Смърдешъ отъ турски войски и башибозуци презъ

май 1903 г. и на с. Загоричани презъ мартъ 1905 г. отъ гръцки андарти, подобни на които нѣма презъ всичкото време на революционнитѣ борби, сж най-доброто свидетелство за това.

Обнародванитѣ отъ Панчо Доревъ документи потвърждаватъ и допълватъ това, което се знае отъ познатитѣ до сега извори за разигралитѣ се събития. Така за поменатото опожаряване на с. Смърдешъ и клане на неговото население се даватъ (въ док. № 13, стр. 47—48) следнитѣ цифри: отъ всичкитѣ 251 кжщи били изгорѣли 184 кжщи, 19 дюкяна, 2 училища, единъ вакъфски ханъ и единъ хамбаръ за жито (67 к. останали незасегнати отъ пожара), а отъ населението 81 души били убити или изгорѣли и 20 д. мжже и жени ранени. Тия цифри не се много различаватъ отъ даннитѣ, оставени отъ покойния Пандо Кляшевъ, който на другия день посетилъ изгорѣлото село: 240 кжщи (отъ всички 300) изгорѣли, 85 д. избити и изклани и 50 души ранени (срв. стр. 9). Сжщо и за с. Загоричане, което (споредъ док. № 29, стр. 62) било нападнато отъ около 200 д. „гръцки разбойници", се казва, че нападателитѣ убили 45 души, отъ които 6 жени, една жена ранили, а при отстжплението взели други 25 души, отъ които 15 д. убили, 5 д. ранили и 5 души освободили, като при това изгорили 8 кжщи, 10 плѣвни, 1 дюкянъ и пр. (срв. стр. 22).

Напечатанитѣ въ тая книжка документи, при все че сж подбрани съ огледъ главно къмъ Костурско, не се отнасятъ единствено до тоя край, но и до цѣла Македония. Цельта на събирача и издателя при това е била да изнесе нови свидетелства за българския характеръ на тая земя, дадени отъ нейнитѣ вѣковни владетели, които съ своята преценка на народностния характеръ на подвластнитѣ си населения не сж могли да се влияятъ отъ никакви „пропаганди". Затова той още въ увода си привежда извадки отъ турския историкъ и географъ Хаджи Калфа (1652 г.) и турския пжтешественикъ Евлия Челеби (1667 г.), които изрично отбелязватъ, че въ Македония „раята е българска"; сетне — данни отъ официални турски статистически годишници (салнамета), за 1889 и 1895 г., за да се види, че християнското население въ нейнитѣ вилаети е въ голѣмото си мнозинство българско и какъ неговото значение изкуствено се прикрива всрѣдъ общитѣ цифри, получени следъ като въ Македония били включени окржзи, които не принадлежатъ къмъ нея. Сжщо така първитѣ му шесть документа (страници 37—42) се отнасятъ до участието на македонскитѣ българи въ църковната борба: за плебисцита въ Охридъ и Скопие за български митрополити (№ 1), за избора на екзархъ Йосифъ съ подписитѣ на български народни представители отъ Битоля и Скопие (№ 4), за искането български митрополитъ отъ населението въ Костурско (№ 5) и пр. Подиръ това вече идатъ документи по „Организацията и подготовката на борбата за свобода", (№ 7—17), сетне по „Илинденското въстание" (№ 18—24), „Гръцката въоржжена пропаганда" (№ 25—35), „Сръбската въоржжена пропаганда" (№ 36), следъ което, като „Заключителни думи", се предаватъ нѣколко „други документи", въ които се говори за записването на населението въ Македония по народность (стр. 71—72).

Като чете човѣкъ тия документи, вижда основната нищка на турската политика спрямо българското население въ Македония — какъ отначало, въ борбата му за самостоятелна българска църква, то е било под-

репяно съ цель да се ослаби силата на Патриаршията, и какъ после, поради опаснитѣ за турското владичество негови борби за свобода, подкрепа сж намѣрили първомъ агентитѣ на гръцката пропаганда, андартитѣ, а сетне и на сръбската — пращанитѣ отъ Сърбия чети въ борбата имъ срещу българщината въ Македония.

Историята на борбитѣ на македонскитѣ българи за свобода съ всички тѣхни страдания отъ турци и отъ гръцки андарти, съ огледъ къмъ участието на Костурско и съ критиченъ погледъ къмъ даденитѣ документи, е предадено кратко и живо въ единъ предговоръ (стр. 5—24), който оправдава наслова на цѣлата книжка „Костурско въ македонската революция", отъ познатия историкъ на македонскитѣ революционни движения, самъ участникъ въ тѣхъ, Хр. Силяновъ. По такъвъ начинъ данниттѣ, които се съдържатъ въ документитѣ, сж осмислени, и въ ржцетѣ на читателя се дава книжка, която може да запознае и неосведомения съ сжщностьта и смисъла на трагичнитѣ македонски освободителни борби и страдания. Ст. Р.

Никола П. Русински, Приносъ къмъ историята на Вжтрешната македоно-одринска организация (градивенъ периодъ) за времето 1900—1903 год. София 1903, 8⁰, 32.

Тая малка книжка съдържа „откжслеци" отъ една приготвена за печатъ книга „Спомени" за организационната дейность въ Охридско-стружкия районъ отъ Н. П. Русински, „бившъ организаторъ и войвода въ II революционенъ окржгъ — Битоля". Тѣ се отнасятъ къмъ времето непосрѣдно преди избухването на Илинденското въстание и съдържатъ любопитни подробности върху подготовката на населението за борба за освобождение.

На първо мѣсто тукъ се даватъ страници отъ „дневникъ" на автора за 1901 год., въ които се описва изпълнението на предписанието, което му било дадено отъ Окржжния революционенъ комитетъ въ Битоля да се „начака и уничтожи" една сръбска чета, за която се знаяло, че била минала турската граница при Куманово въ посока къмъ Порѣчието и Кичевско. Тая чета била намѣрена и оградена при г. Бѣлица, Кичевско. Оказало се, че това били петима четника отъ нѣкои кичевски села, въоржжени и поддържани отъ сръбското дружество „Св. Сава." При устроената срѣща въ гората съ тѣхъ, войводата, като имъ изложимъ надълго и нашироко, че „не трѣбва да се работи въ полза само на една отъ населяващитѣ Македония народности, понеже тя е общо отечество на всички тия, които я населяватъ", успѣлъ да ги убеди да се откажатъ отъ своята служба на сръбски агенти и да влѣзатъ въ неговата чета. Издействувано било отмѣнение на заповѣдьта за „екзекутирането имъ" и, следъ тримесечно стажуване, „били станали отлични организационни работници". Описва се, между това, устройването организационни събрания въ нѣкои села или край тѣхъ, пробни мобилизационни действия, отмъщения за убийства на невинни българи отъ страна на турски разбойници и под.

На второ мѣсто авторътъ войвода е напечаталъ една своя „декларация" до четницитѣ си, които „до 15 мартъ" били 17 (даватъ имъ се и имената), а сетне станали 32 души, въ която заявява, че крайната цель на борбата имъ е

постигането „свободна и независима Македония и Одринско подъ знака на Балканската федерация". Любопитно е тукъ обяснението, което се дава на името „харамии", съ което били назовавани комититѣ отъ нѣкои стари люде — име, което, образувано отъ думата „харамъ", първоначално съ право се давало на ония, които безогледно правили обири и насилия надъ турското и християнското бедно и богато население, като „народно проклятие" срещу тия разбойници, но сетне съ него — харамии — наричали и „другъ единъ чешитъ" люде, които действително „сж грабили пари отъ богати християни, турски мекерета, ортаци или прислужници на потисницитѣ турци, на турски бегове и богаташи, но съ часть отъ тия пари сж подпомагали бедни земедѣлци, занаятчии и работници". Тия „харамии" могатъ да бждатъ причислени „къмъ благороднитѣ служители на своя народъ", възпѣяни и отъ Ботева (стр. 13—14).

Напечатано е подиръ това едно „Отворено писмо" до управителя на Битолския вилаетъ Вали паша, отъ 13 юлий 1902 г., въ което се изброяватъ насилията, извършени отъ турски властници и разбойници надъ беззащитното християнско население въ виласта, и се предлагатъ редица искания за мѣркитѣ, които трѣбва да се вематъ, за да се въдвори известенъ правовъ редъ въ страната, и които „ще дадатъ отсрочка отъ близката катастрофална смъртъ на Турската държава".

Книжката завръшва съ една хубава статия, подъ насловъ „Организацията на женитѣ въ гр. Охридъ" (стр. 25—32), въ която се излага какъ, въ 1900 г., започнало организирането на женитѣ въ града, съ което се заели мѣстнитѣ учителки, най-дейната отъ които е била Константина Настева Бояджиева, по мжжъ Русинска. Показано е именно, че организацията на женитѣ въ Македония е стояла изобщо въ тѣсна връзка съ организацията на мжжетѣ. По форма чисто благотворителна, организацията на женитѣ не само въ Охридско, но и другаде, била по съдържание революционна. Подготвителната работа на женитѣ за въстанието, описана тукъ, ясно показва съ какво усърдие и преданость женитѣ сж се заели да подпомагатъ мжжетѣ въ подготовката на освободителното дѣло и за облекчение на настжпилитѣ по време на въстанието страдания. По време на Илинденското въстание Охридската женска организация превърнала града въ „болниченъ лагеръ". Тѣхната работа била подета сетне отъ пристигналия помощенъ английски комитетъ „Броисвордъ".

Всички работи отъ тоя родъ, независимо отъ начина на тѣхното изложение, сж желани приноси къмъ историята на македонската революция, която въ своитѣ сжществени подробности може да бжде изградена, като всѣка революция, единствено възъ основа на споменитѣ на лицата, участвували въ нея.

Ст. Р.

П. Κιλίμης, Ἡ Βουλγαρία. Φυσική, πολιτική καὶ οἰκονομική ἐξέτασις αὐτῆς. Ἀθῆναι 1936, 8°, 79.

Тази книжка по физическата, политическата и стопанска география на България е отпечатъкъ отъ гръцката търговска енциклопедия, като къмъ него специално авторътъ е направилъ нѣкои допълнения. Въ сжщность заслугата на П. Килимисъ се заключава само въ това, че е събралъ доста много сведения изъ чужди и наши източници, които се отнасятъ главно

до стопанския животъ на България. Тия сведения, събрани въ едно, представятъ добъръ осведомителенъ трудъ, полезенъ за опознаването на гръцкия народъ съ България. Вънъ отъ сведенията, които дава за стопанския и финансовъ животъ на България, Килимисъ се е постаралъ да направи въ двадесетина страници единъ антропографски и политикоисториченъ прегледъ на българския народъ. Тукъ Килимисъ съ нищо не се отклонява отъ известната гръцка теза за незначителната роля, която е игралъ българскиятъ народъ въ историята на балканскитѣ народи. Споредъ Килимисъ, българитѣ, които били по-малко славяни отъ сърбитѣ напримѣръ, не сж могли да се издигнатъ като една нация, и идването на турцитѣ на Балканския полуостровъ имало най-лоши последици за българитѣ, които били сварени безъ всѣко схващане за своята национална самобитность *(ἀπολέσαντες κἀϑε ᾽αντίληψιν τῆς ᾽εϑνικῆς αὐτῶν ὀντότητος)*. Къмъ въстаническитѣ движения у съседнитѣ народи срещу турцитѣ българитѣ останали равнодушни. Най-после Русия, която виждала у българскитѣ славяни най-сигурно срѣдство, за да достигне до Бѣло море, на 1877 г. освободила този народъ.

Следъ тѣзи умувания, на които не е чуждъ чистогръцкиятъ тонъ на покровителство и съчувствие, Килимисъ отминава нашата по-нова история следъ освобождението. Но предполагамъ, че въ съзнанието на автора сж били споменитѣ за последнитѣ войни, които България води за свободата на всички поробени българи, та сжщиятъ се обръща къмъ България съ тоя съветъ: „Ще повѣрваме, че българитѣ, подъ влиянието на преживѣното отъ последнитѣ двадесеть и петь години, почнаха най-после да съзнаватъ, че главната ориентировка на държавитѣ не е териториалното разширение, а мирното живѣене съ тѣхнитѣ съсѣди“ (*Θέλομεν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ Βούλγαροι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν περιπετειῶν τῆς τελευταίας εἰκοσιπενταετίας, ἤρχισαν πλέον ν᾽ἀτιλαμβάνωνται, ὅτι κύριως προορισμὸς τῶν κρατῶν δὲν εἶναι ἡ ἐδαφικὴ αὐτῶν ἐπέκτασις, ἀλλ᾽ ἡ εἰρηνικὴ μετὰ τῶν γειτόνων διαβίωσις*, стр. 18). Сжщиятъ съветъ Килимисъ повтаря и когато изброява добродетелитѣ (трудолюбие, постоянство и дисциплина) у българина.

Предполагаме, че г. Килимисъ несъзнателно ще да е попадналъ подъ влиянието на политическия моментъ, който преживяватъ балканскитѣ държави, защото предназначението на тази, както споменахъ, иначе полезна книжка съвсемъ не е това.

Кирилъ Младеновъ

Dr Georg Stadtmüller, Slavët në Shqipni, въ спис. Leka, revistë muejore kulturale, vj. VIII (Tiranë 1936), nr. 7, f. 305-312.

Авторътъ, доцентъ и библиотекарь на Източноевропейския институтъ въ Бреслава, Германия, познатъ изследвачъ на Албания, е посветилъ тая си статия, онасловена „Славянитѣ въ Албания“ и напечатана въ албанското списание „Leka“, което излиза въ Тирана, на разглеждане на познатото съчинение на проф. А. М. Селищев, Славянское население в Албании, София 1931, издание на Македонския научен институтъ. Излизането на тая книга на Селищева му е дало поводъ да направи бързъ прегледъ на въпроса за славянското население въ Албания и славянскитѣ елементи въ албанския езикъ, въ който се спира и на познатитѣ работи на В. Макушевъ върху славянитѣ въ Албания въ срѣднитѣ вѣкове, обнародвани

дълго преди работата на Селишчева (1871 г.). Самата книга на последния той разглежда глава по глава, съ повече или по-малко подробни бележки, като е използувалъ за това и излѣзлитѣ подиръ обнародването на тая книга работи върху Албания отъ други автори, които отбелязва. Ст. Р.

Юзефъ Пилсудски за българския войникъ.

Най-великиятъ полякъ, какъвто историята на Полша познава, създателтъ на днешна Полша Юзефъ Пилсудски, още преди свѣтовната война се е живо интересувалъ отъ България и отъ българската войска. По време на балканската война Пилсудски е билъ организаторъ и главенъ ржководитель на съюза на полскитѣ стрелчески дружества въ австрийска Полша. Още тогава той се е готвилъ за оная отговорна и сждбоносна за Полша роля, каквато той изигра отпосле като главнокомандуващъ въорженитѣ сили на Полша, и много старателно е следѣлъ всички действия на противницитѣ въ японската война и отпосле въ балканската война.

На голѣмитѣ успѣхи на българскитѣ войски презъ балканската война Пилсудски е гледалъ съ голѣми симпатии, както се вижда отъ описанието, което дава въ списанието Szczelec („Стрелецъ"), органъ на Съюза на полскитѣ стрелчески дружества въ тогавашната австрийска Полша, редактирано тогава отъ Едвардъ Смигли-Ридзъ, днешниятъ маршалъ и главнокомандуващъ полската армия. Въ априлската книжка отъ 1914 год. на това списание, което и днесъ излиза, се намира статията на Пилсудски, озаглавена „Изъ балканската война", която г. д-ръ Юзефъ Гарбачикъ отъ Краковъ е препечаталъ въ Kurjer literacko-naukowy (Литературно-научень куриеръ), въ броя му отъ 10. V. 1937 г.

Тая статия е интересна и поради особеното значение, което Пилсудски отдава на македонскитѣ революционни борби за подигането българския народностенъ духъ, проявенъ съ такава сила въ войната за освобождението на Македония отъ турска власть. Ето оная часть отъ нея, която се отнася до България:

„ ... Ако при все това поукитѣ отъ българската война — както изглежда — не ще обогатятъ познанията по тактика въ такава степень, както японската война, то сигурно за психологичната и — по-широко казано — социалната страна на войната могатъ да се намѣрятъ въ балканската трагедия множество интересни материали. И така, отъ една страна — победителитѣ, говоря за българитѣ, защото за сега за сърбитѣ и гърцитѣ не притежавамъ още никакви данни.

Преди всичко, тукъ бие въ очи, дори при повърхностното разглеждане на вестникарскитѣ новини, грамадното народно въодушевение спрямо войната.

На война потеглятъ всички — стари и млади. Относително използуването на човѣшкия материалъ за военни цели българитѣ надминаха дори и французитѣ, които по този въпросъ сж първи въ Европа, като вкарватъ въ военнитѣ си редове 14% отъ населението. Българитѣ дадоха 16%. Цѣлата страна остана безъ работници въ всичкитѣ области отъ всѣкидневния животъ и ... никакво оплакване, никакво морално унинис.

Сжщото трѣбва да се каже за старателната подготовка на умоветѣ

и сърдцата на българитѣ къмъ операциитѣ на войната. Всички тѣзи чуждозвучащи за насъ имена, като Велесъ, Кочани, Струмица, Марица, или както се тамъ наричатъ македонскитѣ рѣки и градчета — станаха близки и скѫпи на сърдцето на българина чрезъ дългогодишната, предшествуваща войната, четническа война въ Македония ... и чрезъ съответното обучение въ народнитѣ училища.

Театрътъ на войната бѣше за всѣкой войникъ не единъ бездушенъ, недостѫпенъ за неговия умъ сборъ отъ чужди географски наименования, а страна изпълнена съ живо съдържание отъ преживѣни борби и обмислени боеве.

Това постоянно съжителство на българския Пиемонтъ — българската държава — съ Велика България, която бѣше още подъ турско владичество, даде отлични плодове презъ войната. Ето напр. слабата дивизия на генералъ Ковачевъ за нѣколко седмици превзима и обсажда едно пространство отъ 20.000 кв. километра, отблъсквайки двойно по-многоброенъ неприятель. Това става, разбира се, единствено затуй, че цѣлото население не само приветствува българската войска като своя, но й указва всѣкаква помощь: замѣства я въ мѫчителната служба по охранението, осигурява й тила, поправя пѫтищата, изобщо покровителствува я всѣчески най-грижливо. За жалость, тази именно за насъ необикновено интересна часть отъ военната дейность на българитѣ, както обикновено става, слабо е освѣтлена въ източницитѣ, съ които разполагахъ. Сѫщо така пипнешкомъ се отнасятъ военнитѣ автори къмъ друга часть отъ военнитѣ действия — съ действията на македонскитѣ чети. Войната бѣше предхождана отъ дългогодишна четническа борба, водена упорито отъ българитѣ въ Македония по начинъ близъкъ до революционнитѣ методи презъ 1904—1908 г. въ руска Полша. Тия банди (чети) — както ги наричаха технически — бѣха сѫщо употрѣбени като помощни боеви отреди и въ време на стълкновенията на редовнитѣ армии. За техническата страна на тази борба до сега не намѣрихъ нищичко. Както пише единъ отъ авторитѣ (Вагнеръ), въ бюлетинитѣ систематично се премълчаваше за действията на четитѣ, по дипломатически съображения, поради неприязънъта на лоялна Европа къмъ нелегалнитѣ срѣдства за действия. Като единствена характерна бележка тукъ мога да кажа, че много отъ българскитѣ офицери бѣха македонци, т. е. люде, които още въ мирно време сѫ взимали участие въ работитѣ и боеветѣ на четитѣ на македонска почва.

Като допълнение къмъ характеристиката на българитѣ ще добавя, че процентътъ на неграмотнитѣ въ войската възлизаше на осемь". —

Коментарии сѫ излишни.

Григоръ Василевъ

Résumés des articles de la Revue.

St. Romansky. Le professeur Milétitch. Sa vie et son œuvre.

St. Romansky commence son étude sur la vie et l'œuvre du professeur Milétitch, en soulignant qu'au moment de la libération le nouvel Etat bulgare manquait d'un nombre suffisant de personnes compétentes capables d'occuper les postes les plus importants. Aussi se vit-il dans l'obligation d'envoyer des jeunes gens doués continuer leurs études dans des écoles secondaires ou supérieures à l'étranger. Parmi eux se trouvait le jeune garçon d'une quinzaine d'années, Lubomir Milétitch, le futur professeur éminent de l'Université de Sophia et président de l'Académie des Sciences Bulgares, que la mort devait arracher à sa tâche le 1 juin 1937.

Il est trop tôt pour apprécier à sa juste valeur et en toute impartialité cette personnalité exceptionnelle dont l'activité ne s'enfermait pas dans les limites sévères de la science, mais pénétrait profondément dans la vie culturelle et nationale de tout le peuple bulgare.

Lubomir Milétitch était le fils d'un instituteur. Son père, Gueorgui Milétitch, était venu de Novi-Sad s'établir en Macédoine, le grand-père, Milé Voïvode, Bulgare d'Andrinople, ayant fui les représailles turques en se réfugiant en Autriche. Gueorgui Milétitch épouse une Bulgare de Vélesse, ville de la Macédoine du centre, et le $^1/_{12}$ janvier naît son fils, Lubomir, qui devait grandir au milieu des difficultés dans lesquelles se débattaient les familles des instituteurs avant la libération et s'imprégner dès l'enfance des idées du mouvement révolutionnaire pour la libération de sa patrie.

Toute sa vie, L. Milétitch a passionnément aimé la Macédoine: il louait les qualités de son peuple et constatait avec fierté que beaucoup de Bulgares d'origine macédonienne jouaient un rôle important dans la vie culturelle et politique du jeune Etat bulgare.

L. Milétitch acheva ses études secondaires dans le lycée de Zagreb. Il reçut alors du gouvernement bulgare une bourse pour la faculté de philologie slave auprès de l'Université de Zagreb, où il s'inscrivit quoique son intime désir fût d'étudier le droit. La chaire de philologie slave était occupée à ce moment par Léopol Geitler dont les principaux ouvrages sont consacrés à la grammaire du vieux-bulgare. Geitler étant tombé gravement malade, Milétitch continua avec enthousiasme ses études à Prague auprès d'un des plus éminents philologues tchèques Jan Gebauer.

Dès qu'il eût terminé ses études universitaires, Milétitch fut rappelé par le Ministère de l'Instruction publique pour occuper la chaire de professeur au lycée de garçons de Sofia. Il commence en même temps à

travailler avec ardeur dans le domaine de la science. Ses premières publications dans l'unique organe érudit de l'époque le „Périoditchesko Spissanié" le mettent en vue comme un des Bulgares les plus versés dans la philologie slave. Aussi est-il nommé professeur dans le „Cours Supérieur Pédagogique" qui est ouvert le 1 octobre 1888 et transformé quelques mois plus tard en Ecole Supérieure — l'actuelle Université de Sophia. Jusqu'au 1 octobre 1892 Milétitch est professeur extraordinaire, ensuite professeur régulier et il occupe ce poste jusqu'au 15 septembre 1934 quand le réglement sur la limite d'âge l'oblige à quitter l'Université.

St. Romansky indique plus loin quelques moments importants de la vie intime du savant qui a été très attaché à sa famille et devoué à ses amis.

Dès que commence à paraître le „Recueil d'œuvres populaires" édité par le Ministère de l'Instruction Publique, L. Milétitch devient un de ses collaborateurs les plus zélés. C'est là qu'ont été publiées les études les plus importantes écrites par Milétitch en langue bulgare.

La puissance de travail de Milétitch était extraordinaire et il l'a conservée jusqu'à ses derniers jours. La plupart de ses travaux sont basés sur des matériaux qu'il a personnellement recueillis au cours de ses nombreux voyages dans le pays et hors du pays, voyages entrepris, souvent au milieu des circonstances les plus pénibles, soit pour étudier l'histoire de la langue bulgare dans une époque lointaine ou peu connue, soit pour faire des recherches sur quelque parler bulgare, soit pour connaître le sort de quelque tronçon du peuple bulgare détaché de la mère patrie dans le passé ou dans le douloureux présent.

H. Silianov L'œuvre du prof. L. Milétitch pour la Macédoine. (p. 33-38).

H. Silianov met en lumière la personnalité du prof. L. Milétitch comme celle du plus grand savant parmi tous ceux que la Macédoine a donné à la science bulgare. Mais L. Milétitch était non seulement un savant, mais aussi un homme plein de tempérament et d'énergie qui s'occupait activement de problèmes d'intérêt public. Mais il a été surtout un défenseur inlassable de la cause macédonienne. Son œuvre pour la Macédoine le place parmi ses fils les plus illustres, parmi ceux qui ont le plus mérité de la patrie. Né en Macédoine et ayant passé là son adolescence, immigré à Sofia avant la libération de la Bulgarie, il a vécu depuis l'heure où en vertu du traité de Berlin la Macédoine a été arrachée de la patrie commune avec ses aspirations et ses efforts pour briser les nouvelles chaînes de la servitude. Depuis lors il s'est dévoué à deux idéals: la Science et la Macédoine. L'amour pour la Macédoine stimulait le savant à faire paraître des œuvres où sur la base scientifique et après de consciencieuses études il prouvait le caractère national bulgare de la Macédoine et défendait ardemment son droit à l'indépendance. La grande autorité dont jouissait L. Milétitch, autorité que nul ne pouvait contester, le rendait indispensable chaque fois qu'il s'agissait de défendre à l'étranger, à titre privé ou officiel, la noble cause de la Macédoine contre les aspirations et les calommies d'avides voisins. C'est pourquoi depuis plus de quarante ans le nom de L. Milétitch est étroitement lié à toutes les phases tragiques de la lutte pour la libération de la Macédoine.

Dès le début, le prof. Milétitch a pris une part active dans l'œuvre de l'émigration organisée en Bulgarie. En 1895 il devient membre des Comités Supérieurs Macédoniens sous la présidence du général Nicolaev et de Iosiv Kovatchev. Quand la lutte révolutionnaire s'enflamme, quand éclate l'insurrection de la Saint Elie, L. Milétitch s'en va à l'étranger éveiller l'intérêt de l'opinion publique sur le sort de la population macédonienne: en automne 1902, il va sur sa propre initiative à Prague, et ensuite entreprend avec le prof. Iv. Guéorgov une tournée en Europe au cours de laquelle il s'arrête à Petersbourg, Londres, Paris et Rome. A Londres, sur l'initiative du Comité Balkanique, nouvellement fondé, est constitué par les frères Bukstone, Edward Gray, et quelques autres nobles Anglais un comité spécial chargé de recueillir des secours pour les familles victimes de la répression de l'insurrection, et une délégation qui se rend dans la région de Monastir où elle sauve de la misère et de la famine des milliers d'êtres humains en leur distribuant de l'argent, des vêtements, des couvertures et de la nourriture pour une somme de 600,000 léva or.

Afin d'immortaliser la lutte héroïque de la population macédonienne pour la liberté, L. Milétitch interroge les plus remarquables parmi les voïvodes macédoniens réfugiés en Bulgarie après la répression de l'insurrection et d'après leur récit écrit leurs souvenirs qu'il publie plus tard dans une série de livres.

En février 1912, après les massacres de Kotcha i et de Chtip exécutés sous le régime jeune-turc, L. Milétitch, avec le prof. Gueorgov, se rend de nouveau dans les quatre grandes capitales européennes afin de propagander au moyen d'entrevues avec des personnalités éminentes ou par des articles insérés dans les grands journaux occidentaux l'idée de l'autonomie de la Macédoine.

Au cours de la guerre de 1912—1913, quand les alliés de la Bulgarie, par leurs actes, trahissent leurs intentions véritables à l'égard de la Macédoine, c'est à L. Milétitch que les chefs macédoniens confient le soin de rédiger un mémoire adressé au tzar Ferdinand au sujet de la situation des Bulgares dans la partie de la Macédoine „libérée" par les Serbes et les Grecs. Au printemps 1913, L. Milétitch participe dans l'initiative de convoquer à Sofia des personnalités en vue qui réfléchiraient aux moyens susceptibles d'aider le gouvernement dans sa tâche difficile. Il est décidé, entre autre, de fonder un journal français qui puisse éclairer l'opinion publique étrangère; Milétitch est choisi comme président du comité de rédaction qui, peu après, commence à publier „l'Echo de Bulgarie".

Après l'action entreprise par les Serbes pour gagner l'opinion publique russe en faveur de leur cause en Macédoine, le gouvernement bulgare envoie Milétitch en Russie. Mais c'est trop tard: la guerre interalliée a déjà éclaté. Et c'est à Milétitch qu'incombe la tâche écrasante de polémiser dans une atmosphère empoisonnée. Rentré dans sa patrie, défaite, inondée de réfugiés de la Macédoine et de la Thrace, se débattant dans un flot de calomnies, Milétitch participe dans toutes les actions visant l'adoucissement du sort de milliers de malheureux chassés de leurs foyers; d'autre part, Milétitch enquête sur les cruautés commises par l'armée grecque sur l'ordre du commandant en chef, le roi Constantin. Ces données mises à la disposi-

tion de la Commission d'Enquête Carnegie, composée du prof. Milukoff, de Brailsford et de Godard, et à laquelle était atlaché L. Milétitch, sont entrées dans son volumineux rapport „Enquête dans les Balkans" (Paris 1914).

Le matériel recueilli par Milétitch au cours de l'hiver 1913—1914, au sujet des massacres, des atrocités et des abus commis par les soldats turcs et les bachibozouks au cours de la réoccupation des deux Thraces et pendant la courte période de l'ainsi nommée „Autonomie de Gumurdjina", et en général sur le martyr des Bulgares de la Thrace qui, selon Milétitch, „n'en a pas de pareil dans notre douloureuse histoire des temps modernes" tout ce matériel a été publié par lui dans ses deux ouvrages „La Ruine des Bulgares de la Thrace en l'année 1913" et „L'Histoire de l'Autonomie de Gumurdjina".

Au cours de 1924, 1925, 1926 et 1929, Milétitch parcourt de nouveau l'Europe, tantôt à titre privé, tantôt comme délégué macédonien dans les conférences de l'Union des Associations auprès de la Société des Nations, et réfute par des discours, des mémoires et des polémiques la thèse serbe, selon laquelle les Macédoniens ne représenteraient pas une nationalité distincte, et plaide en faveur du droit des Macédoniens à bénéficier des clauses relatives aux minorités inscrites dans les traités de paix.

Cependant, l'œuvre la plus importante de L. Milétitch, après la seconde débacle, a été la création de l'Institut Scientifique Macédonien, nouveau foyer de science et de littérature, semblable à ce que serait une Académie Macédonienne des Sciences. Sous la rédaction du prof. Milétitch l'Institut éditait depuis 10 ans déjà la „Revue Macédonienne" comme organe périodique de l'Institut où sont insérées des études remarquables sur l'histoire, la géographie, l'ethnographie, la dialectologie et la vie économique de la Macédoine. L'Institut a édité, en outre, toujours sous les soins du prof. Milétitch, 14 autres ouvrages importants scientifiques ou littéraires, 16 volumes de la „Bibliothèque Macédonienne" de sujet plus populaire, une carte de la Macédoine de grand intérêt, et enfin 11 livres contenant les souvenirs plus haut mentionnés des grands révolutionnaires macédoniens dont la plupart sont aujourd'hui défunts. Par la conscience qu'il apporte dans l'appréciation des faits et l'étude des matériaux recueillis, par son respect de la vérité, l'Institut s'est élevé à une telle hauteur qu'il sert la Macédoine sans jamais sacrifier la science aux besoins de la propagande. L'Institut Macédonien, c'est le monument érigé à la mémoire de L. Milétitch encore de son vivant, c'est, comme il le désiralt, la torche qui jette la lumière sur la physionomie nationale de la Macédoine, sur l'âme de la Macédoine et sur la monstrueuse iniquité commise à son égard.

La Confession de L. Milétitch.

Nous la trouvons dans le discours prononcé par le prof. L. Milètitch en réponse aux félicitations qui lui étaient présentées à l'occasion de son soixante-dixième anniversaire, le 24 décembre 1933, à l'Académie Bulgare des Sciences. Après avoir dit sa gratitude pour les nombreuses félicitations venues du monde entier et l'émotion profonde suscitée en lui par ces appréciations trop élogieuses de son œuvre dans le domaine de la science et de la vie

nationale, le prof. Milétitch prit motif de l'opinion qu'on venait de lui exprimer que dans sa longue activité se refléchissait un demi-siècle de l'histoire littéraire et politique de la Bulgarie pour déclarer: „Il est vrai que sur le chemin hérissé de ronces parcouru par le peuple bulgare, à travers les événements les plus orageux et les plus lourds d'avenir, avec la ténacité qui lui est coutumière, j'ai marché à ses côtés, sans jamais oblique-, et j'ai souffert avec lui beaucoup de douleurs, subi les catastrophes nationales et joui de bien peu de joies." L. Milétitch rappela ensuite comment il était venu en Bulgarie au moment où la libération ouvrait un immense champ d'action dans tous les domaines de la science. Il avait terminé ses études de philologie slave à Prague et à Zagreb, mais n'avait pas encore eu le temps de passer son doctorat quand il fut appelé par le Ministère de l'Instruction Publique à Sofia, pour occuper le poste de professeur de bulgare au lycée de garçons, un des plus hauts postes à cette époque. Ceci l'encouragea, enflamma son energie et c'est avec enthousiasme qu'il se consacra à l'œuvre de l'instruction publique à une époque où se posaient les bases de l'Etat bulgare, de la culture bulgare, de la science bulgare. Avec quelques-uns de ses camarades il commença à travailler à l'établissement des solides fondations sur lesquelles devait s'élever la science nationale. Il était nécessaire d'ouvrir dans ce but une université bulgare. Trois ans après l'achèvemeut de ses études, Milétitch avait eu la joie d'être nommé, aux côtés des premiers professeurs de l'Ecole Supérieure, titulaire de la chaire de slavistique, événement qui décida de sa carrière. Le rêve de son adolescence s'était réalisé: être professeur dans la première université bulgare! Pendant ce demi-siècle passé à enseigner et à travailler dans le domaine de la science, il n'avait pas senti combien vite passent les années. Il s'était approfondi dans beaucoup de questions d'importance cardinale relatives à l'histoire de la langue bulgare — problèmes nombreux et divers pour l'étude fondamentale desquels une vie humaine ne suffit pas. . .

En même temps il avait été absorbé par des ouvrages que lui imposaient des événements politiques dont l'issue avait été tragique pour le peuple bulgare. Dans ces ouvrages il démontrait, entre autre, en se basant sur les faits que la science avait depuis longtemps établis, que les slaves de la Macédoine étaient des Bulgares aussi bien que les slaves de la Thrace et de la Bulgarie du Nord et que les frontières de la langue bulgare et de la nationalité bulgare étaient fixées par la science; que les slaves bulgares étaient désignés sous le nom de slaves du sud, uniquement parce que, venus du nord, ils s'étaient établis dans la péninsule balkanique, alors que par la race et la langue ils représentent une nationalité slave distincte, la plus fortement apparentée aux Grand-Russiens, dont ils avaient été les voisins immédiats dans la patrie praslave, etc., etc. En travaillant à éclairer ces vérités, qui avaient été vainement contestées, il avait dépensé beaucoup de forces et beaucoup de temps, mais les polémiques provoquées avaient eu une conséquence heureuse, elles avait incité les linguistes, ethnographes et historiens à entreprendre plus énergiquement des recherches sérieuses dont les fruits ont enrichi la science en général.

Il avait été d'autre part absorbé par une autre tâche: celle de sauver de l'oubli l'œuvre et les exploits des héros qui s'étaient sacrifiés pour la

liberté de la Macédoine. Dans ce but il avait écrit d'après leur récit les souvenirs de quelques voïvodes, souvenirs qui mettent en lumière les souffrances endurées par nos frères macédoniens au cours de leur lutte tragique pour briser le joug. Témoin, dans ses années d'enfance, de l'oppression exercée sur la population macédonienn par le Phaner d'une part et de l'autre par les autorités turques, de l'effondrement de la Bulgarie de San-Stéfano, du développement du mouvement révolutionnaire, il ne pouvait rester spectateur passif de cette lutte à la vie et à la mort, aussi grandiose que terrible, ni en face des exemples saisissants d'abnégation et d'héroïsme donnés par nos frères opprimés; c'est pourquoi, lui qui travaillait par la plume, avait voulu pour tranquilliser sa conscience, être utile en quelque chose à la cause de la libération. Il devint plus tard évident, quand presque tous les voïvodes interrogés par lui eurent trouvé une fin tragique, que les volumes de mémoires qu'il avait publiés contenaient des données précieuses sur l'histoire du mouvement libérateur en Macédoine, précisions qui autrement auraient été a jamais perdues. Dans le même esprit de prévoyance il avait réussi à noter pour l'histoire des détails sur les affreux événements qui après la guerre interalliée prirent pour victime l'innocente population bulgare de la Macédoine et de la Thrace et à publier ses deux ouvrages: „Les Cruautés grecques" et „La Ruine des Bulgare de la Thrace". Dans des travaux de ce genre et beaucoup d'autres encore, le temps qui n'attend pas, s'était écoulé trop rapidement tandis qu'il avait en perspective beaucoup d'ouvrages seulement conçus ou déjà commencés ou presque achevés. Et il ajoutait: „C'est pourquoi bien souvent une pensée me trouble: parviendrai-je à réaliser au moins une partie de cette tâche afin que je puisse m'en aller content d'avoir réussi, comme je me le suis tracé, à payer mon tribut à la science ne serait-ce qu'en publiant, revus et complétés, mes cours à l'Université?"

L. Milétitch. Le plus ancien parler bulgare en Macédoine (p. 44 à 62).

Il y a une cinquantaine d'années, alors qu'on n'avait pas encore entrepris des recherches sur le lien historique entre la langue bulgare moderne et le vieux bulgare, on ne s'attendait pas du tout à découvrir un parler bulgare qui ait conservé l'emploi courant de l'ancienne flexion du nom de la phase transitoire de l'époque bulgare moyenne, quand l'ancienne déclinaison n'était pas encore en complète décadence et que la manière analytique pour exprimer les anciens cas des noms par un cas général à l'aide des prépositions n'avait pas entièrement prévalu. Aussi ce fut un grand événement quand on découvrit le parler des Bulgares transylvaniens du XVIe siécle aujourd'hui disparus (roumanisés) où s'étaient conservées les formes déclinées, le génitif ne s'y exprimant pas encore par la préposition *на*, et l'article continuant à se décliner: (trupot-trupa-tago; veri-tuj; konen-tem).

Plus tard ont été trouvés des monuments du bulgare moderne, des „Damaskini" du XVIe au XVIIIe siècle où étaient conservées des formes déclinées pareilles à celles qui ont été relevées dans les dialectes vivants de tout le domaine de la langue bulgare. On a surtout découvert la voie de cette disparition progressive de la flexion vieux-bulgare du nom, quand on a pu mieux connaître les parlers roupéiens et rhodopéens où comme, dans

le dialecte des Bulgares transylvaniens, aujourd'hui encore sont employées des formes déclinées avec et sans article pour le cas génitif-datif nombre singulier et nombre pluriel. (čel'äcäm — t'äm, — säm, — n'äm; čel'äkutumu; čel'äkatogo — et en abrégé čel'äkatok; d'ätetumu; žen'ätuxi, žen'äm-t'äm). Mais dans la Bulgarie du nord-ouest également, notamment dans le parler de Tran, sont employées de pareilles formes (mladótomu; koňátoga, koňa).

Il y avait encore une lacune en ce qui concernait les parlers macédoniens au sujet des vestiges de la flexion du nom du genre de ceux relevés dans les parlers rhodopéens. On savait seulement en ce qui concernait la Macédoine du sud-ouest que là s'étaient conservées sporodiquement des formes déclinées de l'article (vlaxátogo, žetotomu, etc., à Strouga, Ohrida, Emboré, Prilèpe, Kostour, etc.). Maintenant cette lacune a été soudainement et avec succès remplie par la découverte du parler du village de Bobochtitza (région de Kortcha) qui est due en grande partie au prof. A. Mazon. Une étude approfondie de ce parler réellement très ancien révèle cette étape de la langue bulgare quand la structure grammaticale vieux bulgare dans le domaine de la flexion du nom n'était pas encore complètement ébranlée. Dans ce parler, les rapports casuels s'expriment régulièrement, surtout dans le datif, sans prépositions, comme à l'époque du bulgare moyen. Ici aussi prédomine le datif possessif. La préposition *na* paraît très rarement avec cette signification dans le cas général. De même, tout son système syntactique n'est pas aussi „bulgare moderne" que dans les autres parlers bulgares, sans faire exception des parlers rhodopéens. De même les nasales dans ce parler sont conservées et se prononcent comme *ан* et *ен*. Avec la découverte du parler de Bobochtitza, l'histoire de la langue bulgare s'établit sur des bases encore plus solides, surtout en ce qui concerne la chronologie des modifications survenues dans la langue bulgare. L'évolution identique des parlers de la langue bulgare au cours des siècles, depuis l'époque de Cyrille et Méthode jusqu'à nos jours est irréfutablement démontrée pour toutes les régions bulgares — du Danube à la mer Egée et de la mer Noire jusqu'aux plus anciennes frontières orientales de l'Albanie.

Sans s'étendre plus longuement sur cette question, l'auteur montre par une série d'exemples puisés dans les textes publiés par le prof. Mazon le caractère archaïque de ce parler principalement en ce qui concerne les cas. Ces exemples mettent en évidence que tandis que dans les formes des temps de ce parler les terminaisons ont subi des modifications analogues à celles survenues dans les parlers voisins de la Macédoine du Sud-Ouest, au contraire, dans les flexions du nom, le parler de Bobochtitza s'est montré plus conservateur. Il est d'autre part remarquable que ce parler bulgare qui était en si proche contact avec la langue albanaise et sous la forte influence culturelle du grécisme n'a nullement modifié sa structure grammaticale et a même conservé plus de formes traditionnelles vieux-bulgare que tout autre parler bulgare. De même au point de vue du vocabulaire, les habitants de Bobochtitza ont fait relativement très peu d'emprunts à la langue grecque et à la langue albanaise; au contraire ils ont continué à employer un assez grand nombre de très anciens mots bulgares.

L'auteur démontre le caractère archaïque du parler de Bobochtitza en citant beacoup d'exemples tirés des textes de l'ouvrage de Mazon

„Documents contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud" Paris, 1936, exemples qu'il répartit en plusieurs groupes de la façon suivante: Expressions de possession sans les prépositions *na* et *ot* avec le remplacement, si important pour l'étude de la déclinaison bulgare, du génitif-possessif par le datif-possessif (messóto koskeátug glaveátuj parvetému čovek Adam; caro čefutitim; sin Gosputómu etc.); 2. L'emploi du datif après le verbe (mu rekóe slepetému; mu veli caro l'uditim, mu se pul'ëše carutomu; porači staričätuj. etc.); 3. Le génitif (profitinatogo Ilia; méne nuernetégo etc.); 4. Casus generalis après la préposition au lieu du datif possessif (car na Izrailteniti; vikna parvetégo ot nizamiti; mais aussi: parvlo nizamitim; caro ot Rusija; m'äso ot tomu detetomu; gospoino ot nivata. etc.); Enfin pour la possession 5) Le datif possessif dans les parlers des Rhodopes et de la région de Tran.

Cyrille Mirtchev Apport à la dialectologie bulgare (p. 63—70).

C'est une étude qui contient deux parties dont l'une porte le titre „Vestiges de l'altération vieux-bulgare de *ъ* en *ь* dans les parlers de la Macédoine Orientale" (p. et 63 et suivantes). L'auteur parle de l'ainsi nommée altération des *ъ*, c. à. d. la transformation de *ъ* en *ь* ou vice versa qui dépend du caractère de la syllabe suivante. Ce phénomène assez ordinaire dans quelques monuments vieux bulgares a été étudié en détail par N. Wijk, qui définit cinq cas dans lesquels sur une base vieux — bulgare est établi une altération des *ъ*. Néanmoins les questions en connexion avec cette altération dans le vieux — bulgare resteront, pour beaucoup de raisons insuffisamment éclairées surtout parce que l'altération n'a pas été introduite régulièrement dans aucun monument vieux-bulgare, ni même dans le nombre limité de mots ou de groupes de mots où il se rencontre le plus fréquemment. D'après l'auteur, une des tâches importantes de l'étude de la langue bulgare est de découvrir les vestiges de l'altération vieux-bulgare des voyelles *ъ* dans la langue bulgare actuelle, afin surtout de démontrer avec encore plus de fondement les liens qui existent entre les parlers du vieux-bulgare et les parlers du bulgare moderne. Par suite de la disparition des *ъ* dans une position faible, l'ancienne altération pourra être recherchée comme héritée par le bulgare moderne, seulement dans les cas, ou, pour l'une ou l'autre raison, elle a touché aussi les *ъ* dans une position forte, et cela dans les parlers qui ont mieux conservé la différence dans les reflexes des deux *ъ*, notamment les parlers bulgares occidentaux (la Bulgarie du Sud-Ouest et la Macédoine), avec *ъ*>*o*, *ь*>*e*, et les parlers de la Thrace Méridionale et de la Macédoine Orientale (régions de Salonique, Drama, Névrokope) avec *ъ*>*ъ*, *ь*>*e*. Dans ces conditions, on peut indiquer plusieurs cas analogues dans le bulgare moderne. Aux exemples relevés déjà par Lavrov, cités à nouveau après lui par d'autres savants (везе, везело, везми, et à côté d'eux везма, езма aussi de Salonique) l'auteur ajoute encore трестига de la région de Névrokope, в'атер dans les parlers de la Macédoine de l'Est, des noms locaux tels que Безден et Денó (racine дън-); Дебър, Дебрец, Дебърце (Macédoine), Дебър, Дебръщица (Thrace)

En second lieu, l'auteur examine le „премреже — премеждие de la Macédoine du Centre. (p. 69—70). Après avoir fait ressortir que le problème de la substitution des groupes praslaves *tj*, *dj*, *kt* dans les parlers de la Macédoine du Centre est particulièrement important, étant donné que les remplaçants impropres de ces groupes, notamment *k' g'*, ont réussi à se répandre dans ce domaine et à donner l'impression de successeurs réguliers de tj, dj, kt', l'auteur rappelle que la voie à suivre pour expliquer ce phénomène a été déjà indiquée par des investigateurs tels qu'Oblak et Seliščev que se sont basés sur les faits historiques et la situation actuelle des parlers en question. A côté des exemples de ce genre qu'on trouve dans le parler de Prilepè (нок' — сно́шчи — к'ёрка — па́шчерка, свекá — свéшник), qui prouvent que les exemple avec *k* et *g* dans les parlers de la Macédoine du Centre représentent de nouveaux éléments, l'auteur ajoute un nouvel exemple: пре́мреже au lieu du mot vieux-bulgare прѣмеждие (Prilèpe et Vélesse), avec l'intéressante contamination de премеждие par мрежа.

Iv. Douïtchev. Nouvelles données sur la propagande catholique en Macédoine au XVII-e siècle. (p. 71 a 83).

L'auteur considère l'épanouissement du mouvement catholique comme un des plus importants événements dans l'histoie du peuple bulgare au XVII-e siècle. Il a pénetré aussi bien dans les terres bulgares de l'Ouest que dans celles de l'Est, jusqu'aux limites extrêmes de la Macédoine voisines de l'Albanie. L'histoire de ce mouvement montre clairement le lien étroit qui existait entre ces terres. Ce lien paraît entre autre, dans le choix des personnes désignées pour exercer les hautes dignités ecclésiastiques, comme le confirment quelques documents découverts par Mr Douïtchev. Ce sont les textes de 15 „processi informativi" conservés dans les Archives du Vatican et qui se rapportent à la nomination et au déplacement d'évêques et d'archevêques dans nos terres au XVII-e siècle. Ils donnent des informations très importantes sur les chefs du mouvement catholique bulgare et sur ses centres. Après avoir exposé l'histoire de la fondation des „processi informativi" dans le but d'élever au rang d'évêques et d'archevêques les personnes qui y convenaient le mieux, M-r Douïtchev fait l'examen des „processi informativi" qui se rapportent aux régions macédoniennes: 1) Les „processi informativi" du 2 mai 1647 par lesquels est choisi comme archevêque de l'Eglise catholique d'Ohrida l'écrivain croate bien connu Raphaïl Levakovitch; 2) pour l'élévation à la dignité d'évêque de Skopié du dominicain Hiacynthus Macripodari en 1649; 3) du mois de juin 1649 pour l'élévation à la dignité d'évêque catholique de Prizréne d'un des pionniers les plus en vue du mouvement catholique bulgare le franciscain Francesco Soïmirov de Tchiprovtzi qui au printemps 1656 devint archevêque d'Ohrida; 4) du 3 février 1651 pour la nomination comme archevêque d' Ohrida d' Andreï Bogdan, avec pour témoins l'achevêque de Sofia Petar Bogdan et l'évêque de Nicopol Philippe Stanislavov; 5) du 12 février 1656 pour le déplacement de ce même Andreï Bogdan à Skopié; 6) du 12 février 1656 pour la nomination de Fr. Soïmirov comme archevêque d'Ohrida; 7) du 5 octobre 1677, pour le dé-

placement de P. Bogdan comme archevêque de Skopie; et 8) de 1690 pour l'élection du franciscain Daniel Durante comme tête de l'archevêché de Skopié après la mort du précédent archevêque. Beaucoup de ces documents contiennent des renseignements importants sur la situation des diocèses mentionnés, leurs villes et leur population.

Dimiter Atanassov. Les Villes du littoral de la Macédoine. (p. 84—102).

Après avoir donné dans les №о 3 et 4 de l'année X de la Revue Macédonienne une brève caractéristique de quatre villes du littoral de la Macédoine (Salonique, Lagadina, Koukouch et Serresse), D. Atanassov parle de quatre villes de la même partie de la Macédoine — Demir-Hissar, Nigrita, Drama et Kavala — villes qu' il a également visitées au cours de son récent voyage d' étude dans cette région.

D. Atanassov non seulement rappelle la situation géographique, les origines et l' histoire de ces villes, mais il décrit aussi leur état actuel en connexion avec les changements survenus après les guerres en ce qui concerne la population et les conditions économiques.

Par suite de la proximité des centres d'échange qui se trouvent tous dans la partie nord de la plaine de Sérresse — Barakli, Djoumaïa et Poroï— Demir-Hissar, quoique entouré par les villages bulgares des ramifications occidentales de l'Ali-Botouch, n'a pas pu, même dans le passé, devenir une grande ville. Après l' émigration de la population musulmane (Turcs et Tziganes) qui composait presque la moitié de la population de la ville, d'une partie des Bulgares et des Valaques, et après l'établissement des réfugiés, qui ne sont pas des Grecs, mais des „Karamanli" (c. à d. des chrétiens qui parlent le turc) et d'émigrés des environs de Trapézound, la ville à changé non seulement au point de vue ethnique mais aussi au point de vue de la physionomie générale. Les maisons abandonnées par les émigrants sont vides et tombent en ruines, et la ville, surtout dans les quartiers du marché, a un aspect misérable. Les Grecs plus aisés ont aussi quitté la ville pour s' établir à l'intérieur du pays, entre autre à cause de la descente imminente des Bulgares dans la plaine. Le morne aspect de la ville ne peut être transformé par l'accroissement de la population, d'autant plus que les réfugiés „grecs" nouvellement venus ont été établis dans des quartiers spéciaux à un kilomètre de la ville, au milieu de la plaine.

Encore plus frappante est la décadence de la petite ville de Nigrita, située dans la partie la plus méridionale du bassin de Serresse, à 20 km. de Serresse au delà de la Strouma. Jusqu'à la guerre, Nigrita a été le centre d'échange de la région montagneuse de Bechikdag peuplée de Turcs et coupée de l'arrondissement de Serresse par le large et difficilement franchissable fleuve de la Strouma. Après 1922, la population turque a été obligée d'émigrer et elle n'a pas été remplacée pas une autre population, et, d'autre part, des communications aisées entre cette région et celle de Serresse s'établissent grâce à la canalisation de la Strouma et au grand pont de fer en construction. C'est ainsi que les deux conditions qui assuraient l'existence de Nigrita en tant que ville florissante ont disparu: le chiffre de la population

dans son rayon de commerce a fortement diminué et d'autre part, cette population se dirige par la nouvelle voie de communication avec Serresse vers le marché de cette ville. Aussi bien avant les guerres, quand Nigrita comptait 2.500 habitants qu'aujourd'hui où elle en a un peu plus sa population est grecque. En général, cette petite ville garde encore la physionomie d' avant les guerres et avec, en outre, les traces de ces guerres — maisons à moitié détruites et boutiques abandonnées. Le quartier des réfugiés a été construit à cinq kilomètres des sources minérales de Nigrita qui ne donnent aucun revenu à la population. Nigrita, s'étant transformée en grand village s'occupe d'agriculture: coton, un peu de maïs et autres céréales.

Alors que le bassin de Serresse, par suite du morcellement de cette plaine, possède trois centres — Serresse, Demir-Hissar et Nigrita, dans le bassin de Drama, qui est petit et arrondi, existe, depuis des siècles une seule ville, Drama, centre d'arrondissement de toute la région montagueuse qui l'entoure. Ville florissante jusqu'aux guerres, elle montre aujourd' hui encore une grande prospérité, due au développement intense de la culture du tabac dans la région. La physionomie ethnique est cependant transformée: à la place des Turcs qui constituaint les $^2/_3$ de la population, se sont établis en plus grand nombre des réfugiés de l'Asie Mineure et du Caucase qui ont été installés dans cette ville infiniment mieux que dans n' importe quel autre endroit de la Macédoine sous domination grecque, à l'exception de Kavala. Ils n'ont pas été logés dans les maisons abandonnées, mais installés dans le quartier des réfugiés qui a de grandes et belles demeures. Ceci s'explique par le fort rendement de la production du tabac en 1925, année au cours de laquelle ces maisons ont été bâties La culture du tabac occupe surtout les villages au nord de la ville, mais cette culture ainsi que la viticulture fournit aussi à beaucoup de familles de la ville des revenus complémentaires. Il n'existait à Drama qu'une petite colonie bulgare qui peu à peu se grécisait, et ne gardait sa physionomie nationale que grâce à la population bulgare des villages environnants, une partie de laquelle après les guerres a immigré en Bulgarie, tandis qu'à sa place s'établissaient les réfugiés de l'Asie Mineure. Néanmoins, ces villages ont conservé jusqu'aujourd'hui leur caractère national.

Quoique Drama soit un des plus riches centres de culture du tabac du monde entier, il ne possède pas beaucoup d'entrepôts de tabacs. Toute la production de la région de Drama est transportée, par une très belle chaussée, jusqu'au port de Kavala, où elle est emmagasinée dans les grands entrepôts alignés le long du quai. Ce sont pour la plupart de nouvelles constructions qui, vues de la mer, donnent à Kavala l'aspect des petites villes américaines des Etats agricoles du centre. Cetta analogie est renforcée par l'aspect des nouveaux quartiers qui encerclent la ville et où, malgré les pentes, se croisent sous angle droit des rues parfaitement rectilignes. Ces quartiers sont mieux aménagés que ceux de Serresse et même de Drama. Un aspect beaucoup moins attrayant est offert par le faubourg construit de suite après les guerres balkaniques spécialement pour les réfugiés de la Thrace littorale de la mer Egée donnée à ce moment-là à la Grèce. Les quartiers des refugiés occupent une grande surface, s'étendant sur 3 km. de l'ouest à l'est, et sur les pentes de la montagne de Kavala ils grimpent, un kilomètre à l'intérieur, à plus

de 180 mètres au-desus de la mer. De toutes les villes de la Macédoine, et on peut même dire de toutes les villes de la pénisule balkanique, Kavala est la seule dont la population, dans l'espace de 40 ans, s'est accrue de 550 %; cette population compte actuellement 60.000 habitants. De sorte que Kavala est aujourd'hui la seconde ville, après Salonique, de la Macédoine du littoral, une des plus grandes ville de la partie méridionale de la péninsule balkanique. Comme port d'exportation Kavala a atteint et même dépassé Salonique: la valeur des marchandises exportées par Kavala est deux fois plus grande que celle des marchandises exportées par Salonique, bien entendu par suite du haut prix des tabacs qui s'exportent exclusivemen- par Kavala et sont envoyés par camions à cette ville non seulement de Drama, mais aussi de Xanthi, et même parfois de Serresse et de Gumurdjina. Salonique est préférée, à cause de ses communications avec l'intéreur, pour l'importation et l'exportation de marchandises de grand poids et de petite valeur. Mais par suite de l'ensablement progressif du port de Salonique par les cours d'eau qui y débouchent, il n'est pas exclu que Kavala ne devienne l'unique port de tout le rivage septentrional de la mer Egée. Indépendamment de cela, Kavala est incontestablement aujourd'hui, après la construction des deux jetées construites ces dernières années, le port le plus commode de tout le bassin du rivage septentrional de la mer Egée.

N. A. Mouchmov. Les sérails de Djéladine-bey à Strouga. (p. 103—107).

Le seigneur féodal de la région d'Ohrida, Djéladine-bey, qui en 1831 s'établit à Scutari (Shkodra), possédait, en plus de ses trois sérails à Ohrida, un sérail à Ressen et un autre à Strouga qui avait été construit au milieu de la rivière et qui a été brûlé en 1832. M. Mouchmov complète les informations écrites qu'on a sur ce sérail par des détails qu'il tient de ses proches et par ses propres souvenirs relatifs aux vestiges des fondations demeurées dans la rivière et au déplacement de l'embouchure du Drin, à sa place actuelle. Une esquise, faite de mémoire, donne une idée de la situation du sérail. Mr Mouchmov exprime le regret que le plan d'aucun des cinq sérails de Djéladine-bey — à Ohrida, Ressen et Strouga — n'ait été relevé dans le temps, ni même le plan de leurs fondations ce qui aurait fait connaître l'achitecture de ces fameux sérails.

Sv. Romanska Vranska. Constantin Miladinov dans la littérature polonaise. (p. 108—1041).

L'auteur rappelle d'abord brièvement l'intérêt qui au cours du XIXe siècle se développe, sous l'influence de la grande idée de fraternité et de communauté slaves, non seulement chez les savants, mais aussi chez les grands poètes slaves, pour leurs frères asservis du sud. Poètes tchèques slovènes, russes, serbes et croates fixent leur attention sur le peuple bulgare qui leur est proche par la race, et puisent dans son histoire et ses moeurs des sujets pour leurs œuvres.

L'auteur s'arrête ensuite plus spécialement sur les Polonais que leur sort malheureux rapprochait encore plus des Bulgares. Après l'échec des

insurrections de 1831 et 1862, beaucoup de Polonais, non seulement des hommes politiques, mais aussi des littérateurs se réfugient en Turquie. Parmi eux se trouvent Sadek pacha Tcheïkovsky, Sigmund Milkovsky (T. T. Iej), Carel Brzozorvsky et W. Wolodzko. Ce dernier, connu aussi sous les pseudonymes de Sahi bey et Waclaw Koszczye, est l'auteur d'une nouvelle intitulée „Krwawy dorobek". Powieśćzycia Albańsko-Macedońskiego" (Acquisition sanglante), nouvelle dont le sujet est emprunté à la vie albanaise et macédonienne.

Cette nouvelle a été publiée à Varsovie en 1884. L'action se passe à Débère et Bitolé, où les deux nationalités, bulgare et albanaise, entrent le plus intimement en contact. L'auteur de cette nouvelle ayant pris pour héros principal le plus jeune des frères Miladinov, Constantin, St. Romanska retrace brièvement la vie et l'œuvre des deux frères et relève l'intérêt manifesté par les savants et les écrivains étrangers pour leur sort. Elle analyse ensuite le sujet de la nouvelle et montre que l'auteur a fait de l'écrivain inspiré par l'amour de sa patrie, tel qu'a été en réalité C. Miladinov, un révolutionnaire bulgare qui organise une insurrection pour chef de laquelle on choisit un Albanais afin de ne pas irriter les concitoyens albanais.

Sv. Romanska examine ensuite les questions suivantes: la personnalité de Sahi bey, ses connaissances sur la vie et les luttes de la population bulgare, la physionomie qu'il donne à Constantin Miladinov, ses notions sur la Macédoine. Elle fait ressortir que Sahi bey qui a été au service des Turcs comme ingénieur dans cette contrée (il se représente lui-même dans la nouvelle sous le nom de Bolko bey), connait bien la population macédonienne, son appartenance nationale et le caractère de sa langue. Cette population est bulgare; sa langue est le bulgare; elle participe activement dans les luttes de la Bulgarie pour la libération du joug ecclésiastique et politique. Sv. Romanska dit en conclusion que, quoique dans la nouvelle de Wolodozho (Sahi bey) il y ait peu de vérité historique, et quoiqu'elle ne présente pas de grandes qualités littéraires, elle est intéressante en ce qu' elle prouve les sympathies à l'égard du peuple bulgare. La physionomie que Sahi bey prête à C. Miladinov ne répond pas à la réalité, les événements dont il en fait le héros n'ont pas eu lieu, et cependant la nouvelle a une grande valeur comme témoignage de la grande renommée des Miladinov et de l'intérêt des écrivains polonais pour la Bulgarie à l'époque de la domination turque. Dans une étude des rapports des écrivains polonais avec le peuple bulgare une place spéciale sera réservée à cette nouvelle de 1884 dont l'auteur est presque oublié et dans laquelle ont été décrites des tentatives de soulèvement qui rappellent les luttes insurrectionnelles qui réellement ont eu lieu dans les mêmes endroits moins de vingt ans plus tard.

Peter Miatev. Tentatives de soulèvement en Macédoine en 1564.

Après avoir relevé qu'on admet généralement que la première tentative de soulèvement des Bulgares sous la domination turque est l'insurrection de Ternovo en 1598 organisée par le ragusien Pavel Djordjitch, l'auteur rapporte que dans les Archives de Constantinople se trouve un document où il

est dit que le premier essai de soulèvement a été fait en 1564 et cela en Macédoine. Ce document donne des informations sur quelques Bulgares, désignés en turc sous le nom de e s g i j a (brigands), natifs de villages des régions de Skopié et de Prilèpe qui s'insurgeaient et poussaient à la révolte et à l'insoumission aux lois la population. Les noms, tous bulgares, de ces émeutiers, parmi lesquels se trouvent deux prêtres, ainsi que les noms des villages dont ils proviennent sont mentionnés. Cet „Ordre au bey de Skopié et au „cadi" (juge) de Prilèpe", qui a été publié en original dans le livre de l'historien turc récemment décédé Ahmet Refik, Türk idaretinde Bulgaristan (973—1255), Istambul 1933, est donné en traduction bulgare par M-r Miatev à la fin de son article.

Nicolas Kolarov. La révolution jeune-turque et la Macédoine [p. 147 à 162).

La révolution jeune-turque qui est l'événement le plus important de l'histoire turque dans la première décade du XXe siècle a été suivie avec la plus grande attention par tous les Etats dont les intérêts étaient liés à l'existence de la Turquie.

Sous ce rapport, en dehors des Etats balkaniques c'est la Russie, dont les aspirations sur le Bosphore et les Dardanelles sont bien connues, qui fut la première à manifester un intérêt tout particulier pour cette perturbation en Turquie. C'est pourquoi, dit l'auteur de cette étude, les impressions et appréciations données par les représentants diplomatiques de la Russie à Constantinople et par ses agents consulaires en Macédoine, et publiées dans le „Krasnï arhiv" (t. 43. 44 et 45 de 1931. Edition de l'U. R. S. S.) sous le titre „La Révolution turque de 1908—1909" représentent un matériel précieux pour l'étude de cette période de l'histoire de l'empire ottoman. On retire de ces documents des notions assez précises sur la situation de la Turquie à la veille de la révolution, les débuts du mouvement jeune-turc, son rapide développement; sur le coup d'Etat même, le programme des Jeunes-Turcs, les péripéties de la révolution, le soulèvement des Vieux-Turcs en avril; sur l'attitude des Grandes Puissances à l'égard des Jeunes-Turcs; la tension avec laquelle les Etats balkaniques suivaient ces événements, etc.

N. Kolarov, en se basant sur ces documents, expose l'attitude des Jeunes-Turcs par rapport aux autres mouvements révolutionnaires dans l'Empire, et particulièrement au mouvement pour la libération de la Macédoine; ensuite, la conduite des populations asservies en face de la révolution jeune-turque. Kolarov fait ressortir que la population bulgare resta dans une attente prudente des événements tandis que les Grecs et les Serbes cherchaient à en tirer parti.

L'auteur montre ensuite, toujours sur la base de ces documents, l'influence que la révolution a exercé sur l'action des réformes en Macédoine, les intentions et le but réels des Jeunes-Turcs: abattre le régime d'Abdul-Xamid qui poussait l'Empire à son démembrement et à sa ruine, paralyser et ensuite anéantir définitivement tous les mouvements nationaux des populations étrangères, suspendre et ensuite abolir l'action des réformes sous contrôle étranger, et créer enfin de cette façon une nouvelle Turquie nationalisée.

En Macédoine cependant, les Jeunes-Turcs n'introduisirent pas un vrai régime constitutionnel qui aurait garanti à la population les droits qu'ils lui avaient promis solennellement au moment de la proclamation de la révolution; au contraire, ils rétablirent les anciens abus et, en outre, se livrèrent aux excès inspirés par la nouvelle mégalomanie ottomane. De sorte que la Macédoine ne s'apaisa pas et que des événements survinrent qui furent fatals pour la population bulgare de la Macédoine mais non moins fatals pour la Turquie qui ne devait plus garder en Europe qu'un tout petit territoire. Si les Jeunes-Turcs avaient eu une autre mentalité, la révolution de 1908 aurait pu poser les bases d'une cohabitation fraternelle des différentes populations dans tout l'Empire Ottoman et spécialement en Macédoine, et ainsi auraient été évitées les catastrophes qui ont bouleversé la péninsule balkanique.

Kyrille Mladenov. Les Etudes sur les parlers macédoniens et leurs auteurs. (Revue historico-bibliographique, p. 163 à 184).

En considération de l'importance de la langue de Cyrille et Méthode, qui est représentée par un ancien dialecte macédonien parlé dans les environs de Sa'onique, et surtout depuis qu'il a été établi que dans quelques parlers macédoniens existent aujourd'hui encore des vestiges d'une des plus remarquables particularités de cette langue, notamment le nasalisme, la slavistique réserve une place toute spéciale aux parlers macédoniens. D'autre part, le sort politique de la Macédoine et les controverses relatives à l'appartenance linguistique de ces parlers a poussé les slavisants, bulgares et étrangers, à s'approfondir dans leur étude. C'est ainsi qu'est née une vaste littérature relative à ces parlers qui comprend des ouvrages linguistiques' des œuvres de polémique et même des livres de propagande chauviniste.

Dans cet article, K. Mladenov, à coté des revues bibliographiques bien connues de la dialectologie bulgare, inclusivement macédonienne, de Maria Majdrakova (1905), Hristo Guertchev (1911) et Stoïko Stoïkov (1937), fait une revue complète des articles et études consacrés spécialement aux parlers macédoniens en accompagnant chaque œuvre d'une brève remarque sur son contenu ou sur son importance et parfois de quelques mots sur son auteur. K. Mladenov suit l'ordre chronologique d'après la première étude de chaque auteur sur la dialectologie macédonienne et place à côté de cette étude toutes les autres du même auteur, de sorte que le lecteur peut avoir une notion plus claire de l'œuvre générale de celui-ci dans le domaine en question. Sous la ligne est donné le titre complet de chaque étude avec l'indication des études critiques que s'y rapportent.

K. Mladenov ne s'est pas occupé des œuvres linguistiques où les parlers macédoniens sont étudiés simultanément avec les autres parlers bulgares comme soumis à une évolution identique.

St. Romansky. Saint Ivan Novi de Salonique (p. 185 à 186).

Dans l'Histoire Bulgare de Païssy de Hilendar, écrite en 1762, un chapitre spécial est consacré aux saints bulgares, au nombre de 29 et la plupart originaires de la Macédoine ou y ayant vécu. Dans toutes les copies

plus anciennes, inclusivement la copie de 1765 faite à Kotel par Sophronï qui plus tard devint évêque de Vratza, cette nomenclature est exactement conservée. Mais dans une copie découverte par St. Romansky dans la Bibliothèque de l'Académie Roumaine de Bucarest, copie qui a été faite en 1781 par ce même Sophronï, le nombre des saints bulgares est augmenté de deux autres saints, dont l'un surnommé Saint Ioan Novi (le nouveau) est originaire de la Macédoine. Il y est dit que ce saint est né à Salonique et a été victime des Turcs à Constantinople (1514). St. Romansky attire l'attention sur ce saint dont il n'est pas fait mention dans la littérature bulgare. On ignore la source d'information de Sophronï.

Résumés des comptes rendus et nouvelles littéraires

Kniga o Balkanou. Edition de l'Institut balkanique. I. Belgrade, 1936. II. Belgrade 1937. — Compte rendu de St. Romansky.

L'auteur de ce compte rendu expose d'abord le développement de l'idée d'une étude de la péninsule balkanique, idée qui date du début du XIX-e siècle et naquit comme suite de la constation que dans les langues balkaniques (roumain, grec moderne, albanais et bulgare) existaient quelques importantes particularités communes. Les promoteurs de cette idée ont été les philologues Kopitar et Mivlovitch, ce dernier étant le premier en date et en importance des balkanisants. Des romanisants, des byzantologues, etc. s'enthousiasmèrent pour cette idée et ainsi furent créés des instituts spéciaux d'études balkaniques tel que l'Institut des langues balkaniques (Institut fur Balkansprachen) à Leipzig du prof. G. Weigand, l'Institut de Bosnie-Herzégovine d'études balkaniques (Bosno-Herceg. Institut für Balkanforschung) à Sarajevo sous la direction du Dr Curl Patsch.

Cette idée a été reprise après la guerre par quelques Etats de la péninsule balkanique auxquels l'issue de la guerre a permis de jouer un rôle directeur et qui veulent à tout prix le conserver. Et alors que même dans l'Institut balkanique de Sarajevo on tâchait d'étudier les régions balkaniques par des méthodes scientifiques, sans aucune partialité évidente, aujourd'hui un but clair et précis est poursuivi. En établissant la communauté dans le domaine spirituel des peuples balkaniques, faire ressortir qu'il n'existe pas de différences entre eux, surtout entre ceux apparentés par la langue, qu'ils doivent se considérer, sous tous les rapports — géographiques, économiques et intellectuels — comme un tout qu'ils doivent défendre contre l'immixtion étrangère et, bien entendu, sans considérer les frontières tracées entre eux par les traités de paix comme artificielles et iniques.

C'est là, selon l'auteur du compte rendu, le but de l'Institut Balkanique, fondé il y a 4 ans à Belgrade, avec en tête R. Parézamu, le prof. M. Vadimir (Belgrade), le philologue R. Skok (Zagreb) L'ouvrage en deux tomes „Kniga o Balkanou", paru en serbe, à côté de la „Revue internationale des études balkaniques", publiée en français, allemand, italien et anglais, jette la lumière sur les buts, étrangers à la science, et les méthodes, très habiles, des fondateurs et directeurs de cet institut. Leurs „aspirations et idéals" c'est d'assurer l'avenir des peuples et des Etats balkaniques, bien

entendu dans les frontières fixées par les traités de paix; leur but: servir non pas la science mais la politique. C'est ce qu'ils déclarent ouvertement dans l'introduction du premier tome: „Disons de suite et ouvertement que nous désirons le rapprochement des Etats balkaniques, et la conclusion de solides accords et alliances politiques et économiques; que les peuples balkaniques se complètent l'un l'autre et s'entraident, que se développe chez eux un profond et durable sentiment de solidarité et de communauté pour lesquelles existent de nombreuses conditions et dont le besoin se fait vivement sentir" (p. VII). Et plus loin: „Défendre et conserver la péninsule balkanique pour les peuples balkaniques est le plus grand et l'unique nationalisme raisonable des Yougoslaves, des Bulgares, des Grecs, des Albanais, des Roumains et des Turcs". Il s'agit donc de créer une idéologie des „Balkans pour les peuples balkaniques" qui doivent chercher dans leurs terres la seule base solide d'indépendance politique et économique". Par „les travaux culturels et scientifiques et la collaboration culturelle" doit être facilitée „la mission des hommes d'Etat et des politiciens des Balkans" pour que les Balkans deviennent „une grande puissance sur ce carrefour de l'Europe, de l'Asie et de l'Afrique". Ce que recherche donc l'Institut c'est l'appui et la propagande des buts que s'est posée „l'Entente Balkanique" dans laquelle, pour certaines raisons, n'entre ni la Bulgarie, ni l'Albanie qui sont pourtant des Etats balkaniques, alors que deux autres Etats qui n'appartiennent que par un tout petit territoire aux Balkans — la Roumanie et la Turquie — y développent une grande activité aux côtés de la Yougoslavie qui, elle, englobe beaucoup de régions qui ni géographiquement ni culturellement, ne font partie des Balkans. Selon cet ouvrage, les Balkans ont environ 2 millions de km² et plus de 60 millions d'habitants, dont 80% des paysans, et englobent non seulement l'Albanie, la Bulgarie, la Grèce, et la Yougoslavie, mais encore la Roumanie et „toute la Turquie (sa partie européenne et asiatique)" (p. VIII-IX).

Pour dissimuler cependant en partie ces buts un programme est élaboré où figurent „toutes les sciences qui s'occupent des particularités et des questions balkaniques", en premier lieu l'histoire, ensuite „l'antropogéographie, la géopolitique, la linguistique, le folklor, la littérature et l'art, le droit et l'économie, les rapports balkaniques, la position des différents Etats balkaniques en face du catholicisme et de l'islamisme, les rapports de l'Europe avec ces Etats et leurs populations, les rapports de ceux-ci avec l'Europe et l'Asie", etc. etc. (p. XIV). L'Institut demande la collaboboration non seulement des savants et écrivains yougoslaves, mais celles des savants et écrivains des autres Etats balkaniques et des savants d'Occident connus pour leurs travaux relatifs aux Balkans. Aussi trouve-t-on dans ce livre les noms de grands savants tels que T. Ielinsky, P. Kretchmer, M. Rostovtzev, G. Ferero, Charles Dil, I. Strigovsky, F. Dulger, Kr. Sandfeld, Al. Brukner, K. Patch, T. Kovalsky, etc. et cela à côté des noms de N. Jorga, d'Emile Hauman, de Herman Vendel et même de feu Tzviitch, dont les conceptions spéciales sur l'union des peuples balkaniques ne sont que trop connues.

Dans le préface du second tome, il est déclaré avec satisfaction que l'Institut Balkanique dans les trois années de son existance est parvenu à

s'assurer „plus de 400 collaborateurs de tous les pays balkaniques et en dehors des pays balkaniques" et que le lecteur yougoslave pourra bientôt avoir des notions complètes sur la physionomie générale de la péninsule balkanique (t. II; p. III—IV).

Pour montrer jusqu'à quel point cette „physionomie" par rapport à la Bulgarie et aux Bulgares est exacte et jusqu'à quel point les relations entre les peuples slaves de la Péninsule sont exposées avec impartialité, l'auteur du compte rendu prend comme exemples quelques articles de ce tome et les examine en détail.

Dans les articles traitant de questions historiques, Romansky relève, indépendamment des omissions et falsifications de faits, la tendance de certains auteurs à sous-estimer l'importance des Bulgares comme facteur historique dans les Balkans. Tel est le cas du professeur de Belgrade Vladimir Korovitch qui dans son article „La constitution des Etats indépendants dans les Balkans" (t. I. p. 188—912) dit, entre autre, que la Bulgarie de San-Stefano, créée par la „diplomatie russe", englobait une grande partie des régions purement serbes" (t. I p. 211). Après cet exposé des événements relatifs à la libération de la Bulgarie on comprend difficilement comment les peuples balkaniques pourraient en toute confiance „régler entre eux leurs affaires" comme l'auteur s'écrie à la fin de son article. Et s'il est vrai que „les peuples balkaniques ont droit à la libérté absolue" on comprend cela par rapport aussi aux Etats balkaniques et non pas seulement aux Etats en dehors des Balkans comme l'entend l'auteur.

Encore plus tendancieux est l'article du prof. de la Sorbone, Emile Haumant „L'Emancipation des peuples balkaniques" (1791—1918) (t. I p. 158—173) qui a également trait aux plus récents événements — les guerres balkaniques de 1912—1913 et la guerre mondiale de 1914—1918. Cet article est plein d'erreurs, dues en partie à l'ignorance des faits, mais surtout à une dénaturation de ceux-ci dans le but évident de plaire aux Serbes. E. Haumant dit, entre autre: „En 1870 le comte Ignatieff obtint de la Porte un ferman qui crée l'Exarchat bulgare c. à d. une Eglise nationale, et cela non seulement en pays incontestablement bulgare, mais encore en Macédoine et en Vieille-Serbie; la Russie sacrifiait les Serbes et les Grecs à de nouveaux clients supposés devoir être plus dociles. Or les Bulgares allaient s'en trouver entraînés à vouloir pour leurs Etats les limites reconnues à leur Eglise, et, dès lors, c'était la lutte avec les autres Balkaniques, et puis, un jour avec la Russie" (p. 165—166). Ceci suffit pour faire comprendre comment M-r Haumant expose tous les événements ultérieurs survenus entre les Etats balkaniques sous un jour qui fait des Bulgares les seuls coupables et les Serbes les victimes innocentes.

Les arguments géographiques en faveur des aspirations serbes sont donnés dans un article d'un autre Français qui a toujours mis sa plume au service de la Serbie, Jacques Ancel. Cet article „Les Conditions naturelles de l'Union balkanique" (t. I. p. 369—377) est imprégné des théories de Tzviitch selon lesquelles non seulement toute la Macédoine mais aussi toute la Bulgarie Occidentale jusqu'à l'Iskar et la Sredna Gora est ethni-

buement et géographiquement inséparable de la Serbie et la Maritza „l'axe de l'unité bulgare". Les rédacteurs du livre ont profité de l'occasion pour exposer à nouveau les idées de Tzvitch en réunissant des extraits de ses ouvrages dans un long article „Jovan Cvijić et les problèmes balkaniques" (t. II p. 202—240) écrit par un de ses disciples Spiro Soldo. Dans la préface de ce tome, Cvijić est présenté comme „le balkanisant le plus en vue des temps actuels".

L'auteur du compte rendu rappelle que les affirmations de Cvijić ont été suffisamment réfutées, qu'il a été rigoureusement demontré qu'elles sont en contradiction absolue avec la réalité, mais que les Serbes ne cessent pourtant par leurs propres écrivains, par les rédacteurs de recueils de ce genre, par l'autorité d'étrangers qui se sont mis à leur service à propager l'idée que non seulement toute la population de la Macédoine est serbe mais que les Serbes peuplent aussi les terres au-delà des frontières orientales de la Yougoslavie actuelle, c. à. d. toute la Bulgarie Occidentale jusqu'à l'Iskar. La plupart des articles insérés dans l'ouvrage en question étant donnés en même temps en traduction dans le second tome des deux premiers annuaires de la „Revue internationale des Etudes balkaniques", sous le titre „Les Balkans, leur passe et leur présent" (I-ère partie, Belgrade 1935, II-ième partie 1936) le but poursuivi devient évident: préparer l'opinion publique non seulement en Yougoslavie mais aussi à l'extérieur à l'Union des peuples balkaniques dans le sens adopté par la science serbe et la politique serbe.

L'auteur du compte rendu exprime son étonnement que de pareilles tendances trouvent place dans une publication où des Bulgares ont été invités à publier des articles sur quelques thèmes spéciaux.

H. N. Batowski. Questions balkaniques; La Bulgarie, son histoire et les conditions politique; Boris III, les traités de Bucarest. (Tirages à part de quatre articles publiés en polonais dans „l'Encyclopédie de sciences politiques" fas. 2 et 4) — Compte rendu d'I. Lekov (p. 199—200).

L'auteur du compte rendu relève que Mr Batowski qui publie dans „l'Encyclopédie de Sciences politiques" une série d'articles qui ont trait à l'histoire de la Bulgarie, les rapports entre les Etats balkaniques et les aspirations d'émancipation et de rapprochement sur la base balkanique, connait bien la littérature relative à ces questions et, en outre, a eu l'occasion au cours de ses voyges dans la plupart des pays balkaniques de recueillir des impressions personnelles. Il rappelle, d'autre part, qu'au début de sa carrière de publiciste, N. Batowski n'était pas complètement exempt d'une certaine partialité dans l'examen des problèmes balkaniques. Cependant les articles publiés dans l'Encyclopédie, font peuve, ce qui est à l'honneur de N. Batowsky, d'une bonne connaissance des fails; ils sont par là un auxiliaire utile pour le lecteur polonais curieux de renseignements historiques L'auteur du compte rendu met en lumière quelques opinions de Mr. Batowsky et ajoute quelques remarques complémentaires au sujet des questions traitées.

H. Batowski. Le développement territorial des Etats balkaniques au cours du XIXe et du XXe siècle. Publié en polonais dans la „Czasopismo Geograficzne" fax. 2—3, 1936). Compte rendu de D. I a r a n o v.

Cette oeuvre de H. Batowski est basée sur deux compilations l'une en français et l'autre en allemand, deux essais sur le développement des Etats balkaniques au point de vue géographique „Peuples et Nations des Balkans" par Jean Ancel (Paris 1925 2ième édition 1930) et „Die politisch geographische Entwicklung und Struktur Bulgariens" par J. Gellert (Berlin 1930) qui contiennent un assez grand nombre d'erreurs qui chez le premier auteur est dû en partie à sa mauvaise volonté. On doit considérer l'oeuvre de H. Batowski seulement comme un essai de présenter au public polonais un exposé succint de la question du développement des rapports territoriaux des Etats balkaniques au XIXe et au XXe siècle. L'auteur s'est contenté de donner comme il le dit lui-même dans le sous-titre seulement „des faits de la géographie historique et de l'histoire diplomatique". Ces faits sont, en effet, exacts, mais ils sont donnés en si grand nombre, l'étude est remplie de tant de dates et de chiffres relatifs aux territoires gagnés ou cédés, de noms de localités acquises ou perdues, qu'elle a plutôt le caractère d'un article d'information destiné à une encyclopédie. D'autre part, d'après ces données relatives à chaque Etat balkanique en particulier on peut se faire difficilement une idée générale des changements territoriaux survenus dans la péninsule balkanique. Par exemple les informations sur la création de l'Albanie sont données sans aucun lien avec la guerre balkanique de sorte que ce fait de „l'historie diplomatique" tel qu'il est présenté ne peut être ni compris, ni retenu. Les faits sont exposés sans explications et aussi sans que l'auteur prenne l'un ou l'autr parti dans les litiges nationaux et il faut le reconnaître à l'honneur de Batowski, en évitant les affirmations naïves et les dénaturations de la vérité propres à Ancel, spécialement quand il s'agit de la Macédoine.

Nicolas Mihov. Bibliographie des articles des périodiques allemands, anglais, français et italiens sur la Turquie et la Bulgarie. Edition de l'Académie Bulgare des Sciences. Sofia 1938 — Compte rendu de St. Romansky (p. 202 à 208).

On connaît bien les quatre tomes luxueusement édités par l'Académie Bulgare des Sciences „La Population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIIIe et au XIXe siècles. Recherches" (1914, 1924, 1928 et 1934) de N. Mihov. L'auteur y a inscrit tous les ouvrages et tous les articles sur la péninsule balkaniqe qu'avec la patience et la conscience d'un parfait bibliographe il a découvert dans les bibliothèques de Sofia et quelques grandes bibliothèques étrangères de l'Occident, et il a ajouté des extraits plus ou moins longs de caractère ethnographique et statistique.

La nouvelle oeuvre bibliographique de N. Mihov mentionnée ici ne contient que des articles mais sans extraits et même sans indication de leur contenu qui n'est pas toujours mis en évidence par le titre. D'autre part, dans cette nouvelle bibliographie qui contient 10044 articles, sont de nouveau indiqués, sans que l'auteur le dise, les articles de sa grande bi-

bliographie (avec quelques omissions dues au hasard) et ce matériel déjà connu représente un tiers au moins du contenu du récent ouvrage. C'est ce qui ressort des exemples donnés par St. Romanski: Ainsi des 68 articles, dans les titres desquels se trouvent le mot „Macédonia, Macedonien, Mazedonien)", 22 et des plus importants ont été mentionnés dans l'ouvrage précédent et les autres sont dans la plupart des cas des informations de 2—3 pages souvent anonymes. Sur 33 articles d'Ami Boué, 14 ont été mentionnés dans la bibliographie précédente. D'autre part, une grande partie des articles indiqués dans la nouvelle bibliographie ont trait à des terres sous domination turque mais qui se trouvent en dehors de la péninsule balkanique, dans la Russie méridionale, au Caucase, en Asie et en Afrique.

L'auteur du compte rendu trouve cependant que l'Académie Bulgare a eu raison de publier cette bibliographie plus complète que l'autre et qui a le mérite de contenir des articles de revues peu accessibles dans un volume portatif où il n'y a aucune perte de place inutile, comme c'était le cas dans la précédente bibliographie.

N. von Wijk. Zur serbokroatischen Entwicklung des slawischen Vokals *ě* (Zeitschrift für slawische Philologie Bd. XV) — Compte rendu de K. Mirtchev (p. 208—210).

L'auteur du compte rendu partage l'opinion exprimée déjà auparavant par V. Wijk que le serbo-croate se distingue du bulgare depuis les temps les plus anciens, entre autre, par la prononciation de la voyelle praslave *ě* comme *e* fermé. Dans la langue bulgare cette voyelle a toujours été prononcée comme un *ä* ouvert. Wijk soutient cette opinion dans l'article en question qui est une critique de l'affirmation du Croate P. Skok qui s'appuie sur de nombreux exemples pour démontrer que la langue serbo-croate, elle aussi, a connu la prononciation ouverte de *ě*. Etant donné que la prononciation ouverte de *ě* a été une des caractéristiques de la langue de l'ancienne population slave de la Macédoine, comme de la langue bulgare en général, si l'on pouvait démontrer que cette prononciation ouverte a été propre aussi à la langue serbo-croate, on écarterait une des preuves les plus importantes du caractère bulgare des parlers employés dans le passé en Macédoine. Les arguments de P. Skok, selon l'auteur du compte rendu, ont été réfutés de façon décisive par v. Wijk et c'est pourquoi il se borne de son côté à étayer les objections de v. Wijk par quelques arguments fournis par le matériel linguistique bulgare.

Vojislav S. Radovanović, Gueografske osnove louže Srbije Skoplje. Publié dans le „Recueil jubilaire à l'occasion du vingtième anniversaire de la libération de la Serbie du Sud". 1912—1927. Skopié 1937. — Compte rendu de D. Iaranov.

Cet ouvrage du professeur de géographie à l'Université de Skopié, V. S. Radovanović, selon l'auteur du compte rendu, ne diffère pas, en ce qui concerne les questions ethnographiques et géographiques, de ses œuvers précédentes ni de celles des autres géographes serbes, sauf par une certaine indulgence à l'égard des Bulgares. Dans l'introduction déjà, V. Radovanović

souligne que la vallée du Vardar forme avec la Choumadia „une unité géographique aussi bien au point de vue de la nature des communications et des conditions économiques que de la culture, de l'ethnique et de l'histoire".

Après avoir fait une critique détaillée de cet ouvrage, chapitre par chapitre, l'auteur du compte rendu conclut qu'il est intéressant non seulement pour le géographe qui veut acquérir certaines connaissances sur la Macédoine sous domination serbe, mais pour tons ceux qui veulent avoir une idée sur les idéals nationaux des Serbes à l'heure actuelle. Ces idéals sont: 1. Extension au sud jusqu'à l'embouchure du Vardar, afin de consolider l'unité économique des régions du Vardar et de la Moravie. 2. Extension à l'Ouest, le long de la vallée du Drin, vers l'Albanie, afin d'acquérir un accès plus facile à l'Adriatique pour ces mêmes régions du Vardar et de la Moravie. 3. Extension à l'est, dans la région de Kustendil, sous prétexte que celle-ci constitue une „ancienne région serbe". Ces prétentions peuvent paraître aux partisans de l'entente bulgaro-yougoslave pour le moins étranges.

Mons. A. Mercati. Documenti pontifici per il rito e l'Oriente bizantino (Estrato dallo Studion, Bollettino delle chiese di rito bizantino) Roma 1931. — Compte rendu de Iv. Douïtchev.

Le préfet des Archives du Vatican, Mons. Angelo Mercati, qui a découvert parmi les documents des archives papales quelques matériaux importants pour l'histoire de l'Eglise bulgare, publie dans cet article, en les faisant précéder d'une brève introduction, trois documents (brevia), du XVIe et du XVIIe siècles, relatifs aux droits de l'archevêque d'Ohrida et de l'évêque de Grébène (episcopus Grevenensis).

L'auteur du compte rendu, après avoir communiqué le contenu des documents, conclut en disant que ces documents publiés par Mons. Mercati de facon irréprochable et accompagnés par lui de nombreuses indications bibliographiques jettent un nouveau jour sur la question des rapports entre l'Eglise catholique et l'archevêché d'Ohrida durant une période pour laquelle on ne dispose pas de sources historiques suffisantes.

T. Cordignano, Geografia ecclesiastica dell' Albania dagli ultimi decenni del sec XVI-o alla metà del secolo XVII o (Orientalia Christiana, vol. XXXVI 4 Num. 99 Dicembre 1934). — Compte rendu de I. Douïtchev.

M-r T. Cordignano est connu comme auteur de plusieurs ouvrages sur l'Albanie. Son nouvel apport à la géographie ecclésiastique des terres albanaises depuis la dernière décade du XVI-e siécle jusqu'au milieu du XVII-e siecle est basé, principalement, sur des matériaux découverts dans les archives et qui n'ont pas été publiés ni mis à profit jusqu'ici. Quoiqu' ils se rapportent à l'Albanie, on y trouve aussi des renseignements relatifs à quelques villes de la Macédoine, telles que Skopié, Kratovo, etc. D'autre part ils contiennent des données précieuses sur le chiffre de la population dans les différentes localités. Malheureusement les indications bibliographiques sont insuffisantes et, en général, l'édition n'est pas assez soignée.

Kurt Osswald. Geologische Übersichtskarte von Griech. — Macedonien. Hggb. von der Griech. Geolog. Landesanstalt. Athen 1931. 1:300000. Deux feuilles. Compte rendu de D. Iaranov.

Cette carte est le résultat des études et recherches faites par K. Osswald en partie pendant la guerre, où il se trouvait au nombre des géologues chargés d'investigations en Macédoine et en partie plus tard quand le gouvernement grec lui confia l'élaboration d'une carte géologique de toute la Macédoine sous domination grecque. Osswald poursuivit ce travail de 1924 à 1930. En 1931 sa carte fut enfin publiée. Elle devait être accompagnée d'un long texte explicatif, mais jusqu'au début de 1936, seulement sept fascicules de 16 pages chacun ont été publiés. C'est pourquoi la carte n'a pas été mise en circulation. Cependant l'auteur du compte rendu a pu, grâce à un exemplaire reçu de l'Institut d'Athènes, prendre connaissance de cette carte, et comme, d'autre part, il a personnellement visité une grande partie de ces régions, faire ressortir, quoique brièvement, les erreurs et les défauts les plus importants. Il reconnaît pourtant le grand mérite de cette carte surtout quand on la compare à la carte sur la Macédoine publiée il y a une vingtaine d'années par Cvijić. Cette carte de Cvijić ne permet de faire aucune conclusion au sujet de la structure géographique du pays, tandis que dans la carte d'Osswald les faits ressortent au premier coup d'œil. En premier lieu, la grande ressemblance entre toutes les terres à l'ouest de la Kroucha-planina est marquée sur la carte d'Osswald avec une telle netteté qu'elle devient évidente même pour les personnes les moins versées dans les questions géographiques.

Stephane Bontchev. Geologische Karte der östlichen und zentralen Balkanhalbinsel. Sofia 1936. 1:500.000 Deux feuilles.

La carte géologique de la Bulgarie à l'échelle 1:300.000 commencée par G. N. Zlatarsky et achevée par G. Bontchev en 1900 est depuis longtemps épuisée et, d'autre part, beaucoup de ses données ont vieilli sous certains rapports La lacune a été comblée il y a une année par la carte du prof. St. Bontchev qui, quoique à l'échelle 1:500.000, contient tant de détails qu'elle ne le cède sous ce rapport que de près à la carte de G. N. Zlatarsky, tandis qu'au point de vue de la valeur scientifique des données elle est indubitablement supérieure à cette dernière. En outre, elle se rapporte non seulement à la géologie de la Bulgarie dans ses frontières politiques, comme le fait la carte de Zlatarsky, mais encore à toute la partie centrale et orientale de la péninsule balkanique, de sorte que la géologie des terres bulgares et en particulier leur structure apparaît dans son cadre naturel. Elle indique non seulement la structure géologique du royaume de Bulgarie, mais aussi la géologie de toute la Macédoine et de toute la Thrace. Après avoir relevé les mérites de cette carte au point de vue de l'état actuel des études géologiques sur les terres bulgares et après avoir indiqué les cartes dont s'est servi St. Bontchev pour les terres voisines (de Petković pour la Yougoslavie, de l'Institut Géographique roumain pour la Dobroudja, d'Osswald pour la Macédoine du Sud) l'auteur du compte rendu dit en conclusion que la carte de Bontchev est une précieuse synthèse de toutes

nos connaissances sur la géologie de la plus grande partie de la péninsule balkanique, qu'elle fait naître des hypothèses fécondes, met en évidence les lacunes de nos connaissances et par suite éveille le désir de les combler.

D. Tzvétkov. La structure et les particularités de la langue bulgare mis en relief par des exemples puisés dans le langage populaire et les œuvres des grands écrivains bulgares. Sofia, 1936, 8⁰, 211 p. Compte rendu d'Iv. Lekov.

Les études synthétiques sur la syntaxe bulgare parues jusqu'aujourd'hui ont été faites dans un but pratique c. à d. pour servir de manuels. L'ouvrage qu'examine Mr. Lekov est une seconde édition complétée par de nouveaux matériaux d'un ancien manuel syntactique de Mr. Tzvétkov. Chaque chapitre de l'ouvrage contient un assez grand nombre d'exemples. La première impression défavorable est donnée par la disproportion entre la place donnée aux explications et celle donnée aux exemples. Les commentaires de Mr. Tzvétkov n'épuisent pas le sujet alors que les exemples occupent sans motif suffisant des pages entières, au total les trois quarts de l'ouvrage. Un autre défaut est l'absence de clarté dans quelques définitions. Mr. Tzvétkov ne possède pas la préparation nécessaire pour étudier plus systématiquement le matériel recueilli dans les œuvres des écrivains bulgares, dans la presse quotidienne et dans le langage populaire. Les citations sont arbitraires et inexactes; les données bibliographiques placées au commencement de l'ouvrage ont été choisies sans aucun principe directeur; elles sont incomplétes et ne montrent aucun esprit de suite.

P. S. Kalkandjiev. Petite Grammaire bulgare. Cours destiné aux élèves des „Instituts pour les Maîtres d'Ecole" et à faciliter l'étude générale de la langue. Plovdiv. 1936, 8⁰, 398 p. Compte rendu de Tz. Todorov.

Il y a deux ans le professeur de langue bulgare à l'Institut Pédagogique de Plovdiv P. S. Kalkandjiev a publié une grammaire dont l'édition a été très vite épuisée. Le titre même de l'ouvrage montre que l'auteur n'a pas pu s'expliquer clairement l'objet de son travail: écrit-il la grammaire de la langue populaire ou de la langue littéraire bulgare? Il a identifié la langue populaire avec la langue littéraire de sorte qu'elles se confondent dans son ouvrage. Cette faute méthodologique a fortement nui à celui-ci.

Dans l'introduction de son ouvrage, l'auteur traite des questions générales relatives à l'histoire de la langue d'après les théories de B. Tzonev et c'est pourquoi certaines de ses opinions ont vieilli ou ne sont pas exactes. Dans le chapitre consacré aux sons, l'auteur fait de nombreuses fautes, par ex. dans l'énumération des sons composés, au sujet des hésitations pour la prononciation des ѣ, etc. En ce qui concerne une quantité de phénomènes phonétiques Kalkandjiev n'a pas une conception exacte de l'évolution historique. En général, dans tout le chapitre des sons le manque de système se fait sentir et à beaucoup d'endroits le manque de connaissances suffisantes. Dans le chapitre consacré aux formes l'exposé est plus systéma-

tique. Mais ici nous trouvons des fautes surtout dans la partie relative aux verbes. On peut dire en conclusion que Mr. Kalkandjiev a fourni un grand effort qui n'a pas été couronné de succès faute de connaissances suffisantes. Sa grammaire ne peut que nuire à la faible culture linguistique de notre instituteur en embrouillant ses connaissances déjà si peu solides de la langue maternelle.

H. Vakarelsky. La chanson de noces. Sa place et sa signification dans la cérémonie nuptiale. Informations du Musée National Ethnographique. Sofia. Tome XIII. Tirage à part. Sofia 1937, 8⁰, 129. — Compt e rendu de St. Romansky.

Les coutumes bulgares autour de la cérémonie nuptiale n'ont pas encore été suffisamment étudiées. Il y a quelques années, le prof. M. Arnaoudov a fait un exposé plus systématique du matériel recueilli dans une de ses études publiées dans l'annaire de l'Université de Sofia (Faculté historico-philologique, t. XXVII, 1931). L'actuelle étude de M-r Vakarelsky est consacrée à la chanson de noces et à sa signification dans les différents moments de la cérémonie nuptiale. L'auteur s'est servi principalement du matériel bulgare et plus spécialement bulgare de la Macédoine, mais comme il met à profit aussi le matériel des autres peuples slaves, son étude est en réalité une monographie sur les coutumes slaves de la cérémonie nuptiale.

L'auteur donne les chansons parallèlement avec le déroulement des moments principaux de la cérémonie nuptiale, ce qu'il n'aurait pas dû faire, car non seulement des chansons analogues mais aussi une même chanson est chantée à plusieurs moments différents de la cérémonie nuptiale. Il en résulte que l'exposé de M-r Vakarelsky est très long et peu clair. D'autre part, M-r Vakarelsky emploie continuellement des termes étrangers sans indiquer en bulgare leur signification. Ces termes ne donnent pas une explication exacte du rite ou de la chanson en question. Mr. Romansky trouve que la langue et le style de l'auteur témoignent d'un faible degré de culture et d'un manque de clarté de la pensée. Les données empruntées au folklore des peuples balkaniques, si importantes pour la comparaison avec les matériaux bulgares, ne sont pas suffisantes. En général, l'ouvrage de M-r Vakarelsky est une œuvre de dilettante du genre de celles qui consacrées à l'ethnographie et au folklore paraissaient en assez grand nombre autrefois mais sont devenues aujourd'hui de plus en plus rares.

D-r Ivan Douïtchev. Il cattolicesimo in Bulgaria nel sec XVII secondo i processi informativi sulla nomina del vescovi cattolici. Roma 1937, 8⁰, 202 p. Compte rendu de M. Poproujenko.

Plusieurs ouvrages ont été déjà consacrés à l'étude de la propagande catholique en Bulgarie (Ouvrages de L. Milétitch, Milev, etc.). Cependant le récent ouvrage de M-r Douïtchev est d'une grande valeur car aux matériaux déjà connus en ont été ajoutés de nouveaux extrêmement intéressants. Au cours de ses recherches dans les archives et la bibliothèque du Vatican poursuivies pendant plusieurs années, M-r Douïtchev a découvert plusieurs documents importants relatifs au mouvement catholique en Bulgarie au

XVIIe siècle. Ce sont pour la plupart des documents conservés dans les Processus ecclesiarum, notamment les ainsi nommés „procès d'information" pour le choix et le déplacement des évèques et archevêques. En ce qui concerne le mouvement catholique en Bulgarie, M-r Douïtchev a trouvé 15 „procès d'information" des années 1624 à 1690. Ces documents nous font connaître beaucoup d'événements culturels de la vie des Bulgares à l'époque de leurs souffrances sous la domination tuique.

L'ouvrage est enrichi d'une préface de Monseigneur Agelo Mercati, préfet des Archives du Vatican.

Iv. Douïtchev. Un manuscrit grec inconnu avec l'acoluthie et la vie de St Naoum d'Ohrida. Studia historico-philologica Serdicensia. Tomus I. Serdicae 1938. 121—124. Compte rendu de St. Romansky.

Mr Douïtchev a trouvé dans la Bibliothèque d'Athènes un manuscrit contenant l'acoluthie et la vie de St Naoum et qui date de 1646 c. à d. qu'il est de cent ans antérieur au texte relatif à la vie de St Naoum connu jusqu'aujourd'hui (publié à Moskopolé en 1740). Le manuscrit découvert par Mr Douïtchev présente des divergences notables avec l'ancien texte. Mr Douïtchev se prépare à publier sous peu les deux textes.

Fran Tucan, Kristalaste stijene od Kitke do Kadina polja i Pepeljaka u Južnoj Srbiji. Rad Yugoslavenske akad. Knj 256, 141—194 p. Compte rendu de D. Iaranov.

Fran Tucan est connu par d'autres études encore sur les richesses minérales de la Macédoine sous domination serbe. L'objet de l'étude ci-dessus citée est le systeme montagneux au sud de Skopié et plus particulièrement les hauteurs des deux côtés de la rivière de Kadina. Cette région possède beaucoup de richesses minérales.

La région de Kostour et le mouvement révolutionnaire macédonien. Documents officiels des Archives secrètes turques du Grand Vizariat et de Hilmi Pacha. Recueillis et traduits par Pantcho Dorev. Avec une préface de H. Silianov. (Matériaux relatifs au passé de la région de Kostour. Publiés par la Confrérie de Bienfaisance de Costour. Sofia № 2). Sofia 1937, 8°, 78. Compte rendu de St. Romansky.

Depuis que les Archives de Constantinople ont été mises à la disposition des investigateurs, c. à d. après la création de la Turquie moderne, de grandes facilités ont été offertes pour l'étude de la vie du peuple bulgare durant la sombre époque de la domination ottomane. En ce qui concerne spécialement la Macédoine un intérêt considérable présentent les documents relatifs à l'éveil du bulgarisme et aux luttes révolutionnaires. Ce sont précisément des documents de ce genre qui ont attiré l'attention de M. Dorev, et pour en recueillir un peu plus grand nombre il a fait aussi des recherches dans les archives secrètes de Husséin Hilmi Pacha, qui était inspecteur général du vilayet de la Roumélie au moment où éclata l'insurrection de la Saint-Elie.

Les documents publiés dans ce livre ne se rapportent pas seulement à la région de Kostour mais à toute la Macédoine. Le but de l'auteur de

ce livre ainsi que des éditeurs a été de publier de nouveaux témoignages sur le caractère bulgare de cette contrée, témoignages donnés par ses dominateurs séculiers qui en définissant le caractère national des populations assujetties ne pouvaient être influencés par aucune propagande. On peut voir par ces documents quelle a été la politique turque à l'égard de la population bulgare en Macédoine. Au début la population bulgare dans sa lutte pour l'établissement d'une Eglise indépendante a trouvé l'appui de la Sublime Porte qui voulait affaiblir le patriarcat grec, mais plus tard effrayé par les luttes des révolutionnaires bulgares le gouvernement turc soutient les agents de la propagande grecque et serbe. Le livre est muni d'une préface de H. Silianov où sont relatées les luttes des Bulgares macédoniens pour la liberté et les souffrances subies du fait des Turcs et des bandes grecques.

Nicolas P. Roussinsky. Apport à l'Histoire de l'Organisation Intérieure de la Macédoine et d'Andrinople de 1900 à 1903. Sofia 1937, 8⁰, 32 p. Compte rendu de St. Romansky.

Cette brochure contient des fragments d'un livre intitulé „Souvenirs" qui sera prochainement publié et qui décrit l'action organisatrice dans le rayon d'Ohrida et de Strouga de N. P. Roussinsky „aucien organisateur et Voïvode du II rayon révolutionnaire de Bitolé". Ils se rapportent à l'époque qui précéde la déclaration de l'insurrection de la Saint-Elie et contiennent des détails intéressants sur la préparation de la population aux luttes pour la liberté.

Π. Κιλίμης 'Η Βουλγαρία Φυσική, πολιτική καὶ οἰκονομική ἐξέτασις αὐτῆς 'Αθῆναι. 1936, 8⁰, 79. Compte rendu de K. Mladenov.

Ce petit livre relatif à la géographie physique, politique et économique de la Bulgarie est un tirage à part de l'encyclopédie commerciale grecque avec quelques compléments. Le mérite de l'auteur est d'avoir recueilli un assez grand nombre de données puisées dans les sources bulgares et étrangères, données qui se rapportent principalement à la vie économique de la Bulgarie. Cet ouvrage est utile à consulter et contribuera à faire connaitre la Bulgarie au peuple grec. Cependant dans son aperçu historico-politique, l'auteur s'est laissé influencer par la thèse grecque bien connue et dépourvue de tout fondement selon laquelle le peuple bulgare aurait joué un rôle insignifiant dans l'histoire des peuples balkaniques.

Dr. Georg Stadtmüller. Slavët në Shqipni. Dans la revue „Leka revistë muejore kulturale, vj VIII. (Tiranë 1936) 7. p. 306 à 312. Compte rendu de St. Romansky.

Mr G. Stadtmüller dans cette étude „Les Slaves en Albanie" examine en réalité l'ouvrage bien connu du savant russe A. M. Sélichtev „La Population slave de l'Albanie" (Sofia, 1931) et traite brièvement la question de la population slave en Albanie et des éléments slaves dans la langue albanaise.

G. Vassilev. Ioussef Pilsudsky et le soldat bulgare.

Dans le numéro d'avril 1914 de la revue „Stréletz", organe de l'Union des Sociétés de Tir polonaises, qui se trouvaient à cette époque dans la Pologne sous domination autrichienne est inséré un article de Pilsudsky „De la guerre balkanique." Cet article est intéressant à cause de l'importance que Pilsudsky attribue aux luttes révolutionnaires macédoniennes pour l'éveil de l'esprit national bulgare. L'éminent Polonais fait ressortir d'abord avec quel immense enthousiasme le peuple bulgare, dans tout son ensemble, a accueilli la guerre. Il dit ensuite que la guerre a été précédée par la longue lutte des bandes révolutionnaires menée tenacement par les Bulgares de Macédoine. De nombreux officiers de l'armée bulgare étaient des Macédoniens qui avaient pris part à l'organisation et aux luttes des bandes révolutionnaires en Macédoine.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XI, КН. 3 и 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XI, FASC. 3 ET 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1939

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА XI, КН. 3 и 4.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION
DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE XI, FASC. 3 ET 4.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA
ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF
1939

Съдържание

Стр.

Ив. Снѣгаровъ. Първата българска печатница 1

Н. П. Благоевъ. Международното положение на България въ времето на князъ Крума и неговата държавна политика 63

Юрд. Трифоновъ. Бележки върху известията за св. Ивана Рилски . 77

Ив. Снѣгаровъ. Единъ охридски документъ 113

Ст. Чилингировъ. Първитѣ македонски възстания 129

Хр. Силяновъ. Атентатътъ противъ султана и армено-македонскитѣ революционни връзки 143

Кирилъ Мирчевъ. Проф. М. Малецки за нѣкои отъ проблемитѣ на македонската диалектология 169

Ив. Хаджовъ. Бележки върху стихотворенията на Константинъ Миладиновъ 181

Щедро дарение за Македонския научен институтъ. Писмо на покойния Георги Стрѣзовъ 213

Рецензии и книжовни вести

Русскія записки. Ежемѣсячный журналъ подъ редакціей П. Н. Милюкова, февраль, XIV, Парижъ 1930 г. — рец. Ив. С. 217

Велико Йордановъ. Лайпцигъ и българитѣ, София 1938.—Рец. Ив. С. 221

Кр. Крачуновъ. Маринъ Дриновъ (1838—1905). Животъ и дейность. Приложение на сп. Училищенъ прегледъ, год. XXXVII, София 1938. — Рец. Ив. С. 227

Ангелъ Недѣлевъ. За родъ и родина. София 1938. — Рец. Ив. С. . 231

A. Mazon et A. Vaillant. L'évangéliaire de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar. Bibliothèque d'études balkaniques VI, Paris 1938. Рец. К. Мирчевъ. 235

M. Lascaris. Salonique à la fin du XVIII-e siècle. D'après les rapports consulaires français. Athènes 1939. — Рец. Ив. С. 239

D-r Assen Iv. Kraïnikovsky. La question de Macédoine et la diplomatie européenne, Paris. — Рец. Н. Коларовъ 244

Методий Поповъ. Наследственость, раса и народъ. Расова принадлежность на българитѣ. София 1938. — Рец. Дим Ярановъ. 246

Боривоје Ж. Милојевић. Високе планине у нашој Краљевини. Београд 1937. — Рец. Дим. Ярановъ 250

Добре Ганчевъ. Спомени, 1864—1887, подъ редакцията на Ст. Аргировъ. София 1939. — Рец. Ив. С. 255

Петар С. Јовановић. Уздужни речни профили, њихови облици и стварање. Београд 1938. — Рец Дим. Ярановъ 259

Проф. Ив. Снѣгаровъ. Солунъ въ българската духовна култура. Исторически очеркъ и документи. София 1937.—Рец. Ив. Дуйчевъ 265

Проф. Ив. Снѣгаровъ. Скопската епархия. Исторически очеркъ и възражения върху съчинението на проф. Р. Груичъ „Скопска митрополија“ (въ Годишникъ на Богосл. факултетъ, т. XV, София). — Рец. Ив. Дуйчевъ 268

Table des matières

Page

Iv. Snégarov. La première imprimerie bulgare 1

N. P. Blagoev. La situation internationale de la Bulgarie à l'époque du khan Kroum: sa politique d'état 63

Jord. Trifonov. Notes sur les documents concernants la vie de saint Jean de Rila 77

Iv. Snégarov. Un document d'Ohrid 113

St. Čilingirov. Les premières résurrections macédoniennes 129

Ch. Silianov. L'attentat contre le Sultan et les relations entre les révolutionnaires arméniens et macédoniens 143

K. Mirčev. Le prof. Malecki à propos de quelques problèmes de la dialectologie macédonienne 169

Iv. Hadžov. Notes sur les vers de Constantin Miladinov 181

Testament de M-r G. Strezov 213

Compte-rendus

Russkija zapiski, Fevrier, XIV, Paris 1939 C.-r par Iv. S. 217

Veliko Jordanov. Leipzig et les Bulgares. Sofia 1938. C.-r. par Iv. S.. 221

Kr. Kračunov. Marin Drinoff. Sofia 1938. C.-r. par Iv. S. 227

Angel Nedelev. A la nation et la partie. Sofia 1938. C. r. par Iv. S.. . 231

A. Mazon et A. Vaillant. L'évangéliaire de Kulakia un parler slave du Bas-Vardar. C.-r. par C. Mirčev 235

M. Laskaris. Salonique à la fin du XVIII-e siècle d'apres les rapports consulaires francais. C.-r. de Iv. S. 239

D-r Assen Iv. Kraïnikovsky. La question de Macédoine et la diplomatie européenne. C.-r. par N. Kolarov 244

M. Popov. Hérédité, race et nation. La race des Bulgares Sofia 1938 C.-r. par Dim. Jaranoff. 246

B. Ž. Milojević. Les hautes montagnes de la Yougoslavie. Belgrade 1937. C.-r. de Dim. Jaranoff 250

Dobre Gančev. Memoires. Sofia 1939. C. r. par Iv. S. 255

P. S. Jovanović. Les profils fluviaux longitudinaux, leur forme et leur genèse Belgrade 1938. C.-r. par Dim. Jaranoff 259

Prof. Iv. Snégarov Salonique et la vie intélectuelle des Bulgares. Esquisse historique et documents. Sofia 1937. C.-r. par Iv. Duïčev 265

Prof. Iv. Snégarov. De diocèse de Skopie. Esquisse historique et reponse à l'étude du prof. R. Gruić „La métropolie de Skopie". C.-r. par Iv. Duïčev. 268

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ПЪРВАТА БЪЛГАРСКА ПЕЧАТНИЦА

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Славянска писменость, покръстване на българитѣ, народна иерархия и българска печатница — тѣзи духовни постижения на българския народъ сж и сждбоносни моменти въ неговото историческо развитие. Ако св. Солунски братя не създадѣли славянска писменость, то не би се развила славянска духовна култура и славянскитѣ, племена, отъ които се образувалъ българскиятъ народъ, рано или късно щѣли да се превърнатъ въ торъ за увеличение на гръцката раса. Не наложелъ ли князъ Борисъ християнството на своитѣ поданици езичници, то пространната, но разнородна българска държава щѣла да се разпадне подъ ударитѣ на околнитѣ силни християнски държави (Византия, Германия и Великоморавия),[1] безъ да внесе нѣщо ценно въ съкровищницата на цивилизацията. Не бждѣла ли създадена българска иерархия (съ поставянето на най-даровития Кирило-Методиевъ ученикъ Климентъ за епископъ), не би се затвърдила славянската писменость въ България и не щѣла да се развие Българската църква като чедолюбива майка на бълг. народъ и люлка на българската култура.

Тѣзи три благодатни придобивки били извори на живоносни сокове, които поддържали живота на българския народъ презъ много бурни и мрачни вѣкове, давали му сили да се запази презъ византийското и турското робство. А неговото възраждане не би било възможно безъ книгопечатането тъй, както усвоението на това изкуство било едно отъ условията за възраждането на европейскитѣ народи, за цъвтежа на тѣхната книжнина и наука, изобщо за развитието на новата европейска култура.

---

[1] Срв. К. Иречекъ, История на българитѣ, изд. Стр. Славчевъ, стр. 105-106.

Лошитѣ политически и стопански условия дълго време сж прѣчили на българския народъ добре да използува благотворното Гутенбергово изобретение. Първитѣ славянски книги съ кирилица били напечатани въ Краковъ презъ 1491 г. (октоихъ, часословъ и триодъ).[1] Частно за южнитѣ славяни била открита славянска печатница въ Венеция, гдето въ 1483 г. почнали да излизатъ книги съ глаголица (за богослужебнитѣ нужди на далматинцитѣ), и въ 1493 г. — книги съ кирилица.[2] Въ Венеция[3] ще да е изучилъ печатарското изкуство първиятъ известенъ южнославянски печатарь иеромонахъ Макарий, който, съ паричната помощь на черногорския владѣтель Гюргъ Черноевичъ (1490-1496, + 1514), въ 1493 г. уредилъ славянска (кирилска) печатница въ Цетина. Тя била първата славянска печатница въ Балканския полуостровъ. Известни сж само три нейни книги (октоихъ въ 1494 г., псалтиръ въ 1495 г. и трѣбникъ).[4] Изглежда, че следъ като турцитѣ сж изгонили Гюрга Черноевича (къмъ 1496 г. и подчинили Черна Гора, цетинската печатница била разтурена. Нейниятъ ржководитель иером. Макарий подирилъ убѣжище въ Влашко, въ чиято столица Търговище въ 1510 г. отворилъ славянска печатница.

Не се знае, колко време е работила славянската печатниоа въ Венеция, известна е само една нейна книга — часословъ отъ 1493 г. Ако, както мисли Дриновъ,[5] за нейното отваряне се погрижили черногорскитѣ господари Иванъ Черноевичъ (1465-1490) и неговиятъ синъ Гюргъ Черноевичъ, то и тя била затворена, следъ като Гюргъ Черноевичъ билъ лишенъ отъ власть, или може би нейнитѣ букви и други принадлежности били пренесени въ Цетина, за да се отвори тукъ печатница.[6] При все това Венеция,

[1] Срв. Ст. Кутинчевъ, печатарството въ България, София, 1920 г., стр. 82.

[2] Пръвъ почналъ да печати такива книги магистъръ Андрей de Torresanis (срв. Јиречек, Историја Срба, II, стр. 192, заб. 5).

[3] Въ края на XV в. въ Венеция сж работили повече отъ 270 печатници (Энциклопедическій словарь русского библіографического института, 13 изд., т. 24, статия на П. Мижуевъ, Книга и книжное дѣло, кол. 1.

[4] Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи, I, № 381-383 и 386.

[5] Съчинения, II, стр. 492, ст. „Яковъ Крайковъ отъ София и Кара-Трифунъ отъ Скопие".

[6] Срв. Јиречек, п. стр. Споредъ В. Ђоровић (Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка, кн. IV, стр. 1058), Гюргъ Черноевичъ поржчалъ въ Венеция печатница, като възложилъ на Макария да изработи буквитѣ. Готова печатница била пренесена отъ Венеция въ Цетинския манастиръ.

като столица на независима държава, била притегателенъ центъръ за съседнитѣ балкански славяни. Въ 1519 г. въ Венеция виждаме нова славянска печатница, която отворилъ пакъ черногорецъ — Божидаръ Вуковикь изъ гр. Подгорица отъ желание, както казва той, да печати сръбски и български църковни книги, отъ които се чувствувала голѣма нужда, понеже тѣхното количество било намалено отъ иновѣрцитъ (турцитѣ).[1] Известни сж доста църковни книги на Божидаровата печатница. Тя е сжществувала близо 50 години (1519-1566). Въ 1566 г. въ нея е напечатилъ часословъ българинътъ Яковъ, роденъ отъ старъ виденъ свещенически родъ, изъ кюстендилската мѣстность Каменна рѣка (Каменица).[2] Къмъ 1569 г. въ Венеция действувала славянската печатница на другъ черногорецъ — Иеролимъ (Иеронимъ) Загуровикь отъ гр. Которъ.[3] Неговъ помощникъ билъ Яковъ Крайковъ отъ София, който печатилъ богослу-

---

[1] и дошьдшоу ми — казва той— въ градѣ Венетїанн видѣхъ сьставлающїихъ божьствьнаа писанїа на типаремь Фроуги же и Грькы и нніе езыкы, желанїемь вьждележь и наша сръбскаа же и блъгарскаа такожде на типарехъ съставити... И аще всеблагы Господь Богъ поспѣшитъ ми хотшоу принести вьсе типари великніе же и малїе въ своемь ѿчьствоу, да исплънимь вьсако недостатъчьство въ божьствьныхъ цръкважь книгъ, иеже есть оумаленое иновѣрьными езыкы (Љ Стојановић, Стари српски записи и натписи, I, № 446, стр. 140; вж. и № 438).

[2] И азъ оубо Їаковъ родомь и ѿтьчьствомь бехъ иже въ подъкрыли великие горн Ѳеогокьцен близ Коласнскаго града, ѿ места нарицаема Камена Река... (Стојановић, п. сб., № 655). Споредъ Тюровић, той взелъ (купилъ) печатницата отъ Божидаровия синъ Виценцо (п. стр.).

[3] Той въ сжщность е възобновилъ запустѣлата славянска печатница, която черногорскиятъ владѣтель Гюргъ Черноевичъ оставилъ въ Венеция. Така съобщава неговиятъ помощникъ Яковъ Крайковъ: И того ради прыдѣ въ вѣнетыски градь и шбрѣте стары типари (вм. типарн) отъ родитель его воеводa Гюрга, и сьстави ихъ въ едине тако да шбновѣтсе старыхъ письмена (Љ. Стојановић, п. сб., № 683, вж. и № 682). Не се знае, коя е била тази печатница, чиито материали използувалъ Иеронимъ Загуровикь: цетинската или старата венецианска отъ 1493 г. (срв. Дриновъ, Съчинения, II, стр. 494-495). По-вѣроятно ми се вижда, че новиятъ венециански печатарь е обновилъ Божидаровата печатница, която ще да е смѣталъ за уредена съ материалитѣ на цетинската печатница. Едва ли той е намѣрилъ въ Венеция други печатарски принадлежности, освенъ Божидаровитѣ, които Яковъ отъ Каменна рѣка е намѣрилъ въ 1566 г. у Божидаровия синъ Виценцо и отъ много време не били употрѣбявани (и тамо шбрѣтохъ стары калапы Божидара Воеводa оу егова сына Виценца ѿ многими врѣмени неписали — Стојановић, п. сб., № 655).

жебни книги съ свои послесловия[1] и ги разпространявалъ въ България чрезъ скопския книжарь Кара-Трифунъ.[2] Отъ тѣзи факти се вижда, че още презъ XVI в. въ България се съзнавала нуждата отъ книгопечатане и най-напредъ въ югозападната ѝ часть, която двамата първи печатари българи (ако не сж били едно и сжщо лице) наричатъ Македония.[3] Дейностьта на първата славянска книжарница въ българска земя била тѣсно свързана съ усиленото книгопечатане на Якова Крайковъ въ Венеция.

Презъ XVI в. били отваряни славянски печатници и въ сръбски мѣста подъ турска власть[4] — повечето презъ времето, когато сръбскитѣ земи били подъ ведомството на Охридската патриаршия (до 1557 г.) —, но тѣ били малки и краткотрайни поради усилвания турски гнетъ. По сжщата причина и поради общото обедняване на бълг. население въ българскитѣ земи — нито въ подведомственитѣ на Охридската и Ипекската патриаршии, нито въ подведомственитѣ на Цариградската патриаршия — дълго време никой не се решавалъ да отвори печатница, макаръ че имало българи любители на това изкуство, които се грижели за развитието на книгопечатането въ Влашко (презъ първата половина на XVII в. монахъ Нектарий отъ Битолската епархия, иеромонахъ Мелетий Македонецъ, иеромонахъ Стефанъ отъ Охридъ).[5] Отъ друга страна обаче българскиятъ духъ не е билъ сломенъ и не е стоялъ бездеенъ.

---

[1] Псалтиръ въ 1569 г., молитвеникъ или трѣбникъ въ 1570 г. „Различнїе потрѣкїи“ въ 1572 г. (с. сб., №№ 682, 683, 685, 700).

[2] И аще комоу коя потрѣка — обявява Яковъ Крайковъ въ 1569 г. — вкехощеть ѡ светыхъ книгъ, тѫ вьса сїа соуть пр҃инесена вь место Скопїе оу Кара-Трифоуна. (п. сб., № 683, стр. 212).

[3] Изидохъ ѡ Македоние ѡтчьства моего и вьнидохъ... вь градъ Венетна (съобщение на Яковъ отъ Каменна рѣка — п. сб., № 655); И азь Иковь, ѡ прѣделехъ македонскихъ ѡ места зовомь Софна, Кранковь сын (п. сб., № 683); азь Іаковь, ѡ прѣдѣлѣхъ македонскихъ, ѡ мѣста нарицаемн Софїа (с. сб. № 685). Срв. Дриновъ, Съчинения, II, стр. 496 сл., Йорд. Ивановъ, Български старини изъ Македония, II изд., стр. 105-106.

[4] Въ Горажда (Херцеговина) въ 1529 и 1531 г., въ Руянския манастиръ (до Ужица) въ 1537 г., въ Грачаница (Стара Сърбия) въ 1539 г., въ Милешевския манастиръ (Херцеговина) въ 1544—1545 г., въ Бѣлградъ въ 1552 г., Мръкшина църква (Ужичко) въ 1562 г., въ Шкодра въ 1563 г. (Дриновъ, Съчинения, II, стр. 493; Кутинчевъ, п. съч., стр. 83; моя тр. История на Охридската архиепископия-патриаршия, стр. 334—336; Ћоровић, п. стр.).

[5] Срв. п. м. тр., стр. 341.

Когато хомотътъ билъ най-тежъкъ, въ него се зародилъ новъ творчески стремежъ: да се създаде книжнина на простонароденъ български езикъ. Тази свѣтла идея е пробивала широкъ пѫть за всестраненъ напредъкъ на българския народъ. Тя е освежавала стария религиозенъ (християнски) мирогледъ и му давала възможность да стане подейственъ, да проникне дълбоко въ съзнанието на вѣрващия народъ. Тоя новъ спасителенъ духовенъ погледъ най-напредъ се явилъ въ оная българска земя, която въ старо време дала на вси славяни книга да четатъ. Дамаскинъ Студитъ въ Солунъ започналъ да пише църковни проповѣди на простонароденъ гръцки езикъ и съ това открилъ и на българитѣ, че тайната на народния напредъкъ се заключава въ просвѣта на народенъ езикъ. Дамаскинитѣ, съдържащи предимно поучения на Дамаскина Студита, сѫ станали основа на новобългарската книжнина, която се издигна като пѫтеводенъ свѣтилникъ на цѣлокупния български народъ презъ време на неговата усилена борба за правда.[1]

Сега нуждата отъ книгопечатане се чувствувала още по-силно. Пръвъ католишкиятъ никополски епископъ Филипъ Станиславовъ къмъ половината на XVII в.[2] е напечаталъ за пасомитѣ си на новобългарски езикъ, силно смѣсенъ съ сръбски думи и форми, съ кирилица своята книга, наричана „Абагаръ“ по съдържащото се въ него апокрифно писмо на едеския царь Абагаръ до И. Христа.[3] Неговиятъ примѣръ не е билъ последванъ отъ никой другъ български книжовникъ презъ XVII и XVIII в., ако и да се обогатявала родната книжнина съ ржкописни съчинения на простонароденъ езикъ. Въ Австрия, между тамошнитѣ сърби, сѫ живѣели и книжовници българи по произходъ, които сѫ съзнавали своята на-

[1] Срв. Селищев, Полог и его българское население, София 1929, стр. 165; моя тр. Солунъ въ българската духовна култура, София 1937, стр 12.

[2] Годината не е ясно означена: а. χ. и. а. Лескинъ смѣталъ, че е погрѣшно написано и вм. и, обаче Тодоровъ-Баланъ приема годината аχма (1641), както я означилъ Чертковъ, понеже книгата била напечатана въ днитѣ на султана Ибрахимъ (1640—1648) (Български книгописъ, въ СбМну, IX, стр. 7). 1651 г. е посочена у Б. Пеневъ, История на българ. литература, III, стр. 311.

[3] Срв. Иречекъ, История на българитѣ, изд. Стр. Славчевъ, стр. 349; А. Теодоровъ, п. тр., стр. 7—9.

родность, милѣели за своя родъ, но не сѫ пишели на български, а или на църковнославянски (Велко Поповичъ отъ Кратово), или на славяносръбски (Христофоръ Жефаровичъ отъ Дойранъ). Всрѣдъ тая тъмнина, която е гнетѣла нашето отечество, неочаквано блѣснали зари изъ предѣлитѣ на Охридската патриаршия. Съзнавайки се за българска църква, основана върху гранитното дѣло на св. Климента Охридски, тя искала да втълпи това съзнание на своето паство и чрезъ печатно слово. И ето, когато тя възмогнала финансово подъ ржководството на патриарха Иоасафа (1718—1745), открита била сравнително голѣма печатница въ богатия градъ Мосхополе, съ подръжката и на охридския манастиръ „Св. Наумъ“.[1] Тая печатница, ако и гръцка, по идеи била българска. Тя си поставила за главна цель да запознае православния свѣтъ съ великото дѣло на св. Климента и неговитѣ другари. Тя напечатила на гръцки езикъ служби и жития на охридскитѣ светии, които били прославяни въ тѣзи съчинения като просвѣтители на българския народъ. Ако не е била унищожена Охридската патриаршия (1767 г.), тя, навѣрно, би потикнала мосхополската печатница да печати и славянски книги или пъкъ би се погрижила да отвори отдѣлна славянска печатница въ друго удобно мѣсто. Тая печатница ще да е насърдчила мосхополеца икономъ х. Даниилъ да състави и напечати многоцения за славянската филология четиреезиченъ речникъ *(Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία περιέχουσα λεξικὸν τετράγλωσσον)*, въ който за пръвъ пѫть е напечатана, ако и съ гръцки букви, чиста простонародна българска речь (битолско наречие).[2] По тази причина съ достатъчно основание проф. Валерий Погорѣловъ започва съ тая книга своя Описъ на старитѣ печатани български книги (1802—1877).

---

[1] Срв. п. м. тр., стр. 348—350.

[2] Не се знае кога и кѫде е издадена тая книга. Предполага се че тя пръвъ пѫть излѣзла въ Мосхополе около 1764 г., а втори пѫть — въ 1802 г. може би, въ Венеция (Селищевъ, Очерки по македонской диалектологіи, Казань 1918 г., стр. 7 и 14). Споредъ Дриновъ (Съчинения, II, стр. 484) тая книга пръвъ пѫть била напечачана въ 1770 г.; споредъ Б. Пеневъ — въ 1762 г. (История на бълг. лит., III, 152). Йорданъ Ивановъ, мислейки, че имало печатница и въ манастира „Св. Наумъ“ (срв. у меня, п. стр), смѣта за вѣроятно, че Даниловиятъ четиреезичникъ билъ напечатанъ тукъ въ 1802 г. (Бълг. старини изъ Македония, стр. 13).

Москополската печатница обаче не можела да отговори напълно на духовнитѣ нужди на българското население, което е копнѣело за слово и книга на разбираемъ езикъ. То е нѣмало и достатъчно богослужебни църковнославянски книги. Затова охридскиятъ патриархъ Дионисий молилъ съ писмо отъ 1756 г. руската императрица (Елисавета) да се изпратятъ богослужебни книги за подведомственитѣ му църкви.[1] Но, ако рускитѣ печатници вече успѣвали да снабдятъ повечето български храмове съ богослужебни книги, съчиненията на българскитѣ книжовници все още се разпространявали по срѣдновѣковенъ начинъ — чрезъ преписване. Дори о. Паисий препоржчва тоя способъ за разпространение на неговата Исторія Славѣноболгарская,[2] ако и да съзналъ, че печатното слово е по-трайно.[3]

Отъ тоя застой българската култура била спасена отъ българскитѣ търговци изъ Македония, (Скопската область и Разлогъ) които живѣели въ австрийски градове (Виена, Будимъ) или се намирали въ оживени търговски сношения съ тѣхъ.[4] Тѣ виждали напредъка не само на католици и протестанти, но и на православнитѣ сърби въ Австрия, убеждавали се, че просвѣтата чрезъ печатна книга е двигатель на тѣхното духовно развитие и били овладявани отъ копнежъ да видятъ просвѣтена и своята родина. За австрийскитѣ сърби още въ 1771 г. въ Виена била отворена славянска печатница, която въ 1796 г. била пренесена въ Будимъ, станалъ вече единъ отъ главнитѣ центрове на просвѣтителното движение срѣдъ австрийскитѣ сърби.[5] Тия български търговци изпращали славяносръбски печатни

---

[1] Срв. у мене, п. тр., стр. 289.

[2] „Преписуйте — съветва той читателитѣ си — историйцу сию и платите нека вамъ препишатъ кои умеютъ писати и имейте ю да се не погуби“ (изд. на Мин. на нар. просв., стр. 3, гл. II).

[3] Въ старо време българитѣ имали истории царски и кондики архиерейски и жития, „но не било въ оно време щамби славѣнски, а човѣци отъ небрежение не преписували“ и затова въ малко мѣста се намирали такива книги.

[4] Срв. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, II изд., София 1917 г., стр. 84.

[5] Дриновъ, Съчинения, II, стр. 475.

[6] Единъ екземпляръ е намѣренъ въ Самоковъ (Ивановъ, Българитѣ въ Македония, II изд., стр. 84; Бълг. старини изъ Македония, стр. 207—209, гдето има и клише).

книги въ роднитѣ си мѣста и освенъ това започнали да печатятъ книги (сръбски и български), които смѣтали полезни за своя народъ. Така, помоленъ отъ родолюбиви сърби, българскиятъ търговецъ (навѣрно, въ Виена) Марко Теодоровичъ, родомъ отъ Разлогъ, е далъ срѣдства за напечатването на църковнославянски буквaръ презъ 1792 г. въ Виена. Тая учебна книга била разпространявана и въ България (главно югозападна). Българинъ ще да е билъ пещанскиятъ търговецъ Атанасий Пулевичъ, който далъ срѣдства на Атанасия Нешковичъ да издаде за българитѣ на простъ сръбски езикъ въ Будимъ презъ 1801 г. въ особена книжка българския отдѣлъ отъ Раичовата „Исторія разныхъ славенскихъ народовъ, найпаче Болгаръ, Хорватовъ и Сербовъ“ (I изд. Виена, 1794 г.).[1] Българинъ билъ „почтенородниятъ господарь“ и търговецъ Николай Черноевичъ, комуто Атанасъ Нешковичъ посветилъ второто издание на сѫщата си книга, а, може би, и „благопочтеннороднитѣ господари“ Стефанъ Стеичъ, сегедински търговецъ, и Христофоръ Богданичъ Миятовичъ, сараевски търговецъ, на когото сѫщиятъ издатель посветилъ третото издание на сѫщата си книга въ 1811 г. Нѣма съмнение, че посвещението било изразъ на благодарность за материално съдействие.[2] Може би, и самиятъ издатель билъ отъ български произходъ, ако се сѫди по израза му, че е съставилъ история на славянобългарския народъ „за сынове отечества“, сир. на своето отечество (България).[3] Каква тѫга за полезна печатна книга е измѫчвала интелигентнитѣ българи, за това ясно свидетелствува фактътъ, че българската история на Нешковичъ е претърпѣла три издания въ течение на десеть години (1801-1811). Очевидно, тя била купувана не само отъ българитѣ въ Австрия и Маджарско, но и въ Влашко, а тя прониквала и въ България.[4] Четена отъ много души, тя е усилвала още

---

[1] Книжката е озаглавена „Исторіа славено-болгарскогъ народа изъ г. Раича Історіе и нѣкихъ историческихъ книгъ составлена и простым Азы комъ списана за сынове отечества Аѳанасіемъ Несковичемъ“.

[2] Въ своя предговоръ Нешковичъ казва, че се заелъ да напише „Исторію Болгаріе“ по „предложеніе нѣкихъ Болгарскихъ Господарѡвъ и „за желанію ніовомъ довлесотворити“.

[3] За всичко това вж. Дриновъ, Съчинения, II, стр. 474—476.

[4] Срв. Дриновъ, п. съч., стр. 477.

повече нуждата отъ книгопечатане. И ние виждаме, че въ началото на XIX в. започва да се увеличава броятъ на българскитѣ печатни книги въ чужбина (Букурещъ, Брашовъ и най-вече въ Будимъ). Началото имъ било поставено въ 1806 г. съ Кириакодромиона (недѣлникъ) на Софрония Вратчански и „Молитвенный крінъ“ въ Будимъ. Въ 1814 г. трима български търговци отъ северна Македония (хаджи Пецо отъ Щипъ, хаджи Станко отъ Кратово и Димитъръ Филиповичъ отъ Криворѣчна Паланка) сж дали срѣдства, за да се напечати въ Будимъ религиозно-поучителното съчинение на хаджи Якима даскала „Пóвѣсть рáди стрáшнаѡ и вторáѡ пришéствіа Хрістова“, написано „пóлзованіа рáди простѣйшыхъ чlвѣковъ и некнижнихъ“.[1] Това е първата печатна книга, написана на народенъ български говоръ или, както се изразява авторътъ „на простѣйшій ѣзыкъ болгáрскій“. Хаджи Якимъ Кърчовски съ право е смѣтанъ за пръвъ по време новобългарски книжовникъ, който печатилъ съчиненията си на говоримъ езикъ. Сладостьта отъ неговия звученъ езикъ сж почувствували всички, които я прочели, и у мнозина се явило съревнување да сътрудничатъ за издаване други новобългарски душеполезни произведения. Ето скоро все въ Северна Македония (Скопската область) се явява другъ новобългарски писатель иером. Кирилъ Пейчиновичъ, игуменъ на скопския Марковъ манастиръ, чието съчинение „Ѻгледáло“, написано „препростѣишымъ и не книжнымъ ıазыкѡмъ Болгарскимъ долнїѧ Мисіи“, било напечатано въ 1816 г. въ Будимъ съ срѣдства на попъ Коста Стошичъ отъ Призренъ. Любознателностьта и пожертвователностьта на българското общество е насърдчило стария даскалъ хаджи Якимъ Кърчовски да напише нови трудове все на говоримъ български езикъ и да ги напечати въ Будимъ[2] съ щедри помощи, дадени отъ търговци и други българи изъ разни български градове, най-вече изъ Северна Македония. Дори единъ гръцки митрополитъ — Авксентий Кюстендилски сжщо, наредъ съ други спомощници, е подпомогналъ да се издаде една х. Яки-

[1] Две книги (Мытарства и Чѕдеса прѣстыѧ вѣрорóдицы) въ 1817 г. и една книга (Разлúчна поѣчúтелна наставлéніѧ) въ 1819 г.

[2] Срв. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, стр. 85; Бълг. старини изъ Македония, стр. 141; Селищевъ, Очерки по македонской діалектологіи, стр. 283.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

мова книга (Чудеса на св. Богородица), очевидно, отъ съчувствие къмъ наченатото българско просвѣтително движение. Търговецътъ Нешо Марковичъ отъ Кратово особено се отличилъ като книголюбецъ и меценатъ: той помагалъ материално не само на писатели изъ своя край, като х. Якимъ Кърчовски (за издаване съчинението „Различни поучителни наставления), но и на писатели отъ други бълг. области, като панагюрецътъ Цвѣтко хаджи Георговъ (за напечатване на неговия **Календарь йли мисцеслокъ вѣчныи** въ 1818 г. въ гр. Будимъ).[1]

II.

Не е известно, какъ се отразило гръцкото възстание отъ 1821 год. върху Северна Македония, но дълги години (следъ последната х. Якимова книга въ 1819 г.) не излизали печатни новобългарски трудове на тамошни писители. Огнището на умственото движение като че ли се премѣстило въ Търновска България. Не може да се установи, дали е имало нѣкакво влияние новоотвореното въ 1822 год. отъ търновския митрополитъ Иларионъ Критянинъ гръцко училище въ Търново и изобщо просвѣтната дейность на тоя „екзархъ на България", известенъ съ своя стремежъ да се развие книжнина на новогръцки езикъ. Въ сжщность пламъкътъ на ученолюбието е обхваналъ българската емиграция въ Влашко (Букурещъ, Браила и др. крайдунавски градове) и Южна Русия (Бесарабия и Одеса). Заможна и съ развито политическо съзнание, тя се стремила да бжде ревностна разпространителка на западноевропейска просвѣта въ своето отечество. Изъ нея излизатъ писатели-свѣтски лица (Петъръ Беронъ, П. Сапуновъ, Василъ Неновичъ, Ан. Кипиловски, В. Априловъ), които съставятъ главно учебни пособия, тъй необходими за новобългарскитѣ училища, и ги печататъ често съ срѣдства на български емигранти[2] (букварьтъ на П. Беронъ въ 1824 г., българската граматика на Неофита Рилски) въ Будимъ, Букурещъ, Брашовъ, Бѣлградъ, Крагуевацъ. Въ единъ периодъ отъ 11 години (1824—1835) били напечатани повече отъ 15 книги. Учебниятъ характеръ на

[1] Срв. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, стр. 207—210, №№ 99—102; Бълг. старини изъ Македония, стр. 124, 144, 156.

[2] Срв. Б. Пеневъ, Ист. на бълг. литер., III, 390—393.

повечето отъ тѣзи книги показва, че тогавашнитѣ новобългарски писатели, родомъ отъ Търновска България или действували въ тая область като български учители, сж били силно увѣрени въ силата на просвѣтата и частно въ възродителната мощь на българското училище. Отварянето на взаимоучителни училища въ Габрово (1835) и въ други бълг. градове още повече увеличило нуждата отъ учебна книжнина, която не е било възможно да се разшири безъ мѣстно книгопечатане. Съ голѣми разходи и трудности било свързано печатането на български книги въ чужбина (губѣло се много време, печатането напр. на Софрониевия Кириакодромионъ продължило седемь месеци; сетне не винаги авторътъ могълъ да отиде въ мѣстопечатането, за да прегледа коректуритѣ, а трѣбвало да праща свое довѣрено лице, както напр. Неофитъ Рилски натоварилъ Христодула Костовичъ). Правѣла е прѣчки и турската власть за пренасяне и разпространение на иноземни издания.[1] Отъ своя страна развоятъ на учебното дѣло подигалъ народното съзнание и увеличавалъ ученолюбивитѣ и книголюбивитѣ люде, които се нуждаели отъ поучителни книги. Сега повече, отколкото преди 30 години, се вѣрвало въ силата на образованието, основано на научно знание. Невежеството е изворъ на зло, а просвѣтата — негово противоядие. Тая вѣра е подбуждала заможни българи да изпращатъ свои синове да се учатъ въ висши гръцки училища (Кидония, Смирна, Андросъ), при прочути учители (Каири, Константинъ Иконому, Вениаминъ Лесвиецъ).[2] За да се разсѣело общото невежество. трѣбвало да се развие широка просвѣта не само чрезъ училища, както правѣли предишнитѣ новобългарски писатели, но и чрезъ книжнина за възрастнитѣ, толкозъ пове-

[1] Вж. писмо на Неофита Бозвели въ Известия на Ист. д-во, София, кн. I, стр. 21 и на Христодула Костовичъ въ Мсбнум., III, стр, 400; срв. Пеневъ, п. съч., стр. 247 и 959. Че турцитѣ били подозрителни къмъ книги отъ Русия, ясно говори Райно Поповичъ въ писмото си отъ 18. XI. 1838 г. до Неофита Рилски (Период. сп., кн. 36, стр. 929, стат. на Ferison, Писма по народното пробуждание).

[2] Въ своята „Болгарска граматика" (1835 г.) Неофитъ Рилски говори за нуждата отъ научно знание, за да се събудятъ българитѣ: подражайте дрѣгитѣ народи въ наѫкитѣ... Стйга толкова спаваніе. Срв. Пеневъ, п. съч., стр. 78, 91—92, 97—106.

че че любознателни имало не само между умственитѣ работници (свещеници и учители), а и между занаятчиитѣ и търговцитѣ.[1] По тая причина идеята за отваряне на българска печатница въ България се заражда може би едновременно съ отварянето на габровското училище. Тя силно е занимавала Априлова и Палаузова. Скоро следъ основаването на габровското училище тѣ сѫ искали да уредятъ въ Габрово и печатница съ български и гръцки букви[2] очевидно, съ цель да печати не само български учебници, но и съчинения на български книжовници съ гръцки текстъ (напр. речникъ, какъвто билъ приготвилъ Неофитъ Рилски). Въ 1837 г. одескитѣ българи се обърнали съ молба до твърде влиятелния предъ В. Порта котленски българинъ князъ Стефанъ Богориди да имъ издействува позволение отъ турското правителство за отваряне българска печатница,[3] обаче Стефанъ Богориди и не имъ отговорилъ вѣроятно, понеже се страхувалъ да не бѫде подозрѣнъ въ връзки съ русофили, каквито сѫ били одескитѣ българи.[4] Априловъ и Па-

[1] Срв. Пеневъ, п. съч. стр. 242.

[2] Вж. тукъ, следв. заб.

[3] Въ писмото си отъ 10. XII. 1837 г. до Юрий Венелинъ В. Априловъ писалъ: „Мы стараемся устроить въ Габровѣ маленькую типографію съ болгарскими и греческими литерами, чтобы избѣгнуть отправки самихъ сочинителей и переводчиковъ въ Будимъ (столицу Венгріи), гдѣ самое выгодное печатаніе (по 13 рубл. асс. листъ съ бумагою), но куда должно послать сочинителя для корректуры, который тѣмъ издерживается, и если гдѣ занятъ лекціями (какъ н. прим. Поповичъ), то оставляетъ своихъ учениковъ на нѣсколько мѣсяцовъ. Объ исполненіи сего плана мы просили уже князя Самоскаго Богориди, чтобы исходатайствовалъ намъ позволеніе. Вамъ извѣстно, что Оттоманская Порта всѣ дѣла подданныхъ христіанъ ведетъ чрезъ него, такъ что онъ есть первое лице христіанское. Онъ Болгаринъ изъ Казана (Котла), любитъ своихъ и, можетъ быть, за то только и любимъ и Портою“ (у Юр. Венелинъ, О зародишѣ новой болгарской литературѣ, стр. 40—41; срв. Период сп., кн. 32—33, стр. 339, Димитриевъ, Писма по народното пробуждане).

[4] Априловъ неопредѣлено казва, че „обстоятелства затруднили учрежденіе типографіи“ (Денница ново-болгарскаго образованія, стр. 24). Обаче Райно Поповичъ схващалъ, че Априловъ и Палаузовъ не ще успѣятъ, понеже не сѫ постѫпили по законния редъ, именно трѣбвало да действуватъ не чрезъ Ст. Богориди, а чрезъ търновския митрополитъ: „За тіпографіята ако бѣха писали на тірнову харчта тій да теглятъ, а торнову (не торкову, както чете издателътъ Димитриевъ!!) да говори чи онъ ѿ сега я прави за да откасне Болгарія ѿ Россія то бы ся совершило до нынѣ; но понеже пи-

лаузовъ сѫ писали и на Неофита Бозвели за сѫщата цель, но Ст. Богориди, къмъ когото Неофитъ Бозвели, изглежда, се обърналъ за ходатайство, решително отказалъ да действува, като забранилъ да му напомнятъ за молбата на одесянитѣ.[1] Априловъ обаче не се отказвалъ отъ мечтата си, и въ 1839 г. се надѣвалъ, че ще я осѫществи.[2]

шатъ сáми, невѣрвамъ това никогда да бàде да смс възможни за това, сир.: да стоимъ на срѣща харчьтà па да пишемо на Стеванакя за това да видимъ Стефанъ каку си полага душата за това, а тѣмъ не ѿвѣщава" (писмо на Р. Поповичъ отъ 18. XI. 1838 г. до Неофита Рилски, Пер. сп., кн. 36, стр. 931, Ferison, Писма по народното пробуждане). Р. Поповичъ чулъ да казва х. Петъръ Котлянинъ, който се е разговарялъ съ Ст. Богориди: „По добрѣ е былò да не са былѝ дѣйствовàли товà чрѣзъ Неóфита, ѫми йли сами да са писали, йлѝ чрезъ Іоакима да сѫ содѣйствовàли за това" (писмо на Р. Поповичъ отъ 15. VII. 1840 г. до Неофита Рилски, п. сп., стр. 935). Съмнително е, дали х. Петъръ Котлянинъ вѣрно е разбралъ мислитѣ на Ст. Богориди. Излиза, че Богориди сѣкашъ не одобрявалъ посрѣдничеството на Неофита (Бозвели), а трѣбвало да действуватъ или направо (до него?), или чрезъ И о а к и м а (навѣрно, споменавания по-доле отъ Р. Поповичъ, въ сѫщото писмо, п. стр.: „отъ крушумоліятелите èдиныо новопришьдшыо на йме ѫнтонѝй, който ѐ на àѳанáсія òртáкъ á на Іоакима бобалакъ"). И Неофитъ Рилски, както Р. Поповичъ, не е одобрявалъ постѫпката на Априлова и Палаузова. Споредъ него, „Твърдѣ разумно е сотворилъ В... че не имъ отговорилъ нищо за типографията" (негово писмо отъ 9. XII. 1838 г. до Р. Поповичъ, Пер. сп. кн. 25—26, стр. 62). Споредъ Димитриевъ, Неофитъ Рилски не е смѣталъ за разумно и целесъобразно външни хора (одески българи) да влизатъ въ сношения съ единъ високъ турски сановникъ въ Цариградъ. Ferison пъкъ мисли, че Богориди не се отзовалъ на молбата на одесянитѣ, защото тѣ се обърнали сами къмъ него (б.м. Нали подирили и посрѣдничеството на Неофита Бозвели?), а той, „види се, или не ги е познавалъ", или „е ималъ нѣкое прѣдубеждение за тѣхъ, или най послѣ не е съчувствувалъ русофилското (така извѣстно тогазь) по онова врѣме вѣяние" (Пер. сп., кн. 36, стр. 926).

[1] Нѣколцина котленци сѫ били въ Цариградъ презъ времето, когато Неофитъ Византиецъ билъ поставенъ за търновски митрополитъ, а Неофитъ Бозвели — за неговъ протосингелъ. Тѣ разговаряли съ Неофита Бозвели и Ст. Богориди по молбата на одесянитѣ за печатница. Тѣ сѫ разказвали на Р. Поповичъ, че на Неофита „былѝ писáли Одéссянитѣ да исходатáйствува тѵпографіа въ Габрово. Но Богоридь отвѣщалъ наздрáво, чи ѿнюдъ това не мóже да буде: и казалъ, чи и нему самому писали ѿ Одéсса, но понéже немóже да бýде, за товà нитѝ щéлъ да ймъ отвѣщàе: ѝ реклъ іощь ѐднашъ да му не помянатъ за това" (Пер. сп., кн. 36, стр. 934—935).

[2] Р. Поповичъ наумилъ на Неофита Рилски, че заедно съ обявлението за напечатването на неговия гръцко-бълг. речникъ трѣбва да се напечатятъ и 1—2 листа отъ речника, но Неофитъ Рилски съ писмо отъ 20. VI.

За българска печатница мечтаелъ и Неофитъ Рилски може би още, когато билъ учитель въ Габровското училище (1835 до пролѣтьта на 1837 г.). Както се увѣряваме отъ писмата му до неговия приятель Райно Поповичъ, учитель въ Карлово, той и когато билъ учитель въ Копривщица (1837 до есеньта на 1839 г.) горѣлъ отъ желание да уреди българска печатница въ България. Неофитъ Рилски не жалѣлъ пари, увѣренъ билъ, че за една срѣдна българска печатница ще стигнатъ 20,000 гр. и ще се намѣрятъ спомощници тъй, както и Мустакови отъ Габрово кроели (презъ 1838 г.) да отворятъ българ. печатница въ Букурещъ.[1] Обаче, споредъ него, много по-мжчно било да се издействува позволение за печатница.[2] И когато Райно Поповичъ му писалъ, че можелъ да изходатайствува позволение чрезъ Ст. Богориди, Неофитъ Рилски приложилъ всичкото си красноречие, за да го убеди да съзнае голѣмата народна полза отъ това предприятие и да се запрегнатъ двамата да го устроятъ,[3] преди

1839 г. му отговорилъ, че това не е нуждно, защото не се знае, где ще се печати: „Ето че се шепти (фиѳирисува) самъ-тамъ, защото въ Габрово ще се соверши замышленіето за типографіята, каквото сега последно що сж писали Одесските до Габровцытѣ“ (Пер. сп., кн. 34, стр. 503). Срв. В. Н. Златарски, Даскалъ Николай Карастояновичъ и неговата печатница, Пер. сп., кн. 66, стр. 645.

[1] Вж. негово писмо отъ 30. XI. 1838 г. до Р. Поповичъ за намѣрението на Мустакови (Пер. сп., кн. 32-33, стр. 348); негово писмо отъ 30 XII. 1838 г. до сжщия: „мнитъ ми се съ 20,000 може да се направи умѣренна“ (с. сп., стр. 350).

[2] „Азъ до сега — пише той въ писмо отъ 30. XI. 1838 г. до Р. Поповичъ —, ако самъ помыслилъ нѣкогашъ за тупографіа въ нашыте страны, сичките ми надѣжды уничтожавала е невозможностьта за испрошеніе дозволеніе, и друго нищо не ми се е показало препятственно за да може да я буде“ (п. сп., стр. 348).

[3] „Понеже говорите — писалъ той на Р. Поповичъ въ писмо отъ 30. XI. 1838 г. —, ако примѣчаемъ нѣщо любопитно, да го неумолчимъ, азъ быхъ ви предложилъ (ако и невозможно, обаче да се помжчиме) да се запрегнеме за една умѣренна тупографіа тука въ нашата страна, понеже говорите, че имате способъ чрезъ С. В. (= Стефанъ Богориди) за дозволението и защо той си полага душата за това; менѣ ми се чини това помучно да е, нежели харчьта; можеме, мнитъ ми се, да намеримъ и нѣколко сундромитасъ (= спомощници) на това; и ако не ви ся види противно и невозможно, кажете ми, и до колко най-малко, требува на *καταβάλωμεν* (= да внесемъ) ніе первый путь; мене ме лжже паметь като да е возможно; ако е возможно вамъ да испросите изинъ, тогава щеме говори и за лекси-

да успѣятъ Мустакови.[1] Увѣрявалъ го, че тѣ иматъ подобри срѣдства за сполука, отколкото Робинзонъ, който три години е сѣкълъ едно дърво съ каменна сѣкира, за да направи лодка.[2] Когато узналъ за опита на Никола Карастояновъ да отвори печатница въ Самоковъ, Неофитъ Рилски се мѫчелъ да привлѣче и него като сътрудникъ въ проектираната печатница.[3] По нѣкога Неофитъ Рилски се поддавалъ на съмнението на Райна Поповичъ, че предприятието ще бѫде сполучливо. Той се показвалъ нерешителенъ да пристѫпи самъ къмъ действие,[4] но все продължавалъ да блѣнува, за да забие, както сполучливо казва единъ неговъ тълкуватель, всрѣдъ самата България „знамето на съвременния напредъкъ“ (к. м.).[5] Голѣма била неговата

конатъ какъ ще го издаваме и можемъ да го направимъ другарски; по̀лесно е за сичко, мнитъ ми се. *Χεὶρ χεῖρα νίπτει.* — *Ἀγαθοὶ οἱ δύω ὑπὲρ τὸν ἕνα.* — *Εἷς οὐδείς.* Тако ми се мнитъ; кажете и ви что се и вамъ мнитъ“ (п. сп., стр. 346).

[1] Неофитъ Рилски не вѣрва да осѫществятъ тѣ своя планъ, „обаче и да е вѣроятно — пише той на Р. Поповичъ —, не е ли по̀ добрѐ да бѫде тука? докле не се предварили они, добре е да предвариме ніе, та що ще да пращаме ніе тамо, нека пращатъ они тука, ако са истинны родолюбци“ (п. сп., стр. 348).

[2] „За това говоримъ, ако е кабилъ, да се запрегнеме и за тѵпографіата, та тогава белки не щеме да мыслиме, като киръ Робинсона, кога и какво ще ископае едно древо съ каменна сѣкира, да направи варка; но не копà ли сиромахътъ три години? а ніе имаме по̀ добри *ἐργαλεῖα*; не можеме ли заверши? (негово писмо отъ 30. XI. 1838 г. до Р. Поповичъ, п. сп., стр. 347). Неофитъ Рилски иска да отстрани съмнението на Р. Поповичъ: „но ще да речете: що ще да работиме въ нея? на̀й послѣ, ако остане праздна, псалтире и часослове; но мнитъ ми се защо ще да се намери работа“ (п. сп., стр. 348).

[3] Срв. тукъ, стр. 18 сл.

[4] Въ писмото си отъ 9. XII. 1838 г. той внушава на Р. Поповича „и отъ наша страна да се енергиса“ предъ Ст. Богориди, но добавя: „мала полза ще видиме, но страхъ ма е отъ щета, вмѣсто ползы. На сегашното времо не сме еще достойны за това добро, и когато се удостоиме за да го стоиме, белки ще и бы“ (Пер. сп., кн. 25-26, стр. 62). Той смѣта за основателно предупреждението на Р. Поповичъ, да обмислятъ по-рано добре, за да не се разкайватъ после „безъ полза“, но мисли, че тѣ не ще направятъ нѣщо „немыслено като Карастояна, та да мыслимъ послѣ като него; но, ако бѫде здраво, Боже помози, ако ли е на песòкъ основаніе, то хичъ и не трѣба да мыслиме и да се захващаме“ (негово писмо отъ 11. I. 1839 г. до сѫщия, цитатъ въ Пер. сп., кн. 32-33, стр. 340).

[5] Димитриевъ, Писма отъ народното пробужданье, (Пер. сп., кн. 32-33 стр. 338).

изненада, когато въ 1838 г. се научилъ, че това, за което самъ копнѣелъ, било постигнато не въ нѣкой затънтенъ български градъ, а въ втория градъ на Европейска Турция — Солунъ въ едно време, когато турското правителство не е издавало лесно позволение за отваряне на нови печатници.[1] Той нѣмалъ ясни сведения за новооснованата българска печатница въ Солунъ, та питалъ за нея Р. Поповича, който обаче е знаелъ, че въ Солунъ сѫществува една еврейска печатница, но не и българска.[2] Ала Неофитъ Рилски, живо интересувайки се отъ солунския починъ, успѣлъ да узнае, че най-голѣмата прѣчка била преодолѣна по застѫпничеството на солунския митрополитъ. Тоя фактъ го насочилъ да търси и той съдействието на нѣкой митрополитъ въ България (пловдивския или търновския), но приятелтъ му Райно Поповичъ, безъ когото не се решавалъ да действува, все повече го отклонявалъ отъ тая мисъль.

Почти въ сѫщото време, когато въ Одеса и Копривщица блѣнували за българска петатница, единъ самоковски книговезецъ, книжарь и книгоиздатель — Никола Карастояновъ (около 1778 — септ. 1874 г.) е направилъ опитъ да отвори българска печатница въ родния си градъ. Той пѫтувалъ въ Сърбия, за да печати църковнослав. книги (учебници за келийнитѣ училища и популярни).[3] Неизвестно точно въ коя година[4] (може би преди 1835 г., както допускатъ В. Н. Зла-

[1] Срв. по-горе, стр. 14, заб. 2; Димитриевъ, п. сп., стр. 341.

[2] Изяснете ми, молимъ, — писалъ Неофитъ Рилски на Райна Поповичъ въ писмо отъ 9. XI. 1838 г. — каква е сега тая новосоставена (типография) въ Солунъ и за кой конецъ? Ви трѣбува да сте се научили по̀добрѣ отъ духовника Серапиона" (Пер. сп., кн. 25-26, стр. 57). Райно Поповичъ му отговорилъ съ писмо отъ 18. XI. с. г.: „Пытахъ кіръ Сірапіона (който тя братски поздравлява) но негово преподобїе нема никакво извѣстїе за въ Солунъ тїпографіята. Азъ зная, чи въ Солунъ има еврейска тїпографїя ѿ ветхо, а за болгарска незнамъ" (Пер. сп., кн. 36, стр. 931).

[3] Въ 1833 г. въ Бѣлградъ часословъ, въ 1834 г. въ Крагуевацъ букварь йли начáлное оучéнїе... на слáвянскій язы̀къ и житие на св. Харалампий.

[4] Нѣма документни сведения за началната дейность на Никола Карастояновъ. Проф. В. Н. Златарски я описва по устнитѣ разкази на по-младитѣ синове на Ник. Карастояновъ (отъ втората му жена) и на неговитѣ внуци — софийскитѣ фотографи Иванъ и Димитъръ Карастоянови, синове на Анастасъ Карастояновичъ — най-голѣмия синъ на Ник. Карастояновъ. Сѫщо той почерпилъ вести отъ разказа на самоковеца дѣдо Д. Антикаровъ (вж. Пер. сп., кн. 66, стр. 625-626, ст. „Даскалъ Никола Карастояновичъ и него-

тарски и Б. Пеневъ), тамъ, (по устни разкази на Карастоянови потомци) той купилъ на ветхо малка ржчна печатница безъ букви и въ Самоковъ печатилъ икони-щампи по дървени калъпи, които ще да е доставилъ отъ Св. Гора.[1] Нѣкои наши учени допускатъ, че Карастояновъ сега (къмъ 1835 г.) е печатилъ съ дървени букви и книги, поради което смѣтатъ, че първата българска печатница била отворена въ Самоковъ, а не въ Солунъ. Обаче основанията на това предположение не сж безспорни.[2] Сетне не е известна нито

вата печатница"). Синоветѣ и внуцитѣ на Ник. Карастояновъ сж увѣрявали, че ржчната печатница била донесена и настанена въ Самоковъ презъ 1828 г. (п. сп., стр. 626). Тая дата приема Ст. Кутинчевъ (Печатарството въ България, София 1920, стр. 19). Златарски приема, че „печатницата е била въ Самоковъ и работила вече преди 1835 г. (п. сп., стр. 626). Въ съгласие съ него и Б. Пеневъ не знае точно, кога била донесена печатницата, но „фактъ е, че презъ 1835 г. тя е почнала да работи тайно, разбира се" (Ист. на бълг. литература, III, стр. 255.)

[1] Срв. Златарски, п. стр.; Кутинчевъ п. стр. Зографскиятъ манастиръ е печатилъ икони-щампи (св. Богородица, св. Георгий отъ 1834 г.) сжщо и Троянскиятъ манастиръ — щампи върху медь следъ 1818 г. (вж. Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, стр. 262—263).

[2] Златарски привежда следнитѣ основания: пловдивскиятъ митрополитъ Натанаилъ, запитанъ отъ Иванъ Карастояновъ за печатницата на своя дѣдо му отговорилъ въ писмо отъ 18. XI. 1904 г., че, когато се училъ въ Самоковъ (отъ 22. IV. 1835 г.), Карастоянови („вашитѣ дѣди и бащи") продавали „книжки исторически и нравствени съ церковни букви, съ означение мѣсто на печатането ту въ Виена, ту въ Венеция, но съдържанието имъ печатано скрито въ нижния етажъ на дома имъ съ букви направени отъ дърво. Така се казуваше между насъ дѣцата — завършва митр. Натанаилъ —, но съ очи не сме видѣли печатницата имъ" (Златарски, п. стр.). Както виждаме самъ Натанаилъ не е билъ увѣренъ въ достовѣрностьта на това, което слушалъ да приказватъ децата — негови другари подъ влияние на мълвата за донесената отъ Ник. Карастояновъ ржчна печатница. Сетне можемъ да се съмняваме, че митр. Натанаилъ точно възпроизвежда детскитѣ си впечатления. Карастояновъ тогава едва ли е продавалъ исторически книги, печатани въ Виена и Венеция, които отдавна престанали да бждатъ производители на кирилски книги. Той бърка сжщо родното мѣсто на архим. х. Теодосия и не помни името („Послѣ печатница се откри въ 1837 година по български въ Солунъ отъ единъ български калугеръ, родомъ отъ Дебъръ" — Златарски, п. сп., стр. 626-627).

Що се отнася до паспортното разрешение на сръбския князъ Милошъ Обреновичъ да продава Ник. Карастояновъ въ Сърбия „иконе и књиги", то едва ли може да се мисли, че той е продавалъ не само своитѣ издания отъ 1833 и 1834 г., (срв. по-горе) и чужди (сръбски) издания, но и печатани въ Самоковъ съ дървени букви, както допусна Златарски. Въ Сърбия, гдето пе-

една книга, печатана въ Самоковъ не само въ 1835 г., но и следъ тая година чакъ до 1846 г., когато Никола Карастояновъ е преиздалъ една книга на солунската бълг. печатница.[1] Но дори и да приемемъ, че Карастояновъ се мжчилъ да печати книги съ дървени букви, такъвъ наивенъ опитъ не може да се смѣта за начало на сжщинско книгопечатане.

Наистина, Н. Карастояновъ се стремилъ да уреди истинска печатница. Съ тая цель въ 1835 г. той купилъ въ Буда-Пеща (отъ университетската печатница) 150 оки металически църковно-славянски букви и ги пренесълъ тайно въ Самоковъ. Но, изглежда, той не е инсталиралъ печатница, изобщо не се решавалъ да печати тайно и още по-малко да иска позволение отъ властьта, понеже сръбскиятъ князъ Милошъ Обреновичъ го обвинилъ, че купилъ буквитѣ тайно („крадомъ“) отъ директора на сръбската княжеска печатница въ Бѣлградъ по име Берманъ, по народность нѣмецъ, който въ това време избѣгалъ отъ Сърбия, като задигналъ 30,000 гр. г. Сръбскиятъ агентъ въ Букурещъ Михаилъ Германъ помолилъ Неофита Рилски (съ писмо отъ 15. V. 1836 г.) да разузнае нѣщо повече за връзкитѣ на Карастоянова съ Бермана. Неофитъ Рилски повѣрвалъ на Карастояновитѣ обяснения и го оправдалъ предъ сръбското правителство, като го посъветвалъ „да не дерзне безъ изинъ да щампа нѣщо, защо може да пострада нѣкое зло.“[2] Както се вижда отъ отговора на Ник. Карастояновъ отъ 3. IX. 1836 г. до Неофита Рилски,

---

чатътъ билъ сравнително по-усъвършенствуванъ, той едва ли можелъ да намѣри пазаръ за книги, печатани съ дървени букви и при това написани на славянобългарски за четци българи. При все това най-после и Златарски е склоненъ да признае, че въ Самоковъ Карастояновъ едва ли е могълъ да издава книги, като казва, че „Опитътъ да се работи съ дървени букви, както се види, се е оказалъ крайно труденъ и неудовлетворителенъ“ (п. сп., стр. 622). И Кутинчевъ не е увѣренъ, та твърди, че Карастояновъ, когато печатилъ щампи, „правилъ опити да изработи дървени букви, за да печати книги, но изглежда, че опитътъ му е билъ несполучливъ или доста труденъ“ (п. съч., стр. 19). И, споредъ Б. Пеневъ, твърдението, че къмъ 1835 г. Карастояновъ работилъ съ дървени букви, е предположение и не е известно, дали Карастояновъ е продавалъ въ Сърбия и самоковски книги (п. съч., стр. 256).

[1] Описание на 20 атонски манастири (вж. по-долу).

[2] Пер. сп., кн. 32—33, стр. 349, писмо на Неофита Рилски до Р. Поповичъ отъ 20. XII. 1838 г.; Мсбн., VIII, стр. 428. Срв. Златарски, п. сп., стр. 628; Пеневъ, п. съч., стр. 256.

Никола Карастояновъ въ тоя моментъ билъ толкова отчаянъ, че мислѣлъ да продаде буквитѣ въ Бѣлградъ.[1] Той не е уредилъ печатница не само въ 1837 г., но и въ края на 1838 г. Въ писмото си отъ 20 декемврий 1838 г. Неофитъ Рилски съобщава на Райна Поповичъ, че Карастояновитѣ букви до тоя моментъ стояли неупотрѣбени,[2] което узналъ отъ писмото

---

[1] Той съобщилъ това на Неофита Рилски въ първото си писмо отъ 1836 г., въ отговоръ на Неофитовия разпитъ за будимскитѣ букви (Пер, сп., кн. 32—33, стр. 350, писмо на Неофита Рилски отъ 20. XII. 1838 г. до Р. Поповичъ: „Мыслимъ да ги носимъ въ Бѣлградъ — пишелъ той — да ги продамъ да зема парыте поне на матеріата или да ми нащампатъ нѣщо за нихъ.“ И Златарски казва, че „надали може да се прѣдполага, че той (=Карастояновъ) е почналъ да работи съ новитѣ букви още въ 1836 г., па навѣрно и печатницата не ще да е била още стъкмена за работа съ тѣхъ“ (п. сп., стр. 636).

[2] Не е известна самоковска печатна книга отъ тая година, изобщо нѣма никакви известия за дейностьта на Карастоянова въ това време. (срв. Златарски, п. стр.). На писмото на Неофита Рилски отъ 29 дек. 1836 год. Карастояновъ не е отговорилъ близу две години, ако и да го насърдчавалъ Неофитъ Рилски и да му предлагалъ да почнатъ заедно книгопечатането, като му обещавалъ да го подпомогне съ пари, понеже Карастояновъ въ първото си писмо се оплаквалъ, че нѣмалъ достатъчно срѣдства за такова предприятие (вж. Неоф. писмо до Карастояновъ, Пер. сп., кн. 66, стр. 634; Неоф. писмо до Р. Поповичъ, Пер. сп., кн. 32—33, стр. 349). Неофитъ Рилски мислѣлъ, че Карастояновъ не му отговарялъ поради нѣкакво подозрение (Пер. сп., кн. 32—33, стр. 349—350, негово писмо отъ 20. XII. 1838 г.: „а той, по каквы причины незнамъ защо, ми неотговори толко време (заключавамъ защо е подозрѣвалъ нѣшо).“ Обаче второто писмо на Карастояновъ отъ 20. X. 1838 г. до Неофита Рилски не дава основание да се допуска недовѣрие на първия къмъ втория. То е изпълнено съ висока почить къмъ Неофита: Карастояновъ се обръща къмъ него като къмъ „преподóбнѣйшему и мудрословéснѣйшему оучителю“ и „сѣло почитáемому“; подписва се „Вашего преподобномудрословéсія всеблагопокорный“ (Пер. сп., кн. 68, стр. 459 и 460). Освенъ това той открива Неофиту своя осуетенъ планъ за отваряне печатница. Най-вѣроятно е, че той забавилъ отговора си, понеже не мислѣлъ или дълго време не се решавалъ да започне книгопечатане въ Самоковъ, следъ като билъ наклеветенъ, и тъй като нѣмалъ позволение, безъ което, по внушение на Неофита, не бивало да се заема съ печатарство (срв. Златарски, п. сп., стр. 635).

[3] „Тая е историята Карастоянова — казва Неофитъ Рилски въ това писмо —, и словата стоятъ така праздны и недѣйствителны въ Самоковъ, освѣнъ ако не ги е занесалъ со себе си сега да ги върне, защо въ първото писмо ми говореше така: (цитува думитѣ на Карастоянова, посочени тукъ въ заб. 1). „А въ сегашното писмо (отъ 20. X. 1838 г., срв. тукъ, заб. 4) видите, че не ми обявлява нищо за нихъ, само това говори: „така самъ

на Ник. Карастояновъ до него отъ 20 октомврий 1838 год.[1] Ако Карастояновъ вече ималъ печатница, то защо презъ лѣтото на 1838 г., както съобщава въ казаното писмо, той е ходилъ въ Бѣлградъ да печати книги, макаръ и да се съмнявалъ още, дали сръбскитѣ власти не ще го преследватъ за

се шаширдисалъ като псе на мостъ." (Пер. сп., кн. 32—33, стр. 350). И понеже тия букви още не сж били турени въ действие, Неофитъ Рилски пише на Р. Поповичъ да ги вематъ тѣ, вмѣсто да купуватъ нови, които щѣли да струватъ по-скжпо: „Того ради азъ мыслимъ, ако бы могли да испросиме дозволеніе, тія слова да влѣзатъ въ работа, и Николай Карастояновичь да може да произведе въ дѣло типографическите принадлежности. То ще негли по́-малко да кощиса, нежели да купувашъ нови слова и да тржсишъ новъ маторъ да я дуздйсува" (п. стр.).

[1] „А напредъ що ми пи́шеше ради словята не зна́мъ що да ти пи́шем(ъ) и явимъ така сам(ъ) си шашърдисанъ като псе́ на мостъ що кажатъ." Следъ това, отговаряйки на Неофитовото питане, дали се допиталъ „съ нѣкои разумны человѣцы" (вж. Пер. сп., кн. 32—33, стр. 349, п. отъ 20. XII. 1838 г.), К-въ разправя, че само въ Пловдивъ отъ единъ сарафинъ узналъ, че „не́ма да ме́ша големата по́рта (=Високата порта) кога́ е са̀мо за своя̀та вѣра." „После" той си казалъ „жела̀ніето" (да уреди печатница за религиозни книги) на нѣкои свои „благодѣтели", като имъ изтъкналъ, че нѣма срѣдства (в купѣ и скудоста") за тая цель. Тия неизвестни „благодѣтели" го питали: „можешъ ли да го направишъ" (сир. да бжде печатарь). И, следъ като ги увѣрилъ, че познава тая работа, тѣ обещали да му помогнатъ съ пари, съ които да купи нови букви, съ каквито били напечатани будимскитѣ наустници и да печати псалтири и буквари. Сжщевременно К-въ е мислѣлъ да продаде старитѣ букви, които билъ купилъ презъ 1835 г. въ Будимъ, и да купи съ получените пари „други посйтни, та да стане почешитлія халатъ" (сир, да има по-разнообразенъ шрифтъ). Обаче „оно́ що мйшка мислыла — казва съ скръбь К-въ — мачка развалйла, излезна́ха люти клеветницы монафлъкчіи повреди́ха ме и сти́га ми до живота́ да не беха тія вразй" т. е. пакъ билъ наклеветенъ, очевидно, предъ властницитѣ, и не смѣелъ да отвори печатница. Той толкова се боялъ, че отклонилъ услугата на Игнатия „що го сурдиса́ха". Последниятъ му казалъ да отиде единъ при него, за да напишатъ просба до Патриаршията за позволение да печати „славенски" (богослужебни) книги, а всѣко „ново" (нецърковно) съчинение да го изпращатъ предварително въ Патриаршията „на цензу́ръ и така ако се подпишатъ ще да се ща́мпа". К-въ отказалъ подъ предлогъ, че „не́ма майсторъ да направи тезгяхо-тисне́нието, кога направимъ и йскуси́мъ тогава ще дойдемъ и така̀ остана и до се́га", сир. К-въ нищо не е предприелъ, за да тури буквитѣ въ действие до 20 окт. 1838 г., когато написалъ това писмо (Пер. сп., кн. 66, стр. 460).

Гореизложенитѣ факти по никой начинъ не позволяватъ да се поддържа твърдението на Златарски че „К-чъ е работилъ на своята печатница, или по-добрѣ, печатницата му е била стъкмена за работа въ това врѣме" (1838 г.) (Пер. сп., кн. 66, стр. 637). Въ второто си писмо (отъ 20. X. 1838 г.)

Бермановата афера? Тамъ е стоялъ 50 дни и напечатилъ молитвени книги, нуждни за свещеницитѣ. Защо се тъкмѣлъ пакъ да замине въ Бѣлградъ на 30 октомврий с. г. все за издаване книги, ако и да му се налагало на границата да държи карантина 31 день?[1] Презъ 1839 г. още само се говорѣло за откриване печатница въ Самоковъ, както се вижда ясно отъ писмото на Неофита Рилски отъ 20 юний 1839 г. до Райна Поповичъ.[2]

до Неофита Рилски Карастояновъ съвсемъ не се представя, че билъ „готовъ да се отзове на новата Неофитова покана", както казва Златарски (п. стр.), а напротивъ той и не искалъ да мисли за печатница, щомъ билъ „шашърдисанъ като псѣ на мостъ", и затова не отговорилъ нищо по Неофитовото предложение за сътрудничество, а се тъкмѣлъ да замине пакъ въ Бѣлградъ, безъ друго за издаване нови книги. Въ статията си „Даскалъ Николай Карастояновъ и неговата печатница", нѣмайки още на ржка второто писмо на К-въ отъ 20. X. 1838 г. до Неофита Рилски (той го обнародвалъ следъ 2 години въ Псп., кн. 68, стр. 459—460), Златарски е възпроизвелъ това писмо по писмата на Неофита Рилски отъ 30. XI. и 20. XII. 1838 г. до Р. Поповичъ, обаче доста свободно и не напълно съгласно не само съ неговия вече известенъ текстъ, но и съ извадкитѣ, направени отъ Неофита Рилски въ реченитѣ му писма. Тия извадки не даватъ основание да се твърди, че К-въ въ своето писмо „се е изповѣдалъ, че печатницата му е стъкмена и притежава всички потрѣбни приспособления, па и самъ той вече разбира работата и може самъ да я покара" (Пер. сп., кн. 65, стр. 640—641). Отъ второто Карастояново писмо Неофитъ Рилски направилъ вѣренъ изводъ, че Карастояновитѣ букви останали „праздны и недѣйствителны" „до днешный день" (к. м.) (негово писмо отъ 20. XII. 1838 г., Пер. сп., кн. 32—53, стр. 349 и 350). При това съобщение, дори да приемемъ, че К-вата печатница била стъкмена, тя още не е работила въ края на 1838 год.

[1] Това съобщава на Неофита Рилски въ писмото си отъ 20. X. 1838 г. „лѣтоска идохъ на белъ градъ да видимъ ке да ме колятъ ли, и не рекоха нищо, токмо кажатъ мисмо мислили да не смеешъ да дойдешъ. това толко: и седехъ — 50 дена оу тупографїа щампах книга молебное пѣнїе ѡ немощныхъ и иныя мѧтвы бѧгопотребныя, които книжки на секїй ѣщенникъ потребни са, друго: сега се спремамъ ако ѣгъ да па за белградъ на октоврїа 30 — мислимъ да излеземъ и имамъ — 31 — день лазареть да дрьжимь."

[2] Р. Поповичъ искалъ заедно съ обявлението за Неофитовия речникъ да се напечататъ и 1—2 листа отъ речника. Обаче Неофитъ Рилски не намѣрилъ това за нуждно, защото не се знаело, где ще се печати. Мълвѣло се за отваряне печатница въ Габрово, „подобно и за Самоковъ се балтае и проч. и проч." (к. м.) (Неоф. п. отъ 20 юний 1839 г. до Р. Поповичъ, Пер. сп., кн. 34, стр. 503). Отъ тия изрази Златарски заключава, „че ако се е „балтаело" и за Самоковъ, то ясно е, че сѫществуването на тайната печатница на Карастоянова е станало вече общоизвѣстно" и че

III.

По-рано казахъ, че отъ 20-тѣ години на XIX в. центърътъ на умственото движение като че ли се премѣства въ Търновска България. Отъ това явление не може да се прави изводъ, че „Североизточна България ... отъ 20-тѣ години нататъкъ започва да придобива все по-голѣмо значение въ съзнанието и развитието на литературата. Западна България, която отначало даде трима представители на литературата,

„горѣ-изложенитѣ нескончаеми прѣговори“ между Неофита Рилски и Р. Поповичъ и настояването на Неофита за печатница „очевидно показватъ, че той е билъ добрѣ извѣстенъ вече за стъкмяването и работенето на Карастояновичевата печатница и, може би, излѣзлитѣ отъ нея презъ 1838 г. книжки (кои?) да сж достигнали до неговитѣ ржцѣ, иначе той не би възлагалъ на нея такава голѣма надежда“ (Пер. сп., кн. 66, стр. 645). Изразътъ „се балтае“ (отъ руския глаголъ болтать) значи, че се приказвало въ смисълъ, че ще се уреди печатница, а не че имало вече. Следващитѣ думи на Неофита Рилски въ сжщото писмо поясняватъ, че въ това време нѣмало печатница нито въ Габрово, нито въ Самоковъ: „може нѣщо, споредъ пословицата, отъ гдѣто се не надѣешъ излиза заякъ, да стане и въ нашето си мѣсто... За това нѣма да расправимъ сега гдѣ ще се щампа, и какви ще му сж характерите и проч., защото се не знае“ (стр. 503). Ако въ Самоковъ работѣла печатница, то Неофитъ Рилски не щѣлъ да се чуди кжде да изпрати обявленията за речника си, за да се печатятъ: въ Букурещъ ли „до Христидите“ или да ги остави за Бѣлградъ, за което искалъ мнението на Р. Поповичъ (Пер. сп., кн. 34, стр. 503, негово писмо отъ 2 августъ 1839 г.). Никакви книги на самоковска печатница не сж известни не само отъ 1839—1846 г., както казва Злат. (п. сп., стр. 646), а и отъ 1836—1846 г. Колко неувѣренъ е Злат. въ своето твърдение, това се вижда отъ обстоятелството, че той самъ го подрива. На стр. 645—646 казва: „Съ отказа на о. Неофита да се възползува отъ печатницата на К-ча, изгаснала е всѣка надежда у послѣдния, че той ще може нѣкога да се сдобие съ официално позволение, та да почне открито да работи. Но при все това не може и да се мисли, че К-чъ и тоя пжть се е отказалъ да работи тайно съ печатницата си.“ Веднага следъ това, признавайки, че между 1839—1846 г. не сж се запазили самоковски издания, той твърди, че Карастояновата печатница тогава се намирала въ б е з д е й с т в и е, което, споредъ него, се дължало на това, че въ Солунъ е работѣла българска печатница (стр. 646). Въ действителность самоковската печатница не е работила не само въ 1839 год., но и преди откриването на солунската печатница. Ако, наистина, въ 1839 г. сол. печатница е принудила самок. печатница да спре своята работа, то последната би трѣбвало да поднови дейностьта си въ сжщата година или въ 1840 г., понеже сол. печатница тогава е изгорѣла. Струва ми се, че имало работа за две печатници. Неофитъ Рилски, който е знаелъ за сжществуването на сол. печатница, не се смущавалъ отъ конкуренция, а напротивъ сол. печатница го насърдчавала да работи да се открие друга българска печатница.

започва да отстжпва на заденъ планъ".[1] Дълго време още, чакъ до 60-тѣ години на XIX в., Югозападна България, частно Македония, и Търновска България проявяватъ съревнование въ полето на българската книжнина и култура. Народни будители и просвѣтни деици сияятъ и отъ североизтокъ и отъ югозападъ. Кирилъ Пейчиновичъ, както ще видимъ, още не е изгасналъ. До него се реди хаджи Теодосий Синайски. Съ въодушевление сѣятъ семена на духовна култура разложанецътъ Неофитъ Рилски, който е новъ Климентъ Охридски, дупничанинътъ Христаки Павловичъ, самоковцитѣ Никола Карастояновъ и Константинъ Фотиновъ, велешанитѣ Йорданъ х. Константиновъ Джинотъ и Райко Жинзифовъ, охридчанинътъ Иоанъ Охридянинъ, Натанаилъ Стояновичъ отъ скопското село Кучевица, Партений Зографски отъ Галичникъ. Цѣлиятъ тоя сонмъ се е увѣнчалъ отъ ореола на братя Миладинови. Ако би българскитѣ училища напредвали и въ Македония съ сжщата бързина, както въ Старопланинска България, то това благородно и възторжено съревнование щѣло да продължи и по-нататъкъ, та не би било невъзможно лавровѣнчаниятъ Григоръ Пърличевъ да откриелъ нова епоха въ историята на българската литература. Но въ това време, когато въ Старопланинска България билъ отслабналъ духовниятъ хомотъ, Македония се превръщала въ арена на яростна борба между гърцизма и българщината. А когато цѣлъ единъ народъ се бори за животъ или смъртъ, той напрѣга всичкитѣ си сили, за да постигне една върховна цель — да сразi врага, да спаси себе си отъ явна гибель. Ето защо Македония или Охридска България остана назадъ въ състезанието, което тя бѣ започнала съ Търновска България не въ началото на XIX в., а преди 900 години, още въ края на IX в., когато се образували така наричанитѣ отъ насъ Охридска и Преславска книжовни школи.

Както въ старо време въ Кутмичевица, изглежда, найнапредъ се въвело по-достжпно българско писмо (тъй наречената кирилица), сжщо така и въ ново време идеята за българска печатница била осжществена въ Македония. За това благоприятствували редъ условия. Тая българска земя,[2] оглеж-

[1] Б. Пеневъ, п. съч., III, стр. 691—692.

[2] Краткото житие на св. Климента Охридски, написано отъ охридския архиепископъ Димитъръ Хоматианъ, не се съмнява, че тая нова азбука била съставена отъ св. Климента Охридски.

даща се въ Бѣло море и устремена къмъ Адриатическо море, се оросява отъ пълноводни рѣки и богати езера, притежава плодородни голѣми и малки полета съ почва, година за разновидно стопанство. Не оставяйки невъзнаграденъ човѣшкия трудъ, природата благоприятствува да се развие извънредно трудолюбиво и предприемчиво население. Въ турско време нѣкои градове (Солунъ, Сѣръ, Костуръ, Охридъ, Велесъ, Скопие, Кратово) били значителни търговски и културни срѣдища, които въртѣли търговия и съ Западна Европа. Търговията, изисквайки трезвость и съобразителность, изостряла ума на хората и развивала въ тѣхъ навикъ да пѫтешествуватъ, а това спомагало да се разширява тѣхниятъ умственъ кржгозоръ и да се усили стремежътъ имъ къмъ културенъ животъ. Пѫтували въ чужди земи не само свѣтски лица, но и духовни. Доколкото може да се сѫди отъ съчинението на Муравьовъ „Сношенія Россіи съ Востокомъ“, отъ посетилитѣ Русия духовни лица изъ българскитѣ епархии повечето сѫ били отъ Македония. Това не може да се обясни само съ нѣмотията, която ги карала да отиватъ въ Русия за парична помощь (тя била обща за всички православни църкви въ Турция), но и отъ копнежъ да видятъ свободна християнска земя. Духовни лица отъ Македония сѫ постѫпвали въ далечни манастири (въ Влашко, Синай).

За да се прояви македонското българско население въ полето на културата, имало значение и наследствеността, именно това, че то е потомство на най-буднитѣ славянски племена въ Балк. полуостровъ, — ония, които сѫ създали въ днешна Македония и Албания сравнително силни държави Славиния и Берзития, а после Самуиловото българско царство, и чийто копнежъ за просвѣта е потикнало св. Кирила и Методия да създадатъ славянска писменость. Държавнотворната мощь и културната дееспособность на македонското българско население били достатъчно основание за покорителя на България Василий II да обезпечи духовната му независимость. Пазейки ревниво свещенитѣ спомени за св. Солунски братя и тѣхнитѣ ученици, Охридската архиепископия, по-късно наричана патриаршия, ако и понѣкога съ гръцки висшъ клиръ, е възпитавала своето паство

[1] Срв. Вел. Йордановъ, Лайпцигъ и българитѣ, София 1938 г., стр. 21 сл.

въ любовь къмъ своята родна църква и земя, която се наричала Българія. Охридската църква се намирала въ тѣсни връзки съ православния гръцки свѣтъ и отваряла пѫть за гръцко културно въздействие, но това влияние не е добивало обезнародваще надмощие, дори често е потиквало културното развитие на българското население. Въ тая църква съжителствували гръцката и славянската писменость съ стремежъ за съревнование. Въ Охридъ и Зографския манастиръ се носѣли обайни предания за тая българска светиня. Буднитѣ българи, които се родили, живѣели и действували близу до тѣзи светилища, сѫ възприемали тѣхния копнежъ за всенароденъ възходъ.

Изъ такава срѣда се явилъ и бащата на българското книгопечатане, архимандритъ хаджи Теодосий Синайски. Нѣма други документни сведения за него, освенъ малкото вести въ заглавията на неговитѣ книги и въ единъ неговъ предговоръ. Къмъ 90-тѣ години на XIX в. А. Шоповъ, секретарь на Българската екзархия, е можалъ да събере нѣкои сведения по устни разкази на негови потомци и старци въ родното му мѣсто и Солунско.[1] Хаджи Теодосий билъ чистъ или природенъ българинъ, както казва рускиятъ славистъ В. Григоровичъ,[2] отъ южномакедонския градъ Дойранъ, който презъ време на всеобщата война биде разрушенъ. Нѣкои бедни негови жители риболовци се заселили 4 клм. далечъ отъ развалинитѣ му въ мѣстностьта „Топлецъ“ и образували селище Новъ Дойранъ, Други негови жители сѫ потърсили прибѣжище въ Струмица.[3] Въ турско време бѣше цвѣтущъ градецъ съ около 7000 ж.[4]

---

[1] Вж. тукъ по-доле, стр. 28.

[2] Очеркъ путешествія по Европейской Турціи, Москва 1877 г., стр. 38.

[3] Вж. Хр. Бошнаковъ, Въ родния ми градъ Дойранъ (пѫтни бележки), в. „Миръ“, 21. X. 1938 г., бр. 11471, стр. 1.

[4] Къмъ 1890 г. той ималъ 5964 ж., отъ които 2420 турци съ 467 к., 3144 българи съ 430 к., 280 цигани и 144 евреи. Дойранската каза имала 82 села съ 16,000 турци и 4530 българи, 1240 помаци (въ Горно и Долно Горбасово) и 800 цигани — всичко 22570 д. (***Великденска разходка по Полянинско, Мсбн., IX, стр. 680 и 683). Къмъ 1900 г., Дойранъ ималъ 6780 ж. отъ които 4000 българи, 2300 турци, 160 евреи и 320 цигани, а цѣлата околия заедно съ града — 29,588 ж., отъ които 9618 българи, 1270 помаци, 17492 турци, 160 евреи и 1048 цигани (Кънчовъ, Македония, София 1900, стр. 162 и 164). Споредъ Йорданъ Ивановъ, презъ 1912 г. въ Дойр. каза имало 30,200 ж., отъ които 9500 българи, 19,900 турци, 750 цигани и 50 разни (Българитѣ въ Македония, II изд., стр. 102).

Името му е турско, българитѣ го наричали Полянинъ измѣнено после въ Пóлинъ. Българското име е запазено въ наименованието на неговата епархия (*Πολεανίνης*, Полянинска, Полянска). Презъ срѣднитѣ вѣкове не се споменава това селище, но дойранската котловина била населена съ българи. Въ притвора на дойранската църква „Св. Илия“ е зазиданъ надгробенъ камъкъ съ гръцки и старобългарски надписъ отъ 1362 г. за умрѣла дъщеря на нѣкой знатенъ мжжъ по име Михаилъ Кръва.[1] Единъ безименен руски пленникъ отъ XVII в. е намѣриль въ Струмица и Дойранъ християни българи.[2] Поради голѣмия брой православни християни, Дойранъ е станалъ седалище на епископъ, подведомственъ на солунския митрополитъ. Полянинска епископия се споменава още въ първитѣ вѣкове на турското робство.[3] Тя била една отъ голѣмитѣ и богатитѣ епископии въ Солунския диоцезъ, и понѣкога нейни епископи имали влияние въ Солунската митрополия.[4] Както и въ други мѣста, въ седалището на епархийския архиерей се образувалъ по-голѣмъ и сравнително по-издигнатъ клиръ, който билъ сжщевременно и разпространитель на църковна грамотность. Нѣма сведения, дали тукъ имало славянско келийно училище, но въ селата и манастиритѣ ще да се срѣщали духовни лица, които знаели да четатъ църковнослав. книги.[5] Изобщо понеже въ Полянинската епархия нѣмало гръцко население[6] и до възраждането гръцкитѣ владици не водѣли нарочна и системна гръцка пропаганда, то гръцкото влияние ще да е било слабо. То ще да се изразявало, както въ други български епархии, подведомствени на Цариград. патриаршия, въ това, че гръцкиятъ езикъ се употрѣ-

---

[1] Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, стр. 199.

[2] Описаніе турецкой имперіи, стр. 39, подъ ред. на А. П. Сырку.

[3] H. Gelzer, Texte der Notitiae episcopatuum, стр. 634: *τοῦ Πολεανίνης καὶ Βαρδαριωτῶν*. Вж. и стр. 614.

[4] Въ 1809 г. царигр. патриархъ назначилъ Теодосия Полянински и Тимотея Воденски за настоятели (*ἐπίτροποι*) на солунския манастиръ „Св. Анастасия“ (Описъ на кодекситѣ въ Царигр. патриаршия, т. II, код. XI, стр. 138 и код. XII, стр. 219, п. отъ 1814 г. до полян. епископъ, комуто се възлага да помири монаситѣ на тоя манастиръ).

[5] Въ Полянинската епархия презъ 1628 г. се споменава манастиръ „Рождественски“ (=Р. Христово) (Сношенія Россіи съ Востокомъ, II. стр. 60).

[6] Къмъ 1890 г. въ Дойранъ гърци бил и само владиката и сестра му (Мсбн, IX. п. ст., стр. 683).

бявалъ въ епископската канцелария и въ градскитѣ църкви (предимно катедралата).[1] При такива условия българското население е живѣело съ свои стари обичаи и предания, пазѣло е своето народностно съзнание, което ще се прояви силно презъ църковната борба. Изъ такава срѣда сж излизали будни люде, които търсѣли просторъ за своя духъ въ свободни православни земи. Такъвъ билъ по-рано споменатиятъ дойранецъ Христофоръ Жефаровичъ. Живѣейки между австрийскитѣ сърби, той е написалъ на „славяносербскій языкъ“ съчинение, озаглавено „Стематографіа“ и издадено въ Виена презъ 1741 г. То е първата сръбска печатна книга, съ която Жефаровичъ се явява начинатель на новата сръбска книжнина.[2] Обаче той не е забравилъ своя български родъ, не се отричалъ отъ народностното си име. Неговото народностно съзнание ясно е изразено въ неговата „Стематография“, гдето е далъ гербоветѣ на всички славянски земи (между тѣхъ и България), както и образитѣ на българскитѣ и сръбскитѣ царе и светии, очевидно съ родолюбива цель.[3] За българинъ сж го считали сърби[4] и руси.[5] Той ималъ въ Дойранъ братъ свещеникъ по име Проданъ,[6] който сжщо ще да е билъ крепитель на народния духъ.[7]

---

[1] Въ 1839 г. рускиятъ монахъ Партений, на пжть за Св. Гора, миналъ презъ Пловдивъ и Сѣръ. Той забелязалъ, че „во градахъ, гдѣ есть архіереи, которые бываютъ изъ грековъ, не позволяютъ болгарамъ по славянски ни пѣть, ни читать, ни дѣтей учить: впрочемъ по селахъ не смотрятъ на архиереевъ, но по-славянски по россійскимъ книгамъ поютъ и читаютъ“ (цитувамъ по Ивановъ, Българитѣ въ Македония, стр 238).

[2] Срв. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, стр. 187. Той се занималъ и съ рѣзане на медни калъпи за икони-щампи (Стојановић, п. сб. № 7829). Затова се наричалъ зографъ. Въ заглавието на съч. „Стематография“: иллѵ́рїко рассі́анскїй сщенній зѡ́графъ (Б. Цоневъ, Описъ на ржкописитѣ и старопеч. книги на Нар. библ. въ София, стр. 495, № 507).

[3] Срв. Б. Пеневъ, Ист. на бълг. литература, II, стр. 383—384.

[4] Карловичкиятъ митрополитъ Павелъ Ненадовичъ (1749—1768) му написалъ посвещение като ревнителю ѿтчества Бо́лгарскаго (Ивановъ, Бълг старини изъ Македония, стр. 200).

[5] С едъ смъртьта на Жефаровича въ Москва (18. IX. 1753 г.), въ архивата на руския Св. Синодъ били запазени негово завещание съ сведения за него въ отдѣлно дѣло, въ заглавието на което се чете „священника булгаря Зефаровича“ (п. стр.)

[6] Въ реченото дѣло за Жефаровича се казва: „Имѣются по немъ оставшія въ живыхъ въ турецкой области въ православной архіепископіи Салонской въ городѣ Догріанѣ братъ родной священникъ и протчія сродники“ (п. стр.)

[7] Не е известно, дали той ималъ Стематографията, която, художествено представяйки миналото политическо и духовно величие на бълг. народъ, можела да усилва неговото родолюбие. Може да се мисли, че самъ Жефаровичъ го ободрявалъ съ писма или устно, когато посещавалъ Солунъ (срв. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, стр. 84).

Стематографията на Жефаровича, посочвайки миналото „като залогъ за едно по-свѣтло бѫдеще“, е оказала влияние за възраждането не само на сърбитѣ, но и на българитѣ.[1] Отъ нея навѣрно се ползувалъ о. Паисий Хилендарски,[2] чели сѫ я въ Зографския манастиръ.[3] Нейни гербове били разпространявани изъ България чрезъ преписи и преработки на Паисиевата „Исторія Славѣноболгарская“. По нейнитѣ изображения въ 1841 г. Ив. Богоровъ е издалъ въ Одеса образитѣ на болг. царе Иванъ Асенъ и Иванъ Шишманъ съ българския гербъ — лъвъ.[4] Поради това широко влияние на Жефаровичевата „Стематография“, има мнение, че тя е повлияла и на х. Теодосия Синайски.[5] Това не може да се установи (нѣма указания да се интересувалъ той отъ историята), но не можемъ да се съмняваме, че и х. Теодосий билъ излѫченъ изъ срѣда, пълна съ духовна енергия и съ развито народностно чувство. Ако се вѣрва на устни предания[6], ще имаме следната животописна скица. Баща му Гого се преселилъ въ Дойранъ отъ околнитѣ села. Роденъ неизвестно кога презъ втората половина на XVIII в., х. Теодосий получилъ при кръщението си поетичното име Теохаръ. Въ това време гръцкото образование започнало да се подобрява, уредени били добри гръцки училища въ Цариградъ и др. градове. Ученолюбивиятъ баща изпратилъ сина си Теохаръ да добие висока наука въ Цариградъ. Следъ смъртьта на баща си Теохаръ се върналъ въ Дойранъ, оженилъ се и станалъ свещеникъ въ родния си градъ. Жена му умрѣла, децата му вече били задомени и той оставилъ децата и енорията си. Тръгналъ да обикаля изъ Северна и Западна Македония: посетилъ

---

[1] Срв. Пеневъ, п. съч., II, стр. 254 и 384.

[2] Въ своята „Исторія Славѣноболгарская“ о. Паисий говори „нѣкой латински философъ написалъ причти и титли народние“. Той ималъ предъ видъ Stemmatographia, написана на латински въ 1701 г. отъ хърватския писатель Павелъ Витезовичъ (1650-1713) но дали и нейната преработка — стематографията на Жефаровичъ, както мисли Пеневъ (п. съч., II, стр. 383) — това не се вижда отъ Паисиевитѣ думи.

[3] Има я между неговитѣ книги (А. П. Стоиловъ, Прѣгледъ на слав. ржкописи въ Зогр. монастиръ, София 1903 г., стр. 11).

[4] Пеневъ, п. съч., III, стр. 816.

[5] Ивановъ, Българитѣ въ Македония, стр. 87.

[6] Вж. А. Шоповъ, Изъ новата история на българитѣ въ Турция, Пловдивъ 1895, стр. 5-12.

Скопие, Велешко и Охридско. Тая обиколка той ще да е предприелъ не отъ чисто туристическо любопитство, а съ намѣрение да постжпи въ нѣкой отъ тамошнитѣ голѣми манастири, славата на които се носѣла и въ родното му мѣсто като народни просвѣтни огнища. Тогава още, може би, той се запозналъ съ Кирила Пейчиновичъ, игуменъ по това време на Лешочкия манастиръ. Колко време се е бавилъ тамъ, влѣзълъ ли въ нѣкой манастиръ за опитъ — това не е известно. Навѣрно тежкитѣ условия, при които сжществували тия манастири, го отклонили отъ намѣрението му да се настани въ нѣкой отъ тѣхъ, и къмъ 1827/28 г. попъ Теохаръ заминалъ за далечния Синайски манастиръ, съ представители на който, може би, е ималъ връзки още, когато билъ въ Цариградъ чрезъ тамошния Синайски метохъ (въ Фенеръ). Въ Синай ще да е приелъ монашество съ име Теодосий. Тамъ той се отличилъ съ своя подвижнишки животъ и умствени способности. Заради това билъ възведенъ въ чинъ архимандритъ. Посетилъ Божия гробъ, поради което се наричалъ хаджия. Споредъ дойранското предание, въ Синай о. Теодосий научилъ църковнославянския езикъ, превеждалъ молитви отъ гръцки на славянски и служилъ въ църква на славянски. Преведенитѣ молитви изпращалъ въ Дойранъ на синоветѣ си и приятелитѣ си. Въ Синайския манастиръ той се подвизавалъ близо 4 години. Около 1831 г., по потикъ на дойранския владика, епитропитѣ на солунската църква „Св. Мина“, която се намирала въ бълг. махала,[1] писмено сж помолили Синайския манастиръ да имъ бжде изпратенъ архим. Теодосий за енорийски свещеникъ въ тѣхната църква, понеже той могълъ да служи и на църковнославянски. Хаджи Теодосий се установилъ въ Солунъ като таксидиотъ на своя манастиръ и сжщевременно служелъ въ църквата „Св. Мина“.[2] Въ Солунъ той се срѣщалъ съ тамошнитѣ българи занаятчии, (шивачи, зидари и пр.), които му предавали своя копнежъ за българска просвѣта и книга.[3] Като

[1] Вж. тукъ, следв. заб.

[2] Солунскиятъ първенецъ Вело Нагревъ, заведенъ отъ баща си въ Солунъ презъ 1833 г., пише: во оново время намѣрѣваше се единъ вѣгаринъ дѧховникъ ѕ църквата наша именемъ свѧта Сина (погр. вм. Мина) (Шоповъ, п. съч., стр. 57).

[3] Въ т. н. Плакокнижица (поменикъ) на българския шивашки еснафъ въ Солунъ се разказва, че шивачитѣ се обърнали къмъ руския монахъ

синайски таксидиотъ, той е обикалялъ изъ българскитѣ краища на Македония, за да събира милостиня, и се виждалъ съ по-интелегентни българи (свещеници, учители, търговци). При тия обиколки той ще да се виждалъ съ Кирила Пейчиновичъ и даскала Камче, родомъ отъ тиквешкото село Курешница и учителствувалъ въ голѣмото[1] тиквешко село Ваташа (или Ватоша). Въ това село,[2] както и въ Полошкия манастиръ,[3] се пазѣла славянската писменость. Ватошкото предание свързва печатарската дейность на х. Теодосия съ даскалъ Камче, който ужъ често ходѣлъ съ поклонници въ Св. Гора и въ Солунъ се запозналъ съ х. Теодосия.[4] За съжаление, никакво писмено указание нѣма.[5] Не се знае кога и по какъвъ потикъ у х. Теодосия се явила мисъль да отвори българска печатница. Несъмнено, сѫществуването на гръцки печатници било едно обстоятелство, което можело да го подбуди къмъ такъвъ народополезенъ починъ. Като главна причина за отваряне българска печатница обикновено се изтъква обстоятелството, че все по-силно се чувствувала нуждата отъ книги за училищата (учебници).[6] Въ сѫщность не

Исаия, когото искали да условятъ за славянски учитель: Оче. молимъ те ѕчини мило како знаешъ кніга нашинска сирѣчъ славѧнска или ти на просто бѕгарска, наѕчи ни тиѧ наши дѣчица (п. съч., стр, 53).

[1] Къмъ 1900 г. то имало 1808 ж., отъ които 1142 българи, 618 помаци и 48 цигани (Кънчовъ, п. съч., 153).

[2] Въ църквата му Св. Богородица, съградена въ 1817 г., има икона „Успение Богородично“ съ славянски надписъ отъ 1819 г. (Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, стр. 76).

[3] Вж. с. сб., стр. 97.

[4] Срв. А. Шоповъ, Изъ живота и положението на българитѣ въ вилаетитѣ, Пловдивъ 1893, стр, 375—378; Дриновъ, Съчинения, II, стр. 426, заб. 3.

[5] До колко е сигурно ватошкото предание, може да се сѫди отъ това, че ватошки стари люде казвали, какво даскалъ Камче превелъ съчинението „Служение еврейско“ (п. м.).

[6] Вело Негревъ, като говори въ паметнитѣ си бележки за „бугаринъ духовникъ“ въ църквата Св. Мина, продължава: и онъ си пожали своето народне чада зашо си нематъ книжици децата за да ѕчатъ; нажали мѕ се и донесе печатница за бѕкварн со церковни и со два ѫзыка бѕгарски и гръцки (Шоповъ, п. съч., стр. 57). Споредъ Б. Пеневъ, „Броятъ на читателитѣ и купувачитѣ е растѣлъ“. Хаджи Теодосий, обикаляйки изъ Македония се запозналъ съ нуждитѣ на новитѣ български училища и съ народнитѣ учители. Тогава именно у него назрѣва мисъльта да отвори бълг. печатница (п. съч., III, стр. 247 и 250). Споредъ Кутинчевъ „въпросътъ за народнитѣ училища достатъчно назрѣлъ и трѣбвало вече да се подготви почвата за тѣхното откриване“ (п. съч., стр. 17).

толкова тая нужда е налагала да се уреди българска печатница, защото училищата не сѫ били много преди 40-тѣ години, колкото появата на народни писатели, които желаели съчиненията имъ да иматъ повече читатели да се разпространяватъ по-бърже между народа, за който тѣзи книги сѫ били предназначени.[1] Народнитѣ дейци, които мечтаели и действували за българска печатница (Априловъ и Палаузовъ, Неофитъ Рилски и Райно Поповичъ, х. Теодосий) сѫ имали за цель преди всичко да удовлетворятъ тази нужда, за да просвѣтятъ народа.[2] Въ това ни увѣрява фактътъ, че,

---

Наистина въ Солунъ отъ 1833 г. имало единъ келиенъ учитель, който две години (сир. до 1835 г.) е училъ на църковнослав. писмо децата на шивашкия еснафъ (срв. у мене Солунъ въ бълг. дух. култура, стр. 27). Но въ 1837-1838 г., както и по-късно, нѣмало такова училище въ Солунъ (срв. п. м. тр., стр. 29). Нѣма сведения да е преподавалъ самъ х. Теодосий, както твърди Ивановъ (Българитѣ въ Македония, стр. 86). Вело Негревъ, говоренки за него, щѣлъ непремѣнно да посочи, че билъ и учитель въ Солунъ. новитѣ български училища почнали да се увеличаватъ следъ откриването на Габровското училище (1835 г.), обаче не тъй бърже, особено въ Македония, гдето нови български училища взели да се явяватъ чакъ къмъ 50-тѣ години на XIX в. и то въ северната ѝ часть. Наистина В. Григоровичъ похвалява българитѣ, че имали много училища, учредяването на които той смѣта „за най-забележително явление въ просвѣщението на Европ. Турция“ (Очеркъ путешествія по Европ. Турціи, стр. 180), обаче той говори за бълг. учебно дѣло презъ 1844/45 г. и ималъ предъ видъ Старопланинска България.

[1] Правилно схваща А. Шоповъ: виждайки, че българитѣ нѣматъ книги, а гърцитѣ разпространявали печатни гръцки книги, които българитѣ не разбирали, х. Теодосий съзналъ, че българитѣ се нуждаятъ „отъ словенски книги“, и дошълъ до мисъльта за българска печатница (Пер. сп., ки. 34' стр. 486—487, ст. Първа българска печатница въ Солунъ). Ивановъ сѫщо вижда подобна причина: „Много ржкописни български трудове отъ началото на XIX в. били приготвени за печатъ, но поради тия трудности (за печатане въ чужбина), тѣ не видѣли свѣтъ, и сега се пазятъ въ ржкописнитѣ сбирки само като свидетели на една засилена книжовна дейность. За да се отстранятъ реченитѣ несгоди, българитѣ замислили и за българска печатница“ (Българитѣ въ Македония, стр. 86-87).

[2] Неофитъ Рилски искалъ да отвори бълг. печатница преди всичко съ цель да издава свои трудове, предимно гръцко-българския си лексиконъ. Противъ съмнението на Райна Поповичъ, че една българска печатница може да остане праздна, той отговаря: „но ще да речете: що ще да работиме въ нея? Най-послѣ, ако остане праздна, псалтире и часослове; но мнитъ ми се защо ще да се намери работа.“ (Пер. сп., кн. 32—33, стр. 348, писмо отъ 30. XI. 1838 г.). Псалтиритѣ и часословитѣ сѫ били вече необходими за народа и църквитѣ, а не за новитѣ бълг. училища. — Сѫщо Априловъ се мѫчелъ да устрои бълг. печатница въ Габрово, съ цель да се

както ще видимъ, х. Теодосий е напечаталъ повече поучителни (за народа) съчинения, отколкото учебници. Може да се предполага, че идеята за българска печатница се зародила у него при разговори съ Кирила Пейчиновичъ. Още въ 1831 г. Кирилъ Пейчиновичъ билъ приготвилъ втория си трудъ „Оутѣшеніе грѣшнымъ“ и го изпратилъ въ Бѣлградъ за печатане, следъ като записалъ много спомощници, но по неизвестни причини книгата не е била напечатана.[1] Тоя прискърбенъ фактъ ще да е навелъ двамата народни дейци да съзнаятъ голѣмата нужда отъ бълг. печатница. Може да се мисли, че отзвукъ на такава мисъль е тетовското предание, че Кирилъ Пейчиновичъ ималъ въ своя манастиръ — Лешочкия „неголѣма печатница“, която после ужъ била пренесена въ манастира „Св. Никола“ (Шишевски?) до Скопие.[2] Хаджи Теодосий се срѣщалъ съ будни и книголюбиви

улесни издаването на бълг. съчинения (оригинални и преводи) (срв. по-горе, стр. 12, негово съобщение до Венелина). Гръцкитѣ букви на тая печатница щѣли да служатъ не само за учебници по гръцки езикъ, а и за общи гръцки съчинения, които могли да бѫдатъ написани напр. отъ учения търновски митрополитъ Иларионъ. И Никола Карастояновъ гледалъ да издава книги повече за народа (вж. Златарски, п. сп., кн. 66, стр. 625, 647, 652—654). Ако въ 1833—34 г. издалъ часословъ и църковносл. букварь, той билъ подтикнатъ не толкова отъ нуждата на училищата, колкото отъ интереса на грамотнитѣ българи къмъ подобни книги.

[1] Вж. у Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, стр. 99—102.

[2] Това е разказвалъ сръбскиятъ архимандритъ Сава Протичъ, старъ тетовски житель, на А. М. Селищевъ въ Тетово презъ 1914 г. като нѣщо което той слушалъ отъ баща си, сѫщо тетовецъ (Отчетъ о занятіяхъ за границею, Казань 1915 г., стр. 58). „Насколько это достовѣрно — забелязва Селищевъ — сказать пока нельзя“ (с. стр.), но въ статията си „Къ изученію старопечатныхъ болгарскихъ книгъ“ (сп. Slavia, г. V, Прага 1926 г.) той като че ли приема съобщението на стари тетовци, че Кирилъ Пейчиновичъ ималъ малка ржчна печатница (стр. 260). Стоиловъ възразява: ако това е вѣрно, защо Кирилъ Пейчиновичъ помогналъ на х. Теодосия да възобнови изгорѣлата му печатница и напечаталъ въ Солунъ своята книга „Оутѣшеніе грѣшнымъ“? (в. „Македония“, София 1927 г., бр. 79, стр. 2). Наистина, както предупреждава Стоиловъ, „устнитѣ разкази за това не сѫ убедителни“ (с. м.), но и неговото възражение не е неоспоримо. Ржчната печатница била недостатъчна за напечатване сравнително голѣма книга, и затова Кирилъ Пейчиновичъ издалъ своето съчинение въ Солунъ. Сетне не се знае, кога той се снабдилъ съ печатница: следъ несполуката да издаде книгата си въ Бѣлградъ, сир. следъ 1831 г., или следъ окончателното затваряне на солунската печатница (къмъ 1842—43 г.). При това, ако наистина притежавалъ малка печатница преди изгарянето на солунската

българи въ македонскитѣ градове, и това му вдъхвало надежда, че една българска печатница въ Македония ще има успѣхъ. Ако се търсятъ зърна отъ истина въ ватошкото предание[1], х. Теодосий е размѣнявалъ мисли сѫщо съ даскалъ Камче и ученолюбивия богаташъ отъ Кавадарци Йовко Марковичъ. Нѣкои отъ познатитѣ му съмишленици ще да сѫ ходили въ Сърбия и ще да сѫ изтъквали, какво ефикасно срѣдство е печатното слово за пробуждане на народа и че е възможно да се доставятъ отъ Сърбия печатарски принадлежности. Първоначално мислѣлъ да отвори печатница, безъ позволение на властьта, въ нѣкое отдалечено мѣсто (село или манастиръ), понеже знаелъ, подобно на Неофита Рилски, че е твърде мѫчно да се получи разрешение за такова предприятие. Преданието казва, че Йовко Марковичъ и х. Теодосий сѫ дали пари на даскалъ Камче, който заминалъ за Бѣлградъ и отъ тамъ донесълъ въ Ватоша „типъ за типосване книги“ (навѣрно, рѫчна печатница). Камче е печатилъ икони-щампи и малки книжки около една година, и въ това време хаджи Теодосий два-три пѫти посетилъ Ватоша. Когато узналъ за тая потайна дейность на даскалъ Камче, гръцкиятъ владика (струмишки) му забранилъ да учителствува въ Ватоша, и даскалъ Камче пренесълъ печатницата си въ Солунъ. Трѣбва да се отбележи, че предание за печатницата въ Тиквешко е сѫществувало още къмъ 1860 г., сир. 12 години следъ смъртьта на даскалъ Камче († къмъ 1848). Това се вижда отъ съобщението на дветѣ англичанки Мекензи и Ирби, които въ 1863 г. обиколили Македония, че преди години въ Велесъ (вм. Ватоша) имало българска печатница. Така щото, колкото и предпазливо да се отнасяме къмъ подобни летящи известия, трѣбва да приемемъ, че въ ватошкото предание се отразява споменъ за печатарски опитъ на предприемчивия даскалъ Камче въ връзка съ

печатница (1839 г.), то той, помагайки на х. Теодосия да я възобнови, могълъ да му подари. своята рѫчна печатница. Невѣроятно ми се вижда въ тетовското предание това, че печатницата на К. Пейчиновичъ била пренесена отъ Лешочкия м-ръ въ скопски м-ръ (дори ако имаме предъ видъ Марковия манастиръ, гдето К. П-чъ билъ игуменъ дълги години).

[1] То е изложено у Шоповъ, Изъ живота и положението на българитѣ въ вилаетитѣ, стр. 375—378.

хаджи Теодосия. Не сѫ известни до сега никакви книжки, издания на Камче.[1] Тоя фактъ ни кара да мислимъ, че сѫщинска печатница не е имало въ Ватоша. Ако е печатилъ нѣщо, това ще да сѫ били иконни-щампи. А да се смѣта, че Ватошката печатница, ако била пренесена въ Солунъ, била една и сѫща съ х. Геодосиевата печатница,[2] това не е съгласно съ следващата история на солунската печатница.

Хаджи Теодосий, като представитель на Синайския манастиръ, се намиралъ въ близки отношения съ гръцката църковна власть въ Солунъ. Много добре знаелъ, че безъ нейно

[1] Споредъ Шоповъ (п. съч., стр. 377), стари ватошци разказвали, че даскалъ Камче печатилъ „нѣкакви си малки книжки", които, както казвалъ Камчевиятъ ученикъ дѣдо Яне бакалинъ, съдържали поучителни изречения: „Бой се отъ Бога, не бой се отъ никого", „Не буди ленивъ, но дѣлай твое дѣло съ прилежаниемъ" (срв. Христо п. Антовъ, Юбил. листъ „1938—1939", София 25. XII. 1938 г., стр. 5). Нѣкои смѣтатъ за Камчево издание една недатувана взаимноучителна таблица („таблица первая") на Йорд. х. Константиновъ Джиноъ (срв. Пеневъ, п. съч., III, стр. 250). Обаче въ тая таблица нѣма ясенъ белегъ за ватошкия ѝ произходъ. Сравнявайки я съ солунската книга „Слѫженіе еврейско", А. П. Стоиловъ намира прилика между тѣхъ по букви и украшения (звездички) и я отнася къмъ изданията на х. Теодосия (СбАн., VI, Документи и бележки, стр. 12).

[2] Шоповъ, п. съч., стр. 378 Изъ новата история на българитѣ въ Турция, стр. 11, заб.; Ивановъ, Българитѣ въ Македония, II изд., стр. 87; Пеневъ, п. съч., стр. 250. Сѫщо така едва ли е приемливо, че следъ смъртьта на х. Теодосия (къмъ 1843 г.) ватошката печатница е работила (Ивановъ, п. стр., заб. 1), сир. солунската печатница е била пренесена въ Ватоша. Никакви ватошки печатни книги и отъ това време не сѫ известни (за Джинотовата взаимноуч. таблица срв. пред. заб. 1), нито пъкъ се знае нѣщо положително за дейностьта на Камче (по ватошкото предание, той пакъ се върналъ за учитель въ Ватоша, следъ като селянитѣ изгонили натрапения имъ отъ владиката гръцки учитель отъ Сѣръ). Ако не се смѣта съмнително съобщението на Арс. Костенцевъ, че къмъ 1865 г. часть отъ буквитѣ (4-5 чувала на тая печатница) „разни колела и желѣзарии" отъ нея се намирали въ Ватоша, на тавана въ Камчевата кѫща (негови Спомени въ СбАкн., кн. VI, стр. 19—20), то може да се мисли най-много, че ватошката печатница, следъ затварянето ѝ, не е била пренесена въ Солунъ, а оставала въ бездействие. Костенцевъ си представя ватошката печатница доста голѣма, и, изглежда, я смѣсва съ х. Теодосиевата. Той казва, че даскалъ Камче „ималъ българска печатница въ Солунъ" и че на тавана въ Камчевата кѫща имало „около 5—6 коли волски — разни книжя, отъ които повечето бѣха преводъ на еврейския талмудъ на български" (вѣроятно солунската книга „Слѫженіе еврейско").

съгласие не може да се получи позволение за свободно книгопечатане. Цариградската патриаршия още не е била надъхана съ гръцки шовинизъмъ, обаче тя бдѣла върху печатнитѣ издания на негръцки езици и забранявала разпространението на книги, въ които виждала неправославни мисли[1]). Не току тъй Неофитъ Рилски смѣталъ, че снабдяването съ позволително е най-мѫчно условие, за да се отвори печатница. Хаджи Теодосий поискалъ разрешение отъ солунския митрополитъ Мелетий, нареченъ *Пάγκαλος* (отъ 1830—1841 г.), после за кѫсо време цариградски патриархъ (18. IV. 1845 — 28. XI. с. г.), обаче владиката не се отнесълъ съчувствено къмъ неговата молба и го убеждавалъ да се откаже отъ това намѣрение, защото необходимитѣ църковно-славянски букви ще трѣбва да се доставятъ отъ Русия и ще струватъ повече отъ 50,000 гр. Обаче скоро единъ евреинъ букволѣярь, бѣглецъ отъ Русия, предложилъ на архим. Теодосия да му излѣе потрѣбното за една печатница количество църковно-

---

[1] Царигр. патриаршия е забранила да се разпространява Евангелието, преведено отъ славянски на български и напечатано безъ нейно позволение. Съ писмо отъ 13. I. 1841 царигр. патриархъ Антимъ IV предписалъ на Рилския манастиръ да изпрати въ Патриаршията всички екземпляри отъ това Евангелие, които имало въ манастира, като изтъкналъ, че е необходимо каквито и да сѫ църковни книги да бѫдатъ преглеждани и поправяни отъ патриаршията (*Δελικάνη, Πατριαρχικὰ ἔγγραφα*, III, № 1464: *εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τῆς ὁποίας τὴν θεωρίαν καὶ ἐπεξεργασίαν ἀνάγκη νὰ τάσσωνται τὰ ὁπωσδήποτε Ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, πρὸς ἀπαλλαγὴν οἱασοῦν ψυχικῆς βλάβης τοῦ χριστωνύμου πληρώματος*). Сѫщо и до самоковския митрополитъ съ писмо отъ 5. II. 1841 г.: да побърза да събере *τὰ μεταπεφρασμένα Εὐαγγέλια* (с. сб., № 1465); до сръбския (бѣлградския) митрополитъ Петъръ съ писмо отъ 1. V. 1841 г.: *πρό τινος καιροῦ, δίχα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀδείας ἐξεδόθησαν εἰς τύπον ἱερὰ Εὐαγγέλια μεταπεφρασμένα ἀπὸ τοῦ Σλαβωνικοῦ εἰς τὴν Βουλγαρικὴν, καὶ ἀπεστάλησαν εἴς τινας ἐπαρχίας. . . Καὶ ἐπειδὴ οὐδεμία μετάφρασις καὶ ἐξήγησις τοῦ ἱεροῦ Εὐαγγελίου, φθάσασα γενέσθαι εἴτε εἰς τὴν καθομιλουμένην ἡμῶν γλῶσσαν εἴτε εἰς ἄλλην ὑπάρχει δεκτὴ παρὰ τῇ ἁγίᾳ τοῦ Χριστοῦ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ οὐδόλως συγχωρεῖται παρὰ αὐτῆς εἰς τὸ νὰ ἀναγινώσκηται παρὰ τῶν εὐσεβῶν καὶ Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν οὔτε κοινῶς οὔτε μερικῶς... προτρεπόμεθα αὐτὴν* (митрополита)*... ὅπως. εἴγε ἀπεστάλησαν καὶ εἰς τὴν ἐπαρχίαν της ἱερὰ Εὐαγγέλια, μεταπεφρασμένα, ὡς εἴπομεν ἀπὸ τῆς Σλαβωνικῆς εἰς τὴν Βουλγαρικὴν καὶ ἐκδοθέντα εἰς τύπον καὶ διασπαρέντα τῇδε κακεῖτε δίχα τῆς ἀδείας τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὅλως ἀπαράδεκτα ταύτῃ. διὰ τοὺς ἐκτεθέντας λόγους, κωλύσῃ τοὺς εὐλογημένους Χριστιανούς της ἀπὸ τῆς χρήσεως καὶ ἀναγνώσεως τούτων ἰδίᾳ τε καὶ κοινῶς ἐν ταῖς ἱεραῖς Ἐκκλησίαις, συνάγουσα ἅπαντα καὶ ἀσφαλίζουσα εἰς μέρος ἐπὶ*

славянски букви за 5000 гр. Митр. Мелетий отстжпилъ предъ настойчивитѣ молби на Хаджи Теодосия и издействувалъ разрешение отъ Цариградската патриаршия[1]. Точно не се знае годината, когато Хаджи Теодосий е успѣлъ да уреди българска печатница въ Солунъ[2], но въ 1838 г, тя минавала за новооснована[3] и вече е работѣла открито. Тя е пър-

---

δευτέρας ἐκκλησιαστικῆς ἡμῶν εἰδοποιήσεως (п. сб., № 1463). Братята на Рилския манастиръ отговорили на Патриаршията съ писмо отъ 18. III. с. г., като изтъквали, че тѣ сж невинни, задето имъ били изпратени 100 екз. отъ преведеното на български Евангелие, разпространявано отъ сърбина Конст. Огняновичъ (*ἐκ τῶν μεταπεφρασμένων εἰς τὸ Βουλγαρικὸν Εὐαγγελίων καὶ διευθυνθέντων ἐκ μέρους τοῦ Κωνσταντ. Ὀγνιάνοβιτζ Σέρβου*) (п. сб., № 1466, писмо на царигр. патриархъ отъ 26. IV. 1841 год. до Рилския манастиръ). Съ писмо отъ 19 май 1842 г. Царигр. патриаршия внушила на бѣлградския митрополитъ да се забрани съчинението „*Δοσιθέου Ὀπραδοβιτζ Ζιβότ*“ (биография на Доситея Обрадовича), напечатано на сръбски езикъ презъ 1833 г. въ бѣлградската печатница, понеже съдържало противорелигиозни мисли (с. сб., № 1469). — Съ окржжно до архиереитѣ на българскитѣ епархии отъ 20 май (1846 г.) Царигр. патриаршия забранила да се четатъ издаванитѣ на български и сръбски противорелигиозни книги (п. кн. за Обрадовича и сега издаденитѣ на български Приятелски съвети къмъ родителитѣ и преводи на Евангелието) (п. сб., № 1473).

[1] За съдействието на солунския митрополитъ ясно съобщава Неофитъ Рилски (Пер. сп., кн. 32 и 33, стр. 350, писмо отъ 20. XII. 1838 г. до Р. Поповичъ: „За солунската τυπογραφία се види защо митрополито тамошенъ да е предстоялъ“. . .; срв. по-горе, стр. 16). За другитѣ сведения вж. А. Шоповъ, Първа българска печатница въ Солунъ, Пер. сп., кн. 34, стр. 487—488; у мене, Солунъ въ бълг. дух. култура, стр. 28.

[2] Споредъ солунската учителка Недѣля Петкова, печатницата се намирала въ църквата „Св. Мина“ (срв. у мене, п. съч., стр. 37, заб. 33). Шоповъ иска да вѣрва, че Кирилъ Пейчиновичъ е оказалъ съдействие и за отварянето на солунската печатница (п. сп., стр. 487). Това едва ли може да се поддържа, защото х. Теодосий би отпечаталъ готовото още въ 1831 г. Кирилово съчинение Оутѣшеніе грѣшнымъ преди изгарянето на печатницата (1839—1840 г.), а не следъ нейното възобновение. Както представя х. Теодосия ватошкото предание, той билъ състоятеленъ човѣкъ (далъ пари на Камче за печатница). Сжщо и Иванъ Добровски, който на пжть отъ Атина за Солунъ въ 1839 г. се запознаялъ съ него, казва, че архимандритътъ-печатарь, 50-60 годишенъ, изглеждалъ да е заможенъ човѣкъ (Български прегледъ, год. III, кн. 7—8, стр. 165, статия на Ив. Д. Шишмановъ).

[3] Срв. по-горе, стр. 16, заб. 2, писмо на Неофита Рилски до Р. Поповичъ. При това достовѣрно известие не можемъ да се основаваме на разказа на стария свещеникъ Темилъ отъ солунското с. Висока, че х. Теодосиевата печатница е работѣла още въ 1836 год. (Шоповъ, Първа бълг.

вата българска печатница въ българска земя, и хаджи Теодосий Синайски наистина, „излази, както призналъ още Маринъ Дриновъ, баща на българското книгопечатане“ [1]. „Солунъ — ще повторя — неочаквано пакъ е блѣсналъ, както преди близу 1000 години, като общобългарски свѣтилникъ; тогава поставилъ началото на българската писменость изобщо, а сега — на печатната българска книга“. [2] Въ старо време отъ тамъ, както казва Дриновъ, „изникна словѣнското просвѣщение“, а въ ново време „е било речено да стане... и стана люлката на българското книгопечатание“ [3]. Презъ 1839 г. или въ началото на 1840 г. солунската печатница е изгорѣла, но скоро била възобновена съ паричната помощь на Кирила Пейчиновичъ [4]. Тя е работила и презъ 1841 г., следъ която вече нѣма известие за нейната дейность. Въ 1845 г. В. Григоровичъ е видѣлъ само остатъци отъ нея.

печатница въ Солунъ, Пер. сп., кн. 34, стр. 488; срв. у мене, Солунъ въ българ. дух. култура, стр. 36, заб. 28). Дриновъ приема, че печатницата била основана въ 1838 г. (Съчинения, II, стр. 426).

[1] Съчинения, II, стр. 426.

[2] Вж. п. м. тр. Солунъ и пр., стр. 28.

[3] Съчинения II, стр. 425.

[4] За това ясно съобщава самъ х. Теодосий въ предговора си къмъ книгата на Кирилъ Пейчиновичъ: ѿще не бѣ бѣлъ онъ помо́гналъ: не бѣ бѣла ѿпра́кена и тѵ́пографіа на́ша, она бѣ́ше и̑згоре́ла, и сега надѣ́еме на Бг̑а ѻ̑ти не́ли то́лко а̑ ѿправихме, и̑ма Бг̑ъ и за по́вище (у Ивановъ, Българ. старини изъ Македония, стр. 194; срв. Дриновъ, Съчинения, II, стр. 437). Отъ това известие не се вижда, откждe дошълъ пожарътъ. Попъ Темилъ съобщилъ на Шоповъ, че въ Солунъ избухналъ пожаръ, който обхваналъ и българ. печатница (Пер. сп., кн. 34, стр. 488). Сжщо и Ив. Добровски казвалъ, че когато повторно миналъ презъ Солунъ, „печатницата била погълната отъ пламъцитѣ на голѣмия пожаръ, който унищожилъ цѣлата солунска чаршия“ (Българ. прегледъ, год. III, кн. 7—8, стр. 166).

Споредъ попъ Темила, печатницата изгорѣла въ 1838 г. (Шоповъ, п. стр.), обаче това не е вѣрно, защото въ тая година, както и презъ 1839 г., тя издала книги. Тя изгорѣла следъ излизането на тия книги и преди напечатването на „Оу̑тѣшеніе грѣшнымъ“ въ 1840 г. Ив. Добровски като че ли отнася пожара къмъ 1840 г.: въ 1839 г. той се запозналь съ х. Теодосия и на следната година пакъ миналъ презъ Солунъ (п. сп., стр. 166). Обаче можемъ да се усъмнимъ въ точностьта на споменитѣ му. Въ действителность той ще да е посетилъ повторно Солунъ не въ 1840 г., а въ 1841 г. и пожарътъ, за който говори, може би, билъ вториятъ, а не първиятъ. Той казва, че не само печатницата пострадала, но и печатарьтъ-архимандритъ (Теодосий) билъ изченалъ (въ огъня) заедно съ своитѣ слуги и словослагатели

разрушена ще да е била пакъ отъ пожаръ[1], станалъ неизвестно въ коя година (между 1841—1845 г.)[2]. Презъ време на църковната борба между солунскитѣ българи се е предавало, че била опожарена отъ гърци, подбудени отъ единъ гръцки монахъ,[3] но невъзможно е да се установи достовѣрностьта на това предание. Следъ това нѣма никакви писмени вести за х. Теодосия.[4] Стариятъ свешеникъ Темилъ отъ солунското с. Висока, съвременникъ на х. Теодосия[5], къмъ 1890 г. помнѣлъ, че нѣколко години следъ пожара (първия) х. Теодосий се върналъ въ Дойранъ и тукъ билъ убитъ отъ една стена, която се съборила върху него[6]. Ако може да се

(с. стр.). Следъ първия пожаръ хаджи Теодосий скоро се оправилъ, но следъ втория пожаръ той станалъ вече неизвестенъ, и това негово уединение ще да е смѣтналъ Добровски за изчезване. Срв. Дриновъ, Съчинения, II, стр. 427 (приема, че печатницата е работила въ 1838—1839 г. и следъ изгарянето си била възобновена още въ 1840 г.).

[1] Само В. Григоровичъ съобщава за такъвъ край на печатницата: „видѣлъ также остатки славянской типографіи, разстроенной пожаромъ", „эта типографія основана природнымъ болгариномъ Ѳеодосіемъ, архимандритомъ Синайскимъ, въ 1839 году" (п. съч., стр. 88; срв. тукъ. стр. 25). Попъ Темилъ не е знаелъ, „кога и какъ е станало окончателното затваряне на Солунската печатница" (Шоповъ, п. спис., стр. 489). Григоровичъ не съобщава какви сж били тия остатъци отъ Теодосиевата печатница: букви ли и други печатарски принадлежности е видѣлъ той разхвърлени въ разрушената сграда, гдето се помѣщавала печатницата, или само останки отъ тая сграда. Ако той е видѣлъ останки отъ металически принадлежности на печатницата, то какво е станало съ тѣхъ, както основателно се пита Дриновъ (Съчин., II, стр. 427).

[2] Споредъ Шоповъ, тя се затворила или втори пжть е изгорѣла въ края на 1842 или въ началото на 1843 г. (Мсбн. III, стр. 50; Изъ новата история на българитѣ въ Турция, стр. 11). Ивановъ, твърди, че тя е работила до смъртьта на х. Теодосия, въ 1843 г. (Българитѣ въ Македония, стр. 87 и 230, Бълг. старини изъ Македония, стр. 192).

[3] Срв. у мене, п. съч., стр. 37, заб. 33.

[4] Срв. Дриновъ, Съчинения, II, стр. 423,

[5] Той се ржкоположилъ за свещеникъ въ Солунь въ 1836 г. и ужъ тогава се видѣлъ съ х. Теодосия (Шоповъ, (п. сп., кн. 34, стр. 488).

[6] Шоповъ, п. сп., стр. 489. Сжщиятъ авторъ допълнително съобщава по разкази, види се, на други лица, че въ Дойранъ х. Теодосий, следъ като се прибралъ при синоветѣ си, станалъ воденичарь. Презъ една зимна нощь, когато той спалъ въ воденицата, голѣмъ снѣгъ съборилъ покрива на воденицата и затрупалъ х. Теодосия. На другия день синоветѣ му го намѣрили едва живъ съ счупени крака. Следъ нѣколко дни той умрѣлъ презъ мартъ 1843 г. (Мсбн., III, стр. 50 и Изъ новата история и пр., стр. 11—12; срв Пеневъ, п. съч., III, стр. 252; Ивановъ, Българитѣ въ Македония, стр 88 и 230). Въ нѣкои точки се различава разказътъ на Софія Николова попъ Теодосиева (по мжжъ Дамянова Огнянова) (вж. тукъ, прит.).

вѣрва на това съобщение, хаджи Теодосий, отчаянъ отъ лошия край на любимото му предприятие и подъ тежестьта на старостьта си[1]), се отказалъ отъ длъжностьта таксидиотъ и изобщо отъ обществена дейность[2]). Изглежда, че той не е могълъ да намѣри повторно материална подкрепа, а може би се увѣрилъ, че печатницата не ще бѫде въ състояние да изплаща дългове.

Нищо не се знае за вѫтрешното устройство на първата българска печатница, нито за характера на х. Теодосиевото участие въ нейната работа: знаелъ ли е той печатарския занаятъ или пъкъ само управлявалъ печатницата, а техническата работа вършели наети отъ него специалисти[3]). Трѣбва да се отбележи, че той билъ и писатель.[4] Може да се мисли, че х. Теодосий билъ предимно управитель на печатницата съ стремежъ да развие голѣмо книгоиздателство[5]). Очевидно, хаджи Теодосий започналъ печатарството съ въодушевление и вѣра въ свѣтлата бѫднина на бълг. народъ. Никакви търговски смѣтки не сѫ го движели, както сетнешнитѣ печатари. Той искалъ да добие само една облага: нравствено задоволение, че е билъ полезенъ на своя родъ.

---

[1]) Споредъ Ив. Добровски, къмъ 1840 г. х. Теодосий билъ 50-60 годишенъ (п. сп., стр. 166, срв. по-горе, стр. 36, заб. 2).

[2]) Въ това нѣма нищо чудно. Сѫщо и Неофитъ Рилски изпадналъ въ отчаяние поради голѣмитѣ трудности въ общественото му поприще и презъ септември 1839 г. се оттеглилъ въ Рилския манастиръ (вж. писмата му отъ 30. XI. 1838 и 20. VIII. 1839 г. въ Пер. сп., кн. 32 и 33, стр. 344—345 и кн. 34, стр. 509—510).

[3] Ив. Добровски разказва, че х. Теодосий ималъ 5—6 печатари (= словослагатели и др.), съ които всѣка недѣля правѣлъ излетъ вънъ отъ Солунъ, въ едно дервишко теке. Заведенъ билъ тамъ и Добровски (п. сп., стр. 166). Споредъ Попъ Темилъ пъкъ, въ печатницата като че имало самo единъ словослагатель по име Димитрий (Шоповъ, п. сп., стр. 488).

[4] Срв. по-доле, стр. 45.

[5] Съ тая цель той искалъ да привърже къмъ себе си работницитѣ, та образувалъ съ тѣхъ сѣкашъ едно семейство.

Добровски не знаелъ „какви смѣтки" ималъ архим. Теодосий съ дервишитѣ, които често посещавалъ въ текето имъ (п. стр.). Хаджи Теодосий, очевидно, ималъ приятели между дервишитѣ (може би, отъ сектата бекташи). Ако не е ходѣлъ при тѣхъ само за разходка, той, навѣрно, искалъ да се запознае съ учението имъ и да беседва по религиозни въпроси, за да използува добититѣ познания въ свои религиозно-нравствени съчинения.

IV.

Хаджи Теодосий започналъ работата си, изглежда, съ желание да даде наржчна книга на малки и голѣми. Първата известна негова книга е излѣзла въ 1838 год. подъ заглавие **Начално Оучєнїє съ молитвы Оутреннїм Славяноболгарскїи и гречєскым**[1]. Това е не само молитвеникъ, но и български букварь. Навѣрно, той е видѣлъ издаденитѣ въ 1833 и 1834 год. отъ Никола Карастояновъ часословъ и букварь[2], та му се явила идеята да ги съчетае въ едно вѣроучително и езиково ржководство на български езикъ.

Многото български поклонници въ Св. Гора се нуждаели отъ пжтеводитель. И на тая вѣрска нужда х. Теодосий се отзовалъ съ книгата си **Кратжє ѡписаніе двадесатъ мѫнастырей wбретающімсм во Стой горѣ Ѳѡнской**[3], напечатана въ м. февруарий 1839 г. Тая книга сравнително скоро била разпродадена между българскитѣ поклонници, та имала второ издание, отъ което не е известенъ нито единъ екземпляръ. Въ 1846 г. Никола Карастояновъ я преиздалъ въ Самоковъ на говоримъ български езикъ (самоковски говоръ), считайки своето издание за трето[4]. Купували я и рускитѣ поклонници, които на връщане сж я носили въ Русия. Така е попадналъ единъ екземпляръ отъ нея въ Петербургъ, въ библиотеката на руския писатель князъ П. Н. Вяземски. Основаното въ 1877 г. руско научно дружество „Общество любителей древней письменности“, подъ председателството на речения князъ, имало за цель да издава стари руски и из-

[1] Вж. фотографска снимка на заглавния листъ у Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, стр. 193. Тая книга не е била известна на Дриновъ, но той се досѣщалъ, че солунската печатница „трѣбва да е извадила нѣщо“ и презъ 1838 г., когато „е вече работила“ (Съчин., II, стр. 430, заб. 10).

[2] Срв. тукъ, стр. 16, заб. 3.

[3] Описани сж следнитѣ манастири отъ истокъ на западъ: Велика лавра, Каракалъ, Филотей, Иверски, Кутлумушъ, Ставроникита, Пантократоръ, Ватопедъ Шименъ, Хилендаръ, Зографъ, Кастамонитъ, Дохиаръ, Ксенофъ и пр.

[4] Срв. по-доле, стр. 57. Неизвестно лице въ 1847 г. е напечатало въ Одеса „Краткое ѡписаніе двадесатъ монастырей во святой 'Аѳонской горѣ“. Описанието е на църковнославянски, като следъ нѣкои заглавия се даватъ обяснения на руски. Най-вече се говори за Зографъ (22 р.) и Лаврата (16 р.). Въ описанието за Зографъ има пасажи на български, както въ Теодосиевото издание, по което издателтъ, очевидно, се е водилъ.

общо славянски ржкописи и да препечатва стари славянски книги. То е започнало своята дейность съ фототипно препечатване на х. Теодосиевото Описание на светогорскитѣ манастири по екземпляра на князъ Вяземски. Книжката е твърде малка (10 л., 21×15 см.), но руското дружество ѝ отдало такова предимство, понеже, както се казвало въ протокола му, тя била напечатана въ родния градъ на славянскитѣ първоучители и била станала библиографска рѣдкость.[1] Повечето манастири сж описани кратко (съобщаватъ се имената на тѣхнитѣ църкви, ктитори и по-забележителни светини). Повече сведения има за Великата лавра, Ватопедъ и Хилендаръ, а най-голѣмо мѣсто е дадено на Зографъ (около 4 стр., 63 реда). Зографския манастиръ е описанъ повече на простонароденъ български езикъ, а описанието на другитѣ манастири е изцѣло на църковнославянски. Въ книжката е дадено предимство на Зографския манастиръ, защото тя била предназначена най-вече за поклонници българи. Може да се предполага, че книжката била напечатана съ материалното съдействие на Зографския манастиръ[2]. Не се знае кой я съставилъ и приготвилъ за печатъ, но има основание да се мисли, че е атонско произведение.[3]

---

[1] Дриновъ, Съчинения, II, стр. 430 и 431, заб. 11. Вж. тамъ, стр. 431—434, пълно описание на реченатa книжка.

[2] Вѣроятно поради това въ края на разказа за Зогр. м-ръ се споменаватъ между ктиторитѣ му неговитѣ още живи проигумени Евтимий и Порфирий со сѣ ѡ Хр҃тѣ кратїею (у Дриновъ, Съчинения, II, стр. 450, кол. I) Дали хаджи Теодосий изобщо е намиралъ подръжка въ тоя манастиръ, както мисли Дриновъ (п. съч., стр. 433), за това нѣма податки.

[3] Дриновъ допуща, че тая книга била преведена отъ гръцки (въ 1745 г. въ Венеция излѣзло на гръцки описание на светогорскитѣ манастири отъ Иоанъ Комнинъ) на църковнославянски отъ нѣкой монахъ, който знаелъ доста добре църковнослав. езикъ. Преводътъ дълго време стоялъ въ ржкописъ. Когато била отворена солунската печатница, х. Теодосий и зографскитѣ монаси се наговорили да напечататъ тоя преводъ. Тѣ намѣрили, че описанието за Зографския манастиръ е доста кратко, и то било допълнено (на български) съ разказъ за чудесата на св. Георгиевитѣ икони и една Богородична икона и съ съобщението за украсяване на тритѣ св. Георгиеви икони наскоро, преди да бжде поставено подъ печатъ (Съчин., II, стр. 432—433). Основание за това правдоподобно заключение е съобщението въ разказа за Зографския манастиръ, че тритѣ чудотворни икони на Св. Георгий, светини на сжщия манастиръ, сж били обковани въ 1838 г. отъ люде изъ Русия съ сребро, злато и скжпи камъне (у Дриновъ. п. съч., стр. 449, кол. I:

Въ 1839 г. хаджи Теодосий издалъ още една книга[1], оза-

Къ лѣто ҂ѕ҃ѱл: из рwсіа гн шповаха сйтѣ три ікѡни: ѕтіи Гєѡргіови сосъ сребрѡмъ и златомъ и драгймъ каменіемъ). Ако не цѣлиятъ разказъ, който е на новобългарски, то поне това съобщение било добавено преди да се тури книгата подъ печатъ.

Мене ми се струва, че описанието на 20-тѣ атонски манастири не е буквален преводъ, а е било съставено въ Зографъ или Хилендаръ (за последния манастиръ има 30 реда), въз основа на нѣкое гръцко описание, предания на манастиритѣ и лични наблюдения на съставителя. Че билъ използуванъ и негръцки изворъ, това се вижда отъ следнитѣ факти. Въ описанието за Зографъ се говори за мощи на св. Георгий Нови Софийски, за когото едва ли се е споменавало въ гръцко описание на светогорскитѣ манастири. Въ описанието на руския манастиръ се казва, че неговъ ктиторъ билъ сръбскиятъ князъ Лазаръ и че въ скита „Св. Богородица“ при тоя манастиръ жителствѹютъ болгарє (у Дриновъ, п. съч., стр. 450, кол. 1). Чрезъ това подчертаване на българския елементъ авторътъ на описанието се издава, че билъ българинъ (монахъ отъ Зографъ, Хилендаръ или другъ светогорски манастиръ). За монаситѣ на манастиритѣ не е отбелязано, какви сж били по народность, защото това не е било нуждно да се каже, за да се привлѣче вниманието на поклонницитѣ. Реченията скитъ, като малка обитель, можелъ да бѫде отминатъ отъ поклонницитѣ и затова трѣбвало да му се направи патриотична реклама. Дриновъ смѣта, че и тоя изразъ билъ после добавенъ отъ преводача или пъкъ отъ допълнителя на описанието за Зографския манастиръ (п. съч., стр. 434). По-вѣроятно ми изглежда, че го е добавилъ самиятъ съставитель на книжката, понеже изречението е на църковнославянски, а допълнительтъ на разказа за Зографъ си служи съ говоримъ български езикъ.

Добавкитѣ въ разказа за Зографъ не се схождатъ напълно по езикъ съ х. Теодосиевия предговоръ въ книгата Оу҃тѣшєніе грѣшнымъ. Въ описанието се срѣщатъ по-малко църковнославянски елементи (по-често *е* вм. єсть въ предговора). Х. Теодосий пише предлогъ во, а въ описанието оу или *в* (оу кѣлата, в монастырь); въ предговора членъ отъ (ковчє́готъ, отворотъ, отключотъ, на простіотъ человѣкъ, наредъ съ простію народъ), а въ описанието чл. *о* (и си турилъ пє́рсто на ѡбразо, се залє́пилъ пє́рсто, споретъ монастёро) (вж. у Дриновъ, Съчин. II, стр 448, притурка). Поради тѣзи различия не може да се допуска, че добавката е направена отъ х. Теодосия, освенъ ако се допустне, че той нѣмалъ установенъ езикъ (срв. за члена м. р. у Г. п. Христовъ, По-забележителни особености на кукушко-дойранския говоръ, Македон. прегледъ, г. X, кн. 1—2, стр. 111—112). Но трѣбва да се отбележи, че единъ издатель би мо̀гълъ да внесе добавки, както напр. Никола Карастояновъ (въ разказа за Зографъ къмъ съобщението за 24-тѣ мѫченици монаси добавилъ дата: „което е било въ лѣто 1204 по Хр҃та“, въ разказа за руския манастиръ: „има и миро ѿ с. димитрия“, изпустналъ имената на зографскитѣ проигумени Евтимий и Порфирий).

[1] Тя ще да е излѣзла следъ Описание на светог. монастири, както мисли и Дриновъ (Съчин., II, стр. 430, заб. 10).

главена **Слоужéніе Еврéйско и всé слотворéніе нúхнw со показáніе w Сщéннw и Кжвéннw писáніе ветхо и нóвое.** Тя била съставена на молдовлашки езикъ отъ монаха Неофитъ, бившъ еврейски равинъ и братъ на молдавския манастиръ Нѣмца. После това съчинение било преведено на гръцки, а въ 1837 г. прилепскиятъ български учитель Георгий Самуркашъ, който като бившъ букурещки търговецъ знаелъ влашки и гръцки, и неговиятъ ученикъ Натанаилъ Стояновичъ (после охридски митрополитъ) го превели въ Прилепъ **во прóстый и крáткый зблкъ болгáрскій къ разумѣнію прóстомs народs,** имайки на ржка влашкия текстъ и гръцкия преводъ[1]. Не е известно, дали по свой починъ тѣ сж превели това интересно апологетическо-богословско съчинение, или пъкъ били подканени отъ хаджи Теодосия, който, нѣма съмнение, е влизалъ въ връзка съ образовани българи[2] и е търсѣлъ работа за печатницата си[3]. Както разказва митрополитъ Натанаилъ въ своята автобиография, той и неговиятъ учитель като че по свой починъ сж решили да преведатъ тая книга. Въ Прилепъ Натанаилъ билъ свикналъ да превежда за свещеницитѣ апостолски и евангелски четива[4]), та преводътъ на **Слоужéніе**

---

[1] Вж. заглавието на книгата у Дриновъ, съчин. II, стр. 428. Ако и да не е посоченъ преводачътъ, Дриновъ се догадилъ по нѣкои езикови форми (сѣ чинú оучúтель хр҃тыáнскій, ед. ч. йматъ), че съставителътъ на това заглавие и преводачъ на книгата „е билъ македонецъ и, види се, изъ Западна Македония". Въ автобиографията си митр. Натанаилъ посочва преводача, както и начина на превода (вж. тукъ, с. стр., заб. 4).

[2] Напр., може би, съ Христо попъ Василевъ въ Карлово (срв. тукъ, стр. 44).

[3] Проф. Пеневъ твърди общо, че х. Теодосий „е привличалъ въ своето издателско предприятие по-буднитѣ учители въ Македония, задължавалъ ги е да превеждатъ и пишатъ и е издавалъ книжовнитѣ имъ трудове, макаръ и да е разполагалъ съ твърде оскждни срѣдства" (п. съч. III, стр. 259). Обаче нѣкои отъ основанията на Пеневъ не сж здрави: х. Теодосий не е издалъ Огледало на Кирилъ Пейчиновича, нито е преиздалъ нѣкои произведения на хаджи Якима Кърчовски, поне до сега не е известно такова издание. Не е установено, че взаимоучителната таблица на Иорд. х. Константиновъ Джинотъ била напечатана отъ х. Теодосия (срв. по-долу, стр. 50, заб. 1).

[4]) Мсбну, XXV, Житиеописаніе митрополита Охридо-Пловдивскаго Натанаила, стр. 9: „Тука (въ Прилепъ) азъ превождахъ и на благоговѣйнитѣ свещеници потрѣбнитѣ имъ апостоли и евангелия. Книгата на Неофита иеромонаха (въ заглавието е: Монáхъ) отъ монастирьтъ Нѣмца въ Молдава, подъ заглавие: Служение еврейско..." печатана въ Солунъ въ 1839 лѣто,

Евре́йско се явявалъ плодъ на тоя му книжовенъ навикъ. Ако се вѣрва, че Натанаилъ точно си спомня миналото отъ своитѣ юношески години, преводачътъ не се познавалъ съ хаджи Теодосия : Натанаилъ никѫде не го споменава по име, нито е знаелъ точно отъ кѫде билъ родомъ[1]). Може да се допустне само това, че вестьта за отваряне на солунската печатница е подбудила Георгия Самуркашъ и Натанаила да преведатъ реченатa книга съ надежда, че ще може да се отпечати и се разпродаде между простия народъ. Презъ м. май 1837 г. тѣ сѫ заминали за Св. гора, обаче тѣ не намѣрили за нуждно да се срещнатъ съ хаджи Теодосия и да му предложатъ да издаде книгата имъ, а сѫ предали превода си на единъ велешанинъ по име Наумъ Лювчиевъ, за да се погрижи за напечатването му въ Солунъ.[2] Дали сѫ предложили на книгоиздателя х. Теодосия нѣкакви условия или му предали превода си безвъзмездно — не е известно. Изобщо нѣма никакви сведения при какви договорни условия х. Теодосий издавалъ чужди съчинения (плащалъ ли на автора хонораръ въ пари или чрезъ екземпляри отъ издадената книга). Но отъ едно писло на Неофита Рилски отъ 30. XI. 1838 г. до Райна Поповичъ се вижда, че х. Теодосий предварително изпращалъ ѳбяви-реклами за абонати на книгитѣ, които се тъкмѣлъ да издаде съ свои срѣдства. Така, още въ 1838 г. (може би, есеньта) той разпратилъ изъ българскитѣ градове такова обявление за книгата **Слѫже́ніе Евре́йско** и то, изглежда, е попаднало въ рѫцетѣ на Христо попъ Василевъ въ Карлово, ученикъ на Неофита Рилски, който, живо интересувайки се отъ солунската печатница, моли приятеля си Райно Поповичъ да види това обявление и да му съобщи

учителтъ ми Георги Самуркашъ я имаше печатана изъ влашки и гръчки, и понеже онъ, като бивши букурещки търговецъ, познаваше влашки и гръчки язици, то рѣшихме се какъ да можемъ да я прѣведемъ на наше мѣстно, просто бълграрско нарѣчіе. И така, въ нѣколко мѣсеци, имайки прѣдъ себе си влашкото и гръчкото издания, съ помагание единъ другиму, я прѣведохме криво-право и въ 1837 година, месецъ май когато тръгнахме и двамата за Свята гора, дадохме преводътъ на единъ велешанинъ по име Наумъ Лювчиевъ..., за да го печати (типоса) въ Солунъ, гдѣто се слушаше, че се отворила българска типография".

[1]) Срв. тукъ, стр 17, заб. 2.

[2] Срв. стр. 43, забел. 4.

своето заключение[1]. Христо попъ Василевъ, може би, билъ настоятель на солунската печатница-книгоиздателство.[2] По всичко изглежда, че х. Теодосий е издалъ съчинението **Слѫжєніе Єврéйско**, навѣрно следъ като чрезъ обявлението си осигурилъ известенъ брой спомоществователи.[3] Той се решилъ да го издаде, защото било написано на достѫпенъ за народа езикъ и съ своето съдържание, изобличаващо еврейската талмудска религия, можело да усили у читателитѣ вѣрата въ И. Христа. Може би, и религиозни спорове между евреи и християни въ Солунъ сѫ го подбудили да издаде това съчинение, смѣтайки, че то ще намѣри добъръ приемъ между българитѣ въ Солунъ и др. градове, гдето имало евреи, както било разпространено между власитѣ и гърцитѣ.

Следъ изгарянето на солунската печатница хаджи Теодосий ще да е обиколилъ Северна Македония, за да събира милостиня за Синайския манастиръ. Тогава Кирилъ Пейчиновичъ му далъ нѣкаква парична сума, за да възобнови печатницата, навѣрно съ условие да напечати неговото съчинение **Оу҃тѣшєніе грѣ́шнымъ**, което, стъкмено още въ 1831 г., не е сполучилъ да го издаде въ Бѣлградъ[4]. Хаджи Теодосий го издалъ въ 1840 г., като замѣнилъ предговора на автора съ свой обширенъ предговоръ, въ който издателтъ проявява и писателски даръ. Той говори за суетния стремежъ на царе и „благородни“ мѫже да се прославятъ и обезсмъртятъ имената си съ паметници, но не сѫ сполучили, защото всичко, що направили, било „тлено и всуетно“, радѣели не за душевното

---

[1]) „За Typografiата Солунска — пише Неофитъ Рилски — искайте отъ киръ Христа Папа Васили Прокириксинъ, що има за *δημοκία τῶν Ἑβραίων* и ще да разумѣете, която е сега новосоставена, и щото заключите отъ нея, сообщете ми“ (Пер. сп., кн. 32—33, стр. 347).

[2]) Срв. у мене, Солунъ въ бълг. дух. култура, стр. 36, заб. 28.

[3] Въ края на книгата има списъкъ на 312 **Сотрудници**: отъ Велесъ 159, Тетово 35, Прилепъ и Берово по 17, Враня 14, Скопие 13, Ваташа 12, Башино село 11, с. Бегница 6, с. Преждево 8, с. Ресава 5, Неготино и Крушово по 4, Кавадарци 3, Щипъ и Ново-село по 2 (срв. В. Погорѣловъ, Описъ и пр., стр. 65).

[4] Пълното заглавие: **Книга глаго́лемаѧ Оу҃тѣшєніе грѣ́шнымъ прикѣ́дена на прѣ́стїй ѧзы́къ ѿ Кѵ̈рілла їеромона́ха кы́ѵшагѡ їгу́менъ въ мѡнастырѣ Лешечкагѡ сто́агѡ Ѳѡанасїа. Въ тѵ́пѣ Солѹнскїй при хаѹй папѣ Ѳеодо́сїа а҃рхимандрі́та Сѵ̈найтскагѡ въ лѣ́та** 1840 (Дриновъ, п. съч., стр. 436: Пер. сп., кн. 34, стр. 489, ст. на А. Шоповъ; Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, стр. 99).

си спасение, а за чувственъ животъ. Траенъ споменъ ще оставятъ само ония хора, които правятъ добро на ближнитѣ си било като тѣхни учители, съ поучения, било като тѣхни благодетели

(„таквія человѣци всегда суть у спóменъ и у похвалéніе и у всегдáшно ублажéніе", които „непрестáно ревность имáятъ да помóгнатъ на православнúте христіáны, едни, учúтели, со поучéніе, дрýзи, милостúвіи, со помощь")

Ето блаженъ е и иеромонахъ Кирилъ отъ манастира „Св. Атанасий" (Лешочки), понеже му помогналъ да оправи изгорѣлата му печатница и не само това,

„Но ѿвой блажéній человѣкъ: со толко трудъ и со любóвь, седѐ и приведѣ ѿва҃ книжица, глаголема҃: Оу҆тѣшеніе грѣшнымъ", за написването на която той черпилъ сведения изъ Св. писанне (псалтира, евангелието), съчиненията на Илия Миниатъ (гръцки проповѣдникъ отъ края на XVIII в.) „и ѿ други примѣрными історіами", не на славянски или руски езикъ, а „на прости ꙗзы́къ болгáрскій долніа҃ Мѷссій Скóпскій и Тéтовскій", та „да ѧ чáтатъ и прóстію нáродъ да ублажáетъ на такóвъ православный ѹ҆чúтель, оти можатъ да познáатъ ѿ сїе ѹ҆чéніе и не можатъ да рéчатъ, по що нéможеме да познáеме сѳ҃ти ѥ҃сть по славѧнскїй йлú по рѡссїйски ꙗзыкь; еве ключъ что̀ wтвòруетъ сéрдцето ваше; не ключъ ѿ злато, йлú ѿ срéбро, но клю҃чъ ѿ жéлезо и чилúкъ что̀ да не се віи, оти срéброто и златото ѥ҃сть меко и се віе скóрѡ, но жéлезото со чилúкъ не се віе. Кога да есть отворотъ, сирѣчь ѿключотъ отъ злато, или отъ срéбро, та да нé може ковчéготъ, сирѣчь сéрдцето мое, да отвóри, что ми есть такóвъ отворъ? Нека есть отъ чилúкъ и железо, та да отвóри ковчéготъ, та да не есть отъ срéбро и злáто и да не мóже да отвори сéрдцето на прóстіотъ человѣкъ. Еве любéзній православнíи христіáны, со овà҃ книжица, що поучáва преподобній ѳтéцъ Кѵ̈риллъ, нé можете да рéчете, оти не можеме да познáеме. Еве все се познáва отъ начáло до конéцъ.

И кога ке чáтите во тая книжица, да хвáлите и да благодáрите Бога, оти е далъ такóвъ учúтель во време наше. И да се молúме па на Бога и Господа нашего Іисуса Христа и на пречúстія матеръ его да будеме вси православнíи наслѣдници со всѣми благоугодúвшими Богу и да слáвиме имя всесвѧтòе его Отца и Сына и Свѧтаго Духа. Аминь."

Авторътъ се подписалъ подъ предговора, както и въ заглавията на своитѣ издания: Хаѱи папа Ѳеодосіа҃ архимандрúтъ Сѵнаїтскій.[1]

Оу҆тѣшеніе грѣшнымъ не е оригинално съчинение. Както по-рано дамаскинаритѣ подражавали на проповѣдитѣ на Дамаскина Студита, така Кирилъ Пейчиновичъ — на поученията на Илия Миниатъ.[2] При все това той композира по

[1] По Дриновия цитатъ, Съчинения, II, стр. 436—438; Ивановъ, п. сб., стр. 194—195.

[2] Дриновъ мисли, че Кирилъ Пейчиновичъ се ползувалъ отъ съчинението на Илия Миниатъ въ руски преводъ „Камень претыканія и соблазна" (п. съч., II, стр. 446, заб. 36). Обаче отъ съпоставкитѣ съ речи на сжщия

особенъ начинъ заетитѣ материали. Въ това съчинение сѫ вмѣстени различни статии[1], външно несвързани и самостойни една отъ друга, но въ действителность тѣхъ свързва една обща цель: утешение на грѣшнитѣ. Желаейки да придаде свещенъ характеръ на книгата, той внушава на читателя, че наставлява не случайно, а по призвание и вдъхновение. Съ тая цель на 9 и 10 стр. сѫ помѣстени текстове отъ книгата на пророка Иезекиилъ, гдето се представя, че пророческото слово е храна сладка като медъ и пророкътъ — изпълнитель на волята Божия. Въ тоя свой трудъ Кирилъ Пейчиновичъ се проявява като опитенъ и красноречивъ проповѣдникъ и катихизаторъ на простонароденъ езикъ. Той ималъ особенъ култъ къмъ Божията майка. Цельта на книгата му е да утвърди у народа вѣрата въ св. Богородица като висша утешителка, покровителка и застѫпница на грѣшнитѣ. Тая мисъль той развива въ 21 л. въ форма на похвално-молебно слово, пълно съ чувство на величайше преклонение предъ образа на св. Богородица — обща майка и на християнитѣ.

Сѫщо така е красноречиво и поучението му „Како творити бракъ", изложено въ 9 л. Сравнявайки брака съ полагане основи на сграда, той дава достѫпно уяснение за необходимостьта отъ църковния бракъ, като бичува сватбенитѣ обичаи (веселбитѣ съ хора̀ и свирни), несъгласни съ християнската идея за брака.

Книгата Оу҃тѣшеніе грѣшнымъ е ценна не само отъ историко-литературно и богословско гледище, но и като ясно свидетелство за сътрудничеството и идейната близость между хаджи Теодосия и Кирила Пейчиновича.

проповѣдникъ се вижда, че Кирилъ Пейчиновичъ ималъ на ржка сборника отъ Миниатови „Поученія въ разныя недѣли и праздничныя дни", издадени въ руски преводъ презъ 1760, 1781 и 1814 г. въ Москва (вж. Селищев, Полог и его болгарское населеніе, София 1929, стр. 187—189).

[1] 1—3б л. предговорътъ на х. Теодосия, 4—24 л. сѫщинскиятъ текстъ на Оу҃тѣшеніе грѣшнымъ, 25—33об л. Пов҃чéніе ѕ҃бщое всюдѕ̀ како подобáетъ твори́ти бра́къ и̑ во кото́рїѧ днехъ, и̑ а҃ще хо́щѕ̀тъ нововѣнча́нїи быти роди́тели благопотребнымъ ча́домъ"; 34 л. тропарь и кондакъ на св. Нифонтъ, 34об. л. молитви за благословение на пчели, буби, „ваіа" на Цвѣтница и за насаждане лозе; 39об.—43об. л. разказъ за войника Таксиотъ, възкръсналъ отъ мъртвитѣ, 44—47об. л. азбученъ показалецъ на съдържанието.

Въ 1841 г. хаджи Теодосий е издалъ новъ трудъ, озаглавенъ „**Книга за навчѣнїе трихъ язйкокъ: славѧно бо́лгарскїи и грѣ́ческым и карамали́цкои**“. Съ това издание (24 л., съ текстъ въ 18 стр.) той ималъ за цель да отговори на нуждата, която чувствували българитѣ търговци и занаятчии въ Солунъ и др. градове да знаятъ езика на турци и гърци, съ които се намирали въ чести сношения. Книгата не е разговорникъ, не е нито речникъ, а се състои отъ кратки поучителни разкази, изложени на три говорими езици: български, гръцки и караманлийски, сир. турски, въ отдѣлна колона за всѣки езикъ. Не е ясно, защо турскиятъ езикъ е нареченъ по името на караманлиитѣ. Може би, хаджи Теодосий се ржководилъ отъ съображението, че тѣ сж православни, за каквито билъ нагоденъ и текстътъ на книжката, или пъкъ той се ползувалъ отъ караманлийски религиозни книги, за да състави турския отдѣлъ на книжката си. Както установи още Дриновъ, българскиятъ и гръцкиятъ отдѣли на х. Теодосиевата книжка почти изцѣло сж взети изъ *Λεξικὸν τετράγλωσσον* на мосхополеца икономъ и иерокириксъ хаджи Даниилъ[1], навѣрно по второто му издание (1802 год.). Въ солунския триезичникъ сж изпустнати влашкиятъ и албанскиятъ отдѣли отъ х. Даниловия четириезичникъ, понеже на пазаритѣ въ българскитѣ македонски градове не се говорѣли тия езици. Предавайки гръцкото писмо на своя изворъ съ църковнославянско, съставителтъ не всѣкога е вниквалъ да разбере българския текстъ и прочелъ неправилно нѣкои думи[2]. Това обстоятелство ни кара да мислимъ, че солун-

[1] Съчинения, II, стр. 483—489; срв. Селищевъ, Очерки по македонской діалектологіи, I, Казань 1918, стр. 6 и 15. Не се знае точно кога и кѫде за пръвъ пѫть билъ издаденъ х. Даниловиятъ лексиконъ, помѣстенъ въ неговия трудъ *Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία*. Дриновъ посочва 1770 г. и Мосхополе (п. съч., стр. 484). И други смѣтатъ първото му издание за мосхополско, но отъ около 1764 г. (Селищевъ, п. съч., стр. 7). Второ издание ималъ лексиконътъ въ 1802 г., може би, въ Венеция (с. съч., стр. 7 и 14).

[2] Освенъ посоченитѣ отъ Дриновъ (п. съч., стр. 488) думи (етни вм. едни, та вм. да, ко вм. го, клатишъ вм. кладишъ), намираме и следнитѣ грѣшки: месецината вм. месечината, иankулите вм. іагулите (*ιαγκούλιτε*), гіетъ вм. іетъ, дерва вм. дърва (*δάρβα*), друце вм. друзи (*τρούζη*), се іатотъ, вм. се іадатъ *ἴατατ*), за то ке расипотъ вм. за да го расипаатъ (*ζα τα κω ρασήπαατ*), толко вм. токо (*τόκω*) (по даденитѣ у Дриновъ паралели, стр. 485—486). Вж. и у Селищевъ, п. съч., стр. 15—16.

скиятъ триезичникъ не е съставенъ отъ хаджи Теодосия, който добре е знаелъ гръцки и български, а отъ нѣкой малообразованъ българинъ, може би, отъ Югозападна Македония[1], не много опитенъ въ гръцкото писмо[2]. Въ книгата, очевидно, нѣкои грѣшки сѫ печатни. При все това и съ тѣзи недостатъци солунскиятъ триезичникъ има книжовна стойность като лексикографски опитъ, който не е безъ полза за славянския филологъ при изучване битолския български говоръ по хаджи Данииловия четиреезичникъ, колкото и да се старае проф. Селищевъ да ни увѣри въ противното.[3] Тая малка книжка показва, колко голѣма нужда се чувствувала отъ подобни учебни пособия, които давали възможность на грамотния българинъ да бѫде въ общение съ инородния търговски и културенъ свѣтъ. Тази обществена нужда подбудила и о. Неофита Рилски да състави гръцко-български „словарь", външно по подражание на гръцкия речникъ отъ Антима Гази, но въ действителность по метода, приложенъ въ мосхополския четириезичникъ и солунския триезичникъ, сир. да обясни (въ два стълбца) всички простогръцки думи на старогръцки, простобългарски и славянски, като си служи „съ разни фрази и перифрази на простоговоримото българско наречие", съ български пословици и други народни мѫдрости.[4] Сѫщата потрѣба съзналъ и пловдивскиятъ чорбаджия Вълко Чалъкоглу, та обещалъ на Неофита Рилски 30,000 гр. (10,000 свои и останалитѣ отъ роднини и др.) за отпечатване речника.[5]

---

[1]) Дриновъ предполага това, защото прилагателни имена съ оконч. ой м. р. се употрѣбяватъ въ Воденско и други краища на Югозападна Македония (Съч., II, стр. 429). Формата ідна (вм. една) сѫщо е указание.

[2]) Не знаейки какъ да предаде срѣдисловния звукъ *ъ*, той изпустналъ думата *βάρμπατα* въ четиреезичника и я замѣнилъ съ д а б о и.

[3] П. съч., стр. 16: не приема мнението на Дриновъ (п. съч., стр. 489), че, който ще изучава хаджи Данииловия трудъ, „съ благодарение ще се възползува и отъ триезичната солунска книжка".

[4] Пер. сп., кн. 31, стр. 139 (ст. на Димитриевъ „Двѣ обявления за единъ словарь). Неофитъ Рилски искалъ да издаде единъ речникъ, „полезенъ за всички", които желаятъ да се ползуватъ отъ четенето на славянски и гръцки книги, а най-вече отъ простогръцки, каквито книги гърцитѣ имали много „и въ които младитѣ отъ нашия народъ се наслаждаватъ съ прочитанье е постоянно и безъ насищание" (Пер. сп., кн. 31, стр. 140).

[5]) Пер. сп., кн. 31, стр. 139; кн. 34, стр. 500.

Само посоченитѣ петь книги[1] за сега сѫ известни като издания на първата българска печатница. Тѣ сѫ станали многоценна библиографска рѣдкость. Намѣрени сѫ само по единъ или два екземпляра[2]. Обаче и тѣзи книги, излѣзли последователно въ четири години, сѫ достатъчни, за да може да се очертае вѣрно голѣмото дѣло на х. Теодосия Синайски. Вижда се преди всичко, че той ималъ ясно съзнание за своето трудно предприятие. Той искалъ то да има своя опредѣлена физиономия. Неговитѣ издания си приличатъ по външность: еднакъвъ шрифтъ (едри църковнославянски букви), дебела жълтеникава хартия[3]. Корицитѣ и всичкитѣ страници сѫ украсени отъ четиритѣ страни съ лѫчисти звездици, поставени една подъ друга въ правожгъленъ редъ, като символично указание на духовната свѣтлина, разнасяна отъ книгитѣ. На корицата стои пълното заглавие на книгата съ озна-

---

[1]) Взаимоучителната таблица на Йорд. х. Константиновъ Джинотъ не може да се смѣта за солунско издание (Стоиловъ, СбАкн., IX, стр. 12; Пеневъ, п. съч., III, стр. 259). Знаемъ, че хаджи Теодосий е означилъ въ посоченитѣ петь книги печатницата и датата на тѣхното издаване. Изглежда, че това било неговъ обичай, отъ който не би отстѫпилъ и за въпросната книга (срв. тукъ, стр. 43, заб. 3)

Необосновано е твърдението на проф. Пеневъ, че хаджи Теодосий издалъ около десетина книги (п. съч., III, стр. 258). За съчинения на х. Якима Кърчовски и „Огледало“ на Кирила Пейчиновича срв. тукъ, пред. заб.

Описвайки подробно х. Теодосиевитѣ издания, Шоповъ казва, че, по добити отъ него сведения (отъ дойран. учитель Липошлиевъ?) въ солунската печатница сѫ печатани или препечатвани още житие на св. Ив. Рилски, цвѣтникъ и типикъ, но не е виждалъ тѣзи книги (Мсбн, III, стр. 50; Изъ новата история и пр., стр. 14).

[2] Отъ № I Йорд, Ивановъ е намѣрилъ единъ екземпляръ въ Дойранъ (Бълг. стар. изъ Македония, II изд., стр. 192) и едно се пази въ Соф. нар. библиотека (срв. Селищевъ, сп. Slavia, 1926 год., св. II, стр. 259). Отъ № II сѫ известни 2 екз. (1 въ Петербургъ у князъ Вяземски и 1 въ България, вж. Дриновъ, п. съч., стр. 430); отъ № III — 2 екз. (1 въ Петерб. публ. библиотека и 1 въ Соф. нар. библиотека, вж. Дриновъ, п. съч., стр. 429 и Б. Цоневъ, Описъ на ржкописитѣ и старопеч. книги въ Нар. библиотека въ София, № 529); отъ № IV — 2 екз. (въ България и Румянцевския музей, вж, Дриновъ, п. съч., стр. 436 и Селищев, Полог, стр. 182); отъ № V — 4 екз. (въ Румянцевския музей, въ Петрогр. Академия на наукитѣ, въ Казанската дух. академия, въ Софийския университетъ, вж. Дриновъ, п. съч,, стр. 429; Селищевъ, Очерки македонской диалектологіи, стр. 15, заб. 1).

[3] Срв. у Шоповъ, пер. сп., стр. 490 за №№ I и IV.

чение на печатницата и датата [1]. Нѣкои солунски книги[2] иматъ и голѣмъ гербъ (корона). Две ангелчета го поддържатъ съ едната си ржка отъ дветѣ страни, а другата си ржка допиратъ до клончетата. Тая картина пакъ била символъ на вѣрата въ възродителната мощь на книгата. Изобщо може да се заключи, че х. Теодосий ималъ естетиченъ вкусъ и се стремилъ да даде на изданията си възможенъ за тогавашното време привлѣкателенъ видъ.

Сждейки по известнитѣ солунски издания, можемъ да се съгласимъ съ проф. Пеневъ, че х. Теодосий билъ много по-придирчивъ въ избора на книгитѣ, отколкото Никола Карастояновъ. Той е схващалъ по-ясно задачитѣ на книгоиздателството и много повече радѣелъ за народна просвѣта. Стараелъ се да потиква по-буднитѣ учители въ Македония да пишатъ народополезни книги[3]. Това различие между двамата първи новобългарски печатари се дължело най-вече на обстоятелството, че х. Теодосий сравнително билъ по-образованъ и не гледалъ търговски на своето предприятие, а го смѣталъ служба на своя народъ. Както се увѣряваме отъ неговия хубавъ предговоръ къмъ кн. „Оу҃тѣшен е грѣшнымъ“ той би могълъ да стане български книжовникъ не по-доленъ отъ своитѣ съотечественици х. Якимъ Кърчовски и Кирилъ Пейчиновичъ, но той билъ повече склоненъ къмъ обществено-практическа дейность. Може би, затова малко време се подвизавалъ въ Синайския манастиръ. Овладѣнъ отъ горещо желание да помогне на своя народъ, за да се повдигне и тръгне по пжтя на напредъка, както околнитѣ народи, х. Теодосий билъ дълбоко убеденъ, както и Кирилъ Пейчиновичъ, че това ще може да се постигне само чрезъ просвѣта на

---

[1] Въ № 1: напечáтасѧ во грáдъ Сóлѹнъ, со їзновъ тѵ́пъ: при хаѵ̀и папà Θеодѡ́сїа а҃рхїмандрі́та Сѵнайтскагѡ. лѣта а҃ѱлѳ; въ № II: Въ Слава Отцà, и Сы҃на и Сты҃го Дх҃а, аминь. Напечáтасѧ въ тѵ̀пографі́и Солѹнской въ лѣто ѿ Хр҃та а҃ѱлѳ мѣсѧцъ февр҃арі́а; въ № III: Въ Тѵ̀пографі́и Солѹ́нской при хаѵ̀и папа Θеодѡ́сїи и а҃рхїмандрі́та Сы҃на(и)тскаго, въ лѣто а҃ѱлѳ; въ № IV: въ тѵ́пъ Солѹ́нскїй при хаѵ̀и папà Θеодѡ́сїа а҃рхмандрі́та Сы҃найтскаго въ лѣта 1840; въ № V, както въ № I съ дата лѣта: 1841.

[2] № № I, II, IV (срв. Дриновъ, п. съч., стр. 431; Шоповъ, п. сп., стр. 490); фотографски снимки у Ивановъ, п. сб., стр. 193 и 195; Селищев, Полог, стр. 183.

[3] П. съч., III, стр. 259. Срв. тукъ, стр. 43, заб. 3.

простонароденъ езикъ. Така ще може да се разпръсне невежеството и следъ това ще паднатъ оковитѣ на робството. Ето защо х. Теодосий се стремилъ да обнародва не толкова книги, които биха намѣрили по-добъръ пазаръ, колкото книги, които биха подигнали съзнанието на простия народъ и биха облагородили неговия духъ. Такива сж книгитѣ Слѣженіе еврейско и Оутѣшеніе грѣшнымъ. Той като че ли не се стремилъ да даде на народа знания изъ свѣтскитѣ науки, защото вѣрвалъ, че, ако свѣтлината на Христовата вѣра проникне действено въ народнитѣ слоеве, българскиятъ народъ ще добие необходимата духовна мощь за самовъздигане и напредъкъ. При все това той не пренебрегвалъ практическитѣ нужди на своя народъ, като и съ такива издания (Началное оученіе и триезичникътъ) гледалъ да подчертае и внуши ценностьта на родния езикъ. Ние не знаемъ точно, подъ чие влияние той си поставилъ за девизъ: да се пише на простонароденъ български езикъ. Нѣма никакви следи, отъ които да се вижда, че е челъ нѣкои съчинения на Софрония Вратчански, който, споредъ нѣкои литераръ-историци, е далъ това начало[1]. Може да се допуска само влияние на Кирила Пейчиновичъ, който преди 20 години далъ тласъкъ на новобългарската

[1] Срв. Пеневъ, п. съч., III, стр. 259. Наистина, Софроний Вратчански подчертава нуждата отъ писменость на простонароденъ езикъ, както ясно казва въ своя Киріакодроміонъ: Понеже въ българската земя има много свещеници, и прости човѣци, които не разбиратъ Св. писание на славянски езикъ, „Тогѡ̀ рáди а҃зъ потрѣ́бихсѧ ѝ препи́сахъ сію̀ сі҃рѣ́нѣйшю книгѹ̀ на бо́лгарскїй, прⷭ́тый а҃зы́къ.“ Но той не можалъ да се освободи отъ църковнославянския езикъ, съ форми отъ който сж изпъстрени всичкитѣ му съчинения (печатни и ржкописни) (срв. Селищевъ, Slavia, п. кн., стр. 261—263). — Пеневъ мисли, че Кириакодромионътъ на Софрония Вратчански, като първа печатна новобългарска книга, дала поводъ да се явятъ и други печатни новобългарски книги, чиито автори проявяватъ стремежъ да пишатъ, както Софроний, на простонароденъ езикъ и се явяватъ негови ученици (п. съч., стр. 344—345). Такава външна връзка не може да се установи, защото не е известно, дали х. Якимъ Кърчовски и Кирилъ Пейчиновичъ сж видѣли тая Софрониева книга преди да излѣзатъ първитѣ имъ книги (Повѣсть отъ 1814 г. и Огледало отъ 1816 г.). Една отъ припискитѣ на Кирила Пейчиновича въ Кириакодромиона е отъ 1836 г., а, навѣрно, и другата приписка е отъ времето, когато Кирилъ Пейчиновичъ билъ игуменъ на Лешочкия манастиръ (отъ 1818 г.) (ср. Селищевъ, Отчетъ и пр. стр. 56; Полог., стр. 156). Тѣзи двама книжовници могли да се явятъ

книжнина съ своето Огледало (1816 г.). Х. Теодосий, може би, се запозналъ и съ произведенията на хаджи Якимъ Кърчовски презъ време на таксидиотскитѣ си обиколки изъ Северна Македония. Но въ основата на неговото убеждение е лежало началото, поставено отъ самия ап. Павелъ: „но въ църква предпочитамъ да кажа петь думи разбрани, за да поуча и други, отколкото хиляди думи на езикъ непознатъ“ (I Кор. 14, 19). Колко високо е ценѣлъ той народния езикъ, това се вижда отъ неговото вдъхновено мѫдро и картинно сравнение, че народниятъ езикъ е ключъ отъ желѣзо и стомана („чиликъ“), който отваря народната душа, за да възприеме свѣтлината на знанието, а рускиятъ и църковнославянскиятъ езикъ е ключъ отъ сребро и злато, който не може да отвори сърдцето на простия човѣкъ. Затова той ублажавалъ Кирила Пейчиновича, който пишелъ на простъ езикъ, канилъ и народа да ублажава и слуша тоя добъръ учитель. Тая „твърде интересна характеристика на българския народенъ езикъ“ — казва покойниятъ нашъ литераръ-историкъ проф. Пеневъ — е „една характеристика, която би хрумнала само на единъ поетъ, който дълбоко се е сро-

---

независимо отъ Софрония Вратчански само подъ влияние на дамаскинаритѣ (напр. Иосифъ Брадати), които съзнателно пишели и твърдѣли, че пишатъ на „простъ български езикъ“, сѫщо и подъ влияние на самия гръцки сборникъ Θησαυρὸς на Дамаскина Студита и други простогръцки съчинения (срв. Селищев, Полог, стр. 165—166). Тѣ ще да се ползували отъ гръцкия езикъ. Хаджи Якимовото съчинение „Чудеса на св. Богородица“ (1817 г.) е преводъ отъ гръцкото съчинение „Ἁμαρτολῶν σωτηρία“ (съставилъ го монахъ Агапий Критски) (срв. Ивановъ, Бълг. старини изъ Македония, стр. 146; Пеневъ, п. съч., III, стр. 375); Кирилъ Пейчиновичъ могълъ да научи гръцки въ Св. Гора, гдето прекаралъ часть отъ своето юношество. Неприемливо е и мнението на Л. Мирковић, че сръбскиятъ просвѣтитель Доситей Обрадовичъ е повлиялъ на Кирила Пейчиновичъ (вж. разборъ у Селищев, п. съч., стр. 165). Все пакъ не е безъ значение фактътъ, че въ Лешочкия м-ръ се намиралъ екземпляръ отъ Софрониевия Кириакодромионъ. Кирилъ Пейчиновичъ е челъ тая книга, както може да се сѫди по ромбовидния му надписъ въ нея (така е написалъ името си „Кирилъ“ и въ „Оу҃тѣшеніе грѣшнымъ“). На корицата отъ сѫщата книга има и приписка на К. Пейчиновичъ (вж. Селищевъ, Отчетъ и пр., стр. 55—56; Полог, стр. 164). Въ това време К. Пейчиновичъ вече е влѣзълъ въ своя книжовенъ пѫть и вървѣлъ по него, като и проповѣдвалъ въ църква въ Тетово и околнитѣ села, както помнѣли тетовски старци (Селищевъ, Отчетъ и пр., стр. 56, и Полог, стр. 156; срв. Пеневъ, п. съч., III, стр. 354).

дилъ съ духа на нашия езикъ.“ По увѣрението на сѫщия, отъ тая характеристика се възхищавалъ и Пенчо Славейковъ[1]. Това откровение хаджи Теодосий изрекълъ въ едно време, когато между тогавашнитѣ първи наши учени (въ България и вънъ отъ нея) се водѣлъ горещъ споръ за български книжовенъ езикъ, и граматици като Неофитъ Рилски, Христаки Павловичъ и др. се отдалечавали отъ живия езикъ.[2] И той не само е проповѣдвалъ това правило, но и го прилагалъ, както въ свои съчинения, така и въ чужди, издадени отъ него, съ много по-голѣма последовность, отколкото напр. Никола Карастояновъ, въ езика на когото има много сърбизми и църковнославянски елементи[2]. Ако допустнемъ, че х. Теодосий нѣма друга заслуга, то не може да се отрече, че разпространявайки изъ Българско печатни книги на говоримъ езикъ, той билъ въ сѫщность глашатай на неразбираната отъ всички истина, че нѣма напредъкъ безъ народенъ писменъ езикъ. Уподобявайки руския езикъ и църковно славянския на мекъ ключъ отъ сребро и злато, хаджи Теодосий, безъ да влиза въ полемика, решително осѫдилъ стремежа на нѣкои свои съвременници български учени да създадатъ изкуственъ български книжовенъ езикъ, разширилъ пѫтя на „българската“ насока или школа въ историята на нашия езикъ.[3] Къмъ срѣдата на XIX в. истината, разгласявана отъ солунската печатница, е станала незиблема основа на новата българска литература.

Солунската българска печатница нагледъ е дѣло на х. Теодосия Синайски. Несъмнено, негова е планомѣрностьта, която виждаме въ печатарското му дѣло; негови сѫ усилията, които се проявяватъ чрезъ солунската печатница да се направи Солунъ пакъ свѣтилникъ на българскатаземя. Обаче той не би се решилъ и, може би, не би могълъ да я създаде, ако не намиралъ насърдчениеународа. Както звучи изъ красноречивия уводъ на х. Теодосия въ

[1] У Пеневъ, п. съч., III, стр. 387—388.

[2] Срв. Пеневъ, п. съч., III, стр. 260.

[3] За тритѣ насоки въ развитието на новобългарския книжовенъ езикъ и борбата между тѣхъ вж. студията на А. Теодоровъ „Къмъ историята на българския езикъ“ въ Пер. сп., кн. 32—34, гдето тия възгледи сѫ наречени славянски, българо-руски и български. Срв. Селищевъ, п. ст. въ Slavia, стр. 264—265.

Оу҃тѣшеніе грѣшнымъ, простиятъ народъ като че ли е роптаелъ, че нѣма книги на разбираемъ, живъ български езикъ, а му били предлагани книги на църковно славянски или „руски“ (славяноруски или рускобългарски) езикъ[1]. Зографскиятъ монастиръ, Кирилъ Пейчиновичъ, даскалъ Камче, търговецътъ Йовко Мирковичъ и др. — това сж били сподвижници въ народополезното дѣло на хаджи Теодосия. Солунската печатница била релефенъ изразъ на тѣхното високо българско съзнание, колкото и да се мжчатъ нѣкои сръбски историци да го отхвърлятъ[2]). Изобщо въ нея се изразила духовната енергия на българското население въ Македония.

Малко време (около 4 години съ прекжсване) е работила хаджи Теодосиевата печатница, но нейнитѣ печални развалини вещаели на македонскитѣ българи свѣтълъ идеалъ. Споменитѣ за нея и хаджи Теодосия сж способствували за възраждането на солунци и дойранци. Не знаемъ, дали Павелъ Божигробски се познавалъ съ х. Теодосия, но и той следвалъ сжщия пжть — да се увеличава книжнината на простонароденъ езикъ. Кириакъ Държиловецъ, солунски гражданинъ, сѣкашъ искалъ да възстанови печатното дѣло на х. Теодосия[3]. Смѣлото предприятие на х. Теодосия е действувало

---

[1] Срв. Селищев, Полог, стр. 16.

[2] Ст. Новаковичъ е смѣталъ, че изразътъ „изыкωмъ Болгарскимъ долнѣѧ Мѣссїи“ въ първото съчинение на Кирила Пейчиновича „Ѡглєдало“ билъ поставенъ не отъ самия авторъ, а отъ коректора въ Буда-Пеща. Явява се питане: въ книгата Оу҃тѣшеніе грѣшнымъ пакъ ли чужденецъ-коректоръ е поставилъ сжщия изразъ? Предположението на Новаковича, е несъстоятелно и поради това, че, както изтъкна Дриновъ, (Съчинения, II, стр. 443) будапещенскиятъ коректоръ, безъ друго, билъ сърбинъ: словослагателитѣ въ будапещенската университетска печатница сж били сърби. Въ такъвъ случай въпросниятъ изразъ не би сжществувалъ, ако го нѣмало въ ржкописа на автора. — Сретковичъ пъкъ смѣталъ, че тѣзи думи сж били поставени отъ Кирила Пейчиновичъ, но съ тѣхъ проявилъ своята голѣма простота и невежество, понеже нарекълъ Скопско Долна Мизия вм. Дардания или Илирикъ. Освенъ възраженията на Дриновъ (п. съч., стр, 443—444: съобщение на Ана Комнина, че Вардаръ тече изъ предѣлитѣ на Мизия, Скопско е Долна земя въ хрисовула на бълг. царь Константинъ Тихъ, inferior Bulgaria за нѣмския пжтешественикъ Арнолдъ Харфъ въ 1499 г.), тукъ ще добавя, че гръцкитѣ скопски митрополити били титулувани екзарси на Долна Мизия (ἔξαρχος κάτω Μυσίας) (кодексъ XV на Царигр. патриаршия, стр. 64, писмо отъ 27. X. 1823 год. до скопския митрополитъ Анания). За това название срв. Иширковъ, Западнитѣ краища на българската земя, Софии 1915, стр. 17, заб. 2.

[3] Срв. м. тр. Солунъ и пр., стр. 30.

насърдчително на Неофита Рилски въ неговия стремежъ да уреди българска печатница. То имало значение и за Василъ Априловъ, смѣталъ го за културно постижение[1]). Хаджи Теодосиевиятъ примѣръ е насърдчилъ нѣкой българинъ въ 1843 г. да започне въ Цариградъ да печати български книги[2]. Не безъ основание казва Дриновъ: „По всичко се види, че начинанието на хаджи Теодосия е проправило пѫть за отварянье български печатници и въ Цариградъ“[3]. Иоанъ Димитриевичъ Охридянинъ, единъ отъ първитѣ български книгоиздатели въ Цариградъ[4], сѫщо ще да ималъ за образецъ бащата на българското книгопечатане. И Никола Карастояновъ, който, изглежда, е виждалъ солунскитѣ издания[5], билъ насърдченъ да върви по хаджи Теодосиевия пѫтъ, т. е. да търси съдействието на мѣстния митрополитъ, за да приложи въ действие своитѣ будимски букви[6]. Успѣхътъ на солунскитѣ книги го увѣрили, че една добре уредена бълг. печатница въ Турция може да бѫде доходно предприя-

---

[1]) „Нынѣ Болгаре — казва той — заводятъ въ Солуни свою собственную Болгарскую типографію для печатанія церковныхъ и свѣтскихъ книгъ, которая впрочемъ еще не въ дѣйствіи“ (Денница, I, Одеса 1841 г., стр. 73). Съ израза „еще не въ дѣйствіи“ той навѣрно искалъ да каже, че солунската печатница не е работѣла усилено. Иначе би трѣбвало да се мисли, че Априловъ не е знаелъ за излѣзлитѣ до 1841 г. солунски книги.

[2] Въ 1843 г. тамъ било напечатано съчинението на Константина Огняновичъ „Лѣтній кринъ или страданіе святыя великомученицы Марины“.

[3] Съчинения, II, стр. 427—428.

[4] Срв. с., тр., стр. 427.

[5] Златарски предполага, че Н. Карастояновъ е продавалъ солунскитѣ книги (Пер. сп., кн. 66, стр. 646). Срв. следв. забел.

[6] Наистина, не се знае „дали той билъ извѣстѣнъ по кой начинъ солунската печатница е добила позволение“, но, както признава Златарски, и той прибѣгналъ „къмъ сѫщия начинъ за достигане на цельта, що и основательтъ на солунската печатница“ (п. сп., стр. 647). Карастояновъ е знаелъ, че по въпроса за откриване нова печатница решителната дума има Цариград. патриаршия и като че ли смѣталъ, че трѣбва да се обърне къмъ нея (вж. негово писмо отъ 20. X. 1838 г. до Неофита Рилски, Пер. сп., кн. 68, стр. 460; срв. тукъ, стр. 20, заб. 1). Мисълта за обръщане къмъ мѣстенъ митрополитъ ще да се е явила у него по-късно въ връзка съ солунскитѣ книги. Ако навреме е ималъ на ржка солунски книги, той не би се стърпѣлъ да узнае (ако не отъ Неофита Рилски, то отъ люде, които пѫтували въ Солунъ или Св. Гора), какъ е сполучилъ хаджи Теодосий да отвори печатница.

тие, особено следъ затварянето на солунската печатница[1]. Едва ли е случайно, че той започналъ своето книгопечатане въ Самоковъ презъ 1846 г. съ разрешение на самоковския митрополитъ Матей, като препечатилъ едно отъ най-разпространенитѣ х. Теодосиеви издания — Описаніе на 20 светогорски манастири[2]. Може да се мисли, че той искалъ да изтъкне, че самоковската печатница е продължение на официално позволената солунска печатница. Изобщо солунската печатница е историческо дѣло, което приближило българския народъ къмъ духа на западноевропейскитѣ народи и усилило идеята за народното единство.

---

[1] Споредъ Дриновъ, и самоковската печатница „може би, такожде е изпъкнала не безъ нѣкакво подбужданье отъ начинанието на хаджи Теодосия“ (п. съч., стр. 428). Златарски мисли, че следъ разтурянето на солун. печатница се откривало „отново за самоковската печатница поле за работа“ (п. сп., стр. 646). Срв. Пеневъ, п съч., III, стр. 262.

[2] Самоковскиятъ митрополитъ Матей (= Ѯдели Матей) (отъ 1845 год.) му далъ писмено разрешение презъ февруарий 1847 г. (вж. у Златарски, п. сп., стр. 647—648), но преди това, въ разговоръ съ Никола Карастояновъ, той ще да е изказалъ у с т н о своето съгласие. И Карастояновъ се решилъ да преиздаде реченатa солунска книга, но безъ да посочва кой я издава и где е напечатана, очевидно, защото смѣталъ за нетактично да разгласява за своята печатница, преди да се снабди съ официално позволение. За да не се смѣта пъкъ изданието му за тайно, сир. забранено, той означилъ, че книгата е напечатана съ будимски букви (кѢдимскими писмены). Който е знаелъ, че той ималъ такива букви, лесно могълъ да разбере, че книгата е самоковско издание. А който не е знаелъ, могълъ да я мисли за будимско издание (срв. Дриновъ, съчин. II, стр. 434; Златарски, п. сп., стр. 647). Колко се страхувалъ той отначало отъ шумъ около неговата печатница, това се вижда, че и въ книгата си Часословъ отъ 1847 г. не се решилъ да посочи о т к р и т о мѣстото, гдето се намирала печатницата му, а го означилъ тъй: в' с. м. к. в. (Самоковъ). Златарски твърди, че тѣзи съкращения „и изразътъ „кѢдимскими писмены“ показватъ, че тая книга е била почната да се реди и печати още прѣзъ 1846 г.“ (п. сп., стр. 649). Едва ли е допустимо, че Карастояновъ би се решилъ да печати изведнажъ две книги, преди да се е снабдилъ съ формално позволение, а кой знае и дали би успѣлъ да ги напечати въ нѣколко месеци. Надали Матей далъ устно съгласие веднага, следъ като той дошълъ въ Самоковъ, и при първо обръщане на Карастояновъ къмъ него. Може да се допуска, че печатането на часослова е започнало въ края на 1846 г. и продължило презъ януарий и февруарий. Нѣкои екземпляри били свързани до издаването на митрополитското позволение и на тѣхната корица били поставени горнитѣ изрази, а на свързанитѣ следъ това била означена открито печатницата съ думитѣ: „въ Самоковъ 1847 въ собственной его тѵпографіи“ (срв. Златарски, п. сп., стр. 650).

Разказъ на Софѝя Ник. п. Теодосиева за хаджи Теодосия

Съобщителката на долеизложенитѣ сведения ми заяви[1], че е внучка на хаджи Теодосия и дъщеря на неговия синъ Никола. Преди 13 години тя съ семейството си се изселила въ България отъ Солунъ, следъ като подали заявление до комисията за доброволно изселване. Мжжътъ ѝ Дамянъ Огнѣновъ, строитель отъ дебърското село Кленье, е умрѣлъ въ София. Има живи единъ синъ и 3 дъщери. Живѣе въ своя кжщичка въ София, ул. Гребенъ планина № 5. Родена била въ Дойранъ, когато въ Солунъ били убити консулитѣ (френскиятъ и германскиятъ), сир. тя сега е на 63—64 годишна възрасть (1876—1939). София Николова ясно и живо възпроизвѣжда това, що е преживѣла и чула отъ родителитѣ си, главно отъ майка си. Понеже твърдението ѝ за датата на х. Теодосиевата смъртъ ми се видѣ съмнително, азъ я питахъ нѣколко пжти: баща ѝ Никола синъ или внукъ на х. Теодосия е билъ. Тя винаги отговаряше, че баща ѝ билъ х. Теодосиевъ синъ, а не внукъ.

* * *

Жената на попъ Теодосия се казвала хаджи Ката и умрѣла преди мжжа си. При все това нейнитѣ потомци (синъ и внуци) се наричали по нейно име Хаджи Ка́тини. Стари хора помнѣли, че хаджи Ката пушела и се обличала, както призренкитѣ — съ шалвари и фесче на глава, украсено съ жълтици. Такова облѣкло носѣла и майката на София Ник. п. Теодосиева, Султана. Попъ Теодосий ималъ само единъ синъ по име Никола и петь дъщери: Мария Ешменова, Христена п. Костова, Танка п. Константинова, София Кръстева и Зоица х. Ташева. Всичкитѣ сж измрѣли (Никола преди сестритѣ си къмъ 1890 г.[2] въ Солунъ). Следъ като напустналъ печатарството и се върналъ въ Дойранъ, попъ Теодосий билъ свещеникъ и сжщевременно изпълнявалъ нѣкаква длъжность въ турския конакъ (дойранското правителство) — членъ въ меджлиса (административенъ съветъ) и пазитель на държавни пари. Попъ Теодосий държалъ паритѣ въ кжши заключени въ единъ голѣмъ сандъкъ отъ „селвия“ (кипарисъ) съ звънтяща брава. Когато се завъртвалъ ключътъ, чувало се чакъ у съседитѣ. Всѣки 4 години той давалъ смѣтка на конака. Попъ Теодосий е умрѣлъ — твърди решително София, като рѣзко отхвърляше моитѣ възражения — тогава, когато тя била на една година, сир. къмъ 1876—77 год.,[3] отъ естествена смъртъ и билъ погребанъ въ двора на дойранската

---

[1] Разпитахъ я на 10 и 11 февр. 1939 год.

[2] Тогава София била 14-годишна. Споредъ Шоповъ, х. Теодосий ималъ трима сина Гого, Тошо и Костадинъ, които къмъ 1890 г. вече не сж били живи. Въ Дойранъ имало живи внуци на х. Теодосия отъ втория и третия му синъ. Тѣ сж били гъркомани, дори единъ отъ тѣхъ Теохаръ билъ членъ на Дойр. гръцка община (Мсбн., III, стр. 50; Изъ новата история и пр., стр. 12).

[3] Това ми се вижда невѣроятно, защото, ако той билъ живъ до това време, то презъ църковната борба все би се проявилъ и би се споменало името му. Невѣроятно е да е стоялъ съвсемъ безгласенъ поне по време на униатското движение въ Кукушъ и при управлението на Партения Зографски.

църква „Св. Илия“, задъ олтаря. Когато се родила Софѝя, дѣдо ѝ попъ Геодосий ѝ подарилъ единъ кръстъ (енколпия). Така ѝ разправяла майка ѝ.

Синътъ на попъ Теодосия, Никола, билъ „аза“ (членъ) въ меджлиса и епитропъ въ дойранската църква „Св. Илия“. Самъ п. Теодосий поискалъ за невѣста на своя синъ 12-годишната дъщеря на Георгий Бойджикотовъ (занимавалъ се съ боядисване на вълнени нѣща въ Дойранъ). Тя се казвала Султана. Тя е стояла 2 години сгодена. Попъ Теодосий често отивалъ да я види и винаги ѝ подарявалъ по една махмудия. Когато се оженила, Султана донесла цѣлъ герданъ флорини, а отдѣлно ѝ дала майка ѝ Бенчя шепа жълтици. Султана била много красива жена и много млади хора копнѣели да я видятъ. Веднажъ се събрали много дойранци предъ кѫщата на попъ Теодосия и нарочно дигали врѣва, за да накаратъ Султана да се покаже. Тогава попъ Теодосий излѣзълъ и ги смъмрилъ, казвайки имъ, че кѫщата му не е затворъ и всѣки може да му дойде на гости.

Следъ смъртьта на попъ Теодосия отворили неговия сандъкъ, но не намѣрили много пари. Освенъ това тойималъ да дължи на държавата. Поради това турската власть е държала мъртвеца непогребенъ и турила ржка върху неговитѣ вещи, дори искала да вземе самурения му кюркъ. Султана е помогнала на мѫжа си да изплати бащиния си дългъ и да запази имота.

Никола п. Теодосиевъ ималъ шесть сина (Янко, Григоръ, Христо, Теодосий, Динчо и Петро) и четири дъщери (Софѝя, Катина хаджи Ката[1], Фани и Марионка). Марионка се родила въ Солунъ, а другитѣ — въ Дойранъ. Въ Дойранъ Никола не е взималъ активно участие въ църковната борба, дори се намиралъ въ добри отношения съ владиката Мелетий. Иначе той съчувствувалъ на българското просвѣтно движение. Когато се отворило българско училище въ Дойранъ, на първо време нѣмало учебници, и Никола му подарилъ отъ изданията на х. Теодосия. Понеже въ Дойранъ се изострила борбата между българи и гъркомани, Никола намѣрилъ за по-добре да се пресели съ цѣлото си семейство (жена и 9 деца) въ Солунъ, гдето тогава се училъ най-голѣмиятъ му синъ Янко. Това е станало, когато дъщеря му София била 12-годишна, т. е. къмъ 1888 г. Въ Солунъ Никола п. Теодосиевъ не се решавалъ да се присъедини къмъ Българската църковна община, подведомствена на Бълг. екзархия, ако и да живѣелъ близко до българската гимназия и да дружелъ съ председателя на Солунската бълг. община архим. Григорий (после охридски и битолски митрополитъ, † 1906 год.). Ходѣлъ и водѣлъ децата си въ гръцка църква, и въ дома му се ръсѣлъ гръцки свещеникъ. Софѝя помни, че била заведена нѣколко пѫти въ църквата „Св. Мина“, надъ вратата на която е прочела името на х. Теодосия, очевидно, като ктиторъ. Неговото име било споменавано и въ време на богослужение въ сѫщата църква. Споредъ Софѝя, заедно съ печатницата изгорѣла и тая църква, но х. Теодосий помогналъ да бѫде тя възобновена. За пръвъ пѫть въ кѫщата на Никола въ Солунъ дошълъ български свещеникъ следъ смъртьта му, когато се сгодила дъщера му Софѝя къмъ 1898 год.[2] за Дамянъ Огняновъ. По покана на

[1] Така я наричали по името на баба ѝ, попъ Теодосиевата попадия.
[2] София казва, че се оженила преди 40-на години.

синоветѣ му, българскиятъ свещеникъ почналъ редовно да посещава дома имъ, но продължавали да приематъ и гръцкия свещеникъ (енорийски). По следниятъ е настоявалъ да не допущатъ българския свещеникъ, но майка имъ Султана му отговорила, че тѣхниятъ домъ е отворенъ и за единия, и за другия свещеникъ. Следъ като се оженила Софйя, въ кжщата имъ идвалъ само българскиятъ свещеникъ. Четирмата й братя (Янко, Григоръ, Христо и Теодосий), които починали въ Солунъ, били погребани въ българскитѣ гробища. Презъ всеобщата война братъ й Динчо избѣгалъ отъ Солунъ въ Скопие, гдето държалъ хотелъ. Тамъ е умрѣлъ, оставилъ жена и деца. Най-малкиятъ й братъ Петро умрѣлъ миналата година на 55-годишна възрасть. Всичкитѣ сестри на Софйя сж живи: две въ Солунъ и една — Фани въ Охридъ (женена за сръбския прота, родомъ отъ стружкото село Подгорци).

* * *

Софйя увѣрява, че въ дѣдовата й кжща имало сергенъ, подъ който били пазени много книги (български, руски, турски и гръцки). Нѣкои отъ тѣхъ били написани на кожа. Когато се преселили въ Солунъ, тѣ оставили книгитѣ и мебелитѣ, като пустнали да живѣе въ кжщата вуйчото на Софйя Григоръ Бойджикотовъ. Следъ смъртьта на баща й (Никола п. Теодосиевъ), не се минали 40 дни (къмъ 1890 г.) и дошълъ у тѣхъ въ Солунъ познайникътъ имъ Прокопъ, по народность гръкъ, когото децата на Никола наричали барба (чичо). Той съобщилъ на Софиината майка, че книгитѣ въ попъ Теодосиевата кжща сж дигнати отъ българитѣ. Братътъ на Софйя Григоръ, щомъ чулъ това, заминалъ въ Дойранъ. Тамъ му казали, че турска войска квартирувала въ попъ Теодосиевата кжща и задигнала книгитѣ. Григоръ отговорилъ, че, ако е била войска, той ще може да узнае, кой табуръ билъ, но, ако това твърдение излѣзе невѣрно, той ще даде подъ сждъ ония дойранци, които подозира да сж разграбили книгитѣ. Тогава българитѣ му признали деянието си, което извършили по патриотични подбуди. Григоръ прибралъ останалитѣ нѣколко книги. Отъ тѣхъ майка му подарила по едно евангелие на руското и сръбското консулство. Другитѣ книги били екземпляри отъ Палеа диаѳики (Ветхи заветъ — Библия или учебникъ по свещена история, това не е ясно). По искането на Григоръ п. Теодосиевъ (така твърди Софйя), Дойранската бълг. църковна община му издала свидетелство отъ 22 августъ 1894 г. № 54, подпечатано съ нейния печатъ и подписано отъ председателя й свещ. х. К. х. Наковъ. Сега Софйя п. Теодосиева ревниво го пази, но, за съжаление, то е изпокжсано и цѣли редове липсватъ. Съ свидетелството се удостовѣрява, че Григоръ (?)[1] п. Теодосиевъ[2] „и братята“ (му) били „прѣселени отъ“ (Дойранъ въ Солунъ) и че книгитѣ, останали отъ печатницата на х. Теодосия и „разнесени по вънъ слѣдъ смъртьта (му) били тѣхна принадлежность“. Дадено нмъ било това свидетелство „потвърдено съ общинския печатъ и подписа на прѣдсѣдателя, за да имъ послужи когато и кждѣто стане нужда“. Следъ изречението „прѣселени

[1] Името не се чете.
[2] Чете се само: сиевъ.

отъ“ се четатъ думитѣ: „правнуци на (архимандрита) Х П Теодосий, ос(нователь . . . на) печатница въ“ (Солунъ). Ако този изразъ е приложение, обясняваще лицата, на които билъ издаденъ документътъ, тогава баща имъ Никола би билъ в н у к ъ, а не синъ на х. Теодосия. Обаче София п. Теодосиева увѣрява, че, когато тоя документъ не билъ повреденъ, на това мѣсто се е чело „внуци и правнуци“.

Въ връзка съ сждбата на х. Теодосиевитѣ книги, дъщерята на дойранеца Никола Ахтаровъ, Султана, казвала на София п. Теодосиева, че баща ѝ лично билъ дигналъ книги отъ п. Теодосиевата кжща, като подкупилъ клисаря на църквата „Св. Илия“ и ги заровилъ въ двора на сжщата църква около олтаря.

Iv. Snégaroff, L a p r e m i è r e i m p r i m e r i e b u l g a r e (résumé).

L'imprimerie a joué un rôle considérable dans la renaissance bulgare. Une imprimerie slave a été fondée tout d'abord à Cetinje au Monténégro, en 1493. Pendant le XVIe siècle des imprimeries slaves ont pris naissance dans divers lieux de la Serbie mais toutes ont eu la vie courte. Les imprimeries slaves des Monténégrins Božidar Vuković (1519—1566) et Ierolim Zagurović à Vénise ont eu une grande importance. Dans ces imprimeries ont travaillé des Bulgares comme p. ex.: Jakov de Kamenna Rĕka (région de Kjustendil) et Jakov Krajkov de Sofia. A cette époque là la difusion des livres ecclésiastiques slaves en Bulgarie se faisait par la librairie de Kara-Trifon de Skopje. Pendant le XVIIe siècle des imprimeurs de Macédoine (le moine Nectarius du diocèse de Bitolja et le moine Stéphan d'Ohrid) ont eu le soin d'imprimer des livres slaves pour la Valaquie. En même temps dans les régions bulgares commence à se développer une littérature en langue bulgare populaire représentée par les damascins, reproduits comme manuscrits. L'évéque catholique de Nikopol Philippe Stanislavov a publié en 1651 à Rome son œuvrage „Abagar“, écrit en langue bulgare populaire, mélangée avec des éléments serbocroates. Pour la première fois le Patriarcat d'Ohrid a fondé une imprimerie à Moshopole, en Albanie, pour pouvoir mettre en liaison le monde orthodoxe avec la grande œuvre de Clément d'Ohrid et ces disciples. Dans cette imprimerie ont paru les vie de Saint Clément, St. Naum et des sept disciples des Sts Cyrille et Methode, et même peut-être le *Τετράγλωσσον* de Danaïl de Moshopole. Au commencement du XIXe siècle des commercents bulgares de Macédoine (régions de Skopjé et la Razlog) qui se rendaient jusqu'en Autriche, ont eu l'idée de subventionner la publication de livres en langue bulgare populaire à Budapest. Ainsi a paru en 1814 le livre du maître Jakim Kârčovski et en 1816 le livre de Kiril Pejčinovič. Tous les deux écrivains macédoniens ont écrit en l a n g u e b u l g a r e c o m m u n e.

Après l'introduction des écoles allilodactiques (de 1835) en Bulgarie le besoin d'une imprimerie bulgare a été fortement ressenti. Les Bulgares d'Odessa Aprilov et Palausov ont fait des démarches auprès de Stefan Bogoridi à Constantinople pour qu'il fasse le nécessaire pour obtenir la permission

d'ouvrir une imprimerie à Gabrovo. De même le moine Néophite de Rila et son ami Rajno Popović ont eu l'idée d'ouvrir une imprimerie. Nicolas Karastojanov de Samokov a même acheté des caractères à Budapest, mais il n'a pas pu arranger son imprimerie avant 1846. L'archimandrite Théodisius Sinaïte, Bulgare de Dojran (en Macédoine), a eu beaucoup plus de succès. Avec l'aide du métropolite de Salonique Mélétius, il a pu arranger une imprimerie bulgare à Salonique vers 1838. Peu de temps après (vers 1840) cette imprimérie à été incendiée mais elle a été assez vite rétablie avec l'aide matérielle de Kiril Pejčinovič. Par suite de causes inconnues elle n'a pas fonctionné après 1841. Le slaviste russe V. Grigorovič a vu en 1845 les restes de cette première imprimerie bulgare en terre bulgare.

On connaît seulement cinq des publications de Théodosius Sinaïte qui a mis beaucoup d'énergie dans cette entreprise. Dans le village de Vatoša (dans la région de Tikveš en Macédoine centrale) était courante la tradition qu'avant d'installer l'imprimerie à Salonique, Théodosius a aidé le maître Kamče, dudit village, d'installer l'imprimerie dans ce village, où elle est resté une année, car le métropolite de Stroumitza, Grec, a eu le soin de faire disparaître l'imprimerie du village. On ne connaît aucun livre imprimé dans cette imprimerie.

L'imprimerie bulgare de Salonique a donné l'impulsion pour l'installation d'imprimeries bulgares à Constantinople, à Samokov et ailleurs. Avec cette imprimerie Salonique devient pour la deuxième fois l'endroit d'où s'est répandue la lumière sur toutes les régions bulgares.

МЕЖДУНАРОДНОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА БЪЛГАРИЯ ВЪ ВРЕМЕТО НА КНЯЗЪ КРУМА И НЕГОВАТА ДЪРЖАВНА ПОЛИТИКА

Отъ Н. П. Благоевъ

Князъ Крумъ (803—814) е билъ съвременникъ на Карла Велики и на византийския императоръ Никифоръ I. Положително не е известно, дали е билъ въ роднински връзки съ предшественицитѣ си и затова историята го счита за родоначалникъ на нова династия. Въ негово време България на западъ се е простирала до франкската държава, а на югоизтокъ е граничела съ византийската империя.

Франкската държава е била основана отъ германското племе франки, които въ края на V вѣкъ (486 г.) сж завладѣли малката римска земя въ Галия, между рѣкитѣ Луара и Сома. Франкитѣ скоро сж завладѣли почти цѣла сегашна Франция и Германия. Най-голѣмото си развитие франкската държава е постигнала въ времето на Карла Велики, който въ 800 г., на Рождество Христово. е билъ коронясанъ за римски императоръ отъ папа Лъвъ III. Карлъ Велики е завладѣлъ сегашна Италия и Австрия и подчинилъ подъ своята власть славянскитѣ племена, които сж живѣели въ Далмация, Босна и Хърватско. Той въ 803 год. окончателно е победилъ аваритѣ и завладѣлъ западната половина на аварската държава до рѣка Тиса.[1] Поради това франкската държава е станала съседна на България и франкобългарската граница е вървѣла по рѣкитѣ Тиса, Дунавъ и Дрина. Франкитѣ не сж минали тази граница, но и българитѣ не сж имъ дали поводъ да я минатъ, защото българитѣ сж били заети съ войнитѣ си противъ византийцитѣ.

Въ 802 година византийскиятъ министъръ-председатель Никифоръ Геникъ е детрониралъ императрица Ирина и се е

[1] Н. П. Благоевъ, Князъ Крумъ, Годишникъ на Соф. университетъ, Юр. факултетъ, кн. XIX, стр. 16—18.

възкачилъ на византийския императорски престолъ[1]. Императоръ Никифоръ I е приелъ империята икономически и военно разстроена, политически слаба и задължена да плаща данъкъ на арабитѣ, а пъкъ държавното съкровище е било съвършено празно. Затова той преди всичко се е заелъ да уреди държавнитѣ финанси. За тази цель той е възстановилъ нѣкои отъ старитѣ данъци и е въвелъ нови. Съ данъкъ е обложилъ и грамаднитѣ църковни и манастирски имоти, поради което си е навлѣкълъ омразата на хрониста монаха Теофанъ и изобщо на духовенството.[2] Той е организиралъ войската[3] и взелъ мѣрки за елинизиране на заселенитѣ въ византийската империя славяни, като между тракийскитѣ и македонскитѣ славянски племена е заселилъ гърци отъ Мала Азия, на които е далъ държавни земи и разни привилегии, а пъкъ пелопонескитѣ славянски племена е посветилъ на Патраската митрополия.[5] Изобщо императоръ Никифоръ I е билъ голѣмъ държавникъ, обаче съвременнитѣ му византийци не само че не сѫ признавали добритѣ му качества, но още противъ него сѫ устройвали държавни преврати, па дори и се опитвали да го убиятъ.[6] Той щомъ е уредилъ държавнитѣ финанси и преустроилъ войската е отказалъ да плаща данъкъ на арабитѣ и затова е водилъ две войни противъ тѣхъ. И при всичко че по професия не е билъ воененъ, той пакъ е застаналъ начело на войската си и се е излагалъ на явна опасность. Въ първата война противъ арабитѣ въ 804 г. е получилъ три рани и едвамъ е билъ спасенъ отъ офицеритѣ си, които сѫ били около него;[7] а въ втората война въ 806 г., въпрѣки личната му храбрость и самопожертвуване, е билъ победенъ отъ много голѣмитѣ арабски военни сили и заставенъ да плаща годишенъ данъкъ.[8] Но, щомъ е намѣрилъ удобенъ случай, той отказалъ да плаща уговорения годишенъ данъкъ и поправилъ разрушенитѣ византийски крепости.[9]

---

[1] Theoph. Chronogr. ed. Car. de Boor, p. 476.

[2] ibid. p. 486—488, 489.

[3] *К. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους ἔκδ.* 2-*α*, *τόμος* III, *σελ.* 565-570.

[4] Theoph. chronogr., p. 486.

[5] Constant. Porphyr. De administr. imper., ed. Bon., p. 217—220.

[6] Theoph. Chronogr., p. 448.

[7] Theoph. Chronogr., p. 481. [8] ibid., p. 482. [9] ibid., p. p. 481, 482.

По отношение на българитѣ императоръ Никофоръ I се е придържалъ за политиката на византийския императоръ Константинъ V Копронимъ и е искалъ да ги покори. За тази цель той е предприелъ нѣколко военни походи противъ тѣхъ. Първия воененъ походъ е предприелъ въ 807 г., но, щомъ е стигналъ въ градъ Одринъ, се е известилъ, че политическитѣ му противници сж готвили държавенъ превратъ. Затова е преустановилъ военния си походъ и бързо се завърналъ въ Цариградъ, дето предотвратилъ превратa и наказалъ виновнитѣ. Въ 809 г. е предприелъ втория воененъ походъ противъ българитѣ, съ цель да си възвърне и укрепи завладѣната отъ тѣхъ византийска крепость Сердика, но на пжть за тамъ се е разбунтувала европейската му войска и той е билъ заставенъ да се завърне въ Цариградъ, гдето е разпустналъ непокорната войска и я замѣнилъ съ друга.[1] Презъ 810 г. се е занималъ съ заздравяването на държавнитѣ финанси и съ устройството на войската[2]. Въ 811 г., като се е възползувалъ отъ настжпилитѣ въ Арабия следъ смъртьта на халифа Аарунъ династически борби и междуособици,[3] е решилъ да предприеме решителенъ воененъ походъ противъ България и да я покори. За тази цель е произвелъ обща мобилизация, отъ която не сж били освободени нито единственият му синъ Ставраки, нито единственият му зеть Михаилъ Рангаве, нито пъкъ беднитѣ византийци. Самъ той е застаналъ начело на грамадна войска, отправилъ се е противъ българитѣ и се е спрѣлъ при крепостьта Маркели, дето е станало съсрѣдоточаването на войскитѣ му. Още докато е билъ въ Маркели князъ Крумъ му е предложилъ миръ, предполагаме искрено, защото, при тогавашното международно положение на България, миръть му е билъ необходимъ. Обаче, императорътъ Никифоръ не е приелъ предложението му и затова князъ Крумъ е решилъ да го съкруши и да застави византийцитѣ да искатъ миръ. За тази цель той се е оттеглилъ въ вжтрешностьта на България и оставилъ свободни старопланинскитѣ проходи и пжтя за българската столица Плиска, като оставилъ само една малка часть отъ войската си, за да прикрива отстжпле-

[1] ibid p. 484, 486.

[2] *К. Παπαρρηγόπουλος*, п. съч., III. стр. 578.

[3] Theoph. Chronogr. p. 484.

нието му и да заблуждава неприятеля. Императоръ Никифоръ не е разбралъ плана на князъ Крумъ и затова, въпрѣки съветитѣ на военнитѣ, е продължилъ военния си походъ и, следъ тридневно пѫтуване и много обикаляния по непроходими мѣста въ Стара-планина, на 20 юлий съ голѣмъ рискъ навлѣзълъ въ Северна България и на 21 или на 22 ще да е билъ въ Плиска, която е разграбилъ и опожарилъ княжескитѣ дворци. Тогава князъ Крумъ му предложилъ миръ съ цель вече да го заблуди, за да може да вземе и укрепи старопланинскитѣ проходи, което е било извършено на 24, четвъртъкъ, и на 25, петъкъ. Императоръ Никифоръ, щомъ се известилъ, че проходитѣ сѫ взети и укрепени отъ българитѣ, е напустналъ Плиска, отправилъ се е на югозападъ и на 25 юлий 811 г. е построилъ военния си лагеръ, навѣрно, въ мѣстността Разбой между сегашнитѣ села Крумово и Дивъ-Дѣдово, дето е решилъ да даде сражение и сѫщевременно и възможность на сина си Ставраки и зетя си Михаилъ Рангаве съ една малка часть отъ войската му да избѣгатъ презъ проходитѣ на Стара-планина. Князъ Крумъ на 25 юлий вечерьта съ всичкитѣ си военни сили е обградилъ византийския воененъ лагеръ и презъ цѣлата нощь съ голѣмъ шумъ е движилъ войскитѣ си около него. На 26 юлий, сѫбота, още преди да се съмне българитѣ се нахвърлили върху византийцитѣ и се е завързало голѣмо сражение, въ което сѫ били убити много византийци заедно съ императора Никифоръ и много видни полководци,[1] но е имало и доста българи убити.

Тази блѣскава българска победа е направила голѣмо впечатление на всички южни славяни и много вѣкове следъ това ги въодушевлявала. Въ срѣдата на XVIII вѣкъ (1756 г.) хърватинътъ отецъ Андрей Качичъ-Миошичъ възторжено я възпѣва, а въ XIX вѣкъ българскитѣ поети и писатели сѫщо така възторжено я възпѣватъ.[2]

Князъ Крумъ следъ тази победа, нѣма съмнение, е очаквалъ византийцитѣ да поискатъ миръ, обаче тѣ не сѫ направили това. За туй той следъ една година самъ имъ е предложилъ миръ, обаче тѣ не сѫ приели предложението му и затова той об-

[1] Theophanes, Chronographia, p. 489—492.
„ Ив. Дуйчевъ, Спис. на Бълг. ак. на наукитѣ, кн. LIV, стр. 148—153.
[2] Н. П. Благоевъ, п. тр. стр. 77—89.

садилъ и превзелъ византийския градъ Девелтъ[1]. Къмъ края на месецъ септемврий или началото на месецъ октомврий 812 година князъ Крумъ чрезъ пратеника си Драгомиръ пакъ имъ предложилъ миръ при следнитѣ условия: 1. границата да върви по пограничния окопъ Еркесия, 2. византийското правителство да плаща на българитѣ годишенъ данъкъ въ дрехи и червени кожи въ стойность 30 литри злато, т. е. около 33 хиляди златни лева, 3. българитѣ и византийцитѣ взаимно да си предадатъ емигрантитѣ, които действуватъ противъ властитѣ и 4. търговцитѣ да плащатъ мито за стокитѣ си, които внасятъ въ българската или византийската държава. Първитѣ две условия, т. е. за границата и данъка сж стари и датиратъ още отъ 705 година, когато е билъ сключенъ договоръ между българския князъ Тервель и византийския императоръ Юстинианъ II, а вторитѣ две условия, т. е. за емигрантитѣ и митото за пръвъ пжть се предлагатъ отъ князъ Крума. Предложението си князъ Крумъ е придружилъ съ заканата, че, ако то не бжде прието, той ще превземе града Месемврия.[2] Но въпрѣки това византийцитѣ не сж приели и това предложение за миръ, защото, споредъ съвременния византийски лѣтописецъ Теофанъ, не сж искали да предадатъ българскитѣ емигранти[3]. Сжщото поддържатъ и новитѣ историци.[4] Обаче историческата истина е, че византийцитѣ не сж приели и дветѣ предложения на князъ Крума за миръ, защото въ сжщото това време сж водили преговори съ франкитѣ и сж сключили договоръ, съ който на византийцитѣ сж се отстжпвали Венеция и далматинскитѣ крайморски градове, а пъкъ Далмация е оставала подъ властьта на франкитѣ[5]. Тогава византийскиятъ императоръ Михаилъ I Рангаве е призналъ императорската титла на Карла Велики. Тази му отстжпка за послед-

---

[1] ibid. стр. 28.

[2] ibid. стр. 29—30, 56—74. Theoph. Chronogr. p. 497.

[3] ibid. (Theoph). p. 498.

[4] *К. Παπαρρηγόπουλος*, п. съч. III, стр. 593.

„ В. Н. Златарски, Ист. на бълг. държава, т. I, ч. 1, стр. 265.

[5] Theoph. Chronogr. p. 434. *Ἀπέστειλε δὲ καὶ πρὸς Κάρουλον, βασιλέα τῶν Φράγγων, περὶ εἰρήνης καὶ συναλλαγῆς εἰς Θεοφύλακτον τὸν υἱὸν αὐτοῦ καὶ Νικηφόρος ὁ ἁγιώτατος πατριάρχης ἀπέστειλε συνοδικὰ [γράμματα] πρὸς Λέοντα τὸν ἁγιώτατον πάπαν Ῥώμης· πρὸ τούτου γὰρ ἐκωλύετο ὑπὸ Νικηφόρου τοῦτο ποιῆσαι.*

„ *К. Παπαρρηγόπουλος*, п. съч., III, стр. 546, 588—590.

ния е имала голѣмо значение, защото преди това императоръ Никифоръ I категорично е отказалъ да го признае за императоръ. Затова пъкъ византийскиятъ императоръ Михаилъ I Рангаве е искалъ да му помогне въ войната противъ българитѣ. Твърде е възможно Карлъ Велики да му е обещалъ, обаче не е изпълнилъ обещанието си.

Франковизантийскиятъ договоръ е билъ сключенъ презъ месецъ юний 812 г. и презъ месецъ ноември сѫщата година византийскиятъ императоръ Михаилъ I Рангаве е заповѣдалъ презъ идната 813 г. да се извърши обща мобилизация въ цѣлата империя и войскитѣ отъ всичкитѣ области да се събератъ въ Тракия, още преди да настѫпи лѣтото. Не се знае дали князъ Крумъ е знаелъ, че византийцитѣ сѫ сключили договоръ съ франкитѣ, обаче е ималъ пълно основание да вѣрва въ неговото сѫществуване и затова сериозно се е готвѣлъ за война[1]. Въ Византия въ началото на пролѣтьта 813 г. мобилизацията е била привършена и презъ месецитѣ мартъ и априлъ византийскитѣ азиатски войски начело съ найдобритѣ си полководци и добре въоръжени се събрали въ Цариградъ. На 12 май 813 г. императоръ Михаилъ I начело на многобройна войска твърде тържествено е напустналъ столицата си и се е отправилъ за Тракия, гдето доста дълго време се е бавилъ и следъ това много бавно се е движилъ съ войската си къмъ българската граница[2], защото, навѣрно, е чакалъ по-рано франкитѣ да навлѣзатъ въ България. Обаче, Карлъ Велики не само не е предприелъ походъ противъ българитѣ, но съ нетърпение ще да е чакалъ известието за поражението на византийцитѣ, защото е желаелъ византийскиятъ императоръ да бѫде победенъ. Съ такава цель той, навѣрно, е билъ въ приятелски отношения и съ багдатския халифатъ.[3] Императорътъ Михаилъ, като е очаквалъ първи франкитѣ да навлѣзатъ въ България, едвамъ въ началото на месецъ юний 813 г. съ войската си е стигналъ при Версеникия, на северъ отъ градъ Одринъ, дето е срещналъ българската войска начело съ князъ Крума укрепена и готова за сражение. И така двете войски сѫ се разположили една срещу друга и въ това положение сѫ стояли

[1] Theophanes, Chronographia, p. 500.
[2] ibid.
[3] Н. Карѣевъ, Учебникъ по срѣдна история, 2-о изд. стр. 54.

цѣли 15 дена. Най-после началникътъ на византийскитѣ тракийски войски Иванъ Аплакисъ, който е командувалъ лѣвото крило на византийската войска и който, навѣрно, не е билъ посветенъ въ франковизантийския договоръ, е изгубилъ търпение, явилъ се предъ императора и високо му е заявилъ: До кога ние ще бездействуваме и безцелно ще гинемъ? Въ името Божие азъ пръвъ ще почна сражението и, ако вие смѣло настжпите, ние ще победимъ, защото сме десеть пжти повече. И действително на 22 юний той пръвъ съ войскитѣ си се е нахвърлилъ върху българитѣ, които храбро ги посрещнали въ окопитѣ си и се е завързало кръвопролитно сражение. Лъвъ Арменецътъ, който е командувалъ дѣсното крило и малоазиатскитѣ войски, сжщо е почналъ сражението, обаче императоръ Михаилъ, който съ гвардията си и чуждитѣ наемници е билъ въ срѣдата, първоначално е бездействувалъ и подиръ е заповѣдалъ да се отстжпи, защото ужъ не е била изпълнена заповѣдьта му, а въ сжщность, защото франкитѣ не сж навлѣзли въ България. Тогава българитѣ съсрѣдоточили повече войски противъ войскитѣ на Иванъ Аплакисъ, разбили ги и ги обърнали въ безразборно бѣгство. Лъвъ Арменецътъ, като е видѣлъ, че императорътъ отстжпва и лѣвото крило е разбито, и той е почналъ да отстжпва. И така цѣлата византийска войска безразборно е бѣгала, преследвана отъ българската конница. При отстжплението на византийцитѣ е биль убитъ и храбриятъ полководецъ Иванъ Аплакисъ. Българитѣ въ преследването на византийскитѣ войски неочаквано сж се намѣрили предъ Цариградъ, който и сж обсадили. Обаче князъ Крумъ веднага се е увѣрилъ, че съ войскитѣ, съ които разполага не е възможно да завладѣе Цариградъ и затова е предложилъ миръ на новия византийски императоръ Лъвъ V. Предложението му е било прието и князъ Крумъ твърде наивно е приелъ лично да преговаря тамъ, гдето византийцитѣ сж му посочили и гдето е щѣлъ отъ засада да бжде убитъ, но случайно се е спасилъ.[1] Обаче, въпрѣки всичко това князъ Крумъ е бързалъ да

[1] Theoph. Chronogr. p. 500—501.
„ Scriptor incertus, p. 337—344.
„ Н. П. Благоевъ, Князъ Крумъ стр. 39—41

сключи миръ съ византийцитѣ, защото се е страхувалъ, че франкитѣ ще нападнатъ България. И за да застави византийцитѣ да сключатъ миръ, той въ края на 813 г. е предприелъ една военна демонстрация въ Тракия, гдето и изпратилъ една 30-хилядна войска, а въ началото на идната 814 г. е разгласилъ, щото дори и въ Цариградъ да се чуе, че готви грамаденъ воененъ походъ противъ Византия съ цель да завладѣе Цариградъ, но пакъ византийцитѣ не сж искали да сключатъ миръ, защото сж вѣрвали, че франкитѣ напремѣнно ще обявятъ война на българитѣ.

На 5 февруарий 814 г. е умрѣлъ Карлъ Велики, на 13 априлъ сжщата година е умрѣлъ князъ Крумъ, а презъ месецъ августъ сжщата 814 г. византийски пратеници сж се явили при новия римски императоръ Людовикъ Благочестиви и сж го молили за военна помощь противъ българитѣ, но той ще да имъ е отказалъ.[2] Едвамъ тогава византийцитѣ сж се увѣрили, че франкитѣ нѣма да воюватъ противъ българитѣ и затова византийскиятъ императоръ Лъвъ V е приелъ предложението на князъ Омортага за миръ и въ края на 814 г. или въ началото на 815 г. е билъ сключенъ известниятъ 30-годишенъ българовизантийски договоръ за миръ, съ който между другото окончателно е била опредѣлена югоизточната българовизантийска граница, която е почвала северно отъ градъ Девелтъ, вървѣла по пограничния окопъ Еркесия до Търново-Сейменъ, откждето е продължава до Узунджово и свършвала на севернитѣ склонове на източнитѣ Родопи.[3]

* * *

Държавната политика пъкъ на князъ Крума кратко може да се опредѣли така: Миръ съ византийцитѣ и франкитѣ и обединение на южнитѣ славяни съ българската държава.

---

[1] ibid. p. 346—348.

[2] Annales Laurissenses minores, s. an. 814. Karlus imperator moritur ad Aquis 5. Kal. Febr. die sabbati anno dominicae incarnationis 814. indictione 3, et regnavit Hlodoveus filius eius pro eo. Eo anno placitum suum cum Francis imperator Hludowihus habuit Kalednis Augusti mensi, et legati Graecorum auxilium petebant ab eo contra Bulgares et caeteras barbaras gentes.

[3] Н. П. Благоевъ, Пограничниятъ окопъ Еркесия, въ сборника на Луи Леже стр. 8—9

„ В. Бешевлиевъ, Първобългарски надписи, стр. 47

За да осѫществи тази своя държавна политика князъ Крумъ въ началото на 809 г. е възложилъ на една часть отъ войската си да мине Стара-планина и да проучи положението. И действително тѣзи български войници сѫ минали Стара-планина и по течението на рѣка Струма сѫ отишли доста далеко на югъ, гдето сѫ се натъкнали на византийската войска, когато тя е получавала заплатата си. Българитѣ сѫ избили византийскитѣ войници, които сѫ пазили военното съкровище, заграбили сѫ около 1,188,000 златни лева и спокойно сѫ се завърнали въ България[1]. Наскоро следъ това и въ края на месецъ мартъ сѫщата година самъ князъ Крумъ съ войската си е миналъ Стара-планина и преди великденскитѣ праздници обсадилъ византийската крепость Сердика (София), която съ хитрость и измама е завладѣлъ. Къмъ византийскитѣ офицери, които сѫ пазили крепостьта и които, навѣрно, му я предали, той постѫпилъ твърде великодушно. Затова тѣ сѫ постѫпили въ българската войска[2] и искрено сѫ помагали на българитѣ въ войнитѣ имъ противъ византийцитѣ.

Князъ Крумъ е присъединилъ и тимошкитѣ и моравскитѣ славянски племена и завладѣлъ знаменитата римска крепость Singidunum, която българитѣ сѫ нарекли Бѣлградъ и по която се е нарекълъ и градътъ до нея. Въ Бѣлградъ въ 885 г. българскиятъ управитель тарканъ Борисъ е приелъ ученицитѣ на св. Методий Климентъ, Наумъ и Ангеларий и ги е изпратилъ на князъ Бориса въ Плиска.[3] И въ XIII в. Бѣлградъ и Моравската область сѫ съставяли часть отъ българската държава[4]. Въ 803 г. Карлъ Велики окончателно е победилъ

---

[1] Theoph. Chronogr. p. 484—485

[2] Ibiet. p. 485

[3] Theophylactus, Patr. gr. t. 126, col. 1221: *καὶ τῇ Βελαγράδων (πόλις αὕτη τῶν περὶ Ἴστρον ἐπισημοτάτη) προσελθόντες (Κλήμης, Ναοὺμ καὶ Ἀγγελλάριος) Βοριτακάνῳ τῷ τότε φυλάσσοντι ταύτην ἐνεφανίσθησαν, καὶ πάντα τὰ περὶ αὐτοὺς ἀπήγγειλαν μαθεῖν θέλοντι. Ὡς δὲ ταῦτα μαθὼν ἐκεῖνος ἔννοιαν ἔλαβε τοῦ μεγάλους εἶναι τοὺς ἄνδρας καὶ Θεῷ πλησιάζοντες, δεῖν ἔγνω πρὸς τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας Βορίσην (οὗπερ αὐτὸς ὑποστράτηγος ἦν) ὑποστεῖλαι τοὺς ξένους.*

[4] Г. А. Ильинскій, Грамота царя Іоанна Асѣня II, Извѣстія рускаго Археологическаго Института въ Константинополѣ, XII-й, выпускъ I. София, 1891 г., стр. 25. . . И до кога либо земѣ или хоры доидж (всеи добровнишстѣи) или до Бѣдынѣ, или Браничева и Бѣлграда доиджтъ или до Трънова и пр.

аваритѣ и къмъ държавата си е присъединилъ западната половина на аварската държава до рѣка Тиса. Князъ Крумъ се е възползувалъ отъ този случай и по миренъ начинъ е завладѣлъ източната половина на аварската държава до сѫщата рѣка Тиса[1]. Вижда се, че българитѣ въ времето на франкоаварскитѣ войни сѫ съчувствували на аваритѣ, а възможно е, и да имъ сѫ помагали, защото и тѣ сѫ се страхували отъ франкитѣ. Затова, следъ унищожението на аварската държава отъ франкитѣ, голѣма часть отъ аваритѣ доброволно сѫ се присъединили къмъ българитѣ и сѫ имъ помагали въ войнитѣ противъ византийцитѣ. Тогава въ българската държава е влизала и сегашна Трансилвания (Седмиградско).[2] Така, че въ началото на IX вѣкъ и въ времето на князъ Крума, България е била голѣма държава, заемала успоредно мѣсто съ франкската държава и византийската империя и граничила на северъ съ Карпатитѣ и рѣка Днестъръ, на западъ съ рѣкитѣ Тиса, Дунавъ, Колубара и Морава, а възможно и Дрина, на югъ съ планинитѣ Рила и Родопитѣ и на истокъ изобщо българовизантийска граница е билъ пограничниятъ окопъ Еркесия и Черно море.

За щастие, и непосрѣдственитѣ приемници на князъ Крума сѫ следвали неговата държавна политика. Князъ Омортагъ (814—831 г.) съ войнитѣ си противъ франкитѣ здраво е присъединилъ къмъ българската държава тимошкитѣ и моравскитѣ славянски племена, а сѫщо и българскитѣ владения до рѣка Тиса, въ която, навѣрно, въ войната противъ франкитѣ се е удавилъ българскиятъ полководецъ Онегавонъ отъ рода Кувиаръ, на когото князъ Омортагъ е издигналъ памѣтникъ.[3] На северъ князъ Омортагъ е разширилъ българскитѣ владения до рѣка Днепъръ, въ която, навѣрно, въ борба противъ маджаритѣ се е удавилъ българскиятъ полководецъ Окорсъ отъ рода Чакараръ.[4] Съ Византия князъ Омортагъ е билъ въ добри отношения и дори е помогналъ на византийския императоръ Михаилъ II въ борбата му противъ

[1] Н. П. Благоевъ, Князъ Крумъ; Годишн. на Соф. унив. юрид. факул. кн. XIX, стр. 18

[2] *К. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους*, 2 *ἐκδ., τομ.* III, *σελ.* 574.

[3] В. Бешевлиевъ, Първобългарски надписи, стр. 41, 70—71.

[4] ibid. стр. 41, 65—69.

византийския полководецъ и бунтовникъ Тома, когото князь Омортагъ е заставилъ да вдигне обсадата на Цариградъ и да се оттегли въ близкитѣ планини[1].

Князъ Пресианъ (836 - 852 г.) е разширилъ българскитѣ владения дълбоко на югъ и западъ, като къмъ държавата си е присъединилъ славянскитѣ племена, които сѫ живѣели въ областьта, която се е намирала между долни и горни Вардаръ и Дримъ, заедно съ Косово поле, а сѫщо така и славявскитѣ племена, които сѫ живѣели по срѣдното течение на рѣка Струма и на западъ отъ рѣка Рашка. Действително византийскиятъ императоръ и историкъ Константинъ Багренородни твърди, че князъ Пресианъ не е успѣлъ да присъедини къмъ държавата си и славянскитѣ племена, които сѫ живѣели на западъ отъ рѣка Рашка, и казва, че до времето на сръбския князъ Властимиръ българитѣ сѫ били въ мирни отношения съ сърбитѣ и като съседи и съгранични сѫ се обичали помежду си, понеже сѫ били подчинени на византийскитѣ императори, отъ които сѫ били облагодетелствувани. Когато пъкъ е управлявалъ сѫщиятъ Властимиръ, българскиятъ князъ Пресианъ е почналъ война противъ сърбитѣ, защото е искалъ да ги покори. И при всичко, че е воювалъ три години не само не е успѣлъ да постигне цельта си, но и много войска е изгубилъ.[2] Константинъ Багренородни казва всичко това по политически съображения, защото византийцитѣ, които сѫ владѣели адриатическото крайбрѣжие, сѫ искали да владѣятъ и вѫтрешностьта му. Но въпрѣки това и той не отрича, че и тия славянски племена въ времето на князъ Пресианъ, па и по-рано сѫ били въ приятелски отношения съ българскитѣ славяни, защото сѫ съзнавали общия си произходъ и затова сѫ ненавиждали византийцитѣ. И князъ Пресианъ е билъ въ добри отношения съ византийцитѣ.

Отъ всички български владѣтели на първото българско царство князъ Борисъ (852—889 г.) най-строго се е придържалъ за държавната политика на князъ Крума. Той е включилъ въ българската държава всички славянски племена, които сѫ живѣели въ западна Македония, Албания, Сърбия и Хърватско.[3]

---

[1] Genesius, ed. Bon. p. 41—42. — Theoph. contin. p. 64—66. — Geog. Hamart. ed. Muralti, p. 698.

[2] Constant. Porph. De administrando imperio ed. Bon. c. 32, p. 154.

[3] Theophylactus, Patr. gr. t. 129, col: 201.

Действително, Константинъ Багренородни известява, че князъ Борисъ не е успѣлъ да присъедини къмъ държавата си и сръбскитѣ племена, обаче добритѣ отношения, които въ негово време сѫ сѫществували между последнитѣ и българитѣ опровергаватъ твърдението му[1]. За хърватскитѣ славянски племена сѫщиятъ известява, че хърватскиятъ князъ отначало, т. е. отъ царуването на императоръ Ираклий робски е билъ подчиненъ на византийския императоръ и никога не е билъ подчиненъ на българския князъ. И никога българинъ не е воювалъ противъ хърватитѣ, освенъ князъ Михаилъ Борисъ, който, понеже нищо не е успѣлъ, е сключилъ миръ съ тѣхъ, като е обдарилъ хърватитѣ и билъ обдаренъ отъ тѣхъ. Обаче никога хърватитѣ не сѫ плащали данъкъ на българитѣ, освенъ отъ любезность често взаимно сѫ си давали подаръци.[2] И това известие на Константинъ Багренородни, както се установява отъ съдържанието му, исторически не е вѣрно и само свидетелствува, че византийцитѣ се стремѣли да иматъ подъ своята власть или поне подъ своето политическо влияние тия славянски племена, за да си служатъ съ тѣхъ противъ българитѣ. Историческата истина е, че и тия славянски племена въ времето на князъ Бориса сѫ били обединени съ българската държава, обаче непосрѣдствено сѫ се управлявали отъ мѣстнитѣ си князе, както и другитѣ славянски племена, които преди тѣхъ сѫ били подчинени на българитѣ. Съ Византия князъ Борисъ винаги е билъ въ добри отношения и когато неговиятъ синъ и наследникъ князъ Владимиръ се е отклонилъ отъ неговата и на предшественицитѣ му държавна политика и сключилъ съюзъ съ нѣмския краль противъ Византия и нейнитѣ съюзници, князъ Борисъ веднага го е лишилъ отъ владѣтелската власть, която е предалъ на третия си синъ Симеонъ[3] (893—827 г.) като е вѣрвалъ, че той ще се придържа за неговата и на предшественицитѣ му държавна политика. Обаче надеждитѣ на князъ Бориса не сѫ се оправдали напълно, защото царь Симеонъ за неговата държавна политика се е придържалъ само презъ първата половина на царуването си, когато действително, България политически, икономически,

[1] Constant. Porphyr. De adm. imperio, ed. Bon. c. 32, p. 154—155.
[2] ibid. c. 31, p. 150—151.
[3] Theophylactus, Patr. gr. t. 126, col. 1225.

военно и културно е била въ възходъ. Обаче, въ втората половина на царуването си царь Симеонъ, следъ като въ 918 г. се е провъзгласилъ за царь, се е отказалъ отъ държавната политика на баща си и неговитѣ предшественици и си е поставилъ за цель да завладѣе Цариградъ и да се възкачи на византийския императорски престолъ. За да постигне тия своя мечта, той се е впусналъ въ безсмислени и съ нищо неоправдани войни противъ Византия. Тѣзи войни сж траяли цѣли 14 години и поради тѣхъ държавнитѣ финанси сж били изчерпани, войската изтощена, просвѣтата занемарена, народътъ икономически разстроенъ, дало се е възможность на маджаритѣ да се заселятъ въ български земи и да образуватъ самостоятелна държава, а най-главно сж били разслабени политическитѣ връзки между българското централно държавно управление и областитѣ, а особено западнитѣ области[1].

И така царь Симеонъ, който е наследилъ българската държава политически организирана, икономически богата, военно силна, културно цъвтеща и заобиколена отъ приятели, я предаде на наследника си политически разстроена, икономически бедна, военно слаба, културно увѣхнала, а най-главно заобиколена отъ неприятели.[2] Ако царь Симеонъ и презъ втората половина на царуването си се придържаше за държавната политика на князъ Крума, българскиятъ народъ, може би, нѣмаше да преживѣе катастрофитѣ, които преживѣ презъ изтеклитѣ 1,000 години и днесъ на Балканския полуостровъ щѣше да има една славянска държава — българска и единъ славянски народъ — български.

N. P. Blagoeff, La situation internationale de la Bulgarie à l'époque du khan Kroum; sa politique d'état. (Résumé).

Le khan Kroum régnait à l'époque de Charlemagne le Grand et de l'empéreur byzantin Nicéphore I. Charlemagne le Grand a été en bonnes relations avec le khan Kroum, tandis que l'empéreur Nicéphore a été en relations hostiles avec le souverain bulgare, étant donné que l'idée directrice de l'empéreur Nicéphore a été de conquérir toute la Bulgarie. C'est pour celà qu'il a entrepris quelques invasions militaires contre les Bulgares. Mais le

[1] Const. Porph. De adm. imperio, p. 157.

[2] Contin. p. 412.

26 juillet 811 il a été batu dans la localité Razboj près de la ville de Šumen, où il a été tué avec beaucoup de ces officiers et soldats. Même après cette défaite les Byzantins n'ont pas demandé la paix qui leur a été trois fois proposée par le khan Kroum. Mais tous ces propositions ont été rejetées par l'empéreur Michel I Rangabé car à cette époque là celui-ci avait conclut la paix avec Charlemagne le Grand, reconnu de cette façon empéreur. Ainsi Michel espérait qu'il pourra avoir l'aide de Charlemagne contre les Bulgares. Il paraît que Charlemagne a promis quelque chose mais il ne l'a jamais fait. Apuit sur cette promesse l'empéreur Michel entreprit le 12 mai 813 une grande expédition militaire contre les Bulgares, mais le 22 jouin de cette même année il a été batu à Versinikia près d'Andrinople. Dans la poursuite les Bulgares sont arrivés jusqu'à Constantinople qui était mis en état de siège. Mais le khan Kroum s'est aperçu assez vite que la prise de la capitale est une affaire hors de ces forces militaires et il a proposé la paix au nouvel empéreur Léon V et a même consenti de se rendre au lieu qui devait lui être proposé et où il devait être tué par les Byzantins.

A l'époque du khan Kroum l'Etat bulgare se rangeait avec l'Etat byzantin et l'Etat franc parmi les grandes puissances. L'Etat du khan Kroum avait au Nord les Carpates et le fleuve Dnestre comme frontière, à l'Ouest les fleuves Tisse, Danube, Kolubara et Morava, au Sud les montagnes Rila et les Rhodopes, à l'Est — la mer Noire et la longue tranchée connue sous le nom d'Erkessia.

La politique d'état du khan Kroum a été: paix avec les Byzantins et les Francs et l'union des Slaves du Sud dans un état sous la domination des Bulgares. Cette politique a été poursuivie par tous ces successeurs directs pendant le premier royaume bulgare à l'exception de Siméon. Celui-ci a eu l'idée pendant la seconde époque de son règne de conquérire Constantinople et s'emperer du thron byzantin. Ainsi le grand plan du khan Kroum: faire de tous les Slaves du Sud une nation — bulgare, est un état — bulgare — est resté inappliqué.

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ ИЗВЕСТИЯТА ЗА СВ. ИВАНА РИЛСКИ

Отъ Юрд. Трифоновъ

Следъ причисляването на св. Ивана Рилски къмъ будителитѣ на българския народъ, интересътъ къмъ неговия животъ постепенно нараства. Между това свързанитѣ съ него въпроси все още не сѫ задоволително проучени. Една отъ причинитѣ на това бѣ и обстоятелството, че житията му доскоро стоеха напечатани въ рѣдки и мѫчно достѫпни издания, и то не по най-добри изводи. Едва въ 1936 г. проф. Й. Ивановъ издаде критично всичкитѣ 6 жития — Безименно, наричано отъ него Народно, Скилицово, I Проложно, II Проложно, Евтимиево и Кантанкузиново, къмъ които прибави и едно отъ ново време (1819 г.) на гръцки.[1] Въ по-нататъшното си изложение, ние ще ги цитуваме по това издание, като посочваме потрѣбнитѣ намъ глави по дѣлбата, възприета отъ него. По-голѣмо внимание, въ досегашнитѣ издирвания, биде обърнато върху известията за св. Ивановитѣ мощи; но и въ тѣхъ нѣкои въпроси още не сѫ достатъчно проучени. Най-малко сѫ засегнати досега легендитѣ за светеца, а безъ тѣхното проучване пълно освѣтление на живота му не може да има, защото известията за него сѫ повече легендарни, отколкото исторически. Писмени извори за св. Ивана отъ негово време нѣма; а дветѣ пространни стари жития, именно Безименното и Скилицовото, сѫ писани два вѣка следъ смъртьта на светеца (946 г.), та сведенията имъ сѫ записани по предания. Какви сѫ могли да бѫдатъ тия предания, нѣма защо да се разяснява: нашитѣ прадѣди отъ 10—12 вѣкъ, поради непросвѣтеностьта си, сѫ търсили не толкова реалното, колкото чудесното. Византийскиятъ кни-

[1] Годишникъ на Софийския Университетъ, истор.-филологически факултетъ, кн. XXXII, 13. стр. 1—109.

жовникъ отъ втората половина на XII в. Георгий Скилица, който по едно време билъ секретарь на императора Мануилъ Комнинъ (1143—1180 г.) и управитель на града Срѣдецъ (София), поради това че, подобно на императора[1] получилъ изцѣрение чрезъ мощитѣ на св. Ивана, поискалъ да се отблагодари на светеца, като напише житието му. Но писмени сведения нѣмало. Както казва Скилица, запознаването съ живота на преподобния мжжъ ставало „по ангелски езикъ," т. е. чрезъ устни разкази отъ бащи къмъ деца (а҃ггл҃комь а҃зы́комь тькмо ꙗвлѣема о҃ о҃ц҃ь къ ча́до҃), та затова много негови подвизи потъвали въ неизвестността като камъкъ въ вода (ꙗкоже и́ мно҃жаишаа о҃ ни́хь, ꙗко и́ ка́менна погржзо҃шж дли́гыимь врѣменемь съдѣлова́ѣмаа.) (гл. I.). И наистина, не може да има съмнение, че по-голѣмата часть отъ Скилицовото житие е била писана по устни разкази. Това личи отъ самото му съдържание, което до голѣма степень се състои отъ легенди. Още по-легендарно е Безименното житие, въ което разкази съ реална основа има малко. Ето защо проучването на житията неизбѣжно довежда до нуждата да се вникне въ произхода на легендитѣ. Ние отъ доста време сме се опитвали да направимъ това и тукъ изнасяме часть отъ постигнатитѣ резултати. Както ще се види по-надолу, нѣкои отъ легендитѣ иматъ реална основа, а други хвърлятъ свѣтлина вѣрху по-стари отъ времето на св. Ивана културни прояви въ Рилскитѣ краища. Подиръ разяснението на часть отъ легендитѣ за св. Ивана ние разглеждаме състава на Безименното житие, защото, ако той не бѫде добре схванатъ, неизбѣжно се стига до противоречиви мнения относно времето на написването му и до неправилно разрешаване на нѣкои други въпроси. Вече следъ това даваме историческо освѣтление на две мѣста отъ Скилицовото житие, които станаха

[1] Изцѣряването на императора ще да е било приблизително въ 1164 г. Около тази година, по случай на войната съ маджаритѣ, той дохождалъ за трети пѫть въ София и устроилъ тукъ игра на топка съ коне. По причина на бързитѣ извивки и сложни движения, коньтъ му се препъналъ и падналъ наедно съ него, като затисналъ едната му ржка. Натъртването на мищцата отъ седлото му причинило нетърпими болки и гърчения. (К и н а м ъ. История, кн. VI, гл. 5). Както разказва житието (гл. XI), императорътъ добилъ облекчение на болкитѣ, едва когато натъртеното мѣсто било помазано отъ мѣстния епископъ съ масло отъ кандилото на свѣтилника при св. Ивановитѣ мощи.

предметъ на издирване въ нашата историческа книжнина, но все още стоятъ недоразяснени: тѣ сѫ ония, въ които авторътъ на житието говори за времето, когато мощитѣ на светеца сѫ били пренесени въ София, и за Грудаса, основателя на каменна църква въ негова честь.

I. Легенди за св. Ивана Рилски, образувани подъ влияние на библейски разкази.

Легендарнитѣ разкази за св. Ивана иматъ твърде разнообразенъ произходъ. Нѣкои отъ тѣхъ сѫ се явили дори подъ влияние на църковната служба за светеца. Такъвъ е разказътъ за прехвръкването на св. Ивана отъ Скрино въ Рила, който разказъ е записанъ най-рано отъ руския славистъ В. Качановски въ с. Невѣстино (Кюстендилско).[1] Споредъ попълната версия на сѫщия разказъ, записана отъ Й. Ивановъ, светецътъ прехвръкналъ върху канарата Орлица надъ с. Рила; но орлитѣ, въ чието свърталище кацналъ, го обадили на скринци, които искали да го убиятъ, и той прехвръкналъ при пещерата, гдето е гробното му мѣсто и провиралката.[2] Най-вѣроятно е, че въпросниятъ разказъ се дължи на следното мѣсто отъ службата на светеца за деня на успението му (18 августъ): тѣ же пр҃по́бне о҃́че. а҃́ко ѡ҃ре́ль с҃́ты҃ д҃́хѡ҃ прѣлѣта҃ го́ры и҆ вр҃ѣ́тпы҃ ры́лскыа҃ въиспрь.[3] Нѣма нужда да се обяснява, че тия думи отъ службата преносно наричатъ прехвръкване надъ Рилскитѣ планини и пещери (прѣлѣта҃ го́ры и҆ вр҃ѣ́тпы ры́лскыа҃) скитанията на светеца, воденъ отъ св. Духъ (с҃́т҃ы д҃́хѡ҃); но нѣкои слушатели на службата сѫ схванали приведенитѣ думи буквално и сѫ разбрали, че св. Иванъ е хвъркалъ понѣкога. По-после представата за негово хвъркане е била свързана съ разказа за бѣгането му отъ скринци, който разказъ има другъ произходъ. Но тука ние не ще разглеждаме всички легенди за св. Ивана Рилски, а ще се спремъ само на ония отъ тѣхъ, които сѫ се явили подъ влияние на библейски разкази. Такива сѫ, по нашето мнение, легендитѣ за облѣклото, вола и брашното на светеца.

[1] Качановскій, Владимиръ. Памятники болгарскаго народнаго творчества. Вып. I-й. Спб. 1882, стр. 114—116.

[2] Ивановъ, Й. Св. Иванъ Рилски и неговиятъ монастирь. София, 1917, стр. 5—6.

[3] Иванъ Й. Български старини изъ Македония. Изд. II. стр. 353.

Ще кажемъ по-напредъ за о б л ѣ к л о т о. Въ всички стари изображения на св. Ивана, каквито сѫ ония въ Боянската църква (отъ XIII в.), въ Бѣловската, при гара Земенъ (отъ XIV в.), и въ полуразрушената вече митрополийска църква въ Търново (отъ XIV. в.), св. Иванъ е нарисуванъ съ монашески подрасникъ и намѣтка отъ грубъ платъ.[1] Това облѣкло отговаря на сведенията за светеца, които се намиратъ въ Скилицовото и I проложно житие. Споредъ тѣхъ, св. Иванъ станалъ игуменъ на събрали се около него монаси, които съградили монастиръ. А монаситѣ въ X в. сѫ носѣли тъкмо такова облѣкло, каквото е онова на старитѣ църковни изображения.[2] Въ Скилицовото житие се казва, че, откакъ приелъ монашество, св. Иванъ носѣлъ вретище, а като решилъ да се оттегли въ пустинята, съблѣкълъ монашескитѣ дрехи отъ вретище, оставилъ ги на пѫтя и облѣкълъ к о ж у х ъ: положѝ а҃бїе ри́зы своѝ на пѫтѝ, вѣ́дїи а҆ко на́гь създа́нь бы҃ пръвозда́нныи, и̂ о҆блѣ́че сѧ въ ко́ж н ѫ а ри́з ѫ, ст҃рстемь у҆мръ҇щ-влє́нїе познаменава́аи (гл. III). И старото Проложно житие съобщава, че светецътъ напустналъ родното си мѣсто Скрино, ни́чтоже и̂ного но́сѧ на тѣ́лѣ своемь, т ѣ ч ї ѫ ѐ д и́ н ѫ ри́з ѫ ко́жн ѫ (гл. I). Но и дветѣ жития не посочватъ, какво облѣкло е носилъ светецътъ, когато станалъ игуменъ. А въ сѫщность, и когато най-напредъ станалъ монахъ и откакъ се поставилъ на чело на събрал то се около него братство като игуменъ, той ще да е носилъ все монашеско облѣкло, та съобщението за тѣ́чїѫ ѐди́н ѫ рѝз ѫ ко́жн ѫ е взето отъ преданието за неговото пустинничество. Както споменахме по-горе, и Скилица е писалъ житието по устни разкази. Но какъ преданието е дошло до представа за облѣкло само отъ кожухъ?

За да се отговори на този въпросъ, трѣбва да се вземе предъ видъ н а р о д н и я т ъ л е г е н д а р е н ъ р а з к а з ъ з а ю н о ш е с т в о т о н а с в. И в а н а. Споредъ този разказъ, който се свързва ту съ Рила, ту съ Скрино, ту съ Бараково, ту съ Курило, светецътъ, когато билъ момче, ценилъ се за

[1] Тия изображения сѫ възпроизведени, по фотографически снимки, въ книгата на проф. Й. Ивановъ „Св. Иванъ Рилски и неговиятъ монастирь", прилож. табл. I—III.

[2] П р о ф. п р о т. И в. Г о ш е в ъ. Облѣклото на старобългарскитѣ монаси. Известия на Нар. етногр. музей въ София, г. X—XI (1932), стр. 49—62.

говедарче у единъ строгъ и неблагодаренъ господарь. Еднажъ една крава минала презъ рѣката (Рила, Струма или Искъръ) и се отелила на другия брѣгъ. Светото момче съобщило това на лошия си господарь. Той го сгълчалъ и го пратилъ да докара кравата съ телето. Рѣката била придошла много. Момчето не могло да я прегази, но не се решавало и да се върне при господаря си безъ кравата и телето, затова се помолило на Бога, метнало доламичката си върху вълнитѣ, седнало на нея и тя го отнесла на другия брѣгъ. По сѫщия начинъ то преминало рѣката и на връщане, като взело съ себе-си телето, а кравата преплувала сама. Господарьтъ, който проследилъ момчето, за да види, какво ще стори, разбралъ, че то извършило чудо. Уплашенъ отъ станалото, той казалъ на момчето, че не му е потрѣбно вече, та да си търси работа другаде. Трѣбвало да се разплатятъ. Светото момче, вмѣсто пари, поискало новороденото шарено теленце, и господарьтъ му го далъ. Какво е станало съ телето, ще се каже по-нататъкъ[1]. За въпроса, който разглеждаме тука, е важно това, че сѫщото, което въ Рила, Скрино и Курило се разказва за св. Ивана, между помацитѣ въ с. Старо-Осѣново, на южната страна на Рила-планина, се разказва за св. Илия. Ние го чухме въ 1922 г. отъ устата на помака Ахмедъ Баръмовъ въ тази форма. Св. Алия билъ говедарче въ с. Бараково. Еднажъ господарьтъ му го пратилъ да докара една крава, която била отвъдъ Струма. Рѣката била придошла, но момчето хвърлило абичката си върху водата и на нея минало. Господарьтъ разбралъ, че то е божествено. Наскоро то си поискало хака (заплатата), но не щѣло пари. а поискало шарено теле. Чорбаджията му отначало се зарадвалъ, загдето момчето не му иска пари, но попосле се попишманилъ (разкаялъ) и накаралъ селянитѣ да го гонятъ. Момчето избѣгало кѫде Царевъ-връхъ, а оттамъ — кѫде Рила. Тамъ имало и сега тюлбе (гробница), но разказвачътъ не знаеше, кѫде е точно, защото не билъ ходилъ по

[1] Легендата за теле и за преминаване на рѣка съ помощьта на абичка е обнародвана много пѫти. Тя е разказана въ книгата на Й. Ивановъ „Св. Иванъ Рилски и неговиятъ монастирь“, стр. 5; въ съчинението на Ив. Вазовъ „Великата Рилска пустиня“, Сб. нар. ум. VII, книжовенъ отдѣлъ, стр. 29; подъ видъ на приказка отъ Старозагорско, въ Сб. нар. ум. V, 157 и пр.

ония мѣста. — Като вземемъ предъ видъ, че преминаването на рѣка съ помощьта на дреха се приписва не само на св. Ивана Рилски, а и на св. Илия, не е мжчно да се досетимъ, че то е отгласъ на библейския разказъ за преминаването на р. Иорданъ отъ младия прор. Елисей съ помощьта на оставения нему кожухъ на св. Илия. Въ четвъртата книга на царетѣ, за пророка Елисея се разказва следното: „Взе на Илия кожуха, който бѣ падналъ отъ него, удари съ него по водата и каза: где е Господь, Богъ Илиевъ — Самиятъ Той? И удари по водата, и тя се раздѣли на тъй и на тъй, и Елисей премина“ (гл. II, ст. 14). Имаме, прочее, основание да приемемъ, че представата за св. Ивана като за облѣченъ само въ ри́зж ко́жнж ще да се е образувала подъ влияние на библейскитѣ разкази за св. Илия, когото пратеницитѣ на самарийския царь Охозий описали така: „оня човѣкъ бѣше цѣлъ въ косми и опасанъ презъ кръста съ коженъ поясъ“ (въ сжщата кн., гл. I, ст. 8). За изработване на сжщата представа ще да е влиялъ и евангелскиятъ разказъ за св. Ивана Кръстителя. Че въ случая е влиялъ най-много библейскиятъ разказъ за св. Илия, показва ни и легендата за св. Ивановия волъ. Тя не е намѣрила мѣсто въ Скилицовото житие. Има я само въ Безименното, гдето е предадена въ непълненъ видъ, колкото да се обясни произходътъ на звънеца, който биелъ надъ мѣстото на св. Ивановия гробъ и пропжждалъ дяволитѣ (гл. IV) или плашелъ ония, които мислѣли да взематъ тѣлото на светеца следъ смъртьта му (гл. IX). Споредъ Безименното житие, св. Иванъ билъ пастирь иималъ само единъ братъ и единъ волъ. Когато намислилъ да отиде въ пустинята, той подкаралъ и вола си (по҃ѧ вола҃ ѝ поидѐ); но братъ му, по дяволско внушение, подбудилъ селянитѣ да го стигнатъ и да го върнатъ. Светецътъ едва успѣлъ, следъ голѣма молба, да ги склони да му дадатъ звънеца, който билъ закаченъ на врата на вола, а волътъ му билъ отнетъ: сътвори́ вели́кжа мл҃твж бж҃їж къ нимь ѝ ѣдва҃ ѝзпроси́ ѣже но́шаше во́ль звоне́ць... а҃ во́ль ѣмꙗ въза́ша (гл. I). Какво е станало съ вола, житието не казва[1]. Споредъ на-

[1] Въ единъ по-новъ преписъ на житието (Нар. библ. № 235, новопостжпилъ) е направена прибавка, въ която на звънеца и вола е придадено вече символично значение: „звонецъ показ҃ваше мі҃рѣска сѣтна мл҃ка ѝ метежъ а ѿнѝ самѝ ꙗкѡ волове кесъсловесні ѝ нерасѣдніи ра́ди дш҃евное спасе́ніе“.

роднитѣ предания, волътъ билъ закланъ отъ съселянитѣ на светеца, и месото му било раздѣлено помежду имъ; но, когато тѣ поискали да опекатъ отъ него и да се нахранятъ, вмѣсто месо, намѣрили въ торбитѣ си змии и гущери. Омразата на селянитѣ къмъ св. Ивана и неговия волъ е мотивирана най-добре въ рилския разказъ, пренесенъ въ Старозагорско. Споредъ тоя разказъ, и волътъ на светеца билъ чудодеенъ, както и стопанинътъ му: колкото сиромаси орали съ него, все забогатѣвали, защото стъблата на житото имъ се покривали отъ коренитѣ до върховетѣ все съ класове, докато по другитѣ ниви класоветѣ били малко. Затова селянитѣ помислили, че св. Иванъ е направилъ съ вола си магия, за да имъ отнеме плодородието, та го подгонили; но, като не могли да хванатъ него, хванали и заклали вола[1]. Въ Скрино легендата за св. Ивановия волъ е приспособена, да обясни произхода на нѣкои мѣстни имена: мѣстото Мърдище ужъ добило името си отъ думитѣ, които светецътъ казалъ на вола, когато бѣгали: „Мърдай, воле, домърдахме го, ще ни уловятъ“...; мѣстото Околище се наричало така отъ думитѣ му: „Околе, воле, заобиколиха ни“... и др.[2] Но народнитѣ версии на легендата пазятъ две подробности, които липсватъ въ Безименното житие, а сж много стари и даватъ възможность да се отгатне произходътъ й. Тѣ сж: стопанисването на вола отъ младъ човѣкъ и закалянето му. По тия подробности се досѣщаме, че и легендата за св. Ивановия волъ е била образувана подъ влияние на библейския разказъ за прор. Елисея. Въ III книга на царетѣ, гл. 19, се разказва, че, когато прор. Илия повикалъ Елисея да му бжде ученикъ и да му прислужва, последниятъ орѣлъ на нивата си. Работѣли му 12 рала, и той билъ при 12-тото. Като минялъ покрай него, Илия хвърлилъ върху му кожуха си — което било знакъ, че го избира за служба при себе си. Ст. 20: „И (Елисей) остави воловетѣ си и се затече следъ Илия и каза: „позволи ми да целуна баща си и майки си, и ще тръгна следъ тебе.“ Той му отговори: „Иди и върни се, защото какво съмъ ти сторилъ?“ Ст. 21. Той се върна отъ него, взе двата вола отъ ралото, закла ги и, като запали

[1] Сб. нар. ум. V, 158—159.

[2] Й. Ивановъ. „Св. Иванъ Рилски“, стр. 6.

ралото, опече месото имъ и го раздаде на людетѣ, и тѣ ядоха. А самъ той стана и тръгна следъ Илия и почна да му служи". Може да се покаже невѣроятно, легендата за св, Ивановия волъ да се е образувала подъ влияние на горния разказъ, който не е досушъ еднакъвъ съ нея и се отнася до другъ светецъ, а не до св. Ивана. Не трѣбва, обаче, да се забравя, че отъ библейския разказъ легендата е получила само началото си, а по-нататъшното ѝ развитие е ставало независимо отъ него. При това, сѫществените особености на легендата — младъ човѣкъ и закланъ волъ — сѫ могли да минатъ въ въображението на населението не чрезъ думи, а чрезъ изображения. Въ нѣкоя църква, посветена на св. Илия, е имало изображение, което представяло повикването на младия Елисей отъ прор. Илия. На изображението проститѣ богомолци сѫ виждали младъ човѣкъ и закланъ волъ, чиято роля тѣ сѫ си обяснили въ свръзка съ св. Ивана, защото въ Рилската планина, гдето се е намирала църквата, вече билъ живѣлъ и св. Иванъ, върху когото постепенно минали чъртитѣ, които се виждали на църковнитѣ изображения: на едно — човѣкъ, облѣченъ въ кожухъ, на друго — младежъ, който кара волове, на трето — младежъ, които минава рѣка, като държи въ ржката си дреха (въ една версия на легендата се казва, че св. Иванъ, като седналъ на абичката, си, хваналъ ѝ ржкава съ две ржце, за да му служи като кърмило)[1]. Трѣбва да се допустне, че въ Рилската планина, още преди да се изгради монастиръть Св. Иванъ Рилски, е имало монастирски келии и църкви Св. пророкъ Илия и Св. прор. Елисей. Тия църкви отдавна сѫ изчезнали, но имената имъ сѫ минали къмъ рѣкитѣ, при които сѫ се намирали — Илийна-рѣка и Елисейна-рѣка. Вече Неофитъ Рилецъ се е досѣщалъ за връзката между Илийна-рѣка и нѣкогашна църква Св. Илия. Въ своето „Описаніе болгарскаго свещеннаго монастиря Рилскаго" (София, 1879), той пише: „Това наименованіе на тая рѣка, Иліина, отъ каковъ случай е дадено, не се знае, заключаваме, обаче, защо возъ оная рѣка на горе да е имало въ старина жилища иночески, и церква святаго Пророка Иліи, и отъ нея да се е нарекла и рѣката Иліина, или и отъ другъ нѣкой случай" (стр. 3, подлистна бележка). Единъ старъ ка-

[1] Сб. Нар. ум., VII. книжовенъ отдѣлъ, стр. 29.

лугеръ, който въ 1922 год. живѣеше въ монастирския метохъ въ с. Рила, ни съобщи, че чувалъ за черковище Св. Илия по течението на Илийна-рѣка, нѣгде кѫде Крастава-лѫка; но други калугери, които питахме, не знаеха за това нищо. И пещерата, която се намира при горното течение на Илийна-рѣка, ще да се е казвала Илийна пещера; но сега името ѝ е промѣнено въ Ильова пещера, защото тамъ ужъ живѣлъ Ильо войвода. Неофитъ Рилецъ не споменува за Елисейна-рѣка. Изглежда, че нейното име, което не е споменато и въ царь Шишмановата грамота, вече е почти забравено, или защото е замѣнено съ друго, или защото водата ѝ е промѣнила течението си и се е отбила въ друга рѣка. Въ всѣки случай, тя не се отбелѣзва вече върху картитѣ на Рилската планина; не е спомената и въ подробното описание на рилскитѣ рѣки, направено отъ покойния професоръ по ботаника въ Софийския университетъ Ст. Георгиевъ въ неговата студия „Родопитѣ и Рилската планина и нихната растителность“ (Сб. нар. ум., III, 336—339). Единъ овчарь ни съобщи, че и тя, като Илийна-рѣка, се вливала въ р. Рила отлѣво между метоха Орлица и черковището, което е при устието на Илийна-рѣка. Въ фермана за Рилския монастиръ, издаденъ отъ султ. Абдулъ Меджидъ на 1 априлъ 1842 г., името Елисейна-рѣка е споменато като име на мѣстность: „Единъ кошеръ съ пчели за медъ въ мѣстността Елисейна-рѣка“, „50 кошери съ пчели за медъ, наречени монастирски ковантлъкъ въ Елисейна-рѣка“[1].

На библейския разказъ за св. Илия ще да се дължи и легендата, записана въ Скилицовото житие, по която св. Иванъ хранилъ отиващи при него почитатели съ малко **брашно,** донесено отъ нѣкои благочестиви хора, които сѫщо обикнали пустинническия животъ: ѝ҃бо Б҃ъ ˆИлі҃инь тѣжⷣе ѝ ˆІѡа́нновы такожⷣе грьстїѫ брашна не оскѫдѣти сътвори (гл. VII). Въ III книга на царетѣ (гл. 17) се разказва, че семейството на сарептската вдовица и самиятъ пророкъ Илия се изхранили презъ всичкото време, докато не валѣлъ дъждъ, съ малкото брашно, което се намирало въ делвата ѝ.

И така, въ Рила-планина, още преди да се създаде мо-

[1] Д. Ихчиевъ. Турскитѣ документи на Рилския монастиръ (София, 1910), стр. 146 и 150

нументаленъ св. Ивановъ монастиръ, е имало монашески келии и църкви св. Пророкъ Илия и св. Пророкъ Елисей. Богомолци, които сѫ посещавали тия църкви, сѫ чували разкази за двамата библейски пророци. Понеже не сѫ знаели нищо за палестинската планина Кармилъ и за р. Иорданъ, тѣ сѫ свързали разказитѣ за двамата пророци съ Рилската планина и съ нейнитѣ рѣки. Следъ време, монашескиятъ животъ въ тази планина се пренесълъ главно въ св. Ивановия монастиръ, и легендитѣ, които простото население по-рано било създало възъ основа на вижданитѣ отъ него изображения въ църквитѣ св. Илия и св. Елисей, били свързани съ св. Ивана. Отпосле сѫщитѣ легенди били пренесени въ Бараково, Скрино и другаде и били видоизмѣнени, за да се обяснатъ чрезъ тѣхъ нѣкои мѣстни имена.

II. Подвизаване на св. Ивана въ южната часть на Рила-планина.

Въ Скилицовото и въ старото Проложно житие се съобщава, че св. Иванъ, откакъ напустналъ родното си село Скрино, покачилъ се на нѣкаква планина, чието име не е посочено: на прѣди ре҃нижѧ ѣмъ горѫ възыдѐ (Скил., гл. III); и на горѫ нѣкѫѧ высо́кѫ и поустѫ вьзше҃, и тоу̑ на добродѣтель по҃вѝsааше сѧ (Пролож. гл. 5). Безименното житие изрично съобщава, че планината била Руенъ: и ѝдѐ на мѣсто, ѝдеже прьвѣе прїѧть ѝноч̑(ств)о по҃ плáнинѫ ѝмѧ ѣи Рѣень, въ мѣстѣ зóвомое Скрыно́ (гл. V). Но това съобщение е помѣстено въ внесената отпосле часть на житието; а въ началото, гдето се говори, че светецътъ напустналъ свѣта, за Руенъ не се споменува, казва се само, че, откакъ подбутнатитѣ отъ брата му, по дяволско внушение, люде се опитали напраздно да го върнатъ, той заминалъ за Рилската пустиня и пресѣдѣлъ 7 месеца въ мѣстото Голе́цъ: 'И поидѐ въ пусты́нѧ Рьлскѫѧ и ѝдѐ на мѣсто, нарѝцаемо Голе́ць, и бы҃ тѣ з҃ м҃ць (гл. II). Доколкото можахме да издиримъ, мѣстностьта Голецъ се намира на сев.-изт. отъ Горна-Джумая, между тоя градъ и Стара-рѣка, притокъ на Джумайска Бистрица. Пакъ тамъ, кѫде мѣстностьта Добрава, се намирала, както се научихме, и ридина Голка; но ние не можахме да посетимъ тия мѣста. Мѣстности съ име Голецъ има и въ други покрайнини, но че житието има предъ видъ тъкмо тази, за която говоримъ, показва ни по-нататъшниятъ разказъ на сѫщото за пе-

щерата, въ която светецътъ преживѣлъ 3 години и половина. Въ разказа се съобщава, че св. Иванъ, откакъ преседѣлъ въ Голецъ 7 месеца, братъ му открилъ жилището му и дошълъ при него. Това го наскърбило, и той излѣлъ тѫгата си въ молитва къмъ Бога. Тогава небесенъ гласъ му порѫчалъ да отиде на друго мѣсто въ Рилската планина, именно подъ планината Въртопъ: въста́ни и̑ възми̑ же́зль сво́и и̑ и̑ди̑ къ мѣсто, ѥготованое тебѣ по᷍ пла́нинѫ и̑мыи (въ Германския преписъ: и̑менемъ) врьто́пь (края на гл. II). ᷍И идѐ и̑ о̑бре́те пе́щерѫ и̑ вънидѐ и̑дѐже сл᷍нце, не призи́раше, ни̑ вѣтрь вѣаше, нѫ᷍тькмо а᷍г᷍гль е̑ди́нь прихо́ждааше къ не́мѫ, но́шааше е̑мѫ ма́нѫ ѿ Ба ѻбразѡ᷍ шѝпковѣмь (гл. III). Височината Въртопъ, която и днесъ носи това име, се намира на изтокъ отъ Добрава. Подъ нея има голѣма пещера въ мѣстността Горно-Присое, въ канарата, която се издига надъ дѣсния брѣгъ на Стараръка, притокъ на Джумайска Бистрица. Името „Въртопъ“ се дава днесъ на височината не поради пещерата, която е подъ нея (староб. врътъпъ значи и пещера, и мѣсто, гдето се върти вода), защото населението нарича пещерата „пещь“, а поради пропастьта, която се отваря въ нея и въ която се втичатъ пороитѣ съ въртежъ. Тия именно порои презъ хилядилѣтия сѫ образували пещерата. Последната, както показва името на околната мѣстность — Горно-Присое — има южно изложение; входътъ и̑ е широкъ. Въ нея се вкарватъ овци и зиме, и въ лѣтно дъждовно време. Тѣхниятъ торъ презъ вѣковетѣ е напълнилъ долната часть на пещерата и е направилъ да се не виждатъ вѫтрешнитѣ и̑ тъмни части. Водитѣ, които се вливатъ надъ височината въ въртопа, се губятъ нѣгде надълбоко или подъ пещерата, или на страна отъ нея. Въ тая суха и изложена на слънце пещера може да се живѣе. Тя рано ще да е била използувана отъ монаси отшелници, какъвто е билъ и св. Иванъ. Когато се върви нагоре покрай рѣката по пѫтеката, що минува подъ пещерата („Пещьта“), като иде откъмъ Царевъ-връхъ и отива къмъ с. Осѣново, стига се на $1^1/_2$—2 километра до старо мънастирище, въ което сѫ били изкопавани черковни предмети.[1] Но нашата задача не е да даваме сведения за това мѣсто, което ние посетихме само

[1] За завеждането ни въ пещерата и мънастирището въ 1922 г. има да благодаримъ на любознателния и услужливъ учитель въ с. Бистрица Сотиръ п. Димитровъ.

еднажъ, а да посочимъ, че Безименното житие, като говори за „плáнинѫ именемь врьтóпь и за пéщерѫ“, има предъ видъ тъкмо гореказаното мѣсто. Че наистина е така, показва ни и по-нататашният разказъ на житието за братовото момче на св. Ивана.[1] Последното, безъ да го знае баща му, отишло въ пещерата при светеца, който го прибралъ, защото го разбралъ, че е духовно (бѣше бо̀ дх҃овно дѣта̂то̂). Но дяволътъ завелъ бащата въ пещерата, и той си взелъ момчето, въпрѣки съветитѣ на светеца. Ала, когато го отвеждалъ, една змия, следъ молитвата на св. Ивана, го ухапала, и то умрѣло. По съвета на светеца, умрѣлото момче било отнесено и погребено въ Осѣново. Тамъ св. Иванъ си направилъ уединено живѣлище („поко́ище“) и ходѣлъ сегизъ-тогизъ заради душата на праведното момче: Ст҃ыи же ѡц҃ь Ꙗ҆ва́ннь хо́дѣше на мѣ́сто того дш҃а тоѧ̀ ра́ди пра́веднича (гл. III). Нѣма съмнение, че, за да говори за отиване на св. Ивана отъ неговата пещера до Осѣново, авторътъ на житието трѣбва да е ималъ предъ видъ разглежданата пещера при Стара-рѣка. — Въ разказа на житието, че св. Иванъ превърналъ змията въ камъкъ и че хората отивали да вематъ отъ нея частици за изцѣряване на всѣкаква болесть (на вра́чбѫ въсе́мъ), несъмнено се крие посочване за сѫществуването на езическо светилище, посветено на нѣкое лечебно божество, на което змията е служила за атрибутъ. На мѣстото на това светилище въ християнско време ще да е билъ съграденъ храмъ съ икона на св. Богородица, наричана по-късно Осѣновица. Но да се спираме върху разказа за омраморената змия — не влиза въ задачата на тоя ни трудъ.

И така, споредъ безименното житие, св. Иванъ е захваналь своето постничество въ южната часть на Рила-планина, въ мѣстностьта Голецъ и въ пещерата при Горно-Присое. Къмъ такава мисъль като че навежда и едно неясно, достигнало до насъ въ разваленъ видъ, мѣсто отъ Скилицовото житие. Последното, откакъ съобщава, че св. Иванъ напустналъ родното си мѣсто, следъ като раздалъ припадащия му

[1] Името на момчето не е съобщено въ Безименното житие. Евтимиевото го нарича Лука. Последното име се дължи на легенда съ твърде сложенъ произходъ, начало на която е дало изображение на св. евангелистъ Лука, въ чиято софийска църква св. Ивановитѣ мощи лежели дълго време; но ние не се спираме тука на въпросната легенда.

се бащинъ имотъ, казва, че той „на наше ѡшествїе оу̑правлѣетъ сѧ, и̑ мнѝшескыи възпрїемь ѻбразъ . . . (гл. III). Въ изданието на Макариевскитѣ Четьи-минеи, вмѣсто „на наше ѡшествїе," стои: „на наше отечествїе." Понеже думата ѡшествїе (= ѡшествїе) значи отдалечаване, — изразътъ „на наше ѡшествїе" нѣма смисълъ, та затова ще трѣбва да приемемъ израза „на наше отечествїе", или пъкъ да допустнемъ, че въ първоначалния текстъ сѫ стоели и дветѣ думи: и въ ѡшьствїе на наше отьчьствїе оу̑правлѣетсѧ," което би значило: отдалечи се (букв. насочи се въ отдалечение) къмъ нашето отечество, т. е. отиде по посока къмъ ромейската земя. Но, разбира се, това тълкуване е само предположително, докато въ Безименното житие мѣстото, гдето отишълъ светецътъ е добре опредѣлено.

Пакъ на по-южна, по-низко разположена и въ по-топло мѣсто пещера сочи и преданието, записано въ Скилицовото житие (гл. V), че св. Иванъ се хранѣлъ самъ, па нахранилъ и дошлитѣ при него пастири съ с л а н у т ъ к ъ (нахудъ). Както е известно, сланутъкътъ не расте въ много студено мѣсто.

III. Съставни части въ Безименното житие на св. Ивана.

Като се разгледа по-внимателно съдържанието на Безименното житие, ще се забележи, че на нѣколко мѣста въ него има н е п о с л е д о в а т е л н о с т и и п р о т и в о р е ч и я. Така, въ разказа за живѣнието на св. Ивана и на братовото му момче въ пещерата подъ планината Въртопъ, отъ една страна, се казва, че светецътъ ходѣлъ на мѣстото, гдето порѫчалъ на брата си да погребе ухапаното отъ змия момче (Ст҃ыи же ѳц҃ь І҃ѡа́нь хо́дѣшѣ на мѣсто то҇ дш҃а тоѧ̀ ра́ди пра́ведные, гл. III), а отъ друга — се твърди, че, въ продължение на три години и шестъ месеца, той не излизалъ никога отъ пещерата (І҃И сътворѝ въ пещерѣ то́и ст҃ы́и ѳ҃ц҃ь І҃ѡа́ннь не и̑зхо́дѧ г҃лѣта и̑ s҃ м҃ц҃ь). На три мѣста се споменува за г р о б ъ на светеца, на две отъ тѣхъ се говори още за з в ъ н е ц ъ и к л е п а л о надъ гроба, на които се приписва голѣма чудодѣйна сила; а нигде не се казва, кога и где е билъ направенъ този гробъ. За него става дума, още когато св. Иванъ билъ живъ: следъ като дяволътъ и подчиненитѣ нему нечисти духове напраздно се мѫчили да го отстранятъ отъ високата канара, върху която живѣелъ, той, за да ги пропѫди, изговорилъ молитва къмъ Бога, и щомъ я свършилъ и рекълъ

„аминъ“, въ тѡ(и часъ) ѯдари а҃гг҃ль въ клепа́ло ка́менно, и҆ звоне́цъ позвьнѣ̀ на҃ гро́бѡ҃м ст҃го а҃ц҃а. . . гл. IV). Следъ разказа за ходенето на светеца въ Скрино, въ Перникъ при р. Струма и въ Витоша, се казва, че той по заповѣдь на ангела, отишълъ на мѣстото, гдето по-рано билъ си приготвилъ гробъ съ своитѣ собствени ржце (҃И повелѣ́нїе҃ а҆гг҃лово҃, въста́вь и҆ и҆де́ на мѣ́сто, и҆деже си бѣ оу҆гото́валь гро́бь сво́има рж҃ка́ма ст҃ыма въ пⷭстыни Ри́лстѣи, гл. V). Най-после, за гробъ се споменува, когато се разказва, че, следъ смъртьта на светеца, непогребеното му тѣло лежело само̀ въ пустинята, и диви звѣрове дохождали при него, за да получатъ изцѣрение на болкитѣ си: ҃И не о҆брѣ́тааше сѧ тѣ҃ дш҃а чл҃в҃ча въ пⷭстыни то́и, (тъ́к)мо звѣ́ри е҆дни́, и҆ тѝ при (хож҃)ахж къ гро́бⷭ ст҃го и҆ и҆зцѣлѣва́ахж ѿ недж́гь свои҃х. . . ҃А звоне́ць позвьнѣ̀ и҆ клепа́ло поклепа̀, и҆ о҆у́жа҃ вели́кь прїѧ́ша ло́вци, а҆ко бѣжа́ти мы́слѣхж (гл. IX. — Непоследователность, макаръ не толкова явна, колкото оная за гроба, има и въ онова мѣсто на житието[1], гдето се говори за явяването на св. Иоана Богослова, който дошълъ при св. Ивана да му съобщи, че вече дошълъ часътъ да получи вѣнецъ за слава, т. е. да отиде въ небеснитѣ селения. Това мѣсто е повторено, и предъ повторението сж вмъкнати два дълги разкази за ходенето на светеца въ Скрино, Перникъ и Витоша и за несполучливия опитъ на царь Петра да се види съ него. Непосрѣдно следъ повторката се разказва, както и трѣбва да бжде, какъ душата на св. Ивана се отдѣлила отъ тѣлото, и св. Иванъ Богословъ се скрилъ. — Непоследователность и противоречие има и въ края на гл. IV, гдето се казва, че ангелъ Господенъ приканва Рилската планина да се радва, загдето приема пустинния свѣтилникъ, св. Ивана, и всички люде да се веселятъ, покланяйки се предъ мощитѣ на светеца. Между това, последниятъ е още живъ, та не би трѣбвало да се говори за негови мощи. — Най-после, непоследователность се забелѣзва въ разказа за мрътвото тѣло на св. Ивана (гл. IX—X): докато откриването му се приписва на царь Петрови ловци, и заповѣдь за пренасянето му въ Срѣдецъ се дава отъ ангела въ сънь пакъ на царя, — въ самото пренасяне на тѣлото и въ построяването на църква не става никакъ дума за негово (царево) участие.

[1] Вж. изданието на Й. Ивановъ, въ началото на гл. V и VIII.

За да се обяснятъ казанитѣ непоследователности и противоречия, трѣбва да се приеме, че Безименното житие не е стигнало до насъ въ първоначалния си видъ, а че въ него сѫ правени допълнения, поради което сега то има нѣколко съставни части, или наслоения. Строго разграничение между тѣхъ вече е мѫчно да се прокара, понеже авторитѣ на по-сетнешнитѣ сѫ ги слѣли съ първоначалната основа и понеже нѣкои прибавки се състоятъ отъ съвсемъ малко изречения и дори отъ отдѣлни думи; но приблизителното имъ отдѣляне е възможно и е потрѣбно, за да се подчертае неедносъставностьта на житието.

Въ **най-старата, или основната часть** на житието, св. Иванъ се представя като пъленъ самотникъ, който живѣе въ пещера, безъ да работи за прехраната си, защото ангелъ Господень му носи манна въ видъ на шипки: нѫ̀ тѣ̀кмо а҃г҃гль ѐди́нь прихо́ждааше къ нем҃ , но́шааше ѐмѹ̀ ма́ннѫ о҃ Ба҃ о҃бразѡ҃ шипковѣмь (гл. III). Постникътъ светецъ не се обслужва отъ никого и не се грижи за нищо свѣтско. Наистина, той прибралъ братовото си момче, но не за да му слугува, а за да го избави отъ грѣховната срѣда, въ която живѣело: по-рано, понеже знаелъ, че е способно да служи на духа си вѣдѣше бо пустынны жи́тель о҃ц҃ъ Іѡа́ннь а҃ко дѣта̀ д҃хвно е҃... (гл. III). Като стоелъ върху висока канара, той прекарвалъ времето си въ денонощни молитви, биелъ се въ гѫрдитѣ, колѣничелъ, бдѣлъ и проливалъ сълзи за грѣховетѣ си. За да изтощи тѣлото си, той търпѣлъ мразъ и горещина, бури и градушки (гл. IV). Покрай ангела, който му служелъ и съобщавалъ на Бога за неговитѣ подвизи и трудове, едничкото сѫщество, което знаело за постничеството му и за Божията благосклонность къмъ него, билъ началникътъ на дяволитѣ. Той именно подбутналъ брата му да си прибере момчето и го завелъ въ пещерата; пакъ сѫщиятъ, подпомогнатъ отъ своитѣ подчинени, свалялъ много пѫти светеца отъ високия (40 сажена) камъкъ. Но св. Иванъ, вмѣсто да се покачи по тѣсната пѫтека, която водѣла до върха на камъка, връщалъ се по сѫщата посока, по която билъ сриванъ (гл. IV). Въ помощь на молитвитѣ, съ които светецътъ си служи срещу дяволитѣ, и като знакъ, че тѣ сѫ стигнали до Бога, се явява звънтението на тайнственъ звънецъ и клепане на каменно клепало. Звънецътъ играе въ случая роля на кам-

бана, отъ която дяволитѣ бѣгатъ. Когато той зазвъни, пустинята се разтръсва, и планинитѣ почватъ да издаватъ звукъ на камбана. Така станало, когато трѣбвало да се пропѫдятъ дяволитѣ, що сваляли св. Ивана отъ високия камъкъ върху който се молѣлъ: и звонѣцъ позвьнѣ на҃ гро́бѡ҃ ст҃го ѿц҃а, и потрѧсе сѧ пⷭ҃стынѣ и потрепета҃ ѩ҃ко и ѣзеро, и позвьнѣшѫ го́ры ѩ҃ко и ка́мьбань (Думитѣ на҃ гробѡ҃ ст҃го ѿц҃а показватъ, че тука тайнственият звънецъ е смѣсенъ отъ автора на втората часть съ звънеца, взетъ отъ врата на вола). Нѣщо подобно, макаръ и не толкова силно, станало, когато ловци намѣрили тѣлото на умрѣлия вече светецъ: а̂ звонѣць позвьнѣ̀ и клепа́ло поклепа̀, и оу҃жа҃ вели́кь прїѧша ло́вци, ѩ҃ко бѣжа́ти мы́слѣхѫ (IX). Идея за тайнственъ звънецъ съставителтъ на основната часть ще да е заелъ отъ нѣкое житие на старохристиянски светецъ. За такъвъ звънецъ се говори, напр., въ Супрасълския миней. Когато 13-тѣ войници, които карали св. Василиска, спрѣли въ едно село и вързали светеца о едно старо сухѳ яворово дърво, той се помолилъ на Бога, и тутакси станалъ земетръсъ, и се чулъ звънъ: и а҃бие бы́стъ трѫсъ и звонъ, ѩ҃коже въскочити ведѫштиїмъ ѥ҆го о́тъ страха (по изданието на Северьянова, стр. 18). Следъ като светецътъ се подвизавалъ 7 год. и 4 месеца върху високия камъкъ, при него се явилъ св. Иоанъ Богословъ, пригърналъ го и го цѣлуналъ, а следъ това му съобщилъ радостната новина, че е дошло време да получи небесенъ вѣнецъ за своитѣ подвизи. Тогава въ устата му влѣзла бѣла пчела, и душата му се понесла по въздуха като орелъ и като златогрѫдъ гълѫбъ (VII). Останалото безъ душа тѣло дълго време лежало само̀ въ пустинята, пазено отъ ангелъ, и при него дохаждали болни животни да получаватъ изцѣряване. Подиръ откриването му отъ ловци, то само̀ се премѣстило въ Срѣдецъ, гдето за него билъ направенъ ковчегъ и била съградена църква (X).

Особеноститѣ на основната часть показватъ, че тя е била съставена по житие на египетски или сирийски пустинникъ, каквото е, напр., онова на Павла Тивейски, който презъ нѣколко десетилѣтия не билъ виждалъ човѣшко лице. Понеже въ нея светецътъ има работа само съ ангелъ и демони, и молитвитѣ му предизвикватъ тайнствени и чудесни явления, — можемъ да я наречемъ мистична или демонологична.

Имайки тая часть предъ видъ, едни несполучливо нарекоха цѣлото Безименно житие апокрифно[1], а други — апокалиптично.[2] Тя ще да е била съчинена презъ втората половина на XII в., защото авторътъ ѝ знаелъ, че св. Ивановитѣ мощи лежатъ въ Срѣдецъ и че за тѣхъ била направена особена църква ('И сътворишѫ ѥмꙋ ковчегъ ѝ съзѝдашѫ ѥмꙋ храⷨ). Че основната часть е била съставена не по-късно отъ XII в., показва ни както това, че въ нея нѣма загатване за изнасянето на мощитѣ вънъ отъ София (пръвъ пѫть отъ маджаритѣ въ 1183 г. и втори пѫть отъ царь Асѣня I въ 1195 г.), така и нейниятъ езикъ. Противъ прибѣгване къмъ мощитѣ за опредѣляне времето, когато е било съчинено житието, биде направено това възражение, че цельта на автора е била да запознае читателитѣ само съ живота на светеца.[3] Противъ използуването на първото изнасяне на мощитѣ вънъ отъ София въ 1183 г. би могло да се каже още и това, че авторътъ може и да не е знаялъ за него: той е живѣлъ далечъ отъ София, въ Рилската планина, а властьта е имала интересъ да не разгласява изнасянето на мощитѣ, самото пъкъ стоене на последнитѣ въ Маджарско е било кратковременно (отъ 1183 до 1187 г.). Но за изнасянето имъ по заповѣдь на Асѣня I това не би могло да се каже: ако авторътъ да би живѣлъ следъ това изнасяне, той би могълъ да чуе за него, защото то е било извършено съ голѣма тържественость. При това въ самото житие за главна негова задача се посочва изброяването на чудесата му, а тѣ сѫ продължили и подиръ смъртьта на светеца: Сѝцеваа сѫ́ть чю́деса сла́внаго прѣпоⷨбнаго ѻ҃ц҃а ꙗ҃ѡа́нна пⷭтꙑ́нножи́телѣ за прѣда́нѭа ѥмꙋ блг҃ть ѿ Гⷭ на́шего ꙗ҃І҃у Хⷭ (X). Много по-късно, но не се знае кога, и второто изнасяне на мощитѣ отъ София (1195 г.) ще да е било забравено въ нейнитѣ околности, та е било възможно да се извърши благочестива измама, като били представени за св. Иванови мощи нѣкакви други, които лежатъ и досега въ Германския монастиръ.[4] Още по-важенъ

[1] Сырку. Нѣсколько замѣтокъ о двухъ произведеніяхъ търновскаго патріарха Евѳимія. Сборникъ статей по славяновѣдѣнію составленный и изданный учениками В. И. Ламанскаго. Сп. 1883, стр. 352.

[2] Известия на Истор. друж-во, София, XIII 66.

[3] В. Сл. Киселковъ. Безименното житие на св. Ивана Рилски. Известия на Истор. друж-во въ София, XIV—XV, стр. 98

[4] Известия на Истор. друж-во въ София, XIV—XV, 105

въ случая е езикътъ на разглежданата часть. Наистина, въ нея се срѣщатъ нѣколко срѣднобългарски особености: бѣше (I и IV), вм. бѣаше, не могошѫ (IV), вм. не могоша, прїидошѫ (вм. — ша, IX), въста́ящаго (III. вм. — ѭщааго), по᷍ пла́нинѫ (II), вм. пла́ниноѭ, безь сльза́хь (I), покрай правилното бе́з' сльзь (III). Но такива се намиратъ вече въ паметница отъ първата третина на XIII в. Така, ѫ вм. а следъ йота, има въ грамотата на Ивана Асѣня II, дадена на дубровничанитѣ въ 1218 г.: бес всѣкѡѫ (—оа) пакости, с кѫплѫ каквѫ (ли)бѡ, вм. кѫплеѭ каквоѭ; и въ приписката върху Болонския псалтиръ отъ времето на Асѣня II: съѱавъша кныгъї сиѫ (—ѧ); а ѧ вм. ѭ се срѣща, както въ грамотата на дубравничанитѣ (в' земѧ вм. землѭ), така и въ надписа на търновската църква св. Четиредесеть отъ 1230 г.: земѧ всѧ, вм. землѭ вьсѫ, йспроваж᷍аѫще (вм. — ѭще). Освенъ това, много повече сѫ въ разглежданата часть чиститѣ старобългарски особености, именно нестегнато оконч. на мин. несв.: но́шааше, призи́рааше, прихо́ждааше, бесѣ̀доваше и пр. (III), низрѣваахѫ, смѣтаа́хѫ и др., IV; мин. действ. прич. отъ и- глаголи съ оконч. -ь, -ьши: ѫго́ж᷍ьшими (III), вм. по-сетнешното ѫго́дившими; нечленувани прилаг. имена: о᷍бразѡ᷍ шипко́вѣмь (III). Дори въ втората часть стои повелѣ́нїе᷍ а᷍г᷍ глово᷍ (V), вм. а᷍г᷍ гловыимь. Много често се срѣща правилното оконч. ѧ за сег. действ. причастие: боѧсѧ, прѣбиваѧ (I), не почи́ваѧ, биѧ, прѣкланѣѧ и пр. (IV). Срѣща се и старобълг. сложно сказуемо отъ спом. гл. и скланяно действ. прич.: бѣше . . ничто̀же имѣѧ (I) =ничто̀же имѣѭаше, бѣше . . хра́наѧ и крѣ́плѧ е̂го̀ (IV) = хра́ниаше и крѣ́плѭаше, бѣ̀ сто́ѧ (IV) = сто́ѭаше. На едно мѣсто е употрѣбено и образуваното по старогръцки образецъ съединенне отъ две скланяни действ. причастия, отъ които едното играе роля на наречие, а другото на личенъ глаголъ: не прѣста́ѧ сльзы то́чѧ (IV) = непреста́нно сльзы то́чааше. Въ сѫщата часть се срѣща и старото показателно мѣстоим. и, ꙗ, ѥ въ роля на лично: о̂блоби́за ᷍и̂ (=его, V). Къмъ старобългарскитѣ особености на тази часть трѣбва да се отнесе и безпредложния мѣст. пад. съ временно значение: то᷍ ча́сѣ (IV, VIII).

Втора съставна часть на разглежданото житие съставятъ ония му разкази, въ които св. Иванъ не се грижи само за спасението си, а се старае още да оставя, гдето се случи

да живѣе, белези, за да има, по какво да го помнятъ хората и да знаятъ силата на неговата молитва. Такъвъ е, на първо мѣсто, онзи за излизането на светеца отъ родното му мѣсто, въ който се казва, че той (светецътъ), като предалъ едничкия си волъ на своитѣ съселяни, които го гонили и застигнали на полето Мръдища, помолилъ ги да му оставятъ окачения на вола звънецъ, за да служи за белегъ на хората и за споменъ на самия него: и постиго́ша ѥ́го на́ поли, нари́цаѥ́мѣ Мрѣдища, и по дж҃бомь вели́кїимь ... и е́двѣ изпроси ѥ́же но́шаше во́ль звоне́ць зна́менїа ра́ди ми́ра, а себѣ на па́ма, да сѧ ѹ́вѣсть, что́ изне́се ст҃ыи ѡц҃ь Іѡа́ннь из ми́ра ... И҃ приваза́ ст҃ыи ѡц҃ь воль по дж҃б҃ (първоначално: о дж҃бѣ), нарѹ́цаѥ́мѣмь вели́кїи дж҃бъ и пр. до края на гл. I. Желанието на светеца, да има свѣтътъ за него белегъ, се изпълнило: дж҃бътъ, о който билъ привързанъ волътъ, се наре къ лъ „дж҃бъ на светия отецъ“ (ст҃аго ѡц҃а дж҃бъ), а на мѣстото на вж҃жето, съ което билъ привързанъ, останалъ белегъ, който стоелъ, и когато се пишело житието (и ѥ̀ще и до д'не́шнѣго д'не знаа́ти е вж҃же́ ѡколо дж҃ба, зна́менїе ст҃го ѡца, гл. I.). Съ разказа за откачения отъ вола звънецъ авторътъ на разглежданата часть е свързалъ онзи тайнственъ звънецъ, който първата часть представя съ чудодейна сила и който, както се каза, пропѫжда дяволитѣ. — Къмъ втората часть принадлежи и онова мѣсто отъ разказа за несполучливия опитъ на св. Ивановия братъ да отдѣли момчето си отъ светеца, въ което (мѣсто) се казва, че последниятъ ходѣлъ сегисъ-тогисъ да посещава гроба на момчето и че обърналъ змията въ мраморъ, за да знае свѣтътъ силата на неговата молитва: а змі҃ѫ҃ помра́мори, да сѧ вѣсть си́ла м҃твы ст҃го ѡц҃а Іѡа́нна. Съ това той направилъ добро и на околнитѣ хора, защото тѣ идвали отпосле да взиматъ частици отъ мраморната змия за цѣръ срещу всѣкакви болести: И҃ прихо́дѧще лю́дїе възе́мла ѿ нея на вра́чбж҃ всѣ́мъ (III).

Въ втората часть влиза и разказътъ за ходенето на св. Ивана въ Скрино, Перникъ и Витоша, който (разказъ), както се спомена, е включенъ между частитѣ на онзи за явяването на св. Иоанна Богослова. Това ходене на светеца не е извършено за угода на Бога или за борба съ дяволитѣ, а — за да се пренесе жезълътъ му въ Скрино и съ това да се остави белегъ на хората и да се направи неговъ личенъ споменъ:

и жезль свои мирѣ остави знамение, а себѣ на памѧ̀, както и да се създадатъ нови „покоища“ (самотни жилища) на светеца. Посочването на такива покоища въ Перникъ и Витоша, явно, има за цель да свърже появилитѣ се по-късно въ тия мѣста манастири съ живота на св. Ивана.

Пакъ на втората часть на житието принадлежи и разказътъ за несполучливия опитъ на царь Петра да се види съ светеца (VI—VIII гл.). Че той не влиза въ основната часть, вижда се, както отъ включването му между частитѣ на разказа за явяването на св. Иоана Богослова, така и отъ грижата на светеца да създаде отъ чашата, съ която му били изпратени неприетитѣ отъ него жълтици, свой споменъ за царя и белегъ за другитѣ хора (а чашѫ ѹдрьжаˣ на памѧ̀ тебѣ и на знамение мирѣ (VII). За такива грижи въ основната часть не става дума, както не става дума и за огънь, къмъ който, споредъ разглеждания разказъ, светецътъ прибѣгналъ, за да посочи на царь Петра мѣстото, гдето живѣе. Сѫщиятъ разказъ, подобно на онзи за излизането на св. Ивана отъ родното му село, дава обяснение на едно мѣстно име — Царевъ-връхъ: то било дадено на онова мѣсто отъ планината Книшава, върху което царь Петъръ и неговитѣ хора седѣли, докато се намѣри жилището на светеца и се съобщатъ на царя неговитѣ думи. — Че разказътъ за царь Петра е билъ прибавенъ къмъ основната часть по-късно, вижда се и отъ езика му. Така, въ него старият безпредложенъ мѣст. пад. за време — томь часѣ е билъ замѣненъ съ предложенъ: въ томѧ̀ часѣ (VII); ѫ следъ меки съгласни много пѫти се замѣнява съ ѧ по срѣднобългарски: аꙗ̀зъ поклонѧ(-ѭ) сѧ емѹ (VI), аꙗ̀зъ да сътворѧ(-ѭ) димь (VII). Още по-често ѧ следъ шушниви и дори следъ съскави съгласни е замѣнено съ ѫ, особено въ аориста: (никоѫ(-ѧ) же кѵ̀пла, прославишѫ(-шѧ), ѵ̀зповѣдашѫ(шѧ), ꙗ̀дошѫ, видѣшѫ и пр. поклонѵ̀ста сѫ(-сѧ), VII. Още по-важно е, че въ разглеждания разказъ се срѣщатъ и нѣкои новобългарски глаголни форми: що щѐ намь здѐ бы̀ти (VI), живѐше, не можѐ (VII), ѵ̀щехѫ, смилѵ̀хѫ сѧ (VI), не могохѫ (VII). Срѣщатъ се и случаи отъ неправилна употрѣба на падежи: ѵ̀збра ѯ. мѫжїи хы̀трѣхь ловца VI, (вм. ѯ. мѫжь хы̀трыхъ ловьць), безь сльзахь (I, вм. сльзъ), и повелѣ ѵ̀мь ѵ̀ти въ Рыла(-ѫ, VI), дшѧ̀ша(-ѧ) тоѧ̀ ради (III). Въ последното словосъединение имаме склонѧнъ членъ: дшѧ̀ тоѧ̀=за ду-

шата (род. пад.). Случаи отъ скланяни членни форми въ разглежданата часть има нѣколко: змїѫтѫ (III), въ мѣстото сто̀е, въ пѫстыни тои sвѣрїетїй, тѣлѫтомѫ (и 3-тѣ случая въ гл. IX). — Разбира се, че посоченитѣ срѣднобългарски и нѣколко новобългарски езиковни особености не се дължатъ все на автора на разглежданата часть; нѣкои отъ тѣхъ сѫ внесени отъ по-сетнешни преписвачи, както е направено и съ нѣкои цѣли думи, напр. врага сего похвалнаго (VI), вм. правилното повалнаго (общъ, посемѣстенъ), Стобъ (VII, въ Герм. ржк.) вм. правилното Стогъ (име на камъкъ=купѣнъ). Но обстоятелството, че срѣднобългарски особености се срѣщатъ най-много въ разказа за царь Петра, показва, че последниятъ ще да е сѫществувалъ отдѣлно отъ другитѣ разкази на житието и е билъ преписванъ и въ по-късно срѣднобългарско време.

Колкото за това, дали разглежданиятъ разказъ е плодъ на легенда, или има реална основа, ще трѣбва да се приеме, че, въпрѣки агиографскитѣ му подробности, той добре отговаря на духа на епохата и не противоречи на историческитѣ сведения. Въ X в. и по-късно, и въ България, и въ Византия, отшелницитѣ сѫ се ползували съ голѣмъ авторитетъ. Царь Петъръ е писалъ писмо до далечния отшелникъ св. Павелъ Латраски, който се подвизавалъ въ планината Латра (въ западна Мала-Азия, близо до гр. Милетъ), за да се моли за неговото спасение[1]. И неговиятъ съвременникъ импер. Константинъ Багрѣнородни посещавалъ пустинници въ малоазиятския Олимпъ, за да иска благословията имъ. Споредъ безименното житие, което разглеждаме тукъ, царь Петъръ ходилъ въ Рилската планина, когато дохождалъ въ Срѣдецъ, преди смъртьта на св. Ивана. Това е могло да бѫде между 946 (годината на смъртьта) и 943 г., когото маджаритѣ почнали да проникватъ въ византийска Тракия за грабежъ и заставили Византия да имъ плаща годишенъ откупъ, за да я оставятъ на мира.[2] Понеже Срѣдецъ се намира на пѫтя отъ Унгария къмъ Византия, царь Петъръ ще да е ходилъ въ Софийско и въ други западни области на държа-

[1] З. Златарски, История, т. I, ч. II, 565.

[2] П. Мутафчиевъ. Маджаритѣ и българо-византийскитѣ отношения презъ третата четвърть на X в. Годишникъ на Софийския универт. XXXI 8, стр. 15.

вата си, за да вземе мѣрки срещу маджарскитѣ нападения. Нѣма нищо чудно, че въ този случай той ще да е пожелалъ да се срещне и посъветва съ такъвъ авторитетенъ въ очитѣ на населението мжжъ, какъвто е билъ игуменътъ на основания отъ него (игумена) Рилски монастиръ. — Рускиятъ ученъ К. Радченко допущаше,[1] че е възможно, разказътъ на Евтимиевото житие за сношенията на царь Петра съ св. Ивана да е съставенъ подъ влияние из единъ епизодъ отъ живота на св. Теодосия Велики. Последниятъ, за да бжде привлѣченъ отъ импер. Анастасия къмъ монотелитство, получилъ отъ него 30 литри жълтици, ужъ, за поддържане на бедни и болни. Теодосий се престорилъ, че не се досѣща за истинското предназначение на изпратенитѣ пари, и ги приелъ, но писмено съобщилъ на императора, че е твърдо привързанъ о православния догматъ за две воли у Христа. Въ отговоръ, той получилъ особно послание отъ императора. Наистина, относно разказа въ Евтимиевото житие за размѣнени писма между св. Ивана и царь Петра (гл. XII) може да се повдигне въпросъ за влияние отъ страна на гореказания епизодъ съ св. Теодосия Велики; но за такова влияние въ Безименното житие на св. Ивана не може да става и дума, защото въ него не се говори за никакви писма.

Най-после, къмъ втората часть на житието се отнасятъ и ония изречения въ разказа за пренасянето на св. Ивановото тѣло въ София, съ които, както се спомена, авторътъ на тази часть е намѣсилъ въ сжщия разказъ и царь Петра и които вече мжчно могатъ се отдѣли отъ основната. Такива сж: "И мно́гыимь дн҃е́мь минжвше҃, посла́ па́кы ц҃рь Петрь да вѣ҃сть о҆ с҃тѣ́мь ѡ҃ци, "И нача́ша па́кы йска́ти его́, и не о҆бре́тоша и пр. включително думитѣ: въ мѣ́стото҆ с҃тое да мѧ ло́вжть. Сжщо и краятъ на гл. IX: "И оставишж ло́вь и възврати́ш҃ къ цр҃ви и възвѣсти́ишж е҆мѹ ѡ҃ ст҃мь, йже (вм. ѥже) ви́дѣшж. Слышавь ц҃рь и пора́доваса о҆ с҃тѣмь, и а҆бїе а҆ви́ са е҆мѹ въ снѣ а҆г҃гль гн҃ь, да възмѣще҃ тѣ́ло ст҃го ѡ҃ца, бѣ бо р҃е́нно тѣлѹто́мѹ ст҃мѹ лежа́ти въ Срѣ҃ци градѣ. Втората часть на безименното житие ще да е била съставена въ време, когато мощитѣ на светеца сж били вънъ отъ Рилската

[1] К. Радченко. Религіозное и литературное движеніе въ Болгаріи въ епоху передъ турецкимъ завоеваніемъ, Кіевъ, 1898, стр. 300—301.

планина и когато въ тамошния монастиръ на св. Ивана още не е била пренесена отъ Осѣново иконата св. Богородица Осѣновица, та главна светиня въ него е било близкото гробно мѣсто на светеца. Тогава монаситѣ на западналия следъ пренасянето на мощитѣ въ София монастиръ сѫ имали интересъ да повдигнатъ значението на гроба въ очитѣ на населението отъ пирилскитѣ краища, затова сѫ го изтъквали дори въ разказитѣ за живота на светеца. Пренасянето на иконата св. Богородица въ монастира, както добре се досѣща Киселковъ[1], ще да е станало съ съдействието на протосеваста, отпосле кесарь, Хреля, който въ 1335 г. подновилъ монастира и съградилъ въ него хубава църква и здрава кула въ честь на иконата и на св. Ивана. Поради това ще трѣбва да се приеме, че втората часть на житието е била писана преди 1335 год., може би въ самото начало на XIV в. Къмъ това време сочи и езикътъ ѝ, за който ние говорихме по-горе въ свръзка съ найдългия разказъ въ нея — онзи за царь Петра. Той (езикътъ) е съ сѫщитѣ особености и въ другитѣ, по-краткитѣ, разкази: постúгохѫ (I), въ тѣ̀(и часъ), вм. тѡ̃ чáсѣ (IV), по᷍ плáнинѫ (V), чювь (вм. слышáвь, IV), възвратúшѫ᷍, възвѣстúшѫ (IX). Въ последнитѣ се срѣщатъ и споменатитѣ вече нѣколко случаи отъ скланянъ членъ: въ мѣ́сто тѣ̀ с᷍тое (IX), въ пⷭсты́ни тóи (IX), sвѣ́рiе тй (IX), тѣлⷭ тóмⷭ ст᷍мⷭ (IX).

Наскоро следъ връщането на св. Ивановитѣ мощи отъ Търново въ Рилския монастиръ (1469 г.), въ Безименното житие сѫ били внесени две малки прибавки, които съставятъ негова третя съставна часть. Първата отъ прибавкитѣ се намира въ края на гл. IV и съдържа покана къмъ планинитѣ, да се радватъ, загдето сѫ приели пустинния свѣтилникъ (св. Ивана), както и покана къмъ всички люде да се веселятъ, покланяйки се предъ мощитѣ на светеца; ра᷍ýите сѧ ѝ вы́ гóри, прїемше свѣтúлника въ пⷭсты́ни, веселúте сѧ въ(сѝ) рѡ́ди земнѝ, припа᷍жще къ моще᷍ пⷭстыножúтелѣ 'Іѡáнна, ра᷍ýиже сѧ ѝ ты̀ пⷭсты́не, прїéмши свѣтúлника своéго ѝ събесѣдника моéго, вь̀ плъти рáвень а᷍гглѡ᷍, земнáго а᷍ггла ѝ небéснаго чл᷍ка. На приведенитѣ думи най-напредъ обърна внимание д-ръ В. Славовъ Киселковъ, който се досети, че тѣ сѫ писани следъ връщането на св. Ивановитѣ мощи въ Рил-

[1] Известия на Истор. друж-во въ София, XIV—XV, стр. 112.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ския монастиръ и че тѣхниятѣ авторъ не е обърналъ внимание на това, че ги вписва̀ въ мѣсто, гдето се говори за живия св. Иванъ[1]; но той погрѣшно взе тия думи за доказателство, че цѣлото Безименно житие е било писано следъ 1469 г. Ако то да е било съставено едва въ края на XV или началото на XVI в., както мисли той, въ него би проникнала българо-сръбската редакция, която преобладава въ западно-българскитѣ книги отъ тази епоха; а отъ нея нѣма въ него никакви следи. Втората късна прибавка се намира въ края на житието. Въ нея светецътъ се умолява да помага на слушателитѣ, читателитѣ и преписвачитѣ на житието, докато авторитѣ на първитѣ две части отъ житието се грижатъ само за победа надъ дяволитѣ и за изцѣряване на страдащи, а заедно съ това изтъкватъ силата на св. Ивановитѣ молитви и мѣстата, които водятъ имената си отъ неговото подвижничество: Бѫ́ди же на҃ помо́щникъ послушаѧщи҃ и̂ чьтаѧщи҃ и̂ пи́шаѧщи҃ и̂ мл҃ть о҃брѣ́сти и̂ о҆ставле́нїе грѣхо́мь на́ши҃ въ д҃нь сѫ́днын, бл҃гтїѫ̀ и̂ ч҃лколю́бїемь Гд҃ на́шего ’Іу҃ Хр҃а.

И така, Безименното житие, въ този видъ, въ който е дошло до насъ, се състои отъ три наслоения, съставени въ различни времена и отъ различни лица; по тази причина заключенията, които биха се направили възъ основа на едно отъ тѣхъ, не бива да се отнасятъ безъ провѣрка и къмъ другитѣ.

IV. Пренасяне на св. Ивановитѣ мощи отъ Рилския монастиръ въ София.

Когато сѫ били съчинени първитѣ жития на св. Ивана, неговитѣ мощи сѫ се намирали въ София. Въ рилскитѣ краища, гдето е било съставено Безименното житие, обстоятелствата на пренасянето имъ вече не сѫ се помнѣли, та последното е станало предметъ на легенда. И наистина, въ това житие се разказва, че презъ много време следъ смъртьта на светеца, докато Богъ да отреди пренасянето (мно́гыимь дн҃е́мь минѫ́вше҃) и царьтъ да си спомни наново за светеца и да прати хора да го търсятъ, — тѣлото му лежало, неизвестно никому и обслужвано само отъ ангелъ Господенъ. Следъ дълго време (минѫ́вшꙋ мно́гоу вре҆́мени), царьтъ пратилъ ловци да

[1] Известия на Истор. друж-во, XIV—XV, 105—106.

ловятъ въ мѣстото на светеца; тамъ тѣлото продължавало да лежи, заобиколено отъ болни звѣрове, които дохаждали при него, за да получатъ изцѣряване. Най-после ловцитѣ намѣрили тѣлото, надъ което горѣло кандило, прославили Бога и се върнали да съобщатъ на царя за своето откритие. Едва тогава ангелъ Господенъ поржчалъ въ сънь на царя да намѣри светото тѣло, защото било опредѣлено, то да лежи въ града Срѣдецъ: бѣ бо р҃енно тѣлѣто́мѣ ст҃мѣ лежа́ти въ Срц҃ци градѣ (гл. IX). Отначало изпратенитѣ за тѣлото люде не могли да го дигнатъ; но, когато до светеца дошълъ гласъ отъ небото, да извърши заповѣданото, тѣлото се дигнало, хората завикали „Господи помилуй!“ и тръгнали, за кждето искали, а тѣлото само́ стигнало въ Срѣдецъ. Тамъ му направили ковчегъ и му съградили храмъ, въ който го поставили: И доидѐ тѣ́ло ст҃го въ Срѣдеческыи гра́҃. ҃И сътворишж ѥ̂мѣ ковче́гъ и̂ съзи́дашж ѥ̂мѣ хра́҃, и̂ тѣ҃ положи́шж тѣ́ло ст҃о́е прѣпо́҃бнаго о҃ц҃а ’Іѡа́нна пѣстѣножи́телѣ Рѣ́лскаго... (гл. X). Житието, не казва, царь Петъръ да е далъ нѣкаква помощь за направата на ковчега и за изграждането на храма, та намѣсата му въ разказа за пренасянето на мощитѣ се явява безцелна. Види се, поради това патр. Евтимий, въ написаното отъ него житие на св. Ивана, изхвърлилъ намѣсата на царь Петра наедно съ цѣлия легендаренъ разказъ на Безименното житие за самодейно отиване на мощитѣ въ София и представилъ, съгласно съ Скилицовото и старото Проложно житие, че светецътъ бнлъ погребенъ отъ ученицитѣ си, а следъ не малко време тѣлото му било изкопано отъ тѣхъ и пренесено въ София (гл. XIV), безъ да е посочилъ, кога точно е било извършено това.

Сведения за времето, когато тѣлото на св. Ивана е било пренесено въ София, дава само Скилицовото житие. Но онова мѣсте отъ него, гдето се говори за това, е дошло до насъ въ развалень видъ, та за разбирането му има нужда отъ сравнение на различнитѣ преписи. Понеже пълно сравнение не биде направено, смисълътъ на въпросното мѣсто и до днесъ стои неразясненъ. Въ ржкописа, по който проф. Й. Ивановъ издаде житието ($^1/_{26}$ отъ библиотеката на Рилския монастиръ), то е запазено, сравнително, най-добре, но и въ него има две грѣшки, които повреждатъ смисъла. Тамъ то гласи така: То́гда же цар҃тѣи дрьжа́вѣ по двѡр҃нѣмь (въ Герман-

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

ския рѫкописъ — по брадáтѣ̃) приложи́сѧ и́гѹме̑ монасты́рѣ въ снѣ̀ (въ Макар. ве сьнѣ) вели́кїи въ по́стницѣхь ѩ̑ви́сѧ и мо́щи свои̑ ракѫ прѣне́сти повелѣва́е̑ть въ Сре́дечьскыи гра̑ и̑ та́мо на̑ земле́ѧ положи́ти, прихо́дащи̑м ви́дѣти невъзбранѣ́ти (гл. IX). По-нататъкъ житието разказва, че игуменътъ разказалъ за видѣнието си на монаситѣ, тѣ го повѣрвали, откопали пръстьта на гроба и отворили раката съ тѣлото, което намѣрили цѣло и благоуханно. Тогава възвеличили Бога и пренесли тѣлото въ Срѣдецъ, гдето го поставили най-напредъ въ епископската църква, а по-после, по поржка на самия светецъ — въ църквата св. Лука. Отъ думитѣ, съ които монаситѣ възвеличили Бога, се вижда, че, споредъ житието, пренасянето на мощитѣ станало дълго време следъ смъртьта на светеца: ѿ дльговрѣме́нныѧ (Въ Герм. рѫкоп. дльгаго врѣменѣ) и́ тлѝ непричáстно тѣло бы̑... (гл. IX). И въ разваления си видъ разглежданото мѣсто изкарва наяве лицата, които сѫ имали отношения съ пренасянето на мощитѣ; но точната имъ роля още остава неотгатната, или по-добре — необнародвана, защото ние я опредѣлихме още въ 1922 год. въ предварителното съобщение, което направихме тогава въ заседанието на Археол. институтъ на 25 ноември (протоколъ № 54). Въ това си съобщение ние изказахме мисъль, че подъ дворѡ̑нѣмь трѣбва да се разбира Романъ IV Диогенъ. Къмъ такава мисъль ни наведе следното известие на староруския лѣтописъ „Повѣсть временныхъ лѣтъ“ подъ год. 1095: „Идоша Половци на Грькы с Девгеневичемъ, воеваша на Гречьстѣй земли; и цезарь яша Девгеневича и повелѣ и слѣпити“ [1]). Този „Девгеневичъ“ не е билъ никой другъ, освенъ Константинъ Диогенъ, който казвалъ, че е синъ на императора Романъ IV Диогенъ отъ първата му жена [2]). Лѣтописецътъ, вмѣсто да го нарече Диогеновичъ (синъ на Диогена), нарекълъ го Девгеневичъ (синъ на Двуродния). За насъ не бѣше мѫчно да се усетимъ, че сѫщото е направилъ и преводачътъ на Скилицовото житие. Тогава ни стана ясно и това, отгде се е явило въ I Проложно житие твърдението, че св. Иванъ живѣлъ

[1]) А. А. Шахматовъ. Предисловіе къ Начальному Кіевскому своду и Несторова лѣтопись. Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Импер. Акад. наукъ, 1908. Тома XIII-го книжка 1-я, стр. 237.

[2]) Герцбергъ. Исторія Византіи, 266.

въ цр҃тво хо҃любйваго Пе́тра ц҃рѣ блъга́рскаго, а҃ гръчьскаго Костади́на Дїоге́на (гл. I). Наричането на Константина Багрѣнородни, който е билъ съвременикъ на царь Петра, съ прозвище Диогенъ ще да се дължи на това, че авторътъ или допълнителтъ на I Проложно житие е използувалъ гръцкия текстъ на Скилицовото житие, въ което намѣрилъ две имена за гръцки императори — Константинъ (гл. II: Въ лѣта же б'ѣ ц҃рѣ Констан'тина) и Диогенъ (гл. IX) — и като мислѣлъ, че тѣ се отнасятъ къмъ едно и сѫщо лице, далъ на това лице име Константинъ Диогенъ. Покойниятъ проф. В. Златарски, подобно на това, което ние изнесохме въ предварителното си съобщение, изказа сполучливо мнение, че епитетътъ двоѡ҃нѣмь е употрѣбенъ погрѣшно, вмѣсто собственото име Диогенъ, понеже преводачътъ, по незнание, смѣсилъ прозвището *Δυογένης* (двуроденъ, мелесъ отъ две различни народности) съ собственото име Диогенъ, подъ което се крие импер. Романъ IV Диогенъ (1067—1072)[1]); но той не сполучи да даде правилно разрешение на разглежданото мѣсто, защото нему остана неизвестенъ преписътъ на Скилицовото житие въ единъ сравнително по-новъ сборникъ подъ № 47 (99) въ библиот. на св. Синодъ, сега въ Църк. музей. Въ този сборникъ сѫществителното йгу́мень стои въ дат. пад. йгумен҃и; а този правилно запазенъ дат. пад. дава възможность да се разбере, какъвъ е синтактичниятъ строежъ на неясната фраза. Въ нея остава само една важна грѣшка, която щомъ се поправи, думитѣ добиватъ истинската си служба въ фразата: грѣшката е тая, че старото мин. действително причастие приложьшисѧ, което наедно съ дръжавѣ образува словосъединение дат. самостоятеленъ, е замѣнено съ аористъ отъ личенъ глаголъ — приложи́ сѧ. Щомъ се поправи тази малка на гледъ и лесно обяснима, но важна за смисъла

[1]) Известия на Истор. друж., кн. XIII (1933 г.), стр. 70—71. Год. 1057 трѣбва да се замѣни съ 1068, а 1072 — съ 1071. Проф. В. Златарски, История, т. II, кн. I, стр. 126. — За употрѣба на прозвище двоѡ҃ны, вмѣсто собств. има Диогенъ, може да е влиялъ и старобълг. преводъ на прочутата поема за византийския херой Дигенисъ Акритъ (*Διγενὴς Ἀκρίτης* или *Ἀκρίτος*, чийто прототипъ е живѣлъ въ X в. Krumbacher, Geschichte der Byzant. Litteratur, II Aufl., 827—8). За съдържанието на поемата и за старобългарския ѝ преводъ подъ заглавие Дѣнїѧ прежныхъ врѣменъ и храбрыхъ человѣкъ: о дрѣзости и о храбрости и о бодрости прѣкраснаго девгенїа вж. А. Теодоровъ. Българска литература (Пловдивъ, 1896), стр. 101.

грѣшка, фразата добива правиленъ и напълно смисленъ видъ. Впрочемъ, и безъ поправка, смисълътъ е ясенъ. Фразата ще гласи: Тогда же, цр҃тѣи дрьжавѣ по дво҃р҃нѣмь прилож ь ши с ѧ, и҃гу́менъ монасты́рѣ (-ꙗ) въ сьнѣ вели́кїи въ по́стницѣхь ꙗ҃вѝс ѧ и҃ мо́щи (= мощии, род. мн.) свои҃ ра́кꙋ прѣне́сти повелѣва́ѣть въ Ср҃де́чьскыи гра҃ и҃ та́мо на҃ земле́ѧ (= еѭ) положи́ти, прихо́дащи҃м ви́дѣти невъзбране́ти. На новобългарски разглежданата фраза ще се предаде така: „А тогава, когато царската власть мина къмъ Двуродния (т. е. къмъ Диогена), великиятъ между постницитѣ (= св. Иванъ) се яви въ сънь на игумена на монастира и заповѣда, ковчегътъ съ неговитѣ мощи да се пренесе въ града Срѣдецъ и тамъ да се постави надъ земята, та да не се запрещава на отиващитѣ (при него) да го гледатъ“. Както се вижда отъ горното, ние превеждаме думитѣ по дво҃р҃нѣмь съ „къмъ Двуродния“, а не съ „следъ Двуродния“, както ги превеждаше покойниятъ професоръ В. Златарски, защото предл. по съ мѣст. пад. значи и къмъ и защото е недопустимо Скилица да е посочилъ името на Диогена, за да означи не времето на неговото царуване, а онова на приемника му Михаилъ VII Парапинакъ. Какво, наистина, би му пречило да посочи името на самия Михаилъ? Най-познатъ примѣръ за сегашния български читатель отъ значение къмъ за предл. по ни дава изречението на отца Паисия: „за то рече лѣчше пристати по грци“ (=да се присъединимъ къмъ гърцитѣ, стр. 6). А за да се разбере, защо Скилица е казалъ, че царската власть била минала къмъ Диогена, трѣбва да се има предъ видъ, че Диогенъ IV не е получилъ властьта нито по наследство, нито чрезъ сила, макаръ да се готвѣлъ да я добие съ орѫжие въ рѫка; а тя минала къмъ него като че нѣкакъ случайно. Това станало така: Романъ Диогенъ (въ 1066—1067 г.) билъ военен ъ и граждански управитель на Софийско-Кюстендилската область съ титла дукъ. Преди да бѫде назначенъ на тази длъжность, той билъ управитель на градоветѣ по долния Дунавъ. Българитѣ, чиито земи той управлявалъ и юнашки бранилъ отъ нападенията на печенѣгитѣ, ще да сѫ го имали донѣгде като свой човѣкъ, защото той водѣлъ жена отъ рода на последния български царь Иванъ Владиславъ. Като ималъ това предъ видъ и като знаелъ за недоволството на българитѣ отъ византийската

власть следъ несполуката на Дѣяновото възстание, а особено поради неспособностьта на тази власть да защити тѣхнитѣ земи отъ грабежитѣ на печенѣгитѣ (1048—1053 г.) и куманитѣ (1064 г.), — Романъ Диогенъ решилъ да дигне възстание въ София и да грабне царската власть. Изразитель на българското довѣрие къмъ него станалъ св. Прохоръ Пчински, който, при една тѣхна среща, му предрекълъ, че ще стане царь. Когато умрѣлъ импер. Константинъ Дука (1067 г.), Диогенъ почналъ да приготвя възстание, но билъ хванатъ съ измама и предаденъ отъ единъ арменецъ, а следъ това закаранъ въ Цариградъ, гдето билъ осѫденъ на смърть. И ето, тъкмо когато се чакалъ краятъ на живота му, щастието му се усмихнало, и царската власть, както сполучливо казва Скилица, минала къмъ него. Като прекарали осѫдения на смъртъ храбъръ 30-годишенъ хубавецъ предъ царицата, тя почувствувала къмъ него милость и се просълзила. Сенаторитѣ забелѣзали това и измѣнили присѫдата, като осѫдили Диогена не на смърть, а на заточение. Но, понеже на царицата билъ потрѣбенъ хубавъ и храбъръ мѫжъ, който да може да защити царството отъ многото чужди врагове, особено отъ селджукскитѣ турци, — тя скоро върнала Романа Диогена отъ заточението, приближила го къмъ себе-си и най-после се оженила за него, понеже неговата жена отъ български произходъ била вече умрѣла[1].

Сега се явява въпросъ: каква връзка е имало между възцаряването на Романа IV Диогена и мощитѣ на св. Ивана, та пренасянето имъ да стане тъкмо въ негово време? — Въпросната връзка трѣбва да се търси въ ползата, която Романъ Диогенъ е можелъ да извлѣче, като представи своето дѣло за българско и го тури подъ покровителството на най-почитания тогава отъ населението въ Софийско и Кюстендилско светецъ Иванъ Рилски. Поради това, ако да не бѣше изричното свидетелство на Скилицовото житие, че пренасянето на мощитѣ е станало, следъ като царската власть е минала къмъ Диогена, ние бихме допустнали, че последниятъ го е устроилъ, още когато е билъ дукъ и се е готвилъ за

[1] По-подробно за това вж. Й. Ивановъ, Сѣверна Македония (София, 1906), стр. 43—46; проф. В. Златарски История на българската държава, II, кн. 2, стр. 113—114, 124—126.

възстание, т. е. въ 1067 г.; но казаното свидетелство ни кара да отнесемъ пренасянето къмъ 1070 год. Тази е едничката отъ 4-тѣ години на Диогеновото царуване (1068—1071), която той прекаралъ въ европейскитѣ владения на империята, поради нуждата да следи работитѣ въ Италия. Тогава той ще да е посетилъ наново пирилскитѣ и осоговскитѣ краища и ще да си е спомнилъ за св. Прохора Пчински[1] и за мощитѣ на св. Ивана Рилски, чието пренаеяне ще да е уредилъ съ игумена на монастира и съ софийския епископъ. И наистина, ковчегътъ съ мощитѣ билъ туренъ най-напредъ въ църквата на епископията, а по-после билъ пренесенъ въ църквата Св. Лука.

V. Кой е билъ Грудасъ, създателтъ на каменна софийска църква Св. Иванъ Рилски.

Скилицовото житие, като говори за пренасянето на св. Ивановитѣ мощи въ София, съобщава, че тѣ били поставени най-напредъ въ епископската църква (името ѝ не е казано), а следъ това, по поржка на самия светецъ, който пакъ се явилъ въ сънь на игумена, били пренесени въ църквата Св. Лука. По-нататъкъ житието продължава: Въ послѣднее же врѣмѧ, Грꙋда́сь ѿнь ѿ Пеѻнскы́ѧ го́рь сый, рѣчїѫ и ѡбичаѣмь, мѫ́ѧ бл҃гочьстивь, и лю́бѧ прѣпо́҃наго, бога́тство прине́сь, и҃мѣ́ѧ вѣ́рж къ с҃тмꙋ прѣпо́҃бномꙋ ѿ҃цꙋ, ѣмꙋ́же цр҃ко҃ѵ́ѧ бли́зь стѣ́ни Срѣ́дечьскаго гра́да ка́менїемь съꙁида́вь, въ не́иже прѣпо́҃бнаго рака̀ съкрьвена бѣше... (гл. X). Отъ приведенитѣ думи се вижда, че не много дълго време преди написването на житието (въ послѣ́днее же врѣмѧ . . . ѿ Пеѻнскы́ѧ го́рь сый=който *е* отъ Пеонскитѣ планини) била построена църква на името иа св. Ивана, и мощитѣ били скрити тамъ (рака̀ съкрьвѣ́на бѣше). Църквата била близо до стената на крепостьта (гра́да) и била съзидана отъ камъкъ (ка́менїемь съꙁида́вь). Похарченитѣ за градежа срѣдства били донесени отъ другаде, а не били спечелени въ Срѣдецъ (бога́тство прине́сь). Създателтъ на църквата билъ познато, известно на обществото лице (Грꙋда́сь ѿнъ=онзи, известниятъ Грудасъ). По говоръ и обичай той си оставалъ планинецъ отъ Пеонскитѣ

[1] Й. Ивановъ, Сѣверна Македония (София, 1906), стр. 108.

планини (ѿ Пеѡнскы горь сый рѣчїж и ѡбичаемь). Отъ тия му особености личи, че той е билъ отъ богатъ родъ и се е държелъ като човѣкъ съ достоинство и независимость, та не е намиралъ за потрѣбно да учи гръцки, но е хранѣлъ гореща вѣра къмъ нѣкогашния житель на планината, св. Ивана Рилски. Най-интересното за насъ е да знаемъ, кои планини Скилица нарича Пеонски и, следов., отъ каква народность е билъ този голѣмъ почитатель на Рилския пустинникъ. Проф. Й. Ивановъ изказа мнение, че Грудасъ е билъ маджарски болярин.[1] Предпазливиятъ Иречекъ писа на времето (1882 год.) само това, че Грудасъ билъ отъ Пеонска область („Пеонецъ Грудасъ"[2]). Нѣкои считатъ Грудасъ за българинъ и пишатъ името му „Гржд".[3] Най-решително се произнесе въ полза на българския му произходъ проф. В. Златарски. Споредъ него, Грудасъ билъ българинъ отъ Кюстендилско или Пиянечко; а планинитѣ въ покрайнината, гдето се е родилъ, били наречени отъ Скилица Пеонски, защото последниятъ си спомнилъ името, ѹпотрѣбено за тѣхъ отъ Страбона.[4]

Ние мислимъ, че Георги Скилица е употрѣбилъ името „Пеонски планини", не защото си е спомнилъ, какво е писалъ Страбонъ, а защото съвременнитѣ нему византийски писатели сж си служели съ името „пеони". Така, неговиятъ съвременикъ, историкътъ Иоанъ Кинамъ постоянно нарича маджаритѣ, чиито войни съ императора Мануила Комнина (1143—1180 г.) той разказва, ту „пеони" (παιόνες), ту хуни (οὖννοι). Историкътъ Никита Акоминатъ (1155—1216) изрично бележи, че пеонитѣ се наричали още маджари и уни (т. I, кн. III, гл. 1). Особено важно за въпроса, който ни занимава, е това, че Кинамъ, като разказва за втория походъ на Мануила Комнина срещу рашкия великъ жупанъ (Урошъ II), споменува едно лице, което нарича далматинецъ и което може да се отъждестви съ Скилицовия Грудасъ. Ние ще приведемъ по-долу мѣстото отъ неговия разказъ, гдето става дума за това лице; но, за да може въпросното мѣсто да се разбере, както трѣб-

[1] Български старини изъ Македония, издан. II, 345.

[2] Пер. спис. на Бълг. книж. друж-во (Софийско), кн. II, 65.

[3] Ст. Станимировъ. Най-стариятъ храмъ „Св. Иванъ Рилски" въ Срѣдецъ (сега София). Отдѣленъ отпечатъкъ отъ спис. „Народенъ стражъ" за 1931 г. (кн. 7 и следв.), стр. 11.

[4] Известия на Ист. д-во въ София, кн. XIII, 77.

ва, нуждно е да кажемъ, съ какви племена е воювалъ императорътъ въ казания походъ и кога се е явило потрѣбното намъ лице.[1] — Въ 1149 год. Мануилъ Комнинъ водилъ война съ сицилийския норманскиграфъ Рожеръ II, който билъ се настанилъ въ Северна Италия, превзелъ островъ Корфу, а следъ преминуването на втория кръстоносенъ походъ презъ Балканския полуостровъ (1147 г.) нападналъ и ограбилъ византийскитѣ владѣния въ днешна Албания и Западна Македония. Съ венецианска помощь, императорътъ успѣлъ да си повърне Корфу, а следъ това предприелъ походъ срещу „далматитѣ", т. е. срещу поданицитѣ на рашкия великъ жупанъ, който използувалъ затруднителното положение на императора и отхвърлилъ върховенството на византийцитѣ. При настжплението на Мануила въ тѣхната земя, главното сражение станало при важната тогава крепость Галичъ, на сев. отъ днешна Митровица. Плененитѣ тамъ сръбски войници и скотовъдци били изпратени въ Сердика (София) и въ нѣкои други мѣста. Презъ есеньта на следната (1150) год., императорътъ предприелъ втори походъ срещу великия жупанъ, комуто този пжть помагали маджаритѣ („пеонитѣ") и тѣхнитѣ съюзници — печенѣги и хвалиси (отъ днешна Южна Русия). Главното сражение между византийцитѣ и съюзницитѣ този пжть станало на западъ отъ р. Тара, въ днешна северна Черна-гора. Тъкмо въ разказа си за него Кинамъ споменува потрѣбното намъ лице. Ето неговитѣ думи: .. *ξυμβολῆς τε γενομένης ὀλίγοι ἐξ ἀμφοῖν ἔπεσον. Δαλμάται γὰρ τῆς βασιλέως αἰσθόμενοι παρουσίας διελύοντο αὖθις, Ῥωμαῖοί τε φεύγουσιν ἀεὶ ἐφεπόμενοι πολλοὺς Παιόνων τε καὶ αὐτῶν (= Δαλμάτων) ἔκτειναν. ὅτε δὴ Γουρδέσης τε καὶ Βουλτζῖνος, ἄνδρε ὀνομαστοτάτω ἐπὶ Δαλμάταις, ὑπὸ τὰς Ῥωμαίων ἐγενέσθην χεῖρας* (по Бонското издание 108_{12-17}), т. е. „когато стана сблъскването, и отъ дветѣ страни паднаха малцина. Защото далматитѣ, щомъ усѣтиха присжтствието на царя, отново се разпръснаха; но, понеже ромеитѣ непрекжснато преследваха бѣгащитѣ, избиха мнозина и отъ пеонитѣ, и отъ тѣхъ (= далматитѣ). Тогава паднаха въ ржцетѣ на ромеитѣ Гурдесъ и Вулцинъ (или Вулчинъ), двама най-именити мжже между далматитѣ".

[1] За годинитѣ на Мануиловитѣ войни срещу сърбитѣ и маджаритѣ вж. К. Иречек, Историја Срба, I, 236.

— Ние мислимъ, че първиятъ отъ двамата именити далмати, т. е. сърбо-хървати, Гурдесъ, е тъждественъ съ Скилицовия Грѫдáсь. Наистина, на пръвъ погледъ отъждествяването на Кинамовия *Γουρδέσης=Γρουδέσης* съ Скилицовия Грудáсъ може да се покаже произволно поради разликата въ окончанията на тѣхнитѣ имена. Въ сѫщность, обаче, тази разлика не може да състави прѣчка за въпросното отъждествяване. Истинското окончание на *Γρουδέσης* е *-ες (Γρουδές)*, а-*ης* е паразитно, тъй да го наречемъ, окончание, което, редомъ съ *-ις*,Кинамъ нередко прибавя къмъ маджарски и славянски имена, за да ги направи, види се, по-сгодни за включване въ гръцката склонитбена система. Така, у него сръбското име Урошъ се предава подъ форма *Οὐρεσις* (113_{10}), българо-руското Борисъ — подъ форма *Βορίσης* (117_{17}) или *Βορίτζης* (131_{22}), маджарскитѣ имена Бела и Темешъ се пишатъ *Βέλοσις* (104_{13}, 117_{3}), *Τεμίσης* (117_{16}). Щомъ се излиза отъ формитѣ *Γρουδές* и Грѫдáсь, лесно се вижда, че тѣ сѫ отъ едно и сѫщо име, което на славянски е звучело съ двойна форма — Груде и Груда и е значело буца, бучка. Отъ тия две форми, Груда ще да е била обикновената, която въ български се явява и съ звателно окончание, та гласи Грудо; а Груде е била ласкателна форма. И реалнитѣ особености на дветѣ лица не само допущатъ, но и налагатъ отъждествяване. Преди всичко, и двамата сѫ били съвременници на Георгия Скилица, автора на житието. Кинамовиятъ Грудесъ е нареченъ далматинъ, т. е. сърбо-хърватинъ, и е билъ плененъ, когато се е сражавалъ съ византийцитѣ наедно съ маджари въ днешна северна Черна-гора, на западъ отъ р. Тара, близо при Херцеговинскитѣ планини. Отъ тия планини или, още по-вѣроятно, отъ Динарскитѣ алпи ще да е билъ и Скилицовиятъ Грудáсь, защото „Пеонски“, сир. Маджарски планини сѫ можели да бѫдатъ наречени главно тѣ, като такива, които сѫ влизали въ владѣнията на маджарската корона, на която е принадлежала следъ 1102 и цѣлата Хърватска държава наедно съ далматинската ѝ часть. И по мѣстожителство двамата могатъ да бѫдатъ отъждествени: Грудáсь е живѣлъ въ Срѣдецъ (София), гдето е съградилъ каменна църква на св. Иванъ Рилски; а и Грудесъ, подобно на пленениtѣ въ 1149 год. въ крепостьта Галичъ рашки сърби, ще да е билъ изпратенъ пакъ въ Срѣдецъ (Сердика). Най-после, *Γρουδές* и Грудáсь

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

трѣбва да бѫдатъ отъждествени и по общественото си положение. Кинамъ нарича *Γρουδές-α* и другаря му *Βουλτζῖνος* най-именитѣи (*ονομαστοτάτω*); а и Скилица говори за Грудасъ като за много известно лице (Грꙋдáсь бѣнь). Отъ думитѣ на житието, че Грудáсь билъ отъ Пеонскитѣ планини рѣчїѫ и обúчаѣмь, е явно, че той е живѣлъ, както му е било угодно, и еималъ високо положение въ обществото. Това като че противоречи на казаното отъ Кинама за *Γρουδές-α*, именно че билъ плененъ. Какъ е било възможно, наистина, единъ пленникъ да има положението на Скилицовия Грудась? На този въпросъ отговарятъ сведенията, които Кинамъ дава за отношенията на императора Мануила къмъ победенитѣ отъ него противници. Мануилъ е проявявалъ чърти на истински рицарь не само съ облѣклото и военната си доблесть, но и съ отношенията си къмъ пленницитѣ. Така, следъ двубоя си съ много едрия и храбрия маджарски предводитель Вакхинъ, той го прибралъ при себе-си. Наскоро подиръ това царьтъ си спомнилъ за другъ единъ свой противникъ, който, макаръ раненъ съ копие и сваленъ отъ коня, храбро се нахвърлялъ върху него съ мечъ въ рѫка, но той го ритналъ въ гѫрдитѣ и го ранилъ близо до едното око. По раната храбриятъ войникъ билъ намѣренъ и представенъ предъ Мануила, който се отнесълъ и съ него добре. По-после царьтъ простилъ самия великъ жупанъ, когато той поискалъ милость. Изобщо, Мануилъ се стараелъ да привлѣче победенитѣ си врагове. Така ще да е постѫпилъ той и съ Грудасъ; изглежда дори, че го е привлѣкълъ къмъ себе-си и го е приелъ на служба въ София. Може би, не е случайно това, гдето Скилица, като посочва, че Грудасъ билъ мѫжъ отъ Пеонскитѣ планини по говоръ и обичай (рѣчїѫ и обúчаѣмь), не споменува нищо за облѣклото му: ако е билъ приетъ на служба, той не ще да се е различавалъ вече по облѣкло отъ другитѣ първенци на града. А на какво се е дължела дълбоката почеть на Грудасъ къмъ св. Ивана, сега, разбира се, не може да се знае. Не е невѣроятно, този синъ на „Пеонскитѣ планини“ да се е надѣвалъ, че Рилскиятъ пустинникъ, който по-голѣмата часть отъ живота си е прекаралъ въ планината, ще му помогне, да се върне и той отново въ роднитѣ си планини.

Jord. Trifonoff, Notes sur les documents concernants la vie de Saint Jean de Rila.

1. On traite au commencement la question des légendes de Saint Jean de Rila. Les légendes qui apparaissent par suite des textes mal compris des livres ecclessiastiques sont brièvement mentionnées. Les légendes les plus répandus et qui ont trouvé place dans la vie du Saint ou se sont conservées dans les contes populaires sont traitées plus spécialement.

Dans sa jeunesse Saint Jean de Rila a été gardien d'un troupeau de bétail. Il a pu passer à la nage avec l'aide de son habit une rivière fortement accrue. Quand il a laissé son village natal, le Saint a pris avec lui un bœuf — l'unique, qui lui appartenait. Mais les gens de son village l'ont attrapé, lui ont pris le bœuf et l'ont tué, tandis que le Saint s'est refugié dans la montagne de Rila. Du jour quand il s'est installé ici il n'a employé aucun autre habit hors un qui était fait de peau de mouton.

Ces légendes sont l'écho des contes bibliques concernants les profets Élias et Élisseus (livre IV des rois, chap. II, 14 et livre III, chap. XIX, 20). Le peuple avait eu l'occasion d'entendre ces contes et de voir de figures qui les illustrent dans les églises de Saint Élias et de Saint Élisseus, dont les noms se sont conservés dans les noms des rivières Ilijna et Elisejna. Principalement à la base de ces contes et surtout en liaison avec ses images la population a localisé l'histoire dans la montagne de Rila et plus tard a identifié ses saints avec Saint Jean. Mais les pomaks du village de Staro Osenovo, sur le versant sud de la Rila-Planina continuent a raconter ces légendes en liaison avec le Saint Élias („Alia").

2. La montagne de Vârtop, dans laquelle se trouvait une caverne où le Saint y habitait pendant 3 ans et demi (d'après la vie d'auteur anonyme) devra être identifié avec la colline „Vârtop", située au S.-E. de Gorna-Džumaja. Sous cette colline dans l'endroit Gorno Prisoje (près de la Stara rĕka, affluent de la Džumajska Bistrica) se trouve une caverne assez grande, sèche, exposée au Sud, assez bonne pour qu'un moine puisse s'instaler. La population appelle cette caverne avec son ancien nom „Pešt". Tout près se trouvent les traces d'un ancien monastère. Il est évident que d'après la vie de l'auteur anonyme le Saint Jean avant d'al er s'instaler près des sources de la rivière Rila a vecu au Sud de la montagne de même nom, dans la vallée de la Stara rĕka.

3. En ce qui concerne la vie due à l'auteur anonyme, il parait, d'après le matériel qu'elle contienne et d'après ses caractères linguistiques, qu'elle est composée de trois parties différentes, écrites en époques différentes et de différents auteurs. La partie la plus ancienne nous présente le Saint comme solitaire qui ne voit personne et qui vient en contact seulement avec l'ange céleste et les diables; le prototype de cette partie de la vie est, parait-il, la vie d'un moine égyptien quelconque. Dans la langue de cette partie de la vie apparaissent assez de particularités linguistiques caractéristiques pour la langue bulgare du moyen âge. La deuxième partie est constituée par le recit des tendences du Saint de laisser quelque mémoire chez les gens. Tel sont les recits pour ces visites dans

le village de Skrino, à Pernik, à Vitoša et la visite du roi Pierre qui demandait la bénédiction du Saint. Cette partie de la vie est assez riche en caractères linguistiques plus récents. Dans la troisième partie on parle des reliques du Saint avant sa mort.

4. En dernier lieu est traitée la question de l'époque à laquelle a eu lieu le transfert des reliques du Saint du monastère à Sofia. En se basant sur deux manuscripts on peut reconstituer le passage dans la vie due à Skilitzes où on parle de se transfert et on peut conclure que celà s'est passé en 1070 par la volonté de l'empereur byzantin Roman IV Diogène qui avait l'interèt de se mettre sous le patronage du Saint pour attirer les sympathies des Bulgares.

5. L'énigmatique Grudas de la vie de Skilitzes, qui a construit une église en pierre pour les reliques du Saint était le même dalmatien Gurdes, mentionné par le chroniste byzantin Kinamos (livre III, chap. 8) comme prisonier de guerre de l'empereur Manuel Komnen (1150) de la batail près de la rivière Tara, en Serbie.

ЕДИНЪ ОХРИДСКИ ДОКУМЕНТЪ

Отъ Ив. Снѣгаровъ.

Презъ XVII и XVIII в. Охридската патриаршия, подобно на другитѣ православни църкви въ Турция, е преживѣла голѣми смущения, които спъвали нейната духовнопросвѣтна дейность. Различни външни влияния сж отклонявали нейния животъ отъ опредѣлената за една християнска църква орбита. Развалата на турската администрация най-вече е благоприятствувала, за да се разстройватъ и помѣстнитѣ православни църкви. Алчни и подкупни, турскитѣ управници се мѣсили въ църковнитѣ работи, и користолюбиви духовни лица се явявали тѣхни орждия. Ясно указание за това намираме въ тукъ печатаната просба (такриръ) на охридския патриархъ Германъ (1688—1691) до султана. Тоя документъ се намиралъ въ сбирката на Иоанъ Ходзисъ отъ Цариградъ, а сега се пази въ атинскитѣ държавни архиви. Никола Трайковъ, аташе по печата въ Атинската българска легация, е фотографиралъ тая ценна охридска старина, още когато се намирала у синоветѣ на речения Ходзисъ. Той ме снабди съ фотографска снимка. Изказвамъ му тукъ моята сърдечна благодарность. Документътъ е прочетенъ и преведенъ отъ г. В. Шановъ. Въ него се съдържа, освенъ самата просба, още архивна справка и резолюция. Просбата на патриарха Германъ е скрепена съ неговия печатъ, поставенъ на отвждната ѝ страница, на която подъ печата има турска бележка, вѣроятно на регистратурата въ Високата порта.

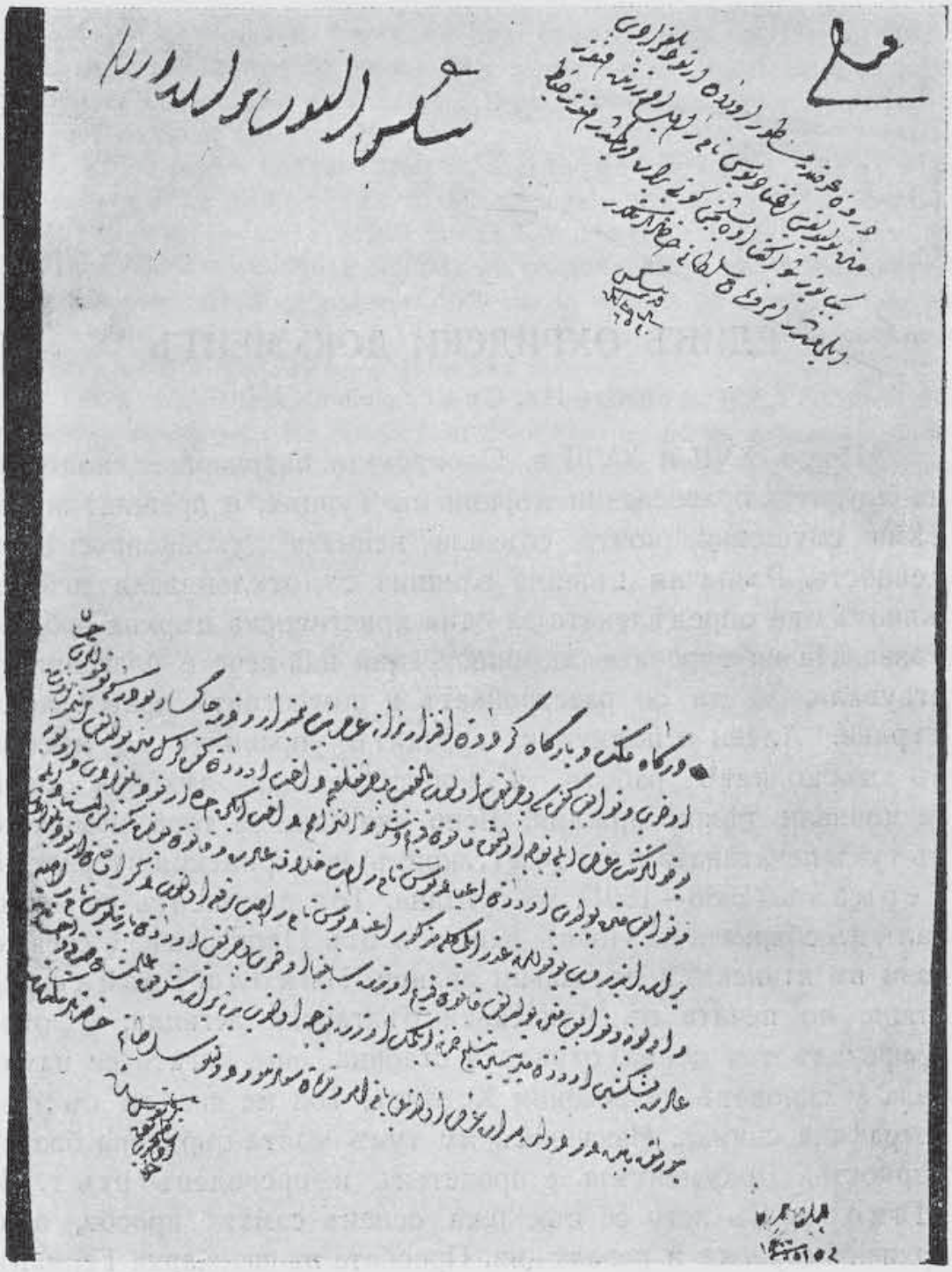

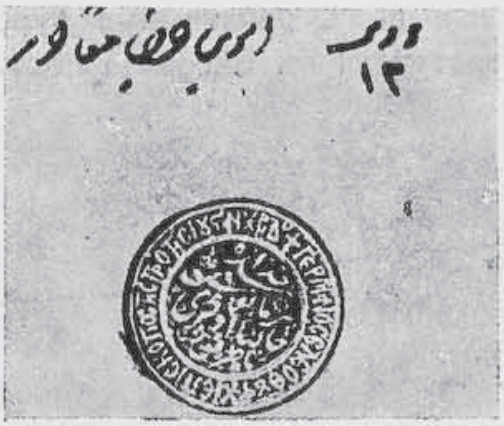

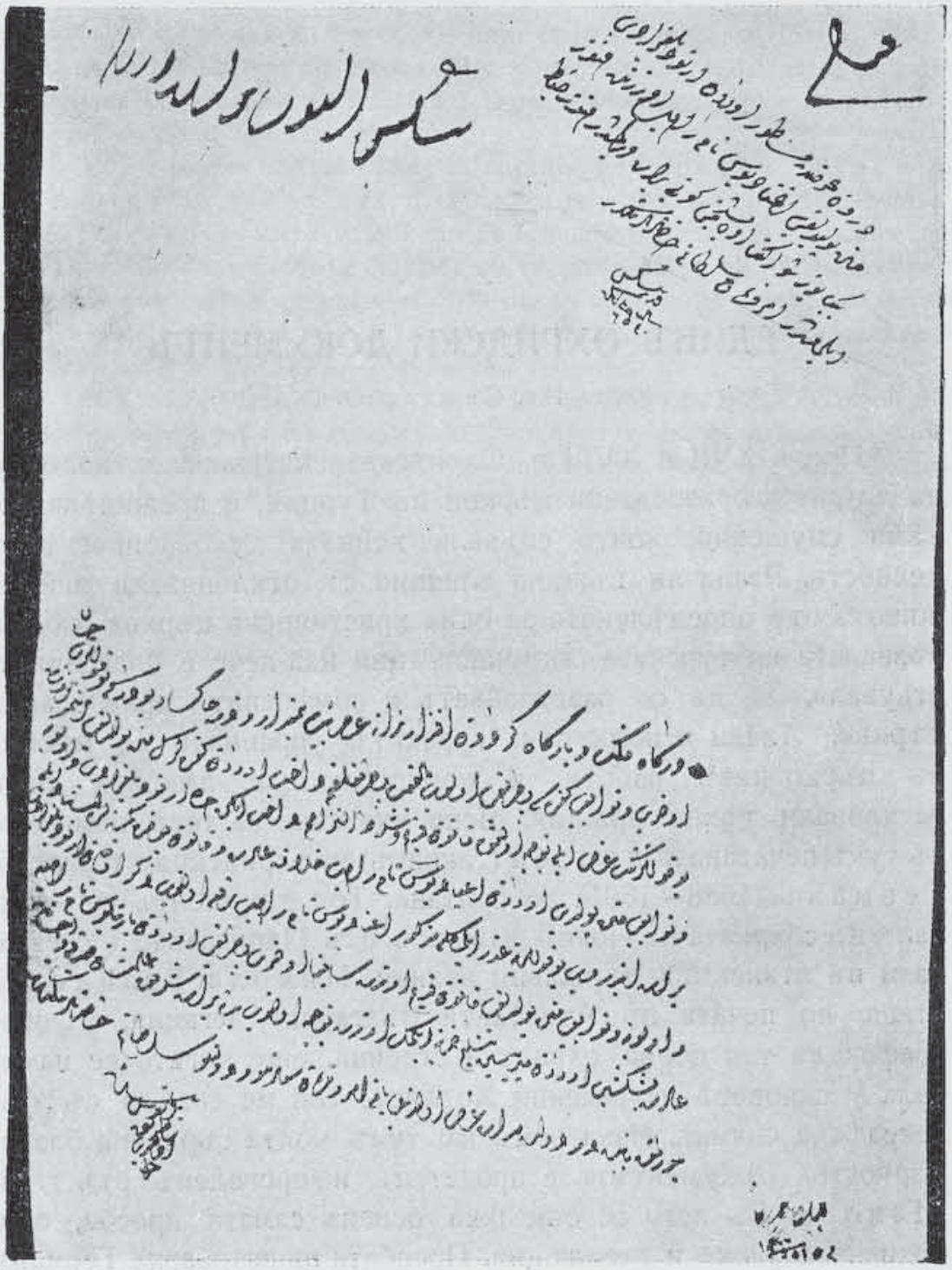

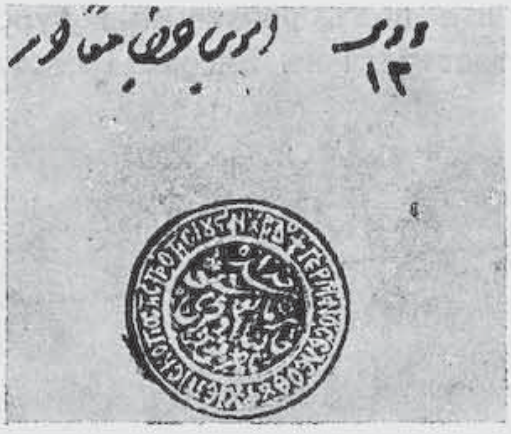

Текстъ (съ кирилица)

Пешкеш алънуб берат вириле.

Деруни арзда местур олан арнауд Белиградн митреполидлъгж Игнадиос нам рахиб юзеринден хенюз бин юз шеввалинин он бешинджи гюню берат верилмиштър, хенюз забт єйлемемиштър. Емру ферман султанъм хазретлерининдър.

Пешкеши кадим
. . . . . .(непрочетено)
6540

Дергяхи фелек ве баригяхи гердуни иктидар теране арзи беяни бимикдар веферти хаксар бу дур ки: бу кулларж халя Охри ве тевабии кефереси патрики олуб, билфил патриклъгъма дахил олан кеферелерин митреполидлъгж динимиз юзунден бу кулларънън арз иле тевджих олунмак кануни кадим ве шарти илтизамъма дахил икен, халя арнауд Белиградн ве Авлониа ве тевабии митреполиди олан Игнадиос нам рахиб, хъляфи аадет ве канун, бази кимеснелере истинад иле, берат иттируб бу кулларъна гадр ейлемекле мезкюр Игнадиос нам рахиб реф олунуб зикр олунан арнауд Белиградн ве Авлониа ве тевабии митреполидлъгж кануни кадим юзре сабикан Охри патрикж олан Бартениос нам рахибе аадети пешкеши олан мирисин теслими хазине ейлемек юзре тевджих олунуб, йедине берати шерифи аалишан садака ве ихсан буюрулмак бабънда меврудати берат арз олундугу, бакж емру ферман саадетлу ве девлетлу султанъм хазретлерининдър.

Бенде Йерманос патрики Охри халя.

. . . . (непрочетено)

Преводъ

(Резолюция)

Да се вземе даръ и да се даде бератъ.

(Бележка отъ канцеларията)

Току що е издаденъ бератъ съ дата 15 шеввалъ 1100 год. (3. VIII. 1689) на името на поменатия въ изложението калугеръ Игнатий, митрополитъ на Арнаутъ-Бѣлградъ (Бератъ), обаче още не е регистриранъ. Нека бжде споредъ волята и заповѣдьта на моя султанъ.

Старъ даръ. . . . 6540.

Текстъ (съ кирилица)

Пешкеш алънуб берат вириле.

Деруни арзда местур олан арнауд Белиградимитреполидлъгж Игнадиос нам рахиб юзеринден хенюз бин юз шеввалинин он бешинджи гюню берат верилмиштър, хенюз забт ейлememиштър. Емру ферман султанъм хазретлерининдър.

Пешкеши кадим
. . . . . .(непрочетено)
6540

Дергяхи фелек ве баригяхи гердуни иктидар теране арзи беяни бимикдар веферти хаксар бу дур ки: бу кулларж халя Охри ве тевабии кефереси патрики олуб, билфил патриклъгъма дахил олан кеферелерин митреполидлъгж динимиз юзунден бу кулларънън арз иле тевджих олунмак кануни кадим ве шарти илтизамъма дахил икен, халя арнауд Белиградиве Авлониа ве тевабии митреполиди олан Игнадиос нам рахиб, хъляфи аадет ве канун, бази кимеснелере истинад иле, берат иттируб бу кулларъна гадр ейлемекле мезкюр Игнадиос нам рахиб реф олунуб зикр олунан арнауд Белиградиве Авлониа ве тевабии митреполидлъгж кануни кадим юзре сабикан Охри патрикж олан Бартениос нам рахибе аадети пешкеши олан мирисин теслими хазине ейлемек юзре тевджих олунуб, йедине берати шерифи аалишан садака ве ихсан буюрулмак бабънда меврудати берат арз олундугу, бакж емру ферман саадетлу ве девлетлу султанъм хазретлерининдър.

Бенде Йерманос патрики Охри халя. .... (непрочетено)

Преводъ

(Резолюция)

Да се вземе даръ и да се даде бератъ.

(Бележка отъ канцеларията)

Току що е издаденъ бератъ съ дата 15 шеввалъ 1100 год. (3. VIII. 1689) на името на поменатия въ изложението калугеръ Игнатий, митрополитъ на Арнаутъ-Бѣлградъ (Бератъ), обаче още не е зарегистриранъ. Нека бѫде споредъ волята и заповѣдьта на моя султанъ.

Старъ даръ.... 6540.

Моето скромно и нищожно изложение предъ небесния прагъ на великия дворецъ е следното: Азъ, Вашиятъ слуга, сегашенъ патриархъ на невѣрницитѣ въ Охридъ и нему подчиненитѣ (мѣста), донасямъ, че, по силата на нашата религия и съгласно съ старитѣ закони, макаръ и да влиза въ длъжноститѣ и правата на Вашия слуга да представя лицата за назначение на сѫществуващитѣ митрополитски длъжности за невѣрницитѣ, подведомствени на моята патриаршия, калугеръ на име Игнатий, сегашенъ митрополитъ на Арнаутъ-Бѣлградъ, Авлона и околноститѣ имъ, противно на обичая и закона, се е снабдилъ съ бератъ съ помощьта на нѣкои лица и по тоя начинъ е пренебрегналъ Вашия слуга.

Ето защо, като представямъ, съгласно съ стария законъ, за митрополитъ на Арнаудъ-Бѣлградъ, Авлона и околноститѣ имъ калугера на име Партений, бившъ охридски патриархъ, моля да бѫде назначенъ, следъ като той внесе въ държавното съкровище обичайния даръ, като му се връчи високославенъ свещенъ бератъ, и да се уволни поменатиятъ калугеръ Игнатий.

Очаквайки пристигането на берата, нека бѫде споредъ волята и желанието на Ваше Импер. Величество, щастливия ми султанъ.

Слугата (Ви) Германъ,
сегашенъ охридски патриархъ.

Текстъ и преводъ на печата

Бенде худа Йерманос — † *Γερμανὸς ἐλέο Θ̅ῦ* (=*Θεοῦ*) *ἀρχιεπίσκοπος τῆς πρώτης Ἰϐστιν* (*A*)*χριδο*(*ν*) †

халя Охри патрикѫ.

Божи рабъ Германъ,
сегашенъ охридски патриархъ.

Германъ по милость Божия архиепископъ на първа Юстиниана Охридъ.

Бележка надъ печата: Нумерусу 12. Емри ита меандър. № 12. Издадената заповѣдь е заедно (съ настоящето).

Споредъ тоя документъ, въ 1689 г. едно духовно лице по име Игнатий, съ подкрепата на нѣкои влиятелни лица (мухамедани), направо се снабдилъ съ султански бератъ за велеградски (бератски) митрополитъ, следъ като е внесълъ въ държавното съкровище обичайния даръ (пешкешъ) 6540 (аспри). Охридскиятъ патриархъ Германъ не го признавалъ за канониченъ. Неговата постѫпка била противъ църковния оби-

Моето скромно и нищожно изложение предъ небесния прагъ на великия дворецъ е следното: Азъ, Вашиятъ слуга, сегашенъ патриархъ на невѣрницитѣ въ Охридъ и нему подчиненитѣ (мѣста), донасямъ, че, по силата на нашата религия и съгласно съ старитѣ закони, макаръ и да влиза въ длъжноститѣ и правата на Вашия слуга да представя лицата за назначение на сѫществуващитѣ митрополитски длъжности за невѣрницитѣ, подведомствени на моята патриаршия, калугерътъ на име Игнатий, сегашенъ митрополитъ на Арнаутъ-Бѣлградъ, Авлона и околноститѣ имъ, противно на обичая и закона, се е снабдилъ съ бератъ съ помощьта на нѣкои лица и по тоя начинъ е пренебрегналъ Вашия слуга.

Ето защо, като представямъ, съгласно съ стария законъ, за митрополитъ на Арнаудъ-Бѣлградъ, Авлона и околноститѣ имъ калугера на име Партений, бившъ охридски патриархъ, моля да бѫде назначенъ, следъ като той внесе въ държавното съкровище обичайния даръ, като му се вржчи високославенъ свещенъ бератъ, и да се уволни поменатиятъ калугеръ Игнатий.

Очаквайки пристигането на берата, нека бѫде споредъ волята и желанието на Ваше Импер. Величество, щастливия ми султанъ.

Слугата (Ви) Германъ,
сегашенъ охридски патриархъ.

Текстъ и преводъ на печата

Бенде худа Йерманос — † *Γερμανὸς ἐλέο* Θῦ (=*Θεοῦ*) *ἀρχιεπίσκολος τῆς πρώτης Ιϐστιν* (*A*)*χριδο*(*ν*) †

халя Охри патрикѫ.

Божи рабъ Германъ,
сегашенъ охридски патриархъ.

Германъ по милость Божия архиепископъ на първа Юстиниана Охридъ

Бележка надъ печата: Нумерусу 12. Емри ита меандър. № 12. Издадената заповѣдь е заедно (съ настоящето).

Споредъ тоя документъ, въ 1689 г. едно духовно лице по име Игнатий, съ подкрепата на нѣкои влиятелни лица (мухамедани), направо се снабдилъ съ султански бератъ за велеградски (берат̀ски) митрополитъ, следъ като е внесълъ въ държавното съкровище обичайния даръ (пешкешъ) 6540 (аспри). Охридскиятъ патриархъ Германъ не го признавалъ за канониченъ. Неговата постѫпка била противъ църковния оби-

чай и старитѣ закони, споредъ които всѣки новъ епархийски архиерей трѣбвало да бѫде представенъ на султана за назначение отъ неговия висшъ началникъ (въ случая отъ охридския патриархъ) и чрезъ последния той получавалъ бератъ, а не направо отъ турската власть. Съ други думи, беративѣ на епархийскитѣ архиереи трѣбвало да се издаватъ само по ходатайство и представление на тѣхния началникъ. Въ документа не е казано, какъ е предавалъ пешкеша си новиятъ епархийски архиерей, но, по всѣка вѣроятность, редно е било да става това съ знанието на патриарха и чрезъ него. Игнатий не е спазилъ тоя законенъ редъ, а, безъ да бѫде избранъ отъ патриарха и неговия Синодъ, се обявилъ за велеградски митрополитъ само по силата на издадения султански бератъ. Затова охридскиятъ патриархъ Германъ е побързалъ да се обърне до султана съ молба да заповѣда да бѫде уволненъ Игнатий и да издаде бератъ за назначаването на бившия охридски патриархъ Партений (1677—1683).

Следъ като била получена молбата на патр. Германа, навѣрно, въ Високата порта била направена справка, отъ която се установило, че, наистина, наскоро билъ издаденъ бератъ на Игнатия за велеградски митрополитъ, но не е билъ още вписанъ въ регистритѣ. Отъ гледище на административната турска власть Игнатий билъ законенъ велеградски митрополитъ (внесълъ надлежния пешкешъ иималъ бератъ), но султанътъ е удовлетворилъ просбата на патр. Германа по-скоро отъ желание да се получи новъ пешкешъ, отколкото да се спази църковниятъ редъ. Отъ сложената върху Германовата молба резолюция се вижда, че внасянето на дара е било най-важното условие за издаване на бератъ.

* * *

Въ други документи на Охридската патриаршия се споменава велеградски митрополитъ Игнатий въ 1683, 1685, 1691, 1693 и 1703 г.[1] Ако той билъ единъ и сѫщъ съ Игнатия отъ 1689 г., трѣбва да се приеме, че между 1685 и 1689 г. Игнатий билъ сваленъ отъ катедрата, но въ 1689 г. съ турска помощь, осигурена безъ друго съ подкупъ, успѣлъ отново да вземе велеградската катедра. Такива грабителски

[1] Вж. у мене, История на Охридската архиепископия-патриаршия, София 1932, стр. 215. 5.

чай и старитѣ закони, споредъ които всѣки новъ епархийски архиерей трѣбвало да бѫде представенъ на султана за назначение отъ неговия висшъ началникъ (въ случая отъ охридския патриархъ) и чрезъ последния той получавалъ бератъ, а не направо отъ турската власть. Съ други думи, беративѣ на епархийскитѣ архиереи трѣбвало да се издаватъ само по ходатайство и представление на тѣхния началникъ. Въ документа не е казано, какъ е предавалъ пешкеша си новиятъ епархийски архиерей, но, по всѣка вѣроятность, редно е било да става това съ знанието на патриарха и чрезъ него. Игнатий не е спазилъ тоя законенъ редъ, а, безъ да бѫде избранъ отъ патриарха и неговия Синодъ, се обявилъ за велеградски митрополитъ само по силата на издадения султански бератъ. Затова охридскиятъ патриархъ Германъ е побързалъ да се обърне до султана съ молба да заповѣда да бѫде уволненъ Игнатий и да издаде бератъ за назначаването на бившия охридски патриархъ Партений (1677—1683).

Следъ като била получена молбата на патр. Германа, навѣрно, въ Високата порта била направена справка, отъ която се установило, че, наистина, наскоро билъ издаденъ бератъ на Игнатия за велеградски митрополитъ, но не е билъ още вписанъ въ регистритѣ. Отъ гледище на административната турска власть Игнатий билъ законенъ велеградски митрополитъ (внесълъ надлежния пешкешъ иималъ бератъ), но султанътъ е удовлетворилъ просбата на патр. Германа по-скоро отъ желание да се получи новъ пешкешъ, отколкото да се спази църковниятъ редъ. Отъ сложената върху Германовата молба резолюция се вижда, че внасянето на дара е било най-важното условие за издаване на бератъ.

* * *

Въ други документи на Охридската патриаршия се споменава велеградски митрополитъ Игнатий въ 1683, 1685, 1691, 1693 и 1703 г.[1] Ако той билъ единъ и сѫщъ съ Игнатия отъ 1689 г., трѣбва да се приеме, че между 1685 и 1689 г. Игнатий билъ сваленъ отъ катедрата, но въ 1689 г. съ турска помощь, осигурена безъ друго съ подкупъ, успѣлъ отново да вземе велеградската катедра. Такива грабителски

[1] Вж. у мене, История на Охридската архиепископия-патриаршия, София 1932, стр. 215. 5.

действия на владици сж били станали обикновено явление презъ това време. Заграбвани били не само епархийски катедри, но и патриаршески престоли. Въ кодекса на Охридската патриаршия се посочватъ само случаи да се заграбва охридскиятъ престолъ предимно отъ иноземци. Такриръ̀тъ на охридския патриархъ Германъ ясно свидетелствува, че на похищение били изложени и епархиитѣ на Охридския диоцезъ.

Не е известно, дали бившиятъ охридски патриархъ Партений е заелъ велеградската катедра. Въ 1691 г., както видѣхме, велеградски митрополитъ билъ Игнатий. Ако приемемъ, че Партений е сполучилъ да измѣсти Игнатия, той малко време е стоялъ на велеградската катедра. Сваленията Игнатий успѣлъ да се наложи на охридския Синодъ, за да участвува презъ 1691 г. въ свалянето на охридския патриархъ Германъ и въ избора на неговия противникъ Григорий.[1] Той дори сполучилъ въ 1693 г. да се възкачи на охридския престолъ по сжщия начинъ, както е завземалъ велеградската катедра — чрезъ силата на парата. Ако се сжди по подписа му въ единъ охридски синоденъ актъ отъ 1. VI. 1683 г. (писалъ *βεβεὴ*), той не е билъ образованъ, но изглежда, че билъ състоятеленъ човѣкъ. За да стане охридски патриархъ, той склонилъ за голѣма парична сума *(χρημάτων πλήθεσιν)* охридския патриархъ Григорий да се откаже отъ престола съ формална оставка.[2] Въ промежутъка, когато Охридската патриаршия още е нѣмала кириархъ и се управлявала отъ мѣстоблюститель — китийския митрополитъ Козма, Игнатий Велеградски, мимо охридския Синодъ, се сдобилъ съ султански бератъ за охридски патриархъ.[3] Предъ свършения фактъ, нѣкои епархийски архиереи по неволя сж го признали за свой началникъ, смѣтайки, че все ще управлява съгласно съ църковния редъ,[4] въ противоположность на

---

[1] Вж. протокола у Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, стр. 49-50, VII.

[2] Вж. следв. забел.

[3] Въ синодния актъ отъ 1695 год. за свалянето на Григория отъ охридския престолъ се казва: *ὁ ὁποῖος ἄνευ συνοδικῆς τῶν ἁγίων ἀρχιερέων προσκλήσεως ἢ συμβολῆς, ἀπατήσας τὸν πρὸ αὐτοῦ ἀρχιεπισκοπεύσαντα Γρηγόριον χρημάτων πλήθεσιν, ἐξ οὗ δῆθεν καὶ ἔλαβε παραίτησιν καὶ ἐξ ἀχρείου ἀχρειότερος γενόμενος, οὕτω λαθραίως εἰσεπήδησε διὰ μπερατίου βασιλικοῦ εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν* (Gelzer, п. съч., стр. 65, XX 7 и 12).

[4] *οὗπερ μπερατίου τὴν ἀπαραίτητον ἀποτελείωσιν αἰσθανόμενοι καὶ μερικοὶ ἀρχιερεῖς ἔκλιναν αὐτῷ, ἄκοντες καὶ μὴ βουλόμενοι ἐνέκυψαν, νομίζοντες ἔχειν αὐτὸν ἴσως καμμίαν τάξιν ἢ χάριν ἐκκλησιαστικὴν καὶ χριστιανικὴν ἐπ' αὐτῷ* (п. съч., стр. 65—66, док. XX12—15).

действия на владици сж били станали обикновено явление презъ това време. Заграбвани били не само епархийски катедри, но и патриаршески престоли. Въ кодекса на Охридската патриаршия се посочватъ само случаи да се заграбва охридскиятъ престолъ предимно отъ иноземци. Такриръ̀тъ на охридския патриархъ Германъ ясно свидетелствува, че на похищение били изложени и епархиитѣ на Охридския диоцезъ.

Не е известно, дали бившиятъ охридски патриархъ Партений е заелъ велеградската катедра. Въ 1691 г., както видѣхме, велеградски митрополитъ билъ Игнатий. Ако приемемъ, че Партений е сполучилъ да измѣсти Игнатия, той малко време е стоялъ на велеградската катедра. Сваленията Игнатий успѣлъ да се наложи на охридския Синодъ, за да участвува презъ 1691 г. въ свалянето на охридския патриархъ Германъ и въ избора на неговия противникъ Григорий.[1] Той дори сполучилъ въ 1693 г. да се възкачи на охридския престолъ по сжщия начинъ, както е завземалъ велеградската катедра — чрезъ силата на парата. Ако се сжди по подписа му въ единъ охридски синоденъ актъ отъ 1. VI. 1683 г. (писалъ *βεβεὴ*), той не е билъ образованъ, но изглежда, че билъ състоятеленъ човѣкъ. За да стане охридски патриархъ, той склонилъ за голѣма парична сума *(χρημάτων πλήθεσιν)* охридския патриархъ Григорий да се откаже отъ престола съ формална оставка.[2] Въ промежутъка, когато Охридската патриаршия още е нѣмала кириархъ и се управлявала отъ мѣстоблюститель — китийския митрополитъ Козма, Игнатий Велеградски, мимо охридския Синодъ, се сдобилъ съ султански бератъ за охридски патриархъ.[3] Предъ свършения фактъ, нѣкои епархийски архиереи по неволя сж го признали за свой началникъ, смѣтайки, че все ще управлява съгласно съ църковния редъ,[4] въ противоположность на

[1] Вж. протокола у Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, стр. 49-50, VII.

[2] Вж. следв. забел.

[3] Въ синодния актъ отъ 1695 год. за свалянето на Григория отъ охридския престолъ се казва: *ὁ δηοῖος ἄνευ συνοδικῆς τῶν ἁγίων ἀρχιερέων προσκλήσεως ἢ συμβολῆς, ἀπατήσας τὸν πρὸ αὐτοῦ ἀρχιεπισκοπεύσαντα Γρηγόριον χρημάτων πλήθεσιν, ἐξ οὗ δῆθεν καὶ ἔλαβε παραίτησιν καὶ ἐξ ἀχρείου ἀχρειότερος γενόμενος, οὕτω λαθραίως εἰσεπήδησε διὰ μπερατίου βασιλικοῦ εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν* (Gelzer, п. съч., стр. 65, XX 7 и 12).

[4] *οὕπερ μπερατίου τὴν ἀπαραίτητον ἀποτελείωσιν αἰσθανόμενοι καὶ μερικοὶ ἀρχιερεῖς ἔκλιναν αὐτῷ, ἄκοντες καὶ μὴ βουλόμενοι ἐνέκυψαν, νομίζοντες ἔχειν αὐτὸν ἴσως καμμίαν τάξιν ἢ χάριν ἐκκλησιαστικὴν καὶ χριστιανικὴν ἐπ' αὐτῷ* (п. съч., стр. 65—66, док. XX12—15).

неговия предшественикъ — натрапника иноземецъ Григорий, отъ когото не сж били доволни бившиятъ патриархъ Германъ и други архиереи туземци. На 13 августъ 1693 год. шестима архиереи[1] сж извършили канониченъ изборъ съ съответенъ протоколъ. Избирателитѣ сж обявили, че охридскиятъ престолъ се избавилъ отъ разбойничеството и беззаконието на Григория, който доброволно е подалъ оставка, съзнавайки своето недостоинство,[2] и сж намѣрили Игнатия велеградски за най-добъръ отъ другитѣ двама подгласници (драчкия митрополитъ Даниилъ и горския епископъ Арсений), избрали го „съ божествено гласуване като отличенъ и достоенъ по Божия милость и промисълъ и по благодатьта на св. Духъ“ и го премѣстили „канонично, като го възкачили на престола за свой архиепископъ и патриархъ на Първа Юстиниана Охридъ и цѣла България и на другитѣ (страни)“.[3] И новоизбранияътъ охридски патриархъ Игнатий е далъ на Синода обичайната риторична писмена ентронистика, въ която представя, че неговото въвеждане за патриархъ е станало по Божие внушение: избралитѣ го събратя и съслужители съставятъ божественъ и свещенъ Синодъ, който, воденъ отъ Бога, поискалъ „него незначителния и най-малкия“ „да възкачи на височайшия и светейши престолъ на светейшата архиепископия на Първа Юстиниана Охридъ и на цѣла България“.[4] Затова

---

[1] Костурски Давидъ, драчки Даниилъ, корчански Макарий, пръспански Партений, горски (= горо-мокренски) Арсений и китийски Козма — мѣстоблюститель на охридския престолъ (*τοποτηρητὴς Ἀχριδῶν*).

[2] Светейшата архиепископия на Първа Юстинияна Охридъ и на цѣла България е останала безъ покровитель и пастирь *διὰ τὸν ἐν αὐτῇ πρῴην παρανόμως ἀρχιεπισκοπεύοντα Γρηγόριον τὴν ἑαυτοῦ ἀναξιότητα συνειδότα οἰκειοθελῆ παραίτησιν δεδωκέ(ναι), καὶ οὕτω ὁ θρόνος τῆς ἐκείνου λησταρχίας καὶ παρανομίας ἀπηλλάγη* (с. съч., стр. 54, док. XII[1—6]).

[3] *ἡμεῖς δὲ οἱ ἐν τῷ κλίματι τῆς ἁγιωτάτης ταύτης ἀρχιεπισκοπῆς διατελοῦντες ὑποκείμενοι ἀρχιερεῖς... καὶ πρῶτον μὲν ἐθέμεθα τὸν πανιερώτατον καὶ λογιώτατον μητροπολίτην Βελεγράδων κύριον κύριον Ἰγνάτιον, ἔπειτα τὸν πανιερώτατον ἅγιον Δυρραχίου κὺρ Δανιήλ, μετὰ δὲ τρίτον ἐθέμεθα τὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Γκόρας κὺρ Ἀρσένιον, ἐξ ὧν σύγκρισιν ποιήσαντες ὁ προρρηθεὶς πρῶτος εὑρέθη βέλτιστος τῶν ἄλλων ὁ κύριος κύριος Ἰγνάτιος, ὃν θεία ψήφῳ ὡς ἄριστον καὶ ἄξιον ἐλέῳ θεοῦ καὶ προνοίᾳ καὶ τῇ τοῦ παναγίου πνεύματος χάριτι ἐψηφίσαμεν καὶ κανονικῶς μετεθέσαμεν, ἐνθρονίσαντες ἀρχιεπίσκοπον καὶ πατριάρχην ἡμῶν τῆς α΄ Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας καὶ τῶν λοιπῶν* (с. съч., стр. 54 и 55, док. XX[6—8 и 15—24]).

[4] *Ἐπειδὴ ἐκ θεοῦ ὁδηγηθεῖσα ἡ θεία καὶ ἱερὰ σύνοδος τῶν ἱερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν*

неговия предшественикъ — натрапника иноземецъ Григорий, отъ когото не сѫ били доволни бившиятъ патриархъ Германъ и други архиереи туземци. На 13 августъ 1693 год. шестима архиереи[1] сѫ извършили канониченъ изборъ съ съответенъ протоколъ. Избирателитѣ сѫ обявили, че охридскиятъ престолъ се избавилъ отъ разбойничеството и беззаконието на Григория, който доброволно е подалъ оставка, съзнавайки своето недостоинство,[2] и сѫ намѣрили Игнатия велеградски за най-добъръ отъ другитѣ двама подгласници (драчкия митрополитъ Даниилъ и горския епископъ Арсений), избрали го „съ божествено гласуване като отличенъ и достоенъ по Божия милость и промисълъ и по благодатьта на св. Духъ“ и го премѣстили „канонично, като го възкачили на престола за свой архиепископъ и патриархъ на Първа Юстиниана Охридъ и цѣла България и на другитѣ (страни)“.[3] И новоизбраниятъ охридски патриархъ Игнатий е далъ на Синода обичайната риторична писмена ентронистика, въ която представя, че неговото въвеждане за патриархъ е станало по Божие внушение: избралитѣ го събратя и съслужители съставятъ божественъ и свещенъ Синодъ, който, воденъ отъ Бога, поискалъ „него незначителния и най-малкия“ „да възкачи на височайшия и светейши престолъ на светейшата архиепископия на Първа Юстиниана Охридъ и на цѣла България“.[4] Затова

---

[1] Костурски Давидъ, драчки Даниилъ, корчански Макарий, прѣспански Партений, горски (= горо-мокренски) Арсений и китийски Козма — мѣстоблюститель на охридския престолъ (*τοποτηρητὴς Ἀχριδῶν*).

[2] Светейшата архиепископия на Първа Юстинияна Охридъ и на цѣла България е останала безъ покровитель и пастирь *διὰ τὸν ἐν αὐτῇ πρῴην παρανόμως ἀρχιεπισκοπεύοντα Γρηγόριον τὴν ἑαυτοῦ ἀναξιότητα συνειδότα οἰκειοθελῆ παραίτησιν δεδωκέ(ναι), καὶ οὕτω ὁ θρόνος τῆς ἐκείνου λησταρχίας καὶ παρανομίας ἀπηλλάγη* (с. съч., стр. 54, док. XII[1—6]).

[3] *ἡμεῖς δὲ οἱ ἐν τῷ κλίματι τῆς ἁγιωτάτης ταύτης ἀρχιεπισκοπῆς διατελοῦντες ὑποκείμενοι ἀρχιερεῖς... καὶ πρῶτον μὲν ἐθέμεθα τὸν πανιερώτατον καὶ λογιώτατον μητροπολίτην Βελεγράδων κύριον κύριον Ἰγνάτιον, ἔπειτα τὸν πανιερώτατον ἅγιον Δυρραχίου κὺρ Δανιήλ, μετὰ δὲ τρίτον ἐθέμεθα τὸν θεοφιλέστατον ἐπίσκοπον Γκόρας κὺρ Ἀρσένιον, ἐξ ὧν σύγκρισιν ποιήσαντες ὁ προρρηθεὶς πρῶτος εὑρέθη βέλτιστος τῶν ἄλλων ὁ κύριος κύριος Ἰγνάτιος, ὃν θείᾳ ψήφῳ ὡς ἄριστον καὶ ἄξιον ἐλέῳ θεοῦ καὶ προνοίᾳ καὶ τῇ τοῦ παναγίου πνεύματος χάριτι ἐψηφίσαμεν καὶ κανονικῶς μετεθέσαμεν, ἐνθρονίσαντες ἀρχιεπίσκοπον καὶ πατριάρχην ἡμῶν τῆς α Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας καὶ τῶν λοιπῶν* (с. съч., стр. 54 и 55, док. XX[6—8 и 15—24]).

[4] *Ἐπειδὴ ἐκ θεοῦ ὁδηγηθεῖσα ἡ θεία καὶ ἱερὰ σύνοδος τῶν ἱερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν*

той благодари на своитѣ въ Христа братя и моли Бога да му даде добъръ умъ и разумъ *(σύνεσιν καὶ γνώμην ἀγαθὴν)*, за да управлява благочестиво и богоугодно словесното Христово стадо и богодаруваната му архиепископия, да живѣе безукорно и въ чистота, като пази въ всичко опредѣленията на св. Отци и се отнася къмъ всичкитѣ си събратя съ любвеобилно разположение съгласно съ Христовитѣ думи: „По това ще познаете, че сте Мои ученици, ако се обичате едни други“ и „който пребѫдва въ Мене и Азъ въ него“.[1] На края той моли Бога да го запази презъ цѣлия му животъ свързанъ чрезъ връзката на любовьта съ светитѣ архиереи и възлюбленитѣ му братя и съслужители.[2]

Цѣлата тая протоколна церемония била лицемѣрно прикритие на порочния актъ на Игнатия, както и въ актоветѣ на привидни избори за други охридски патриарси-натрапници.[3] Като охридски патриархъ, той се показалъ съвсемъ противоположенъ на официалния му обетъ: твърде недостоенъ за патриаршеското достоинство, както се казва въ акта за неговото сваляне, неспособенъ за такова служение и безъ какво да е понятие за закони, църковна дисциплина, обичаи и редъ.[4] Той е пренебрегвалъ и божественитѣ закони, и църковнитѣ канони и обичаи, вършелъ произволи съ користолюбива цель и „станалъ отъ лошъ по-лошъ“ (*ἐξ ἀχρείου ἀχρειότερος γενόμενος*). Още презъ първитѣ години на своето управление, той е продалъ Пелагонийската (Битолската) и Дебърската епархии на „непосветени и чужди мирски свещеници.“ По негова просба до турската власть, тѣзи свещеници сѫ извадили царски берати и управлявали епархии,

---

ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν προβιβάσαι κἀμὲ τὸν εὐτελῆ καὶ ἐλάχιστον εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ ἁγιώτατον (по Бодл. препис *ἀποστολικὸν*) *θρόνον τῆς ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς τῆς ἀ Ἰουστινιανῆς Ἄχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας ἠθέλησεν* (Gelzer, п. съч., стр. 55—56, док. XIII[2—7]; Ив. Снѣгаровъ. Новъ препис на Охр. архиепископия, Годишникъ на Богосл. факултетъ, т. VIII, София 1931, стр. 11, № 9).

[1] Иоан. 13, 35; 15, 5.

[2] П. док. 7—19.

[3] Вж. у мене, Ист. на кодекса на Охр. архиеп.-патриаршия, стр. 126 сл.

[4] *διὰ τὸν ἐν αὐτῇ ἀρχιεπισκοπεύσαντα Ἰγνάτιον θεοῦ παραχωρήσει διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ὡς ἀνάξιον ὄντα παντελῶς τοιούτου χαρίσματος καὶ ἀνίκανον τοιούτου ἐπιχειρήματος καὶ ἄγευστον πάσης νομίμου καὶ ἐκκλησιαστικῆς παιδεύσεως καὶ συνηθείας καὶ τάξεως, καθάπερ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτοῦ ἐπιχειρήσεως ἀναφανδὸν βεβαιώνει* (п. съч., стр. 65, док, XX[2—7], вж. м. тр., Новъ приносъ и пр., 15—16, № 16).

той благодари на своитѣ въ Христа братя и моли Бога да му даде добъръ умъ и разумъ *(σύνεσιν καὶ γνώμην ἀγαθὴν)*, за да управлява благочестиво и богоугодно словесното Христово стадо и богодарувaната му архиепископия, да живѣе безукорно и въ чистота, като пази въ всичко опредѣленията на св. Отци и се отнася къмъ всичкитѣ си събратя съ любвеобилно разположение съгласно съ Христовитѣ думи: „По това ще познаете, че сте Мои ученици, ако се обичате едни други“ и „който пребѫдва въ Мене и Азъ въ него“.[1] На края той моли Бога да го запази презъ цѣлия му животъ свързанъ чрезъ връзката на любовьта съ светитѣ архиереи и възлюбленитѣ му братя и съслужители.[2]

Цѣлата тая протоколна церемония била лицемѣрно прикритие на порочния актъ на Игнатия, както и въ актоветѣ на привидни избори за други охридски патриарси-натрапници.[3] Като охридски патриархъ, той се показалъ съвсемъ противоположенъ на официалния му обетъ: твърде недостоенъ за патриаршеското достоинство, както се казва въ акта за неговото сваляне, неспособенъ за такова служение и безъ какво да е понятие за закони, църковна дисциплина, обичаи и редъ.[4] Той е пренебрегвалъ и божественитѣ закони, и църковнитѣ канони и обичаи, вършелъ произволи съ користолюбива цель и „станалъ отъ лошъ по-лошъ“ (*ἐξ ἀχρείου ἀχρειότερος γενόμενος*). Още презъ първитѣ години на своето управление, той е продалъ Пелагонийската (Битолската) и Дебърската епархии на „непосветени и чужди мирски свещеници.“ По негова просба до турската власть, тѣзи свещеници сѫ извадили царски берати и управлявали епархии,

---

ἡμῶν ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν προβιβάσαι κἀμὲ τὸν εὐτελῆ καὶ ἐλάχιστον εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ ἁγιώτατον (по Бодл. препис *ἀποστολικὸν*) *θρόνον τῆς ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς τῆς ἁ Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν καὶ πάσης Βουλγαρίας ἠθέλησεν* (Gelzer, п. съч., стр. 55—56, док. XIII[2—7]; Ив. Снѣгаровъ. Новъ препис на Охр. архиепископия, Годишникъ на Богосл. факултетъ, т. VIII, София 1931, стр. 11, № 9).

[1] Иоан. 13, 35; 15, 5.

[2] П. док. 7—19.

[3] Вж. у мене, Ист. на кодекса на Охр. архиеп.-патриаршия, стр. 126 сл.

[4] *διὰ τὸν ἐν αὐτῇ ἀρχιεπισκοπεύσαντα Ἰγνάτιον θεοῦ παραχωρήσει διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ὡς ἀνάξιον ὄντα παντελῶς τοιούτου χαρίσματος καὶ ἀνίκανον τοιούτου ἐπιχειρήματος καὶ ἄγευστον πάσης νομίμου καὶ ἐκκλησιαστικῆς παιδεύσεως καὶ συνηθείας καὶ τάξεως, καθάπερ καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς αὐτοῦ ἐπιχειρήσεως ἀναφανδὸν βεβαιώνει* (п. съч., стр. 65, док, XX[2—7], вж. м. тр., Новъ приносъ и пр., 15—16, № 16).

които имали законни архиереи.[1] Беззаконията на Игнатия сж възмутили подведомственитѣ му епархийски архиереи, нѣкои отъ които вече сж изтъквали, че неговиятъ изборъ билъ незаконенъ и насилственъ. Единъ отъ главнитѣ му противници билъ бившиятъ охридски патриархъ Германъ — сжщиятъ, който като действителенъ охридски патриархъ (1688—1691) е свалилъ Игнатия отъ велеградската катедра. Германъ е смѣталъ, че безъ основателна причина на 9. VIII. 1691 год. билъ сваленъ отъ охридския престолъ и замѣстенъ отъ Григория.[2] Затова той е претендиралъ за патриаршеския престолъ, както въ времето на Григория (1691—1693), тъй и при Игнатия. На 9 юлий 1695 г. осемь епархийски архиереи се свикали на съборъ въ църквата „Св. Богородица (по всѣка вѣроятность, охридската катедрала Св. Климентъ[3]). Като

[1] *αὐτὸς δέ, ὡς εἴρηται, μήτε θείους λογιζόμενος νόμους, μήτε ἁγίων πατέρων κανόνας εἰς νοῦν θέμενος, ἄλλ' εὐθὺς ἐν πρώτοις πρὸς ἄλλα ἄθεσμα καὶ ἐπιζήμια τοῦ κλίματος ὅσα ἔπραξε δέδωκεν ἄρζιον πρὸς ἀνιέρους καὶ ἀλλοτρίους λαϊκοὺς ἱερεῖς, καὶ εὐγαλαν μπεράτια κατεπάνω εἰς δύω ἐπαρχίας, τὴν Πελαγονίαν λέγω, καὶ Δέβρην, ἐπαρχίας καλλιτέρας καὶ ἐλευθέρας, μὲ ἀρχιερεῖς νομίμους ἑκάστη· αὐτὸς δὲ κατέστησεν ἀνιέρους λαϊκούς· ἰδοὺ δύω χρόνοι συμπληροῦνται, ὁποῦ ἀρχιερατεύουν οἱ ἀνίεροι ἐκεῖνοι, καὶ ἁπατῶντες τοὺς χριστιανοὺς πολιτεύονται εὐλογοῦντες καὶ ἁγίαζοντες οἱ θεοκάπηλοι, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, μολύνοντες τοὺς χριστιανούς* (п. съч. стр. 66[15—25]). — Не е ясенъ изразътъ за поставенитѣ отъ Игнатия лица. Гелцеръ ги смѣта за миряни (Laien, п. съч., стр. 156; вж. сжщо стр. 141, IV и 144, XI). Сжщо и у мене (п. съч., стр. 129): „свѣтски лица". Но понеже веднажъ тѣ сж наречени свещеници, то съборътъ ще да е разбиралъ свещеници, които не сж били монаси, или, както ги наричаме, мирски свещеници. Тѣ сж били чужди и непосветени въ сравнение съ монашеското духовенство, понеже не могли да бждатъ избирани за епископски чинъ.

[2] Охридскиятъ Синодъ го свалилъ отъ престола ужъ, защото не се стараелъ да се изплащатъ царскитѣ данъци — не е платилъ харачъ за три години, което застрашавало епархийскитѣ архиереи да бждатъ преследвани отъ турскитѣ власти —, и изобщо е харчилъ безразборно църковнитѣ приходи и причинилъ щети на своитѣ архиереи (Gelzer, п. съч., стр. 49, VII[5—15]).

[3] *καὶ οὕτω συνήλθομεν* — казва се въ изборния актъ за Зосима — *ἐν τῷ πανσέπτῳ ναῷ τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν θεοτόκου, τῆς τοῦ θεοῦ λόγου Σοφίας ἁγίας* (п. съч., стр. 66[38—39]). Почти така е наречена великата църква, сир. патриаршеската въ Охридъ, гдето билъ избранъ Григорий Новопатраски за охридски архиепископъ-патриархъ: *καὶ ἔνδον ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς καθεδρικῆς θεοῦ λόγου Σοφίας, τῆς περιβλέπτου κυρίας ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας συναθροισθέντες ὁμογνωμόνως συνοδικῶς ἐν αὐτῇ τῆς ἁ Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν ἱερᾷ μητροπόλει* (п. съч., стр. 50[19—22]).

които имали законни архиереи.[1] Беззаконията на Игнатия сж възмутили подведомственитѣ му епархийски архиереи, нѣкои отъ които вече сж изтъквали, че неговиятъ изборъ билъ незаконенъ и насилственъ. Единъ отъ главнитѣ му противници билъ бившиятъ охридски патриархъ Германъ — сжщиятъ, който като действителенъ охридски патриархъ (1688—1691) е свалилъ Игнатия отъ велеградската катедра. Германъ е смѣталъ, че безъ основателна причина на 9. VIII. 1691 год. билъ сваленъ отъ охридския престолъ и замѣстенъ отъ Григория.[2] Затова той е претендиралъ за патриаршеския престолъ, както въ времето на Григория (1691—1693), тъй и при Игнатия. На 9 юлий 1695 г. осемь епархийски архиереи се свикали на съборъ въ църквата „Св. Богородица (по всѣка вѣроятность, охридската катедрала Св. Климентъ[3]). Като

[1] *αὐτὸς δέ, ὡς εἴρηται, μήτε θείους λογιζόμενος νόμους, μήτε ἁγίων πατέρων κανόνας εἰς νοῦν δέμενος, ἀλλ' εὐθὺς ἐν πρώτοις πρὸς ἄλλα ἄθεσμα καὶ ἐπιζήμια τοῦ κλίματος ὅσα ἔπραξε δέδωκεν ἀρζιον πρὸς ἀνιέρους καὶ ἀλλοτρίους λαϊκοὺς ἱερεῖς, καὶ εὐγαλαν μπεράτια κατεπάνω εἰς δύω ἐπαρχίας, τὴν Πελαγονίαν λέγω, καὶ Δέβρην, ἐπαρχίας καλλιτέρας καὶ ἐλευθέρας, μὲ ἀρχιερεῖς νομίμους ἑκάστη· αὐτὸς δὲ κατέστησεν ἀνιέρους λαϊκούς· ἰδοὺ δύω χρόνοι συμπληροῦνται, ὁποῦ ἀρχιερατεύουν οἱ ἀνίεροι ἐκεῖνοι, καὶ ἁπατῶντες τοὺς χριστιανοὺς πολιτεύονται εὐλογοῦντες καὶ ἁγίαζοντες οἱ θεοκάπηλοι, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, μολύνοντες τοὺς χριστιανοὺς* (п. съч. стр. 66[15—25]). — Не е ясенъ изразътъ за поставенитѣ отъ Игнатия лица. Гелцеръ ги смѣта за миряни (Laien, п. съч., стр. 156; вж. сжщо стр. 141, IV и 144, XI). Сжщо и у мене (п. съч., стр. 129): „свѣтски лица". Но понеже веднажъ тѣ сж наречени свещеници, то съборътъ ще да е разбиралъ свещеници, които не сж били монаси, или, както ги наричаме, мирски свещеници. Тѣ сж били чужди и непосветени въ сравнение съ монашеското духовенство, понеже не могли да бждатъ избирани за епископски чинъ.

[2] Охридскиятъ Синодъ го свалилъ отъ престола ужъ, защото не се стараелъ да се изплащатъ царскитѣ данъци — не е платилъ харачъ за три години, което застрашавало епархийскитѣ архиереи да бждатъ преследвани отъ турскитѣ власти —, и изобщо е харчилъ безразборно църковнитѣ приходи и причинилъ щети на своитѣ архиереи (Gelzer, п. съч., стр. 49, VII[5—15]).

[3] *καὶ οὕτω συνήλθομεν* — казва се въ изборния актъ за Зосима — *ἐν τῷ πανσέπτῳ ναῷ τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν θεοτόκου, τῆς τοῦ θεοῦ λόγου Σοφίας ἁγίας* (п. съч., стр. 66[38—39]). Почти така е наречена великата църква, сир. патриаршеската въ Охридъ, гдето билъ избранъ Григорий Новопатраски за охридски архиепископъ-патриархъ: *καὶ ἔνδον ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τῆς καθεδρικῆς θεοῦ λόγου Σοφίας, τῆς περιβλέπτου κυρίας ἡμῶν θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας συναθροισθέντες ὁμογνωμόνως συνοδικῶς ἐν αὐτῇ τῆς ἁ Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν ἱερᾷ μητροπόλει* (п. съч., стр. 50[19—22]).

взели предъ видъ разрухата и развалата, причинени отъ „единъ такъвъ злосторникъ и глупавъ човѣкъ", тѣ отхвърлили и изгонили Игнатия — „тоя недостоенъ и развратитель на страната"[1] и поискали отъ бившия законенъ охридски патриархъ Германъ да даде оставката си, за да можели да избератъ другъ патриархъ. Германъ доброволно (ἐξ ἰδίας προαιρέσεως) е далъ оставката си,[2] и съборътъ избралъ[3] за охридски патриархъ сисанийския митрополитъ Зосима,[4] единъ отъ водителитѣ на автохониститѣ въ Охридския диоцезъ. Сваленията Игнатий, навѣрно, пакъ е заелъ велеградската катедра, както напр. Германъ, следъ като билъ сваленъ отъ патриаршеския престолъ, билъ оставенъ за митрополитъ на Воденската еперхия, какъвто билъ и преди да бжде избранъ за охридски патриархъ (1688 г.).[5] Изглежда, че Игнатий къмъ 1703 г. пакъ успѣлъ да се възкачи на охридския престолъ. Въ 1703 г., той, като охридски патриархъ, изпратилъ протестъ до цариградския патриархъ Гаври-

---

[1] *Τούτου χάριν μὴ ἀνασχόμενοι ἡμεῖς οἱ ὑποκείμενοι ἀρχιερεῖς τοῦ κλίματος τόν ἀφανισμὸν καὶ τὴν φθορὰν, τὴν γενομένην ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ ταύτῃ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ Ἀχριδῶν ἐξ ἑνὸς τοιούτου ἀχρείου καὶ κουφοῦ ὄντος τὰς φρένας, συνήχθημεν ἁπαξάπαντες οἱ ἀρχιερεῖς τοῦ κλίματος καὶ συνοδικῶς ἀπεβάλομεν καὶ ἀπεδιώξαμεν αὐτὸν τὸν ἀνάξιον καὶ φθορέα τοῦ κλίματος Ἰγνατίου* (п. стр. 25—30).

[2] С. стр. 31—34.

[3] За мотивъ на избора тѣ привеждатъ повелението на канонитѣ, които не позволяватъ дълго време да остане църквата безъ надзоръ, за да не изглеждатъ архиереитѣ, че сж безъ глава: *Σκέψιν οὖν καὶ φροντίδα περὶ τοῦ τοιούτου* (сир. охридски архиепископъ) *φροντίζοντες, τῶν ἱερῶν κανόνων κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ἀνεπίσκεπτον ἐκκλησίαν μὴ συγχωρούντων διαμένειν ἐπί πολὺ, ὅπως μὴ ἀτελῶς καὶ ἀκεφαλῶς φαινόμεθα ἐπιτελοῦντες τὰ τῆς ἀρχιερωσύνης καθήκοντα* (п. съч., стр. 66[34—36]).

[4] *καὶ οὕτω συνήλθομεν ἐν τῷ πανσέπτῳ ναῷ τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν θεοτόκου, τῆς τοῦ θεοῦ λόγου Σοφίας ἁγίας, καὶ ψήφους κανονικὰς προβάλλοντες εἰς εὕρεσιν ἁρμοδίου προσώπου τοῦ ἀξίως ἀναδεξομένου τὴν πνευματικὴν ἐπιστασίαν τοῦ ἁγιωτάτου. . . θρόνου, πρῶτον μὲν ἐθέμεθα τὸν πανιερώτατον μητροπολίτην Σισανίου κύριον Ζοσιμᾶν, δεύτερον δὲ τὸν πανιερώτατον πρῶην Καστορίας κύριον Δαβὶδ, καὶ τρίτον τὸν θεοφιλέστατον ἅγιον Μογλενῶν κύριον Διονύσιον. . . ἀφ' ὧν εὑρέθη βέλτιστος ὁ προειρημένος ἅγιος Σισανίου κύριος Ζωσιμᾶς . .* (п. стр. 38—47).

[5] Споредъ по-точния преписъ на Антима Алексуди, Германъ се подписалъ *ὁ πρόεδρος Βοδενῶν* въ акта на охридския архиерейски съборъ отъ 7 априлъ 1695 год. противъ нашественика бившия охридски архиепископъ, Григорий, измѣстенъ въ 1693 год. отъ Игнатия (вж. у мене. п. съч. стр. 216).

взели предъ видъ разрухата и развалата, причинени отъ „единъ такъвъ злосторникъ и глупавъ човѣкъ“, тѣ отхвърлили и изгонили Игнатия — „тоя недостоенъ и развратитель на страната“[1] и поискали отъ бившия законенъ охридски патриархъ Германъ да даде оставката си, за да можели да избератъ другъ патриархъ. Германъ доброволно (ἐξ ἰδίας προαιρέσεως) е далъ оставката си,[2] и съборътъ избралъ[3] за охридски патриархъ сисанийския митрополитъ Зосима,[4] единъ отъ водителитѣ на автохтониститѣ въ Охридския диоцезъ. Свалениятъ Игнатий, навѣрно, пакъ е заелъ велеградската катедра, както напр. Германъ, следъ като билъ сваленъ отъ патриаршеския престолъ, билъ оставенъ за митрополитъ на Воденската еперхия, какъвто билъ и преди да бѫде избранъ за охридски патриархъ (1688 г.).[5] Изглежда, че Игнатий къмъ 1703 г. пакъ успѣлъ да се възкачи на охридския престолъ. Въ 1703 г., той, като охридски патриархъ, изпратилъ протестъ до цариградския патриархъ Гаври-

---

[1] *Τούτου χάριν μὴ ἀνασχόμενοι ἡμεῖς οἱ ὑποκείμενοι ἀρχιερεῖς τοῦ κλίματος τόν ἀφανισμὸν καὶ τὴν φθορὰν, τὴν γενομένην ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ ταύτῃ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ Ἀχριδῶν ἐξ ἑνὸς τοιούτου ἀχρείου καὶ κουφοῦ ὄντος τὰς φρένας, συνήχθημεν ἁπαξάπαντες οἱ ἀρχιερεῖς τοῦ κλίματος καὶ συνοδικῶς ἀπεβάλομεν καὶ ἀπεδιώξαμεν αὐτὸν τὸν ἀνάξιον καὶ φθορέα τοῦ κλίματος Ἰγνατίου* (п. стр. 25—30).

[2] С. стр. 31—34.

[3] За мотивъ на избора тѣ привеждатъ повелението на канонитѣ, които не позволяватъ дълго време да остане църквата безъ надзоръ, за да не изглеждатъ архиереитѣ, че сѫ безъ глава: *Σκέψιν οὖν καὶ φροντίδα περὶ τοῦ τοιούτου* (сир. охридски архиепископъ) *φροντίζοντες, τῶν ἱερῶν κανόνων κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην ἀνεπίσκεπτον ἐκκλησίαν μὴ συγχωρούντων διαμένειν ἐπί πολὺ, ὅπως μὴ ἀτελῶς καὶ ἀκεφαλῶς φαινόμεθα ἐπιτελοῦντες τὰ τῆς ἀρχιερωσύνης καθήκοντα* (п. съч., стр. 66[34—36]).

[4] *καὶ οὕτω συνήλθομεν ἐν τῷ πανσέπτῳ ναῷ τῆς ὑπεραγίας ἡμῶν θεοτόκου, τῆς τοῦ θεοῦ λόγου Σοφίας ἁγίας, καὶ ψήφους κανονικὰς προβάλλοντες εἰς εὕρεσιν ἁρμοδίου προσώπου τοῦ ἀξίως ἀναδεξομένου τὴν πνευματικὴν ἐπιστασίαν τοῦ ἁγιωτάτου. . . θρόνου, πρῶτον μὲν ἐθέμεθα τὸν πανιερώτατον μητροπολίτην Σισανίου κύριον Ζοσιμᾶν, δεύτερον δὲ τὸν πανιερώτατον πρῶην Καστορίας κύριον Δαβὶδ, καὶ τρίτον τὸν θεοφιλέστατον ἅγιον Μογλενῶν κύριον Διονύσιον... ἀφ' ὧν εὑρέθη βέλτιστος ὁ προειρημένος ἅγιος Σισανίου κύριος Ζωσιμᾶς . .* (п. стр. 38—47).

[5] Споредъ по-точния преписъ на Антима Алексуди, Германъ се подписалъ *ὁ πρόεδρος Βοδενῶν* въ акта на охридския архиерейски съборъ отъ 7 априлъ 1695 год. противъ нащественика бившия охридски архиепископъ, Григорий, измѣстенъ въ 1693 год. отъ Игнатия (вж. у мене. п. съч. стр. 216).

илъ, задето едни митрополити отъ Цариградския диоцезъ се домогвали да отнематъ покрайнини отъ съседнитѣ имъ епархии, подведомствени на охридския патриархъ (мелнишкиятъ — Петричко, солунскиятъ Бохимия въ Гумендженско), а други вече сж отнели селища на Охридския диоцезъ (верийскиятъ — Негушъ, велскиятъ въ Албания — две костурски села).[1] И сега обаче Игнатий е стоялъ малко време на охридския престолъ. Въ 1706 г. охридски патриархъ билъ Дионисий. Игнатий е носѣлъ само почетната титла *πρόεδρος* (председатель), давана на епархийски митрополити — бивши охридски патриарси,[2] но той е нѣмалъ епархия (въ сжщата година велеградски митрополитъ билъ Нектарий) и ще да е живѣлъ въ Охридъ като пенсионеръ,[3] Остарѣлъ, той вече не се домогвалъ до власть и дори взималъ участие въ борбата на своитѣ събратя-автохтонисти срещу иноземцитѣ *(ἀλλοδαποὶ)* духовни лица, които действували по незаконенъ пжть да отнематъ охридския престолъ или епархийски катедри. Виждаме и него въ охридския църковно-народенъ съборъ, който на 4 февруарий 1719 г. е обявилъ, че охридскиятъ патриархъ Филотей е низверженъ и е простъ монахъ[4]. Въ тоя съборъ той се ползувалъ съ почитъ като бившъ охридски патриархъ и туземецъ: въ съборния актъ е споменатъ съ почетното название Старецътъ веднага следъ председателя на събора — бившия охридски патриархъ, сега сисанийски митрополитъ Зосима.[5] Сжщо новоизбраниятъ (вмѣсто Филотея) охридски патриархъ Иоасафъ, въ своята ентронистика отъ 6 февруарий 1719 год., му отдава почитъ, като представя, че той

---

[1] Срв. у мене, п. съч., стр. 132—133.

[2] Такъвъ се титулувалъ бившиятъ охридски патриархъ Зосима: *ὁ καὶ πρόεδρος Σισανίου Ζωσιμᾶς* въ 1718 и 1719 г. или *ὁ πρώην Ἀχριδῶν καὶ πρόεδρος Σισανίου* въ 1719 г. (Gelzer, п. съч., стр. 83, док. XXXI[47] и док. XXXII[3—4]; стр. 86[89 и 100], стр. 87[20], стр. 94[151]). Сжщо като че ли и епарх. архиереи, напр. бивши костурски митрополити, се наричали проедри: *Πρώην Καστορίας καὶ πρόεδρος Δεβρῶν Δαβὶδ* (п. съч., стр. 67, док. XX[54] отъ 9 юлий 1695 г.).

[3] Срв. у мене, п. съч., стр. 133, 204, 217.

[4] Срв. у мене, п. съч. стр. 135—137.

[5] *Προκαθημένης τῆς ἱερᾶς συνόδου τῶν τε μακαριωτάτων πρώην Ἀχριδῶν καὶ προέδρου Σισανίου κὺρ Ζωσιμᾶ καὶ κυρίου Ἰγνατίου τοῦ γέροντος, τῶν πανιερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων τῶν ὑπὸ τὸν ἁγιώτατον θρόνον τῆς ἁ Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν. . .* (Gelzer, п. съч., стр. 83[3—6]).

илъ, задето едни митрополити отъ Цариградския диоцезъ се домогвали да отнематъ покрайнини отъ съседнитѣ имъ епархии, подведомствени на охридския патриархъ (мелнишкиятъ — Петричко, солунскиятъ Бохимия въ Гумендженско), а други вече сж отнели селища на Охридския диоцезъ (верийскиятъ — Негушъ, велскиятъ въ Албания — две костурски села).[1] И сега обаче Игнатий е стоялъ малко време на охридския престолъ. Въ 1706 г. охридски патриархъ билъ Дионисий. Игнатий е носѣлъ само почетната титла *πρόεδρος* (председатель), давана на епархийски митрополити — бивши охридски патриарси,[2] но той е нѣмалъ епархия (въ сжщата година велеградски митрополитъ билъ Нектарий) и ще да е живѣлъ въ Охридъ като пенсионеръ,[3] Остарѣлъ, той вече не се домогвалъ до власть и дори взималъ участие въ борбата на своитѣ събратя-автохтонисти срещу иноземцитѣ *(ἀλλοδαποὶ)* духовни лица, които действували по незаконенъ пжть да отнематъ охридския престолъ или епархийски катедри. Виждаме и него въ охридския църковно-народенъ съборъ, който на 4 февруарий 1719 г. е обявилъ, че охридскиятъ патриархъ Филотей е низверженъ и е простъ монахъ[4]. Въ тоя съборъ той се ползувалъ съ почить като бившъ охридски патриархъ и туземецъ: въ съборния актъ е споменатъ съ почетното название Старецътъ веднага следъ председателя на събора — бившия охридски патриархъ, сега сисанийски митрополитъ Зосима.[5] Сжщо новоизбранияътъ (вмѣсто Филотея) охридски патриархъ Иоасафъ, въ своята ентронистика отъ 6 февруарий 1719 год., му отдава почить, като представя, че той

---

[1] Срв. у мене, п. съч., стр. 132—133.

[2] Такъвъ се титулувалъ бившиятъ охридски патриархъ Зосима: *ὁ καὶ πρόεδρος Σισανίου Ζωσιμᾶς* въ 1718 и 1719 г. или *ὁ πρώην Ἀχριδῶν καὶ πρόεδρος Σισανίου* въ 1719 г. (Gelzer, п. съч., стр. 83, док. XXXI[47] и док. XXXII[3—4]; стр. 86[89 и 100], стр. 87[20], стр. 94[151]). Сжщо като че ли и епарх. архиереи, напр. бивши костурски митрополити, се наричали проедри: *Πρώην Καστορίας καὶ πρόεδρος Δεβρῶν Δαβίδ* (п. съч., стр. 67, док. XX[54] отъ 9 юлий 1695 г.).

[3] Срв. у мене, п. съч., стр. 133, 204, 217.

[4] Срв. у мене, п. съч. стр. 135—137.

[5] *Προκαθημένης τῆς ἱερᾶς συνόδου τῶν τε μακαριωτάτων πρώην Ἀχριδῶν καὶ προέδρου Σισανίου κὺρ Ζωσιμᾶ καὶ κυρίου Ἰγνατίου τοῦ γέροντος, τῶν πανιερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων τῶν ὑπὸ τὸν ἁγιώτατον θρόνον τῆς ἁ Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν. . .* (Gelzer, п. съч., стр. 83[3—6]).

билъ поставенъ на патриаршеския престолъ отъ св. Синодъ по нареждане на „блаженейшитѣ и словеснейшитѣ бивши охридски архиепископи г. г. Зосима и г. г. Игнатий Стареца".[1] Въ акта на речения църковно-народенъ съборъ Игнатий се подписалъ като бившъ охридски архиепископъ или патриархъ: *ὁ πρῴην Ἀχριδῶν Ἰγνάτιος*.[2] Изобщо той вече билъ смѣтанъ за действителенъ и уважаванъ членъ на охридската иерархия, та подписалъ следъ Зосима Сисанийски, но предъ костурския митрополитъ-първопрестоленъ Хрисантъ, синодното послание на новия охридски патриархъ Иоасафъ отъ 21 февруарий 1719 г. до клира и народа въ цѣлия Охридски диоцезъ срещу иноземцитѣ духовни лица.[3]

Не се знае отъ каква народность билъ Игнатий — тоя властолюбивъ и, изглежда, влиятеленъ предъ мухамеданитѣ иерархъ. За да завземѣлъ по неканониченъ пѫть велеградската катедра въ 1689 г., той ще да е действувалъ преди всичко съ подкрепата на свои познати мухамедани голѣмци въ гр. Бератъ и Авлона. Както и въ ново време, тѣ сж били отъ албански произходъ. Поради това може да се мисли, че Игнатий билъ албанецъ или албански куцовлахъ, какъвто билъ и споменатиятъ охридски патриархъ Иоасафъ.

* * *

Отъ обнародвания тукъ официаленъ документъ трѣбва да заключимъ, че въ канцеларията на Охридската патриаршия имало лице, което е знаело турски езикъ и е водѣло преписката съ държавнитѣ власти. Може би, църковниятъ чиновникъ, наричанъ протекдикъ[4] (съответенъ на днешния капу-кехая), билъ и турски секретарь на Патриаршията.

Въ подписа си, както и въ своя печатъ (турския надписъ), Германъ се нарича охридски патриархъ. Това е официално свидетелство, че турската държава е считала Охридската

---

[1] *ἐπειδὴ ἐκ θεοῦ ὁδηγηθεῖσα ἡ θεία καὶ ἱερὰ σύνοδος τῶν ἱερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων ... προτροπῇ καὶ τῶν μακαριωτάτων καὶ λογιωτάτων ἀρχιεπισκόπων πρῴην Ἀχριδῶν, τοῦ τε κυρίου κὺρ Ζωσιμᾶ καὶ προέδρου Σισανίου καὶ κυρίου κὺρ Ἰγνατίου τοῦ γέροντος ἀναβιβᾶσαι κἀμὲ ... ἠθέλησαν εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ ἁγιώτατον θρόνον τῆς α Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν* (п. съч., стр. 88[3—10]). За цитуванитѣ текстове вж. и м. тр. Новъ преписъ и пр,. съотв. док.

[2] п. съч., стр. 86[88 и 101].

[3] Срв. у мене, п. съч., стр. 139 и 204.

[4] Срв. с. съч., стр. 374.

билъ поставенъ на патриаршеския престолъ отъ св. Синодъ по нареждане на „блаженейшитѣ и словеснейшитѣ бивши охридски архиепископи г. г. Зосима и г. г. Игнатий Старе-ца“.[1] Въ акта на речения църковно-народенъ съборъ Игнатий се подписалъ като бившъ охридски архиепископъ или патриархъ: *ὁ πρῴην Ἀχριδῶν Ἰγνάτιος*.[2] Изобщо той вече билъ смѣтанъ за действителенъ и уважаванъ членъ на охридската иерархия, та подписалъ следъ Зосима Сисанийски, но предъ костурския митрополитъ-първопрестоленъ Хрисантъ, синодното послание на новия охридски патриархъ Иоасафъ отъ 21 февруарий 1719 г. до клира и народа въ цѣлия Охридски диоцезъ срещу иноземцитѣ духовни лица.[3]

Не се знае отъ каква народность билъ Игнатий — тоя властолюбивъ и, изглежда, влиятеленъ предъ мухамеданитѣ иерархъ. За да завземѣлъ по неканоничень пѫть велеградската катедра въ 1689 г., той ще да е действувалъ преди всичко съ подкрепата на свои познати мухамедани голѣмци въ гр. Бератъ и Авлона. Както и въ ново време, тѣ сѫ били отъ албански произходъ. Поради това може да се мисли, че Игнатий билъ албанецъ или албански куцовлахъ, какъвто билъ и споменатиятъ охридски патриархъ Иоасафъ.

* * *

Отъ обнародвания тукъ официаленъ документъ трѣбва да заключимъ, че въ канцеларията на Охридската патриаршия имало лице, което е знаело турски езикъ и е водѣло преписката съ държавнитѣ власти. Може би, църковниятъ чиновникъ, наричанъ протекдикъ[4] (съответенъ на днешния капу-кехая), билъ и турски секретарь на Патриаршията.

Въ подписа си, както и въ своя печатъ (турския надписъ), Германъ се нарича охридски патриархъ. Това е официално свидетелство, че турската държава е считала Охридската

---

[1] *ἐπειδὴ ἐκ θεοῦ ὁδηγηθεῖσα ἡ θεία καὶ ἱερὰ σύνοδος τῶν ἱερωτάτων μητροπολιτῶν καὶ θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων ... προτροπῇ καὶ τῶν μακαριωτάτων καὶ λογιωτάτων ἀρχιεπισκόπων πρῴην Ἀχριδῶν, τοῦ τε κυρίου κὺρ Ζωσιμᾶ καὶ προέδρου Σισανίου καὶ κυρίου κὺρ Ἰγνατίου τοῦ γέροντος ἀναβιβᾶσαι κἀμὲ . . . ἠθέλησαν εἰς τὸν ὑψηλότατον καὶ ἁγιώτατον θρόνον τῆς α Ἰουστινιανῆς Ἀχριδῶν* (п. съч., стр. 88[3—10]). За цитуванитѣ текстове вж. и м. тр. Новъ преписъ и пр,. съотв. док.

[2] п. съч., стр. 86[88 и 101].

[3] Срв. у мене, п. съч., стр. 139 и 204.

[4] Срв. с. съч., стр. 374.

църква за патриаршия, както и народътъ я наричалъ (патрикана отъ турското патрикхане). Иначе Германъ не би се осмѣлилъ да се подписва съ непризнавана отъ държавата титла. Това гледище на турската власть се установило, навѣрно, доста рано, та още презъ XVI в. охридскитѣ архиепископи се наричали и патриарси[1]. Трѣбва да се отбележи, че въ гръцкия надписъ на своя печатъ Германъ се нарича само архиепископъ. Очевидно, охридскитѣ патриарси съзнавали, че за другитѣ православни църкви въ Турция (главно Цариградската) тѣ сж били официално само архиепископи, и не могли да пренебрегватъ всѣкога[2] това междуцърковно гледище, рѣзко поддържано отъ Цариг. патриаршия.[3]

До сега се знаеше за еднократния данъкъ пешкешъ само на нѣкои охридски патриарси. Въ 1676 г. Мелетий далъ „по обичая“ (*κατὰ τὴν συνήθειαν*) 1000 гр. пешкешъ,[4] но после данъкътъ билъ увеличаванъ отъ лица, които чрезъ турската власть завзимали охридския престолъ. Дионисий въ 1709 г. е далъ 300 гр. повече, отколкото предшественикътъ му (Зосима), а Филотей въ 1720[5] е добавилъ още 400 гр.[6] Отъ обнародвания тукъ турски документъ за пръвъ пжть узнаваме, колко билъ пешкешътъ, който единъ епархийски архиерей, подчиненъ на Охридската патриаршия, е внасялъ за своя бератъ. Споредъ архивната справка, надписана върху тоя документъ, стариятъ (обичайниятъ) пешкешъ на велеградския митрополитъ билъ 6540. Не е означена монетата, но тя ще да е била акче (аспра), както сж плащали митрополити на други епархии (Софийска, Видинска, Велешка, Херцеговинска).[7] Така че Игнатий е платилъ 6540 аспри или около $81^{3}/_{4}$ гр. (ако се смѣтатъ 80 аспри = 1 грошъ, както е било презъ вто-

[1] Срв. у мене, п. съч., стр. 379—384.

[2] Срв. п. м. съч., стр. 128—129, окржжно на царигр. патриархъ Каликникъ II.

[3] Игнатий, като охридски свещеноначалникъ, се нарекълъ патриархъ въ протеста си отъ 1703 г. до царигр. патриархъ (срв. тукъ, стр. 122).

[4] Срв. у мене, п. съч., стр. 124 и 408, забел. 4.

[5] Ако датата не е сбъркана вм. 1714 г., когато Филотей е завзелъ охридския престолъ, то трѣбва да се мисли, че той е обещалъ това увеличение на пешкеша, за да се натрапи пакъ за охридски патриархъ.

[6] Това е отбелязано въ кодекса на св. Климента (у Gelzer, п. съч., стр. 77^{44-48}).

[7] Срв. I. Kabrda, Berát vidinského metropolity Josefa z r. 1763, Praha 1937, стр. 34.

църква за патриаршия, както и народътъ я наричалъ (патрикана отъ турското патрикхане). Иначе Германъ не би се осмѣлилъ да се подписва съ непризнавана отъ държавата титла. Това гледище на турската власть се установило, навѣрно, доста рано, та още презъ XVI в. охридскитѣ архиепископи се наричали и патриарси[1]. Трѣбва да се отбележи, че въ гръцкия надписъ на своя печатъ Германъ се нарича само архиепископъ. Очевидно, охридскитѣ патриарси съзнавали, че за другитѣ православни църкви въ Турция (главно Цариградската) тѣ сж били официално само архиепископи, и не могли да пренебрегватъ всѣкога[2] това междуцърковно гледище, рѣзко поддържано отъ Цариг. патриаршия.[3]

До сега се знаеше за еднократния данъкъ пешкешъ само на нѣкои охридски патриарси. Въ 1676 г. Мелетий далъ „по обичая“ (*κατὰ τὴν συνήθειαν*) 1000 гр. пешкешъ,[4] но после данъкътъ билъ увеличаванъ отъ лица, които чрезъ турската власть завзимали охридския престолъ. Дионисий въ 1709 г. е далъ 300 гр. повече, отколкото предшественикътъ му (Зосима), а Филотей въ 1720[5] е добавилъ още 400 гр.[6] Отъ обнародвания тукъ турски документъ за пръвъ пѫть узнаваме, колко билъ пешкешътъ, който единъ епархийски архиерей, подчиненъ на Охридската патриаршия, е внасялъ за своя берать. Споредъ архивната справка, надписана върху тоя документъ, старият (обичайният) пешкешъ на велеградския митрополитъ билъ 6540. Не е означена монетата, но тя ще да е била акче (аспра), както сж плащали митрополити на други епархии (Софийска, Видинска, Велешка, Херцеговинска).[7] Така че Игнатий е платилъ 6540 аспри или около 81 3/4 гр. (ако се смѣтатъ 80 аспри = 1 грошъ, както е било презъ вто-

[1] Срв. у мене, п. съч., стр. 379—384.

[2] Срв. п. м. съч., стр. 128—129, окржжно на царигр. патриархъ Калиникъ II.

[3] Игнатий, като охридски свещеноначалникъ, се нарекълъ патриархъ въ протеста си отъ 1703 г. до царигр. патриархъ (срв. тукъ, стр. 122).

[4] Срв. у мене, п. съч., стр. 124 и 408, забел. 4.

[5] Ако датата не е сбъркана вм. 1714 г., когато Филотей е завзелъ охридския престолъ, то трѣбва да се мисли, че той е обещалъ това увеличение на пешкеша, за да се натрапи пакъ за охридски патриархъ.

[6] Това е отбелязано въ кодекса на св. Климента (у Gelzer, п. съч., стр. 774448).

[7] Срв. I. Kabrda, Berát vidinského metropolity Josefa z r. 1763, Praha 1937, стр. 34.

рата половина на XVIII в.)[1]. Пешкешътъ на епархийскитѣ архиереи не е билъ еднакъвъ, неговиятъ размѣръ се намиралъ въ зависимость отъ голѣмината на епархията. При това, както патриаршескиятъ пешкешъ, тъй и митрополитскиятъ се увеличавалъ най-вече поради наддаването на кандидатитѣ.[2] Въ нашия документъ пешкешътъ на Игнатия е нареченъ старъ (пешкеши кадим), обичаенъ, сир. такава парична сума била плащана и отъ предшественици на Игнатия. Обаче не се знае, кога преди Игнатия билъ установенъ тоя размѣръ на пешкеша за велеградската епархия.[3]

Въ такрира на патр. Германа намираме указание за състава на велеградската епархия въ края на XVII в. Въ иерусалимския списъкъ, съставенъ въ 1706 г. за епархиитѣ на Охридската патриаршия, е означена на 16 мѣсто Авлонско-канинска *(ὁ Αὐλῶνος καὶ Κανίνου)* епархия, различна отъ Велеградската, която е вписана на 14 мѣсто: *ὁ Βελεγράδων (Ἐλπασανίον) ἤτοι... Ἰσλατίας καὶ Μουζακίας.*[4] Обаче това съобщение не ще да е вѣрно. То не е съгласно съ протоколитѣ на Охридската патриаршия (тамъ се явява само велеградски митрополитъ, а не и отдѣленъ авлонско-канински), а просбата на патр. Германа съвсемъ го опровергава: Авлона била подчинена на велеградския митрополитъ. Споредъ иерусалимския списъкъ отъ 1706 г., велеградскиятъ митрополитъ ималъ сложна титла. Сжщо и въ другъ списъкъ на епархии, записанъ отъ иерусалимския патриархъ Хрисантъ (1707—1733): *Βελεγράδων καὶ Κανίνης.*[5] Обаче въ протоколитѣ на Охридската патриаршия той се нарича просто *ὁ Βελαγράδων* или *Βελεγράδων.*[6] Въ нашия документъ не се посочва титлата на велеградския митрополитъ, а се описва съставътъ на неговата епархия. Катедралниятъ му градъ е нареченъ Арнаудъ-Белиградъ, както и у Хаджи Калфа,[7] навѣрно, за разлика отъ дунавския Бѣлградъ. Може да се мисли, че името Бератъ още не е добило въ това време официална употрѣба.

---

[1] Срв. Gelzer, п. съч., стр. 172.

[2] Напр. Видинската епархия преди митрополита Иосифа плащала 5000 акче пешкешъ, а Иосифъ е далъ три пжти повече, понеже къмъ 1740 г. епархията му била по-голѣма (Kabrda, п. тр., стр. 34, заб. 5). За различния пешкешъ на отдѣлни епархии срв. у сжщия, п. стр., заб. 4.

[3] За началото на пешкеша изобщо вж. у мене, п. съч., стр. 62-63, заб. 5

[4] У Gelzer, п. съч., стр. 31, док. III.

[5] Gelzer, п. съч., стр. 30, док. II 14—15.

[6] Въ 1683, 1685, 1691 и др. години (п. съч., стр. 48, 50, 52, 55; сжщи, Der wiederaufgefundene Kodex des hl. Klemens, стр. 92; м. тр., Новъ преписъ и пр. стр. 15, № 15: стр. 22, № 30 и др.).

[7] Срв. у мене, п. съч., стр. 164.

рата половина на XVIII в.)[1]. Пешкешътъ на епархийскитѣ архиереи не е билъ еднакъвъ, неговиятъ размѣръ се намиралъ въ зависимость отъ голѣмината на епархията. При това, както патриаршескиятъ пешкешъ, тъй и митрополитскиятъ се увеличавалъ най-вече поради наддаването на кандидатитѣ.[2] Въ нашия документъ пешкешътъ на Игнатия е нареченъ старъ (пешкеши кадим), обичаенъ, сир. такава парична сума била плащана и отъ предшественици на Игнатия. Обаче не се знае, кога преди Игнатия билъ установенъ тоя размѣръ на пешкеша за велеградската епархия.[3]

Въ такрира на патр. Германа намираме указание за състава на велеградската епархия въ края на XVII в. Въ иерусалимския списъкъ, съставенъ въ 1706 г. за епархиитѣ на Охридската патриаршия, е означена на 16 мѣсто Авлонско-канинска *(ὁ Αὐλῶνος καὶ Κανίνου)* епархия, различна отъ Велеградската, която е вписана на 14 мѣсто: *ὁ Βελεγράδων (Ἐλπασανίου) ἤτοι... Ἰσπατίας καὶ Μουζακίας.*[4] Обаче това съобщение не ще да е вѣрно. То не е съгласно съ протоколитѣ на Охридската патриаршия (тамъ се явява само велеградски митрополитъ, а не и отдѣленъ авлонско-канински), а просбата на патр. Германа съвсемъ го опровергава: Авлона била подчинена на велеградския митрополитъ. Споредъ иерусалимския списъкъ отъ 1706 г., велеградскиятъ митрополитъ ималъ сложна титла. Сжщо и въ другъ списъкъ на епархии, записанъ отъ иерусалимския патриархъ Хрисантъ (1707—1733): *Βελεγράδων καὶ Κανίνης.*[5] Обаче въ протоколитѣ на Охридската патриаршия той се нарича просто *ὁ Βελαγράδων* или *Βελεγράδων.*[6] Въ нашия документъ не се посочва титлата на велеградския митрополитъ, а се описва съставътъ на неговата епархия. Катедралниятъ му градъ е нареченъ Арнаудъ-Белиградъ, както и у Хаджи Калфа,[7] навѣрно, за разлика отъ дунавския Бѣлградъ. Може да се мисли, че името Бератъ още не е добило въ това време официална употрѣба.

---

[1] Срв. Gelzer, п. съч., стр. 172.

[2] Напр. Видинската епархия преди митрополита Иосифа плащала 5000 акче пешкешъ, а Иосифъ е далъ три пжти повече, понеже къмъ 1740 г. епархията му била по-голѣма (Kabrda, п. тр., стр. 34, заб. 5). За различния пешкешъ на отдѣлни епархии срв. у сжщия, п. стр., заб. 4.

[3] За началото на пешкеша изобщо вж. у мене, п. съч., стр. 62-63, заб. 5

[4] У Gelzer, п. съч., стр. 31, док. III.

[5] Gelzer, п. съч., стр. 30, док. II 14—15.

[6] Въ 1683, 1685, 1691 и др. години (п. съч., стр. 48, 50, 52, 55; сжщи, Der wiederaufgefundene Kodex des hl. Klemens, стр. 92; м. тр., Новъ преписъ и пр. стр. 15, № 15: стр. 22, № 30 и др.).

[7] Срв. у мене, п. съч., стр. 164.

Iv. Snégaroff, Un document d'Ohrid (résumé).

L'auteur publie un document turc inconnu jusqu'à présent de la Patriarchie d'Ohrid. C'est une pétition du patriarche d'Ohrid German de 1689 adressée au Sultan. Le patriarche prie qu'on donne à l'ancien patriarche d'Ohrid Parthenius „bérat" (décret) pour être nomé métropolite de l'éparchie de Velegrad (Berat) et Avlone (en Albanie) à la place d'Ignatius qui occupait l'éparchie sans être nomé par le Patriarche, grâce à un „bérat" qu'il a obtenu avec l'aide de quelques personnalités qui avaient une influence assez grande devant le gouvernement central. Ignatius a versé la somme de 6540 aspres, la côtisation habituelle versée par les métropolites de Velegrad. C'est peut-être le même métropolite Ignatius de Velegrad qui a pris part en 1691 à la détronation de German du patriarchat d'Ohrid et en 1693 a été nomé patriarche d'Ohrid. Ignatius était avec la partie autochtone dans sa lute contre les prélats étrangers dans le diocèse d'Ohrid, (pendant le patriarchat d'Ioassaphe).

Du sceau du patriarche German on peut tirer la conclusion que le Gouvernement turc considérait l'église d'Ohrid comme Patriarchie.

Iv. Snégaroff, Un document d'Ohrid (résumé).

L'auteur publie un document turc inconnu jusqu'à présent de la Patriarchie d'Ohrid. C'est une pétition du patriarche d'Ohrid German de 1689 adressée au Sultan. Le patriarche prie qu'on donne à l'ancien patriarche d'Ohrid Parthenius „bérat" (décret) pour être nomé métropolite de l'éparchie de Velegrad (Berat) et Avlone (en Albanie) à la place d'Ignatius qui occupait l'éparchie sans être nomé par le Patriarche, grâce à un „bérat" qu'il a obtenu avec l'aide de quelques personnalités qui avaient une influence assez grande devant le gouvernement central. Ignatius a versé la somme de 6540 aspres, la côtisation habituelle versée par les métropolites de Velegrad. C'est peut-être le même métropolite Ignatius de Velegrad qui a pris part en 1691 à la détronation de German du patriarchat d'Ohrid et en 1693 a été nomé patriarche d'Ohrid. Ignatius était avec la partie autochtone dans sa lute contre les prélats étrangers dans le diocèse d'Ohrid, (pendant le patriarchat d'Ioassaphe).

Du sceau du patriarche German on peut tirer la conclusion que le Gouvernement turc considérait l'église d'Ohrid comme Patriarchie.

ПЪРВИТѢ МАКЕДОНСКИ ВЪЗСТАНИЯ

(Приносъ по архивни документи)

отъ Ст. Чилингировъ

Берлинскиятъ конгресъ, който разпокжса родината на българитѣ и хвърли четири части отъ нея подъ робството на три съседни държави, остави много неуредени въпроси. Но най-неуреденъ бѣше пограничниятъ въпросъ, винаги въ последствие разрешаванъ въ ущърбъ на неопитното и беззащитно Княжество. Най-добре изкористи създаденото положение въ своя полза нашата западна съседка. Причинитѣ за това, както ни свидетелствува трънскиятъ окржженъ началникъ Морумцовъ, сж много, но най-важнитѣ сж:

1. Невѣрностьта на картитѣ. „Въ Берлинъ — казва той — не сж знаяли, що е това Гачина, Църна трева, Дарковска, Столъ и пр., защото инакъ тѣзи пунктове трѣбваше да иматъ известно опредѣление: гора, рѣка, село, поляна, кладенецъ и т. н., вследствие на което е произлѣзло неопредѣленость на означенитѣ въ картата пунктове, и затова европейската комисия е туряна въ затруднително положение".

2. „Предоставянето въ повечето пжти отъ страна на реченатa комисия на усмотрението на сръбский полковникъ Здравковичъ и на сръбский началникъ на Пиротский окржгъ Поповичъ да решаватъ дѣлото по разграничението".

3. „Сърбитѣ, като имали тогава въ ржцетѣ си гражданската власть, застрашавали мѣстнитѣ жители съ арестъ, штрафове и даже съ бой, ако противоречатъ на показанията на полковникъ Здравковичъ предъ комисията".

Като четвърта причина можемъ да притуримъ и неопитностьта на българитѣ, както и гражданската неустановеность въ младото Княжество.

Сжщо така неясни бѣха и границитѣ на Княжеството съ Източна Румелия.[1] Нѣкои отъ селата, напр., не фигурират

[1] По въпроса за границитѣ вижъ и моята студия „Причини на войната" въ История на сръбско-българската война 1885 год.

ПЪРВИТѢ МАКЕДОНСКИ ВЪЗСТАНИЯ

(Приносъ по архивни документи)

отъ Ст. Чилингировъ

Берлинскиятъ конгресъ, който разпокжса родината на българитѣ и хвърли четири части отъ нея подъ робството на три съседни държави, остави много неуредени въпроси. Но най-неуреденъ бѣше пограничниятъ въпросъ, винаги въ последствие разрешаванъ въ ущърбъ на неопитното и беззащитно Княжество. Най-добре изкористи създаденото положение въ своя полза нашата западна съседка. Причинитѣ за това, както ни свидетелствува трънскиятъ окржженъ началникъ Морумцовъ, сж много, но най-важнитѣ сж:

1. Невѣрностьта на картитѣ. „Въ Берлинъ — казва той — не сж знаяли, що е това Гачина, Черна трева, Дарковска, Столъ и пр., защото инакъ тѣзи пунктове трѣбваше да иматъ известно опредѣление: гора, рѣка, село, поляна, кладенецъ и т. н., вследствие на което е произлѣзло неопредѣленость на означенитѣ въ картата пунктове, и затова европейската комисия е туряна въ затруднително положение".

2. „Предоставянето въ повечето пжти отъ страна на реченатa комисия на усмотрението на сръбский полковникъ Здравковичъ и на сръбский началникъ на Пиротский окржгъ Поповичъ да решаватъ дѣлото по разграничението".

3. „Сърбитѣ, като имали тогава въ ржцетѣ си гражданската власть, застрашавали мѣстнитѣ жители съ арестъ, штрафове и даже съ бой, ако противоречатъ на показанията на полковникъ Здравковичъ предъ комисията".

Като четвърта причина можемъ да притуримъ и неопитностьта на българитѣ, както и гражданската неустановеность въ младото Княжество.

Сжщо така неясни бѣха и границитѣ на Княжеството съ Източна Румелия.[1] Нѣкои отъ селата, напр., не фигурират

[1] По въпроса за границитѣ вижъ и моята студия „Причини на войната" въ История на сръбско-българската война 1885 год.

въ списъцитѣ нито на едната страна, нито на другата. Такива има около 50—60. Между тѣхъ сѫ селата: Кьопрю-кьой, Горни-чифликъ, Куванлъкъ и Кюртъ-чифликъ, Варненски окрѫгъ. Вследствие на това настѫпва една истинска анархия, възъ основа на въдвореното двувластие. Данъкътъ на тия села се събира отъ румелийскитѣ власти на Айтосъ, а жителитѣ имъ намиратъ покровителство отъ властитѣ на Княжеството (въ Варна). Нищо чудно тогава, че тъкмо тукъ се развои разбойничеството на недоволнитѣ отъ новия редъ турци.

Отъ Провадийско и Айтоско такива села сѫ: Касъци, Чифликъ, Махле Тикенликъ, Преже, Дерменъ-махле, Кара Ахмедъ махле.[1]

Сѫщата неустановеность сѫществува и по другитѣ части на румелийската граница. Не се знае, напр., къмъ коя територия принадлежатъ махлитѣ: Върлина, Бѫдятъ и Кѫсица, отъ с. Петричъ, Панагюрско.[2] Сѫщо и гр. Ихтиманъ съ часть отъ селата, които се придаватъ къмъ Източна Румелия на 26 септемврий 1879 година. За 28 септемврий оставатъ да се предадатъ други села отъ околностьта. На 29 септемврий пъкъ съ телеграма отъ министъръ Бурмовъ се предава на Турция село Саса съ още други села.[3]

А препирнитѣ за мѣстности сѫ още по-многобройни и по-продължителни. Такива сѫществуватъ, напр., между Габрово и с. Шипка за пасище и за гора. Сѫщо и за постройката на стражарски пикетъ или за спасителенъ домъ, както се нарича въ нѣкои писма. Той се строи отъ княжеското правителство въ Шипченския проходъ до върха Св. Никола, на десетина километра далечъ отъ Габровския манастиръ. Най-сетне смѣсената комисия установява, че това мѣсто спада къмъ границитѣ на Източна Румелия. Доста време занимаватъ вниманието на двете правителства и недоразуменията за мера между Вакарелъ въ България, и Чамшадиново въ Румелия. Сѫщо и Чамъ-кория. Оспорватъ си мѣста и селата Коланларци (Златишко, България) и Петричане (Панагюрско, Румелия).[4]

Единъ невъобразимъ хаосъ, частица отъ който се излага тука, еднакво тежъкъ и за двете държавни единици, обра-

[1] Дѣло № 99 отъ 1879 на Вѫтрешното М-ство
[2] Дѣло № 90 отъ 1879 на Вѫтрешното М-ство
[3] Дѣло № 99 отъ 1879 на Вѫтрешното М-ство [4] Тамъ

въ списъцитѣ нито на едната страна, нито на другата. Такива има около 50—60. Между тѣхъ сѫ селата: Кьопрю-кьой, Горни-чифликъ, Куванлъкъ и Кюртъ-чифликъ, Варненски окрѫгъ. Вследствие на това настѫпва една истинска анархия, възъ основа на въдвореното двувластие. Данъкътъ на тия села се събира отъ румелийскитѣ власти на Айтосъ, а жителитѣ имъ намиратъ покровителство отъ властитѣ на Княжеството (въ Варна). Нищо чудно тогава, че тъкмо тукъ се разви разбойничеството на недоволнитѣ отъ новия редъ турци.

Отъ Провадийско и Айтоско такива села сѫ: Касъци, Чифликъ, Махле Тикенликъ, Преже, Дерменъ-махле, Кара Ахмедъ махле.[1]

Сѫщата неустановеность сѫществува и по другитѣ части на румелийската граница. Не се знае, напр., къмъ коя територия принадлежатъ махлитѣ: Върлина, Бѫдятъ и Кѫсица, отъ с. Петричъ, Панагюрско.[2] Сѫщо и гр. Ихтиманъ съ часть отъ селата, които се придаватъ къмъ Източна Румелия на 26 септемврий 1879 година. За 28 септемврий оставатъ да се предадатъ други села отъ околностьта. На 29 септемврий пъкъ съ телеграма отъ министъръ Бурмовъ се предава на Турция село Саса съ още други села.[3]

А препирнитѣ за мѣстности сѫ още по-многобройни и по-продължителни. Такива сѫществуватъ, напр., между Габрово и с. Шипка за пасище и за гора. Сѫщо и за постройката на стражарски пикетъ или за спасителенъ домъ, както се нарича въ нѣкои писма. Той се строи отъ княжеското правителство въ Шипченския проходъ до върха Св. Никола, на десетина километра далечъ отъ Габровския манастиръ. Най-сетне смѣсената комисия установява, че това мѣсто спада къмъ границитѣ на Източна Румелия. Доста време занимаватъ вниманието на дветѣ правителства и недоразуменията за мера между Вакарелъ въ България, и Чамшадиново въ Румелия. Сѫщо и Чамъ-кория. Оспорватъ си мѣста и селата Коланларци (Златишко, България) и Петричане (Панагюрско, Румелия).[4]

Единъ невъобразимъ хаосъ, частица отъ който се излага тука, еднакво тежъкъ и за дветѣ държавни единици, обра-

[1] Дѣло № 99 отъ 1879 на Вѫтрешното М-ство
[2] Дѣло № 90 отъ 1879 на Вѫтрешното М-ство
[3] Дѣло № 99 отъ 1879 на Вѫтрешното М-ство [4] Тамъ

зувани отъ населението на единъ и сѫщъ народъ. Тази неразбория дава подхрана на всички лоши инстинкти у крайграничнитѣ жители. Особено много зачестяватъ кражбитѣ на добитъкъ и пр., за които се водятъ дълги и широки преписки между правителствата. А комисиитѣ отъ двѣтѣ страни за разрешаването на пограничнитѣ спорове работятъ почти слѣпешката. Най-добро потвърждение на това хаотично състояние е телеграмата на окрѫжния управитель Драсовъ, който пита отъ Търново: „На какво ще основаватъ своитѣ доказателства нашитѣ комисари. Въ управлението ми нѣма нито карта, нито пъкъ нѣкакви сведения по границата (5130)“.[1] А нѣкѫде пъкъ комисаритѣ сѫ съвсемъ случайни и, най-главно, съвсемъ неподготвени държавни чиновници. Интересенъ е въ това отношение случаятъ съ с. Касърлъкъ, Варненско. То цѣлото бива прехвърлено къмъ България отъ горскитѣ стражари, натоварени, като компетентни люде, да опредѣлятъ граничната линия, съгласно предписанията на договора.[2]

Но още по-неуредени сѫ граничнитѣ отношения между България и Македония. Защото, ако между България и Румелия тѣ тегнатъ на единъ и сѫщи народъ при две народни власти, между България и Македония има друга, чужда власть, която прави положението непоносимо и за двѣтѣ страни. Наличность е втори елементъ, еднакво враждебенъ и на едната, и на другата, еднакво нежеланъ отъ българитѣ отсамъ и българитѣ оттатъкъ. Създаватъ се неудобства не само отъ неусвоена земя, но и отъ непридобита свобода. Поробениятъ братъ протѣга рѫце за подкрепа къмъ освободения, а освободениятъ тръпне въ себе си, че не е въ състояние да помогне. По сѫщитѣ причини неуредицата въ втората гранична зона трае подълго, отколкото въ първата. А това е отъ сѫществено значение за взаимоотношенията между двѣтѣ държави, тръгнали още отъ първия день на Княжеството по пѫтя на дипломатическитѣ и на граничнитѣ стълкновения.

Опредѣлена условно за пръвъ пѫть, границата между Дупнишко и Джумайско има следното очертание, споредъ бележката на полковникъ Боголюбова:

„Граница идетъ отъ Мосовъ-върхъ на Дерезица, Килеръ Фекиръ и спускается по водораздѣлу, оставляя всѣ ручьи

[1] Дѣло № 99 [2] Тамъ

зувани отъ населението на единъ и сѫщъ народъ. Тази неразбория дава подхрана на всички лоши инстинкти у крайграничнитѣ жители. Особено много зачестяватъ кражбитѣ на добитъкъ и пр., за които се водятъ дълги и широки преписки между правителствата. А комисиитѣ отъ двѣтѣ страни за разрешаването на пограничнитѣ спорове работятъ почти слѣпешката. Най-добро потвърждение на това хаотично състояние е телеграмата на окрѫжния управитель Драсовъ, който пита отъ Търново: „На какво ще основаватъ своитѣ доказателства нашитѣ комисари. Въ управлението ми нѣма нито карта, нито пъкъ нѣкакви сведения по границата (5130)“.[1] А нѣкѫде пъкъ комисаритѣ сѫ съвсемъ случайни и, най-главно, съвсемъ неподготвени държавни чиновници. Интересенъ е въ това отношение случаятъ съ с. Касърлъкъ, Варненско. То цѣлото бива прехвърлено къмъ България отъ горскитѣ стражари, натоварени, като компетентни люде, да опредѣлятъ граничната линия, съгласно предписанията на договора.[2]

Но още по-неуредени сѫ граничнитѣ отношения между България и Македония. Защото, ако между България и Румелия тѣ тегнатъ на единъ и сѫщи народъ при две народни власти, между България и Македония има друга, чужда власть, която прави положението непоносимо и за двѣтѣ страни. Наличность е втори елементъ, еднакво враждебенъ и на едната, и на другата, еднакво нежеланъ отъ българитѣ отсамъ и българитѣ оттатъкъ. Създаватъ се неудобства не само отъ неусвоена земя, но и отъ непридобита свобода. Поробениятъ братъ протѣга рѫце за подкрепа къмъ освободения, а освободениятъ тръпне въ себе си, че не е въ състояние да помогне. По сѫщитѣ причини неуредицата въ втората гранична зона трае подълго, отколкото въ първата. А това е отъ сѫществено значение за взаимоотношенията между двѣтѣ държави, тръгнали още отъ първия день на Княжеството по пѫтя на дипломатическитѣ и на граничнитѣ стълкновения.

Опредѣлена условно за пръвъ пѫть, границата между Дупнишко и Джумайско има следното очертание, споредъ бележката на полковникъ Боголюбова:

„Граница идетъ отъ Мосовъ-върхъ на Дерезица, Килеръ Фекиръ и спускается по водораздѣлу, оставляя всѣ ручьи

[1] Дѣло № 99 [2] Тамъ

впадающія въ р. Быстрицу на Турецкой сторонѣ, а ручьи впадающія въ Рыльскую рѣку на Болгарской. Противъ дер. Добрава граница поворачиваетъ по прямымъ угламъ къ Рыльской рѣкѣ и упирается въ нее въ разстояніи 425 саженъ къ Востоку отъ моста Баракли. Она слѣдуетъ на западъ по Рыльской рѣкѣ на Струму, подымается по Струмѣ до устія оврага, находящагося съ правой стороны Струмы въ разстояніи полуверсти къ сѣверу отъ впаденія въ Струму Рыльской рѣки. Она подымается по оврагу на Западъ чрезъ Две Чуки и на Чардакъ-камикъ, оставляя дер. Текію на Болгарской, а Бучино на Турецкой сторонѣ. Турки могутъ занимать кромѣ Бучино дер. Керджево, Селище, Логодашъ. Дер. Клисура, Дрѣново и Лисия, впередь до окончательнаго опредѣленія границы, Турками не занимаются. с. Кочериново 2 юля 1879 г.".[1]

Но, въпрѣки последното изрично постановление, турцитѣ не само навлѣзли въ тия неутрални села къмъ срѣдата на м. юлий 1879 г., именно, Клисура, Дрѣново и Лисия, а и навлѣзли въ с. Фролошъ, Дупнишки окржгъ, като заели часть отъ него, главно височината Власина. При заемането на селата убили нѣколко българи. Населението, изплашено, се разбѣгва (телеграма отъ Дупница, 15 юлий 1879 г. Споредъ тая телеграма, с. Лисия не е между неутралнитѣ села, а принспада къмъ българска територия). Друга телеграма отъ 16 юлий, като потвърждава горното, допълва, че убититѣ сж осемь души. Заповѣдь за настжплението си турцитѣ получили отъ нѣкой си Сюлейманъ паша.[2] На 21 юлий пъкъ турцитѣ си позволяватъ да заематъ съ войска с. Фролошъ. Станали престрелки съ българския караулъ. Позволили си страшни произволи: грабили и безчестили. Смутено, и населението отъ Фролошъ било принудено да напустне домоветѣ си и да бѣга.[3] На сжщата дата турска войска влиза и въ с. Церверище, Кюстендилско, като продължава да се движи напредъ и да напада постоветѣ. Ставатъ нѣколко сблъсквания. При едно отъ тѣхъ пада убитъ единъ нашъ стражарь, и двама биватъ ранени.[4]

Но най-голѣми сж издевателствата на турцитѣ въ Горно-Джумайско. Самиятъ градъ Горна-Джумая е горѣлъ на

---

[1] Дѣло № 90 [2] Тамъ [3] Тамъ [4] Тамъ

впадающія въ р. Быстрицу на Турецкой сторонѣ, а ручьи впадающія въ Рыльскую рѣку на Болгарской. Противъ дер. Добрава граница поворачиваетъ по прямымъ угламъ къ Рыльской рѣкѣ и упирается въ нее въ разстояніи 425 саженъ къ Востоку отъ моста Баракли. Она слѣдуетъ на западъ по Рыльской рѣкѣ на Струму, подымается по Струмѣ до устія оврага, находящагося съ правой стороны Струмы въ разстояніи полуверсти къ сѣверу отъ впаденія въ Струму Рыльской рѣки. Она подымается по оврагу на Западъ чрезъ Две Чуки и на Чардакъ-камикъ, оставляя дер. Текію на Болгарской, а Бучино на Турецкой сторонѣ. Турки могутъ занимать кромѣ Бучино дер. Керджево, Селище, Логодашъ. Дер. Клисура, Дрѣново и Лисия, впередь до окончательнаго опредѣленія границы, Турками не занимаются. с. Кочериново 2 юля 1879 г.“.[1]

Но, въпрѣки последното изрично постановление, турцитѣ не само навлѣзли въ тия неутрални села къмъ срѣдата на м. юлий 1879 г., именно, Клисура, Дрѣново и Лисия, а и навлѣзли въ с. Фролошъ, Дупнишки окржгъ, като заели часть отъ него, главно височината Власина. При заемането на селата убили нѣколко българи. Населението, изплашено, се разбѣгва (телеграма отъ Дупница, 15 юлий 1879 г. Споредъ тая телеграма, с. Лисия не е между неутралнитѣ села, а принада къмъ българска територия). Друга телеграма отъ 16 юлий, като потвърждава горното, допълва, че убититѣ сж осемь души. Заповѣдь за настжплението си турцитѣ получили отъ нѣкой си Сюлейманъ паша.[2] На 21 юлий пъкъ турцитѣ си позволяватъ да заематъ съ войска с. Фролошъ. Станали престрелки съ българския караулъ. Позволили си страшни произволи: грабили и безчестили. Смутено, и населението отъ Фролошъ било принудено да напустне домоветѣ си и да бѣга.[3] На сжщата дата турска войска влиза и въ с. Церверище, Кюстендилско, като продължава да се движи напредъ и да напада постоветѣ. Ставатъ нѣколко сблъсквания. При едно отъ тѣхъ пада убитъ единъ нашъ стражарь, и двама биватъ ранени.[4]

Но най-голѣми сж издевателствата на турцитѣ въ Горно-Джумайско. Самиятъ градъ Горна-Джумая е горѣлъ на

---

[1] Дѣло № 90 [2] Тамъ [3] Тамъ [4] Тамъ

нѣколко пѫти, още преди да сѫ влѣзли турцитѣ въ него. Последното горене е станало на 1 юлий 1879 година, когато турцитѣ взели да влизатъ въ града, и когато европейската делимитационна комисия се намирала още тамъ. Споредъ едни слухове, изгорѣла е цѣлата чаршия съ 150—200 дюкяна, а, споредъ други, сѫ изгорѣли само 50 дюкяна. Останали около 200—300 кѫщи неизгорѣни, но за туй пъкъ почти всички били полуразрушени. Причинитѣ на пожара били неизвестни.

Щомъ се пръсналъ слухъ, че турцитѣ приближаватъ Кресна и че имъ се отстѫпва града съ околията, населението избѣгва, като оставя и домове, и пожънатитѣ си ниви. Когато разбрали, че турцитѣ ще се позабавятъ малко, нѣкои се върнали и успѣли да си прибератъ часть отъ имовината. По-нерешителнитѣ не могли да сторятъ това и останали безъ нищо. А не можели да се върнатъ и по-късно, защото турскитѣ стражари заели моста на Струма при с. Баракли.[1]

Споредъ съобщението на софийския губернаторъ Т. Бурмовъ, въ Горна-Джумая сѫ влѣзли само 60 души турски кавалеристи, но отвънъ цѣлиятъ градъ е билъ опасанъ отъ башибозукъ, който убилъ нѣкого си Христо въ с. Дебочицъ. Градътъ билъ въ паника. Архивата била пренесена въ Дупница. За възстановяването на реда се изпраща една рота войска отъ рускитѣ окупационни власти (№ 1860 отъ 26 юний 1879 г.). Бурмовъ мисли, че това изпращане е безполезно, защото населението отъ Горна-Джумая се било вече изселило. Не остава нищо друго, освенъ да се положатъ грижи за него. И той прави това. На 2 юлий, вече като министъръ на вѫтрешнитѣ работи, Бурмовъ телеграфира на дупнишкия окрѫженъ началникъ да вземе мѣрки, за да не се развиятъ болести между бѣжанцитѣ. А тѣ се били натрупали масово въ селата: Кочериново, Паромино, Изтокъ, Рила, Текия и околноститѣ. Една часть отъ тѣхъ намѣрила подслонъ по кѫщи и сгради, а друга била попилѣна по полетата ведно съ живата си стока.[2])

Неспокойството по границата не престава и на следната 1880 год. Нашествията на турци въ българска територия и на българи въ турска сѫ нѣщо въ реда на нѣщата. Тѣ се

---

[1] Дѣло № 90 [2] Тамъ

нѣколко пѫти, още преди да сѫ влѣзли турцитѣ въ него. Последното горене е станало на 1 юлий 1879 година, когато турцитѣ взели да влизатъ въ града, и когато европейската делимитационна комисия се намирала още тамъ. Споредъ едни слухове, изгорѣла е цѣлата чаршия съ 150—200 дюкяна, а, споредъ други, сѫ изгорѣли само 50 дюкяна. Останали около 200—300 кѫщи неизгорѣни, но за туй пъкъ почти всички били полуразрушени. Причинитѣ на пожара били неизвестни.

Щомъ се пръсналъ слухъ, че турцитѣ приближаватъ Кресна и че имъ се отстѫпва града съ околията, населението избѣгва, като оставя и домове, и пожънатитѣ си ниви. Когато разбрали, че турцитѣ ще се позабавятъ малко, нѣкои се върнали и успѣли да си прибератъ часть отъ имовината. По-нерешителнитѣ не могли да сторятъ това и останали безъ нищо. А не можели да се върнатъ и по-късно, защото турскитѣ стражари заели моста на Струма при с. Баракли.[1]

Споредъ съобщението на софийския губернаторъ Т. Бурмовъ, въ Горна-Джумая сѫ влѣзли само 60 души турски кавалеристи, но отвънъ цѣлиятъ градъ е билъ опасанъ отъ башибозукъ, който убилъ нѣкого си Христо въ с. Дебочицъ. Градътъ билъ въ паника. Архивата била пренесена въ Дупница. За възстановяването на реда се изпраща една рота войска отъ рускитѣ окупационни власти (№ 1860 отъ 26 юний 1879 г.). Бурмовъ мисли, че това изпращане е безполезно, защото населението отъ Горна-Джумая се било вече изселило. Не остава нищо друго, освенъ да се положатъ грижи за него. И той прави това. На 2 юлий, вече като министъръ на вѫтрешнитѣ работи, Бурмовъ телеграфира на дупнишкия окрѫженъ началникъ да вземе мѣрки, за да не се развиятъ болести между бѣжанцитѣ. А тѣ се били натрупали масово въ селата: Кочериново, Паромино, Изтокъ, Рила, Текия и околноститѣ. Една часть отъ тѣхъ намѣрила подслонъ по кѫщи и сгради, а друга била попилѣна по полетата ведно съ живата си стока.[2])

Неспокойството по границата не престава и на следната 1880 год. Нашествията на турци въ българска територия и на българи въ турска сѫ нѣщо въ реда на нѣщата. Тѣ се

[1] Дѣло № 90 [2] Тамъ

случватъ едва ли не всѣкидневно. При тия набѣги често патриотичното се смѣсва съ себичното, подвига съ кражбата и безчестието. Еднакво и за дветѣ страни. Все пакъ, не еднажъ български чети презъ 1879 и 1880 год. сж заставяли турскитѣ войски, навлѣзли у насъ, да се връщатъ неочаквано обратно, усѣтили се здраво притиснати и смѣло ударени въ тилъ. Презъ това време, особено презъ 1880 год., турцитѣ се носятъ съ мисъльта да си възвърнатъ градоветѣ: Дупница, Кюстендилъ и Самоковъ, като ги откжснатъ отъ територията на България, Лѣсковецъ и Враня, дадени отъ Берлинския конгресъ на Сърбия, нѣкои мѣста на югъ — отъ Гърция.[1]

Не малка причина за сблъскване откъмъ Кюстендилъ е и обстоятелството, че нѣкои села сж още неутрални, сиречь минаватъ отъ другата страна на демаркационната линия и припадатъ къмъ Турция, ала още не сж заети отъ нея. Пъкъ и българитѣ не позволяватъ да ги заематъ. Вследствие на това, тия села се обръщатъ въ гнѣздо на харамии, добъръ поводъ и за дипломатически сблъсквания между дветѣ страни. Тѣ сж: Саса, Мелицица, Касевица, Костендолъ, Селеникъ, части отъ Пратиславца и Касалецъ.[2]

Неутрални села, оставени отъ делимитационната комисия, за да бжде опредѣлена участьта имъ отъ друга комисия, назначена да установи окончателната граница, има и откъмъ Дупница. Тѣ сж Дрѣново и Клисура, Джумайско. На 13 юлий 1879 год. турска войска влиза и ги заема. Макаръ жителитѣ имъ да сж били избѣгали отрано, изглежда, че е имало престрелка между войска и харамии. Отъ българитѣ сж убити осемь души. Турцитѣ се намѣстили и срещу Лисия, Дупнишко, сжщо оставено неутрално отъ делимитационната комисия. Заели сж около него (то е колиби) Лисийско бачище и Мечкарско тепе. Започнали да гърмятъ. Жителитѣ на другитѣ три махали отъ Лисия: Царевци, Сирачевци и Мечкарска махала се разбѣгали. Това и трѣбвало на турцитѣ. Тѣ влизатъ въ кжщитѣ на избѣгалитѣ и задигатъ всичко, каквото намѣрятъ: покжщнина, масло, сирене и пр. И сега действуватъ по заповѣдь на сжция Сюлейманъ паша.[3] По всѣка вѣроятность тука, когато тоя паша е огледвалъ, кои пун-

[1] Дѣло № 90 [2] Тамъ [3] Тамъ

случватъ едва ли не всѣкидневно. При тия набѣги често патриотичното се смѣсва съ себичното, подвига съ кражбата и безчестието. Еднакво и за дветѣ страни. Все пакъ, не еднажъ български чети презъ 1879 и 1880 год. сж заставяли турскитѣ войски, навлѣзли у насъ, да се връщатъ неочаквано обратно, усѣтили се здраво притиснати и смѣло ударени въ тилъ. Презъ това време, особено презъ 1880 год., турцитѣ се носятъ съ мисъльта да си възвърнатъ градоветѣ: Дупница, Кюстендилъ и Самоковъ, като ги откжснатъ отъ територията на България, Лѣсковецъ и Враня, дадени отъ Берлинския конгресъ на Сърбия, нѣкои мѣста на югъ — отъ Гърция.[1]

Не малка причина за сблъскване откъмъ Кюстендилъ е и обстоятелството, че нѣкои села сж още неутрални, сиречь минаватъ отъ другата страна на демаркационната линия и припадатъ къмъ Турция, ала още не сж заети отъ нея. Пъкъ и българитѣ не позволяватъ да ги заематъ. Вследствие на това, тия села се обръщатъ въ гнѣздо на харамии, добъръ поводъ и за дипломатически сблъсквания между дветѣ страни. Тѣ сж: Саса, Мелицица, Касевица, Костендолъ, Селеникъ, части отъ Пратиславца и Касалецъ.[2]

Неутрални села, оставени отъ делимитационната комисия, за да бжде опредѣлена участьта имъ отъ друга комисия, назначена да установи окончателната граница, има и откъмъ Дупница. Тѣ сж Дрѣново и Клисура, Джумайско. На 13 юлий 1879 год. турска войска влиза и ги заема. Макаръ жителитѣ имъ да сж били избѣгали отрано, изглежда, че е имало престрелка между войска и харамии. Отъ българитѣ сж убити осемь души. Турцитѣ се намѣстили и срещу Лисия, Дупнишко, сжщо оставено неутрално отъ делимитационната комисия. Заели сж около него (то е колиби) Лисийско бачище и Мечкарско тепе. Започнали да гърмятъ. Жителитѣ на другитѣ три махали отъ Лисия: Царевци, Сирачевци и Мечкарска махала се разбѣгали. Това и трѣбвало на турцитѣ. Тѣ влизатъ въ кжщитѣ на избѣгалитѣ и задигатъ всичко, каквото намѣрятъ: покжщнина, масло, сирене и пр. И сега действуватъ по заповѣдь на сжщия Сюлейманъ паша.[3] По всѣка вѣроятность тука, когато тоя паша е огледвалъ, кои пун-

[1] Дѣло № 90 [2] Тамъ [3] Тамъ

ктове да се заематъ, върху него е гръмналъ харамията Димитъръ Карадалж съ цель да го сплаши.[1]

Тоя паша, изглежда, че е разполагалъ съ военна сила отъ около 8—10,000 войника само въ Дупнишко, вънъ отъ тия въ Кюстендилско. Отъ тука по рѣка Елешица войскитѣ му се отправятъ къмъ Кюстендилско, за да заематъ селата: Тишаново, Църварица, Илия (?) и Вѣтренъ. Отъ Дупница веднага се поисква военна помощь, защото населението и властитѣ особено много се опасяватъ отъ башибозука, който неотстжпно следва редовната войска и обръща всичко на пленъ и на пожаръ.[2]

На 20 юлий часть отъ тая войска напада нашия постъ на Църна скала при с. Вѣтренъ, Кюстендилско. И тука, като при с. Церверище, убива единъ отъ нашитѣ и ранява двама. Въ сжщото време царевоселскиятъ каймакаминъ се оплаква на кюстендилския окржженъ началникъ, че нашитѣ постоянно минавали границата и крадѣли добитъкъ.[3]

Тия сж официалнитѣ сведения за сторени золуми надъ населението и за понесени страдания отъ него. Младата държава съ рускитѣ окупационни войски отбраня, колкото е по силитѣ ѝ, своитѣ граници, но да стори нѣщо за българитѣ отвждъ границата е безсилна. Тамъ нейната власть недостига, а самата власть отвждъ е враждебна на нея. На българската държава не остава нищо друго, освенъ да се примирява съ създаденото положение, да протестира срещу него и да прибира въ предѣлитѣ си потоци отъ бѣжанци. Защитата на населението трѣбвало да поематъ други неотговорни фактори.

Колко сж тия бѣжанци на брой, презъ кои мѣста сж преминали отсамъ, где точно сж се настанили, мжчно може да се каже. Все пакъ, и оскждднитѣ сведения, които имаме, сж достатъчни да ни разкриятъ отмалко-малко завесата на останалитѣ подъ робство българи. Така, началникътъ на IV отдѣление при Министерството на финанситѣ съобщава, че пжтьтъ отъ Дупница до Кюстендилъ е пъленъ съ бѣжанци. Повечето сж отъ Горно-Джумайско. Тѣ не само не искатъ, но и не мислятъ дори да се върнатъ въ родината си — толкова сж несигурни за живота и за имота си. Повечето отъ тѣхъ искали да се настанятъ въ Дупнишко. Едната отъ гру-

[1] Тамъ [2] Дѣло № 90 [3] Тамъ

ктове да се заематъ, върху него е гръмналъ харамията Димитъръ Карадалж съ цель да го сплаши.[1]

Тоя паша, изглежда, че е разполагалъ съ военна сила отъ около 8—10,000 войника само въ Дупнишко, вънъ отъ тия въ Кюстендилско. Отъ тука по рѣка Елешица войскитѣ му се отправятъ къмъ Кюстендилско, за да заематъ селата: Тишаново, Църварица, Илия (?) и Вѣтренъ. Отъ Дупница веднага се поисква военна помощь, защото населението и властитѣ особено много се опасяватъ отъ башибозука, който неотстжпно следва редовната войска и обръща всичко на пленъ и на пожаръ.[2]

На 20 юлий часть отъ тая войска напада нашия постъ на Черна скала при с. Вѣтренъ, Кюстендилско. И тука, като при с. Церверище, убива единъ отъ нашитѣ и ранява двама. Въ сжщото време царевоселскиятъ каймакаминъ се оплаква на кюстендилския окржженъ началникъ, че нашитѣ постоянно минавали границата и крадѣли добитъкъ.[3]

Тия сж официалнитѣ сведения за сторени золуми надъ населението и за понесени страдания отъ него. Младата държава съ рускитѣ окупационни войски отбраня, колкото е по силитѣ ѝ, своитѣ граници, но да стори нѣщо за българитѣ отвждъ границата е безсилна. Тамъ нейната власть недостига, а самата власть отвждъ е враждебна на нея. На българската държава не остава нищо друго, освенъ да се примирява съ създаденото положение, да протестира срещу него и да прибира въ предѣлитѣ си потоци отъ бѣжанци. Защитата на населението трѣбвало да поематъ други неотговорни фактори.

Колко сж тия бѣжанци на брой, презъ кои мѣста сж преминали отсамъ, где точно сж се настанили, мжчно може да се каже. Все пакъ, и оскждднитѣ сведения, които имаме, сж достатъчни да ни разкриятъ отмалко-малко завесата на останалитѣ подъ робство българи. Така, началникътъ на IV отдѣление при Министерството на финанситѣ съобщава, че пжтьтъ отъ Дупница до Кюстендилъ е пъленъ съ бѣжанци. Повечето сж отъ Горно-Джумайско. Тѣ не само не искатъ, но и не мислятъ дори да се върнатъ въ родината си — толкова сж несигурни за живота и за имота си. Повечето отъ тѣхъ искали да се настанятъ въ Дупнишко. Едната отъ гру-

[1] Тамъ [2] Дѣло № 90 [3] Тамъ

питѣ, за която се съобщава, се състояла отъ 60 семейства, неспособни за работа, и отъ 180 способни. Съседнитѣ на Дупница окржжни началници даватъ да се разбере, че въ Кюстендилско могатъ да се настанятъ 30 семейства, въ Самоковско — 25 и въ Радомирско — 10—15. За толкова имало мѣсто.[1]

По-точни сведения за числото на бѣжанцитѣ, само за едно опредѣлено време, намираме въ писмото на софийския губернаторъ № 5283 отъ 19 юлий 1879 година. Тѣ сж: 690 семейства — 852 мжже, 807 жени и 2008 деца. Раздадени сж земи на 107 семейства, а на 520 семейства — 676 мжже, 653 жени и 1625 деца — не, защото не искали да работятъ. Между последнитѣ имало и такива, които притежавали добитъкъ.

Оземенитѣ сж предимно отъ Горно-Джумайски и Мелнишки окржзи. Тѣ били по-уседнали и по-привързани къмъ труда, макаръ, както се казва въ писмото, „нѣкои отъ тѣхъ и да се скитатъ отъ село въ село и често да изчезнуватъ отъ Кюстендилския окржгъ, а после пакъ да се явяватъ“.

Неоземени сж останали само бѣжанцитѣ отъ Пиянечко и Малашевско. Пъкъ и тѣ самитѣ нѣмали око къмъ земята. Повечето сж били наклонни къмъ грабежи, обири и кражби. А когато не имъ се удадѣло нито едното, нито другото, предпочитали да просятъ отъ правителството и отъ частни лица. Една отъ причинитѣ на това имъ държане авторътъ намира въ близостьта имъ до тѣхнитѣ родни мѣста.[2]

При такива условия не можеше да не се появи харамийството, дошло ту на помощь на нашитѣ военни и граждански власти, които не всѣкога успѣватъ да се разправятъ на време съ турския напоръ, ту въ защита на пострадалото население. На много мѣста се образуватъ малки чети, безъ да сж въ връзка една съ друга помежду си, безъ да действуватъ по единъ строго опредѣленъ планъ и съ сжщо тъй строго опредѣлени задачи, сир. липсва каквато и да била организация. Отъ тамъ и крайноститѣ, въ които изпадатъ тия харамийски чети, смѣсили подвига съ личното материално благо, поставили не еднажъ своята лична облага предъ общата; себе си надъ защищаваното отъ тѣхъ население.

---

[1] Тамъ [2] Дѣло № 90

питѣ, за която се съобщава, се състояла отъ 60 семейства, неспособни за работа, и отъ 180 способни. Съседнитѣ на Дупница окржжни началници даватъ да се разбере, че въ Кюстендилско могатъ да се настанятъ 30 семейства, въ Самоковско — 25 и въ Радомирско — 10—15. За толкова имало мѣсто.[1]

По-точни сведения за числото на бѣжанцитѣ, само за едно опредѣлено време, намираме въ писмото на софийския губернаторъ № 5283 отъ 19 юлий 1879 година. Тѣ сж: 690 семейства — 852 мжже, 807 жени и 2008 деца. Раздадени сж земи на 107 семейства, а на 520 семейства — 676 мжже, 653 жени и 1625 деца — не, защото не искали да работятъ. Между последнитѣ имало и такива, които притежавали добитъкъ.

Оземенитѣ сж предимно отъ Горно-Джумайски и Мелнишки окржзи. Тѣ били по-уседнали и по-привързани къмъ труда, макаръ, както се казва въ писмото, „нѣкои отъ тѣхъ и да се скитатъ отъ село въ село и често да изчезнуватъ отъ Кюстендилския окржгъ, а после пакъ да се явяватъ".

Неоземени сж останали само бѣжанцитѣ отъ Пиянечко и Малашевско. Пъкъ и тѣ самитѣ нѣмали око къмъ земята. Повечето сж били наклонни къмъ грабежи, обири и кражби. А когато не имъ се удадѣло нито едното, нито другото, предпочитали да просятъ отъ правителството и отъ частни лица. Една отъ причинитѣ на това имъ държане авторътъ намира въ близостьта имъ до тѣхнитѣ родни мѣста.[2]

При такива условия не можеше да не се появи харамийството, дошло ту на помощь на нашитѣ военни и граждански власти, които не всѣкога успѣватъ да се разправятъ на време съ турския напоръ, ту въ защита на пострадалото население. На много мѣста се образуватъ малки чети, безъ да сж въ връзка една съ друга помежду си, безъ да действуватъ по единъ строго опредѣленъ планъ и съ сжщо тъй строго опредѣлени задачи, сир. липсва каквато и да била организация. Отъ тамъ и крайноститѣ, въ които изпадатъ тия харамийски чети, смѣсили подвига съ личното материално благо, поставили не еднажъ своята лична облага предъ общата; себе си надъ защищаваното отъ тѣхъ население.

---

[1] Тамъ [2] Дѣло № 90

Пръвъ пѫть за харамийски чети се съобщава официално отъ изпълняващия длъжностьта софийски губернаторъ Петковъ на 19 юлий 1879 година, № 5285. Споредъ това съобщение, харамии сѫ се появили преди нѣколко месеца въ гр. Джумая и около Кресна. Когато турската войска влѣзла въ Горна-Джумая, тѣ прибѣгнали въ Самоковския, Дупнишкия и Кюстендилския окрѫзи. Приписватъ имъ се редица безчинства и надъ българското население. Така, въ с. Лисия, Дупнишко, 15—20 души отъ тѣхъ, предимно изъ Кочанско, Малешевско и Разложко, уловили трима търговци и имъ взели 8800 гроша. Следъ това заминали кѫде селата Клисура, Дрѣново, Логодашъ, които още не били заети отъ турцитѣ. Това заставя Петкова да иска военна помощь.[1]

На сѫщата дата, 19 юлий 1879 година, се съобщава за три чети. Едната имала за главатарь Тодоръ войвода и се състояла отъ 37 човѣка. Отъ тѣхъ 4 били гърци. Всички били уловени въ Рилския манастиръ, гдето имъ било прибрано и орѫжието, запечатано въ една отъ стаитѣ съ печата на игумена. 33 отъ четницитѣ били препратени въ Дупница, а 4 останали въ манастира. Подпоручикъ Токмачовъ изкарва арестуванитѣ въ Дупница на 32 души. Въ рапорта си отъ 27 юлий 1879 г. той протестира, загдето сѫ задържани безъ дознание и безъ присѫда. За него тѣ сѫ „Добровольцы, отѣсненные въ настоящее время изъ Македоніи превосходными силами турокъ“, които „оставаясь безъ дѣла и хлѣба“, ще бѫдатъ принудени да грабятъ и въ скоро време отъ този контингентъ „неизбѣжно должны образоваться первыя разбойничьи шайки въ Болгаріи.“ За да не стане това, Токмачовъ предлага по-опитнитѣ и по-смѣлитѣ отъ тѣхъ да бѫдатъ назначени за полицейски и за горски стражари, а отъ по-коректнитѣ да се оставятъ нѣкои на погранична служба, гдето ще могатъ да замѣстятъ четире-петь пѫти по-голѣмъ контингентъ отъ мѣстната полиция.[2]

Втората, предвождана отъ Георги Видински или Видинли, се състояла отъ 30—40 души. Тя действувала въ Кюстендилско. Отдалечила се по сръбската граница. На чело на третата, съставена отъ около 20 души, стоялъ Димитъръ Карда или Кардала. На нея приписватъ, че е обрала два-

[1] Дѣло № 90 [2] Дѣло № 90

Пръвъ пѫть за харамийски чети се съобщава официално отъ изпълняващия длъжностьта софийски губернаторъ Петковъ на 19 юлий 1879 година, № 5285. Споредъ това съобщение, харамии сѫ се появили преди нѣколко месеца въ гр. Джумая и около Кресна. Когато турската войска влѣзла въ Горна-Джумая, тѣ прибѣгнали въ Самоковския, Дупнишкия и Кюстендилския окржзи. Приписватъ имъ се редица безчинства и надъ българското население. Така, въ с. Лисия, Дупнишко, 15—20 души отъ тѣхъ, предимно изъ Кочанско, Малешевско и Разложко, уловили трима търговци и имъ взели 8800 гроша. Следъ това заминали кѫде селата Клисура, Дрѣново, Логодашъ, които още не били заети отъ турцитѣ. Това заставя Петкова да иска военна помощь.[1]

На сѫщата дата, 19 юлий 1879 година, се съобщава за три чети. Едната имала за главатарь Тодоръ войвода и се състояла отъ 37 човѣка. Отъ тѣхъ 4 били гърци. Всички били уловени въ Рилския манастиръ, гдето имъ било прибрано и орѫжието, запечатано въ една отъ стаитѣ съ печата на игумена. 33 отъ четницитѣ били препратени въ Дупница, а 4 останали въ манастира. Подпоручикъ Токмачовъ изкарва арестуванитѣ въ Дупница на 32 души. Въ рапорта си отъ 27 юлий 1879 г. той протестира, загдето сѫ задържани безъ дознание и безъ присѫда. За него тѣ сѫ „Добровольцы, отѣсненные въ настоящее время изъ Македоніи превосходными силами турокъ“, които „оставаясь безъ дѣла и хлѣба“, ще бѫдатъ принудени да грабятъ и въ скоро време отъ този контингентъ „неизбѣжно должны образоваться первыя разбойничьи шайки въ Болгаріи.“ За да не стане това, Токмачовъ предлага по-опитнитѣ и по-смѣлитѣ отъ тѣхъ да бѫдатъ назначени за полицейски и за горски стражари, а отъ по-коректнитѣ да се оставятъ нѣкои на погранична служба, гдето ще могатъ да замѣстятъ четире-петь пѫти по-голѣмъ контингентъ отъ мѣстната полиция.[2]

Втората, предвождана отъ Георги Видински или Видинли, се състояла отъ 30—40 души. Тя действувала въ Кюстендилско. Отдалечила се по сръбската граница. На чело на третата, съставена отъ около 20 души, стоялъ Димитъръ Карда или Кардала. На нея приписватъ, че е обрала два-

---

[1] Дѣло № 90 [2] Дѣло № 90

мина търговци, отъ които задигнала 10,000 лева[1]. Възможно е, тоя случай да е сѫщия, за който се помена по-горе, само че обранитѣ да сѫ се намалили съ единъ, а паритѣ да сѫ се увеличили още съ две хиляди гроша. Чета е водѣлъ и Григоръ Огняновъ, но той я разпустналъ, защото българитѣ убили 20 души отъ момчетата му и ги хвърлили въ Струма. Самъ останалъ да живѣе въ Кюстендилъ. Често ходѣлъ до границата и дѣдо Илйо.

Вързлуванията на харамийскитѣ чети, които официалнитѣ сведения не биха могли да представятъ въ по-друга свѣтлина, продължаватъ и презъ следната 1880 година. Така, напр., съобщава се на 24 януарий, че около 30 души харамии се били събрали като пѫтници и влѣзли отъ разни страни въ с. Бобошево. На 25 вечерьта отъ тамъ минали презъ селата Бураново и Бучино. При последното село тѣ се раздвоили. Види се, тука броятъ имъ нарастналъ на 52 човѣка, защото, безъ да бѫдатъ забелязани отъ пограничнитѣ постове, 20 души отъ тѣхъ прехвърлили границата при последното село, а други 32 се промъкнали въ Турция презъ мѣстностьта Тилкия. Софийскиятъ губернаторъ съ писмо № 1201 отъ 11 мартъ 1880 година донася въ Министерството, че минали оттатъкъ други две чети, които сѫщо се състояли отъ 50—60 човѣка.[2] Чета отъ около 30 души се е образувала и въ кюстендилскитѣ села: Атъ-кория, Сажденикъ и Цървена-Ябълка. Тя минала при последното село турската граница и влѣзла въ с. Саса. Изглежда, че четата е минала на части и се е събрала наново въ това село.[3]

Но възстанията въ тоя край съ центъръ Горна-Джумая ще сѫ почнали още презъ 1878 година, когато се е разбрало, че градътъ ведно съ околностьта си, още не заети отъ турцитѣ, остава въ предѣлитѣ на турската империя. Организаторъ на най-голѣмото възстание е бившиятъ охридски митрополитъ, после пловдивския Натанаилъ. То е Горно-Джумайското, наречено Кресненско. Обявено е на 5 октомврий. Девизътъ му е „свобода и единство“ (Н. Коларовъ, Зора, бр. 5846, стр. 8). Тогава Натанаилъ се е намиралъ въ Кюстендилъ. Войвода на четата е билъ рускиятъ капитанъ Калмиковъ. Въ нейнитѣ борби сѫ взели участие и жителитѣ

[1] Тамъ. [2] Тамъ. [3] Дѣло № 90

мина търговци, отъ които задигнала 10,000 лева[1]. Възможно е, тоя случай да е сѫщия, за който се помена по-горе, само че обранитѣ да сѫ се намалили съ единъ, а паритѣ да сѫ се увеличили още съ две хиляди гроша. Чета е водѣлъ и Григоръ Огняновъ, но той я разпустналъ, защото българитѣ убили 20 души отъ момчетата му и ги хвърлили въ Струма. Самъ останалъ да живѣе въ Кюстендилъ. Често ходѣлъ до границата и дѣдо Илйо.

Върлуванията на харамийскитѣ чети, които официалнитѣ сведения не биха могли да представятъ въ по-друга свѣтлина, продължаватъ и презъ следната 1880 година. Така, напр., съобщава се на 24 януарий, че около 30 души харамии се били събрали като пѫтници и влѣзли отъ разни страни въ с. Бобошево. На 25 вечерьта отъ тамъ минали презъ селата Бураново и Бучино. При последното село тѣ се раздвоили. Види се, тука броятъ имъ нарастналъ на 52 човѣка, защото, безъ да бѫдатъ забелязани отъ пограничнитѣ постове, 20 души отъ тѣхъ прехвърлили границата при последното село, а други 32 се промъкнали въ Турция презъ мѣстностьта Тилкия. Софийскиятъ губернаторъ съ писмо № 1201 отъ 11 мартъ 1880 година донася въ Министерството, че минали оттатъкъ други две чети, които сѫщо се състояли отъ 50—60 човѣка.[2] Чета отъ около 30 души се е образувала и въ кюстендилскитѣ села: Атъ-кория, Сажденикъ и Червена-Ябълка. Тя минала при последното село турската граница и влѣзла въ с. Саса. Изглежда, че четата е минала на части и се е събрала наново въ това село.[3]

Но възстанията въ тоя край съ центъръ Горна-Джумая ще сѫ почнали още презъ 1878 година, когато се е разбрало, че градътъ ведно съ околностьта си, още не заети отъ турцитѣ, остава въ предѣлитѣ на турската империя. Организаторъ на най-голѣмото възстание е бившиятъ охридски митрополитъ, после пловдивския Натанаилъ. То е Горно-Джумайското, наречено Кресненско. Обявено е на 5 октомврий. Девизътъ му е „свобода и единство“ (Н. Коларовъ, Зора, бр. 5846, стр. 8). Тогава Натанаилъ се е намиралъ въ Кюстендилъ. Войвода на четата е билъ рускиятъ капитанъ Калмиковъ. Въ нейнитѣ борби сѫ взели участие и жителитѣ

[1] Тамъ. [2] Тамъ. [3] Дѣло № 90

на селата: Кресна, Ощава, Сѣнокосъ, Мечкулъ и др. Възстаницитѣ сполучватъ да прогонятъ турцитѣ и заематъ Кресненската клисура. Въ края на сѫщия месецъ октомврий разложенецътъ Баню Мариновъ, другаръ на Бенковски, успѣва да вдигне възстание въ Разложко. Скоро и дветѣ възстаиия биватъ кърваво потушени отъ турцитѣ[1].

Известни подробности за Кресненското възстание намираме въ окрѫжното на митрополитъ Натанаила отъ 1879 год.

Ето една извадка отъ това окрѫжно:

„Известно е вамъ вече, че Джумайския окрѫгъ ще се заемне отъ турцитѣ; но тѣ не искатъ още да го заемнатъ, защото се боятъ да не би да станатъ стълкновения съ възстаницитѣ и находящитѣ се тамъ воорожени селяне. Въ тоя окрѫгъ ние сме разпредѣлили по следующитѣ мѣста чети, които заедно съ мѣстното народонаселение да пазятъ окрѫга отъ турцитѣ. Числото на възстаницитѣ е: 400 души въ Падежъ и Сушица, 180 Кресна, 250 въ Прѣдѣлъ. Мнозина отъ селянитѣ, които се бѣха изсѣлили изъ Джумайския окрѫгъ въ близолѣжащитѣ окрѫзи на княжеството, като не намѣрили тамъ братски приемъ, върнали се въ селата си. Тѣ сѫ рѣшени да измрѣтъ по-добрѣ на бащиното си огнище съ орѫжие въ рѫка, отъ колкото да се скитатъ немили, недраги по чуждитѣ села. Повечето отъ тия селяне нѣматъ орѫжие а нуждно би било да имъ се даде: защото грѣхота и срамота е да измратъ въ боя марцина“.[2]

Тая така ясно подчертана нужда отъ орѫжие е заставила недоволнитѣ българи отсамъ и отвѫдъ границата да замислятъ за по-организована дейность. Пъкъ и самото българско общество намира покровителството на правителството надъ бѣжанцитѣ, обикновено проявявано съ раздаване на помощи, за недостатъчно. То иска по-енергична намѣса не само въ сѫдбата на прокуденитѣ македонци, но и въ сѫдбата на самата Македония. Съ тая цель се нагърбватъ образуванитѣ комитети. Самъ Петко Каравеловъ, който не е вѣрвалъ, че съ чети отъ 50 и 100 души ще се освободи Македония, е поддържалъ тѣсни връзки съ македонствуващитѣ агитатори въ София.[3]

---

[1] Георги Ив. Бѣлевъ. Единъ документъ отъ великъ покойникъ за историята на македонското освободително дѣло. Обзоръ г. I, бр. 24 стр. 2 отъ 21 августъ 1935 год. [2] Тамъ.

[3] С. Радевъ, Строителитѣ на съвременна България, т. I, стр. 471—473

на селата: Кресна, Ощава, Сѣнокосъ, Мечкулъ и др. Възстаницитѣ сполучватъ да прогонятъ турцитѣ и заематъ Кресненската клисура. Въ края на сѫщия месецъ октомврий разложенецътъ Баню Мариновъ, другаръ на Бенковски, успѣва да вдигне възстание въ Разложко. Скоро и дветѣ възстаиия биватъ кърваво потушени отъ турцитѣ[1].

Известни подробности за Кресненското възстание намираме въ окржжното на митрополитъ Натанаила отъ 1879 год. Ето една извадка отъ това окржжно:

„Известно е вамъ вече, че Джумайския окржгъ ще се заемне отъ турцитѣ; но тѣ не искатъ още да го заемнатъ, защото се боятъ да не би да станатъ стълкновения съ възстаницитѣ и находящитѣ се тамъ воорожени селяне. Въ тоя окржгъ ние сме разпредѣлили по следующитѣ мѣста чети, които заедно съ мѣстното народонаселение да пазятъ окржга отъ турцитѣ. Числото на възстаницитѣ е: 400 души въ Падежъ и Сушица, 180 Кресна, 250 въ Прѣдѣлъ. Мнозина отъ селянитѣ, които се бѣха изсѣлили изъ Джумайския окржгъ въ близолѣжащитѣ окржзи на княжеството, като не намѣрили тамъ братски приемъ, върнали се въ селата си. Тѣ сѫ рѣшени да измрѣтъ по-добрѣ на бащиното си огнище съ оржжие въ ржка, отъ колкото да се скитатъ немили, недраги по чуждитѣ села. Повечето отъ тия селяне нѣматъ оржжие а нуждно би било да имъ се даде: защото грѣхота и срамота е да измратъ въ боя марцина".[2]

Тая така ясно подчертана нужда отъ оржжие е заставила недоволнитѣ българи отсамъ и отвѫдъ границата да замислятъ за по-организована дейность. Пъкъ и самото българско общество намира покровителството на правителството надъ бѣжанцитѣ, обикновено проявявано съ раздаване на помощи, за недостатъчно. То иска по-енергична намѣса не само въ сѫдбата на прокуденитѣ македонци, но и въ сѫдбата на самата Македония. Съ тая цель се нагърбватъ образуванитѣ комитети. Самъ Петко Каравеловъ, който не е вѣрвалъ, че съ чети отъ 50 и 100 души ще се освободи Македония, е поддържалъ тѣсни връзки съ македонствуващитѣ агитатори въ София.[3]

---

[1] Георги Ив. Бѣлевъ. Единъ документъ отъ великъ покойникъ за историята на македонското освободително дѣло. Обзоръ г. I, бр. 24 стр. 2 отъ 21 августъ 1935 год. [2] Тамъ.

[3] С. Радевъ, Строителитѣ на съвременна България, т. I, стр. 471—473

При такова настроение на 16 май 1885 година бива ограбенъ складътъ на опълчението въ Кюстендилъ. Споредъ Симеонъ Радевъ, това ограбване станало съ помощьта на прокурора Вл. Недѣлевъ. Повѣрителниятъ рапортъ обаче на кюстендилския окржженъ управитель подъ № 3201 отъ 24 май 1885 година ни представя работата по-инакъ. Самата полиция, начело съ околийския началникъ, е съдействувала на Калмикова (писано е Калмуковъ) да ограби въпросния складъ. Ограбването се е пазѣло въ тайна, особено отъ окржжния управитель, за когото се допускало, че може да противодействува. По това време въ града били събрани 110 души македонци, готови да минатъ границата, още преди да се разграби складътъ. Предполага се, че разграбването е станало съ знанието на воинския началникъ Краузе, който, при първия опитъ да се изнесе оржжието, не само не е съобщилъ никому, но и не поставилъ стража, макаръ склада да се намиралъ подъ негово ведомство. Значи, обирането станало при втория опитъ. Сжщиятъ тоя Краузе е мълчалъ и следъ обира. Оржжието е било пренасяно цѣла нощь. Секретарьтъ на воинския началникъ билъ предалъ ключа на обирачитѣ.

Вдъхновитель и организаторъ на обира, то се знае, билъ Калмиковъ. Той, ведно съ тѣзи, които обрали склада, заминалъ за Турция покрай Черната скала. Четата се състояла отъ 120 души, повечето дошли отъ София. Тя се раздѣлила на две части. Първата, образувана отъ 90 възстаника, начело съ Юрукъ Митя и прилепчанина Шикля, минала въ Брѣзово между постоветѣ Сива кобила и Щърбати-връхъ. Другата часть отъ 30 души, начело съ Колю Сакулича и нѣкой си Ташко, бившъ пощалионъ, минала между постоветѣ Руянъ и Саса. Преминаването и на двете чети станало въ сжбота на 18 срещу 29 май презъ нощьта. Сборниятъ имъ пунктъ отсамъ била мѣстностьта Атъ-кория между Ново-село и мѣстностьта Предѣлъ[1].

Следъ нѣколко деня четата бива разбита. „Обширната полемика по тоя въпросъ — казва Симеонъ Радевъ — установи само единъ фактъ: срещата на окржжния управитель Славковъ съ турския каймакаминъ въ Паланка". Тая среща, пакъ споредъ Радевъ, станала на 17 май, единъ день следъ ограбването на склада. А, споредъ датитѣ за минаването на четата отвждъ, единъ день преди да се прехвърли въ Турция.

Така се завършва и тоя опитъ за възстание въ Македония.

[1] Архива на Вжтрешното министерство, дѣло № 11.

При такова настроение на 16 май 1885 година бива ограбенъ складътъ на опълчението въ Кюстендилъ. Споредъ Симеонъ Радевъ, това ограбване станало съ помощьта на прокурора Вл. Недѣлевъ. Повѣрителниятъ рапортъ обаче на кюстендилския окржженъ управитель подъ № 3201 отъ 24 май 1885 година ни представя работата по-инакъ. Самата полиция, начело съ околийския началникъ, е съдействувала на Калмикова (писано е Калмуковъ) да ограби въпросния складъ. Ограбването се е пазѣло въ тайна, особено отъ окржжния управитель, за когото се допускало, че може да противодействува. По това време въ града били събрани 110 души македонци, готови да минатъ границата, още преди да се разграби складътъ. Предполага се, че разграбването е станало съ знанието на воинския началникъ Краузе, който, при първия опитъ да се изнесе оржжието, не само не е съобщилъ никому, но и не поставилъ стража, макаръ склада да се намиралъ подъ негово ведомство. Значи, обирането станало при втория опитъ. Сжщиятъ тоя Краузе е мълчалъ и следъ обира. Оржжието е било пренасяно цѣла нощь. Секретарьтъ на воинския началникъ билъ предалъ ключа на обирачитѣ.

Вдъхновитель и организаторъ на обира, то се знае, билъ Калмиковъ. Той, ведно съ тѣзи, които обрали склада, заминалъ за Турция покрай Черната скала. Четата се състояла отъ 120 души, повечето дошли отъ София. Тя се раздѣлила на две части. Първата, образувана отъ 90 възстаника, начело съ Юрукъ Митя и прилепчанина Шикля, минала въ Брѣзово между постоветѣ Сива кобила и Щърбати-връхъ. Другата часть отъ 30 души, начело съ Колю Сакулича и нѣкой си Ташко, бившъ пощалионъ, минала между постоветѣ Руянъ и Саса. Преминаването и на дветѣ чети станало въ сжбота на 18 срещу 29 май презъ нощьта. Сборниятъ имъ пунктъ отсамъ била мѣстностьта Атъ-кория между Ново-село и мѣстностьта Предѣлъ[1].

Следъ нѣколко деня четата бива разбита. „Обширната полемика по тоя въпросъ — казва Симеонъ Радевъ — установи само единъ фактъ: срещата на окржжния управитель Славковъ съ турския каймакаминъ въ Паланка“. Тая среща, пакъ споредъ Радевъ, станала на 17 май, единъ день следъ ограбването на склада. А, споредъ датитѣ за минаването на четата отвждъ, единъ день преди да се прехвърли въ Турция.

Така се завършва и тоя опитъ за възстание въ Македония.

[1] Архива на Вжтрешното министерство, дѣло № 11.

St. Čilingirov, Les premières résurrections macédoniennes (résumé).

Les congrès de Berlin a laissé beaucoup de questions en suspens entre la Bulgarie et ses voysins, principalement entre la Bulgarie et la Turquie. La question la moins réglée est restée sans doute la question de la délimitation entre les territoires des ces deux états. Longtemps ou ne savait pas une telle région a qui appartient-elle. Les commission chargées de la délimitation ont travaillé sans avoir une idée précise. Cela facilitait les Turcs qui entreprenaient des incursions dans différents endroits et chassaient la population bulgare qui se réfugiait dans les régions bulgares libérées. Les delits commis par les Turcs ont été très grands surtout dans la région de Gorna-Džumaja. Cette ville même a été quelques fois incendiée.

Le Principauté était pleine de réfugiés, avec lesquels le Gouvernement bulgare ne pouvait pas s'occuper, faute de sommes nécessaires. Irrités par le fait qu'ils ne peuvent pas être instalés comme il faut dans les régions où ils se sont réfugiés, et étant donnée la nostalgie pour les lieux natales, ils conçoivent l'idée de ce révolter contre la Turquie et de liberer leur partie ou au moins de se venger au Turcs. Pour ce but ils forment de bandes, „tchétas" de „haramis", dont la première apparait au commencement de l'année 1879. En 19 juillet de la même année ou annonce deux autres „tchétas". Mais une véritable résurrection pourra être nomé le mouvement qui s'est produit en 1880 quand le 18 contre 19 mai 120 personnes armées passent la frontière, après avoir pilé l'arsenal de Kjustendil. Le chef de cette „tchéta" était l'officier cosaque Kalmikov. Après quelques jours de combats cette „tcheta" a du retourner en Bulgarie.

St. Čilingirov, Les premières résurrections macédoniennes (résumé).

Les congrès de Berlin a laissé beaucoup de questions en suspens entre la Bulgarie et ses voysins, principalement entre la Bulgarie et la Turquie. La question la moins réglée est restée sans doute la question de la délimitation entre les territoires des ces deux états. Longtemps ou ne savait pas une telle région a qui appartient-elle. Les commission chargées de la délimitation ont travaillé sans avoir une idée précise. Cela facilitait les Turcs qui entreprenaient des incursions dans différents endroits et chassaient la population bulgare qui se réfugiait dans les régions bulgares libérées. Les delits commis par les Turcs ont été très grands surtout dans la région de Gorna-Džumaja. Cette ville même a été quelques fois incendiée.

Le Principauté était pleine de réfugiés, avec lesquels le Gouvernement bulgare ne pouvait pas s'occuper, faute de sommes nécessaires. Irrités par le fait qu'ils ne peuvent pas être instalés comme il faut dans les régions où ils se sont réfugiés, et étant donnée la nostalgie pour les lieux natales, ils conçoivent l'idée de ce révolter contre la Turquie et de liberer leur partie ou au moins de se venger au Turcs. Pour ce but ils forment de bandes, „tchétas" de „haramis", dont la première apparait au commencement de l'année 1879. En 19 juillet de la même année ou annonce deux autres „tchétas". Mais une véritable résurrection pourra être nomé le mouvement qui s'est produit en 1880 quand le 18 contre 19 mai 120 personnes armées passent la frontière, après avoir pilé l'arsenal de Kjustendil. Le chef de cette „tchéta" était l'officier cosaque Kalmikov. Après quelques jours de combats cette „tcheta" a du retourner en Bulgarie.

АТЕНТАТЪТЪ ПРОТИВЪ СУЛТАНА И АРМЕНО-МАКЕДОНСКИТѢ РЕВОЛЮЦИОННИ ВРЪЗКИ[1]

Отъ Хр. Силяновъ

Горещъ юлски день. Пладне е отдавна минало, но насъбраното около Илдъза множество не мърда, очаквайки края на петъчната церемония, наречена селямлъкъ. Всички сж насочили любопитни погледи къмъ бѣлата кокетна джамия, кждето халифътъ на правовѣрнитѣ, заобиколенъ отъ чалмоносни улеми и затлъстѣли паши, укичени съ всевъзможни златни дрънкулки, се моли на Аллаха. Неподвижни, като изтукани, стоятъ отъ дветѣ страни на широката улица, която води къмъ главната врата на султанския дворецъ, отбрани войници, албанци и араби въ блѣстящи народни носии. Павилионитѣ срещу джамията сж, както винаги, пълни съ дипломати и други видни чужденци, дошли да видятъ екзотичното зрелище. Никакъвъ тропотъ не се чува и откъмъ терасата, опредѣлена за кавалерийскитѣ роти — дори и конетѣ сж проникнати отъ тържественостьта на момента.

Часътъ е точно единъ и четвърть. Предъ входната врата на джамията настава раздвижване, което бързо се предава въ дипломатическитѣ кьошкове и между пъстрата публика, струпана по главната улица и по нейната пресѣчка — подъ кавалерийската тераса и подъ самитѣ кьошкове. На външната площадка на джамията се показа халифътъ съ своето кокалесто лице и прегърбенъ носъ. Още нѣколко мига и той ще се качи на каляската си, ще поеме самъ юздитѣ, ще отправи благосклоненъ поздравъ къмъ дипломатитѣ и ще се упжти бавно къмъ двореца си, последванъ отъ своята свита. Веднага следъ това негови адютанти ще се явятъ въ дипломатическия павильонъ, за да поканятъ на аудиенция ония дипло-

---

[1] Извадка отъ неиздадения Томъ II на книгата „Освободителнитѣ борби на Македония".

АТЕНТАТЪТЪ ПРОТИВЪ СУЛТАНА И АРМЕНО-МАКЕДОНСКИТѢ РЕВОЛЮЦИОННИ ВРЪЗКИ[1]

Отъ Хр. Силяновъ

Горещъ юлски день. Пладне е отдавна минало, но насъбраното около Илдъза множество не мърда, очаквайки края на петъчната церемония, наречена селямлъкъ. Всички сж насочили любопитни погледи къмъ бѣлата кокетна джамия, кждето халифътъ на правовѣрнитѣ, заобиколенъ отъ чалмоносни улеми и затлъстѣли паши, укичени съ всевъзможни златни дрънкулки, се моли на Аллаха. Неподвижни, като изтукани, стоятъ отъ дветѣ страни на широката улица, която води къмъ главната врата на султанския дворецъ, отбрани войници, албанци и араби въ блѣстящи народни носии. Павилионитѣ срещу джамията сж, както винаги, пълни съ дипломати и други видни чужденци, дошли да видятъ екзотичното зрелище. Никакъвъ тропотъ не се чува и откъмъ терасата, опредѣлена за кавалерийскитѣ роти — дори и конетѣ сж проникнати отъ тържественостьта на момента.

Часътъ е точно единъ и четвърть. Предъ входната врата на джамията настава раздвижване, което бързо се предава въ дипломатическитѣ кьошкове и между пъстрата публика, струпана по главната улица и по нейната пресѣчка — подъ кавалерийската тераса и подъ самитѣ кьошкове. На външната площадка на джамията се показа халифътъ съ своето кокалесто лице и прегърбенъ носъ. Още нѣколко мига и той ще се качи на каляската си, ще поеме самъ юздитѣ, ще отправи благосклоненъ поздравъ къмъ дипломатитѣ и ще се упжти бавно къмъ двореца си, последванъ отъ своята свита. Веднага следъ това негови адютанти ще се явятъ въ дипломатическия павильонъ, за да поканятъ на аудиенция ония дипло-

[1] Извадка отъ неиздадения Томъ II на книгата „Освободителнитѣ борби на Македония".

мати и знатни чужденци, които падишахътъ ще благоволи да приеме.

На днешния петъкъ обаче едно необикновено събитие осуети точното изпълнение на тази последна часть отъ дворцовия протоколъ. Въ момента, когато Абдулъ Хамидъ се запѫти къмъ каляската си, единъ адски гърмежъ разтърси земята и въздуха. Пукотътъ се чу въ цѣлия огроменъ градъ, дори и на азиятския брѣгъ, отвѫдъ Босфора. Части отъ човѣшки и конски тѣла полетѣха нагоре. Близко стоещитѣ до експлозията изпопадаха на земята. Стъклата на всички околни сгради станаха на прахъ. Въ дипломатическия павильонъ паднаха и самитѣ рамки на прозорцитѣ. Всичко потъна въ прахъ и димъ — горѣха въ пламъци частитѣ на две десетки изпочупени файтони. Неописуема бѣ бъркотията, която настана следъ необикновения гърмежъ. Конски тропотъ, стенания на ранени, викове на ужасени бѣгащи хора и войнишки команди се смѣсваха въ единъ невъобразимъ гламъ. На 40 метра отъ външната тераса на джамията личеше новообразуванъ кръгълъ ровъ съ метъръ и половина радиусъ. Наоколо се търкаляха човѣшки и конски глави, крака, кѫсове месо...

Стотина убити и ранени хора и петдесетина файтонджийски и кавалерийски коне станаха жертва на взрива, но самиятъ човѣкъ, въ чиято честь бѣ устроена тази кървава вакханалия, остана незасегнатъ. Смъртьта мина край Абдулъ-Хамида и само му се закани: Провидението бѣше отредило другъ край, по-праведенъ и по-назидателенъ, за „великия убиецъ“.[1]

[1] Една телеграма на Българската телеграфна агенция (Цариградъ, 10 юлий 1905) дава следното интересно описание на сценитѣ, които следъ експлозията се разиграха около султана:

„Въ този моментъ албанцитѣ и войницитѣ отъ императорската гвардия се спустнаха вкупомъ шумно въ вѫтрешния дворъ на джамията, заобиколиха султана и така се притиснаха до него, щото феса му се смачка. Единъ човѣкъ убитъ съ вистрелъ лежеше на две крачки отъ султана. Безпорядъчнитѣ движения на тази тълпа накара лицата, които се намираха въ павильона на чужденцитѣ и дипломатитѣ, да помислятъ, че около султана става силно сражение. Султанътъ не показа никакъвъ страхъ; придруженъ отъ нѣколко лица на свитата си, той се качи въ колата, която този пѫть бѣше съ сваленъ гюрукъ, тури до себе си своя малъкъ синъ Бурханединъ, и взе самъ юздитѣ. Около 50 души кавалеристи предшествуваха колата и махаха съ голитѣ си сабли, за да не би нѣкой да се приближи до колата. Султанътъ сѫщо махаше съ камшика на лѣво и на дѣсно. Като стигна до павильона на чужденцитѣ и на дипломатитѣ, Абдулъ Хамидъ се засмѣ къмъ

мати и знатни чужденци, които падишахътъ ще благоволи да приеме.

На днешния петъкъ обаче едно необикновено събитие осуети точното изпълнение на тази последна часть отъ дворцовия протоколъ. Въ момента, когато Абдулъ Хамидъ се запѫти къмъ каляската си, единъ адски гърмежъ разтърси земята и въздуха. Пукотътъ се чу въ цѣлия огроменъ градъ, дори и на азиятския брѣгъ, отвѫдъ Босфора. Части отъ човѣшки и конски тѣла полетѣха нагоре. Близко стоещитѣ до експлозията изпопадаха на земята. Стъклата на всички околни сгради станаха на прахъ. Въ дипломатическия павильонъ паднаха и самитѣ рамки на прозорцитѣ. Всичко потъна въ прахъ и димъ — горѣха въ пламъци частитѣ на две десетки изпочупени файтони. Неописуема бѣ бъркотията, която настана следъ необикновения гърмежъ. Конски тропотъ, стенания на ранени, викове на ужасени бѣгащи хора и войнишки команди се смѣсваха въ единъ невъобразимъ гламъ. На 40 метра отъ външната тераса на джамията личеше новообразуванъ кръгълъ ровъ съ метъръ и половина радиусъ. Наоколо се търкаляха човѣшки и конски глави, крака, кѫсове месо...

Стотина убити и ранени хора и петдесетина файтонджийски и кавалерийски коне станаха жертва на взрива, но самиятъ човѣкъ, въ чиято честь бѣ устроена тази кървава вакханалия, остана незасегнатъ. Смъртьта мина край Абдулъ-Хамида и само му се закани: Провидението бѣше отредило другъ край, по-праведенъ и по-назидателенъ, за „великия убиецъ“.[1]

[1] Една телеграма на Българската телеграфна агенция (Цариградъ, 10 юлий 1905) дава следното интересно описание на сценитѣ, които следъ експлозията се разиграха около султана:

„Въ този моментъ албанцитѣ и войницитѣ отъ императорската гвардия се спустнаха вкупомъ шумно въ вѫтрешния дворъ на джамията, заобиколиха султана и така се притиснаха до него, щото феса му се смачка. Единъ човѣкъ убитъ съ вистрелъ лежеше на две крачки отъ султана. Безпорядъчнитѣ движения на тази тълпа накара лицата, които се намираха въ павильона на чужденцитѣ и дипломатитѣ, да помислятъ, че около султана става силно сражение. Султанътъ не показа никакъвъ страхъ; придруженъ отъ нѣколко лица на свитата си, той се качи въ колата, която този пѫть бѣше съ сваленъ гюрукъ, тури до себе си своя малъкъ синъ Бурханединъ, и взе самъ юздитѣ. Около 50 души кавалеристи предшествуваха колата и махаха съ голитѣ си сабли, за да не би нѣкой да се приближи до колата. Султанътъ сѫщо махаше съ камшика на лѣво и на дѣсно. Като стигна до павильона на чужденцитѣ и на дипломатитѣ, Абдулъ Хамидъ се засмѣ къмъ

Първото впечатление отъ атентата бѣ изненадата. Динамитна експлозия на 40 метра отъ краката на Абдулъ Хамида при такива изключителни грижи за безопасността на неговата особа! Не го увардиха ни тритѣ пояса отъ стени около двореца, ни отлично гледаната гвардия отъ фанатично предани кюрди, сирийци и албанци, ни многосложната и съ съвършенство изтъкана шпионска мрежа. Гениятъ на конспирацията победи всички прѣчки.

При всичкото си отвращение отъ този родъ покушения, свързани винаги съ невинни човѣшки жертви, цивилизованиятъ свѣтъ бѣ обладанъ отъ скръбь поради несполуката на атентата. Това чувство на мжка се засилваше отъ очакванитѣ нови тегла, съ които се заплашваха нещастнитѣ поданици на спасения злодей. Разбира се, Абдулъ Хамидъ получи и множество честитки. Едни по силата на протоколнитѣ изисквания, други отъ вѣрноподанически дългъ, побързаха да го поздравятъ съ щастливото избавление. По джамии, църкви и синагоги сжщо се устроиха благодарствени молитви за избавлението на Падишаха. Абдулъ Хамидъ така се разтрогна отъ тѣзи външни знакове на преданость, че излѣзе въ полуофициозния в. „Икдамъ“ съ изявления, въ които обясняваше спасението си като „награда на Провидението“ за полаганитѣ отъ него усилия „за щастието и благоденствието на народа“. „Ние сме крайно благодарни отъ чувствата, които нашитѣ поданици ни изказаха по тоя случай и молитствуваме тѣ да бждатъ запазени отъ всѣко бедствие небесно и земно“, — завършваше султанътъ. Въ действителность една голѣма часть отъ неговитѣ поданици бѣха, веднага следъ атентата, сполетени вече отъ нови бедствия, дължими на Хамидовата явна и тайна полиция.

Нѣколко следствени комисии заработиха: дворцова, военна, полицейска. Дворцовата комисия държеше заседанията си въ Илдъза. Тя бѣ съставена отъ по-главнитѣ членове на Илдъзката камарила и отъ най-вещи полицаи и се председателствуваше отъ втория султановъ секретарь Изетъ паша. 250,000 лева се обещаха на този, който открие атентатора

присжтствующитѣ и направи единъ жестъ съ ржката, за да успокои всички“.

Прибранъ въ палата си, султанътъ разпореди да повикатъ австро-унгарския посланикъ баронъ Каличе, който споредъ дневната програма, трѣбваше да бжде приетъ на аудиенция.

Първото впечатление отъ атентата бѣ изненадата. Динамитна експлозия на 40 метра отъ краката на Абдулъ Хамида при такива изключителни грижи за безопасността на неговата особа! Не го увардиха ни тритѣ пояса отъ стени около двореца, ни отлично гледаната гвардия отъ фанатично предани кюрди, сирийци и албанци, ни многосложната и съ съвършенство изтъкана шпионска мрежа. Гениятъ на конспирацията победи всички прѣчки.

При всичкото си отвращение отъ този родъ покушения, свързани винаги съ невинни човѣшки жертви, цивилизованиятъ свѣтъ бѣ обладанъ отъ скръбь поради несполуката на атентата. Това чувство на мжка се засилваше отъ очакванитѣ нови тегла, съ които се заплашваха нещастнитѣ поданици на спасения злодей. Разбира се, Абдулъ Хамидъ получи и множество честитки. Едни по силата на протоколнитѣ изисквания, други отъ вѣрноподанически дългъ, побързаха да го поздравятъ съ щастливото избавление. По джамии, църкви и синагоги сжщо се устроиха благодарствени молитви за избавлението на Падишаха. Абдулъ Хамидъ така се разтрогна отъ тѣзи външни знакове на преданость, че излѣзе въ полуофициозния в. „Икдамъ“ съ изявления, въ които обясняваше спасението си като „награда на Провидението“ за полаганитѣ отъ него усилия „за щастието и благоденствието на народа“. „Ние сме крайно благодарни отъ чувствата, които нашитѣ поданици ни изказаха по тоя случай и молитствуваме тѣ да бждатъ запазени отъ всѣко бедствие небесно и земно“, — завършваше султанътъ. Въ действителность една голѣма часть отъ неговитѣ поданици бѣха, веднага следъ атентата, сполетени вече отъ нови бедствия, дължими на Хамидовата явна и тайна полиция.

Нѣколко следствени комисии заработиха: дворцова, военна, полицейска. Дворцовата комисия държеше заседанията си въ Илдъза. Тя бѣ съставена отъ по-главнитѣ членове на Илдъзката камарила и отъ най-вещи полицаи и се председателствуваше отъ втория султановъ секретарь Изетъ паша. 250,000 лева се обещаха на този, който открие атентатора

присжтствующитѣ и направи единъ жестъ съ ржката, за да успокои всички“.

Прибранъ въ палата си, султанътъ разпореди да повикатъ австро-унгарския посланикъ баронъ Каличе, който споредъ дневната програма, трѣбваше да бжде приетъ на аудиенция.

или атентаторитѣ, и се пристжпи къмъ най-безразборни обиски и арести. Мобилизираната армия отъ професионални шпиони се увеличаваше всѣкидневно отъ доброволни доносчици, чиито услуги се приемаха съ сжщата безразборность. За продажнитѣ чиновници и за покварените хора изобщо настана златно време. Почтени семейства се изнудваха за да избѣгнатъ обискирането на домоветѣ имъ, арестувани мними виновници се освобождаваха бързо срещу рушветъ. Съ единъ анонименъ доносъ всѣки можеше да отмъсти на личния си неприятель или да задоволи расовата си ненависть.

Но развалата въ върховетѣ и гнилостьта на турската държавна организация намѣриха своя най-яръкъ изразъ въ провокациитѣ и шантажитѣ, които се устройваха отъ най-висшитѣ бдители на обществената сигурность и отъ самитѣ членове на дворцовата следствена комисия. Да се отличи съ потънъкъ полицейски усѣтъ и съ по-голѣми заслуги къмъ господаря си и да подбие влиянието на своя съперникъ въ двореца, това бѣ ржководната мисъль на участвуващитѣ въ следствената комисия Хамидови довѣреници. А всѣки единъ отъ тѣхъ имаше въ полицията и администрацията своитѣ лични орждия, чрезъ които можеше да създаде нови улики и да даде на следствието една или друга насока.

Виновницитѣ се дирѣха, твърде естествено, между найзложелателнитѣ срѣди. Затова везнитѣ на подозрението се наклоняваха ту къмъ младотурцитѣ, ту къмъ арменцитѣ, ту къмъ българитѣ. Полицията не се церемонѣше много и съ чуждитѣ поданици, толкова повече, че първитѣ дни следъ атентата европейскитѣ посолства, въ желанието си да не прѣчатъ на следствието, не се застжпваха енергично за арестуванитѣ си поданици.

Плодъ на провокаторска изобретателность бѣ едно разлепено по улицитѣ на Стамбулъ „младотурско“ комюнике, съдържаще формулата на една фетва, взета отъ текстоветѣ на мюсюлмански юрисконсулти отъ XVIII вѣкъ. Въ фетвата се поставяше въпросъ: Какво трѣбва да прави мюсюлманскиятъ свѣтъ, когато султанътъ, чрезъ беззакония и отвратително управление, е направилъ мизеренъ живота на своитѣ народи? И се даваше отговоръ: Мюсюлманитѣ сж длъжни да разкжсатъ на парчета султана и неговитѣ приближени. На края „младотурцитѣ“ се самообвиняваха, заявявайки, че за да да-

или атентаторитѣ, и се пристжпи къмъ най-безразборни обиски и арести. Мобилизираната армия отъ професионални шпиони се увеличаваше всѣкидневно отъ доброволни доносчици, чиито услуги се приемаха съ сжщата безразборность. За продажнитѣ чиновници и за покварените хора изобщо настана златно време. Почтени семейства се изнудваха за да избѣгнатъ обискирането на домоветѣ имъ, арестувани мними виновници се освобождаваха бързо срещу рушветъ. Съ единъ анонименъ доносъ всѣки можеше да отмъсти на личния си неприятель или да задоволи расовата си ненависть.

Но развалата въ върховетѣ и гнилостьта на турската държавна организация намѣриха своя най-яръкъ изразъ въ провокациитѣ и шантажитѣ, които се устройваха отъ най-висшитѣ бдители на обществената сигурность и отъ самитѣ членове на дворцовата следствена комисия. Да се отличи съ потънъкъ полицейски усѣтъ и съ по-голѣми заслуги къмъ господаря си и да подбие влиянието на своя съперникъ въ двореца, това бѣ ржководната мисъль на участвуващитѣ въ следствената комисия Хамидови довѣреници. А всѣки единъ отъ тѣхъ имаше въ полицията и администрацията своитѣ лични орждия, чрезъ които можеше да създаде нови улики и да даде на следствието една или друга насока.

Виновницитѣ се дирѣха, твърде естествено, между най-зложелателнитѣ срѣди. Затова везнитѣ на подозрението се наклоняваха ту къмъ младотурцитѣ, ту къмъ арменцитѣ, ту къмъ българитѣ. Полицията не се церемонѣше много и съ чуждитѣ поданици, толкова повече, че първитѣ дни следъ атентата европейскитѣ посолства, въ желанието си да не прѣчатъ на следствието, не се застжпваха енергично за арестуванитѣ си поданици.

Плодъ на провокаторска изобретателность бѣ едно разлепено по улицитѣ на Стамбулъ „младотурско“ комюнике, съдържаще формулата на една фетва, взета отъ текстоветѣ на мюсюлмански юрисконсулти отъ XVIII вѣкъ. Въ фетвата се поставяше въпросъ: Какво трѣбва да прави мюсюлманскиятъ свѣтъ, когато султанътъ, чрезъ беззакония и отвратително управление, е направилъ мизеренъ живота на своитѣ народи? И се даваше отговоръ: Мюсюлманитѣ сж длъжни да разкжсатъ на парчета султана и неговитѣ приближени. На края „младотурцитѣ“ се самообвиняваха, заявявайки, че за да да-

датъ санкция на горнята фетва, се били опитали да направятъ на прахъ султана и неговитѣ приближени. Очевидно, авторитѣ на комюникето имаха за цель да насочатъ гнѣва на султана противъ турцитѣ съ либерални идеи. И действително, не малко турци, студенти, чиновници и други бидоха оковани въ вериги и хвърлени въ затвора.

На чело на ония пъкъ, които се стремѣха да изкаратъ непремѣнно виновни арменцитѣ, стоеше бившиятъ императорски комисарь въ София Неджибъ паша Мелхаме, едно отъ най-довѣренитѣ лица на султана, на което се възлагаха „особени поржчки“ вжтре и повѣрителни мисии въ чужбина. Едно апокрифно окржжно на арменския революционенъ комитетъ биде разпространено въ Цариградъ.

Съчиненъ бѣ и единъ „Манифестъ на българския революционенъ комитетъ.“ Екземпляри отъ него бѣха дадени на полицията и на посолствата. Известни като майстори на бомбени атентати, македонскитѣ революционери бѣха между първитѣ заподозрѣни. Съ стотици българи градинари, млѣкари търговци и отъ всѣкакви други професии бидоха още презъ първитѣ дни арестувани.

Абдулъ Хамидъ бѣ — и не безъ основание — силно разгнѣвенъ отъ езика на българския печатъ въ Княжеството. Докато едни вестници на Балканитѣ държеха приличенъ тонъ, а други ликуваха за спасението на Хамида, българскитѣ вестници изказваха безъ всѣка резерва своитѣ съжаления, укичвайки спасения Падишахъ съ най-нелестни епитети. Така — привеждаме едни сравнително по-сдържано написани откжслеци — независимиятъ софийски листъ „День“ (7 юлий, 1905) започваше съ следнитѣ думи първия си отзивъ за атентата въ една редакционна статия (отъ В. Т. Велчевъ):

Сждбата отклони удара на отмъщението противъ единъ отъ най-претоварентѣ съ грѣхове хора на земята. Абдулъ Хамидъ, нареченъ „Кървавия Султанъ“ избѣгна, като по чудо, адския взривъ, станалъ почти въ краката му. . .

Две седмици по-късно, правейки въ сжщия вестникъ прегледъ на българския печатъ по атентата, авторътъ на настоящитѣ редове пишеше:

Ние съ гордостъ констатираме, че тоя пжть печатътъ изрази настроението на цѣлия български народъ. . . Българскиятъ народъ още не е тръгналъ по пжтя на израждането, за да плете лицемѣрни вѣнцехваления на собствения си палачъ и да пролива фалшиви сълзи по случай изпитанието на човѣка, който отъ тридесеть години насамъ, съ огънь и ножъ, преследва

датъ санкция на горнята фетва, се били опитали да направятъ на прахъ султана и неговитѣ приближени. Очевидно, авторитѣ на комюникето имаха за цель да насочатъ гнѣва на султана противъ турцитѣ съ либерални идеи. И действително, не малко турци, студенти, чиновници и други бидоха оковани въ вериги и хвърлени въ затвора.

На чело на ония пъкъ, които се стремѣха да изкаратъ непремѣнно виновни арменцитѣ, стоеше бившиятъ императорски комисарь въ София Неджибъ паша Мелхаме, едно отъ най-довѣренитѣ лица на султана, на което се възлагаха „особени поржчки“ вжтре и повѣрителни мисии въ чужбина. Едно апокрифно окржжно на арменския революционенъ комитетъ биде разпространено въ Цариградъ.

Съчиненъ бѣ и единъ „Манифестъ на българския революционенъ комитетъ.“ Екземпляри отъ него бѣха дадени на полицията и на посолствата. Известни като майстори на бомбени атентати, македонскитѣ революционери бѣха между първитѣ заподозрѣни. Съ стотици българи градинари, млѣкари търговци и отъ всѣкакви други професии бидоха още презъ първитѣ дни арестувани.

Абдулъ Хамидъ бѣ — и не безъ основание — силно разгнѣвенъ отъ езика на българския печатъ въ Княжеството. Докато едни вестници на Балканитѣ държеха приличенъ тонъ, а други ликуваха за спасението на Хамида, българскитѣ вестници изказваха безъ всѣка резерва своитѣ съжаления, укичвайки спасения Падишахъ съ най-нелестни епитети. Така — привеждаме едни сравнително по-сдържано написани откжслеци — независимиятъ софийски листъ „День“ (7 юлий, 1905) започваше съ следнитѣ думи първия си отзивъ за атентата въ една редакционна статия (отъ В. Т. Велчевъ):

Сждбата отклони удара на отмъщението противъ единъ отъ най-претоварентѣ съ грѣхове хора на земята. Абдулъ Хамидъ, нареченъ „Кървавия Султанъ“ избѣгна, като по чудо, адския взривъ, станалъ почти въ краката му. . .

Две седмици по-късно, правейки въ сжщия вестникъ прегледъ на българския печатъ по атентата, авторътъ на настоящитѣ редове пишеше:

Ние съ гордостъ констатираме, че тоя пжть печатътъ изрази настроението на цѣлия български народъ. . . Българскиятъ народъ още не е тръгналъ по пжтя на израждането, за да плете лицемѣрни вѣнцехваления на собственя си палачъ и да пролива фалшиви сълзи по случай изпитанието на човѣка, който отъ тридесеть години насамъ, съ огънь и ножъ, преследва

стѫпка по стѫпка неговото унищожение („Покушението противъ султана и българскиятъ печатъ“ — „День“, 27 юлий 1905).

Правителственията органъ „Новъ вѣкъ“ (11 юлий, 1905), осѫждайки атентата, напомня, че покушението трѣбва да послужи на султана и на неговитѣ съветници за единъ навременъ урокъ, отъ който да се възползуватъ за вѫтрешното уреждане на империята. И ако тоя атентатъ, причинитѣ на който не могатъ да бѫдатъ много далече отъ вѫтрешнитѣ условия, при които е поставена да се развива Турция, послужи за срѣдство на едно опомнюване на ржководящитѣ я кржгове, за да измѣнятъ и подобрятъ тия нещастни условия, то никой не трѣбва да съжалява за даденитѣ му жертви.[1])

Турскиятъ императорски комисарь въ София протестира отъ името на Портата предъ българското правителство и поиска наказанието на вестницитѣ, въ които се появиха оскърбителни за султана писания. Дветѣ правителства си размѣниха доста остри ноти. Между това преследванията противъ българитѣ въ Цариградъ се разпространѣха и надъ самата Екзархия. Като поводъ за гонението послужи несполучливиятъ опитъ на единъ агентъ-провокаторъ. Непознато лице се опита да остави въ екзархийската канцелария въ Пера единъ куфаръ, за да бѫде предаденъ на училищния инспекторъ Ан. Наумовъ. Вратарьтъ отказа да приеме куфара и уведоми веднага полицията. Въ отговоръ на тази лоялна постѫпка на вратаря, полицейската власть, подъ предлогъ, че куфарътъ съдържалъ бомби и динамитъ, арестува Наумова и ста-

[1]) Пъленъ контрастъ въ това отношение представляватъ гръцкитѣ вестници. Ето нѣколко цитати:

„Спасението на султана презъ последното злодейско покушение противъ него ще изпълни, безсъмненно, съ радость всѣки здравомислящъ гръкъ“, пишеше атинскиятъ в. „Асти“. Премахването, по какъвто и да е начинъ, на султана отъ сцената, би предизвикало анархия въ империята му и би докарало морални и материални загуби на цѣлия ни родъ“.

Другъ атински вестникъ, „Ембросъ“, директоръ-стопанинъ на който бѣ председательтъ на елино-македонския терористически комитетъ Д. Калапотакисъ, пише:

„Несполуката на станалото анархистическо покушение противъ султанъ Абдулъ Хамидъ Ханъ нѣма да предизвика радость само въ Цариградъ и въ цѣлата Отоманска империя. Защото Султанътъ, бидейки добъръ, справедливъ и милостивъ монархъ, се радва на симпатии и вънъ отъ държавата си. Въпрѣки оплакванията, справедливи или не, противъ неговия режимъ, които отъ време на време се чуватъ, той управлява държавата си така, че тя представлява всѣкога гаранция за запазване на status quo-то — нѣщо, което при днешнитѣ обстоятелства е по-износно за Гърция отъ каквато и да е друга промѣна“. (Цитатитѣ сѫ взети отъ в. „День“, 20 юлий 1905).

стѫпка по стѫпка неговото унищожение („Покушението противъ султана и българскиятъ печатъ“ — „День“, 27 юлий 1905).

Правителственията органъ „Новъ вѣкъ“ (11 юлий, 1905), осѫждайки атентата, напомня, че покушението трѣбва да послужи на султана и на неговитѣ съветници за единъ навременъ урокъ, отъ който да се възползуватъ за вѫтрешното уреждане на империята. И ако тоя атентатъ, причинитѣ на който не могатъ да бѫдатъ много далече отъ вѫтрешнитѣ условия, при които е поставена да се развива Турция, послужи за срѣдство на едно опомнюване на ржководящитѣ я кржгове, за да измѣнятъ и подобрятъ тия нещастни условия, то никой не трѣбва да съжалява за даденитѣ му жертви.[1])

Турскиятъ императорски комисарь въ София протестира отъ името на Портата предъ българското правителство и поиска наказанието на вестницитѣ, въ които се появиха оскърбителни за султана писания. Двете правителства си размѣниха доста остри ноти. Между това преследванията противъ българитѣ въ Цариградъ се разпространиха и надъ самата Екзархия. Като поводъ за гонението послужи несполучливиятъ опитъ на единъ агентъ-провокаторъ. Непознато лице се опита да остави въ екзархийската канцелария въ Пера единъ куфаръ, за да бѫде предаденъ на училищния инспекторъ Ан. Наумовъ. Вратарьтъ отказа да приеме куфара и уведоми веднага полицията. Въ отговоръ на тази лоялна постѫпка на вратаря, полицейската власть, подъ предлогъ, че куфарътъ съдържалъ бомби и динамитъ, арестува Наумова и ста-

[1]) Пъленъ контрастъ въ това отношение представляватъ гръцкитѣ вестници. Ето нѣколко цитати:

„Спасението на султана презъ последното злодейско покушение противъ него ще изпълни, безсъмненно, съ радость всѣки здравомислящъ гръкъ“, пишеше атинскиятъ в. „Асти“. Премахването, по какъвто и да е начинъ, на султана отъ сцената, би предизвикало анархия въ империята му и би докарало морални и материални загуби на цѣлия ни родъ“.

Другъ атински вестникъ, „Ембросъ“, директоръ-стопанинъ на който бѣ председательтъ на елино-македонския терористически комитетъ Д. Калапотакисъ, пише:

„Несполуката на станалото анархистическо покушение противъ султанъ Абдулъ Хамидъ Ханъ нѣма да предизвика радость само въ Цариградъ и въ цѣлата Отоманска империя. Защото Султанътъ, бидейки добъръ, справедливъ и милостивъ монархъ, се радва на симпатии и вънъ отъ държавата си. Въпрѣки оплакванията, справедливи или не, противъ неговия режимъ, които отъ време на време се чуватъ, той управлява държавата си така, че тя представлява всѣкога гаранция за запазване на status quo-то — нѣщо, което при днешнитѣ обстоятелства е по-износно за Гърция отъ каквато и да е друга промѣна“. (Цитатитѣ сѫ взети отъ в. „День“, 20 юлий 1905).

рия екзархийски капукехая Н. Начевъ, после направи най-щателенъ обискъ въ Екзархията, задигна маса книжа, заключи канцелариитѣ и отнесе ключоветѣ. За пръвъ пѫть се наясняше таково оскръбление на най-висшето българско духовно учреждение въ Турция. Презъ най-острите фази на революционното движение, дори следъ солунскитѣ атентати и Илинденското възстание, Екзархията бѣ пощадена отъ каквито и да било посегателства. Голѣмиятъ престижъ на екзарха се дължеше, между друго, на неговата безупрѣчна лоялность къмъ турската държава. Българскитѣ митрополити и ржководниятъ екзархийски персоналъ стояха сѫщо надъ всѣко подозрение. Арестуваниятъ капукехая изпълняваше отъ двадесеть години тази длъжность, ползувайки се съ абсолютното довѣрие на турскитѣ учреждения, а главниятъ инспекторъ Наумовъ, човѣкъ чуждъ на революционното движение, бѣ дори стрелянъ отъ македонски революционери. Но Екзархията, тоя основенъ стълбъ на българското народно дѣло въ вилятетитѣ, бѣ тръненъ въ очитѣ на всички български врагове, които поискаха сега да ѝ нанесатъ смъртенъ ударъ. Моментътъ бѣ отъ най-удобнитѣ. Екзархътъ се намираше по това време на лѣчение въ чужбина. Обстоятелството, че този задграниченъ отпускъ на Йосифа I бѣ съ мѫка издействуванъ отъ султана, послужи на зложелателитѣ като сериозна улика, която, подкрепена чрезъ откриване на динамитъ и бомби въ екзархийската канцелария, би могла да компрометира самия екзархъ и да направи завръщането му невъзможно. Примамвани отъ такива въжделения, зложелателитѣ не се ограничаваха само съ доноси и клевети, но даваха и публиченъ изразъ на своитѣ подозрения.[1] Разнитѣ гръцки патриотически

[1] Въ бѣлградския в. „Штампа“ се яви една дописка отъ Цариградъ, въ която анонимниятъ дописникъ изказваше съмнение, да ли бълг. екзархъ ще може вече да се завърне въ Турция и да заеме поста си. Сведенията си сръбскиятъ дописникъ черпѣлъ отъ единъ свой „приятель“, гръкъ, който съставлявалъ самъ „цѣлата полиция въ Ортакьой“ (ортакьойската екзархийска сграда служеше за жилище на Йосифа I). Още когато екзархътъ настоявалъ предъ султана за задграниченъ отпускъ, поменатиятъ гръкъ, турски шпионинъ, билъ се изказалъ предъ приятеля си — дописника на „Штампа“ — въ смисълъ, че следъ заминаването на екзарха „ще стане нѣщо“: „Йосифъ е уменъ човѣкъ — той мисли, а другитѣ вършатъ“.

Това гръцко-сръбско клеветничество е предадено, съ надлежното изобличение, въ в. „День“, 20 юлий 1905.

рия екзархийски капукехая Н. Начевъ, после направи най-щателенъ обискъ въ Екзархията, задигна маса книжа, заключи канцелариитѣ и отнесе ключоветѣ. За пръвъ пѫть се нанасяше таково оскръбление на най-висшето българско духовно учреждение въ Турция. Презъ най-остритѣ фази на революционното движение, дори следъ солунскитѣ атентати и Илинденското възстание, Екзархията бѣ пощадена отъ каквито и да било посегателства. Голѣмиятъ престижъ на екзарха се дължеше, между друго, на неговата безупрѣчна лоялность къмъ турската държава. Българскитѣ митрополити и ржководниятъ екзархийски персоналъ стояха сѫщо надъ всѣко подозрение. Арестуваниятъ капукехая изпълняваше отъ двадесеть години тази длъжность, ползувайки се съ абсолютното довѣрие на турскитѣ учреждения, а главниятъ инспекторъ Наумовъ, човѣкъ чуждъ на революционното движение, бѣ дори стрелянъ отъ македонски революционери. Но Екзархията, тоя основенъ стълбъ на българското народно дѣло въ вилятетитѣ, бѣ трънъ въ очитѣ на всички български врагове, които поискаха сега да ѝ нанесатъ смъртенъ ударъ. Моментътъ бѣ отъ най-удобнитѣ. Екзархътъ се намираше по това време на лѣчение въ чужбина. Обстоятелството, че този задграниченъ отпускъ на Йосифа I бѣ съ мѫка издействуванъ отъ султана, послужи на зложелателитѣ като сериозна улика, която, подкрепена чрезъ откриване на динамитъ и бомби въ екзархийската канцелария, би могла да компрометира самия екзархъ и да направи завръщането му невъзможно. Примамвани отъ такива въжделения, зложелателитѣ не се ограничаваха само съ доноси и клевети, но даваха и публиченъ изразъ на своитѣ подозрения.[1] Разнитѣ гръцки патриотически

[1] Въ бѣлградския в. „Штампа“ се яви една дописка отъ Цариградъ, въ която анонимниятъ дописникъ изказваше съмнение, да ли бълг. екзархъ ще може вече да се завърне въ Турция и да заеме поста си. Сведенията си сръбскиятъ дописникъ черпѣлъ отъ единъ свой „приятель“, гръкъ, който съставлявалъ самъ „цѣлата полиция въ Ортакьой“ (ортакьойската екзархийска сграда служеше за жилище на Йосифа I). Още когато екзархътъ настоявалъ предъ султана за задграниченъ отпускъ, поменатиятъ гръкъ, турски шпионинъ, билъ се изказалъ предъ приятеля си — дописника на „Штампа“ — въ смисълъ, че следъ заминаването на екзарха „ще стане нѣщо“: „Йосифъ е уменъ човѣкъ — той мисли, а другитѣ вършатъ“.

Това гръцко-сръбско клеветничество е предадено, съ надлежното изобличение, въ в. „День“, 20 юлий 1905.

кржжци въ Цариградъ бѣха най-ревностнитѣ търсители на атентатори между българитѣ. За своитѣ цели тѣ си служеха твърде ловко съ ония свои сънародници, които бѣха на турска шпионска служба. Важенъ факторъ, натоваренъ съ такава мисия, бѣ нѣкой си Д-ръ Молохадисъ. По неговъ доносъ пострадаха много цариградски българи, между които и бившиятъ управитель на болницата „Евлогий Георгиевъ“ д-ръ В. Диновъ.

Походътъ противъ Екзархията донесе разочарование на зложелателитѣ ѝ. Той даде да се почувствува отъ всички, че българитѣ отъ виляетитѣ и отъ Княжеството еднакво скжпятъ за своята национална църква, представлявана отъ екзарха съ седалище въ Цариградъ. Общественото мнение въ Княжеството дълбоко се развълнува. Начовичъ направи енергични постжпки предъ турското правителство. Замѣстникътъ на екзарха, битолскиятъ митрополитъ Григорий, подаде остъръ протестенъ такриръ до турското министерство на правосъдието и изповѣданията за нарушената неприкосновеность на Екзархията. Въ Високата порта се сепнаха. Митрополитъ Григорий получи извиненията на правителството и му се повърнаха задигнатитѣ книжа и ключоветѣ. Висшитѣ екзархийски чиновници и нѣкои отъ другитѣ невинно арестувани българи бидоха освободени.

Безразборнитѣ арести и интернирания, изнудванията и шантажитѣ, наеженостьта на мюсюлманското население и злоумишленото разнасяне на слухове за възможни кланета на християнитѣ създадоха въ Цариградъ една непоносимо тревожна атмосфера. Най-безобидни, неинтересуващи се отъ политиката хора, треперѣха да не попаднатъ въ примката на нѣкой агентъ-провокаторь. Особено арменцитѣ и българитѣ трѣбваше да държатъ здраво затворени кжщитѣ си и да бдятъ денонощно да не имъ бжде подхвърлено нѣщо компрометираще.

Чуждитѣ дипломатически представители, свидетели на разновидната спекула съ диренето на атентаторитѣ, взеха да се застжпватъ енергично за всѣки свой арестуванъ поданикъ.

Отъ 8 до 19 юлий, т. е. вжтре въ единадесеть дена, броятъ на арестуванитѣ въ Цариградъ достигна 1432. Слѣдствието по атентата се простираше и въ провинциалнитѣ градове. Въ Македония, главенъ обектъ на подозренията, бѣха,

кржжци въ Цариградъ бѣха най-ревностнитѣ търсители на атентатори между българитѣ. За своитѣ цели тѣ си служеха твърде ловко съ ония свои сънародници, които бѣха на турска шпионска служба. Важенъ факторъ, натоваренъ съ такава мисия, бѣ нѣкой си Д-ръ Молохадисъ. По неговъ доносъ пострадаха много цариградски българи, между които и бившиятъ управитель на болницата „Евлогий Георгиевъ“ д-ръ В. Диновъ.

Походътъ противъ Екзархията донесе разочарование на зложелателитѣ ѝ. Той даде да се почувствува отъ всички, че българитѣ отъ вилятетитѣ и отъ Княжеството еднакво скжпятъ за своята национална църква, представлявана отъ екзарха съ седалище въ Цариградъ. Общественото мнение въ Княжеството дълбоко се развълнува. Начовичъ направи енергични постжпки предъ турското правителство. Замѣстникътъ на екзарха, битолскиятъ митрополитъ Григорий, подаде остъръ протестенъ такриръ до турското министерство на правосждието и изповѣданията за нарушената неприкосновеность на Екзархията. Въ Високата порта се сепнаха. Митрополитъ Григорий получи извиненията на правителството и му се повърнаха задигнатитѣ книжа и ключоветѣ. Висшитѣ екзархийски чиновници и нѣкои отъ другитѣ невинно арестувани българи бидоха освободени.

Безразборнитѣ арести и интернирания, изнудванията и шантажитѣ, наеженостьта на мюсюлманското население и злоумишленото разнасяне на слухове за възможни кланета на християнитѣ създадоха въ Цариградъ една непоносимо тревожна атмосфера. Най-безобидни, неинтересуващи се отъ политиката хора, треперѣха да не попаднатъ въ примката на нѣкой агентъ-провокаторь. Особено арменцитѣ и българитѣ трѣбваше да държатъ здраво затворени кжщитѣ си и да бдятъ денонощно да не имъ бжде подхвърлено нѣщо компрометираще.

Чуждитѣ дипломатически представители, свидетели на разновидната спекула съ диренето на атентаторитѣ, взеха да се застжпватъ енергично за всѣки свой арестуванъ поданикъ.

Отъ 8 до 19 юлий, т. е. вжтре въ единадесеть дена, броятъ на арестуванитѣ въ Цариградъ достигна 1432. Слѣдствието по атентата се простираше и въ провинциалнитѣ градове. Въ Македония, главенъ обектъ на подозренията, бѣха,

разбира се, българитѣ. Въ Битоля бидоха арестувани, като заподозрѣни, петима видни българи, между които и самиятъ управляващъ митрополията свещеникъ Алтънпармаковъ.

*

Докато Абдулъ Хамидъ горѣше само отъ едно желание — да узнае часъ по-скоро, кои и какъ сж устроили покушението противъ него, множество други голѣми и малки фактори, търсители на всѣкаква риба въ размѫтенитѣ води, замъгляваха и усложняваха съ своитѣ действия следствието. Безъ тѣзи странични домогвания следствието би се добрало много скоро до истината и преследванията биха се ограничили въ кржга на действителнитѣ атентатори.

На седмия день следъ атентата комисията разполагаше вече съ една сериозна улика. Многократното и подробно разпитване на оцѣлѣлитѣ файтонджии и на други лица, които на 8 юлий се намираха въ непосрѣдствена близость до мѣстото на взрива, установи присѫтствието на единъ частенъ луксозенъ файтонъ съ каучукови колела. Отъ този таинственъ файтонъ не бѣше, разбира се, нищо останало. Все пакъ упоритото ровене и търсене въ и около отворената отъ взрива 150 сантиметрова дупка даде единъ резултатъ: върху едно отъ намѣренитѣ каучукови парчета личеха нѣколко нѣмски букви и думата Wien. Съ помощьта на единъ списъкъ на виенскитѣ фабрики за файтони, можа да се установи отъ кѫде е билъ купенъ инкриминираниятъ файтонъ. Дирята на атентаторитѣ бѣше вече заловена. Отъ управлението на фабриката се дадоха сведения за датата на покупката, за имената, съ които сж се препоржчали купувачитѣ, и за града, кѫдето е билъ изпратенъ файтонътъ. Така нишката стигна до цариградската митница. По даннитѣ събрани отъ канцеларията на митницата и отъ многократния разпитъ на всички митнишки чиновници и служащи, властьта можа да се докопа до лицето, което бѣше освободило файтона отъ митницата. Това лице издаде стопанина на кѫщата, кѫдето е билъ откаранъ файтонътъ и въ края на краищата биде заловенъ единъ отъ посветенитѣ въ заговора, Едуардъ Жорисъ, издаденъ отъ хазяина на квартирата му.

Жорисъ, белгиецъ, чиновникъ въ американското дружество „Сингеръ“, бѣ увлѣченъ, като анархистъ, безкористно

разбира се, българитѣ. Въ Битоля бидоха арестувани, като заподозрѣни, петима видни българи, между които и самиятъ управляващъ митрополията свещеникъ Алтѫпармаковъ.

*

Докато Абдулъ Хамидъ горѣше само отъ едно желание — да узнае часъ по-скоро, кои и какъ сѫ устроили покушението противъ него, множество други голѣми и малки фактори, търсители на всѣкаква риба въ размѫтенитѣ води, замъгляваха и усложняваха съ своитѣ действия следствието. Безъ тѣзи странични домогвания следствието би се добрало много скоро до истината и преследванията биха се ограничили въ кржга на действителнитѣ атентатори.

На седмия день следъ атентата комисията разполагаше вече съ една сериозна улика. Многократното и подробно разпитване на оцѣлѣлитѣ файтонджии и на други лица, които на 8 юлий се намираха въ непосрѣдствена близость до мѣстото на взрива, установи присѫтствието на единъ частенъ луксозенъ файтонъ съ каучукови колела. Отъ този таинственъ файтонъ не бѣше, разбира се, нищо останало. Все пакъ упоритото ровене и търсене въ и около отворената отъ взрива 150 сантиметрова дупка даде единъ резултатъ: върху едно отъ намѣренитѣ каучукови парчета личеха нѣколко нѣмски букви и думата Wien. Съ помощьта на единъ списъкъ на виенскитѣ фабрики за файтони, можа да се установи отъ кѫде е билъ купенъ инкриминираниятъ файтонъ. Дирята на атентаторитѣ бѣше вече заловена. Отъ управлението на фабриката се дадоха сведения за датата на покупката, за имената, съ които сѫ се препоржчали купувачитѣ, и за града, кѫдето е билъ изпратенъ файтонътъ. Така нишката стигна до цариградската митница. По даннитѣ събрани отъ канцеларията на митницата и отъ многократния разпитъ на всички митнишки чиновници и служащи, властьта можа да се докопа до лицето, което бѣше освободило файтона отъ митницата. Това лице издаде стопанина на кѫщата, кѫдето е билъ откаранъ файтонътъ и въ края на краищата биде заловенъ единъ отъ посветенитѣ въ заговора, Едуардъ Жорисъ, издаденъ отъ хазяина на квартирата му.

Жорисъ, белгиецъ, чиновникъ въ американското дружество „Сингеръ“, бѣ увлѣченъ, като анархистъ, безкористно

въ заговора. Известно време той се въздържаше отъ признания, но следъ като се убеди, че мълчанието му е безполезно — полицията вече знаеше за нѣкои отъ устроителитѣ на атентата —, каза това, което знаеше. Споредъ показанията му, дадени въ присѫтствието на драгоманина на Белгийската легация, Жорисъ се запозналъ преди деветь месеца съ Рипсъ, виденъ арменски революционеръ и съ нѣколцина други анархисти, руски арменци, изпратени отъ Революционната арменска федерация въ Женева. Той се сближилъ по-тѣсно съ Рипсъ и се наелъ да настани него и другаритѣ му. Заговорницитѣ успѣли да получатъ отъ Франция, чрезъ Пирея, въ малки пакети 120 килограма меленитъ, и Жорисъ скрилъ експлозива въ избата на квартирата си. Тѣ не се сношавали съ никого и само на Жорисъ повѣрили за готвения атентатъ противъ султана. Въ деня на покушението Рипсъ се отправилъ къмъ Илдъза съ виенския файтонъ, придружаванъ отъ нѣкоя си Рубина Фаинъ, а на капрата седѣлъ рускиятъ анархистъ Георги Вархамовъ. Подъ капрата се намирала адската машина съ 24 килограма меленитъ. Въ момента, когато султанътъ излѣзълъ отъ джамията, тѣ нагласили хронометра да спре следъ две минути и 18 секунди, и Рипсъ заедно съ г-жа Рубина напустнали спокойно колата. Сѫщото направилъ и мнимиятъ файтонджия Георги Вархамовъ.

Разбира се, Жорисъ не можеше да знае всичко около атентата, но това, което каза, бѣше предостатъчно, за да се даде правилна насока на следствието и да се не търсятъ атентаторитѣ между младотурци, турски студенти, чиновници, разни европейци, арменци, българи и дори въ Екзархията. Що се отнася до историята на този знаменитъ атентатъ или по-точно до неговата подготовка въ чужбина, тя ще бѫде изложена, по наши проучвания, по-доле.

Презъ цѣлото време на следствието и на сѫдебното дирене Жорисъ се държа достойно. Силно впечатление направи на чужденцитѣ, при разглеждането на процеса презъ м. ноември, и стана предметъ на разговори въ дипломатическитѣ срѣди следната реплика между председателя на углавния сѫдъ въ Стамбулъ и обвиняемия:

— Какъ ти е дошло на умъ да извършишъ атентатъ противъ живота на султана?

въ заговора. Известно време той се въздържаше отъ признания, но следъ като се убеди, че мълчанието му е безполезно — полицията вече знаеше за нѣкои отъ устроителитѣ на атентата —, каза това, което знаеше. Споредъ показанията му, дадени въ присѫтствието на драгоманина на Белгийската легация, Жорисъ се запозналъ преди деветъ месеца съ Рипсъ, виденъ арменски революционеръ и съ нѣколцина други анархисти, руски арменци, изпратени отъ Революционната арменска федерация въ Женева. Той се сближилъ по-тѣсно съ Рипсъ и се наелъ да настани него и другаритѣ му. Заговорницитѣ успѣли да получатъ отъ Франция, чрезъ Пирея, въ малки пакети 120 килограма меленитъ, и Жорисъ скрилъ експлозива въ избата на квартирата си. Тѣ не се сношавали съ никого и само на Жорисъ повѣрили за готвения атентатъ противъ султана. Въ деня на покушението Рипсъ се отправилъ къмъ Илдъза съ виенския файтонъ, придружаванъ отъ нѣкоя си Рубина Фаинъ, а на капрата седѣлъ рускиятъ анархистъ Георги Вархамовъ. Подъ капрата се намирала адската машина съ 24 килограма меленитъ. Въ момента, когато султанътъ излѣзълъ отъ джамията, тѣ нагласили хронометра да спре следъ две минути и 18 секунди, и Рипсъ заедно съ г-жа Рубина напустнали спокойно колата. Сѫщото направилъ и мнимиятъ файтонджия Георги Вархамовъ.

Разбира се, Жорисъ не можеше да знае всичко около атентата, но това, което каза, бѣше предостатъчно, за да се даде правилна насока на следствието и да се не търсятъ атентаторитѣ между младотурци, турски студенти, чиновници, разни европейци, арменци, българи и дори въ Екзархията. Що се отнася до историята на този знаменитъ атентатъ или по-точно до неговата подготовка въ чужбина, тя ще бѫде изложена, по наши проучвания, по-доле.

Презъ цѣлото време на следствието и на сѫдебното дирене Жорисъ се държа достойно. Силно впечатление направи на чужденцитѣ, при разглеждането на процеса презъ м. ноември, и стана предметъ на разговори въ дипломатическитѣ срѣди следната реплика между председателя на углавния сѫдъ въ Стамбулъ и обвиняемия:

— Какъ ти е дошло на умъ да извършишъ атентатъ противъ живота на султана?

— Тази мисъль ми дойде, когато четѣхъ единъ докладъ за арменскитѣ племена презъ 1896 година.

— Но ти не си постжпилъ логично, понеже, ако султанътъ бѣше убитъ, щѣха да станатъ голѣми кланета на християни.

— Това е вѣрно, азъ мислѣхъ за това — отговори Жорисъ —, но тѣзи кланета щѣха да бждатъ последни.

На 6 декемврий 1905 г. сждътъ произнесе присждата надъ предполагаемитѣ автори на илдъзския атентатъ. Единадесеть обвиняеми бѣха осждени на смърть, десеть на вѣчни окови и трима на 15 години каторга. Между осжденитѣ бѣха Едуардъ Жорисъ и жена му.

Жената на Жорисъ бѣше успѣла да избѣга отъ Цариградъ заедно съ Рипсъ и Вархамовъ въ деня на покушението. По признание на Жорисъ, това станало съ негово съгласие: обичалъ много жена си и искалъ непремѣнно да я спаси; не избѣгалъ съ нея и останалъ, за да не възбуди подозрения. (Това обстоятелство бѣше дало поводъ да се говори въ Цариградъ, че атентаторитѣ били задигнали жената на другаря си). Повечето отъ осжденитѣ бѣха невинни хора нѣмаха общо съ покушението, нито дори съ арменскитѣ революционни комитети. Освенъ Жорисъ, нито едно отъ замѣсенитѣ въ атентата лица не бѣше заловено. Нѣкои отъ осжденитѣ на смърть бѣха избѣгали, а други живѣеха въ Швейцария. Турското правителство поиска тѣхната екстрадиция. За тази цель ходи въ Бернъ известниятъ подкупвачъ на чужди вестници, турскиятъ посланикъ въ Парижъ Мюниръ паша, но не успѣ въ мисията си. Федералното правителство, позовавайки се на своитѣ закони, отвърна на султанския пратеникъ съ категориченъ отказъ. Цѣлиятъ швейцарски печатъ, отъ друга страна, взе подъ защитата си търсенитѣ обвиняеми, повечето отъ които живѣеха въ Женева и бѣха известни не като анархисти, както Мюниръ паша ги представляваше, а като борци за освобождение на отечеството си отъ султановата тирания. Това бѣ друго тежко огорчение за Хамида.

Спаси се и самъ Жорисъ. Белгийскиятъ пълномощенъ министъръ, възъ основа на членъ 8 отъ турско-белгийската конвенция отъ 1838 г., споредъ който белгийскитѣ поданици сж подсждни на белгийското консулско сждилище, отхвърли турската присжда. Белгийското искане се подкрепяше и отъ единъ прѣсенъ фактъ. Възъ основа на едно подобно поста-

— Тази мисъль ми дойде, когато четѣхъ единъ докладъ за арменскитѣ племена презъ 1896 година.

— Но ти не си постжпилъ логично, понеже, ако султанътъ бѣше убитъ, щѣха да станатъ голѣми кланета на християни.

— Това е вѣрно, азъ мислѣхъ за това — отговори Жорисъ —, но тѣзи кланета щѣха да бждатъ последни.

На 6 декемврий 1905 г. сждътъ произнесе присждата надъ предполагаемитѣ автори на илдъзския атентатъ. Единадесеть обвиняеми бѣха осждени на смърть, десеть на вѣчни окови и трима на 15 години каторга. Между осжденитѣ бѣха Едуардъ Жорисъ и жена му.

Жената на Жорисъ бѣше успѣла да избѣга отъ Цариградъ заедно съ Рипсъ и Вархамовъ въ деня на покушението. По признание на Жорисъ, това станало съ негово съгласие: обичалъ много жена си и искалъ непремѣнно да я спаси; не избѣгалъ съ нея и останалъ, за да не възбуди подозрения. (Това обстоятелство бѣше дало поводъ да се говори въ Цариградъ, че атентаторитѣ били задигнали жената на другаря си). Повечето отъ осжденитѣ бѣха невинни хора нѣмаха общо съ покушението, нито дори съ арменскитѣ революционни комитети. Освенъ Жорисъ, нито едно отъ замѣсенитѣ въ атентата лица не бѣше заловено. Нѣкои отъ осжденитѣ на смърть бѣха избѣгали, а други живѣеха въ Швейцария. Турското правителство поиска тѣхната екстрадиция. За тази цель ходи въ Бернъ известниятъ подкупвачъ на чужди вестници, турскиятъ посланикъ въ Парижъ Мюниръ паша, но не успѣ въ мисията си. Федералното правителство, позовавайки се на своитѣ закони, отвърна на султанския пратеникъ съ категориченъ отказъ. Цѣлиятъ швейцарски печатъ, отъ друга страна, взе подъ защитата си търсенитѣ обвиняеми, повечето отъ които живѣеха въ Женева и бѣха известни не като анархисти, както Мюниръ паша ги представляваше, а като борци за освобождение на отечеството си отъ султановата тирания. Това бѣ друго тежко огорчение за Хамида.

Спаси се и самъ Жорисъ. Белгийскиятъ пълномощенъ министъръ, възъ основа на членъ 8 отъ турско-белгийската конвенция отъ 1838 г., споредъ който белгийскитѣ поданици сж подсждни на белгийското консулско сждилище, отхвърли турската присжда. Белгийското искане се подкрепяше и отъ единъ прѣсенъ фактъ. Възъ основа на едно подобно поста-

новление въ турско-американската конвенция, правителството на Съединенитѣ щати не позволи да се екзекутира осѫденията на смърть арменски революционеръ Вартанянъ, убиецъ на арменския богаташъ Апикъ Умджиянъ. Но белгийскиятъ министъръ бѣ силенъ не само юридически. Задъ него застана цѣлиятъ белгийски печатъ, който направи отъ тоя случай въпросъ на политически престижъ за Белгия. Познатиятъ белгийски политикъ и приятель на Македония Жоржъ Лоранъ застана на чело на тоя походъ и раздвижи общественото мнение въ западна Европа. Въ Франция кампанията противъ „великия убиецъ" се водѣше отъ армено-македонския кръжецъ около списанието „Pro Armenia". Пиеръ Киаръ, Франси дьо Пресансе, Жоржъ Голисъ, Викторъ Бераръ, Жоржъ Клемансо и др. влѣзоха въ ролята на прокурори и изправиха спасения султанъ като обвиняемъ предъ сѫда на европейската обществена съвѣсть. И този сѫдъ произнесе безапелационна присѫда надъ коронования престѫпникъ.

Турско-белгийскиятъ споръ около сѫдбата на Жориса свърши съ екстернирането на осѫдения атентаторъ извънъ предѣлитѣ на Турция.

*

Признанията на Жорисъ не туриха край на преследванията противъ неблагонадеждитѣ елементи и на разнитѣ машинации и интриги. Интернираниятa на български работници продължиха. Съвършенно невинни хора, като д-ръ В. Диновъ и други, се държеха цѣли месеци още въ затвора. Все пакъ на лице бѣха вече нѣколко установени нѣща, които надтежаваха въ по-нататъшнитѣ действия на властьта: заловениятъ атентаторъ бѣше анархистъ по убеждение и европеецъ по произходъ, а незаловенитѣ заговорници — арменци по народность. Съ анархизма на първия можеше да се спекулира предъ Европа, а съ неговото белгийско поданство — да се възбужда ненавистьта на мюсюлманската маса противъ многобройнитѣ привилегии на европейцитѣ въ Турция. Арменската народность на вторитѣ пъкъ дойде да оправдае представляваната отъ Неджибъ паша Мелхаме противоарменска насока на издирванията.

Ревностьта на Неджибъ паша биде подсилена и отъ редица други находки, които станаха следъ залавянето и при-

новление въ турско-американската конвенция, правителството на Съединенитѣ щати не позволи да се екзекутира осѫденията на смъртъ арменски революционеръ Вартанянъ, убиецъ на арменския богаташъ Апикъ Умджиянъ. Но белгийскиятъ министъръ бѣ силенъ не само юридически. Задъ него застана цѣлиятъ белгийски печатъ, който направи отъ тоя случай въпросъ на политически престижъ за Белгия. Познатиятъ белгийски политикъ и приятель на Македония Жоржъ Лоранъ застана на чело на тоя походъ и раздвижи общественото мнение въ западна Европа. Въ Франция кампанията противъ „великия убиецъ“ се водѣше отъ армено-македонския кръжецъ около списанието „Pro Armenia“. Пиеръ Киаръ, Франси дьо Пресансе, Жоржъ Голисъ, Викторъ Бераръ, Жоржъ Клемансо и др. влѣзоха въ ролята на прокурори и изправиха спасения султанъ като обвиняемъ предъ сѫда на европейската обществена съвѣсть. И този сѫдъ произнесе безапелационна присѫда надъ коронования престѫпникъ.

Турско-белгийскиятъ споръ около сѫдбата на Жориса свърши съ екстернирането на осѫдения атентаторъ извънъ предѣлитѣ на Турция.

*

Признанията на Жорисъ не туриха край на преследванията противъ неблагонадеждитѣ елементи и на разнитѣ машинации и интриги. Интернираниятa на български работници продължиха. Съвършенно невинни хора, като д-ръ В. Диновъ и други, се държеха цѣли месеци още въ затвора. Все пакъ на лице бѣха вече нѣколко установени нѣща, които надтежаваха въ по-нататъшнитѣ действия на властьта: заловениятъ атентаторъ бѣше анархистъ по убеждение и европеецъ по произходъ, а незаловенитѣ заговорници — арменци по народность. Съ анархизма на първия можеше да се спекулира предъ Европа, а съ неговото белгийско поданство — да се възбужда ненавистьта на мюсюлманската маса противъ многобройнитѣ привилегии на европейцитѣ въ Турция. Арменската народность на вторитѣ пъкъ дойде да оправдае представляваната отъ Неджибъ паша Мелхаме противоарменска насока на издирванията.

Ревностьта на Неджибъ паша биде подсилена и отъ редица други находки, които станаха следъ залавянето и при-

знанията на Жорисъ. Въ Смирна се откриха арменски взривни материали и дири отъ готвенъ атентатъ. Складъ отъ динамитъ и бомби се откри и въ Пирея. Гръцкото правителство, отъ угодливость къмъ султана и за да заличи впечатлението отъ факта, че меленитътъ за илдъзския атентатъ бѣ доставенъ чрезъ Пирея, подгони живеещитѣ въ Гърция арменци. Опити за по-малки революционни актове и разкрития на опасни материали ставаха и въ самия Цариградъ. Бомби или взривни вещества се намѣриха у арменци въ Каджкьой и въ Скутари на азиятския брѣгъ, а въ Пера — въ хотелъ „Крокеръ", въ австрийската болница и дори въ кладенеца на Ориенталския клубъ, който се посещаваше отъ посланицитѣ и членоветѣ на дипломатическото тѣло. Честото откриване на опасни материали подкрепяше мнението на Мелхаме, споредъ което илдъзскиятъ атентатъ съставлявалъ часть отъ единъ обширенъ заговоръ съ разклонения изъ цѣла Турция. А заключението отъ това бѣ: комисията въ Илдъза трѣбва да продължава своитѣ издирвания, за да се предупредятъ нови покушения противъ живота на султана и нови сътресения въ държавата. Нѣкои отъ откриванията обаче ставаха съ такава подозрителна леснина, че приличаха на инсценирани. И подозренията падаха върху самия Мелхаме. Презъ м. октомврий дивизионниятъ генералъ Таксимъ Паша, началникъ на дворцовата тайна полиция и върлъ противникъ на Неджиба, направи едно сензациозно откритие, което разклати до известна степень позициитѣ на Мелхаме. Той успѣ да установи, че бомбитѣ, заловени у арменци въ азиятскитѣ предградия, както и намѣренитѣ въ Ориенталския клубъ, сж отъ еднаква фабрикация, единъ и сжщъ типъ и съставятъ часть отъ бомбитѣ, заловени презъ 1896 г. и складирани въ Топхането. А тъкмо по това време половината отъ тѣзи бомби бѣха по таинственъ начинъ изчезнали отъ Топхането и се откриваха по разни мѣста, кждето — споредъ Таксимъ паша — ги подхвърляли емисаритѣ на Мелхаме.

Всичко това уби у султана вѣрата въ неговата скжпо костуваща полиция. Страхътъ отъ ново покушение го преследваше денонощно. Хамидъ бѣ обаче твърде честолюбивъ и не искаше да мине за страхливецъ. Ето защо, макаръ и да бѣха минали само три месеца отъ адския взривъ предъ дворцовата джамия, той реши да не изостави и тази година из-

знанията на Жорисъ. Въ Смирна се откриха арменски взривни материали и дири отъ готвенъ атентатъ. Складъ отъ динамитъ и бомби се откри и въ Пирея. Гръцкото правителство, отъ угодливость къмъ султана и за да заличи впечатлението отъ факта, че меленитътъ за илдъзския атентатъ бѣ доставенъ чрезъ Пирея, подгони живеещитѣ въ Гърция арменци. Опити за по-малки революционни актове и разкрития на опасни материали ставаха и въ самия Цариградъ. Бомби или взривни вещества се намѣриха у арменци въ Каджкьой и въ Скутари на азиятския брѣгъ, а въ Пера — въ хотелъ „Крокеръ", въ австрийската болница и дори въ кладенеца на Ориенталския клубъ, който се посещаваше отъ посланицитѣ и членоветѣ на дипломатическото тѣло. Честото откриване на опасни материали подкрепяше мнението на Мелхаме, споредъ което илдъзскиятъ атентатъ съставлявалъ часть отъ единъ обширенъ заговоръ съ разклонения изъ цѣла Турция. А заключението отъ това бѣ: комисията въ Илдъза трѣбва да продължава своитѣ издирвания, за да се предупредятъ нови покушения противъ живота на султана и нови сътресения въ държавата. Нѣкои отъ откриванията обаче ставаха съ такава подозрителна леснина, че приличаха на инсценирани. И подозренията падаха върху самия Мелхаме. Презъ м. октомврий дивизионниятъ генералъ Таксимъ Паша, началникъ на дворцовата тайна полиция и върлъ противникъ на Неджиба, направи едно сензациозно откритие, което разклати до известна степень позициитѣ на Мелхаме. Той успѣ да установи, че бомбитѣ, заловени у арменци въ азиятскитѣ предгradия, както и намѣренитѣ въ Ориенталския клубъ, сж отъ еднаква фабрикация, единъ и сжщъ типъ и съставятъ часть отъ бомбитѣ, заловени презъ 1896 г. и складирани въ Топхането. А тъкмо по това време половината отъ тѣзи бомби бѣха по таинственъ начинъ изчезнали отъ Топхането и се откриваха по разни мѣста, кждето — споредъ Таксимъ паша — ги подхвърляли емисаритѣ на Мелхаме.

Всичко това уби у султана вѣрата въ неговата скжпо костуваща полиция. Страхътъ отъ ново покушение го преследваше денонощно. Хамидъ бѣ обаче твърде честолюбивъ и не искаше да мине за страхливецъ. Ето защо, макаръ и да бѣха минали само три месеца отъ адския взривъ предъ дворцовата джамия, той реши да не изостави и тази година из-

пълнението на свещения обредъ — поклонението предъ мантията на Пророка, съхранявана въ една джамия въ Стамбулъ. Все пакъ той нѣмà куражъ да направи пжтуването до джамията съ кола и предпочете морето, но взе такива изключителни охранителни мѣрки, които издадоха опасенията и страховетѣ му: даде се заповѣдь на чуждитѣ параходи да напустнатъ кейоветѣ въ Галата и Стамбулъ и се забрани всѣко движение на кораби и лодки по Босфора и Златния Рогъ. По така очистеното водно пространство мина императорската яхта и отнесе халифа въ историческата джамия. Презъ тоя мъртъвъ день параходнитѣ компании понесоха грамадни загуби, за които поискаха обезщетения.

Илдъзскиятъ атентатъ се съвпадна съ едно радостно за турцитѣ събитие. Победена въ Манджурия и изгубила флотата си въ сражението при Цушима, Русия преговаряше вече за миръ съ Япония. Презъ августъ биде подписанъ въ Портсмутъ мирниятъ договоръ между двете държави. И тази турска радость обаче биде отровена отъ революцията, която раздруса руската империя и чиито искри, направлявани сякашъ отъ Божията ржка, прелитаха само въ автократическитѣ държави. Докато обаче автократитѣ въ Персия, Черна Гора и другаде, за да предотвратятъ пожара у дома си, замисляха въвеждането на конституционни реформи, Абдулъ Хамидъ продължаваше да се облѣга изключително на грубата сила, хитростьта и коварството си. А руската революционна зараза се прехвърляше отсамъ и по сухо и по море, носейки съ себе си единъ новъ неизвестенъ за Турция бацилъ — тоя на социалния бунтъ. Носители на заразата бѣха мюсюлманитѣ и арменцитѣ, които идваха отъ Русия. Презъ втората половина на октомврий работницитѣ отъ държавнитѣ фабрики въ Макрикьой и Едикуле обявиха стачка, която трая четири дена. Подбудители и ржководители бѣха руски мюсюлмани, дошли отъ Одеса.

Като вѣнецъ на всичко, една международна ескадра бѣ съсрѣдоточена въ Пирейското пристанище, готова да отплува къмъ турскитѣ води, за да сломи упорството на Турция противъ въвеждането на финансовъ международенъ контролъ въ Македония.

*

Идеята за покушение противъ султана и техническата подготовка на тази акция иматъ своята история, която, както

пълнението на свещения обредъ — поклонението предъ мантията на Пророка, съхранявана въ една джамия въ Стамбулъ. Все пакъ той нѣмà куражъ да направи пѫтуването до джамията съ кола и предпочете морето, но взе такива изключителни охранителни мѣрки, които издадоха опасенията и страховетѣ му: даде се заповѣдь на чуждитѣ параходи да напустнатъ кейоветѣ въ Галата и Стамбулъ и се забрани всѣко движение на кораби и лодки по Босфора и Златния Рогъ. По така очистеното водно пространство мина императорската яхта и отнесе халифа въ историческата джамия. Презъ тоя мъртъвъ день параходнитѣ компании понесоха грамадни загуби, за които поискаха обезщетения.

Илдъзскиятъ атентатъ се съвпадна съ едно радостно за турцитѣ събитие. Победена въ Манджурия и изгубила флотата си въ сражението при Цушима, Русия преговаряше вече за миръ съ Япония. Презъ августъ биде подписанъ въ Портсмутъ мирниятъ договоръ между двете държави. И тази турска радость обаче биде отровена отъ революцията, която раздруса руската империя и чиито искри, направлявани сякашъ отъ Божията ржка, прелитаха само въ автократическитѣ държави. Докато обаче автократитѣ въ Персия, Черна Гора и другаде, за да предотвратятъ пожара у дома си, замисляха въвеждането на конституционни реформи, Абдулъ Хамидъ продължаваше да се облѣга изключително на грубата сила, хитростьта и коварството си. А руската революционна зараза се прехвърляше отсамъ и по сухо и по море, носейки съ себе си единъ новъ неизвестенъ за Турция бацилъ — тоя на социалния бунтъ. Носители на заразата бѣха мюсюлманитѣ и арменцитѣ, които идваха отъ Русия. Презъ втората половина на октомврий работницитѣ отъ държавнитѣ фабрики въ Макрикьой и Едикуле обявиха стачка, която трая четири дена. Подбудители и ржководители бѣха руски мюсюлмани, дошли отъ Одеса.

Като вѣнецъ на всичко, една международна ескадра бѣ съсрѣдоточена въ Пирейското пристанище, готова да отплува къмъ турскитѣ води, за да сломи упорството на Турция противъ въвеждането на финансовъ международенъ контролъ въ Македония.

*

Идеята за покушение противъ султана и техническата подготовка на тази акция иматъ своята история, която, както

ще се види отъ по-нататъшното ни изложение, представлява за насъ непосрѣдственъ интересъ. Тя е тѣсно свързана съ развоя на отношенията между арменцитѣ и българския народъ изобщо и между арменскитѣ и македонскитѣ революционери въ частность.

Българо-арменскитѣ отношения въ ново време водятъ началото си отъ връзкитѣ, които арменски родолюбци въ Армения и въ други азиятски провинции на Турция завързваха, преди руско-турската война съ изпращанитѣ тамъ на заточение българи отъ Мизия, Тракия и Македония. Мѣстнитѣ арменци виждаха въ лицето на българскитѣ изгнаници свои братя по сждба и имъ изказваха всѣкакъ съчувствията си — поприглеждаха ги въ затворитѣ, помагаха на нуждаещитѣ се съ храна и пари, улесняваха ги въ бѣгствата имъ.

Берлинскиятъ конгресъ разпокжса отечествената земя и на двата народа: части отъ Армения бидоха присъединени къмъ Русия, а Македония и Одринско попаднаха наново подъ турска власть. Но Берлинскиятъ конгресъ постави християнитѣ въ Турция подъ „колективното покровителство“ на Европа и задължи Високата Порта да въведе реформи въ Македония и въ Армения. Тѣзи две постановления на Берлинския договоръ — чл. чл. 23 и 61 — породиха еднакви надежди у двата народа, а тѣхното неизпълнение отъ страна на Турция и на Европа потикна македонцитѣ и арменцитѣ къмъ борба, която ги сближи духовно и имъ наложи известно сътрудничество.

Борбата на арменцитѣ, започната малко по-рано отъ македонската, доведе работитѣ до страшнитѣ събития отъ 1895—1896 г., които ние вече описахме.[1]) Остава ни сега да проследимъ бѣгло, въ свръзка съ илдъзския атентатъ отъ 8 юлий 1905 г., действителнитѣ допирни точки на двете успоредно развиващи се освободителни движения.

Появяването на новата българска държава, нейното отношение къмъ Македонския въпросъ, революционното брожение всрѣдъ самитѣ македонски българи бѣха за арменскитѣ патриоти крупни факти отъ значение за тѣхното собствено народно дѣло.[2] Арменскиятъ интересъ къмъ новия български

[1] Вижъ томъ I, стр. 47 — 53: „Арменската криза отъ 1895—96 г.“

[2] За чувствата на арменцитѣ при освобождението на България може да се сжди по следния случай, за който споменава проф. Гавриилъ И Капа-

ще се види отъ по-нататъшното ни изложение, представлява за насъ непосрѣдственъ интересъ. Тя е тѣсно свързана съ развоя на отношенията между арменцитѣ и българския народъ изобщо и между арменскитѣ и македонскитѣ революционери въ частность.

Българо-арменскитѣ отношения въ ново време водятъ началото си отъ връзкитѣ, които арменски родолюбци въ Армения и въ други азиятски провинции на Турция завързваха, преди руско-турската война съ изпращанитѣ тамъ на заточение българи отъ Мизия, Тракия и Македония. Мѣстнитѣ арменци виждаха въ лицето на българскитѣ изгнаници свои братя по сждба и имъ изказваха всѣкакъ съчувствията си — поприглеждаха ги въ затворитѣ, помагаха на нуждаещитѣ се съ храна и пари, улесняваха ги въ бѣгствата имъ.

Берлинскиятъ конгресъ разпокжса отечествената земя и на двата народа: части отъ Армения бидоха присъединени къмъ Русия, а Македония и Одринско попаднаха наново подъ турска власть. Но Берлинскиятъ конгресъ постави християнитѣ въ Турция подъ „колективното покровителство“ на Европа и задължи Високата Порта да въведе реформи въ Македония и въ Армения. Тѣзи две постановления на Берлинския договоръ — чл. чл. 23 и 61 — породиха еднакви надежди у двата народа, а тѣхното неизпълнение отъ страна на Турция и на Европа потикна македонцитѣ и арменцитѣ къмъ борба, която ги сближи духовно и имъ наложи известно сътрудничество.

Борбата на арменцитѣ, започната малко по-рано отъ македонската, доведе работитѣ до страшнитѣ събития отъ 1895—1896 г., които ние вече описахме.[1]) Остава ни сега да проследимъ бѣгло, въ свръзка съ илдъзския атентатъ отъ 8 юлий 1905 г., действителнитѣ допирни точки на двете успоредно развиващи се освободителни движения.

Появяването на новата българска държава, нейното отношение къмъ Македонския въпросъ, революционното брожение всрѣдъ самитѣ македонски българи бѣха за арменскитѣ патриоти крупни факти отъ значение за тѣхното собствено народно дѣло.[2] Арменскиятъ интересъ къмъ новия български

[1] Вижъ томъ I, стр. 47 — 53: „Арменската криза отъ 1895—96 г.“

[2] За чувствата на арменцитѣ при освобожденнето на България може да се сжди по следния случай, за който споменава проф. Гавриилъ И Каца-

факторъ на Балканитѣ се прояви най-напредъ въ търсене на пѫтища за опознаване на арменската интелигенция съ нашето национално възраждане. И тѣзи пѫтища се откриха чрезъ снабдяване на арменската литература съ преводи на Ботевитѣ пѣсни, съчиненията на Л. Каравеловъ, романа „Подъ игото“ и пр. Що се отнася до чувствата на освободенитѣ българи къмъ „винаги храбрия народъ мѫченикъ“, тѣ сѫ прекрасно изразени въ популярното стихотворение на П. К. Яворовъ „Арменци“, навѣяно на поета отъ вида на арменски изгнаници, „дечица на майка робиня тревожна и жертви на подвигъ чутовно великъ“.

Първата арменска революционна организация се създаде въ Армения презъ 1890 година подъ името „Арменска Революционна Федерация“. („Хай Хегапохаканъ Дашнакцутюнъ“). Както се вижда отъ названието ѝ, тя обединява групи отъ разни идейни течения. Презъ 1892 г. отъ Федерацията се отдѣлиха социалъ-демократитѣ, наречени хънчакисти (по името на тѣхния печатенъ органъ Хънчакъ — камбана). Хънчакиститѣ сѫ врагове на руското самодържавие и се намиратъ подъ влиянието на Англия. Останалитѣ въ Федерацията, федератиститѣ, сѫ революционери националисти отъ различни идейни отсѣнъци. И еднитѣ и другитѣ въ началото сѫ противници на динамитнитѣ атентати — отъ страхъ да не бѫдатъ смѣтнати за анархисти и да си навлѣкатъ, като такива, гнѣва на Европа — и действуватъ чрезъ печатна пропаганда и чрезъ убийства на отдѣлни турски злодеи. Централниятъ комитетъ на хънчакиститѣ се намира въ Лондонъ, кѫдето се печати и тѣхниятъ органъ „Хънчакъ“, а Федерацията — дашнакиститѣ — има две рѫководни тѣла, едното въ Кавказъ, другото въ Женева. Пропагандаторската дейность на двата комитета не трая дълго. При най-малкия поводъ, а често и безъ никакъвъ поводъ отъ арменска страна, въ арменскитѣ виляети на Турция изникватъ вълнения и безредици,

ровъ („Яворовъ Листъ“, София, 11 августъ 1936): „Имаше времена, когато арменцитѣ бѣха единственитѣ наши съчувственици. Тъй напр., въ 1878 г., когато заседаваше Европейската комисия въ Пловдивъ за изработване на органически уставъ за Източна Румелия, арменцитѣ бѣха единственитѣ, които подадоха адресъ на европейскитѣ представители, за да покрепятъ исканията на българитѣ. Въ него тѣ казваха: „Днешното положение е щастливо за насъ и ние съ ужасъ си спомняме за миналото.“ Всички други малцинства или мълчаха, или искаха повръщането на турската власть“.

факторъ на Балканитѣ се прояви най-напредъ въ търсене на пѫтища за опознаване на арменската интелигенция съ нашето национално възраждане. И тѣзи пѫтища се откриха чрезъ снабдяване на арменската литература съ преводи на Ботевитѣ пѣсни, съчиненията на Л. Каравеловъ, романа „Подъ игото“ и пр. Що се отнася до чувствата на освободенитѣ българи къмъ „винаги храбрия народъ мѫченикъ“, тѣ сѫ прекрасно изразени въ популярното стихотворение на П. К. Яворовъ „Арменци“, навѣяно на поета отъ вида на арменски изгнаници, „дечица на майка робиня тревожна и жертви на подвигъ чутовно великъ“.

Първата арменска революционна организация се създаде въ Армения презъ 1890 година подъ името „Арменска Революционна Федерация“. („Хай Хегапохаканъ Дашнакцутюнъ“). Както се вижда отъ названието ѝ, тя обединява групи отъ разни идейни течения. Презъ 1892 г. отъ Федерацията се отдѣлиха социалъ-демократитѣ, наречени хънчакисти (по името на тѣхния печатенъ органъ Хънчакъ — камбана). Хънчакиститѣ сѫ врагове на руското самодържавие и се намиратъ подъ влиянието на Англия. Останалитѣ въ Федерацията, федератиститѣ, сѫ революционери националисти отъ различни идейни отсѣнъци. И еднитѣ и другитѣ въ началото сѫ противници на динамитнитѣ атентати — отъ страхъ да не бѫдатъ смѣтнати за анархисти и да си навлѣкатъ, като такива, гнѣва на Европа — и действуватъ чрезъ печатна пропаганда и чрезъ убийства на отдѣлни турски злодеи. Централниятъ комитетъ на хънчакиститѣ се намира въ Лондонъ, кѫдето се печати и тѣхниятъ органъ „Хънчакъ“, а Федерацията — дашнакиститѣ — има две рѫководни тѣла, едното въ Кавказъ, другото въ Женева. Пропагандаторската дейность на двата комитета не трая дълго. При най-малкия поводъ, а често и безъ никакъвъ поводъ отъ арменска страна, въ арменскитѣ виляети на Турция изникватъ вълнения и безредици,

ровъ („Яворовъ Листъ“, София, 11 августъ 1936): „Имаше времена, когато арменцитѣ бѣха единственитѣ наши съчувственици. Тъй напр., въ 1878 г., когато заседаваше Европейската комисия въ Пловдивъ за изработване на органически уставъ за Източна Румелия, арменцитѣ бѣха единственитѣ, които подадоха адресъ на европейскитѣ представители, за да покрепятъ исканията на българитѣ. Въ него тѣ казваха: „Днешното положение е щастливо за насъ и ние съ ужасъ си спомняме за миналото.“ Всички други малцинства или мълчаха, или искаха повръщането на турската власть“.

потушването на които винаги се придружава съ насилия и частични кланета надъ арменци. Жестокостьта на създадената отъ Хамида кюрдска кавалерия, на редовната войска и на башибозука се прояви съ особена сила презъ 1894 г. при потушването на вълненията въ Сасунъ, а после въ Битлиския вилаетъ и въ областьта на Мушъ. На следната 1895 г., хънчакиститѣ, за да припомнятъ на Турция и на Европа за забравенитѣ тѣхни задължения по чл. 61 отъ Берлинския договоръ, устроиха една твърде бурна демонстрация въ самия Цариградъ. Вбѣсенъ отъ тази дързость, Абдулъ Хамидъ отговори на арменскитѣ реформени искания съ заповѣдь за кланета въ Цариградъ и въ Армения. Федерацията бѣше противъ хънчанистката демонстрация, ала кланетата, извършени по заповѣдь на Илдъза, я заставиха да се прости съ легалнитѣ срѣдства за борба и да прегърне терористическия начинъ на действие. За тази промѣна въ арменскитѣ революционни методи известно влияние упражниха възстанишкитѣ действия въ Македония, организирани презъ сжщата година отъ Китанчевия комитетъ и особено ефектътъ на бомбитѣ употрѣбени отъ македонскитѣ възстанишки отреди.

По това време между арменскитѣ революционери и ВМО РО има вече установени отношения. Още презъ 1893 г., когато се създаде Вжтрешната революционна организация, ржководительтъ на македонския комитетъ въ Цариградъ Дим. Ляповъ Гуринъ завърза връзки съ делегата на „Дашнакцутюнъ“, руския арменецъ Оханесъ Юсуфиянцъ, а после и съ единъ отъ водачитѣ на хънчакиститѣ Артавастъ Аликиянъ. Ляповъ действува по свой починъ, но съ одобрението на Централния комитетъ, който има всичкия интересъ да знае състоянието на арменското революционно дѣло и кроежитѣ на водачитѣ му. Арменски и македонски революционери си оказватъ на мѣстна почва взаимни услуги. Така нѣкои отъ убийствата на арменци шпиони и предатели въ Цариградъ се извършиха съ съдействието на терористи македонци. Замислили следъ демонстрацията отъ 1895 г. да прибѣгнатъ къмъ решителни акции, водачитѣ на „Дашнакцутюнъ“ се обръщатъ за бомби и експлозивни материали къмъ македонскитѣ революционери. За тази цель Д. Ляповъ идва въ София, снабдява се отъ Наумъ Тюфекчиевъ съ малко количество динамитъ и го пренася въ Цариградъ. Малко по-после арменцитѣ

потушването на които винаги се придружава съ насилия и частични кланета надъ арменци. Жестокостьта на създадената отъ Хамида кюрдска кавалерия, на редовната войска и на башибозука се прояви съ особена сила презъ 1894 г. при потушването на вълненията въ Сасунъ, а после въ Битлиския виляетъ и въ областьта на Мушъ. На следната 1895 г., хънчакистите, за да припомнятъ на Турция и на Европа за забравенитѣ тѣхни задължения по чл. 61 отъ Берлинския договоръ, устроиха една твърде бурна демонстрация въ самия Цариградъ. Вбѣсенъ отъ тази дързость, Абдулъ Хамидъ отговори на арменскитѣ реформени искания съ заповѣдь за кланета въ Цариградъ и въ Армения. Федерацията бѣше противъ хънчанистката демонстрация, ала кланетата, извършени по заповѣдь на Илдъза, я заставиха да се прости съ легалнитѣ срѣдства за борба и да прегърне терористическия начинъ на действие. За тази промѣна въ арменскитѣ революционни методи известно влияние упражниха възстанишкитѣ действия въ Македония, организирани презъ сѫщата година отъ Китанчевия комитетъ и особено ефектътъ на бомбитѣ употрѣбени отъ македонскитѣ възстанишки отреди.

По това време между арменскитѣ революционери и ВМО РО има вече установени отношения. Още презъ 1893 г., когато се създаде Вѫтрешната революционна организация, рѫководителтъ на македонския комитетъ въ Цариградъ Дим. Ляповъ Гуринъ завърза връзки съ делегата на „Дашнакцутюнъ“, руския арменецъ Оханесъ Юсуфиянцъ, а после и съ единъ отъ водачитѣ на хънчакистите Артавастъ Аликиянъ. Ляповъ действува по свой починъ, но съ одобрението на Централния комитетъ, който има всичкия интересъ да знае състоянието на арменското революционно дѣло и кроежитѣ на водачитѣ му. Арменски и македонски революционери си оказватъ на мѣстна почва взаимни услуги. Така нѣкои отъ убийствата на арменци шпиони и предатели въ Цариградъ се извършиха съ съдействието на терористи македонци. Замислили следъ демонстрацията отъ 1895 г. да прибѣгнатъ къмъ решителни акции, водачитѣ на „Дашнакцутюнъ“ се обръщатъ за бомби и експлозивни материали къмъ македонскитѣ революционери. За тази цель Д. Ляповъ идва въ София, снабдява се отъ Наумъ Тюфекчиевъ съ малко количество динамитъ и го пренася въ Цариградъ. Малко по-после арменцитѣ

се сдобиха съ бомби и съ по-голѣми количества динамитъ посрѣдствомъ нѣкои отъ офицеритѣ участници въ четнишкото движение — Йорданъ Венедиковъ, Гаруфаловъ и Луковъ. Така че материалътъ, съ който се извърши атентатътъ въ Отоманската банка, е отъ българо-македонски произходъ.

Между това стоенето на Юсуфианцъ въ Цариградъ стана невъзможно и той бѣ замѣненъ съ другъ руски арменецъ, който се яви въ турската столица подъ псевдонимъ Борисъ Ивановъ, придруженъ отъ цѣлъ щабъ хора. Единъ революционеръ отъ този щабъ, Бабкенъ Сюни (Бедросъ Пареянъ) служи, чрезъ Д. Ляповъ, за връзка съ Македонския комитетъ. Бабкенъ Сюни и Арменъ Гаро организираха групата отъ двадесетина души, която на 16/20 августъ 1895 г. нахълта въ Отоманската банка, превзе я и се сражава съ бомби противъ войската[1]. Последваха голѣмитѣ кланета, които по заповѣдь на Хамида, тоя пѫть се ограничиха само въ Цариградъ[2]. Следъ спирането на сѣчьта турската власть се зае да тури рѫка на останалитѣ въ Цариградъ революционни водачи. Укриването на тѣзи последнитѣ стана извънредно мѫчно, поради непрекѫснатитѣ обиски и при покрусата на арменския елементъ следъ преживѣнитѣ ужаси. Наложи се Борисъ Ивановъ и четирма други първенци да напустнатъ Цариградъ и Турция. Съ тази задача се натовариха група българи отъ мѣстния македонски комитетъ, съ Дим. Ляповъ начело, и я изпълниха блѣскаво. Ляповъ разполагаше съ дейни помощници между българската интелигенция и между еснафа въ Цариградъ[3]. Съ прѣкото съдействие на нѣкои отъ тѣхъ, петимата арменски първенци бѣха снабдени съ паспорти, минаха съ файтони край Галата-сарайския полицейски участъкъ, слѣзоха въ митницата, кѫдето чиновницитѣ записаха фалшивитѣ имъ български имена, и се качиха на австрийски параходъ. Придружавани отъ Д. Ляповъ, тѣ слѣзоха въ Бургазъ.

---

[1] Групата уби нѣколко души отъ стражата и влѣзе въ банката. Бабкенъ Сюни успѣ да заключи отвѫтре голѣмата входна врата, но бѣ разкѫсанъ на парчета отъ бомбитѣ, които носѣше, възпламенени отъ куршума на единъ стражарь.

[2] Вижъ т. I, стр. 51—52.

[3] Ето нѣкои отъ тѣхъ: С. Р. и Вл. Робевъ, ученици въ Галата-сарайския лицей, Тр. Доревски, Ал. Петровъ, д-ръ Г. Николовъ, Благой Орловъ, учителката Флора Димитрова и др.

се сдобиха съ бомби и съ по-голѣми количества динамитъ посрѣдствомъ нѣкои отъ офицеритѣ участници въ четнишкото движение — Йорданъ Венедиковъ, Гаруфаловъ и Луковъ. Така че материалътъ, съ който се извърши атентатътъ въ Отоманската банка, е отъ българо-македонски произходъ.

Между това стоенето на Юсуфианцъ въ Цариградъ стана невъзможно и той бѣ замѣненъ съ другъ руски арменецъ, който се яви въ турската столица подъ псевдонимъ Борисъ Ивановъ, придруженъ отъ цѣлъ щабъ хора. Единъ революционеръ отъ този щабъ, Бабкенъ Сюни (Бедросъ Пареянъ) служи, чрезъ Д. Ляповъ, за връзка съ Македонския комитетъ. Бабкенъ Сюни и Арменъ Гаро организираха групата отъ двадесетина души, която на 16/20 августъ 1895 г. нахълта въ Отоманската банка, превзе я и се сражава съ бомби противъ войската[1]. Последваха голѣмитѣ кланета, които по заповѣдь на Хамида, тоя пѫть се ограничиха само въ Цариградъ[2]. Следъ спирането на сѣчьта турската власть се зае да тури ржка на останалитѣ въ Цариградъ революционни водачи. Укриването на тѣзи последнитѣ стана извънредно мѫчно, поради непрекѫснатитѣ обиски и при покрусата на арменския елементъ следъ преживѣнитѣ ужаси. Наложи се Борисъ Ивановъ и четирма други първенци да напустнатъ Цариградъ и Турция. Съ тази задача се натовариха група българи отъ мѣстния македонски комитетъ, съ Дим. Ляповъ начело, и я изпълниха блѣскаво. Ляповъ разполагаше съ дейни помощници между българската интелигенция и между еснафа въ Цариградъ[3]. Съ прѣкото съдействие на нѣкои отъ тѣхъ, петимата арменски първенци бѣха снабдени съ паспорти, минаха съ файтони край Галата-сарайския полицейски участъкъ, слѣзоха въ митницата, кѫдето чиновницитѣ записаха фалшивитѣ имъ български имена, и се качиха на австрийски параходъ. Придружавани отъ Д. Ляповъ, тѣ слѣзоха въ Бургазъ.

---

[1] Групата уби нѣколко души отъ стражата и влѣзе въ банката. Бабкенъ Сюни успѣ да заключи отвѫтре голѣмата входна врата, но бѣ разкѫсанъ на парчета отъ бомбитѣ, които носѣше, възпламенени отъ куршума на единъ стражарь.

[2] Вижъ т. I, стр. 51—52.

[3] Ето нѣкои отъ тѣхъ: С. Р. и Вл. Робевъ, ученици въ Галата-сарайския лицей, Тр. Доревски, Ал. Петровъ, д-ръ Г. Николовъ, Благой Орловъ, учителката Флора Димитрова и др.

Отъ тамъ се пръснаха: едни отъ тѣхъ заминаха за Женева, други за Русия.

Д. Ляповъ освѣтли Върховния комитетъ въ София върху арменскитѣ събития, а на връщане се отби въ Солунъ и даде подробенъ докладъ на Централния комитетъ. Наскоро следъ това той трѣбваше да напустне окончателно Цариградъ: научилъ за връзкитѣ му съ арменскитѣ революционери, екзархъ Йосифъ, за да предпази Екзархията отъ подозрения, побърза да го уволни отъ служба. Ржководството на цариградския комитетъ се пое отъ С. Р. и Вл. Робевъ, които разшириха още повече връзкитѣ си съ арменцитѣ.

Централниятъ комитетъ въ онова време бѣше за сътрудничество съ арменскитѣ революционери, но не и за участие въ тѣхнитѣ революционни акции. Организацията не бѣше още достатъчно закрепнала и не биваше — по неговитѣ разбирания — да се излага преждевременно на рискове и сътресения. Но атентатътъ въ Отоманската банка популяризира бомбата като оржжие за борба и даде потикъ къмъ разни инициативи — между друго и къмъ създаване на собствено бомбено производство.[1] Отъ друга страна тоя атентатъ разпали не малко млади въображения въ македонскитѣ срѣди. Както ефектътъ на българскитѣ бомби отъ 1895 г. оказа известно влияние върху арменцитѣ, така и трѣсъкътъ на арменскитѣ бомби въ Цариградъ повлия за създаване на оная идеология, която роди крржеца на Мерджановци, а малко по-късно и групата на „Гемиджиитѣ“ — авторитѣ на солунскитѣ атентати отъ м. априлъ 1903 г.[1]. Така дветѣ революционни движения взаимно се влияятъ и импулсиратъ.

Въ тови непрестанно взаимодействие Илинденското възстание отбелязва единъ твърде важенъ моментъ. Отзвукътъ на възстанишкитѣ действия всрѣдъ външния свѣтъ, австро-руската намѣса и сравнително бързото изработване на мюрцщегскитѣ реформи не можеха да не привлѣкатъ вниманието на арменския центъръ въ Женева. Градътъ на Жанъ Жакъ Русо е седалище на най-голѣмитѣ интелектуалци отъ Федерацията — Кристофоръ Микаелянъ, Микаелъ Варандиянъ, Хачадуръ Малюмиянъ, Саркизъ Минасиянъ и др. Тамъ се пе-

[1] Вижъ т. I, стр. 83—85.

[2] Т. I, стр. 235—243 — „Солунскитѣ атентати“.

Отъ тамъ се пръснаха: едни отъ тѣхъ заминаха за Женева, други за Русия.

Д. Ляповъ освѣтли Върховния комитетъ въ София върху арменскитѣ събития, а на връщане се отби въ Солунъ и даде подробенъ докладъ на Централния комитетъ. Наскоро следъ това той трѣбваше да напустне окончателно Цариградъ: научилъ за връзкитѣ му съ арменскитѣ революционери, екзархъ Йосифъ, за да предпази Екзархията отъ подозрения, побърза да го уволни отъ служба. Ржководството на цариградския комитетъ се пое отъ С. Р. и Вл. Робевъ, които разшириха още повече връзкитѣ си съ арменцитѣ.

Централниятъ комитетъ въ онова време бѣше за сътрудничество съ арменскитѣ революционери, но не и за участие въ тѣхнитѣ революционни акции. Организацията не бѣше още достатъчно закрепнала и не биваше — по неговитѣ разбирания — да се излага преждевременно на рискове и сътресения. Но атентатътъ въ Отоманската банка популяризира бомбата като оржжие за борба и даде потикъ къмъ разни инициативи — между друго и къмъ създаване на собствено бомбено производство.[1] Отъ друга страна тоя атентатъ разпали не малко млади въображения въ македонскитѣ срѣди. Както ефектътъ на българскитѣ бомби отъ 1895 г. оказа известно влияние върху арменцитѣ, така и трѣсъкътъ на арменскитѣ бомби въ Цариградъ повлия за създаване на оная идеология, която роди крржеца на Мерджановци, а малко по-късно и групата на „Гемиджиитѣ“ — авторитѣ на солунскитѣ атентати отъ м. априлъ 1903 г.[1]. Така дветѣ революционни движения взаимно се влияятъ и импулсиратъ.

Въ тови непрестанно взаимодействие Илинденското възстание отбелязва единъ твърде важенъ моментъ. Отзвукътъ на възстанишкитѣ действия всрѣдъ външния свѣтъ, австро-руската намѣса и сравнително бързото изработване на мюрцщегскитѣ реформи не можеха да не привлѣкатъ вниманието на арменския центъръ въ Женева. Градътъ на Жанъ Жакъ Русо е седалище на най-голѣмитѣ интелектуалци отъ Федерацията — Кристофоръ Микаелянъ, Микаелъ Варандиянъ, Хачадуръ Малюмиянъ, Саркизъ Минасиянъ и др. Тамъ се пе-

[1] Вижъ т. I, стр. 83—85.

[2] Т. I, стр. 235—243 — „Солунскитѣ атентати“.

чати и главниятъ органъ на федерацията „Дрошакъ“ (Знаме). Този арменски елитъ има голѣми връзки въ Европа и разполага съ изобилни материални срѣдства за пропаганда. Както хънчакиститѣ работятъ главно въ Англия, „Дашнакцутюнъ“ действува въ континента, предимно въ Франция, кждето сж спечелени за арменската кауза влиятелнитѣ публицисти и политици отъ крѫжеца около „Pro Armenia“. Благодарение на тѣзи сѫществуващи вече връзки, дветѣ каузи, арменската и македонската, се популяризиратъ успоредно. Приятелитѣ на Армения взиматъ подъ защитата си и Македония. Дветѣ многострадални провинции съставятъ общъ предметъ на пламеннитѣ речи, които следъ Илинденското възстание се държатъ на арменo-македонскитѣ международни митинги въ Парижъ (1904 г.). Въ това отношение македонското дѣло дължи много на арменцитѣ.

Но вънъ отъ общата защита на дветѣ каузи, арменскитѣ революционни водачи се натъкватъ, въ свръзка съ последицитѣ отъ голѣмото македонско възстание, на редъ въпроси, представляващи чисто арменски интересъ[1]. Гледайки на македонскитѣ събития презъ призмата на арменската действителность, по-безрадостна отъ македонската, тѣ преценяваха мюрцщегската програма, която българското обществено мнение и самитѣ македонски революционери подценяваха, като крупно постижение, което струва жертвитѣ си. Това заключение имъ се налагаше отъ суровитѣ факти. Близо петнадесеть години вече Армения се залива съ кръвь, арменскиятъ елементъ въ Цариградъ се подлага на страшно кръвоизлияние, по арменскитѣ планини легендарниятъ Антраникъ и другитѣ четнишки главатари водятъ епически сражения. Какъвъ е резултатътъ на вложената колосална енергия и на даденитѣ неизчислими жертви ? Задушевни съчувствия, гърмовити речи, проклятия и закани противъ „Червения султанъ“, дипломатически постѫпки въ Цариградъ и въ края на краищата — никаква реална придобивка. Какво да се прави, за да се раз-

[1] Въ Женева арменскитѣ първенци поддържатъ тѣсни връзки съ С. Р., който имъ импонира съ своята интелигентность. Борисъ Сарафовъ е запознатъ съ нѣкои арменци още преди възстанието, посрѣдствомъ Ляпова. Следъ като обиколи европейскитѣ столици (1904 г.) Сарафовъ се спрѣ на по-продължителна почивка въ Женева и тамъ съвсемъ се сдружи съ арменския крѫжецъ.

чати и главниятъ органъ на федерацията „Дрошакъ“ (Знаме). Този арменски елитъ има голѣми връзки въ Европа и разполага съ изобилни материални срѣдства за пропаганда. Както хънчакиститѣ работятъ главно въ Англия, „Дашнакцутюнъ“ действува въ континента, предимно въ Франция, кѫдето сѫ спечелени за арменската кауза влиятелнитѣ публицисти и политици отъ кржжеца около „Pro Armenia“. Благодарение на тѣзи сѫществуващи вече връзки, дветѣ каузи, арменската и македонската, се популяризиратъ успоредно. Приятелитѣ на Армения взиматъ подъ защитата си и Македония. Дветѣ многострадални провинции съставятъ общъ предметъ на пламеннитѣ речи, които следъ Илинденското възстание се държатъ на арменo-македонскитѣ международни митинги въ Парижъ (1904 г.). Въ това отношение македонското дѣло дължи много на арменцитѣ.

Но вънъ отъ общата защита на дветѣ каузи, арменскитѣ революционни водачи се натъкватъ, въ свръзка съ последицитѣ отъ голѣмото македонско възстание, на редъ въпроси, представляващи чисто арменски интересъ[1]. Гледайки на македонскитѣ събития презъ призмата на арменската действителность, по-безрадостна отъ македонската, тѣ преценяваха мюрцщегската програма, която българското обществено мнение и самитѣ македонски революционери подценяваха, като крупно постижение, което струва жертвитѣ си. Това заключение имъ се налагаше отъ суровитѣ факти. Близо петнадесеть години вече Армения се залива съ кръвь, арменскиятъ елементъ въ Цариградъ се подлага на страшно кръвоизлияние, по арменскитѣ планини легендарниятъ Антраникъ и другитѣ четнишки главатари водятъ епически сражения. Какъвъ е резултатътъ на вложената колосална енергия и на даденитѣ неизчислими жертви ? Задушевни съчувствия, гърмовити речи, проклятия и закани противъ „Червения султанъ“, дипломатически постѫпки въ Цариградъ и въ края на краищата — никаква реална придобивка. Какво да се прави, за да се раз-

[1] Въ Женева арменскитѣ първенци поддържатъ тѣсни връзки съ С. Р., който имъ импонира съ своята интелигентность. Борисъ Сарафовъ е запознатъ съ нѣкои арменци още преди възстанието, посрѣдствомъ Ляпова. Следъ като обиколи европейскитѣ столици (1904 г.) Сарафовъ се спрѣ на по-продължителна почивка въ Женева и тамъ съвсемъ се сдружи съ арменския кржжецъ.

бъркатъ издъно работитѣ въ Турция и да се наложи разрешението на арменския въпросъ ?

— Да се убие султанътъ!

Арменскитѣ революционери не сж първитѣ, които осжждатъ на смърть султана. Хр. Ботевъ, Ст. Заимовъ и други революционери въ Букурещъ се блазнятъ отъ тая мисъль. Групата на Слави Мерджановъ сжщо. Мерджановъ, Соколовъ и Манджуковъ отиватъ въ Цариградъ за да проучатъ на самото мѣсто, може ли да се убие Хамидъ, когато отива петъченъ день на селямлъка, но се връщатъ съ убеждението, че не е възможно да се приближи султанската каляска и да се атакува съ бомби султанътъ.[1]) Арменскитѣ революционери попадатъ на сжщия планъ и се залавятъ да подготвятъ изпълнението му. Тѣхната работа не е къртовска, като на „гемиджиитѣ“. Тѣ работятъ надъ земята, но влагатъ въ работата си сжщия фанатизъмъ и сжщата упорита воля, както и солунскитѣ атентатори. И тѣ, както и другитѣ, сж молепсани отъ вѣрата, че внезапната смърть на султана ще докара автоматически нѣкакъ освобождението на отечеството имъ.

Организирането на атентата се възложи отъ Женевския центъръ на Кристапоръ Микаелянъ — „бащата на арменската революция.“[2]) Доста възрастенъ, малко накуцващъ, съ брада растеща на свобода — дълга и безформена, Микаелянъ приличаше повече на евреинъ вехтошарь и не обръщаше върху си вниманието на хората. Но този невзраченъ човѣкъ притежаваше рѣдко самообладание и вършеше работитѣ си съ една методичность, стигаща до педантизъмъ. Микаелянъ се снабди съ руски паспортъ на името Самуилъ Фаинъ и замина за Цариградъ заедно съ две госпожици, сестритѣ Рубина и Надежда Фаинъ, мними негови дъщери. Той успѣ да се сдобие отъ руското посолство съ билетъ за наблюдение на султанския селямлъкъ отъ дипломатическия павильонъ. Придружаванъ винаги отъ „дъщеритѣ си“, старият конспираторъ посети още нѣколко други селямлъка и подготви подробна скица на обстановката съ всичкитѣ ѝ сжществени елементи: разпредѣленията между отдѣлнитѣ точки, времето (минути и секунди), въ което ги изминава султанската каляска на отиване и връ-

[1] Вижъ томъ I, стр. 249.

[2] Отъ македонскитѣ деятели бѣха посветени въ заговора само Б. Сарафовъ и Д. Ляповъ.

бъркатъ издъно работитѣ въ Турция и да се наложи разрешението на арменския въпросъ ?

— Да се убие султанътъ!

Арменскитѣ революционери не сѫ първитѣ, които осѫждатъ на смърть султана. Хр. Ботевъ, Ст. Заимовъ и други революционери въ Букурещъ се блазнятъ отъ тая мисъль. Групата на Слави Мерджановъ сѫщо. Мерджановъ, Соколовъ и Манджуковъ отиватъ въ Цариградъ за да проучатъ на самото мѣсто, може ли да се убие Хамидъ, когато отива петъченъ день на селямлъка, но се връщатъ съ убеждението, че не е възможно да се приближи султанската каляска и да се атакува съ бомби султанътъ.[1]) Арменскитѣ революционери попадатъ на сѫщия планъ и се залавятъ да подготвятъ изпълнението му. Тѣхната работа не е къртовска, като на „гемиджиитѣ". Тѣ работятъ надъ земята, но влагатъ въ работата си сѫщия фанатизъмъ и сѫщата упорита воля, както и солунскитѣ атентатори. И тѣ, както и другитѣ, сѫ молепсани отъ вѣрата, че внезапната смърть на султана ще докара автоматически нѣкакъ освобождението на отечеството имъ.

Организирането на атентата се възложи отъ Женевския центъръ на Кристапоръ Микаелянъ — „бащата на арменската революция."[2]) Доста възрастенъ, малко накуцващъ, съ брада растеща на свобода — дълга и безформена, Микаелянъ приличаше повече на евреинъ вехтошарь и не обръщаше върху си вниманието на хората. Но този невзраченъ човѣкъ притежаваше рѣдко самообладание и вършеше работитѣ си съ една методичность, стигаща до педантизъмъ. Микаелянъ се снабди съ руски паспортъ на името Самуилъ Фаинъ и замина за Цариградъ заедно съ две госпожици, сестритѣ Рубина и Надежда Фаинъ, мними негови дъщери. Той успѣ да се сдобие отъ руското посолство съ билетъ за наблюдение на султанския селямлъкъ отъ дипломатическия павильонъ. Придружаванъ винаги отъ „дъщеритѣ си", старият конспираторъ посети още нѣколко други селямлъка и подготви подробна скица на обстановката съ всичкитѣ ѝ сѫществени елементи: разпредѣленията между отдѣлнитѣ точки, времето (минути и секунди), въ което ги изминава султанската каляска на отиване и връ-

[1] Вижъ томъ I, стр. 249.

[2] Отъ македонскитѣ деятели бѣха посветени въ заговора само Б. Сарафовъ и Д. Ляповъ.

щане отъ джамията и пр. Планътъ му бѣше следният. Микаелянъ, дветѣ революционерки и още нѣкой терористъ ще заематъ мѣстата си въ павилиона. Въ опредѣленъ мигъ ще се даде револверенъ изстрелъ, за да се внесе смутъ и да се объркатъ намиращитѣ се въ павилиона детективи и стражари. Изстрелътъ ще бѫде и знакъ, за да хвърлятъ дветѣ момичета бомбитѣ, които ще носятъ прикрепени на гърдитѣ си — всичко четири бомби.

Веднажъ скицата и планътъ готови, трѣбваше да се направятъ опити съ бомбитѣ, за да се установи точно действието имъ съ огледъ на даннитѣ отъ направеното проучване. Избраният типъ бомби бѣха изфабрикувани и опититѣ съ тѣхъ станаха на Витоша, но се случи нещастие: на 5 мартъ 1905 г. една отъ бомбитѣ избухна преждевременно въ ржцетѣ на единъ младъ арменецъ, Врамшапу Киндериянъ, и го разкѫса на парчета. Ударенъ отъ кѫсъ желѣзо, загина и самъ Микаелянъ.[1])

Революционерътъ Сафо (псевдонимъ) съ паспортъ на името Липа Рипсъ бѣ натоваренъ отъ Женевския центъръ да продължи работата, започната отъ Микаелянъ. Той изостави стария планъ и изработи новъ: ще се действува съ файтонъ, който ще експлодира на такова разстояние отъ дворцовата каляска, щото непремѣнно да бѫде унищоженъ султанътъ. Приготовленията и опититѣ съ експлозива се произвеждаха около София и Радомиръ. Купуваха се отъ шопитѣ волове, магарета, коне и се опитваше върху тѣхъ действието на експлозива отъ различни разстояния. Всички присѫтствуващи се убедиха, че тоя начинъ на действие е по-сигуренъ: нещастнитѣ животни, играещи ролята на илдъзския обитатель, биваха разкѫсвани на части отъ разстояния ни по-голѣми, ни по-малки отъ предполагаемитѣ при готвеното покушение.

Една „руска принцеса“, г-ца Рубина Фаинъ, придружена отъ „слугата си“, — Липа Рипсъ[1]) се яви въ една виенска фабрика и поржча да ѝ се фабрикува луксозенъ файтонъ съ гумени колела и съ по-голѣма капра. Файтонътъ бѣ изпратенъ

[1]) На „бащата на арменската революция“ се устрои въ София тържествено погребение, съ участието на арменски делегати отъ Женева и отъ други градове.

[2]) На името Липа Рипсъ бѣ изваденъ паспортътъ на единъ виденъ арменски революционеръ, известенъ въ арменскитѣ революционни срѣди съ името С а ф о.

щане отъ джамията и пр. Планътъ му бѣше следниятъ. Микаелянъ, дветѣ революционерки и още нѣкой терористъ ще заематъ мѣстата си въ павильона. Въ опредѣленъ мигъ ще се даде револверенъ изстрелъ, за да се внесе смутъ и да се объркатъ намиращитѣ се въ павильона детективи и стражари. Изстрелътъ ще бѫде и знакъ, за да хвърлятъ дветѣ момичета бомбитѣ, които ще носятъ прикрепени на гърдитѣ си — всичко четири бомби.

Веднажъ скицата и планътъ готови, трѣбваше да се направятъ опити съ бомбитѣ, за да се установи точно действието имъ съ огледъ на даннитѣ отъ направеното проучване. Избраниятъ типъ бомби бѣха изфабрикувани и опититѣ съ тѣхъ станаха на Витоша, но се случи нещастие: на 5 мартъ 1905 г. една отъ бомбитѣ избухна преждевременно въ ржцетѣ на единъ младъ арменецъ, Врамшапу Киндериянъ, и го разкѫса на парчета. Ударенъ отъ кѫсъ желѣзо, загина и самъ Микаелянъ.[1])

Революционерътъ Сафо (псевдонимъ) съ паспортъ на името Липа Рипсъ бѣ натоваренъ отъ Женевския центъръ да продължи работата, започната отъ Микаелянъ. Той изостави стария планъ и изработи новъ: ще се действува съ файтонъ, който ще експлодира на такова разстояние отъ дворцовата каляска, щото непремѣнно да бѫде унищоженъ султанътъ. Приготовленията и опититѣ съ експлозива се произвеждаха около София и Радомиръ. Купуваха се отъ шопитѣ волове, магарета, коне и се опитваше върху тѣхъ действието на експлозива отъ различни разстояния. Всички присѫтствуващи се убедиха, че тоя начинъ на действие е по-сигуренъ: нещастнитѣ животни, играещи ролята на илдъзския обитатель, биваха разкѫсвани на части отъ разстояния ни по-голѣми, ни по-малки отъ предполагаемитѣ при готвеното покушение.

Една „руска принцеса“, г-ца Рубина Фаинъ, придружена отъ „слугата си“, — Липа Рипсъ[1]) се яви въ една виенска фабрика и поржча да ѝ се фабрикува луксозенъ файтонъ съ гумени колела и съ по-голѣма капра. Файтонътъ бѣ изпратенъ

[1]) На „бащата на арменската революция“ се устрои въ София тържествено погребение, съ участието на арменски делегати отъ Женева и отъ други градове.

[2]) На името Липа Рипсъ бѣ изваденъ паспортътъ на единъ виденъ арменски революционеръ, известенъ въ арменскитѣ революционни срѣди съ името Сафо.

презъ Триестъ въ Цариградъ. Единъ комисионеръ гръкъ го освободи отъ митницата срещу две меджидии възнаграждение. Въ Цариградъ бѣ предварително наетъ апартаментъ за атентаторитѣ и конюшна за купенитѣ коне. Приготви се и двоенъ желѣзенъ сандъкъ — вжтрешенъ, който да побира надъ 100 килограма експлозивъ и да се вмѣства въ външния, напълненъ съ пѣсъкъ, парчета желѣзо и бомби. Така напълненъ, двойниятъ сандъкъ съ адската машина се намѣства подъ капрата.

Атентаторътъ Рипсъ, придруженъ отъ посветени арменци и отъ белгиеца Ед. Жорисъ, отиде неведнажъ съ виенския файтонъ на селямлъка, за да изучи обстановката. Въ деня на атентата обаче той, за да не бждатъ избити дипломатитѣ, остави файтона не на главния пжть — срещу султанската каляска, а на страни — на мѣстото, опредѣлено за частнитѣ файтони. Дипломатитѣ се спасиха, но спаси се и Хамидъ. Дворътъ съ джамията, бидейки малко по-високъ отъ нивото на парка за файтонитѣ, парчетата желѣзо и произведенитѣ експлозивни газове хвръкнаха надъ султана, безъ да го закачатъ.

Тази несъобразителность на Рипсъ, допустната въ най-важния моментъ — следъ осемнадесеть месечни приготовления, предварителни пресмѣтания, рискувани опити и скжпи човѣшки жертви — осуети единъ актъ съ сждбоносни последици за Турция, за Македония, за балканскитѣ държави, а може би и за Европа. Стрелката на историята не искà да се отклони отъ предопредѣлената си насока. . .

*

Между онѣзи, които скърбѣха за несполуката на атентата, бѣха и младотурскитѣ кржжци изъ Европа. Тѣ погледнаха съ завистъ на тѣзи, които можаха да устроятъ покушение въ такъвъ голѣмъ стилъ — на тѣхната организация, изобретателность, воля и смѣлость. Наредъ съ завистьта обаче тѣ почувствуваха почитъ къмъ арменската революционна организация и замечтаха да я впрегнатъ въ обща работа за промѣна на режима въ Империята. Отъ този моментъ започнаха и опититѣ имъ за влизане въ връзка съ арменскитѣ и македонскитѣ комитети.

презъ Триестъ въ Цариградъ. Единъ комисионеръ гръкъ го освободи отъ митницата срещу две меджидии възнаграждение. Въ Цариградъ бѣ предварително наетъ апартаментъ за атентаторитѣ и конюшна за купенитѣ коне. Приготви се и двоенъ желѣзенъ сандъкъ — вжтрешенъ, който да побира надъ 100 килограма експлозивъ и да се вмѣства въ външния, напълненъ съ пѣсъкъ, парчета желѣзо и бомби. Така напълненъ, двойниятъ сандъкъ съ адската машина се намѣства подъ капрата.

Атентаторътъ Рипсъ, придруженъ отъ посветени арменци и отъ белгиеца Ед. Жорисъ, отиде неведнажъ съ виенския файтонъ на селямлъка, за да изучи обстановката. Въ деня на атентата обаче той, за да не бждатъ избити дипломатитѣ, остави файтона не на главния пжть — срещу султанската каляска, а на страни — на мѣстото, опредѣлено за частнитѣ файтони. Дипломатитѣ се спасиха, но спаси се и Хамидъ. Дворътъ съ джамията, бидейки малко по-високъ отъ нивото на парка за файтонитѣ, парчетата желѣзо и произведенитѣ експлозивни газове хвръкнаха надъ султана, безъ да го закачатъ.

Тази несъобразителность на Рипсъ, допустната въ най-важния моментъ — следъ осемнадесеть месечни приготовления, предварителни пресмѣтания, рискувани опити и скжпи човѣшки жертви — осуети единъ актъ съ сждбоносни последици за Турция, за Македония, за балканскитѣ държави, а може би и за Европа. Стрелката на историята не искà да се отклони отъ предопредѣлената си насока. . .

*

Между онѣзи, които скърбѣха за несполуката на атентата, бѣха и младотурскитѣ кржжци изъ Европа. Тѣ погледнаха съ завистъ на тѣзи, които можаха да устроятъ покушение въ такъвъ голѣмъ стилъ — на тѣхната организация, изобретателность, воля и смѣлость. Наредъ съ завистьта обаче тѣ почувствуваха почитъ къмъ арменската революционна организация и замечтаха да я впрегнатъ въ обща работа за промѣна на режима въ Империята. Отъ този моментъ започнаха и опититѣ имъ за влизане въ връзка съ арменскитѣ и македонскитѣ комитети.

Ch. Silianov, L'attentat contre le Sultan et les relations entre les révolutionnaires arméniens et macédoniens (Résumé).

Le 8 juillet 1905 a eu lieu à Constantinople un grand attentat au moment quand le sultan Abdul Hamid sortait de la mosquée d'Ildiz après la prière habituelle de vendredi. Cet attentat pour peu de chose n'a pas couté la vie de cet autocrateur turc. Le spectacle après l'attentat était émouvant. Une centaine de gens tués et moutillés étaient les victimes de l'explosion. On avait à creindre des nouvelles persécutions contre les sujets du terrible sultan. Plusieures commissions judicaires se sont mises à l'œuvre. La corruption dans l'administration turque a trouvé l'expression la plus claire dans les provocations et les chantages organisés par les plus hauts fonctionnaires de la Sureté et même par les membre de la commission du Palais. On cherchait les coupables entre les jeunes tures, les Bulgares et les Arméniens. Les persécutions contre les Bulgares étaient dirigées ente autre contre l'Exarchat bulgare. Une recherche très minutieuse était entreprise par la police dans le Palais de l'Exarchie, beaucoup des papiers étaient enlevés, les chancelairies étaient fermées. C'est pour la première fois que la plus haute institution réligieuse des Bulgares a été sumis a des persécutions de cet ordre. L'Exarche était à cette époque-la à l'étranger à cause de sa maladie. Mais toutes les recherches contre l'Exarchie étaient sans résultat. On a vu que les Bulgares de la Turquie aussi bien que les Bulgares de la principauté sont étraitement attachés à leur église nationale. Le métropolite du Bitolja, Grégoire, qui remplaçait à cette époque-là l'Exarche, a fait une note de protestation très forte contre la dérogation des privilèges de l'Exarchat. Le gouvernement turc a fait ces excuses et a retourné les clefs et les papiers dont il a été question plus haut. Du 8 au 19 juillet le nombre des Bulgares arrêtés à Constantinople était 1932. Le septième jour après l'attentat la commission qui était chargée de la poursuite des criminels avait déjà une trace sûre. On avait constaté la présence pendant l'attentat d'un fiacre luxeux. Sur une petite partie de la gomme de la roue restée après la destruction du fiacre on a pu lire le mot „Vienne". La direction de la fabrique respective viennoise a donné les noms des acheteurs. Ainsi a été trouvé un des coupables — Edouard Joris, Belge, anarchiste. Il a avoué qu'il a été en relations avec le grand révolutionaire arménien Rips. Les attentateurs ont reussit d'importer de la France 120 kilogrammes de mélinite qui a été caché dans le domicile de Joris. Au jour de l'attentat Rips s'est dirigé vers l'Ildiz avec le fiacre viennois, en compagnie avec une certaine Rubina Fein, tandis que la voiture a été conduite par l'anarchiste russe Varhamov. Dans le fiacre avait 24 kilogrammes de mélinite. Au moment quand le Sultan sortait de la mosquée ils ont arrange le chronomètre de s'arréter après 2 minutes 18 secondes, et Rips avec M-me Rubina laissèrent le fiacre.

L'idée d'un attentat contre le sultan et la préparation technique de cette action est étroitement liée avec le développement des relations entre les révolutionnaires macédoniens et arméniens. Déjà en 1893 le chef du comité macédonien entre en relations avec le représentant de l'organisation „Fédération révolutionnaire arménienne" fondée en Arménie en 1890. Les ré-

Ch. Silianov, L'attentat contre le Sultan et les relations entre les révolutionnaires arméniens et macédoniens (Résumé).

Le 8 juillet 1905 a eu lieu à Constantinople un grand attentat au moment quand le sultan Abdul Hamid sortait de la mosquée d'Ildiz après la prière habituelle de vendredi. Cet attentat pour peu de chose n'a pas couté la vie de cet autocrateur turc. Le spectacle après l'attentat était émouvant. Une centaine de gens tués et moutillés étaient les victimes de l'explosion. On avait à creindre des nouvelles persécutions contre les sujets du terrible sultan. Plusieures commissions judicaires se sont mises à l'œuvre. La corruption dans l'administration turque a trouvé l'expression la plus claire dans les provocations et les chantages organisés par les plus hauts fonctionnaires de la Sureté et même par les membre de la commission du Palais. On cherchait les coupables entre les jeunes tures, les Bulgares et les Arméniens. Les persécutions contre les Bulgares étaient dirigées ente autre contre l'Exarchat bulgare. Une recherche très minutieuse était entreprise par la police dans le Palais de l'Exarchie, beaucoup des papiers étaient enlevés, les chancelairies étaient fermées. C'est pour la première fois que la plus haute institution réligieuse des Bulgares a été sumis a des persécutions de cet ordre. L'Exarche était à cette époque-la à l'étranger à cause de sa maladie. Mais toutes les recherches contre l'Exarchie étaient sans résultat. On a vu que les Bulgares de la Turquie aussi bien que les Bulgares de la principauté sont étraitement attachés à leur église nationale. Le métropolite du Bitolja, Grégoire, qui remplaçait à cette époque-là l'Exarche, a fait une note de protestation très forte contre la dérogation des privilèges de l'Exarchat. Le gouvernement turc a fait ces excuses et a retourné les clefs et les papiers dont il a été question plus haut. Du 8 au 19 juillet le nombre des Bulgares arrêtés à Constantinople était 1932. Le septième jour après l'attentat la commission qui était chargée de la poursuite des criminels avait déjà une trace sûre. On avait constaté la présence pendant l'attentat d'un fiacre luxeux. Sur une petite partie de la gomme de la roue restée après la destruction du fiacre on a pu lire le mot „Vienne". La direction de la fabrique respective viennoise a donné les noms des acheteurs. Ainsi a été trouvé un des coupables — Edouard Joris, Belge, anarchiste. Il a avoué qu'il a été en relations avec le grand révolutionaire arménien Rips. Les attentateurs ont reussit d'importer de la France 120 kilogrammes de mélinite qui a été caché dans le domicile de Joris. Au jour de l'attentat Rips s'est dirigé vers l'Ildiz avec le fiacre viennois, en compagnie avec une certaine Rubina Fein, tandis que la voiture a été conduite par l'anarchiste russe Varhamov. Dans le fiacre avait 24 kilogrammes de mélinite. Au moment quand le Sultan sortait de la mosquée ils ont arrange le chronomètre de s'arréter après 2 minutes 18 secondes, et Rips avec M-me Rubina laissèrent le fiacre.

L'idée d'un attentat contre le sultan et la préparation technique de cette action est étroitement liée avec le développement des relations entre les révolutionnaires macédoniens et arméniens. Déjà en 1893 le chef du comité macédonien entre en relations avec le représentant de l'organisation „Fédération révolutionnaire arménienne" fondée en Arménie en 1890. Les ré-

volutionnaires arméniens et macédoniens commencent de s'aider mutuellement. Aux meetings arméno-macédoniens faits à Paris après la resurrection d'Ilindène dans les discours les deux provinces les plus opressées de la Turquie: l'Arménie et la Macédoine sont mentionnées toujours parallèlement. Les révolutionnaires arméniens projetent de tuer le Sultan comme les révolutionnaires bulgares avant la libération de la Bulgarie. L'organisation de l'attentat a été confiée par le comité central révolutionnaire arménien à Genève a Cristapor Mikaélian, le „père de la révolution arménienne". Mais il meurt prématurement pendant les essais pour la préparation de l'attentat: il a été tué par une bombe. L'attentat a été confié ensuite à Rips qui l'a fait sans avoir pu tuer le Sultan.

Entre ceux qui n'étaient pas contents de l'insuccès de l'attentat étaient aussi les Jeunes Turcs. Après cette acte de l'ogranisation révolutionnaire arménienne elle a été hautement estimée par les Jeunes Turcs et ceux-ci ont eu l'idée de l'employer pour leurs projets de changer le régime.

volutionnaires arméniens et macédoniens commencent de s'aider mutuellement. Aux meetings arméno-macédoniens faits à Paris après la resurrection d'Ilindène dans les discours les deux provinces les plus opressées de la Turquie: l'Arménie et la Macédoine sont mentionnées toujours parallèlement. Les révolutionnaires arméniens projetent de tuer le Sultan comme les révolutionnaires bulgares avant la libération de la Bulgarie. L'organisation de l'attentat a été confiée par le comité central révolutionnaire arménien à Genève a Cristapor Mikaélian, le „père de la révolution arménienne". Mais il meurt prématurement pendant les essais pour la préparation de l'attentat: il a été tué par une bombe. L'attentat a été confié ensuite à Rips qui l'a fait sans avoir pu tuer le Sultan.

Entre ceux qui n'étaient pas contents de l'insuccès de l'attentat étaient aussi les Jeunes Turcs. Après cette acte de l'ogranisation révolutionnaire arménienne elle a été hautement estimée par les Jeunes Turcs et ceux-ci ont eu l'idée de l'employer pour leurs projets de changer le régime.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ПРОФ. М. МАЛЕЦКИ ЗА НѢКОИ ОТЪ ПРОБЛЕМИТѢ НА МАКЕДОНСКАТА ДИАЛЕКТОЛОГИЯ

Отъ Кирилъ Мирчевъ

Съ ценнитѣ си изследвания върху различни македонски говори професоръть отъ Краковския Ягйелонски университетъ М. Малецки застана на едно отъ челнитѣ мѣста между работницитѣ въ областьта на македонската диалектология. Въ последната книга на известното полско лингвистично списание Rocznik Slawistyczny (т. XIV, 1938 год., стр. 119—144) той печата подъ общо заглавие „Z zagadnień dialektologii macedońskiej“ критиченъ отзивъ за най-новитѣ научни трудове въ тая область отъ А. Беличъ, А. Мазонъ, Д. Ивановъ, К. Мирчевъ, Ст. Романски, А. Вайанъ и др. Следъ краткия си отзивъ той преминава къмъ по-подробенъ анализъ на нѣколко избрани въпроси относно македонскитѣ говори. Въ сжщность тукъ авторьтъ заема становище къмъ редица заключения, които бѣлградскиятъ професоръ А. Беличъ направи въ книгата си върху галичнишкия говоръ и които засѣгатъ както миналото, така и настоящето на македонскитѣ говори. За тая книга на Белича покойниятъ проф. Л. Милетичъ на времето даде обширна рецензия въ страницитѣ на сп. „Македонски прегледъ“ (год. X, кн. 3—4, стр. 181—196). Въ тази рецензия, както и въ статията на проф. Селищевъ подъ заглавие „Македонская диалектология и сербские лингвисты“ (Мак. пр., IX год., кн. II, стр. 57—87, кн. III—IV, стр. 21—54) се очерта становището на двама видни представители на българската и руската славистика къмъ най-новитѣ теории на проф. Беличъ върху македонскитѣ говори. Не ще бжде безполезно да се види сега, какво становище има къмъ тѣзи теории и единъ отъ най-виднитѣ млади представители на полското езикознание, който заема единствената катедра по южнославянска филология въ Полша.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ПРОФ. М. МАЛЕЦКИ ЗА НѢКОИ ОТЪ ПРОБЛЕМИТѢ НА МАКЕДОНСКАТА ДИАЛЕКТОЛОГИЯ

Отъ Кирилъ Мирчевъ

Съ ценнитѣ си изследвания върху различни македонски говори професоръть отъ Краковския Ягйелонски университетъ М. Малецки застана на едно отъ челнитѣ мѣста между работницитѣ въ областьта на македонската диалектология. Въ последната книга на известното полско лингвистично списание Rocznik Slawistyczny (т. XIV, 1938 год., стр. 119—144) той печата подъ общо заглавие „Z zagadnień dialektologii macedońskiej“ критиченъ отзивъ за най-новитѣ научни трудове въ тая область отъ А. Беличъ, А. Мазонъ, Д. Ивановъ, К. Мирчевъ, Ст. Романски, А. Вайанъ и др. Следъ краткия си отзивъ той преминава къмъ по-подробенъ анализъ на нѣколко избрани въпроси относно македонскитѣ говори. Въ сѫщность тукъ авторътъ заема становище къмъ редица заключения, които бѣлградскиятъ професоръ А. Беличъ направи въ книгата си върху галичнишкия говоръ и които засѣгатъ както миналото, така и настоящето на македонскитѣ говори. За тая книга на Белича покойниятъ проф. Л. Милетичъ на времето даде обширна рецензия въ страницитѣ на сп. „Македонски прегледъ“ (год. X, кн. 3—4, стр. 181—196). Въ тази рецензия, както и въ статията на проф. Селищевъ подъ заглавие „Македонская диалектология и сербские лингвисты“ (Мак. пр., IX год., кн. II, стр. 57—87, кн. III—IV, стр. 21—54) се очерта становището на двама видни представители на българската и руската славистика къмъ най-новитѣ теории на проф. Беличъ върху македонскитѣ говори. Не ще бѫде безполезно да се види сега, какво становище има къмъ тѣзи теории и единъ отъ най-виднитѣ млади представители на полското езикознание, който заема единствената катедра по южнославянска филология въ Полша.

На първо мѣсто проф. Малецки взима становище по въпроса за миналото на македонскитѣ говори. Споредъ досегашнитѣ схващания, които се приемаха въ славистиката почти единодушно, въ македонскитѣ говори, чиято основа е вънъ отъ всѣко съмнение българска, сж се настанили и доста сърбизми по време на сръбското политическо разширение на югъ. На тѣзи схващания Беличъ противопостави въ последно време своята чудновата теория, споредъ която въ срѣднитѣ македонски говори имаме сърбохърватско влияние, което иде не отъ северъ, а отъ югъ и западъ заедно съ вълната отъ сърбохърватски преселници, които, настанени първоначално въ Гърция и срѣдна Албания, поели обратенъ пжть и се настанили въ срѣдна Македония. Ето защо споредъ Белича днешниятъ срѣденъ македонски говоръ е съ сръбска основа, и то старощокавска, съ примѣси отъ българско и „старословенско“ влияние, което идѣло отъ българскитѣ южномакедонски говори. За да оправдае тази своя теория съ езикови данни, Беличъ си служи съ следнитѣ доказателства. Споредъ него едно силно сръбско влияние, което би имало посока отъ северъ къмъ югъ, не може да се приеме, тъй като това влияние би се отразило по-равномѣрно върху различнитѣ страни отъ граматичния строй на македонскитѣ говори, а не би засегнало въ такава силна мѣра само застжпницитѣ на tj dj и нѣколко случая отъ замѣнитѣ на ж, почти безъ да докосне останалитѣ особености на говоритѣ. Ето защо Беличъ търси доказателства, за да ни внуши, че когато се е формиралъ днешниятъ срѣдномакедонски диалектъ, той се е намиралъ пространствено далечъ отъ сръбския и българския дѣлъ на южнославянскитѣ езици. Тѣзи доказателства Беличъ открива въ факта, че срѣднитѣ македонски говори иматъ за праславянскитѣ ставки *stj, *skj, *zdj, *zgj — *шч* и *жц*, а не *шт* и *жд*, както е въ български и източнощокавски. Тъй като въ последнитѣ езици споредъ Белича на мѣстото на посоченитѣ праславянски ставки сж се развили първоначално *шч жц*, които по-късно се промѣнятъ въ *шт жд*, следва да се приеме, че архаичното състояние на срѣднитѣ македонски говори въ тая точка е свидетелство, че тѣ сж се развивали не на днешнитѣ си мѣста, а въ краища, отдалечени отъ българското и източнощокавско езиково землище, инакъ тѣ биха сочили сжщото развитие.

На първо мѣсто проф. Малецки взима становище по въпроса за миналото на македонскитѣ говори. Споредъ досегашнитѣ схващания, които се приемаха въ славистиката почти единодушно, въ македонскитѣ говори, чиято основа е вънъ отъ всѣко съмнение българска, сж се настанили и доста сърбизми по време на сръбското политическо разширение на югъ. На тѣзи схващания Беличъ противопостави въ последно време своята чудновата теория, споредъ която въ срѣднитѣ македонски говори имаме сърбохърватско влияние, което иде не отъ северъ, а отъ югъ и западъ заедно съ вълната отъ сърбохърватски преселници, които, настанени първоначално въ Гърция и срѣдна Албания, поели обратенъ пжть и се настанили въ срѣдна Македония. Ето защо споредъ Белича днешниятъ срѣденъ македонски говоръ е съ сръбска основа, и то старощокавска, съ примѣси отъ българско и „старословенско“ влияние, което идѣло отъ българскитѣ южномакедонски говори. За да оправдае тази своя теория съ езикови данни, Беличъ си служи съ следнитѣ доказателства. Споредъ него едно силно сръбско влияние, което би имало посока отъ северъ къмъ югъ, не може да се приеме, тъй като това влияние би се отразило по-равномѣрно върху различнитѣ страни отъ граматичния строй на македонскитѣ говори, а не би засегнало въ такава силна мѣра само застжпницитѣ на tj dj и нѣколко случая отъ замѣнитѣ на *ж*, почти безъ да докосне останалитѣ особености на говоритѣ. Ето защо Беличъ търси доказателства, за да ни внуши, че когато се е формиралъ днешниятъ срѣдномакедонски диалектъ, той се е намиралъ пространствено далечъ отъ сръбския и българския дѣлъ на южнославянскитѣ езици. Тѣзи доказателства Беличъ открива въ факта, че срѣднитѣ македонски говори иматъ за праславянскитѣ ставки *stj, *skj, *zdj, *zgj — *шч* и *жц*, а не *шт* и *жд*, както е въ български и източнощокавски. Тъй като въ последнитѣ езици споредъ Белича на мѣстото на посоченитѣ праславянски ставки сж се развили първоначално *шч жц*, които по-късно се промѣнятъ въ *шт жд*, следва да се приеме, че архаичното състояние на срѣднитѣ македонски говори въ тая точка е свидетелство, че тѣ сж се развивали не на днешнитѣ си мѣста, а въ краища, отдалечени отъ българското и източнощокавско езиково землище, инакъ тѣ биха сочили сжщото развитие.

Тѣзи разсѫждения на Белича проф. Малецки, както и мнозина други критици, които написаха отзивъ за „Галички дијалекат", намира за напълно неубедителни. Той почертава на първо мѣсто обстоятелството, че *шч-жџ* не сѫ свойствени на всички срѣдномакедонски говори. Напротивъ, значителна часть между тѣхъ иматъ *шт-жд*. После той се пита, защо е необходимо да се приеме, че известна изофона (въ случая *шт-жд* вмѣсто *шч-жџ*) трѣбва непремѣнно да обхване изцѣло дадено езиково землище? Не се ли наблюдава на всѣка стѫпка, какъ езиковитѣ явления се разширяватъ само до известна линия? Ако днесъ срѣднитѣ македонски говори иматъ ту *шт-жд*, ту *шч-жџ* за *stj, *skj, *zdj, *zgj, това състояние може да е резултатъ отъ географското имъ положение или пъкъ отъ известни исторически събития. Проф. Малецки изтъква и друго едно важно обстоятелство. Онѣзи македонски говори, които иматъ *шч-жџ* се отличаватъ изобщо съ по-голѣма архаичность и въ останалитѣ си особености. Тогава какво чудно въ това, че тѣзи говори покрай другитѣ си стари особености пазятъ и „архаични" *шч-жџ*?

Интересни сѫ разсѫжденията на проф. Малецки относно срѣдномакедонски *к' г'*. Той именно твърди, че не бива да ни очудва появата на *к' г'* (вм. tj dj) по щокавски образецъ и запазването на *шч жџ* (вм. *stj, *skj и т. н.) въ македонскитѣ говори, защото при подобно съзнателно възприемане на чуждия изговоръ (а споредъ проф. Малецки македонски *к' г'* правятъ впечатление на не напълно сполучливъ изговоръ на сръбски ћ ђ), първостепенна роля играе изразителностьта на явлението; *шч-жџ* въ сравнение съ сръбски ћ ђ сѫ били доста различни, та е трѣбвало да бѫдатъ замѣстени съ близкитѣ звукове *к' г'*, докато *шч-жџ* (отъ *stj, *skj и т. н.) сѫ били близки до сръбски *шт-жд* и не сѫ внасяли никакво раздразнение и сѫ могли да бѫдатъ запазени.

Предъ видъ на всичко изтъкнато проф. Малецки сѫди, че нѣма нито най-малка необходимость да се търсятъ праселищата на срѣднитѣ македонски говори въ Гърция и Албания, а спокойно може да се допуска, че тѣ открай време сѫ се намирали на македонска почва.

По-нататъкъ проф. Малецки се спира на нѣкои доводи, съ които проф. Беличъ иска да докаже, че македонскитѣ говори не сѫ били подложени на влияние, което иде отъ северъ

Тѣзи разсѫждения на Белича проф. Малецки, както и мнозина други критици, които написаха отзивъ за „Галички дијалекат", намира за напълно неубедителни. Той почертава на първо мѣсто обстоятелството, че *шч-жц* не сѫ свойствени на всички срѣдномакедонски говори. Напротивъ, значителна часть между тѣхъ иматъ *шт-жд*. После той се пита, защо е необходимо да се приеме, че известна изофона (въ случая *шт-жд* вмѣсто *шч-жц*) трѣбва непремѣнно да обхване изцѣло дадено езиково землище? Не се ли наблюдава на всѣка стѫпка, какъ езиковитѣ явления се разширяватъ само до известна линия? Ако днесъ срѣднитѣ македонски говори иматъ ту *шт-жд*, ту *шч-жц* за *stj, *skj, *zdj, *zgj, това състояние може да е резултатъ отъ географското имъ положение или пъкъ отъ известни исторически събития. Проф. Малецки изтъква и друго едно важно обстоятелство. Онѣзи македонски говори, които иматъ *шч-жц* се отличаватъ изобщо съ по-голѣма архаичность и въ останалитѣ си особености. Тогава какво чудно въ това, че тѣзи говори покрай другитѣ си стари особености пазятъ и „архаични" *шч-жц*?

Интересни сѫ разсѫжденията на проф. Малецки относно срѣдномакедонски *к' г'*. Той именно твърди, че не бива да ни очудва появата на *к' г'* (вм. tj dj) по щокавски образецъ и запазването на *шч жц* (вм. *stj, *skj и т. н.) въ македонскитѣ говори, защото при подобно съзнателно възприемане на чуждия изговоръ (а споредъ проф. Малецки македонски *к' г'* правятъ впечатление на не напълно сполучливъ изговоръ на сръбски ћ ђ), първостепенна роля играе изразителностьта на явлението; *шч-жц* въ сравнение съ сръбски ћ ђ сѫ били доста различни, та е трѣбвало да бѫдатъ замѣстени съ близкитѣ звукове *к' г'*, докато *шч-жц* (отъ *stj, *skj и т. н.) сѫ били близки до сръбски *шт-жд* и не сѫ внасяли никакво раздразнение и сѫ могли да бѫдатъ запазени.

Предъ видъ на всичко изтъкнато проф. Малецки сѫди, че нѣма нито най-малка необходимость да се търсятъ праселищата на срѣднитѣ македонски говори въ Гърция и Албания, а спокойно може да се допуска, че тѣ открай време сѫ се намирали на македонска почва.

По-нататъкъ проф. Малецки се спира на нѣкои доводи, съ които проф. Беличъ иска да докаже, че македонскитѣ говори не сѫ били подложени на влияние, което иде отъ северъ

и отъ истокъ, а наопаки сами оказвали влияние въ източна и северна посока. Най-добре доказвало тия посоки ударението. На западъ и на югозападъ въ македонскитѣ говори имаме ударение, установено на третата или на втората сричка отъ края, а колкото се отива по̀ на истокъ, толкова ударението става по-свободно. Следователно системата на фиксираното ударение се движи отъ западъ къмъ истокъ.

Проф. Малецки отрича напълно нѣкакво особено значение на ударението за опредѣляне посоката, въ която сж влияели македонскитѣ говори. Проф. Беличъ въ своитѣ разсжждения се опира върху старитѣ схващания за ударението въ македонскитѣ говори, — схващания, които въ последно време претърпѣха коренни промѣни, благодарение на проучванията на проф. Малецки въ югоизточнитѣ и югозападни македонски говори. Най-малко удобно е да си служимъ съ ударението за опредѣляне посоката на влияние, тъй като споредъ последнитѣ проучвания излиза на яве, че установеното ударение е отъ часть рожба на чуждо влияние. Следователно фиксираното ударение въ македонскитѣ говори може само да свидетелствува, че чуждото влияние въ тая точка е било посилно на югъ и на западъ и все повече е намалявало въ източна и северна посока. Това обаче не ни говори нищо за посоката, по която сж се разпространявали останалитѣ езикови особености. Вънъ отъ всичко това, ако вземемъ предъ видъ характера на ударението въ цѣлокупнитѣ македонски говори, ще забележимъ стремежъ за разширение отъ северъ къмъ югъ. Такъвъ стремежъ, идващъ отъ северъ, отъ областьта на щокавскитѣ говори, проф. Малецки вижда въ особеностьта на македонскитѣ акцентни системи да отбѣгватъ окситонезата. Могатъ на края да се отбележатъ въ областьта на ударението и стремежи, които свидетелствуватъ за влияние отъ истокъ къмъ западъ. Такова е положението при така нареченото двойно ударение, което е характерно почти за цѣлия македонски истокъ, а се срѣща въ слаба мѣра на югозападъ.

По-нататъкъ въ критичнитѣ си разсжждения проф. Малецки се спира на въпроса за днешната разпредѣлба на македонскитѣ говори. На своята карта (помѣстена на стр. 25 въ съчинението „Галички дијалекат“) Беличъ раздѣля македонскитѣ говори на три групи: а) сжщински македонски,

и отъ истокъ, а наопаки сами оказвали влияние въ източна и северна посока. Най-добре доказвало тия посоки ударението. На западъ и на югозападъ въ македонскитѣ говори имаме ударение, установено на третата или на втората сричка отъ края, а колкото се отива по̀ на истокъ, толкова ударението става по-свободно. Следователно системата на фиксираното ударение се движи отъ западъ къмъ истокъ.

Проф. Малецки отрича напълно нѣкакво особено значение на ударението за опредѣляне посоката, въ която сѫ влияели македонскитѣ говори. Проф. Беличъ въ своитѣ разсѫждения се опира върху старитѣ схващания за ударението въ македонскитѣ говори, — схващания, които въ последно време претърпѣха коренни промѣни, благодарение на проучванията на проф. Малецки въ югоизточнитѣ и югозападни македонски говори. Най-малко удобно е да си служимъ съ ударението за опредѣляне посоката на влияние, тъй като споредъ последнитѣ проучвания излиза на яве, че установеното ударение е отъ часть рожба на чуждо влияние. Следователно фиксираното ударение въ македонскитѣ говори може само да свидетелствува, че чуждото влияние въ тая точка е било посилно на югъ и на западъ и все повече-е намалявало въ източна и северна посока. Това обаче не ни говори нищо за посоката, по която сѫ се разпространявали останалитѣ езикови особености. Вънъ отъ всичко това, ако вземемъ предъ видъ характера на ударението въ цѣлокупнитѣ македонски говори, ще забележимъ стремежъ за разширение отъ северъ къмъ югъ. Такъвъ стремежъ, идващъ отъ северъ, отъ областьта на щокавскитѣ говори, проф. Малецки вижда въ особеностьта на македонскитѣ акцентни системи да отбѣгватъ окситонезата. Могатъ на края да се отбележатъ въ областьта на ударението и стремежи, които свидетелствуватъ за влияние отъ истокъ къмъ западъ. Такова е положението при така нареченото двойно ударение, което е характерно почти за цѣлия македонски истокъ, а се срѣща въ слаба мѣра на югозападъ.

По-нататъкъ въ критичнитѣ си разсѫждения проф. Малецки се спира на въпроса за днешната разпредѣлба на македонскитѣ говори. На своята карта (помѣстена на стр. 25 въ съчинението „Галички дијалекат“) Беличъ раздѣля македонскитѣ говори на три групи: а) сѫщински македонски,

б) южномакедонски, в) смѣсени или преходни, съставени отъ черти, свойствени на двата други дѣла. Бележкитѣ на проф. Малецки засѣгатъ тукъ ония македонски говори, които той познава отъ лично проучване, именно говоритѣ въ югоизточна и югозападна Македония. Той намира, че означаването на всички говори въ южна Македония като южномакедонски има оправдание само отъ географска гледна точка, обаче е недопустимо съ огледъ на тѣхнитѣ езикови особености.

Мазоновиятъ трудъ върху езика на изчезващето българско население въ южна Албания хвърля споредъ проф. Малецки свѣтлина върху старото диалектично разпредѣление въ южна Македония. Въпрѣки нѣкои архаични черти, които сж запазени както въ Солунско, така и въ Костурско, проф. Малецки мисли, че между говоритѣ въ тѣзи области, не сжществува тѣсна генетична връзка. Напротивъ, говоръть на Бобощица и Дрѣновяне показва черти, които го поставятъ въ по-тѣсна връзка съ солунскитѣ говори. Следователно въ областьта на южна Македония сж се говорѣли диалекти, чиито главни представители сж днесъ говоритѣ въ Солунско и южна Албания. По-късно тия диалекти сж били прорѣзани отъ нахлуването на говори, между които най-видно мѣсто заемали срѣдномакедонскитѣ *к' г'* говори. Проф. Малецки привежда доказателства, които му даватъ право за горнитѣ предположения.

Следъ това полскиятъ ученъ преминава къмъ важния въпросъ за отношението на македонскитѣ говори къмъ българския и сръбския езикъ. Той оставя на страна южномакедонскитѣ говори, които и отъ сръбска страна се признава, че сж свързани тѣсно съ старобългарския („старословенския“) езикъ, а следователно и съ новобългарски. Споредъ проф. Малецки едностранчиво е когато при решаване на въпроса за принадлежностьта на македонскитѣ говори къмъ единъ или другъ южнославянски езикъ се взиматъ било само морфоложкитѣ тѣхни особености, било само фонетичнитѣ. Съ право той твърди, че разрешението на този въпросъ може да стане само при анализъ на цѣлокупнитѣ езикови особености на македонскитѣ говори. Прочее следва да се отдаде еднакво значение както на морфоложкитѣ особености, така и на фонетичнитѣ. Проф. Малецки не е съгласенъ съ изтъкваното отдавна твърдение на Белича, че на морфоложкитѣ особености въ маке-

б) южномакедонски, в) смѣсени или преходни, съставени отъ черти, свойствени на двата други дѣла. Бележкитѣ на проф. Малецки засѣгатъ тукъ ония македонски говори, които той познава отъ лично проучване, именно говоритѣ въ югоизточна и югозападна Македония. Той намира, че означаването на всички говори въ южна Македония като южномакедонски има оправдание само отъ географска гледна точка, обаче е недопустимо съ огледъ на тѣхнитѣ езикови особености.

Мазоновиятъ трудъ върху езика на изчезващето българско население въ южна Албания хвърля споредъ проф. Малецки свѣтлина върху старото диалектично разпредѣление въ южна Македония. Въпрѣки нѣкои архаични черти, които сж запазени както въ Солунско, така и въ Костурско, проф. Малецки мисли, че между говоритѣ въ тѣзи области, не сжществува тѣсна генетична връзка. Напротивъ, говоръ̀тъ на Бобощица и Дрѣновяне показва черти, които го поставятъ въ по-тѣсна връзка съ солунскитѣ говори. Следователно въ областьта на южна Македония сж се говорѣли диалекти, чиито главни представители сж днесъ говоритѣ въ Солунско и южна Албания. По-късно тия диалекти сж били прорѣзани отъ нахлуването на говори, между които най-видно мѣсто заемали срѣдномакедонскитѣ *к' г'* говори. Проф. Малецки привежда доказателства, които му даватъ право за горнитѣ предположения.

Следъ това полскиятъ ученъ преминава къмъ важния въпросъ за отношението на македонскитѣ говори къмъ българския и сръбския езикъ. Той оставя на страна южномакедонскитѣ говори, които и отъ сръбска страна се признава, че сж свързани тѣсно съ старобългарския („старословенския“) езикъ, а следователно и съ новобългарски. Споредъ проф. Малецки едностранчиво е когато при решаване на въпроса за принадлежностьта на македонскитѣ говори къмъ единъ или другъ южнославянски езикъ се взиматъ било само морфоложкитѣ тѣхни особености, било само фонетичнитѣ. Съ право той твърди, че разрешението на този въпросъ може да стане само при анализъ на цѣлокупнитѣ езикови особености на македонскитѣ говори. Прочее следва да се отдаде еднакво значение както на морфоложкитѣ особености, така и на фонетичнитѣ. Проф. Малецки не е съгласенъ съ изтъкваното отдавна твърдение на Белича, че на морфоложкитѣ особености въ маке-

донскитѣ говори не бива да се отдава голѣмо значение при опредѣляне родството на говоритѣ, тъй като тѣзи особености сѫ били резултатъ на чуждо влияние. И при това положение значението на морфоложкитѣ особености не намалява, защото явенъ става фактътъ, че въ това отношение македонскитѣ говори иматъ еднаква сѫдба съ останалитѣ български говори. Морфоложкитѣ особености на македонскитѣ говори, които отъ описателна гледна точка даватъ на всички македонски говори български характеръ сѫ следнитѣ: 1) изчезване на склонението, 2) задпоставенъ членъ, 3) еднакъвъ начинъ за степенуване на прилагателнитѣ, 4) загуба на инфинитива, 5) еднакъвъ начинъ за образуване на бѫдно време.

По-нататъкъ полскиятъ професоръ преминава къмъ анализа на фонетичнитѣ факти, които споредъ Белича доказвали сръбския характеръ на македонскитѣ говори.

Развоятъ *ѣ* > *е* Малецки смѣта, че не може да бѫде откѫснатъ отъ щокавския екавизъмъ. За него е очевидно, че въ македонскитѣ говори все още се срѣщатъ следи отъ *ѣ* > *а*, но дали се е убедилъ поне отъ статията на Ванъ-Вейка (вж. Zeitschrift für slavische Philologie, т. XIV 1—16. Вж. и моята рецензия въ Мак. Прегледъ, год. XI, кн. 1—2, стр. 208—210), че е невъзможно да се посочатъ следи отъ *ѣ* > *а* въ сърбохърватски езикъ, за да обсѫди по-решително становището на „българската славистика“ по тоя въпросъ, трудно е да се разгадае.

По въпроса за развоя на ер и ет въ македонскитѣ говори Малецки застава на единствено възможното становище. Именно и той подчертава всеизвестната истина, че нито единъ сърбохърватски говоръ не пази различието между твърдия и мекия еръ, както е въ македонскитѣ говори и въ много други български говори.

Характерна черта на срѣднитѣ македонски говори, както се знае, е и изяснението на *ѫ* въ *а*. И при тоя случай проф. Малецки не пропуска да подчертае, че развоятъ е много далеченъ на развоя *ѫ* > *у* въ сърбохърватския езикъ, и че стои въ съгласие съ развойнитѣ тенденции на българския езикъ.

Въ обобщителнитѣ работи върху македонскитѣ говори, въ които се разисква за връзкитѣ на тѣзи говори съ българския или сръбския езикъ, не се наблѣга съ необходимата сила върху следитѣ отъ смѣшение на носовкитѣ като едно

донскитѣ говори не бива да се отдава голѣмо значение при опредѣляне родството на говоритѣ, тъй като тѣзи особености сѫ били резултатъ на чуждо влияние. И при това положение значението на морфоложкитѣ особености не намалява, защото явенъ става фактътъ, че въ това отношение македонскитѣ говори иматъ еднаква сѫдба съ останалитѣ български говори. Морфоложкитѣ особености на македонскитѣ говори, които отъ описателна гледна точка даватъ на всички македонски говори български характеръ сѫ следнитѣ: 1) изчезване на склонението, 2) задпоставенъ членъ, 3) еднакъвъ начинъ за степенуване на прилагателнитѣ, 4) загуба на инфинитива, 5) еднакъвъ начинъ за образуване на бѫдно време.

По-нататъкъ полскиятъ професоръ преминава къмъ анализа на фонетичнитѣ факти, които споредъ Белича доказвали сръбския характеръ на македонскитѣ говори.

Развоятъ *ѣ* > *е* Малецки смѣта, че не може да бѫде откѫснатъ отъ щокавския екавизъмъ. За него е очевидно, че въ македонскитѣ говори все още се срѣщатъ следи отъ *ѣ* > *а*, но дали се е убедилъ поне отъ статията на Ванъ-Вейка (вж. Zeitschrift für slavische Philologie, т. XIV 1—16. Вж. и моята рецензия въ Мак. Прегледъ, год. XI, кн. 1—2, стр. 208—210), че е невъзможно да се посочатъ следи отъ *ѣ* > *а* въ сърбохърватски езикъ, за да обсѫди по-решително становището на „българската славистика“ по тоя въпросъ, трудно е да се разгадае.

По въпроса за развоя на ерове тѣ въ македонскитѣ говори Малецки застава на единствено възможното становище. Именно и той подчертава всеизвестната истина, че нито единъ сърбохърватски говоръ не пази различието между твърдия и мекия еръ, както е въ македонскитѣ говори и въ много други български говори.

Характерна черта на срѣднитѣ македонски говори, както се знае, е и изяснението на *ѫ* въ *а*. И при тоя случай проф. Малецки не пропуска да подчертае, че развоятъ е много далеченъ на развоя *ѫ* > *у* въ сърбохърватския езикъ, и че стои въ съгласие съ развойнитѣ тенденции на българския езикъ.

Въ обобщителнитѣ работи върху македонскитѣ говори, въ които се разисква за връзкитѣ на тѣзи говори съ българския или сръбския езикъ, не се наблѣга съ необходимата сила върху следитѣ отъ смѣшение на носовкитѣ като едно

отъ най-значителнитѣ явления, преживѣни едновременно отъ македонскитѣ и всички останали български говори. Проф. Малецки съ пълно право отдѣля македонскитѣ форми јазик и јозик отъ толкова изкуственото имъ сближаване съ чакавско јазик, и ги врежда между примѣритѣ въ днешнитѣ български говори съ следи отъ срѣднобългарска носова замѣна.

Отрицателно е становището на Малецки и по отношение на Беличевия опитъ да се постави изчезването на епентетично *l* въ македонскитѣ говори съ l′=j въ чакавскитѣ, а отчасти и въ щокавскитѣ говори. Изчезването на *х* може да се смѣтне еднакво характерно и за българския и за сърбохърватския езикъ. Трудно е да се докаже, въ кой езикъ това явление е по-старо. Разбира се и по въпроса за загубата на звучностьта на крайнитѣ съгласни Малецки е на единствено правилното схващане, че тази особеность сближава македонскитѣ говори съ българския езикъ.

Естествено, проф. Малецки не пропуска да подчертае, че въ македонскитѣ говори има и сръбско влияние. Исторически разяснения на това влияние той не прави. То не е влизало въ задачитѣ на разглежданата тукъ негова статия. Авторътъ изхожда изключително отъ днешното състояние на говоритѣ въ Македония. Сърбизми споредъ него сѫ напр. следнитѣ явления (изключително фонетични): екавизъмъ, развой на групитѣ tj dj въ к′ г′, промѣна на чр въ цр, отсѫтствие на вокална редукция и на омекчаване на съгласнитѣ. Освенъ тѣзи черти, които било трудно „да се отдѣлятъ отъ развойнитѣ тенденции на сърбохърватския езикъ“, авторътъ открива и нѣколко „напълно индивидуални“ македонски езикови черти, които въ този си видъ не се срѣщали напълно нито въ българския, нито въ сърбохърватския езикъ. Найважнитѣ индивидуални черти били: развой на *ъь* въ *ое*, ǫ въ *а* или *о*, а и *к′ г′* отъ tj dj, които колкото и да приличатъ на hћ, все пакъ сѫ различни отъ тѣхъ. Възъ основа на тѣзи факти, но въ известно противоречие съ всичко, което бѣ казалъ въ подкрепа на българския характеръ на редица оспорвани отъ Белича фонетични и морфоложки белези изъ македонскитѣ говори, проф. Малецки се показва склоненъ (той се изразява въ условно наклонение — odpowiedziałbym) да отдѣли македонскитѣ говори въ единъ индивидуаленъ

отъ най-значителнитѣ явления, преживѣни едновременно отъ македонскитѣ и всички останали български говори. Проф. Малецки съ пълно право отдѣля македонскитѣ форми јазик и јозик отъ толкова изкуственото имъ сближаване съ чакавско јазик, и ги врежда между примѣритѣ въ днешнитѣ български говори съ следи отъ срѣднобългарска носова замѣна.

Отрицателно е становището на Малецки и по отношение на Беличевия опитъ да се постави изчезването на епентетично *l* въ македонскитѣ говори съ l′=j въ чакавскитѣ, а отчасти и въ щокавскитѣ говори. Изчезването на *x* може да се смѣтне еднакво характерно и за българския и за сърбохърватския езикъ. Трудно е да се докаже, въ кой езикъ това явление е по-старо. Разбира се и по въпроса за загубата на звучностьта на крайнитѣ съгласни Малецки е на единствено правилното схващане, че тази особеность сближава македонскитѣ говори съ българския езикъ.

Естествено, проф. Малецки не пропуска да подчертае, че въ македонскитѣ говори има и сръбско влияние. Исторически разяснения на това влияние той не прави. То не е влизало въ задачитѣ на разглежданата тукъ негова статия. Авторътъ изхожда изключително отъ днешното състояние на говоритѣ въ Македония. Сърбизми споредъ него сж напр. следнитѣ явления (изключително фонетични): екавизъмъ, развой на групитѣ tj dj въ к′ г′, промѣна на чр въ цр, отсжтствие на вокална редукция и на омекчаване на съгласнитѣ. Освенъ тѣзи черти, които било трудно „да се отдѣлятъ отъ развойнитѣ тенденции на сърбохърватския езикъ“, авторътъ открива и нѣколко „напълно индивидуални“ македонски езикови черти, които въ този си видъ не се срѣщали напълно нито въ българския, нито въ сърбохърватския езикъ. Найважнитѣ индивидуални черти били: развой на *ъь* въ *ое*, ǫ въ *а* или *о*, а и *к′ г′* отъ tj dj, които колкото и да приличатъ на hћ, все пакъ сж различни отъ тѣхъ. Възъ основа на тѣзи факти, но въ известно противоречие съ всичко, което бѣ казалъ въ подкрепа на българския характеръ на редица оспорвани отъ Белича фонетични и морфоложки белези изъ македонскитѣ говори, проф. Малецки се показва склоненъ (той се изразява въ условно наклонение — odpowiedziałbym) да отдѣли македонскитѣ говори въ единъ индивидуаленъ

диалектиченъ типъ, свързанъ съ родствени връзки съ двата южнославянски езика — българския и сърбохърватския — и да твърди, че включването на македонскитѣ говори било къмъ единия, било къмъ другия езикъ не е оправдано отъ езиково гледище.

Независимо отъ обстоятелството, че когато се мѫчимъ да опредѣлимъ родството между две езикови групи, главното ни внимание трѣбва да бѫде насочено къмъ усилия да се изтъкне, кои черти въ даденъ езикъ или говоръ сѫ първични и кои вторични, дошли чрезъ външно влияние, изтъкнатитѣ отъ проф. Малецки особености на македонскитѣ говори, възъ основа на които той гради схващането си било за преходния или пъкъ за напълно индивидуалния характеръ на тия говори, не могатъ да не ни предизвикатъ къмъ възражения. Независимо отъ тѣхния произходъ (а едва ли има днесъ славистъ, който не би допустналъ, че поне екавизмътъ, *к' г'* вм. tj dt, *цр* вм. *чр* сѫ късни, чужди явления въ македонскитѣ говори), ние сме въ правото си да запитаме, дали изтъкнатитѣ отъ Малецки сърбизми сѫ достатъчни по численость и важность въ сравнение съ толкова много български особености, така сполучливо изтъкнати отъ самия него, да ни дадатъ право да твърдимъ, че включването на македонскитѣ говори къмъ българския езикъ е неоснователно отъ езиково гледище? Ако теглимъ всички възможни последици отъ така изнесенитѣ основания на проф. Малецки, ние ще трѣбва да отречемъ чисто българския характеръ на цѣлата западна половина отъ българския езикъ. Защото какво друго, ако не екавизъмъ, отсѫтствие на вокална редукция, отсѫтствие на омекчение на съгласнитѣ, голѣми завоевания на *цр* вм. *чр*, а дори на *к' г'*, вм. tj dj сѫ характерни за цѣлата западна половина на българския езикъ? Бихме могли да отидемъ въ нашитѣ предположения още по-далечъ. Като имаме предъ видъ голѣмитѣ завоевания на екавизма и въ източната половина на българския езикъ — на югоизтокъ имаме вече голѣми диалектични области, гдето екавизмътъ господствува напълно — сравнително слабата редукция на гласнитѣ на югоизтокъ и фактътъ, че *цр* вм. *чр* ще намѣримъ днесъ чакъ въ Хасковско, не ще ли бѫдемъ скоро принудени „чистия“ български езикъ да го ограничимъ върху крайно малка територия. Българската

диалектиченъ типъ, свързанъ съ родствени връзки съ двата южнославянски езика — българския и сърбохърватския — и да твърди, че включването на македонскитѣ говори било къмъ единия, било къмъ другия езикъ не е оправдано отъ езиково гледище.

Независимо отъ обстоятелството, че когато се мѫчимъ да опредѣлимъ родството между две езикови групи, главното ни внимание трѣбва да бѫде насочено къмъ усилия да се изтъкне, кои черти въ даденъ езикъ или говоръ сѫ първични и кои вторични, дошли чрезъ външно влияние, изтъкнатитѣ отъ проф. Малецки особености на македонскитѣ говори, възъ основа на които той гради схващането си било за преходния или пъкъ за напълно индивидуалния характеръ на тия говори, не могатъ да не ни предизвикатъ къмъ възражения. Независимо отъ тѣхния произходъ (а едва ли има днесъ славистъ, който не би допустналъ, че поне екавизмътъ, *к' г'* вм. tj dt, *цр* вм. *чр* сѫ късни, чужди явления въ македонскитѣ говори), ние сме въ правото си да запитаме, дали изтъкнатитѣ отъ Малецки сърбизми сѫ достатъчни по численость и важность въ сравнение съ толкова много български особености, така сполучливо изтъкнати отъ самия него, да ни дадатъ право да твърдимъ, че включването на македонскитѣ говори къмъ българския езикъ е неоснователно отъ езиково гледище? Ако теглимъ всички възможни последици отъ така изнесенитѣ основания на проф. Малецки, ние ще трѣбва да отречемъ чисто българския характеръ на цѣлата западна половина отъ българския езикъ. Защото какво друго, ако не екавизъмъ, отсѫтствие на вокална редукция, отсѫтствие на омекчение на съгласнитѣ, голѣми завоевания на *цр* вм. *чр*, а дори на *к' г'*, вм. tj dj сѫ характерни за цѣлата западна половина на българския езикъ? Бихме могли да отидемъ въ нашитѣ предположения още по-далечъ. Като имаме предъ видъ голѣмитѣ завоевания на екавизма и въ източната половина на българския езикъ — на югоизтокъ имаме вече голѣми диалектични области, гдето екавизмътъ господствува напълно — сравнително слабата редукция на гласнитѣ на югоизтокъ и фактътъ, че *цр* вм. *чр* ще намѣримъ днесъ чакъ въ Хасковско, не ще ли бѫдемъ скоро принудени „чистия“ български езикъ да го ограничимъ върху крайно малка територия. Българската

лингвистика не се е плашела да признае, че нѣкои отъ тия особености иматъ чуждъ произходъ. Най-добро доказателство за това е фактътъ, че още преди нѣколко десетилѣтия проф. Б. Цоневъ заявяваше, че най-важната отъ тѣзи черти, именно екавизмътъ, е настанала подъ влияние отъ западъ. Но въпросътъ, повтарямъ, не е толкова за произхода на тѣзи особености, колкото за това, дали тѣ, — било отъ чуждъ, било отъ домашенъ произходъ — могатъ днесъ да заличатъ типичния български характеръ както на македонскитѣ говори, така и на цѣлия български езиковъ западъ.

Възражения предизвикватъ и „най-важнитѣ индивидуални“ черти на македонскитѣ говори, които споредъ проф. Малецки не сж се срѣщали напълно въ този си видъ нито въ сръбския, нито въ българския езикъ. Въ сжщность като изключимъ *к' г'* вм. tj dj, които, както се знае, сж чужди пришълци въ македонскитѣ говори, останалитѣ две особености (*ъ ь* > *о е*; *ж* > *а* или *о*) иматъ типична българска основа и сж напълно чужди на сърбохърватския езикъ. Това е именно тѣхната точна характеристика, която е напълно ясна и за проф. Малецки, та неволно очудване предизвиква опитътъ му да вземе и тѣзи особености въ подкрепа на теза, споредъ която македонскитѣ говори могатъ да се откжснатъ отъ българския езикъ. Различаването на двата ера е характерно за всички български говори. То се е изразило въ македонскитѣ говори въ изяснение съ малки изключения на *ъ* въ *о* и на *ь* въ *е* въ коренни и наставъчни срички, то се пази напълно строго въ цѣлата българска югоизточна область както въ коренни, така и въ наставъчни срички. (Тамъ, гдето въ коренни срички *ь* не се е изяснило въ *е*, силната палаталность на звука, който замѣства *ь*, много често вторично изясненъ, внася рѣзко различие накъмъ звука, който замѣства *ъ*, така сжщо често вторично изясненъ). Различна е сждбата на ероветѣ и въ североизточнитѣ говори, които днесъ сж легнали въ основата на българския литературенъ езикъ. Ако въ нѣколко случая имаме сливане на замѣстницитѣ на *ъ* и *ь* въ коренни срички, не сж малко случаитѣ тукъ отъ коренно *ь* > *е*, да не говоримъ за ероветѣ въ наставкитѣ, гдето *ь* е винаги *е*, а *ъ* е винаги *ъ* или *о*. Както се вижда, действително българскитѣ диалектични области сочатъ свои „индивидуални“ особености по отношение на *ъ* и *ь*, но особености,

лингвистика не се е плашела да признае, че нѣкои отъ тия особености иматъ чуждъ произходъ. Най-добро доказателство за това е фактътъ, че още преди нѣколко десетилѣтия проф. Б. Цоневъ заявяваше, че най-важната отъ тѣзи черти, именно екавизмътъ, е настанала подъ влияние отъ западъ. Но въпросътъ, повтарямъ, не е толкова за произхода на тѣзи особености, колкото за това, дали тѣ, — било отъ чуждъ, било отъ домашенъ произходъ — могатъ днесъ да заличатъ типичния български характеръ както на македонскитѣ говори, така и на цѣлия български езиковъ западъ.

Възражения предизвикватъ и „най-важнитѣ индивидуални“ черти на македонскитѣ говори, които споредъ проф. Малецки не сж се срѣщали напълно въ този си видъ нито въ сръбския, нито въ българския езикъ. Въ сжщность като изключимъ *ќ ѓ* вм. tj dj, които, както се знае, сж чужди пришълци въ македонскитѣ говори, останалитѣ две особености (*ѣ ь* > *о е*; *ж* > *а* или *о*) иматъ типична българска основа и сж напълно чужди на сърбохърватския езикъ. Това е именно тѣхната точна характеристика, която е напълно ясна и за проф. Малецки, та неволно очудване предизвиква опитътъ му да вземе и тѣзи особености въ подкрепа на теза, споредъ която македонскитѣ говори могатъ да се откжснатъ отъ българския езикъ. Различаването на двата ера е характерно за всички български говори. То се е изразило въ македонскитѣ говори въ изяснение съ малки изключения на *ъ* въ *о* и на *ь* въ *е* въ коренни и наставъчни срички, то се пази напълно строго въ цѣлата българска югоизточна область както въ коренни, така и въ наставъчни срички. (Тамъ, гдето въ коренни срички *ь* не се е изяснило въ *е*, силната палаталность на звука, който замѣства *ь*, много често вторично изясненъ, внася рѣзко различие накъмъ звука, който замѣства *ъ*, така сжщо често вторично изясненъ). Различна е сждбата на ероветѣ и въ североизточнитѣ говори, които днесъ сж легнали въ основата на българския литературенъ езикъ. Ако въ нѣколко случая имаме сливане на замѣстницитѣ на *ъ* и *ь* въ коренни срички, не сж малко случаитѣ тукъ отъ коренно *ь* > *е*, да не говоримъ за ероветѣ въ наставкитѣ, гдето *ь* е винаги *е*, а *ъ* е винаги *ъ* или *о*. Както се вижда, действително българскитѣ диалектични области сочатъ свои „индивидуални“ особености по отношение на *ъ* и *ь*, но особености,

които ги обединяватъ въ е д н о въ противоположность на съседния славянски езикъ, който като своя характерна отлика има сливането на двата ера въ единъ звукъ.

По отношение на развоя *ѫ* > *а* или *о*, който се срѣща въ македонскитѣ говори, у нѣкои чужди изследвачи все още се забелязва известна упоритость да не се признава, че това явление стои въ връзка съ така наречената вторична вокализация, която наблюдаваме въ много български говори. Но до какви последствия, до какви чудновати обръквания може да доведе тази упоритость, нека ни бѫде свидетель книгата на Белича за Галичнишкия говоръ. Въ всѣки случай съ много по-малко основание, отколкото развоятъ *ъь* > *о е*, може да се вземе развоятъ *ѫ* > *а о* ка.о „индивидуална“ черта на македонскитѣ говори, която би сложила предѣлъ между тѣхъ и останалитѣ български говори. Независимо отъ факта, че в т о р и ч н а т а в о к а л и з а ц и я е н ѣ щ о т и п и ч н о б ъ л г а р с к о, не вѣрвамъ да е останало тайна на чуждитѣ изследователи, че развой *ѫ* > *а о* не е ограниченъ само въ македонскитѣ говори. Особено *ѫ* > *а* е много разпространенъ въ българския езикъ и се срѣща не само въ западнитѣ говори, но и въ много източни говори.

Осмѣлихъ се да направя тѣзи забележки увѣренъ, че тѣ засѣгатъ не толкова едно здраво убеждение у проф. Малецки, колкото недостатъчно сполучливо формулирани предположения. Инакъ цѣлата разглеждана тукъ негова статия е ценен приносъ къмъ македонската диалектология. Тя е единъ отъ най-сполучливитѣ отговори на въпроситѣ изъ тая область, изнесени въ книгата на проф. Беличъ „Галички дијалекат“. Трѣбва да се радваме, че благодарение на проучванията на Мазона, Вайана и Малецки хоризонтътъ надъ македонскитѣ говори е вече значително проясненъ. Още малко търпение и трудъ, и решителнитѣ заключения относно македонскитѣ говори, каквито преобладаваха прочее и до днесъ въ славистиката, ще се умножатъ още повече. Колебливото становище дори на такива изследователи, въ чиято добросъвѣстность нѣмаме нито най-малко основание да се съмняваме, е лесно обяснимо. Цѣли десетилѣтия македончскитѣ говори бѣха предметъ на толкова извъртания, толкова лукаво остроумие бѣ упражнявано за тѣхна смѣтка, че едно колебливо становище за мнозина изглежда единствената желана обективность. Въ

които ги обединяватъ въ е д н о въ противоположность на съседния славянски езикъ, който като своя характерна отлика има сливането на двата ера въ единъ звукъ.

По отношение на развоя *ѫ* > *а* или *о*, който се срѣща въ македонскитѣ говори, у нѣкои чужди изследвачи все още се забелязва известна упоритость да не се признава, че това явление стои въ връзка съ така наречената вторична вокализация, която наблюдаваме въ много български говори. Но до какви последствия, до какви чудновати обръквания може да доведе тази упоритость, нека ни бѫде свидетель книгата на Белича за Галичнишкия говоръ. Въ всѣки случай съ много по-малко основание, отколкото развоятъ *ъь* > *о е*, може да се вземе развоятъ *ѫ* > *а о* ка.о „индивидуална“ черта на македонскитѣ говори, която би сложила предѣлъ между тѣхъ и останалитѣ български говори. Независимо отъ факта, че в т о р и ч н а т а в о к а л и з а ц и я е нѣщо т и п и ч н о б ъ л г а р с к о, не вѣрвамъ да е останало тайна на чуждитѣ изследователи, че развой *ѫ* > *а о* не е ограниченъ само въ македонскитѣ говори. Особено *ѫ* > *а* е много разпространенъ въ българския езикъ и се срѣща не само въ западнитѣ говори, но и въ много източни говори.

Осмѣлихъ се да направя тѣзи забележки увѣренъ, че тѣ засѣгатъ не толкова едно здраво убеждение у проф. Малецки, колкото недостатъчно сполучливо формулирани предположения. Инакъ цѣлата разглеждана тукъ негова статия е ценен приносъ къмъ македонската диалектология. Тя е единъ отъ най-сполучливитѣ отговори на въпроситѣ изъ тая область, изнесени въ книгата на проф. Беличъ „Галички дијалекат“. Трѣбва да се радваме, че благодарение на проучванията на Мазона, Вайана и Малецки хоризонтътъ надъ македонскитѣ говори е вече значително проясненъ. Още малко търпение и трудъ, и решителнитѣ заключения относно македонскитѣ говори, каквито преобладаваха прочее и до днесъ въ славистиката, ще се умножатъ още повече. Колебливото становище дори на такива изследователи, въ чиято добросъвѣстность нѣмаме нито най-малко основание да се съмняваме, е лесно обяснимо. Цѣли десетилѣтия македонскитѣ говори бѣха предметъ на толкова извъртания, толкова лукаво остроумие бѣ упражнявано за тѣхна смѣтка, че едно колебливо становище за мнозина изглежда единствената желана обективность. Въ

всѣки случай подържницитѣ на българската теза могатъ да бѫдатъ спокойни. Проучванията на македонскитѣ говори напредватъ бърже. Досегашнитѣ, пъкъ и евентуалнитѣ бѫдни изследвания на проф. Малецки ще заематъ въ тая область едно отъ най-почетнитѣ мѣста. И нека се надѣваме, че за напредъ не ще бѫде възможно да се говори за „българско“ влияние върху македонскитѣ говори. Защото е изобщо невъзможно да се говори за „българско“ влияние върху български говори, основната характеристика на които е, че благодарение на особени исторически обстоятелства, вѣкове наредъ сѫ давали гостоприемство на чужди езикови особености, като сѫ се простили съ редъ свои домашни особености.

K. Mirčev, Le Prof. Malecki à propos de quelques problèmes de la dialectologie macédonienne. (Résumé)

Dans le dernier fascicule de la revue linguistique polonaise „Rocznik Slawistyczny“ le Prof. Malecki a fait une analyse très détaillée de quelques questions importantes à propos des parlers macédoniens. C'est surtout une critique du livre du Prof. Belić sur le dialecte de Galičnik. On doit souligner que le Prof. Malecki n'accepte pas les tendances du Prof. Belić de trouver dans les dialectes de la Macédoine Centrale une base serbe. Mais le Prof. Malecki n'oublie pas de souligner que dans les dialectes bulgares en Macédoine peut être remarqué une certaine influence serbe. Les particularités suivantes doivent être considérées, d'après Malecki, comme des serbismes dans les dialectes dont il est question: l'ékavisme, l'évolution des groupes *tj*, *dj* en *ќ' ѓ'*, l'évolution de *чр* en *цр*, l'absence d'une réduction vocale et de palatalisation des consonates. En prenant en considération aussi quelques autres particularités des parlers macédoniens le Prof. Malecki tende à separer ses parlers dans un type dialectologique à part lié aussi bien avec le bulgare comme avec le serbocroite. Mais le Prof. Malecki n'a pas pris en considération dans son article la question est-ce-que les serbismes mentionnés plus haut sont primaires dans les parlers macédoniens.

C'est un fait bien connu que toutes les particularités des parlers macédoniens qu'on considère comme serbismes, sont des phénomènes secondaire, venus de dehors dans ces parlers. C'est pour celà que la thèse du Prof. Malecki que les parlers macédoniens sont d'un caractère individuel ne peut être pas acceptée.

всѣки случай подържницитѣ на българската теза могатъ да бѫдатъ спокойни. Проучванията на македонскитѣ говори напредватъ бърже. Досегашнитѣ, пъкъ и евентуалнитѣ бѫдни изследвания на проф. Малецки ще заематъ въ тая область едно отъ най-почетнитѣ мѣста. И нека се надѣваме, че за напредъ не ще бѫде възможно да се говори за „българско“ влияние върху македонскитѣ говори. Защото е изобщо невъзможно да се говори за „българско“ влияние върху български говори, основната характеристика на които е, че благодарение на особени исторически обстоятелства, вѣкове наредъ сѫ давали гостоприемство на чужди езикови особености, като сѫ се простили съ редъ свои домашни особености.

K. Mirčev, Le Prof. Malecki à propos de quelques problèmes de la dialectologie macédonienne. (Résumé)

Dans le dernier fascicule de la revue linguistique polonaise „Rocznik Slawistyczny“ le Prof. Malecki a fait une analyse très détaillée de quelques questions importantes à propos des parlers macédoniens. C'est surtout une critique du livre du Prof. Belić sur le dialecte de Galičnik. On doit souligner que le Prof. Malecki n'accepte pas les tendances du Prof. Belić de trouver dans les dialectes de la Macédoine Centrale une base serbe. Mais le Prof. Malecki n'oublie pas de souligner que dans les dialectes bulgares en Macédoine peut être remarqué une certaine influence serbe. Les particularités suivantes doivent être considérées, d'après Malecki, comme des serbismes dans les dialectes dont il est question: l'ékavisme, l'évolution des groupes *tj*, *dj* en *ќ' ѓ'*, l'évolution de *чр* en *цр*, l'absence d'une réduction vocale et de palatalisation des consonates. En prenant en considération aussi quelques autres particularités des parlers macédoniens le Prof. Malecki tende à separer ses parlers dans un type dialectologique à part lié aussi bien avec le bulgare comme avec le serbocroite. Mais le Prof. Malecki n'a pas pris en considération dans son article la question est-ce-que les serbismes mentionnés plus haut sont primaires dans les parlers macédoniens.

C'est un fait bien connu que toutes les particularités des parlers macédoniens qu'on considère comme serbismes, sont des phénomènes secondaire, venus de dehors dans ces parlers. C'est pour celà que la thèse du Prof. Malecki que les parlers macédoniens sont d'un caractère individuel ne peut être pas acceptée.

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ СТИХОТВОРЕНИЯТА НА КОНСТАНТИНЪ МИЛАДИНОВЪ

Отъ Ив. Хаджовъ.

На свѣтлата память на баща ми и на майка ми.

I

Рачински, авторътъ на най-раннитѣ животописни вести за Константина Миладиновъ въ Русия, между друго бележи за него: „Настроеніе его духа было постоянно поэтическое“.[1] Това негово настроение е засвидетелствувано въ 18 обнародвани стихотворения. Най-много (11) сж помѣстени въ сп. „Български Книжици“ отъ 1858 и 1859 год., 3 — во сп. „Братски трудъ“, кн. I и II отъ 1860 г., 2 — въ „Дунавскый лебедъ“, № 20 отъ 7. II. 1861 г.,[2] 1 — въ — „Македония“ бр. 984 отъ 24 ян. 1930 г., изнесено отъ насъ, и стихотворението „Гласъ отъ дàлека земя“ въ „Цариградски вѣстникъ“, бр. 474 отъ 10. III. 1860 год. съ подписъ Правдолюбовъ. Творенията му въ „Братски трудъ“ сж обнародвани съ негово име; въ „Блъгарскы Книжици“, (чясть III, октомврія, книжка прьва, № 19, 1858 г., с. 144-5), (дек., кн. втора № 24 с. г.) сж напечатани съ името му две стихотворения — „Скѝрсти“ и „Гьркъ и Българинъ“; останалитѣ стихотворения сж обнародвани безъ подписъ. Конст. Миладиновъ написалъ повече стихотворения, както личи отъ негови признания. Така, въ писмо отъ 8 ян. 1859 г. той пише на Раковски и следното: „Во Болгарск. Книжицы ке бидетъ напечатаны собстенны мои пѣсмы....“. Подъ „Гьркъ Влàдика на Болгàри-те“ на Д. Павловичъ, комуто оставя това стихотворение, като му позволява, ако иска, да го изпрати во Цариградъ да се печата безъ негово име, Конст. Миладиновъ

[1] Ив. Хаджовъ. Ал. В. Рачински за бр. Миладинови, **Учил. прегледъ**, 1932 № 1, стр. 115.

[2] Всички тѣхъ събрани обнародва Ант. П. Стоиловъ въ статията си „Стихотворенията на Константина Миладиновъ“ — сп. **Учил. прегледъ**, 1924, № 1, с. 13—25.

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ СТИХОТВОРЕНИЯТА НА КОНСТАНТИНЪ МИЛАДИНОВЪ

Отъ Ив. Хаджовъ.

На свѣтлата паметь на баща ми и на майка ми.

I

Рачински, авторътъ на най-раннитѣ животописни вести за Константина Миладиновъ въ Русия, между друго бележи за него: „Настроеніе его духа было постоянно поэтическое“.[1] Това негово настроение е засвидетелствувано въ 18 обнародвани стихотворения. Най-много (11) сж помѣстени въ сп. „Българскы Книжици“ отъ 1858 и 1859 год., 3 — во сп. „Братски трудъ“, кн. I и II отъ 1860 г., 2 — въ „Дунавскый лебедъ“, № 20 отъ 7. II. 1861 г.,[2] 1 — въ — „Македония“ бр. 984 отъ 24 ян. 1930 г., изнесено отъ насъ, и стихотворението „Гласъ отъ дàлека земя“ въ „Цариградски вѣстникъ“, бр. 474 отъ 10. III. 1860 год. съ подписъ Правдолюбовъ. Творенията му въ „Братски трудъ“ сж обнародвани съ негово име; въ „Блъгарскы Книжици“, (чясть III, октомврія, книжка прьва, № 19, 1858 г., с. 144-5), (дек., кн. втора № 24 с. г.) сж напечатани съ името му две стихотворения — „Скѣрсти“ и „Гьркъ и Българинъ“; останалитѣ стихотворения сж обнародвани безъ подписъ. Конст. Миладиновъ написалъ повече стихотворения, както личи отъ негови признания. Така, въ писмо отъ 8 ян. 1859 г. той пише на Раковски и следното: „Во Болгарск. Книжицы ке бидетъ напечатаны собстенны мои пѣсмы....“. Подъ „Гьркъ Влàдика на Болгàри-те“ на Д. Павловичъ, комуто оставя това стихотворение, като му позволява, ако иска, да го изпрати во Цариградъ да се печата безъ негово име, Конст. Миладиновъ

[1] Ив. Хаджовъ. Ал. В. Рачински за бр. Миладинови, **Учил. прегледъ**, 1932 № 1, стр. 115.

[2] Всички тѣхъ събрани обнародва Ант. П. Стоиловъ въ статията си „Стихотворенията на Константина Миладиновъ“ — сп. **Учил. прегледъ**, 1924, № 1, с. 13—25.

прибавя: „тога можамъ и други мои стихотворения да испрата тебѣ“... Досега не сѫ намѣрени; ще сѫ пропаднали заедно съ другитѣ негови книжа, когато стигналъ въ Цариградъ да спасява брата си.

Най-рано обнародванитѣ стихотворения на Константина Миладиновъ сѫ помѣстени въ августовската книга, ч. II на „Блъгарскы Книжици“ отъ 1858 г. Подиръ това подъ стихотворението „Побрàтимство“ авторътъ е означилъ датата на неговото написване — „1858 мѣс. Октомврія“; подъ „Дȕманю“ личи дата „1859 Февруарія“. Значи, следъ непълни 22 м. отъ пристигането си въ Русия Конст. Миладиновъ вече обнародва свои стихотворения.

Дали нѣкои отъ тѣхъ Конст. Миладиновъ е донесълъ написани още въ Македония или пъкъ ги е изпѣлъ въ Русия? Като имаме предвидъ означенията подъ посоченитѣ по-горе две стихотворения; като имаме сѫщо предвидъ и условията въ Русия — подъ грижитѣ, закрилата и поощрението на Рачински, които сѫ благоприятствували да кѣлнатъ поетическитѣ заложби и предразположения у Конст. Миладиновъ, ние сме наклонни повече да приемемъ, че всички пѣсни сѫ изпѣни и написани въ Русия, т. е. Конст. Миладиновъ е запѣлъ на български не въ Македония, а въ Русия.

II

А. Четири стихотворения разработватъ патриотична тема. Во Гьркъ и Блъгаринъ гъркътъ изразява своето учудване къмъ блъгарина — „прòстъ чоекъ“, който стои, не се погръчва, не учи

Гърцкѫ книгѫ префаленѫ
Θукидида, Еврипида
Иродота и Пиндара.

Като се погърчи, блъгаринътъ ще се стори ученъ човѣкъ, ще се слави като гърцитѣ. — Въ отговора си блъгаринътъ се учудва, какъ е текнало на „стария човѣкъ“ — гръкъ да му говори такива думи. Въ миналото блъгаринътъ е билъ „славенъ и прехваленъ“, „сега пакъ“ е блъгаринъ и по Божия воля пакъ ще бѫде „прехваленъ“. Всички имена, що му споменва гъркътъ,

Тьіе не се (=сѫ) отъ нашы-тѣ
Ни дедо ми ни предедо

— не ги познава.

прибавя: „тога можамъ и други мои стихотворения да испрата тебѣ“... Досега не сѫ намѣрени; ще сѫ пропаднали заедно съ другитѣ негови книжа, когато стигналъ въ Цариградъ да спасява брата си.

Най-рано обнародванитѣ стихотворения на Константина Миладиновъ сѫ помѣстени въ августовската книга, ч. II на „Блъгарскы Книжици“ отъ 1858 г. Подиръ това подъ стихотворението „Побрàтимство“ авторътъ е означилъ датата на неговото написване — „1858 мѣс. Октомврія“; подъ „Дȕманю“ личи дата „1859 Февруарія“. Значи, следъ непълни 22 м. отъ пристигането си въ Русия Конст. Миладиновъ вече обнародва свои стихотворения.

Дали нѣкои отъ тѣхъ Конст. Миладиновъ е донесълъ написани още въ Македония или пъкъ ги е изпѣлъ въ Русия? Като имаме предвидъ означенията подъ посоченитѣ по-горе две стихотворения; като имаме сѫщо предвидъ и условията въ Русия — подъ грижитѣ, закрилата и поощрението на Рачински, които сѫ благоприятствували да кълнатъ поетическитѣ заложби и предразположения у Конст. Миладиновъ, ние сме наклонни повече да приемемъ, че всички пѣсни сѫ изпѣни и написани въ Русия, т. е. Конст. Миладиновъ е запѣлъ на български не въ Македония, а въ Русия.

II

А. Четири стихотворения разработватъ патриотична тема. Во Гьркъ и Българинъ гъркътъ изразява своето учудване къмъ българина — „прòстъ чоекъ“, който стои, не се погръчва, не учи

Гьрцкѫ книгѫ префаленѫ
Θукидида, Еврипида
Иродота и Пиндара.

Като се погърчи, българинътъ ще се стори ученъ човѣкъ, ще се слави като гърцитѣ. — Въ отговора си българинътъ се учудва, какъ е текнало на „стария човѣкъ“ — гръкъ да му говори такива думи. Въ миналото българинътъ е билъ „славенъ и прехваленъ“, „сега пакъ“ е българинъ и по Божия воля пакъ ще бѫде „прехваленъ“. Всички имена, що му споменва гъркътъ,

Тьіе не се (=сѫ) отъ нашы-тѣ
Ни дедо ми ни предедо

— не ги познава.

Книга е ималъ и пакъ ще има; затова гъркътъ никога да не чака отъ българина да се погърчи. Разговорътъ-препирня завършва съ решителното заявление на българина:

Нѐмой, Гъ̀рку, додѐвай ми;
Пàкъ ти рѐковъ, пàкъ ти вѐлямъ:
Разбѐри се, не сѐ гърча!
Ако сàкашъ, Бугàри се!

Въ връзка съ това стихотворение не може да се отмине едно любопитно съвпадение: по-късно въ „Резонитѣ на историята и правото“ отъ Вазова „учений елинъ“ съ славни имена на класическата гръцка древность отстоява гръцкитѣ притезания върху Македония — тъй, както гъркътъ у Миладинова съ сжщо такива славни имена примамва българина да се „гъ̀рчи“.

Стихотворението Гьркъ Влàдика на Болгàри-те, изнесено отъ насъ въ в. „Македония“, бр. 984 отъ 24 ян. 1930 г., ни въвежда въ народното повдигане срещу гръцкото духовенство. Гръцки владика въ видъ на изповѣдь признава съ дръзка откровеность прегрѣшенията на гръцкитѣ духовници, които прегрѣшения сж подбудили нашиятъ народъ да се вдигне срещу тѣхнитѣ автори. Тѣзи прегрѣшения сж: ограбване народа, преследване и унищожение на неговата книга, надменно издѣване надъ народностното съзнание на българското паство. Това отношение на гръцкия владика, между друго, се мотивира отъ обстоятелството, че тази земя и нейниятъ народъ му сж чужди; той говори:

Àбре Бòлгари нàй прости хòра,
бре що ви чйнамъ, ако ве гнѐтамъ?
заръ ми ѥ грйжа (а)ко разòра
та чўжа зѐмя кжде я шѐтамъ?

Следъ това заявява на българитѣ, че могатъ — като децата — да бждатъ измамени „со симйчина“; тревожи го само и го смущава, че „отъ èдношъ се разбўдихте“; но се утешава съ безполезностьта на тѣхнитѣ усилия:

Що напрàвиха вàши-те кмѐти
àко насъ прòтивъ во Стàмболъ стàнаха?
Нйхните збòрой нòви клѐвети
сит' европѐйци ги почйтаха (—смѣтнаха — б. Ив. Х.).
Глàсой-те вàши, гласъ во пўстина...

Тоя резултатъ се дължи на срѣдствата:

да ни се жйви срѐства та нàши,
тйе рабòтетъ àко я спйа.

Книга е ималъ и пакъ ще има; затова гъркътъ никога да не чака отъ българина да се погърчи. Разговорътъ-препирня завършва съ решителното заявление на българина:

Нѐмой, Гъ̀рку, додѐвай ми;
Пàкъ ти рѐковъ, пàкъ ти вѐлямъ:
Разбѐри се, не сѐ гърча!
Ако сàкашъ, Бугàри се!

Въ връзка съ това стихотворение не може да се отмине едно любопитно съвпадение: по-късно въ „Резонитѣ на историята и правото“ отъ Вазова „учений елинъ“ съ славни имена на класическата гръцка древность отстоява гръцкитѣ притезания върху Македония — тъй, както гъркътъ у Миладинова съ сжщо такива славни имена примамва българина да се „гъ̀рчи“.

Стихотворението Гьркъ Влàдика на Болгàри-те, изнесено отъ насъ въ в. „Македония“, бр. 984 отъ 24 ян. 1930 г., ни въвежда въ народното повдигане срещу гръцкото духовенство. Гръцки владика въ видъ на изповѣдь признава съ дръзка откровеность прегрѣшенията на гръцкитѣ духовници, които прегрѣшения сж подбудили нашиятъ народъ да се вдигне срещу тѣхнитѣ автори. Тѣзи прегрѣшения сж: ограбване народа, преследване и унищожение на неговата книга, надменно издѣване надъ народностното съзнание на българското паство. Това отношение на гръцкия владика, между друго, се мотивира отъ обстоятелството, че тази земя и нейниятъ народъ му сж чужди; той говори:

Àбре Бòлгари нàй прости хòра,
бре що ви чйнамъ, ако ве гнѐтамъ?
заръ ми ѥ грйжа (а)ко разòра
та чўжа зѐмя кжде я шѐтамъ?

Следъ това заявява на българитѣ, че могатъ — като децата — да бждатъ измамени „со симйчина“; тревожи го само и го смущава, че „отъ èдношъ се разбўдихте“; но се утешава съ безполезността на тѣхнитѣ усилия:

Що направиха вàши-те кмѐти
àко насъ прòтивъ во Стàмболъ стàнаха?
Нйхните збòрой нòви клѐвети
сит' европѐйци ги почйтаха (—смѣтнаха — б. Ив. Х.).
Глàсой-те вàши, гласъ во пўстина...

Тоя резултатъ се дължи на срѣдствата:

да ни се жйви срѐства та нàши,
тйе рабòтетъ àко я спйа.

Когато се повдига срещу своя владика-изѣдникъ, народътъ бива поразѐнъ, защото

. . . я шѐпнахъ кѫ̀де що трѐби,
и сѝла грòзна на васъ нàпадна
и безпощàдно сѝте истрѐби.

Благодарение на тѣхното действие владиката се е наложилъ —

но пàкъ надъ глàй те я сòль ви трѝа.

Доволството и спокойствието на владиката биватъ смутени, защото

. . . кàковъ òблакъ отъ зàпадъ пàдна?
кàкви отъ сѐверъ секàйци (=свѣткавици) свѐтетъ? . . .

И като духовенъ отецъ, той иска да направи „перемирѐње“: тѣ да продължаватъ да бѫ̀датъ „слѣпи и нѣми“, когато приструвно имъ казва: „нѐ зема чѐда!“, тѣ да му викатъ „зѐми!“ И още:

Да си остàйте вàше-то пѐње,
сѐ (=всичко) що нàродно да заборàйте,
зѐмите слѐпо гърцко учѐње
и по нàша-та свѝрка ѝграйте.

Въ Ѐгюптинъ дѐлiа (сп. „Братски трудъ“, кн. 2, с. 15—19) стрелитѣ на Конст. Миладиновата сатира сѫ̀ насочени въ друга посока. — Циганинъ се преправя на страшенъ делия, влиза во село, развиква се къмъ селянитѣ:

Ей ви бре гя̀ури
. . . . . .
на гòзба ви ѝда
. . . . . .
. . . . . .
Ѐдна цела зѝма,
у вàсъ какъ се кàна,
зà да се нарàна
съ кòкошки пѐчени
со шѐкеръ сòлени!
Àйде бре гя̀ури,
кòйнотъ нарàните
и мѐне згòтвите
кòкошка пѐчена
на рѫ̀женъ вѫ̀ртена,
и лю̀та рàкия
за да се нàпиа;
и пòгача нѐка
бѝдетъ бѐла мѐка.
. . . . . .
. . . . . .
Àко се рàзлюта
. . . . . .
бѐса, гòра, сѐча,
на рѫ̀женъ ве пѐча . . .

Изплашватъ се женитѣ, разплакватъ се. Между това, на „Ѐдно мòме умно“ текнало да истича до мѫ̀жетѣ на тѣхното гумно да имъ обади за сполетѣлата селото напасть. Съ вили на рамо селянитѣ се връщатъ въ село. Циганинътъ-делия се сърди, че нѣма никой около него, разфучва се и заплашва.

Когато се повдига срещу своя владика-изѣдникъ, народътъ бива поразѐнъ, защото

. . . я шѐпнахъ кѫ̀де що трѐби,
и сѝла грòзна на васъ нàпадна
и безпощàдно сѝте истрѐби.

Благодарение на тѣхното действие владиката се е наложилъ —

но пàкъ надъ глàй те я сòль ви трѝа.

Доволството и спокойствието на владиката биватъ смутени, защото

. . . кàковъ òблакъ отъ зàпадъ пàдна?
кàкви отъ сѐверъ секàйци (=свѣткавици) свѐтетъ? . . . .

И като духовенъ отецъ, той иска да направи „перемирѐние“: тѣ да продължаватъ да бѫдатъ „слѣпи и нѣми“, когато приструвно имъ казва: „нѐ зема чѐда!“, тѣ да му викатъ „зѐми!“ И още:

Да си остàйте вàше-то пѐние,
сѐ (=всичко) що нàродно да заборàйте,
зѐмите слѐпо гърцко учѐние
и по нàша-та свѝрка ѝграйте.

Въ Ѐгюптинъ дѐлiа (сп. „Братски трудъ“, кн. 2, с. 15—19) стрелитѣ на Конст. Миладиновата сатира сѫ насочени въ друга посока. — Циганинъ се преправя на страшенъ делия, влиза во село, развиква се къмъ селянитѣ:

Ей ви бре гя̀ури
. . . . . .
на гòзба ви йда
. . . . . .
. . . . . .
Ѐдна цела зѝма,
у вàсъ какъ се кàна,
зà да се нарàна
съ кòкошки пѐчени
со шѐкеръ сòлени!
Àйде бре гя̀ури,
кòйнотъ нарàните
и мѐне згòтвите
кòкошка пѐчена
на рѫ̀женъ вѫ̀ртена,
и лю̀та рàкия
за да се нàпиа;
и пòгача нѐка
бѝдетъ бѐла мѐка.
. . . . . .
. . . . . .
Àко се рàзлюта
. . . . . .
бѐса, гòра, сѐча,
на рѫ̀женъ ве пѐча . . .

Изплашватъ се женитѣ, разплакватъ се. Между това, на „Ѐдно мòме умно“ текнало да изтича до мѫжетѣ на тѣхното гумно да имъ обади за сполетѣлата селото напасть. Съ вили на рамо селянитѣ се връщатъ въ село. Циганинътъ-делия се сърди, че нѣма никой около него, разфучва се и заплашва.

Но като вижда вилитѣ насреща си, втриса го треска, забравя всичко, презъ планини „падни-стани“ бѣга, изподранъ се прибира при своята циганка:

„Жѐно, зàвалъ жѐно, за̀ да се прослàвамъ,
сѫ̑рце уплашѐно! а по̀сле се стѐгамъ
Юна̀щина пра̀вамъ и що мо̀жа бѐгамъ!“

Образътъ на циганина позволява на Константина Миладиновъ да изнесе цѣлия свой разказъ въ насмѣшливоподигравателенъ тонъ. Използуването на този образъ разкрива у Конст. Миладиновъ прилагането на единъ похватъ, който покъсно срѣщаме въ П. Р. Славейковата „Бойка войвода“: за четцитѣ на Конст. Миладиновия стихотворенъ разказъ не е било мѫчно да подставятъ на циганина образа на турчина, и по този начинъ борбата на въоръжените съ вили селяни и тѣхната победа е получавала своя истински смисълъ. Тъй, както за четцитѣ на „Бойка войвода“ подъ образа на миналитѣ „окопа“ „гърци“ четецътъ ясно е разбиралъ т у р ц и т ѣ. — Другъ съвпадежъ: и въ двете произведения — на Константина Миладиновъ и на Петка Р. Славейковъ — ж е н а запазва присѫтствие на духа и показва смѣлость. У първия при това тази жена е „мо̀ме у̀мно“ — представитель и на м л а д о т о поколѣние, което въ общата уплаха и смущение на селото проявя смѣлость и съобразителность да повика с т а р и т ѣ, които се разправятъ съ самонадеяния циганинъ.

Въ Г л а с ъ о т ъ да̀ л е к а зѐмя се развива темата на народно недоволство отъ недостоенъ пастирь. За народа ни борбата срещу гръцкитѣ духовници бѣше борба не за проста една замѣна на гърци съ българи, но и борба за моралъ и християнски добродетели на самитѣ духовници. Само чрезъ такива тѣхни качества народътъ ни можеше да ги чувствува и признава за свои водачи. И толкова по-голѣмо е бивало разочарованието и огорчението народно, когато духовникътъ отъ своя родъ съ своитѣ навици и действия не е отговарялъ на народнитѣ очаквания.

Една такава отдѣлна случка извиква недоволството-протестъ на Правдолюбова въ далечната северна земя. — Утро въ село. Жени и девойки отиватъ предъ зори за вода. Говедарьтъ съ двама малки юнаци събира и подкарва селскитѣ говеда. — На връщане предъ дукяна въ село седятъ попъ и протосингелъ

.... владѣкино сбйрале.

Но като вижда вилитѣ насреща си, втриса го треска, забравя всичко, презъ планини „падни-стани“ бѣга, изподранъ се прибира при своята циганка:

„Жѐно, зàвалъ жѐно, за да се прослàвамъ,
сѫрце уплашѐно! а пòсле се стѐгамъ
Юнàщина прàвамъ и що мòжа бѐгамъ!“

Образътъ на циганина позволява на Константина Миладиновъ да изнесе цѣлия свой разказъ въ насмѣшливоподигравателенъ тонъ. Използуването на този образъ разкрива у Конст. Миладиновъ прилагането на единъ похватъ, който покъсно срѣщаме въ П. Р. Славейковата „Бойка войвода“: за четцитѣ на Конст. Миладиновия стихотворенъ разказъ не е било мѫчно да подставятъ на циганина образа на турчина, и по този начинъ борбата на въоръжените съ вили селяни и тѣхната победа е получавала своя истински смисълъ. Тъй, както за четцитѣ на „Бойка войвода“ подъ образа на миналитѣ „окопа“ „гърци“ четецътъ ясно е разбиралъ т у р ц и т ѣ. — Другъ съвпадежъ: и въ двете произведения — на Константина Миладиновъ и на Петка Р. Славейковъ — ж е н а запазва присѫтствие на духа и показва смѣлость. У първия при това тази жена е „мòме ýмно“ — представитель и на м л а д о т о поколѣние, което въ общата уплаха и смущение на селото проявя смѣлость и съобразителность да повика с т а р и т ѣ, които се разправятъ съ самонадеяния циганинъ.

Въ Г л а с ъ о т ъ дàл е к а зѐмя се развива темата на народно недоволство отъ недостоенъ пастирь. За народа ни борбата срещу гръцкитѣ духовници бѣше борба не за проста една замѣна на гърци съ българи, но и борба за моралъ и християнски добродетели на самитѣ духовници. Само чрезъ такива тѣхни качества народътъ ни можеше да ги чувствува и признава за свои водачи. И толкова по-голѣмо е бивало разочарованието и огорчението народно, когато духовникътъ отъ своя родъ съ своитѣ навици и действия не е отговарялъ на народнитѣ очаквания.

Една такава отдѣлна случка извиква недоволството-протестъ на Правдолюбова въ далечната северна земя. — Утро въ село. Жени и девойки отиватъ предъ зори за вода. Говедарьтъ съ двама малки юнаци събира и подкарва селскитѣ говеда. — На връщане предъ дукяна въ село седятъ попъ и протосингелъ

.... владьѝкино сбѝрале.

Предъ тѣхъ бедна бабичка „жѐлно“ ги моли да я почакатъ, докато вземе „нѣкоя пàра“ отъ работа.

Но ...на нèйзины люты плàчовы

получава отговоръ:

„Дòнеси бабо твое вършниче,
Ако ли не ièдно тèпсійче —
За да не те затвòриме въ плѐмя
Да посѝдишь на гòла зѐмля...“

Уплашена, бабата донася „тèпсія шѝрока“, дава я и, като се връща вкжщи, извиква:

„Милый Боже, милый...
. . . . . .
За òва ли се мòлихме,
Òваква ли радость чѐкахме!
. . . . . .
. . . . . .
Òва ли іе Българинъ влàдика,
Кой ни чини мака тòлика?...

Напълно естествено е заключението: ако народу е била орисана мжка, по-добре е било да му бждѣло спестено подобно разочарование:

Пò добре іе още сто гòдини
. . . . . .
Да имаме влàдицы гърцы...

Темитѣ на разгледанитѣ до тука стихотворения правятъ впечатление съ своята р е а л н о с т ь; тя достига до тамъ че се струва като че ли п о в о д ъ за стихотворенията сж отдѣлни действителни случки, на които самъ Конст. Миладиновъ е билъ свидетель или пъкъ тѣ по нѣкакъвъ другъ начинъ сж стигнали до неговото знание; напр., диалогътъ „Гъркъ и Българинъ“ като че има предъ очи и използува препирнята на Димитра Миладиновъ въ Кукушъ, както я излага Жинзифовъ, който разказва: „Четири часътъ следъ обѣдъ; ученицитѣ сж завършили своето ýчене, учителитѣ сж тръгнали къмъ свои познати. Въ едно дукянче седи по-младиятъ учитель, а стопанинътъ чете нѣкаква българска книга и дето срѣща мжчнотия при четенето, учительтъ му обяснява. Изведнажъ предъ него се изправя младъ гръкъ отъ Солунъ, възпитаникъ на атинския университетъ, туку що слѣзълъ отъ коня, облѣченъ пжтнишки и иска да купи тютюнъ. Гъркътъ забелязва българската книга, взима я, прелиства я, нищо не разбира.

Предъ тѣхъ бедна бабичка „жѐлно“ ги моли да я почакатъ, докато вземе „нѣкоя пàра“ отъ работа.

Но ...на нѐйзины люты плàчовы

получава отговоръ:

„Дòнеси бабо твое вършниче,
Ако ли не іѐдно тѐпсійче —
За да не те затвòриме въ плѐмя
Да посѝдишь на гòла зѐмля...“

Уплашена, бабата донася „тѐпсія шѝрока“, дава я и, като се връща вкжщи, извиква:

„Милый Боже, милый...
. . . . . .
За òва ли се мòлихме,
Òваква ли радость чѐкахме!
. . . . . .
. . . . . .
Òва ли іе Българинъ влàдика,
Кой нѝ чини мака тòлика?...

Напълно естествено е заключението: ако народу е била орисана мжка, по-добре е било да му бждѣло спестено подобно разочарование:

Пò добре іе още сто гòдини
. . . . . .
Да имаме влàдицы гърцы...

Темитѣ на разгледанитѣ до тука стихотворения правятъ впечатление съ своята р е а л н о с т ь; тя достига до тамъ че се струва като че ли п о в о д ъ за стихотворенията сж отдѣлни действителни случки, на които самъ Конст. Миладиновъ е билъ свидетель или пъкъ тѣ по нѣкакъвъ другъ начинъ сж стигнали до неговото знание; напр., диалогътъ „Гьркъ и Българинъ“ като че има предъ очи и използува препирнята на Димитра Миладиновъ въ Кукушъ, както я излага Жинзифовъ, който разказва: „Четири часътъ следъ обѣдъ; ученицитѣ сж завършили своето ўчене, учителитѣ сж тръгнали къмъ свои познати. Въ едно дукянче седи по-младиятъ учитель, а стопанинътъ чете нѣкаква българска книга и дето срѣща мжчнотия при четенето, учительтъ му обяснява. Изведнажъ предъ него се изправя младъ гръкъ отъ Солунъ, възпитаникъ на атинския университетъ, туку що слѣзълъ отъ коня, облѣченъ пжтнишки и иска да купи тютюнъ. Гъркътъ забелязва българската книга, взима я, прелиства я, нищо не разбира.

— Каква е тази книга? — пита той българина.

— Българска.

— Отдавна ли почнахте да се учите на този варварски езикъ? Отдавна ли се отказахте отъ вашия бащинъ, отъ благозвучния гръцки езикъ?

— Отдавна ли или не — не зная, но ние наченахме да учимъ по български, — му отговаря българинътъ.

Закипѣло сърдцето на гърка, той сѣда, запушва и хайде да ругаемъ варварския славянски езикъ.

— Е, млади човѣче, — обръща се българинътъ къмъ своя учитель, — хайде покажи своето знание предъ гърка.

И започва гореща, упорита препирня между учителя и гърка за населението на Македония. Достойно за удивление и смѣхъ е било да се гледа, какъ се препиратъ гъркътъ и българинътъ. — Гъркътъ измъква своя Омиръ, Херодотъ, Страбонъ, а българинътъ го бори само съ „Царственика“[1] и съ ржкописни народни пѣсни. Гъркътъ и българинътъ, заобиколени отъ множество любопитни, не преставатъ да се препиратъ упорито.

— Не искамъ да зная твоитѣ Омиръ, Херодотъ, Страбонъ и други, — казва българинътъ на гърка, — погледни тѣзи люде, що ни заобикалятъ, поговори съ тѣхъ гръцки, ще ли те разбератъ?

— Варварската сила, — отговаря му гъркътъ, — нѣкога си нападна македонскитѣ гърци, насила ги пославянчи и имъ натрапи своя езикъ, нрави, обичаи.

При тѣзи думи нѣкой отъ зрителитѣ извикалъ: „Стариятъ иде!“ и сторили пѫть на Димитра Миладиновъ, комуто известили за тази препирня. Сега на гърка се паднало да се препира не съ младъ, неопитенъ и необразованъ българинъ, но съ Миладинова, калѐнъ вече българинъ, не по-доленъ отъ гърка по образование и развитие. Предъ доказателствата на Миладинова гъркътъ мълчелъ; той поискалъ отъ гърка не само днешнитѣ македонци, но и древнитѣ съ Филипа и Александра (Македонски); той преобърналъ на гърка и Омира, и Демостена, и Страбона; едва той не ославянилъ за гърка и днешнитѣ елини... Най-подиръ следъ продължителна пре-

[1] Кратко печатно издание отъ 1842 г. на Паисиевата „Исторія славяноболгарская“.

— Каква е тази книга? — пита той българина.

— Българска.

— Отдавна ли почнахте да се учите на този варварски езикъ? Отдавна ли се отказахте отъ вашия бащинъ, отъ благозвучния гръцки езикъ?

— Отдавна ли или не — не зная, но ние наченахме да учимъ по български, — му отговаря българинътъ.

Закипѣло сърдцето на гърка, той сѣда, запушва и хайде да ругаемъ варварския славянски езикъ.

— Е, млади човѣче, — обръща се българинътъ къмъ своя учитель, — хайде покажи своето знание предъ гърка.

И започва гореща, упорита препирня между учителя и гърка за населението на Македония. Достойно за удивление и смѣхъ е било да се гледа, какъ се препиратъ гъркътъ и българинътъ. — Гъркътъ измъква своя Омиръ, Херодотъ, Страбонъ, а българинътъ го бори само съ „Царственика“[1] и съ ржкописни народни пѣсни. Гъркътъ и българинътъ, заобиколени отъ множество любопитни, не преставатъ да се препиратъ упорито.

— Не искамъ да зная твоитѣ Омиръ, Херодотъ, Страбонъ и други, — казва българинътъ на гърка, — погледни тѣзи люде, що ни заобикалятъ, поговори съ тѣхъ гръцки, ще ли те разбератъ?

— Варварската сила, — отговаря му гъркътъ, — нѣкога си нападна македонскитѣ гърци, насила ги послявянчи и имъ натрапи своя езикъ, нрави, обичаи.

При тѣзи думи нѣкой отъ зрителитѣ извикалъ: „Стариятъ иде!“ и сторили пжть на Димитра Миладиновъ, комуто известили за тази препирня. Сега на гърка се паднало да се препира не съ младъ, неопитенъ и необразованъ българинъ, но съ Миладинова, калѣнъ вече българинъ, не по-доленъ отъ гърка по образование и развитие. Предъ доказателствата на Миладинова гъркътъ мълчелъ; той поискалъ отъ гърка не само днешнитѣ македонци, но и древнитѣ съ Филипа и Александра (Македонски); той преобърналъ на гърка и Омира, и Демостена, и Страбона; едва той не ославянилъ за гърка и днешнитѣ елини... Най-подиръ следъ продължителна пре-

[1] Кратко печатно издание отъ 1842 г. на Паисиевата „Исторія славяноболгарская“.

пирня, гъркътъ на драго сърдце се отказалъ отъ днешнитѣ македонци, но все пакъ настоявалъ, че тѣхниятъ езикъ е грубъ, не е тъй нѣженъ като гръцкия, и че тѣ сѫ се учили толкова години на гръцки...[1]

Въ Гласъ отъ дàлека земя ще е използувалъ нѣкое съобщение на нѣкой отъ вестницитѣ на теченията, които сѫ били твърде придирчиви къмъ действителни или мними деяния и простѫпки на лица изъ срѣдата на противницитѣ. Подобни грѣхове сѫ били приписвани въ вестницитѣ дори на Партения Зографски, по-късно владика въ Нишъ и ученикъ на Димитра Миладиновъ.

Тѣзи стихотворения разкриватъ живостьта на обществени интереси и чувства у своя авторъ — единъ отъ дейнитѣ членове на българската студентска дружина во Москва. Тѣ сѫ интересни документи за настроенията и мисловностьта не само на своя авторъ, но и на цѣлото поколѣние учещи се българи въ Русия отъ края на 50-тѣ години на миналото столѣтие. Съ тѣхъ Конст. Миладиновъ и неговитѣ другари живѣятъ съ интереситѣ на своя народъ и отъ далечната земя принасятъ своята дань въ неговата борба срещу робството.

Сатиричниятъ тонъ на тѣзи стихотворения отразява лична черта на автора. Тя се разкрива и въ стихотворения като „Не — нѐпіянъ“, въ което пияница се сили да представи като нѣщо невинно своя порокъ. Сатиричния тонъ авторътъ предава не само презъ положения на лицата, чрезъ тѣхното изказване; той се стреми него да внуши въ известни случаи и чрезъ твърде игривия ритъмъ на кѫситѣ стихове („Ѐгюптинъ дѐліа“, па и „Гъркъ и Българинъ“).

*

Б. Ако во разглежданитѣ стихотворения темитѣ сѫ отъ обективно естество, като субективното се разкрива въ отношението на автора къмъ жизненото явление, което темата отразява, въ останалитѣ стихотворения мотивитѣ сѫ отъ напълно лично (интимно) естество.

Чудно хубаво представя Конст. Миладиновъ своето душевно състояние презъ три свои възрасти во Шýпелька (=свирка, цафара). Дете още, „отъ класъ“ си направя „пѝскѫ“. И съ нея се отдава безгрижно на игра:

[1] Велешанинъ. „Димитрій и Константинъ Миладиновы“ — сп. День № 48/1 дек. 1862 г., с. 7—8.

пирня, гъркътъ на драго сърдце се отказалъ отъ днешнитѣ македонци, но все пакъ настоявалъ, че тѣхниятъ езикъ е грубъ, не е тъй нѣженъ като гръцкия, и че тѣ сѫ се учили толкова години на гръцки...[1]

Въ Гласъ отъ дàлека земя ще е използувалъ нѣкое съобщение на нѣкой отъ вестницитѣ на теченията, които сѫ били твърде придирчиви къмъ действителни или мними деяния и простѫпки на лица изъ срѣдата на противницитѣ. Подобни грѣхове сѫ били приписвани въ вестницитѣ дори на Партения Зографски, по-късно владика въ Нишъ и ученикъ на Димитра Миладиновъ.

Тѣзи стихотворения разкриватъ живостьта на обществени интереси и чувства у своя авторъ — единъ отъ дейнитѣ членове на българската студентска дружина во Москва. Тѣ сѫ интересни документи за настроенията и мисловностьта не само на своя авторъ, но и на цѣлото поколѣние учещи се българи въ Русия отъ края на 50-тѣ години на миналото столѣтие. Съ тѣхъ Конст. Миладиновъ и неговитѣ другари живѣятъ съ интереситѣ на своя народъ и отъ далечната земя принасятъ своята дань въ неговата борба срещу робството.

Сатиричниятъ тонъ на тѣзи стихотворения отразява лична черта на автора. Тя се разкрива и въ стихотворения като „Не — нѐпіянъ“, въ което пияница се сили да представи като нѣщо невинно своя порокъ. Сатиричния тонъ авторътъ предава не само презъ положения на лицата, чрезъ тѣхното изказване; той се стреми него да внуши въ известни случаи и чрезъ твърде игривия ритъмъ на кѫситѣ стихове („Ёгюптинъ дѐліа“, па и „Гъркъ и Българинъ“).

*

Б. Ако во разглежданитѣ стихотворения темитѣ сѫ отъ обективно естество, като субективното се разкрива въ отношението на автора къмъ жизненото явление, което темата отразява, въ останалитѣ стихотворения мотивитѣ сѫ отъ напълно лично (интимно) естество.

Чудно хубаво представя Конст. Миладиновъ своето душевно състояние презъ три свои възрасти во Шýпелька (=свирка, цафара). Дете още, „отъ класъ“ си направя „пѝскѫ“. И съ нея се отдава безгрижно на игра:

[1] Велешанинъ. „Димитрій и Константинъ Миладиновы“ — сп. **День** № 48/1 дек. 1862 г., с. 7—8.

Со̀ неіѫ свѝрефъ, по̀дскаквефъ,
и по зѐлены лѐдины (=естествени ливади)
си тѫ́рчахъ по препѐругы.

Настѫпватъ „дру́гы го́дины“. Понеже му е било „мило“ да свири, пакъ си направя свирка. Съ другари се развлича, играейки съ „сѣрце вѐсело“, търчи „по по̀ле шѝроко“, шета „по го̀ры вы̀сокы“, минава изъ езера...

Но:

Сѐга се дру́гы врѐмина.
Я сѐга нѐйкю да̀ тѫрча,
нѐ ми е мѝло да̀ шета,
ни са̀ка ѝгры дру́гарскы.
Сѐга що ми е на̀ѝ мило —
дру́жкѫ да ѝма(мъ) шу́пелькѫ,
да на̀йда мѣсто вы̀соко
подъ ла̀днѫ сѐнкѫ дѫ́боѫ;
прѐдъ мене по̀ле шѝроко,
по̀дъ нодзѣ рѐче (=рѣчица) да̀ течитъ,
на̀дъ глаѫ вѣтаръ да̀ шумитъ.
И я на дѫ́б-отъ на̀валенъ (=облегнатъ)
да свѝрѫ со шупѐлькѫ-тѫ,
ка̀къ кье ме у́читъ сѣрце-во.

Тукъ състоянието на тритѣ възрасти и отношението къмъ свѣта се представя като напълно лично състояние и отношение. Особено последното се изтъква презъ третата възрасть, когато свѣтътъ и радоститѣ отъ него биватъ измѣстени и замѣстени за Конст. Миладиновъ отъ дружбата му съ „шупѐлката“, когато той иска да остане самъ съ себе си, та бѣга въ лоното на природата, далечъ отъ свѣта и хората. А това е душевното състояние на събудилия се у младия човѣкъ поетъ: далече отъ свѣта, той заживява и живѣе само съ себе си. Нашепванията на собственото му сърдце върху лоното на природата ще кърмятъ пѣсеньта му, която ще идва отъ сърдцето му.

Потрѣбата отъ усамотяване е всѫщность изразъ на търсене, на копнежъ. И особено това усамотяване въ планината и гората — въ природата, която е населена съ свой свѣтъ. Въ нейния свѣтъ тъкмо търсенето и копнежътъ намиратъ своята конкретизация, своето въплъщение. Така скитайки, попада въ царството на самодива. Срещу него се задава

само̀вила, само̀горска.
Предъ лѝце ѣ о̀блакъ сто̀итъ,
а во̀ нѐго како звѣзды (=дзвѐзди)
свѣтетъ о̀чи Само̀вилски.

Со̀ неіѫ свйрефъ, по̀дскаквефъ,
и по зѐлены лѐдины (=естествени ливади)
си тѫ′рчахъ по препѐругы.

Настѫпватъ „дру́гы го́дины“. Понеже му е било „мило“ да свири, пакъ си направя свирка. Съ другари се развлича, играейкѝ съ „сѣрце вѐсело“, търчи „по по̀ле шйроко“, шета „по го̀ры вы̀сокы“, минава изъ езера...

Но:

Сѐга се дрѹ́гы врѐмина,
Я сѐга нѐйкю да̀ тѫрча,
нѐ ми е мйло да̀ шета,
ни са̀ка йгры дрѹ́гарскы.
Сѐга що ми е на̀й мило —
дрѹ́жкѫ да йма(мъ) шѹ́пелькѫ,
да на̀йда мѣсто вы̀соко
подъ ла̀днѫ сѐнкѫ дѫ′божѫ;
прѐдъ мене по̀ле шйроко,
по̀дъ нодзѣ рѐче (=рѣчица) да̀ течитъ,
на̀дъ глаѫ вѣтаръ да̀ шумитъ.
И я на дѫ′б-отъ на̀валенъ (=облегнатъ)
да свйрѫ со шупѐлькѫ-тѫ,
ка̀къ кье ме ѹ́читъ сѣрце-во.

Тукъ състоянието на тритѣ възрасти и отношението къмъ свѣта се представя като напълно лично състояние и отношение. Особено последното се изтъква презъ третата възрасть, когато свѣтътъ и радоститѣ отъ него биватъ измѣстени и замѣстени за Конст. Миладиновъ отъ дружбата му съ „шупѐлката“, когато той иска да остане самъ съ себе си, та бѣга въ лоното на природата, далечъ отъ свѣта и хората. А това е душевното състояние на събудилия се у младия човѣкъ поетъ: далече отъ свѣта, той заживява и живѣе само съ себе си. Нашепванията на собственото му сърдце върху лоното на природата ще кърмятъ пѣсеньта му, която ще идва отъ сърдцето му.

Потрѣбата отъ усамотяване е всѫщность изразъ на търсене, на копнежъ. И особено това усамотяване въ планината и гората — въ природата, която е населена съ свой свѣтъ. Въ нейния свѣтъ тъкмо търсенето и копнежътъ намиратъ своята конкретизация, своето въплъщение. Така скитайки, попада въ царството на самодива. Срещу него се задава

само̀вила, самогорска.
Предъ лйце ѣ о̀блакъ сто̀итъ,
а во̀ нѐго како sвѣ̀зды (=дзвѣзди)
свѣтетъ о̀чи Само̀вилски.

Тя се доближава, и двамата размѣнятъ следнитѣ думи:

Младъ ю̀наче, заръ нѐжаляшъ
ты твòитѣ църны̀ очи,
та си дòшолъ да ми шѐташъ
во мòижвж ситнà горж?!
Èла сѐга ты пò мене —
ты да свѝришъ, я кье ѝграмъ;
ако мѐне ты нàдсвиришъ,
ти сумъ твòя посѐстрима;
ако тѐбѣ я нàдигра,
тешкò тебѣ отъ жѝвотъ-тж,
горкò тебѣ отъ млàдостъ-тж.

На тая заплаха занесениятъ въ себе си скитникъ отговаря:

Самòвило самòгорска,
Я нѐ жàлямъ църнѫ̀ животъ,
туку сàкамъ посѐстримство
съ самòгорскы самòвилы.

Състезанието почва: той свири, тя играе. Всѣки мигъ игралицата изтъква черти, които разкриватъ нейната природа и очарованието върху пѣвеца, който отъ него черпи сили во неравното състезание:

Налю̀тена, насьрдена,
трѐпна èдношъ со крѝлиж-та,
дури òблакъ се пòдкрена (=подигна)
и се вѝде бѣлò лице
самòвилско, огнѐвито.
Лѝце бля̀сна (=блесна), дури сь̀рце
ми го зàви во плàменя (=пламъци).
Трѐпна двàжди, трѐпна трѝжди,
и ко (=като) бѣла препѐруга —
та (=тя) прѐдъ мене, я пò неіж.
Стредѐ горж се нàйдофме;
на рàмнинж, на лѐдинж (= ливади)
се зàстои. Я зàсвирифъ.
Я̀ска свѝрамъ, тàя ѝгратъ.

Състезанието трае три дни — свирецътъ побеждава:

(Най) нàдзади умòрена
покрàй мене се нàвали (=наведе, приведе)
и ми вѐлитъ: „Я сумъ твòя
на сà (цѣлъ, всичкия) животъ посѐстрима“...

Отъ тогава той е защитенъ срѣщу външни рани:

Сàбя сѐчитъ — се ѝзлеква.

Тя се доближава, и двамата размѣнятъ следнитѣ думи:

Младъ ю̀наче, заръ нѐжаляшъ
ты твòитѣ църны̀ очи,
та си дòшолъ да ми шѐташъ
во мòіжвж ситнà горж?!
Èла сѐга ты пò мене —
ты да свѝришъ, я кье ѝграмъ;
ако мѐне ты нàдсвиришъ,
ти сумъ твòя посѐстрима;
ако тѐбѣ я нàдигра,
тешкò тебѣ отъ жѝвотъ-тж,
горкò тебѣ отъ млàдостъ-тж.

На тая заплаха занесениятъ въ себе си скитникъ отговаря:

Самòвило самòгорска,
Я нѐ жàлямъ църнѫ̀ животъ,
туку сàкамъ посѐстримство
съ самòгорскы самòвилы.

Състезанието почва: той свири, тя играе. Всѣки мигъ игралицата изтъква черти, които разкриватъ нейната природа и очарованието върху пѣвеца, който отъ него черпи сили во неравното състезание:

Налю̀тена, насьрдена,
трѐпна èдношъ со крѝлиж-та,
дури òблакъ се пòдкрена (=подигна)
и се вѝде бѣлò лице
самòвилско, огнѐвито.
Лѝце блѝсна (=блесна), дури сѝрце
ми го зàви во плàменя (=пламъци).
Трѐпна двàжди, трѐпна трѝжди,
и ко (=като) бѣла препѐруга —
та (=тя) прѐдъ мене, я пò неіж.
Стредѐ горж се нàйдофме;
на рàмнинж, на лѐдинж (= ливади)
се зàстои. Я зàсвирифъ.
Ѝска свѝрамъ, тàя ѝгратъ.

Състезанието трае три дни — свирецътъ побеждава:

(Най) нàдзади умòрена
покрàй мене се нàвали (=наведе, приведе)
и ми вѐлитъ: „Я сумъ твòя
на сà (цѣлъ, всичкия) животъ посѐстрима“...

Отъ тогава той е защитенъ срещу външни рани:

Сàбя сѐчитъ — се ѝзлеква.

Но во душата му се запаля вѣченъ огънь:

òгань горитъ, не òздрава(мъ)

И наистина, личнитѣ пѣсни на Константина Миладиновъ сж пѣсни на сърдцето му. Затова въ нѣколко отъ тѣхъ той разкрива своитѣ преживявания въ любовьта. Во „Дȕманıе“ (=размисълъ) той се пита:

Зàщо, зàщо я да лю̑бамъ,
зàщо сѐбе си да гȕбамъ?

Любовьта е даръ на младостьта; тя възпламенява душата и я хвърля въ мжки безъ надежда за излѣкуване. И все пакъ:

Ѐла, млàдость, усѝли се
и вò мѐне угàсни се!

А пъкъ во Желанıе пѣе:

Кòга кье дòитъ прѝ мене!
Кòга кье сѐднитъ дò мене!
Тàка си вѐлефъ кàта день.

Я кòга дòйде ȕ мене —
Какъ кье ѝзлеза прѐдъ неıж!
Да не бы дòшла нѝкога!..

Двата мига — на желанието и на реакцията — смущение отъ неговото осжществяване — сж предадени тъй силно, изразито и — главно — сбито, икономично.

Въ Бѝсера влюбениятъ надвива своето смущение и предявя вече опредѣлени искания: да цѣлуне нейното покрито съ бисеръ гърло, „хилядà пжти пòбѣло“ „и отъ дрòбнаго бѝсера.“ Бисера, що тя ниже, дароветѣ, що тя готви, той не ще; той иска мома Бисера. — И во далечна чужбина той блѣнува за „èдна мòма | нарȕжена | накѝтена | сжнце грѐитъ“, останала у дома. Въ сърдеченъ поривъ той търси криле да литне при нея. Като не може да стори това, на книгата повѣрява той своята сърдечна мжка и страстното си желание:

надъ плàнини, дòйди вàмо. кòса фжрли
на вѝшини Чистòроса, и обгàрли
подкрѐни сѣ златòкоса, мѐне бѐдни
опжти сѣ, на рàмена пжть послѐдни
и одъ тàмо растȕрена На чȕжина.

Поетътъ не живѣе самъ въ царството на своето любовно очарование и мжка. Душата му е отключена и за други нашепвания отъ самата действителность. Усамотението въ царството на любовния блѣнъ почва да не задоволява душата му, да измжчва духа му. Тогава духътъ му страстно копнѣе

Но во душата му се запаля вѣченъ огънь:

ѝгань горитъ, не ѝздрава(мъ)

И наистина, личнитѣ пѣсни на Константина Миладиновъ сѫ пѣсни на сърдцето му. Затова въ нѣколко отъ тѣхъ той разкрива своитѣ преживявания въ любовьта. Во „Дȕманıе“ (=размисълъ) той се пита:

Зàщо, зàщо я да лю̀бамъ,
зàщо сѐбе си да гȕбамъ?

Любовьта е даръ на младостьта; тя възпламенява душата и я хвърля въ мѫки безъ надежда за излѣкуване. И все пакъ:

Ѐла, млàдость, усѝли се
и вѝ мѐне угàсни се!

А пъкъ во Желанıе пѣе:

Кѝга кье дѝитъ прѝ мене!
Кѝга кье сѐднитъ дѝ мене!
Тàка си вѐлефъ кàта день.

Я кѝга дѝйде ȕ мене —
Какъ кье ѝзлеза прѐдъ неıѫ!
Да не бы дѝшла нѝкога!..

Двата мига — на желанието и на реакцията — смущение отъ неговото осѫществяване — сѫ предадени тъй силно, изразито и — главно — сбито, икономично.

Въ Бѝсера влюбениятъ надвива своето смущение и предявя вече опредѣлени искания: да цѣлуне нейното покрито съ биссеръ гърло, „хиляда̀ пѫ̀ти пѝбѣло“ „и отъ дрѝбнаго бѝсера.“ Бисера, що тя ниже, дароветѣ, що тя готви, той не ще; той иска мома Бисера. — И во далечна чужбина той блѣнува за „ѐдна мѝма | нарȕжена | накѝтена | сѫ̀нце грѐитъ“, останала у дома. Въ сърдеченъ поривъ той търси криле да литне при нея. Като не може да стори това, на книгата повѣрява той своята сърдечна мѫка и страстното си желание:

надъ плàнини, дѝйди вàмо. кѝса фѫ̀рли
на вѝшини Чистѝроса, и обгàрли
подкрѐни сѣ златѝкоса, мѐне бѐдни
опѫ̀ти сѣ, на рàмена пѫть послѐдни
и одъ тàмо растȕрена На чȕжина.

Поетътъ не живѣе самъ въ царството на своето любовно очарование и мѫка. Душата му е отключена и за други нашепвания отъ самата действителность. Усамотението въ царството на любовния блѣнъ почва да не задоволява душата му, да измѫчва духа му. Тогава духътъ му страстно копнѣе

за близка душа, рве се къмъ свѣтлина. Тогава той се унася въ спомени на своето детинство, когато народътъ, постигнатъ отъ страшна природна напасть — страшна суша е нападнала земята, търси и намира упование въ своята вѣра: отъ небето се излива молениятъ дъждъ, природата се съживява, човѣкъ се ободрява и радва (Скѣрсти). — Или пъкъ авторътъ интимно говори на дошлото при него и веднага избѣгало гължбче, зовейки го да се върне при него, като му се врича:

Я кье те чýва(мъ) сѐкога мòе ми мѝло въ пàзувж.
Гòлапче.

Жалбата, що изтървава Конст. Миладиновъ во „Побрàтимство“, като на заплахитѣ на самовилата отговаря

Я нѐ жалямъ цжрнà животъ,

образува емоционалното съдържание на Сѝрач е. Сѣейки, сирачето пѣе „ядна“ пѣсень, во която разкрива своята нерадостна орись: седемь години сѣе, жъне най-добросъвѣстно отъ ранно утро до залѣзъ слънце; срещу това ходи безъ „кòрка“ хлѣбъ“, подритвано отъ всѣкого. То нѣма нийде никого, то е всѣкога самотно:

Сѝте си ѝматъ рòднина,
со нѝмъ се смѐютъ, си пѐютъ . . .

То чувствува още по-тежко положението си, защото и бждещето не му открива радостни възможности — надеждитѣ му

. . . . . въ пýстина
отъ сѝлни вѐтри се вѐютъ.

Явно е за него, че неговитѣ „нарàчници прòклети“ го преследватъ, че върху му тегне òрись.

Седемь години по-късно Ботевъ се оплаква въ „Майце си“ отъ своята самотность, породена отъ по-други обстоятелства въ неговия личенъ животъ, и открива причинитѣ пакъ въ орись, която тегне надъ него. А подиръ още петь години — презъ юний 1872 г. — П. Р. Славейковъ во „Мжки и теглило“ сжщо окайва тежката участь на „клето“-то „сираче“, което „никого си нѣма“. И, както въ образа на майката, предъ която Ботевъ излива своитѣ жалби, четцитѣ сж виждали Родината, а въ „Мжки и теглило“ Славейковъ „сравнява отечеството си съ изоставено отъ всички сираче“,[1] така и во „Сѝраче“ личната

[1] П. Р. Славейковъ. Избрани съчинения. Редакция на Бояна Пеневъ. Т. I, с. 84. София, 1927 г.

за близка душа, рве се къмъ свѣтлина. Тогава той се унася въ спомени на своето детинство, когато народътъ, постигнатъ отъ страшна природна напасть — страшна суша е нападнала земята, търси и намира упование въ своята вѣра: отъ небето се излива мо̀лениятъ дъждъ, природата се съживява, човѣкъ се ободрява и радва (Скѝрсти). — Или пъкъ авторътъ интимно говори на дошлото при него и веднага избѣгало гължбче, зовейки го да се върне при него, като му се врича:

Я кье те чу́ва(мъ) сѐкога мо̀е ми мѝло въ па̀зувж.
Го̀лапче.

Жалбата, що изтървава Конст. Миладиновъ во „Побра̀тимство“, като на заплахитѣ на самовилата отговаря

Я нѐ жалямъ цжрна̀ живо̀тъ,

образува емоционалното съдържание на Си́раче. Сѣейки, сирачето пѣе „ядна“ пѣсень, во която разкрива своята нерадостна орись: седемь години сѣе, жъне най-добросъвѣстно отъ ранно утро до залѣзъ слънце; срещу това ходи безъ „ко̀рка“ хлѣбъ“, подритвано отъ всѣкого. То нѣма нийде никого, то е всѣкога самотно:

Сѝте си ѝматъ ро̀днина,
со нѝмъ се смѐютъ, си пѐютъ . . .

То чувствува още по-тежко положението си, защото и бждещето не му открива радостни възможности — надеждитѣ му

. . . . . въ пу́стина
отъ сѝлни вѐтри се вѐютъ.

Явно е за него, че неговитѣ „нара̀чници про̀клети“ го преследватъ, че върху му тегне о̀рись.

Седемь години по-късно Ботевъ се оплаква въ „Майце си“ отъ своята самотность, породена отъ по-други обстоятелства въ неговия личенъ животъ, и открива причинитѣ пакъ въ орись, която тегне надъ него. А подиръ още петь години — презъ юний 1872 г. — П. Р. Славейковъ во „Мжки и теглило“ сжщо окайва тежката участь на „клето“-то „сираче“, което „никого си нѣма“. И, както въ образа на майката, предъ която Ботевъ излива своитѣ жалби, четцитѣ сж виждали Родината, а въ „Мжки и теглило“ Славейковъ „сравнява отечеството си съ изоставено отъ всички сираче“,[1] така и во „Си́раче“ личната

[1] П. Р. Славейковъ. Избрани съчинения. Редакция на Бояна Пеневъ. Т. I, с. 84. София, 1927 г.

жалба и орись могатъ да иматъ по-дълбокъ, по-общъ смисълъ: сирачето е самото отечество, неговитѣ жалби и страдания сѫ жалби и страдания на Родината.

Ако въ Сѝраче Конст. Миладиновъ обективира състоянието на своя духъ, защото главниятъ мигъ во поплацитѣ на сирачето въ последнитѣ три строфи на стихотворението разкрива тъкмо чувството на самотность, на сиракество, които авторътъ е изпитвалъ въ Москва къмъ края на своето престояване въ Русия, въ На сâнцето[1] вече направо звучатъ мѫката и тѫгата на самия авторъ и страстниятъ му копнежъ по свѣтлина, радость и лично щастие:

Сâнце ле, сâнце прѐмило!
По сâтà земя сѝ било,
си вѝдел(о) дрýги нѐсчастенъ
ко (=като) мѐне, сâнце, пòрастенъ ?

Да жѝвя, сâнце, бѐзъ радость
во най-цвѐтната ми младость —
кàжи ми — има тâрпѐние ?
— Кàкво нѐсносно мâчѐние !

Въ най-хубавото Константинъ Миладиново стихотворение Тѫ̀га за югъ копнежътъ по слънце и свѣтлина опредѣлено се свързва съ родни и близки на авторовото сърдце мѣста — Струга, Охридъ, Кукушъ, Стамболъ. Потицитѣ на копнежа по юга не сѫ отъ тѣсно и чисто патриотично естество; тѣ се разтварятъ напълно въ копнежа по слънце и свѣтлина — копнежъ, подклажданъ и отъ разклатеното здраве на самия пѣвецъ. Копнежътъ по слънцето тукъ е копнежъ на младъ човѣкъ за животъ и здраве — не само тѣлесно, но и душевно — да се разпръснатъ

. . . въ грѫ̀ди стýдой и мисли тѐмни.

Затова младиятъ човѣкъ се зарича:

Ако какъ òвде сѫ̀нце ме стрѐтитъ,
ако пакъ мрáчно сѫ̀нце-то свѣтитъ,
на пѫтъ далѐчни я̀ кье сѣ стѐгнамъ
и въ дрýги стѫ̀рни кье си побѐгнамъ —
кѫде сѫ̀нце-то свѣтло ýгрѣвятъ,
кѫде нѐбо-то дзвѐзди пòсевятъ . . .

И ако тази възможность въ края на стихотворението се вижда изоставена, то е затуй, че младиятъ авторъ много

[1] â = ъ (ѫ): сънцето, съта и др. т.

жалба и орись могатъ да иматъ по-дълбокъ, по-общъ смисълъ: сирачето е самото отечество, неговитѣ жалби и страдания сѫ жалби и страдания на Родината.

Ако въ Сѝраче Конст. Миладиновъ обективира състоянието на своя духъ, защото главниятъ мигъ во поплацитѣ на сирачето въ последнитѣ три строфи на стихотворението разкрива тъкмо чувството на самотность, на сиракество, които авторътъ е изпитвалъ въ Москва къмъ края на своето престояване въ Русия, въ На сâнцето[1] вече направо звучатъ мѫката и тѫгата на самия авторъ и страстниятъ му копнежъ по свѣтлина, радость и лично щастие:

Сâнце ле, сâнце прѐмило!
По сâта̀ земя сѝ било,
си вѝдел(о) дрýги нѐсчастенъ
ко (=като) мѐне, сâнце, пòрастенъ ?

Да жѝвя, сâнце, бѐзъ радость
во най-цвѐтната ми младость —
кà̀жи ми — има тâрпѐние ?
— Кà̀кво нѐсносно мâчѐние !

Въ най-хубавото Константинъ Миладиново стихотворение Тѫ̀га за югъ копнежътъ по слънце и свѣтлина опредѣлено се свързва съ родни и близки на авторовото сърдце мѣста — Струга, Охридъ, Кукушъ, Стамболъ. Потицитѣ на копнежа по юга не сѫ отъ тѣсно и чисто патриотично естество; тѣ се разтварятъ напълно въ копнежа по слънце и свѣтлина — копнежъ, подклажданъ и отъ разклатеното здраве на самия пѣвецъ. Копнежътъ по слънцето тукъ е копнежъ на младъ човѣкъ за животъ и здраве — не само тѣлесно, но и душевно — да се разпръснатъ

. . . въ грѫ̀ди стýдой и мисли тѐмни.

Затова младиятъ човѣкъ се зарича:

Ако какъ òвде сѫ̀нце ме стрѐтитъ,
ако пакъ мрáчно сѫ̀нце-то свѣтитъ,
на пѫтъ далѐчни я̀ кье сѣ стѐгнамъ
и въ дрýги стѫ̀рни кье си побѐгнамъ —
кѫде сѫ̀нце-то свѣтло ýгрѣвятъ,
кѫде нѐбо-то дзвѐзди пòсевятъ . . .

И ако тази възможность въ края на стихотворението се вижда изоставена, то е затуй, че младиятъ авторъ много

[1] â = ъ (ѫ): сънцето, съта и др. т.

добре познава чароветѣ на своя роденъ край, природата на който сигурно оздравява тѣлото и душата:

Тàмо зòра-та грѐитъ дȕша-та,
и сж̀нце свѣтло зàйдвитъ въ гòра-та;
тàмо дàрби-те прѝродна сѝла
со 'сж̀-та рòскошъ ги растȕрила:
бѝстро èзеро глѐдашъ бѣлеитъ,
ѝли одъ вѐтаръ синотѐмнеитъ;
пòле пògледнишъ или плàнина,
сѐгде бòжева ѥ хубàвина.

Върху лоното на родната природа оздравява и душата: явява се жаждата за творчество заедно съ желанието да се слѣе съ нея, да премине въ нея:

Тàмо по сж̀рце въ кàвалъ да свѝрамъ,
сж̀нце да зàйдвитъ, я да умѝрамъ.

Най-хубавото му последно стихотворение въ своя завършъкъ възкръсва онзи образъ, съ който завръшваше началното стихотворение на пробудения у Конст. Миладиновъ творчески нагонъ во Шȕпелька:

да свѝра со шупѐлкж̀-тж̀,
кàкъ кье ме ȕчитъ сѝрце-во . . .

III

Когато Конст. Миладиновъ пропѣва во Русия, той е разполагалъ вече съ огромното вещество на своя бж̀дещъ сборникъ, както и съ пѣсенната практика на своята майка.[1] Народната пѣсень въ отдѣлни свои образци, както и особено — въ своя ритъмъ, му е била тъй близка и своя, каквато е тя на всички наши поети до Освобождението, като почнемъ отъ Петка Р. Славейковъ, минемъ презъ Каравелова и свършимъ съ Ботева. Въ стихотворенията на Константина Миладиновъ срѣщаме теми, заети отъ народната пѣсень („Бѝсера“, „Желаніе“, „На чȕжина“ и особено „Побрàтимство“). Въ тѣхъ сж̀що срѣщаме

[1] Така, самъ Дим. Миладиновъ (въ писмо отъ 20. VIII. 1852 г. до Александра Екзархъ въ Цариградъ) свидетелува, че майка имъ изпѣла въ Струга на проф. Виктора Григоровичъ „болгарска песма“.

Велешанинъ пъкъ (=Райко Жинзифовъ) въ най-раннитѣ животописни бележки за двамата братя съобщава и следното: „Онъ (Конст. Миладиновъ) еще въ дѣтскомъ своемъ возрастѣ записывалъ Греческими буквами сказки, пословицы и тому подобное, которыя разказывала ему, на досугѣ, его мать“. День № 48 отъ 1 дек. 1852 г., с. 9, стълб. 3.

добре познава чароветѣ на своя роденъ край, природата на който сигурно оздравява тѣлото и душата:

Тàмо зòра-та грѐитъ дȕша-та,
и сн̑це свѣтло зàйдвитъ въ гòра-та;
тàмо дàрби-те прѝродна сѝла
со 'сн̑-та рòскошъ ги растȕрила:
бѝстро ѐзеро глѐдашъ бѣлеитъ,
ѝли одъ вѐтаръ синотѐмнеитъ;
пòле пògледнишъ ѝли плàнина,
сѐгде бо̀жева ѥ хубàвина.

Върху лоното на родната природа оздравява и душата: явява се жаждата за творчество заедно съ желанието да се слѣе съ нея, да премине въ нея:

Тàмо по сн̑рце въ кàвалъ да свѝрамъ,
сн̑нце да зàйдвитъ, я да умѝрамъ.

Най-хубавото му последно стихотворение въ своя завършъкъ възкръсва онзи образъ, съ който завръшваше началното стихотворение на пробудения у Конст. Миладиновъ творчески нагонъ во Шȕпелька:

да свѝра со шупѐлькн̑-тн̑,
кàкъ кье ме ȕчитъ сн̑рце-во...

III

Когато Конст. Миладиновъ пропѣва во Русия, той е разполагалъ вече съ огромното вещество на своя бѫдещъ сборникъ, както и съ пѣсенната практика на своята майка.[1] Народната пѣсень въ отдѣлни свои образци, както и особено — въ своя ритъмъ, му е била тъй близка и своя, каквато е тя на всички наши поети до Освобождението, като почнемъ отъ Петка Р. Славейковъ, минемъ презъ Каравелова и свършимъ съ Ботева. Въ стихотворенията на Константина Миладиновъ срѣщаме т е м и, заети отъ народната пѣсень („Бѝсера“, „Желание“, „На чȕжина“ и особено „Побрàтимство“). Въ тѣхъ сѫщо срѣщаме

[1] Така, самъ Дим. Миладиновъ (въ писмо отъ 20. VIII. 1852 г. до Александра Екзархъ въ Цариградъ) свидетелува, че майка имъ изпѣла въ Струга на проф. Виктора Григоровичъ „болгарска песма“.

В е л е ш а н и н ъ пъкъ (=Райко Жинзифовъ) въ най-раннитѣ животописни бележки за двамата братя съобщава и следното: „Онъ (Конст. Миладиновъ) еще въ дѣтскомъ своемъ возрастѣ записывалъ Греческими буквами сказки, пословицы и тому подобное, которыя разказывала ему, на досугѣ, его мать“. День № 48 отъ 1 дек. 1852 г., с. 9, стълб. 3.

нѣкои отдѣлни изрази — стихове, характерни за нашата юнашка пѣсень („Фàла Бòгу чýдо що е òва!“... „Фàла Бòгу чýдо що се стòри“... „Фàла Бòгу чýдо що сумъ вйдѣлъ“ — все изъ „Скьрсти“ (= Литйя). Още повече срѣщаме въ тѣхъ постояннитѣ епитети на нашата народна пѣсень: зѐлени лѐдини (=естествени ливади), пòле шйроко, гòри вйсоки, мѐсто вйсоко, ладнѫ сенкѫ дѫбоѫ — „Шýпелька“; отъ дрòбнаго бйсера, бѣлò гърло — „Бйсера“; цьрнà земя, рудà трева, бистрьı рѣкы, тешкà рѫка, вйшный Бога, гòра зѐлена, вйсокò (синò) небо, ситнà роса, рѣки гòлемы — „Скьрсти“; Богъ мйлостивъ — „Гьркъ и Българинъ“; самòвила самòгорска, младъ юначе, църнй очи, ситнѫ горѫ, църнà животъ, бѣлò лице, бѣла препѐруга, sвѣзди нѐбесни, вѣрна посѐстрима — „Побрàтимство“; рýбо (=дреха) шàрено, ядна пѐсма, сйлни ветри, тѐмни мъгли — „Сйраче“; тѐмни òблаци, ясно сънце, злàтно, чйсто, злàтно сънце—„На сàнцето“; пòгача бела, мѐка, мòме ýмно, чйче злàтенъ, живà душа, тýфедзи шàрени — „Ѐгюптинъ дѐлйа“; сѫнце ýгрѣвятъ, свѣтитъ мрачно, свѣтло, дàлеченъ пѫть, бистро èзеро—„Тѫга за югъ“; мали дѐчиня, тѐменъ òблакъ, сйла грòзна, юначка нòга — „Гьркъ Влàдика на Болгàри-те“; вòда стýдена — „Гласъ отъ дàлека зѐмя“.

Още по-видно е отражението на народната пѣсень въ ритъма на стиха, въ неговата постройка: той е въ своята основа силабиченъ. Броятъ на сричкитѣ се движи между 4 („На чýжина“) и 16 („Гòлапче“). Най-много стихотворения иматъ най-честия осъмсриченъ стихъ на нашата народна пѣсень (5+3): „Шýпелька“, „Не — нѐпиянъ“, „Бйсера“, „Желàнѥ“, „Сйраче“, „На сàнцето“; 4+4: „Гьркъ и Българинъ“, „Побрàтимство“, „Дýманѥ“. Подиръ това идватъ стихотворения со десетсриченъ стихъ (4+6: „Клѐтва“, „Скьрсти“; 5+5: „Гьркъ Влàдика...“, „Тѫга за югъ“. По едно сѫ стихотворенията съ 16 („Гòлапче“), 6 („Ѐгюптинъ дѐлйа“) и 4 срички (На чýжина).

Въ постройката на стиха твърде силно звучи ударението на авторовия роденъ говоръ — стружкия: ◡ ⏑ ⏑. Туй прави, щото въ стиховетѣ на повечето стихотворения да изпъкватъ по 2—3 главни ударения, които поглъщатъ второ-

нѣкои отдѣлни изрази — стихове, характерни за нашата юнашка пѣсень („Фàла Бòгу чýдо що е òва!“... „Фàла Бòгу чýдо що се стòри“... „Фàла Бòгу чýдо що сумъ вѝдѣлъ“ — все изъ „Скѣрсти“ (= Литѝя). Още повече срѣщаме въ тѣхъ постоянните епитети на нашата народна пѣсень: зѐлени лѐдини (=естествени ливади), пòле шѝроко, гòри вѝсоки, мѐсто вѝсоко, ладнѫ сенкѫ дѫ̀бовѫ — „Шýпелька“; отъ дрòбнаго бѝсера, бѣлò гърло — „Бѝсера“; цьрнà земя, рудà трева, бистры рѣкы, тешкà рѫжка, вѝшный Бога, гòра зѐлена, вѝсокò (синò) небо, ситнà роса, рѣки гòлемы — „Скѣрсти“; Богъ мѝлостивъ — „Гьркъ и Българинъ“; самòвила самòгорска, младъ юначе, църнѝ очи, ситнѫ̀ горѫ, църнà животъ, бѣлò лице, бѣла препѐруга, sвѣзди нѐбесни, вѣрна посѐстрима — „Побрàтимство“; рýбо (=дреха) шàрено, ядна пѐсма, сѝлни ветри, тѐмни мъгли — „Сѝраче“; тѐмни òблаци, ясно сънце, злàтно, чѝсто, злàтно сънце—„На сàнцето“; пòгача бела, мѐка, мòме ýмно, чѝче злàтенъ, живà душа, тýфедзи шàрени — „Ёгюптинъ дѐлѝа“; сѫ̀нце ýгрѣвятъ, свѣтитъ мрачно, свѣтло, дàлеченъ пѫ̀ть, бистро èзеро—„Тѫ̀га за югъ“; мали дѐчиня, тѐменъ òблакъ, сѝла грòзна, юначка нòга — „Гьркъ Влàдика на Болгàри-те“; вòда стýдена — „Гласъ отъ дàлека зѐмя“.

Още по-видно е отражението на народната пѣсень въ ритъма на стиха, въ неговата постройка: той е въ своята основа силабиченъ. Броятъ на сричкитѣ се движи между 4 („На чýжина“) и 16 („Гòлапче“). Най-много стихотворения иматъ най-честия осъмсриченъ стихъ на нашата народна пѣсень (5+3): „Шýпелька“, „Не — нѐпiянъ“, „Бѝсера“, „Желàние“, „Сѝраче“, „На сàнцето“; 4+4: „Гьркъ и Българинъ“, „Побрàтимство“, „Дýмание“. Подиръ това идватъ стихотворения со десетсриченъ стихъ (4+6: „Клѐтва“, „Скѣрсти“; 5+5: „Гьркъ Влàдика...“, „Тѫ̀га за югъ“. По едно сѫ̀ стихотворенията съ 16 („Гòлапче“), 6 („Ёгюптинъ дѐлѝа“) и 4 срички (На чýжина).

Въ постройката на стиха твърде силно звучи ударението на авторовия роденъ говоръ — стружкия: ◡̀ ◡ ◡. Туй прави, щото въ стиховетѣ на повечето стихотворения да изпъкватъ по 2—3 главни ударения, които поглъщатъ второ-

степеннитѣ и поради това падатъ по-тежко и по-рѣзко; напр.:

Ѹще ко (=като) си бѣфъ мàлечекъ
Отъ клàсъ си пѝскж нàпраифъ
Сò нѣіж свѝрефъ, пòдскаквефъ,
И по зѐлени лѐдини
Си тѫ̀рчахъ по препѐругы.

Шѹпелька.

По плàнини, по дрѹ̀мои
кàко шѐтафъ, кàко скѝтафъ,
ѐто к' (= кѫде, че) ѝдетъ самòвила,
самòвила самòгорска

Побрàтимство.

Въ нѣколко други стихотворения ударенията изпъкватъ по-често въ стиховетѣ и падатъ все на едни и сѫщи мѣста въ тѣхъ; така се постига по-отчетлива ритмичность, безъ да се постига обаче навсѣкѫде пълна тоническа стѫпка; напр.:

Бѝсеро мòме, Бѝсеро,
Щò носишъ бѝсеръ нà гѫрло?
Твòето гѣрло хѹ́баво
И отъ дрòбнаго бѝсера
Хѝляда пѫ̀ти пòбѣло.

Ударенията падатъ така: ⏝ ⏝ ⏝ ⏝ ⏝ ⏝ ⏝ ⏝
1 2 3 4 5 6 7 8

Или:

Ѐла ми, мѝло, ѐла ми, ѐла ми сѐга прѝ мене;
Я̀ ке ти хѹ́бось пòфалямъ, я̀ ке ти крѝля пòмазнамъ;
Я̀ ке те тѐбе нàзобамъ сѐ со дрòбнаго бѝсера,
Я̀ ке те чѹ́ва сѐкога мòе ми мѝло въ пàзувж.

Гòлапче.

Ударенията падатъ така: ⏝ ⏝ ⏝ ⏝ ⏝ ⏝ ⏝ ⏝ ⏝ ⏝
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
⏝ ⏝ ⏝ ⏝ ⏝ ⏝.
11 12 13 14 15 16

Тука се отнася сѫщо така най-известното и най-задушевното стихотворение на Константина Миладиновъ — Тѫ̀га за югъ:

Ò̀релски крѝля кàкъ да си мѐтнехъ,
и въ нàши стѫ̀рни да си прелѐтнехъ!
на нàши мѣста я̀ да си ѝдамъ
да вѝдамъ Стàмболъ, Кѹ́кушъ да вѝдамъ;
да вѝдамъ дà ли сѫ̀нце и тàмо
мрàчно ѹгревятъ кàко и вàмо.

степеннитѣ и поради това падатъ по-тежко и по-рѣзко; напр.:

Ѹще ко (=като) си бѣфъ мàлечекъ
Отъ клàсъ си пѝскѫ нàпраифъ
Сò нѣѩ свѝрефъ, пòдскаквефъ,
И по зѣлени лѣдини
Си тѫ́рчахъ по препѣругы.

Шѹпелька.

По плàнини, по дрѹмои
кàко шѣтафъ, кàко скѝтафъ,
èто к' (= кѫде, че) йдетъ самòвила,
самòвила самòгорска

Побрàтимство.

Въ нѣколко други стихотворения ударенията изпъкватъ по-често въ стиховетѣ и падатъ все на едни и сѫщи мѣста въ тѣхъ; така се постига по-отчетлива ритмичность, безъ да се постига обаче навсѣкѫде пълна тоническа стѫпка; напр.:

Бѝсеро мòме, Бѝсеро,
Щò носишъ бѝсеръ нà гѫрло?
Твòето гѣрло хѹбаво
И отъ дрòбнаго бѝсера
Хѝляда пѫ́ти пòбѣло.

Ударенията падатъ така: ˋ ˘ ˘ ˋ ˘ ˋ ˘ ˘
1 2 3 4 5 6 7 8

Или:

Ѐла ми, мѝло, èла ми, èла ми сѐга прѝ мене;
Я̀ ке ти хѹбось пòфалямъ, я̀ ке ти крѝля пòмазнамъ;
Я̀ ке те тѐбе нàзобамъ сѐ со дрòбнаго бѝсера,
Я̀ ке те чѹва сѐкога мòе ми мѝло въ пàзувѫ.

Гòлапче.

Ударенията падатъ така: ˋ ˘ ˘ ˋ ˘ ˋ ˘ ˘ ˋ ˘
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10
˘ ˋ ˘ ˋ ˘ ˘.
11 12 13 14 15 16

Тука се отнася сѫщо така най-известното и най-задушевното стихотворение на Константина Миладиновъ — Тѫ́га за югъ:

Òрелски крѝля кàкъ да си мѣтнехъ,
и въ нàши стѫ́рни да си прелѣтнехъ!
на нàши мѣста я̀ да си йдамъ
да вѝдамъ Стàмболъ, Кѹкушъ да вѝдамъ;
да вѝдамъ дà ли сѫ́нце и тàмо
мрàчно ѹгревятъ кàко и вàмо.

Основната линия въ движението на ударението е следната: ˋ ˘ ˘ ˋ ˘ ˋ ˘ ˘ ˋ ˘ (1 2 3 4 5 6 7 8 9 10). Нечеститѣ отклонения отъ тази линия дори придаватъ по-голѣма красота на стиха, като внасятъ въ него приятно разнообразие, което се оглежда въ речовото ударение, та го свързва съ неговото движение въ стиха. Такава основна линия въ движението на ударението по-късно Ботевъ осжществява въ Хаджи Димитъръ:

Жѝвъ е той, жѝвъ е ... Тàмъ на Балкàна,
потъ̀налъ въ кърви, лежѝ и пѣшка
юнàкъ . . . . .

За да постигне такава една главна линия въ движението на ударенията въ стиховетѣ, на Константина Миладиновъ се налага и твърде внимателенъ подборъ и групиране на думитѣ въ стиховетѣ, благодарение сàмо на които е възможно реченото постижение. Така, групирането на сричкитѣ около ударенията въ началния стихъ обикновено опредѣля по-нататъкъ сричния съставъ на думитѣ въ следнитѣ стихове и тѣхното разположение въ тѣхъ. Първиятъ стихъ въ Бѝсера посочва три ударения, около които се групиратъ осъмтѣ срички на стиха така: 3+2+3 съ опредѣлено мѣсто, както следва: 1—4—6 сричка. Следнитѣ стихове се състоятъ отъ думи, които не само улесняватъ, но и изискватъ реченото групиране на сричкитѣ и попадане на ударенията: затова тѣ най-вече се състоятъ отъ три думи, като първата и третата биватъ трисрични, а срѣдната — двесрична; или пъкъ трисричнитѣ думи се замѣстятъ со две думи — 1+2 срички, 2+1 срички, но такива, при които ударенията да могатъ безъ особено насилие да заематъ своето опредѣлено мѣсто.

Въ тоя подборъ и групиране на думитѣ може да се стигне до тамъ, че да се постигне дори напълно издържана ритмична стжпка — хорей, най-простата, както е во Дȕманю (= размисълъ):

Зàщо, зàщо ѝ да лю̀бамъ,
зàщо сѐбе сѝ да гȕбамъ?
Òкулъ-нȕкулъ ярка мла̀дость;
отъ лю̀бовь-тж бàратъ ла̀дость;
тà (=тя) ладъ (=хладъ) нѐ датъ,
пла̀менъ да̀атъ
ѝ во мжки дȕша кла̀атъ.

. . . . . .
Ярка мла̀дость ярко грѐитъ
ѝ ко (=като) цвѐке ме вѐнеитъ.
Бàрамъ сѐнкж да̀ с'ола̀двамъ,
въ мѣсто сѐнкж въ жàрой па̀двамъ
. . . . . .

Основната линия въ движението на ударението е следната: ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ (1 2 3 4 5 6 7 8 9 10). Нечеститѣ отклонения отъ тази линия дори придаватъ по-голѣма красота на стиха, като внасятъ въ него приятно разнообразие, което се оглежда въ речовото ударение, та го свързва съ неговото движение въ стиха. Такава основна линия въ движението на ударението по-късно Ботевъ осѫществява въ Хаджи Димитъръ:

Жѝвъ е той, жѝвъ е... Та̀мъ на Балка̀на,
потъ̀налъ въ кѫ̀рви, лежѝ и пѫ̀шка
юна̀къ . . . . .

За да постигне такава една главна линия въ движението на ударенията въ стиховетѣ, на Константина Миладиновъ се налага и твърде внимателенъ подборъ и групиране на думитѣ въ стиховетѣ, благодарение са̀мо на които е възможно реченото постижение. Така, групирането на сричкитѣ около ударенията въ началния стихъ обикновено опредѣля по-нататъкъ сричния съставъ на думитѣ въ следнитѣ стихове и тѣхното разположение въ тѣхъ. Първиятъ стихъ въ Бѝсера посочва три ударения, около които се групиратъ осъмтѣ срички на стиха така: 3+2+3 съ опредѣлено мѣсто, както следва: 1—4—6 сричка. Следнитѣ стихове се състоятъ отъ думи, които не само улесняватъ, но и изискватъ реченото групиране на сричкитѣ и попадане на ударенията: затова тѣ най-вече се състоятъ отъ три думи, като първата и третата биватъ трисрични, а срѣдната — двесрична; или пъкъ трисричнитѣ думи се замѣстятъ со две думи — 1+2 срички, 2+1 срички, но такива, при които ударенията да могатъ безъ особено насилие да заематъ своето опредѣлено мѣсто.

Въ тоя подборъ и групиране на думитѣ може да се стигне до тамъ, че да се постигне дори напълно издържана ритмична стѫпка — хорей, най-простата, както е во Дѹ̀маньe (= размисълъ):

Зà̀що, зà̀що я̀ да лю̀бамъ,
зà̀що сѐбе сѝ да гѹ̀бамъ?
Ѝкулъ-нѹ̀кулъ я̀рка мла̀дость;
отъ лю̀бовь-тѫ̀ ба̀ратъ ла̀дость;
та̀ (=тя) ладъ (=хладъ) нѐ датъ,
пла̀менъ да̀атъ
ѝ во мѫ̀ки дѹ̀ша кла̀атъ.

. . . . . .
Я̀рка мла̀дость я̀рко грѐитъ
ѝ ко (=като) цвѐке ме вѐнеитъ.
Ба̀рамъ сѐнкѫ да̀ с'ола̀двамъ,
въ мѣ̀сто сѐнкѫ въ жа̀рой па̀двамъ
. . . . . .

Къмъ всичко това трѣбва да прибавимъ и постоянното мѣсто на цезурата въ срѣдата на стиха; тя внася още единъ постояненъ моментъ въ изграждането на стиха върху народнопѣсенна основа.

Не могатъ да се отминатъ и да не се споменатъ две интересни постройки на стиха у Константина Миладиновъ. Едната е на шестнадесетсричния стихъ на „Гòлапче“: 5+3 ‖ 5+3 (респ. 3+5 само во първия стихъ):

Гòлапче мàло ‖ хȳбаво, ‖ гòлапче ‖ златокрȋлесто,
Кòга ти дòйде ‖ прȋ мене? ‖ и кòга вчàсотъ ‖ пòбѣгна?
Ȳще я глàсъ ти ‖ нѐ слушнафъ, ‖ ȳще те хàрно ‖ нѐ видофъ.
Дàнъ (=да не би) ми се, мȋло ‖ нàлюти? ‖ дàнъ ми се дòбро ‖ нàсърди?
Зàщъ (=защото, задето) не ти хȳбось ‖ пòфалифъ, ‖ зàщъ не ти крȋля ‖ пòмазнифъ?

Въ случая нѣмаме механично съединяване на два осъмсрични стиха, а единъ цѣлостенъ органично построенъ стихъ, който се изгражда върху постройката на самитѣ изречения, що го образуватъ: двучленни съчинени изречения най-вече, чиято постройка не позволява тѣхното разкжсване; или пъкъ много развити прости изречения (последнитѣ два стиха на творението), въ които втората половина на стиха представя развито пояснение на глагола — сказуемо и като така сжщо не може да се кжса отъ него.

Сжщо така е интересенъ четирисричниятъ стихъ на Начȳжина: механичното разкжсване на стиха (4+4) тукъ е преодолѣно, като вжтрешната рима е превърната въ действителна — краестишна — рима:

Я̀ си дрѐмамъ, Ѝмахъ дòма
зàщо нѐмамъ ѐдна мòма
щò да чȋна нарȳжена,
нà чужȋна. накȋтена...

Тази постройка на стиха налага по-често да изпъква въ стиха ударението, което се затвърдява въ повечето стихове на опредѣлено мѣсто, та тъй подчинява синтактичното ударение на изречението. По този начинъ въ стихотворението се оформява и налага нѣщо като хорейска стжпка: —⏑.

Къмъ всичко това трѣбва да прибавимъ и постоянното мѣсто на цезурата въ срѣдата на стиха; тя внася още единъ постояненъ моментъ въ изграждането на стиха върху народнопѣсенна основа.

Не могатъ да се отминатъ и да не се споменатъ две интересни постройки на стиха у Константина Миладиновъ. Едната е на шестнадесетсричния стихъ на „Гòлапче“: 5+3 ‖ 5+3 (респ. 3+5 само во първия стихъ):

Гòлапче мàло ‖ хўбаво, ‖ гòлапче ‖ златокрѝлесто,
Кòга ти дòйде ‖ прѝ мене? ‖ и кòга вчàсотъ ‖ пòбѣгна?
Ўще я глàсъ ти ‖ нѐ слушнафъ, ‖ ўще те хàрно ‖ нѐ видофъ.
Дàнъ (=да не би) ми се, мѝло ‖ нàлюти? ‖ дàнъ ми се дòбро ‖ нàсърди?
Зàщъ (=защото, задето) не ти хўбось ‖ пòфалифъ, ‖ зàщъ не ти крѝля ‖ пòмазнифъ?

Въ случая нѣмаме механично съединяване на два осъмсрични стиха, а единъ цѣлостенъ органично построенъ стихъ, който се изгражда върху постройката на самитѣ изречения, що го образуватъ: двучленни съчинени изречения най-вече, чиято постройка не позволява тѣхното разкжсване; или пъкъ много развити прости изречения (последнитѣ два стиха на творението), въ които втората половина на стиха представя развито пояснение на глагола — сказуемо и като така сжщо не може да се кжса отъ него.

Сжщо така е интересенъ четирисричниятъ стихъ на Начўжина: механичното разкжсване на стиха (4+4) тукъ е преодолѣно, като вжтрешната рима е превърната въ действителна — краестишна — рима:

Я̀ си дрѐмамъ, Ѝмахъ дòма
зàщо нѐмамъ ѐдна мòма
щò да чѝна нарўжена,
нà чужѝна. накѝтена...

Тази постройка на стиха налага по-често да изпъква въ стиха ударението, което се затвърдява въ повечето стихове на опредѣлено мѣсто, та тъй подчинява синтактичното ударение на изречението. По този начинъ въ стихотворението се оформява и налага нѣщо като хорейска стжпка: —⏑.

IV

Ако темитѣ и стихътъ въ Конст. Миладиновитѣ стихотворения издаватъ черти, които сж общи на общобългарското народно творчество, езикътъ имъ въ своята основа е говорътъ на Струга отъ първата половина на миналия вѣкъ. Въ постройката си, въ своитѣ форми, въ своя речникъ той е напълно народенъ. Въ него нѣма нито поменъ отъ влиянието на чуждия гръцки езикъ, за каквото влияние загатва Рачински въ ранния руски езикъ на Константина Миладиновъ: „Успѣхи его въ Русскомъ нарѣчіи, столь родственномъ Македонскому, а потому и труднымъ для Македонца, были изумительны. Онъ конечно не выучился говорить правильно: Греческій синтаксисъ наложилъ на его губы свою печать...“[1]. Въ този фактъ се изразява и отразява силата на родната народна стихия, върху която се изгражда Конст. Миладиновото и на брата му запазване отъ погръчване преди близу 100 години.

Езикътъ на Константина Миладиновъ въ стихотворенията му се характеризува съ следнитѣ говорни особености.

1. Редовно глаголитѣ въ 3 л., ед. ч., сег. вр. завършватъ на **-тъ**: рѐче (=рѣчица) дà тѐчитъ, вѣтаръ да шȕмитъ, кàкъ кье ме ȕчитъ сърце-во; зѐмя се трѐситъ; Щò иматъ? Кòгакье дòитъ, кòгакье сѐднитъ; клѐветитъ, збòрвитъ, кàпнитъ, кàжвитъ (=казва), да кȕкатъ (=кукува), фàти да тȕриватъ (започна да се излива), се прȉближвитъ, ȉдетъ, вѐлитъ, стòитъ, ȉгратъ, сàбя сѐчитъ, òгань гòритъ, бàратъ, (=търси), плàменъ дàатъ, грѐитъ, вѐнеитъ (=вехне), пѐчитъ, свѣтитъ, ȕгрѣвятъ, пòсевятъ и мн. др..

Въ сжщото лице **мн. ч.** глаголитѣ завършватъ на -(е)етъ ина -аетъ, което обикновено се асимилира въ -(е)етъ, та пò рѣдко се срѣща во стихотворенията; напр.: ми вѐлетъ (=говорятъ ми), нòдзѣвѣ (=моитѣ нозе) ко д'ода ми се вàлеетъ (кога да ходя ми се подгъватъ) (2 пжти); него да слушаетъ, да го отбегвеетъ; волой бȕчетъ пò поле за вòда; сирòмаси ... да дожȉвѣтъ до другж гòдинж; мжжы, жѐны, дѐца и дѐвойкы ... хòдетъ ... и... се мòлетъ; се зàстовѣтъ

[1] Ив. Хаджовъ. Ал. В. Рачински за братя Миладинови. Сп. Учил. прегл. 1912 г., кн. I, с. 115.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

IV

Ако темитѣ и стихътъ въ Конст. Миладиновитѣ стихотворения издаватъ черти, които сж общи на общобългарското народно творчество, езикътъ имъ въ своята основа е говорътъ на Струга отъ първата половина на миналия вѣкъ. Въ постройката си, въ своитѣ форми, въ своя речникъ той е напълно народенъ. Въ него нѣма нито поменъ отъ влиянието на чуждия гръцки езикъ, за каквото влияние загатва Рачински въ ранния руски езикъ на Константина Миладиновъ: „Успѣхи его въ Русскомъ нарѣчіи, столь родственномъ Македонскому, а потому и трудномъ для Македонца, были изумительны. Онъ конечно не выучился говорить правильно: Греческій синтаксисъ наложилъ на его губы свою печать...“[1]. Въ този фактъ се изразява и отразява силата на родната народна стихия, върху която се изгражда Конст. Миладиновото и на брата му запазване отъ погръчване преди близу 100 години.

Езикътъ на Константина Миладиновъ въ стихотворенията му се характеризува съ следнитѣ говорни особености.

1. Редовно глаголитѣ въ 3 л., ед. ч., сег. вр. завършватъ на **-тъ**: рѐче (=рѣчица) дà тѐчитъ, вѣтаръ да шȕмитъ, кàкъ кье ме ȕчитъ сѣрце-во; зѐмя се трѐситъ; Щò иматъ? Кòгакье дòитъ, кòгакье сѐднитъ; клѐветитъ, збòрвитъ, кàпнитъ, кàжвитъ (=казва), да кȕкатъ (=кукува), фàти да тȕриватъ (започна да се излива), се прѝближвитъ, йдетъ, вѐлитъ, стòитъ, йгратъ, сàбя сѐчитъ, òгань гòритъ, бàратъ, (=търси), плàменъ дàатъ, грѐитъ, вѐнеитъ (=вехне), пѐчитъ, свѣтитъ, ȕгрѣвятъ, пòсевятъ и мн. др..

Въ сжщото лице **мн. ч.** глаголитѣ завършватъ на -(е)етъ и на -аетъ, което обикновено се асимилира въ -(е)етъ, та пò рѣдко се срѣща во стихотворенията; напр.: ми вѐлетъ (=говорятъ ми), нòдзѣвѣ (=моитѣ нозе) ко д'ода ми се вàлеетъ (кога да ходя ми се подгъватъ) (2 пжти); него да слушаетъ, да го отбегвеетъ; волой бȕчетъ пò поле за вòда; сирòмаси ... да дожйвѣтъ до другж гòдинж; мжжы, жѐны, дѐца и дѐвойкы ... хòдетъ ... и... се мòлетъ; се зàстовѣтъ

[1] Ив. Хаджовъ. Ал. В. Рачински за братя Миладинови. Сп. Учил. прегл. 1912 г., кн. I, с. 115.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

(=заставатъ); и прѝгласветъ мàло и гòлемо; ѝконы д'òстаетъ; свѣтетъ òчи, тàмо вàмо ѝскры пàдветъ (=падатъ); дȕри вѣткы (=ветви, клонове) се нѝшаетъ (=се клатятъ); не ме гѝбетъ (=не ме закачатъ, досѣгатъ) дивòтіи (=дивини); се смѐіетъ, си пѐіетъ, се вѐіетъ, стоетъ и др.

По стружки **сж** у К. М. гласи **се**: Сѐга **се** другы врѐмина; бѝстры рѣкы ми **се** пресѐкнале; кòи **се** крѝвы, кòи **се** правы.

2. Глаголитѣ въ сег. вр., 1 л., ед. ч. — както во говора на Струга, обикновено завършватъ на -(а)мъ: я̀ ке ти крѝля пòмазнамъ (=погладя); я̀ ке те тѐбе нàзобамъ, ке си бѝдамъ (=ще си бжда); я ти вѐлямъ (=казвамъ); да се ȕчамъ; я̀ска ты̀е не пòзнаамъ; ти се мòлямъ; я ке ѝграмъ; я кѐ жалямъ; туку сàкамъ; я̀ска свѝрамъ; я да лю̀бамъ; зàщо сѐбе си да гȕбамъ; да с'òладвамъ (=да се разхлаждамъ); въ жàрой пàдвамъ; сѝраче да шѐтамъ; юнàщина прàвамъ, за да се прослàвамъ, а пòсле се стѐгамъ и що мóжа бѐгамъ; да си ѝдамъ, Кȕкушъ да вѝдамъ; ке се стѐгнамъ, ке побѐгнамъ; я нѐ можамъ òвде да сѐдамъ, я нѐ можамъ мрàзой да глѐдамъ; крѝля я да си мѐтнамъ, .. да си прелѐтнамъ, да си ѝдамъ, въ кàвалъ да свѝрамъ; я си дрѐмамъ; да вѝдамъ; пѝшамъ; ке зѐмамъ (нѣкои примѣри се употрѣбяватъ въ образцитѣ повече отъ единъ пжть).

3. Помощниятъ глаг. съмъ у Конст. Миладиновъ редовно гласи лабиализувано **сумъ** (по стружки): піянъ сумъ, ичъ несумъ я піяница; що сумъ вѝдѣлъ; сега сумъ бȕгаринъ; ти сумъ ... посѐстрима и др. т..

Въ **мн.** ч. сжщитѣ форми редовно свършватъ на **-ме** (нѣма да свършватъ на -мъ): да бы̀диме, али трѐбитъ да се плàшиме.

4. Сжщо така глаголитѣ въ мин. св. и несв. вр., 1 л., ед. ч. свършватъ — като въ стружкия говоръ, на **-фъ** (респ. 1 и 2 л. мн. ч. -фме, -фте) (вм. книжовното -хъ, -хме, -хте): си пѝскж (=свирчица) нàпраифъ, сò неж свѝрефъ, пòдскаквефъ (=подскачахъ), ѝграфъ, тѣрчафъ, шѐтафъ, пòминафъ, нѐсторифъ, зѐдофъ, слȕшнафъ, вѝдофъ, пòфалифъ, пòмазнифъ (=погладихъ), дòйдофме, се стòрифме (=станахме), ѝмафъ, ти рѐкофъ, шѐтафъ, скѝтафъ, зàсвирифъ, нàйдофме, бѣфъ

(=заставатъ); и прѝгласветъ мàло и гòлемо; ѝконы д'òстаетъ; свѣтетъ òчи, тàмо вàмо ѝскры пàдветъ (=падатъ); дȕри вѣткы (=ветви, клонове) се нѝшаетъ (=се клатятъ); не ме гѝбетъ (=не ме закачатъ, досѣгатъ) дивòтіи (=дивини); се смѐіетъ, си пѐіетъ, се вѐіетъ, стоетъ и др.

По стружки **сж** у К. М. гласи **се**: Сèга **се** другы врѐмина; бѝстры рѣкы ми **се** пресѐкнале; кòи **се** крѝвы, кòи **се** правы.

2. Глаголитѣ въ сег. вр., 1 л., ед. ч. — както во говора на Струга, обикновено завършватъ на -(а)мъ: ѝ ке ти крѝля пòмазнамъ (=погладя); ѝ ке те тѐбе нàзобамъ, ке си бѝдамъ (=ще си бжда); я ти вѐлямъ (=казвамъ); да се ȕчамъ; ѝска ты̀е не пòзнаамъ; ти се мòлямъ; я ке ѝграмъ; я кѐ жалямъ; туку сàкамъ; ѝска свѝрамъ; я да лю̀бамъ; зàщо сѐбе си да гȕбамъ; да с'òладвамъ (=да се разхлаждамъ); въ жàрой пàдвамъ; сѝраче да шѐтамъ; юнàщина прàвамъ, за да се прослàвамъ, а пòсле се стѐгамъ и що мóжа бѐгамъ; да си ѝдамъ, Кȕкушъ да вѝдамъ; ке се стѐгнамъ, ке побѐгнамъ; я нѐ можамъ òвде да сѐдамъ, я нѐ можамъ мрàзой да глѐдамъ; крѝля я да си мѐтнамъ, .. да си прелѐтнамъ, да си ѝдамъ, въ кàвалъ да свѝрамъ; я си дрѐмамъ; да вѝдамъ; пѝшамъ; ке зѐмамъ (нѣкои примѣри се употрѣбяватъ въ образцитѣ повече отъ единъ пжть).

3. Помощниятъ глаг. съмъ у Конст. Миладиновъ редовно гласи лабиализувано **сумъ** (по стружки): піянъ сумъ, ичъ несумъ я піяница; що сумъ вѝдѣлъ; сега сумъ бȕгаринъ; ти сумъ ... посѐстрима и др. т..

Въ **мн.** ч. сжщитѣ форми редовно свършватъ на **-ме** (нѣма да свършватъ на -мъ): да бы̀диме, али трѐбитъ да се плàшиме.

4. Сжщо така глаголитѣ въ мин. св. и несв. вр., 1 л., ед. ч. свършватъ — като въ стружкия говоръ, на **-фъ** (респ. 1 и 2 л. мн. ч. -фме, -фте) (вм. книжовното -хъ, -хме, -хте): си пѝскж (=свирчица) нàпраифъ, сò неж свѝрефъ, пòдскаквефъ (=подскачахъ), ѝграфъ, тѣрчафъ, шѐтафъ, пòминафъ, нѐсторифъ, зѐдофъ, слȕшнафъ, вѝдофъ, пòфалифъ, пòмазнифъ (=погладихъ), дòйдофме, се стòрифме (=станахме), ѝмафъ, ти рѐкофъ, шѐтафъ, скѝтафъ, зàсвирифъ, нàйдофме, бѣфъ

и др.. Такова завършване на тѣзи глаголни форми е свойствено и на още много други български (не отъ Македония!) говори.

Сжщото време 3 л. мн. ч. глаголнитѣ форми — споредъ говора въ Струга, завършватъ на **-е**: рѣкы ... протѐкое, нѝвы ни се напѣлние, сирòмасы ни се зарàдвае; достѝгне (=настанаха) другы гòдины.

5 Мин. действ. **л-** причастие въ **мн.** ч. свършва, както въ говора на Струга, на **-е**: Бѝстры рѣ̀кы ми се пресѐкнале.

6. Членната форма въ имената отъ **м.** р., **ед.** ч. гласи по стружки всѣкога — **отъ**: на дж̀б-отъ нàваленъ (=облегнатъ, опрѣнъ); другі-òтъ день ỳще свѝрамъ; кòга вчàсотъ пòбѣгна? трекі-òтъ день не прѐстанва; иотъ кòйнотъ слѐзе; тỳфеготъ òставатъ (=оставя пищова).

Отъ другитѣ две членни форми — за близко и далечно отстоене, въ Конст. Миладиновитѣ стихотворения срѣщаме следнитѣ примѣри: какъ ке ме ỳчитъ сърце-**во**; ми вѐлетъ ... нодзѣ-**ве** (=казватъ ми (моитѣ) крака); нѐбо гòритъ како сачъ (=връшникъ) надъ глàйве (=главитѣ (ни)); во мòжвж ситнà горж; век-**овъ**, мòе-**во** рỳбо.

7. Такава народна форма е деепричастието на-**щемъ** (изговорено — ш̂емъ), което крие твор. пад. ед. ч. отъ стб. сег. д. прич.: Вращàещемъ (изговорено: враш̂àеш̂ем) край цѣрковъ дòйдофме; хòдитъ летàещемъ (изгов. летàеш̂ем), со рж̀цете мàещемъ (изгов. мàеш̂ем) (=върви летейки, со рж̀це махайки).

8. Отражение отъ говора на Струга отъ първата половина на миналия вѣкъ представятъ въ езика на Конст. Миладиновитѣ стихотворения различни диалектични образувания на езикови форми, многобройнитѣ изпущания во такива случаи, както и съкращенията. Така, въ стихотворенията срѣщаме и следнитѣ стружки форми: врѐмина (и: врѐминя) (=времена), нòдзѣ (=нозе), рѐче (=рѣчица), мàло (=мàлу) (=малко — наречие), кàме(й)ня (=камъни), пàдинатъ (=пада), нàпрайфъ (=направихъ), кàко (=като), сѐ да збòрвитъ (=всичко да говори), сѝте (=всички), цѣрна (=черна), стрѐбро, кàмень, мòльба (**ь** подиръ **л** тукъ предава мекъ изговоръ на л-то; тукъ то се из-

и др.. Такова завършване на тѣзи глаголни форми е свойствено и на още много други български (не отъ Македония!) говори.

Сжщото време 3 л. мн. ч. глаголнитѣ форми — споредъ говора въ Струга, завършватъ на **-е**: рѣкы ... протѐкое, нйвы ни се напѣлние, сирòмасы ни се зарàдвае; достйгне (=настанаха) другы гòдины.

5 Мин. действ. **л-** причастие въ **мн.** ч. свършва, както въ говора на Струга, на **-е**: Бйстры рѣкы ми се пресѐкнале.

6. Членната форма въ имената отъ **м. р., ед.** ч. гласи по стружки всѣкога — **отъ**: на дж̀б-отъ нàваленъ (=облегнатъ, опрѣнъ); другі-òтъ день ўще свйрамъ; кòга вчàсотъ пòбѣгна? трекі-òтъ день не прѐстанва; иотъ кòйнотъ слѐзе; тўфеготъ òставатъ (=оставя пищова).

Отъ другитѣ две членни форми — за близко и далечно отстоене, въ Конст. Миладиновитѣ стихотворения срѣщаме следнитѣ примѣри: какъ ке ме ўчитъ сьрце-**во**; ми вѐлетъ... нодзѣ-**ве** (=казватъ ми (моитѣ) крака); нѐбо гòритъ како сачъ (=връшникъ) надъ глàйве (=главитѣ (ни)); во мòжж **вж** ситнà горж; век-**овъ**, мòе-**во** рўбо.

7. Такава народна форма е деепричастието на-**щемъ** (изговорено — ш͡емъ), което крие твор. пад. ед. ч. отъ стб. сег. д. прич.: Вращàещемъ (изговорено: враш͡àеш͡ем) край цѣрковъ дòйдофме; хòдитъ летàещемъ (изгов. летàеш͡ем), со рж̀цете мàещемъ (изгов. мàеш͡ем) (=върви летейки, со ржце махайки).

8. Отражение отъ говора на Струга отъ първата половина на миналия вѣкъ представятъ въ езика на Конст. Миладиновитѣ стихотворения различни диалектични образувания на езикови форми, многобройнитѣ изпущания во такива случаи, както и съкращенията. Така, въ стихотворенията срѣщаме и следнитѣ стружки форми: врѐмина (и: врѐминя) (=времена), нòдзѣ (=нозе), рѐче (=рѣчица), мàло (=мàлу) (=малко — наречие), кàме(й)ня (=камъни), пàдинатъ (=пада), нàпрайфъ (=направихъ), кàко (=като), сѐ да збòрвитъ (=всичко да говори), сйте (=всички), цѣрна (=черна), стрѐбро, кàмень, мòльба (**ь** подиръ **л** тукъ предава мекъ изговоръ на л-то; тукъ то се из-

говаря като книжовното **л** во „леко“), край цѣ̀рковъ (=тази форма се употрѣбя въ адвербиално значение: влѐгофме фцъркоф; ке (=ще) òйш църкоф? (=ще идешъ ли на черква?), дòшъ (=дъждъ), фàти (=започна, захвана), пòфторъ (=повторно), кòлку, ты̀е (=тѣзи, тия), Гѣ̀ркиму (особена зват. форма отъ „гъркъ“;=гърко), прѐдедо (=прадѣдо), Гѣ̀рку (=гърко) (зват. по стб. **оу** основи), сѫ̀де (=само), нѐмой (=недей), предъ лѝце **ѣ** (=йе) (=ѝ) òблакъ стòитъ; **sвѣ̀зди** (=дзвезди), **се** прѝближвитъ (= приближава се), **си** дòшолъ (= си дошелъ), èдношъ (=веднажъ), лѝце блѣ̀сна (=блесна), дȕри (=дорѝ), плàменя (=пламъци), стредѐ горѫ се нàйдофме (=всрѣдъ гората....), на рàмнина (=на равнина), се зàстои (=застана), ȕще (изгов.: ȕш͡е) (=още), нàдзади (=най-после), таладъ нѐ датъ (=тя хладъ не дава), сѐдумъ (=седъмь), жнѝа (=жъна), чȕжѫ̀и (=чужди), вѐчеръ нѐ зайдвитъ сòнце-то (=вечерь не залѣзва слънцето), ѝзлегвитъ (=излиза, изгрѣва), мой нарàчници (=нарѫ̀чници) (=наречници, парки), цвѐке (к-то изговорено като въ книж. кестенъ) (=цвѣте), вѐке (сѫщо) (=вече), сò нѝмъ (и: сò нѝми) (=съ тѣхъ), сѐ прафъ и пѐпелъ се чѝнитъ (=(вьсе) всичко става прахъ и пепель), тѐмни (=тъмни), òколу, ȕгреи (=огрѣй! изгрѣй!), отъ кòньотъ (=отъ коня), како чѐкате гòсти (=какъ очаквате (посрѣщате) гости?), нека бѝде(и)тъ бела (=нека бѫде...), мегю (=между), люгіе (произнасяно: л'ȕге — **л**-то меко като во „зеленъ“, г-то сѫщо меко — като во Гергина), òпашенъ (=опасанъ), врàдзи, крѝля (изговаря се съ **л** меко, както по-горе, и я-то изговорено ясно и опредѣлено като йотувано **а**-**ꙗ**: крѝл'ꙗ), стѣрни (=страни), вàмо (=вàмо = нàсамъ, тукъ), грѫ̀ди (=гърди), расцȕтена (отъ цутъ (=цвѣтъ) = разцъвтѣла); дѐчина(-я) =дечица), симѝчина(-я) (=симитчета), ве (=ви — вин. п., мн. ч. отъ ти): àко ве дѐрамъ, да ве брòиме; сѐгдѣ (=навсѣкѫде), мѝе (=ние), не (=ни, насъ — сѫщо като **ве**): не не (=насъ) рàзбрафте, вѐдношъ (= веднага), вѝстина (=наистина, истина), мѝжехъ (=жумѣхъ).

Изпущания: радосень, надъ глàа͡ (=надъ глава), сѐнка дѫ̀бож (=джбова), чòече (зват. отъ чоекъ), тва, тоа (= това), на дзи(з)дой (= на зидове), тàкви (= такива, сòсемъ (= съвсемъ), дàрой, (= дарове), улàица

говаря като книжовното **л** во „леко"), край цѣрковъ (=тази форма се употрѣбя въ адвербиално значение: влѐгофме фцъркоф; ке (=ще) òйш църкоф? (=ще идешъ ли на черква?), дòшъ (=дъждъ), фàти (=започна, захвана), пòфторъ (=повторно), кòлку, тые (=тѣзи, тия), Гѣркиму (особена зват. форма отъ „гъркъ";=гърко), прѐдедо (=прадѣдо), Гѣрку (=гърко) (зват. по стб. **оу** основи), сѫ̀де (=само), нѐмой (=недей), предъ лѝце ѣ (=йе) (=й) òблакъ стòитъ; **s**вѣзди (=дзвезди), **се** прѝближвитъ (= приближава се), **си** дòшолъ (= си дошелъ), èдношъ (=веднажъ), лѝце блѣсна (=блесна), дỳри (=дорѝ), плàменя (=пламъци), стредѐ горѫ̀ се нàйдофме (=всрѣдъ гората....), на рàмнина (=на равнина), се зàстои (=застана), ỳще (изгов.: ỳш͡е) (=още), нàдзади (=най-после), та ладъ нѐ датъ (=тя хладъ не дава), сѐдумъ (=седъмь), жнѝа (=жъна), чỳжѫ̀и (=чужди), вѐчеръ нѐ зайдвитъ сòнце-то (=вечерь не залѣзва слънцето), ѝзлегвитъ (=излиза, изгрѣва), мой нарàчници (=наржѫ̀чници) (=наречници, парки), цвѐке (к-то изговорено като въ книж. кестенъ) (=цвѣте), вѐке (сѫ̀що) (=вече), сò нѝмъ (и: сò нѝми) (=съ тѣхъ), сѐ прафъ и пѐпелъ се чѝнитъ (=(вьсе) всичко става прахъ и пепель), тѐмни (=тъмни), òколу, ỳгреи (=огрѣй! изгрѣй!), отъ кòньотъ (=отъ коня), како чѐкате гòсти (=какъ очаквате (посрѣщате) гости?), нека бѝде(и)тъ бела (=нека бѫ̀де...), мегю (=между), лю̀гіе (произнасяно: л'ỳге — **л**-то меко като во „зеленъ", г-то сѫ̀що меко — като во Гергина), òпашенъ (=опасанъ), врàдзи, крѝля (изговаря се съ **л** меко, както по-горе, и я-то изговорено ясно и опредѣлено като йотувано **а**-**ꙗ**: крѝл'ꙗ), стърни (=страни), вàмо (=вàмѫ = нàсамъ, тукъ), грѫ̀ди (=гърди), расцỳтена (отъ цутъ (=цвѣтъ) = разцъвтѣла); дѐчина(-я) =дечица), симѝчина(-я) (=симитчета), ве (= ви — вин. п., мн. ч. отъ ти): àко ве дѐрамъ, да ве брòиме; сѐгдѣ (=навсѣкѫ̀де), мѝе (=ние), не (=ни, насъ — сѫ̀що като **ве**): не не (=насъ) рàзбрафте, вѐдношъ (= веднага), вѝстина (=наистина, истина), мѝжехъ (=жумѣхъ).

Изпущания: радосень, надъ глàа (=надъ глава), сѐнка дѫ̀бож (=дъбова), чòече (зват. отъ чоекъ), тва, тоа (= това), на дзи(з)дой (= на зидове), тàкви (= такива, сòсемъ (= съвсемъ), дàрой, (= дарове), улàица

(=бухалъ), надъ глàй-ве (=надъ главитѣ ни), вòлой (=волове), пòпой, кьрстой (=кръстове), (ф') пжтемъ (=въ, по пжтя), даамъ (=давамъ), клаатъ (клаватъ — туря), збòрой (думи, речи), въ жàрой (жарове), ŷбō° (=хубаво), секàйцы (=свѣткавици), мрàзой, снѐгой (=снѣгове), стŷдой (=студове), прàйна-та (=правината, правдата); надъ глàи (=надъ глави), гласòйте (=гласоветѣ), бòрой (=борове).

Съкращения: т'ва (=това), ко д'ода (=като да ходя...); а акъ си чукна (=.. ако), кò да имъ нѐщо нàпраифъ (=като нѣщо да имъ...); тукъ тàка (=туку така); дàньми се мѝло нàлюти (=да не би мило,...); зàщъ не ти хŷбось пòфалифъ (=защото, задето не ти...); самъ д'останватъ (=самъ да остава); цьрнà земя за вòджe жѐдна, какъ сѝромафъ... (=...е жедна като (кат') сиромахъ.....) ... ѝконы д'òстаетъ (=... да оставятъ); да се слàвитъ ко (=като) насъ; èто к'ѝдетъ самòвила (=ето ти кжде (че) идва...); отъ тòга (=отъ тогава); та ладъ нè датъ, плàменъ дàатъ (=тя хладъ не дава, пламъкъ...); .. да с'олàдвамъ (= да се разхлаждамъ); безъ нàеждж да м'ѝзлечитъ; за т'ва седа; тòга (тогава); да в'ѝзмамиме.

Всички съкращения се характеризуватъ съ това, че не насилватъ езика, за да се нагоди стихътъ: въ онзи видъ, въ какъвто ги е употрѣбилъ Конст. Миладиновъ, тѣзи съкращения сж нѣщо обикновено въ разговорната речь въ Струга.

9. Народниятъ говоръ на Струга се е отразилъ и въ речника на Конст. Миладиновитѣ стихотворения. Така, въ тѣхъ срѣщаме думи, образувания и форми — вънъ отъ вече отбелязанитѣ, които сжщо говорятъ за живостьта и силата на народната стихия у своя творецъ, за неговата жива и яка връзка со народа. Тѣ сжщо така разкриватъ словното, словообразувателното и формообразувателното богатство и разнообразие на българския народенъ езикъ, както ни го засвидетелствува въ творческото си дѣло единъ авторъ, който съ него се домогва да участвува въ изграждането на изработващия се общобългарски книженъ (поетически) езикъ.

Прочее, ето този речникъ.

Шŷпелька (л-то се произнася меко, както въ книж. „зеленъ") — кавалъ, цафара.

Пѝска — пискунъ, цафара.

(=бухалъ), надъ глàй-ве (=надъ главитѣ ни), вòлой (=волове), пòпой, кьрстой (=кръстове), (ф') пжтемъ (=въ, по пжтя), даамъ (=давамъ), клаатъ (клаватъ — туря), збòрой (думи, речи), въ жàрой (жарове), ỳбō° (=хубаво), секàйцы (=свѣткавици), мрàзой, снѐгой (=снѣгове), стỳдой (=студове), прайна-та (=правината, правдата); надъ глàи (=надъ глави), гласòйте (=гласоветѣ), бòрой (=борове).

Съкращения: т'ва (=това), ко д'ода (=като да ходя...); а акъ си чукна (=.. ако), кò да имъ нѐщо нàпраифъ (=като нѣщо да имъ...); тукъ тàка (=туку така); дàнь ми се мѝло нàлюти (=да не би мило,...); зàщъ не ти хỳбось пòфалифъ (=защото, задето не ти...); самъ д'останватъ (=самъ да остава); цьрнà земя за вòджже жѐдна, какъ сѝромафъ... (=...е жедна като (кат') сиромахъ.....) ... ѝконы д'òстаетъ (=... да оставятъ); да се слàвитъ ко (=като) насъ; èто к'йдетъ самòвила (=ето ти кжде (че) идва...); отъ тòга (=отъ тогава); та ладъ нѐ датъ, плàменъ дàатъ (=тя хладъ не дава, пламъкъ...);.. да с'олàдвамъ (=да се разхлаждамъ); безъ нàдеждж да м'ѝзлечитъ; за т'ва седа; тòга (тогава); да в'измамиме.

Всички съкращения се характеризуватъ съ това, че не насилватъ езика, за да се нагоди стихътъ: въ онзи видъ, въ какъвто ги е употрѣбилъ Конст. Миладиновъ, тѣзи съкращения сж нѣщо обикновено въ разговорната речь въ Струга.

9. Народниятъ говоръ на Струга се е отразилъ и въ речника на Конст. Миладиновитѣ стихотворения. Така, въ тѣхъ срѣщаме думи, образувания и форми — вънъ отъ вече отбелязанитѣ, които сжщо говорятъ за живостьта и силата на народната стихия у своя творецъ, за неговата жива и яка връзка со народа. Тѣ сжщо така разкриватъ словното, словообразувателното и формообразувателното богатство и разнообразие на българския народенъ езикъ, както ни го засвидетелствува въ творческото си дѣло единъ авторъ, който съ него се домогва да участвува въ изграждането на изработващия се общобългарски книжовенъ (поетически) езикъ.

Прочее, ето този речникъ.

Шỳпелька (л-то се произнася меко, както въ книж. „зеленъ") — кавалъ, цафара.

Пѝска — пискунъ, цафара.

Пòдскаквефъ — подскачахъ.

Лѐдина—хубаво напоявана естествена ливада подъ вода.

Препѐруга — пеперуда.

Нейкю — не ща, не искамъ; ке — ще.

Сака(мъ) — искамъ, желая.

Рѐче (умалит. отъ рѐка) — рѣчица.

Нàваленъ — облегнатъ.

Шӯпелька.

Òнѣ (произнасяно: он-йе) — онѣзи.

Вѐлетъ (вѐлямъ — л-то меко като въ зеленъ) — казватъ, говорятъ.

Шкӯро (шкрѐто) — проклето.

Сӝде — само.

Сàфа — кърчагъ, стомна.

Джӯмки (джӯмка) — подутина отъ ударъ, цицина.

Пàдинатъ — пàда.

Стàнвамъ — ставамъ (следъ седене).

Ӯсты (мн. ч.) — уста.

Пòганы — погански, нечисти, мръсни.

да бàцамъ — да цѣлуна; бàцвенье — цѣлуване.

Не нѐпіянъ.

Гòлапче — гълѫбче.

Слӯшнафъ (еднократенъ видъ) — чухъ.

Пòмазнифъ — погладихъ; мàзнамъ — гладя.

Се нàлюти (л-то меко — като въ леко) — разсърди се.

Чӯва(мъ) — пазя, вардя.

Гѣрчмъникъ — гръклянъ.

Гòлапче.

Кàжвитъ (кàжвамъ) — кàзва.

Збòрвитъ (збòрвамъ) — говори.

Люгѣ (л-то изговорено меко като въ „леко“; ю=у — тукъ употрѣбено, за да предаде тази мекость)—люде, хора.

Улàйца — бухалъ.

Клѐтва.

Скьрсти — литѝя, религиозно шествие — молба за дъждъ.

Нѐ върнитъ (вѣрнамъ) — не вали.

Не сѐ каза — не се показа, не се обади.

Сàчъ — врѣшникъ.

Бӯчетъ (вòлой) (бӯчамъ) — мучатъ (волове).

Кӯтри (сирòмаси) — нещастни, клети.

Пòдскаквефъ — подскачахъ.

Лѐдина—хубаво напоявана естествена ливада подъ вода.

Препѐруга — пеперуда.

Нейкю — не ща, не искамъ; ке — ще.

Сака(мъ) — искамъ, желая.

Рѐче (умалит. отъ рѐка) — рѣчица.

Нàваленъ — облегнатъ.

Шўпелька.

Òнѣ (произнасяно: он-йе) — онѣзи.

Вѐлетъ (вѐлямъ — л-то меко като въ зеленъ) — казватъ, говорятъ.

Шкўро (шкрѐто) — проклето.

Сѫде — само.

Сàфа — кърчагъ, стомна.

Джўмки (джўмка) — подутина отъ ударъ, цицина.

Пàдинатъ — пàда.

Стàнвамъ — ставамъ (следъ седене).

Ўсты (мн. ч.) — уста.

Пòганы — погански, нечисти, мръсни.

да бàцамъ — да цѣлуна; бàцвенье — цѣлуване.

Не нѐпіянъ.

Гòлапче — гълѫбче.

Слўшнафъ (еднократенъ видъ) — чухъ.

Пòмазнифъ — погладихъ; мàзнамъ — гладя.

Се нàлюти (л-то меко — като въ леко) — разсърди се.

Чўва(мъ) — пазя, вардя.

Гѣрчмъникъ — гръклянъ.

Гòлапче.

Кàжвитъ (кàжвамъ) — кàзва.

Збòрвитъ (збòрвамъ) — говори.

Люгѣ (л-то изговорено меко като въ „леко“; ю=у — тукъ употрѣбено, за да предаде тази мекость)—люде, хора.

Улàйца — бухалъ.

Клѐтва.

Скьрсти — литйя, религиозно шествие — молба за дъждъ.

Нѐ върнитъ (върнамъ) — не валй.

Не сѐ каза — не се показа, не се обади.

Сàчъ — врѫшникъ.

Бўчетъ (вòлой) (бўчамъ) — мучатъ (волове).

Кўтри (сирòмаси) — нещастни, клети.

На ȕтрина — на сутриньта.

Се зàстòвѣтъ (изгов.: зàстòвйетъ — се зàстовямъ) — заставатъ, спиратъ.

Се крѐватъ — издига се.

Со кѣрбли (кѣрбла) — кораби (при гроздоберъ).

Тȕриватъ — излива, изсипва.

Скѣрсти.

Ми тѐквитъ — дохажда ми на умъ, досѣщамъ се; нѐмашъ тѐквало — не се досѣщашъ.

Рàзбервишъ (рàзбервам) — разбирашъ.

Ке чȉнишъ (чȉнам) — правя, чиня.

Ке бȉдам (ке бȉдиме) — ще бѫда.

Тȉе — тѣ, тѣзи.

Ȕка — знание, наука, поука.

Гьркъ и българинъ.

Се прȉближвитъ (прȉближвамъ) — приближава се

Жȉвот-та, църнà животь — животъ. Въ стружкия говоръ тази дума е отъ ж. родъ.

Блѣсна — блесна.

Та, тàя — тя.

Стредѐ гора — всрѣдъ гората.

Секàица — свѣткавица.

Овде — тукъ (при мене).

Тамо-вамо — тука-тамъ.

Се нȉшает (се нȉшам) — клатя се.

Тòга — тогава.

Гȉбам — закачамъ, задирямъ.

Сѫ̀ животь (ж. р.) — цѣлъ животъ.

Побратимство.

Дȕманье — размисълъ, замисленость.

Бàрамъ — диря, търся.

Клàатъ (клà(в)амъ) — турямъ, поставямъ.

Вѐнеитъ (вѐнеамъ) — вехна.

Дȕманье (=размисълъ).

Кòрка — корица, кора (хлѣбъ).

Рȕбо (рȕво) — дреха, рухо.

Сѣнце — слънце.

Тѐрано (отъ: тѐрам, -аш) — пѫдено, гонено.

Пȕстина — пустиня.

На ў т р и н а — на сутриньта.

С е з а̀ с т о̀ в ѣ т ъ (изгов.: за̀стòвйетъ — се за̀стовямъ) — застават, спират.

С е к р ѐ в а т ъ — издига се.

С о к ѣ р б л и (кѣрбла) — кораби (при гроздоберъ).

Т ў р и в а т ъ — излива, изсипва.

С к ѣ р с т и.

М и т ѐ к в и т ъ — дохажда ми на умъ, досѣщамъ се; н ѐ м а ш ъ т ѐ к в а л о — не се досѣщашъ.

Р а̀ з б е р в и ш ъ (ра̀збервам) — разбирашъ.

К е ч ѝ н и ш ъ (чѝнам) — правя, чиня.

К е б ѝ д а м (ке бѝдиме) — ще бѫда.

Т ѝ е — тѣ, тѣзи.

ў к а — знание, наука, поука.

Г ь р к ъ и б ъ л г а р и н ъ.

С е п р ѝ б л и ж в и т ъ (прѝближвамъ) — приближава се

Ж ѝ в о т - т а, ц ъ р н а̀ ж и в о т ъ — животъ. Вс стружкия говоръ тази дума е отъ ж. родъ.

Б л ѣ с н а — блесна.

Т а, т а̀ я — тя.

С т р е д ѐ г о р а — всрѣдъ гората.

С е к а̀ и ц а — свѣткавица.

О в д е — тукъ (при мене).

Т а м о - в а м о — тука-тамъ.

С е н ѝ ш а е т (с е н ѝ ш а м) — клатя се.

Т о̀ г а — тогава.

Г ѝ б а м — закачамъ, задирямъ.

С ж̀ ж и в о т ъ (ж. р.) — цѣлъ животъ.

П о б р а т и м с т в о.

Д ў м а н ь е — размисълъ, замисленость.

Б а̀ р а м ъ — диря, търся.

К л а̀ а т ъ (кла̀(в)амъ) — турямъ, поставямъ.

В ѐ н е и т ъ (вѐнеамъ) — вехна.

Д ў м а н ь е (=размисълъ).

К о̀ р к а — корица, кора (хлѣбъ).

Р ў б о (рўво) — дреха, рухо.

С ѣ н ц е — слънце.

Т ѐ р а н о (отъ: т ѐ р а м, -аш) — пѫдено, гонено.

П ў с т и н а — пустиня.

Се чѝнит (Се (=всичко) праф и пѐпел се чѝнит — всичко ...) — става, превръща се.

Жѝти — такоти.

Сѝраче.

Е́гюптинъ — циганинъ.

Чѐкате (гости) — посрѣщате, очаквате.

У́бо͡о° — хубаво.

Кюта(мъ) — мълча.

Нѝхно (и: нивно) — тѣхно.

Кӯкя — кжща.

Ке ѐпера(мъ) — ще убия; ѐпервам (ѐпервиш) — убивамъ.

Йскина — изкжса; кѝнам — кжсамъ.

Се сѐпинам — спъвамъ се, препъвамъ се.

Е́гюптинъ дѐлiа.

Ѐрелски — орлови.

Виюлица — виелица.

Пепѐлници (пепѐлница) — бурани.

Тѝжга за югъ.

Бр и га — грижа.

Мѐвни (мѐ(в)амъ) — удрямъ.

Сѐгде (сѐгдека) — навсѣкжде, всжде.

Обколѝсахте (обкѐлисвам) — заобикалямъ, обкржжавамъ.

Начӯжжина.

Вѐднош — изведнажъ.

Тро͡о° (нар.) — малко.

Мѝжех (мижа(м), -иш...) — жумя, затварямъ очи.

Гъркъ Влѐдика...

V

Когато пропѣва въ Русия и започва да обнародва во български издания своитѣ творения, Конст. Миладиновъ другарува съ Любена Каравеловъ, съ Райка Жинзифовъ, Вас. Поповичъ, Сава Филаретовъ, Вас. Чолаковъ, Неша Бончовъ, Г. Теохаровъ, Хр. Даскаловъ, Конст. Геровъ и други български интелигенти — като него всѐ руски (московски) възпитаници. А тѣ сж отъ различни краища на българската земя. Въ изработващия се книжовенъ нашъ езикъ всѣки отъ тѣхъ все още внася повече или по-малко своя говоръ. Сжщо така това изработване се извършва и подъ влиянието на периодичнитѣ издания (особено) и книги, въ основата на чийто езикъ

Се чѝнит (Се (=всичко) праф и пѐпел се чѝнит — всичко ...) — става, превръща се.

Жѝти — такоти.

Сѝраче.

Ѐгюптинъ — циганинъ.

Чѐкате (гости) — посрѣщате, очаквате.

Ўбо͡° — хубаво.

Кюта(мъ) — мълча.

Нѝхно (и: нивно) — тѣхно.

Кўкя — кжща.

Ке òпера(мъ) — ще убия; òпервам (òпервиш) — убивамъ.

Ѝскина — изкжса; кѝнам — кжсамъ.

Се сòпинам — спъвамъ се, препъвамъ се.

Ѐгюптинъ дѐлиа.

Òрелски — орлови.

Виюлица — виелица.

Пепѐлници (пепѐлница) — бурани.

Тѝжга за югъ.

Бр и га — грижа.

Мàвни (мà(в)амъ) — удрямъ.

Сѐгде (сѐгдека) — навсѣкжде, всжде.

Обколѝсахте (обкòлисвам) — заобикалямъ, обкржжавамъ.

На чўжжина.

Вѐднош — изведнажъ.

Тро͡° (нар.) — малко.

Мѝжех (мижа(м), -иш...) — жумя, затварямъ очи.

Гьркъ Влàдика...

V

Когато пропѣва въ Русия и започва да обнародва во български издания своитѣ творения, Конст. Миладиновъ другарува съ Любена Каравеловъ, съ Райка Жинзифовъ, Вас. Поповичъ, Сава Филаретовъ, Вас. Чолаковъ, Неша Бончовъ, Г. Теохаровъ, Хр. Даскаловъ, Конст. Геровъ и други български интелигенти — като него всѐ руски (московски) възпитаници. А тѣ сж отъ различни краища на българската земя. Въ изработващия се книжовенъ нашъ езикъ всѣки отъ тѣхъ все още внася повече или по-малко своя говоръ. Сжщо така това изработване се извършва и подъ влиянието на периодичнитѣ издания (особено) и книги, въ основата на чийто езикъ

лежи народниятъ. Презъ втората половина на 50-тѣ години и началото на 60-тѣ такива издания сж Цариградски вестникъ, Български книжици — отъ Цариградъ, Братски трудъ — списанието на младежката Българска дружина въ Москва. Известни тенденции и нѣкои установявания въ изработването на книжовния български езикъ, слагащи се като негови характерни черти и въ езика на Конст. Миладиновитѣ другари, можемъ да доловимъ и въ езика на стихотворенията, що разглеждаме. И ето, въ говорнитѣ езикови форми срѣщаме известни отклонения. Така, срѣщатъ се следнитѣ глаг. форми за сег. вр., 3 л., ед. ч.: Низъ дѣрвя-та мо̀льбж се раздава (вм. раздаватъ) („Скѣрсти“); На мѫжи да ка̀жи | и да имъ разка̀жи (вм.: кажитъ, разразкажитъ); да се каратъ фа̀ти | и гла̀вата клати (вм.: клатитъ); („Ѐгюптинъ дѐлиа“). Ако първата форма — „раздава“ може да иде отъ коректора на „Бълг. книжици“ (дето стихотворението е печатано), следното стихотворение (печатано въ „Братски трудъ“, кн. 2) е могло да бѫде коригирано отъ самия му авторъ. Въ всѣки случай, ясно е, че последната форма „клати“ се явява, за да се натъкми римата: „фати — клати“.

Много по-чести сж въ Конст. Миладиновитѣ стихотворения формитѣ на глаголи отъ 1 и 2 спр., сег. вр., 1 л. ед. ч. безъ -мъ на края. Още въ най-рано обнародваното стихотворение „Шу̀пелька“, наредъ съ формитѣ на -мъ, срѣщаме и следнитѣ: Я сѐга нѐйкю да̀ търча, | Нѐ ми е мѝло да̀ шета | Ни сака ѝгры дрѹгарскы... Да на̀йда мѣсто вы̀соко. Въ останалитѣ стихотворения по-нататъкъ тѣзи форми се редуватъ съ формитѣ на -мъ, които сж повече отъ другитѣ — безъ -мъ. Въ нѣкои стихотворения, като „Сѝраче“, „Ѐгюптинъ дѐлиа“ първитѣ форми — съ -мъ, сж много рѣдки. Въ „На чѹжина“, както личи и отъ самия автографъ, появата на нѣколко форми безъ -мъ се дължи на потрѣбата отъ рима: що да чѝна | на чужѝна; Крѝля бя̀ра | на пазя̀ра; ама нѐма | да си зѐма | за т'ва сѐда | и за Неда...

Формитѣ безъ -мъ во 1 л., ед. ч., сег. вр. въ стиховетѣ на Конст. Миладиновъ идватъ отъ самия стружки говоръ: тѣ сж по-стари форми, които сж се борѣли съ засилващитѣ се форми

лежи народниятъ. Презъ втората половина на 50-тѣ години и началото на 60-тѣ такива издания сж Цариградски вестникъ, Български книжици — отъ Цариградъ, Братски трудъ — списанието на младежката Българска дружина въ Москва. Известни тенденции и нѣкои установявания въ изработването на книжовния български езикъ, слагащи се като негови характерни черти и въ езика на Конст. Миладиновитѣ другари, можемъ да доловимъ и въ езика на стихотворенията, що разглеждаме. И ето, въ говорнитѣ езикови форми срѣщаме известни отклонения. Така, срѣщатъ се следнитѣ глаг. форми за сег. вр., 3 л., ед. ч.: Низъ дѣрвя-та мо̀льбж се раздава (вм. раздаватъ) („Скѣрсти“); На мѫжи да ка̀жи | и да имъ разка̀жи (вм.: кажитъ, разразкажитъ); да се каратъ фа̀ти | и гла̀вата клати (вм.: клатитъ); („Ѐгюптинъ дѐлиа“). Ако първата форма — „раздава“ може да иде отъ коректора на „Бълг. книжици“ (дето стихотворението е печатано), следното стихотворение (печатано въ „Братски трудъ“, кн. 2) е могло да бѫде коригирано отъ самия му авторъ. Въ всѣки случай, ясно е, че последната форма „клати“ се явява, за да се натъкми римата: „фати — клати“.

Много по-чести сж въ Конст. Миладиновитѣ стихотворения формитѣ на глаголи отъ 1 и 2 спр., сег. вр., 1 л. ед. ч. безъ -мъ на края. Още въ най-рано обнародваното стихотворение „Шу̀пелька“, наредъ съ формитѣ на -мъ, срѣщаме и следнитѣ: Я сѐга нѐйкю да̀ търча, | Нѐ ми е мѝло да̀ шета | Ни сака ѝгры дрѹгарскы... Да на̀йда мѣсто вы̀соко. Въ останалитѣ стихотворения по-нататъкъ тѣзи форми се редуватъ съ формитѣ на -мъ, които сж повече отъ другитѣ — безъ -мъ. Въ нѣкои стихотворения, като „Сѝраче“, „Ѐгюптинъ дѐлиа“ първитѣ форми — съ -мъ, сж много рѣдки. Въ „На чѹжина“, както личи и отъ самия автографъ, появата на нѣколко форми безъ -мъ се дължи на потрѣбата отъ рима: що да чѝна | на чужѝна; Крѝля ба̀ра | на паза̀ра; ама нѐма | да си зѐма | за т'ва сѐда | и за Неда...

Формитѣ безъ -мъ во 1 л., ед. ч., сег. вр. въ стиховетѣ на Конст. Миладиновъ идватъ отъ самия стружки говоръ: тѣ сж по-стари форми, които сж се борѣли съ засилващитѣ се форми

на -мъ. Това заключаваме отъ факта, че въ стружкия говоръ наредъ съ форми на -мъ до преди 40 години се чуваха пръснато и рѣдко и глаголни форми безъ -мъ. Тѣхниятъ брой въ езика на Конст. Миладиновитѣ стихотворения се е намножавалъ отъ обстоятелството, че тѣзи форми се ширѣли въ слагащия се върху североизточни български основи книженъ езикъ; а намирали сж тѣ опора и въ други, познати на Конст. Миладиновъ македонски говори, въ които формитѣ безъ -мъ сж обикновени (напр. дебърския говоръ). Поради всичко това формитѣ безъ -мъ се явяватъ редовно и измѣстятъ формитѣ съ -мъ и въ собственоржчната приписка на Конст. Миладиновъ къмъ стихотворението „Гъркъ Влàдика на Болгàри-те“; въ нея стои написано: „...предъ да търгна... да се проста съ тебе и да ти остава стихотворение, ...за да се печата... можамъ и други мои стихотворения да испрата тебѣ. Я тжргва... Ми ѥ жаль що не можѣхъ да те стрета дома“.

Явно, поради такова влияние отъ слагащия се книженъ езикъ върху североизточна българска основа идватъ въ стихотворенията и формитѣ за мин. несв. и св. вр. на -хъ, -хме, -хте, -ха въ м. стружкитѣ говорни на -фъ, -фме, -фте, -е (е), -е͡а. Докато въ най-рано обнародванитѣ единадесеть стихотворения на Конст. Миладиновъ во „Български книжици“ отъ авг., окт., дек. 1858 г. и отъ ноем. 1859 год. редовно се употрѣбяватъ формитѣ на -фъ..., та единичнитѣ форми на -хъ (си тжрчахъ — „Шȕпелька“; нàцицахъ — „Не — нѐпіянъ“) ще се дължатъ на коректорско недоглеждане, въ стихотворенията въ „Братски трудъ“, „Дунавски лебедъ“ (все следъ 1860 год.) и въ запазенитѣ Конст. Миладинови своеписи (автографи) се срѣщатъ редовно форми на **-хъ:** ме рàзбрахте, вѐлеха, ронеха, станаха, слушаха, вращаха — „Ѐгюптинъ дѐлиа“; метнехъ, прелѐтнехъ — и въ своеписа на „Тжга за югъ“; имахъ — сжщо во „На чȕжина“; крѐнахме, стàнахме, почѝтаха, фжрлихме, зàвихме, прàвихме, постжпихме и др. — „Гъркъ Влàдика на Болгàри-те“; дòйдохъ, мòжѣхъ — въ приписката къмъ това стихотворение. Последнитѣ форми се установяватъ като редовни въ пѝсанията на Константина Миладиновъ. На сжщата североизточна народнобългарска основа на слагащия се книженъ езикъ се дължатъ въ приписката изразътъ „кое ако щешъ“ и членната форма „часъ-тъ“.

на -мъ. Това заключаваме отъ факта, че въ стружкия говоръ наредъ съ форми на -мъ до преди 40 години се чуваха пръснато и рѣдко и глаголни форми безъ -мъ. Тѣхниятъ брой въ езика на Конст. Миладиновитѣ стихотворения се е намножавалъ отъ обстоятелството, че тѣзи форми се ширѣли въ слагащия се върху североизточни български основи книжовенъ езикъ; а намирали сж тѣ опора и въ други, познати на Конст. Миладиновъ македонски говори, въ които формитѣ безъ -мъ сж обикновени (напр. дебърския говоръ). Поради всичко това формитѣ безъ -мъ се явяватъ редовно и измѣстятъ формитѣ съ -мъ и въ собственоржчната приписка на Конст. Миладиновъ къмъ стихотворението „Гьркъ Влàдика на Болгàри-те“; въ нея стои написано: „...предъ да търгна... да се проста съ тебе и да ти остава стихотворение, ...за да се печата... можамъ и други мои стихотворения да испрата тебѣ. Я тжргва... Ми ıе жаль що не можѣхъ да те стрета дома“.

Явно, поради такова влияние отъ слагащия се книжовенъ езикъ върху североизточна българска основа идватъ въ стихотворенията и формитѣ за мин. несв. и св. вр. на -хъ, -хме, -хте, -ха вм. стружкитѣ говорни на -фъ, -фме, -фте, -е (е), -е͡а. Докато въ най-рано обнародванитѣ единадесеть стихотворения на Конст. Миладиновъ во „Български книжици“ отъ авг., окт., дек. 1858 г. и отъ ноем. 1859 год. редовно се употрѣбяватъ формитѣ на -фъ..., та единичнитѣ форми на -хъ (си тжрчахъ — „Шȕпелька“; нàцицахъ — „Не — нèпіянъ“) ще се дължатъ на коректорско недоглеждане, въ стихотворенията въ „Братски трудъ“, „Дунавски лебедъ“ (все слѣдъ 1860 год.) и въ запазенитѣ Конст. Миладинови своеписи (автографи) се срѣщатъ редовно форми на **-хъ:** ме рàзбрахте, вèлеха, ронеха, станаха, слушаха, вращаха — „Èгюптинъ дèлиа“; метнехъ, прелѐтнехъ — и въ своеписа на „Тжга за югъ“; имахъ — сжщо во „На чȕжина“; крѐнахме, стàнахме, почȉтаха, фжрлихме, зàвихме, прàвихме, постжпихме и др. — „Гьркъ Влàдика на Болгàри-те“; дòйдохъ, мòжѣхъ — въ приписката къмъ това стихотворение. Последнитѣ форми се установяватъ като редовни въ пѝсанията на Константина Миладиновъ. На сжщата североизточна народнобългарска основа на слагащия се книжовенъ езикъ се дължатъ въ приписката изразътъ „кое ако щешъ“ и членната форма „часъ-тъ“.

Направо на книжно влияние само се дължатъ въ ед. ч. косвенитѣ падежни форми на -ѫ при имената отъ ж. р.; напр.: си пѝскѫ (свѝркѫ) нàпраифъ; сò нѐѭ; дрỳжбѫ да има(мъ) шỳпелькѫ; подъ лàднѫ сѐнкѫ дѫ̀бож; да свира со шупѐлькѫ-тѫ; въ пàзувѫ; прѐдъ неіѫ; кой клѐветитъ прайнѫ-та Бò жіѫ; за вòдѫ; да се ỳчишъ Гѣрцкѫ кнѝгѫ префàленѫ; я ти дàамъ àрнѫ ỳкѫ; во мòѭвѫ ситнà горѫ; бàрамъ сѐнкѫ; безъ нàдеждѫ; на рàмнинѫ, на лѐдинѫ — все въ стихотворенията въ „Български книжици“. — Отъ 1860 год., както личи отъ стихотворенията му въ „Братски трудъ“, „Дунавски лебедъ“, отъ запазенитѣ своеписи (автографи) въ стихотворения и писма Конст. Миладиновъ изоставя тѣзи форми като твърде изкуствени и далечни и отъ родния му говоръ, който не познава въ този случай различието между именителна и косвена форма, а не познава сѫщо и потъмнение (редукция) на гласнитѣ. Това постѫпяне на Конст. Миладиновъ е намирало опора и въ българскитѣ пѝсания на Любена Каравеловъ, чийто книжовенъ езикъ, изграденъ главно върху родния коприщенски говоръ на младия писатель, сѫщо не познава редукция: за имената ж. р., ед. ч. употрѣбява само една звукова *-а* форма.

Така Конст. Миладиновъ е отразявалъ въ писàнията си по-пълно своя роденъ говоръ и е постигалъ друга една своя цель: „...да се знакометь другы-тѣ болгары со нашето нарѣчіе“ (во писмо отъ 8 ян. 1859 г. — до Раковски).

VI

Запазеното поетическо наследство отъ Конст. Миладиновъ е неголѣмо. Повечето негови кѫсчета притежаватъ достоинства, които, както откъмъ съдържание, така и откъмъ форма, позволяватъ това наследство да бѫде вписано въ скрижалитѣ на българската поезия, а името на неговия творецъ да бѫде записано въ списъка на българскитѣ поети до Освобождението. Защото творения като „Шỳпелька“, „Побрàтимство“, „Скѣрсти“, „Тѫ̀га за югъ“, „На чỳжѫина“, къмъ които могатъ да се прибавятъ още и „Бѝсера“, Гòлапче“, „Желàніе“, „Дỳманіе“ (=размисълъ), пъкъ и „На сънцето“ — иматъ всички белези на поетическа рожба: въ тѣхъ струи действително изврѣло въ душата изживѣно чувство, изра-

Направо на книжно влияние само се дължатъ въ ед. ч. косвенитѣ падежни форми на -ѫ при имената отъ ж. р.; напр.: си пѝскѫ (свѝркѫ) нàпраифъ; сò нѐѭ; дрýжбѫ да има(мъ) шýпелькѫ; подъ лàднѫ сѐнкѫ дѫ̀божѫ; да свира со шупѐлькѫ-тѫ; въ пàзувѫ; прѐдъ неіѫ; кой клѐветитъ прáйнѫ-та Бò̀жіѫ; за вò̀дѫ; да се ýчишъ Гѣ̀рцкѫ кнѝгѫ префàленѫ; я ти дàамъ àрнѫ ýкѫ; во мò̀ѭвѫ ситнà горѫ; бàрамъ сѐнкѫ; безъ нàдеждѫ; на рàмнинѫ, на лѐдинѫ — все въ стихотворенията въ „Български книжици“. — Отъ 1860 год., както личи отъ стихотворенията му въ „Братски трудъ“, „Дунавски лебедъ“, отъ запазенитѣ своеписи (автографи) въ стихотворения и писма Конст. Миладиновъ изоставя тѣзи форми като твърде изкуствени и далечни и отъ родния му говоръ, който не познава въ този случай различието между именителна и косвена форма, а не познава сѫщо и потъмнение (редукция) на гласнитѣ. Това постѫпяне на Конст. Миладиновъ е намирало опора и въ българскитѣ пѝсания на Любена Каравеловъ, чийто книжовенъ езикъ, изграждан главно върху родния коприщенски говоръ на младия писатель, сѫщо не познава редукция: за имената ж. р., ед. ч. употрѣбява само една звукова *-а* форма.

Така Конст. Миладиновъ е отразявалъ въ писàнията си по-пълно своя роденъ говоръ и е постигалъ друга една своя цель: „...да се знакометь другы-тѣ болгары со нашето нарѣчѭе“ (во писмо отъ 8 ян. 1859 г. — до Раковски).

VI

Запазеното поетическо наследство отъ Конст. Миладиновъ е неголѣмо. Повечето негови кѫсчета притежаватъ достоинства, които, както откъмъ съдържание, така и откъмъ форма, позволяватъ това наследство да бѫде вписано въ скрижалитѣ на българската поезия, а името на неговия творецъ да бѫде записано въ списъка на българскитѣ поети до Освобождението. Защото творения като „Шýпелька“, „Побрàтимство“, „Скѣ̀рсти“, „Тѫ̀га за югъ“, „На чýжѫина“, къмъ които могатъ да се прибавятъ още и „Бѝсера“, Гò̀лапче“, „Желàньѳ“, „Дýманьѳ“ (=размисълъ), пъкъ и „На сѣнцето“ — иматъ всички белези на поетическа рожба: въ тѣхъ струѝ действително изврѣло въ душата изживѣно чувство, изра-

зено е то по начинъ, че, който разбира и чувствува езика на твореният, бива не облъхнатъ, а въвлѣченъ въ живото чувство, което струи отъ тѣзи творения. То е въ тѣхъ напълно изразено, кѫсоветѣ сѫ композиционно хубаво построени и завършени. Изобщо отъ тѣхъ струи чиста поезия.

И ако въпрѣки това тѣ не сѫ станалн популярни, дължи се на тѣхния стружки български говоръ; той ги е държелъ доста далече отъ оня български поетически езикъ, който се е оформявалъ. Пъкъ самитѣ теми на повечето стихотворения не сѫ помагали за тѣхното популяризуване. Въ едно време, когато се пѣе за народъ и за борба, нѣма кой да слуша пѣсни за нѣжни душевни и сърдечни вълнения и трепети. Освенъ въ случаи, когато тѣ сѫ подчинени на теми за народа или свързани така съ тѣхъ, че последнитѣ да се налагатъ. Т. е., като Славейкова, да се откачи лирата отъ безроднитѣ глогини на оскърбеното самолюбие и да закъсти за „тежкитѣ на тоз' народъ беди"; или, като Ботева, да се оставятъ пѣснитѣ за „свойтѣ си кахъри, кахъри черни ядове", да оглушее той за любовната пѣсень на своята изгора, за да може да дигне „кървава напивка", па тогазъ да запѣе за новата си любовь на борбата; или, най-после, като Вазова да нагласи нови струни на лирата си, поемайки пѫтя на дълга си — служба народу. Наистина, и Конст. Миладиновъ се издължава на своето време: въ нѣколко стихотворения е подхваналъ съвременни теми — на борбата: „Гьркъ и Българинъ", „Ѐгюптинъ дѐліа", „Гьркъ Влàдика на Болгàри-те", „Гласъ отъ дàлечна земя". Но въ тѣхъ не кипи патосътъ на борбата, не сѫ тѣ характерни за природата на своя авторъ: съ тѣхъ той, както рекохме, се издължава на своето време, но не подчинява нему — като Славейкова, Ботева, Вазова — своето вдъхновение. Затова Конст. Миладиновата „Тѫ̀га за югъ" е била твърде популярна презъ 80тѣ години на миналия вѣкъ: защото въ страстния копнежъ на автора по „югъ" десетилѣтието е дослушало повече народолюбни тонове, а не толкова сърдечни лични тонове. Личната, интимната нота образува основния тонъ въ неголѣмото запазено намъ поетическо наследство отъ Константина Миладиновъ.

Во своя изразъ, стилъ, стихъ, езикъ, както и въ нѣкои свои теми, то сподѣля основнитѣ тенденции на тогавашната наша поезия: поетическо съдържание, твърде често почерп-

зено е то по начинъ, че, който разбира и чувствува езика на творенията, бива не облъхнатъ, а въвлѣченъ въ живото чувство, което струи отъ тѣзи творения. То е въ тѣхъ напълно изразено, кѫсоветѣ сѫ композиционно хубаво построени и завършени. Изобщо отъ тѣхъ струи чиста поезия.

И ако въпрѣки това тѣ не сѫ станали популярни, дължи се на тѣхния стружки български говоръ; той ги е държелъ доста далече отъ оня български поетически езикъ, който се е оформявалъ. Пъкъ самитѣ теми на повечето стихотворения не сѫ помагали за тѣхното популяризуване. Въ едно време, когато се пѣе за народъ и за борба, нѣма кой да слуша пѣсни за нѣжни душевни и сърдечни вълнения и трепети. Освенъ въ случаи, когато тѣ сѫ подчинени на теми за народа или свързани така съ тѣхъ, че последнитѣ да се налагатъ. Т. е., като Славейкова, да се откачи лирата отъ безроднитѣ глогини на оскърбеното самолюбие и да закънти за „тежкитѣ на тоз' народъ беди"; или, като Ботева, да се оставятъ пѣснитѣ за „свойтѣ си кахъри, кахъри черни ядове", да оглушее той за любовната пѣсень на своята изгора, за да може да дигне „кървава напивка", па тогазъ да запѣе за новата си любовь на борбата; или, най-после, като Вазова да нагласи нови струни на лирата си, поемайки пѫтя на дълга си — служба народу. Наистина, и Конст. Миладиновъ се издължава на своето време: въ нѣколко стихотворения е подхваналъ съвременни теми — на борбата: „Гьркъ и Българинъ", „Ѐгюптинъ дѐліа", „Гьркъ Влѐдика на Болгѐри-те", „Гласъ отъ дѐлечна земя". Но въ тѣхъ не кипи патосътъ на борбата, не сѫ тѣ характерни за природата на своя авторъ: съ тѣхъ той, както рекохме, се издължава на своето време, но не подчинява нему — като Славейкова, Ботева, Вазова — своето вдъхновение. Затова Конст. Миладиновата „Тѫга за югъ" е била твърде популярна презъ 80тѣ години на миналия вѣкъ: защото въ страстния копнежъ на автора по „югъ" десетилѣтието е дослушало повече народолюбни тонове, а не толкова сърдечни лични тонове. Личната, интимната нота образува основния тонъ въ неголѣмото запазено намъ поетическо наследство отъ Константина Миладиновъ.

Во своя изразъ, стилъ, стихъ, езикъ, както и въ нѣкои свои теми, то сподѣля основнитѣ тенденции на тогавашната наша поезия: поетическо съдържание, твърде често почерп-

нато отъ народната пѣсень и отъ живота, стилни срѣдства, образи, стихъ, езикъ пакъ отъ народната пѣсень. Сѫщо така и цѣлостность и завършеность на постройката (композицията).

Съ всички тѣзи свои качества разглежданото поетическо наследство опредѣля на Константина Миладиновъ мѣсто не между първитѣ (ранни) стихотворци (стихоплетци), а между раннитѣ български поети. То се оправдава и хронологично: това поетическо дѣло е отъ последната четвърть на 50^{тѣ} и отъ началото на 60^{тѣ} години на миналия вѣкъ.

Iv. Hadžov, Notes sur les vers de Constantin Miladinov. (Résumé).

Dix-huite ouvrages en vers sont conservés jusqu'à nos jours dus à Constantin Miladinov, publiés dans les éditions périodiques bulgares de 1858 jusqu'à 1861. Il a écrit probablement beaucoup plus de vers qui étaient perdus avec les autres papiers au mois de juillet 1861 quand il est allé à Constantinople pour sauver si possible son frère. Miladinov a écrit ses vers non pas en Macédoine mais en Russie.

Quatre de ses œuvres en vers sont en rapport avec le patriotisme ardent de l'auteur, tandis que les autres traitent de thèmes individuelles. Dans les premiers quatre il nous expose le litige entre un Bulgare et un Grec, il nous introduit dans le soulèvement du peuple bulgare contre les Grecs, il nous expose les essais de ce peuple de se deffendre contre les malfaits des Turcs ou les protestations contre quelqu'un du clèrge bulgare. Ses sujets sont traités d'une manière très réaliste. Tous ces œuvres écrits sous l'impuls du patriotisme ne nous donnent aucune idée de l'auteur comme poëte.

Les autres œuvres en vers nous présentent justement le poëte Miladinov. Dans un entre eux l'auteur nous explique l'état de son âme comme poëte. Dans d'autres œuvres poétiques il nous expose son affection pour l'aimée et la timidité qu'il éprouve quand il doit apparaître devant elle, une autre fois il nous expose la tristesse qui l'opprime quand il pense à la femme bien aimée qui est restée loins, dans la Patrie. Par fois il nous raconte les difficultés qui trouvent dans la vie les orphelins: il est attirer par le soleil et la lumière, par les beautés et le soleil de la Patrie.

On remarque dans les poésie de Miladinov tout de suite la grande influence de la chanson populaire bulgare dans les sujets aussi bien que dans les figures poétiques, les expressions, style et vers. Tous ces œuvres sont écrits en dialecte de la ville natale de l'auteur — Struga, du moitié du siècle passé. Cela est très évident dans le style aussi bien que dans le vocabulaire. Mes les œuvres les plus récents indiquent déjà une influence de la langue littéraire formée sur une autre basse — les parlers du Nord-Est. Dans les derniersœuvres la langue littéraire importe sur le dialecte du lieu natal.

Une partie considérable de l'œuvre poétique de Constantin Miladinov

нато отъ народната пѣсень и отъ живота, стилни срѣдства, образи, стихъ, езикъ пакъ отъ народната пѣсень. Сѫщо така и цѣлостность и завършеность на постройката (композицията).

Съ всички тѣзи свои качества разглежданото поетическо наследство опредѣля на Константина Миладиновъ мѣсто не между първитѣ (ранни) стихотворци (стихоплетци), а между раннитѣ български поети. То се оправдава и хронологично: това поетическо дѣло е отъ последната четвърть на 50тѣ и отъ началото на 60тѣ години на миналия вѣкъ.

Iv. Hadžov, Notes sur les vers de Constantin Miladinov. (Résumé).

Dix-huite ouvrages en vers sont conservés jusqu'à nos jours dus à Constantin Miladinov, publiés dans les éditions périodiques bulgares de 1858 jusqu'à 1861. Il a écrit probablement beaucoup plus de vers qui étaient perdus avec les autres papiers au mois de juillet 1861 quand il est allé à Constantinople pour sauver si possible son frère. Miladinov a écrit ses vers non pas en Macédoine mais en Russie.

Quatre de ses œuvres en vers sont en rapport avec le patriotisme ardent de l'auteur, tandis que les autres traitent de thèmes individuelles. Dans les premiers quatre il nous expose le litige entre un Bulgare et un Grec, il nous introduit dans le soulèvement du peuple bulgare contre les Grecs, il nous expose les essais de ce peuple de se deffendre contre les malfaits des Turcs ou les protestations contre quelqu'un du clèrge bulgare. Ses sujets sont traités d'une manière très réaliste. Tous ces œuvres écrits sous l'impuls du patriotisme ne nous donnent aucune idée de l'auteur comme poëte.

Les autres œuvres en vers nous présentent justement le poëte Miladinov. Dans un entre eux l'auteur nous explique l'état de son âme comme poëte. Dans d'autres œuvres poétiques il nous expose son affection pour l'aimée et la timidité qu'il éprouve quand il doit apparaître devant elle, une autre fois il nous expose la tristesse qui l'opprime quand il pense à la femme bien aimée qui est restée loins, dans la Patrie. Par fois il nous raconte les difficultés qui trouvent dans la vie les orphelins: il est attirer par le soleil et la lumière, par les beautés et le soleil de la Patrie.

On remarque dans les poésie de Miladinov tout de suite la grande influence de la chanson populaire bulgare dans les sujets aussi bien que dans les figures poétiques, les expressions, style et vers. Tous ces œuvres sont écrits en dialecte de la ville natale de l'auteur — Struga, du moitié du siècle passé. Cela est très évident dans le style aussi bien que dans le vocabulaire. Mes les œuvres les plus récents indiquent déjà une influence de la langue littéraire formée sur une autre basse — les parlers du Nord-Est. Dans les derniersœuvres la langue littéraire importe sur le dialecte du lieu natal.

Une partie considérable de l'œuvre poétique de Constantin Miladinov

peut résister même à une critique sévère et pourra être inscrit dans le trésor poétique de la nation bulgare. Si ces œuvres ne sont pas devenus populaires s'est parce qu'ils sont très individuels et de plus écrits en dialecte. Tous ces œuvres ont la tendence de toute la littérature bulgare contemporaine, surtout en ce qui concerne les thèmes prises de la vie et des chansons populaires.

Toutes les qualités des ces œuvres poétiques permettent de classer Constantin Miladinov parmi les poëtes des soixants ans du siècle passé.

peut résister même à une critique sévère et pourra être inscrit dans le trésor poétique de la nation bulgare. Si ces œuvres ne sont pas devenus populaires s'est parce qu'ils sont très individuels et de plus écrits en dialecte. Tous ces œuvres ont la tendence de toute la littérature bulgare contemporaine, surtout en ce qui concerne les thèmes prises de la vie et des chansons populaires.

Toutes les qualités des ces œuvres poétiques permettent de classer Constantin Miladinov parmi les poëtes des soixants ans du siècle passé.

ЩЕДРО ДАРЕНИЕ НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

Писмо на покойния **Георги Стрѣзовъ**

До почитаемия Македонски научен институтъ — София

Господинъ Председателю,

Народъ слабокултуренъ, ний българитѣ, освободени отъ турско робство, не по бавния процесъ на историческата еволюция, а съ чужда помощь не сме успѣли още да оценимъ значението на защита народностнитѣ ни права чрезъ устна и писмена пропаганда. Това се отнася особено за насъ българитѣ отъ Македония.

Има по между ни хора, които сѫ убедени, че нашиятъ националенъ въпросъ е въпросъ на сила; колкото и да е вѣрно въ основата си това съображение, грѣши, като не държи смѣтка за тъй наречените невесоми сили, на първо мѣсто словесната и писмена пропаганда, печатното слово, чрезъ което се влияе на общественото мнение и чрезъ него на управляющитѣ на ония страни, отъ които зависи сѫдбата на малкитѣ и слаби народи: списания, книги, брошури, статии по вѣстницитѣ и пр. сѫ отъ първостепенно значение. Отъ тази трибуна ние ще трѣбва да изнесемъ нашето право дѣло, да пледираме нашата свещенна кауза, за да я защитимъ съ достойнство и да димъ правда, да искаме справедливость въ общественото мнение на Европа и Америка.

Единъ народъ, който не иска да мре, длъженъ е да се защищава съ всички средства, да се бори по всички фронтове. Нашъ дългъ е да гонимъ лъжата да разбулимъ мошеничеството, да го разоблачимъ въ всичкитѣ му прояви. Война, безспорна война срещу клеветата и измамата. Така подета системно и планомѣрно тая борба неможе да не свърши съ наша победа. Съ трудъ и постоянство доще деньтъ Македония да възкръсне.

Ние македонцитѣ — следъ катастрофитѣ, що ни постигнаха — небива да униваме; съ двойни сили трѣбва да про-

ЩЕДРО ДАРЕНИЕ НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

Писмо на покойния **Георги Стрѣзовъ**

До почитаемия Македонски научен институтъ — София

Господинъ Председателю,

Народъ слабокултуренъ, ний българитѣ, освободени отъ турско робство, не по бавния процесъ на историческата еволюция, а съ чужда помощь не сме успѣли още да оценимъ значението на защита народностнитѣ ни права чрезъ устна и писмена пропаганда. Това се отнася особено за насъ българитѣ отъ Македония.

Има по между ни хора, които сѫ убедени, че нашиятъ националенъ въпросъ е въпросъ на сила; колкото и да е вѣрно въ основата си това съображение, грѣши, като не държи смѣтка за тъй наречените невесоми сили, на първо мѣсто словесната и писмена пропаганда, печатното слово, чрезъ което се влияе на общественото мнение и чрезъ него на управляющитѣ на ония страни, отъ които зависи сѫдбата на малкитѣ и слаби народи: списания, книги, брошури, статии по вѣстницитѣ и пр. сѫ отъ първостепенно значение. Отъ тази трибуна ние ще трѣбва да изнесемъ нашето право дѣло, да пледираме нашата свещенна кауза, за да я защитимъ съ достойнство и да диримъ правда, да искаме справедливость въ общественото мнение на Европа и Америка.

Единъ народъ, който не иска да мре, длъженъ е да се защищава съ всички средства, да се бори по всички фронтове. Нашъ дългъ е да гонимъ лъжата да разбулимъ мошеничеството, да го разоблачимъ въ всичкитѣ му прояви. Война, безспорна война срещу клеветата и измамата. Така подета системно и планомѣрно тая борба неможе да не свърши съ наша победа. Съ трудъ и постоянство доще деньтъ Македония да възкръсне.

Ние македонцитѣ — следъ катастрофитѣ, що ни постигнаха — небива да униваме; съ двойни сили трѣбва да про-

дължимъ борбата срещу враговетѣ на нашата народность. Борба непрестанна повсемѣстна, като знаемъ, че тя веднага не ще даде очакванитѣ плодове, но тя ще даде непремѣнно ценен капиталъ, който въ удобенъ случай можемъ да използуваме.

Историята е едно вечно противоречие при промѣнливи обстоятелства. Въ края на краищата правото дѣло ще възтържествува.

Тая вѣра не е само моя, тя се сподѣля отъ всички добри синове на свидната ни Македония, събрани около нашия наученъ Институтъ; собствено такава е била и цельта на основателитѣ му. Ето защо и азъ съмъ длъженъ споредъ силитѣ си да допринеса нѣщо за тази възвишена цель да изповѣдамъ на дѣло вѣрата си въ бждещето на Родината ни и да дамъ примѣръ на сънародницитѣ ми, дарявамъ на нашия наученъ Институтъ скромния си приносъ отъ 100.000 хиляди лева. Ако не успѣя да го внеса приживѣ още тия 100 хиляди лева ще Ви се броятъ отъ наследницитѣ ми, най-късно въ единъ срокъ отъ 6 месеца, въ краенъ случай една година следъ смъртьта ми. Отъ тази сума ще Ви моля да се образува единъ фондъ на името „Георги и Евгения Стрезови“, отъ лихвитѣ на който фондъ всѣки 5 години да се дава награда за най-сериозното съчинение оригинално написано предимно на чуждъ езикъ въ защита свещенитѣ права на македонскитѣ българи. То може да бжде написано отъ българинъ или чужденецъ на единъ отъ главнитѣ европейски езици.

Подробности по конкурса, опредѣлянето на журито оставамъ на Института да ги нареди по наредбитѣ на Българската академия на наукитѣ, като вникне въ гонимата отъ менъ цель. Конкурсътъ ще се обявява въ края на 5-годишния периодъ; трудоветѣ да бждатъ написани на френски, нѣмски, английски, италиянски и руски; могатъ да бждатъ написани и на български съ условия да се признаятъ за приемливи и да бждатъ преведени на единъ отъ тия езици. Сюжетътъ може да бжде избранъ по всичко що се отнася до скжпата ми Родина; изучвания по география, история, етнография, езиковедение, пжтуване, полемични статии, дипломатически студии, може и художествени филми и пр. Всичко що може прѣко или косвено да докаже предъ заблудения светъ, че българска е била Македония и българска ще остане, че македонецътъ отъ душа и сърдце бъл-

дължимъ борбата срещу враговетѣ на нашата народность. Борба непрестанна повсемѣстна, като знаемъ, че тя веднага не ще даде очакванитѣ плодове, но тя ще даде непремѣнно ценен капиталъ, който въ удобенъ случай можемъ да използуваме.

Историята е едно вечно противоречие при промѣнливи обстоятелства. Въ края на краищата правото дѣло ще възтържествува.

Тая вѣра не е само моя, тя се сподѣля отъ всички добри синове на свидната ни Македония, събрани около нашия наученъ Институтъ; собствено такава е била и цельта на основателитѣ му. Ето защо и азъ съмъ длъженъ споредъ силитѣ си да допринеса нѣщо за тази възвишена цель да изповѣдамъ на дѣло вѣрата си въ бѫдещето на Родината ни и да дамъ примѣръ на сънародницитѣ ми, дарявамъ на нашия наученъ Институтъ скромния си приносъ отъ 100.000 хиляди лева. Ако не успѣя да го внеса приживѣ още тия 100 хиляди лева ще Ви се броятъ отъ наследницитѣ ми, най-късно въ единъ срокъ отъ 6 месеца, въ краенъ случай една година следъ смъртьта ми. Отъ тази сума ще Ви моля да се образува единъ фондъ на името „Георги и Евгения Стрезови“, отъ лихвитѣ на който фондъ всѣки 5 години да се дава награда за най-сериозното съчинение оригинално написано предимно на чуждъ езикъ въ защита свещенитѣ права на македонскитѣ българи. То може да бѫде написано отъ българинъ или чужденецъ на единъ отъ главнитѣ европейски езици.

Подробности по конкурса, опредѣлянето на журито оставамъ на Института да ги нареди по наредбитѣ на Българската академия на наукитѣ, като вникне въ гонимата отъ менъ цель. Конкурсътъ ще се обявява въ края на 5-годишния периодъ; трудоветѣ да бѫдатъ написани на френски, нѣмски, английски, италиянски и руски; могатъ да бѫдатъ написани и на български съ условия да се признаятъ за приемливи и да бѫдатъ преведени на единъ отъ тия езици. Сюжетътъ може да бѫде избранъ по всичко що се отнася до скѫпата ми Родина; изучвания по география, история, етнография, езиковедение, пѫтуване, полемични статии, дипломатически студии, може и художествени филми и пр. Всичко що може прѣко или косвено да докаже предъ заблудения светъ, че българска е била Македония и българска ще остане, че македонецътъ отъ душа и сърдце бъл-

гаринъ е и българинъ ще пребѫде; че той има неотемлимо човѣшко право да изповѣдва своята народность, да се учи и да се моли Богу на своя майчинъ езикъ, че за тия права той се борилъ и умиралъ като светитѣ мъченици за Христовата вѣра и че ще се бори днесъ и утре, до дето му се признаятъ.

Въ това направление много ще важатъ оригиналнитѣ трудове върху македонскитѣ възстания, спомени отъ тѣхъ, черковнитѣ ни и училищни борби съ всички жертви дадени отъ гоненията на съюзницитѣ турци, гърци и сърби. Най-после свѣтътъ ще види и ще се научи, че новитѣ господари на Македония сѫ по-зли и по-жестоки отъ самитѣ турци, които никогашъ не сѫ посегали на нашия езикъ, на нашата вѣра, не сѫ се гаврили съ нашитѣ души и сърдца.

Когато на отредения конкурсъ не се яватъ конкуренти или пъкъ отъ представенитѣ трудове ни единъ не заслужава наградата отъ фонда, датата на конкурса може да се продължи, даже да се отнесе и до следния 5 годишенъ периодъ. Всичко това обаче, трѣбва да е оповестено, да му се даде широка гласность, за да се привлѣкатъ повече съревнуватели. При днешната законна лихва, най-малко 8% всѣки 5 години Института ще разполага съ 40.000 лв.[1] Сума достатъчна, струва ми, се за напечатване на премираното съчинение и за награда на автора. Собственостьта на книгата остава разбира се на сѫщия, освенъ ако се поставятъ специални условия.

Съ пълна вѣра, че моятъ скроменъ приносъ ще допринесе за тържеството на нашитѣ свещенни права и съ надежда, че примѣра ми ще бѫде последванъ отъ много други македонци, азъ моля другаритѣ си отъ Института да се проникнатъ отъ намѣренията ми и да сторятъ потрѣбното въ изпълнение на нашия дългъ къмъ Македония, която ни е родила и откърмила — до възтържествуването на нашата свобода.

Взимамъ прошка отъ другаритѣ си и възлагамъ да пребѫде о вѣки Българска Македония!

Да живѣе България!

Съ другарски поздравъ:

(п) Г. Стрѣзовъ

София, 6 априлъ, хилядо деветстотинь тридесеть и петьта годипа

(п) Г. Стрѣзовъ

---

[1] Съ около 50.000 лв. при сложна натрупана лихва.

гаринъ е и българинъ ще пребѫде; че той има неотемлимо човѣшко право да изповѣдва своята народность, да се учи и да се моли Богу на своя майчинъ езикъ, че за тия права той се борилъ и умиралъ като светитѣ мъченици за Христовата вѣра и че ще се бори днесъ и утре, до дето му се признаятъ.

Въ това направление много ще важатъ оригиналнитѣ трудове върху македонскитѣ възстания, спомени отъ тѣхъ, черковнитѣ ни и училищни борби съ всички жертви дадени отъ гоненията на съюзницитѣ турци, гърци и сърби. Най-после свѣтътъ ще види и ще се научи, че новитѣ господари на Македония сѫ по-зли и по-жестоки отъ самитѣ турци, които никогашъ не сѫ посегали на нашия езикъ, на нашата вѣра, не сѫ се гаврили съ нашитѣ души и сърдца.

Когато на отредения конкурсъ не се явятъ конкуренти или пъкъ отъ представенитѣ трудове ни единъ не заслужава наградата отъ фонда, датата на конкурса може да се продължи, даже да се отнесе и до следния 5 годишенъ периодъ. Всичко това обаче, трѣбва да е оповестено, да му се даде широка гласность, за да се привлѣкатъ повече съревнователи. При днешната законна лихва, най-малко 8% всѣки 5 години Института ще разполага съ 40.000 лв.[1] Сума достатъчна, струва ми, се за напечатване на премираното съчинение и за награда на автора. Собственостьта на книгата остава разбира се на сѫщия, освенъ ако се поставятъ специални условия.

Съ пълна вѣра, че моятъ скроменъ приносъ ще допринесе за тържеството на нашитѣ свещенни права и съ надежда, че примѣра ми ще бѫде последванъ отъ много други македонци, азъ моля другаритѣ си отъ Института да се проникнатъ отъ намѣренията ми и да сторятъ потрѣбното въ изпълнение на нашия дългъ къмъ Македония, която ни е родила и откърмила — до възтържествуването на нашата свобода.

Взимамъ прошка отъ другаритѣ си и възлагамъ да пребѫде о вѣки Българска Македония!

Да живѣе България!

Съ другарски поздравъ:

(п) Г. Стрѣзовъ

София, 6 априлъ, хилядо деветстотинь тридесеть и петьта годипа

(п) Г. Стрѣзовъ

---

[1] Съ около 50.000 лв. при сложна натрупана лихва.

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Рецензии и книжовни вести

Русскія записки. Ежемѣсячный журнал подъ редакціей П. Н. Милюкова, февраль, XIV, Париж 1939 г., стр. 208. Цена 5 дол.

Нѣма българско сърдце, което да не скърби искрено за голѣмитѣ страдания, които повече отъ 20 години понася великиятъ руски народъ, и да не желае, Русия по-скоро да преодолѣе вжтрешнитѣ си прѣчки, та пакъ да развихри своитѣ неизчерпаеми духовни сили. Кой образованъ българинъ не е почувствувалъ мощьта на руската мисъль и очарованието на руското слово? Кой отъ насъ не копнѣе да чуе нови откровения на руския гений? Потиснатъ е сега духътъ на руския народъ, но при все това той не престава да се движи отъ творчески устремъ. Даровити руски синове сж пръснати изъ разни страни на свѣта, живѣятъ въ лишения, топятъ се отъ тжга за родината, но все пакъ намиратъ въ себе си сили да творятъ духовни ценности, съ които внушаватъ на културнитѣ народи вѣрата, че рускиятъ народъ е живъ и дееспособенъ. Едно такова свидетелство е голѣмото всѣкимесечно списание „Русскія записки“, редактирано отъ всемирно известния ученъ и политически деецъ П. Н. Милюковъ. Това ценно издание е събрало около себе си мнозина напредничави руски писатели-емигранти като Алдановъ, Кнутъ, Ладински, Тефи, Зайцевъ и др. Списанието има за цель да обнародва, освенъ художествени произведения, още и научни статии по литературни и обществено-политически въпроси. Сжщо така то иска да държи читателитѣ въ течение на новитѣ събития въ всички области на живота и науката съ отдѣлитѣ си Хроника (изреждатъ се по-важнитѣ събития, станали презъ изтеклия месецъ и последователно се дава прегледъ на международната политика), „Изъ свѣта на литературата“, „Изъ живота на изкуството“, „Изъ свѣта на науката“. Политическиятъ прегледъ се съставя отъ Милюковъ. Добре е застжпена и библиографията, гдето се даватъ кратки отзиви за новоизлѣзли художествени и научни съчинения.

Въ редъ книги на „Русскія записки“ сж помѣстени спомени на П. Н. Милюковъ подъ заглавие „Роковые годы“, гдето описва събитията въ Русия преди болшевишката революция. Въ настоящата книга е обнародвана интересната статия на Ю. К. Рапопортъ „Балканская проблема“. (стр. 176—192). Статията е придружена съ карта на днешна България и на територитѣ, които тя изгуби въ 1919 г. по силата на Ньойския договоръ Рапопортъ е известенъ като добъръ познавачъ на балканскитѣ въпроси. Въ тая статия той е далъ сбитъ, но напълно обек-

ДАРЪ
отъ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

Рецензии и книжовни вести

Русскія записки. Ежемѣсячный журнал подъ редакціей П. Н. Милюкова, февраль, XIV, Париж 1939 г., стр. 208. Цена 5 дол.

Нѣма българско сърдце, което да не скърби искрено за голѣмитѣ страдания, които повече отъ 20 години понася великиятъ руски народъ, и да не желае, Русия по-скоро да преодолѣе вжтрешнитѣ си прѣчки, та пакъ да развихри своитѣ неизчерпаеми духовни сили. Кой образованъ българинъ не е почувствувалъ мощьта на руската мисъль и очарованието на руското слово? Кой отъ насъ не копнѣе да чуе нови откровения на руския гений? Потиснатъ е сега духътъ на руския народъ, но при все това той не престава да се движи отъ творчески устремъ. Даровити руски синове сж пръснати изъ разни страни на свѣта, живѣятъ въ лишения, топятъ се отъ тжга за родината, но все пакъ намиратъ въ себе си сили да творятъ духовни ценности, съ които внушаватъ на културнитѣ народи вѣрата, че рускиятъ народъ е живъ и дееспособенъ. Едно такова свидетелство е голѣмото всѣкимесечно списание „Русскія записки“, редактирано отъ всемирно известния ученъ и политически деецъ П. Н. Милюковъ. Това ценно издание е събрало около себе си мнозина напредничави руски писатели-емигранти като Алдановъ, Кнутъ, Ладински, Тефи, Зайцевъ и др. Списанието има за цель да обнародва, освенъ художествени произведения, още и научни статии по литературни и обществено-политически въпроси. Сжщо така то иска да държи читателитѣ въ течение на новитѣ събития въ всички области на живота и науката съ отдѣлитѣ си Хроника (изреждатъ се по-важнитѣ събития, станали презъ изтеклия месецъ и последователно се дава прегледъ на международната политика), „Изъ свѣта на литературата“, „Изъ живота на изкуството“, „Изъ свѣта на науката“. Политическиятъ прегледъ се съставя отъ Милюковъ. Добре е застжпена и библиографията, гдето се даватъ кратки отзиви за новоизлѣзли художествени и научни съчинения.

Въ редъ книги на „Русскія записки“ сж помѣстени спомени на П. Н. Милюковъ подъ заглавие „Роковые годы“, гдето описва събитията въ Русия преди болшевишката революция. Въ настоящата книга е обнародвана интересната статия на Ю. К. Рапопортъ „Балканская проблема“. (стр. 176—192). Статията е придружена съ карта на днешна България и на територитѣ, които тя изгуби въ 1919 г. по силата на Ньойския договоръ Рапопортъ е известенъ като добъръ познавачъ на балканскитѣ въпроси. Въ тая статия той е далъ сбитъ, но напълно обек-

тивенъ очеркъ на балканската проблема, която въ сжщность е българска проблема, т. е проблема поставяна отъ тежкото положение на българския народъ. Следъ като паднаха две сжществени подпори на нова Европа — Австрия и Чехословакия, явиха се, по израза на автора, дълбоки пукнатини и по съседнитѣ стени. Съ това се обяснява, че въ последно време въ Западна Европа проявяватъ интересъ къмъ балканскитѣ въпроси. Тоя интересъ още е доста повръхностенъ, но едва ли ще може да бждатъ пренебрегнати тия въпроси, понеже явна е необходимостьта да се консолидиратъ Балканитѣ въ днешното тревожно време. Днесъ Балканитѣ иматъ следния схематиченъ видъ: въ центъра е България и отъ 4-тѣ страни сж разположени Ромъния, Югославия, Гърция и Турция. Между „държавитѣ, които образуватъ външния пръстенъ, нѣма вече стари смѣтки, но всѣка една отъ тѣхъ има смѣтки съ България, по-точно: България има притезания къмъ всѣки единъ отъ 4-мата съседи". Въпрѣки стремежа на България да се сближи съ съседитѣ си, става „невъзможно да се измѣни оная пасивна, но упорита враждебность, съ която българскиятъ народъ се отнася къмъ сегашния редъ на нѣщата въ Балканитѣ". Следъ това авторътъ излага, въ какво се състои историческиятъ споръ между България и всѣка една отъ съседнитѣ държави. Споръть съ Турция се свежда къмъ въпроса за правата на тракийскитѣ бѣжанци. Въ днешна Източна Тракия преди $^1/_4$ в. живѣеха около 250,000 българи съ около 200 църкви и повече отъ 200 училища. По азиятския брѣгъ на Мраморното море имаше около 10,000 д. българи въ 17 селища. Цѣлото това население биде изгонено отъ турцитѣ, които отнеха всичкитѣ му земи и имоти на стойность около $^1/_4$ милиардъ зл. фр.

Въ Ромъния сжществува доста голѣмо българско малцинство, именно: 1) въ Бесарабия около 300,000 д. (потомци на бѣжанци отъ 1769 г. до Кримската война), които, лишени отъ свои училища и църкви, сж изложени на изкуствено поромънчаване; 2) въ Северна Добруджа до 100,000 д., които сж коренни жители, а не пришелци, сега само съ едно бълг. училище, едно читалище и една църква; 3) въ Южна Добруджа презъ 1913 г. имаше около 300,000 жители — по равно българи и турци и незначително число ромъни, съ 276 български училища и 66 църкви — сега всички въ ромънски ржце и само 4 частни бълг. училища, но безъ права. Авторътъ дава вѣрни сведения за тежкия стопански гнетъ на ромънскитѣ власти върху българи и турци.

Националнитѣ притезания на България къмъ Югославня се свеждатъ къмъ две области: 1) т. н. Западни покрайнини съ 1,545 кв. клм. и 70,000 д. чисто бълг. население и 2) Македония. Въпросътъ за Македония е „безмѣрно по-сложенъ и по-значителенъ" (к. м.). Македонскиятъ въпросъ се родилъ въ Берлинския конгресъ, който откжснальъ Македония отъ Санъ-Стефанска България и я оставилъ пакъ подъ турска власть. Още преди 60 години започнало революционното движение, което 15 години имало неорганизуванъ характеръ. „Въ 1893 г. изникнала „В. М. Р. О." (Вжтр. Македонска Революционна организация), чиято героична и кървава слава е излѣзла далечъ задъ предѣлитѣ на Балканския полуостровъ". Нейнитѣ цели, споредъ автора,

тивенъ очеркъ на балканската проблема, която въ сжщность е българска проблема, т. е проблема поставяна отъ тежкото положение на българския народъ. Следъ като паднаха две сжществени подпори на нова Европа — Австрия и Чехословакия, явиха се, по израза на автора, дълбоки пукнатини и по съседнитѣ стени. Съ това се обяснява, че въ последно време въ Западна Европа проявяватъ интересъ къмъ балканскитѣ въпроси. Тоя интересъ още е доста повръхностенъ, но едва ли ще може да бждатъ пренебрегнати тия въпроси, понеже явна е необходимостьта да се консолидиратъ Балканитѣ въ днешното тревожно време. Днесъ Балканитѣ иматъ следния схематиченъ видъ: въ центъра е България и отъ 4-тѣ страни сж разположени Ромъния, Югославия, Гърция и Турция. Между „държавитѣ, които образуватъ външния пръстенъ, нѣма вече стари смѣтки, но всѣка една отъ тѣхъ има смѣтки съ България, по-точно: България има притезания къмъ всѣки единъ отъ 4-мата съседи". Въпрѣки стремежа на България да се сближи съ съседитѣ си, става „невъзможно да се измѣни оная пасивна, но упорита враждебность, съ която българскиятъ народъ се отнася къмъ сегашния редъ на нѣщата въ Балканитѣ". Следъ това авторътъ излага, въ какво се състои историческиятъ споръ между България и всѣка една отъ съседнитѣ държави. Споръть съ Турция се свежда къмъ въпроса за правата на тракийскитѣ бѣжанци. Въ днешна Източна Тракия преди $^1/_4$ в. живѣеха около 250,000 българи съ около 200 църкви и повече отъ 200 училища. По азиятския брѣгъ на Мраморното море имаше около 10,000 д. българи въ 17 селища. Цѣлото това население биде изгонено отъ турцитѣ, които отнеха всичкитѣ му земи и имоти на стойность около $^1/_4$ милиардъ зл. фр.

Въ Ромъния сжществува доста голѣмо българско малцинство, именно: 1) въ Бесарабия около 300,000 д. (потомци на бѣжанци отъ 1769 г. до Кримската война), които, лишени отъ свои училища и църкви, сж изложени на изкуствено поромънчаване; 2) въ Северна Добруджа до 100,000 д., които сж коренни жители, а не пришелци, сега само съ едно бълг. училище, едно читалище и една църква; 3) въ Южна Добруджа презъ 1913 г. имаше около 300,000 жители — по равно българи и турци и незначително число ромъни, съ 276 български училища и 66 църкви — сега всички въ ромънски ржце и само 4 частни бълг. училища, но безъ права. Авторътъ дава вѣрни сведения за тежкия стопански гнетъ на ромънскитѣ власти върху българи и турци.

Националнитѣ притезания на България къмъ Югославия се свеждатъ къмъ две области: 1) т. н. Западни покрайнини съ 1,545 кв. клм. и 70,000 д. чисто бълг. население и 2) Македония. Въпросътъ за Македония е „безмѣрно по-сложенъ и по-значителенъ" (к. м.). Македонскиятъ въпросъ се родилъ въ Берлинския конгресъ, който откжсналъ Македония отъ Санъ-Стефанска България и я оставилъ пакъ подъ турска власть. Още преди 60 години започнало революционното движение, което 15 години имало неорганизуванъ характеръ. „Въ 1893 г. изникнала „В. М. Р. О." (Вжтр. Македонска Революционна организация), чиято героична и кървава слава е излѣзла далечъ задъ предѣлитѣ на Балканския полуостровъ". Нейнитѣ цели, споредъ автора,

не единъ пжть сж се мѣнили: ту искала автономия, ту държавна независимость на Македония, но въ сжщность презъ 4-тѣ десетилѣтия нейната задача е била една и сжща: „да осжществи единението на Македония съ България, тъй груба разрушено отъ Берлинския договоръ". Тукъ моля автора да ми позволи да изразя по-точно неговата мисъль: В. М. Р. О. се борѣше за автономия, когато Македония бѣше турска провинция, а девизътъ „Независима Македония" се издигна по необходимость следъ Ньойския договоръ, понеже Македония, раздѣлена между сърби и гърци, не може да бжде една свободна политическа единица иначе, освенъ като отдѣлна държава, равнопразна съ другитѣ балкански държави. Следъ като припомня, че поради Македонския въпросъ презъ 1913 г. се разпадна съюзътъ между България и другитѣ балкански християнски държави, авторътъ смѣта, че „Сръбско-българскиятъ съюзенъ договоръ сложно и недостатъчно опредѣлено предрешаваше сждбата на Македония". Докато българитѣ гонѣха турцитѣ къмъ Цариградъ и обсаждаха Чаталджа, гърци и сърби очистиха Македония отъ турскитѣ войски и я окупираха. Царь Фердинандъ, безъ да чака руския арбитражъ за спорната зона на Македония, нападна бившитѣ си съюзници, но бѣ жестоко разбитъ. „Тази триседмична междусъюзнишка война опредѣли всички по-нататъшни взаимоотношения на балканскитѣ държави чакъ до наши дни". Като резултатъ отъ всичко това, на България се даде само $^1/_{10}$ отъ Македония, а цѣлата останала часть бѣ подѣлена почти по равно между Сърбия и Гърция. Отъ $2^1/_2$ милиона население въ Македония почти половината сж славяни, а останалитѣ сж турци, гърци, власи, евреи, цигани. „Но кои сж — пита се авторътъ — тѣзи славяни, които съставятъ основната група на населението?" Въ Гърция ги смѣтатъ за „славяногласни елини". Въ Югославия по нѣкога говорятъ, че „тѣ сж сърби, развалени отъ българската пропаганда", но по-често казватъ, че македонското славянско население още не се е било оформило национално въ Турция и отъ него може да се направятъ и българи, и сърби. „Споредъ българскитѣ данни — казва Рапопортъ —, потвърдени отъ многочислени издирвания, въ Македония нѣма и не е имало сърби: нейното славянско население е чисто българско. Именно Македония е била едно отъ главнитѣ огнища, откждето е започнало, отъ началото на XIX в., националното възраждане на българския народъ".

Следъ войнитѣ въ 1913 и 1918 г. около $^1/_2$ милионъ жители, сир. 20% отъ бълг. население въ Македония избѣга въ България. Сега въ Югославия и Гърция се отрича самото сжществуване на българи. Въ Югославия дори се изкоренява историческото име Македония. Въ 1912 г. тамъ имаше около 1,000 български училища, а сега и дума не може да става за такива училища. Найстрого сж забранени бълг. вестници и книги. До последнитѣ години съвсемъ бѣше затворенъ достжпътъ на българи въ Македония. Въ днешно време нѣкои се допускатъ, но съ голѣми затруднения, та и „сега — съ скрѣбь забелязва почтеният авторъ — хиляди и хиляди люде сж отдѣлени отъ своитѣ семейства, които тѣ не сж виждали двадесеть години". Този изключителенъ режимъ е въ сжщность основна

не единъ пжть сж се мѣнили: ту искала автономия, ту държавна независимость на Македония, но въ сжщность презъ 4-тѣ десетилѣтия нейната задача е била една и сжща: „да осжществи единението на Македония съ България, тъй груба разрушено отъ Берлинския договоръ". Тукъ моля автора да ми позволи да изразя по-точно неговата мисъль: В. М. Р. О. се борѣше за автономия, когато Македония бѣше турска провинция, а девизътъ „Независима Македония" се издигна по необходимость следъ Ньойския договоръ, понеже Македония, раздѣлена между сърби и гърци, не може да бжде една свободна политическа единица иначе, освенъ като отдѣлна държава, равнопразна съ другитѣ балкански държави. Следъ като припомня, че поради Македонския въпросъ презъ 1913 г. се разпадна съюзътъ между България и другитѣ балкански християнски държави, авторътъ смѣта, че „Сръбско-българскиятъ съюзенъ договоръ сложно и недостатъчно опредѣлено предрешаваше сждбата на Македония". Докато българитѣ гонѣха турцитѣ къмъ Цариградъ и обсаждаха Чаталджа, гърци и сърби очистиха Македония отъ турскитѣ войски и я окупираха. Царь Фердинандъ, безъ да чака руския арбитражъ за спорната зона на Македония, нападна бившитѣ си съюзници, но бѣ жестоко разбитъ. „Тази триседмична междусъюзнишка война опредѣли всички по-нататъшни взаимоотношения на балканскитѣ държави чакъ до наши дни". Като резултатъ отъ всичко това, на България се даде само $^1/_{10}$ отъ Македония, а цѣлата останала часть бѣ подѣлена почти по равно между Сърбия и Гърция. Отъ $2^1/_2$ милиона население въ Македония почти половината сж славяни, а останалитѣ сж турци, гърци, власи, евреи, цигани. „Но кои сж — пита се авторътъ — тѣзи славяни, които съставятъ основната група на населението?" Въ Гърция ги смѣтатъ за „славяногласни елини". Въ Югославия по нѣкога говорятъ, че „тѣ сж сърби, развалени отъ българската пропаганда", но по-често казватъ, че македонското славянско население още не се е било оформило национално въ Турция и отъ него може да се направятъ и българи, и сърби. „Споредъ българскитѣ данни — казва Рапопортъ —, потвърдени отъ многочислени издирвания, въ Македония нѣма и не е имало сърби: нейното славянско население е чисто българско. Именно Македония е била едно отъ главнитѣ огнища, откждето е започнало, отъ началото на XIX в., националното възраждане на българския народъ".

Следъ войнитѣ въ 1913 и 1918 г. около $^1/_2$ милионъ жители, сир. 20% отъ бълг. население въ Македония избѣга въ България. Сега въ Югославия и Гърция се отрича самото сжществуване на българи. Въ Югославия дори се изкоренява историческото име Македония. Въ 1912 г. тамъ имаше около 1,000 български училища, а сега и дума не може да става за такива училища. Найстрого сж забранени бълг. вестници и книги. До последнитѣ години съвсемъ бѣше затворенъ достжпътъ на българи въ Македония. Въ днешно време нѣкои се допускатъ, но съ голѣми затруднения, та и „сега — съ скрѣбь забелязва почтеният авторъ — хиляди и хиляди люде сж отдѣлени отъ своитѣ семейства, които тѣ не сж виждали двадесеть години". Този изключителенъ режимъ е въ сжщность основна

пръчка за окончателното омиротворение на Балканитѣ. „Въ България казватъ: ако действително Македония бѣше населена съ нѣкакви национално неоформени хора, то нима две десетилѣтия — при пълно отсѫтствие на конкуриращи влияния — бѣха недостатъчни за тѣхното приобщаване съ господствуващата народность? Ако пъкъ, въпрѣки всичко, тамъ се е запазило и следъ 20 години население, което продължава да се смѣта за българско и говори на български езикъ, то нима може да се съмняваме въ неговата национална принадлежность?“ Ето защо — правилно заключава авторътъ — „свободата на сношенията и признаването на националнитѣ права на българското малцинство въ Югославия и Гърция се явяватъ необходима предпоставка за нормализация на отношенията“.

Частно между България и Гърция сѫществува още и въпросътъ за Западна Тракия. Сега България е отдѣлена отъ Бѣло море съ 30—40 клм., а въ нѣкои мѣста съ около 20 клм., „така че отъ българскитѣ погранични постове на мѣста се вижда морето“. Такава граница се дължи „на редъ недоразумения“, които авторътъ посочва. Тя е „единъ отъ най-нелепитѣ продукти на мирнитѣ договори“ и биде наложена отъ Англия, Франц я и Италия, които въ 1920 г дадоха Западна Тракия на Гърция, вмѣсто да установятъ поне международенъ режимъ, както въ Данцигъ и Мемелъ. И въ Западна Тракия имаше до 1918 г. доста многобройно българско население, но то почти изцѣло биде изселено и земитѣ му завзеха малоазиятскитѣ бѣжанци.

Отъ всичкитѣ български искания — обобщава авторътъ — само искането за бѣломорски излазъ има териториаленъ характеръ, а всички други въпроси се отнасятъ до правата на българското население въ съседнитѣ държави „Съвършено е очевидно, че до тогава, докогато тѣзи стотици хиляди хора бѫдатъ лишени отъ своитѣ права, не може да има окончателно успокоение и омиротворение на Балканитѣ“. Въ действителность — трѣбва да добавя — и други български искания вече иматъ териториаленъ характеръ. Следъ унищожението на Версайлския и отчасти на Трианонския договоръ, трѣбва да падне изцѣло и Ньойскиятъ договоръ. Всички земи, които насила бидоха отнети отъ България, трѣбва да ѝ се върнатъ, както изтъкна френскиятъ в. „Танъ“, а на Македония трѣбва да се даде пълна свобода за самоуправление, за което повече отъ 40 години се бори нейното основно население — българитѣ.

Ив. С.

Russkija zapiski. Février, XIV, Paris 1939. C. — rendu par Iv. Snégaroff.

Cette revue russe est une édition très interessante et précieuse. Beaucoup d'écrivains émigrés russes y collaborent. Dans le fascicule du mois de février est publié l'article trés interessant de J. C. Rapoport intitulé „Le problème Balkanique“. Une carte de la Bulgarie dans ses frontières politiques d'aujourd'hui et des territoires bulgares annexés par les autres Etats balkaniques est jointe à cette article où la justice a trouvé sa place d'honneur. D'après l'auteur le problème balkanique est à vrai dire un

пръчка за окончателното омиротворение на Балканитѣ. „Въ България казватъ: ако действително Македония бѣше населена съ нѣкакви национално неоформени хора, то нима две десетилѣтия — при пълно отсѫтствие на конкуриращи влияния — бѣха недостатъчни за тѣхното приобщаване съ господствуващата народность? Ако пъкъ, въпрѣки всичко, тамъ се е запазило и следъ 20 години население, което продължава да се смѣта за българско и говори на български езикъ, то нима може да се съмняваме въ неговата национална принадлежность?" Ето защо — правилно заключава авторътъ — „свободата на сношенията и признаването на националнитѣ права на българското малцинство въ Югославия и Гърция се явяватъ необходима предпоставка за нормализация на отношенията".

Частно между България и Гърция сѫществува още и въпросътъ за Западна Тракия. Сега България е отдѣлена отъ Бѣло море съ 30—40 клм., а въ нѣкои мѣста съ около 20 клм., „така че отъ българскитѣ погранични постове на мѣста се вижда морето". Такава граница се дължи „на редъ недоразумения", които авторътъ посочва. Тя е „единъ отъ най-нелепитѣ продукти на мирнитѣ договори" и биде наложена отъ Англия, Франция и Италия, които въ 1920 г дадоха Западна Тракия на Гърция, вмѣсто да установятъ поне международенъ режимъ, както въ Данцигъ и Мемелъ. И въ Западна Тракия имаше до 1918 г. доста многобройно българско население, но то почти изцѣло биде изселено и земитѣ му завзеха малоазиятскитѣ бѣжанци.

Отъ всичкитѣ български искания — обобщава авторътъ — само искането за бѣломорски излазъ има териториаленъ характеръ, а всички други въпроси се отнасятъ до правата на българското население въ съседнитѣ държави „Съвършено е очевидно, че до тогава, докогато тѣзи стотици хиляди хора бѫдатъ лишени отъ своитѣ права, не може да има окончателно успокоение и омиротворение на Балканитѣ". Въ действителность — трѣбва да добавя — и други български искания вече иматъ териториаленъ характеръ. Следъ унищожението на Версайлския и отчасти на Трианонския договоръ, трѣбва да падне изцѣло и Ньойскиятъ договоръ. Всички земи, които насила бидоха отнети отъ България, трѣбва да й се върнатъ, както изтъкна френскиятъ в. „Танъ", а на Македония трѣбва да се даде пълна свобода за самоуправление, за което повече отъ 40 години се бори нейното основно население — българитѣ.

Ив. С.

Russkija zapiski. Février, XIV, Paris 1939. C. — rendu par Iv. Snégaroff.

Cette revue russe est une édition très interessante et précieuse. Beaucoup d'écrivains émigrés russes y collaborent. Dans le fascicule du mois de février est publié l'article très interessant de J. C. Rapoport intitulé „Le problème Balkanique". Une carte de la Bulgarie dans ses frontières politiques d'aujourd'hui et des territoires bulgares annexés par les autres Etats balkaniques est jointe à cette article où la justice a trouvé sa place d'honneur. D'après l'auteur le problème balkanique est à vrai dire un

problème bulgare, c'est-à-dire un problème qui se pose par la situation très mauvaise du peuple bulgare. En Thrace Orientale avant un quart de siècle habitaient environ 250,000 bulgares avec plus du 200 églises et plus de 300 écoles; le long de la rive asiatique de la Mer de Marmara habitaient à la même époque 10,000 Bulgares dans 17 villages. Toute cette population bulgare a dû se réfugier en 1913 sous la pression des Turcs et de laisser toute la terre et les biens d'une valeur de 250,000,000 francs sans être récompensée. En Bessarabie habitent environ 300,000 Bulgares privés d'églises et d'écoles; en Dobroudja Septentrionale 100,000 Bulgares autochtones ont seulement 1 école bulgare; en Dobroudja Méridionale pendant 1913 il y avait 300,000 Bulgares et Turcs, avec 276 écoles bulgares et 66 églises, elles sont actuellement toutes dans les mains des Roumains. Dans les ainsi dits „Régions occidentales" (La région de Bosilegrad et de Zaribrod) habitent 75,000 Bulgares privés d'églises et d'écoles ainsi que de la liberté de s'appeler Bulgares. Dans la même situation très misérable vit la population bulgare en Macédoine sous domination yougoslave et grecque. D'après les couclusions très justes de l'auteur la restitution des droits de la nationalité bulgare en Yougoslavie et en Grèce est „le premier étape pour la normalisation des rapports" entre ces Etats et la Bulgarie. En Thrace Occidentale de même une population bulgare très nombreuse a été contrainte de se réfugier. La frontière politique qui separe la Bulgarie de la Mer Égée est aussi „un des plus misérables produits des traités de paix".

Велико Йордановъ. Лайпцигъ и българитѣ (съ 27 снимки и портрети). София 1938, стр. 154. Цена 100 лв.

Известна историческа истина е, че за културното повдигане на българския народъ доста сж съдействували не само гръцкитѣ градове, съ които се намирали българскитѣ земи въ сношения, а и нѣкои западноевропейски градове — Венеция, Буда-Пеща, Виена, Лайпцигъ. Нишкитѣ, по които е минавало тѣхното влияние, сж били търговскитѣ имъ връзки съ български градове, а въ ново време тая роля сж играли главно българскитѣ младежи, които сж добивали образование въ западноевропейскитѣ университети и др. висши училища. Лайпцигскиятъ университетъ отдавна е привличалъ много млади българи. Трудътъ на В. Йордановъ е осжществение на идея, която се зародила у по-старитѣ лайпцигски възпитаници българи (1879—1899). Още въ 1932 г. тѣ съзнали, каква полза би се принесла „да се изнесе значението на Лайпцигъ като културенъ, образователенъ и търговски центъръ за българитѣ" и да се уяснятъ връзкитѣ, „които свързватъ чутовния съ всесвѣтска известность нѣмски градъ и българитѣ" (стр. 5). Въ 1935 г. тая група бивши лайпцигски студенти възложили на В. Йордановъ да отиде въ Лайпцигъ и събере нужднитѣ сведения. За тая цель той билъ подпомогнатъ парично и отъ Мюнхенската Deutsche Akademie.

Въ увода авторътъ разглежда миналото и сегашното положение на Лайпцигъ, за да може да обясни „онова обаяние, което тоя германски градъ е упражнявалъ както въ самата Германия, тъй и върху чуждия свѣтъ презъ 19 вѣкъ"; сжщо и условията, поради които тоя градъ на

problème bulgare, c'est-à-dire un problème qui se pose par la situation très mauvaise du peuple bulgare. En Thrace Orientale avant un quart de siècle habitaient environ 250,000 bulgares avec plus du 200 églises et plus de 300 écoles; le long de la rive asiatique de la Mer de Marmara habitaient à la même époque 10,000 Bulgares dans 17 villages. Toute cette population bulgare a dû se réfugier en 1913 sous la pression des Turcs et de laisser toute la terre et les biens d'une valeur de 250,000,000 francs sans être récompensée. En Bessarabie habitent environ 300,000 Bulgares privés d'églises et d'écoles; en Dobroudja Septentrionale 100,000 Bulgares autochtones ont seulement 1 école bulgare; en Dobroudja Méridionale pendant 1913 il y avait 300,000 Bulgares et Turcs, avec 276 écoles bulgares et 66 églises, elles sont actuellement toutes dans les mains des Roumains. Dans les ainsi dits „Régions occidentales" (La région de Bosilegrad et de Zaribrod) habitent 75,000 Bulgares privés d'églises et d'écoles ainsi que de la liberté de s'appeler Bulgares. Dans la même situation très misérable vit la population bulgare en Macédoine sous domination yougoslave et grecque. D'après les couclusions très justes de l'auteur la restitution des droits de la nationalité bulgare en Yougoslavie et en Grèce est „le premier étape pour la normalisation des rapports" entre ces Etats et la Bulgarie. En Thrace Occidentale de même une population bulgare très nombreuse a été contrainte de se réfugier. La frontière politique qui separe la Bulgarie de la Mer Égée est aussi „un des plus misérables produits des traités de paix".

Велико Йордановъ. Лайпцигъ и българитѣ (съ 27 снимки и портрети). София 1938, стр. 154. Цена 100 лв.

Известна историческа истина е, че за културното повдигане на българския народъ доста сж съдействували не само гръцкитѣ градове, съ които се намирали българскитѣ земи въ сношения, а и нѣкои западноевропейски градове — Венеция, Буда-Пеща, Виена, Лайпцигъ. Нишкитѣ, по които е минавало тѣхното влияние, сж били търговскитѣ имъ връзки съ български градове, а въ ново време тая роля сж играли главно българскитѣ младежи, които сж добивали образование въ западноевропейскитѣ университети и др. висши училища. Лайпцигскиятъ университетъ отдавна е привличалъ много млади българи. Трудътъ на В. Йордановъ е осжществение на идея, която се зародила у по-старитѣ лайпцигски възпитаници българи (1879—1899). Още въ 1932 г. тѣ съзнали, каква полза би се принесла „да се изнесе значението на Лайпцигъ като културенъ, образователенъ и търговски центъръ за българитѣ" и да се уяснятъ връзкитѣ, „които свързватъ чутовния съ всесвѣтска известность нѣмски градъ и българитѣ" (стр. 5). Въ 1935 г. тая група бивши лайпцигски студенти възложили на В. Йордановъ да отиде въ Лайпцигъ и събере нужднитѣ сведения. За тая цель той билъ подпомогнатъ парично и отъ Мюнхенската Deutsche Akademie.

Въ увода авторътъ разглежда миналото и сегашното положение на Лайпцигъ, за да може да обясни „онова обаяние, което тоя германски градъ е упражнявалъ както въ самата Германия, тъй и върху чуждия свѣтъ презъ 19 вѣкъ"; сжщо и условията, поради които тоя градъ на

срѣдищна Германия станалъ нова Атина и „срѣдищенъ духовенъ и материаленъ органъ на германската империя, особно въ 19 вѣкъ“ (стр. 7 и 8). Още презъ 1015 г. при единъ замъкъ по име Липци имало селище, което въ 1160 г. се явява вече като градъ го име Lipz или Lipsk, а въ 1456 г. Leypzik, което значи мѣсто на липитѣ (отъ славянската дума липа). Защо е добилъ тоя градъ славянско наименование, авторътъ, за жалость, не обяснява, а направо съобщава, че Лайпцигъ се развилъ поради срѣдищното си мѣстоположение въ Германия, будностьта и трудолюбието на жителитѣ му, а сжщо така и поради грижитѣ на маркграфството, което още въ XIII в. опредѣлило да ставатъ въ това мѣсто два панаира — на Великдень и Михайловдень, а после и на Нова година. Презъ XIII в. Лайпцигъ вече билъ голѣмъ търговски центъръ. За стопанското му подигане благоприятствували и сребърнитѣ рудници въ Erzgebirge отъ 1471 г., сжщо така бѣжанцитѣ нидерландци и французи отъ края на XVI в.

Отъ срѣдата на XV в. до Наполеоновитѣ войни Лайпцигъ често е страдалъ отъ войни, но все е намиралъ сили да се съвземе. Презъ XVIII в. той билъ наричанъ „малкиятъ градъ съ голѣма слава“. Презъ XIX в. Лайпцигъ сравнително бързе порастналъ: отъ 40,000 д. презъ 1830 г. той достигналъ 100,000 ж. презъ 1870 г., а днесъ 700,000 ж. — пети градъ въ Германия по голѣмина съ най-красивата германска гара, свързана съ 70 бързи и 140 обикновени влакове. Въ края на XIX в. била обновена сградата на Лайпцигския университетъ, основанъ още въ 1409 г. Лайпцигъ се прочулъ съ своитѣ панаири, които въ ново време се превърнали отъ сточни въ мострени. Съ тия панаири Лайпцигъ е единственъ и ненадминатъ въ свѣта. Още презъ XV в. въ Лайпцигъ взело да се развива книжното производство. Сега той заема първо мѣсто въ свѣтовния пазаръ съ търговията съ книги. Той е станалъ, споредъ израза на автора, и митрополия на цѣлото международно музикално издателство. Лайпцигъ върши свѣтовна търговия съ кожи и кожени издѣлия. Тукъ е развита и индустрията въ разни нейни клонове (порцеланъ, стъкло, часовници, машини). Отъ XVI в. Лайпцигъ съ своя университетъ взелъ да се издига и като умственъ центъръ и крепость на протестанството. Презъ XVII в. го прославя великиятъ философъ Лайбницъ (1646—1716). Лайпцигъ е градъ на музиката съ голѣмитѣ нейни представители Бахъ, Бартолдъ, Шуманъ, Вагнеръ. Въ Лайпцигъ сж живѣли Лесингъ, Гете (като студентъ), Шилеръ. Правейки тоя прегледъ, авторътъ заключава, че Лайпцигъ отъ края на XVII в. до края на XVIII в. билъ „главниятъ градъ и на нѣмската книжовность и е давалъ тонъ не само на цѣла Германия, но и на цѣлата германска езикова область“.

Въ глава I Йордановъ разглежда връзкитѣ между Лайпцигъ и балканскитѣ народи, главно българитѣ. Търговски връзки се забелязватъ още въ XIV и XV в Следъ падането на България подъ турцитѣ, връзкитѣ на българскитѣ търговци се губятъ, защото въ Лайпцигъ тѣ минавали подъ общо име турци или гърци. Първитѣ връзки между Саксония и българитѣ сж били въ зависимость отъ рударството. Саксонски рудари сж работили въ Чипровци, Самоковъ, Кратово. Тран-

срѣдищна Германия станалъ нова Атина и „срѣдищенъ духовенъ и материаленъ органъ на германската империя, особно въ 19 вѣкъ“ (стр. 7 и 8). Още презъ 1015 г. при единъ замъкъ по име Липци имало селище, което въ 1160 г. се явява вече като градъ го име Lipz или Lipsk, а въ 1456 г. Leypzik, което значи мѣсто на липитѣ (отъ славянската дума липа). Защо е добилъ тоя градъ славянско наименование, авторътъ, за жалость, не обяснява, а направо съобщава, че Лайпцигъ се развилъ поради срѣдищното си мѣстоположение въ Германия, будностьта и трудолюбието на жителитѣ му, а сжщо така и поради грижитѣ на маркграфството, което още въ XIII в. опредѣлило да ставатъ въ това мѣсто два панаира — на Великдень и Михайловдень, а после и на Нова година. Презъ XIII в. Лайпцигъ вече билъ голѣмъ търговски центъръ. За стопанското му подигане благоприятствували и сребърнитѣ рудници въ Erzgebirge отъ 1471 г., сжщо така бѣжанцитѣ нидерландци и французи отъ края на XVI в.

Отъ срѣдата на XV в. до Наполеоновитѣ войни Лайпцигъ често е страдалъ отъ войни, но все е намиралъ сили да се съвземе. Презъ XVIII в. той билъ наричанъ „малкиятъ градъ съ голѣма слава“. Презъ XIX в. Лайпцигъ сравнително бърже порастналъ: отъ 40,000 д. презъ 1830 г. той достигналъ 100,000 ж. презъ 1870 г., а днесъ 700,000 ж. — пети градъ въ Германия по голѣмина съ най-красивата германска гара, свързана съ 70 бързи и 140 обикновени влакове. Въ края на XIX в. била обновена сградата на Лайпцигския университетъ, основанъ още въ 1409 г. Лайпцигъ се прочулъ съ своитѣ панаири, които въ ново време се превърнали отъ сточни въ мострени. Съ тия панаири Лайпцигъ е единственъ и ненадминатъ въ свѣта. Още презъ XV в. въ Лайпцигъ взело да се развива книжното производство. Сега той заема първо мѣсто въ свѣтовния пазаръ съ търговията съ книги. Той е станалъ, споредъ израза на автора, и митрополия на цѣлото международно музикално издателство. Лайпцигъ върши свѣтовна търговия съ кожи и кожени издѣлия. Тукъ е развита и индустрията въ разни нейни клонове (порцеланъ, стъкло, часовници, машини). Отъ XVI в. Лайпцигъ съ своя университетъ взелъ да се издига и като умственъ центъръ и крепость на протестанството. Презъ XVII в. го прославя великиятъ философъ Лайбницъ (1646—1716). Лайпцигъ е градъ на музиката съ голѣмитѣ нейни представители Бахъ, Бартолдъ, Шуманъ, Вагнеръ. Въ Лайпцигъ сж живѣли Лесингъ, Гете (като студентъ), Шилеръ. Правейки тоя прегледъ, авторътъ заключава, че Лайпцигъ отъ края на XVII в. до края на XVIII в. билъ „главниятъ градъ и на нѣмската книжовность и е давалъ тонъ не само на цѣла Германия, но и на цѣлата германска езикова область“.

Въ глава I Йордановъ разглежда връзкитѣ между Лайпцигъ и балканскитѣ народи, главно българитѣ. Търговски връзки се забелязватъ още въ XIV и XV в Следъ падането на България подъ турцитѣ, връзкитѣ на българскитѣ търговци се губятъ, защото въ Лайпцигъ тѣ минавали подъ общо име турци или гърци. Първитѣ връзки между Саксония и българитѣ сж били въ зависимость отъ рударството. Саксонски рудари сж работили въ Чипровци, Самоковъ, Кратово. Тран-

силванскитѣ градове Брашовъ и Сибиньъ били посрѣдници въ търговията между Турция и западнитѣ държави. Тамъ имало българи търговци като сливненецътъ Антонъ Иоановъ, у когото Петъръ х. Беровичъ (=Беронъ) билъ домашенъ учитель. Въ края на XVII в. и особено презъ XVIII в. много „гръцки" търговци сж посещавали лайпцигскитѣ панаири. Въ т. наречения Griechenhaus живѣели търговцитѣ отъ Турция и дунавскитѣ княжества. Отъ 1700 г. тоя домъ се наричалъ Griechisches Bethaus (гръцки молитвенъ домъ). Презъ XVIII в. въ Лайпцигъ сжществувала постоянна „гръцка" колония, която отъ половината на XVIII в. имала параклисъ въ речения домъ. Не е обяснено, защо гръцкиятъ домъ билъ наричанъ молитвенъ, преди да бжде открытъ параклисъ въ него. Авторътъ поддържа мнението на Геронъ Нета, че подъ името „гърци" се разбирали всички подчинени на Турция християнски народи, та приема, че въ това време идвали и българи въ лайпцигскитѣ панаири. Споредъ архивата на лайпц. панаири, македонци сж посетили тия панаири: 5 д. въ 1743 г., 12 д. въ 1752, 34 д. въ 1774 г. Споредъ отчета на лайпц. панаиръ отъ 1729 г., нѣколко македонски търговци сж донесли тамъ голѣмо количество турска вълна. За пръвъ пжть се споменаватъ търговци отъ България въ лайпцигския панаиръ презъ 1792 г., само че и тѣ сж наречени гърци, както и търговцитѣ отъ Влашко и Молдава. Авторътъ не се съмнява, че тия „гърци" отъ България сж били българи търговци отъ Македония, откждето изнасяли памукъ въ Лайпцигъ и други градове. Такъвъ търговецъ билъ Георгий хаджи Константинъ, който презъ XVIII в.ималъ търговска кжща въ Херманщадтъ (= Сибинъ) и свои доставчици въ Балк. п-въ, дунавскитѣ княжества и въ главнитѣ градове на Австрия, Силезия и Саксония. Въ 1789 г. той посетилъ панаира въ Брауншвайгъ и билъ записанъ въ списъка на посетителитѣ, че билъ отъ Македония и търгувалъ съ сжщинска турска прежда. Въ 1798 г. сж посетили лайпцигскитѣ панаири Георгий, Pulio отъ гр. Шатища (Siatista), бившъ печатарь, и Георгий Теохаръ отъ Костуръ, виенски търговецъ, но билъ изгоненъ отъ Лайпцигъ „поради революционна дейность спрямо турската държава". Въ ново време посещавалъ Лайпцигъ и голѣмиятъ търговецъ въ Москва Ив. Н. Денкоглу отъ София.

Съ македонския памукъ се увеличила саксонската промишленость. Споредъ Геронъ Нета, отъ когото се ползува авторътъ, „Саксонската текстилна индустрия има да благодари за своето процъвтяване на вноса на македонски памукъ отъ източнитѣ търговци". Памукъ билъ внасянъ още отъ Смирна и Сирия, но презъ XVIII в. македонци въ Хемницъ сж държали търговията съ памукъ. По-рано тѣ имали и складъ въ Лайпцигъ. Тая търговия почнала да запада въ началото на XIX в. и била замѣстена отъ търговията съ „турска" червена прежда. — Македонскиятъ памукъ билъ произвежданъ ай-вече въ сѣрското и драмското поле. Най-хубавиятъ памукъ въ Европ. Турция се раждалъ въ Сѣрско. Въ половината на XIX в. Сѣръ изнасялъ всѣка година повече отъ 25,000 товари памукъ въ Австрия (Виена) и Франция. По български съчинения авторътъ очертава голѣмата търговия на Сѣръ съ Зап. Европа презъ XVIII в. Главни износители били

силванскитѣ градове Брашовъ и Сибинъ били посрѣдници въ търговията между Турция и западнитѣ държави. Тамъ имало българи търговци като сливненецътъ Антонъ Иоановъ, у когото Петъръ х. Беровичъ (=Беронъ) билъ домашенъ учитель. Въ края на XVII в. и особено презъ XVIII в. много „гръцки" търговци сж посещавали лайпцигскитѣ панаири. Въ т. наречения Griechenhaus живѣели търговцитѣ отъ Турция и дунавскитѣ княжества. Отъ 1700 г. тоя домъ се наричалъ Griechisches Bethaus (гръцки молитвенъ домъ). Презъ XVIII в. въ Лайпцигъ сжществувала постоянна „гръцка" колония, която отъ половината на XVIII в. имала параклисъ въ речения домъ. Не е обяснено, защо гръцкиятъ домъ билъ наричанъ молитвенъ, преди да бжде открытъ параклисъ въ него. Авторътъ поддържа мнението на Геронъ Нета, че подъ името „гърци" се разбирали всички подчинени на Турция християнски народи, та приема, че въ това време идвали и българи въ лайпцигскитѣ панаири. Споредъ архивата на лайпц. панаири, македонци сж посетили тия панаири: 5 д. въ 1743 г., 12 д. въ 1752, 34 д. въ 1774 г. Споредъ отчета на лайпц. панаиръ отъ 1729 г., нѣколко македонски търговци сж донесли тамъ голѣмо количество турска вълна. За пръвъ пжть се споменаватъ търговци отъ България въ лайпцигския панаиръ презъ 1792 г., само че и тѣ сж наречени гърци, както и търговцитѣ отъ Влашко и Молдава. Авторътъ не се съмнява, че тия „гърци" отъ България сж били българи търговци отъ Македония, откждето изнасяли памукъ въ Лайпцигъ и други градове. Такъвъ търговецъ билъ Георгий хаджи Константинъ, който презъ XVIII в. ималъ търговска кжща въ Херманщадтъ (= Сибинъ) и свои доставчици въ Балк. п-въ, дунавскитѣ княжества и въ главнитѣ градове на Австрия, Силезия и Саксония. Въ 1789 г. той посетилъ панаира въ Брауншвайгъ и билъ записанъ въ списъка на посетителитѣ, че билъ отъ Македония и търгувалъ съ сжщинска турска прежда. Въ 1798 г. сж посетили лайпцигскитѣ панаири Георгий, Pulio отъ гр. Шатища (Siatista), бившъ печатарь, и Георгий Теохаръ отъ Костуръ, виенски търговецъ, но билъ изгоненъ отъ Лайпцигъ „поради революционна дейность спрямо турската държава". Въ ново време посещавалъ Лайпцигъ и голѣмиятъ търговецъ въ Москва Ив. Н. Денкоглу отъ София.

Съ македонския памукъ се увеличила саксонската промишленость. Споредъ Геронъ Нета, отъ когото се ползува авторътъ, „Саксонската текстилна индустрия има да благодари за своето процъвтяване на вноса на македонски памукъ отъ източнитѣ търговци". Памукъ билъ внасянъ още отъ Смирна и Сирия, но презъ XVIII в. македонци въ Хемницъ сж държали търговията съ памукъ. По-рано тѣ имали и складъ въ Лайпцигъ. Тая търговия почнала да запада въ началото на XIX в. и била замѣстена отъ търговията съ „турска" червена прежда. — Македонскиятъ памукъ билъ произвежданъ ай-вече въ сѣрското и драмското поле. Най-хубавиятъ памукъ въ Европ. Турция се раждалъ въ Сѣрско. Въ половината на XIX в. Сѣръ изнасялъ всѣка година повече отъ 25,000 товари памукъ въ Австрия (Виена) и Франция. По български съчинения авторътъ очертава голѣмата търговия на Сѣръ съ Зап. Европа презъ XVIII в. Главни износители били

търговци отъ разложкото село Недобърско, после — и отъ Банско. Презъ 1791 г. въ Виена били изнесени 20,000 денка (товари) памукъ повече, отколкото презъ други години. Съ Виена търгувалъ Лазаръ Германовъ отъ Банско — сжщиятъ, който презъ 1821 г. дошълъ въ Виена и далъ сведения за бълг. езикъ на Вукъ Караджичъ. Братъ му бмлъ дипломатически представитель на сръбския князъ Милошъ въ Букурещъ. Въ първата половина на XIX в. влашката кжща Думба отъ Македония отворила памучна фабрика въ Виена. Индийскиятъ памукъ подбилъ македонския памукъ, и Сѣръ взелъ да упада.

Лайпцигъ имълъ значение и за развитието на кожухарската търговия между Западна Европа и българскитѣ земи. Както се знае, отъ кожухарството (кюрчилъкъ) се прехранвали много семейства въ Охридъ, Костуръ, Шатища, Търново. Охридски и костурски кожухари имали голѣми работилници и въ Цариградъ. Търговци българи закупували въ Виена и Лайпцигъ разни видове кожи, донасяни тамъ отъ Русия и др. страни, и ги изпращали въ Турция за изработка. Още презъ XVII в. братя Робеви (отъ Охридъ) имали кожухарска кжща въ Лайпцигъ. Следъ Кримската война (1856 г.) въ Лайпцигъ напреднала търговската кжща на охридчанина Сотиръ Кецкаровъ, а следъ това тукъ се настанилъ неговиятъ зетъ Димитъръ Робевъ. Въ Лайпцигъ сж търгували съ кожи още Фукара, Константинъ Папа и Димитъръ Симо отъ Македония, Стефанъ Кожухаровъ отъ Казанлъкъ и др. Лайпцигъ е станалъ мѣсто за търговия и съ бълг. розово масло. Георгий Кецкаровъ, братъ на речения Сотиръ Кецкаровъ, билъ комисионеръ на казанлъшката фирма братя Папазови. Въ 1884 г. бълг. рози били посадени въ околностьта на Лайпцигъ и тамъ се развили пространни розови градини.

Особено ценни сж културнитѣ връзки между Лайпцигъ и българитѣ. Още презъ XVIII вѣкъ младежи отъ Югоизточна Европа сж следвали въ Лайпцигския университетъ, за да изучатъ нѣмски езикъ, тъй необходимъ за търговията между Изтокъ и Германия. Споредъ автора, въ архивата на Лайпц. университетъ не е посоченъ българинъ студентъ отъ 1826 г. по име Христофоръ х. Иовановичъ отъ Свищовъ, когото споменава Дим. Мишевъ. Авторътъ смѣта за вѣроятно, че въ 1841 г. въ Лайпцигъ е живѣлъ д-ръ Никола Пиколо отъ Търново (1865). Споредъ едно писмо на Пиколо отъ 1841 г., тогава въ Лайпцигъ се учили двама българи, но не посочва имената имъ. Въ Лайпцигъ е стоялъ малко време и д-ръ Селимински. Споредъ сведения въ архивата на Лайпц. у-тъ, отъ 1834 — окт. 1839 г. и презъ 1846/7 г. тамъ се учили: Георгий Анастасий Кокапzi отъ Битоля по медицина, Павелъ Димитъръ отъ Шатища по философия и Иванъ Андрея (Богоровъ) отъ Карлово, който въ 1846 г. въ Лайпцигъ почналъ да издава първия бълг. вестникъ „Бълг. орелъ“. Отъ 1847—1871 г. не сж известни бълг. студенти въ Лайпцигъ. Презъ 1871 г. имало 4-ма студенти българи (по земедѣлие и търговия) — всички отъ България.

Въ глава II се разглежда „Лайпцигъ като образователенъ центъръ за българитѣ“. Взима се предъ видъ главно Лайпц. университетъ, чиято привлѣкателна сила се заключавала въ общото съзна-

търговци отъ разложкото село Недобърско, после — и отъ Банско. Презъ 1791 г. въ Виена били изнесени 20,000 денка (товари) памукъ повече, отколкото презъ други години. Съ Виена търгувалъ Лазаръ Германовъ отъ Банско — сжщиятъ, който презъ 1821 г. дошълъ въ Виена и далъ сведения за бълг. езикъ на Вукъ Караджичъ. Братъ му билъ дипломатически представитель на сръбския князъ Милошъ въ Букурещъ. Въ първата половина на XIX в. влашката кжща Думба отъ Македония отворила памучна фабрика въ Виена. Индийскиятъ памукъ подбилъ македонския памукъ, и Сѣръ взелъ да упада.

Лайпцигъ ималъ значение и за развитието на кожухарската търговия между Западна Европа и българскитѣ земи. Както се знае, отъ кожухарството (кюрчилъкъ) се прехранвали много семейства въ Охридъ, Костуръ, Шатища, Търново. Охридски и костурски кожухари имали голѣми работилници и въ Цариградъ. Търговци българи закупували въ Виена и Лайпцигъ разни видове кожи, донасяни тамъ отъ Русия и др. страни, и ги изпращали въ Турция за изработка. Още презъ XVII в. братя Робеви (отъ Охридъ) имали кожухарска кжща въ Лайпцигъ. Следъ Кримската война (1856 г.) въ Лайпцигъ напреднала търговската кжща на охридчанина Сотиръ Кецкаровъ, а следъ това тукъ се настанилъ неговиятъ зетъ Димитъръ Робевъ. Въ Лайпцигъ сж търгували съ кожи още Фукара, Константинъ Папа и Димитъръ Симо отъ Македония, Стефанъ Кожухаровъ отъ Казанлъкъ и др. Лайпцигъ е станалъ мѣсто за търговия и съ бълг. розово масло. Георгий Кецкаровъ, братъ на речения Сотиръ Кецкаровъ, билъ комисиснеръ на казанлъшката фирма братя Папазови. Въ 1884 г. бълг. рози били посадени въ околностьта на Лайпцигъ и тамъ се развили пространни розови градини.

Особено ценни сж културнитѣ връзки между Лайпцигъ и българитѣ. Още презъ XVIII вѣкъ младежи отъ Югоизточна Европа сж следвали въ Лайпцигския университетъ, за да изучатъ нѣмски езикъ, тъй необходимъ за търговията между Истокъ и Германия. Споредъ автора, въ архивата на Лайпц. университетъ не е посоченъ българинъ студентъ отъ 1826 г. по име Христоферъ х. Йовановичъ отъ Свищовъ, когото споменава Дим. Мишевъ. Авторътъ смѣта за вѣроятно, че въ 1841 г. въ Лайпцигъ е живѣлъ д-ръ Никола Пиколо отъ Търново (1865). Споредъ едно писмо на Пиколо отъ 1841 г., тогава въ Лайпцигъ се учили двама българи, но не посочва имената имъ. Въ Лайпцигъ е стоялъ малко време и д-ръ Селимински. Споредъ сведения въ архивата на Лайпц. у-тъ, отъ 1834 — окт. 1839 г. и презъ 1846/7 г. тамъ се учили: Георгий Анастасий Кокапzi отъ Битоля по медицина, Павелъ Димитъръ отъ Шатища по философия и Иванъ Андрея (Богоровъ) отъ Карлово, който въ 1846 г. въ Лайпцигъ почналъ да издава първия бълг. вестникъ „Бълг. орелъ“. Отъ 1847—1871 г. не сж известни бълг. студенти въ Лайпцигъ. Презъ 1871 г. имало 4-ма студенти българи (по земедѣлие и търговия) — всички отъ България.

Въ глава II се разглежда „Лайпцигъ като образователенъ центъръ за българитѣ“. Взима се предъ видъ главно Лайпц. университетъ, чиято привлѣкателна сила се заключавала въ общото съзна-

ние на професори и студенти, изразено въ фразата: „Въ Лайпцигъ се работи“. Особено се прославилъ той съ своитѣ учени по философия и филология. Знаменитиятъ Вундтъ е упражнилъ силно влияние и върху бълг. философска мисъль. Негови ученици сж нашитѣ учени Ив. Шишмановъ, К. Кръстевъ, П. Нойковъ и др. Слушалъ го и Пенчо Славейковъ. По случай неговата 70-годишнина (въ 1902 г.) отъ България сж го поздравили 22 негови ученици.

Следватъ ясни характеристики за лайпц. учени Фолкелтъ, Лескинъ (той пръвъ нарече Кирило-Методиевия езикъ старобългарски), Вайгандъ, за когото заслужено авторътъ е посветилъ 10 стр.

Въ III глава се описва дейностьта на Славянското академическо дружество при Лайпц. университетъ по очерци на др. автори. За тоя предметъ Йорд. е отдѣлилъ почти половината отъ книгата си (73—114 и 115—141). Това д-ство било основано на 6 май 1878 г. като резултатъ на това, че Лайпцигъ билъ станалъ вече важенъ културенъ центъръ и на славянитѣ. Уставътъ му билъ написанъ на руски, а надписътъ въ печата му — на старобълг. езикъ. Скоро се явили ежби въ д-ството, но новиятъ председатель (отъ края на 1879 г.) българинътъ Ст. Даневъ (после бълг. министъръ) го позакрепилъ. Постепенно се увеличавали студентитѣ българи, между които билъ Георгий Паунчевъ отъ Охридъ. Дружеството посещавалъ и гимназистътъ Тасе Робевъ, синъ на търговеца Дим. Робевъ. Отъ 1882—1885 г. отъ българитѣ се проявили съ реферати Г. Паунчевъ, Янко Сакъзовъ, Никола Бобчевъ (той билъ секр.-касиерь на д-ството). По предложение на Г. Паунчевъ, въ 1883 г. д-ството избрало Рождество Христово (25 дек.) за свой праздникъ. За да се избѣгнатъ раздори между членоветѣ отъ разни слав. народности, презъ 1887 г. въ д-ството били създадени три секции: руска, българска и сръбска. Председатель на бълг. секция билъ Ив. Шишмановъ, а следъ него Пенчо Райковъ. Постепенно се увеличавали членоветѣ българи, между които били Мл. Панчевъ, Вас. Балджиевъ, Б. Цоневъ, Ст. Ватевъ. Презъ 1887 г. дружеството имало 32 действителни членове, 4 почетни и 7 недействителни. Почетенъ членъ билъ и букурещкиятъ търговецъ Евлогий Георгиевъ, който му подарилъ 200 RM. На 6. I. 1888 г. имало юбилейно заседание по случай 10-годишнината на д-ството, която споредъ автора е една епоха, въ която слав. акад. младежь се издигнала и изравнила съ нѣмската по духъ и култура. Презъ второто десетилѣтие (1888—1898) д-ството взело да упада, докато се слѣло съ бълг. секция и на 18. II. 1898 г. се превърнало въ бълг. акад. д-ство. Презъ това време по-дейни членове сж били Ст. Ватевъ (председатель презъ 1892/93 г.), Йос. Фаденхехтъ, Пенчо Славейковъ, Ат. Иширковъ, В. Иордановъ, П. Козаровъ.

Въ глава IV, съ рискъ да се изпада въ повторения, се говори за българитѣ студенти въ Лайпц. университетъ и за тѣхната дейность въ Слав. академ. д-ство, частно за дейностьта на бълг. секция. Тая секция е съединявала българитѣ студенти въ искрена дружба чрезъ научни срещи и весели забави, съживявани отъ пълнитѣ съ хуморъ речи на Ст. Ватевъ и Пенчо Славейковъ. Бълг. секция е стояла на стража на народното дѣло. Бълг. студенти осуетили напълно

ние на професори и студенти, изразено въ фразата: „Въ Лайпцигъ се работи“. Особено се прославилъ той съ своитѣ учени по философия и филология. Знаменитиятъ Вундтъ е упражнилъ силно влияние и върху бълг. философска мисъль. Негови ученици сж нашитѣ учени Ив. Шишмановъ, К. Кръстевъ, П. Нойковъ и др. Слушалъ го и Пенчо Славейковъ. По случай неговата 70-годишнина (въ 1902 г.) отъ България сж го поздравили 22 негови ученици.

Следватъ ясни характеристики за лайпц. учени Фолкелтъ, Лескинъ (той пръвъ нарече Кирило-Методиевия езикъ старобългарски), Вайгандъ, за когото заслужено авторътъ е посветилъ 10 стр.

Въ III глава се описва дейностьта на Славянското академическо дружество при Лайпц. университетъ по очерци на др. автори. За тоя предметъ Йорд. е отдѣлилъ почти половината отъ книгата си (73—114 и 115—141). Това д-ство било основано на 6 май 1878 г. като резултатъ на това, че Лайпцигъ билъ станалъ вече важенъ културенъ центъръ и на славянитѣ. Уставътъ му билъ написанъ на руски, а надписътъ въ печата му — на старобълг. езикъ. Скоро се явили ежби въ д-ството, но новиятъ председатель (отъ края на 1879 г.) българинътъ Ст. Даневъ (после бълг. министъръ) го позакрепилъ. Постепенно се увеличавали студентитѣ българи, между които билъ Георгий Паунчевъ отъ Охридъ. Дружеството посещавалъ и гимназистътъ Тасе Робевъ, синъ на търговеца Дим. Робевъ. Отъ 1882—1885 г. отъ българитѣ се проявили съ реферати Г. Паунчевъ, Янко Сакъзовъ, Никола Бобчевъ (той билъ секр.-касиерь на д-ството). По предложение на Г. Паунчевъ, въ 1883 г. д-ството избрало Рождество Христово (25 дек.) за свой праздникъ. За да се избѣгнатъ раздори между членоветѣ отъ разни слав. народности, презъ 1887 г. въ д-ството били създадени три секции: руска, българска и сръбска. Председатель на бълг. секция билъ Ив. Шишмановъ, а следъ него Пенчо Райковъ. Постепенно се увеличавали членоветѣ българи, между които били Мл. Панчевъ, Вас. Балджиевъ, Б. Цоневъ, Ст. Ватевъ. Презъ 1887 г. дружеството имало 32 действителни членове, 4 почетни и 7 недействителни. Почетенъ членъ билъ и букурещкиятъ търговецъ Евлогий Георгиевъ, който му подарилъ 200 RM. На 6. I. 1888 г. имало юбилейно заседание по случай 10-годишнината на д-ството, която споредъ автора е една епоха, въ която слав. акад. младежь се издигнала и изравнила съ нѣмската по духъ и култура. Презъ второто десетилѣтие (1888—1898) д-ството взело да упада, докато се слѣло съ бълг. секция и на 18. II. 1898 г. се превърнало въ бълг. акад. д-ство. Презъ това време по-дейни членове сж били Ст. Ватевъ (председатель презъ 1892/93 г.), Йос. Фаденхехтъ, Пенчо Славейковъ, Ат. Иширковъ, В. Иордановъ, П. Козаровъ.

Въ глава IV, съ рискъ да се изпада въ повторения, се говори за българитѣ студенти въ Лайпц. университетъ и за тѣхната дейность въ Слав. академ. д-ство, частно за дейностьта на бълг. секция. Тая секция е съединявала българитѣ студенти въ искрена дружба чрезъ научни срещи и весели забави, съживявани отъ пълнитѣ съ хуморъ речи на Ст. Ватевъ и Пенчо Славейковъ. Бълг. секция е стояла на стража на народното дѣло. Бълг. студенти осуетили напълно

опита на сръбскитѣ студенти да изложатъ проф. Густавъ Вайгандъ, когато публично говорилъ на 17. I. 1898 г. за българския характеръ на Македония. Частно българитѣ студенти отъ Македония сж опровергали съ особено изложение писаното отъ сръбскитѣ студенти противъ Вайганда въ лайпц. вестници. Авторътъ завършва тая глава съ списъкъ на студентитѣ българи въ Лайпц. университетъ отъ 1879—1899 г. — повече отъ 100 д., като посочва какви длъжности тѣ сж заели въ България. Вижда се, че голѣма часть отъ нашата ржководна интелигенция презъ това 20-лѣтие е добила сбразованието си въ Лайпцигъ, който поради това има голѣмо значение въ изграждането на новата българска култура. Повечето студенти българи сж били отъ България. Освенъ посоченитѣ по-горе, отъ Македония сж били студентитѣ Лука Димитровъ отъ Битоля, Червенъ Ивановъ отъ Кукушъ, Димитъръ Матовъ отъ Велесъ, Дим. Точковъ отъ Охридъ, Алекс. Балабановъ отъ Щипъ. Отъ 1912/13 г. почнали да следватъ въ Лайпц. у-тъ и българки. Наймного бълг. студенти и студентки е имало тамъ презъ 1922/23 г. Взимайки предъ видъ голѣмия брой бълг. студенти въ Лайпц. търг. академия и др. учебни заведения, авторътъ смѣта, че не би било грѣшка да се каже, че презъ 50 години свободенъ животъ на България сж добили висше образование въ Лайпцигъ 2—3000 българи и българки.

Книгата е написана на хубавъ езикъ и представя изящно издание, илюстровано съ изгледи на Лайпцигъ, портрети на видни лайпц. професори и групи бълг. студенти и съ духовити карикатури на нѣкои по-дейни студенти.

Голѣма придобивка би имало, ако се дадѣха повече сведения за бълг. търговци и занаятчии въ Лайпцигъ, но и съ това съдържание книгата на В. Йордановъ е добъръ приносъ въ историята на бълг. образование: тя ни запознава съ едно отъ ония огнища, гдето бълг. интелигенция се оформявала и възприемала духа на здрава западна култура.

Ив. С.

Veliko Jordanov, Leipzig et les Bulgares. Sofia, 1938. Compte rendu par Iv. S.

Les anciens étudiants bulgares à Leipzig ont chargé M-r Veliko Jordanov d'écrire un essai sur le rôle de cette ville dans la vie du peuple bulgare. Après avoir jeté un coup d'œil sur la ville de Leipzig comme centre économique et intélectuel en Allemagne, l'auteur expose les relations de la ville avec les peuples balkaniques et surtout avec les Bulgares. Les premières liaisons sont instituées par les mineurs saxons qui ont travaillé à Čiprovci, Samokov, Kratovo pendant les XVII et XVIII siècles. Commerçants des régions bulgares commencent à visiter la foire de Leipzig. Commerçants de la Macédoine, surtout de la région de Razlog, ont exporté le coton produit dans la plaine de Sérès à Leipzig et ont ainsi contribué au développement de l'industrie saxonne.

Leipzig avait aussi une grande importance pour le développement du commerce de peau et de cuir. Déjà au XVII siècle les frères Robev d'Ohrid avaient une maison de commerce avec de peaux et de cuir à Leipzig. Au

опита на сръбскитѣ студенти да изложатъ проф. Густавъ Вайгандъ, когато публично говорилъ на 17. I. 1898 г. за българския характеръ на Македония. Частно българитѣ студенти отъ Македония сж опровергали съ особено изложение писаното отъ сръбскитѣ студенти противъ Вайганда въ лайпц. вестници. Авторътъ завършва тая глава съ списъкъ на студентитѣ българи въ Лайпц. университетъ отъ 1879—1899 г. — повече отъ 100 д., като посочва какви длъжности тѣ сж заели въ България. Вижда се, че голѣма часть отъ нашата ржководна интелигенция презъ това 20-лѣтие е добила сбразованието си въ Лайпцигъ, който поради това има голѣмо значение въ изграждането на новата българска култура. Повечето студенти българи сж били отъ България. Освенъ посоченитѣ по-горе, отъ Македония сж били студентитѣ Лука Димитровъ отъ Битоля, Червенъ Ивановъ отъ Кукушъ, Димитъръ Матовъ отъ Велесъ, Дим. Точковъ отъ Охридъ, Алекс. Балабановъ отъ Щипъ. Отъ 1912/13 г. почнали да следватъ въ Лайпц. у-тъ и българки. Най-много бълг. студенти и студентки е имало тамъ презъ 1922/23 г. Взимайки предъ видъ голѣмия брой бълг. студенти въ Лайпц. търг. академия и др. учебни заведения, авторътъ смѣта, че не би било грѣшка да се каже, че презъ 50 години свободенъ животъ на България сж добили висше образование въ Лайпцигъ 2—3000 българи и българки.

Книгата е написана на хубавъ езикъ и представя изящно издание, илюстровано съ изгледи на Лайпцигъ, портрети на видни лайпц. професори и групи бълг. студенти и съ духовити карикатури на нѣкои по-дейни студенти.

Голѣма придобивка би имало, ако се дадѣха повече сведения за бълг. търговци и занаятчии въ Лайпцигъ, но и съ това съдържание книгата на В. Йордановъ е добъръ приносъ въ историята на бълг. образование: тя ни запознава съ едно отъ ония огнища, гдето бълг. интелигенция се оформявала и възприемала духа на здрава западна култура.

Ив. С.

Veliko Jordanov, Leipzig et les Bulgares. Sofia, 1938. Compte rendu par Iv. S.

Les anciens étudiants bulgares à Leipzig ont chargé M-r Veliko Jordanov d'écrire un essai sur le rôle de cette ville dans la vie du peuple bulgare. Après avoir jeté un coup d'œil sur la ville de Leipzig comme centre économique et intélectuel en Allemagne, l'auteur expose les relations de la ville avec les peuples balkaniques et surtout avec les Bulgares. Les premières liaisons sont instituées par les mineurs saxons qui ont travaillé à Čiprovci, Samokov, Kratovo pendant les XVII et XVIII siècles. Commerçants des régions bulgares commencent à visiter la foire de Leipzig. Commerçants de la Macédoine, surtout de la région de Razlog, ont exporté le coton produit dans la plaine de Sérès à Leipzig et ont ainsi contribué au développement de l'industrie saxonne.

Leipzig avait aussi une grande importance pour le développement du commerce de peau et de cuir. Déjà au XVII siècle les frères Robev d'Ohrid avaient une maison de commerce avec de peaux et de cuir à Leipzig. Au

XIX siècle la maison de commerce de Sotir Keckarov d'Ohrid à Leipzig montrait un essort important.

L'auteur a ensuite présenté très bien „La ville de Leipzig comme centre d'éducation pour les Bulgares". A l'Université de Leipzig se sont inscrits des étudiants bulgares déjà en 1834. C'est ici qu'a fait ses études Ivan Andreev Bogorov de Karlovo qui a commencé en 1846 à Leipzig la publication du premier journal bulgare „L'aigle bulgare". Mais le nombre des étudiants bulgares augment surtout après la libération de la Bulgarie. Les grands professeurs de cette Université comme Wundt, Leskien et autres avaient influencé profondement la vie intélectuelle des ces étudiants. C'est ici qu'ont fait ses études les savants bulgares Ivan Šišmanov, P. Nojkov, le Docteur Vatev et autres. Le grand poëte bulgare Penčo Slavejkov a visité aussi l'auditoire de Wundt.

L'Université de Leipzig a attiré aussi d'étudiants des autres pays slaves. Déjà le 6 mai 1878 dans cette ville a été fondé une Société des étudiants slaves. A l'activité de cette société l'auteur a dédié presque la moitié de son œuvre à cause du fait que cette société est passé peu à peu entre les mains des étudiants bulgares et c'est transformé enfin à une société des étudiants bulgares. D'après l'auteur les dernières 50 années 2000 à 3000 bulgares des deux sexes ont fait leures études à Leipzig.

Кр. Крачуновъ. Маринъ Дриновъ (1838—1906). Животъ и дейность. Приложение на сп. Училищенъ прегледъ, год. XXXVII, София 1938 г., стр. 103.

На 20. X. 1938 г. се навършиха 100 години отъ рождението на най-голѣмия български историкъ и единъ отъ първитѣ държавни строители Маринъ Дриновъ. По тоя случай г. Крачуновъ, главенъ инспекторъ въ Министерството на народното просвѣщение, е написалъ горе-означеното съчинение и го подарилъ на сжщото министерство. Този трудъ се язява за сега по-пъленъ животописъ на бележития български ученъ. Авторътъ е използувалъ всичко написано за Дринова и почерпилъ сведения изъ неговитѣ съчинения, за да очертае научната му дейность. Всички използувани извори и пособия сж посочени. Изобщо Кр. се стреми да даде на свся интересенъ трудъ научна форма, която би била напълно спазена, ако книгата не бѣ натрупана съ излишни изрази и встжпления (напр. гл. III и IV). Съчинението е раздѣлено на 7 глави. Най-напредъ се хвърля „Погледъ върху бурната сждба" на Дринова. Въ сжщность тукъ е дадена животописна скица съ кратъкъ уводъ за епохата на българ. възраждане, която твърде много е повлияла върху развитието на Дринова. Роденъ въ Панагюрище на 20. X. 1838 г., Дриновъ е получилъ първоначалното си образование въ родното си мѣсто. Следъ като учителствувалъ 3 години (1855—1858) въ Панагюрище, той, заедно съ Нешо Бончевъ, заминалъ въ Русия. Следвалъ въ Киевската духовна семинария и въ Московския у-тъ (историко-филол. ф-тъ), чийто курсъ завършилъ презъ 1865 г. Въ края на сжщата година той заминалъ въ Западна Европа съ семейството на княгиня Е. А. Голицина като домашенъ учитель на децата ѝ. Тамъ прекаралъ 5 години. Посетилъ съ научна цель Виена, Прага, Парижъ, Же-

XIX siècle la maison de commerce de Sotir Keckarov d'Ohrid à Leipzig montrait un essort important.

L'auteur a ensuite présenté très bien „La ville de Leipzig comme centre d'éducation pour les Bulgares". A l'Université de Leipzig se sont inscrits des étudiants bulgares déjà en 1834. C'est ici qu'a fait ses études Ivan Andreev Bogorov de Karlovo qui a commencé en 1846 à Leipzig la publication du premier journal bulgare „L'aigle bulgare". Mais le nombre des étudiants bulgares augment surtout après la libération de la Bulgarie. Les grands professeurs de cette Université comme Wundt, Leskien et autres avaient influencé profondement la vie intélectuelle des ces étudiants. C'est ici qu'ont fait ses études les savants bulgares Ivan Šišmanov, P. Nojkov, le Docteur Vatev et autres. Le grand poëte bulgare Penčo Slavejkov a visité aussi l'auditoire de Wundt.

L'Université de Leipzig a attiré aussi d'étudiants des autres pays slaves. Déjà le 6 mai 1878 dans cette ville a été fondé une Société des étudiants slaves. A l'activité de cette société l'auteur a dédié presque la moitié de son œuvre à cause du fait que cette société est passé peu à peu entre les mains des étudiants bulgares et c'est transformé enfin à une société des étudiants bulgares. D'après l'auteur les dernières 50 années 2000 à 3000 bulgares des deux sexes ont fait leures études à Leipzig.

Кр. Крачуновъ. Маринъ Дриновъ (1838—1906). Животъ и дейность. Приложение на сп. Училищенъ прегледъ, год. XXXVII, София 1938 г., стр. 103.

На 20. X. 1938 г. се навършиха 100 години отъ рождението на най-голѣмия български историкъ и единъ отъ първитѣ държавни строители Маринъ Дриновъ. По тоя случай г. Крачуновъ, главенъ инспекторъ въ Министерството на народното просвѣщение, е написалъ гореозначеното съчинение и го подарилъ на сжщото министерство. Този трудъ се явява за сега по-пъленъ животописъ на бележития български ученъ. Авторътъ е използувалъ всичко написано за Дринова и почерпилъ сведения изъ неговитѣ съчинения, за да очертае научната му дейность. Всички използувани извори и пособия сж посочени. Изобщо Кр. се стреми да даде на свся интересенъ трудъ научна форма, която би била напълно спазена, ако книгата не бѣ натрупана съ излишни изрази и встжпления (напр. гл. III и IV). Съчинението е раздѣлено на 7 глави. Най-напредъ се хвърля „Погледъ върху бурната сждба" на Дринова. Въ сжщность тукъ е дадена животописна скица съ кратъкъ уводъ за епохата на бълг. възраждане, която твърде много е повлияла върху развитието на Дринова. Роденъ въ Панагюрище на 20. X. 1838 г., Дриновъ е получилъ първоначалното си образование въ родното си мѣсто. Следъ като учителствувалъ 3 години (1855—1858) въ Панагюрище, той, заедно съ Нешо Бончевъ, заминалъ въ Русия. Следвалъ въ Киевската духовна семинария и въ Московския у-тъ (историко-филол. ф-тъ), чийто курсъ завършилъ презъ 1865 г. Въ края на сжщата година той заминалъ въ Западна Европа съ семейството на княгиня Е. А. Голицина като домашенъ учитель на децата ѝ. Тамъ прекаралъ 5 години. Посетилъ съ научна цель Виена, Прага, Парижъ, Же-

нева, Римъ и Неаполъ, гдето намѣрилъ доста нови документи за бълг, история. Първитѣ му научни трудове се явили презъ 1869 г.: „Погледъ върху происхожданьето на блъгарскій народъ и начало-то на българска-та исторія" и „Исторически прегледъ на Българската църква отъ самото ѝ начало до днесъ". Далъ белези на сериозна ученость, Дриновъ въ 1873 г. добилъ учената степень магистъръ за съчинението си „Заселеніе Балканскаго полуострова славянами" и билъ назначенъ доцентъ при катедрата по славянска филология въ Харковския университетъ. Съ студията си „Южные славяне и Византія въ X вѣкѣ" той добилъ учената степень докторъ и въ 1876 г, станалъ редовенъ професоръ въ сжщия университетъ. Потресенъ отъ ужаситѣ на Априлското възстание, Дриновъ произнесълъ публична лекция въ своя университетъ „Болгарія наканунѣ ея погрома", а на 3 юлий 1877 г. заминалъ за България съ рускитѣ войски. Следъ освобождението на София, презъ 1878 г. той билъ назначенъ за софийски вицегубернаторъ, а отъ 30. V. 1878 г. — за управляющъ отдѣла на народното просвѣщение и духовнитѣ дѣла. Князъ Александъръ Батембергъ му предлагалъ длъжностьта председатель на държавния съветъ, но Дриновъ намѣрилъ за подобре да се върне въ своето научно огнище — Харковския у-тъ, гдето е разработилъ нови въпроси изъ бълг. история. Дриновъ, родоначалникъ на бълг. историческа наука, билъ членъ на много академии на наукитѣ. На 28. II. 1906 г. тоя именитъ и многозаслужилъ синъ на България склопилъ очи за винаги въ Харковъ. Умирайки, той съ треперяща ржка показалъ къмъ родината си България. Наистина, както заключава авторътъ, две били ржководнитѣ стихии въ Дриновия животъ: наука и отечество. За да обоснове това свое сжждение. Кр. привежда преценки на наши и руски учени за дейностьта на Дринова.

Въ II. глава Кр. разглежда Дриновитѣ грижи за Бълг. книжовно дружество (сега Академия на наукитѣ). Отначало Дриновъ се опиталъ безъ успѣхъ да основе книжовно-родолюбива задруга въ Виена, именно да възложи научна дейность на Бълг. просвѣтно благотворително д-во, основано въ Виена презъ 1864 г. Следъ тая несполука той насърдчавалъ одескитѣ българи да осжществятъ своята мисъль за книжовно д-ство. На 1. X. 1869 г. то било основано въ Браила съ председатель М. Дриновъ. Ако и да билъ далечъ отъ тоя градъ, той зорко е бдѣлъ за развитието на книжовното дружество, виждайки въ него бждещия величественъ храмъ на бълг. наука. Благодарение на Дриновитѣ усилия, Бълг. книж. д ство е преминало всички опасни премеждия до освобождението на България. На 28. XI. 1878 г. членоветѣ му решили да се премѣсти то въ София, но това станало чакъ на 18. IX. 1881 г., поради настаналитѣ тревожни събития въ България. На 29. VII. 1884 г. Бълг. книж. д-во въ София имало учредително събрание подъ председателството на Дринова, който взелъ живо участие при изработването на новъ уставъ на дружеството. Изобщо не е преувеличение, ако се смѣта, че Дриновъ билъ душата на Бълг. книж. д-ство, както казва днешниятъ председатель на Бълг. академия на наукитѣ проф. Филовъ.

Въ III. глава сж описани заслугитѣ на Дриновъ като „учредитель

нева, Римъ и Неаполъ, гдето намѣрилъ доста нови документи за бълг, история. Първитѣ му научни трудове се явили презъ 1869 г.: „Погледъ върху происхожданьето на блъгарскій народъ и начало-то на българска-та исторія" и „Исторически прегледъ на Българската църква отъ самото й начало до днесъ". Далъ белези на серисзна ученость, Дриновъ въ 1873 г. добилъ учената степень магистъръ за съчинението си „Заселеніе Балканскаго полуострова славянами" и билъ назначенъ доцентъ при катедрата по славянска филология въ Харковския университетъ. Съ студията си „Южные славяне и Византія въ X вѣкѣ" той добилъ учената степень докторъ и въ 1876 г, станалъ редовенъ професоръ въ сжщия университетъ. Потресенъ отъ ужаситѣ на Априлското възстание, Дриновъ произнесълъ публична лекция въ своя университетъ „Болгарія наканунѣ ея погрома", а на 3 юлий 1877 г. заминалъ за България съ рускитѣ войски. Следъ освобождението на София, презъ 1878 г. той билъ назначенъ за софийски вицегубернаторъ, а отъ 30. V. 1878 г. — за управляющъ отдѣла на народното просвѣщение и духовнитѣ дѣла. Князъ Александъръ Батембергъ му предлагалъ длъжностьта председатель на държавния съветъ, но Дриновъ намѣрилъ за подобре да се върне въ своето научно огнище — Харковския у-тъ, гдето е разработилъ нови въпроси изъ бълг. история. Дриновъ, родоначалникъ на бълг. историческа наука, билъ членъ на много академии на наукитѣ. На 28. II. 1906 г. тоя именитъ и многозаслужилъ синъ на България склопилъ очи за винаги въ Харковъ. Умирайки, той съ треперяща ржка показалъ къмъ родината си България. Наистина, както заключава авторътъ, две били ржководнитѣ стихии въ Дриновия животъ: наука и отечество. За да обоснове това свое сжждение. Кр. привежда преценки на наши и руски учени за дейностьта на Дринова.

Въ II. глава Кр. разглежда Дриновитѣ грижи за Бълг. книжовно дружество (сега Академия на наукитѣ). Отначало Дриновъ се опиталъ безъ успѣхъ да основе книжовно-родолюбива задруга въ Виена, именно да възложи научна дейность на Бълг. просвѣтно благотворително д-во, основано въ Виена презъ 1864 г. Следъ тая несполука той насърдчавалъ одескитѣ българи да осжществятъ своята мисъль за книжовно д-ство. На 1. X. 1869 г. то било основано въ Браила съ председатель М. Дриновъ. Ако и да билъ далечъ отъ тоя градъ, той зорко е бдѣлъ за развитието на книжовното дружество, виждайки въ него бждещия величественъ храмъ на бълг. наука. Благодарение на Дриновитѣ усилия, Бълг. книж. д ство е преминало всички опасни премеждия до освобождението на България. На 28. XI. 1878 г. членоветѣ му решили да се премѣсти то въ София, но това станало чакъ на 18. IX. 1881 г., поради настаналитѣ тревожни събития въ България. На 29. VII. 1884 г. Бълг. книж. д-во въ София имало учредително събрание подъ председателството на Дринова, който взелъ живо участие при изработването на новъ уставъ на дружеството. Изобщо не е преувеличение, ако се смѣта, че Дриновъ билъ душата на Бълг. книж. д-ство, както казва днешниятъ председатель на Бълг. академия на наукитѣ проф. Филовъ.

Въ III. глава сж описани заслугитѣ на Дриновъ като „учредитель

на Народната библиотека въ София". Още като софийски вицегубернаторъ Дриновъ е мислѣлъ за основаване на такава библиотека. Той билъ единъ отъ първитѣ уредници на Соф. публична библиотека, открита отъ софийския губернаторъ Алабинъ. По негово настояване тя отъ 5. VI. 1879 г. е станала държавно учреждение подъ името „Бълг. народна библиотека", на която подарилъ 42 книги преди да се върне въ Русия (1879 г.), а после й завещалъ цѣлата си библиотека отъ 2670 тома, пренесена въ София презъ 1909 г.

Въ гл. IV Дриновъ е обрисуванъ като „строитель на нашата просвѣта". Както се знае, той билъ първиятъ министъръ на народното просвѣщение въ Бълг. княжество (отъ 30. V. 1878 год. до 5. VII. 1879 год.) презъ време на руското окупационно управление (съ седалище първенъ въ Пловдивъ, а отъ октомврий 1878 год. въ София). На 29. VIII. 1878 год. князъ Дондуковъ-Корсаковъ е утвърдилъ изработения отъ Дринова „Привременен уставъ за народнитѣ училища". Първоначелното образование било задължително за децата отъ двата пола. Дриновъ издалъ „Инструкция за окржжнитѣ инспектори", по негови упжтвания били изработени програмитѣ на тритѣ вида училища (първоначални, срѣдни или 2-класни и главни или 4-класни). Той е предвидѣлъ и „реални училища", които да подготвятъ за следване въ политехнически и други висши училища. За да се удовлетвори нуждата отъ учители, Дриновъ предписалъ да се уреждатъ 6-седмични педагогически курсове при подобритѣ градски училища. Той се грижелъ и за подобрение материалното положение на учителитѣ.

Авторътъ не говори отдѣлно за грижитѣ на Дринова да уреди и духовни училища. Сжщо не е обяснилъ за какви училища е смѣталъ Дриновъ гимназиитѣ, които се споменаватъ въ неговия циркуляръ отъ 13. V. 1879 г. наредъ съ духовнитѣ и реалнитѣ училища относно годишнитѣ изпити. Нѣкакъ безъ връзка стои цѣлиятъ параграфъ за класическитѣ гимназии (стр. 51). По-рано не е казано нищо за тѣзи гимназии, за да се оправдае изразътъ „както се каза вече". За това, че въ Дриново време имало и класически гимназии, ние узнаваме едвамъ отъ програмата, която е дадена на стр. 54. Основателно недоумява авторътъ, защо историкътъ Дриновъ е предвидѣлъ да се преподава история само въ два класа на гимназията по 2 часа седмично. Но не ми се вижда убедително възражението, което авторътъ прави на Н. Гориновъ, че Нешо Бончевъ, близъкъ приятель на Дриновъ, не му е повлиялъ съ своитѣ идеи за бълг. сбразование въ съчинението си „За училището". Отъ това, че Др. не говори за подобно влияние, още не следва да се отрече то толкозъ повече, че, както авторътъ признава, „въ просвѣтното зидарство Дриновъ не е билъ напълно оригиналенъ творецъ" и е използувалъ съветитѣ и идеитѣ на своитѣ сътрудници Гюзелевъ, Каролевъ, Йосифъ Ковачевъ.

Като министъръ на народното просвѣшение Дриновъ изработилъ нѣколко члена отъ проекта за „Органическия уставъ" относно вѣрата и народното просвѣщение. Посоченитѣ отъ него начала съставили чл. 78 отъ конституцията за безплатното и задължително първоначално образование.

на Народната библиотека въ София". Още като софийски вицегубернаторъ Дриновъ е мислѣлъ за основаване на такава библиотека. Той билъ единъ отъ първитѣ уредници на Соф. публична библиотека, открита отъ софийския губернаторъ Алабинъ. По негово настояване тя отъ 5. VI. 1879 г. е станала държавно учреждение подъ името „Бълг. народна библиотека", на която подарилъ 42 книги преди да се върне въ Русия (1879 г.), а после й завещалъ цѣлата си библиотека отъ 2670 тома, пренесена въ София презъ 1909 г.

Въ гл. IV Дриновъ е обрисуванъ като „строитель на нашата просвѣта". Както се знае, той билъ първиятъ министъръ на народното просвѣщение въ Бълг. княжество (отъ 30. V. 1878 год. до 5. VII. 1879 год.) презъ време на руското окупационно управление (съ седалище първенъ въ Пловдивъ, а отъ октомврий 1878 год. въ София). На 29. VIII. 1878 год. князъ Дондуковъ-Корсаковъ е утвърдилъ изработения отъ Дринова „Привременен уставъ за народнитѣ училища". Първоначалното образование било задължително за децата отъ двата пола. Дриновъ издалъ „Инструкция за окржжнитѣ инспектори", по негови упжтвания били изработени програмитѣ на тритѣ вида училища (първоначални, срѣдни или 2-класни и главни или 4-класни). Той е предвидѣлъ и „реални училища", които да подготвятъ за следване въ политехнически и други висши училища. За да се удовлетвори нуждата отъ учители, Дриновъ предписалъ да се уреждатъ 6-седмични педагогически курсове при подобритѣ градски училища. Той се грижелъ и за подобрение материалното положение на учителитѣ.

Авторътъ не говори отдѣлно за грижитѣ на Дринова да уреди и духовни училища. Сжщо не е обяснилъ за какви училища е смѣталъ Дриновъ гимназиитѣ, които се споменаватъ въ неговия циркуляръ отъ 13. V. 1879 г. наредъ съ духовнитѣ и реалнитѣ училища относно годишнитѣ изпити. Нѣкакъ безъ връзка стои цѣлиятъ параграфъ за класическитѣ гимназии (стр. 51). По-рано не е казано нищо за тѣзи гимназии, за да се оправдае изразътъ „както се каза вече". За това, че въ Дриново време имало и класически гимназии, ние узнаваме едвамъ отъ програмата, която е дадена на стр. 54. Основателно недоумява авторътъ, защо историкътъ Дриновъ е предвидѣлъ да се преподава история само въ два класа на гимназията по 2 часа седмично. Но не ми се вижда убедително възражението, което авторътъ прави на Н. Гориновъ, че Нешо Бончевъ, близъкъ приятель на Дриновъ, не му е повлиялъ съ своитѣ идеи за бълг. образование въ съчинението си „За училището". Отъ това, че Др. не говори за подобно влияние, още не следва да се стрече то толкозъ повече, че, както авторътъ признава, „въ просвѣтното зидарство Дриновъ не е билъ напълно оригиналенъ творецъ" и е използувалъ съветитѣ и идеитѣ на своитѣ сътрудници Гюзелевъ, Каролевъ, Йосифъ Ковачевъ.

Като министъръ на народното просвѣшение Дриновъ изработилъ нѣколко члена отъ проекта за „Органическия уставъ" относно вѣрата и народното просвѣщение. Посоченитѣ отъ него начала съставили чл. 78 отъ конституцията за безплатното и задължително първоначално образование.

Дриновъ е успѣлъ да открие 2 класически гимназии (София и Габрово), 3 реални у-ща (Ломъ, Русе и Габрово) и 2 духовни училища (Самоковъ и Лѣсковския манастиръ) (негова „Записка за дѣятелността на привременното руско управление въ България", прочетена въ I Учред. народно събрание — 10. II. до 16. IV. 1879 г.). Споредъ автора, много отъ Дриновитѣ принципи и днесъ подъ разни форми сж внедрени въ училищното законодателство на България. Дриновата образователна система била основана върху два принципа: демократизация (училището да е за всичкитѣ деца) и децентрализация (издръжка на училищата отъ общинитѣ). Той разширилъ вещината на учителскитѣ съвети, като напр. инспекторътъ (=директорътъ) на реалнитѣ училища билъ избиранъ отъ учителитѣ. Ако и кратко време да е редилъ бълг. учебно дѣло, Дриновъ наистина „е единъ отъ малцината майстори-зидари на народната ни култура".

Дриновъ има голѣма заслуга и за развитието на бълг. печатъ въ България. По негово ходатайство руската власть е разрешила да се издаватъ бълг. вестници „Начало" (Търново), „Бълг. знаме" (Сливенъ) и Марица (Пловдивъ), чийто постояненъ сътрудникъ билъ и Дриновъ.

Въ гл. V следъ единъ исторически уводъ за руското управление въ България (за това се говори и по рано, стр. 43), авторътъ разказва, какъ е била изработена Търновската конституция, и подчертава ценното участие на Дринова. На 16-тѣ въпроси, които князъ Дондуковъ-Корсаковъ отправилъ до видни българи по основния законъ на бълг. държава, отговорилъ и Дриновъ, но чакъ на 9. XII. 1878 г., когато изработениятъ проектъ за органически уставъ трѣбвало да се занесе отъ самия князъ Дондуковъ-Корсаковъ въ Петербургъ за одобрение. Все пакъ рускиятъ комисарь възприелъ мисъльта на Дринова, че първиятъ бълг. органически уставъ трѣбва да има временень характеръ. Дриновъ билъ привърженикъ на неограничената монархия, но поради това, че щѣлъ да бжде избранъ князъ чужденецъ, намиралъ за необходимо България да бжде ограничена монархия съ постояненъ народенъ съветъ и народно събрание. Дринову се дължи, че въ проектоустава се подчертало църковното единство на разпокжсания бълг. народъ съ редактирания отъ него 38 чл. Той е редактиралъ и други членове на проектоустава. Авторътъ отхвърля твърдението на проф. Гримъ, че Дриновъ не е редактиралъ чл. 38 за църковното единство, както самъ съобщава. Обаче възражението на автора не е убедително обосновано: не съобщава кои автентични извори той е сравнилъ съ разказа на Дринова, та дошълъ до заключение, че „споменитѣ" му отговарятъ на действителността.

Голѣма заслуга има Дриновъ и съ това, че по неговъ съветъ князъ Дондуковъ-Корсаковъ настоялъ предъ руския царь, София да бжде столица на бълг. княжество, а не Търново.

Въ VI. и VII. гл. е разгледана бѣгло научната дейность на Дринова като историкъ, славяновед, филологъ, публицистъ и фолклористъ. Въ действителность не може да се характеризува Дриновъ като майсторъ въ толкова области на научното знание. Палмата на първенство той държи като историкъ, който е турилъ основитѣ на бълг.

Дриновъ е успѣлъ да открие 2 класически гимназии (София и Габрово), 3 реални у-ща (Ломъ, Русе и Габрово) и 2 духовни училища (Самоковъ и Лѣсковския манастиръ) (негова „Записка за дѣятелностьта на привременното руско управление въ България", прочетена въ I Учред. народно събрание — 10. II. до 16. IV. 1879 г.). Споредъ автора, много отъ Дриновитѣ принципи и днесъ подъ разни форми сж внедрени въ училищното законодателство на България. Дриновата образователна система била основана върху два принципа: демократизация (училището да е за всичкитѣ деца) и децентрализация (издръжка на училищата отъ общинитѣ). Той разширилъ вещината на учителскитѣ съвети, като напр. инспекторътъ (=директорътъ) на реалнитѣ училища билъ избиранъ отъ учителитѣ. Ако и кратко време да е редилъ бълг. учебно дѣло, Дриновъ наистина „е единъ отъ малцината майстори-зидари на народната ни култура".

Дриновъ има голѣма заслуга и за развитието на бълг. печатъ въ България. По негово ходатайство руската власть е разрешила да се издаватъ бълг. вестници „Начало" (Търново), „Бълг. знаме" (Сливенъ) и Марица (Пловдивъ), чийто постояненъ сътрудникъ билъ и Дриновъ.

Въ гл. V следъ единъ исторически уводъ за руското управление въ България (за това се говори и по рано, стр. 43), авторътъ разказва, какъ е била изработена Търновската конституция, и подчертава ценното участие на Дринова. На 16-тѣ въпроси, които князъ Дондуковъ-Корсаковъ отправилъ до видни българи по основния законъ на бълг. държава, отговорилъ и Дриновъ, но чакъ на 9. XII. 1878 г., когато изработениятъ проектъ за органически уставъ трѣбвало да се занесе отъ самия князъ Дондуковъ-Корсаковъ въ Петербургъ за одобрение. Все пакъ рускиятъ комисарь възприелъ мисъльта на Дринова, че първиятъ бълг. органически уставъ трѣбва да има временень характеръ. Дриновъ билъ привърженикъ на неограничената монархия, но поради това, че щѣлъ да бжде избранъ князъ чужденецъ, намиралъ за необходимо България да бжде ограничена монархия съ постояненъ народенъ съветъ и народно събрание. Дринову се дължи, че въ проектоустава се подчертало църковното единство на разпокжсания бълг. народъ съ редактирания отъ него 38 чл. Той е редактиралъ и други членове на проектоустава. Авторътъ отхвърля твърдението на проф. Гримъ, че Дриновъ не е редактиралъ чл. 38 за църковното единство, както самъ съобщава. Обаче възражението на автора не е убедително обосновано: не съобщава кои автентични извори той е сравнилъ съ разказа на Дринова, та дошълъ до заключение, че „споменитѣ" му отговарятъ на действителностьта.

Голѣма заслуга има Дриновъ и съ това, че по неговъ съветъ князъ Дондуковъ-Корсаковъ настоялъ предъ руския царь, София да бжде столица на бълг. княжество, а не Търново.

Въ VI. и VII. гл. е разгледана бѣгло научната дейность на Дринова като историкъ, славяновед, филологъ, публицистъ и фолклористъ. Въ действителность не може да се характеризува Дриновъ като майсторъ въ толкова области на научното знание. Палмата на първенство той държи като историкъ, който е турилъ основитѣ на бълг.

истор. наука. Той наистина е „най-важният, както казва Пипинъ и вече поевропейченъ ученъ български историкъ".

На края авторътъ дава списъкъ на всички (98) Дринови трудове въ хронологиченъ редъ (студии, статии и рецензии). Къмъ това трѣбва да се прибавятъ и писмата, размѣнени между Дринова и др. лица (напр. съ К. Шапкаревъ) (вж. Македон. прегледъ г. I, кн. 3 и г. IX, кн. 2). Тѣ сж ценни свидетелства за голѣмата любовь на именития български историкъ къмъ Македония, която, както и авторътъ изтъква, отбранявалъ съ всичката си енергия отъ измислицитѣ на чужди учени. Дриновъ заслужава да бжде обрисуванъ като защитникъ на тая класическа българска земя въ особено съчинение. Ив. С.

Kr. Kračunov, Marin Drinov. Sofia, 1938. Compte rendu par Iv. S.

A l'occasion du centenaire de la naissance du grand historien bulgare Marin Drinov, l'inspecteur général auprès du Ministère de l'éducation nationale, M-r Kr. Kračunov a écrit l'étude bibliographique assez détaillée susmentionnée.

Deux étaient les idées directrices dans l'activité de Drinov: travailler pour la prospérité de la science et penser à la bonheure de la patrie. L'analyse de l'activité scientifique et l'oeuvre de Drinov comme homme d'état confirme cette conclusion. La Société scientifique bulgare, la future Académie Bulgare des Sciences, a été fondée en 1869 et s'est développée sous la conduite de Drinov. La Bibliothèque Nationale à Sofia a été fondée de même à son intervention. M. Drinov, comme premier ministre de l'instruction publique en Bulgarie, a mis sur des bases solides aussi l'instruction dans les écoles primaires. Il a fondé en même temps 2 gymnases classiques, 3 écoles réales et deux écoles ecclésiastiques. Il a eu aussi le soin d'aider les premiers journaux bulgares paressants en Bulgarie. Drinov a pris part dans l'élaboration de la constitution de Tirnovo. Enfin c'est lui qui a proposé Sofia comme capitale de la Bulgarie à la place de Tirnovo.

Ангелъ Недѣлевъ. За родъ и родина. София, 1938 г., стр. 88 Цена 30 лева.

Отдавна отъ българския Парнасъ не сме чули вдъхновени родолюбиви пѣсни. Сѣкашъ образътъ на родината въ нейната цѣлокупность потъмнѣ и изгуби онова обаяние, което често възбуждаше Вазовата лира да трепти и съ своитѣ звуци да усилва вѣрата ни въ народния идеалъ. Не е тукъ мѣстото да се обяснятъ причинитѣ за това нерадостно явление, но не може да не се отбележи като утешителенъ лжчъ стихосбирката на Анг. Недѣлевъ. Не се съмнявамъ, че авторътъ съзнава, колко далечъ стои отъ първомайстора на българската родолюбива пѣсень — Иванъ Вазовъ. Той не еималъ нито намѣрение да догонва силата на неговия стихъ. Но при все това авторътъ, имайки такъвъ блестящъ образецъ, е следвалъ гласа на своята чувствителна душа и се стремилъ да изрази сладкозвучно нейнитѣ въздишки за родъ и родина. Цѣлъ подвигъ е извършилъ той, че решилъ да издаде своитѣ пѣсни въ едно време, когато подобни творби не сж популярни.

истор. наука. Той наистина е „най-важният, както казва Пипинъ и вече поевропейченъ ученъ български историкъ".

На края авторътъ дава списъкъ на всички (98) Дринови трудове въ хронологиченъ редъ (студии, статии и рецензии). Къмъ това трѣбва да се прибавятъ и писмата, размѣнени между Дринова и др. лица (напр. съ К. Шапкаревъ) (вж. Македон. прегледъ г. I, кн. 3 и г. IX, кн. 2). Тѣ сж ценни свидетелства за голѣмата любовь на именития български историкъ къмъ Македония, която, както и авторътъ изтъква, отбранявалъ съ всичката си енергия отъ измислицитѣ на чужди учени. Дриновъ заслужава да бжде обрисуванъ като защитникъ на тая класическа българска земя въ особено съчинение. Ив. С.

Kr. Kračunov, Marin Drinov. Sofia, 1938. Compte rendu par Iv. S.

A l'occasion du centenaire de la naissance du grand historien bulgare Marin Drinov, l'inspecteur général auprès du Ministère de l'éducation nationale, M-r Kr. Kračunov a écrit l'étude bibliographique assez détaillée susmentionnée.

Deux étaient les idées directrices dans l'activité de Drinov: travailler pour la prospérité de la science et penser à la bonheure de la patrie. L'analyse de l'activité scientifique et l'oeuvre de Drinov comme homme d'état confirme cette conclusion. La Société scientifique bulgare, la future Académie Bulgare des Sciences, a été fondée en 1869 et s'est développée sous la conduite de Drinov. La Bibliothèque Nationale à Sofia a été fondée de même à son intervention. M. Drinov, comme premier ministre de l'instruction publique en Bulgarie, a mis sur des bases solides aussi l'instruction dans les écoles primaires. Il a fondé en même temps 2 gymnases classiques, 3 écoles réales et deux écoles ecclésiastiques. Il a eu aussi le soin d'aider les premiers journaux bulgares paressants en Bulgarie. Drinov a pris part dans l'élaboration de la constitution de Tirnovo. Enfin c'est lui qui a proposé Sofia comme capitale de la Bulgarie à la place de Tirnovo.

Ангелъ Недѣлевъ. За родъ и родина. София, 1938 г., стр. 88 Цена 30 лева.

Отдавна отъ българския Парнасъ не сме чули вдъхновени родолюбиви пѣсни. Сѣкашъ образътъ на родината въ нейната цѣлокупность потъмнѣ и изгуби онова обаяние, което често възбуждаше Вазовата лира да трепти и съ своитѣ звуци да усилва вѣрата ни въ народния идеалъ. Не е тукъ мѣстото да се обяснятъ причинитѣ за това нерадостно явление, но не може да не се отбележи като утешителенъ лжчъ стихосбирката на Анг. Недѣлевъ. Не се съмнявамъ, че авторътъ съзнава, колко далечъ стои отъ първомайстора на българската родолюбива пѣсень — Иванъ Вазовъ. Той не еималъ нито намѣрение да догонва силата на неговия стихъ. Но при все това авторътъ, имайки такъвъ блестящъ образецъ, е следвалъ гласа на своята чувствителна душа и се стремилъ да изрази сладкозвучно нейнитѣ въздишки за родъ и родина. Цѣлъ подвигъ е извършилъ той, че решилъ да издаде своитѣ пѣсни въ едно време, когато подобни творби не сж популярни.

Авторътъ е смѣтналъ за нуждно да ни даде кратки автобиографски сведения, които даватъ възможность да се разбератъ, при какви обстоятелства сж написани неговитѣ пѣсни и защо се решилъ да ги обнародва. Синъ на Дѣльо (Недѣльо) Стойновъ отъ панагюрското село Стрелча, който билъ сподвижникъ на Василъ Левски, авторътъ е възприелъ, заедно съ майчиното си млѣко, и духа на свободата. Двегодишенъ още той е преживѣлъ голѣма скрѣбь, която усилила любовьта му къмъ народа: въ 1871 год. баща му билъ убитъ отъ турцитѣ въ Стрелча. Недѣлевъ е видѣлъ и страшнитѣ пламъци и кървавитѣ потоци на Срѣдногорското възстание (1876 г.). Въ опожареното му родно село издъхналъ срѣдъ ужасни мжки най голѣмиятъ му братъ Стойно, възстаникъ. И другитѣ му двама братя, както и неговиятъ зетъ, сж били изтезавани въ татаръ пазарджишкия затворъ. Наследилъ горещото родолюбие на баща си, Анг. Недѣлевъ, 14—15 годишенъ ученикъ отъ IV. класъ, се явилъ като доброволецъ презъ време на сръбско-българската война, а въ Балканската война участвувалъ като офицеръ. Пѣвецътъ нѣколко години е прекаралъ въ Цариградъ като секретарь въ Българското дипломатическо агентство и Българската екзархия.

Пѣснитѣ на А. Недѣлевъ сж раздѣлени на 4 групи: прѣди Балканската война, Балканската война, Свѣтовната война и слѣдъ Свѣтовната война. Начело на първата група пѣсни стои стихотворението „Срѣдногорското възстание". Въ епиченъ тонъ авторътъ описва по лични спомени теглилата на беззащитнитѣ старци, жени и деца и злочестия край на възстаналитѣ срѣдногорци. Авторътъ храни голѣма любовь къмъ освободителката на България — Русия. Затова тукъ и въ стихотворението „На брѣга на Азовското море" той е далъ възторженъ изразъ на народната признателность.

Родните поля и гори тъй сж пленили душата на автора, че и срѣдъ цариградскитѣ красоти не ги забравя и тжжи за тѣхъ. Презъ май 1907 г. той билъ въ прелестния цариградски курортъ Мода. Природните хубости го настройватъ да ги възпѣе:

„И морето, и славеятъ, що съ кадъни се надпѣва!
Тъй чаровно е морето, и славеятъ кръшно пѣй".

При все това той жали за полето, „дето родно слънце грѣе." Вълшебенъ е Босфоръ, „който вѣчно се синѣе", но пѣвецътъ не чувствува радость „при тѣзи чужди хора". Съ множеството джамии Цариградъ още повече го отвръща: тѣ му напомнятъ „за клането на баща и братя убити". Ето защо непобедима тжга притиска душата му „и на улицата прашна, и морето дето плиска". Сърдцето му въздиша „за небето и земята, де безстрашно всѣки диша и въ полето, и въ гората".

Вълшебниятъ образъ на родното мѣсто не го оставя спокоенъ въ Цариградъ и слѣдъ младотурската революция, когато привидна свобода огрѣ Босфорскитѣ брѣгове. При такава тжга за родината, авторътъ е навезалъ живописната пѣсень „Моето родно село" Тая тжга го накарала да посети презъ 1911 г. родното си село Стрелча и да излѣе своята синовна скрѣбь въ хубава елегия „На гроба на майка си".

Вестьта за освободителната война изпълнила и душата на

Авторътъ е смѣтналъ за нуждно да ни даде кратки автобиографски сведения, които даватъ възможность да се разбератъ, при какви обстоятелства сж написани неговитѣ пѣсни и защо се решилъ да ги обнародва. Синъ на Дѣльо (Недѣльо) Стойновъ отъ панагюрското село Стрелча, който билъ сподвижникъ на Василъ Левски, авторътъ е възприелъ, заедно съ майчиното си млѣко, и духа на свободата. Двегодишенъ още той е преживѣлъ голѣма скрѣбь, която усилила любовьта му къмъ народа: въ 1871 год. баща му билъ убитъ отъ турцитѣ въ Стрелча. Недѣлевъ е видѣлъ и страшнитѣ пламъци и кървавитѣ потоци на Срѣдногорското възстание (1876 г.). Въ опожареното му родно село издъхналъ срѣдъ ужасни мжки най голѣмиятъ му братъ Стойно, възстаникъ. И другитѣ му двама братя, както и неговиятъ зетъ, сж били изтезавани въ татаръ пазарджишкия затворъ. Наследилъ горещото родолюбие на баща си, Анг. Недѣлевъ, 14—15 годишенъ ученикъ отъ IV. класъ, се явилъ като доброволецъ презъ време на сръбско-българската война, а въ Балканската война участвувалъ като офицеръ. Пѣвецътъ нѣколко години е прекаралъ въ Цариградъ като секретарь въ Българското дипломатическо агентство и Българската екзархия.

Пѣснитѣ на А. Недѣлевъ сж раздѣлени на 4 групи: прѣди Балканската война, Балканската война, Свѣтовната война и слѣдъ Свѣтовната война. Начело на първата група пѣсни стои стихотворението „Срѣдногорското възстание“. Въ епиченъ тонъ авторътъ описва по лични спомени теглилата на беззащитнитѣ старци, жени и деца и злочестия край на възстаналитѣ срѣдногорци. Авторътъ храни голѣма любовь къмъ освободителката на България — Русия. Затова тукъ и въ стихотворението „На брѣга на Азовското море“ той е далъ възторженъ изразъ на народната признателность.

Родните поля и гори тъй сж пленили душата на автора, че и срѣдъ цариградскитѣ красоти не ги забравя и тжжи за тѣхъ. Презъ май 1907 г. той билъ въ прелестния цариградски курортъ Мода. Природните хубости го настройватъ да ги възпѣе:

„И морето, и славеятъ, що съ кадъни се надпѣва!
Тъй чаровно е морето, и славеятъ кръшно пѣй“.

При все това той жали за полето, „дето родно слънце грѣе.“ Вълшебенъ е Босфоръ, „който вѣчно се синѣе“, но пѣвецътъ не чувствува радость „при тѣзи чужди хора“. Съ множеството джамии Цариградъ още повече го отвръща: тѣ му напомнятъ „за клането на баща и братя убити“. Ето защо непобедима тжга притиска душата му „и на улицата прашна, и морето дето плиска“. Сърдцето му въздиша „за небето и земята, де безстрашно всѣки диша и въ полето, и въ гората“.

Вълшебниятъ образъ на родното мѣсто не го оставя спокоенъ въ Цариградъ и слѣдъ младотурската революция, когато привидна свобода огрѣ Босфорскитѣ брѣгове. При такава тжга за родината, авторътъ е навезалъ живописната пѣсень „Моето родно село“ Тая тжга го накарала да посети презъ 1911 г. родното си село Стрелча и да излѣе своята синовна скрѣбь въ хубава елегия „На гроба на майка си“.

Вестьта за освободителната война изпълнила и душата на

автора съ радость. Въ Цариградъ той чува бойната тржба да го зове. Чува: „Войски се събиратъ съсъ пѣсни и шумъ". И той се приготвя да се отзове, защото и той е „потомъкъ на храбрия Крумъ (стих. „Деньтъ вечъ настжпи"). Авторътъ тръгналъ за своя полкъ, „отъ млада другарка изпратенъ съ цвѣтя", тръгналъ съ мисъль „да бжде герой". Горесть го измжчва не поради разлжката съ нѣжна съпруга, но затова, че полкътъ заминалъ напредъ безъ него и нѣма да бжде той въ борбата, „де славно загиватъ герои безъ четъ". (Стих. „Полкътъ замина").

Почувствувалъ се сиракъ (стих. „Балканската война"). Най-после намѣрилъ своя полкъ, родопския отрядъ, „преминалъ вихрено балкани, долини". Авторътъ е вече отдавна болнавъ, клатушка се на конь, но предъ отечественъ дългъ — „върховенъ дългъ и святъ" той не отстжпва: „Салъ низкитѣ души се отъ смъртьта боятъ" (стих. „Отечественъ дългъ").

Недѣлевъ е вече въ освободенъ край. Изпрѣчилъ се предъ него Пиринъ — „вѣковенъ великанъ съсъ дивна красота", а отечественията дългъ му повелява да го премине. Придруженъ отъ смѣлъ водачъ — македонски синъ, „отдавна запознатъ съ хайдушкитѣ мѣста", той преминалъ Пиринъ, „отъ фея сътворенъ", и спрѣлъ въ Неврокопъ. Отъ тукъ той отправилъ „Приветъ отъ Македония" до своята съпруга, сжщо и др. писма-пѣсни, гдето трогателно описва своята мжка за другарката си и тѣлеснитѣ си болки, отъ които безпомощно се превивалъ „въ келията влажна съсъ пода си гнилъ". Чувствувалъ, че смъртьта го дебне всѣки день, но не унивалъ:

„Но колко други тамъ проливатъ своята кръвь,
Та, мила, ти недей да жалишъ салъ за менъ".

Презъ всеобщата война авторътъ не е влизалъ въ редоветѣ на войската. Въ пѣснитѣ си отъ това време той възпѣва близки лица — юнаци. И въ тѣзи стихове бликатъ любовь къмъ родината и възторжена почить къмъ борцитѣ, що мратъ „въ разцвѣта на своя животъ", „за братята свои и за свободата на български родъ" (стих. „На единъ младъ събратъ"). — Пѣснитѣ, написани следъ всеобщата война, сж изпълнени съ вѣра въ свѣтлото бждеще на българския народъ. Новиятъ български царь е олицетворение на всенародната надежда. Авторътъ е религиозенъ, искрено вѣрва въ всемогжеството Божие, въ Неговия премждръ промисълъ. Въ молитвеното си въздигане къмъ Бога великъ и непостижимъ, той се чувствува окриленъ „съ вѣра въ по-добре сждба... въ народната свята борба" (стих. „Величието на Бога"). Той скърби заедно съ цѣлия български народъ за нанесенитѣ тежки удари върху отечеството, простръно „отъ Дунавъ до Охридъ и Бѣло море". Деньтъ на победитѣ е день на всенародна скръбь, но при все това

„Безсмъртна, народе, е твоята слава,
Добита въвъ битки за правда и честь" (стих. „Деньть на победитѣ")

Духътъ на св. Кирила и Методия, „свободно що броди по всѣки кжтъ роденъ, поробенъ и скжпъ", обединява „свободни и роби навредъ по свѣта (стих. „Деньтъ на св. Солунски братя"). Поробенитѣ земи сж скжпи на пѣвеца:

автора съ радость. Въ Цариградъ той чува бойната тржба да го зове. Чува: „Войски се събиратъ съсъ пѣсни и шумъ". И той се приготвя да се отзове, защото и той е „потомъкъ на храбрия Крумъ (стих. „Деньтъ вечъ настжпи"). Авторътъ тръгналъ за своя полкъ, „отъ млада другарка изпратенъ съ цвѣтя", тръгналъ съ мисъль „да бжде герой". Горесть го измжчва не поради разлжката съ нѣжна съпруга, но затова, че полкътъ заминалъ напредъ безъ него и нѣма да бжде той въ борбата, „де славно загиватъ герои безъ четъ". (Стих. „Полкътъ замина").

Почувствувалъ се сиракъ (стих. „Балканската война"). Най-после намѣрилъ своя полкъ, родопския отрядъ, „преминалъ вихрено балкани, долини". Авторътъ е вече отдавна болнавъ, клатушка се на конь, но предъ отечественъ дългъ — „върховенъ дългъ и святъ" той не отстжпва: „Салъ низкитѣ души се отъ смъртьта боятъ" (стих. „Отечественъ дългъ").

Недѣлевъ е вече въ освободенъ край. Изпрѣчилъ се предъ него Пиринъ — „вѣковенъ великанъ съсъ дивна красота", а отечественията дългъ му повелява да го премине. Придруженъ отъ смѣлъ водачъ — македонски синъ, „отдавна запознатъ съ хайдушкитѣ мѣста", той преминалъ Пиринъ, „отъ фея сътворенъ", и спрѣлъ въ Неврокопъ. Отъ тукъ той отправилъ „Приветъ отъ Македония" до своята съпруга, сжщо и др. писма-пѣсни, гдето трогателно описва своята мжка за другарката си и тѣлеснитѣ си болки, отъ които безпомощно се превивалъ „въ келията влажна съсъ пода си гнилъ". Чувствувалъ, че смъртьта го дебне всѣки день, но не унивалъ:

„Но колко други тамъ проливатъ своята кръвь,
Та, мила, ти недей да жалишъ салъ за менъ".

Презъ всеобщата война авторътъ не е влизалъ въ редоветѣ на войската. Въ пѣснитѣ си отъ това време той възпѣва близки лица — юнаци. И въ тѣзи стихове бликатъ любовь къмъ родината и възторжена почить къмъ борцитѣ, що мратъ „въ разцвѣта на своя животъ", „за братята свои и за свободата на български родъ" (стих. „На единъ младъ събратъ"). — Пѣснитѣ, написани следъ всеобщата война, сж изпълнени съ вѣра въ свѣтлото бждеще на българския народъ. Новиятъ български царь е олицетворение на всенародната надежда. Авторътъ е религиозенъ, искрено вѣрва въ всемогжеството Божие, въ Неговия премждъръ промисълъ. Въ молитвеното си въздигане къмъ Бога великъ и непостижимъ, той се чувствува окриленъ „съ вѣра въ по-добре сждба... въ народната свята борба" (стих. „Величието на Бога"). Той скърби заедно съ цѣлия български народъ за нанесенитѣ тежки удари върху отечеството, прострѣно „отъ Дунавъ до Охридъ и Бѣло море". Деньтъ на победитѣ е день на всенародна скръбь, но при все това

„Безсмъртна, народе, е твоята слава,
Добита въвъ битки за правда и честь" (стих. „Деньть на победитѣ")

Духътъ на св. Кирила и Методия, „свободно що броди по всѣки кжтъ роденъ, поробенъ и скжпъ", обединява „свободни и роби навредъ по свѣта (стих. „Деньтъ на св. Солунски братя"). Поробенитѣ земи сж скжпи на пѣвеца:

„Приветъ и отъ мене горещъ и тѫжовенъ,
О родни, но въ робство остали мѣста
. . . . . .
Смиренъ и набоженъ поклонъ на земитѣ,
Сълзи де се ронятъ надъ кости безъ четъ".

(стих. „На поробенитѣ земи").

Той скърби, че „останаха блѣнъ пакъ вѣковни завети . . . . и нашитѣ братя въ земитѣ отнети отново подъ иго — по зла пакъ сѫдба", „но до-ще пакъ време Отеца небесенъ пакъ да славимъ и ние свободни навредъ" (стих. „Ще дойде пакъ време").

Все въ такъвъ високородолюбивъ тонъ звучатъ пѣснитѣ „На трудовата младежь", „Той не умира", „Василъ Левски", „Царица Иоанна", „Народната радость" (на Н. Ц. В. Симеонъ). Не внася дисонансъ стих. „Вѣчно приятелство". Миролюбието е искрено въжделение на бълг. народъ, обаче ний „всѣкога свойто юнашки ще бранимъ". Авторътъ иска сближение сърдечно, но „съсъ почить взаимна и равни права".

Авторътъ не остава безъ отзвукъ и предъ социалнитѣ неджзи. Въ стих. „На позорния стълбъ" осѫжда спекулантитѣ „безсрамни"; въ стих. „Болшевишки рай" изобличава болшевишкия строй.

Плодъ на искрени чувства, отронени отъ пламенна любовь къмъ цѣлокупната българска земя, стиховетѣ на Недѣлевъ, ако и не всѣкога гладки, заслужаватъ да бѫдатъ прочетени отъ всѣки бълг. родолюбецъ.

Ив. С.

Angel Nedelev. A la nation et la patrie. Sofia 1938. Compte-rendu par Iv. S.

C'est un recueil de poèmes patriotiques. L'auteur fait l'essai de suivre l'œuvre d'Iv. Vazov dont l'ame vibrait souvent de l'extase devant la Patrie. Mais Nedelev ne pretend pas d'être un poëte de classe. Ses chansons sont de simples éloges de la nation et la patrie. A l'âge enfantine il a vu la terrible opression de la resurrection dans la Sredna Gora en 1876 et decrit dans une forme épique les suffrances des vieillards, des fammes et des enfants Comme secrétaire à l'Exarchat bulgare à Constantinople il vit entre les charmes de cette belle ville, mais il pense toujours à la Patrie, a ces belles plaines et ces superbes forêts. Cette affection vers la Patrie est exprimée dans quelques vers. Quand au mois de septembre 1912 a été déclaré la mobilisation en Bulgarie il laisse sa jeune famme et part pour devenir héros. Les difficultés de la Guerre Balkanique il les est supporté avec stoïcisme. Le passage par Nevrokop lui permet d'admirer le Pirine et de le décrire comme „fait par les fées". D'autres vers nous donnent les plus impressionants moments vecus par l'auteur pendant la Guerre Mondiale et la triste époque après cette Guerre. Tous ces vers expriment les profondes sympaties de l'auteur pour la Patrie et son espérence à la victoire de la vérité.

„Приветъ и отъ мене горещъ и тѫжовенъ,
О родни, но въ робство остали мѣста
. . . . . .
Смиренъ и набоженъ поклонъ на земитѣ,
Сълзи де се ронятъ надъ кости безъ четъ".

(стих. „На поробенитѣ земи").

Той скърби, че „останаха блѣнъ пакъ вѣковни завети . . . . и нашитѣ братя въ земитѣ отнети отново подъ иго — по зла пакъ сѫдба", „но до-ще пакъ време Отеца небесенъ пакъ да славимъ и ние свободни навредъ" (стих. „Ще дойде пакъ време").

Все въ такъвъ високородолюбивъ тонъ звучатъ пѣснитѣ „На трудовата младежь", „Той не умира", „Василъ Левски", „Царица Иоанна", „Народната радость" (на Н. Ц. В. Симеонъ). Не внася дисонансъ стих. „Вѣчно приятелство". Миролюбието е искрено въжделение на бълг. народъ, обаче ний „всѣкога свойто юнашки ще бранимъ". Авторътъ иска сближение сърдечно, но „съсъ почить взаимна и равни права".

Авторътъ не остава безъ отзвукъ и предъ социалнитѣ неджзи. Въ стих. „На позорния стълбъ" осѫжда спекулантитѣ „безсрамни"; въ стих. „Болшевишки рай" изобличава болшевишкия строй.

Плодъ на искрени чувства, отронени отъ пламенна любовь къмъ цѣлокупната българска земя, стиховетѣ на Недѣлевъ, ако и не всѣкога гладки, заслужаватъ да бѫдатъ прочетени отъ всѣки бълг. родолюбецъ.

Ив. С.

Angel Nedelev. A la nation et la patrie. Sofia 1938. Compte-rendu par Iv. S.

C'est un recueil de poèmes patriotiques. L'auteur fait l'essai de suivre l'œuvre d'Iv. Vazov dont l'ame vibrait souvent de l'extase devant la Patrie. Mais Nedelev ne pretend pas d'être un poëte de classe. Ses chansons sont de simples éloges de la nation et la patrie. A l'âge enfantine il a vu la terrible opression de la resurrection dans la Sredna Gora en 1876 et decrit dans une forme épique les suffrances des vieillards, des fammes et des enfants Comme secrétaire à l'Exarchat bulgare à Constantinople il vit entre les charmes de cette belle ville, mais il pense toujours à la Patrie, a ces belles plaines et ces superbes forêts. Cette affection vers la Patrie est exprimée dans quelques vers. Quand au mois de septembre 1912 a été déclaré la mobilisation en Bulgarie il laisse sa jeune famme et part pour devenir héros. Les difficultés de la Guerre Balkanique il les est supporté avec stoïcisme. Le passage par Nevrokop lui permet d'admirer le Pirine et de le décrire comme „fait par les fées". D'autres vers nous donnent les plus impressionants moments vecus par l'auteur pendant la Guerre Mondiale et la triste époque après cette Guerre. Tous ces vers expriment les profondes sympaties de l'auteur pour la Patrie et son espérence à la victoire de la vérité.

A. Mazon et A. Vaillant, L'évangéliaire de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar. Bibliothéque d'études balkaniques VI. Paris 1938. Стр. 359.

Къмъ особено ревностно воденитѣ въ последно време проучвания на македонскитѣ говори се прибавя още едно съчинение, което безспорно ще остави нова свѣтла диря въ македонската диалектология. То е гореозначеният съвмѣстенъ трудъ на виднитѣ парижки слависти А. Мазонъ и А. Вайанъ. Както по-голѣмата часть отъ новитѣ работи върху македонскитѣ говори, така и въ този трудъ обектъ на проучване е български говоръ въ Южна Македония, по-точно въ областьта на долни Вардаръ.

Както се вижда отъ заглавието на книгата, проучването на двамата френски учени се основава върху единъ евангелски текстъ (изборно евангелие), написанъ на народенъ езикъ съ гръцки букви презъ срѣдата на миналия вѣкъ въ с. Кулакия, разположено шесть километра отъ брѣга на Бѣлото море, при устието на р. Вардаръ. Ржкописътъ е билъ намѣренъ и купенъ отъ Жанъ Дени презъ 1916 год. въ Солунъ. По-късно купувачътъ е подарилъ ржкописа на Училището за живитѣ източни езици въ Парижъ, гдето сж го използували нашитѣ автори.

Разпредѣлянето на работата върху ржкописа не е станало равномѣрно между двамата автори. Мазонъ транскрибира голѣма часть отъ ржкописа и написва предговора (стр. 1-15). Цѣлото езиково изследване обаче (стр. 16-246) извършва Вайанъ. Последниятъ сжщо така транскрибира часть отъ ржкописа. Главниятъ дѣлъ следователно при написването на този трудъ се дължи на Вайана.

Въ своя предговоръ Мазонъ дава хубавъ прегледъ на всички известни до сега български ржкописи съ гръцко писмо, по-голѣмата часть отъ които вече сж публикувани отчасти или изцѣло. Като сравнимъ неговия прегледъ съ прегледа, който преди повече отъ тридесеть години направи Драгановъ (вж. Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности, т. X, кн. 1, стр. 324-334) виждаме, колко е нарастналъ броятъ на тия ржкописи презъ последнитѣ десетилѣтия. Все пакъ у Мазона е направенъ единъ важенъ пропускъ. Именно не е отбелязанъ единъ ржкописъ отъ XVIII вѣкъ, който е важенъ поради своята старинность, при все че обемътъ му е малъкъ — съдържа едно единствено слово за св. Димитъръ. Ржкописътъ бѣ изцѣло публикуванъ съ кирилска транскрипция отъ Ст. Шишковъ въ Родопски напрѣдъкъ, г. VIII (1910), кн. 1, стр. 214-226. Къмъ изданието бѣха прибавени и две страници факсимилета. Вънъ отъ своя прегледъ на ржкописитѣ Мазонъ ни запознава съ историята, съдържанието и вида на Кулакийското евангелие и ни дава сведения за селото Кулакия, гдето този ржкописъ е билъ написанъ. Елинизацията на с. Кулакия е била започнала доста отрано и вече въ навечерието на Балканската война населението му било смѣсено. Една четвърть сж били българи, по черковна принадлежность патриаршисти, а въ езиково отношение двуезични, останалитѣ три четвърти сж били гърци. Настаналитѣ по-късно исторически събития на Балканитѣ спомагатъ още повече за бързата елинизация на селото, което днесъ е вече напълно гръцко.

A. Mazon et A. Vaillant, L'évangéliaire de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar. Bibliothéque d'études balkaniques VI. Paris 1938. Стр. 359.

Къмъ особено ревностно воденитѣ въ последно време проучвания на македонскитѣ говори се прибавя още едно съчинение, което безспорно ще остави нова свѣтла диря въ македонската диалектология. То е гореозначеният съвмѣстенъ трудъ на виднитѣ парижки слависти А. Мазонъ и А. Вайанъ. Както по-голѣмата часть отъ новитѣ работи върху македонскитѣ говори, така и въ този трудъ обектъ на проучване е български говоръ въ Южна Македония, по-точно въ областьта на долни Вардаръ.

Както се вижда отъ заглавието на книгата, проучването на двамата френски учени се основава върху единъ евангелски текстъ (изборно евангелие), написанъ на народенъ езикъ съ гръцки букви презъ срѣдата на миналия вѣкъ въ с. Кулакия, разположено шесть километра отъ брѣга на Бѣлото море, при устието на р. Вардаръ. Ржкописътъ е билъ намѣренъ и купенъ отъ Жанъ Дени презъ 1916 год. въ Солунъ. По-късно купувачътъ е подарилъ ржкописа на Училището за живитѣ източни езици въ Парижъ, гдето сж го използували нашитѣ автори.

Разпредѣлянето на работата върху ржкописа не е станало равномѣрно между двамата автори. Мазонъ транскрибира голѣма часть отъ ржкописа и написва предговора (стр. 1-15). Цѣлото езиково изследване обаче (стр. 16-246) извършва Вайанъ. Последниятъ сжщо така транскрибира часть отъ ржкописа. Главниятъ дѣлъ следователно при написването на този трудъ се дължи на Вайана.

Въ своя предговоръ Мазонъ дава хубавъ прегледъ на всички известни до сега български ржкописи съ гръцко писмо, по-голѣмата часть отъ които вече сж публикувани отчасти или изцѣло. Като сравнимъ неговия прегледъ съ прегледа, който преди повече отъ тридесеть години направи Драгановъ (вж. Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности, т. X, кн. 1, стр. 324-334) виждаме, колко е нарастналъ броятъ на тия ржкописи презъ последнитѣ десетилѣтия. Все пакъ у Мазона е направенъ единъ важенъ пропускъ. Именно не е отбелязанъ единъ ржкописъ отъ XVIII вѣкъ, който е важенъ поради своята старинность, при все че обемътъ му е малъкъ — съдържа едно единствено слово за св. Димитъръ. Ржкописътъ бѣ изцѣло публикуванъ съ кирилска транскрипция отъ Ст. Шишковъ въ Родопски напрѣдъкъ, г. VIII (1910), кн. 1, стр. 214-226. Къмъ изданието бѣха прибавени и две страници факсимилета. Вънъ отъ своя прегледъ на ржкописитѣ Мазонъ ни запознава съ историята, съдържанието и вида на Кулакийското евангелие и ни дава сведения за селото Кулакия, гдето този ржкописъ е билъ написанъ. Елинизацията на с. Кулакия е била започнала доста отрано и вече въ навечерието на Балканската война населението му било смѣсено. Една четвърть сж били българи, по черковна принадлежность патриаршисти, а въ езиково отношение двуезични, останалитѣ три четвърти сж били гърци. Настаналитѣ по-късно исторически събития на Балканитѣ спомагатъ още повече за бързата елинизация на селото, което днесъ е вече напълно гръцко.

Както при почти всички издания на български ржкописи, писани съ гръцко писмо, така и при издаването на Кулакийското евангелие отъ двамата френски учени, се е прибѣгнало до транскрипция на ржкописа. Транскрибиранъ е ржкописътъ на латиница. Българскитѣ издатели прибѣгватъ, разбира се, до транскрипция на кирилица. Всѣкакъ време е, струва ми се, да се помисли при такива издания, дали не е по-съобразно съ научнитѣ изисквания да се издаватъ тия ржкописи безъ да се прибѣгва до тѣхната транскрипция.

Основата на разглеждания трудъ съставя езиковото изследване, което, както казахъ, изцѣло е изработено отъ Вайана. Въ широкитѣ интереси на последния отдавна вече сж привлѣчени македонскитѣ говори. Спомняме си неговото издание на писма на пленници отъ югозападнитѣ македонски села Нивица и Турия (Revue des études slaves IV, pp. 53-65). Новото изследване на видния френски ученъ прави впечатление на първо мѣсто съ своята обширность и изчерпателность. До днесъ на нито единъ македонски говоръ не е билъ посветяванъ толкова изчерпателенъ очеркъ. Разбира се, Вайанъ е билъ улесненъ въ работата си отъ вече значителнитѣ по брой нови изследвания върху македонскитѣ говори. Въ своето изложение той не се ограничава само съ излагане и тълкуване особеноститѣ, присжщи на кулакийския говоръ, а прави и далечни екскурзии и изъ останалитѣ македонски говори — обстоятелство, което е допринесло значително за нарастване на неговия очеркъ. Ако имахме тукъ малко по-ревностно съпоставяне на факти още изъ нѣкои срѣдни и сезероизточни македонски говори, съчинението на Вайана би придобило почти характеръ на общъ очеркъ върху македонската диалектология.

Въ хода на своята работа авторътъ се е натъкналъ на най-важнитѣ проблеми на македонскитѣ говори. Становището, което той заема по отношение на тѣхъ, е почти винаги правилно. Дълбокото вникване въ особеноститѣ на кулакийския говоръ, чиито тълкувания се слагатъ отъ автора винаги на широка сравнителна основа, му е спомогнало да избистри погледа си върху характера на цѣлокупнитѣ македонски говори. Тѣ сж за него б ъ л г а р о - м а к е д о н с к и г о в о р и, свързани съ говоритѣ въ България и различни отъ съседната сърбо-хърватска езикова група. („Nous appelons bulgaro-macédonien le groupe linguistique constitué par les parlers de Bulgarie et de Macédoine, groupe bien distinct du groupe voisin serbo-croate, si l'on fait abstraction d'une zone de parlers de transition." Стр. 16).

Нека вземемъ за примѣръ становището на автора относно важната проблема за замѣнитѣ на *tj dj*. Следъ като изтъкна, какво е по ожението не само въ кулакийския говоръ, но и въ останалитѣ македонски говори, авторътъ заключава, че замѣна *шт-жд* е единствена фонетична замѣна и е била нѣкога обща въ македонскитѣ говори. Тя е специфична за българо-македонската група. Замѣни *к' г'* сж чужди особености, проникнали вследствие на културно влияние (un apport de civilisation, стр. 56).

Добре е, че изследването на Вайана излиза толкова рано следъ появата на Беличевото проучване на галичнишкия говоръ съ неговия

Както при почти всички издания на български ржкописи, писани съ гръцко писмо, така и при издаването на Кулакийското евангелие отъ двамата френски учени, се е прибѣгнало до транскрипция на ржкописа. Транскрибиранъ е ржкописътъ на латиница. Българскитѣ издатели прибѣгватъ, разбира се, до транскрипция на кирилица. Всѣкакъ време е, струва ми се, да се помисли при такива издания, дали не е по-съобразно съ научнитѣ изисквания да се издаватъ тия ржкописи безъ да се прибѣгва до тѣхната транскрипция.

Основата на разглеждания трудъ съставя езиковото изследване, което, както казахъ, изцѣло е изработено отъ Вайана. Въ широкитѣ интереси на последния отдавна вече сж привлѣчени македонскитѣ говори. Спомняме си неговото издание на писма на пленници отъ югозападнитѣ македонски села Нивица и Турия (Revue des études slaves IV, pp. 53-65). Новото изследване на видния френски ученъ прави впечатление на първо мѣсто съ своята обширность и изчерпателность. До днесъ на нито единъ македонски говоръ не е билъ посветяванъ толкова изчерпателенъ очеркъ. Разбира се, Вайанъ е билъ улесненъ въ работата си отъ вече значителнитѣ по брой нови изследвания върху македонскитѣ говори. Въ своето изложение той не се ограничава само съ излагане и тълкуване особеноститѣ, присжщи на кулакийския говоръ, а прави и далечни екскурзии и изъ останалитѣ македонски говори — обстоятелство, което е допринесло значително за нарастване на неговия очеркъ. Ако имахме тукъ малко по-ревностно съпоставяне на факти още изъ нѣкои срѣдни и сезероизточни македонски говори, съчинението на Вайана би придобило почти характеръ на общъ очеркъ върху македонската диалектология.

Въ хода на своята работа авторътъ се е натъкналъ на най-важнитѣ проблеми на македонскитѣ говори. Становището, което той заема по отношение на тѣхъ, е почти винаги правилно. Дълбокото вникване въ особеноститѣ на кулакийския говоръ, чиито тълкувания се слагатъ отъ автора винаги на широка сравнителна основа, му е спомогнало да избистри погледа си върху характера на цѣлокупнитѣ македонски говори. Тѣ сж за него б ъ л г а р о - м а к е д о н с к и г о в о р и, свързани съ говоритѣ въ България и различни отъ съседната сърбо-хърватска езикова група. („Nous appelons bulgaro-macédonien le groupe linguistique constitué par les parlers de Bulgarie et de Macédoine, groupe bien distinct du groupe voisin serbo-croate, si l'on fait abstraction d'une zone de parlers de transition." Стр. 16).

Нека вземемъ за примѣръ становището на автора относно важната проблема за замѣнитѣ на *tj dj*. Следъ като изтъкна, какво е положението не само въ кулакийския говоръ, но и въ останалитѣ македонски говори, авторътъ заключава, че замѣна *шт-жд* е единствена фонетична замѣна и е била нѣкога обща въ македонскитѣ говори. Тя е специфична за българо-македонската група. Замѣни *к' г'* сж чужди особености, проникнали вследствие на културно влияние (un apport de civilisation, стр. 56).

Добре е, че изследването на Вайана излиза толкова рано следъ появата на Беличевото проучване на галичнишкия говоръ съ неговия

фамозенъ предговоръ. Безъ да иматъ за своя прѣка цель да оборватъ схващанията на Белича, наблюденията и заключенията на Вайана сж прекрасенъ отговоръ на всички опити за извъртане истината относно македонскитѣ говори.

Между случаитѣ, гдето у Вайана се срѣщатъ схващания, които въ нѣкои подробности се отклоняватъ отъ досегашнитѣ, се хвърля въ очи обяснението на кукушкитѣ форми *éв, égне, écна* и др. като хипердиалектизъмъ. До сега въ българската славистика тѣзи случаи не се отдѣляха отъ познатия прегласъ на *'а* въ източнитѣ говори. Въпросниятъ хипердиалектизъмъ споредъ Вайана стои въ връзка съ сждбата на *ѣ* въ македонскитѣ говори. Знайно е, че на мѣстото на старо *ja* или *й* за *ѣ*, днесъ македонскитѣ говори иматъ *е*. Вайанъ се съмнява, дали единъ преходъ *ja>e* може да настане по фонетиченъ пжть. Той клони къмъ схващането, че това развитие е резултатъ отъ екавско влияние, което е проникнало отъ северъ. Понеже при чуждо влияние винаги се явяватъ случаи отъ хипердиалектизъмъ, въ нашия случай замѣна на *ja* съ *ѣ* (=*е*), тия следи авторътъ открива въ горнитѣ кукушки форми.

По въпроса за чуждия произходъ на западнобългарския екавизъмъ, ще отбележа само, че на пжтя на това обяснение стои не лесната задача да се разгадае екавизмътъ и въ източнитѣ ни говори, напр. въ Чепино, въ павликянския говоръ, сравните но тѣсния изговоръ на *ѣ* въ широколжшкия говоръ, пъкъ и при разнообразни случаи въ североизточнитѣ говори. Ще обяснимъ ли тѣзи явления като резултатъ отъ западно влияние или отъ нѣкакви причини, специфични с а м о за източнитѣ говори? Поставямъ тия въпроси безъ да отричамъ, че западнобългарскиятъ екавизъмъ може да бжде и чуждо влияние.

Между останалитѣ твърдения на автора се хвърля въ очи теорията му, че въ македонскитѣ говори е сжществувала нѣкога редукция на гласнитѣ. Тази теория не е нова поне за българската езикословна наука. Често пжти случаи, които показватъ *у* вм. *о* въ македонскитѣ говори се обясняваха като преживелици отъ стара редукция на гласнитѣ, оцѣлѣли благодарение на премѣтане на ударението. И Милетичъ допускаше, че редукцията е била обща нѣкога за цѣлокупнитѣ български говори (Das Ostbulg. стр. 36—37). Обаче той отдаваше занемарата на редукцията въ западнитѣ говори на други причини. Трѣбва да се признае, че обясненията на Вайана сж много по-логично построени, докато тия на Милетича почиватъ върху нездрава основа Споредъ Вайа а именно изчезването на редукцията въ македонскитѣ говори стои подъ въздействие на чужди влияния, които идатъ отъ северъ. Съ теорията за нѣкогашна редукция на гласнитѣ въ македонскитѣ говори авторътъ поставя въ връзка и други нѣкои явления, напр. изчезване на междугласно *в* и фиксиране ударението върху опредѣлена сричка.

Говоръть на с. Кулакия очевидно е включвалъ въ себе си въ най-висока степень всички сния особености, които сж общи на българскитѣ говори въ Долновардарско и които опредѣлятъ на тия говори напълно очертано мѣсто въ българската диалектология. Проникливото изследване на Вайана не е пропустнало не само да изтъкне типичнитѣ особености на говора, но и въ повечето случаи остроумно да ги раз-

фамозенъ предговоръ. Безъ да иматъ за своя прѣка цель да оборватъ схващанията на Белича, наблюденията и заключенията на Вайана сж прекрасенъ отговоръ на всички опити за извъртаче истината относно македонскитѣ говори.

Между случаитѣ, гдето у Вайана се срѣщатъ схващания, които въ нѣкои подробности се отклоняватъ отъ досегашнитѣ, се хвърля въ очи обяснението на кукушкитѣ форми *éв*, *égне*, *écна* и др. като хипердиалектизъмъ. До сега въ българската славистика тѣзи случаи не се отдѣляха отъ познатия преглась на *'а* въ източнитѣ говори. Въпросниятъ хипердиалектизъмъ споредъ Вайана стои въ връзка съ сждбата на *ѣ* въ македонскитѣ говори. Знайно е, че на мѣстото на старо *ја* или *ä* за *ѣ*, днесъ македонскитѣ говори иматъ *е*. Вайанъ се съмнява, дали единъ преходъ *ја>е* може да настане по фонетиченъ пжть. Той клони къмъ схващането, че това развитие е резултатъ отъ екавско влияние, което е проникнало отъ северъ. Понеже при чуждо влияние винаги се явяватъ случаи отъ хипердиалектизъмъ, въ нашия случай замѣна на *ја* съ *ѣ* (=*е*), тия следи авторътъ открива въ горнитѣ кукушки форми.

По въпроса за чуждия произходъ на западнобългарския екавизъмъ, ще отбележа само, че на пжтя на това обяснение стои не лесната задача да се разгадае екавизмътъ и въ източнитѣ ни говори, напр. въ Чепино, въ павликянския говоръ, сравните но тѣсния изговоръ на *ѣ* въ широколжшкия говоръ, пъкъ и при разнообразни случаи въ североизточнитѣ говори. Ще обяснимъ ли тѣзи явления като резултатъ отъ западно влияние или отъ нѣкакви причини, специфични с а м о за източнитѣ говори? Поставямъ тия въпроси безъ да отричамъ, че западнобългарскиятъ екавизъмъ може да бжде и чуждо влияние.

Между останалитѣ твърдения на автора се хвърля въ очи теорията му, че въ македонскитѣ говори е сжществувала нѣкога редукция на гласнитѣ. Тази теория не е нова поне за българската езикословна наука. Често пжти случаи, които показватъ *у* вм. *о* въ македонскитѣ говори се обясняваха като преживелици отъ стара редукция на гласнитѣ, оцѣлѣли благодарение на премѣтане на ударението. И Милетичъ допускаше, че редукцията е била обща нѣкога за цѣлокупнитѣ български говори (Das Ostbulg. стр. 36—37). Обаче той отдаваше занемарата на редукцията въ западнитѣ говори на други причини. Трѣбва да се признае, че обясненията на Вайана сж много по-логично построени, докато тия на Милетича почиватъ върху нездрава основа Споредъ Вайа а именно изчезването на редукцията въ македонскитѣ говори стои подъ въздействие на чужди влияния, които идатъ отъ северъ. Съ теорията за нѣкогашна редукция на гласнитѣ въ македонскитѣ говори авторътъ поставя въ връзка и други нѣкои явления, напр. изчезване на междугласно *в* и фиксиране ударението върху опредѣлена сричка.

Говоръть на с. Кулакия очевидно е включвалъ въ себе си въ най-висока степень всички сния особености, които сж общи на българскитѣ говори въ Долновардарско и които опредѣлятъ на тия говори напълно очертано мѣсто въ българската диалектология. Проникливото изследване на Вайана не е пропустнало не само да изтъкне типичнитѣ особености на говора, но и въ повечето случаи остроумно да ги раз-

тълкува. А тѣ сж — особената сждба на гласнитѣ безъ ударение, чудновати смѣсвания на граматичнитѣ родове (тая черта въ по-слаба степень се срѣща на истокъ по говоритѣ въ Сѣрско, Драмско, дори Неврокопско), чудновати смѣсвания на личнитѣ мѣстоимена, съвсемъ особена понѣкога употрѣба на членнитѣ форми, употрѣба на обекта въ винителенъ падежъ съ предлогъ *на* и др.

На края ще си позволя нѣколко дребни забележки. Предположението на Мазона (стр. 4), че формата искáрено може да се е явила отъ смѣсване на глагола искáрам и на черковно искажено „gâté" е доста невѣроятно. Формата искáрено е употрѣбена безъ съмнение въ ржкописа въ смисълъ на „изпълнено, довършено, изработено", както е обикновено въ български езикъ. Въ формата понуда имаме поскоро следа отъ дублети *ж-оу*, отколкото сръбско влияние Въ полза на това предположение би говорѣлъ фактътъ, че въ срѣднитѣ македонски говори имаме често пóнада, а въ срѣдна България (въ Копривщица) имаме пóнуда. Излишно повтаря Вайанъ следъ Селищева, че произходътъ на предлогъ *уф* не билъ сигуренъ; излишно допуска той и, че въ предлогъ *аф* можемъ да имаме нѣкаква протеза (вж. моитѣ статии „Предлозитѣ *вѣ* и *сѣ* въ македонскитѣ говори", Мак. прег. VIII 3 69—76; „Къмъ въпроса за формитѣ на предлога *вѣ* въ българския езикъ", Родна речь, г. VII, 139-142). Както два дни покрай ново два дена е старъ дуалъ, така и многу пати у Даниила, пъкъ и въ цѣлия българеки езикъ е старъ дуалъ (стр. 103). Ето защо мжчно бихме повѣрвали на Вайана и на Зандфелда, че употрѣбата на пжть въ смисълъ на „fois" въ български езикъ не е доста стара (стр. 151). Характернитѣ за говора на с. Сухо акцентувания жéна, жинáта, жéни, женúт'ą, при все че не се срѣщатъ въ литературния езикъ, сж доста обикновени въ югоизточнитѣ български говори. Формитѣ летос(ка), зимос(ка) не сж изчезнали напълно въ срѣднитѣ македонски говори. Формата јáгу (стр. 243) въ израза: пóртите јáгу биле затворéни вѣроятно е погрѣшно написано јако(у) въ значение на „здраво". Думата валтар, при все че се срѣща въ Прилепско, е по-обикновена за говоритѣ въ североизточна Македония, гдето процесъ *уо* е редовно явление. Формата болгарин, на която Вайанъ посветява интересни бележки на стр. 26, не се срѣща само въ с. Сухо, но и въ говоритѣ по Неврокопско, Сѣрско и Драмско. Сжщото е и съ формата молчи. К. Мирчевъ

Cette œuvre des éminents slavisants français A. Mazon et A. Vaillant est sans doute d'une grande importance pour la dialectologie macédonienne. L'étude est basée sur un texte évangelique écrit en langue populaire vers le milieu du siècle passé dans le village de Kulakija situé près de la Mer Égée, à l'embouchure du Vardar Dans le préface le Prof. Mazon fait une belle revue de tous les manuscripts bulgares écrits avec l'alphabète grecque et connus jusqu'aujourd'hui. L'étude linguistique du texte est fait par A. Vaillant. Au cours de l'étude il est arrivé aux problèmes les plus importants des parlers macédoniens. Les solutions qu'il propose sont presque toujours les meilleures. Les explications sont basées toujours sur une comparaison très

тълкува. А тѣ сж — особената сждба на гласнитѣ безъ ударение, чудновати смѣсвания на граматичнитѣ родове (тая черта въ по-слаба степень се срѣща на истокъ по говоритѣ въ Сѣрско, Драмско, дори Неврокопско), чудновати смѣсвания на личнитѣ мѣстоимена, съвсемъ особена понѣкога употрѣба на членнитѣ форми, употрѣба на обекта въ винителенъ падежъ съ предлогъ *на* и др.

На края ще си позволя нѣколко дребни забележки. Предположението на Мазона (стр. 4), че формата искáрено може да се е явила отъ смѣсване на глагола искáрам и на черковно искажено „gâté" е доста невѣроятно. Формата искáрено е употрѣбена безъ съмнение въ ржкописа въ смисълъ на „изпълнено, довършено, изработено", както е обикновено въ български езикъ. Въ формата понуда имаме поскоро следа отъ дублети *ж-оу*, отколкото сръбско влияние Въ полза на това предположение би говорѣлъ фактътъ, че въ срѣднитѣ македонски говори имаме често пóнада, а въ срѣдна България (въ Копривщица) имаме пóнуда. Излишно повтаря Вайанъ следъ Селищева, че произходътъ на предлогъ *уф* не билъ сигуренъ; излишно допуска той и, че въ предлогъ *аф* можемъ да имаме нѣкаква протеза (вж. моитѣ статии „Предлозитѣ *въ* и *съ* въ македонскитѣ говори", Мак. прег. VIII 3 69—76; „Къмъ въпроса за формитѣ на предлога *въ* въ българския езикъ", Родна речь, г. VII, 139-142). Както два дни покрай ново два дена е старъ дуалъ, така и многу пати у Даниила, пъкъ и въ цѣлия български езикъ е старъ дуалъ (стр. 103). Ето защо мжчно бихме повѣрвали на Вайана и на Зандфелда, че употрѣбата на пжть въ смисълъ на „fois" въ български езикъ не е доста стара (стр. 151). Характернитѣ за говора на с. Сухо акцентувания жéна, жинáта, жéни, женúтѣ, при все че не се срѣщатъ въ литературния езикъ, сж доста обикновени въ югоизточнитѣ български говори. Формитѣ летос(ка), зимос(ка) не сж изчезнали напълно въ срѣднитѣ македонски говори. Формата јáгу (стр. 243) въ израза: пóртите јáгу биле затворéни вѣроятно е погрѣшно написано јако(у) въ значение на „здраво". Думата валтар, при все че се срѣща въ Прилепско, е по-обикновена за говоритѣ въ североизточна Македония, гдето процесъ *уо* е редовно явление. Формата болгарин, на която Вайанъ посветява интересни бележки на стр. 26, не се срѣща само въ с. Сухо, но и въ говоритѣ по Неврокопско, Сѣрско и Драмско. Сжщото е и съ формата молчи. К. Мирчевъ

Cette œuvre des éminents slavisants français A. Mazon et A. Vaillant est sans doute d'une grande importance pour la dialectologie macédonienne. L'étude est basée sur un texte évangelique écrit en langue populaire vers le milieu du siècle passé dans le village de Kulakija situé près de la Mer Égée, à l'embouchure du Vardar Dans le préface le Prof. Mazon fait une belle revue de tous les manuscripts bulgares écrits avec l'alphabète grecque et connus jusqu'aujourd'hui. L'étude linguistique du texte est fait par A. Vaillant. Au cours de l'étude il est arrivé aux problèmes les plus importants des parlers macédoniens. Les solutions qu'il propose sont presque toujours les meilleures. Les explications sont basées toujours sur une comparaison très

étendue. Pour l'auteur les parlers en Macédoine sont des parlers macédo-bulgares liés avec les parlers bulgares et différents de la groupe linguistique serbocroite voisine. L'auteur du compte rendu expose les nouveaux résultats conquis par les auteurs et fait à la fin quelques petites remarques.

M. Lascaris, Salonique à la fin du XVIII-e siècle. D'après les rapports consulaires francais. Athènes, 1939, p. 73.

Съ тоя свой трудъ М. Ласкарисъ, професоръ въ Солунския университетъ, хвърля свѣтлина върху миналия животъ на единъ градъ, който е тѣсно свързанъ съ историята на българския народъ — Солунъ, красивата столица на Македония. Въ моето съчинение „Солунъ въ българската държавна култура" (София 1937) бѣгло изтъкнахъ голѣмото стопанско значение на Солунъ въ турско време. Други български автори[1] преди мене, занимавайки се съ търговията и стопанството на Македония, дадоха сведения и за ролята на Солунъ въ това отношение. Обаче Солунъ заслужава да бжде предметъ на цѣла научна монография като търговско-стопански центъръ въ Балканския полуостровъ. Проф. Ласкарисъ ще да си поставилъ тая трудна, задача. Разглежданиятъ му трудъ представя добро начало на такова изследване. Добре знаейки, че безъ документи не се пише история, авторътъ ни запознава съ нови ценни материали по речения въпросъ. Има много извори, които даватъ обилни сведения за стопанския животъ на Солунъ. Преди всичко такива трѣбва да се дирятъ въ турската държавна архива, която тепърва има да се разкрива. Книгата на цариградския професоръ Ахмедъ Рефикъ „Türk idaresinde Bulgaristan" (Istanbul 1933) ни увѣрява въ това. За сега по-достжпни сж докладитѣ на чуждестраннитѣ консули въ Солунъ. Въ тѣхъ ще да има сведения не само за търговията въ тоя градъ и неговата область, но и за културнитѣ и народностни стремежи на тамошното християнско население, мнозинството на което било българско. По тази причина и българскиятъ историкъ би трѣбва о да се погрижи за издирване и издаване на тия важни материали.

Проф. Ласкарисъ е спрѣлъ вниманието си само върху стопанския животъ на Солунъ презъ XVIII в. Той е издалъ три доклада на френски консули, като ги придружилъ съ обстоенъ уводъ, въ който разяснилъ ценностьта на тоя видъ документи. Както и авторътъ съобщава, нѣкои изложения на френски консули сж били използувани и обнародвани отъ разни автори презъ XVIII в. (абатъ Belley) и въ първитѣ десетилѣтия на XIX в. (баронъ de Beaujour, Cousinéry). Но до наши дни кореспонденцията на френскитѣ консули не е била специално изучвана. А тя е богата съ интересни сведения за стопанския животъ на Солунъ, както се вижда отъ обнародванитѣ отъ Л. документи и особено предъ видъ на това, че отъ срѣдата на XVIII в. Франция е заела първо мѣсто въ търговското движение на македонската столица. Споредъ посочения отъ автора мемоаръ

[1] Н. Милевъ въ сп. Македония, г. I, януарий; Я. Сакъзовъ, с. сп, юний; D. Jaranoff, La Macédoine économique, Sofia 1931 (издание на Македонския научен институтъ).

étendue. Pour l'auteur les parlers en Macédoine sont des parlers macédo-bulgares liés avec les parlers bulgares et différents de la groupe linguistique serbocroite voisine. L'auteur du compte rendu expose les nouveaux résultats conquis par les auteurs et fait à la fin quelques petites remarques.

M. Lascaris, Salonique à la fin du XVIII-e siècle. D'après les rapports consulaires francais. Athènes, 1939, p. 73.

Съ тоя свой трудъ М. Ласкарисъ, професоръ въ Солунския университетъ, хвърля свѣтлина върху миналия животъ на единъ градъ, който е тѣсно свързанъ съ историята на българския народъ — Солунъ, красивата столица на Македония. Въ моето съчинение „Солунъ въ българската държавна култура" (София 1937) бѣгло изтъкнахъ голѣмото стопанско значение на Солунъ въ турско време. Други български автори[1] преди мене, занимавайки се съ търговията и стопанството на Македония, дадоха сведения и за ролята на Солунъ въ това отношение. Обаче Солунъ заслужава да бжде предметъ на цѣла научна монография като търговско-стопански центъръ въ Балканския полуостровъ. Проф. Ласкарисъ ще да си поставилъ тая трудна, задача. Разглежданиятъ му трудъ представя добро начало на такова изследване. Добре знаейки, че безъ документи не се пише история, авторътъ ни запознава съ нови ценни материали по речения въпросъ. Има много извори, които даватъ обилни сведения за стопанския животъ на Солунъ. Преди всичко такива трѣбва да се дирятъ въ турската държавна архива, която тепърва има да се разкрива. Книгата на цариградския професоръ Ахмедъ Рефикъ „Türk idaresinde Bulgaristan" (Istanbul 1933) ни увѣрява въ това. За сега по-достжпни сж докладитѣ на чуждестранитѣ консули въ Солунъ. Въ тѣхъ ще да има сведения не само за търговията въ тоя градъ и неговата область, но и за културнитѣ и народностни стремежи на тамошното християнско население, мнозинството на което било българско. По тази причина и българскиятъ историкъ би трѣбва о да се погрижи за издирване и издаване на тия важни материали.

Проф. Ласкарисъ е спрѣлъ вниманието си само върху стопанския животъ на Солунъ презъ XVIII в. Той е издалъ три доклада на френски консули, като ги придружилъ съ обстоенъ уводъ, въ който разяснилъ ценностьта на тоя видъ документи. Както и авторътъ съобщава, нѣкои изложения на френски консули сж били използувани и обнародвани отъ разни автори презъ XVIII в. (абатъ Belley) и въ първитѣ десетилѣтия на XIX в. (баронъ de Beaujour, Cousinéry). Но до наши дни кореспонденцията на френскитѣ консули не е била специално изучвана. А тя е богата съ интересни сведения за стопанския животъ на Солунъ, както се вижда отъ обнародванитѣ отъ Л. документи и особено предъ видъ на това, че отъ срѣдата на XVIII в. Франция е заела първо мѣсто въ търговското движение на македонската столица. Споредъ посочения отъ автора мемоаръ

[1] Н. Милевъ въ сп. Македония, г. I, януарий; Я. Сакъзовъ, с. сп, юний; D. Jaranoff, La Macédoine économique, Sofia 1931 (издание на Македонския научень институтъ).

на венецианския консулъ Coïdas отъ 1751 г., презъ 1750 г. солунското пристанище било посетено отъ 100 френски кораби, отъ които 20 поддържали търговскитѣ сношения направо съ Франция, а останалитѣ — съ Италия, Сирия, Египетъ и Смирна. Кореспонденцията (търговска) на солунскитѣ френски консули образува въ Министерството на външнитѣ работи 24 тома (volumes) за периода отъ 1686 до 1849 г. Авторътъ смѣта да обнародва въ близко време оная часть, която се отнася къмъ 1821 и 1822 год. (гръцкото възстание), като я придружи съ доклади на австрийски консули отъ сж цото време. Интересни ще да сж и докладитѣ на френскитѣ консули отъ следващитѣ години въ връзка съ реформеното дѣло на султанитѣ Махмудъ II и Абдулъ Меджидъ.

Следъ увода съдържанието на книгата е раздѣлено на две части: 1) Солунъ и неговата область (région) и 2) Търговията на Солунъ. Първата часть се състои отъ три съчинения на френския консулъ Jean Vincet Arasy: „Описание на земитѣ въ департамента на Солунското консулство“ отъ 1777 г. и два доклада отъ 1779 г. за смутоветѣ въ Солунско следъ руско-турската война, когато, както бележи авторътъ, за пръвъ пжть, за голѣма радость на християнското население, се явила руска флота въ Срѣдиземно море.

Въ своето „Описание“ Arasy отначало дава сведения за мѣстоположението на Солунъ, за неговитѣ укрепления и въоржжения. Солунъ ималъ близу 70,000 жители, отъ които 30,000 турци, 22,000 евреи и 15,000 гърци, Въ числото на евреитѣ влизатъ около 5,000 д., наричани mamins (еретици),[1] които произлизали отъ потурченитѣ нѣкога евреи. За християни отъ друга народность частно за българи Arasy не говори, навѣрно защото тѣ се губѣли между гърцитѣ като православни, или били сливани въ официално признаваната етнична група „румъ миллети“. Въ околностьта по планинскитѣ склонове имало много села, населени съ турци, наричани юруци, които, споредъ Arasy, сж потомци на преселенитѣ отъ Туркмения (Turcomanie) по време на турското завоевание. Евреитѣ и гърцитѣ били всецѣло предадени на индустрията и търговията. Търговци турци нѣмало много. Въ Солунската територия почти нѣмало спахии, но въ града наброявали до 15000 еничери, които причинявали голѣмо безпокойство на правителството и притѣснявали гърцитѣ и евреитѣ. Управлението било военно, както въ цѣлата турска държава. Начело на Солунския санджакъ стоянъ единъ паша, който ималъ голѣма власть. Други длъжностни лица били: моллахътъ — единственъ сждия по всички гражд. и угл. дѣла, еничеръ-ага съ степень чорбаджи — началникъ на всички еничери, накибъ. Великиятъ равинъ ималъ върху солунскитѣ евреи по-голѣма гражданска власть, отколкото солунскиятъ митрополитъ върху своето паство.

Въ Солунъ твърде се развила индустрията на копринени и ленени платове, които били много ценени въ Турция. Долнокачествена коприна била внасяна отъ съседнитѣ села, а по-тънка коприна — отъ Загора (епирска покрайнина). Въ солунското пристанище идвали много кораби

[1] Както обяснява и Ласкарисъ, турцитѣ ги наричатъ дьонме, което значи обърнатъ въ вѣрата (мухамеданството). Срв. Кънчовъ, Македония, стр. 112.

на венецианския консулъ Coïdas отъ 1751 г., презъ 1750 г. солунското пристанище било посетено отъ 100 френски кораби, отъ които 20 поддържали търговскитѣ сношения направо съ Франция, а останалитѣ — съ Италия, Сирия, Египетъ и Смирна. Кореспонденцията (търговска) на солунскитѣ френски консули образува въ Министерството на външнитѣ работи 24 тома (volumes) за периода отъ 1686 до 1849 г. Авторътъ смѣта да обнародва въ близко време оная часть, която се отнася къмъ 1821 и 1822 год. (гръцкото възстание), като я придружи съ доклади на австрийски консули отъ сж цото време. Интересни ще да сж и докладитѣ на френскитѣ консули отъ следващитѣ години въ връзка съ реформеното дѣло на султанитѣ Махмудъ II и Абдулъ Меджидъ.

Следъ увода съдържанието на книгата е раздѣлено на две части: 1) Солунъ и неговата область (région) и 2) Търговията на Солунъ. Първата часть се състои отъ три съчинения на френския консулъ Jean Vincet Arasy: „Описание на земитѣ въ департамента на Солунското консулство“ отъ 1777 г. и два доклада отъ 1779 г. за смутоветѣ въ Солунско следъ руско-турската война, когато, както бележи авторътъ, за пръвъ пѫть, за голѣма радость на християнското население, се явила руска флота въ Срѣдиземно море.

Въ своето „Описание“ Arasy отначало дава сведения за мѣстоположението на Солунъ, за неговитѣ укрепления и въоржжения. Солунъ ималъ близу 70,000 жители, отъ които 30,000 турци, 22,000 евреи и 15,000 гърци, Въ числото на евреитѣ влизатъ около 5,000 д., наричани mamins (еретици),[1] които произлизали отъ потурченитѣ нѣкога евреи. За християни отъ друга народность частно за българи Arasy не говори, навѣрно защото тѣ се губѣли между гърцитѣ като православни, или били сливани въ официално признаваната етнична група „румъ миллети“. Въ околностьта по планинскитѣ склонове имало много села, населени съ турци, наричани юруци, които, споредъ Arasy, сж потомци на преселенитѣ отъ Туркмения (Turcomanie) по време на турското завоевание. Евреитѣ и гърцитѣ били всецѣло предадени на индустрията и търговията. Търговци турци нѣмало много. Въ Солунската територия почти нѣмало спахии, но въ града наброявали до 15000 еничери, които причинявали голѣмо безпокойство на правителството и притѣснявали гърцитѣ и евреитѣ. Управлението било военно, както въ цѣлата турска държава. Начело на Солунския санджакъ стоянъ единъ паша, който ималъ голѣма власть. Други длъжностни лица били: моллахътъ — единственъ сждия по всички гражд. и угл. дѣла, еничеръ-ага съ степень чорбаджи — началникъ на всички еничери, накибъ. Великиятъ равинъ ималъ върху солунскитѣ евреи по-голѣма гражданска власть, отколкото солунскиятъ митрополитъ върху своето паство.

Въ Солунъ твърде се развила индустрията на копринени и ленени платове, които били много ценени въ Турция. Долнокачествена коприна била внасяна отъ съседнитѣ села, а по-тънка коприна — отъ Загора (епирска покрайнина). Въ солунското пристанище идвали много кораби

[1] Както обяснява и Ласкарисъ, турцитѣ ги наричатъ дьонме, което значи обърнатъ въ вѣрата (мухамеданството). Срв. Кънчовъ, Македония, стр. 112.

и стоки отъ всички пристанища на отоманската империя, отъ всички крайморски мѣста на християнскитѣ държави, дори отъ Лондонъ. Постепенно идвали търговци отъ съседнитѣ области и откарвали стоки въ Босна, къмъ Дунава и Черно море. Солунски търговци продавали стоки на различни панаири въ Сѣръ, Зейтунъ, Сливенъ (Selimnia), Узунджово, Doglia. Гърцитѣ държали въ свои ржце кожухарската търговия, която водили съ севернитѣ провинции на Гърция, Германия, Полша и Русия.

Въ Солунъ имало 4 консули (на Франция, Англия, Венеция и Холандия) и 4 вицеконсули (на Германия, Дания, Неаполъ и Дубровникъ); 18 чуждестранни търговски кжщи (11 френски, 2 английски, 1 венецианска, 1 австрийска и 3 на ливорнски евреи). Броятъ на бератлиитѣ (barataires et sous-barataires), т. е. на покровителствуванитѣ отъ чуждитѣ държави съ султански бератъ, не е билъ опредѣленъ, но отъ две-три години такивато лица доста се увеличили, та нѣкои вицеконсули действували да се получатъ берати срещу парична сума за всички турски поданици гърци или евреи. Тоя фактъ показва, колко било тежко положението на нетурското население. Обаче султанъ Мустафа ограничилъ броя на бератлиитѣ.

Следъ това Arasy дава сведения за „главнитѣ градове", „които иматъ близки (intimes) отношения съ Солунъ за търговията": Сѣръ, Лариса и Караферия. Търговията на Сѣръ била грамадна (immense) поради твърде голѣмата родитба на памукъ. Управительтъ на Сѣрската область носѣлъ титлата войвода (titre de vaïvode), който зависѣлъ отъ румелийския бейлеръ-бей въ Битоля. Турцитѣ сж били най-много въ Сѣръ. Гърци живѣели само въ единъ отдѣленъ малъкъ кварталъ, наричанъ на турски (en turc) варошъ, „но многобройнитѣ жители на полето — казва Arasy — сж изобщо всички гърци". Очевидно, френскиятъ консулъ не е обиколилъ сѣрскитѣ села. Иначе той би различилъ многобройното българско население, особено въ северната часть на сѣрското поле.

Въ своя „Relation des troubles qui règnent aux environs de Salonique" Arasy описва насилията на полунезависимото земевладѣлческо турско семейство на Шахбендероглу, чието главно седалище билъ гр. Дойранъ и чиито владения обхващали 14 кази. Своето могжщество то си осигурило чрезъ грамадни суми, които давало на солунскитѣ паши и на султанскитѣ любимци. Глава на това семейство билъ Абдилъ ага. Той се намѣсилъ въ борбата между струмишкитѣ аги и петричкия аянъ Османъ бей, албанецъ по народность, и въ 1778 год. принудилъ последния да избѣга въ Демиръ-Хисаръ. Въ защита на Османъ бея се вдигнали феодалнитѣ господари на Демиръ-Хисаръ и Меликъ — и тѣ албанци —, и Абдилъ ага се принудилъ да избѣга, понеже настжпвалъ Капитанъ-паша, за да възстанови обществения редъ въ всички смутни области, презъ които щѣлъ да мине на пжть за Морея. Действията на Капитанъ-паша (той слѣзълъ въ Кавала на 13. V. 1779 г.) сж описани отъ Arasy въ рапорта му „Opérations du Capitan pacha dans les dépendances de Salonique". Следъ като заловилъ споменати-

и стоки отъ всички пристанища на отоманската империя, отъ всички крайморски мѣста на християнскитѣ държави, дори отъ Лондонъ. Постепенно идвали търговци отъ съседнитѣ области и откарвали стоки въ Босна, къмъ Дунава и Черно море. Солунски търговци продавали стоки на различни панаири въ Сѣръ, Зейтунъ, Сливенъ (Selimnia), Узунджово, Doglia. Гърцитѣ държали въ свои ржце кожухарската търговия, която водили съ севернитѣ провинции на Гърция, Германия, Полша и Русия.

Въ Солунъ имало 4 консули (на Франция, Англия, Венеция и Холандия) и 4 вицеконсули (на Германия, Дания, Неаполъ и Дубровникъ); 18 чуждестранни търговски кжщи (11 френски, 2 английски, 1 венецианска, 1 австрийска и 3 на ливорнски евреи). Броятъ на бератлиитѣ (barataires et sous-barataires), т. е. на покровителствуванитѣ отъ чуждитѣ държави съ султански бератъ, не е билъ опредѣленъ, но отъ две-три години такивато лица доста се увеличили, та нѣкои вицеконсули действували да се получатъ берати срещу парична сума за всички турски поданици гърци или евреи. Тоя фактъ показва, колко било тежко положението на нетурското население. Обаче султанъ Мустафа ограничилъ броя на бератлиитѣ.

Следъ това Arasy дава сведения за „главнитѣ градове", „които иматъ близки (intimes) отношения съ Солунъ за търговията": Сѣръ, Лариса и Караферия. Търговията на Сѣръ била грамадна (immense) поради твърде голѣмата родитба на памукъ. Управительтъ на Сѣрската область носѣлъ титлата войвода (titre de vaïvode), който зависѣлъ отъ румелийския бейлеръ-бей въ Битоля. Турцитѣ сж били най-много въ Сѣръ. Гърци живѣели само въ единъ отдѣленъ малъкъ кварталъ, наричанъ на турски (en turc) варошъ, „но многобройнитѣ жители на полето — казва Arasy — сж изобщо всички гърци". Очевидно, френскиятъ консулъ не е обиколилъ сѣрскитѣ села. Иначе той би различилъ многобройното българско население, особено въ северната часть на сѣрското поле.

Въ своя „Relation des troubles qui règnent aux environs de Salonique" Arasy описва насилията на полунезависимото земевладѣлческо турско семейство на Шахбендероглу, чието главно седалище билъ гр. Дойранъ и чиито владения обхващали 14 кази. Своето могжщество то си осигурило чрезъ грамадни суми, които давало на солунскитѣ паши и на султанскитѣ любимци. Глава на това семейство билъ Абдилъ ага. Той се намѣсилъ въ борбата между струмишкитѣ аги и петричкия аянъ Османъ бей, албанецъ по народность, и въ 1778 год. принудилъ последния да избѣга въ Демиръ-Хисаръ. Въ защита на Османъ бея се вдигнали феодалнитѣ господари на Демиръ-Хисаръ и Мелникъ — и тѣ албанци —, и Абдилъ ага се принудилъ да избѣга, понеже настжпвалъ Капитанъ-паша, за да възстанови обществения редъ въ всички смутни области, презъ които щѣлъ да мине на пжть за Морея. Действията на Капитанъ-паша (той слѣзълъ въ Кавала на 13. V. 1779 г.) сж описани отъ Arasy въ рапорта му „Opérations du Capitan pacha dans les dépendances de Salonique". Следъ като заловилъ споменати-

тѣ трима албански феодали и ги обезглавилъ заедно съ 20 тѣхни главни помощници, Капитанъ-паша се втурналъ въ владенията на Шахбендероглу. Представителитѣ на тоя домъ тримата братя Хюсеинъ, Абдилъ ага и Абдурахманъ били обезглавени. Всичкитѣ имъ имения били конфискувани и дадени за ползуване на Юсуфъ бея отъ фамилията Gavrinos (Евреносъ) съ задължение да плаща ежегодно на държавата данъкъ.

Втората часть на разглежданата книга съдържа часть отъ мемоара на френския консулъ Thomas de Jonville отъ 1750 г. за годишната търговия на Солунъ съ чуждитѣ държави и мемоара на Félix (de Beaujour), представитель на Франция въ Солунъ презъ време на френската революция (1794—1799 г.), отъ 1797 г. сжщо за търговията на Солунъ. Споредъ първия документъ, въ срѣдата на XVIII в. търговията на Солунъ съ външния свѣтъ била твърде много оживена. Шесть френски търговски кжщи сж извършвали търговския вносъ въ Солунъ. Тѣ имали много конкуренти въ лицето на консулитѣ на други държави (Англия, Неаполъ, Венеция, Холандия и Дубровникъ) и на протежиранитѣ отъ Англия и др. 15—20 кжщи. Френцитѣ внасяли стоки не само отъ Франция чрезъ Марсилия, но и отъ Америка и др. страни. Френскитѣ платове намирали добъръ пазаръ на панаиритѣ въ Сливенъ презъ септември и Doglia[1] презъ октомврий. Сжщитѣ френски търговски кжщи сж извършвали и търговския износъ на Солунъ. Изнасяли вълна, тютюни, памукъ, коприна отъ Загора, восъкъ, аби, жито и др. Отъ тютюнитѣ най-много се харчели петричкиятъ и вѣтринскиятъ (de Vetrina). Тѣ се купували за Франция. Тютюни давали още Струмица, Карадагъ, Енидже и др. околни мѣста. Памукъ билъ доставянъ отъ Сѣръ и се изпращалъ въ Франция и Италия. При добра реколта се добивали 20,000 бали памукъ по 100—110 оки едната. Восъкъ билъ доставянъ въ Солунъ за износъ отъ разни околни мѣста, дори отъ Влашко. Шаяци (abats) били изработвани въ юрушкитѣ села около Солунъ. Отъ Солунъ годишно били изнасяни стоки на стойность 822,029·5 гр. чрезъ французитѣ и 354,009 гр. чрезъ други чужденци, или всичко 1,176,038·5 гр., а годишниятъ вносъ възлизалъ на 552,857·5 гр. + 218,858·5 гр. или всичко 771,716 гр.

Мемоаратъ на F. Beaujour, както изтъква издателтъ, представя резюме на негови многобройни рапорти, изпратени на Директорията и възпроизведени отчасть въ неговото съчинение „Tableau du commerce de la Grèce." Beaujour изтъква, че внесенитѣ стоки не оставали въ Солунъ, а били разнасяни изъ цѣла Македония и съседнитѣ провинции. Главнитѣ канали на тая търговия отъ панаиритѣ въ Европ. Турция: въ Зейтунъ за Тесалия, въ Сливенъ за „отоманскитѣ дунавски провинции", въ Неврокопъ, Еласона (Alassona) и Узунджово за Сърбия, Албания и Горна Гърция. Търговията на Солунъ се усилвала до 1775 г.

---

[1] Споредъ F. Beaujour, това селище било паланка (bourg) въ съседство съ Петричъ. Споредъ Ласкарисъ, то днесъ се казва Tolia. Споредъ Arasy, Doglia отстояло 18 левги (lieues, 72 клм.) отъ Солунъ, малко по-далече отъ Сѣръ, който отстоялъ 16 левги отъ Солунъ. Въ съчинението си „Македония" (София 1900) Кънчовъ не посочва селище Tolia. Има село Долене въ Петричко съ 600 ж., Долянъ въ Неврокопско съ 1522 (п. съч., стр. 187[23]—195[69]). Тѣ сега сж въ българска територия.

тѣ трима албански феодали и ги обезглавилъ заедно съ 20 тѣхни главни помощници, Капитанъ-паша се втурналъ въ владенията на Шахбендероглу. Представителитѣ на тоя домъ тримата братя Хюсеинъ, Абдилъ ага и Абдурахманъ били обезглавени. Всичкитѣ имъ имения били конфискувани и дадени за ползуване на Юсуфъ бея отъ фамилията Gavrinos (Евреносъ) съ задължение да плаща ежегодно на държавата данъкъ.

Втората часть на разглежданата книга съдържа часть отъ мемоара на френския консулъ Thomas de Jonville отъ 1750 г. за годишната търговия на Солунъ съ чуждитѣ държави и мемоара на Félix (de Beaujour), представитель на Франция въ Солунъ презъ време на френската революция (1794—1799 г.), отъ 1797 г. сжщо за търговията на Солунъ. Споредъ първия документъ, въ срѣдата на XVIII в. търговията на Солунъ съ външния свѣтъ била твърде много оживена. Шесть френски търговски кжщи сж извършвали търговския вносъ въ Солунъ. Тѣ имали много конкуренти въ лицето на консулитѣ на други държави (Англия, Неаполъ, Венеция, Холандия и Дубровникъ) и на протежиранитѣ отъ Англия и др. 15—20 кжщи. Френцитѣ внасяли стоки не само отъ Франция чрезъ Марсилия, но и отъ Америка и др. страни. Френскитѣ платове намирали добъръ пазаръ на панаиритѣ въ Сливенъ презъ септември и Doglia[1] презъ октомврий. Сжщитѣ френски търговски кжщи сж извършвали и търговския износъ на Солунъ. Изнасяли вълна, тютюни, памукъ, коприна отъ Загора, восъкъ, аби, жито и др. Отъ тютюнитѣ най-много се харчели петричкиятъ и вѣтринскиятъ (de Vetrina). Тѣ се купували за Франция. Тютюни давали още Струмица, Карадагъ, Енидже и др. околни мѣста. Памукъ билъ доставянъ отъ Сѣръ и се изпращалъ въ Франция и Италия. При добра реколта се добивали 20,000 бали памукъ по 100—110 оки едната. Восъкъ билъ доставянъ въ Солунъ за износъ отъ разни околни мѣста, дори отъ Влашко. Шаяци (abats) били изработвани въ юрушкитѣ села около Солунъ. Отъ Солунъ годишно били изнасяни стоки на стойность 822,029·5 гр. чрезъ французитѣ и 354,009 гр. чрезъ други чужденци, или всичко 1,176,038·5 гр., а годишниятъ вносъ възлизалъ на 552,857·5 гр. + 218,858·5 гр. или всичко 771,716 гр.

Мемоаръть на F. Beaujour, както изтъква издателтъ, представя резюме на негови многобройни рапорти, изпратени на Директорията и възпроизведени отчасть въ неговото съчинение „Tableau du commerce de la Grèce.“ Beaujour изтъква, че внесенитѣ стоки не оставали въ Солунъ, а били разнасяни изъ цѣла Македония и съседнитѣ провинции. Главнитѣ канали на тая търговия отъ панаиритѣ въ Европ. Турция: въ Зейтунъ за Тесалия, въ Сливенъ за „отоманскитѣ дунавски провинции“, въ Неврокопъ, Еласона (Alassona) и Узунджово за Сърбия, Албания и Горна Гърция. Търговията на Солунъ се усилвала до 1775 г.

---

[1] Споредъ F. Beaujour, това селище било паланка (bourg) въ съседство съ Петричъ. Споредъ Ласкарисъ, то днесъ се казва Tolia. Споредъ Arasy, Doglia отстояло 18 левги (lieues, 72 клм.) отъ Солунъ, малко по-далече отъ Сѣръ, който отстоялъ 16 левги отъ Солунъ. Въ съчинението си „Македония“ (София 1900) Кънчовъ не посочва селище Tolia. Има село Долене въ Петричко съ 600 ж., Долянъ въ Неврокопско съ 1522 (п. съч., стр. 187[23]—195[69]). Тѣ сега сж въ българска територия.

и оставала на тая степень до 1781 год. Въ това време отъ Солунъ се продоволствували Сърбия, Босна, Албания, Гърция и Морея. Обаче въ 1778 г. и други мѣста добили право на износъ и транзитъ. Образували се нови търговски центрове въ Арта, Превеза, въ Албания и Тесалия. Венецианскитѣ пристанища въ Далмация взели да продоволствуватъ околнитѣ турски провинции, а Дубровникъ отъ нѣколко години е доставялъ стоки за нуждитѣ на Босна. Освенъ това и Германия е наводнявала съ колониални стоки отъ Остенде и Хамбургъ отоманскитѣ дунавски провинции. Споредъ Beaujour, тѣзи нови обстоятелства сж ускорили упадъка на солунската търговия много повече, отколкото лошото турско управление и общото обедняване на страната, Поради проникването на европейски идеи и вкусове и изобщо на лукса между турскитѣ бейове, тѣхнитѣ нужди се увеличавали и консумацията на европейски стоки не само не намалявала, но отъ 20 години се увеличила.

Както се вижда отъ гореизложеното, издаденитѣ отъ проф. Ласкарисъ документи сж твърде ценень изворъ за стопанската история на Солунъ и Македония. Съ обяснителнитѣ бележки на издателя ставатъ понятни съобщаванитѣ въ тѣхъ събития и термини. Книгата е украсена съ нѣколко картини заети отъ стари съчинения. Две отъ тѣхъ представятъ две солунски старини (Вардарска порта и останки на римски портикъ), които сега не се намиратъ въ Солунъ. И в. С.

Dans cette œuvre du prof. M. Laskaris sont publiés quelques documents très importants des consuls français à Salonique sur la vie économique de cette ville pendant la deuxième moitié du XVIII siècle. Dans sa „Description des pays du département du Consulat de Salonique" de 1777 S. V. Arasy en parlant de la population de Salonique mentionne seulement des Turcs, Juifs et Grecs. Mais on sait bien d'autres auteurs qu'à cette époque-là à Salonique vivaient aussi des Bulgares Arasy ne parle pas aussi des Bulgares dans la région de Sérès. Il est très probable qu'il à compté les Bulgares dans cette région ensemble avec toutes les orthodoxes dans la groupe ethnique uniquement reconnue par les autorités turques — la „Rum milleti". Dans deux rapports datés de 1779 le même auteur décrit les desordres provoqués par Abdil aga Šahbenderoglu à Doïran, suprimés par Capétan pacha en 1779. — Thomas de Sonville dans son mémoire de 1750 et Félix (Beaujour) dans un mémoire de 1797 nous donnent assez de renseignements sur le commerce de Salonique. Celui-ci est affecté par une décadence très visible depuis les 80 ans du XVIII siècle à cause de l'apparition d'autres ports commerciaux dans la Turquie d'Europe et du fait que dans les partie septentrionales de cette Empire commencent à arriver de marchandises directement par Venise, Raguse, l'Allemagne. Les foires annuelles dans divers lieux de la Turquie d'Europe étaient aussi d'une grande importance pour le commerce de Salonique. On doit noter surtout les foires d'Uzundžovo, de Sliven et surtout de Sérès. Par l'intermédiaire de ces foires se repandaient les marchandises importées de l'Étranger par Salonique.

и оставала на тая степень до 1781 год. Въ това време отъ Солунъ се продоволствували Сърбия, Босна, Албания, Гърция и Морея. Обаче въ 1778 г. и други мѣста добили право на износъ и транзитъ. Образували се нови търговски центрове въ Арта, Превеза, въ Албания и Тесалия. Венецианскитѣ пристанища въ Далмация взели да продоволствуватъ околнитѣ турски провинции, а Дубровникъ отъ нѣколко години е доставялъ стоки за нуждитѣ на Босна. Освенъ това и Германия е наводнявала съ колониални стоки отъ Остенде и Хамбургъ отоманскитѣ дунавски провинции. Споредъ Beaujour, тѣзи нови обстоятелства сж ускорили упадъка на солунската търговия много повече, отколкото лошото турско управление и общото обедняване на страната, Поради проникването на европейски идеи и вкусове и изобщо на лукса между турскитѣ бейове, тѣхнитѣ нужди се увеличавали и консумацията на европейски стоки не само не намалявала, но отъ 20 години се увеличила.

Както се вижда отъ гореизложеното, издаденитѣ отъ проф. Ласкарисъ документи сж твърде цененъ изворъ за стопанската история на Солунъ и Македония. Съ обяснителнитѣ бележки на издателя ставатъ понятни съобщаванитѣ въ тѣхъ събития и термини. Книгата е украсена съ нѣколко картини заети отъ стари съчинения. Две отъ тѣхъ представятъ две солунски старини (Вардарска порта и останки на римски портикъ), които сега не се намиратъ въ Солунъ. И в. С.

Dans cette œuvre du prof. M. Laskaris sont publiés quelques documents très importants des consuls français à Salonique sur la vie économique de cette ville pendant la deuxième moitié du XVIII siècle. Dans sa „Description des pays du département du Consulat de Salonique“ de 1777 S. V. Arasy en parlant de la population de Salonique mentionne seulement des Turcs, Juifs et Grecs. Mais on sait bien d'autres auteurs qu'à cette époque-là à Salonique vivaient aussi des Bulgares Arasy ne parle pas aussi des Bulgares dans la région de Sérès. Il est très probable qu'il à compté les Bulgares dans cette région ensemble avec toutes les orthodoxes dans la groupe ethnique uniquement reconnue par les autorités turques — la „Rum milleti“. Dans deux rapports datés de 1779 le même auteur décrit les desordres provoqués par Abdil aga Šahbenderoglu à Doïran, suprimés par Capétan pacha en 1779. — Thomas de Sonville dans son mémoire de 1750 et Félix (Beaujour) dans un mémoire de 1797 nous donnent assez de renseignements sur le commerce de Salonique. Celui-ci est affecté par une décadence très visible depuis les 80 ans du XVIII siècle à cause de l'apparition d'autres ports commerciaux dans la Turquie d'Europe et du fait que dans les partie septentrionales de cette Empire commencent à arriver de marchandises directement par Venise, Raguse, l'Allemagne. Les foires annuelles dans divers lieux de la Turquie d'Europe étaient aussi d'une grande importance pour le commerce de Salonique. On doit noter surtout les foires d'Uzundžovo, de Sliven et surtout de Sérès. Par l'intermédiaire de ces foires se repandaient les marchandises importées de l'Étranger par Salonique.

D-r Assen Iv. Kraïnikowsky, La question de Macédoine et la diplomatie européenne. Préface du Dr Louis Villat, professeur d'histoire contemporaine à l'Université de Toulouse. Paris, Librairie Marcel Rivière & Cie.

Ето една книга, която съ задоволство се посрѣща отъ всѣки родолюбивъ македонски българинъ, особено поради това, че тя излиза по време, когато по-малко се пише за Македония. Тя е още по-ценна съ това, че е първиятъ книжовенъ трудъ, въ който цѣлостно и компетентно е обгърната дипломатическата история на македонския въпросъ

Въ началото д-ръ Крайниковски описва географското положение на Балканския п-въ и неговата стара история, изтъква значението на Македония като срѣдищно землище на полуострова, проследява всички поселения въ него, излага възникването и развоя на източния въпросъ и подробно описва поведението на великитѣ сили по отношение на българския въпросъ презъ време на освободителната руско-турска война и предимно на Цариградската конференция. Авторътъ вѣрно подчертава, че Санстефанскиятъ договоръ отбелязваше кулминационната точка на руската намѣса въ Близкия истокъ. Следъ това той конкретно разглежда произхода на македонския въпросъ, като различава две главни страни въ него, които взаимно се допълватъ: 1) политическа и стратегическа и 2) национална, етническа и психологическа.

Следъ Берлинския конгресъ, когато вече македонскиятъ въпросъ се отдѣля отъ общия източенъ въпросъ, ясно се очертава политиката на балканскитѣ държави, а сжщо и ходоветѣ на европейската дипломация по отношение на тая най-значителна балканска проблема. На руско-австрийското съглашение отъ 1897 год. за запазване картата на Балканския полуостровъ се дължатъ до голѣма степень и реформенитѣ акции въ Македония.

На тѣзи реформени акции, които въ сжщность съставятъ най-значителната дипломатическа дейность на великитѣ сили по отношение на Македония, авторътъ основателно е посветилъ по-голѣмата часть отъ своя трудъ. Той раздѣля на три фази реформеното дѣло въ Македония: 1) отъ 1878 до 1903 г., 2) отъ илинденското възстание до 1907 г. и 3) отъ 1907 г. (следъ руско-английското съглашение) до младотурската революция въ 1903 г. Младотурската революция осуети новата намѣса на великитѣ сили, която щѣше да доведе Македония до автономия. По тоя начинъ младотурцитѣ постигнаха своята цель: не само европейскиятъ контролъ въ Македония бѣ вдигнатъ, но съ своитѣ примамливи лозунги за равенство и братство между народитѣ въ империята тѣ заблудиха и самата Македоно-одринска организация, която разформирува своитѣ бойни кадри.

Г-нъ Крайниковски отдѣля доста мѣсто на балканския съюзъ и войнитѣ презъ 1912/13 г. Въ отдѣлна глава той разглежда и отношенията на великитѣ сили къмъ балканския съюзъ. Той сжщо подробно излага самата междусъюзнишка война, Букурещкия миренъ договоръ и първата подѣлба на Македония.

Въ своето заключение г. Крайниковски се спира на свѣтовната война и на принципитѣ на Уилсона. Той говори и за рапорта на американскитѣ експерти по балканскитѣ въпроси, връченъ на Уилсона на

D-r Assen Iv. Kraïnikowsky, La question de Macédoine et la diplomatie européenne. Préface du Dr Louis Villat, professeur d'histoire contemporaine à l'Université de Toulouse. Paris, Librairie Marcel Rivière & Cie.

Ето една книга, която съ задоволство се посрѣща отъ всѣки родолюбивъ македонски българинъ, особено поради това, че тя излиза по време, когато по-малко се пише за Македония. Тя е още по-ценна съ това, че е първиятъ книжовенъ трудъ, въ който цѣлостно и компетентно е обгърната дипломатическата история на македонския въпросъ

Въ началото д-ръ Крайниковски описва географското положение на Балканския п-въ и неговата стара история, изтъква значението на Македония като срѣдищно землище на полуострова, проследява всички поселения въ него, излага възникването и развоя на източния въпросъ и подробно описва поведението на великитѣ сили по отношение на българския въпросъ презъ време на освободителната руско-турска война и предимно на Цариградската конференция. Авторътъ вѣрно подчертава, че Санстефанскиятъ договоръ отбелязваше кулминационната точка на руската намѣса въ Близкия изтокъ. Следъ това той конкретно разглежда произхода на македонския въпросъ, като различава две главни страни въ него, които взаимно се допълватъ: 1) политическа и стратегическа и 2) национална, етническа и психологическа.

Следъ Берлинския конгресъ, когато вече македонскиятъ въпросъ се отдѣля отъ общия източенъ въпросъ, ясно се очертава политиката на балканскитѣ държави, а сжщо и ходоветѣ на европейската дипломация по отношение на тая най-значителна балканска проблема. На руско-австрийското съглашение отъ 1897 год. за запазване картата на Балканския полуостровъ се дължатъ до голѣма степень и реформенитѣ акции въ Македония.

На тѣзи реформени акции, които въ сжщность съставятъ най-значителната дипломатическа дейность на великитѣ сили по отношение на Македония, авторътъ основателно е посветилъ по-голѣмата часть отъ своя трудъ. Той раздѣля на три фази реформеното дѣло въ Македония: 1) отъ 1878 до 1903 г., 2) отъ илинденското възстание до 1907 г. и 3) отъ 1907 г. (следъ руско-английското съглашение) до младотурската революция въ 1903 г. Младотурската революция осуети новата намѣса на великитѣ сили, която щѣше да доведе Македония до автономия. По тоя начинъ младотурцитѣ постигнаха своята цель: не само европейскиятъ контролъ въ Македония бѣ вдигнатъ, но съ своитѣ примамливи лозунги за равенство и братство между народитѣ въ империята тѣ заблудиха и самата Македоно-одринска организация, която разформирува своитѣ бойни кадри.

Г-нъ Крайниковски отдѣля доста мѣсто на балканския съюзъ и войнитѣ презъ 1912/13 г. Въ отдѣлна глава той разглежда и отношенията на великитѣ сили къмъ балканския съюзъ. Той сжщо подробно излага самата междусъюзнишка война, Букурещкия миренъ договоръ и първата подѣлба на Македония.

Въ своето заключение г. Крайниковски се спира на свѣтовната война и на принципитѣ на Уилсона. Той говори и за рапорта на американскитѣ експерти по балканскитѣ въпроси, връченъ на Уилсона на

21 януарий 1919 г. Споредъ мнението на тѣзи експерти, а сжщо и на полковникъ Хаузъ, сждбата на Македония трѣбва да се реши следъ една предварителна анкета.

Струва ни се, че точно въ тая часть на своя трудъ д-ръ Крайниковски трѣбваше да бжде по-обстоенъ, като си послужи и съ други публикувани дипломатически документи. Той не изнася нищо отъ разисквания въ Парижъ върху македонския въпросъ презъ 1919 г. Не говори и за развитието на македонския въпросъ следъ Ньойския договоръ. Колкото и да е малка дипломатическата дейность, засѣгаща Македония отъ свѣтовната война насамъ, все пакъ има известни прояви, които трѣбва да бждатъ изтъкнати. Това сж между другото и многобройнитѣ петиции на македонскитѣ организации (революционни и легални) и на българи отъ вжтрешностьта на Македония до О. Н., до велики сили и до разни институти и сдружения въ Европа, които, както въ общата история, тъй и въ дипломатическата история на македонския въпросъ заематъ значително мѣсто.

Въ втората часть на своето заключение г. Крайниковски посочва и разрешение на македонския въпросъ. Той смѣта, че Македония трѣбва да се издигне въ свободна държава чрезъ единъ международенъ актъ, като се обяви за държава съ постояненъ неутралитетъ.

Къмъ книгата сж приложени английски и руски проекти за реформи въ Македония отъ 1908 г., една диаграма на реформитѣ, статистически данни за населението въ Македония и карти.

За този свой трудъ авторътъ е трѣбвало да се справи почти съ цѣлата книжнина на български и чужди езици върху македонския въпросъ, съ много дипломатически документи, доклади и др. И трѣбва да се признае, че той е боравилъ извърде умѣло съ тоя огроменъ материалъ.

Трѣбва сжщо да се подчертае, че, обнародвана на френски езикъ, книгата „Македонскиятъ въпросъ и европейската дипломация“ има и това ценно преимущество, че съ своята научна стойность и широкитѣ рамки, въ които е поставенъ македонскиятъ въпросъ, може да послужи и на всѣки чужденецъ, който се интересува отъ балканскитѣ проблеми и желае да проникне въ трагичната и сжщевременно епична история на 60-годишната борба, която българщината води въ Македония за тържеството на правдата и свободата.

Извънъ всичко това, тая книга е красива проява и на борческия духъ на нейния авторъ. Безъ да губи нищо отъ своята научна стойность, отъ нея лъха възвишениятъ стремежъ да се служи на правдата, действителния миръ, а отъ тамъ и на цѣлото човѣчество — едно тъй благородно чувство, еднакво присжщо както на македонския революционеръ, тъй и на македонеца борецъ съ перо въ ржка.

Но на г. Крайниковски трѣбва да се признае и една друга заслуга; той е успѣлъ да спечели за каузата на Македония единъ отъ известнитѣ френски професори по нова история отъ университета въ Тулуза — г. Луи Вила. Самъ г. Вила е написалъ прекрасенъ предговоръ къмъ книгата, отъ всѣки редъ на който се излжчва топло съчувствие къмъ участьта и дѣлото на Македония. Г-нъ Луи Вила безре-

21 януарий 1919 г. Споредъ мнението на тѣзи експерти, а сжщо и на полковникъ Хаузъ, сждбата на Македония трѣбва да се реши следъ една предварителна анкета.

Струва ни се, че точно въ тая часть на своя трудъ д-ръ Крайниковски трѣбваше да бжде по-обстоенъ, като си послужи и съ други публикувани дипломатически документи. Той не изнася нищо отъ разисквания въ Парижъ върху македонския въпросъ презъ 1919 г. Не говори и за развитието на македонския въпросъ следъ Ньойския договоръ. Колкото и да е малка дипломатическата дейность, засѣгаща Македония отъ свѣтовната война насамъ, все пакъ има известни прояви, които трѣбва да бждатъ изтъкнати. Това сж между другото и многобройнитѣ петиции на македонскитѣ организации (революционни и легални) и на българи отъ вжтрешностьта на Македония до О. Н., до велики сили и до разни институти и сдружения въ Европа, които, както въ общата история, тъй и въ дипломатическата история на македонския въпросъ заематъ значително мѣсто.

Въ втората часть на своето заключение г. Крайниковски посочва и разрешение на македонския въпросъ. Той смѣта, че Македония трѣбва да се издигне въ свободна държава чрезъ единъ международенъ актъ, като се обяви за държава съ постояненъ неутралитетъ.

Къмъ книгата сж приложени английски и руски проекти за реформи въ Македония отъ 1908 г,, една диаграма на реформитѣ, статистически данни за населението въ Македония и карти.

За този свой трудъ авторътъ е трѣбвало да се справи почти съ цѣлата книжнина на български и чужди езици върху македонския въпросъ, съ много дипломатически документи, доклади и др. И трѣбва да се признае, че той е боравилъ извърде умѣло съ тоя огроменъ материалъ.

Трѣбва сжщо да се подчертае, че, обнародвана на френски езикъ, книгата „Македонскиятъ въпросъ и европейската дипломация“ има и това ценно преимущество, че съ своята научна стойность и широкитѣ рамки, въ които е поставенъ македонскиятъ въпросъ, може да послужи и на всѣки чужденецъ, който се интересува отъ балканскитѣ проблеми и желае да проникне въ трагичната и сжщевременно епична история на 60-годишната борба, която българщината води въ Македония за тържеството на правдата и свободата.

Извънъ всичко това, тая книга е красива проява и на борческия духъ на нейния авторъ. Безъ да губи нищо отъ своята научна стойность, отъ нея лъха възвишениятъ стремежъ да се служи на правдата, действителния миръ, а отъ тамъ и на цѣлото човѣчество — едно тъй благородно чувство, еднакво присжщо както на македонския революционеръ, тъй и на македонеца борецъ съ перо въ ржка.

Но на г. Крайниковски трѣбва да се признае и една друга заслуга; той е успѣлъ да спечели за каузата на Македония единъ отъ известнитѣ френски професори по нова история отъ университета въ Тулуза — г. Луи Вила. Самъ г. Вила е написалъ прекрасенъ предговоръ къмъ книгата, отъ всѣки редъ на който се излжчва топло съчувствие къмъ участьта и дѣлото на Македония. Г-нъ Луи Вила безре-

зервно приема тезата на г. д-ръ Крайниковски и горещо препоржчва труда му на чуждия читателски свѣтъ.

Н. Коларовъ

C'est le premier livre dans lequel est fait un exposé complet de l'histoire diplomatique de la Macédoine. Le Docteur Kraïnikovski nous décrit tout d'abord la position géographique de la Péninsule Balkanique et son ancienne histoire en soulignant la position centrale de la Macédoine dans la Péninsule. Il expose ensuite les changements dans la podulation, les premiers aspects et l'évolution de la question d'Orient, la conduite des Grandes Puissances envers la question bulgare pendant la Guerre de libération russo-turque en 1877/78 et surtout pendant la Conférence de Constantinople. L'auteur à très bien souligné que le traité de San-Stéphano indique le point culminant de l'intervention russe dans les affaires du Proche Orient. Ensuite l'auteur fait l'étude plus concret de la genèse de la question macédonienne en distinguant dans celle-ci deux côté qui se complètent: 1) question politique et stratégique et 2) question nationale, ethnique et psychologique. Pour préparer cette œuvre l'auteur a du feuilleter presque toute la littérature sur la question macédonienne. Le Docteur Kraïnikovski a utilisé cette immense bibliographie d'habilité remarquable.

Методий Поповъ, Наследственость, раса и народъ. Расова принадлежность на българитѣ. София, 1938 г. In-8⁰, 148 стр.

Въ началото на миналата 1938 г. професоръть по биология въ Софийския университетъ Методий Поповъ обнародва една брошура подъ надсловъ „Българскиятъ народъ между европейскитѣ народи", която представя отъ себе си една сказка, държана на 12 януарий 1938 г. на учредителното събрание на естествениците въ България. Впоследствие сжщата беседа по-широко разработена бѣ обнародвана въ една доста голѣма книга подъ горния надсловъ. Тя съдържа четири глави: 1) Учение за наследствеността, 2) Учение за човѣшкитѣ раси, съ указания за расовитѣ съотношения у европейскитѣ народи, 3) Расова принадлежность на българитѣ и 4) Биологически причини за упадъка на човѣшкитѣ общества.

Първата глава представя само едно сбито изложение на най-новитѣ схващания за наследствеността. Съ право Поповъ смѣта, че тѣхното познаване е наложително за всѣки, който се нагърбва съ антроположки въпроси и съ така наречената „расова проблема", станала сега много актуална поради ролята, която тя започна да играе въ политиката (вжтрешна и външна) на нѣкои европейски държави. Втората глава отъ труда на проф. М. Поповъ започва съ единъ сбитъ и ясенъ прегледъ на развоя на човѣка презъ кватернерната или така наричаната още „ледникова епоха", като се изтъква, че едвамъ къмъ нейния край се явяватъ, поради мутации, нѣколко разновидности, които представятъ и първитѣ наченки на расова диференциация на човѣшкия родъ. Следъ това сж посочени накратко белезитѣ на петьтѣ раси на европидния клонъ на човѣшкия родъ. Характеризирани сж северната, ал-

зервно приема тезата на г. д-ръ Крайниковски и горещо препоржчва труда му на чуждия читателски свѣтъ.

Н. Коларовъ

C'est le premier livre dans lequel est fait un exposé complet de l'histoire diplomatique de la Macédoine. Le Docteur Kraïnikovski nous décrit tout d'abord la position géographique de la Péninsule Balkanique et son ancienne histoire en soulignant la position centrale de la Macédoine dans la Péninsule. Il expose ensuite les changements dans la podulation, les premiers aspects et l'évolution de la question d'Orient, la conduite des Grandes Puissances envers la question bulgare pendant la Guerre de libération russo-turque en 1877/78 et surtout pendant la Conférence de Constantinople. L'auteur à très bien souligné que le traité de San-Stéphano indique le point culminant de l'intervention russe dans les affaires du Proche Orient. Ensuite l'auteur fait l'étude plus concret de la genèse de la question macédonienne en distinguant dans celle-ci deux côté qui se complètent: 1) question politique et stratégique et 2) question nationale, ethnique et psychologique. Pour préparer cette œuvre l'auteur a du feuilleter presque toute la littérature sur la question macédonienne. Le Docteur Kraïnikovski a utilisé cette immense bibliographie d'habilité remarquable.

Методий Поповъ, Наследственость, раса и народъ. Расова принадлежность на българитѣ. София, 1938 г. In-8⁰, 148 стр.

Въ началото на миналата 1938 г. професоръть по биология въ Софийския университетъ Методий Поповъ обнародва една брошура подъ надсловъ „Българскиятъ народъ между европейскитѣ народи“, която представя отъ себе си една сказка, държана на 12 януарий 1938 г. на учредителното събрание на естествеиицитѣ въ България. Впоследствие сжщата беседа по-широко разработена бѣ обнародвана въ една доста голѣма книга подъ горния надсловъ. Тя съдържа четири глави: 1) Учение за наследствеността, 2) Учение за човѣшкитѣ раси, съ указания за расовитѣ съотношения у европейскитѣ народи, 3) Расова принадлежность на българитѣ и 4) Биологически причини за упадъка на човѣшкитѣ общества.

Първата глава представя само едно сбито изложение на най-новитѣ схващания за наследствеността. Съ право Поповъ смѣта, че тѣхното познаване е наложително за всѣки, който се нагърбва съ антроположки въпроси и съ така наречената „расова проблема“, станала сега много актуална поради ролята, която тя започна да играе въ политиката (вжтрешна и външна) на нѣкои европейски държави. Втората глава отъ труда на проф. М. Поповъ започва съ единъ сбитъ и ясенъ прегледъ на развоя на човѣка презъ кватернерната или така наричаната още „ледникова епоха“, като се изтъква, че едвамъ къмъ нейния край се явяватъ, поради мутации, нѣколко разновидности, които представятъ и първитѣ наченки на расова диференциация на човѣшкия родъ. Следъ това сж посочени накратко белезитѣ на петьтѣ раси на европидния клонъ на човѣшкия родъ. Характеризирани сж северната, ал-

пийската, медитеранската, динарската и източно-балтийската раса. Много вѣрно и доста твърдо е подчертана истината, че въ днешно време нѣма расово чистъ народъ, че въ всѣки единъ се наблюдаватъ най-разнообразни смѣшения и че разликата между тѣхъ въ расово отношение се състои главно въ това, че разнитѣ раси (дори по-точно би било да се каже: расови белези) сж застжпени у различнитѣ народи въ различни проценти. За да освѣтли това нѣщо, Поповъ излага накратко географското разпространение на споменатитѣ петь раси. Тукъ вече нѣкои критични забележки ще бждатъ, струва ми се, твърде умѣстни.

Въ желанието си да приведе цѣлото население въ Европа къмъ споменатитѣ петь расови типа, Поповъ прави нѣкои обобщения, които не сж много умѣстни. Той причислява тракитѣ и славянитѣ къмъ северната раса (последнитѣ за времето преди да се смѣсили съ монголски племена, което било довело до създаването на източно-балтийската раса). Ако за една часть отъ тракитѣ това твърдение е позволено, за славянитѣ то не е подходно, защото имаме доста много антроположки и археоложки данни, които ни показватъ, че за тѣхъ е типиченъ така нареченият „курганенъ“ или сарматски типъ, опредѣленъ отъ Деникеръ като „атланто-медитерански“ и който е високъ, слабо брюнетенъ и долихокефаленъ.[1] Не е много сполучливо и подвеждането на албанцитѣ подъ групата на динарската раса, защото само тѣхната брахикефалия не е достатъчна, за да ги характеризира расово. Поради тѣхнитѣ специфични белези въ науката си е пробило пжть мнението, че албанцитѣ представятъ отдѣленъ расовъ типъ, нареченъ „ктела-типъ“.[2]

Несъмнено най-интересна е главата, въ която се говори за расовата принадлежность на българитѣ. Споредъ проф. Поповъ, основата на нашия народъ е отъ северната раса, понеже и тракитѣ, които били дошли на полуострова 3,000 до 2,500 години пр. Хр., и славянитѣ, които дошли около VII в. сл. Хр., били, както се каза по-горе, отъ северната раса. У нашия народъ нѣмало много монголски черти. Това показвало, че туранскитѣ българи били малочислени, изтрѣбени били освенъ това въ постояннитѣ войни, поради което не могли да укажатъ нѣкакво въздействие върху физическитѣ черти на народа, на който тѣ дали името си. Чрезъ римското владичество у насъ се билъ засилилъ медитеранскиятъ типъ.

Тезата на проф. Поповъ противоречи въ много свои части на всички до сега изказани мнения за етногенезиса на българския народъ. Трѣбва да се отбележи, че той не казва нито дума за тѣзи мнения. Изглежда, проф. Поповъ не познава литературата върху антропологията на българитѣ, още по-малко на другитѣ балкански народи. Нему ще да

[1] За този типъ вж. V. Bunak The craniological types of the East slavic kurgans, въ Anthropologie, Praha, 1932, vol. X, стр. 275. Поради подобието на този типъ съ медитеранския нѣкои автори го причисляватъ направо къмъ медитеранската раса (вж. V. Giuffrida-Ruggeri, Contributo all'antropologia fisica delle region dinariche e danubiane e dell' Asia anteriore. Archivio per l'Antropologia, 1908).

[2] Вж. A. Haberlandt und V. Lebzelter, Zur phypischen Anthropologie der Albanesen, въ Archiv f. Anthropologie, N. Folge, Bd. XVIII, H. 3 und 4, 1919, стр. 137.

пийската, медитеранската, динарската и източно-балтийската раса. Много вѣрно и доста твърдо е подчертана истината, че въ днешно време нѣма расово чистъ народъ, че въ всѣки единъ се наблюдаватъ най-разнообразни смѣшения и че разликата между тѣхъ въ расово отношение се състои главно въ това, че разнитѣ раси (дори по-точно би било да се каже: расови белези) сж застжпени у различнитѣ народи въ различни проценти. За да освѣтли това нѣщо, Поповъ излага накратко географското разпространение на споменатитѣ петь раси. Тукъ вече нѣкои критични забележки ще бждатъ, струва ми се, твърде умѣстни.

Въ желанието си да приведе цѣлото население въ Европа къмъ споменатитѣ петь расови типа, Поповъ прави нѣкои обобщения, които не сж много умѣстни. Той причислява тракитѣ и славянитѣ къмъ северната раса (последнитѣ за времето преди да се смѣсили съ монголски племена, което било довело до създаването на източно-балтийската раса). Ако за една часть отъ тракитѣ това твърдение е позволено, за славянитѣ то не е подходно, защото имаме доста много антроположки и археоложки данни, които ни показватъ, че за тѣхъ е типиченъ така нареченятъ „курганенъ“ или сарматски типъ, опредѣленъ отъ Деникеръ като „атланто-медитерански“ и който е високъ, слабо брюнетенъ и долихокефаленъ.[1] Не е много сполучливо и подвеждането на албанцитѣ подъ групата на динарската раса, защото само тѣхната брахикефалия не е достатъчна, за да ги характеризира расово. Поради тѣхнитѣ специфични белези въ науката си е пробило пжть мнението, че албанцитѣ представятъ отдѣленъ расовъ типъ, нареченъ „ктела-типъ“.[2]

Несъмнено най-интересна е главата, въ която се говори за расовата принадлежность на българитѣ. Споредъ проф. Поповъ, основата на нашия народъ е отъ северната раса, понеже и тракитѣ, които били дошли на полуострова 3,000 до 2,500 години пр. Хр., и славянитѣ, които дошли около VII в. сл. Хр., били, както се каза по-горе, отъ северната раса. У нашия народъ нѣмало много монголски черти. Това показвало, че туранскитѣ българи били малочислени, изтрѣбени били освенъ това въ постояннитѣ войни, поради което не могли да укажатъ нѣкакво въздействие върху физическитѣ черти на народа, на който тѣ дали името си. Чрезъ римското владичество у насъ се билъ засилилъ медитеранскиятъ типъ.

Тезата на проф. Поповъ противоречи въ много свои части на всички до сега изказани мнения за етногенезиса на българския народъ. Трѣбва да се отбележи, че той не казва нито дума за тѣзи мнения. Изглежда, проф. Поповъ не познава литературата върху антропологията на българитѣ, още по-малко на другитѣ балкански народи. Нему ще да

---

[1] За този типъ вж. V. Bunak The craniological types of the East slavic kurgans, въ Anthropologie, Praha, 1932, vol. X, стр. 275. Поради подобието на този типъ съ медитеранския нѣкои автори го причисляватъ направо къмъ медитеранската раса (вж. V. Giuffrida-Ruggeri, Contributo all'antropologia fisica delle region dinariche e danubiane e dell' Asia anteriore. Archivio per l'Antropologia, 1908).

[2] Вж. A. Haberlandt und V. Lebzelter, Zur phypischen Anthropologie der Albanesen, въ Archiv f. Anthropologie, N. Folge, Bd. XVIII, H. 3 und 4, 1919, стр. 137.

сж останали неизвестни трудоветѣ на покойния доцентъ по география К. Дрончиловъ, приноситѣ на Вжосекъ и Лебцелтеръ за антропологията на македонскитѣ българи, теориитѣ на Чекановски за произхода и расовия съставъ на нашия народъ. Проф. Поповъ не познава и моитѣ две работи, печатани въ „Македонски прегледъ“ — едната върху населението на областьта Разлогъ,[1] а другата върху етногенезиса на нашия народъ.[2] Въ нея всички заключения сж вадени възъ основа на лични непубликувани изследвания и възъ основа на всички публикувани до днесъ данни за антропометрията на българитѣ. Поради това бихъ си позволилъ да посоча тази моя статия и като литературенъ показалецъ.

Балканскиятъ полуостровъ не е билъ tabula rasa до дохаждането на тракитѣ. За това свидетелствуватъ изобилнитѣ предисторични находки. Щомъ проф. Поповъ смѣта, че за да се издири произходътъ на различнитѣ расови типове, които се срѣщатъ у българския народъ, е необходимо да се върнемъ 4,000 години назадъ и започнемъ съ тракитѣ (ще видимъ малко по-долу, че това не е необходимо), той е трѣбвало да обърне внимание на обстоятелството, че тракитѣ сж били само владѣтелска класа, която е господствувала надъ население, което е имало тъкмо противоположни тѣлесни белези. Това обстоятелство много добре е изтъкнато и отъ проф. Г. Кацаровъ, за когото Поповъ не намира достатъчно възторжени думи, за да възхвали научното му дѣло, което наистина заслужава похвала. Жалко е само, че проф. Поповъ не е използувалъ трудоветѣ на проф. Кацаровъ, както подобава. Че предтракийското население е било много разнородно по външни белези, това личи най-добре отъ скелетитѣ, които сж запазени и до днесъ отъ предтракийската епоха и които сж намѣрени въ разни краища на България. Отъ тѣзи останки личи много добре, че покрай едни дългоглави жители, които сж могли да бждатъ както отъ северната, така и отъ медитеранската раса, дори много повече отъ последната, тукъ сж живѣли и хора съ ясно изразени негроидни черти, както и брахикефали.[3]

Къмъ тази пъстра смѣсица въ началото на второто хилядолѣтие пр. Хр. сж се присъединили и тракитѣ. Но дали тази смѣсица е имала нѣкакво голѣмо значение за формирането на българския народъ? Въ това имаме пълно основание да се съмняваме, като знаемъ, че славянитѣ, които сж се заселили на Балканския полуостровъ, сж се настанили въ мѣста предварително опустошени и обезлюдени поради набѣ-

[1] Дим. Ярановъ, Антропометрични изучвания на населението въ Разлогъ. Мак. прегледъ, год. VII, кн. 4, 1932, стр. 25—46. Това е единствената работа въ българската антроположка литература, въ която населението на една область е изучено не чрезъ мѣрения върху случайно попаднали предъ очитѣ на изследвача жители на областьта, но като е взималъ само по единъ представитель отъ всѣки родъ въ областьта. По този начинъ е обхванато безъ съмнение цѣлото население на тази покрайнина.

[2] Дим. Ярановъ, Въпросътъ за етническото потекло на българитѣ отъ Западна България и Македония презъ последнитѣ 10 години, въ Макед. прегледъ, год. IX, кн. 1, 1934, стр. 31—52

[3] Dim. Jaranoff, Contribution à l'étude anthropologique de la population préhistorique de la Péninsule Balkanique, въ Сборникъ въ память на проф. П. Никовъ (подъ печать).

сж останали неизвестни трудоветѣ на покойния доцентъ по география К. Дрончиловъ, приноситѣ на Вжосекъ и Лебцелтеръ за антропологията на македонскитѣ българи, теориитѣ на Чекановски за произхода и расовия съставъ на нашия народъ. Проф. Поповъ не познава и моитѣ две работи, печатани въ „Македонски прегледъ" — едната върху населението на областьта Разлогъ,[1] а другата върху етногенезиса на нашия народъ.[2] Въ нея всички заключения сж вадени възъ основа на лични непубликувани изследвания и възъ основа на всички публикувани до днесъ данни за антропометрията на българитѣ. Поради това бихъ си позволилъ да посоча тази моя статия и като литературенъ показалецъ.

Балканскиятъ полуостровъ не е билъ tabula rasa до дохаждането на тракитѣ. За това свидетелствуватъ изобилнитѣ предисторични находки. Щомъ проф. Поповъ смѣта, че за да се издири произходътъ на различнитѣ расови типове, които се срѣщатъ у българския народъ, е необходимо да се върнемъ 4,000 години назадъ и започнемъ съ тракитѣ (ще видимъ малко по-долу, че това не е необходимо), той е трѣбвало да обърне внимание на обстоятелството, че тракитѣ сж били само владѣтелска класа, която е господствувала надъ население, което е имало тъкмо противоположни тѣлесни белези. Това обстоятелство много добре е изтъкнато и отъ проф. Г. Кацаровъ, за когото Поповъ не намира достатъчно възторжени думи, за да възхвали научното му дѣло, което наистина заслужава похвала. Жалко е само, че проф. Поповъ не е използувалъ трудоветѣ на проф. Кацаровъ, както подобава. Че предтракийското население е било много разнородно по външни белези, това личи най-добре отъ скелетитѣ, които сж запазени и до днесъ отъ предтракийската епоха и които сж намѣрени въ разни краища на България. Отъ тѣзи останки личи много добре, че покрай едни дългоглави жители, които сж могли да бждатъ както отъ северната, така и отъ медитеранската раса, дори много повече отъ последната, тукъ сж живѣли и хора съ ясно изразени негроидни черти, както и брахикефали.[3]

Къмъ тази пъстра смѣсица въ началото на второто хилядолѣтие пр. Хр. сж се присъединили и тракитѣ. Но дали тази смѣсица е имала нѣкакво голѣмо значение за формирането на българския народъ? Въ това имаме пълно основание да се съмняваме, като знаемъ, че славянитѣ, които сж се заселили на Балканския полуостровъ, сж се настанили въ мѣста предварително опустошени и обезлюдени поради набѣ-

[1] Дим. Ярановъ, Антропометрични изучвания на населението въ Разлогъ. Мак. прегледъ, год. VII, кн. 4, 1932, стр. 25—46. Това е единствената работа въ българската антроположка литература, въ която населението на една область е изучено не чрезъ мѣрения върху случайно попаднали предъ очитѣ на изследвача жители на областьта, но като е взималъ само по единъ представитель отъ всѣки родъ въ областьта. По този начинъ е обхванато безъ съмнение цѣлото население на тази покрайнина.

[2] Дим. Ярановъ, Въпросътъ за етническото потекло на българитѣ отъ Западна България и Македония презъ последнитѣ 10 години, въ Макед. прегледъ, год. IX, кн. 1, 1934, стр. 31—52

[3] Dim. Jaranoff, Contribution à l'étude anthropologique de la population préhistorique de la Péninsule Balkanique, въ Сборникъ въ паметь на проф. П. Никовъ (подъ печать).

зитѣ на десетки варварски племена. Заселването на славянитѣ е станало въ свободни земи, кждето тѣ донесли споменатия по-горе курганенъ типъ.[1] И тъкмо поради изтъкнатото обстоятелство този типъ е запазенъ така добре въ българскитѣ земи. Северниятъ типъ въ българскитѣ земи е рѣдкость.[2] Всички до сега публикувани антроположки материали говорятъ въ този смисълъ.

Вѣрно е, че монголскиятъ типъ не е тъй много разпространенъ въ българскитѣ земи, както би се очаквало, като се знаятъ историческитѣ събития. Ще забележа, че и малкото монголоидни черти, които се намиратъ у нашия народъ, не се дължатъ на аспаруховитѣ българи, както мисли проф. Поповъ, а главно на куманитѣ и въ Северна България на други тюркски народи, дошли по сжщото време и следъ това (вж. п. моя статия върху етногенезиса на българитѣ).

Не бихъ се спиралъ тъй обстойно на тази книга, ако да не бѣше подчертано изрично въ нея, че въ скоро време предстояло да бждатъ публикувани трудове по сжщия въпросъ отъ биологическия институтъ при Университета. Желателно е при изработването имъ да се вземе подъ внимание цѣлата литература, за да се избѣгнатъ нежелателни пропуски.

Като се изключатъ изтъкнатитѣ недостатъци може да се каже, че трудътъ на проф. Поповъ запълва една доста голѣма празднина въ нашата литература, защото освѣтлява много правилно и доста обстойно въпроса за наследственостьта, за раситѣ въ Европа, както и за упадъка на културнитѣ народи. По последния въпросъ авторътъ като че ли изпада въ друга крайность, като твърди, че творческата способность на народитѣ се повдигала само при настжпване на смѣшения. За да подкрепи това свое твърдение, авторътъ привежда най-различни примѣри, между другото и отъ българската история: възходътъ по времето на Симеона се дължалъ на станалата преди това смѣсица на славяни съ траки и прабългари. Струва ми се, че при такива твърдения трѣбва да бждемъ много внимателни и никога да не забравяме, че примѣритѣ могатъ да бждатъ подбрани доста тенденциозно.[3] Все пакъ идеята е много интересна и не е зле да се продължатъ проучванията въ тази посока.

Дим. Ярановъ

---

[1] Особено ясно се изказва въ този смисълъ Lebzelter, Beitrage zur physischen Anthropologie der Balkanhalbinsel, II, въ Mitt. Anthropol. Gesellsch. zu Wien, 1933, Bb. 33, H. III—IV.

[2] Въ желанието си да изтъкне голѣмото разпространение на славянитѣ на Балканския полуостровъ, проф. Поповъ споменава, че въ Гърция имало 300 славянски названия, като цитира по този случаи проф. Vasmer. Въ сжщность тѣзи имена сж повече отъ 1000 и не на Vasmer, а на мнозина учени преди него се пада заслугата за тѣхното изнасяне. Изобщо прави впечатление, че за проф. Поповъ като че не сжществуватъ други учени извънъ Vasmer, Г. Кацаровъ и Ватевъ, които да сж се занимавали съ въпроситѣ, които той третира.

[3] Вижъ обстойната критика на проф. Д. Михалчевъ върху тази часть отъ труда на проф. М. Поповъ въ „Философски прегледъ", год. X, 1938, кн. 4, стр. 293—342.

зитѣ на десетки варварски племена. Заселването на славянитѣ е станало въ свободни земи, кждето тѣ донесли споменатия по-горе курганенъ типъ.[1] И тъкмо поради изтъкнатото обстоятелство този типъ е запазенъ така добре въ българскитѣ земи. Северниятъ типъ въ българскитѣ земи е рѣдкость.[2] Всички до сега публикувани антроположки материали говорятъ въ този смисълъ.

Вѣрно е, че монголскиятъ типъ не е тъй много разпространенъ въ българскитѣ земи, както би се очаквало, като се знаятъ историческитѣ събития. Ще забележа, че и малкото монголоидни черти, които се намиратъ у нашия народъ, не се дължатъ на аспаруховитѣ българи, както мисли проф. Поповъ, а главно на куманитѣ и въ Северна България на други тюркски народи, дошли по сжщото време и следъ това (вж. п. моя статия върху етногенезиса на българитѣ).

Не бихъ се спиралъ тъй обстойно на тази книга, ако да не бѣше подчертано изрично въ нея, че въ скоро време предстояло да бждатъ публикувани трудове по сжщия въпросъ отъ биологическия институтъ при Университета. Желателно е при изработването имъ да се вземе подъ внимание цѣлата литература, за да се избѣгнатъ нежелателни пропуски.

Като се изключатъ изтъкнатитѣ недостатъци може да се каже, че трудътъ на проф. Поповъ запълва една доста голѣма празднина въ нашата литература, защото освѣтлява много правилно и доста обстойно въпроса за наследственостьта, за раситѣ въ Европа, както и за упадъка на културнитѣ народи. По последния въпросъ авторътъ като че ли изпада въ друга крайность, като твърди, че творческата способность на народитѣ се повдигала само при настжпване на смѣшения. За да подкрепи това свое твърдение, авторътъ привежда най-различни примѣри, между другото и отъ българската история: възходътъ по времето на Симеона се дължалъ на станалата преди това смѣсица на славяни съ траки и прабългари. Струва ми се, че при такива твърдения трѣбва да бждемъ много внимателни и никога да не забравяме, че примѣритѣ могатъ да бждатъ подбрани доста тенденциозно.[3] Все пакъ идеята е много интересна и не е зле да се продължатъ проучванията въ тази посока.

Дим. Ярановъ

---

[1] Особено ясно се изказва въ този смисълъ Lebzelter, Beitrage zur physischen Anthropologie der Balkanhalbinsel, II, въ Mitt. Anthropol. Gesellsch. zu Wien, 1933, Bb. 33, H. III—IV.

[2] Въ желанието си да изтъкне голѣмото разпространение на славянитѣ на Балканския полуостровъ, проф. Поповъ споменава, че въ Гърция имало 300 славянски названия, като цитира по този случаи проф. Vasmer. Въ сжщность тѣзи имена сж повече отъ 1000 и не на Vasmer, а на мнозина учени преди него се пада заслугата за тѣхното изнасяне. Изобщо прави впечатление, че за проф. Поповъ като че не сжществуватъ други учени извънъ Vasmer, Г. Кацаровъ и Ватевъ, които да сж се занимавали съ въпроситѣ, които той третира.

[3] Вижъ обстойната критика на проф. Д. Михалчевъ върху тази часть отъ труда на проф. М. Поповъ въ „Философски прегледъ", год. X, 1938, кн. 4, стр. 293—342.

M. Popov. Hérédité, race et nation. La race des Bulgares. Sofia 1938. C.-rendu par Dim. Jaranoff.

Après une introduction très succinte sur le problème des races, M. Popov s'occupe de la race du peuple bulgare. D'après lui la base du notre peuple est de la race nordique, car, dit-il, les Thraces aussi bien que les Slaves étaient de la même race. Dans le peuple bulgare il n'y a pas beaucoup de traits mongoloïdes. Mais il y a beaucoup de types méditerranéens ce qui doit être en relation, d'après Popov, avec la domination romaine.

Popov n'a pas pris en considération la littérature existente sur cette question, il ne s'occupe pas du fait bien connu que les Slaves sont considérés comme appartenants au type courgan, que les Albanais qui sont les successeurs des Thraces et des Illyriens sont des brachycéphales typiques (mais n'appartienent pas au type dinarique, comme l'a cru M. Popov) que déjà deux millenaires avant J. Chr. avait beaucoup de brachycéphales dans la partie bulgare de la Péninsule Balkanique et surtout que la population de cette Péninsule de cette époque-là n'a rien à faire avec la population actuelle.

Боривоје Ж. Милојевић, Високе планине у нашој Краљевини. Београд, 1937. (Посебна издања Географског Друштва у Београду). In 8⁰, 459 стр., 70 профила, скици и карти въ текста и 16 фотографии въ отдѣлни приложения.

Професоръ Боривойе Ж. Милойевичъ, замѣстникъ на Йована Цвиича въ Бѣлградския университетъ, се занимава вече отъ 15 години съ изучването на високитѣ планини въ Югославия. Презъ последнитѣ години излѣзнаха отдѣлни статии върху нѣкои отъ тѣзи планини, между другото и върху Перистеръ, за която дадохъ своевременно рецензия въ „Македонски прегледъ“ (г. X., кн. 1—2, стр. 222—223). Съ новия си синтетиченъ трудъ Милойевичъ успѣшно завършва своето дѣло въ тази посока.

Книгата е раздѣлена на два голѣми и равномѣрно застжпени дѣла: общъ и специаленъ. Въ първия сж дадени общитѣ изводи, а въ втория дѣлъ сж разгледани по отдѣлно тѣзи високи планини, които до сега не сж били специално изследвани отъ автора. Като критерий за висока и низка планина авторътъ е избралъ единъ наистина много типиченъ белегъ — наличностьта или отсжтствието на ледникови форми, на следи отъ нѣкогашно завладяване. Съ този критерий на ржка отъ планинитѣ въ Македония подъ югославска власть като високи авторътъ отдѣля само Шаръ, Мокра (въ географската литература известна подъ името Якупица) и Перистеръ. Понеже Перистеръ е разгледанъ отъ Милойевича по-рано въ отдѣлна монография, въ втория дѣлъ сж разгледани само Шаръ и Мокра. Въ изучването не сж включени граничнитѣ планини Ябланица (на западъ отъ Охридското езеро) и Корабъ, по които сжщо има следи отъ заледяване.

Общиятъ дѣлъ започва съ една обширна глава отъ 112 страници, която засѣга общитѣ черти въ релефа на високитѣ планини въ Югославия, при което първо се дава въ груби линии геоложкиятъ съставъ и тектониката на главнитѣ високи планини. По отношение на тек-

M. Popov. Hérédité, race et nation. La race des Bulgares. Sofia 1938. C.-rendu par Dim. Jaranoff.

Après une introduction très succinte sur le problème des races, M. Popov s'occupe de la race du peuple bulgare. D'après lui la base du notre peuple est de la race nordique, car, dit-il, les Thraces aussi bien que les Slaves étaient de la même race. Dans le peuple bulgare il n'y a pas beaucoup de traits mongoloïdes. Mais il y a beaucoup de types méditerranéens ce qui doit être en relation, d'après Popov, avec la domination romaine.

Popov n'a pas pris en considération la littérature existente sur cette question, il ne s'occupe pas du fait bien connu que les Slaves sont considérés comme appartenants au type courgan, que les Albanais qui sont les successeurs des Thraces et des Illyriens sont des brachycéphales typiques (mais n'appartienent pas au type dinarique, comme l'a cru M. Popov) que déjà deux millenaires avant J. Chr. avait beaucoup de brachycéphales dans la partie bulgare de la Péninsule Balkanique et surtout que la population de cette Péninsule de cette époque-là n'a rien à faire avec la population actuelle.

Боривоје Ж. Милојевић, Високе планине у нашој Краљевини. Београд, 1937. (Посебна издања Географског Друштва у Београду). In 8°, 459 стр., 70 профила, скици и карти въ текста и 16 фотографии въ отдѣлни приложения.

Професоръ Боривойе Ж. Милойевичъ, замѣстникъ на Йована Цвиича въ Бѣлградския университетъ, се занимава вече отъ 15 години съ изучването на високитѣ планини въ Югославия. Презъ последнитѣ години излѣзнаха отдѣлни статии върху нѣкои отъ тѣзи планини, между другото и върху Перистеръ, за която дадохъ своевременно рецензия въ „Македонски прегледъ“ (г. X., кн. 1—2, стр. 222—223). Съ новия си синтетиченъ трудъ Милойевичъ успѣшно завършва своето дѣло въ тази посока.

Книгата е раздѣлена на два голѣми и равномѣрно застжпени дѣла: общъ и специаленъ. Въ първия сж дадени общитѣ изводи, а въ втория дѣлъ сж разгледани по отдѣлно тѣзи високи планини, които до сега не сж били специално изследвани отъ автора. Като критерий за висока и низка планина авторътъ е избралъ единъ наистина много типиченъ белегъ — наличностьта или отсжтствието на ледникови форми, на следи отъ нѣкогашно завладяване. Съ този критерий на ржка отъ планинитѣ въ Македония подъ югославска власть като високи авторътъ отдѣля само Шаръ, Мокра (въ географската литература известна подъ името Якупица) и Перистеръ. Понеже Перистеръ е разгледанъ отъ Милойевича по-рано въ отдѣлна монография, въ втория дѣлъ сж разгледани само Шаръ и Мокра. Въ изучването не сж включени граничнитѣ планини Ябланица (на западъ отъ Охридското езеро) и Корабъ, по които сжщо има следи отъ заледяване.

Общиятъ дѣлъ започва съ една обширна глава отъ 112 страници, която засѣга общитѣ черти въ релефа на високитѣ планини въ Югославия, при което първо се дава въ груби линии геоложкиятъ съставъ и тектониката на главнитѣ високи планини. По отношение на тек-

тониката и орографското имъ положение авторътъ ги дѣли на три: алпийски високи планини, които се намиратъ въ Словенско, динарски високи планини въ Босна, Херцеговина и Черна Гора и „шарско-родопски" високи планини, къмъ които причислява тритѣ вече изброени македонски планини. Нарича ги „шарско-родопски", защото Шаръ тектонски принадлежи къмъ Динаридитѣ, но се отличава отъ другитѣ динарски високи планини по това, че не е съставенъ подобно на тѣхъ отъ варовици, а отъ метаморфни скали, отъ каквито се състоятъ Мокра и Перистеръ. За тѣзи две планини пъкъ приема, че спадатъ въ „родопската маса". Този възгледъ на Милойевича, сподѣлянъ и отъ много други югославски географи, е въ връзка съ стария възгледъ, че на Балканския полуостровъ всички мѣста, кждето метаморфнитѣ скали сж повече застжпени, принадлежатъ на родопския масивъ, размѣритѣ на който се указаха много по-ограничени. Впрочемъ този възгледъ на Милойевича е безъ особени последици за по-нататъшното изложение. Понататъкъ е разгледанъ преглациалниятъ релефъ на високитѣ планини, сир. такъвъ, какъвто е билъ преди да настжпи кватернерното заледяване. Този преглациаленъ релефъ сигурно не се е отличавалъ много отъ релефа на по-низкитѣ планини въ Югославия.

Въ следващата глава най-подробно сж разгледани ледниковитѣ следи, и то най-първо циркуситѣ. При тѣхъ се наблюдава едно много равномѣрно повишение на абсолютната имъ височина спрямо морското ниво, колкото се отива отъ северъ къмъ югъ. Това е несъмнено въ връзка съ по-високото ниво на нѣкогашната снѣжна граница къмъ югъ. По-високо сж разположени и циркуситѣ по присойнитѣ страни на планинитѣ, което е пакъ въ връзка съ положението на сжщата снѣжна граница. Ето защо отъ югъ високитѣ планини иматъ по-слабо изразенъ високопланински характеръ, отколкото откъмъ северъ. При това циркуситѣ не се явяватъ като правилна голѣма копановидна форма, а много често по тѣхъ се забелязватъ до четири стжпала, които споредъ Милойевича свидетелствували за многократно заледяване. Тѣзи стжпала би могло обаче да се обяснятъ и по другъ начинъ. Тѣ не могатъ да се вематъ като свидетелство за многократно заледяване. Следъ циркуситѣ, въ които се е образувалъ фирнътъ за нѣкогашнитѣ ледници, сж разгледани ледниковитѣ корита, въ които сж текли нѣкогашнитѣ ледници. И нѣкои отъ тѣзи корита иматъ стжпалсвидна форма, поради което Милойевичъ смѣта, че и по тѣхъ може да се заключава за многократно заледяване. Обаче трѣбва да се подчертае, че и въ ледниковитѣ корита стжпаловидностьта, подобно въ циркуситѣ, може да се дължи на много причини. Въ третата часть на сжщата глава сж разгледани и моренитѣ, ледниковитѣ наноси, както и нѣкогашната височина на снѣжната граница. Не мога да не забележа, че най голѣмиятъ дефектъ на цѣлия трудъ е несъмнено твърде примитивниятъ начинъ, по който е опредѣлена нѣкогашната снѣжна граница: тя е опредѣлена като „срѣдна между височината на моренитѣ и височината на оградата на циркуситѣ". Ко-ато пресмѣтането става по този методъ, за снѣжната граница се получава величина, която е толкова по-малка отъ действителната нѣкогашна снѣжна граница, колкото ледникътъ, който

тониката и орографското имъ положение авторътъ ги дѣли на три: алпийски високи планини, които се намиратъ въ Словенско, динарски високи планини въ Босна, Херцеговина и Черна Гора и „шарско-родопски" високи планини, къмъ които причислява тритѣ вече изброени македонски планини. Нарича ги „шарско-родопски", защото Шаръ тектонски принадлежи къмъ Динаридитѣ, но се отличава отъ другитѣ динарски високи планини по това, че не е съставенъ подобно на тѣхъ отъ варовици, а отъ метаморфни скали, отъ каквито се състоятъ Мокра и Перистеръ. За тѣзи две планини пъкъ приема, че спадатъ въ „родопската маса". Този възгледъ на Милойевича, споделянъ и отъ много други югославски географи, е въ връзка съ стария възгледъ, че на Балканския полуостровъ всички мѣста, кждето метаморфнитѣ скали сж повече застжпени, принадлежатъ на родопския масивъ, размѣритѣ на който се указаха много по-ограничени. Впрочемъ този възгледъ на Милойевича е безъ особени последици за по-нататъшното изложение. Понататъкъ е разгледанъ преглациалниятъ релефъ на високитѣ планини, сир. такъвъ, какъвто е билъ преди да настжпи кватернерното заледяване. Този преглациаленъ релефъ сигурно не се е отличавалъ много отъ релефа на по-низкитѣ планини въ Югославия.

Въ следващата глава най-подробно сж разгледани ледниковитѣ следи, и то най-първо циркуситѣ. При тѣхъ се наблюдава едно много равномѣрно повишение на абсолютната имъ височина спрямо морското ниво, колкото се отива отъ северъ къмъ югъ. Това е несъмнено въ връзка съ по-високото ниво на нѣкогашната снѣжна граница къмъ югъ. По-високо сж разположени и циркуситѣ по присойнитѣ страни на планинитѣ, което е пакъ въ връзка съ положението на сжщата снѣжна граница. Ето защо отъ югъ високитѣ планини иматъ по-слабо изразенъ високопланински характеръ, отколкото откъмъ северъ. При това циркуситѣ не се явяватъ като правилна голѣма копановидна форма, а много често по тѣхъ се забелязватъ до четири стжпала, които споредъ Милойевича свидетелствували за многократно заледяване. Тѣзи стжпала би могло обаче да се обяснятъ и по другъ начинъ. Тѣ не могатъ да се вематъ като свидетелство за многократно заледяване. Следъ циркуситѣ, въ които се е образувалъ фирнътъ за нѣкогашнитѣ ледници, сж разгледани ледниковитѣ корита, въ които сж текли нѣкогашнитѣ ледници. И нѣкои отъ тѣзи корита иматъ стжпалсвидна форма, поради което Милойевичъ смѣта, че и по тѣхъ може да се заключава за многократно заледяване. Обаче трѣбва да се подчертае, че и въ ледниковитѣ корита стжпаловидностьта, подобно въ циркуситѣ, може да се дължи на много причини. Въ третата часть на сжщата глава сж разгледани и моренитѣ, ледниковитѣ наноси, както и нѣкогашната височина на снѣжната граница. Не мога да не забележа, че най голѣмиятъ дефектъ на цѣлия трудъ е несъмнено твърде примитивниятъ начинъ, по който е опредѣлена нѣкогашната снѣжна граница: тя е опредѣлена като „срѣдна между височината на моренитѣ и височината на оградата на циркуситѣ". Когато пресмѣтането става по този методъ, за снѣжната граница се получава величина, която е толкова по-малка отъ действителната нѣкогашна снѣжна граница, колкото ледникътъ, който

е оставилъ моренитѣ, е билъ по-дълъгъ. Знае се, че въ по-сѣвернитѣ дѣлове на Югославия ледницитѣ сж били по-добре развити. Явно е, че за тѣзи части добититѣ отъ Милойевича стойности ще да сж по-малки отъ действителнитѣ и че следователно наклонътъ на снѣжната граница къмъ сѣверъ не е билъ толкова рѣзъкъ, колкото ни го дава този авторъ. При обстоятелството обаче, че авторътъ дава подробно изходнията материалъ за своитѣ пресмѣтания за височината на вюрмската снѣжна граница, щетата не е толкова голѣма, защото следъ наличностьта на този изходенъ материялъ потрѣбно е само малко повече търпение, за да бждатъ приложени въ кабинета по-новитѣ методи за изчисляване на нѣкогашната снѣжна граница, напримѣръ методитѣ на Варданянцъ.

По моренитѣ Милойевичъ възстановява и нѣколко фази на постепенно оттегляне на ледницитѣ. Тѣзи фази на много мѣста сж три, но авторътъ съ право се е отказалъ да ги идентифицира съ алпийскитѣ три фази, които и въ най-ново време, следъ като дълго време бѣха считани за установени, претърпяватъ корекции. Страницитѣ, въ които се разглеждатъ моренитѣ, въпрѣки методическата грѣшка, за която е дума, сж несъмнено едни отъ най-ценнитѣ въ цѣлата книга. Въ тѣхъ се поправятъ между другото и много непълни или неточни по-раншни наблюдения на други автори, напр. Цвиичъ и Пера С. Йовановичъ.

Въ следната глава сж разгледани флувиоглациалнитѣ, рѣчноледниковитѣ черти въ рельефа на високитѣ планини въ Югославия. Въ тази глава има много нѣща, които озадачаватъ човѣка. Лично на рецензента се струва, че много нѣщо отъ това, което е разгледано като резултатъ на ледникови рѣки, е резултатъ на дейностьта на обикновени рѣки и че много отъ изводитѣ, които сж направени именно при предположението, че имаме работа съ рѣчноледникови наслаги, сж съвсемъ безосновни. А въ това отношение е необходима голѣма прецизность, защото само истински такива наслаги сж въ състояние да ни дадатъ нѣкои по-положителни сведения за нѣкогашнитѣ заледявания по планинитѣ, за които е дума. Следледниковитѣ следи сж засегнати много накратко.

Въ специална глава сж разгледани климатътъ и хидрографскитѣ отношения въ високитѣ планини на Югославия. При климата особено бие на очи голѣмата разлика между валежитѣ въ планинитѣ, които се намиратъ близу до Адриятическо мэре и тѣзи, които сж по-далеко отъ него. Последнитѣ получаватъ много по-малко валежи, въ нѣкои случаи до три пъти по-малко. Това обстоятелство не е било безъ значение за височината на снѣжната граница нѣкога, както и за височината, до която се запазватъ снѣжници въ днешно време. Въ хидрографско отношение се забелязва основна разлика между алпийскитѣ и динарскитѣ планини отъ една страна и „шарско-родопскитѣ“ отъ друга страна. Последнитѣ сж много по-богати на извори и потоци въ своитѣ високи дълове, защото се състоятъ отъ водонепропускливи скали. По сжщата причина тѣ сж и много по-богати на езерца въ циркуситѣ, издълбани пакъ въ водонепропускливи скали, докато въ варовика на другитѣ планини всичката валежна вода, макаръ и много изо-

е оставилъ моренитѣ, е билъ по-дълъгъ. Знае се, че въ по-сѣвернитѣ дѣлове на Югославия ледницитѣ сж били по-добре развити. Явно е, че за тѣзи части добититѣ отъ Милойевича стойности ще да сж по-малки отъ действителнитѣ и че следователно наклонътъ на снѣжната граница къмъ северъ не е билъ толкова рѣзъкъ, колкото ни го дава този авторъ. При обстоятелството обаче, че авторътъ дава подробно изходнията материалъ за своитѣ пресмѣтания за височината на вюрмската снѣжна граница, щетата не е толкова голѣма, защото следъ наличностьта на този изходенъ материялъ потрѣбно е само малко повече търпение, за да бждатъ приложени въ кабинета по-новитѣ методи за изчисляване на нѣкогашната снѣжна граница, напримѣръ методитѣ на Варданянцъ.

По моренитѣ Милойевичъ възстановява и нѣколко фази на постепенно оттегляне на ледницитѣ. Тѣзи фази на много мѣста сж три, но авторътъ съ право се е отказалъ да ги идентифицира съ алпийскитѣ три фази, които и въ най-ново време, следъ като дълго време бѣха считани за установени, претърпяватъ корекции. Страницитѣ, въ които се разглеждатъ моренитѣ, въпрѣки методическата грѣшка, за която е дума, сж несъмнено едни отъ най-ценнитѣ въ цѣлата книга. Въ тѣхъ се поправятъ между другото и много непълни или неточни по-раншни наблюдения на други автори, напр. Цвиичъ и Пера С. Йовановичъ.

Въ следната глава сж разгледани флувиоглациалнитѣ, рѣчноледниковитѣ черти въ рельефа на високитѣ планини въ Югославия. Въ тази глава има много нѣща, които озадачаватъ човѣка. Лично на рецензента се струва, че много нѣщо отъ това, което е разгледано като резултатъ на ледникови рѣки, е резултатъ на дейностьта на обикновени рѣки и че много отъ изводитѣ, които сж направени именно при предположението, че имаме работа съ рѣчноледникови наслаги, сж съвсемъ безосновни. А въ това отношение е необходима голѣма прецизность, защото само истински такива наслаги сж въ състояние да ни дадатъ нѣкои по-положителни сведения за нѣкогашнитѣ заледявания по планинитѣ, за които е дума. Следледниковитѣ следи сж засегнати много накратко.

Въ специална глава сж разгледани климатътъ и хидрографскитѣ отношения въ високитѣ планини на Югославия. При климата особено бие на очи голѣмата разлика между валежитѣ въ планинитѣ, които се намиратъ близу до Адриятическо море и тѣзи, които сж по-далеко отъ него. Последнитѣ получаватъ много по-малко валежи, въ нѣкои случаи до три пжти по-малко. Това обстоятелство не е било безъ значение за височината на снѣжната граница нѣкога, както и за височината, до която се запазватъ снѣжници въ днешно време. Въ хидрографско отношение се забелязва основна разлика между алпийскитѣ и динарскитѣ планини отъ една страна и „шарско-родопскитѣ“ отъ друга страна. Последнитѣ сж много по-богати на извори и потоци въ своитѣ високи дълове, защото се състоятъ отъ водонепропускливи скали. По сжщата причина тѣ сж и много по-богати на езерца въ циркуситѣ, издълбани пакъ въ водонепропускливи скали, докато въ варовика на другитѣ планини всичката валежна вода, макаръ и много изо-

билна, се пропива дълбоко въ недрата на планината, за да излѣзне следъ това въ видъ на буйни карстови извори.

Третата глава на общия дѣлъ на разглежданата книга ни представя положението на растителнитѣ пояси въ високитѣ планини на Югославия. Трѣбва да се подчертае, че съ рѣдко майсторство авторътъ е можалъ да издържи тази глава, която у мнозина избива на ботаника, въ чисто географски стилъ.

Въ четвъртата глава на общия дѣлъ се разглежда „културата и населението" на високитѣ планини на Югославия. При това най-първо е разгледано стопанското използуване на горитѣ, следъ това — използуването на високопланинскитѣ пасища, при което сж разгледани най-подробно разнитѣ видове пастирски сезонни преселвания. Това е, може да се каже, първиятъ опитъ да се разгледа сбито, но всестранно цѣлиятъ комплексъ отъ въпроси, свързани съ сезоннитѣ миграции. Въ края на тази глава се разглеждатъ и причинитѣ, поради които този начинъ за използуване на високопланинскитѣ пасища западна толкова много презъ последнитѣ години. Освенъ новопрокарани политически граници следъ Балканскитѣ войни, доста били допринесли за този упадъкъ и нѣкои други обстоятелства, на първо мѣсто разпадане на задругитѣ, които сж представлявали нѣщо като кооперации, които полесно сж се справяли съ твърде сложната процедура около тѣзи преселвания. За тѣхното свободно извършване препятствува напоследъкъ обстоятелството, че много отъ земитѣ, които по-рано се използуваха въ низинитѣ като зимна паша, сега сж разорани и се използуватъ за земедѣлие.

Съ своята красота високитѣ планини сж най-сгодни и за развиване на хотелиерската индустрия, нѣщо — което е сторено въ словенскитѣ Алпи, докато планинитѣ отъ „шарско-родопската" група въ това отношение сж още съвсемъ непокжтнати. И за индустрия словенскитѣ Алпи много отдавна се използуватъ, докато въ останалитѣ високи планини въ Югославия тя тепърва се заражда. Занаятчийството, напротивъ, особено домашното занаятчийство между жителитѣ на тѣзи високи планини е много разпространено. И то обаче не е въ състояние да даде достатъчно поминъкъ на това население, поради което то е принудено да се изселва временно, а понѣкога и окончателно въ по-низкитѣ земи, особено въ градоветѣ. Гурбетчийството е, може да се каже, типиченъ поминъкъ на жителитѣ отъ много високопланински краища на Югославия, но особено на тѣзи отъ македонскитѣ високи планини.

Разгледани сж следъ това пжтищата презъ високитѣ планини, а следъ това и селищата, като при това сж изтъкнати нѣкои много интересни промѣни, които ставатъ съ временнитѣ жилища на скотовъдцитѣ. Единъ общъ погледъ върху населението на високитѣ планини, значението на планината за неговото запазване, приключва общия дѣлъ на разглежданата работа.

Специалниятъ дѣлъ засѣга поотдѣлно високитѣ планини въ Югославия. Нѣма да се спирамъ на всѣка поотдѣлно, а само на Шаръ и Мокра.

Шаръ-планина е била сравнително слабо засегната отъ за-

билна, се пропива дълбоко въ недрата на планината, за да излѣзне следъ това въ видъ на буйни карстови извори.

Третата глава на общия дѣлъ на разглежданата книга ни представя положението на растителнитѣ пояси въ високитѣ планини на Югославия. Трѣбва да се подчертае, че съ рѣдко майсторство авторътъ е можалъ да издържи тази глава, която у мнозина избива на ботаника, въ чисто географски стилъ.

Въ четвъртата глава на общия дѣлъ се разглежда „културата и населението" на високитѣ планини на Югославия. При това най-първо е разгледано стопанското използуване на горитѣ, следъ това — използуването на високопланинскитѣ пасища, при което сж разгледани най-подробно разнитѣ видове пастирски сезонни преселвания. Това е, може да се каже, първиятъ опитъ да се разгледа сбито, но всестранно цѣлиятъ комплексъ отъ въпроси, свързани съ сезоннитѣ миграции. Въ края на тази глава се разглеждатъ и причинитѣ, поради които този начинъ за използуване на високопланинскитѣ пасиша западна толкова много презъ последнитѣ години. Освенъ новопрокараннтѣ политически граници следъ Балканскитѣ войни, доста били допринесли за този упадъкъ и нѣкои други обстоятелства, на първо мѣсто разпадане на задругитѣ, които сж представлявали нѣщо като кооперации, които полесно сж се справяли съ твърде сложната процедура около тѣзи преселвания. За тѣхното свободно извършване препятствува напоследъкъ обстоятелството, че много отъ земитѣ, които по-рано се използуваха въ низинитѣ като зимна паша, сега сж разорани и се използуватъ за земедѣлие.

Съ своята красота високитѣ планини сж най-сгодни и за развиване на хотелиерската индустрия, нѣщо — което е сторено въ словенскитѣ Алпи, докато планинитѣ отъ „шарско-родопската" група въ това отношение сж още съвсемъ непокжтнати. И за индустрия словенскитѣ Алпи много отдавна се използуватъ, докато въ останалитѣ високи планини въ Югославия тя тепърва се заражда. Занаятчийството, напротивъ, особено домашното занаятчийство между жителитѣ на тѣзи високи планини е много разпространено. И то обаче не е въ състояние да даде достатъчно поминъкъ на това население, поради което то е принудено да се изселва временно, а понѣкога и окончателно въ по-низкитѣ земи, особено въ градоветѣ. Гурбетчийството е, може да се каже, типиченъ поминъкъ на жителитѣ отъ много високопланински краиша на Югославия, но особено на тѣзи отъ македонскитѣ високи планини.

Разгледани сж следъ това пжтищата презъ високитѣ планини, а следъ това и селищата, като при това сж изтъкнати нѣкои много интересни промѣни, които ставатъ съ временнитѣ жилища на скотовъдцитѣ. Единъ общъ погледъ върху населението на високитѣ планини, значението на планината за неговото запазване, приключва общия дѣлъ на разглежданата работа.

Специалниятъ дѣлъ засѣга поотдѣлно високитѣ планини въ Югославия. Нѣма да се спирамъ на всѣка поотдѣлно, а само на Шаръ и Мокра.

Шаръ-планина е била сравнително слабо засегната отъ за-

ледяването презъ кватернерната епоха. Ледницитѣ сж били привързани къмъ циркуситѣ и почти не сж давали ледникови езици, поради което и ледникови корита сж нѣщо много рѣдко. Най-сгодни условия за заледяване е имало по долината на Тетовска Бистрица, едно защото нейното начало се намира въ единъ много усоенъ склонъ, и друго, защото мѣстата, отъ които извира, сж най-високи въ цѣлата планина: 2702 м. Тази височина е известна у мѣстното население съ името Турчинъ. Люботенъ (наричанъ понѣкога и Лоботрънъ), за който дълго време се смѣташе, че е най-високиятъ шарски връхъ, достига едва 2496 м. височина. За Шаръ-планина е забележително и това, че отъ всички високи планини, които влизатъ въ днешнитѣ предѣли на Югославия, е най-богата на езера, малки, но високо разположени и бистри като сълза, твърде подобни на езерата на Рила и Пиринъ. И на извори Шаръ-планина е много богата и съ това допринася извънредно много за плодородието на цѣлия Пологъ. Последниятъ тъкмо поради това може да се мѣри и съ най-добре напоявата область на Македония: Воденско.

Въ Шаръ-планина има много гори, но още повече сж високопланинскитѣ пасища, които въ днешно време въ голѣмата си часть оставатъ неизползувани поради това, че пжтьтъ къмъ Бѣло-море бѣ пресѣченъ. Сега за сега лѣтно време по тази планина пасатъ 200,000 овци, а би могло, споредъ сведущи люде, да пасатъ по нея до два милиона овци, стига да се нагоди къмъ тѣхъ стопанството на низкитѣ земи, стига да се произвежда достатъчно фуражъ.

Мокра-планина, между Вардара на истокъ и северъ и Треска на западъ — поради това че е по-низка отъ Шаръ-планина, а освенъ това и по-отдалечена отъ Адриятическо море, отъ което идватъ валежитѣ и снѣгътъ — е била най-слабо заледена презъ кватернера. Ето защо тя нѣма много типиченъ високопланински видъ. Пръвъ изучи заледяването на тази планина холандскиятъ географъ Oestreich. Презъ време на свѣтовната война тази планина бѣ споходена и отъ покойния проф. Ж. Радевъ, който даде нѣкои сведения за нея, а следъ войната съ сжщата планина се занимава подробно професоръть по география отъ Скопския университетъ П. С. Йовановичъ. Споредъ последния Мокра-планина била свидетелка на много силно заледяване презъ кватернера. Това твърдение още на времето възбуди съмнение. Сега проф. Милойевичъ иде да потвърди тѣзи съмнения, като заявява, че много отъ тѣзи нѣща, които сж били взети отъ Йовановича като свидетелство за нѣкогашни ледници, не сж никакви ледникови следи.

Колкото и слабо да е било заледяването по тази планина, все пакъ и по нея сж се образували езера, отъ които едни сж вече полузасипани, но други сж запазени и придаватъ на най-горнитѣ части на планината много красивъ видъ.

Трѣбва да се прочете отъ край до край обемистия трудъ на Милойевича, за да изпъкне въ съзнанието на читателя високата планина като нѣщо, което основно се отличава отъ всички останали едри земноповръхни форми не само по видъ, но и по развой и което въпрѣки това е тѣсно свързано съ низината, на която високата планина се явява винаги като едно щастливо допълнение.

ледяването презъ кватернерната епоха. Ледницитѣ сж били привързани къмъ циркуситѣ и почти не сж давали ледникови езици, поради което и ледникови корита сж нѣщо много рѣдко. Най-сгодни условия за заледяване е имало по долината на Тетовска Бистрица, едно защото нейното начало се намира въ единъ много усоенъ склонъ, и друго, защото мѣстата, отъ които извира, сж най-високи въ цѣлата планина: 2702 м. Тази височина е известна у мѣстното население съ името Турчинъ. Люботенъ (наричанъ понѣкога и Лоботрънъ), за който дълго време се смѣташе, че е най-високиятъ шарски връхъ, достига едва 2496 м. височина. За Шаръ-планина е забележително и това, че отъ всички високи планини, които влизатъ въ днешнитѣ предѣли на Югославия, е най-богата на езера, малки, но високо разположени и бистри като сълза, твърде подобни на езерата на Рила и Пиринъ. И на извори Шаръ-планина е много богата и съ това допринася извънредно много за плодородието на цѣлия Пологъ. Последниятъ тъкмо поради това може да се мѣри и съ най-добре напояваната область на Македония: Воденско.

Въ Шаръ-планина има много гори, но още повече сж високопланинскитѣ пасища, които въ днешно време въ голѣмата си часть оставатъ неизползувани поради това, че пѫтьтъ къмъ Бѣло-море бѣ пресѣченъ. Сега за сега лѣтно време по тази планина пасатъ 200,000 овци, а би могло, споредъ сведущи люде, да пасатъ по нея до два милиона овци, стига да се нагоди къмъ тѣхъ стопанството на низкитѣ земи, стига да се произвежда достатъчно фуражъ.

Мокра-планина, между Вардара на истокъ и северъ и Треска на западъ — поради това че е по-низка отъ Шаръ-планина, а освенъ това и по-отдалечена отъ Адриятическо море, отъ което идватъ валежитѣ и снѣгътъ — е била най-слабо заледена презъ кватернера. Ето защо тя нѣма много типиченъ високопланински видъ. Пръвъ изучи заледяването на тази планина холандскиятъ географъ Oestreich. Презъ време на свѣтовната война тази планина бѣ споходена и отъ покойния проф. Ж. Радевъ, който даде нѣкои сведения за нея, а следъ войната съ сжщата планина се занимава подробно професоръть по география отъ Скопския университетъ П. С. Йовановичъ. Споредъ последния Мокра-планина била свидетелка на много силно заледяване презъ кватернера. Това твърдение още на времето възбуди съмнение. Сега проф. Милойевичъ иде да потвърди тѣзи съмнения, като заявява, че много отъ тѣзи нѣща, които сж били взети отъ Йовановича като свидетелство за нѣкогашни ледници, не сж никакви ледникови следи.

Колкото и слабо да е било заледяването по тази планина, все пакъ и по нея сж се образували езера, отъ които едни сж вече полузасипани, но други сж запазени и придаватъ на най-горнитѣ части на планината много красивъ видъ.

Трѣбва да се прочете отъ край до край обемистия трудъ на Милойевича, за да изпъкне въ съзнанието на читателя високата планина като нѣщо, което основно се отличава отъ всички останали едри земноповръхни форми не само по видъ, но и по развой и което въпрѣки това е тѣсно свързано съ низината, на която високата планина се явява винаги като едно щастливо допълнение.

При разглеждането на труда на Милойевича ще трѣбва да се абстрахираме отъ незначителнитѣ методически и фактически грѣшки, часть отъ които бѣха изтъкнати по горе, а да изтъкнемъ най-важното обстоятелство, а именно, че тази студия е първа по рода си въ цѣлата свѣтовна географска литература. И тъкмо като първи опитъ тя трѣбва да бжде оценявана и да ѝ се даде заслуженото признание. Фактъ е, че напримѣръ въ нѣмската географска литература, въ която толкова отдавна се теоретизира около голѣмото значение на сравнителното страznание, не сжществува нито единъ подобенъ опитъ, защото за него се изискватъ и много знания, и много трудъ и търпение и, безъ съмнение, голѣма любовь къмъ поставената задача.

Дим. Ярановъ

Borivoje Z. Milojević, Les hautes montagnes de la Yougoslavie. C. rendu par Dimitri Jaranoff.

C'est une œuvre faite très systématiquement et qui est digne de toutes les éloges. L'auteur du compte rendu regète seulement que le prof. Milojević n'a pas appliqué les procédés modernes pour la détermination de l'ancienne limite des neiges. Les gradins dans les vallées en auge sont considérées par M. comme témoins pour plusieures glaciations ce qui n'est pas encore prouvé. L'auteur du c.-r. ne croit pas à l'existence de deux encore moins de plus de deux glaciations dans les parties méridionales de la Jugoslavie.

La géographie humaine des hautes montagnes en Jugoslavie est l'objet d'un long chapitre écrit par Milojević en maître. La transhumance est expliquée d'une manière excellente, aussi bien que les autres faits géographiques en rapport avec les hautes montagnes.

La deuxième partie de cette ouvrage est dédiée à l'étude spéciale des différentes hautes montagnes dans le Royaume Jugoslave. On a omis seulement les montagnes qui sont traitées par l'auteur ailleurs.

C'est une œuvre importante non seulement pour la géographie de la Péninsule Balkanique mais aussi pour la géographie comparative en général.

Добре Ганчевъ. Спомени, 1864—1887, подъ редакцията на Стоянъ Аргировъ. Издава Бълг. академия на наукитѣ. София 1939, стр. 297. Цена 120 лв.

Споменитѣ на общественитѣ дейци сж интересно и забавно четиво, особено ако авторитѣ имъ сж добри разказвачи. Тѣ не могатъ да конкурират съ историческия романъ по изящна форма, перспектива и идейна глжбина, но му доставятъ изобиленъ материалъ въ случки образи. Може би, не би било умѣстно тукъ да разглеждаме подобни произведения, ако тѣ не сж плодъ на желание да се освѣтли историческата истина. Наистина, въ споменитѣ или мемоаритѣ доста силно се чувствува субективното отношение на автора къмъ своитѣ съвременници и поради това този видъ ккнижнина не е сигуренъ изворъ на историческата наука. Но при все това, при критично ползуване, и въ

При разглеждането на труда на Милойевича ще трѣбва да се абстрахираме отъ незначителнитѣ методически и фактически грѣшки, часть отъ които бѣха изтъкнати по горе, а да изтъкнемъ най-важното обстоятелство, а именно, че тази студия е първа по рода си въ цѣлата свѣтовна географска литература. И тъкмо като първи опитъ тя трѣбва да бжде оценявана и да й се даде заслуженото признание. Фактъ е, че напримѣръ въ нѣмската географска литература, въ която толкова отдавна се теоретизира около голѣмото значение на сравнителното страпознание, не сжществува нито единъ подобенъ опитъ, защото за него се изискватъ и много знания, и много трудъ и търпение и, безъ съмнение, голѣма любовь къмъ поставената задача.

Дим. Ярановъ

Borivoje Z. Milojević, Les hautes montagnes de la Yougoslavie. C. rendu par Dimitri Jaranoff.

C'est une œuvre faite très systématiquement et qui est digne de toutes les éloges. L'auteur du compte rendu regète seulement que le prof. Milojević n'a pas appliqué les procédés modernes pour la détermination de l'ancienne limite des neiges. Les gradins dans les vallées en auge sont considérées par M. comme témoins pour plusieures glaciations ce qui n'est pas encore prouvé. L'auteur du c.-r. ne croit pas à l'existence de deux encore moins de plus de deux glaciations dans les parties méridionales de la Jugoslavie.

La géographie humaine des hautes montagnes en Jugoslavie est l'objet d'un long chapitre écrit par Milojević en maître. La transhumance est expliquée d'une manière excellente, aussi bien que les autres faits géographiques en rapport avec les hautes montagnes.

La deuxième partie de cette ouvrage est dédiée à l'étude spéciale des différentes hautes montagnes dans le Royaume Jugoslave. On a omis seulement les montagnes qui sont traitées par l'auteur ailleurs.

C'est une œuvre importante non seulement pour la géographie de la Péninsule Balkanique mais aussi pour la géographie comparative en général.

Добре Ганчевъ. Спомени, 1864—1887, подъ редакцията на Стоянъ Аргировъ. Издава Бълг. академия на наукитѣ. София 1939, стр. 297. Цена 120 лв.

Споменитѣ на общественитѣ дейци сж интересно и забавно четиво, особено ако авторитѣ имъ сж добри разказвачи. Тѣ не могатъ да конкурират съ историческия романъ по изящна форма, перспектива и идейна глжбина, но му доставятъ изобиленъ материалъ въ случки образи. Може би, не би било умѣстно тукъ да разглеждаме подобни произведения, ако тѣ не сж плодъ на желание да се освѣтли историческата истина. Наистина, въ споменитѣ или мемоаритѣ доста силно се чувствува субективното отношение на автора къмъ своитѣ съвременници и поради това този видъ ккнижнина не е сигуренъ изворъ на историческата наука. Но при все това, при критично ползуване, и въ

споменитѣ може да се намѣрятъ нѣкои достовѣрни исторически вести.

Добре Ганчевъ, роденъ въ гр. Лѣсковецъ (до Търново) въ 1854 г. и починалъ въ 1936 г., е заемалъ високи длъжности, които му давали възможность да бѫде въ досегъ съ държавни и църковни строители. Ако и незавършилъ още курса ни Киевската духовна академия, въ 1879 г. той билъ назначенъ за секретарь на Българската екзархия, а отъ лѣтото на 1882 г. — за секретарь на току що откритото екзархийско делегатство въ София. Отъ октомврий 1883 до 1. II. 1904 г. той билъ преподаватель въ Военното училище. Следъ това той се отдалъ на политическа дейность и търговия. Както изтъква Ст. Аргировъ въ увода си „Животописни чертици", Ганчевъ бил много наблюдателенъ, но обичалъ да вижда повече недостатъцитѣ на съвременнитѣ си общественици, та понѣкога ги преувеличава. Трѣбва да се отбележи още, че той е написалъ споменитѣ си на стари години. Не е посочено нито отъ автора, нито отъ редактора, какъ сѫ възпроизведени тѣзи спомени: само по паметь или и по писмени бележки. Ако се съди по това, че събитията не сѫ изложени въ строгъ хронологиченъ редъ, Ганчевъ разказва по-скоро по паметь.[1] Затова, може би, нѣкои негови описания и характеристики сѫ бѣгли и общи, безъ доказателни фактични сведения. Написани живо и увлѣкателно, Ганчевитѣ спомени „представятъ", както казва Аргировъ, „една галерия на български общественици отъ 1864 до 1887 г." Авторътъ ни запознава съ видни дейци не само външно, но и съ тѣхния душевенъ образъ. Особено ония лица, които ни сѫ познайници, изпъкватъ предъ насъ като живи, сѣкашъ чуваме тѣхния гласъ и виждаме тѣхнитѣ жестове. Ганчевъ рисува образитѣ и на дейци, чието име е тѣсно свързано съ Македония: екзархъ Иосифъ, Методий Кусевичъ, Натанаилъ Охридски, Панаретъ Пловдивски и др. Въ нѣколко страници описва църковно-училищното дѣло въ Македония и Одринско. Тукъ тамъ въ разказитѣ си заговаря за „македонцитѣ". Съ това разглежданата книга привлича вниманието на всѣки читатель, комуто е мила Македония. Странно е, че Добре Ганчевъ, ако и работилъ още въ младинитѣ си за църковно-училищното дѣло въ Македония, билъ обхванатъ отъ неоправдана площадна македонофобия. Така, споредъ мисъльта на Ганчевъ, голѣмо нещастие било, че църковно-народниятъ съборъ въ Цариградъ не се вслушалъ въ съвета на Гавриила Кръстевичъ да се постигне спогодба съ Гръцката патриаршия чрезъ отстѫпки. Виновенъ за това билъ „Прилѣпчанинътъ Тодоръ Кусевичъ, знаменосецътъ на лѣвицата" Той е крещѣлъ въ събора: „Съборътъ не е касапски дюкянъ да сѣче българското тѣло на части!" „Повтори се — заключава Г. — сѫщото въ 1913 година:

---

[1] Напр. когато говори за изхвърлянето на наустницата и псалтиря отъ Лѣсковското училище и били въведени нови науки, той казва: „Какъ стана това, подробности не помня" (стр. 6). Или на стр. 37: „Не помня, бѣше ли туй преди попътъ (попъ Харитонъ) да замине отъ Тулча"; стр. 74: „Пиша спомени. Не история. Пиша ги дълги години, подиръ като съмъ добилъ впечатления отъ лица и събития".

споменитѣ може да се намѣрятъ нѣкои достовѣрни исторически вести.

Добре Ганчевъ, роденъ въ гр. Лѣсковецъ (до Търново) въ 1854 г. и починалъ въ 1936 г., е заемалъ високи длъжности, които му давали възможность да бѫде въ досегъ съ държавни и църковни строители. Ако и незавършилъ още курса ни Киевската духовна академия, въ 1879 г. той билъ назначенъ за секретарь на Българската екзархия, а отъ лѣтото на 1882 г. — за секретарь на току що откритото екзархийско делегатство въ София. Отъ октомврий 1883 до 1. II. 1904 г. той билъ преподаватель въ Военното училище. Следъ това той се отдалъ на политическа дейность и търговия. Както изтъква Ст. Аргировъ въ увода си „Животописни чертици", Ганчевъ били много наблюдателенъ, но обичалъ да вижда повече недостатъцитѣ на съвременнитѣ си общественици, та понѣкога ги преувеличава. Трѣбва да се отбележи още, че той е написалъ споменитѣ си на стари години. Не е посочено нито отъ автора, нито отъ редактора, какъ сѫ възпроизведени тѣзи спомени: само по паметь или и по писмени бележки. Ако се съди по това, че събитията не сѫ изложени въ строгъ хронологиченъ редъ, Ганчевъ разказва по-скоро по паметь.[1] Затова, може би, нѣкои негови описания и характеристики сѫ бѣгли и общи, безъ доказателни фактични сведения. Написани живо и увлѣкателно, Ганчевитѣ спомени „представятъ", както казва Аргировъ, „една галерия на български общественици отъ 1864 до 1887 г." Авторътъ ни запознава съ видни дейци не само външно, но и съ тѣхния душевенъ образъ. Особено ония лица, които ни сѫ познайиици, изпъкватъ предъ насъ като живи, сѣкашъ чуваме тѣхния гласъ и виждаме тѣхнитѣ жестове. Ганчевъ рисува образитѣ и на дейци, чието име е тѣсно свързано съ Македония: екзархъ Иосифъ, Методий Кусевичъ, Натанаилъ Охридски, Панаретъ Пловдивски и др. Въ нѣколко страници описва църковно-училищното дѣло въ Македония и Одринско. Тукъ тамъ въ разказитѣ си заговаря за „македонцитѣ". Съ това разглежданата книга привлича вниманието на всѣки читатель, комуто е мила Македония. Странно е, че Добре Ганчевъ, ако и работилъ още въ младинитѣ си за църковно-училищното дѣло въ Македония, билъ обхванатъ отъ неоправдана площадна македонофобия. Така, споредъ мисъльта на Ганчевъ, голѣмо нещастие било, че църковно-народниятъ съборъ въ Цариградъ не се вслушалъ въ съвета на Гавриила Кръстевичъ да се постигне спогодба съ Гръцката патриаршия чрезъ отстѫпки. Виновенъ за това билъ „Прилѣпчанинътъ Тодоръ Кусевичъ, знаменосецътъ на лѣвицата" Той е крещѣлъ въ събора: „Съборътъ не е касапски дюкянъ да сѣче българското тѣло на части!" „Повтори се — заключава Г. — сѫщото въ 1913 година:

---

[1] Напр. когато говори за изхвърлянето на наустницата и псалтиря отъ Лѣсковското училище и били въведени нови науки, той казва: „Какъ стана това, подробности не помня" (стр. 6). Или на стр. 37: „Не помня, бѣше ли туй преди попътъ (попъ Харитонъ) да замине отъ Тулча"; стр. 74: „Пиша спомени. Не история. Пиша ги дълги години, подиръ като съмъ добилъ впечатления отъ лица и събития".

— Солунъ, та Солунъ! Безъ него България не може!
Една и сѫща максима:
Или всичко, или нищо!" (к. а.)

Изглежда, Ганчевъ предава това по слухъ, безъ да е направилъ справка въ протоколитѣ на църковно-народния съборъ (София 1911 г.) Споредъ тѣзи документи, именно Гавриилъ Кръстевичъ съ дълга и добре обоснована речь подкрепилъ искането на Тодоръ Кусевичъ и др. македонски представители да бѫдатъ приети за редовни членове на събора (вж. III подгот. засед. отъ 12. II. 1871 г.). „Що да станѫтъ македонскити представители? — пита Г. Кръстевичъ събора. И не ли отъ начало на въпросъ-тъ ся работи и за тѣхъ какъ-то и за другы-ты, така и за тыя епархіи? Не ли ще влѣзѫтъ и тѣ въ Ексархіѭ-тѫ?... Исхвърлянѣето имъ ще насърчи Патриканѫ-тѫ... Какъ да не ги[1] пріемнемъ сега като сѫ дошли? Да гы испѫдимъ ли? (голѣма часть отъ представители-ти ржкоплеще). Народътъ ще ны похвали. Ѓіи сѫ българи, затова трѣбва да ги пріемнемъ. Самото имъ дохажданіе че сѫ българе и че искатъ да сѫ българе, ако ни каже нѣкой, че не сѫ българе, ніи ще кажемъ ето гы, на гы" (тр XVII). Не е могълъ да говори иначе Г. Кръстевичъ не само отъ любовь къмъ своитѣ сънародници въ Македония, но и за да не изпаднѣлъ въ противоречие съ своето твърдо и въ съчинения изказвано убеждение, че Охридската патриаршия била църква на българския народъ, която била незаконно унищожена отъ турската власть, и че учредяването на Бълг. екзархия не е нововъведение, а само възстановение на несправедливо унищожената Българска църква. Подъ влияние на голѣмия канонистъ Кръстевичъ, църковно-народнятъ съборъ решилъ да се приематъ дошлитѣ въ Цариградъ представители на македонскитѣ епархии (Т. Кусевъ отъ Битолската епархия, Гого отъ Воденската, Илиевъ отъ Струмишката, Симеонъ Груевъ отъ Скопската). И Тодоръ Кусевичъ благодарилъ предъ събора на Г. Кръстевичъ, „че ся пріематъ македонски-ти представители" (стр. XVIII). Изобщо по македонския църковенъ въпросъ нѣмало никаква дѣсница и лѣвица въ църковно-народния съборъ. Както съборътъ, така и екзарситѣ Антимъ и Иосифъ сѫ държали за точното изпълнение на султанския ферманъ за Бълг. екзархия, именно за приложението на чл. 10, който изискvалъ да се установи чрезъ народно допитване (истилямъ), дали $^2/_3$ отъ населението на т. н. смѣсени епархии иска да бѫде подъ Бълг. екзархия.

Гавриилъ Кръстевичъ наистина действувалъ тактично, но, до отказването си отъ Екзархията следъ схизмата, той е поддържалъ да се работи за включването на цѣлокупния български народъ въ диоцеза на Българската екзархия. Дори той, като турски чиновникъ, не се решавалъ да излѣзе открито противъ предложението на Високата порта, resp великия везиръ Митхадъ-паша, да се измѣни ферманътъ за Българската екзархия, срещу което екзархъ Антимъ решително се противопоставилъ (ср. Т. Бурмовъ, Българо-гърцката църковна распря, София, 1900, стр. 610; П. Никовъ, Възраждане на бълг. народъ. Църковно-национални борби и постижения, София, стр. 324).

[1] Представителитѣ на македон. епархии.

— Солунъ, та Солунъ! Безъ него България не може!

Една и сѫща максима:

Или всичко, или нищо!" (к. а.)

Изглежда, Ганчевъ предава това по слухъ, безъ да е направилъ справка въ протоколитѣ на църковно-народния съборъ (София 1911 г.) Споредъ тѣзи документи, именно Гавриилъ Кръстевичъ съ дълга и добре обоснована речь подкрепилъ искането на Тодоръ Кусевичъ и др. македонски представители да бѫдатъ приети за редовни членове на събора (вж. III подгот. засед. отъ 12. II. 1871 г.). „Що да станѫтъ македонскити представители? — пита Г. Кръстевичъ събора. И не ли отъ начало на въпросъ-тъ ся работи и за тѣхъ какъ-то и за другы-ты, така и за тыя епархіи? Не ли ще влѣзѫтъ и тѣ въ Ексархіѭ-тѫ?... Исхвърлянѣто имъ ще насърчи Патриканѫ-тѫ... Какъ да не ги[1] пріемнемъ сега като сѫ дошли? Да гы испѫдимъ ли? (голѣма часть отъ представители-ти ржкоплеще). Народътъ ще ны похвали. Тіи сѫ българи, затова трѣбва да ги пріемнемъ. Самото имъ дохажданіе че сѫ българе и че искатъ да сѫ българе, ако ни каже нѣкой, че не сѫ българе, ніи ще кажемъ ето гы, на гы" (тр XVII). Не е могълъ да говори иначе Г. Кръстевичъ не само отъ любовь къмъ своитѣ сънародници въ Македония, но и за да не изпаднѣлъ въ противоречие съ своето твърдо и въ съчинения изказвано убеждение, че Охридската патриаршия била църква на българския народъ, която била незаконно унищожена отъ турската власть, и че учредяването на Бълг. екзархия не е нововъведение, а само възстановение на несправедливо унищожената Българска църква. Подъ влияние на голѣмия канонистъ Кръстевичъ, църковно-народниятъ съборъ решилъ да се приематъ дошлитѣ въ Цариградъ представители на македонскитѣ епархии (Т. Кусевъ отъ Битолската епархия, Гого отъ Воденската, Илиевъ отъ Струмишката, Симеонъ Груевъ отъ Скопската). И Тодоръ Кусевичъ благодарилъ предъ събора на Г. Кръстевичъ, „че ся пріематъ македонски-ти представители" (стр. XVIII). Изобщо по македонския църковенъ въпросъ нѣмало никаква дѣсница и лѣвица въ църковно-народния съборъ. Както съборътъ, така и екзарситѣ Антимъ и Иосифъ сѫ държали за точното изпълнение на султанския ферманъ за Бълг. екзархия, именно за приложението на чл. 10, който изисквалъ да се установи чрезъ народно допитване (истилямъ), дали $^2/_3$ отъ населението на т. н. смѣсени епархии иска да бѫде подъ Бълг. екзархия.

Гавриилъ Кръстевичъ наистина действувалъ тактично, но, до отказването си отъ Екзархията следъ схизмата, той е поддържалъ да се работи за включването на цѣлокупния български народъ въ диоцеза на Българската екзархия. Дори той, като турски чиновникъ, не се решавалъ да излѣзе открито противъ предложението на Високата порта, resp великия везиръ Митхадъ-паша, да се измѣни ферманътъ за Българската екзархия, срещу което екзархъ Антимъ решително се противопоставилъ (ср. Т. Бурмовъ, Българо-гърцката църковна распря, София, 1900, стр. 610; П. Никовъ, Възраждане на бълг. народъ. Църковно-национални борби и постижения, София, стр. 324).

[1] Представителитѣ на макед. епархии.

Голѣмо недомислие е да се смѣта за осждителенъ максимализъмъ борбата на цѣлокупния български народъ за духовно освобождение и църковно единство и да се сравнява тя съ политическитѣ тежнения, въ които не би трѣбвало да се вдимъ отъ правилото „или всичко, или нищо!“ Въ действителность и въ 1913 г. народнитѣ водачи не държаха за това правило, щомъ по сръбско-българския договоръ биде раздѣленъ Македония на спорна и безспорна зони. Ако тогавашното българско правителство настояваше за Солунъ, то не толкова защото Солунъ е Мека за българския народъ, както се изрази царь Фердинандъ, а защото тоя градъ падна подъ напора на българското оржжие и бѣше необходимъ бѣломорски излазъ за уголѣмената българска държава.

Плодъ на лекомислена македонофобия е твърдението на Ганчевъ, че македонцитѣ, съвременници на Методия Кусевичъ, умирайки въ „непосилна борба“, „заедно съ това погубиха и България“ (стр. 177). Чудно ми е, че сериозенъ български общественъ деецъ говори такава хула и то въ свои с п о м е н и, съ които претендира да увѣковѣчи името си. Не зная, какъ да се обясни твърдението на Г-въ, че патриотизмътъ у Методия (Кусевичъ) „минава границитѣ на разума“. „Дали тази му любовь къмъ Македония — пита Г-въ — не е народностенъ фанатизъмъ?“ Лично не познавамъ Методия Кусевичъ, но никога не допускахъ, че нѣкой български деецъ ще го укори за неговата безгранична любовь не само къмъ Македония, но къмъ цѣлата българска земя, къмъ българския родъ, Да ли нѣкой сръбски деецъ така ще осжди своитѣ родолюбиви духовна лица? Дано и сега да имахме иерарси съ пламенния духъ на Методия и съ неговата ревность да „търси българи въ Албания, въ Епиръ, въ Призренско“, както ни увѣрява Ганчевъ (стр. 177), съ неговото неуморно старание, щото „село българско да не остане извънъ предѣлитѣ на родната църква“! Българската църква сега нѣмаше да стои безгрижна за сждбата на н ѣ к о л к о д е с е т к и с е л а в ъ А л б а н и я (по границата съ Македония). Тя никога н е б и з а б р а в и л а с в о е т о м н о г о б р о й н о п а с т в о в ъ М а к е д о н и я и не би влѣзла въ сърдечно приятелство съ инородната православна църква, която сега потиска нейнитѣ чеда, а би действувала и настоявала, независимо отъ българската държавна политика, да ѝ се признае ведомство подъ една или друга форма въ македонскитѣ епархии, които сж посочени и въ сега действуващия екзархийски уставъ като подведомствени на Българската екзархия.

И на други мѣста въ споменитѣ на Г. има язвителни за макед. българи изрази (стр. 132, 157, 164), които единъ обективенъ автобиографъ не би допустналъ. Той не би твърдѣлъ, че екзархъ Иосифъ нѣмалъ „голѣми симпатии“ „къмъ македонцитѣ“, (стр. 168), защото това би значело, че тоя български свещеноначалникъ не е обичалъ своя народъ, и защото се опровергава отъ факта, чеималъ за помощници македонски българи (Методий Кусевичъ, архим. Козма, архим. Теодосий и др.).

Впрочемъ трѣбва да отбележа, че недоброто настроение на Г. къмъ „македонцитѣ“ не е постоянно. Напр. къмъ Козма Дебърски той се отнася съ симпатия, макаръ че и неговиятъ патриотизъмъ, споредъ Г., „надминава всѣкакъвъ шовинизъмъ. До фанатизъмъ дохажда“ (стр.

Голѣмо недомислие е да се смѣта за осждителенъ максимализъмъ борбата на цѣлокупния български народъ за духовно освобождение и църковно единство и да се сравнява тя съ политическитѣ тежнения, въ които не би трѣбвало да се вдимъ отъ правилото „или всичко, или нищо!“ Въ действителность и въ 1913 г. народнитѣ водачи не държаха за това правило, щомъ по сръбско-българския договоръ биде раздѣлена Македония на спорна и безспорна зони. Ако тогавашното българско правителство настояваше за Солунъ, то не толкова защото Солунъ е Мека за българския народъ, както се изрази царь Фердинандъ, а защото тоя градъ падна подъ напора на българското оржжие и бѣше необходимъ бѣломорски излазъ за уголѣмената българска държава.

Плодъ на лекомислена македонофобия е твърдението на Ганчевъ, че македонцитѣ, съвременници на Методия Кусевичъ, умирайки въ „непосилна борба“, „заедно съ това погубиха и България“ (стр. 177). Чудно ми е, че сериозенъ български общественъ деецъ говори такава хула и то въ свои с п о м е н и, съ които претендира да увѣковѣчи името си. Не зная, какъ да се обясни твърдението на Г-въ, че патриотизмътъ у Методия (Кусевичъ) „минава границитѣ на разума“. „Дали тази му любовь къмъ Македония — пита Г-въ — не е народностенъ фанатизъмъ?“ Лично не познавамъ Методия Кусевичъ, но никога не допускахъ, че нѣкой български деецъ ще го укори за неговата безгранична любовь не само къмъ Македония, но къмъ цѣлата българска земя, къмъ българския родъ, Да ли нѣкой сръбски деецъ така ще осжди своитѣ родолюбиви духовна лица? Дано и сега да имахме иерарси съ пламенния духъ на Методия и съ неговата ревность да „търси българи въ Албания, въ Епиръ, въ Призренско“, както ни увѣрява Ганчевъ (стр. 177), съ неговото неуморно старание, щото „село българско да не остане извънъ предѣлитѣ на родната църква“! Българската църква сега нѣмаше да стои безгрижна за сждбата на н ѣ к о л к о д е с е т к и с е л а в ъ А л б а н и я (по границата съ Македония). Тя никога н е б и з а б р а в и л а с в о е т о м н о г о б р о й н о п а с т в о в ъ М а к е д о н и я и не би влѣзла въ сърдечно приятелство съ инородната православна църква, която сега потиска нейнитѣ чеда, а б и действувала и настоявала, независимо отъ българската държавна политика, да ѝ се признае ведомство подъ една или друга форма въ македонскитѣ епархии, които сж посочени и въ сега действуващия екзархийски уставъ като подведомствени на Българската екзархия.

И на други мѣста въ споменитѣ на Г. има язвителни за макед. българи изрази (стр. 132, 157, 164), които единъ обективенъ автобиографъ не би допустналъ. Той не би твърдѣлъ, че екзархъ Иосифъ нѣмалъ „голѣми симпатии“ „къмъ македонцитѣ“, (стр. 168), защото това би значело, че тоя български свещеноначалникъ не е обичалъ своя народъ, и защото се опровергава отъ факта, че ималъ за помощници македонски българи (Методий Кусевичъ, архим. Козма, архим. Теодосий и др.).

Впрочемъ трѣбва да отбележа, че недоброто настроение на Г. къмъ „македонцитѣ“ не е постоянно. Напр. къмъ Козма Дебърски той се отнася съ симпатия, макаръ че и неговиятъ патриотизъмъ, споредъ Г., „надминава всѣкакъвъ шовинизъмъ. До фанатизъмъ дохажда“ (стр.

129—130). Сжщо и къмъ баба Паунчевица отъ Охридъ, която живѣла въ Солунъ, ако и да била „фанатичка патриотка" (стр. 183). Подъ грижитѣ на екзарха Иосифа, „народното чувство у македонския българинъ можа да се издигне толкозъ високо, че да напомни древнеримскитѣ добродетели" (стр. 169).

Въ споменитѣ на Ганчевъ се срѣщатъ и фактически неточности или преувеличения (напр. Натанаилъ Охридски билъ „слабоуменъ калугеръ", нѣмалъ нуждното образованне за владика, Панаретъ Пловдивски не можалъ да научи книжовния бълг. езикъ, въ Солунъ къмъ 1882 г. нѣмало нито община българска, нито българи, „освенъ нѣколко пришелци търговци и занаятчии"). При все това тая книга заслужава да бжде прочетена съ внимание, защото освежава нашитѣ знания за описанитѣ лица и събития и ни представя тая важна епоха въ по-пълно очертание.

И в. С.

Dobré Gančev, Mémoires. Publiés par l'Académie bulgare des Sciences. Sofia. Compte-rendu par Iv. S.

Dobré Gančev (1854—1936) a été un haut fonctionnaire, ce qui lui a permis d'être en contacte avec les promoteurs de la vie nationale bulgare. Il donne de caractéristiques, malheuresement par fois qui ne sont pas suffisamment impartiales, de plusieurs personnages politiques et ecclesiastiques. Il decrit aussi les efforts de l'Exarchie pour le développement de l'instruction et les églises bulgares en Macédoine, ainsi que l'ouverture du gymnase bulgare à Salonique qui est devenu le phare de l'éducation bulgare en Turquie d'Europe. Gančev aime a ironiser et son sarcasme n'a pas oublié l'amour fanatique des Macédoniens vers leur patrie et la liberté. Gančev a décrit d'une manière injuste aussi l'activité du métropolite de Stara-Zagora Méthodi Kusevič, du métropolite Natanaïl d'Ochrid et même du métropolite Panarète de Plovdiv. Il est évident que dans le désire d'être un observateur critique l'auteur depasse par fois la limite et exprime des opinions insérieuses comme par exemple que les Bulgares de la Macédoine sont la cause des malheures de la Bulgarie.

Пегар С. Јовановић, Уздужни речни профили, њихови облици и стварање. Нова методе за појединично и упоредно проучавање облика уздужни речних профила. Београд, 1933, in 8°, VIII+248 стр., 19 образа. Издава Географското дружество въ Бѣлградъ. Цена 80 динара.

Книгата на П. Йовановичъ, професоръ по физическа география въ Скопския философски факултетъ, трѣбва непремѣнно да се отбележи въ „Македонски прегледъ", защото теоретичнитѣ разсжждения въ нея сж подкрепени съ примѣри само отъ Балканския полуостровъ, като половината отъ тѣхъ сж взети именно отъ Македония. Отъ тази книга ние можемъ да почерпимъ изобилни данни за хидрологията на Вардара и по-голѣмитѣ негови притоци, т. е. за по-голѣма часть отъ хидрографската мрежа на Македония.

129—130). Сжщо и къмъ баба Паунчевица отъ Охридъ, която живѣла въ Солунъ, ако и да била „фанатичка патриотка" (стр. 183). Подъ грижитѣ на екзарха Иосифа, „народното чувство у македонския българинъ можа да се издигне толкозъ високо, че да напомни древнеримскитѣ добродетели" (стр. 169).

Въ споменитѣ на Ганчевъ се срѣщатъ и фактически неточности или преувеличения (напр. Натанаилъ Охридски билъ „слабоуменъ калугеръ", нѣмалъ нуждното образованне за владика, Панаретъ Пловдивски не можалъ да научи книжовния бълг. езикъ, въ Солунъ къмъ 1882 г. нѣмало нито община българска, нито българи, „освенъ нѣколко пришелци търговци и занаятчии"). При все това тая книга заслужава да бжде прочетена съ внимание, защото освежава нашитѣ знания за описанитѣ лица и събития и ни представя тая важна епоха въ по-пълно очертание.

И в. С.

Dobré Gančev, Mémoires. Publiés par l'Académie bulgare des Sciences. Sofia. Compte-rendu par Iv. S.

Dobré Gančev (1854—1936) a été un haut fonctionnaire, ce qui lui a permis d'être en contacte avec les promoteurs de la vie nationale bulgare. Il donne de caractéristiques, malheuresement par fois qui ne sont pas suffisamment impartiales, de plusieurs personnages politiques et ecclesiastiques. Il decrit aussi les efforts de l'Exarchie pour le développement de l'instruction et les églises bulgares en Macédoine, ainsi que l'ouverture du gymnase bulgare à Salonique qui est devenu le phare de l'éducation bulgare en Turquie d'Europe. Gančev aime a ironiser et son sarcasme n'a pas oublié l'amour fanatique des Macédoniens vers leur patrie et la liberté. Gančev a décrit d'une manière injuste aussi l'activité du métropolite de Stara-Zagora Méthodi Kusevič, du métropolite Natanaïl d'Ochrid et même du métropolite Panarète de Plovdiv. Il est évident que dans le désire d'être un observateur critique l'auteur depasse par fois la limite et exprime des opinions insérieuses comme par exemple que les Bulgares de la Macédoine sont la cause des malheures de la Bulgarie.

Петар С. Јовановић, Уздужни речни профили, њихови облици и стварање. Нова методе за појединично и упоредно проучавање облика уздужни речних профила. Београд, 1933, in 8°, VIII+248 стр., 19 образа. Издава Географското дружество въ Бѣлградъ. Цена 80 динара.

Книгата на П. Йовановичъ, професоръ по физическа география въ Скопския философски факултетъ, трѣбва непремѣнно да се отбележи въ „Македонски прегледъ", защото теоретичнитѣ разсжждения въ нея сж подкрепени съ примѣри само отъ Балканския полуостровъ, като половината отъ тѣхъ сж взети именно отъ Македония. Отъ тази книга ние можемъ да почерлимъ изобилни данни за хидрологията на Вардара и по-голѣмитѣ негови притоци, т. е. за по-голѣма часть отъ хидрографската мрежа на Македония.

Проф. П. Йовановичъ е ученикъ на Цвиичъ и единъ отъ първитѣ поддръжници на неговитѣ теории за езерния релефъ на по-голѣма часть отъ Балканския полуостровъ. Имахъ случай да отбележа това въ рецензията на Йованичовия трудъ върху релефа на Скопската котловина (вж. Мак. Пр., год. IX, кн. 3—4, стр. 221—224). Въ връзка съ тѣзи наследени отъ неговия учитель интереси, Йовановичъ започна да се интересува и отъ теориитѣ, които засѣгатъ рѣчната и езерна ерозия и възможноститѣ за координиране на тѣхнитѣ дейности. На тази тема той написа една обемиста статия въ Гласникъ на Географското дружество въ Бѣлградъ (св. 17, 1932 г.), която азъ сжщо така своевременно рецензирахъ въ „Мак. пр.", год. X, кн. 2, стр. 145—146 Отъ тогава насамъ, въ продължение на петь години, Йовановичъ замлъкна. Това негово мълчание мнозина го отдаваха на обстоятелството, че напослѣдъкъ Йовановичъ се бѣше отдалъ на обществена дейность, която доведе до назначаването му за кметъ на Скопие. Въ сжщность, както може да се разбере отъ книгата, която разглеждамъ, мълчанието се е дължало до голѣма степень и на желанието да се остави да узрѣе, колкото може по-добре, една дълбоко замислена студия върху рѣчната ерозия въ връзка съ изследването на надлъжнитѣ рѣчни профили.

Воденъ отъ идеята, че рѣчнитѣ долини и тѣхнитѣ надлъжни профили не трѣбва да се разглеждатъ отъ количествена гледна точка, а само като форми, Йовановичъ смѣта, че, за да могатъ да бждатъ сравнявани, тѣзи профили трѣбва да бждатъ „сведени" къмъ една и сжща дължина чрезъ умножаване на действителната имъ дължина съ единъ мащабъ, получень чрезъ дѣлението на числото 100 на действителната дължина, изразена въ километри. Така полученитѣ профили Йовановичъ ги нарича десетично сведени или още по-кратко „сведени профили" и работи по-нататъкъ все съ тѣхъ. Работенето съ такива профили съ уеднаквена ординатна ось има безъ съмнение известни предимства. Но, както ще видимъ по-нататъкъ, тази наистина нова метода има и своитѣ слаби страни, поради което употрѣбата на метричнитѣ профили безъ съмнение ще се запази.

Въ втората глава авторътъ разглежда въпроса за морфоложкото сравняване на надлъжнитѣ рѣчни профили. Йовановичъ смѣта, че то може да стане най-лесно съ помощьта на индекси за височинитѣ. Тѣзи индекси се получаватъ, като се раздѣли „сведената" височина на единъ профилъ съ съответната сведена височина на другъ профилъ. Ако всички индекси за височинитѣ на два профила сж еднакви, това е вече признакъ, че двата профила сж конформни. Сжщото се отнася и за индекситѣ за падоветѣ.

Третата глава представя най-сжществената часть отъ разглежданата книга. Разглежда се въпросътъ за генетиченъ анализъ на надлъжнитѣ рѣчни профили. Йовановичъ предлага този анализъ да се прави, като се диференцира влиянието на отдѣлнитѣ геоморфоложки фактори за изработване на надлъжнитѣ рѣчни профили. Първиятъ факторъ, който трѣбва да бжде отдѣленъ при единъ такъвъ анализъ, е безъ съмнение протичащата презъ дадена рѣка вода. Най-важното е въ случая да се установи, какъвъ би билъ обликътъ на единъ рѣченъ про-

Проф. П. Йовановичъ е ученикъ на Цвиичъ и единъ отъ първитѣ поддръжници на неговитѣ теории за езерния релефъ на по-голѣма часть отъ Балканския полуостровъ. Имахъ случай да отбележа това въ рецензията на Йованичовия трудъ върху релефа на Скопската котловина (вж. Мак. Пр., год. IX, кн. 3—4, стр. 221—224). Въ връзка съ тѣзи наследени отъ неговия учитель интереси, Йовановичъ започна да се интересува и отъ теориитѣ, които засѣгатъ рѣчната и езерна ерозия и възможноститѣ за координиране на тѣхнитѣ дейности. На тази тема той написа една обемиста статия въ Гласникъ на Географското дружество въ Бѣлградъ (св. 17, 1932 г.), която азъ сжщо така своевременно рецензирахъ въ „Мак. пр.", год. X, кн. 2, стр. 145—146 Отъ тогава насамъ, въ продължение на петь години, Йовановичъ замлъкна. Това негово мълчание мнозина го отдаваха на обстоятелството, че напослѣдъкъ Йовановичъ се бѣше отдалъ на обществена дейность, която доведе до назначаването му за кметъ на Скопие. Въ сжщность, както може да се разбере отъ книгата, която разглеждамъ, мълчанието се е дължало до голѣма степень и на желанието да се остави да узрѣе, колкото може по-добре, една дълбоко замислена студия върху рѣчната ерозия въ връзка съ изследването на надлъжнитѣ рѣчни профили.

Воденъ отъ идеята, че рѣчнитѣ долини и тѣхнитѣ надлъжни профили не трѣбва да се разглеждатъ отъ количествена гледна точка, а само като форми, Йовановичъ смѣта, че, за да могатъ да бждатъ сравнявани, тѣзи профили трѣбва да бждатъ „сведени" къмъ една и сжща дължина чрезъ умножаване на действителната имъ дължина съ единъ мащабъ, полученъ чрезъ дѣлението на числото 100 на действителната дължина, изразена въ километри. Така полученитѣ профили Йовановичъ ги нарича десетично сведени или още по-кратко „сведени профили" и работи по-нататъкъ все съ тѣхъ. Работенето съ такива профили съ уеднаквена ординатна ось има безъ съмнение известни предимства. Но, както ще видимъ по-нататъкъ, тази наистина нова метода има и своитѣ слаби страни, поради което употрѣбата на метричнитѣ профили безъ съмнение ще се запази.

Въ втората глава авторътъ разглежда въпроса за морфоложкото сравняване на надлъжнитѣ рѣчни профили. Йовановичъ смѣта, че то може да стане най-лесно съ помощьта на индекси за височинитѣ. Тѣзи индекси се получаватъ, като се раздѣли „сведената" височина на единъ профилъ съ съответната сведена височина на другъ профилъ. Ако всички индекси за височинитѣ на два профила сж еднакви, това е вече признакъ, че двата профила сж конформни. Сжщото се отнася и за индекситѣ за падоветѣ.

Третата глава представя най-сжществената часть отъ разглежданата книга. Разглежда се въпросътъ за генетиченъ анализъ на надлъжнитѣ рѣчни профили. Йовановичъ предлага този анализъ да се прави, като се диференцира влиянието на отдѣлнитѣ геоморфоложки фактори за изработване на надлъжнитѣ рѣчни профили. Първиятъ факторъ, който трѣбва да бжде отдѣленъ при единъ такъвъ анализъ, е безъ съмнение протичащата презъ дадена рѣка вода. Най-важното е въ случая да се установи, какъвъ би билъ обликътъ на единъ рѣченъ про-

филъ, ако за неговото оформяне влияе само протичащата вода и то за неограничено време, да се установи, следователно, идеалниятъ профилъ на равновесие за дадена рѣка. Като си служи съ изследванията на най-виднитѣ хидролози, Йовановичъ намира срѣдство, за да установи една подходяща формула, по която може да се изчисли съ приближение идеалниятъ профилъ на равновесие на която и да е рѣка, стига да знаемъ нейния дебитъ въ повечко точки. Ако бѣше отишелъ още малко по-нататъкъ, Йовановичъ щѣше да види, че, като се използуватъ тѣзи изучвания, може да се установи дори какво би представлявала отъ себе си една завършена денудационна повръхнина и особено максималнитѣ и минимални наклони, които биха могли да сѫществуватъ по нея. По указания пѫть е установенъ идеалниятъ профилъ на равновесие на р. Вардаръ, като за цельта сѫ дадени въ особени таблици разстоянията между отдѣлнитѣ по-важни точки, тѣхнитѣ абсолютни височини, както и дебитътъ на тѣзи мѣста. Такива сведения сѫ дадени и за Морава и Тимокъ. Възъ основа на тѣхъ сѫ изчислени индекситѣ на височинитѣ на действителнитѣ профили спрямо идеалнитѣ профили на равновесие, като на края се дава и единъ срѣденъ индексъ за височината на профила на всѣка една отъ тѣзи три рѣки. Трѣбва да се отбележи, че изчисляването на тѣзи срѣдни индекси не е направено по научень математиченъ пѫть, чрезъ интегриране, а по доста примитивенъ начинъ, което отнема часть отъ стойностьта на работата.

Чрезъ изследване разликата между единъ конформенъ на идеалния профилъ на равновесие и действителния профилъ Йовановичъ смѣта, че може да се установи или да се „диференцира", както той се изразява, влиянието на геологията, като въ сѫщность се разбиратъ петрографскитѣ отношения. Следъ това чрезъ една доста остроумна процедура Йовановичъ числено пресмѣта и влиянието на първичния релефъ и следующитѣ тектонски движения. Най-после може да се „диференцира" и влиянието на една евентуална промѣна въ водното количество въ миналото.

Въ края на трета глава е направенъ генетиченъ анализъ на надлъжнитѣ профили на Вардаръ, Морава и Тимокъ, съ цель чрезъ конкретни примѣри да се освѣтлятъ теоретичнитѣ разсѫждения. Ще предамъ съвсемъ накратко резултатитѣ отъ този анализъ за Вардаръ (стр. 151—166 и скица 16).

Като се анализира влиянието на протичащата вода за характера на надлъжния профилъ на Вардаръ, установява се, че 85% отъ него е изграденъ подъ влиянието на тази вода. Тя обаче още не е докарала до достигане профила на равновесие: индексътъ на височината на цѣлия профилъ е 5.5, което значи, че сегашната височина е срѣдно петь пѫти по-голѣма отъ височината на профила на равновесие, който трѣбва да бѫде достигнатъ въ бѫдеще. Съ помощьта на този индексъ е построенъ „профилъ на протичащата вода", който би се явилъ, ако да нѣмаше никакви петрографски различия въ порѣчието на Вардара. Търсейки сѫществуващата разлика между действителния профилъ на Вардаръ и този теоретически „профилъ на протичащата вода", Йовановичъ се опитва да установи въ кои участъци отъ надлъжния профилъ на

филъ, ако за неговото оформяне влияе само протичащата вода и то за неограничено време, да се установи, следователно, идеалниятъ профилъ на равновесие за дадена рѣка. Като си служи съ изследванията на най-видниттѣ хидролози, Йовановичъ намира срѣдство, за да установи една подходяща формула, по която може да се изчисли съ приближение идеалниятъ профилъ на равновесие на която и да е рѣка, стига да знаемъ нейния дебитъ въ повечко точки. Ако бѣше отишелъ още малко по-нататъкъ, Йовановичъ щѣше да види, че, като се използуватъ тѣзи изучвания, може да се установи дори какво би представлявала отъ себе си една завършена денудационна повръхнина и особено максималнитѣ и минимални наклони, които биха могли да сѫществуватъ по нея. По указания пѫть е установенъ идеалниятъ профилъ на равновесие на р. Вардаръ, като за цельта сѫ дадени въ особени таблици разстоянията между отдѣлнитѣ по-важни точки, тѣхнитѣ абсолютни височини, както и дебитътъ на тѣзи мѣста. Такива сведения сѫ дадени и за Морава и Тимокъ. Възъ основа на тѣхъ сѫ изчислени индекситѣ на височинитѣ на действителнитѣ профили спрямо идеалнитѣ профили на равновесие, като на края се дава и единъ срѣденъ индексъ за височината на профила на всѣка една отъ тѣзи три рѣки. Трѣбва да се отбележи, че изчисляването на тѣзи срѣдни индекси не е направено по научень математиченъ пѫть, чрезъ интегриране, а по доста примитивенъ начинъ, което отнема часть отъ стойността на работата.

Чрезъ изследване разликата между единъ конформенъ на идеалния профилъ на равновесие и действителния профилъ Йовановичъ смѣта, че може да се установи или да се „диференцира", както той се изразява, влиянието на геологията, като въ сѫщность се разбиратъ петрографскитѣ отношения. Следъ това чрезъ една доста остроумна процедура Йовановичъ числено пресмѣта и влиянието на първичния релефъ и следующитѣ тектонски движения. Най-после може да се „диференцира" и влиянието на една евентуална промѣна въ водното количество въ миналото.

Въ края на трета глава е направенъ генетиченъ анализъ на надлъжнитѣ профили на Вардаръ, Морава и Тимокъ, съ цель чрезъ конкретни примѣри да се освѣтлятъ теоретичнитѣ разсѫждения. Ще предамъ съвсемъ накратко резултатитѣ отъ този анализъ за Вардаръ (стр. 151—166 и скица 16).

Като се анализира влиянието на протичащата вода за характера на надлъжния профилъ на Вардаръ, установява се, че 85% отъ него е изграденъ подъ влиянието на тази вода. Тя обаче още не е докарала до достигане профила на равновесие: индексътъ на височината на цѣлия профилъ е 5.5, което значи, че сегашната височина е срѣдно петь пѫти по-голѣма отъ височината на профила на равновесие, който трѣбва да бѫде достигнатъ въ бѫдеще. Съ помощьта на този индексъ е построенъ „профилъ на протичащата вода", който би се явилъ, ако да нѣмаше никакви петрографски различия въ порѣчието на Вардара. Търсейки сѫществуващата разлика между действителния профилъ на Вардаръ и този теоретически „профилъ на протичащата вода", Йовановичъ се опитва да установи въ кои участъци отъ надлъжния профилъ на

Вардаръ петрографскитѣ различия се изразяватъ върху пада на рѣката. Чрезъ подобно анализиране Йовановичъ установява, че въ Солунското поле, кждето индексътъ на височината е само 3.59, неустойчивитѣ адувиални наслаги обуславятъ явяването на по-слабъ наклонъ отъ този, който би се явилъ само подъ влиянието на протичащото количество вода, което при устието на рѣката е 157 м³ сек. По-нагоре въ Циганската клисура, която се състои отъ устойчиви на рѣчната ерозия гранити и кварцпорфири, индексътъ на височината е 12.39. Това ще рече, че тукъ падътъ е много по-голѣмъ, отколкото би билъ, ако за него имаше значение само протичащото количество вода, което на това мѣсто е около 150 м³/сек. Въ следния дѣлъ на надлъжния профилъ — Гевгелийското поле — отклонението на индекса на височината е много малко и то отрицателно — 5.36. Това е въ връзка съ неустойчивитѣ алувиални и кватернерни чакълища, между които тукъ-тамъ излиза на яве и гранитната подлога. Въ Демиръ Капия, съответно на устойчивитѣ на рѣчната ерозия титонски варовици, индексътъ на височината е много по-голѣмъ — 9.72. Въ Тиквешката котловина индексътъ на височината е 4.065, което не е много въ съгласие съ „геоложкия" съставъ — доста устойчиви пѣсъчници и варовици. Това несъответствие намира по-нататъкъ своето обяснение. Въ Велешката клисура голѣмиятъ индексъ на височината — 9.67 съответствува добре на доста отпорнитѣ скали, въ които Вардаръ се врѣзва — палеозойски лиски съ доста кварцови жили. Въ малката Велешка котловина индексътъ отново спада подъ срѣдния — 4.31, което е въ съгласие съ неустойчивитѣ неогенни езерни наслаги, които изпълватъ тази котловина. Въ Тасрската клисура индексътъ на височината е отново много голѣмъ — 10.23, ксето не е въ съгласие съ петрографския съставъ на подлогата отъ палеозийски шисти, серпентинъ и сенонски флишъ, който е много неустойчивъ. И това несъответствие намира на съответното мѣсто своето обяснение. Надъ тази клисура въ Скопската котловина индексътъ отново е по-малъкъ отъ срѣдния — само 4.25. Това е въ съгласие съ неустойчивитѣ на рѣчната ерозия алувиални и кватернерни наслаги, които изпълватъ дъното на тази пространна котловина. Надъ нея въ тѣснината Дервентъ индексътъ на височината е отново много голѣмъ — 10.08, което съответствува до голѣма степень на сжществуващитѣ на това мѣсто петрографски отношения. На тази тѣснина е разположена котловината Пологъ, въ която индексътъ на височината е забележително малъкъ — само 3.86. Наистина тукъ Вардаръ тече въ много неустойчиви алувиални наслаги, но, като се има предъ видъ, че на мѣста се засича и въ извънредно отпорнитѣ на рѣчната ерозия скали на планината Жеденъ, къмъ която рѣката е изтикана отъ наноснитѣ кжжели на рѣкитѣ, спускащи се отъ Шаръ-планина, явява се въпросътъ, дали нѣма и нѣкоя друга причина за такъвъ малъкъ индексъ на височината Най-после въ своя изворенъ дѣлъ Вардаръ има индексъ на височина 15.1, много голѣма височина, която налага нѣкакво по-друго обяснение, отколкото само възъ основа на петрографски различия по отношение на Положката котловина.

При горното изложение вече стана ясно, на кои мѣста по тече-

Вардаръ петрографскитѣ различия се изразяватъ върху пада на рѣката. Чрезъ подобно анализиране Йовановичъ установява, че въ Солунското поле, кждето индексътъ на височината е само 3.59, неустойчивитѣ адувиални наслаги обуславятъ явяването на по-слабъ наклонъ отъ този, който би се явилъ само подъ влиянието на протичащото количество вода, което при устието на рѣката е 157 м³ сек. По-нагоре въ Циганската клисура, която се състои отъ устойчиви на рѣчната ерозия гранити и кварцпорфири, индексътъ на височината е 12.39. Това ще рече, че тукъ падътъ е много по-голѣмъ, отколкото би билъ, ако за него имаше значение само протичащото количество вода, което на това мѣсто е около 150 м³/сек. Въ следния дѣлъ на надлъжния профилъ — Гевгелийското поле — отклонението на индекса на височината е много малко и то отрицателно — 5.36. Това е въ връзка съ неустойчивитѣ алувиални и кватернерни чакълища, между които тукъ-тамъ излиза на яве и гранитната подлога. Въ Демиръ Капия, съответно на устойчивитѣ на рѣчната ерозия титонски варовици, индексътъ на височината е много по-голѣмъ — 9.72. Въ Тиквешката котловина индексътъ на височината е 4.065, което не е много въ съгласие съ „геоложкия" съставъ — доста устойчиви пѣсъчници и варовици. Това несъответствие намира по-нататъкъ своето обяснение. Въ Велешката клисура голѣмиятъ индексъ на височината — 9.67 съответствува добре на доста отпорнитѣ скали, въ които Вардаръ се врѣзва — палеозойски лиски съ доста кварцови жили. Въ малката Велешка котловина индексътъ отново спада подъ срѣдния — 4.31, което е въ съгласие съ неустойчивитѣ неогенни езерни наслаги, които изпълватъ тази котловина. Въ Тасрската клисура индексътъ на височината е отново много голѣмъ — 10.23, ксето не е въ съгласие съ петрографския съставъ на подлогата отъ палеозийски шисти, серпентинъ и сенонски флишъ, който е много неустойчивъ. И това несъответствие намира на съответното мѣсто своето обяснение. Надъ тази клисура въ Скопската котловина индексътъ отново е по-малъкъ отъ срѣдния — само 4.25. Това е въ съгласие съ неустойчивитѣ на рѣчната ерозия алувиални и кватернерни наслаги, които изпълватъ дъното на тази пространна котловина. Надъ нея въ тѣснината Дервентъ индексътъ на височината е отново много голѣмъ — 10.08, което съответствува до голѣма степень на сжществуващитѣ на това мѣсто петрографски отношения. На тази тѣснина е разположена котловината Пологъ, въ която индексътъ на височината е забележително малъкъ — само 3.86. Наистина тукъ Вардаръ тече въ много неустойчиви алувиални наслаги, но, като се има предъ видъ, че на мѣста се засича и въ извънредно отпорнитѣ на рѣчната ерозия скали на планината Жеденъ, къмъ която рѣката е изтикана отъ наносnитѣ кжжели на рѣкитѣ, спускащи се отъ Шаръ-планина, явява се въпросътъ, дали нѣма и нѣкоя друга причина за такъвъ малъкъ индексъ на височината Най-после въ своя изворенъ дѣлъ Вардаръ има индексъ на височина 15.1, много голѣма височина, която налага нѣкакво по-друго обяснение, отколкото само възъ основа на петрографски различия по отношение на Положката котловина.

При горното изложение вече стана ясно, на кои мѣста по тече-

нието на Вардаръ ще трѣбва да се дирятъ други фактори, за да се яви различието между теоретично построения профилъ и действителния надлъженъ профилъ на тази рѣка. Въ тази часть на профила, която е въ Гевгелийската котловина, може възъ основа на самия профилъ да се заключава за потъване въ скорошно време, въ противовесъ на клисурата Демиръ-капия, гдето пъкъ може да се заключава за скорошно издигане. За още по-интензивно издигане може да се заключава въ Таорската клисура. Но несъмнено най-интересни сж отношенията въ Положката котловина. Възъ основа на самия профилъ може да се заключи за голѣмия разседъ, който отдѣля котловината отъ високата планина на западъ, кждето сж изворитѣ на рѣката. Йовановичъ дори смѣта, че чрезъ детайлни пресмѣтания може да се изчисли точно вертикалниятъ размахъ на този разседъ — 353.4 метра. Тази величина се отнася при това за тѣхното сегашно състояние. По-рано този разседъ, както и всички други, сж били по-голѣми по размѣри.

Чрезъ различни изчисления Йовановичъ установява, че цѣлиятъ профилъ на рѣката отъ Гевгелийската котловина нагоре до долния край на Положката котловина е съ малко по-малъкъ индексъ на височината, което авторътъ се опитва да обясни съ скорошното потъване на Гевгелийската котловина, което не е могло да се отрази по цѣлото течение на рѣката до изворитѣ ѝ.

Четвъртата глава на разглеждания трудъ засѣга възможностьта за генетично сравняване облика на надлъжнитѣ рѣчни профили. За примѣръ ще дамъ сравнението на потенциалната ерозивна енергия на Вардаръ, Морава и Тимокъ, които се отнасятъ както 3.245 : 1.368 : 1.587. И тъй като потенциалната енергия била функция на първичния релефъ и степеньта на развитие на профила, разликата могла да се обясни само съ това, че Вардаръ спада въ Бѣломорския басеинъ, а другитѣ две рѣки — къмъ Черноморския басейнъ, респективно къмъ Панонския и „Влашко-понтийския“. А последнитѣ били образувани още презъ „Неогена“, докато Бѣломорскиятъ басейнъ билъ съвсемъ младъ — отъ „Дилувиума“. Поради това Вардаръ още не е могълъ да се приближи толкова до идеалния профилъ на равновесие, колкото другитѣ две рѣки Цѣлото това обяснение е твърде наивно и показва слѣпото подчинение предъ остарѣлитѣ вече твърдения на Цвиича. Бѣломорскиятъ басеинъ е не по-младъ отъ Черноморския: не далеко отъ устието на Вардара се намиратъ тортонски морски наслаги, а северно отъ устието на сжщата рѣка ясно могатъ да се наблюдаватъ понтийски теригенни наслаги, донесени отъ стария Вардаръ. Презъ Кватернера (наричанъ отъ Йовановича по старому „Диливиумъ“) въ Бѣломорието сж ставали само локални промѣни, които най-много сж могли да предизвикатъ регресивна ерозия, но не и появяването на съвсемъ нова рѣка отъ размѣритѣ на Вардаръ. Струва ми се, че Йовановичъ е трѣбвало да гледа да избѣгне и израза „Неогенъ“, който е много приблизителенъ и не дава достатъчно указания за характера на Понтийския и Панонския басейнъ.

Въ последната (пета) глава сж дадени общитѣ резултати и заключението. Изтъква се преди всичко предимството на „сведенитѣ профили“, като се отива до тамъ, че се отрича почти напълно употрѣбата

нието на Вардаръ ще трѣбва да се дирятъ други фактори, за да се яви различието между теоретично построения профилъ и действителния надлъженъ профилъ на тази рѣка. Въ тази часть на профила, която е въ Гевгелийската котловина, може възъ основа на самия профилъ да се заключава за потъване въ скорошно време, въ противовесъ на клисурата Демиръ-капия, гдето пъкъ може да се заключава за скорошно издигане. За още по-интензивно издигане може да се заключава въ Таорската клисура. Но несъмнено най-интересни сж отношенията въ Положката котловина. Възъ основа на самия профилъ може да се заключи за голѣмия разседъ, който отдѣля котловината отъ високата планина на западъ, кждето сж изворитѣ на рѣката. Йовановичъ дори смѣта, че чрезъ детайлни пресмѣтания може да се изчисли точно вертикалниятъ размахъ на този разседъ — 353.4 метра. Тази величина се отнася при това за тѣхното сегашно състояние. По-рано този разседъ, както и всички други, сж били по-голѣми по размѣри.

Чрезъ различни изчисления Йовановичъ установява, че цѣлиятъ профилъ на рѣката отъ Гевгелийската котловина нагоре до долния край на Положката котловина е съ малко по-малъкъ индексъ на височината, което авторътъ се опитва да обясни съ скорошното потъване на Гевгелийската котловина, което не е могло да се отрази по цѣлото течение на рѣката до изворитѣ ѝ.

Четвъртата глава на разглеждания трудъ засѣга възможностьта за генетично сравняване облика на надлъжнитѣ рѣчни профили. За примѣръ ще дамъ сравнението на потенциалната ерозивна енергия на Вардаръ, Морава и Тимокъ, които се отнасятъ както 3.245 : 1.368 : 1.587. И тъй като потенциалната енергия била функция на първичния релефъ и степеньта на развитие на профила, разликата могла да се обясни само съ това, че Вардаръ спада въ Бѣломорския басеинъ, а другитѣ две рѣки — къмъ Черноморския басейнъ, респективно къмъ Панонския и „Влашко-понтийския“. А последнитѣ били образувани още презъ „Неогена“, докато Бѣломорскиятъ басейнъ билъ съвсемъ младъ — отъ „Дилувиума“. Поради това Вардаръ още не е могълъ да се приближи толкова до идеалния профилъ на равновесие, колкото другитѣ две рѣки Цѣлото това обяснение е твърде наивно и показва слѣпото подчинение предъ остарѣлитѣ вече твърдения на Цвиича. Бѣломорскиятъ басеинъ е не по-младъ отъ Черноморския: не далеко отъ устието на Вардара се намиратъ тортонски морски наслаги, а северно отъ устието на сжщата рѣка ясно могатъ да се наблюдаватъ понтийски теригенни наслаги, донесени отъ стария Вардаръ. Презъ Кватернера (наричанъ отъ Йовановича по старому „Диливиумъ“) въ Бѣломорието сж ставали само локални промѣни, които най-много сж могли да предизвикатъ регресивна ерозия, но не и появяването на съвсемъ нова рѣка отъ размѣритѣ на Вардаръ. Струва ми се, че Йовановичъ е трѣбвало да гледа да избѣгне и израза „Неогенъ“, който е много приблизителенъ и не дава достатъчно указания за характера на Понтийския и Панонския басейнъ.

Въ последната (пета) глава сж дадени общитѣ резултати и заключението. Изтъква се преди всичко предимството на „сведенитѣ профили“, като се отива до тамъ, че се отрича почти напълно употрѣбата

на метрични профили. Въ сжщность последнитѣ намиратъ доста голѣмо приложение. Построяването имъ е необходимо, напримѣръ, когато трѣбва да се изследва действието на регресивната ерозия. Следъ това Йовановичъ изтъква, че съ помощьта на генетичния методъ може да се дойде до едно ново схващане за рѣчната ерозия което се приближава много повече до схващанията на Хетнеръ, отколкото до схващанията на тѣзи, които смѣтатъ, че ерозията се управлява изключително отъ долния ерозионенъ базисъ. И авторътъ смѣта за нуждно да подчертае, като новъ изводъ отъ неговитѣ теоретични разсжждения, че „долната абсолютна ерозионна база е самиятъ профилъ на равновесие, а не морското ниво или устието" (стр 236). Първата часть на това твърдение е вѣрна, но, като се има на умъ, че положението на профила на равновесие е въ зависимость отъ положението на устието, излиза, въ края на краищата, че долниятъ ерозионенъ базисъ е все пакъ устието на една рѣка, респективно морското ниво.

Струва ми се, че най-важниятъ изводъ отъ генетичния разборъ на надлъжнитѣ профили е заключението, че при изследване на рѣчни тераси трѣбва да бждемъ особено внимателни. Различни влияния (разлики въ фазата на еволюция, разлики въ първичния релефъ, въ количеството на протичащата вода и въ петрографския и геоложки съставъ, както и различия въ характера на хоризонталното премѣстване на устието) могатъ да предизвикатъ такива голѣми различия въ синхронични тераси, че ние да не можемъ да установимъ съ обикновени срѣдства, че тѣ сж наистина синхронични. На това предупреждение трѣбва да се погледне доста сериозно. То ни налага да държимъ много на изучването на абразионнитѣ тераси, за които предупреждението не се отнася и които поради това могатъ да се вематъ като контролни марки.

Ако и да има въ цѣлата работа на Йовановича много увлѣчение и доста пресилени изводи, важното е, че той наистина дава единъ новъ методъ, който въ повечето случаи потвърждава резултатитѣ, добити по други пжтища. А за геоморфологията това е много важно, като се знае, че въ нея хипотетичнитѣ конструкции играятъ много важна роля. Знайно е, че една хипотеза става толкова по-приемлива, колкото повече доводи въ нейна полза бждатъ приведени. Тъкмо съ огледъ на това трѣбва да се оценява и труда на Йовановичъ. Важно да се отбележи, че тази работа е и единъ ценен приносъ за хидрологията и геоморфологията на Македония.

Дим. Ярановъ

Petar S. Jovanović, Les profils fluviaux longitudinaux, leur forme et leur genèse. Nouvelles méthodes pour l'étude individuelle et comparée des formes des profils fluviaux longitudinaux. Belgrade, 1938. Mémoires publiés par la Société de Géographie de Belgrade.

C'est une étude théorique très importante de la question indiquée dans le titre de l'ouvrage et en même temps une contribution très précieuse à la géographie physique de la Péninsule Balkanique, spécialement des régions de Timok et du Vardar avec ses affluents les plus importants, car les

на метрични профили. Въ сжщность последнитѣ намиратъ доста голѣмо приложение. Построяването имъ е необходимо, напримѣръ, когато трѣбва да се изследва действието на регресивната ерозия. Следъ това Йовановичъ изтъква, че съ помощьта на генетичния методъ може да се дойде до едно ново схващане за рѣчната ерозия което се приближава много повече до схващанията на Хетнеръ, отколкото до схващанията на тѣзи, които смѣтатъ, че ерозията се управлява изключително отъ долния ерозионенъ базисъ. И авторътъ смѣта за нуждно да подчертае, като новъ изводъ отъ неговитѣ теоретични разсжждения, че „долната абсолютна ерозионна база е самиятъ профилъ на равновесие, а не морското ниво или устието" (стр 236). Първата часть на това твърдение е вѣрна, но, като се има на умъ, че положението на профила на равновесие е въ зависимость отъ положението на устието, излиза, въ края на краищата, че долниятъ ерозионенъ базисъ е все пакъ устието на една рѣка, респективно морското ниво.

Струва ми се, че най-важниятъ изводъ отъ генетичния разборъ на надлъжнитѣ профили е заключението, че при изследване на рѣчни тераси трѣбва да бждемъ особено внимателни. Различни влияния (разлики въ фазата на еволюция, разлики въ първичния релефъ, въ количеството на протичащата вода и въ петрографския и геоложки съставъ, както и различия въ характера на хоризонталното премѣстване на устието) могатъ да предизвикатъ такива голѣми различия въ синхронични тераси, че ние да не можемъ да установимъ съ обикновени срѣдства, че тѣ сж наистина синхронични. На това предупреждение трѣбва да се погледне доста сериозно. То ни налага да държимъ много на изучването на абразионнитѣ тераси, за които предупреждението не се отнася и които поради това могатъ да се вематъ като контролни марки.

Ако и да има въ цѣлата работа на Йовановича много увлѣчение и доста пресилени изводи, важното е, че той наистина дава единъ новъ методъ, който въ повечето случаи потвърждава резултатитѣ, добити по други пжтища. А за геоморфологията това е много важно, като се знае, че въ нея хипотетичнитѣ конструкции играятъ много важна роля. Знайно е, че една хипотеза става толкова по-приемлива, колкото повече доводи въ нейна полза бждатъ приведени. Тъкмо съ огледъ на това трѣбва да се оценява и труда на Йовановичъ. Важно да се отбележи, че тази работа е и единъ ценен приносъ за хидрологията и геоморфологията на Македония.

Дим. Ярановъ

Petar S. Jovanović, Les profils fluviaux longitudinaux, leur forme et leur genèse. Nouvelles méthodes pour l'étude individuelle et comparée des formes des profils fluviaux longitudinaux. Belgrade, 1938. Mémoires publiés par la Société de Géographie de Belgrade.

C'est une étude théorique très importante de la question indiquée dans le titre de l'ouvrage et en même temps une contribution très précieuse à la géographie physique de la Péninsule Balkanique, spécialement des régions de Timok et du Vardar avec ses affluents les plus importants, car les

exemples avec lesquels l'auteur a essayé de prouver les considérations théoriques sont pris notamment de ces régions.

Une des idées fondementales de l'auteur est que les profils en question ne doivent pas être comparés tels quels mais commes formes, ce qui fait nécessaire de les réduire à une même longueur. Celà peut être fait en multipliant la longueur réelle avec une échelle reçue par la division du chiffre 100 avec la longueur réelle exprimée en kilomètres. La manipulation avec des profils à ordinates unifiées facilite sans doute les études morphologiques. Mais cette méthode ne pourra jamais remplacer les profils métriques complètement étant donné que l'étude de ceux-ci est aussi très important.

Dans le chapitre troisième, qui est le plus important, l'auteur nous montre avec beaucoup de détails le mode dont on peut faire une analyse génétique des profils réduits, surtout en faisant la comparaison avec le profil idéal d'équilibre d'une rivière quelconque.

Проф. Ив. Снѣгаровъ, Солунъ въ българската духовна култура. Исторически очеркъ и документи (София 1937: Университетска библиотека № 180, XII+323 стр., 4 табл. и 1 карта).

Благодарна задача за изследвачитѣ е да се очертаятъ и проучатъ огнищата на българската духовна култура презъ вѣковетѣ. Напълно правъ е проф. Снѣгаровъ, когато посочва, че историята на българската култура е тѣсно свързана съ „Солунъ и Охридъ, Преславъ и Търново — . . . великитѣ светини, които сж осветили българското отечество" и че „най-стара българска светиня е Солунъ", защото „тамъ се роди славяно българската народность", защото „безъ св. Солунски братя не щѣше да има славянобългарски народъ." Свързанъ съ този градъ съ спомени отъ юношество и цѣлъ низъ други преживелици, авторътъ на тази книга се е постаралъ да проучи града Солунъ и негсвото значение въ развоя на българската духовна култура, особено презъ епохата на възраждането и на борбитѣ за църковна независимость.

Въ първа глава е даденъ „исторически погледъ върху духовния животъ въ Солунъ до XIX в." Особено внимание е сбърнато на града като срѣдище на християнската вѣра, както и на дѣлата на раннитѣ солунски епископи. Солунската църква е разпространявала презъ VI—IX вв. християнството между българскитѣ славяни, посселени въ тази область. По-нататъкъ, като разглежда създаването на славянската писменость именно между солунскитѣ славяни, проф. Снѣгаровъ е склоненъ да приеме, че светитѣ братя сж били славяни по произходъ. Въ свръзка съ опититѣ на царь Калояна да завладѣе гр. Солунъ, авторътъ признава, че „Солунъ не е билъ присъединенъ къмъ българската държава, обаче той останалъ свързанъ съ своя хинтерландъ, българскитѣ земи, въпрѣки политическитѣ промѣни, които претърпѣвалъ". По-късно, изтъква проф. Снѣгаровъ, Солунъ е билъ завладѣнъ отъ царь Иванъ Асеня II. Едно потвърждение на това той вижда въ дубровнишката грамота, издадена отъ сжщия владѣтель. Дадени сж сжшо сведения за дейностьта на монаси българи на Св. Гора и за връзкитѣ на тамошни-

exemples avec lesquels l'auteur a essayé de prouver les considérations théoriques sont pris notamment de ces régions.

Une des idées fondementales de l'auteur est que les profils en question ne doivent pas être comparés tels quels mais commes formes, ce qui fait nécessaire de les réduire à une même longueur. Celà peut être fait en multipliant la longueur réelle avec une échelle reçue par la division du chiffre 100 avec la longueur réelle exprimée en kilomètres. La manipulation avec des profils à ordinates unifiées facilite sans doute les études morphologiques. Mais cette méthode ne pourra jamais remplacer les profils métriques complètement étant donné que l'étude de ceux-ci est aussi très important.

Dans le chapitre troisième, qui est le plus important, l'auteur nous montre avec beaucoup de détails le mode dont on peut faire une analyse génétique des profils réduits, surtout en faisant la comparaison avec le profil idéal d'équilibre d'une rivière quelconque.

Проф. Ив. Снѣгаровъ, Солунъ въ българската духовна култура. Исторически очеркъ и документи (София 1937: Университетска библиотека № 180, XII+323 стр., 4 табл. и 1 карта).

Благодарна задача за изследвачитѣ е да се очертаятъ и проучатъ огнищата на българската духовна култура презъ вѣковетѣ. Напълно правъ е проф. Снѣгаровъ, когато посочва, че историята на българската култура е тѣсно свързана съ „Солунъ и Охридъ, Преславъ и Търново — . . . великитѣ светини, които сж осветили българското отечество" и че „най-стара българска светиня е Солунъ", защото „тамъ се роди славяно българската народность", защото „безъ св. Солунски братя не щѣше да има славянобългарски народъ." Свързанъ съ този градъ съ спомени отъ юношество и цѣлъ низъ други преживелици, авторътъ на тази книга се е постаралъ да проучи града Солунъ и неговото значение въ развоя на българската духовна култура, особено презъ епохата на възраждането и на борбитѣ за църковна независимость.

Въ първа глава е даденъ „исторически погледъ върху духовния животъ въ Солунъ до XIX в." Особено внимание е сбърнато на града като срѣдище на християнската вѣра, както и на дѣлата на ранните солунски епископи. Солунската църква е разпространявала презъ VI—IX вв. християнството между българскитѣ славяни, поселени въ тази область. По-нататъкъ, като разглежда създаването на славянската писменость именно между солунскитѣ славяни, проф. Снѣгаровъ е склоненъ да приеме, че светитѣ братя сж били славяни по произходъ. Въ свръзка съ опититѣ на царь Калояна да завладѣе гр. Солунъ, авторътъ признава, че „Солунъ не е билъ присъединенъ къмъ българската държава, обаче той останалъ свързанъ съ своя хинтерландъ, българскитѣ земи, въпрѣки политическитѣ промѣни, които претърпѣвалъ". По-късно, изтъква проф. Снѣгаровъ, Солунъ е билъ завладѣнъ отъ царь Иванъ Асеня II. Едно потвърждение на това той вижда въ дубровнишката грамота, издадена отъ сжщия владѣтель. Дадени сж сжщо сведения за дейностьта на монаси българи на Св. Гора и за връзкитѣ на тамошни-

тѣ български манастири (Зографъ и Хилендаръ) съ Солунъ. Борбата на варлаамити и исихасти, едно отъ срѣдищата на която е билъ и Солунъ, е намѣрила отзвукъ и въ България: въ българскитѣ земи сж били разпространявани, между другото, преводи на съчинения въ свръзка съ тѣзи духовни движения. Въ Софийската народна библиотека е запазенъ сборникъ отъ XVI в. съ слова на Григория Палама. Ржкописътъ е билъ донесенъ отъ Македония. Въ съзнанието на българскитѣ книжовници Солунъ се е явявалъ като български градъ, и проф. Снѣгаровъ съ право припомня думитѣ на солунската легенда за св. Кирила и гадателното сказание за дванадесетьтѣ господари, паметникъ, който е възникналъ вѣроятно въ България презъ XIV в. Презъ време на турското владичество, и то между XV—XVIII вв., въ Солунъ постоянно ще да е имало притокъ на българи изъ околностьта и отъ по-далечни мѣста. Авторътъ е разказалъ по-нататъкъ за участието на Солунъ въ дѣлото на Охридската патриаршия, за църковнитѣ живописци отъ града, за християнскитѣ мжченици (българи и гърци), които загинали въ този градъ.

Втората глава отъ книгата на проф. Снѣгаровъ е посветена на „Възраждане на българщината въ Солунъ“. Следъ втората половина на XVIII в. въ града е наченалъ приливъ на българи отъ околностьта и отъ Западна Македония, като сж търсѣли тамъ по-безпечно прибѣжище отъ турскитѣ изстжпления и разбойнически нападения. По този начинъ се увеличавалъ българскиятъ елементъ въ Солунъ. Проф. Снѣгаровъ е посочилъ множество данни, които свидетелствуватъ за едно дълбоко народностно съзнание у българитѣ, жители на гр. Солунъ. Нашироко е разказано за дейностьта на българската печатница, открита отъ архимандрита Теодосий въ Солунъ презъ 1838 год., за печатницата на Кириака Държиловецъ, за въвеждането на български езикъ и за разпространението на български вестници и книги. Какво значение е имала за поддържането на българщината въ този край откритата презъ 1838 год. въ Солунъ българска печатница, се вижда може би най-добре отъ това, че самитѣ гърци съ озлобление сж говорѣли за „тая змия“ и не сж закъснѣли да я изгорятъ. „Борбата на солунци за духовна свобода“ се изразила преди всичко въ откриването на едно българско училище. Въ свръзка съ това проф. Снѣгаровъ е изложилъ дейностьта на учителката Славка Динкова и на нейния братъ Георгий, който е билъ повлиянъ, изглежда, въ известни отношения, отъ идеитѣ на Раковски. Извънредно интересни сж събранитѣ отъ автора сведения за учредената отъ солунскитѣ българи българска църковна община, нейната дейность и борби съ гърцитѣ. Вдъхновяващото народностно самосъзнание сѣкашъ е изразено преди всичко въ нейния печатъ съ надпись „Блъгарска цръковна община въ Солунъ“ и въ поставенитѣ тамъ образи на славянскитѣ първоучители. Обстойно е разгледана „дейностьта на Солунската българска община до идването на епископа Нилъ въ Солунъ (1873 г.)“, както и по-късно, до Берлинския конгресъ. Трагична е била участьта на солунскитѣ българи къмъ времето на нашето освобождение. Тѣ изтъквали своята нераздѣлность отъ другитѣ части на своята народина, подчертавалн своята връзка съ цѣлокупния български родъ.

тѣ български манастири (Зографъ и Хилендаръ) съ Солунъ. Борбата на варлаамити и исихасти, едно отъ срѣдищата на която е билъ и Солунъ, е намѣрила отзвукъ и въ България: въ българскитѣ земи сж били разпространявани, между другото, преводи на съчинения въ свръзка съ тѣзи духовни движения. Въ Софийската народна библиотека е запазенъ сборникъ отъ XVI в. съ слова на Григория Палама. Ржкописътъ е билъ донесенъ отъ Македония. Въ съзнанието на българскитѣ книжовници Солунъ се е явявалъ като български градъ, и проф. Снѣгаровъ съ право припомня думитѣ на солунската легенда за св. Кирила и гадателното сказание за дванадесетьтѣ господари, паметникъ, който е възникналъ вѣроятно въ България презъ XIV в. Презъ време на турското владичество, и то между XV—XVIII вв., въ Солунъ постоянно ще да е имало притокъ на българи изъ околностьта и отъ по-далечни мѣста. Авторътъ е разказалъ по-нататъкъ за участието на Солунъ въ дѣлото на Охридската патриаршия, за църковнитѣ живописци отъ града, за християнскитѣ мжченици (българи и гърци), които загинали въ този градъ.

Втората глава отъ книгата на проф. Снѣгаровъ е посветена на „Възраждане на българщината въ Солунъ“. Следъ втората половина на XVIII в. въ града е наченалъ приливъ на българи отъ околностьта и отъ Западна Македония, като сж търсѣли тамъ по-безпечно прибѣжище отъ турскитѣ изстжпления и разбойнически нападения. По този начинъ се увеличавалъ българскиятъ елементъ въ Солунъ. Проф. Снѣговъ е посочилъ множество данни, които свидетелствуватъ за едно дълбоко народностно съзнание у българитѣ, жители на гр. Солунъ. Нашироко е разказано за дейностьта на българската печатница, открита отъ архимандрита Теодосий въ Солунъ презъ 1838 год., за печатницата на Киривка Държиловецъ, за въвеждането на български езикъ и за разпространението на български вестници и книги. Какво значение е имала за поддържането на българщината въ този край откритата презъ 1838 год. въ Солунъ българска печатница, се вижда може би най-добре отъ това, че самитѣ гърци съ озлобление сж говорѣли за „тая змия“ и не сж закъснѣли да я изгорятъ. „Борбата на солунци за духовна свобода“ се изразила преди всичко въ откриването на едно българско училище. Въ свръзка съ това проф. Снѣгаровъ е изложилъ дейностьта на учителката Славка Динкова и на нейния братъ Георгий, който е билъ повлиянъ, изглежда, въ известни отношения, отъ идеитѣ на Раковски. Извънредно интересни сж събранитѣ отъ автора сведения за учредената отъ солунскитѣ българи българска църковна община, нейната дейность и борби съ гърцитѣ. Вдъхновяващото народностно самосъзнание сѣкашъ е изразено преди всичко въ нейния печатъ съ надписъ „Блъгарска цръковна община въ Солунъ“ и въ поставенитѣ тамъ образи на славянскитѣ първоучители. Обстойно е разгледана „дейностьта на Солунската българска община до идването на епископа Нилъ въ Солунъ (1873 г.)“, както и по-късно, до Берлинския конгресъ. Трагична е била участьта на солунскитѣ българи къмъ времето на нашето освобождение. Тѣ изтъквали своята нераздѣлность отъ другитѣ части на своята народина, подчертавалн своята връзка съ цѣлокупния български родъ.

Забележителни сж за този периодъ грижитѣ на солунскитѣ българи за своето църковно дѣло, за своитѣ училища и, по-точно, за откритата презъ 1881 год. мжжка гимназия, която наистина трѣбва да се смѣта като „начало на нова епоха въ живота на македонскитѣ българи". Авторътъ е свързанъ самъ, въ споменитѣ си, съ късната дейность на тази гимназия и, може би, тъкмо затова съ такава обичь е изложилъ нейната история.

Книгата на проф. Снѣгарова съдържа, освенъ другото, и двадесеть и седемь притурки, съ богати архивни материали, обнародвани тукъ за пръвъ пжть. Особено занимливи сж нѣколкото писма на К. Държиловецъ до Г. С. Раковски отъ 1860 и 1861 гг. Авторътъ е обнародвалъ сжщо и нѣкои книжовни трудове на Г. Динковъ. Наистина, стиховетѣ на този доморасълъ поетъ сж твърде слаби отъ художествено гледище, но сж толкова по-любопитни съ своето съдържание и прокараннтѣ въ тѣхъ идеи. Заслужава да се прочете стихотворението „Татковина-та конъ юностьта си", въ което има толкова много напомняния за нѣкогашното славно минало на нашия народъ: „И поминалото оно нѣ ми посрамѣйте го!" Динковъ е сжщо авторъ на единъ прегледъ на българската история („Познай себе си"), незавършенъ и обнародванъ въ изадки отъ автора. Това е единъ любопитенъ опитъ на нашата историография отъ миналия вѣкъ, съ силно изразени родолюбиви идеи. Динковъ поддържа славянския произходъ на българитѣ и проповѣдва сближение съ другитѣ славяни. Споредъ него, необходимо е да познаемъ своята „стародавнинж", своята стара книжнина, сегашния си народенъ езикъ и сегашното си положение и да познаемъ „и другы свои славянскы братье и да сѧ сближиме съсъ нихъ, колку іе могжщно, въ духовно и книжевно братство". — Обнародвани сж понататъкъ и други стихотворения, писма, слова, дописки и статии, нѣкои отъ които сж дадени въ факсимилета. Накрая на книгата сж добавени единъ азбученъ показалецъ, нѣколко образа и откжсъ отъ етнографската карта на В. Кънчовъ за Македония, и то оная часть, която се отнася за солунската область.

Книгата на проф. Снѣговъ представя единъ трудъ, който заслужава да бжде прочетенъ отъ всички онія, които милѣятъ за запазването на българщината въ разнитѣ покрайнини на Балканския полуостровъ, тамъ, гдето преди години българскиятъ елементъ е билъ толкова значителенъ, а въ ново време е обреченъ на изчезване. Тази книга сжщевременно е единъ ценен научен приносъ къмъ проучването на нашата по-нова история, на нашата духовна култура и на народностнитѣ възродителни движения всрѣдъ българитѣ презъ миналия вѣкъ.

Ив. Дуйчевъ

Prof. Iv. Snégarov, Salonique et la vie intélectuelle des Bulgares. Esquisse historique et documents. Sofia, 1937. Compte-rendu par Iv. Duïčev.

L'auteur du [compte-rendu est bien de l'avis du Prof. Snégarov que Salonique est la plus ancienne ville sainte des Bulgares car „c'est ici que

Забележителни сж за този периодъ грижитѣ на солунскитѣ българи за своето църковно дѣло, за своитѣ училища и, по-точно, за откритата презъ 1881 год. мжжка гимназия, която наистина трѣбва да се смѣта като „начало на нова епоха въ живота на македонскитѣ българи". Авторътъ е свързанъ самъ, въ споменитѣ си, съ късната дейность на тази гимназия и, може би, тъкмо затова съ такава обичь е изложилъ нейната история.

Книгата на проф. Снѣгарова съдържа, освенъ другото, и двадесеть и седемь притурки, съ богати архивни материали, обнародвани тукъ за пръвъ пжть. Особено занимливи сж нѣколкото писма на К. Държиловецъ до Г. С. Раковски отъ 1860 и 1861 гг. Авторътъ е обнародвалъ сжщо и нѣкои книжовни трудове на Г. Динковъ. Наистина, стиховетѣ на този доморасълъ поетъ сж твърде слаби отъ художествено гледище, но сж толкова по-любопитни съ своето съдържание и прокаранитѣ въ тѣхъ идеи. Заслужава да се прочете стихотворението „Татковина-та конъ юностьта си", въ което има толкова много напомняния за нѣкогашното славно минало на нашия народъ: „И поминалото оно нѣ ми посрамѣйте го!" Динковъ е сжщо авторъ на единъ прегледъ на българската история („Познай себе си"), незавършенъ и обнародванъ въ изадки отъ автора. Това е единъ любопитенъ опитъ на нашата историография отъ миналия вѣкъ, съ силно изразени родолюбиви идеи. Динковъ поддържа славянския произходъ на българитѣ и проповѣдва сближение съ другитѣ славяни. Споредъ него, необходимо е да познаемъ своята „стародавнинж", своята стара книжнина, сегашния си народенъ езикъ и сегашното си положение и да познаемъ „и другы свои славянскы братье и да сѧ сближиме съсъ нихъ, колку іе могжщно, въ духовно и книжевно братство". — Обнародвани сж понататъкъ и други стихотворения, писма, слова, дописки и статии, нѣкои отъ които сж дадени въ факсимилета. Накрая на книгата сж добавени единъ азбученъ показалецъ, нѣколко образа и откжсъ отъ етнографската карта на В. Кънчовъ за Македония, и то оная часть, която се отнася за солунската область.

Книгата на проф. Снѣгаровъ представя единъ трудъ, който заслужава да бжде прочетенъ отъ всички ония, които милѣятъ за запазването на българщината въ разнитѣ покрайнини на Балканския полуостровъ, тамъ, гдето преди години българскиятъ елементъ е билъ толкова значителенъ, а въ ново време е обреченъ на изчезване. Тази книга сжщевременно е единъ ценен научен приносъ къмъ проучването на нашата по-нова история, на нашата духовна култура и на народностнитѣ възродителни движения всрѣдъ българитѣ презъ миналия вѣкъ.

Ив. Дуйчевъ

Prof. Iv. Snégarov, Salonique et la vie intélectuelle des Bulgares. Esquisse historique et documents. Sofia, 1937. Compte-rendu par Iv. Duïčev.

L'auteur du [compte-rendu est bien de l'avis du Prof. Snégarov que Salonique est la plus ancienne ville sainte des Bulgares car „c'est ici que

prend naissance la nation slavo-bulgare." Dans le premier chapitre l'auteu- fait un coup-d'œuil historique sur la vie intélectuelle à Salonique jusqu'au XIX siècle et montre les liaisons très étroites entre cette illustre ville macédonienne et l'évolution historique du peuple bulgare. Dans le deuxième chapitre est décrite la rénaissance des Bulgares à Salonique et les manifestations nationales, comme par exemple la fondation de la première imprimerie bulgare en 1838 par Théodosius Stnaït, l'imprimerie de Kiriak Držilovec. Dans les chapitres suivants sont exposés les efforts des Bulgares de Salonique de se débarasser du juge intelectuel qui leur a été imposé par les Grecs et les succès qu'ils ont eu: l'ouverture d'une école (plus tard le gymnase bulgare de Salonique) et la fondation de la commune ecclesiastique bulgare.

Beaucoup des matériaux d'archives complètent le livre qui est une contribution scientifique très précieuse pour la nouvelle histoire du peuple bulgare.

Проф. Ив. Снѣгаровъ, Скопската епархия. Исторически очеркъ и възражения върху съчинението на професоръ Р. Груичъ „Скопска митрополија" (Скопие 1935) (въ Годишникъ на Ссфийския Университетъ, Богословски факултетъ, т. XV, 1, 1937/1938, 132 стр.).

Презъ 1935 г. сръбскиятъ ученъ Радославъ Груичъ, сега професоръ въ Бѣлградския университетъ, издаде книгата „Скопска митрополија. Историски преглед до обновљења Српске патријаршије 1920 год.". Проф. Ив. Снѣгаровъ, като признава, че скопската область е била „една отъ най-старитѣ и най-буднитѣ епархии на Българската православна църква", е подложилъ на единъ най-старателенъ и подробенъ разборъ тая книга. Особено внимание е отдадено на критиката и опроверженето на дветѣ основни предвзети мисли, прокарани въ съчинението на проф. Груича, а именно, че славянското население въ Скопската епархия е било и е сръбско, и че до учредяването на Българската екзархия то се е чувствувало като единъ народъ, но именно Българската екзархия е всѣла раздоръ между това население и го е раздѣлила на две враждуващи партии — българска и сръбска. Проф. Снѣгаровъ е смѣтналъ за необходимо да даде единъ новъ очеркъ върху историята на Скопската епархия, заедно съ свои възражения на известни твърдения на проф. Груича и нѣкои допълнения къмъ неговото изложение. Разгледанъ е, на първо мѣсто, въпросътъ за етнографскитѣ граници на нѣкогашната Дардания. Споредъ проф. Снѣгаровъ, Дардания, общо взето, е лежала въ басеинитѣ на р. Вардаръ, по горното му течение, и р. Българска Морава, по долното ѝ течение, около днешнитѣ градове Скопие, Липлянъ, Прищина, Враня и Лѣсковецъ. Южната ѝ граница е започвала отъ Шаръ планина, вървѣла на изтокъ по планинската верига подъ Скопската равнина и е завивала на североизтокъ къмъ Осоговскитѣ склонове, а отъ тукъ — на северъ по планинитѣ между България и Югославия, до къмъ Руй планина; на западъ е вървѣла къмъ долината на р. Българска Морава при Лѣсковецъ, можеби до Копаоникъ, а на югъ — по рѣкитѣ Ибъръ и Ситница, та до Шаръ планина.

prend naissance la nation slavo-bulgare." Dans le premier chapitre l'auteu- fait un coup-d'œuil historique sur la vie intélectuelle à Salonique jusqu'au XIX siècle et montre les liaisons très étroites entre cette illustre ville macé- donienne et l'évolution historique du peuple bulgare. Dans le deuxième chapitre est décrite la rénaissance des Bulgares à Salonique et les manife- stations nationales, comme par exemple la fondation de la première impri- merie bulgare en 1838 par Théodosius Stnaït, l'imprimerie de Kiriak Držilo- vec. Dans les chapitres suivants sont exposés les efforts des Bulgares de Salonique de se débarasser du juge intelectuel qui leur a été imposé par les Grecs et les succès qu'ils ont eu: l'ouverture d'une école (plus tard le gymnase bulgare de Salonique) et la fondation de la commune ecclesia- stique bulgare.

Beaucoup des matériaux d'archives complètent le livre qui est une contribution scientifique très précieuse pour la nouvelle histoire du peuple bulgare.

Проф. Ив. Снѣгаровъ, Скопската епархия. Исторически очеркъ и възражения върху съчинението на професоръ Р. Груичъ „Скопска митрополија" (Скопие 1935) (въ Годишникъ на Софийския Университетъ, Богословски факултетъ, т. XV, 1, 1937/1938, 132 стр.).

Презъ 1935 г. сръбскиятъ ученъ Радославъ Груичъ, сега профе- соръ въ Бѣлградския университетъ, издаде книгата „Скопска митропо- лија. Историски преглед до обновљења Српске патријаршије 1920 год.". Проф. Ив. Снѣгаровъ, като признава, че скопската область е била „една отъ най-старитѣ и най-буднитѣ епархии на Българската православна църква", е подложилъ на единъ най-старателенъ и подробенъ разборъ тая книга. Особено внимание е отдадено на критиката и опроверже- нието на дветѣ основни предвзети мисли, прокарани въ съчинението на проф. Груича, а именно, че славянското население въ Скопската епархия е било и е сръбско, и че до учредяването на Българската ек- зархия то се е чувствувало като единъ народъ, но именно Българската екзархия е всѣла раздоръ между това население и го е раздѣлила на две враждуващи партии — българска и сръбска. Проф. Снѣгаровъ е смѣтналъ за необходимо да даде единъ новъ очеркъ върху историята на Скопската епархия, заедно съ свои възражения на известни твърде- ния на проф. Груича и нѣкои допълнения къмъ неговото изложение. Разгледанъ е, на първо мѣсто, въпросътъ за етнографскитѣ граници на нѣкогашната Дардания. Споредъ проф. Снѣгаровъ, Дардания, общо взе- то, е лежала въ басеинитѣ на р. Вардаръ, по горното му течение, и р. Българска Морава, по долното ѝ течение, около днешнитѣ градове Скопие, Липлянъ, Прищина, Враня и Лѣсковецъ. Южната ѝ граница е започвала отъ Шаръ планина, вървѣла на изтокъ по планинската ве- рига подъ Скопската равнина и е завивала на североизтокъ къмъ Осо- говскитѣ склонове, а отъ тукъ — на северъ по планинитѣ между Бъл- гария и Югославия, до къмъ Руй планина; на западъ е вървѣла къмъ долината на р. Българска Морава при Лѣсковецъ, можеби до Копао- никъ, а на югъ — по рѣкитѣ Ибъръ и Ситница, та до Шаръ планина.

Къмъ края на първия вѣкъ пр. Хр. Дардания паднала подъ римска власть. Авторътъ е изложилъ борбитѣ на дарданитѣ и тѣхното положение подъ римска власть, като е далъ сведения за тѣхнитѣ нрави, битъ и стопански занимания. Проф. Снѣгаровъ отхвърля приетото отъ сръбския ученъ мнение, че презъ III—IV вв. почти цѣлото население на тая провинция било вече романизирано. Той приема, че романизирането е било по-силно въ сезерния дѣлъ на Дардания, а по-слабо въ южната ѝ часть, именно въ Скопската область, която е граничела съ земитѣ на гръцката култура и поради това сама е попаднала подъ влиянието на тази култура. Особено важни сж изложенитѣ отъ проф. Снѣгаровъ сведения за ранното християнство въ Дардания, дарданскитѣ епископи и тѣхнитѣ отношения съ папския викариятъ въ Солунъ, както и тѣхното поведение презъ време на акакиянската схизма (484—519). Къмъ 535 г. всички северни илирийски провинции, между които и Дардания, сж влѣзли въ състава на образуваната отъ имп. Юстиниана I архиепископия на Първа Юстиниана, която не може да се отъждествява съ Скопие. Градътъ Скупи е билъ напълно разрушенъ отъ едно силно земетресение презъ 518 год. и се явява едва презъ X в. съ славянобългарското име Скопие.

Настаняването на славянитѣ въ балканскитѣ земи причинило дълбоки промѣни и въ провинцията Дардания. Градътъ Първа Юстиниана и нейната архиепископия се споменуватъ за сетенъ пѫть въ началото на VII в. Южната часть на Дардания била населена отъ племето б е р з и т и. Авторътъ смѣта, че нѣкои отъ голѣмитѣ християнски селища въ тази покрайнина не сж изчезнали напълно. Той допуска, че настаняването на туранобългарски родове въ тази область следъ образуването на първобългарската държава е засилило езическия елементъ. Изложени сж по-нататъкъ сведенията за Скопската область подъ българска власть презъ време на първото царство, както и историята ѝ презъ византийското владичество. Скопие е билъ опрѣдѣленъ, както изтъква проф. Снѣгаровъ, за митрополия на тема България, образувана следъ 1018 г. отъ имп. Василий II. Съ това и самиятъ скопски епископъ, чиято епархия е била сравнително голѣма, е получилъ значителни права. Тази область по-сетне е станала срѣдище на бунтовни движения за освобождение на българския народъ отъ византийско владичество, именно движенията на Петъръ Дѣляна въ 1040/1041 гг. и това на българскитѣ боляри начело съ Георги Войтѣхъ въ 1072 год. Областьта е пострадала по това време твърде много отъ разни нашествия, както и отъ безчинствата на самитѣ византийски войски. Авторътъ приема, че въ Скопската епархия гръцкото влияние е било сравнително по-слабо, отколкото въ Охридско и южномакедонскитѣ епархии. Нѣколко манастири въ тази область сж играли важна роля въ живота на населението и сж „били крепости на високъ православенъ духъ и българско съзнание“. Авторътъ е изложилъ сведенията за тамошнитѣ манастири и храмове. Царь Калоянъ завладѣлъ Скопие и го подчинилъ на Търновската архиепископия. Унията на този български владѣтель съ Римъ не е указала, изглежда, никакво влияние въ живота на тази

Къмъ края на първия вѣкъ пр. Хр. Дардания паднала подъ римска власть. Авторътъ е изложилъ борбитѣ на дарданитѣ и тѣхното положение подъ римска власть, като е далъ сведения за тѣхнитѣ нрави, битъ и стопански занимания. Проф. Снѣгаровъ отхвърля приетото отъ сръбския ученъ мнение, че презъ III—IV вв. почти цѣлото население на тая провинция било вече романизирано. Той приема, че романизирането е било по-силно въ сезерния дѣлъ на Дардания, а по-слабо въ южната ѝ часть, именно въ Скопската область, която е граничела съ земитѣ на гръцката култура и поради това сама е попаднала подъ влиянието на тази култура. Особено важни сж изложенитѣ отъ проф. Снѣгаровъ сведения за ранното християнство въ Дардания, дарданскитѣ епископи и тѣхнитѣ отношения съ папския викариятъ въ Солунъ, както и тѣхното поведение презъ време на акакиянската схизма (484—519). Къмъ 535 г. всички северни илирийски провинции, между които и Дардания, сж влѣзли въ състава на образуваната отъ имп. Юстиниана I архиепископия на Първа Юстиниана, която не може да се отъждествява съ Скопие. Градътъ Скупи е билъ напълно разрушенъ отъ едно силно земетресение презъ 518 год. и се явява едва презъ X в. съ славянобългарското име Скопие.

Настаняването на славянитѣ въ балканскитѣ земи причинило дълбоки промѣни и въ провинцията Дардания. Градътъ Първа Юстиниана и нейната архиепископия се споменуватъ за сетенъ пѫть въ началото на VII в. Южната часть на Дардания била населена отъ племето б е р з и т и. Авторътъ смѣта, че нѣкои отъ голѣмитѣ християнски селища въ тази покрайнина не сж изчезнали напълно. Той допуска, че настаняването на туранобългарски родове въ тази область следъ образуването на първобългарската държава е засилило езическия елементъ. Изложени сж по-нататъкъ сведенията за Скопската область подъ българска власть презъ време на първото царство, както и историята ѝ презъ византийското владичество. Скопие е билъ опредѣленъ, както изтъква проф. Снѣгаровъ, за митрополия на тема България, образувана следъ 1018 г. отъ имп. Василий II. Съ това и самиятъ скопски епископъ, чиято епархия е била сравнително голѣма, е получилъ значителни права. Тази область по-сетне е станала срѣдище на бунтовни движения за освобождение на българския народъ отъ византийско владичество, именно движенията на Петъръ Дѣляна въ 1040/1041 гг. и това на българскитѣ боляри начело съ Георги Войтѣхъ въ 1072 год. Областьта е пострадала по това време твърде много отъ разни нашествия, както и отъ безчинствата на самитѣ византийски войски. Авторътъ приема, че въ Скопската епархия гръцкото влияние е било сравнително по-слабо, отколкото въ Охридско и южномакедонскитѣ епархии. Нѣколко манастири въ тази область сж играли важна роля въ живота на населението и сж „били крепости на високъ православенъ духъ и българско съзнание“. Авторътъ е изложилъ сведенията за тамошнитѣ манастири и храмове. Царь Калоянъ завладѣлъ Скопие и го подчинилъ на Търновската архиепископия. Унията на този български владѣтель съ Римъ не е указала, изглежда, никакво влияние въ живота на тази

епархия. Следъ Клокотнишката битка (1230 год.) Скопската епархия отново минала подъ властьта на българския царь. Въ края на XIII в. тази епархия паднала подъ властьта на сръбскитѣ владѣтели, и авторътъ е разгледалъ положението ѝ презъ този периодъ. Къмъ 1366 год. Скопие минало подъ властьта на Вълкашина и, по-късно, на Крали Марка, а въ 1377 год. билъ владѣнъ за известно време отъ Вука Бранковичъ. На нѣколко страници авторътъ е изложилъ оскждднитѣ сведения за духовния животъ въ Скопската область презъ XIII и XIV вв. На края на книгата сж дадени 22 прибавки по въпроси, засегнати въ изложението. Нѣкои отъ тѣзи прибавки сж извънредно интересни, защото въ тѣхъ авторътъ по-свободно и по-пълно е изразилъ своето схващане по известни спорни и неясни въпроси. Засегнати сж, между другото, въпроситѣ за „поримчването на дарданитѣ", „за гр. Първа Юстиниана", „за заселване на славянитѣ въ Дардания", и „изчезването на Първоюстинианската архиепископия", „где се учили Климентъ и Наумъ", „кои сж се наричали клирици и парици", „за Виргинския менастиръ", „Бабуни и положки богомили", „колко години е билъ Скопие подъ сръбската държава" и други.

Книгата на проф. Снѣгаровъ има и полемична цель (съ критиката си върху съчинението на проф. Груичъ), но авторътъ е съумѣлъ да спази научността, която е необходима въ случая. Полемичниятъ тонъ е твърде сдържанъ и ограниченъ. Неговата творба е наистина единъ новъ, богато документиранъ и занимливъ въ многото свои подробности приносъ върху историята на Скопската епархия.

Ив. Дуйчевъ

Prof. Iv. Snégarov. Le diocèse de Skopié. Esquisse historique et reponse à l'étude du prof. R. Gruić „La métropolie de Skopié" (Skopié 1935), in Annuaire de la faculté théologique de l'Université de Sofia, vol. XV. Compte-rendu par Iv. Duičev.

Le prof. Snégarov a soumis à une analyse très détaillée l'œuvre citée du prof. Gruić. Le savant serbe a mis à la base de son livre deux idées préconçues, notamment que la population slave du diocèse de Skopié a été et est aujourd'hui serbe et que c'est l'Exarchie bulgare qui a introduit le désacord et la formation de deux partie opposées bulgare et serbe. Après une esquisse historique détaillée du diocèse de Scopié jusqu'à l'arrivée des Turcs en 1392 le prof. Snégarov s'occupe dans 22 notes complémentaires des questions plus interessantes: la romanisation des Dardanes; les lieux où les saints Clément et Naum avaient leurs écoles; le monastère de Virginie; la durée de la domination serbe dans la région de Skopié et autres questions.

Cette œuvre du prof. Snégarov est une contribution bien documentée et très intéressante avec la foule de détails sur l'histoire du diocèse de Skopié.

епархия. Следъ Клокотнишката битка (1230 год.) Скопската епархия отново минала подъ властьта на българския царь. Въ края на XIII в. тази епархия паднала подъ властьта на сръбскитѣ владѣтели, и авторътъ е разгледалъ положението ѝ презъ този периодъ. Къмъ 1366 год. Скопие минало подъ властьта на Вълкашина и, по-късно, на Крали Марка, а въ 1377 год. билъ владѣчъ за известно време отъ Вука Бранковичъ. На нѣколко страници авторътъ е изложилъ оскждните сведения за духовния животъ въ Скопската область презъ XIII и XIV вв. На края на книгата сж дадени 22 прибавки по въпроси, засегнати въ изложението. Нѣкои отъ тѣзи прибавки сж извънредно интересни, защото въ тѣхъ авторътъ по-свободно и по-пълно е изразилъ своето схващане по известни спорни и неясни въпроси. Засегнати сж, между другото, въпроситѣ за „поримчването на дарданитѣ", „за гр. Първа Юстиниана", „за заселване на славянитѣ въ Дардания", и „изчезването на Първоюстинианската архиепископия", „где се учили Климентъ и Наумъ", „кои сж се наричали клирици и парици", „за Виргинския менастиръ", „Бабуни и положки богомили", „колко години е билъ Скопие подъ сръбската държава" и други.

Книгата на проф. Снѣгаровъ има и полемична цель (съ критиката си върху съчинението на проф. Груичъ), но авторътъ е съумѣлъ да спази научността, която е необходима въ случая. Полемичниятъ тонъ е твърде сдържанъ и ограниченъ. Неговата творба е наистина единъ новъ, богато документиранъ и занимливъ въ многото свои подробности приносъ върху историята на Скопската епархия.

Ив. Дуйчевъ

Prof. Iv. Snégarov. Le diocèse de Skopié. Esquisse historique et reponse à l'étude du prof. R. Gruić „La métropolie de Skopié" (Skopié 1935), in Annuaire de la faculté théologique de l'Université de Sofia, vol. XV. Compte-rendu par Iv. Duičev.

Le prof. Snégarov a soumis à une analyse très détaillée l'œuvre citée du prof. Gruić. Le savant serbe a mis à la base de son livre deux idées préconçues, notamment que la population slave du diocèse de Skopié a été et est aujourd'hui serbe et que c'est l'Exarchie bulgare qui a introduit le désacord et la formation de deux partie opposées bulgare et serbe. Après une esquisse historique détaillée du diocèse de Scopié jusqu'à l'arrivée des Turcs en 1392 le prof. Snégarov s'occupe dans 22 notes complémentaires des questions plus interessantes: la romanisation des Dardanes; les lieux où les saints Clément et Naum avaient leurs écoles; le monastère de Virginie; la durée de la domination serbe dans la région de Skopié et autres questions.

Cette œuvre du prof. Snégarov est une contribution bien documentée et très intéressante avec la foule de détails sur l'histoire du diocèse de Skopié.

Testament de M-r G. Strezov (résumé). (Complément à la page 215).

Le regretté Georges Strezov, né à Ohrid, était un ardent patriote qui sufrait vivement du fait que sa terre natale est sous la domination étrangère depuis de siècles. C'est ainsi qu'on peut s'expliquer l'excellente idée qu'il a eu avant sa mort de laisser à l'Institut Scientifique Macédonien la somme de 100,000 lévas dans le but chaques cinq années les intérets de cette somme d'être attribués comme prix pour le meilleur ouvrage de préference en langue étrangère sur la situation en Macédoine. Cette somme a été laissée à l'Institut avec une lettre — testament publiée ci-dessus: c'est plutôt le credo d'un bulgare de Macédoine, pleine de conscience sur la grande importance de ce pays au future.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ

Testament de M-r G. Strezov (résumé). (Complément à la page 215).

Le regretté Georges Strezov, né à Ohrid, était un ardent patriote qui sufrait vivement du fait que sa terre natale est sous la domination étrangère depuis de siècles. C'est ainsi qu'on peut s'expliquer l'excellente idée qu'il a eu avant sa mort de laisser à l'Institut Scientifique Macédonien la somme de 100,000 lévas dans le but chaques cinq années les intérets de cette somme d'être attribués comme prix pour le meilleur ouvrage de préference en langue étrangère sur la situation en Macédoine. Cette somme a été laissée à l'Institut avec une lettre — testament publiée ci-dessus: c'est plutôt le credo d'un bulgare de Macédoine, pleine de conscience sur la grande importance de ce pays au future.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СКОПИЕ